

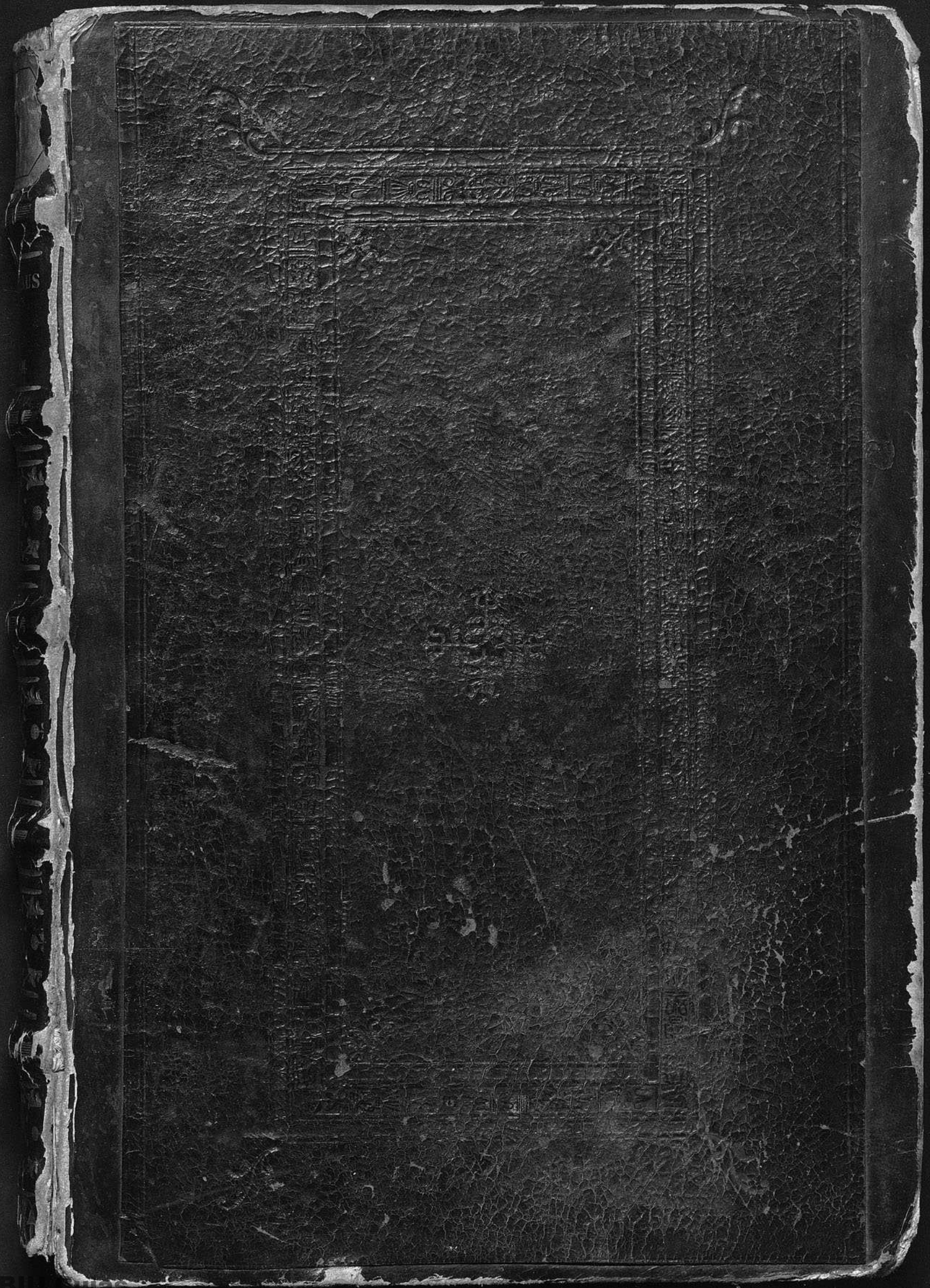
413

PLACENTINUS

IN

CODICEM

g. Re -

IN CODICIS DN. IVSTI

NIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS EX REPETITA PRAE-
LECTIONE LIBROS IX. SVMMA A PLACENTINO
LEGVM INTERPRETE EXCELLENTISSIMO,
ANTE 400. FERME ANNOS CON-
SCRIPTA, ET NVNC PRI-
MVM IN LVCEM
AEDITA.

413

ACCESSIT PRAE

TEREA INDEX GEMINVS, IN QVO OMNES
huius summæ tituli, non tam secundum
librorum, quàm secundum alpha-
beti ordinem, pulcherrime
demonstrantur.

Coisul
Aut. Rhodon!

MOGVNTIAE ANNO
M. D. XXXVI.

Cum gratia & priuilegio Imperiali. ϕ

IN CODICIS DV-IV-1781

SCRIPTA, ET NUNC
MVA IN PACI
LITIA

ACCESIT PRAL

TREX INDEX GENIVS IN QVO OMNES
LITIA LITIA LITIA LITIA LITIA
LITIA LITIA LITIA LITIA LITIA
LITIA LITIA LITIA LITIA LITIA

NOVITIS LITIA
M. D. LXXV

Quarta LITIA LITIA LITIA

REVERENDISSIMO

IN CHRISTO PATRI, ET ILLUSTRISSIMO PRIN-
CIPi IOANNI A METZENHUSEN, ARCHIEPIS-
COPO TREVERENSI PRINCIPi ELE-
CTORI, SIBIQVE OBSERVAN-
DISS. NICOLAUS RHODIVS
CHAMBERGVS

S. D.

NIMADVERTI, PRAESVL AMPLISSIME, omnes, qui literarum monumenta posteris relinquunt, in ipso statim operis ingressu solere ei rei, quam suscipiunt tractandam aliquam aduocare defensionem: idq; non tantum ut lectoris animum sibi concilient, sed, ut siquid in ipso forte opere, rei susceptae uisum sit obesse, hoc pacto remoueant: reddantq; rationem, cur in hoc, uel potius illo sint argumento uersati. Quemadmodum M. Tullius, ne quis ei uicio dare posset, quod relictis pulcherrimis splendidissimisque defensionum laboribus, ad philosophiam se tanquam in umbram retulisset, causam in ipsis philosophicorum librorum praefationibus proponit fuisse perturbata atq; adflicta Reipub. tempora: in quibus cum nihil esset, neq; in foro, neq; in senatu, eloquentiae dicendiq; facultati loci omnino: hoc dicendi genus, quo dolorem suum consolaretur, se elegisse non obscure confitetur. Plinius itidem Secundus, ut inuidiam arrogantiae quod historiam mundi describere instituisset, a se remoueret, nomina illorum, a quibus esset adiutus, se uoluminibus suis praetexuisse declarat. Sed & Comici poetae, si quos forte suspicantur sibi futuros aduersarios, in ipsis eos prologis confutare solent. Et (ne longior sim) id apud Latinos sane quam frequens est: idem tamen apud Graecos parcius obseruatur, credo quod sibi persuaserunt, se non (ut Latini) uti inuentis aliorum, sed inuenisse potius ea, quibus alij deinceps uterentur. Itaq; hanc praefandi ueniam nostri illi Latini suo sibi iure uendicare potuerunt. Mihi autem in alieno opere praefanti, quis color, quaeue defensio fuisset suscipienda, rationem inire plane non potuissem: nisi honestissimis causis, cur hoc mihi iure liceret, adductus essem. Atq; uel in primis ad hoc suscipiendum, beneuolentia ac humanitas tua, quibus benigne me complecteris, honestum mihi calcar addiderunt. Quare cum sit causa cur hoc mihi liceat, non sine exemplo, & tuo maxime patrocinio confusus, de methodo siue de summis, quarum uidemus nostrum illum Placentinum incredibiliter non studiosum tantum fuisse, sed & suo iure inter iurisconsultos primas facile obtinuisse, breuiter sum dicturus. Quicumq; autem

a ij

uel apud Græcos, uel apud Latinos summarum autores extiterunt, de studio omnibus bene esse meriti, merito sunt existimandi. Nam cum memoria sit perceptarum, comprehensarumque rerum, nihilque sit æque fragile in homine, non est dubium quin magnæ sint gratiæ illis agendæ, qui sua industria, suisque laboribus, rei tam fragili diligenter uoluerunt consultum. Quo autem modo res facilius percipi possunt & comprehendere, quam si aut breuiter tradantur, aut summarie: affer huc casus, affer occupationes, affer uarias animi passiones, quibus humanæ cogitationes à longo aliquo narrationis cursu facile auertuntur, quo minus uacet eis rei tam numerosæ attendere. Sunt etiam qui relictis uerborum inuolueris atque lenocinijs, rerum duntaxat nudam cognitionem spectant: illis certe nihil gratius sis facturus quam si nude tantum ac simpliciter rem exponas. Nec desunt indociles ad omnia, quibus nisi rem simpliciter & tanquam ante oculos proponas, frustra sis narraturus. Cum igitur præclara ingenia hæc tanquam diuinitus intellexissent, hæc summas siue methodos, quibus res latius ac numerosius dicta paucioribus diceretur, nobis excogitauerunt. Nam summa est sententiæ alicuius, aut rerum, de quibus uerba fiunt, collectio. Vnde rem aliquam breuiter enarraturi, subque compendio multa dicturi dicere solemus: ut summatim dicam. Et Iupiter apud Vergilium cum egregie mandasse Mercurio ea, quæ Aenææ apud Didonem agenti diceret, sibi persuasisset, sic subiicit: Nauiget, hæc summa est. Hac itaque summa siue breui narratione uidemus patrem nostrum cælestem præcipue fuisse delectatum. Paucis enim Moyse mandat, quæ sit Israëlitis dicturus. Et rursus is ipse, qui hanc describit historiam, quam paucis multa comprehendit: quam nihil superuacaneò: quanta denique cum fide omnia: cum tamen in singulis enarrandis, in describenda Moyse corporis dispositione, in Pharaonis item domo, uita ac moribus prolixius rhetoricari potuisset, at plagas quibus idem miseris modis est afflictus, integrum uolumen capere non posset. Quid dicam de miraculis, quæ Israëlitis in deserto contigerunt, quibus sanè describendis nullius hominis ætas quamuis eloquentis suffecerit: at ea tamen ipsa paucis cum quanto affectu scripta uides diuinitus: & quid tota sacra scriptura aliud agit, quam quòd facienda nobis fugiendaque breuiter proponit. At hæc tamen omnia, si à philosopho describenda fuissent, sexcenta plaustra eius uolumina non ueherent. Quanto autem opere medici rerum medicarum compendia probent, testis est Galenus in eo libro, quem Methodum Therapeuticam appellat. At hæc quanti fecerit artium ac philosophiæ methodum declarat ille, qui epitomen philosophiæ siue Margaritam philosophicam opus non omnino contemnendum, scriptam reliquit: ut ne hic commemorem, quorum singulæ methodi in singulas artes diligenter traditæ leguntur. Nec minore studio totum ius ciuile in breue quoddam compendium redigendi C. Iulius Cæsar flagrauit. ius enim magno cum labore

labore atq; autoritate dixit, certumq; erat ei (si modo per occupationes licuisset) ex immensa legum copia, non nisi optima quæq; atq; necessaria seligere. Videbat enim sui etiam temporis Iuriscōsultis hoc uicij passim esse innotatum, atq; hanc pestem animos omnium inuasisse, quod in legibus interpretandis, neq; finem, neq; modum facerent ullum. Nam pleriq; omnes sic sunt affecti, ut citius de agro paterno, quam de sua quisq; opinione decedat. Eodem præterea affectu, quo Iulius Cæsar, Iustinianus sacratissimus princeps permotus fuisse existimandus est, cum totum ius ciuile, in tot millia uersuum tanquam membra dissipatum, in unum quodammodo corpus recolligeret: arbitratus simul, id quod erat, tam multis legendis unius hominis ætatem non sufficere: simul ut controuersia illæ antinomica, siquæ forte possent oriri, facilius euitarentur. Et si rem ipsam attentius considerabimus, ex altera parte bene quidem Iustinianus, ex altera uero male de studio suis omnibus meritis esse iudicandus est. Quod enim fecit, studio omnibus commodandi fecit, etiamsi euentus, qui postea secutus est, eum male fecisse declarat. Nam si omnino in controuersijs fuisset nobis uersandum, satius fuisset in tot elegantibus atq; doctis interpretibus ætatem cum fructu consumere, quam in tot barbaris cum tædio, ne quid dicam aliud, senescere. Fecit igitur Iustinianus quod potuit, & quod prodesse omnibus posse existimauit, tot membra iuris ciuilis tam late dispersa in unum quodammodo corpus ac summam redigendo: addito insuper edicto, quo cavit, nequis in hanc commentaria conscriberet. sed quomodo ei sit obtemperatum, uideantur quorum interest. Sed & summam illam, quam ex tot millibus uersuum iuris ciuilis redegerat, usq; adeo facilem intellectu esse iudicauit, ut ei addiscendæ duntaxat quinquennium præscriberet: nec prius quenquam in assessorum cōsortium suscipere dignatus est. At nunc quoruscūq; est, qui possit uel in decennio, uel uicennio: etiamsi nihil aliud agat, tot iuris interpretes euoluere? Quid multis? si quis est, qui se à ueritate læsum iri putarit, ab hoc me scrupulo dubitationis liberet quæso. Si Iustinianus summam illam, qua totum ius ciuile complexus est, legibus eousq; intelligendis satis esse iudicauit, ut etiam grauiter edixerit, ne quis in eam commentaria publice conscriberet: alterum certe efficietur, aut Iustinianum bene uetuisse, aut illos male fecisse, qui contra edictum in summam eius commentaria reliquerunt: uel è diuerso. Sed siquidem illi bene fecerunt, relinquetur Iustinianum male uetuisse, id quod certe nemo dicet: nisi qui uelit legis Iulia reus fieri. Sed & (ut ad propositum reuertar) tam est laudabile rem summarie ac breuiter enarrari, quam est uiciosum per ambages, ut si quis dicat Athenis Megaram uespero aduenit Simo: ubi aduenit Megaram, insidias fecit uirgini: insidias postquam fecit, uim in loco attulit. simpliciter enim ac summarie sic dixisset: Simo postquam Athenis Megaram aduenit, insidias fecit uirgini. Quis autem nostrum est, qui æquo ferat animo dicentem: animal rationale,

ac mortale, bipes, quod fecit deus ad imaginem sui, ideo creatum esse, ut deum colat: cum simpliciter, ac quodammodo summarie dicere posset, hominem dei colendi gratia creatum esse. Aut qui simpliciter hominem mortuum esse possit dicere, referat quomodo in ægritudinem incidit, quid in ægritudine dixerit, aut fecerit, quomodo animam egerit: tandem dicat mortuum esse. Bene itaq; dicitur, licet nō tam latine, quā uerè: stultum esse fieri per plura, quod possit fieri per pauciora. Cum igitur res summatim dici ac breuiter queat, non est quod pluribus, aut per ambages enarretur: maxime cum non sit necessarium. Quod genus est, si simus narraturi nos ex prouincia rediisse, non est quod narremus quomodo simus in eam profecti: per se enim nos in eam profectos fuisse intelligitur. Quod intelligentes Rhetores quidam, exordium & epilogum, tanquam superuacuas orationis partes: ut quæ nihil ad rem attinerent, reiecerunt. Eam etiam ob rem credo in Ariopago, nequis affectus moueret, uetitum fuisse: quod iudicarent indignum esse iudicem, quem non personæ, sed iusticiæ potius rationem habere oporteret, affectibus moueri. Iam uero longe pulchrius est de nobis prædicari hoc, quod de Menelao refert Homerus.

παυρα μιν, αλλα μαλα λιγωως: επα ου πολυμυθος, hoc est.

Non is multa quidem, uerum argutissima, quippe pauciloquus. Contra uero quā turpe est βαττολογειν id quod & Christus apud Matthæum damnat προσευχόμενοι δε μη βαττολογησθε ωσπερ οι εθνικοι, id est, orantes autem ne battologifetis more gentilium. Sed & id quod est apud Homerum passim obuium επεα πηρεεντα προσκυσσασα significat celeriter ac sine ambagibus animi sententiam esse exprimendam. Vnde credo poëtas etiam Mercurij pedibus affinxisse talaria, quo celerius atq; sine ullis ambagibus mandata Iouis exequeretur. Quod si plæræq; res, etiam cognitu difficiles studioso sunt gratæ non alio nomine, quā quod ab eo cognoscuntur: summaria certe rerum cognitiōes multo maxime gratæ sunt & iucundæ. Quid enim dulcius, quā menstruo tempore cognoscere hoc, quod annuo aliās uix cognosci poterat? Atq; ut gemmæ non ob magnitudinem ac molem, sed quod minutæ sunt sæpenumero probantur: sic quoq; idem usu uenit in epistolis ac libris, qui non raro ipsa breuitate redduntur commendationes: præsertim apud fastidiosos, & occupatos. Summaria deniq; ac breuis rei expositio adfert intellectum, atq; memoriam præcipue conseruat. Id quod Horatius uere perspexit.

Quidquid præcipies, esto breuis, ut cito dicta

Percipiant animi dociles, teneantq; fideles.

At satius est rem integre ac particulatim enarrari. Ego sanè hoc non omnino nego, si modo commode fieri possit. Sed agendum cogita, quā multa sint nobis in quantulo ætatis spatio perdiscenda: Bonam ætatis nostræ partem somnus abripit. Pueritia magna ex parte memoria caret. Adolescentia

lescentia leuioribus rebus dedita, rerum cognitionem leuiter curat. Iuuentus deinde quot curis obruitur? hanc non sentientem senectus occupat, quæ tamen ad rem familiarem, quàm ad literas solet esse attentior. Cogita itaq; quantulum tempus fiat reliquum, quod rerum cognitioni impendi possit.

Quantam igitur utilitatem adferant summariæ artium atq; disciplinarum traditiones prudenter perspexerunt, qui nobis summas siue methodos in ius ciuile ædiderunt: quorum de numero uel cum primis poterit celebrari noster ille Placentinus, cuius summæ studiosis omnibus hoc nomine potissimum debent esse commendatæ: non quod sunt breues modo, nihilq; nisi necessarium in se continent: sed quod nostro etiam Placentino, quoad eius fieri potuit, summæ curæ fuit legum inniti uestigijs: & quod temporibus illis frequens fuisse uidemus, sincere suum de legibus ferre iudicium. Accedit eodem, quod ego in magni ac pretiosi esse thesauri loco æstimo, hæ summæ in nouem dierum cursu sine ullo ferè negotio perlegi possunt. Singulis enim diebus, librorum lectionem singulorum destinamus. Sed & summæ Institutionum lectionem, in biduum aut ad summum triduum partimur. Sic igitur ut in duodecim, uel ad summum quatuordecim diebus, post mediocrem aliquem legum intellectum iuris ciuilis cognitionem memorie, quoties uelis, denuo mandare possis. Id quod ipso in corpore aliàs per semestre tempus alicui non facile continget. Cum igitur nunc uideamus patri nostro cœlesti in lege suâ nobis tradenda, breuitatem tantopere placuisse: eandemq; neq; filio suo Christo seruatori nostro displicuisse, cunq; in iure ciuili duo maximi Imperatores summa sint præcipue delectati, cum omnes omnium disciplinarum atq; artium scriptores, eam ament eamq; unice spectent. Summa summarum, cum suapte ea natura sit non facilis tantum & iucunda, sed utilis etiam ac necessaria, dubitamus adhuc obujs (quod aiunt) ulnis eam amplecti: qua sublata, particularis illa rerum enarratio, aut nullum, aut paruum certe fructum sit allatura. Quamobrem, Amplissime præsul, hanc Placentini summam tuo nomini dedicare mihi uisum est: partim ut sic ea studiosis etiam omnibus fiat commendatior, cum uiderint dedicatam ei, qui ipse recta studia, studiososq; omnes mira benignitate complectitur: partim ut memoris tuæ in me beneuolentiæ animi testis esset, etiamsi illi ne minima quidem ex parte respondere possit. Accipe igitur hanc quasi pignoris loco, donec id, quod est reliquum æris alieni exoluero. Christus interim qui ut te ad hoc sacræ dignitatis fastigium euexit, sic te nobis diu seruet incolumem:

ut hoc, quod gnauiter cœpisti, possis foeliciter ad finem usq; perducere. Bene uale, & me, qua cœpisti beneuolentiâ, prosequere.

Moguntia Anno.

M. D. XXXVI.

pridie Idus Martij.

TITVLI IX. LIBRORVM

CODICIS DN. IVSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS.

NOTA ARITHMETICA PRIOR, TITVLVM:
sequens uero, paginam indicat.

LIB I.	de quibus rebus supplicare liceat
De summa Trinitate, & fide catholica ut nemo publicè de ea contendere audeat. Tit. 1. 1	Quando libellus principi datus, litis faciat contestationem 19. 25
De sacrosanctis ecclesijs, & de rebus ac priuilegijs earum 2. 2	Vt lite pendente, uel post prouocatio- nem, aut definitiuam sententiã nul- li liceat supplicare 20. 26
De episcopis & clericis, orphanotro- phijs, & Xenodochijs, & ptocho- trophijs, & asceterijs, & monachis, & priuilegijs eorũ, & castrensi pecu- lio, & de redimendis captiuis, & de nuptijs clericorum uetitis seu per- missis 3. 6	Si contra ius, uel utilitatem publicam, uel per mendacium fuerit aliquid postulatum, uel impetratũ 21. 26
De episcopali audientia, & diuersis ca- pitulis, quæ ad curam pertinent pon- tificalem 4. 10	De diuersis rescriptis, & pragmaticis sanctionibus 22. 27
De hæreticis & manichæis, & Samari- tanis 5. 11	De statutis & imaginibus 23. 28
Ne sanctum baptisma iteretur 6. 12	De his qui ad statuas cõfugiunt 24. 29
De apostatis 7. 12	De officio præfecti prætoriorũ Orien- tis & Illyrici 25. 29
Nemini licere signum saluatoris Chri- sti humi, uel in silice, uel in marmo- re sculperè aut pingere 8. 13	De officio præfecti prætorio Africæ, & de omni eiusdem dioceseos statu 26. 29
De Iudæis & cœlicolis 9. 13	De officio præfecti urbi 27. 30
Ne christianum mancipium hæreticus uel Iudæus, uel paganus habeat, uel possideat, uel circũcidat 10. 14	De officio magistri militum 28. 30
De paganis & sacrificijs & templis eo- rum 11. 14	De officio quæstoris 29. 30
De his qui ad ecclesiam confugiunt, uel ibi exclamant, & nequis ab eccle- sia trahatur 12. 15	De officio magistri officiorũ 30. 30
De his, qui in ecclesijs manumittun- tur 13. 16	De officio magistri officiorũ 31. 31
De legibus & constitutionibus princi- pum, & edictis 14. 16	De officio comitis sacrarum largitio- num 32. 31
De mandatis principum 15. 20	De officio comitis rerum priuatarum 33. 31
De senatusconsultis 16. 20	De officio comitis Orientis 34. 31
De uetere iure enucleando, & de auto- ritate iuris prudentium, qui in dige- stis leguntur 17. 20	De officio procõsulis & legati 35. 31
De iuris & facti ignorantia 18. 21	De officio præfecti Augustalis 36. 32
De precibus Imperatori offerendis, &	De officio uicarij 37. 32
	De officio prætorum 38. 32
	De officio rectoris prouinciæ, & ut nul- li patriæ suæ administratio sine spe- ciali permissu principis permittatur 39. 32
	De officio præfecti uigilum 40. 33
	De officio ciuiliũ iudicũ 41. 33
	De officio militarium iudicum 42. 33
	Ne rei militaris comitibus uel tribunis lauacra præstentur 43. 33
	De officio diuersorum iudicũ 44. 34
	Vt omnes iudices, tam ciuiles, quàm militares, post administrationem de- positam, 1

positam, quinquaginta dies in ciuitati- bus, certis locis permaneant	45. 34	Vt nemini liceat sine iudicis autoritate signa rebus imponere alienis	17. 62
De officio eius qui uicem alicuius iudi- cis obtinet	46. 34	Ne fiscus uel respub. procuratores ali- cui patrocini causa illicite præstet	18. 61
De assessoribus, & domesticis, & can- cellarijs iudicum	47. 34	De negotiorum gestorū actione	19. 61
De annonis, & capitu administrantiū, uel adfessorum, alforumue publicas sollicitudines gerentium, & eorum, qui aliquas consecuti sunt dignita- tes	48. 35	De his, quæ uel metusue causa gesta sunt	20. 69
De contractibus iudicum, uel eorum, qui sunt circa eos, & inhibendis do- nationibus in eos faciendis, & ne ad ministratiōis tempore proprias ædes ædificent	49. 35	De dolo malo	21. 63
De modo multarum, quæ à iudicibus infliguntur	50. 36	De in integrum restitutionibus mino- rum xxv. annis	22. 70
De defensoribus ciuitatum	51. 36	De filiofam. minore	23. 71
De magistratibus municipalib.	52. 36	De fideiussoribus minorum	24. 72
De officio iuridici Alexandriae	53. 37	Si tutor uel curator interuenerit	25. 72
		Si in communi eademq; causa restitu- tio in integrum postuletur	26. 72
		Si aduersus rem iudicatam restitutio postuletur	27. 73
		Si aduersus uenditionem	28. 73
		Si aduersus uenditionem pignoris	29. 74
		Si aduersus donationem	30. 74
		Si aduersus libertatem	31. 74
		Si aduersus transactionem uel diuisionem in integrum restitui minor ue- lit	32. 75
		Si aduersus solutionem à tutore uel à se factam &c.	33. 75
		Si aduersus dotem &c.	34. 76
		Si aduersus delictum suū &c.	35. 76
		Si aduersus usucapionem	36. 76
		Si aduersus fiscum &c.	37. 77
		Si aduersus creditorem &c.	38. 77
		Si se abstinuit hæreditate	39. 77
		Si ut omissam hæreditatem, uel bono- rum possessionem, uel quid aliud ac- quirat	40. 77
		Qui, & aduersus quos in integrum re- stitui non possunt	41. 78
		Si minor se maiorem dixerit	42. 79
		Si sæpius in integrum restitutio postu- letur	43. 79
		De his, qui ueniam ætatis impetraue- runt	44. 79
		Si maior factus ratū habuerit	45. 80
		Vbi & apud quem cognitio in integrū restitutionis sit agenda	46. 80
		De reputationibus, quæ fiunt in iudi- cio in integrum restitutionis	47. 80
		Etiā per procuratorem causam in in- tegrū restitutionis agi posse	48. 80

LIB II.

De ædendo	1. 37
De in ius uocando	2. 39
De pactis	3. 40
De transactionibus	4. 47
De errore calculi	5. 50
De postulando	6. 51
De aduocatis diuersorum iudiciorum	7. 52
De aduocatis diuersorū iudicum	8. 52
De aduocatis fiscali	9. 53
De errore aduocatorū, & libellos seu precēs concipientium	10. 53
Vt quæ desunt aduocatis partium, iu- dex suppleat	11. 53
De causis, ex quibus infamia irroga- tur	12. 54
De procuratoribus	13. 57
Ne liceat potentioribus patrociniū litigantibus præstare, uel actiones in se transferre	14. 60
De his, qui potentiorum nomine titu- los prædijs affigunt, uel eorum no- mina in litem prætendunt	15. 61
Vt nemo priuatus titulos prædijs suis uel alijs imponat, uel uela regalia su- spendat	16. 61

I N D E X.

In integrum restitutione postulata, ne- quid noui fiat	49. 81	Vbi conueniatur, qui certo loco dare promisit	18. 105
De restitutione militum, & eorum, qui reipublicæ causa absunt	50. 82	Vbi in re actio exerceri debeat	19. 106
De uxoribus militum, & eorum, qui reipub. causa absunt	51. 85	Vbi de hæreditate agatur, uel ubi hæ- redes scripti in possessionem mitti postulare debeant	20. 106
De temporibus in integrum restitutio- nis tam minorum, aliarumq; perso- narum quæ restitui possunt, quàm hæredum eorum	52. 85	Vbi de ratiocinijs, tam publicis, quàm priuatis agi oporteat.	21. 106
Quibus ex causis maiores in integrum restituuntur	53. 86	Vbi causas status agi oporteat	22. 106
De alienatione iudicij mutandi causa facta	54. 87	Vbi quis de curiali, uel cohortali, alia- ue conditione conueniatur	23. 107
De receptis arbitrijs	55. 89	Vbi senatores uel clarissimi ciuilitè uel criminaliter cōueniant	24. 107
De satisfando	56. 93	In quibus causis militates fori præscri- ptione uti non possunt	25. 107
De iuris formulis, & impetratione acti- onum sublatis	57. 93	Vbi causa fiscalis, uel diuinæ domus, hominumq; eius agatur	26. 107
De iureiurando propter calumniam dando	58. 93	Quando liceat unicuiq; sine iudice uin- dicare se, uel publicam deuotionem	27. 108

LIB. III.

De iudicij	1. 95	De inofficioso testamento	28. 108
De sportulis, & sumptibus in diuersis iudicij faciendis, & de executori- bus	2. 97	De inofficiosis donationibus	29. 110
De pedaneis iudicibus	3. 98	De inofficiosis dotibus	30. 111
Qui pro sua iurisdictione iudices dare dariue possunt	4. 98	De petitione hæreditatis	31. 111
Nequis in sua causa iudicet, uel sibi ius dicat	5. 99	De rei uindicatione	32. 114
Qui legitimam personam standi in iu- dicij habent, uel non	6. 99	De usufructu, usu & habitatiōe, & mi- nisterio seruorum	33. 115
Vt nemo inuitus agere, uel accusare co- gatur	7. 99	De seruitutibus & de aqua	34. 117
De ordine iudiciorum	8. 99	De lege Aquilia	35. 118
De litis contestatione	9. 100	Familiæ erciscundæ	36. 120
De plus petitionibus	10. 101	Communi diuidendo	37. 122
De dilationibus	11. 101	Communia utriusq; iudicij, tam fami- liæ erciscundæ, quàm communi di- dundo	38. 124
De ferijs	12. 102	Finium regundorum	39. 124
De iurisdictione omnium iudicum, & de foro competenti	13. 103	De consortibus eiusdē litis	40. 125
Quando Imperator inter pupillos, & uiduas, uel alias miserabiles perso- nas cognoscit, & ne exhibeantur	14. 104	De noxalibus actionibus	41. 126
Vbi de criminibus agi oportet	15. 105	Ad exhibendum	42. 127
Vbi de possessione agi oportet	16. 105	De religiosis, & sumptibus funerū, & alex lusu, & aleatoribus	43. 129
Vbi fideicommissum peti oportet	17. 105		

LIB. IIII.

De rebus creditis, & iureiurādo	1. 132
Si certum petatur	2. 135
De suffragio	3. 137
De prohibita sequestratione pecuniæ	4. 137
De conditione indebiti	5. 138
De cōditiōe ob causam datorū	6. 140
De con-	

I N D E X:

De condictione ob turpē causam	7. 141	Pro socio	37. 171
De condictione furtiua	8. 142	De contrahenda emptione & uenditione	38. 172
De condictione ex lege, & sine causa, uel iniusta causa	9. 143	De hæreditate uel actione uēdita	39. 173
De obligationibus & actionibus	10. 144	Quæ res uendi non possunt, et qui uendere uel mercari uetantur	40. 174
Vt actiones & ab hæredibus & contra hæredes incipiant	11. 145	Quæ res exportari nō debeant	41. 174
Ne uxor pro marito, uel maritus pro uxore, uel mater pro filio conueniatur	12. 145	De eunuchis	42. 175
Ne filius pro patre, uel pater pro filio emancipato, uel libertus pro patrono conueniatur	13. 146	De patribus, qui filios suos distraherent	43. 175
An seruus pro suo facto post manumissionem teneatur	14. 146	De rescindenda uenditione	44. 175
Quando fiscus uel priuatus debitoris sui debitores cōuenire possit	15. 146	Quando liceat ab emptione discedere	45. 176
De actionibus hæreditarijs	16. 147	Si propter publicas pensationes uenditio fuerit celebrata	46. 177
De delictis defunctorum in quantum hæredes conueniantur	17. 147	Sine censu uel reliquis fundum comparari non posse	47. 177
De constituta pecunia	18. 148	De periculo & commodo rei uenditæ	48. 178
De probationibus	19. 149	De actionibus empti & uenditi	49. 179
De testibus	20. 151	Siquis alteri uel sibi sub alterius nomine uel aliena pecunia emerit	50. 180
De fide instrumentorum, & de amissione eorum, & apochis, & antapochis faciendis, & de his, quæ sine scriptura fieri possunt	21. 153	De rebus alienis non alienandis, & de prohibita rerum alienatione, uel hypotheca	51. 181
Plus ualere quod agitur, quàm quod simulatè concipitur	22. 154	De cōmuniū rerū alienatione	52. 181
De commodato	23. 155	Rem alienam gerentibus nō interdici rerum suarum alienatione	53. 182
De pignoratitia actione	24. 156	De pactis inter emptorem & uenditorem compositis	54. 182
De exercitoria, & institoria actione	25. 158	Si seruus exportandus ueneat	55. 182
Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicetur, & de peculio, seu quod iussu, & de in rem uerso	26. 158	Si mancipium ita uenerit, ne prostituatur	56. 183
Per quas personas nobis adquiratur	27. 159	Si mancipium ita fuerit alienatum, ut manumittatur, uel contra	57. 183
Ad senatusconsultum Macedonianum	28. 160	De ædilitijs actionibus	58. 184
Ad senatuscon. Velleianum	29. 161	De monopolijs, & conuentu negotiatorum illicito, uel artificum, ergolaborum, necnon balneatorum prohibitis illicitis actionibus	59.
De non numerata pecunia	30. 163	De nundinis & mercatoribus	60. 187
De compensationibus	31. 164	De uectigalibus & cōmissis	61. 187
De usuris	32. 165	Vectigalia noua institui non posse	62. 188
De nautico fœnore	33. 167	De cōmercijs & mercatoribus	63. 188
Depositum uel contra	34. 168	De rerum permutatiōe, & præscriptis uerbis actione	64. 189
Mandati uel contra	35. 169	De locato & conducto	65. 189
Si seruus extero se emi mandauerit	36. 171	De iure emphyteutico	66. 191

I N D E X.

LIB. V.		
De sponsalibus & arris sponsalitijs, & proxeneticis	1.	193
Si rector prouinciae, uel ad eum pertinentes, sponsalitijs dederint arras	2.	194
De donationibus ante nuptias, uel propter nuptias, & sponsalitijs	3.	195
De nuptijs	4.	196
De incestis & inutilibus nuptijs	5.	198
De interdicto matrimonio inter pupilam & tutorem, seu curatorem, filiosq; eorum	6.	199
Si quacumq; praeditus potestate, uel ad eum pertinentes, ad suppositarum iurisdictioni suae nuptias tentauerit aspirare	7.	199
Si nuptiae ex rescripto petantur	8.	200
De secundis nuptijs	9.	200
Si secundo nupserit mulier, cui maritus usumfructum reliquit	10.	203
De dotis promissione, & nuda pollicitatione	11.	203
De iure dotium	12.	203
De rei uxoriae actione in ex stipulatu actionem transfusa, & de natura dotibus praestita	13.	206
De pactis conuentis, tam super dote, quam super donatione propter nuptias, & paraphernis	14.	209
De dote cauta non numerata	15.	211
De donationibus inter uirum & uxorem & a parentibus in liberos factis, & ratihabitione	16.	211
De repudijs, & iudicio de moribus sublato	17.	214
Soluto matrimonio quemadmodum dos petatur	18.	215
Si dos constante matrimonio soluta fuerit	19.	215
Ne fideiussores uel mandatores dotium dentur	20.	216
Rerum amotarum	21.	216
Ne pro dote mulieris bona addicantur	22.	217
De fundo dotali	23.	217
Diuortio facto, apud quem filij nutrantur	24.	217
De alendis liberis ac parentibus	25.	218
De concubinis	26.	218
De naturalibus liberis, & matribus eorum, & ex quibus causis iusti efficiantur	27.	218
De testamentaria tutela	28.	219
De confirmando tutore	29.	220
De legitima tutela	30.	221
Qui petant tutores uel curatores	31.	221
Vbi petantur tutores uel curatores	32.	222
De tutoribus uel curatoribus illustrium uel clarissimarum personarum	33.	222
Qui dare tutores uel curatores possunt & qui dari non possunt	34.	222
Quando mulier tutelae officio fungatur	35.	223
In quibus causis tutorem habenti tutor uel curator dari possit	36.	223
De administratione tutorum & curatorum, & de pecunia foeneranda, & de pponenda	37.	223
De periculo tutorum & curatorum	38.	225
Quando factio tutoris uel curatoris minores agere uel conueniri possunt	39.	225
Si ex pluribus tutoribus uel curatoribus omnes, uel unus peragere rem minoris, uel conueniri possunt	40.	225
Ne tutor uel curator uectigal conducatur	41.	226
De tutore uel procuratore, qui non satisfecit	42.	226
De suspectis tutoribus uel curatoribus	43.	227
De in litem dando tutore uel curatore	44.	227
Si contra matris uoluntatem tutor datus sit	45.	227
Si mater indemnitate pmiserit	46.	227
Vt causae post pubertatem adsit tutor	47.	227
De eo qui pro tutore negotium gessit	48.	228
Vbi pupilli educantur	49.	228
De alimentis pupillo praestandis	50.	228
Arbitrium tutelae	51.	228
De diuidenda tutela	52.	229
De in litem iurando	53.	229
De haeredibus tutorum	54.	230
Si tutor non gesserit	55.	230
De usuris		

I N D E X.

De ufuris pupillaribus	56.	230	tibus accrescant	10.	248
De fideiuſſoribus tutorum ſeu curato- rum	57.	230	De bonorum poſſeſſione ſecundum ta- bular	11.	249
De contrario iudicio tutelæ	58.	231	De bonorum poſſeſſione contra tabu- las, q̄ prætore liberis polliceat	12.	249
De autoritate præſtanda	59.	231	De bonorum poſſeſſione contra tabu- las liberti, quæ patronis uel liberis eorum datur	13.	250
Quando tutores uel curatores eſſe de- ſinant	60.	232	Vnde liberi	14.	250
De excuſationibus tutorum & cura- torum	62.	232	Vnde legitimi, & unde cognati	15.	251
Si tutor uel curator falſis allegationi- bus excuſatus ſit	63.	233	Vnde cognati	16.	251
Si tutor rei pub. cauſæ abierit	64.	233	De ſucceſſorio edicto	17.	251
De excuſationibus ueteranorū	65.	233	De Carboniano edicto	18.	252
Qui numero liberorum ſe excuſant	66.	233	Vnde uir & uxor	19.	253
Qui numero tutelarum ſe excuſant	67.	234	De repudianda bonorum poſſeſſione	20.	253
Qui ætate ſe excuſant	68.	234	De collationibus	21.	254
Qui morbo ſe excuſant	69.	234	De teſtamento militis	22.	256
De curatore furioſi & prodigi	70.	234	Qui teſtamenta facere poſſunt, uel nō poſſunt	23.	258
De prædijs & alijs rebus minorū ſine decreto non alienandis uel obligan- dis	71.	234	De teſtamenti, & quemadmodum te- ſtamenta ordinentur	24.	259
Quando decreto opus non eſt	72.	236	De hæredibus inſtituendis, & quæ per ſonæ inſtitui non poſſunt	25.	261
Si quis ignorans rem minoris eſſe, ſine decreto comparauerit	73.	236	De inſtitutionibus, uel ſubſtitutioni- bus ſeu reſtitutionibus ſub condi- tione factis.	26.	263
Si maior factus uenditionem factam ratam habuerit	74.	236	De impuberum & alijs ſubſtitutioni- bus	27.	264
De magiſtratibus cōueniendis	75.	237	De neceſſarijs, & ſeruis hæredibus in- ſtituendis uel ſubſtituendis	28.	266
LIB VI.			De liberis præteritis, uel exhæreda- tis	29.	268
De ſeruis fugitiuis, & libertis, manci- pijsq̄ ciuitatum artificibus, & ad di- uerſa opera deputatis, & ad rem pri- uatam, & dominicam pertinenti- bus	1.	238	De poſthumis hæredibus inſtituendis uel exhæredandis, uel præteritis	30.	269
De furtis & ſeruo corrupto	2.	239	De iure deliberandi, & adeunda uel ad quirenda hæreditate	31.	269
De operis libertorum	3.	242	De repudianda uel abſtinenda hæredi- tate	32.	272
De bonis libertorum	4.	244	De edicto diui Hadriani tollendo, & quemadmodum ſcriptus hæres in poſſeſſionem mittatur	33.	272
Si in fraudem patroni à libertis aliena- tio facta ſit	5.	245	Quemadmodum teſtamenta aperian- tur, deſcribant, & inſpiciantur	34.	273
De obſequijs patrono præſtandis	6.	245	Si quis aliquem teſtari prohibuerit, uel coegerit	35.	273
De libertis & eorum liberis	7.	246	De his, quibus ut indignis auferuntur hæreditates, & ſenatusconſulto Sila- niano	36.	274
De iure aureorum annulorum, & de natalibus reſtituendis	8.	246			
Qui ad bonorum poſſeſſionem, & in- fra quod tēpus admittantur	9.	247			
Quando non petentium partes peten-					

I N D E X.

De codicillis	37. 276	De uindicta, & apud concilium manu-	
De legatis	38. 277	missione	1. 304
De uerborum significatione	39. 282	De testamentaria manumissione	2. 306
Si omitta sit causa testamenti	40. 283	De lege fusia Caninia sublata	3. 308
De indicta uindictate, & de lege Iulia		De fideicommissarijs libertatibus	4. 308
Miscella tollenda	41. 284	De dediticia libertate tollenda	5. 310
De his, quæ pænæ nomine in testamē-		De latina libertate tollenda, & per cer-	
to uel codicillis scribuntur, uel relin-		quuntur	6. 311
quuntur	42. 284	De cōmuni seruo manumisso	7. 312
De fideicommissis	43. 285	De seruo pignori dato manumisso	
Communia de legatis & fideicommissis,			8. 313
& de in rem missione tollenda	44. 286	De seruis reipublicæ manumittendis	
De falsa causa adiecta legato, uel fidei-			9. 313
commissio	45. 287	De his, qui à non domino manumissi	
De his, quæ sub modo legata seu fidei		sunt	10. 313
commissa relinquuntur	46. 288	Qui manumittere non possunt & ne in	
De conditionibus insertis tam in lega-		fraudem creditorum manumittan-	
tis, quàm fideicommissis, & liberta-		tur	11. 314
tibus	47. 288	Qui non possunt ad libertatem perue-	
De usuris uel fructibus legatorum seu		nire	12. 314
fideicommissorum	48. 290	Quibus ex causis serui pro præmio li-	
De senatuscōsul. Trebelliano	49. 290	bertatem accipiunt	13. 315
Ad legem falcidiam	50. 292	De ingenuis manumissis	14. 315
De caducis tollendis	51. 294	Cōmunia de manumissionibus	15. 315
De his qui ante apertas tabulas hære-		De liberali causa	16. 316
ditates transmittunt	52. 295	De adsertione tollenda	17. 317
Quando dies legati uel fideicommissi		Quibus ad libertatem proclamare nō	
cedit	53. 296	licet, & de rebus eorum, qui ad liber-	
Vt in possessionem legatorum, uel fi-		tatem proclamare non prohiben-	
deicommissorum seruandorum causa		tur	18. 318
mittatur, & quando satisfdari debe-		De ordine cognitionum	19. 319
at	54. 296	De collusionem detegenda	20. 320
De suis & legitimis liberis, & ex filia		Ne de statu defunctorum post quīn-	
nepotibus ab intestato uenientibus	55. 297	quennium quærat	21. 320
Ad senatusconsult. Tertyllianū	56. 298	De longi temporis præscriptione, quæ	
Ad senatuscon. Orficianum	57. 299	pro libertate, non aduersus liberta-	
De legitimis hæredibus	58. 300	tem opponitur	22. 321
Communia de successoribus	59. 301	De peculio eius, qui libertatem meru-	
De bonis maternis & materni gene-		it	23. 322
ris	60. 301	De senatusconsulto Claudiano tollen-	
De bonis, quæ liberis in potestate con-		do	24. 322
stitutis, ex matrimonio, uel aliter ad-		De nudo iure Quiritiū tollendo	25. 322
quirūt, & eorū administratiōe	61. 301	De usucapione pro emptore, uel pro	
De hæredibus decurionum, Nauicul-		transfatione	26. 323
lariorum, cohortalium, militum, &		De usucapione pro emptore, uel pro	
fabricensium	62. 303	transfatione	26. 326
		De usucapione pro donato	27. 326
		De usucapione pro dote	28. 326
		De usucapione pro hærede	29. 327
		Pro de-	

LIB. VII.

I N D E X.

Pro derelicto	30. 327	De usuris rei iudicatæ	56. 352
Pro legato	31. 327	Si plures una sententia condemnati sunt	57. 353
Pro suo	32. 327	Quibus res iudicata non nocet	58. 353
Communia de usucapionibus	33. 328	Cominationes, epistolas, programata subscriptiones auctoritatem rei iudicatæ non habere	59. 354
De usucapione transformanda, & de sublata differentia rerum mancipi & nec mancipi	34. 328	Si ex falsis instrumentis uel testimonijs iudicatum sit	60. 354
De acquirenda & retinenda possessione	35. 328	De confessis	61. 354
De præscriptione longi temporis decem uel uiginti annorum	36. 333	Res inter alios acta, uel iudicata, alijs ne noceat	62. 356
In quibus causis cessat longi temporis præscriptio	37. 334	De relationibus	63. 356
Quibus non obijcitur longi temporis præscriptio	38. 335	De appellationibus, & consultationibus	64. 356
Si aduersus creditorem præscriptio opponatur	39. 335	De temporibus, & reparationibus appellationum, seu consultationum	65. 359
De quadriennij præscriptione	40. 336	Quando prouocare non est necesse	66. 360
Ne rei dominicæ, uel templorum uindictatio temporis exceptione submo-ueatur	41. 336	Quorum appellationes non recipiuntur	67. 360
De præscriptione triginta uel quadraginta annorum	42. 337	Si pendente appellatione mors interuenerit	68. 361
De annali exceptione Italici contractus tollenda, & de diuersis temporibus, & exceptionibus, & præscriptioibus, & interruptionibus.	43. 344	De his, qui propter metum iudicis non appellauerunt	69. 362
De alluionibus, & paludibus, & pascuis ad alium statum translatis	44. 345	Si unus ex pluribus appellauerit	70. 362
De sententijs præfectorum prætorio	45. 345	Si de momentaria possessione fuerit appellatum	71. 362
Quomodo & quando iudex sententiam proferre debeat presentibus partibus, uel una parte absente	46. 345	Ne liceat in una eademque causa tertio prouocare, uel post duas sententias iudicium, quas definitio præfectorum roborauerit, eas retractare	72. 362
De sententijs ex breuiculo recitandis	47. 347	Qui bonis cedere possunt	73. 363
De sententijs & interlocutionibus omnium iudicium	48. 347	De bonis auctoritate iudicis possidendis, seu uenundandis, & de separatis bonis	74. 363
De sententia, quæ sine certa quantitate profertur	49. 348	De priuilegio fisci	75. 365
De sententijs, quæ pro eo, quod inter est, profertur	50. 349	De priuilegio dotis	76. 366
Si à non competenti iudice iudicatum esse dicatur	51. 305	De reuocandis ijs, quæ in fraudem creditorum alienata sunt	77. 367
De pœna iudicis, qui male iudicauit, uel eius, qui iudicem uel aduersarium corrumpere curauit	52. 350		
Sententiam rescindi non posse	53. 351		
De fructibus & litium expensis	54. 351		
De re iudicata	55. 352		
De executione rei iudicatæ	55. 352		

LIB. VIII.

De interdicitis	1. 369
Quorum bonorum	2. 371
Quorum legatorum	3. 372
Vnde ui	4. 373
Vti possidetis	5. 376
Si per uim, uel alio modo absentis possessio turbata sit.	6. 377

b ij

I N D E X

De tabulis exhibendis	7.	377	toris uel debitoris partem suam de-	
De libero homine exhibendo	8.	378	biti soluerit, uel acceperit	34. 396
De liberis exhibendis	9.	378	Si pignoris conuentionem numeratio	
De liberis deducendis	10.	379	pecuniæ secuta non sit	35. 396
De precario, & Saluiano interdicto			De iure dominij impetrando	36. 396
	11.	379	De pactis pignorum, & de commissaria	
De precario & Saluiano interdicto			lege in pignorib. rescindēda	37. 397
	12.	380	De exceptionibus & proscriptionibus	
De interdictis illis quinque, quæ in libris				38. 398
pandectarum referuntur			De litigiosis	39. 399
Ne quid fiat in loco publico			De contrahenda & committenda sti-	
Nequid in flumine publico, ripaue			pulatione	40. 400
eius fiat quo prius nauigetur			De inutilibus stipulationib.	41. 402
Quid ui aut clam			De duobus reis stipulandi & promit-	
De interdicto quod clam			tendi	42. 403
De ædificijs priuatis	13.	384	De fideiussoribus & mandatoribus	
De operibus publicis	14.	385		43. 404
De ratiocinijs operū publicorū, & pa-			De nouationibus & delegationibus	
tribus ciuitatum	15.	385		44. 405
De pignoribus & hypethecis	16.	385	De solutiōibus & libetationib.	45. 406
In quibus causis pignus tacitè contra-			De acceptilationibus	46. 408
hitur	17.	387	De euictionibus	47. 409
Si aliena res pignori data sit	18.	388	Creditorem euictionem non debere	
Quæ res pignori obligari possunt, uel				48. 410
non, & qualiter pignus contraha-			De patria potestate	49. 411
tur	19.	388	De adoptionibus	50. 411
Qui potiores in pignore habeantur	20.	389	De emancipatione liberorum	51. 412
De his, qui in priorum creditorū locū			De ingratiss liberis	52. 413
succedunt	21.	390	De postliminio, & redemptis ab hosti-	
Si antiquior creditor pignus uendi-			bus	53. 414
derit	22.	391	De infantibus expositis liberis & ser-	
Si cōmunis res pignorata sit	23.	391	uuis, & de ijs, qui sanguinolentos nu-	
De prætorio pignore, & ut in actioni-			trios accepserunt	54. 415
bus etiā debitorum missio præto-			Quæ sit longa consuetudo	55. 416
rii pignoris procedat	24.	391	De donationibus	56. 416
Si in causa iudicati pignus captum sit			De donationibus, quæ sub modo, uel	
	25.	391	sub conditione, uel ex certo tempo-	
Si pignus pignori datū sit	26.	392	re conficiuntur	57. 418
De partu pignoris & omni causa	27.	392	De reuocandis donationibus	58. 419
De remissione pignoris	28.	392	De mortis causa donatiōibus	59. 420
Etiā ob chirographariam pecuniam			De infirmendis pœnis cœlibatus, &	
pignus teneri	29.	393	orbitatis, & decimarijs sublati	
De distractione pignorum	30.	394		60. 421
Debitorem uenditionem pignorū im-			De iure liberorum	
pedire non posse	31.	395		61. 421
Si uendito pignore agatur	32.	395		
De luitione pignoris	33.	395		
Si unus ex pluribus hæredibus credi-				

LIB. IX.

Qui accusare non possunt	1.	422
De accusationibus & inscriptionibus		
	2.	423
De exhi-		

I N D E X.

De exhibendis & transmittendis re- is	3. 424	Ad legē Iuliam repetundarū	27. 441
De custodia reorum	4. 424	De crimine peculatus	28. 442
De priuatis carcerib. inhiibēdis	5. 425	De crimine sacrilegij	29. 442
Si reus uel accusator mortuus fuerit	6. 425	De seditiosis, & de ijs, qui plebem au- dent cōtra rempub. colligere	30. 443
Siquis Imperatori maledixerit	7. 425	Quando ciuilis actio criminali præiudicet, & an utraq; ab eodem exerceri possit	31. 443
Ad legem Iuliam maiestatis	8. 426	De crimine expilatæ hæredita.	32. 444
Ad legem Iuliam de adulterijs & stu- pro	9. 426	De ui bonorū raptorum	33. 444
Siquis eam cuius tutor fuerit, corrupe- rit	10. 431	De crimine stellionatus	34. 445
De mulieribus, quæ se proprijs seruis iunxerunt	11. 431	De iniurijs	35. 445
Ad legem Iuliam de ui publica, siue pri- uata	12. 431	De famosis libellis	36. 447
De raptu uirginum, seu uiduorum, nec non sanctimonialium	13. 432	De abigeis	37. 447
De emendatione seruorum	14. 433	De Nili aggeribus non rumpendis	38. 447
De emendatione propinquorū	15. 433	De ijs qui latrones, uel alijs criminib. reos occultauerint	39. 447
Ad legem Cor. de sicarijs	16. 433	De requirendis reis	40. 447
De his, qui parētes uel liberos occide- runt	17. 435	De quæstionibus	41. 448
De maleficis, & mathematicis, & cæte- ris similibus	18. 435	De abolitionibus	42. 449
De sepulchro uiolato	19. 436	De generali abolitione	43. 450
Ad legē Fauiam de plagiarijs	20. 438	Vt intra certū tempus criminalis quæ- stio terminetur	44. 450
Ad legem Viscelliam	21. 439	Ad Senatuscon. Turpillianū	45. 450
Ad legē Corneliam de falsis	22. 439	De calumniatoribus	46. 451
De his, qui sibi adscribunt in testamen- to	23. 440	De poenis	47. 451
De falsa moneta	24. 441	Ne sine iussu principis certis iudicibus liceat confiscare	48. 452
De mutatione nominis	25. 441	De bonis proscriptorum seu damnato- rum	49. 452
Ad legem Iuliam de ambitu	26. 441	De bonis eorum, qui mortem sibi con- sciuerunt	50. 453
		De sententiâ passis & restitutis	51. 454

TITVLI CODICIS DN.

IVSTINIANI PER ORDINEM ALPHABETICVM
sic dispositi, ut possit idē titulus propter alle-
gationum diuersitatem sub diuersis
inueniri literis.

A		Actiōibus hæreditarijs	147
Abigeis	447	Actiōibus & obligationibus	144
Abolitionibus	448	Actore à tutore & curatore dando	232
Acceptilationibus	408	Ad exhibendum	127
Accusationibus & inscriptiōibus	423	Ad legē Iuliam maiestatis	426
Acquirenda & retinēda possessiōe	328	Ad legem Iuliam de adulterijs	426
Actiōibus empti	179	Ad legem Iuliam de ui publica	431

b iij

I N D E X.

Ad legem Corneliam de sicarijs	433	quã prætor liberis pollicetur	248
Ad legem Fauiam de plagiarjs	438	Bonorum possessione contra tabulas li-	
Ad legem falcidiam	292	berti	250
Ad legem Viscelliam	439		
Ad legem Corneliam de falsis	439	C	
Ad legem Iuliam de ambitu	441	Caducis tollendis	294
Ad legem Iuliam repetundarum	441	Calumniatoribus	451
Administratione tutorum	223	Captiujs & postliminio reuerfis	414
Adoptionibus	411	Carboniano edicto	252
Ad Senatusconsultum Velleianũ	161	Cessione bonorum	363
Ad senatuscon. Trebellianum	290	Codicillis	276
Ad senatuscon. Tertullianum	298	Collationibus	254
Ad senatuscon. Orficianum	299	Collusione detegenda	320
Ad senatuscon. Turpillianum	450	Commercijs & mercatoribus	188
Ad senatuscon. Macedonianum	160	Comminationes, epistolas &c.	354
Ad senatuscon. Silanianum	274	Commodati	155
Aduocatis diuersorũ iudiciorum	52	Communi diuidendo	122
Aduocatis diuersorũ iudicum	52	Communi seruo manumisso	312
Aduocatis fiscali	53	Communia de successioneibus	308
Aedificijs priuatis	384	Cõmunia de manumissionibus	315
Aedificijs actionibus	184	Cõmunia de usucapionibus	328
Aleendis liberis	218	Cõmunia utriusq; iudicij	124
Alienatione mutandi iudicij causa	fa-	Cõmunia de legatis &c.	286
cta	57	Cõmunium rerũ alienatione	181
Alimentis pupillo præstandis	228	Compensationibus	164
Alluionibus & paludibus	345	Concubinjs	218
Annali exceptione	344	Condiçione indebiti	138
Annonis	35	Condiçione ob causam	140
An seruus ex suo facto	146	Condiçione ob turpẽ causam	141
Appellationibus & cõsultationib.	356	Condiçione furtiua	142
Apostatis	12	Condiçione ex lege	143
Arbitris	89	Condiçionibus insertis	288
Arbitrium tutelæ	228	Confessis	354
Affertione tollenda	317	Confirmando tutore	220
Affessoribus	34	Consortibus eiusdem litis	125
Autoritate præstanda	231	Constituta pecunia	148
		Contrahenda emptione	172
B		Contrahenda & committenda stipula-	
Bonis libertorum	244	tionem	400
Bonis maternis	301	Contrario iudicio tutelæ	231
Bonis quæ liberis	301	Contractibus iudicum	35
Bonis autoritate iudicis possidẽdis	363	Creditorum euictionem pignoris non	
Bonis proscriptorum	452	debere	410
Bonis eorum, qui sibi mortem consci-		Crimine peculatus	442
uerunt	453	Crimine sacrilegij	442
Bonorum possessione secundum tabu-		Crimine expilatæ hæreditatis	444
las	248	Crimine stellionatus	445
Bonorum possessione contra tabulas,		Curatore furiosi	234
		Custodia	

I N D E X.

Custodia reorum	424	Ex quibus causis infamia irrogatur	34
D		F	
Debitorem uenditionem pignoris	395	Falsa causa adiecta	287
Dediticia libertate tollenda	310	Falsa moneta	441
Defensoribus ciuitatum	36	Familia erciscundæ	120
Depositi	168	Famosis libellis	447
Dilationibus	101	Ferijs	102
Distractioe pignorum	394	Fideicommissis	285
Diuersis rescriptis	28	Fideicommissarijs libertatibus	308
Diuidenda tutela	229	Fideiussoribus minorum	172
Diuortio facto	217	Fideiussoribus & mandatoribus	404
Dolo malo	68	Fideiussoribus tutorum	230
Donationibus	416	Fide instrumentorum	153
Donationibus inter uirū & uxore	211	Filiofamiliæ minore	71
Donationibus causa mortis	420	Finium regundorum	124
Donationibus ante nuptias	195	Formulis & impetratione	93
Donationibus quæ sub modo	418	Fructibus & litium expensis	351
Dote cauta non numerata	211	Fundo dotali	217
Dotis promissione	203	Furtis & seruo corrupto	239
Duobus reis stipulandi	403	G	
E		Generali abolitione	450
Edendo	37	H	
Edicto diui Adriani tollendo	272	Hæreditate uel actione uendita	173
Emanipationibus liberorum	412	Hæreditarijs actionibus	147
Emendatione propinquorum	433	Hæreditatibus Decurionum	303
Emendatione seruorum	433	Hæredibus tutorum	230
Eo qui pro tutore uel curatore negoti- um gessit	228	Hæredibus instituendis	261
Eo quod certo loco dari oportet	105	Hæreticis & Manichæis	11
Episcopis & clericis	6	His quæ sub modo legati uel fideicom- missi relinquuntur	288
Episcopali audientia	10	His quæ ui metusue causa fiunt	65
Errore calculi	50	His qui accusare non possunt	422
Errore aduocatorum	53	His qui ad ecclesiam confugiunt	15
Etiã ob chirographariam pecuniam pignus teneri posse	393	His qui in ecclesijs manumittuntur	16
Etiã per procuratorem causam in in- tegrum restitui.	81	His qui ad statuas confugiunt	29
Euictionibus	409	His, qui potentiorum nomine	61
Eunuchis	175	His, qui ueniam ætatis impetraue- runt	79
Exceptionibus & præscriptionib.	398	His, quibus ut indignis &c.	274
Excusatione ueteranorum	233	His, quæ pænæ nomine in testamento uel codicillis relinquuntur	284
Excusationibus tutorū & curatorū	232	His, qui ante apertas tabulas hæredita- tem transmittunt	295
Ex delictis defunctorum	147		
Executione rei iudicatæ	352		
Exercitoria & institoria actione	158		
Exhibendis & transmittendis reis	424		

I N D E X.

His, qui à non domino manumissi sunt	313	Interdictis	369
His, qui per metum iudicis non appellauerunt	362	Inutilibus stipulationibus	402
His, qui in priorum creditorum loco succedunt	390	Iudæis & cœlicolis	13
His, qui parentes uel liberos occiderunt	435	Iudicijs	95
His, qui sibi ascribunt	440	Iure aureorum anulorum	246
His, qui latrones uel alijs criminibus reos occultant	447	Iure codicillorum	276
His, qui notantur infamia	54	Iure dominij impetrando	396
His, qui non possunt ad libertatem peruenire	318	Iure deliberandi	269
		Iure dotium	203
I		Iure emphyteutico	192
Impuberũ, & alijs substitutionib.	264	Iure liberorum	421
Incestis nuptijs	198	Iureiurando	132
Indicta uiduitate	284	Iureiurando propter calumniam	93
Infantibus expositis &c.	415	Iure patronatus	244
Infirmandis pœnis cœlibatus &c.	421	Iuris & facti ignorancia	21
Ingenuis manumissis	315	Iurisdictione omnium iudicum	103
Ingratis liberis	413		
In litem dando tutore	227	L	
In litem iurando	229	Latina libertate	311
In integrum restitutione minorũ	70	Legatis	277
In integrum restitutione postulata, nequid	81	Lege Aquilia	118
Iniurijs	445	Lege commissoria in pig. re	397
Inofficioso testamento	108	Lege fusia Caninia tollenda	308
Inofficiosis donationibus	110	Legibus & cõstitutionibus principum	16
Inofficiosis dotibus	111	Legitima tutela	221
In ius uocando	39	Legitimis hæredibus	300
In quibus causis in integrum restitutio non est necessaria	78	Libellis famosis	447
In quibus causis militantes &c.	107	Liberali causa	316
In quibus causis tutorem habenti	223	Liberis exhibendis	378
In quibus causis cessat longi temporis præscriptio	334	Liberis præteritis	268
In quibus causis pignus, uel hypothe- ca tacite contrahatur	387	Libertis & eorum liberis	246
In quibus causis serui pro præmio li- berta. act.	315	Litigiosis	399
Institutionibus & substitutionib.	263	Litis contestatione	100
Institoria actione	158	Locato & conducto	169
Inter alios acta uel iudicata alijs non nocere	356	Longi temporis præscriptione	321
Interdicto matrimonio	199	Luitione pignoris	395
		M	
		Magistratibus municipalibus	36
		Magistratibus conueniendis	237
		Maleficis & mathematicis	435
		Mandati	169
		Mandatis principum	20
		Modo multarum	36
		Monopolijs	59
		Mortis causa donationibus	420
		Multe-	

I N D E X.

Mulieribus quæ seruis proprijs se iun- xerunt	431	Officio ciuiliū iudicium	33
Mutatione nominis	441	Officio diuersorum iudicium	34
N		Officio eius, qui uicem alicuius iudicis obtinēt	34
Naturalibus liberis	218	Officio iuridici Alexandriae	37
Nautico fœnore	167	Officio magistri militum	30
Necessarijs seruis hæredibus instituen- dis	266	Officio magistri officiorum	31
Ne christianum mancipium	14	Officio militarium iudicium	33
Ne comitibus rei militaris	33	Officio præfecti Augustalis	32
Ne de statu defunctorum	320	Officio præfecti urbi	30
Ne ex delicto defunctorum hære. con- ue.	147	Officio præfecti uigilum	33
Ne fiscus, uel respublica	61	Officio prætoris	32
Ne filius pro patre	146	Officio præfecti prætoriae Africae	30
Ne fideiussores, uel mandatores doti- um dentur	216	Officio præfecti prætorio Orientis & Illyrici	29
Negotijs gestis	61	Officio proconsulis & legati	31
Ne liceat potentioribus	60	Officio quæstoris	30
Ne liceat in una eademq; causa	362	Officio rectoris prouinciæ	32
Nemini licere signum saluatoris	13	Officio uicarij	32
Ne pro dote bona mariti addicantur	217	Operis libertorum	242
		Operibus publicis	365
		Ordine iudiciorum	99
		Ordine cognitionum	319
		p	
Ne quis in sua causa iudicet	99	Pactis	40
Ne rei dominicæ, uel templorum	336	Pactis inter emptorem & uenditorem	182
Ne sanctum baptisma iteretur	12	Pactis cōuentis tam super dote &c.	209
Ne sine iussu principis	452	Pactis pignorum	397
Ne tutor uel curator uectigal condu- cat	226	Paganis & sacrificijs, & tēplis eorū	14
Ne uxor pro marito	145	Partu pignoris & omni causa	392
Nihil aggeribus non rumpendis	447	Patria potestate	411
Non numerata pecunia	163	Patribus, qui filios distraxerunt	175
Noua uectigalia	188	Peculio	158
Nouationibus & delegationibus	405	Peculio eius, qui libertatem meruit	322
Noxalibus actionibus	126	Pedaneis iudicijs	98
Nudo iure quiritium tollendo	322	Pœna iudicis qui male iudicauit	350
Nundinis & mercatoribus	187	Pœnis	451
Nuptijs	196	Per quas personas nobis adquiritur	159
O		Periculo & cōmodo rei uenditæ	178
Obsequijs patrono præstandis	245	Periculo tutorum	225
Officio comitis sacrarum largitionum	31	Petitione hæreditatis	111
Officio comitis rerum priuatarum	31	Pignoraticia actione	156
Officio comitis Orientis	31	Pignoribus & hypothecis	365
		Plus ualere quod agitur &c.	154
		Plus petitionibus	101
		b v	

Posthumis hæredibus instituendis	269	Quando tutores uel curatores esse de-	
Postliminio reuersis	414	linant	232
Postulando	51	Quemadmodum testamenta aperian-	
Precario & Saluiano interdicto	379	tur	273
Precibus Imperatori offerendis	25	Quæ res uendi non possunt	174
Prædijs & alijs rebus minorum	234	Quæ res exportari nõ debent	174
Præscriptione longi temporis quæ pro		Quæ res pignori obligari possunt uel	
liberta &c.	321	non	388
Præscriptione longi temporis x. uel		Quæstionibus	448
xx. annorum	333	Quæ sit longa consuetudo	416
Præscriptione xxx. uel xl. annorũ	337	Qui accusare non possunt	442
Præscriptis uerbis	198	Qui admitti ad bonorum possessionem	
Prætorio pignore	391	possunt	247
Priuilegio fiscali	365	Quibus ad libertatem proclamare non	
Priuilegijs dotis	366	licet	318
Priuatis carceribus	425	Quibus causis in integrum restitutio	
Probationibus	149	non postu.	78
Procuratoribus	57	Quibus causis pignus tacite contraha-	
Pro donato	326	tur	387
Pro dote	326	Qui bonis cedere possunt	363
Pro emptore	326	Quibus ex causis serui pro præmio li-	
Prohibita sequestratione pecuniæ	137	berta, accipiunt	315
Pro hærede	327	Quibus ex causis maiores	86
Pro quibus causis serui pro præmio li-		Quibus non obicitur longi temporis	
bertatem accipiunt	315	præscriptio	335
Pro socio	171	Quibus res iudicata non nocet	353
		Quibus ut indignis &c.	274
		Qui dari tutores uel curatores possunt	
			222
		Qui & aduersus quos in integrum re-	
		stitutio non postuletur	78
		Qui ætate se excusant	234
		Qui legitimam personam habent stan-	
		di in iudicio uel non	99
		Qui manumittere non possunt	314
		Qui morbo se excusant	234
		Qui nõ possunt ad libertatẽ puenire	314
		Qui numero liberorũ se excusant	233
		Qui numero tutelarum	234
		Qui potiores in pignore habeantur	389
		Qui pro sua iurisdictione iudices dare	
		dariue possunt	98
		Qui petunt tutores uel curatores	221
		Qui testamenta facere possunt	258
		Quod cũ eo, qui in aliena potestate	158
		Quod metus causa	65
		Quomodo & quando iudex	345
		Quorũ appellationes nõ recipiunt	360
		Quorum bonorum	371
		Quorum legatorum	372
		Raptu	

I N D E X.

R

Raptu uirginum seu uiduuarum	432
Rationibus operum publicorum & pa- tribus ciuitatum	385
Rebus creditis	132
Rebus alienis non alienandis	151
Receptis arbitris	59
Rei uindicatione	114
Rei uxoriae actione	206
Re iudicata	352
Relationibus	356
Religiosis & sumptibus funerum	129
Rem alienam gerentibus	182
Remissione pignorum	392
Repudianda & abstinenda hereditate	272
Repudianda bonorum possessione	253
Repudijs	214
Reputationibus	81
Requirendis reis	447
Rerum amotarum	216
Rerum permutatione	188
Rescindenda uenditione	175
Restitutionibus militum	82
Res inter alios acta	356
Reuocandis ijs, quae in fraudem credi- torum alienata sunt	367
Reuocandis donationibus	419

S

Sacrosanctis ecclesijs	2
Saluiano interdicto	379
Satisfacendo	93
Secundis nuptijs	200
Seditiosis	443
Senatusconsultis	20
Senatusconsulto Claudiano tollendo	322
Sentencijs praefectorum praetorio	345
Sentencijs ex breuiculo recitandis	347
Sentencijs & interlocutionibus omni- um iudicum	347
Sentencijs, quae sine certa quantitate proferuntur	348
Sentencijs, quae pro eo quod interest proferuntur	349
Sententiam rescindi non posse	351
Sententiam passis	454
Separationibus	363
Sepulchro uiolato	436

Seruitutibus & aqua	117
Seruo pignori dato manumisso	313
Seruis reipub. manumittendis	313
Seruis fugitiuis	238
Si aduersus rem iudicatam restitutio postuletur	73
Si aduersus uenditionem	73
Si aduersus uenditionem pignoris	74
Si aduersus donationem	74
Si aduersus libertatem	74
Si aduersus transactionem	75
Si aduersus solutionem	75
Si aduersus dotem	76
Si aduersus delictum	76
Si aduersus creditorem	77
Si aduersus usucapionem	76
Si aduersus fiscum	77
Si aliena res pignori data sit	388
Si a non competenti iudice	350
Si antiquior creditor pignus uendide- rit	391
Si communis res pignori data sit	391
Si contra ius uel utilitatem publicam	27
Si certum petatur	135
Si dos constante matrimonio	215
Si de momentaria possessione	362
Si ex falsis instrumentis	354
Si ex falsis allegationibus tutor uel cu- rator excusatus sit	233
Si ex pluribus tutoribus	225
Si in communi eademque causa in inte- grum restitutio postuletur	72
Si in causa iudicati pignus captum sit	391
Si in fraudem patroni	245
Si maior factus uenditionem factam ratam habuerit	236
Si mancipium ita ueneat	183
Si mancipium ita fuerit alienatum	183
Si maior factus ratam habuerit	80
Si mater indemnitate promiserit	227
Si minor ab hereditate se abstinuit.	77
Si minor se maiorem dixerit, uel proba- tus fuerit	79
Sine censu, uel reliquis fundum com- parari non posse	177
Si nuptiae ex rescripto petantur	200
Si ut omissa hereditate	77
Si omissa sit causa testamenti	263
Si pendente appellatione mors inter- uenerit	366

I N D E X.

Si per uim, uel alio modo absentis possessio turbata sit	377	Temporibus & reparationibus appellationum	359
Si pignus pignori datum sit	392	Testamentaria tutela	219
Si pignoris conventionem numeratio pecuniæ secuta non sit	396	Testamento militis	256
Si propter publicas pensitationes uenditio fuerit celebrata	177	Testamentis, & quemadmodum testamenta ordinentur	259
Si plures una sententiâ condemnati sunt	353	Testamentaria manumissione	306
Si quacumq; præditus potestate	199	Testibus	158
Si quis aliquem testari prohibuerit	273	Transactionibus	74
Si quis alteri uel sibi	180	Tutoribus uel curatoribus illustriū uel clarissimarum personarum	222
Si quis ignorans rem minoris esse	236	Tutore uel curatore q̄ nō satisfecit	226
Si quis Imperatori maledixerit	425	V	
Si quis eam cuius tutor fuerit corruerit	431	Vbi causa status agi debeat	106
Si rector prouinciæ	194	Vbi causæ fiscales	107
Si reus, uel accusator mortuus fuerit	425	Vbi conueniatur, qui certo loco dare promisit	105
Si secundo nupserit mulier	203	Vbi de ratiotinijs tam publicis quã priuatis agi oportet	106
Si sapius in integrum restitutio postuletur	79	Vbi de hæreditate agatur	106
Si seruus extero	171	Vbi de crimine agi oportet	105
Si seruus exportandus ueneat	182	Vbi de possessione agi oportet	105
Si tutor uel curator causa reipub. abfuerit	233	Vbi & apud quem cognitio in integrum restitutionis agitanda sit	80
Si tutor uel curator interuenerit	72	Vbi fideicommissum peti oportet	105
Si tutor contra uoluntatem matris datus sit	227	Vbi in rem actio exerceri debeat	106
Si tutor non gessit	230	Vbi petantur tutores uel curatores	222
Si uendito pignore agatur	395	Vbi pupillus educari debeat	228
Si unus ex pluribus appellauerit	362	Vbi quis de curiali aliaue conditione conueniatur	107
Si unus ex pluribus hæredibus creditoris &c.	396	Vbi senatores uel clarissimi	107
Si ut ab hæreditate se abstineat	77	Vectigalia noua institui nō posse	188
Soluto matrimonio	215	Vectigalibus & commissis	187
Solutionibus & liberationibus	406	Verborum & rerū significatione	282
Sponsalibus	193	Veteri iure enucleando	20
Sportulis	97	Vi bonorum raptorum	444
Statuis & imaginibus	29	Vindicta libertate	304
Successorio edicto	251	Vnde legitimi	258
Suffragio	137	Vnde liberi	250
Suis & legitimis	297	Vnde uir & uxor	253
Summa trinitate & fide catholica	1	Vnde ui	373
Suspectis tutoribus	227	Vsucapione pro emptore	326
T		Vsucapione pro donato	326
Tabulis exhibendis	377	Vsucapione pro dote	326
Temporibus in integrum restitutionis	85	Vsucapione pro hærede	327
		Vsucapione transformanda	328
		Vsu & usufructu & habitatione	115
		Vfuris rei iudicatæ	352
		Vfuris	165
		Vfuris pu-	

I N D E X.

Vfuris pupillaribus	230	Vt nemini liceat sine iudicis autoritate	61
Vfuris & fructibus legatorum	290	te	61
Vt actiones ab hæredibus & cõtra hæredes incipiant	145	Vt nemo priuatus titulos prædijs suis &c.	61
Vt causæ post pubertatem adsit tutor	227	Vt lite pendente	26
Vt possidetis	376	Vt legatorum nomine caueatur	296
Vt in possessionem legatorum	296	Vt omnes iudices tam ciuiles quàm militares	34
Vt intra certum tẽpus criminalis quæstio terminetur	450	Vt quæ defunt aduocatis	53
Vt nemo inuitus agere uel accusare cogatur	99	Vt unicuique liceat sine iudice se uindicare	108
		Vulgari & pupillari substitutione	264
		Vxoribus militum	63

AD LECTOREM

BONI VIRI officio nos posse perfungi sumus arbitrati, si non solum diligentia, quam in hoc Placentino restituendo incredibiliter adhibuimus: sed & integritatis & bonæ fidei nostræ tibi ratio constaret. Itaque de altero, ut planè nobis conscius sumus, sic quoque esse tibi quàm constantissime persuadeas rogamus. alterum autem tibi subiiciemus. Tuum est igitur, siquid hic aliter, atque nos sumus opinati acciderit, æquum te præbere, dareque ueniam ijs, qui suis laboribus primi hunc Placentinum, ab exemplari unico eorum adeo corrupto, ut non essent uel duæ in eo dictiones, quibus tutò fidere possemus, transcriptum in lucem ædere curauerunt.

NOTAE DIVERSARVM LECTIONVM.

Itaque pagina 1. uer. 13. uide nunquid. pro atticius legendum sit authentius & rursus ibidem uer. 31. fides est expunge est. pag. 3. uer. 3. pro fecerint lege fuderint ibidem uer. 12. pro sed le. secundum. ibi. uer. 13. le. creabunt. pag. 6. uer. 13. excusatum confiscabitur. negatio uidetur esse interponenda. pag. 7. uer. 7. pro idque fieret lege fict. pag. 11. uer. 1. lege sacerdotio. ubi que repereris deprehendo uel apprehendo cum diphthongo le. sine diphthongo. pag. 14. uer. 36. uidetur legendum esse sociantur pro fortiantur. pag. 15. uer. 25. pro sententiam uidetur legendum esse esse se uicium. & mox ibidem pro uidebuntur le. iubebuntur. eadem pag. uer. 34. pro fecerunt uidetur legendum fuderunt. pag. 17. uer. 16. le. parcat. pag. 18. uer. 39. le. respondeo. pag. 19. uer. 22. casu contingit. interpone hoc. pag. 23. uer. 24. pro rerum le. uerum. ibidem uer. 39. pro ubi le. uel. pag. 24. uer. 2. pro sed le. secundum. pag. 26. uer. 14. quod imperator, interpone si. ibidem uer. 24. si statueretur. interpone si aliter statueretur. ibidem uer. 35. prætoria perpetua interpone & pag. 28. uer. 17. pro credendum uidetur esse legendum concedendum ibidem uer. 43. lege Thessalonicensi pag. 29. uer. 23. pro etiam legibus lege & a legibus pag. 33. uer. 11. lege debent pag. 35. uer. 16. expunge uel. pag. 37. uer. 4. habeat apud interpone tamen. pag. 39. uer. 35. si is qui uocatur sine uenia. uocari petitur. lege si is qui uocat sine uenia uocare potuerit. pag. 42. uer. 1. le. soluat. ibidem uer. 5. pro nihil agitur lege nihil agit ibidem uer. 42. le. exceptione & habentem. pag. 43. uer. 27. le. heredibus. pag. 44. uer. 21. le. erogasti ibidem uer. 22. potuit lege poterat. pag. 49. uer. 12. re actis expunge re. ibidem uer. 47. pro tamen le. tantum. ibidem uer. 48. sed conditio interpone & pag. 53. uer. 12. le. absentis. pag. 54. uer. 36. iudicare postulare interpone. & pag. 55. uer. 29. infamis cum expunge cum. pag. 58. uer. 3. le. agit ibidem uer. 21. expunge & ibidem uer. 40. pro suis lege sine. pag. 59. uer. 8. pro reipub. lege rei ibidem uer. 21. contestatam opponenda interpone est. pag. 61. uer. 23. le. superior. pag. 65. uer. 4. pro quod le. quo. ibidem uer. 26. pro qui le. que. pag. 67. uer. 3. Itæ actio ista infra annum &c. mihi uidetur legendum esse. item actio ista infra annum competit, et si alia pag. 11. le. uolentus. pag. 69. uer. 9. expunge ut ibi. uer. ult. pro quod le. quo. pag. 72. uer. 26. expunge quod pag. 74. uer. 3. pro de l. si ibidem uer. 22. pro quam le. quem. pag. 75. uer. 44. soluens minor curatori ipso iure

lege soluens minor cū curatore *et* pag. 78. uer. 9. expunge nec. pag. 80. uer. 12. le. quē negotiū. pa. 84. uer. 1. ante uero pone si. *et* ubiq; inueneris recissorā, fac rescissorā. pa. 86. uer. 41. expunge de. pa. 89. uer. 36. le. cōstituitur. pag. 92. uer. 31. ergo etiā interpone si ibidē uer. 37. etiā nō interpone si ibidē 43. pro eū le. reū. pa. 94. uer. 11. expunxit. pag. 95. uer. ul. le. indulgeri. pa. 97. uer. 8. le. pemptoria. ibidē uer. 27. le. admittere. pa. 103. uer. 31. pro quod lege quō, ibidē uer. 39. pro nec le. ne. pag. 108. uer. 30. expunge nec. ibidē uer. 34. habe- bit qualē interpone quantā *et* qualē. pag. 109. uer. 19. p nec le. ne. pa. 112. uer. 12. licet fide interpone bona ibi dem uer. 39. sed erem lege sed *et* rē. pag. 117. uer. 37. le. eques. pag. 121. uer. 18. pro relegatus lege obligatus ibidē uer. 32. pro nec le. *et* pag. 122. uer. 41. lege nuncupari. pag. 123. uer. 1. pro hoc le. hęc. pag. 126. uer. 41. sed tamē reliquū uidetur legendū esse in reliquū. pag. 129. uer. 30. sed pater fam. interpone si. pag. 130. uer. 24. qui prohibitus lege qui ipse nō prohibitus. pag. 133. uer. 20. lege iuratur. pag. 134. uer. 47. expunge quan do. pag. 137. uer. 44. litiganti lege à litigante. pag. 139. uer. 10. pro pręstita lege pręterita, ibidē uer. 33. ex- punge hoc. pag. 139. uer. 6. lege. quandoq; ibidē uer. 37. pro quia lege qua. pag. 141. uer. 30. pro pręcipi lege percępi, ibidem 43. lege idem, ibidē uer. 44. lege alienatur. pag. 143. uer. 45. pro quam lege qua. pag. 144. uer. 46. pro res lege reos. pag. 145. uer. 14. lege mandato. pag. 146. uer. 9. pro sic lege si. pag. 147. uer. 33. le. obligatarū. pag. 150. uer. 26. le. hęc. pag. 151. uer. 33. pro tū lege tamē, ibidē uer. 37. iurati testimoniū inter- pone ut ibidē uer. 46. pro est lege esse, pag. 153. uer. 2. lege possint, ibidē uer. 31. le. continetur, pag. 168. uer. 38. lege depositor ibidē uer. 40. pro contra lege contraria. pag. 170. uer. 27. lege creditor, ibidem uer. 32. lege alia. pag. 171. uer. 39. pro tantū uidetur legendū esse tamē. pag. 172. uer. 44. le. Stichos. pa. 175. uer. 12. le. de- capitabitur. pag. 189. uer. 24. le. cū mota, pag. 190. uer. 44. le. in eā in primis, pag. 194. uer. 31. le. diuero, pag. 196. uer. 42. le. cōsignificancia sunt, pag. 200. uer. 12. le. promisse, ibidē uer. 29. lege abolitionēue, pag. 203. uer. 15. lege perpetuā, pag. 204. uer. 27. le. profectitia, pag. 208. uer. 24. pro patris lege filię, pag. 210. uer. 9. paratus le. pactus, pag. 214. uer. 44. pro adficiētē lege affectam, ibidē uer. ult. aufer omne, pag. 215. le. qua draginta, pag. 219. uer. 6. Reprobatus alius si fit ab uxore habente aliū, ab eo qui uxorem nō habet, le. Repro- batus alius fit ab uxore habente, ab eo qui uxore habet, ibidē uer. 7. fit ab uxore habente aliū, lege fit ab uxo- rem habente, ibidē uer. 11. *et* ab uxore nō habente aliū, lege *et* ab uxore non habente, pag. 223. uer. 9. aufer alterū. si, pag. 226. uer. 38. alterū, est, aufer, pag. 228. uer. 14. le. tutor *et* curator, pag. 230. uer. 40. quincun- ces quę dantis trientes, le. quincuntes aut trientes, pag. 233. uer. 8. le. labor est *et* tuisis, pag. 235. uer. 18. etiā fuerint, lege etiam si, ibidem uer. 31. num le. quōd non, ibidē uer. 42. le. tutor *et* curator, *et* rursus in eo. uer. l. furiosi *et* prodigi, pa. 242. uer. 15. intercipere lucrū uidetur hic legēdū esse intercipere lancē *et* inuolucrū cōtrectauit totū, pa. 243. uer. 20. le. institutis, pag. 244. uer. 3. *et* 4. pro nisi le. si, pa. 248. uer. 4. le. petenti bus, pag. 255. uer. 6. pro qua, uidetur legendū quę, ibidē uer. 44. lege sit, pag. 256. uer. 43. le. prętorijs. pag. 258. uer. 13. ex pag. testamento fiet numerū, uidetur legendū ex pagani testamēto nō fiet idē, pa. 262. uer. 41. pro pretiū le. pręteritū, ibidē uer. 42. p ascendit le. assensit, pa. 263. uer. 35. itē nec. le. necē, pa. 266. uer. 20. expunge suntq; pag. 267. uer. 26. le. in incommodo, pag. 268. uer. 9. le. amisit, pag. 269. uer. 27. uide an ne le gendum sit onerabatur, ibidē uer. 38. pro etiā le. *et* pag. 271. uer. 47. pro tres le. res, pag. 273. uer. 46. le. ca- pit, pag. 277. uer. 25. quadam defuncto, le. quādā à defuncto, pag. 278. uer. 35. lege res incorporea, ibidē uer. 37. pro tantū le. tamē, pag. 279. uer. 15. pro etiā le. cam, pag. 280. uer. 22. ex hac, le. *et* ex hac, pag. 281. uer. 5. le. legantis, ibidē uer. 43. habuerit redemit lege habuerit qui redemit, pag. 291. uer. 37. lege ergo si sibi, pag. 293. uer. 8. expunge falcem, pagina 305. uer. 5. lege concordat *et* consonat, pagina. 306. uer. su 37. pro qui lege quando, pagina. 308. uer. 29. pro tacendum le. dicendum, pag. 312. uer. 15. le. ridebitur, ibidem uer. 41. pro suū uidetur legendū esse seruum, pag. 314. uer. ult. pro dominū le. odium, pag. 315. uer. 8. pro iur- gium le. uirginū, pag. 321. uer. 19. si tutore expunge si, pag. 329. uer. 44. pro quęsit le. quęrit, pa. 331. uer. 2. pro sit le. sit, pag. 333. uer. 36. le. habitationē, ibidē uer. 47. le. uendicatio, pag. 334. uer. 36. pro tamē le. tantū *et* in sequenti uer. le. sed *et* à, pag. 340. uer. 2. le. deuolutā, pag. 343. uer. 46. le. possidentes, pag. 345. uer. 23. pro scribentis le. respondentis, pag. 353. uer. 13. le. expressum, ibidē uer. 21. le. nō interfuerūt, pag. 356. uer. 36. le. admissa, pag. 362. uer. 37. le. prouocare et supplicare, pag. 363. uer. 18. expunge sacro, pag. 364. uer. 9. le. defensore, pag. 373. uer. 23. le. possidebat, ibidē uer. 41. le. in hęc. pag. 374. uer. 45. expunge sed, pag. 376. uer. 4. expunge coloni, pag. 377. uer. 21. le. adimitur, ibidē uer. 26. lege directe, pag. 380. uer. 6. le. rogantis, pag. 387. uer. 42. le. fuerat, pa. 390. uer. 7. le. idochiris, pag. 402. uer. 38. pro non tamē ipso iure, sed, lege nō tantū ipso iure, sed *et*, pag. 403. uer. 8. pro quę lege cui, pag. 407. uer. 33. lege argenti, pag. 411. uer. 41. lege adaptatio, pag. 414. uer. 26. lege habent, ibidē uer. 30. lege postliminium, pag. 418. uer. 3. lege donationū, pag. 423. uer. 41. le. is, pag. 425. uer. 2. le. substantia, pag. 426. uer. 8. le. à cōmit- tente, pag. 432. uer. 15. pro cōmodauerit le. conuocauerit, pag. 433. uer. 13. lege liberā, pag. 443. uer. 25. lege seditionum.

IN CODICIS D. IVSTI-

NIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS EX REPETITA
PRAELECTIONE, LIBRUM PRIMVM SVM-
MA PLACENTINI.

DE SVMMA TRINITATE, ET FIDE CATHOLICA, VT
NEMO PVBLICE DE EA CONTENDERE
AVDEAT. TIT. I.

RAEMISSIS CONSTITVTIONIBVS
uice prologi, accedit Iustinianus ad expo-
nenda iura propria Romanorum. Sed quia
ius aliud est diuinum, aliud humanum, ali-
ud priuatum, aliud publicum: constatque
quia diuinum publico attentius est, & dig-
nius, de eo dicamus. Et quia ius publicum
consistit in sacris, & sacrorum alia sunt di-
uina, alia humana, de diuinis primum aga-
mus. Et quia diuina sacra praecipue uerlan-
tur in catholica fide, & in summæ Trinita-
tis, & unitatis credulitate, de his uideamus
Vel aliter. praemissis constitutionibus acce-
dit Imperator ad materiam suam pertra-
ctandam, id est ad iustitiam. Et quia iusti-

ciae potentissima pars est religio, de religione, & fide loquamur. Et quia de
fide catholica publice, id est, coadunatis turbis, id est laicis & idiotis, qui tur-
bant, & facile turbantur, non est disputandum, ut de ea, nemo publice con-
tendere audeat, audiamus. Videamus itaque quid sit religio, & unde dicatur,
quid sit fides, & unde dicatur, & quae sit qualitas fidei. Quae sit retribu-
tio credentium male beneue. Quae sit poena contendentium publice de fi-
de catholica. Religio, quam quidam superiorum diuinam uocant, est uis ani-
mae, quae curam caeremoniamque affert. Religio dicta est quasi relegatio, quia
per eam alligamur. fides duobus modis accipitur, & duobus describitur. Fides
est quae exigitur in contractibus, ut C. de act. & obligat. l. bonam. Nihil aliud
est, quam conuentorum, & pactorum, & negotiorum iusticia & perseuerantia.
Fides de qua agitur uirtus est, & catholicae religionis principium credulitas, non
cuiuslibet rei, sed Trinitatis. Item quid est fides nisi credere quod non uides
Amplius apostolus ait, Fides est substantia rerum sperandarum, argumentum
non apparentium. Dicitur autem ideo, quia fiet quod dicitur, futurum est
quod speratur. Videmus enim nunc in aenigmate, & per speculum, in futuro au-
tem facie tenus contemplabimur. Qualitas fidei ea est, ut credamus deum tri-
num, & unum: trinum in personis, unum in substantia, id est credimus patrem
& filium & sanctum spiritum. Item credimus patrem genitorem, filium geni-
tum, spiritum ab utroque procedentem. patrem deum, filium deum, spiritum
sanctum deum, deum de deo, lumen de lumine, non tamen tres deos, trina nu-
mina. Nam & Sedulius uersificator egregius ait. Nec quia quod sumus pater
est & filius hic est. Item debemus credere deum, de homine factum dei filium
id est uerbum patris de spiritu sancto, & ex Maria uirgine incarnatum ultimis
diebus: & colaphisatum, flagellatum, consputum, crucifixum, mortuum, se-

A

pulum: tertia die resurrexisset, & ad cœlum post dies quadraginta ascendisset, & postmodum, ut iudicaret uiuos, & mortuos, uenturum esse, & in nubibus sicut ascendit, ita ueniet. Hæc omnia credere compellimur, sed & apostolicam doctrinam, euangelicamque disciplinam, sed & traditionem sanctorum patrum ueteris testamenti, prophetarum, & patriarcharum: sed & expositiones uirorum sanctorum, sed & decreta quatuor generalium conciliorum, id est Niceni, Calcedonensis, Ephesi primi, & Constantinopolitani. Retributio bene credentium ea est, ut dicamur catholici, orthodoxi, & per adoptionem filij dei: & ipsi soli ualeant aduocare, & iudicare & honores publicos assumere. Christiani male credentes Vesani dicuntur, infames uel de facto censentur: si enim de iure fuerint infames testificari non possunt. Porro in testamentis, & in contractibus, per Codicem etiam contra catholicum, quidam hæretici testificantur: & sicut legitur in nouellis, hodie saltem in eo casu, ubi criminalis ad curiam reuocatur, ergo hæretici infames non sunt. Item diuina, id est ecclesiastica uindicta ferendi sunt. Item hæreticis ad ministeria sua nullus locus patebit. item si rescriptum impertrauerint, eis non proderit. item si quid tentauerint turbulentum, in itaque factione irruerint ab urbium moenibus expellentur. Mulieres quoque hæreticæ mulierum priuilegia non habebunt, ut C. eo. l. j. & ij. & C. de hæret. l. j. pœna publicè contendentium, etiam coram tribus, de fide catholica, ea est: si fuerint clerici remouebuntur à clero, similiter priuabuntur cingulo: si aliàs liberi homines fuerint, de sacratissima ciuitate pellentur, & extra ordinem plectentur, si fuerint ferui, decapitabuntur. Hæc tamen ira oportebit intelligi, si fiat disputatio ad ostentationem, id est ut ueritas falsitati subiiciatur, oratio orationi præferatur. Nec enim ea quæ certa sunt, & indubitata, in dubium per conflictum sunt deducenda, ut C. eo. l. nemo. Porro disputationem illam non reprobamus, quæ sit ad doctrinam, uel ad conuersionem hæreticorum, Iudæorum, paganorum, ut C. de hæret. l. damnato.

DE SACROSANCTIS ECCLESIIS, ET DE REBUS AC
priuilegijs earum. TIT. II.

Expositis articulis catholice fidei, cuius mater est sacrosancta ecclesia, de sacrosanctis ecclesijs audiamus, & quia ecclesijs, utriusque ecclesiasticis opus est, diuino usui suppeditantibus, resque ecclesiasticæ priuilegijs gaudent, & ecclesia, de rebus & priuilegijs earum, id est ecclesiarum adnectamus. In primis quæri potest, quare de ecclesijs titulus inscribatur plurali, & non singulariter. Responderi potest, quia sub hoc titulo, non tantum de ecclesia Romana agitur, sed de omnibus ecclesijs, quæ sunt in toto orbe terrarum. Vel forte ideo titulus plurali, quia nomine ecclesiarum, etiam alia loca uenerabilia prius actibus deputata significantur: ut Xenodochia, & his cõsimilia, de quibus quoque sub hoc titulo disputatur. Videamus itaque quor modis ecclesia dicatur, quæ priuilegia sortiatur, in acquirendo, in retinendo, in amittendo, in transferendo, & quæ sit pœna alienantium œconomicorum: prædia quoque ecclesiastica contra uentum accipientium, & qualiter ecclesiæ quoque subiaceant iuri communi. Et quidem ecclesia, dicitur locus uenerabilis, in quo diuinum ministerium celebratur, eucharistia consecratur. Ita tamen intelligo si locus sit, uel parietibus circumdatus. nec enim si sub libero aëre, id est sub dio, in aliquo loco missa canitur. locus ille uacuum ecclesia recte uocabitur. Secundum hanc acceptationem ecclesia talia sortiatur priuilegia. Ecce enim locus uenerabilis non potest alienari, non debet in ea laicus sepeliri, non debent in ea hospites recipi, nec equi stabulari, nam & in synagoga Iudæorum talia deberent fieri, ut C. de Iudæis. l. iij. Non debent

debent in ecclesia homines comedere, & bibere, dormire, uel aliquod negotium seruire, uel sæculare exercere. Item si qui confugerint ad ecclesiam: nisi forte in ecclesia sanguinem fecerint, uel nisi serui fuerint, extrahi non debent, etiam si fuerint criminibus irretiti, uel mole debiti prægrauati, ut C. de his qui ad eccle. confug. l. præsentis. Item in ecclesia tumultus mouendus non est, ut C. de his qui ad eccle. confu. l. denunciamus. Item libertas seruis in ecclesijs data, perinde ualebit, ac si coram ciuilibus magistratibus fuerit impertita, ut C. de his qui in eccle. manumittuntur. Item secundo loco ecclesia dicitur omnium fidelium conuocatio tanquam rationabilium. E contra, synagoga est congregatio infidelium tanquam irrationabilium, hoc modo raro ecclesiæ nomen in legibus ponitur, ut C. de fid. catho. l. ult. & penult. & C. ne sanct. bap. l. iij. & C. de hæret. l. iij. Sed hanc significationem soli christiani, & catholici aduocabunt, magistratus creabuntur & creantur, ut C. de epis. audien. l. nemo & l. iubemus. & C. de iudæis l. ult. Item soli catholici filij, agnati, cognati, hæreticis parentibus, & consanguineis succedunt, & ex testamento, & ab intestato, ut C. de hæreti. l. cognouimus. Item dumtaxat catholicus, contra catholicum regulariter hodie testificabitur, ut infra uberius exponemus. Amplius tribus modis ecclesia dicitur, collectio, uel coadunatio uirorum uel mulierum in aliquo sacro loco constitutorum uel constitutarum, ad seruiendum deo. Sed hanc significationem, penè omnia, quæ sub hoc titulo leguntur, sancita muniunt. Ecce enim priuilegia sortitur in acquirendo, aliàs principaliter, aliàs ad instar, aliàs per consequentiã Principaliter, ut olim collegium nihil capiebat ex testamento, hodie capit collegium, decanorum, monachorum, sanctimonialium, & miserabilium personarum in xenodochijs degentium. Sed & pauperibus, & captiuis etiam incertis iure relinquitur pietatis zelo, diuini numinis intuitu, iuris rigore mitigato, ut C. eo. tit. l. j. C. de ep. l. quid. l. nulli. l. si quis. Item ecclesiæ in infinitum sine insinuatione ritæ donatur. Donatarum enim rerum modus est immensitas, ut aut. de alienatione. Item secundum penè omnium sententiã, exemptione, donationeque: etiam non insecuta traditione, ecclesiæ uindictio directa, uel utilis datur: ergo & dominium ei acquiritur, ut C. eo. l. ult. Et ad instar (ut puto) ecclesiæ quaritur dominium, puta: si œconomus comparauerit, qui ex pecuniã ecclesiæ suo, id est œconomi nomine. Cum enim militi, adulto pupillo, per eorum defensores sic quaratur, cur non etiam ecclesiæ? ut C. arbit. tutel. l. curator & C. de ser. pig. dat. l. si tutor. Per consequentiã acquirit ecclesia plurifariam ex priuilegijs. Ecce enim per Codicem, si ecclesia alicui rei immobilis usufructum temporalem concesserit, exacto præfixo tempore, etiam rei consimilis dominium nanciscitur, ut C. eo. l. iubemus in fi. Item si quis ab ecclesia rem immobilem acceperit per donationem, & rem æque bonam ex priuilegio per consequentiã nanciscetur ecclesia, ut C. & authentica qui res. Item per consequentiã ex priuilegio ecclesia dominium quarit, si quis legitime se monachum fecerit. Ecce enim siue reliquerit ascendentes, uel descendentes omnia quondam sui monasterij fiunt. Nec enim postea testari potest, ergo nec testamentum conditum mutare, si iam sit monachus factus. Sanè in experimento ad huc constitutus, & poterit mutare, & ex nouo componere, ut C. eo. authentica ingressi. Item nec aliàs relinquet legando, fideicommittendo, donando, ut in authentica C. de episcopis Nunc autem. Sed per illam authenticam, eatenus detrahetur, si opus est, ut filij parentesue legitimam habeant. Porro per posteriorem authenticam si qua mulier C. eo. si pater non diuiserat inter liberos, etiam monachus factus, inter eos diuidere poterit non tamen testabitur: quia suorum bonorum esse dominus desijt. Quippe etiam non dominus, ut ar. biter amicus

rite diuidit. ergo hæc authentica non corrigit authenticam. Nunc autem &c.
 + Ex prædictis colligitur ita, si diuiferat antea uel male non diuidet postea, ergo
 si plus dedit legitima, cætera erunt monasterij. si legitima tantum similiter, sin
 minus facienda suppletio est, non per eum, sed per iudicem, uel per legem simi
 liter. Atqui si non diuiferat antea, postea diuidere poterit, & quidem, si magis
 dilexerit adhuc prolem quàm monasterium, ei omnia concedere poterit: præ
 ter id, quod sibi uice monasterij tanquam uni ex liberis, id est debitum subsidi
 um assignare conceditur. Si uero plus dilexerit monasterium, ei omnia poterit
 assignare: dum tamen unicuique liberorum, uel legitimam reliquerit. Ergo si non
 antea quàm monachus fieret, nec postea, diuisit, omnia monasterij fient: dum
 tamen, si minus legitima, uel si nihil liberi habuerint, eis detur, & suppleatur.
 Idem puta si filius monachus, & emancipatus, uel pro emancipato habendus,
 ascendentes reliquerit, hi enim si non habuerint à filio legitimam, dabitur eis, aut
 supplebitur. Non tamen dico, quod filius prædictus monachus inter parentes
 possit diuidere, licet pater inter filios possit id agere, nam & aliàs qualis qualis
 uoluntas parentis, inter filios tenet, non filij inter parentes. Item quis potest
 filium sibi facere per adoptionem non tamen patrem. Item filius sui superio
 ris transmittit eo animo aditam hæreditatem ad suum filium, non e contra. Item
 pater uocatur ad legitimam successionem filij emancipati, sed nõ e contra. Item
 retinendo hæc priuilegia habet ecclesia. prædia ecclesiarum muneribus sordid
 is, ut calcis coquendæ, uexari non debent: & præsertim si fuerint dedicata, ut
 ex frumento, uinoque in his nato, eucharistia conficiatur. Item nihil præstabunt
 principi ecclesiæ, nisi ordinatum, id est tributariam collationem, & unam extra
 ordinariam, ut si contigerit Imperatorem inde proficisci, ut C. eo. l. pla
 cet. & l. neminem. Item licet prædia clericorum propter cessationem tribu
 torum infiscentur, non tamen prædia ecclesiarum transferuntur, ut C. de episc.
 l. de his & C. eo. l. placet. Item prohibetur, ne qua sterilis possessio ecclesiæ do
 netur, hoc quoque forte eõ fit, ne rebus suis ecclesia priuetur eas uendendo, si nõ
 habuerit pecuniam, quam in sterili possessione melioranda impendat, ut C. eo.
 authentica sicut. Item ecclesia possessionem suam differenti modo a priuatis
 retinet: quia possessionem suam alicui in emphyteusim concessam, ca
 none non præstito post biennium recuperat, ut C. eo. l. sancimus. Item
 ecclesia in retinendo gaudet priuilegio, quod ut priuatus x. uel xx. annorum
 silentio excluditur, ecclesia, locusue alius uenerabilis, non nisi quadragin
 ta annis remouetur iudicio, etiam si ab alio cœperit præscriptio. Nam & usuræ
 aliàs minores si fisco cœperint deberi, siunt maiores, ut. ff. de usur. l. cum qui
 dam. Sanè præscriptionibus minoribus omnibus, id est illis quæ sunt infra
 decem annos, ut quadriennij, triennij, biennij, anni, forte & semestris, & duorum
 mensium, centum dierum remouebitur ecclesia, ut C. de hæret. authen. idem &
 C. de ecclesijs authen. quas. Porro contra prædictas præscriptiones, uelut iu
 uencula, restituetur. ergo ecclesia minus priuilegiata est, quàm pupillus, uel fiscus
 quia res ecclesiæ mobilis prophana, non sacra, usucapitur: non pupilli, uel fisci.
 Priuilegiatior est ecclesia, quia non remouetur: nisi quadraginta annis, fiscus u
 ginti, ut ff. de diuer. præ. l. in omnibus. Aque priuilegiata est, quia sicut prædi
 um minoris longo tẽpore non præscribitur ita nec ecclesiasticum. Quid ergo dice
 mus de actione ciuitati competente, nunquid usque ad centum annos durabit, sicut
 in C. legitur, uel duntaxat usque ad quadraginta annos, quia authen. nõ loquitur
 nisi de actione ecclesiastica. Sanè dictum intelligi debet etiam in actione ciuili à
 maiori, cū eo tempore actio supponatur ecclesiæ iure Codicis. Nec ecclesia Con
 stantinopolitana immobilis poterit alienare, sed non quasi alienare: nisi in uno
 casu, id est

casu, id est in usum fructum temporalem concedere. Porro hodie multis modis omnis ecclesia, & omnis alius uenerabilis locus, poterit res immobiles quasi alienare, & uere alienare, non aliâs: etiâsi omnes clerici consentiant, ut C. eo. tit. l. iubemus. Ecce enim quasi alienabit locando, sed tamen usq; ad annos xxx. ut C. eo. Item quasi alienabit dando in emphyteusim, ut C. eo. authen. perpetua. item quasi alienabit pignorando quando debitum urget, quod ex mobilibus solui non possit. item propter mores prælati ecclesiarum, Episcopi, Abbates, Abbatissæ infeudant: ergo quasi alienant. item propter fiscalia onera inutile prædium ecclesiasticum iure alienatur, ut C. eo. authen. item. Secus in prædio minoris. item uere alienatur permutando cum principe. item permutanda est alia ecclesia, cum utriusq; indemnitate. ecclesia tamen nec ecclesiæ nec principi uendere poterit. Cum ergo possit permutare ecclesia prædia cum ecclesia, & cum Imperatore, & permutator fit in omni diuisione, poterit etiam diuidere: Si habeat communia cum priuato non prouocans, sed prouocata, si cum alia ecclesia etiam prouocabit. Item: iudicio meo, & pro redemptione captiuorum, & pro exhibitione miserorum, & languentium, ecclesia, id est rector ecclesiæ immobilia, & ea, quæ computantur inter immobilia, uere & legitime poterit alienare. Absurdum enim est causas, uel res quascunq; animabus, id est uitis hominum præferre, ut C. eo. l. sancimus. Item si debitum urget, & ex se mouentibus, & ex mobilibus, solui non poterit prædium ecclesiasticum, poterit uendi, cuiquam plus offerenti: non tamen œconomio, cognato, uel affini, ut C. eo. authen. quibuscunq;. Poterit etiam creditori in solutum dari, addita tamen in pretio parte decima, & ita tamen: si res illa uenalis sit mediocris, & ita demum si id debitum in utilitatem ecclesiæ fuerit conuersum, ut C. eo. authen. hoc ius. Ex prædictis colligitur quia uasa sacra, minus priuilegiata sunt, quàm prædia: quia pro debito, & pro redemptione captiuorum, & exhibitione pauperum uenduntur, sed non immobilia. Sunt & in duobus magis priuilegiata, quia priuilegiata non uenduntur, nisi sint superflua. Integra duntaxat alij ecclesiæ, contracta cuiuscunq; personæ, ut C. eo. authen. præterea. pœnæ œconomorum, aliâs uere, uel quasi, alienantium contra Constitutiones principum, sunt hæc. Contrahentibus secum tenebuntur. Ecclesijs quoq;, si quod damnum, propter tales de facto factas alienationes, ecclesiæ senserunt. puniuntur etiam acceptores, distinguuntur tamen lucratiui à non lucratiuis. Ecce enim donatarius, rem immobilem sibi donatam cum omni causa medijs temporis restituit, aliam rem suam immobilem æque bonam ecclesiæ dabit. Pignoris acceptor, excepto casu superius posito, & pignus reddet, & fructus omnes, & actionem contra ecclesiam amittet: sed contra alienatorem habebit. Emphyteuta, & ab emphyteusi cadet, & quod dedit non repetet: imò statim totum soluet, quod soluturus esset, etiam futuri temporis nomine, perinde ac si uere contraxisset. Emptor rem restituet, & si pretium dedit, non repetet: sed si uendiderit, dare non compellitur, & fructum omnem non percipiendum, quia titulo quali quali gaudet, sed perceptum etiam consumptum restituet. Idem in permutatione, ut C. eo. authen. qui res. Nec enim bonæ fidei possessor dici debet, qui contra legum interdicta mercatur. Puniuntur scriptores instrumentorum, quæ fiunt super prædictis contractibus uetitis. Puniuntur etiam iudices, apud quos talia conficiuntur, ut C. eo. l. iubemus. Quæri potest qualiter emptor punitur, cum pretium soluit, uel ab œconomio repetit: imò punitur, quia etiam fructum consumptum restituit: nisi forte quatenus pro fructibus quærendis impendit. Sed in eo grauatur, quia tantum contra œconomum agit; à quo forte nihil repetit, quia nihil habet. Quid ergo? nunquid ecclesiæ prædium alienatum contra uetitum uendicabitur: utiq;

per œconomum pro tempore: sed si hi deficiunt, per aliôs clericôs. Sed si alij de fecerunt, per quoscunq; parrochianos: ad instar curialium qui retrahuntur per quoslibet, ut C. eo. & C. ubi quis de curiali uel coartal. l. si quis. Amplius, forte idem œconomus, qui uendidit, reuocabit ecclesiæ fauore: ut pater filiũ uenditũ sicut maritus quod donauit uxori, & sicut donator ab ingrato donatario, & ab eo cui sine insinuatione donauit ultra modum. Expositis priuilegijs, quæ tribuntur ecclesijs, in acquirendo, in retinendo, amittẽdo, in alienando: ne nimium insultent clerici, iuris cõmunis rigore, cui ecclesiæ subijciuntur, interferamus. Ecce (sicut dictũ est) ecclesiæ, & clerici principi per loca proxima pficiscenti ministrat & obsequia exhibent. Item ad extructionẽ pontium, & itinerũ circa possessiones suas constitutorum, conferre compelluntur, ut C. eo. l. ad instructiones. Item si ecclesiasticum nauigium, ut non transferat felicẽ embolam fuerit ab œconomõ excusatũ confiscabitur: sed ad excusantẽ pertinebit periculũ. Item sicut prædia priuata clericorum debent tributum, ita prædia ecclesiarum debent tributum, ut C. eo. l. placet. Sanẽ ita oportet intelligi si ecclesiæ fuerint. Italica enim prædia: ergo nec ecclesiastica, tributa dabunt, ut C. de episcõ. & cler. l. de his. In summa sciendum est, quod prædia Thessalonicensium ecclesiarum, & Thessalonicensium clericorum, tributa non præbent, ut C. eo. sacrosancta. Item illud prætereundum non puto, quod in authen. legitur. Si res fuerit pretiosa, quæ datur in emphyteusim, parum tamen aut nihil præstet pensionum, res subtiliter in xx. annis æstimetur, & ex hoc iusta pensio constituatur. Hoc ita exaudio: domus pretiosa ualebat centum, de centum in anno possunt haberi decem, & de decem libris, xx. solidi: ergo si quis uelit domum talem accipere in emphyteusim, debet statim ecclesiæ xx. libras. Vel aliter, domus ualebat centum: ergo quinq; libras debet singulis annis, quippe quinq; libræ datæ singulis annis usq; ad uiginti annos, faciunt centum. Item in summa notandum est, quod prædia, quæ ab Imperiali domo ad ecclesiam peruenerunt, pro debito alienari non possunt: licet pro redemptione captiuorum possint, forte & cum alia ecclesia, & cũ principe ualent permutari.

DE EPISCOPIS ET CLERICIS, ORPHANOTROPHIIS, ET XENODOCHIIS, & PROCHOTROPHIIS, & ASCETERIIS, & MONACHIS, & PRIUILEGIIS EORUM, & CASTRENSI PECULIO, & DE REDIMENDIS CAPTIUIS, & DE NUPTIIS CLERICORUM UETITIS SEU PERMISSIS. TIT. III.

HABITO tractatu ecclesiarum, & rerum ecclesiasticarum, dicamus de ministris earum: & quia inter ministros ecclesiæ, alij sunt minores, ut clerici, alij maiores, ut episcopi, de episcopis primo, & de clericis secundo loco loquamur. Quia Xenodochij, & cæteri his consimiles: qui uulgarî sermone hospitaless se nuncupant, tertium locum obtinent, tanquam clerici (licet non sint clerici) de his annectamus. Quia monachi, & consimiles, maiori priuilegio gaudent, quàm alij clerici: licet quandoq; sint laici, de his uideamus. Quia per episcopos redimendi sunt captiui, & pauperes exhibendi, ex pecunijs ad causas istas relictis, de redimendis captiuis dicamus. Et quia clerici, quasi castrense peculiũ habent, in quo testari possunt, etiã de his audiamus. Et quia clericorum alij permittuntur, alij uetantur contrahere nuptias, de clericorũ nuptijs uetitis seu permissis disseramus. Sed quia de redimendis captiuis, & de peculiõ quasi castrensi eorum, de nuptijs eorũ pauca dicturi sumus, etiã de his quatuor capitulis primũ audiamus. Siquid pro redemptione captiuorũ, uel exhibitione pau-

perum, uel

perſ, uel iure inſtitutionis, uel iure relictī ſingulari inueniatur, peti poterit: etiā ſi captiuus, uel pauperibus incertis, teſtator reliquerit, ut C. eo. l. id quod: multo magis ſi captiuos ſpecificauerit. Et ſiquidē teſtator dixerit per quos, & quas, & quantis pecunijs, debeant prædicta fieri, id obſeruabit. Si uero epiſcopus ipſius ciuitatis, ex qua originē defunctus duxerit, peccans illas acceperit, etiā eroga- bit, ſi quæſtio non referatur unde originē duxerit. Si uero ignoretur ubi defun- ctus obierit, epiſcopus illius ciuitatis prædicta celebrabit: idē fieret etiā ſi te- ſtator ſic dixerit. Idem œconomus faciet deficiente epiſcopo, ut C. eo. Prædicta rum autem eccleſiarum prælati, pro talibus experientur, & conuenientur: quia hæredes ſunt non ad commodum, ſed ad onus ſuum, quia teſtator in his ſalcidi- am declinauit, ut C. eo. l. nulli. & l. ſiquis ad declinandam. Si quod peculium habent clerici filij fam. illud quaſi caſtrenſe nuncupatur, & de eo teſtari poſſunt multo fortius ſi patresfam. ſint, qui patrimonium habent, ſiue rectores eccleſia- rum ſint, ſiue rectoribus ſubditi, differunt tamen. Ecce enim epiſcopus, & om- nis alijs rector eccleſiæ, teſtabitur recte de rebus, quas habuit, ante regnum eccleſiæ. Item de illis, quæ obuenerunt ei, poſt regnum à cognatis uſq; ad gra- dum quartum abinteſtato: ex teſtamento, iure ſingulari, uel uniuerſali, ex uo- luntate ſuperſtite prædictorum cognatorum. Ita tamen teſtabitur omnis præ- dictus, ſi non fuerit monachus. Porrò ſi inteſtatus deceſſerit, non eccleſia, ſed catholica cognatio in prædicta ſibi ſuccedat. Res certas undecunq; & quomo- docunq; ſint obuentæ, eccleſiæ reſeruare debet: ergo ſi ſua induſtriâ quæſtias & donatas reliquiſſet ſimpliciter, intuitu etiā ſuæ perſonæ, multo magis, ſi intu- itu eccleſiæ. Porrò ſi conſumpſerit in opera pietatis non delinquit, ut C. eo. au- then. licentiam. Clerici alijs de omnibus quæ undecunq; habuerunt, uel quæſie- runt, teſtari poterunt iure, tamen ſi fuerint patresfam. Si uero fuerint filijfam. de quaſi caſtrenſibus tantum. Sed hodie, licet non olim, aſcendentes legitimam partem ferant, ut C. eo. authen. ſed hodie: hoc ita, niſi monachi fuerint, uel niſi ex re eccleſiæ, uel præſumptione quæſierint. Clerici duntaxat, qui cantores ſunt, uel lectores, permittuntur contrahere nuptias primas, & ſecundas, non tertias. Et quidem ſi contraxerint ſecundas, ad culmen maioris ſacerdotij non aſcendunt. Sanè propter primas, ut promoueantur, nō inhihentur: niſi & ipſas primas contraxerint cum uidua, uel alijs interdita: multo magis ceſſant cum extraneis mulieribus clericorum cōſortia, ut C. eo. authen. multo magis. Sanè cum matribus, cum filiabus, & cum alijs: cum quibus niſi ſæui criminis exiſti- mari fœdus naturale permittit, alijs clerici habitare poterunt, ſed & cum uxoribus quondam, ut C. eo. l. eum. Atqui ſi mihi credidiſſent hoc non permiſſent. Porrò epiſcopus cum nulla muliere habitabit, ut C. eo. authen. epiſcopo. Xenò dochij, & his conſimiles, licet non ſint clerici, tanquam clerici tamen ſunt hono- rificandi. Quippe depauperauerunt ſe propter dominum. Orphanotrophij adoleſcentium ſunt quaſi curatores, ac orphanorum pupillorum ſunt quaſi tu- tores. Nec enim teſtamentarij ſunt, neq; legitimi, quandoq; nec à iudicibus dan- tur. Hi conueniri & experiri nomine miſerorum, ſicut clerici, neq; ad cautionem nec ſi peccauerint: tanquam patres, ad ratiocinia non artabuntur, ut C. eo. l. or- phanotrophos. & l. omnes. Quatuor capitulis ſub compendio pertractatis, ex- ponamus, quæ ſingularia priuilegia ab alijs clericis habeat, quæq; iura com- munia. Dicitur autem epiſcopus ab epi, quod eſt ſupra, & à ſcopo, quod eſt intendo: inde epiſcopus qui ſuper intendit. Hæc ſunt epiſcopi priuilegia. Epiſcopus teſtimonium dicere nō compellitur, ſed nec ut iuret ad teſtimonium admittitur: uerū, ſi uolet, ſine ſacramento teſtimonium dicet, eiq; creditur tan- quam alijs, qui iuraſſet, ut C. eo. l. nec honore authen. ſed iudex. Porrò omnis

alius clericus, & presbyter, tactis euangelijs compellitur. Sanè presbyter, & diaconi, si in causa ciuili falsum testimonium dixerint, à diuino ministerio triennio prohibentur: si in causa criminali, clericatus honore nudabuntur. Cæteri clerici sine delectu causæ, legitime compellentur & coercebuntur, ut C. eo. l. presbyteri. Item Episcopus in se delinquentibus ignoscere debet, ut C. eo. l. clericus. Item parabolani in matriculis scripti episcopis præ cæteris obsecundare debent, ut C. eo. l. parabolani. Item pœnitenciam clericis iniunctam episcopus imminuere potest, ut C. eo. authen. interdicimus. Item episcopo per calumniam criminaliter accusato, in xxx. pondo auri accusator percussit, ut C. eo. l. si qua. Item nullus episcopus sub ciuili iudice litigabit, nisi uoluerit, uel princeps mandauerit ut C. eo. anthen. nullus. Item literis episcopi clericus munitus esse debet qui proficiscitur ut C. eo. l. si qua. Item episcopus pro rebus ecclesiæ suæ conuentus nullas sportulas dabit ut. C. eo. authen. sed hodie. Item nouas sanctorū reliquias Episcoporum arbitrio reponere expedit ut. C. eo. l. decernimus. Episcopus nedum pedibus sed non manibus percutere debet ut. C. eo. authen. sed neq;. Item Episcopalis ordo à patria potestate, et à seruilii, & asscriptitiâ conditione liberat, sed non à curiali, uel officiali, ut C. de decur. l. si quis. Sed hoc est fatuissimum, quia non durant in illustribus hæ conditiones, ut authen. sed episcopalis dignitas & authen. episcopalis ordo. Item si seruus, etiam ignorante domino, fuerit clericus factus, & infra annum fuerit etiam in episcopum promotus, postea non retrahetur: licet alius clericus infra annum reuocetur, ut C. eo. authen. si seruus. Item episcopus ad nullam tutelam compelli debet, uel admitti: nec monachus. Sanè omnis alius clericus, admitti, uel cõpelli debet, ad testamētariam uel datiuam. Admissus ad unam legitimā, excusabit se ab alia, si uolet: si tamen scripserit intra quatuor menses, legitimam tutelam se suscepisse spontanea uoluntate: si non scripserit compelletur etiam ad aliam legitimam, ut infra authen. presbyteros. hoc in casu tutela unica, etiam non negotiosa præbet excusationem. Item iudicio episcopi œconomus debet ordinari ut C. eo. l. omnes. Item quondam serui hæreticorum, iudæorum, si christiani facti sunt, liberi sunt facti, & per episcopos sunt defendendi, ut C. eo. l. ult. Item episcopi prouidere debent, ne negotiatores etiam Imperiales, commodum mercandi excedant. Item uindicare debet clericos, qui reos ad pœnam pergentes manutinent & defendunt. Item episcopi iurisdictionem habent adeo, ut ab eius sententiâ olim appellari non possit. Item ne in carcere detenti ultra modum opprimantur, insinuare debet. Item episcopus curare debet, ut magica uolumina comburantur, ut in authen. Item ne lenocinatio patrum, uel dominorum, filiarum, seruæque prostituantur. Item qui creantur defensores, si dubitetur, sint ne catholici, se christianos esse coram episcopo iurare debent. Item expositos à parentibus dominisue, adultos postea factos, aduersus parentes dominosue episcopi manutenerere debent. Item iudicio episcoporum, furiosi curatores habere debent: & furiosorum filij & filiarum propter nuptias donationes & dotes. Item & apud episcopum actio & exceptio per libelli oblationem perpetuatur, ut C. de episcopa. audien. l. j. & l. addictos. & l. si quis. & l. episcopalis. & l. iudices. & l. mathematicos. & l. decernimus. & l. si lenones. & l. iubemus. & l. nemini. & l. de creationibus. & l. si præses. & l. sancimus. Exposuimus episcoporum singularia, nunc audiamus omnium clericorum, tam episcoporum quam aliorum clericorum communia. Ecce nulli clericus hospites milites suscipere compelluntur, ut C. eo. l. j. Item nulli clericus debent inhonestè negotiari, sed nec angariari uel per angariari per principem: nisi per loca proxima proficiscuntur. Sed & si asscriptitiij fiant clerici, nisi fiant episcopi per dominum possunt angariari, ut C. eo. l. se-

eo. l. secum l. quisquis. Item curiales clerici fieri non debent, factique retrahi illi-
 eo debent per iudicantes, ut C. eo. l. si quis: si iudicantes nolint per quoscunque
 populares, ut C. de decurio l. si quis, nisi in monasterio honeste uixerint per an-
 nos xv. ut C. eo. authen. sed neq. uel nisi adeo processerunt, ut creati sint pres-
 byteri, episcopi, uel diaconi, ut C. eo. l. ad similitudinem. Item nulli clerici la-
 chrymosis spectaculis, uel alearum ludis interesse debent, ut C. eo. parabolani.
 Item omnes clerici iudicio sisti iurare prohibentur, ut C. eo. cum clericis. Sanè
 illud tantum clericis priuilegio dari non extimo, ut si in causa obtinuerunt deci-
 mam quantitatem in libello comprehensæ, petere possint, ut C. eo. authen. ge-
 neraliter. Item nullus clericus ultra quatuor siliquas pro sportulis dabit ut au-
 then. sed neq. C. eo. Item omnis clericus, ergo & episcopus reatus conuenietur,
 puta de crimine ecclesiastico, de pecunia. Sanè in quatuor causis etiam apud ci-
 uilem iudicem conuenietur de crimine ciuili de statu per appellationem, ut C.
 eo. authen. clericus, & C. de episcopa. audien. authen. si quis. Porro non epi-
 scopus, non is qui ultra episcopum est, non monachus: siue sit tantum monach-
 us, nec monachus & clericus, non nisi apud episcopum inuitus conuenietur de
 quocunque negotio, ut C. eo. authen. licet & authen. causa. Item ascripticij etiam
 præter dominorū uoluntatem clerici fiunt, ut C. eo. authen. ascripticios. Item
 si dominus seruum clericum facit ordinari, seruus quondam eo solo liber fit &
 ingenuus. Idem fit à sciente, maiori tamen, & non contradicente, clericus ordi-
 natur. Idem puta de serua si stat clerica uel monacha. Quid dicemus? si igno-
 rante domino ordinantur profecto si domino ignorante episcopus factus sit, re-
 tineri poterit, postea minime, ut C. eo. authen. si seruus. Et est quidem notabile
 quod seruus anno libertatem præscribit, & dominus dominium amittit. Item
 seruus experimento per triennium probabitur, priusquam fiat monachus: nisi
 fuerit probata, & notæ uitæ, ut authen. eo. si quis ignotæ uitæ uir ante triennium
 monachus fieri non debet, non enim facilis est in re mutatio, nec sine animæ sit
 labore, ut in authen. de monachis. Item nulli clerici promoueri debent pretio,
 uel precibus porrectis à se: alioquin, & qui ordinat, & qui ordinatur, degrada-
 bitur, & ad instar publici criminis, læsæq. maiestatis, accusator poterit inscribi,
 ut C. eo. l. si quenquam. Sed nec clerici propter priuilegiorum multipliciter,
 impune desæuiant, nimiumq. superbiant, elaticq. insolent. onerantur aliquan-
 do, nec eis honor defertur in omnibus. Ecce enim episcopus degradatus si ten-
 tauerit episcopatum repetere, quàm procul depelletur, & in monasterium de-
 trudetur, ut in eo degens desleat, quod in episcopatu deliquit, ut authen. eo.
 Sed & si intra septa domorum suarum mulierem detinuerit (sicut iam dictum
 est) de episcopatu desicitur. Quippe non tantum episcopi, imò & minores cle-
 rici, tanto magis sunt puniendi, si exceßerint: quibus cum plurimum honoris
 delatum est, si in occulto inueniantur crimine, ut C. eo. l. presbyteri. Item cleri-
 cus si fuerit executor: quod est notabile, & modum exceßerit, à clero remouebi-
 tur, ut C. eo. authen. sed neq. In summa illud notandum est, quod illis cleri-
 cis tribuuntur priuilegia, non uagis, palantibus, & desidibus circa diuina mini-
 steria, ut C. eo. l. generaliter. Amplius illud notandum est, quod episcopus
 sine concessione, & sine literis sui metropolitani, ecclesias suas relinquere non
 debet. Sed neq. citra Imperialem iussionem ultra annum abesse debet, ut au-
 then. quom. oporteat episcopo. Item in summa illud notandum est, quod spon-
 sus sponsaue, si monachicam uitam elegerint, in nullo grauantur, secus in con-
 iugibus: quippe si maritus se monachum fecerit, uel mulier se monachauerit, is
 qui remanserit in sæculo, tantum consequatur, quantum dotis nomine, uel do-
 nationis propter nuptias fuerat lucraturus ex morte: sed ita demum si inter-

cessit pactum, ut C. de rei uxor. act. l. rem in præsentî. Quid ergo quod disjunctiue dicitur, C. eo. l. ult. legitime uel ex pacto. Et quidem legitime ita debet intelligi, id est ex pacto lege formato: puta, si pacta inæqualia fuerunt, pactum maius trahatur ad minus, ex pacto simplici, id est ex pacto per omnia seruato, puta si æqualiter pepigerunt. Amplius sciendum est, quòd pater laicus filium monachum: etiam iure ueteri, in potestate cogitur constitutum instituire, uel exhæredare, sicq; in hoc casu, monachus habetur pro uiuo: licet in superiori, id est in lucrando habeatur pro mortuo. Item filius laicus siquid habuit, etiam nõ à patre, & econuerso, patrem monachum cogitur instituire, licet talis sit. Nec enim mortuus uiuentis, decessor successoris, testator hæredis, succedaneus esse potest, sed uix est ut id obtineat.

DE EPISCOPALI AUDIENCIA, ET DIVERSIS CAPITV-
lis, quæ ad curam pertinent pontificalem.

TIT. III.

QVia inter cætera priuilegia, quæ episcopus habet, ut audiri debeat, de episcopali audientia subiiciamus. Exponamus itaq; quæ sit distinctio causarum, & quas causas possit episcopus iudicare, & inter quas personas. Causa alia est ecclesiastica, siue diuina, alia humana. Ecclesiastica, alia criminalis, ut de crimine ecclesiastico, alia non criminalis. hæc alia sæcularis, ut de pecunia, alia spiritalis, ut de decimis, primitijs, de sepulturis, & de oblationibus: & si quærat, an ecclesia ad hunc episcopum, uel ad illum, debeat pertinere. Humana causa, alia pecuniaria, alia ciuili, ut de statu: alia criminalis, ut de homicidio, de falsa moneta. Et quidem episcopus audit duo genera causarum pecuniarum, scilicet & criminis ecclesiastici, ut Symoniæ. Cæteræ causæ ad iudicem duntaxat ciuilem pertinent. Audit episcopus causas, aliàs ex necessitate, aliàs ex partium uoluntate. Ex necessitate iudicat inter clericos sibi subiectos & sine damno actorum conficiendorum, nec sportularum: ut dicamus authenticam priorem corrigi per posteriorem. Item ex necessitate iudicabit, si laicus uel clericus extraneus, conueniat suum clericum. Ex tribus casibus, ex uoluntate partium iudicabit, puta inter duos laicos, inter duos extraneos clericos: etiam si unus clericus laicum conuenit, semper tamen ut iudex iudicabit, siue id expressim agatur, siue ab extraneis eum ex sententia adeuntibus, in contrarium specialiter non exprimat. Tunc demum tanquam arbiter pronunciat, cum id expressim dicitur, ut ex compromisso pronunciet: hoc tamen inter non sibi subiectos, quippe nullus iudex ordinarius: nec ergo episcopus, inter eos, quibus præest, uelut arbiter cognoscere potest, ut ff. de recept. arb. l. iij. Quid est quod dicitur, quòd episcopus inter extraneos morte arbitri residebit, hoc ideo dictum puto, non quasi inter eos semper sit arbiter: sed quia ex sententia episcopi, sicut nec à sententia arbitri olim appellabatur. Item de ciuili duntaxat negotio, & non de crimine ecclesiastico arbitri more residebit. Porrò (meo iudicio) hodie à sententia episcopi appellabitur, & ad ciuilem iudicem causa transfertur: maxime, si episcopus causam pecuniariam sententiauit, ut C. eo. authen. si quis. forte si super crimine ecclesiastico pronunciauit arbiter, ad Metropolitanum. Sicut enim iam dictum est, criminis ecclesiastici causam, etiam pecuniariam tantummodo, terminabit episcopus: ergo & Metropolitanus. Notabile tamen est, quòd ab episcopo non appellatur semper ad Metropolitanum. Cæteras causas inter clericos uertentes, ciuili iudex examinabit, ut de statu, item de crimine ciuili: sed tamen his illa infra duos menses est terminanda, sed tamen non prius à ciuili

à civili iudice castigabitur, quàm per episcopum sacerdotij spoliatur, ut C. de episco & cleri. authen. clericus. In summa notandum est, quòd etiam sine scriptis, episcopus iudicare potest, etiam lites non breues, ut authen. ut clerici apud proprios episcopos &c. & de diuersis capitulis, quæ ad curam episcopi, & reuerentiam pertinent pontificalem. Licet de his in titulo ponatur, ideo in præsentiarum nihil dico, quia in superiori titulo sufficienter dictum existimo.

DE HAERETICIS, ET MANICHÆIS, ET SAMARITANIS.

TIT. V.

Differuimus in superioribus de ministris catholice fidei, de cultoribus christiana religionis, qui fidem christi custodiunt: nunc audiamus generaliter de hæreticis, & specialiter de Manichæis, & Samaritanis, qui contra fidem promissam ueniunt, qui fidem uiolant, & confundunt. Audiamus itaque, qui sint hæretici, & uerè dicantur hæretici, & quæ sint species hæreticorum, & quæ sit pœna eorum. Hæretici sunt, qui uel leui argumento à iudicio, uel tramite catholice religionis detecti fuerunt deuiare, ut C. eo. l. quicumque. Hæresis græce ualeat diuisio, inde hæretici quasi diuisi, id est separati à fide catholica, à religione orthodoxa. Inde herciscunde uerbum trahitur. Hæreticorum alij maximam hæresim prædicant, alij sapiunt leuiorem. Maiores hæretici sunt hi Manichæi, Arriani, Eutychiani, Samaritani, Ophitæ, Donatistæ, Priscillianistæ. His omnibus legitimus actus interdictus est, omnis legitima conuersatio adempta, his nihil ex moribus, nihil ex legibus est commune cum cæteris, horum bona publicantur. Hi non à parente, nec à parentibus, aliquid quocumque titulo percipere poterunt, non in alium conferre: forte in filios catholicos, aliosue homines orthodoxos. Ergo horum bona, aut filij catholici, & consimiles cognati habebunt, aut forte minime, tanquam in maiestatis crimine. Ergo prædicti hæretici in neutra significatione habent factionem testamenti, sed neque hæretici inter se testificari possunt, ut C. eo. l. penult. Porro alij hæreticis, qui lenius errant, permissum est testari in filios catholicos, & in cognatos orthodoxos: forte & in quoscumque catholicos, ergo & ab intestato hæreticis consanguinei catholici succedunt. Quid ergo si parens hæreticus, filios habuit duntaxat catholicos, catholici consanguinei ueniunt: His non interuenientibus, uel quia noluit, uel quia non potuit: fiscus succedat hæretico, si laicus fuerit, si clericus fuerit, ecclesia infra annum, anno transacto fiscus ueniat, hoc in casu præscriptione annua remouetur ecclesia. Si parens hæreticus habuerit filios, & catholicos, & hæreticos, infidelium portio tantum apud catholicos residebit: sed tamen quondam hæreticis sine fructibus & administratione restituetur, si postea catholici fiant, ut C. eo. authen. idem est. Permittitur quoque minoribus hæreticis inter se & contra se, etiam iudicialia testimonia dare. Sanè pro orthodoxo, ergo multo minus pro hæretico, contra orthodoxum non dicitur testimonium: sed pro hæretico, ergo pro catholico, illud dicitur contra hæreticum. Porro in contractibus testimonium dicent hæretici, non tantum pro catholico, sed pro hæretico contra hæreticum, & contra catholicum. Idem in testamentarijs si hæretici fuerint masculi, idem de Iudæis: idque per Codicem l. penul. sed forte hodie (sicut in nouellis legitur) nullus hæreticus in nullo casu: nisi ubi curialis reuocatur, contra catholicum admittitur. Porro cum de Iudæo nihil corrigatur, etiam contra catholicum pro testimonio contractuque admittitur. Hæ sunt pœnæ omnium hæreticorum, ut mulier hæretica dotis priuilegium non habeat, non Velletiani auxilium, ut C. eo. authen. item. Item mulier hæretica locuples com-

pellitur prolem suam exhibere, & pro ea dotem & donationem constituere, ut C. eo. l. ult. Item hæretici non sunt creandi ministri ecclesiæ, nec ipsi creabunt, ut C. eo. l. ij. ad regimen reipub. promoueri non debent, ut C. eo. l. ij. Item si conuenerint, ut hæresim doceant: loca, in quibus conueniunt, siue fuerint eorū siue aliorum, conuenienter ecclesiæ adijciuntur, ut C. eo. l. ij. Sanè si qui in hæreticos prædia transtulerunt, ea fisci iuribus aggregabuntur, ut C. eo. l. quicunque. In summa illud notandum est, quòd si procurator, conductorque, in domini domo inscio domino, propter hæresim fecerit conuenire; si fuerit plebeius fustigabitur, si fuerit nobilis, in decem libris auri multabitur, ut C. eo. l. quicunque.

NE SANCTVM BAPTISMA ITERETVR.

TIT. VI.

Quia iterare baptisma hæresis est summa, ne iteretur audiamus. Videamus itaque quare prohibitum, & quemadmodum puniatur, qui rebaptizat, & qui se rebaptizari patitur. Prohibitum est secundum baptisma, quia non purificat sed incestat, polluit non lauat, ut C. eo. l. j. Sanè pœnitencia etiam millefima commendatur. Qui rebaptizat si fuerit episcopus, degradatur, si fuerit altus clericus, capite plectitur: si nobilis non fuerit, ut C. eo. l. j. & ij. si fuerit nobilis, sufficit si exulet, & in x. libris auri multetur, ut C. eo. l. ij. Nec enim ægrè ferendum est, si episcopali dignitati in pœnis deferatur, ut aliàs nobilitati. Quippe nobilis non facile torquetur, fustigabitur, uel in eculeum leuatur, ut C. de pœnis l. decurionum. Vel quod melius est, possumus dicere, quòd in prima lege sub hoc titulo, Imperator loquatur, ubi episcopus rebaptizat laicum: in secunda, ubi episcopus catholicæ fidei minister, rebaptizat clericum. Qui patitur se rebaptizari, si fuerit capax doli, & laicus, & plebeius, capite plectitur: si fuerit nobilis in perpetuū exiliū mittitur, & in x. libris auri multabitur, ut C. eo. l. ij.

DE APOSTATIS. TIT. VII.

ET quia apostatæ sunt plus quàm hæretici, de apostatis loquamur. Videamus ergo qui apostatæ dicantur, & qualiter puniantur apostatæ, & illi qui fecerunt eos apostare. Apostatæ sunt qui cum primo fuerunt christiani, facti sunt iudæi, uel pagani, Sarraceni. Apostatarum bona catholicis & consanguineis applicantur, siue adhuc uiuant apostatæ, siue iam obierint. Hij ita si fuerint laici uel clerici transacto anno, si clerici præfato modo fiant apostatæ, infra annum succedet ecclesia: si apostatæ decesserunt nullis relictis consanguineis orthodoxis, ut C. eo. l. iij. forte hodie (sicut superius dictum est) ut in crimine maiestatis, etiam liberis bona auferuntur. Item apostatæ iuuenes in perpetuum accusabuntur, ut C. eo. l. iij. post mortem intra iuge quinquennium, ut C. eo. l. ij. Item institui non possunt, sed neque testamentum facere, postquam apostauerint. Sanè si priusquam apostauerint, inoffitiosè testati fuerint: eorum testamentum inoffitiosum post eorum mortem, intra iuge quinquennium per querelam inoffitiosi poterit uitari, ut C. eo. l. ij. Item nunquam possunt testificari. item nunquam pœnitere poterunt. Errantibus enim & lapsis subuenitur, non deperditis non stultis, ut C. eo. l. iij. & ff. de iur. & fact. igno. l. ult. Licet enim hoc peccatum pœnitentia abluatur quantum ad dominum, non tamen deletur pœnitentia, quantum ad reges uel leges sæculi: nempe ad ueteres non remeabunt honores, ut C. eo. l. iij. forte nec tempus eis infamiam relaxabit, uel relaxare poterit. Is qui quenquam, uel seruum, uel ingenuum, per iniquam suasionem, turpemue duxe-

pemue duxerit in ritum Iudaicum, uel paganicum: cum dispendio fortunarum capite plectitur, ut C. eo. l. penult. Quippe plus est persuadere, quam compellere, ut de senatusconsulto.

NEMINI LICERE SIGNVM SALVATORIS CHRISTI
humi uel in silice, uel in marmore sculpere
aut pingere. TIT. VIII.

Saluatoris Christi saluificum signum, crucis uexillum, salutis nostræ salute signaculum, ab omnibus est uenerandum, ab omnibus est adorandum: huic signo, si manibus gestatur, omnes debemus assurgere. Sic ut institutum est cum deuotione honorem debemus impendere. Enimvero humi non debet imponi, inuē aliqua materia humi posita, nō debet insculpi, aut depingi, ne ualeat pedibus conculcari. Ergo si quis ita posuit, ita uē positum protinus non cælauerit, pro motu iudicis debet multari, ut C. eo. l. unica.

DE IVDÆIS ET COELICOLIS. TIT. IX.

A Vdiuimus supra de his qui diuinam religionem plenissimè coluerunt, id est de christianis: nunc audiamus de coelicolis, & de Iudæis, qui semiple nē, & ad literam dominum reuerentur & colunt. Videamus qualiter Iudæi premijs inuitentur, ut Christum & in Christum credant: & qualiter terreantur, ut Christo adhæreant, sed primum de coelicolis aliquid dicamus. Coelicolæ dicuntur qui cælum colunt & cæli lumina. Hi nisi fana habere desierint, tanquā summi hæretici astringentur, & ædificia in quæ suæ doctrinæ peruersæ gratia conuenerint, ecclesijs applicabuntur. Quicquid enim à fide christiana discrepat ei contrarium est, ut C. eo. l. coelicolarum, unde dominus ait: Qui mecum non est, contra me est. Nec Iudæi uel pagani credere cogendi sunt, & deus spontaneam non coactam comprobatur fidem. Paulum tamen Christus coegit, & furiosi ligantur, nequid mali in se, uel in alios moliantur. Inuitandi sunt Iudæi ut credant. Ecce enim eorum synagogam, utpote religionis domum, habitandi uel stabulandi gratia ingredi non licet, ut C. eo. l. iij. Item causas pecuniarias inter Iudæos, alij Iudæi terminare permittuntur, ut C. eo. l. Iudæi. Item Iudæi per Christianos compelli non debent res suas uendere alio pretio, quàm quo uelint uendere, ut C. eo. l. nemo. Item in sabbato, uel in alijs suis festiuitatibus, per iudices nostros uel per eorum apparitores Iudæi conueniendi non sunt, ut C. eo. l. die. Item nullus Iudæus, eo quod sit Iudæus, obteratur à iudice publicè, si sit innocens: sed nec nocens per quencunq; opprimi debet, idcirco enim iudex in medio constitutus est ut nemo sibi ultionem præsumat, ut C. eo. l. nullus. Contrarium intellectum non admitto, ut si nullus iudex sit in medio, ualeat sumi ultio. Interdum tamen licet uindictam fumere, ut nocturnum populatorem occidere, furem quoq; , si non patiat se apprehendi, ac debitorem fugientem capere: Compertum item in adulterio maritus potest occidere, item aquæductum citra seruitutem in domum tuam traiectum tua autoritate poteris intercideri, sed & uicinas ædes ex horto deponere: sed & merces alienas exorta tempestate in mare iactare licet, ut C. quando lic. sine iudi. se uin. & ff. ad leg. Aquil. l. itaq; & l. quemadmodum, & de his quæ in fraud. credi. l. Ait Prator, & ad l. Iuliam de adult. & de præscript. uerb. l. qui seruandarum. Item Iudæi tributa debent ut C. eo. l. Iudæorum, & ff. de muner. Prædictis modis inuitantur Iudæi ut credant, terrētur quoq; ut ad fidem Christi ueniant. Ecce enim siquid fuerit Iudæis

B

relictum, & maxime Iudæorum uniuersitati: etiam à christiano, peti non poterit. item Iudæus concrematur, qui in Iudæum sæuierit, qui ad Christum se conuulerit. item Curialium munerum immunitas à Iudæis adempta est. Item nec Iudæus christianā, nec christianus Iudæam habebit in coniugem: si de factio habuerit, adulterium erit. item Iudæi in diuersa coniugiā eodem tempore conuenire non debent. Item si Iudæus christianum, uel christianus Iudæum de quocunq; negotio conueniat, uel duo Iudæi criminaliter litigent, apud iudices nostros tantum contendere debent. Item nullum honorem in repub. Iudæus sortiri debet, ut C. eo. l. j. & ij. iij. & v. vj. vij. & l. ult. In summa & illud sciendum est quod Iudæi ueteres synagogas permittuntur reparare atq; fulcire non nouas fabricare, ut C. eo. l. ult.

NE CHRISTIANVM MANCIPIVM HAERETICVS, VEL
Iudæus, uel paganus, habeat, uel possideat,
uel circumcidat. TIT. X.

Neq; Iudæus, neq; paganus, neq; hæreticus, christianum mancipium possidere debet: si possiderit, bene mancipio erit, quia in libertatem eripietur si uero prædictus dominus tale mancipium libertate frui non permiserit, nequis simus dominus capite plectetur. Sanè & paganus, & Iudæus, & hæreticus, mancipium non christianum possidere poterit, nec quidem ex eo punietur, sed si circumciderit, decapitabitur, ut C. eo. l. j. & C. de epif. l. ult.

DE PAGANIS ET SACRIFICIIS ET TEMPLIS EORVM.
TIT. XI.

A Vdiuimus supra de his, qui dominum ubicunq; excolunt, nūc audiamus de paganis, id est idolatris, qui deos innumeros, deasq; imò dæmones uenerantur, adorant. Imperant Imperatores templa deorum, delubra dæmonum in perpetuum claudi, & licentiam delinquendi perditis abnegari. Prohibent templa aperiri, sacrificia fieri execrandis simulachris, honorem pristinum reddi templorum impios postes fertis redimiri: prophanos ignes aris Iouis uel Apollinis accendi, thura in his adoleri, pateris uina libari, uictimas cædi: futura execrabilis cōsultatione exquiri, inspectione iecoris, extorumq; præfagio, uanæ spem promissionis assumi. Siquis contra hæc fecerit & substantiam amittet & animam, ut C. eo. l. j. & ij. & l. ult. publicorum operum tantum ornamenta seruamus, & festos conuentus ciuium, & populorum uoluptates: & festa conuiuia, & communem omnium læticiam non submouemus, ut C. eo. l. iij. & iij. Item in eo puniuntur pagani, quod omnia loca, quæ sacris execratus ueterum error deputauit in rem reipub. forciantur: exceptis his quæ uenerabilis ecclesia christianaq; religio, ab Imperatoribus impetrauit: ut templum, quod uocabatur Pantheon, quod in quā à Phoca Cæsare beatus Bonifacius, qui quartus extitit à beato Gregorio, impetrauit. In summa sciendum est, quod si pagani in prædia etiam Christianorum conuenerint dominis consentientibus pro sua idolatriā celebranda, illa prædia fisco addicentur, ut C. eo. l. ult. Item nedum Iudæis, sed neq; paganis nihil turbulentum tentantibus, legibusq; contrarium christianus audeat manus inferre. Porrò si contra fecerint, & Iudæorum uel paganorum bona rapuerint, actione ui bonorum raptorum conuicti, in hoc casu duntaxat in duplum restituere compellentur, ut C. eo. l. christianis.

De his

DE HIS QUI AD ECCLESIAM CONFUGIUNT, VEL IBI
exclamant, & nequis ab ecclesia trahatur.

TIT. XII.

Quia inter cætera priuilegia, quæ ecclesiæ sunt concessa, hoc excellit ut ad ecclesias confugientes, temerè abduci non debeant: de his qui ad ecclesias confugiunt, & ibi exclamant, audiamus. Exclamant, ut admittantur, uel exclamant, ut non extrahantur, uel exclamant, ut in ecclesijs conclamationibus utantur, moueantq; tumultum: hi in quã, nisi à tali strepitu iniuriæq; diuini numinis cessauerint, ultimo supplicio subiacebunt, ut C. eo. l. iij. Paganus uel Iudæus si ad fores ecclesiæ ueniunt ut intrent: etiamsi christianæ legi se uelle iungi simulent, admitti non debent: multo fortius si criminibus fuerint irretiti, uel mole debitorum grauati, etiamsi forte denuò uellent christiani fieri: nisi primò innocentiam suam purgauerint, uel debita uniuersa reddiderint. Quæ dicta sunt oportet intelligi, nisi forte creditor uel accusator sua autoritate, non ex iuris uel iudicis permissione, paganos uel Iudæos persequatur, ut occidat: Quippe tunc debent admitti, nunquam tamen (ut æstimo) si admissi fuerint, uel inopinatò irruerint, extrahi debent: nisi forte in ecclesia fecerint, etiamsi fuerint pagani uel Iudæi, multo minus si fuerint christiani, ut C. eo. l. ult: nisi maliciosè causa creanda in alios inuidiæ cõfugerint, tunc enim ultrix sententiã in eos dabitur, ut infra de his qui confugi. ad statuas. uel forte hi non punientur, quia ad dominum confugiunt: nam & aliàs, hi qui per deum deierant, non puniuntur: licet per principem, ut ff. de iureiur. l. si duo patroni. Hæc de non christianis. In christianis distinguitur, fuerint serui uel liberi qui ad ecclesias confugiunt. Serui qui confugiunt non sunt admittendi, sed dominis persequētibus eos sunt relinquendi: nisi forte dominorum sententiã fugiunt, tunc enim uidebuntur bonis conditionibus eos uenundare, uel si serui maluerint redire, iurabunt dominis quod propter hanc fugam nihil eis mali uelint inferre. Idem est, si admissi fuerint uel aliàs iurauerint. sanè si serui redire noluerint, licet eorum dominis, uel eos alijs possidentibus, uiribus quibus possunt extrahere: etiamsi contigerit seruum in concertatione configi, nulla erit eius noxa, nec conflandi criminis relinquetur occasio, ut C. eo. l. iij. liberi christiani si admissi fuerint in ecclesijs, uel aliàs intrauerint, siue fuerint criminum rei debitores uel, siue non fuerint, extrahi non debent: & illi qui extraxerunt, tanquam rei maiestatis, capite plectentur, ut C. eo. l. ij. & ult, nisi forte sanguinem in ecclesia fecerunt. Quid ergo fiet si debitores fuerint: certè si in locis sacris se quærentibus cõueniendos publicè obtulerunt, ibidem sub iudice competenti, per se, uel per procuratorē, respondebunt. Si latent in finibus ecclesiæ, uel in domibus clericorū detenti: etiã sine ullo incõmodo, ut respondeant ab œconomis deducantur ad fores ecclesiæ: enim uero si nec uenire uelint, nec se paciantur abduci, iudiciorū legumq; solitus ordo seruatur hoc est primo loca mobilia, secundo immobilia, tertio loca incorporalia eorum bona, occupabuntur, ut creditoribus satisfiat. Idem in his, qui eodem animo debent, obseruabitur, si criminaliter accusentur, requirentur & a notabuntur, ut infra de requir. reis. In summa sciendum est, quod non conuenit libertos aut seruos adscriptitios, qui ad ecclesias cõfugerunt, in ecclesijs diuinis communicari: ne patrono & dominis per eorū absentiam iusta obsequia denegentur, & ne clerici (quod ægrè ferunt) grauentur in expensis. Item illud sciendum est, quod ad œconomorum officium pertinet ut confugientium ad ecclesias personas causasq; incessanter inquirent, id est qui sint, & unde uenerint, & quare confugerint.

B ij

DE HIS QUI IN ECCLESIIS MANVMITTVNTVR.
TIT. XIII.

OLim ciuitatem Romanam, seruus qui manumittebatur, non adipiscebatur: nisi is qui apud iudicem ciuilem manumittebatur. Porro hodie fauore ecclesiasticæ prærogatiuæ, si quis manumittitur in ecclesijs sub aspectu plebis & antistite, ciuitatem Romanam consequitur: ita tamen, si uice actorum qualis qualis scriptura processerit, in qua manumissione ipsi manumittentes uice testium signent. Ergo in casu sine testibus & sine ciuilibus iudicibus, seruis à dominis suis: forte etiam minoribus quindecim annis, ciuitas Romana tribuitur. Amplius hoc idem clericis seruorum dominis conceditur, ecce enim si in postremis iudicijs suis libertates reliquerint directò seruis proprijs, competunt libertates, etiam ante hæreditatis aditionem: sed post uoluntatis publicatiõem factam etiam sine aliquo iuris teste uel interprete: forte hoc in casu etiam fideicommissaria libertas sine præstatione hæredi competet, ut C. eo. l. ult. Ergo etiam inter duos pœnalia iudicia quæ laicis dominis dantur, in ecclesijs manumittentibus conceduntur.

DE LEGIBVS ET CONSTITVTIONIBVS PRINCIPVM,
& edictis. TIT. XIII.

LXPOS VIMVS in superioribus de rebus diuinis, reliquum est ut loquamur de rebus humanis: & quia inter res humanas excellentissimæ leges, & quia inter leges omni prærogatiua gaudent Imperiales, de his dicamus: & quia Imperialium legum quædam sunt personales, & hæ dicuntur Constitutiones, quædam sunt generales & uocantur edicta, & de his omnibus persequamur. Videmus itaq; quot modis lex dicatur, & qualiter describatur, & qualiter hic accipiatur, quare leges sint conditæ, quæ sit potentia legum, & qualiter sub hoc titulo tradatur de legibus. Verum in primis quæri potest quare de legibus prius in titulauerit, quàm de Constitutionibus: responderi potest, quia populi censura lex specialiter appellatur, populusq; primo habuit potestatem condendi legem. Item quæri potest quare post uerbum de legibus in titulo, subiecerit de edictis & constitutionibus: respondeo, quia etiam generaliter loquitur de legibus, & specialiter de edictis uel constitutionibus. Item supra in titulo de hæreticis, item in l. Aquilia, ibi enim primo ponitur hoc uerbum ruptum, quod generale est, postea subduntur specialia fractum, scissum, collisum. Item quæri potest quare hic titulus ponatur de legibus, licet per totum legatur de legibus, infra tamen non agitur de legibus gratia legum, sed gratia negotiorum. Sanè hic agitur de legibus gratia legum: id est ut leges istæ dicantur leges legum, cæteræ leges quæ leguntur in sequentibus titulis, dicuntur leges casuum & negotiorum. lex dicitur stricto modo propriè censura, lex uocatur largissimo modo quæcūq; lectio, ut lex Iuliana: dicitur largo modo quicquid sancitur de Iusticia, secundumq; hanc exceptionem lectio est sanctio sancta, iubens honesta, prohibens contraria, uel lex est commune præceptum &c. Item strictissimo modo lex dicitur, sicut in hoc titulo, Imperialis sanctio. Conditæ sunt leges propter duo uitia repellenda, puta ut humana refrænetur audacia, & ut expellatur ignorantia. Potentia legum ea est, ut uentent, permittant, puniant: si fiat quod uentent, si prætereatur quod imperant. De legibus tractetur duobus modis, de condendis & conditis. De condendis exponitur à quo debeant condi, & dicitur ab Imperatore, uel ab eo tantum cui Imperator permiserit. Quando: id est cum nouum

nouum negotium emerferit. Et quare, id est quia iura prodita non sufficiunt. Et qualiter, id est ut negocium nouum introducatur in consistorium, & de eo inter proceres disputetur, & cum fuerit per disputationes discussum, dicitur, & postea scribatur: & si omnibus uel penè omnibus placuerit, tunc denuò collectis omnibus debet recenseri, si omnes uel penè omnes consenserint, tunc demum in sacro nostri nominis consistorio debet recitari: & si nostra maiestas annuerit, lex erit, ut C. eo. l. humanum. Sanè leges extrauagantes, id est rescripta extrauagantia, etiam alio modo confecta, ualebunt: si tamen purpuream scripturam, diemq; insertam habuerint, ut infra de diuer. præscript. Leges præfato modo debere condi non præcipit, non enim potest utpote par pari præcipere, sed suadet & consulit: ac si aperte diceret Imperator, sicut ego facio, ita alijs faciendum consulo, & ut faciant ita gestio. De legibus conditis tripliciter agitur de legibus intelligendis, interpretandis, obseruandis: ut ab omnibus inquam intelligantur præscribitur, ut C. eo. l. leges sacratissimæ. Ab omnibus inquam intelligi debent etiam à rusticis, etiam à foeminis, à clericis, à militibus, licet quandoq; pareatur prædictis: hoc ita si leges possunt intelligi. Siquid ergo in legibus obscure dictum inueniatur, ad principem referatur ut dilucidet, siquid durum similiter ut mitiget: hæc ita si principis sit copia. Cæterum id accipiatur quod pro lege est, & caret uitio, ut lex sit institutio. Porro si is qui contrahit ambiguit quid dixerit, contra eum interpretandum est. Enimvero in iudicijs pro actore non pro reo fit interpretatio, ut ff. de uerb. obligat. l. inter stipulantem. Agitur de legibus interpretandis dupliciter, de obscuro in lucem, hoc iam expositum est, & de iniquo ad æquum, ut C. eo. l. j. Ecce enim ius summum iniquè statuit soluentē alij non liberari, postea etiã per principem, & per interpretes, ex æquitate statutum est, per exceptionē quandoq; liberari, ut in institu. manda, puta si ex errore probabili soluatur alij, quã cui debeat solui. Est & tertia interpretatio .s. de occulto in publicū, de qua dictū est, fit cū noua lex conditur. Has in prædictis interpretatiōes scilicet de iniquo ad æquū, de obscuro in lucē, de occulto in publicū, solus Imperator facit, isue cui Imperator permittit: hoc ita, ut interpretatiōes sint pbabiles, necessariae, generales, & scriptæ. Quippe est interpretatio probabilis, & nõ. Non probabilis ut hominis fatui. Probabilis alia necessaria. Necessaria alia non generalis ut iudicis, alia generalis, item generalis alia non scripta ut consuetudinis, alia de scripto patet, ut legum xij. tabularum populi Romani, senatus, prætorum, & iurisconsultorum. Porro hodie (ut puto, & aliàs distinxit) solus Imperator, uel is cui Imperator permisit, potestatem habet condendi iura, & interpretandi. Ergo hodie nec populus Romanus, nec Senatus. Item cessante omni antinomia (sicut & aliàs distinxit) & leges scriptas abrogare solus Imperator potest. Hactenus de legibus intelligendis, interpretandis nunc de obseruandis. Inquit Imperator leges obseruari debere à subiectis ex necessitate, à principibus ex uoluntate: hocq; Imperator dicit suadendo, digna uox inquit &c. Suasionis causa ponendo cum dicit quia de autoritate legis, pendet autoritas regis, item cõmendatas fieri cupit cum dicit. Et re uera maius &c. Sui quoq; exemplum tribuit dicendo, quod nobis licere non patimur indicamus. Obseruandæ autem sunt leges tribus modis, hoc est nequis faciat uel iubeat contra formam interpretandi: nequis faciat contra legum uerba, & mentem nequis faciat contra uerba tantum. Contra formam interpretandi fit, puta siquis agit uel ait, ne pro pupillo decernatur infra pubertatem cui status moueatur quæstio. Quod enim fauori quorundam constitutum est per legem (ut dictū est) contra eos detorquendum non est. Item dico si per contrahentium uoluntatem, puta si permisit creditori debitor, ut post mensem possit pignus uendere;

A iij

perfecto non minus uenditor poterit debitum flagitare, ut ff. de pignorat. act. l. quamuis. fauore autem constitutum oportet intelligi si sit iuste & salubriter constitutum, ut ff. eo. l. nulla. Nempe si quis iniquum ius impetrauerit eodem iure utetur, Et uerba legis & mentem offendit is, qui credit pecuniam filiosam. mentem tantum legis offendit, qui uerba legis seruat, ac sententiam legis circumuenit: ut puto is qui speciem uendendam filiosam. tribuit fraude excogitata: nec huic absimilis est, is qui loco patris litis pecuniam subministrat. Hi inquam omnes, siue alter, siue uterq; hoc admittat, easdem poenas sustinebunt: si lex aliquas imposuerit tacitas, id est infirmationis & irritationis, & si lex quod factum est tantum prohibuerit. Ecce enim lex prohibet fundum etiam dotalem uendi, ac matrimonium cum sorore contrahi: hæc inquam siue principaliter, siue primo loco fiant, quia lege prohibentur, iure irrita & inutilia sunt, & pro infectis habentur. Item siquid eorum, eo quod interdicante lege factum est, inutile est, subsecutum inutile est: ut fundi dotalis traditio, sororis in coniugem ductio. Sed & si quod, ob id quod sequitur prohibuitur est, inutile est: ut pignoris datio, fideiussoris præbitio, sacramenti præstatio: ergo stipulatio contra ius facta, puta ut liber homo præstetur, nihil ualet. Item mandatum interdicante lege factum, puta ut sacra domus expolietur, inutile erit. Opponitur in primo articulo de his quæ geruntur loco primo. Maleficia lege interdicante perpetrantur, ergo punienda non sunt, sed pro infectis habeantur. Item opponitur, nec enim lex de maleficijs loquitur, sed de his, quæ sunt negotia, uel quasi: quæ aguntur, & agenda sunt, ut negotia, elogia ultima: atqui maleficia licet fiant, fieri non debent, quia non de iure fiunt, sed contra ius. Item opponitur, curialis factus sacerdos non retrahitur, nec sententia lata sub conditione retractatur: Respondeo hæc non sunt prohibita sed non admissa, uel non sunt perpetuo prohibita. Item, de matrimonio cum præside contracto post præsidatum fit ualidum. Item opponitur quod donatio in urbanum magistratū inutiliter collata post confirmationem, si post administrationem depositam specialiter in scriptis donator eam ratam habuerit, uel quinquennium sine querela transferit fit ualida: Idem respondeo quod in prædictis. Idem opponitur & respondetur in uenditione prædij minoris sine decreto. Idem in donatione conjugali, sed amplius potest dici, quod non moribus, sed legibus est prohibita. Item opponitur numeratio foeneratoris in filiosam. collata, parit actionem, licet in efficacem? Respondeo, sed non perpetuam causam prohibitionis seruat, ut ff. de uerb. obli. l. si stipuler, quia inutilis est numeratio tamen operatur exceptio. Idem respondeatur si stipulatio per metum dolumue extorqueatur. Quippe nihil refert quoad effectum ipso iure quis tueatur sese, uel exceptionis ope. Item durius opponitur in sacris, religiosis, sanctis, ac liberis personis, harum emptio nes actionem pariunt efficacem? Respondere de his Imperator intelligitur, ut os aureum dicit, in quibus uterq; non delinquit. Ergo non sit absurdum si in prædictis actio detur ignaris, uel potest dici quod inutiliter agitur ex prædictis rei ratione, licet fidei bonæ. In secundo articulo, id est in eo quod sequitur, ex eo talis sit obiectio. ex dolo contractu transfertur dominium, ergo ex eo subsecutiuum, ualet: imò non ualet reuocatur enim nihilq; refert, cum id quod agitur, inutile sit ipso iure, ut matrimonium cum sorore: Et per exceptionem, ut actio inferentis metum: uel per reuocationem ut in prædicto casu. Item opponitur id quod iure interdicitur, non repetitur? Respondeo, quia non tribuit, nec quia accipit lege interdicante, uel turpiter agit. Item durius opponitur, ubi turpitudine contingit tantum accipientem dominium transit? Respondeo iam reponium est. Repetitur enim per conditionem ob causam turpem. Item durissime

durissimè obijcitur, quia si uterq; turpiter agit repetitio non competit? Respondeo, fiscus forte aduocabit, uel etiam hoc suadet æquitas repeti: licet dator non repetat, quia uitio laborat consimili. Aliquando tamen contingit, quod licet is qui turpiter dedit non condicat, alius tamen, propter què calumniosè uexandū datum est, per actionē in factū repetit, ut ff. de calū. l. iij. In eo quod sequitur, ob id scilicet confirmandū qđ interdicante lege fuerit factū, opponitur in hunc modum. pignus datum propter uenditionē prædij minoris sine decreto ualet, si fuerit curatoris? Respondeo, hoc non est perpetuo prohibitum, uel non prohibitum, ut curator non minoris pignus obliget, sed suum. Item opponitur quod fideiusor datus à pupillo contrahens sine tutore tenetur? Respondeo, quia nec hoc perpetuò est prohibitum, uel quia melius dici debet, non admissum, quam uetitum. Item fortiter opponitur, quia si minor prædium uendiderit, eiusiue curator etiam sine decreto, & iurauit se non moturū controuersiam non auditur? Quippe (sicut iam dictum est) id propter quod iurauerit, non debet dici prohibitum, uel si est, non est perpetuò prohibitum: item hoc iusiurandum non turpe est nec turpiter est ortum sed derelictū & honestum, ideoq; permissum. Ex his quæ dicta sunt colligere possumus, quod negotia quæ cōtra leges fiunt inutilia sunt, tribus modis: aut ipso iure ut matrimoniū cū sorore, aut per exceptionē ut actio quæ nascitur ex metu, aut per repetitionē, ut qđ repetitur ab eo qui solus turpiter capit. Quid ergo dicemus, quod dominiū pecuniæ filiof. creditæ apud eum irreuocabiliter perseuerat? Et quid dicemus, quod res per metū cauta post ea sponte tradita, non reuocatur? Respondeo, ut primo casu contingit propter fœneratoris odiū: Licet enim fœnerator delinquit intercedendo, filius tamē nō peccat in accipiendo. In secundo casu, turpitudine proxima per spontaneā solutionem æstimatur sublata. Sed & compendiosius adhuc determinare possumus. Quæ cōtra leges fiunt inutilia sunt, non dico priuatiuè sed negatiuè, id est nullam utilitatem delinquentibus sunt ablatura, ut ignaris rerum, & filijssam. creditorum pecuniarum acceptoribus. Secundum hæc quæ dicta sunt, non obloquitur, quod de pecunia filiofam. credita opponitur: quamuis enim utilitas obtingat filiofam. qui non delinquit, factura tamen non repetendi afficitur creditor qui peccauit. In metu respondeo, licet lucrum afferatur inferenti metum nō hoc contingit eius fauore, sed propter renunciationem partis aduersæ. Sed & præsumitur donatum, quia sponte solutum est, & ex ea forte exceptione, quæ introducta est propter odiū. Sed nec furtum aleatorum susceptorum factum, est prohibitum: imò laudabile est & permissum, ut ff. de aleato. l. j. In summa sciendum est, quod si princeps iudicauerit, quod similiter in similibus iudicandum est ab alijs iudicibus: licet enim principis sententia propriè non sit lex, seruetur tamen pro lege, ut C. eo. l. ult. Nam & secundum ea quæ perpetuò sunt iudicata, iudicari debet, ut ff. eo. Item notandum est, quod leges non specialiter proditæ sed generaliter constitutæ debent intelligi, si uoluminibus nostris insertæ inueniantur, ut ff. eo. l. iura: hoc tamen ita, nisi legislator expressim dixerit, se uelle leges aliquas in uoluminibus legum positas personales fore. Quippe etiam Imperialium sanctionum quædam sunt personales, ut C. eo. l. ij. quædam sunt generales, ut C. eo. l. iij. hoc autem dignoscitur sex modis. Si uocentur generales. Si uocentur edicta. Si mittantur ad senatum uel populū. Si iussæ sunt ad omnes pertinere. Si iussæ sunt per populos iudicū progrāmate diuulgari. Si dicatur quia id quod principes censuerunt, similiū quoq; causarū uolunt facta quoq; componere. Amplius in summa illud sciendum est, quod si lex personalis, & non iniqua fuerit impetrata, nec personam transgreditur, non producit: secus si lex fuerit iniqua, uel si ius iniquum fuerit impetratum, ut ff. quod

A iij

quisq; iur. & C. de lit. ex. l. ult. Amplius illud prætereundum non existimo, quòd ex his quæ dicta sunt colligere licet, ea quæ contra leges fiunt ab initio sunt inutilia, postea tamen propter uim subsequutam totum efficiuntur utilia: ut in pecunia credita filiofam. propter creditoris odium, ut in metu propter soluentis consensum, ut in prædijs minorū uenditis, & in his quæ donantur magistratibus, propter donatorum silentium, ut C. de contract. iudicum.

DE MANDATIS PRINCIPVM. TIT. XV.

Alter Imperator nemini credendum fore, & si magnos honores iactet: nisi literas Imperiales attulerit, uel nisi apices sacros exhibuerit, quibus contineatur se cum mandatis nostris uenisse secretis. Sed & si quis clericus ad Imperatorem uenerit, inter uilissimos idiotas deputabitur, si literis episcopi sui munitus non accesserit, ut supra de epif. l. si qua. Sed nec quis agere uolens absentis nomine agere poterit de iure regulariter, nisi probauerit mandatum intercessisse: nisi is qui conuenitur actori offerenti contentus sit cautione, ut C. de procurato. l. exigendi. In summa illud sciendum est, quòd mandata principum non sunt constitutiones, sed ponuntur loco constitutionum, ut ff. de requir. reis. l. mandatis. & ff. de colleg. illic. l. ij. sed & ex eo probatur mandata non esse iura, quia mandatis prohibetur matrimonium inter præsidem & subiectam, ut C. de incest. nupt. l. qui contra, & postea dicitur constitutio.

DE SENATVSCONSULTIS. TIT. XVI.

Senatusconsulta sunt iura, quæ senatorum consulto, id est consilio sunt constituta, ut Macedonianum, Velleianum. Quamuis autem Senatusconsulta per se ualeant, ea tamen poena irrogatur: quia si quis contra senatusconsultum eligat rescriptum, etiam tertia parte bonorum multabitur, & damnatus de crimine ambitus perpetuo erit infamis. forte erit dicendum, idem si quis contra alias partes iuris scriptas, impetrauerit rescriptum. De senatusconsultis idem post constitutiones adnectitur, quia etiam ante principem senatus habuit per populum omnem potestatem. Nam & senatu uetante, sicut & Imperatore, de flumine nauigabili uel non nauigabili, non licet aquam ducere, ut ff. de flum. l. antepenult. Sed & senatus ille honor exhibetur, ut ab eius sententia Imperator non ualeat appellare, ut ff. a quibus appellan. non li. l. j.

DE VETERE IURE ENUCLEANDO, ET DE AVTORITATE
IURIS PRUDENTIUM, QUI IN DIGESTIS LEGUNTUR.
TIT. XVII.

Audiuimus supra de duabus partibus iuris scripti, id est de legibus principum, de statutis senatorum: Nunc prosequamur de alijs partibus, id est de plebiscitis, edictis prætoris, & de prudentium responsis, sicq; de uetere iure enucleando, & de auctoritate prudentium, qui in ff. referuntur. Omnium autorum, qui in digestis responsa constituunt, par est auctoritas, & nemini prærogatiua seruat. Nec enim omnes in omnia, sed certi per certa deteriores uel meliores inueniuntur. Item unius etiam minima sententia maiores uincit autores. Quippe omnia quæ in digestis scribuntur (inquit Iustinianus) perinde habeantur, ac si nostro fuerint ore profusa. Nempe qui non subtiliter factum emendat, laudabilior est eo qui primus inuenit. In digestis iura uetera enucleantur; id est

tamquam

tanquam extra nucleum in lucem producantur: ecce enim in nuce postquam perueniatur ad illud dulcissimum, & saporiferum quædam pellicula amara inuenitur, similiter etiam in iure fuerant amara: & ut in nuce inuenitur testa dura, sic & in iure fuerant acerba superflua. Iussit itaque Iustinianus Triboniano, & xvij. alijs prudentibus, ut librū digestorū conficerent ex duobus penē millibus librorū & tricies centenīs millibus uersuū, & redigeretur totus liber digestorū in centū quinquaginta millia uersuum, id est responsorū uel paragraphorū. Itē iussit ut omnia cōtraria demerent, & similia, & superflua exceptis illis similibus & superfluis, quæ excepimus. Item inibet Imperator cōmentaria fieri, item inibet per maliciā signorū libros legum cōscribi, si cōtra fiat conscriptoribus, allegantibus, & aduocatis, pœna falsitatis irrogabitur. Itē talis libri dominus scire debet se inutilis libri dominum fore, agere tamen poterit contra scriptorem cōditione ex lege in duplū: si dominus tamen ignorans talem comparauerit uel confici curauerit, ut C. eo. l. tanta. In summa notandum est, quod libri digestorum, digesti sunt in septem partes, secundum numerorum naturam & artem. Quippe septies septem quinquaginta uno minus faciunt. Sed ad unitatem omnia referuntur, hocq; forte eō factum est, quia homo propter quem leges omnes factæ sunt ex septem formatus est, id est ex quatuor elementis, & tribus animæ proprietatibus. Sed & septenarius laudabilis & celebris numerus est. Ecce enim septem sunt uirtutes. septem liberales artes. septem climata. septem beatitudines. septem dies. septem uitia. septem charismata. septem candelabra. septē planetæ. septem circumstantiæ. Amplius illud sciendum est, quod leges nostræ tribus uoluminibus legum, id est in Codice, in ff. in Institu. Romanis, id est latinis literis sunt compositæ, ut C. eo. l. tanta penult. colum.

DE IURIS ET FACTI IGNORANTIA. TIT. XVIII.

IN titulo superiore de legibus legitur, leges ab omnibus debere intelligi: & quia sæpe contingit & in causis & in alijs negotijs ius ignorari, factiq; ignorantia sæpissimè allegatur in causis, de iuris & facti ignorantia audiamus. Audiamus quid sit ignorare, quid nescire, quid errare, quot modis dicatur quis ius ignorare, quot modis factū: in quibus præterea datur ignorantia, ex quibus, & per quæ ab ignorantibus petatur auxiliū, & propter quæ, & qualiter distinguitur utraq; ignorantia, & quando nō subueniatur uel subueniatur ignorantibus uel scientibus ius factū. Ignorare est id nescire quod sciri debet inde est quod qui ignorat ignorabitur. Nec scire latius patet quā ignorare: quippe omnis qui ignorat nescit sed non conuertitur, ita enim hæc duo uerba copulantur ignorare & nescio, ut C. per quas perso. l. ult. Errare aliud est, quā nescire uel ignorare, hocq; ex eo arguitur, quia talis argumentatio legitur, si possessio ignorantis potest acquiri, ergo & erranti, ut ff. de acquir. possel. l. si me. Ignorare dicitur ius quis duobus modis, puta si quis non nouerit hæreditatem ab intestato deferri sibi posse, hic prorsus ius ignorat: si uero istud nouerit, ignoret autem proximiorē consanguineum debere esse potiorē, is quidem ius ignorat, sed non prorsus. Item factum quis ignorat duobus modis puta, si quis ignorat decessisse cognatum. Sed & ius ignorat qui titubat & errat, puta qui animo incerto soluit ut C. de condict. inde. l. ult. In duobus prætenditur ignorantia in damno, & lucro. Ex duobus prætenditur ex faciendo, & omittendo. Tria sunt genera per quæ ignorans petit auxiliū, per exceptionem, ut C. eo. l. j. per actionem, ut C. eo. l. iij. per iudicis officium, ut C. si aduer. solut. l. ult. propter res duas ignorantia allegatur, ut quis illæsus conseruetur, ac destitutus releuetur. Igno-

Quid ignorare
nescire uel errare

Ignorare prorsus
non est per duobus modis
aliquis ignorat. Jus

rantia distinguitur ita, alia est facti, alia iuris. facti alia est probabilis & iusta, alia iniusta, crassa & supina. Iusta non in damno, nec in lucro obest. Siquidem error facti probabilis & probatus nemini nocet, negotio necdum deciso, hoc inquam uerum est, si erretur non in facto proprio, sed in alieno. Nam in alieni facti ignorantia tolerabilis error est eò excepto (iudicio meo) quòd errorem aduocati corrigere licet duntaxat infra triduum. Enimvero causa decisa sub prætectu erroris non reuocatur, nisi fiat propter priuilegium militis, uel odium foeneratoris, uel falsi patroni, uel aduocati, uel instrumenti propter rei æquitatē, ut C. de re iudi. l. j. uel propter remediū restitutionis, uel appellationis, uel corruptorum testium, uel falsorum sacramentorū à iudice delatorū: hoc & aliās distinxit. Iusta facti ignorantia est, si quis ignoret trans mare constitutum decessisse, & si magistratus prior quid decreuerit cum nondum cognouerit aduenisse successorem, ut ff. de offi. præsi. l. si forte. Iniusta facti ignorantia est, ut si fullo permutauerit pallium, uenditor locatorū, uendiderit uel locauerit uas uitiosum: idem si animal morbosum, idem si uires & emolumenta propriæ rei ignorauit, ut ff. locat. & ff. de act. empt. l. tenetur. & C. de rei uindicat. l. siquis. & ff. de ædilit. edict. l. j. Ignorantia iuris: alia est iuris naturalis, alia iuris gentium, alia iuris prætorij, alia iuris ciuilibis. Ius naturale ignorat, qui non nouit se debere patrem pauperem procurare, captiuum redimere, hic non excusatur: dummodo peruenit ad annos discretionis. Ius gentium ignorat dominus, qui non nouit seruum esse seruandum, sed existimat quod sine delectu possit occidere. Ius prætorium ignorat, qui debitam reuerentiam & in faciendo, & in non faciendo, patrono non exhibet. Ignorantia iuris ciuilibis, alia est legum xij. tabu. alia est senatusconsultorum, alia Imperialium sanctionum. Has inquam nec ignorare, nec dissimulare permittimus quenquam. Quippe si quis in eas deliquerit punietur, etiamsi ignorauerit, ut C. unde uir. l. siquis. & l. cum quærebatur. Siquidem sacratissimæ leges, quæ sacra uocantur humana, ab omnibus sciri atq; intelligi debent: ut uniuersi (earum præscripto manifestius cognito) uel uerita declinent, uel permissa imperataq; sectentur. Quid enim legum prudentia melius est: quæ homines impune malignari non patitur, & ad benefaciendum præmiorum exhortationibus inuitat, horratur, & allicit. Item quid legum autoritate sanctius: quæ res diuinas humanasq; bene disponit, omnem iniquitatem expellit, lites sedat & dirimit, mores bonos informat & instituit, ignorantiam depellit. Cunctq; omne ius nostrum sit stabile (certis quippe finibus clauditur) conuenit, ut si quis iuris ciuilibis inscius in aliquo corruat, sapissimè destituatur auxilio. Vnde fit ut si tibi falcidiam per errorem nō detraxeris, ommitteres quod facere potueris, adiuuari non debeas. Sed & si putares tibi licere, rem tuam possessori abstuleris, faceres quod non debueris, rei dominio priuaris, ut C. unde uir. Idem in omni generis iure reperies, si feceris omiseris uel. Ecce enim iure prætorio si feceris, puta per iuris errorem patronum scilicet temerè in ius uocaueris, in quinquaginta solidos punieris: sed si omiseris (ubi de liberis esses) ut infra annum bonorum possessionem non petteris, uel infra centum dies, cum esses non parens, non filius, priuaris auxilio, ut Inst. de bonorum possess. §. cum igitur. Eo saluo quòd filius, unde liberi omittens, ad sequentes bonorum possessio unde legitimi pertinet, & unde cognati admittit, ut ff. de succes. edict. l. j. Contra ius gentium quoq; feceris, si festinans hæreditatem adhuc uiuentis cognati donaueris, uel aliās super ea contraxeris, facies quæ non debueris: cognato etiam mortuo, forte ab eo institutus, eius successione carebis, ut ff. de donat. l. hæreditatem. Sed & si iuris gentium inscius feceris quod non debueris, ut si belli ducem non adiuueris, uel deserueris: nisi cito reuersus fueris punieris, ut ff. de re mi-

de re mi-

de re milita. l. defertorem. Multo magis iuris naturalis errorem labens, si parentem pulsaueris, uel uolenter in ius uocaueris, faceres, quod non debueris: uel in opem non exhibueris, ommitteres quod facere debueris, exheredari iure poteris ut in authent. ut cum, de appellat. cognos. Nempe plus culpæ, ius naturale, quæ gentium, ciuile, uel Prætorium in prædictis casibus admittit si iuris ignaro non parcitur multo minus conscio. Idem in animale & uase uiciōso uendito locato-ue, & si quis rem uenerabilem uendit, & ignarus & conscio tenetur. Item si quis renuntiauerit maternæ hereditati, fori præscriptioni, fauorabili exceptioni, factum ignorans: nisi crassa sit, & supina ignorantia, iuuabitur. Ecce enim repetitis casibus, si non detraxeris falcidiam, quod putaueris amplas facultates superesse, & cognatum credideris mortuum fore: & parentem patronum uel, & si quem iniuria affeceris, alium esse existimando, damnificari non debeas: nisi iusta afficiaris ignorantia, ut insti. mand.) At enim sunt casus, in quibus omnis iuris ciuilis, uel prætorij ignaro succurritur: ut si filius mutuam pecuniam acceperit, si quis sine causa se obligauerit, si mulier intercesserit, uel postea sine iudice soluerit: si quis id quod iure naturæ non debuerit soluerit. Sed & si prolata scriptura uice testamenti, quod aut falsum, aut solennibus destitutum, cum falso cohærede hereditatem diuiseris, in priore casu omnia uindicabis atq; condices, ut ff. fam. her. l. cum putarem, Non obstante eo quod naturale debitum dicatur agnitum. Neq; enim cohæredi antea debitor constituitur quàm de communibus perceperit, & in communibus deliquerit impederit. hæc cæteri. Ego autem puto in casu posteriore non aliquid posse condici propter exceptionem descendentem ex uoluntate defuncti iusta, tamen minus solenni, ut C. de fideicō. l. si creditoris. Quanquam (ut existimo) non sit locus his, siue per rerum, siue per falsum cohæredem diuisio fiat, ut C. de iur. & fact. ignoran. l. iij. de simplici enim diuisione non infecuta traditione ea lege cauetur, etiamsi non solidam successionem obtineas. Est alius casus, in quo iuris & facti tam ignaro quàm conscio fertur auxilium: siquidem falsa demonstratio nemini præiudicat, ut si maternum fore respondeat, quod fuerat paternum, uel contra: & præcipue extra iudicium, sed in iure licebit pœnitere responsi, confessionemq; suam corrigere usq; ad sententiam, ut ff. de interrog. act. per plurimum quidem refert confiteamur aliquid esse, & non debere, ut C. de repu. hære. Interdum tamen ueritas, & figmento, & falsa demonstratione superatur: puta iudicatione, transactione, religione confessi, accepti iusto errore, temporis cursu, fictione legis Corneliæ, & post lit. contesta. sed fal. causa relicto non oberit. Ex prædictis colligi potest iuris ignorantiam regulariter nemini de damno certando nocere, ut superius in quibusdam casibus, & notatum & distinctum est. Nocet autem iuris ignorantia aliquando, imò & sæpissime, etiam in damno uitando: puta si deliqueris, ubi subripueris, uel te uendi ad pretium participandum passus fueris, etiamsi minor anno. xxv. inueniaris: nisi quatenus miseratio ætatis pœnam mitigandam suaserit, hoc, ubi contra minorem criminaliter agitur, præterquam de adulterio ut ff. de mino. l. auxilium. Sed nec in furti actione minori succurritur, nisi profure decidere uel confiteri potuerit, & negare maluerit, ut ff. de minor. l. si ex causa. Tibi quoq; iuris ignaro (sicut dictum est) non succurritur, si naturale debitum agnoueris. Naturale debitum intellige proprie, uel conuentione, uel ex uoluntate, siue ab initio, siue ex post facto. Ab initio si uel per pactum nudum quid pepigeris. Ex post facto si iudicatus fueris uel transfegeris. Ex his enim causis, si uolueris, non repetis: nisi mulier fueris, & post intercessionem solueris ut ff. de condict. indebi. l. qui exceptionem. uel nisi nomine seruilis intercessionis extra causam peculiarem sine iudice quid solueris, ut ff. de fide. l. sed si serui.

Sed si ex aliena uoluntate quid debitum solueris, licet antè indebitum, omnino non repetis: puta si legata integra per iuris errorem, sed uoluntatem defuncti præstiteris. Eo facto quoque extraneo quid debitum, à te postmodum confessione propria, uel inficiatione: ut infra ad l. Aquiliam, & in legato uenerabili loco relicto (quæ duo per inficiationem crescunt) incipit deberi. Inde est quòd efficaciter tenearis, & si solueris, ad repetendum non admittaris, ut infra de obligat. ex qua. contract. Quanquam aut iuris ignorantia, ius ciuile uel prætorium ignorantibus de damno certantibus non noceat, lucrū tamen captare uolentibus etiā maioribus fœminis omnino non prodest. Ergo mulieres ignaræ iuris circa ius suum uel substantiā damnū passæ iuuantur in omnibus causis, in quibus & mares in cōpendijs minime, sicut & mares. At uero in quinque casibus, etiam per iuris ignorantiam mulieres damnum non subeunt, etiam seorsum à maribus, puta si intercedant: regulariter hodie se ipso iure tuentur, mulieribus quoque succurritur ut eis de integro caueatur, ut ff. qui satisda. cogan. l. de die. & ff. de eden. Subuenitur etiam si se detulerint. Et si legatum sibi adscripserunt, ut ff. de iur. fis. l. ij. & ff. de fal. l. diuus. si à debitore locupletis ad inopem nouauerit, ut ff. solut. matri. l. si cum. At hic cum ignorantiam prætendis, aduertam quid ignoraueris, ignorans quid feceris, te faciente quid obtigerit, delictū an negotiū: quid quoque postules defensionem an actionem, cuius iuris errore lapsus fueris naturalis an ciuilis. Item aduertam priuilegio gaudeas nec ne, ut si fueris minor, fœmina, agricola. Item aduertam contendas de lucro uel damno, siquidem iuris ignorantia omnibus in lucro obest, id est non prodest præterquā minoribus, ut C. eo. l. quamuis. Alijs prodesse debere, non fœminis nec rusticis, ego me legisse non memini. Sanè error facti, etiam in lucro non obest: imò aliquando prodest, ut in usucapione. Porro iuris ignorantia regulariter (sicut dictum est) in damnis uitandis non nocet, puta in professione materna, in non debiti solutione, in diuisione cum falso cohærede, & ex ordine in mulieris successione. Siquis sine causa obligetur uel liberetur. Si quis à filiofam. per iuris errorem mutuam pecuniam accipiat. si liber se seruum, uel dominus seruum suum uel liberum etiam per iuris errorem profiteatur. Item si quis non putans se liberatum cum soluerit, alij ex mandato domini soluerit. Idem si in eo casu cum dederit uolenti creditori aliud pro alio in solutum, iteratò fecerit solutionem. Idem in casibus similibus, si qui possunt reperiri. Ex his quæ dicta sunt colligere possumus, quòd istæ tres regulæ rumpunt naturaliter causam inhibitionis, repetitionis, exceptiōis: præterquā in muliere intercedente, & in legato integrè præstito per errorem facti. Itē iuris ignorantia omnibus in lucro nocet, præterquam minori, & militi, ut ff. eo. l. ul. iuris ignorantia in damno nemini nocet: excipe nisi res cadat in nomen criminis, uel nisi res longè ulterius procedat, forte ad adiudicationem, quidūe similiter, ut infra ad l. Aquiliam: ad inficiationem, uel transactionem, uel naturalis debiti agnitionem. in his enim potius ex ui subsecutiuiorum damnum infligitur. Aut propter iuris errorem. Nam etiā supra de legibus subsecutiuum reddit id debitum utile, ut in metu, in quo contra leges est actum: hocque (sicut de legibus diximus) fit aliàs propter soluentis consensum, aliàs propter fœneratoris odium, aliàs propter quinquennale maiusue silentiū. Nam & quod fuerat in uoluntate inutili relicto, si fuerit per triennium præstitum, obligationem constituit in posterum. Quid ergo dominus quod antea non debebat ex transactionis causa uel simili, si promiserit uel soluerit, cur non in damno iuuatur? Et cur quis damnificatur, si tributarium uel emphyteucum canonem suo tempore non soluerit, uel nauigiū excusauerit, si ex inutili testamento uel pacto nudo debita soluerit. Certe in prædictis omnibus ideo non iuuatur, quia si repeteret, cum deberet,

cum deberet, lucrū captaret: item cōtra fidē promissam ueniret, item cōtra delictum iuuaretur, ubi non præberet nauigiū. Quid ergo dicemus, si quis parentē patronum offenderit, nō exhibuerit, non redemerit: non iuuatur, quia ius naturale uel quasi, ignorat, & quia delinquit. Cur ergo creditor admittens mulierē intercedentem per iuris errorē periclitatur? Respondeo, nō damnificatur, quia debitorē conuenire potest. Itē fœnerator cur à filiof. patreūe nō repetit? respondo, quia ius quasi naturale ignorauit: debuit em̄ suspicari patrē à filio facile necandū, si filius nō habet unde soluat iudici. Sanè mulier infra annos pupillares, licet aliàs puniatur, in proprijs non damnificatur. Sanè si quis cū consanguinea contraxerit, incestum etiā in matrimonio admittit, & quia peccauit, & quia ius naturale ignorauit. Quid ergo dicimus, si quis per iuris errorem non fecerit non respondeo, quia ius quasi naturale ignorauit, debuit enim scire creditoribus se illigari cum adit: tunc enim uidetur contrahere: ergo si non teneretur, contra suam quasi promissionem uersaretur. Item si quis per iuris errorem quid turpiter fecerit, uel soluerit, ut non repetat sufficit quia delinquit. Item quid dicimus si quis per iuris errorem in l. Aquilia negauit, transactionem damnosam subiit, sinistram sententiam reportauit: respondeo, iste ueritati præiudicat, & reddit utile quod ab initio est inutile. Quid ergo dicimus, si mas pro alio intercesserit, quia per iuris errorem crediderit quod artari non debuerit? Respondeo non auditur, ne contra fidem ueniat, ne uanus & inconstans habeatur. Sanè mulieri succurritur propter sexus fragilitatem, & ei iteratō editur, masculo minime. Nam cum primam editionem admiserit iuri renunciauit, & ideo post (quasi contra primam ueniens) non debet audiri. Item quid dicimus si à locuplete debitore ad inopem nouauerit? profecto non iuuatur, sed meritō damnificatur. damnus enim quod quis sua culpa subit sentire non intelligitur, ut ff. de regu. iur. l. quod quis. Quid dicimus si mas se in fiscum detulerit? profecto damnificatur, quia se ipsum detulit. Quid quoq; dicemus, si legatum sibi mas adscripserit? & quidem damnificabitur, quia ius quasi naturale ignorauit: debuit enim scisse & suspicari sinistram suspensionem de se potuisse haberi, ne plus sibi adscribat, quàm testator mandat aut relinquit. In summa ex prædictis colligere licet, quia in uitando damno iuris ignorantia nemini nocet: nisi (sicut dictum est) id fiat propter uim subsecutorum, uel quia simpliciter ius non ignoratur, uel quia ius naturale uel quasi, ignoratur, uel quia delinquitur, uel contra fidem promissam uenitur, uel quia si auxiliū daretur lucrum captaretur. Illud sanè prætereundum non puto, quia si quis rem suam apud alium constitutam putans sibi licere per iuris errorem inuaserit, uel uacantem occupauerit, damnus subit: & quia delinquit, & quia ius quasi naturale emptor ignorauit, damnificatur. Quid ergo dici potest, si filius emancipatus, uel extraneus hæres alius, infra annum non adierit, an ne postea iuuetur? respondeo: nō damnificatur, sed nō lucratur.

DE PRAECIBVS IMPERATORI OFFERENDIS, ET DE
quibus rebus supplicare liceat. TIT. XIX.

Qua ratione post tractatum diuinorum sacrorum adnectitur de sacerdotibus, id est de ministris eorum, eadem ratione post tractatum legum, id est humanorum sacrorum, audiamus de sacerdotibus eorum, id est magistratibus. Quippe magistratus Vlpianus iuris sacerdotes appellat, & quia magistratum omnium & dominus, & caput est Imperator, de Imperatore loquamur: & quia dominus Imperator non temerè, sed simpliciter poplitibus flexis palmis ex ordine nexis, adiri debet, de Imperatore uideamus. Exponamus itaq;

C

qualiter adiri debeat, & per quem, & pro quibus rebus. Adiri debet (sicut dictū est) simpliciter cum humilitate & deuotione, non temerè: non per reū criminis maiestatis, eiusue filiū, sed neq; per consimiles, non per seruū, nisi deferat reos maximorū criminū, uel quia serui dominus dicatur interfectus, & maxime à cōseruis. Supplicare licet de præscriptione moratoria non peremptoria, de iure, æquo, nō iniquo. Quippe rescripta cōtra ius elicita ab omnibus sunt refutanda dicunt quidā sunt utiq; refutanda, etiam si fuerint sine mandato impetrata, si fuerint contraria iuri communi, publico, fiscali. Ego autem puto etiam si fuerint cōsentanea omnino esse refutanda, si fuerint per emendatū suffragium elicita: nisi sint in omni causa iniquitatem auferentia, uel crimen indulgentia, & hoc est qd' excipitur: nisi forte aliquid est quod nō lædit alium, scilicet nullo modo, uel modice, uel crimē supplicanti indulgeat: hoc enim nemini debet incutere indignationem, si Imperator exerceat misericordiā & pietatem. Sed & hæc omnia infra in titulo iij. plenius exponemus. In summa illud sciendum est, quod Imperator moratoriam præscriptionem concesserit, ut fideiussor detur à debitore creditori ualebit, ut C. eo. l. quoties. Nec uideatur absurdum, si princeps dilationem indulgere cum possit, crimen & infamiam abolere ualeat, rem meam alienam efficiat. Item illud sciendum est, quod licet à sententia præfecti prætorio non appelletur, tamen supplicatur etiam præfecto & principi. Non autem nisi semel si tamen principaliter cognouerit. Si enim cognitio naturalem sententiam tulerit, id est super alterius iudicis sententia pronunciauerit, tunc nec semel supplicabitur, ut C. ne liceat in una eademq; cau. Illud prætereundum non puto, quod si seruus à domino opprimatur, supplicare poterit & principibus & iudicibus alijs, alioquin si statueretur iniquissimè & ineptissimè fore. Item & illud prætereundum non puto, quod & ubi à sententia præfecti prætorio principi supplicatur, non eo minus sententia executioni mandatur: si tamen uictor fideiubeat quod facta supplicatione omnia restituet, si legitima retractatione sententia resoluatur. Ergo licet post appellationem nō tamen post supplicationem omnia pendent, ut C. eo. authen. quæ supplicatio. Sed & in eo secernitur supplicatio ab appellatione, quia supplicatur non nisi semel, prouocatur sæpius, ut C. eo. l. si quis.

QUANDO LIBELLVS PRINCIPI DATVS, LITIS FACIAT
contestationem. TIT. XX.

Imperiali celsitudini facta impetrataq; rescriptio pro contestatione habetur, & hæredi & in hæredem perpetuat actionem: ita tamen si actio, super qua fuerit supplicatum, fuerit annua & prætoria. Ciuilis uero & prætoria perpetua, ut furti actio, non nisi solitis & communibus modis perpetuatur: puta per contestationem, per conventionem. Nempe & in hoc ultimo casu, tanquam lite contestata cum mortuo, etiam pœnalis transit & perpetuatur actio, ut ff. de act. & obligat. l. constitutionibus. Excipitur nisi is, qui fuerat conueniendus, erat in absentia, uel furore, uel potentatu laborat, uel infantia. In his enim quatuor casibus, etiam per simplicem conventionem, quæcunq; actio in rem hypothecaria perpetuatur, ut C. de anna. except. l. penult.

VT LITE PENDENTE, VEL POST PROVOCATIONEM,
aut definitiuam sententiam nulli liceat supplicare.

TIT. XXI.

Exposuimus

EXposuimus qualiter supra sit supplicandum principi, & à quo, & de quo: nunc audiamus quo tempore. Post definitionem causæ non licet principi supplicare facta prouocatione: sed nec ante prouocationem, nisi à sententiæ præfecti prætorio. Hoc enim in casu supplicatio admitti debet, quia in subsidium inuicem appellationis fit. Item post litem contestatam, nec appellatur, nec datus iudex recusatur, nec supplicatur. In tempore enim medio non est locus remedio. Sanè post contestationem, si actorum, & per interlocutionem pronunciatorum nõ fiat æditio, porrigitur supplicatio, ut C. eo. l. ij. Enimvero ante litem motam principi, de causâ supplicare licet, si fiat sicut debet, & de quo debet, & per quem debet. Post contestationem regulariter (sicut dictum est) supplicare non licet, sed non post causæ definitionem. Ergo qui licitam prouocationem omisit perpetuò silebit, nisi forte iubeatur per restitutionem, uel per exceptionem, uel per subsidiariam contra præfecti prætorio sententiã supplicare, & hæc in superioribus distinximus. In summa illud notandum esse puto, quòd pro eo iure quod non est in controuersia, liceat quocunq; tempore supplicare, puta ut liceat de flumine publico aquã ducere, uel in publico ædificare.

SI CONTRA IUS, VEL UTILITATEM PVBLCAM, VEL
per mendacium fuerit aliquid postulatum, uel
impetratum. TIT. XXII.

Diximus supra de rescriptis illicitis elicitis, sed modicè, nunc audiamus plenissimè. Rescripta contra ius commune, publicum, fiscale elicita, sunt refutanda, dicunt quidam (sicut supra diximus) si fuerint etiam sine mandato impetrata. Contra ius commune elicatum, si impetretur ut actio iudicati legitima resoluatur. Contra ius publicum, si impetretur ut in mari, in flumine publico ædificetur cum magno aliorum incommodo. Sanè (meo iudicio) etiam iuri præfato triplici contraria rescripta impetrata sine mendatio sunt admittenda. Contra ius fiscale elicatum rescriptum, si impetretur, ut res fisci usucapiatur, capitatio non præbeatur, quadriennij præscriptio à fisco non obijciatur. profectò contra prædicta iura impetrata rescripta sunt refutanda, hoc ita: si sint contra ius elicita siue sint contra ius prodita, id est si sint iuri contraria, siue sint iuri cognita. Nam qualiacunq; sint rescripta, si sint contra ius elicita, id est per improbitatem mentiendi impetrata, ab omnibus iudicibus sunt refutanda: sic tamen elicita interdum sunt toleranda, ut si modicam iniquitatem contineant, & ad hoc pertinet subiecta exceptio, nisi forte &c. Ecce enim matrimonium illicitum susceptis liberis stare permittitur, ut C. de nupt. l. & si contra. Curialis sacerdos factus non retrahitur, ut C. de episco. Sententiã conditionalis non retractatur, ut ff. quando. appell. sit. Creditor ex pacto ingressus possessionem fundi sibi obligati licet præside autore debuerit ingredi, à præside tamen non præcipietur expelli ut C. de pig. l. creditores. Ergo (sicut dictum est) elicita rescripta, id est in precibus ueritate omissa, quanquam subtilius non possint dici nulla, impetrata tamen non sunt irritanda: si tamen (ut dictum est) non immodicam læsionem adferant. Ex his rectè colligitur, rescripta contra ius elicita, qualiacunq; sint iuri ciuili uel gentium aduersa, peremptoriam puta præscriptionem indulgentia, fore omnia rata. At enim si diuinis, alijsq; naturalibus præceptionibus obuiant non sunt seruanda. Inde est quòd si quispiam expressim rogauerit ut liceat sibi testari qualiter uoluerit, quomodolibet testatus, nequaquam dicendus est decessisse intestatus. Verum si quis intestabilis testamenti factionem simpliciter rogauerit, princepsq; Romanus indulerit, non tamen nisi iure communi testari

poterit. Neq; enim credendum est Romanum principem qui iura tuetur huiusmodi uerbis obseruationem testatorum uoluisse subuertere, ut C. de inoff. test. Quare enim non debent ualere rescripta, quæ Imperator supplici ex mera liberalitate indulget, non distinguenda principis fide, non exploranda principis de iure scientia, quia non de eius licet disputare iudicio: nam princeps Romanus nihil perperam agere uel dicere, uel ignorare, quod ad ius pertineat, existimandus est: utpote cum in eius scrinijs sint omnia iura posita, ut C. de test. & quare quod princeps statuerit tuum ac tibi debitum transferre non ualebit? cum ad hoc ipsum tacite interdum moueatur à lege. Ecce enim dominum serui admittit, ut pretium à fisco percipiat, cum seruus adulterinæ monetæ fabricatorem, in publicum detulerit, ut C. pro. qui cau. ser. l. serui. Sed & rem tuam, quam princeps uel fiscus ut suam alienauerit, in dominio habere desinis. In prædictis tamen casibus aduersus fiscum & principem regressus infra quadriennium habetur, ne inde iniuriarum nascatur occasio, unde iura fluxerunt, ut C. unde ui. l. meminerint. Sed ex eo sententia dicta firmatur, quia quod principi placet lex est, & legis habet uigorem, pro iure tamen statuendo. Sed & ex eo, quia si quis suppliciter impetrauit, ut in publico loco ædificet nō est credendum, ut cū incō modo magno aliorum id faciat. Neq; enim sic conceditur: nisi forte id sibi concedi impetrauit, ut ff. nequid in loco publico. l. ij. Rescripta itaq; quæ sunt prodita contra ius, salua exceptione prædicta, non ualebunt, ipsis aliquando obstantura, qui impetrauerunt: quoniam quod quisq; iuris in alium statuerit eodem iure uti debet, ut ff. quod quisq; iur. In summa sciendum est, quod si mendaciorum præscriptio obijciatur, ueritas inquiri debet. Nempe enim uera per mendacium sunt extorquenda. Nam & mendacium uero admixtum iuuat uerum, & excusationem tutoris etiā iustam euacuat, ut si ex fal. allegat. Multatur autem iudex qui præcum falsitatem argui uetuit. Nam & si Imperator uel dominus Papa mandauerit, ut in possessionem quis mittatur, de ueritate tamen precum inquiri oportet, si mendaciorum præscriptio obijciatur, ut C. eo. l. iij. & unde ui. l. meminerint. desinant ergo timere miseri episcopi, non expauescant stultissimi prælati, qui putant si non effectui mancipauerint, quod precise eis iniungitur, se debere puniri, ac se de iure posse degradari. Nempe rescripta per mendacium impetrata non ualent, quia extra assensum principis æstimantur elicita, ut C. qui milita. non poss. l. v. & ff. de appellat. l. j. Sæpe enim quædam in sermone tacite excipiuntur, ut in restitutione nataliū quæ priuilegium in se continet & concessionem seruitutum, ut ff. de natali. resti. l. j. & in diuinis post triduum Niniue subuerteretur. Nec uideatur absurdum, si rescripta nullam modicam tē iniquitatem æquitate pacti in se continent multo fortius tolerari debet autoritas rescripti.

DE DIVERSIS RESCRIPTIS, ET PRAGMATICIS
sanctionibus. TIT. XXIII.

EXposuimus supra de rescriptis quæ non ualent, nunc audiamus de his quæ ualent. Et quidem rescripta ualent, si ius commune continent. Item si ius singulare indulget, si tamen id quod indulgetur in Codice, puta si immunitas tributorum hodie concedatur alteri ecclesiæ, sicut olim concessa est Theslonicensi ecclesiæ. Item rescripta ualent (sicut dictum est) quæ nullo modo lædunt uel modicè, uel quæ crimen remittunt, etiam si permendacium extorqueant: ita tamen ualebunt si habuerint purpuream inscriptionem & principis subscriptionem & quasi eius subnotationem, ut C. eo. l. iij. Item diem, & Consulem

sulem, uel Imperatorem: domini hodie incarnatione continere debet, ut C. eo. l. iij. Item in rescriptis expressim inferi debet si preces ueritate nitantur. At enim Imperator nimia aditione petentium se & concedenda & non concedenda concedere. Veruntamen (iudicio meo) & si hoc non fuerit insertum, non ideo erit rescriptum inualidum: ita tamen hoc puto distinguendum, si, quod est dictum, impetranti inferret rescriptum compendium: neq; ab eo contra quem producit probetur quod sit extortum per mendacium. Enimvero si non fuerit insertum (si preces ueritate nitantur) contra impetransem præsumitur. Ergo si ex eo impetrator uelit obtinere, necesse habet probare se apud principem ueritatem asseuerasse. Nam & in instrumento idem dicitur, ut si iudici uideatur suspectum, is qui producit probet, si uero fuerit in prima figura ei stabitur, nisi per aduersarium probetur falsum, ut C. de probat. l. ult.

DE STATVIS ET IMAGINIBVS. TIT. XXIII.

Suprà de principibus, nunc loquamur de eorum statuís & imaginibus ad honorem. Licet statuas erigere nulli alij, nisi alicui Imperator expressim permiserit. Sed non eo casu ex descriptionibus tenuiorum rusticorum uel egentium sumptus aut præstationes colligi debent, sed à magistratibus statuæ erigi debent: ergo si iudices contra fecerint & honores amittent, & emolumenta quæ fuerunt consecuti in quadruplum fisco præstabunt, ut C. eo. l. j.

DE HIS QUI AD STATVAS CONFUGIUNT.
TIT. XXV.

Hi qui ad principis statuas confugiunt, si causas habuerunt ob quas confugere debuerunt etiam legibus, & à iudicibus defendentur: si uero per maliciam confugiunt, ut in alios creent inuidiam uinculis publicis mancipabuntur, ut ff. de pœn. l. capitalium. Sanè si quis confugerit ad summi regis statuam, id est ad omnipotentis dei ecclesiam minimè turpiter extrahitur. Nam & aliàs qui per principem deierat punitur, qui per deum, impunitus relinquitur, ut C. de iureiur. l. si duo & l. iurissurandi.

DE OFFICIO PRAEFECTI PRAETORIORVM ORIENTIS
& Illyrici. TIT. XXVI.

Explicauimus de principe qui est caput omnium magistratuum: Nunc audiamus de alijs magistratibus qui sunt principis tanquam capitis membra. Horum membrorum quaedam sunt superiora, id est hominum ut illustres, alij sunt medij ut spectabiles, alij sunt inferiores ut clarissimi, sicq; primo loquamur de illustribus. Alij gerunt armatam militiam, alij inermem. Horum alij sunt extra urbem, alij in urbe, Ergo primum audiamus de præfectis, postmodum tractabimus de alijs illustribus, qui in urbe constituti, aliàs sunt in palatio, aliàs extra palatium. præfecti sunt viij. tres sunt illustres: præfectus prætorio Orientis, præfectus prætorio Illyrici, præfectus prætorio Africae. Est & quartus qui uocatur præfectus urbis. Sunt alij extraordinarij: præfectus annonæ, præfectus uigilum, præfectus Augustalis, hic dicitur præfectus Aegypti, ut C. de postulan. l. j. Sicut ubi legitur quem esse præfectum operis publici, uel esse præfectum ærarij, intellige abusiue dictum, id est præpositum, ut ff. nequid in loco publico l. ij. ibi enim dicitur, præfecti prætorio duo, id est Orientis & Illyrici sunt excel-

lentissimi, de his primò dicamus, hi præfecti tria habent specialia. Ecce enim ab eorum sententijs non appellatur, item contra eorum sententijs nulli restituunt nisi ipsi, item formam à præfecto prætorio datam obseruari generaliter oportet, ut C. eo. l. ij. ita tamen, si princeps contra non statuerit, porro iudices alij hoc non possunt, nisi potestatem condendi iura specialiter à principe acceperint, ut iuris interpretes, & prætores.

DE OFFICIO PRAEFECTI PRAETORIO AFRICAE, ET DE
omni eiusdem dioceseos statu. TIT. XXVII.

PRæfectus Africae, similiter præfectus prætorio, cui sedes est urbs Romani Imperij æmula, id est Carthago, ut C. eo. l. j. Sub hoc titulo l. j. Iustinianus sese esse ultimum seruum Christi confitetur. Item in hoc titulo legitur l. ij. quia milites ideo instituuntur ut per eos prouinciæ uindicerentur & defendantur. Item ibidem legitur, si præfectus Africae. Africae castella & ciuitates deprehenderit, minimæ magnitudinis esse, poterit minuere, & ad competentem formam redigere, ut per milites melius ualeant custodiri. Ergo Imperator multo magis poterit efficere. Sed & dominus Papa de duobus episcopatibus unum, & de uno duos efficere ualet.

DE OFFICIO PRAEFECTI VRBI. TIT. XXVIII.

PRæfectus urbi cunctis potestatibus quæ inter urbem sunt excellit, ut C. eo. l. ij. Curet ergo præfectus urbi ut sit præfectus re & utilitate, sicut præfectus est nomine. Præfectus urbi omnia crimina punit, ut ff. eo. l. j. Non tamen militares uiros, ut C. de offit. magi. milit. punit autem crimina quæ in urbe perpetrantur, & extra, infra centum lapides: Si ultra delictum fiat, ad officium correctoris Italiae & prouincialium magistratuum pertinebit. Seruos querentes de dominis ut manumittantur uel ut non male tractentur, patronosq; egentes de libertisq; cõquerentes, ut ab eis alantur, audiet. Tutores in tutela grassantes, uel tutelam redimentes punit, ut spectacula pacificè cernantur, & officia urbis sine fraude exercentur prouidebit. Item curabit ut caro uendatur pretio iusto & ne fiat morbosa, ut ff. eo. l. j.

DE OFFICIO MAGISTRI MILITVM. TIT. XXIX.

ET Magister militum illustris est, hic inquam causas audit inter milites, sed & inter non milites, & inter militem. Quippe iudex alius militem punire non potest, ut C. de iurisdic. l. magisteriæ. & C. eo. l. j. nisi se subdiderit miles iudici alij, ut C. de pact. l. penult. uel nisi in prouincia alterius iudicis deliquerit etiam maximè leuiter: tunc etiam præses militem puniet, ut ff. de offi. præsi. l. præses. & C. ubi senato. l. j. & C. ad l. Corneliam de sica. l. j. & authen. qua in prouincia. In summa sciendum est, quòd omnes illustres, & præfecti prætorio, & præfecti urbi, & magistri militum, & quæstores, in dignitatibus exæquati sunt, ut C. de præfect. præto. & præfect. urb. & magistris militum.

DE OFFICIO QVAESTORIS. TIT. XXX.

Suprà

Supra de illustribus, qui sunt in urbe, & extra palatium, nunc de quaestore dicamus qui est in palatio. hic libris Imperialibus uacabat, & principis apices in senatu legebat, & candidatus principis uocabatur, ut ff. eo. rescripta bulabat. Erat & alius quaestor qui homines torquebat. Erat & tertius qui annonas colligebat, & quarebat.

DE OFFICIO MAGISTRI OFFICIORVM. TIT. XXXI.

Hucusq; de illustribus, nunc audiamus de spectabilibus qui gerunt mediam administrationem, ut authen. de reb. eccle. non alie. §. ult. Talis debet esse magister officiorum quem stipendia meliora laborum prolixior fecerit antea, ut C. eo. l. ij. Ad officium huius pertinet principi quotannis significare, quemadmodum numerus militum se habeat castrorumq; series procedat, ut C. eo. l. iij.

DE OFFICIO COMITIS SACRARVM LARGITIONVM.
TIT. XXXII.

Sed comes sacrarum largitionum spectabilis est, per hunc princeps emeritis stipendia largiebatur. hic forte erat procurator Reipub. qui logista nuncupabatur.

DE OFFICIO COMITIS RERVM PRIVATARVM.
TIT. XXXIII.

Sed & Comes rerum priuatarum spectabilis est. hic forte erat procurator Caesaris siue priuatae rationis. hic habebat hoc praecipuum quia eius iussu, principis seruus haereditatem adire poterat in quam princeps institutus fuerat, ut ff. eo. l. j. Item causas audiebat inter priuatum & Caesarem, sicut superior inter priuatum & fiscum.

DE OFFICIO COMITIS ORIENTIS. TIT. XXXIIII.

Comes Orientis quoque spectabilis est, ad quem honorem Curialis admitti non debet, ut C. eo.

DE OFFICIO PROCONSULIS ET LEGATI.
TIT. XXXV.

Proconsul quoque spectabilis est, & habet plura specialia. Ecce enim insignis prouincia, puta Phrygia quae Consuli decernebatur sub eo erat, nec insignes prouinciae sub praesidibus regebantur. Item proconsul semper sub se habet legatum suum quasi quendam ordinarium. Eum mittebat aliquando ante se in prouinciam, ut ibi iudicaret antequam proconsul in prouinciam uenisset, ut ff. eo. l. aliquando. Item proconsul postquam egressus est urbem gerit proconsularia insignia, ut ff. eo. l. j. Item etiam antequam ueniat ad prouinciam sibi decretam, exercet iurisdictionem uoluntariam non tamen contentiosam, nec potestatem gladij. Caueat tamen ne etiam in sua prouincia fiscalem causam audiat. Sed & amplius quam sex fascibus uti non debet, ut ff. eo. l. nec & l. proconsules. Caueat quoque proconsul, ut ea parte ingrediatur prouinciam, quam mo-

ris est: magis enim prouincialem seruari morem oportet. Caueat quoque ut non semper, nec ab omnibus, nec omnia xenia suscipiat, ut ff. eo. l. solent. Caueat quoque proconsul ne eius uxor in prouincia delinquat, quia in hoc casu perinde punietur ac si ipse deliquisset. Legatus proconsulis non principem sed proconsulem qui iudicaturus est consulere debet, ut ff. eo. l. solent. Item legatus causam ciuilem audire poterit & terminare, criminales maiores poterit quidem audire, sed terminandas ad proconsulem debet remittere, ut C. eo. l. j.

DE OFFICIO PRAEFECTI AVGVSTALIS. TIT. XXXVI.

Praefectus quoque Augustalis spectabilis est. hic tributa per Aegyptum colligere debet, ut C. eo. l. j. hic ordinariorum sub se iudicum examinandi flagitia, & non amouendi uel puniendi, sed super his referendi habeat potestatem, ut C. eo. l. ult.

DE OFFICIO VICARII. TIT. XXXVII.

Sed & Vicarij magistratus erant spectabiles. horum relationes libenter audimus, ne administratorum decrescere uideatur autoritas, & ne eorum uoces ueluti prophanorum preces à nostris adytis repellamus, ut C. eo. l. j. & ij.

DE OFFICIO PRAETORVM. TIT. XXXVIII.

Praetor quoque spectabilis est. huius est iurisdictio decreta interponere in tutelis, in curationibus, in restitutionibus, in uendendis praedijs minorum. Hoc ita si haec agantur Romae, in prouincijs enim sufficiunt praesides. Sed & ad praetoris officium praecipue pertinet ut iura condar, edicta sub breuiloquio & compendio, & in albo conscribat. Albi huius corruptio inducit iudicium quingentorum solidorum, ut ff. de iurisdic. om. iud. l. si quis. Horum praetoriorum edictorum compendiosa breuitas amplam materiam praebet iurisconsultis interpretandi & respondendi de iure. Responsa enim dicuntur interpretum, edicta praetorum, consulta senatorum, rescripta Imperatorum, plebiscita plebeiorum. In summa sciendum est, quod is solus praetor constitui debet, qui Romae larem habet, uel à natiuitate, uel à constitutione. Nam & barbarius Philippus Romam uenit praeturae petijt & accepit, ut ff. eo. l. ult. Praesidis nomen, quod est generale omnium magistratuum, prouincialis magistratus propter inopiam nominum sibi ueluti proprium uendicauit.

DE OFFICIO RECTORIS PROVINCIAE, ET VT NULLI
patriæ suæ administratio sine speciali permisso prin-
cipis permittatur. TIT. XXXIX.

Praefes prouinciæ purgare debet prouinciam suam malis hominibus, & eos opprimat & reijciat, ita si fuerint sibi subditi: porro alienigenas poterit reijcere non punire, nisi forte (sicut superius dictum est) eius iurisdictionem sponte subierint, uel nisi forte in ea prouincia contraxerint, uel nisi ibi peccauerint. Cum tamen non sint mulieres, nec clerici: nisi forte & hi ibidem leuiora admiserint. Item curare debet, ut in prouincijs tecta sint sarta, & aedificia collapsa restituantur, ut ff. de offit. praesi. l. praes. Item curare debet ne tenuiores à potentioribus opprimantur, ut C. eo. l. moderatores, & ff. de offit. praesi. l. illicitas. Item praefes pecuniariam multam minuere poterit, ut ff. eo. l. illicitas. Sanè neque praesidatum

præsidatum abdicare, nec executorem specialem iudicem se poterit dare, ut ff. eo. l. præses. & l. penult. Item non esculentum neque poculentum à prouincialibus accipere debet, nisi solum quod intra dies proximos prodigatur, ut ff. eo. l. plebiscito. Sed obseruandum est præsidi ut in adeundo se facilem præbeat, sed tamen contemni se non patiat. Sed nec in ulteriorem familiaritatem prouinciales admittat. Nam ex conuersatione æquali contemptio nascitur dignitatis, sed & in cognoscendo, neque excandescat aduersus eos quos malos putat, neque precibus calamitosorum illachrymari oportet, ut ff. eo. l. obseruandum. In summa sciendum est, quod is qui prouinciam regit non debet fines eius excedere, nec etiam abnoctare, nisi causa soluendi uoti, ut ff. eo. l. illud. Sed neque urbem augustissimam sine augusti iussione adire debet. Sed & illud sciendum est, quod sicut iustissimi iudices collaudari debeat à subiectis, ita si fuerint iniqui & malefici ab eisdem poterunt accusari, ut C. eo. l. iij.

DE OFFICIO PRAEFECTI VIGILVM. TIT. XL.

Praefectus uigilum ut puto propter seriem titularum clarissimus est, sicut & praeses prouinciæ de quo proxime diximus. Inde est quod miror quod spectabilis dicitur ff. l. iij. Huic à principe iniungebatur ut tota nocte, ac si esset noctua, uigilaret, & calciatus caligis ferreis incederet, & iuberet ut unusquisque propter incendia aquam in domo haberet. Huic officio primo triumuii praerant qui & nocturni dicti sunt. Et his ædiles suffragium praestabant, postea praefectus uigilum constitutus est per Augustum, ut eo. l. j. & ij. Hic cognoscit de incendiarijs, eosque punit, si fiant incendia per culpam, nisi persona & atrox & nobilis & famosa fuerat, quæ incendium per culpam admiserat. Talis enim persona ad praefectum urbis remittetur punienda. Sicut & omnis ea persona cuius dolo factum sit incendium, ut ff. eo. l. iij. Nam cum in hoc casu capitalis sententia sit promenda praefectus uigilum non iudicabit, sed praefecto demandabit, ut C. eo: Contra camparios quoque, id est contra eos qui accepta mercede uestimenta custodiunt praefectus iste iudex est constitutus, ut ff. eo. l. iij. §. ult. Magistratus iste (meo iudicio) non honorem gerit, sed onus, quia de nocte non dormit. Idem (ut puto) magistratus iste non tantum in urbe constituebatur, sed etiam in municipijs.

DE OFFICIO CIVILIVM IUDICVM. TIT. XLI.

De officio ciuiliu iudicum istud legitur, quod honorati qui litigant honori suo nihil detrahi putare debent, si his temporibus, quibus causarum suarum merita, uel fata panduntur, cum iudicibus non sedeant, ut C. eo. l. j.

DE OFFICIO MILITARIVM IUDICVM. TIT. XLII.

De officio militarium iudicum hoc habetur, ne in negotio priuatorum uel tuitio uel executio militaris adhibeatur. Item curialis uel alterius conditionis homo, ad militare iudicium ut agat respondeatue compelli non debet, ut C. eo. l. ij.

NE REI MILITARIS COMITIBVS VEL TRIBVNIS
lauacra praestentur. TIT. XLIII.

TRibunis militum, & ducibus, ciuitates uel uillæ uel oppida ut balnea faci-
ant compelli non debent, ut C. eo.

DE OFFICIO DIUERSORVM IUDICVM. TIT. XLIII.

DE officio diuersorum iudicum legitur, quòd neq; iudex neq; eius officialis
matrem fam. inuitam, ut iudicium subeat, de domo extrahere debet: si
contrà fiat decapitatio imminet, ut C. eo. l. j. Nempe nec mas extrahi debet,
sed nec uerbotenus uocari debet, si lateat. Porro si conspiciatur ex publico, ut
si sedeat in mensano, uel si aliàs ad se aditum præstet uerbotenus uocari poterit,
sed extrahi non debebit, ut ff. de in ius uocan. In summa sciendum est, quòd
singuli iudices celsioribus uiris, & maxime his quorum iudicio prouehuntur,
honorificentiam debitam debeant præstare, nec in subscriptionibus suis eos fra-
tres audeant nominare. Sed & celsioribus uiris iudices licentiam ingrediendi
ad se, & secum cum iudicant aditum præstare debent, eosq; cum reuerentia salu-
tare, ut C. eo. l. ij. & iij.

VT OMNES IUDICES, TAM CIVILES, QVAM MILITARES,
post administrationem depositam, quinquaginta
dies in ciuitatibus, certis locis perma-
neant. TIT. XLV.

Iubet Imperator ut per quinquaginta dies in prouincia remaneat, qui prouin-
cias rexit post honorem depositum, ut omnibus contra se uolentibus actio-
nem uel accusationem proponere, ualeat respondere. Et quidem si ciuilitèr con-
uentus fuerit terminata lite abire poterit: sed & si intra quinquaginta dies ciui-
lis causa non fuerit sopita, relicto procuratore abire permittatur. Sanè si fuerit
causa criminalis tandiu in prouincia morari debebit, quandiu causa cœpta infra
quinquaginta dies postea terminata fuerit. Porro si magistratus aufugerit etiã
inuitus per sex menses detinebitur. In summa illud sciendum est, quòd uiginti
dies præfixi sunt, in quibus causa debeat terminari, in decem libras alioquin,
aut iudex cõtra priorem iudicẽ, uel priori iudici iudicaturus multabit, ut C. eo.

DE OFFICIO EIVS QVI VICEM ALCIUIVS IUDICIS
obtinet. TIT. XLVI.

IS qui à iudice alterius iudicis ut præsidis constitutus est, præsidis more iudi-
care potest, & decernere in causa quæ ad rempub. pertinet. Sanè respub. ue-
luti semper pupilla restitutionem poterit flagitare. Simili censura forte & eccle-
sia. Nec moueat quod supra titulus inscribitur de uicarijs, qui ordinarij magi-
stratus erant, hic inscribitur de officio eius qui accidentaliter & temporaliter
uicem ordinarij iudicis obtinet.

DE ADSESSORIBVS, ET DOMESTICIS, ET CANCEL-
larijs Iudicum. TIT. XLVII.

Studiorum labor meretur, ut spe præmiorum & honorificentia sua, nō me-
tu terribili & necessitate libertati incongrua prudentes uiri ad obsequium iu-
dicum prouocentur, ut C. eo. l. j. Hi inquam siue fuerint adseffores ordinarij,
ultra quatuor menses adsidere non debent, ut C. eo. l. in consilarijs. Item qui
semel

semel adfessor uel cancellarius constitutus est amplius idem officium accipere debet, ut C. eo. l. liceat. Sanè præsidēs per se non per assessores libellis subscribere debent, ut C. eo. l. ij. Item adfessor in prouincia assensione functus per quinquaginta dies ibi remanere debet. Ergo pro confesso tenebitur qui accusatus huiusmodi personam subtexerit, per assessorem quoque nequiter ablata in quadruplum restituantur, ut duplum spoliatus accipiat, duplū fiscus noster acquirat, ut C. eo. l. ij. In summa sciendum est, quod si quis fuerit aduocatus in aliquo negotio, in eodem amplius iudex esse non debebit, etiamsi iudex ordinarius fuerit. Tunc enim licet iudicare possit, urbanus tamen fecerit si demanda uerit. Sed & primò iudex in aliqua causa, in eadem non aduocabit: nisi forte tutor curatorue alterius litigantium fuerit cōstitutus, sed pro alterutro quondam aduocatus contra eundem ob necessitatem aduocabit. Sanè regulariter facile credendum non est duabus rebus etiam necessarijs, aduersus eundem sufficere posse, ne dum in utrumque festinat neutrum bene peragat, ut C. eo. l. ult.

DE ANNONIS ET CAPITV ADMINISTRANTIVM, VEL
adfessorum, uel aliorumue publicas sollicitudines ge-
rentium, & eorum, qui aliquas consecuti sunt
dignitates. TIT. XLVIII.

In annonarum prebendis solacijs hic fixus ac stabilis seruabitur modus, ut
Iea pro annonis, & capite, id est magistratus debita sibi consequantur pretia,
quæ in particularibus dignitatibus, id est singulorum descriptionibus cauta le-
guntur, ut C. eo.

DE CONTRACTIBVS IVDICVM, VEL EORVM, QUI SVNT
circa eos, & inhibendis donationibus in eos faciendis,
& ne administrationis tempore proprias ædes
ædificent. TIT. XLIX.

Distinguitur emat uel per donationem accipiat magistratus urbicus à pro-
uinciali. Et quidem magistratus urbicus non ritè emit mobilia uel immo-
bilia, nisi paterna uendantur, uel nisi Imperator permiserit: sed nec domum ex-
truet, nisi principe permittente. Sanè per donationem nihil accipiet etiam prin-
cipe permittente. Sanè aliàs collata donatio in magistratum urbicum non habe-
bit robur, nisi specialiter in scriptis donator eandem donationem confirmauerit
uel quinquennium sine querela donatoris, uel eius hæredis transferit: secus in
donatione quæ ab ingrato reuocatur per donantem uel eius hæredem. Sanè em-
ptio facta per magistratū urbicum nec per specialē uenditoris assensum cōfirma-
tur, nec per quinquennale silentiū. Porro præsidēs prouinciarū nec domos ædi-
ficare in prouincia possunt, etiamsi sacri apices hoc permiserint, nec per empti-
onem, nec per donationem, uel per alium titulum accipere possunt mobilia uel
immobilia: nisi uendantur paterna, uel nisi ea quæ pertinent ad esculentum uel
poculentum, uel indumentum. Sed nec aliàs in præsidem collata tradentis spe-
ciali confirmatione, uel quinquennali taciturnitate confirmabuntur, forte tem-
pore longo aut saltem largissimo confirmabuntur. In summa sciendum est,
quod hæc omnia in domesticis & consiliarijs iudicum locum habent. Item (iudicio meo) illud notandum puto, quod licet magistratus passim emere & per
donationem accipere non possunt, uendere tamen & donare permittuntur.

DE MODO MVLTARVM, QVAE A IVDICIBVS
infiguntur. TIT. L.

Differuimus suprà de omnibus magistratibus, nunc disputemus de modo multarum. Videamus itaq; quid sit multa, & quis possit multare & qui non, & quis sit modus multarum, & quibus multæ præstentur. Multa est pœna pecuniaria extraordinaria. Sicubi ergo legatur quem multari incertam pecuniam lege statutam, improprie dictum intelligatur, ut C. de episcopa. au. l. j. & C. ne lice. potent. l. ult. Multare non possunt defensores ciuitatum, ut C. de defenso. l. defensores: nec procuratores fisci uel Cæsaris, ut C. eo. l. j. & ij. Multare possunt illustres, spectabiles, clarissimi. Illustres usq; ad quinquaginta auri libras. Spectabiles aliàs usq; ad sex uncias auri ut proconsul, præfectus Aegypti, Comes orientis: aliàs usq; ad tres uncias ut spectabiles. Aliàs usq; ad duas uncias ut præsides. Si magistratus prædictum modum exceßerint, in duplum tenebuntur, & alterum simplum multato restituetur, & alterum fisco dabitur, ut C. eo. l. ult. Id quoq; in multando obseruandum erit, à moderatore ut in correptione unius personæ (si ad id peccati cõtinuatio impulerit) trinæ tantummodo in anno condemnationis sub præstituta summa seueritas exeratur: secus si quis fugituum alienum sæpius susceperit. Tunc enim toties punietur, quoties susceperit ut C. de ser. fugi. l. si quis. Multarum seuera compendia fisco applicantur, nisi multator aliud statuerit, ut C. eo. l. v. uel nisi aliud lex sanxerit, ut C. de episco. aud. l. j. In summa sciendum est, quòd multa infamiam non irrogat. Item (sicut dictum est) multa imposita ob paupertatem imminui poterit, ut C. eo. l. ult.

DE DEFENSORIBVS CIVITATVM. TIT. LI.

Defensores ciuitatum eligi non debent nisi catholici, ut C. eo. l. viij. Item anno administrabunt, hodie autem biennio, ut authen. eo. Sed olim per quinquennium administrabant, ut C. eo. l. iij. Item defensores olim duntaxat pecuniariam causam usq; ad quinquaginta solidos audiebant, ut C. eo. l. j. Hodie usq; ad trecentos, ut in authen. eo. defensores rusticos tueri debent, & plebi uicem parentis exhibere. Sed nec agricolas, suburbanosq; descriptionibus adfligi pati debent, ut C. eo. l. iij. Debent enim curare ut id faciant uerè quod dicuntur esse, ut C. eo. l. v. Caueant tamen defensores ne criminaliter accusatos puniant, uel in criminibus deprehensos, sed accusatoribus mox sub idonea persecutione ad iudicium ordinarij dirigant, ut C. eo. l. vij. Item prouideant defensores ne iniquis & falsis mensuris possessores à susceptoribus & peræquatoribus grauentur, ut C. eo. l. penult. item apud defensores quasi acta conficiuntur. Item nulli defensorum liceat sine principis affatibus ante tempus iniunctum ab officio defensionis se liberare, ut C. eo. l. ult. & penult.

DE MAGISTRATIBVS MVNICIPALIBVS. TIT. LII.

Decuriones ad gerendum magistratum, ad exactionem annonarum, antequam subeant per tres menses uocandi sunt: ut si eorum querimonia uideatur iusta, alios in absoluendi locum ualeant subrogare, ut C. eo. l. j. forte simili æquitate in alijs magistratibus eligendis idem dici potest. magistratus municipales rite acta conficiunt, ut C. eo. l. ult.

De officio

DE OFFICIO IVRIDICI ALEXANDRIÆ.

TIT. LIII.

Alexandria propter sui conditoris, id est Alexandri pueri magis prærogatiuam, licet non iudicem habeat. Apud hunc donationes conscriptæ publicantur, legitimiq; actus celebrantur, ut C. eod. & ff. eod. forte & testamenta apud eunden insinuantur.

IN CODICIS D. IVSTINI

ANI SACRATISSIMI PRINCIPIS EX REPETITA PRÆLECTIONE, librum Secundum Placentini summa.

DE EDENDO. TIT. I.

EXPLICAVIMVS in superiori libro de magistratibus per quos iura prouehuntur, iurgia sopiuntur, iudicia terminantur. Ergo de iudicijs differamus, uel de iudicijs exposuimus, nũc loquamur de iudicijs. Et quia iudiciorũ quædam sunt præparatoria, & multa præueniunt iudicia tanquam quædam præludia, ut actio nis editio, in ius uocatio, de his inferamus. Et quia secundum ordinem naturalem prius est edere, quàm in ius uocare, prius de edendo, id est de actione edenda tractemus. Exponamus itaq; quid sit edere, & unde dictũ sit edere, & quare debeat quis edere, & quo iure

compellatur quis edere, & sumpta occasione ab actionis editione, quis cuiq; instrumenta cõpellatur edere. Nihil aliud est edere quàm speciem uel formam litis futuræ declarare: hoc autem ita fit, si actio sit edenda specialis, puta si quis ait, intendo conditionẽ certĩ ad centum quæ dedi mutuo, uel actionem ex uen diro ad centũ quia pro centum tibi uendidi duo mancipia. Porro conditionem certĩ generaliter intendendo, actionem non edo. Quid enim refert siue nullam quis edat actionem siue malitiosẽ, id est perfunctoriẽ obscure, id est generaliter, non specialiter: utiq; nihil interest, ut ff. eo. l. ubi. Nam & qui non redhibet, nec exhibet sicut debet, nõ exhibet, nec redhibet, ut ff. commodi l. iij. et ff. ad exhib. l. Iulianus § sed si quis. Sed & is qui rem uenditam tradidit, sed non ut oportuit tradidit, ut ff. de uerb. oblig. l. Iulianus. Sed & non dicitur actum quod non est ritẽ actum, imò nec male, sed nihil dicitur actum, ut ff. quando dies usufruct. lega. ced. Accedit his quia ff. eo. l. j. legitur, actorem debere cedere actionem, ergo specialem actor editurus est, ut proinde sciat reus utrum cedere an contendere debeat. Quid ergo dicemus, quòd ff. de except. rei iudic. l. si mater an legitur, uindicationem generaliter intendi posse? Respondeo non obloquitur tum quia in rem actio non propriẽ dicitur actio, tum quia non cõpellit causam agendi exprimere. Nam cum in rem generaliter ago nec causam generaliter expri mo omnes causæ apprahenduntur, ut ff. de except. rei iudic. l. & an. Sed & superioribus accedit quod in ff. de interroga. acti. legitur, nihil interest an interro-

D

gatus non respondeat, uel sicut debet non respondeat id est incertum dimittat in interrogatorem. Est autem dictum edere quasi extra dare uel dicere, ut exhibere extra habere. Edit autem quis multis modis si describendi copiam facit, si in libello complectitur & tribuit, si roganti dictauerit, si reum ad album ducit et demonstrat ei quid diciturus est, ibidem id dicendo quo uti uelit, ut ff. eo. l. j. Edere debet actor actionem ob hanc causam ut actione edita reus deliberet an cedat uel contendat, & si putauerit desistendum, cedat, ut ff. de interrog. l. nō alienum si putauerit cōtendendum instructus ad reluctandum ueniat (iudicio meo) sicut nemo cogitur agere, ita nemo præcisè actione uel officio compellitur actionem edere, porro si actor uelit reum respondere causatiuè necesse habet actionem specialiter edere. actionem autē editam specialem emendare licet & mutare. Emendare ut si prius intenderit in minus, postea intendant in amplius, & contra. Sed & mutare potest actionem dum modo intendant coæqueua id est ut beneficium editionis reo sit saluum hoc est ut per æq̃ sit instructus respondere secundæ, sicut fuerat instructus respondere primæ: ergo non diuersam actionem postea debet intendere, ut si primò intenderit negotiorum gestorum actionem, non debet postea intendere de deiectis & effusis. Quid ergo si hoc fecerit? iudicio meo, reus respondere non cogitur, nisi ei nouum & tantum tempus id est xx. dierum detur, uel sicut alij dicunt respondere compellatur, sed actione in factum ex hoc edicto ad interesse reus contra actorem experietur, ut ff. eo. Sanè si actor primò intenderit actionem furti, & postea mutauerit & intenderit uel bono. rapto. reus respondere compellitur omnino, quia editionis beneficium ei relinquitur saluum. His dictis quæ ad editionis actionem pertinent, inde accepta occasione de edendis instrumentis differamus. Instrumenta hic dicuntur quæ scriptis cōtinentur. Instrumentorum alia sunt publica ut acta, alia communia, alia priuata. priuatorum quædam sunt petentium, quædam sunt eorum à quibus petitur. publica à quocunq; & cuiusq; etiam actori à reo, & ab actore reo exhibenda sunt. Sed et si officiales ea possideant exhibere debeat uel per officium uel per cōditionem ex lege, ut C. eo. l. ij. Simili modo et communia exhibenda sunt etiam à fisco minori coheredi, ut C. eo. l. procurator. Simili modo priuata instrumenta petentis prorsus propria, cuiusq; & à quocunq; edenda sunt: porro reus sua instrumenta actori edere id est exhibere non cogitur ut C. eo. l. iij. Quippe odiosum est impugnare, fauorabile defendere. Sanè etiā id ex causa id est sua instrumenta reus edit actori, ut C. eo. l. j. dicunt quidam etiam ad actionem fundandā argumento legis l. si quis ff. tit. eo. Atqui (iudicio meo) illud intelligatur ubi argentarius conuenitur, uel ibi legitur nō de edenda actione, sed de alia ratione. Item (iudicio meo) id ex causa &c. ad replicationem debet intelligi. Quippe æquum est actorem replicantem utpote factum reum, ab actore actionis instrumēta postulare. Sicut enim reus fit actor cum excipit, quia probat licet sit reus cum excipit, quia se defendit: ita è cōuerso actor cum replicat fit reus, quia se defendit, liceat remaneat actor, & qui mouet actionem, & qui probat replicationē. Hic referunt quod multum intersit, ut C. eo. l. ult. Sed modicè interest, quia qui actor est principaliter ad actionem fundandam (ut dixi) rei instrumenta non postulat, sed factus reus ex post facto siue secundario, in replicando postulat: hoc pater Antoninus & Alexander edixit, & in rescriptis extrā uagātibus (meo iudicio) statuit non autem ut quidam dicunt C. eo. l. j. Ex his quæ dicta sunt intelligere licet, & quod reus semper postulare poterit instrumēta sibi exhiberi ab actore, & quia reus est, uel in eo quod reus est. Actor autem non semper postulare potest à reo, sed & cum postulat actor, non quia actor est, sed quia actor in replicando reus est factus, quod enim aliàs dicitur actore non probante reus debet

obtinere

obtineri, non dicitur accusatore non probante. Nam sicut accusatori, ita & accusato in criminibus interdum, puta in crimine falsi probatio iniungitur, ut C. de fal. l. ult. & C. de abolit. l. v. In summa notandum est, quod regula prædicta actore non probante &c. ita debet intelligi uel quasi probante. Hoc fit duobus modis. per præsumptionem & per religionem. Per præsumptionem aliàs ratione naturæ, aliàs ex facto. Ratione naturæ puta filius agens de inofficioso, licet sit actor, non probat se fuisse ingratum, imo scriptis debet probari filiū extitisse ingratum. Simile est quod legitur, ut C. de probat. l. siue. In his enim casibus præsumptio pbat pro filio. Ex facto præsumitur quasi probasse (meo iudicio) si probet se retrò possedisse, debetq; actor reportare sententiæ emolumentum, nisi possessor probet contrariū. Obtinet quoq; actor aliàs ubi nō probat, sed quasi probat, ut si iurat iudicē deferente ac reo referente, tunc reo iusiurandum remittetur. Idem fiet si actor sacramentum reo deferat reusq; nō iuret nec referat.

DE IN IUS UOCANDO. TIT. II.

FActa editione actionis sequitur de in ius uocando, sicq; loquamur de in ius uocando. Videamus itaq; quid sit in ius uocare, qui possint uocare, & quando, & qui uocant, & qui nō, & quæ sit pœna uocantiū cōtra ius in ius. In ius uocare est uocare ad ius, idest ad eum qui ius dicit, siue inter uocantem aduocatum ius dicere possit, siue non. Nam & uocatus ad iudicem alienum ire debet, allegaturus quare apud eum litigare non debeat, ut ff. de iudic. l. v. Vocare autem uidetur actor non reus, licet sapius iudicem interpellet, ut uocatus ipse à iudicio dimittatur. Sed nec ille uocat qui libellum principi uel præsidī aduersus patronum porrigit, ut ff. eo. l. libertus. Is ergo domum uocat, qui non uerbo tenus, sed cum effectu uocat, inuitum ad iudicium uenire cogit, sicq; in edictū incidit. Nam ita demum libertus punitur, si patronus ab eo uocatus & uenerit, & inuitus uenerit antequam libertus pœniteat, ut ff. eo. l. quamuis. uocari in ius per se non possunt, sed nec uocare regulariter, impubes, furiosus, prodigus. prohibetur autem quis uocari aliàs ratione personarum, aliàs ratione negotiorum. Ratione personarum aliàs ex iure publico, aliàs ex iure priuato. Ex iure publico, aliàs ex iure diuino, ut pontificem dum sacra facit nec extraneus uocabit: aliàs ex iure humano ut magistratum ordinarium tuum uel alienum constante magistratu nō uocabis, Sed nec ipse te uocabit sanè minores magistratus etiā eorum officio constante conueniri poterunt & conuenire. Veruntamen nullas personas quibus reuerentia præstanda est sine uenia prætoris uocare possumus, ut ff. eo. l. generaliter: hoc ita intelligo, si is qui uocatur sine uenia, uocari petitur. Itē non uocatur quis propter ætatem ut impubes. item propter casum ut furiosus. item propter iuris interdictionem ut prodigus. Item nec pater filium uocabit ut secum ciuilitè litiget: Nec filius fam. patrem etiam petita uenia, nisi de castrensibus, sed tamen impetrata uenia, & nisi ut emancipet eum, ut ff. de in ius uocando, sed si, & nisi quia eum non exhibet, uel aliàs male tractet eum, etiam sine uenia uocabit, porrò & pater filium & filius fam. patrem ritè accusabit de crimine excepto, aliàs filius fam. patrem ciuilitè non conueniet, etiam si sit adoptatus ab extraneo auouē. Sanè arrogatus ab alio filius tuus uel emancipatus parentem sine uenia non uocabit, parentem inquam naturalem & legitimum, sed nec huius parentis parentes in infinitum. Sed & licet adoptiui patris parentes uocare possis, adoptiuum tamen patrem id est arrogatorem etiam petita uenia non uocabis: sed nec adoptiuum extraneum, etiam si in eius potestatem non redigaris, eo solo inspecto quod pater tuus est, ut ff. eo adoptiuum, forte nec possit

D ij

adoptionem dissolutam uocabitur pater adoptiuus quondam, nisi impetrata uenia. Item illum patrem tantum naturalem quicumque esset qui te genuit etiam liber factus sine uenia non uocabis. Sanè aliàs uulgò quæsitus forte ex concubinato legitimo patrem talem multo magis indigniorem etiam sine uenia non uocabit, ut ff. eod. l. iij. Porro matrem quia semper est certa filius sine uenia impune non uocabit, ut ff. eo. l. iij. forte distingui potest nisi mater conceperit ex pessimo & dånato coitu, uel illustris ex concubinato, hoc est, ut sicut his matribus talium filiorum successio non debetur, nec talium matrū in tales filios successio transmittitur, ita nec ab eis inter se reuerentia exhibeatur. Item libertus nisi sit naturalibus restitutus, uel nisi sit patronus indigus in ius patronum sine uenia nō uocabit. patroni inquam fiunt per manumissionem, per iudicationem, per iurationem, per legem, ut ff. eo. l. adoptiuum. Item nec filius liberti etiam ingenuus impune sine uenia patris sui patronum uocabit, alij liberti consanguinei, uel liberti hæredes extranei, hanc reuerentiam non debent. atqui patrono & patronæ & multis alijs personis gracia patronorum & patronarum, liberti & libertorum filij reuerentiam debent, ut parentibus & etiam extraneis hæredibus & maritis patronarum & uxoribus patronorū, ut C. eo. l. j. prædicti ergo, si eos quibus reuerentiam debent, sine uenia in ius uocauerint, actioe in factum in quinquaginta aureis cōuenientur, & hæc actio nec datur hæredi, nec in hæredem, nec ultra annum, si uero non possint exoluere luent in corpore pœnam, ut ff. eo. l. penult. & ult. Vidimus supra quomodo prohibetur in ius uocari ratione personarum, nūc uideamus quomodo ratione negociorum. Hoc autem fit tribus modis, ob necessitates communes ut messium & uindemairum, ob publicas ut ob expeditiones indictas, & ob ferias solennes repentinasue, & ob priuatas necessitates ut si quis uxorem ducit sepelitue. In summa notandum est quod etiam uniuersitati quæ manumisit libertus honorem debet quamuis actorem unū hominem de uniuersitate, nomine uniuersitatis sit pulsaturus, nulli autem libertus iste reuerentiam debet, quia ita est libertus omnium quod nullorum, ut ff. eo. l. sed & si. sanè nō debet patronus in ius sine uenia uocari à liberto, siue conueniatur nomine suo uel alieno, ut ff. eo. l. sed & si, Sed & per libertum duntaxat nō suo nomine agentem, ut ff. eo. l. quæsitū. Quæ sit huius uarietatis ratio sollicitus lector inquirat. Item in summa notandum est quod filio patroni in ius temerè uocato datur in factum actio, etiam absente patre, ut ff. eo. l. si libertus, ut & aliàs de uia ticulo credito, ut ff. de iudic. l. si longius. Sed & innocens filius temerè uocandus non est, licet pater nocens sine uenia uocari potuit, ut ff. eo. l. adoptiuū & ult. Item notandum est, quod licet (sicut dictum est) de domo quis uocari potest, sed tantum uerbotenus, non si lateat sed si cōpareat, uel aditum ad se præbeat, inuitus tamen non debet de domo extrahi, ut ff. eo. l. sed & si is: multo minus de domo dei nullus debet inuitus extrahi.

DE PACTIS. TIT. III.

AVdiuimus de in ius uocatis, dicendum esset de iudicijs: sed quia in ius uocati sæpe malunt pacisci & transigere, quàm ad iudicium uenire, quia meticulosa res est iudicium subire, primò tractemus de pactis & transactionibus, & quia pacta sunt generaliora quàm transacta primò de pactis loquamur. Videamus itaq; quid sit pactum, & unde dicatur pactū, quæ sit æquitas pacti, quæ æqualitas pacti, quis possit pacisci, quis nō, de qua re liceat pacisci, de qua nō, quæ sit inspectio mixta, quæ sit distinctio pactorum, & quis effectus quæue sit potentia pactorum. Pactum est consensus & placitum in idem duorum uel plurimum.

rium. Consensus inquam placitus quia nemo secum sentiendo pacisci potest, imò opus est ut cōsentiat idest cum alio sentiat, Ergo inter duos pluresue pactū inicitur ex necessitate. Sequitur in idem, non dicitur in eodem. Nam si duo consentiant in eodem, puta quòd Socrates est Socrates, non est pactum sed opus est ut consentiant in idem, scilicet dandū faciendumue ex diuersis motibus animorum, postmodum cōuenientes in quid unum faciendum uel dandum. Sicut enim scholares ubi ad unum locum ut addiscant ueniunt, ex diuersis domibus conuenire dicuntur, ita qui paciscuntur cōuenire dicuntur, cum ex diuersis motibus in aliquid dandum faciendumue decurrunt. Adnecti debet & subaudiri in idem dandū faciendumue scilicet inuicem idest ab altero alteri, nec enim si duo consentiant, ut quid cui absenti tribuant paciscuntur, sed ita si alter alteri spondet, hocq; in casu alterius cōditio melior est, ut eius cui promittitur, alterius durior ut promittentis, alio modo se habet pollicitatio: Quippe est solius offerentis promissum, ut ff. de pollici l. iij. Dicitur est pactum quasi pacis actum, estq; pactum à pactione idest manuum percussione detortum. Veteres enim manus sibi percutiebant cum pacta componebant. Sed post palmatam apud montem Pefulanum altero inuito alteri à pacto resilere nō licet. Inde est quòd uulgò metricè dicitur.

Pango sonans pegi uel pactum uel docet ictum,
Per pango pepigi componere pacta solemus,
Per pango panxi carmen cano significamus.

Pactorū æquitas est naturalis summa. Quippe summè æquū est paciscentiū pactione, licet non omnium, nec omnia debere conseruari. Nihil enim tam cōgruum est humanæ fidei quàm ea, licet non omnia, ea, quæ inter homines placuerunt: non tamen quomodo libet, debere custodiri. Tria sunt quæ admonent nos ad obseruationem pactorum, fides, ueritas, autoritas. Fidei debemus ut adimpleamus quod proposuimus. Varij enim & inconstantis hominis est sibi displicere hoc quod ab initio placuit, Stellionis est non agere quod iuste pepigerit. Veritati debemus, sicut diximus ita fore. Autoritas prætoria tuetur pacta ritè interposita ac iusticia solidata. Item in pactis distinguuntur alia tria, id quod promittitur, ut quid dari fieriue, causa promittendi, ut uenditio locatioe, qualitas promissionis, ut cesset dolus et fides mala, sed assit fides bona. Pacisci potest pubes, mentis compos, iure non uetitus, ut prodigus furiosus, qui sanè necdum contra se, sed nec pro se pacisci ualent. Sunt aliqui qui aliquādo ritè paciscuntur, ut pupilli etiam sine tutoribus, contra se minime: nisi cum tutoribus hoc est ut obligentur ciuilitè, nisi locupletiores facti fuerint, uel pubertati proximiores extiterint. Sanè pupilli si sapiunt, paciscentes semper uel naturaliter obligantur, nisi cum tutore contraxerint, ut ff. de auto. tut. l. pupillus. Porrò ex quasi contractu etiam infantes ciuilitè obligantur, ut C. de nego. l. ij. Item filijfam. licet aliàs obligentur si contrahant, si tamen mutuuum accipiant, regulariter non urgentur. Sed & fœminæ intercedendo paciscentes regulariter non tenentur. Item prodigi, licet possint hæreditatem adire, & forte sibi pacisci, contra se tamen minime paciscuntur. Item serui paciscendo nec sibi profunt nec obsunt, idest nec ab alijs obligantur nec alios sibi ciuilitè obligant. Porrò dominus alijs obligatur. serui ex contractibus suis neq; serui manentes, neq; facti liberi regulariter poterunt conueniri uel agere, uel excipere: naturaliter tamē obligantur, etiam si cum dominis paciscantur. Sanè si serui deliquerunt in non dominos & naturaliter & ciuilitè obligantur, factiq; liberi poterunt conueniri, atque si in dominos deliquerunt nullo tempore poterunt conueniri regulariter. Sanè seruus institutus hæres nondumq; hæreditate adita si cū creditoribus hæreditarijs paciscitur ut mi-

D iij

nus solvatur hæres factus postea utetur exceptione non pacti sed doli, ut ff. eo. l. sed si. hoc ideo quia cū seruus esset pepigit, & quia seruus manumissus factus est homo alius. De re licet pacisci quæ nō sit naturæ, iuri, uel bonis moribus ad uersa. Ecce enim si quis promiserit hominem immortalem etiam per stipulationem, item homicidium se facturum, corporis iue ludibrium, nihil agitur. Sed & si quis paciscatur alij regulariter nihil agit uel sibi nec alij. Ergo in pactum uenit id duntaxat quod est possibile, iustum, honestum, uel non inhonestum. Si quis enim promiserit mihi rem meam propriam, rem sacram, sanctam, religiosam, liberā personam, nulla est pactio neq; agitur ex pacto. Amplius si filiusfam. uiuente patre cum creditoribus paternis paciscatur, ut minus solvatur mortuo patre, factus hæres utetur non pacti sed doli exceptione, ut ff. eo. l. sed & si. forte si promitteret ut postea plus solueret non teneretur. Ergo in subsidium exceptionis pacti sæpe subrogatur utilis exceptio doli mali ut ff. eo. l. rescriptum. Nam in subsidium directæ actionis actio subrogatur utilis uel in factum. Ecce si procurator contrahit uel in iudicio obtinet utilis actio domino datur. Nam & iusiurandum procuratoris nō tantum parat imò etiam parit domino actionem, ut ff. de iureiuran. l. nam postquam. hoc ita intelligo si procurator paciscatur sibi, uel impersonaliter. Nam si paciscatur domino, nisi forte præsentī in iudicio, nihil agit, nec sibi nec domino, nec ut dominus agat nec ut excipiat. Sanè etiam si tutor paciscatur pupillo, curator adulto, ritè paciscitur occasione officij publici: aliàs regulariter minimè, ut in summa Institutionum de inutilibus stipulationibus explicauī. Et non tantum pactum procuratoris prodest domino sed obest. Si tamē fuerit procurator in rem suam, uel generale & liberum mandatum habuerit uel speciale ad id ut ff. eo. l. nam. Sed & pactum domini procuratori et proderit & nocebit, ut ff. eo. l. si cum. Item pactum emptoris hæreditatis proderit & nocebit uenditori. item & è cōtrā, maxime si uenditor pepigerit in rem, ut ff. eo. l. si cum & l. si tibi. Item pactum bonæ fidei possessoris, legitimo hæredi proderit ut ff. de consti. pecu. Item pactū debitoris fideiussori proderit & nocebit, nisi gratis fideiussorit, uel nisi in contrarium debitor egerit ut ff. eo. l. & hæredi & l. nisi. Sanè fideiussoris pactum debitori non proderit, nisi & in rem pepigerit, ut nō à reo quoq; petatur, ut ff. eo. l. uidelicet. Porrò rei unius pactum etiam in rem cum reo, non oberit: nisi sit transactum, acceptolatum, iuratum, ut ff. de iureiur. l. duobus. Item filij & serui pactum ne à patre domino uel petatur proderit & in dominicis & in paternis, sed non oberit. Sanè in peculiaribus etiā oberit, siue paciscatur in rem, uel ut non petatur à domino patre uel. Sanè filiusfam. si paciscatur ne à se petatur, proderit & sibi & patri & hæredi patris, sed tantum uiuo filio, ut ff. eo. l. acquirēt & l. & hæredi. Sanè si seruus ne à se petatur pactus fuerit, nihil ualebit pactum quoad pacti exceptionem, nisi seruo uiuente: sed si in rem paciscatur, proderit etiam domino & hæredi eius uiuente tamen seruo non pacti sed doli exceptio. Econuerso pater non rectè siue directè filio paciscitur: quippe nec directam actionem sed utilem, nec exceptionem pacti, sed exceptionem doli eundem effectum habente, pater filio quærit, ut ff. eo. l. & hæredi. Mixta inspectio in eo spectatur, quandoq; quis pacisci potest, & res talis est de qua pactum fieri potest, & quandoq; quis de ea re pacisci non potest, ut de ea noui operis nunciatione quæ ad publicam læsionem pertinet, ut ff. eo. l. iurif gentium. Sed & procurator pacisci potest, non tamen transigere: curator transigere, non pacisci, ut ff. de furt. l. interdum. Item mixta inspectio in eo seruatur quòd quis pacisci debet de re sua, de facto suo, sibi quid dari fieriue, non alium daturum facturumue, nec alij dari fieriue, ut ff. eo. l. si unus. Hæc enim regulariter nihil

ter nihil ualent. Pactorum distinctiones siue diuisiones multæ sunt. Ecce enim pactorum quædam sunt publica, quædam priuata. Publica sunt ut quæ fiunt inter duces bellorum siquando inducias præbent. Priuata aliàs sunt legitima, aliàs iurisgentium. Legitima ut emphiteusis, stipulatio, contractus literarum, aliàs sunt iurisgentium ut creditorũ pacta: iurisgentium uero alia pariunt actiones, alia exceptiones, alia neutrum, ut matrimonium. Item pactorum quædam sunt tacita, quædam expressa. Tacita pacta tribus modis inueniuntur introducta, propter rei æquitatē, ut C. eod. l. ij. & ff. eo. l. qui in. propter odium ut si liti uel tacite renunciatur ut C. eo. l. iij. Ex facto quoq; tacitum pactum præsumitur ut cum creditor unum de tribus reis debendū pro parte tantum tertia conuenierit, ut cū C. eo. l. si creditores. pactorum expressorum alia sunt accessoria, alia principalia. Accessoria alia sunt de natura negotij ut de euictiōe, alia sunt de substantia ut de agendo precio, alia sunt accidentalia: puta ut Codex uenditus detur ad exemplū. Item accessoria, alia sunt obscura siue ambigua, alia sunt manifesta, ut ff. eo. l. ueteribus. Pactorum principalium alia sunt inutilia propter personam, alia propter ætatem, alia propter sexum, alia propter causam, alia propter paciscentis cōditionem, propter rem ut si quis stipuletur dari sibi liberum corpus uel seruum, propter utrunq; ut si pupillus in mutui causa numeret pecuniā alienam. Propter causam, aliàs propter naturam ut si quis stipuletur ab aliquo de corporis ludibrio, aliàs contra iura. Contra iura, aliàs contra leges ut contra legem Iuliam de fundo dotali, aliàs contra senatusconsulta, puta ut domus diruatur causa negociandi: Aliàs contra principū rescripta, ut de parte litis præstanda, aliàs contra prætorum edicta, puta ut res per metum extorqueatur: aliàs contra Aedilitia edicta, ut pecus morbosum uendatur, aliàs contra plebiscita, puta ut munus non modicum præfidi detur. Item quædam pacta sunt inutilia, quædam uero turpia, ut de homicidio faciendo. Quædam non honestè interposita ut de hæredis instituendis. Quædam sunt aliàs inutilia quia ius eis non adsistit. Horum pactorum quia ius eis nō adsistit. Quædam sunt inutilia propter subiectam pœnam, ut si quis primò stipulatus aliq, poste a sub pœna stipuletur sibi, si non detur illi: ualeat quidem in pacto pœna, nō ut agatur ex ea, sed metu sequentis pœnæ aliquando paretur ei. Quædam sunt inutilia, ita ut nec pœna subiecta ualeat uel firmet ea Hoc fit aliàs fauore, aliàs odio. fauore puta si quis pepigerit se ducturum uxorem aliquam, & subiecerit pœnam, nec prima nec secunda tenet promissio: quia matrimonia regulariter uinculo pœnæ astringi non debent. Odio, puta si quis stipuletur ab aliquo quod furtum faciat, & si non fecerit stipuletur pœnam, certè ne una quidem stipulatio tenet. Licet enim pactum teneat ne agatur de furto facto non tamen ualeat ne agatur de furto faciendo, item nō ualeat pactum ne agatur de dolo futuro. Sanè ne agatur depositi etiā in futurum ualeat licet in ipsa uideatur id ipsum esse quod est ne agatur de dolo, ff. eo. l. si unus § illud & § pacta. Item pactorum inutilium quædam sunt superuacua, quædam iniqua. Iniquum pactum est extortum dolo de non petendo. Superuacuum est extortum postea etiā fide bona de repetendo. Sufficiebat enim creditori replicatio, ut ff. eo. iurisgentium. Item pactorum inutilium quædam sunt inutilia ipso iure, quædam per exceptionem. Item quædam sunt inutilia quia fiunt contra uerba legum, quædam quia fiunt cōtra mentem eorum. Quædam sunt inutilia ab initio ut extorta dolo, quædam ex postfacto, ut priora rupta p posteriora. Quippe in his casibus pactū prius p posterius tollitur ipso iure quo ad naturalē debitōnē, ut ff. de solut. l. Stichū: nepe si soluitur postea quocūq; errore repetitur, ut C. eo. l. creditori. Eliditur dūtaxat exceptione & replicatione: Sicut em pacto facto de nō petendo remanet actio q̄a excipi

D. iij

tur, ita pacto facto de repetendo durat exceptio quia replicabitur, ut ff. eo. l. si unus § pactus. Ita tamen nisi quis pepigerit se non intentare actionem turpissimam, uel actionem bonæ fidei re adhuc integra, his enim casibus tollitur actio ipso iure per pactum, sicut stipulatio per stipulationem, si hoc agatur. Item acceptilatio, quæ pactum nudum est (licet solenne) si utilis fuerit, ipso iure actionem tollit. Hactenus de inutilibus pactis, nunc de utilibus pactis. Utilium pactorum (sicut dictum est) quædam sunt expressa, quædam tacita. Quædam principalia quædam accessoria. Item quædam sunt nuda, quædam induta. Nuda quædam fiunt per se, quædam in contractu non in continenti, sed postea per se facta pariunt retentionem non exceptionem, sed actionem: nisi in dote, & cõstitutione. In contractu etiam postea facta nuda pacta pariunt exceptionem, si fiunt ad eam: Sanè si fiunt ad actionem, postea (nisi sint de substantia negotij) actionem quidem non pariunt, sed exceptionem: etiam si ad id non fiant, ut ff. de contrahen. empt. l. pacta. Pacta induta modis quinque uestiuntur. Rebus ut mutuuum, uerbis, ut stipulatio. Literis, ut chirographum. Consensu formato in nomen speciale transeunte, ut uenditio locatio. Sed & lege dicta in re sua tradenda uestiuntur pacta ut C. eo. l. legè, non tamen omni lege: Ecce enim si creditor paciscatur ut pro decem mutuis sibi reddantur xi, uel dentur usuræ, nihil agit. Sed & si data dote matrimonio copulato pater etiam incontinenti paciscatur simpliciter eam sibi reddi nihil agit, ut infra de iur. do. l. auia & de pact. conuen. l. quamuis. Sed & si tibi ea, quæ pro colonis conducti prædij prorogasti, dominus sine stipulatione promiserit conueniri non potuit, ut C. loca l. si tibi. Sed & si fundo uendito simplici pacto exceperis ut in eum liceat inferre mortuum nihil agis ut ff. de relig. l. quod si. Itè pactorum utilium quædam nomen habent, quædam nomine carent. Nomen habent contractus nominati, ut mutuuum, uenditio, locatio, commodatum, pignus, depositum, mandatum, pro socio, stipulatio. Nomine carent pacta, quæ sunt innominati cõtractus, ut do ut des, do ut facias, facio ut des, facio ut facias. Sed & innominata pacta sunt ea quæ in cõtractibus fiunt. Itè pactorum utilium quædam fiunt ad agendum, quædam ad defendendum. Quædam ex parte actorum, quædam ex parte reorum, quædam incontinenti, quædam postea. Quæ fiunt postea pariunt exceptionem non actionem, nisi sint de substantia negotij, uel nisi de eis faciendis stipulatio præcessit: tunc enim pacta postea facta etiam retro id est incontinenti in contractu facta æstimantur, quia stipulationi inesse creduntur, ut C. eo. l. petens. Item pactorum utilium quædam sunt realia, quædam sunt personalia. Quædam transeunt, quædam non, ut C. eo. l. ex conventionem. Quædam nituntur iure singulari, ut pacta militum ad discrimen prælij pergentium: puta, ut superstites succedant decedenti. Quædam nituntur iure communi. item quædam fiunt de dando, quædam de faciendo. item quædam fiunt adfirmatiuè, quædam negatiuè, item quædam in diem certam, quædam in incertam, item quædam fiunt pure, quædam sub conditione. item conditionalium quædam incipiunt à præcedenti pactioe, quædam à conditione. A pactioe aliàs nuda, aliàs obligatoria. Quæ incipiunt à conditione, aliàs ab ea quæ pendet ex insidijs fortunæ, aliàs ab ea quæ pendet ex arbitrio personæ. Hæc omnia pacta siue hæc stipulationes quando committantur, & quando purgantur, quando non, ex summula l. si pacto quo pœnam C. eo. tit. & c. & ex carminibus. Subdita si fuerit pacto stipulatio pœnæ & c. plenissimè colligere licet. Item pactorum utilium quædam pariunt actiones, quædam informant, quædam elidunt, quædam adiuuant, quædam perimunt. Pariunt & informant iudicio meo in contractibus stricti iuris, ut ff. si cert. pet. l. lecta. quædam in contractibus bonæ fidei, ut ff. eo. l. iurisgentium: hoc ita, si in continenti fiant, Amplius

plius in strictis iudicijs non tantum noua actio, id est præscriptis uerbis, sed pariter & uetus informatur. Sed & siquid fuerit datum nec fiat quod conuenit, ut id quod datum est repetatur, cōdictio generatur. Elidunt pacta quæ sunt ad exceptionem. Adiuuant quæ sunt ad replicationem. perimunt actiones turpes & ex consensu proficiscentes re integra. Item pactorum utilium quædam sunt talia quibus remittuntur iura iam competentia, quædam quibus iura competitura, & ea quæ ad utrumlibet se habent. Nam & spe futuræ perceptionis uel sperata licet pacto remittere, ut ff. eo. l. pactum. Sed & conditionis incertum rectè pacto remittitur puta fideicommissi persecutio, ut C. eo. l. j. Porro conditionaliter relicta uniuersalia & singularia, licet pacto remittantur, non repudiantur, ut ff. de acquir. hære. l. iij. ut ff. de legat. ij. l. si ita. Quippe longè aliud est repudiare quàm pacto remittere. Nec enim propriè repudiamus nisi ea quæ iam nobis delata sunt, & quæ si uellemus ea admittere possemus, ut ff. de acquir. hæredi. l. iij. & ff. de regu. iur. l. qui potest. § quod quis se uelit. Voluntas ergo ab hærede futuro accōmodata est legatario ut occupet legata ante hæreditatē aditam, cū post aditionem non noceat quia fit de relictis quia adfinior extimatur repudiationi quàm pactioni, ut ff. quorum legat. l. j. § quod prætor ait. Vires pactorum (sicut dictum est) sunt quinq; pariunt actionē, pariunt exceptionem, informant elidunt quoq; et adiuuant. Porro etiā aliquando perimunt (sicut iam dictum est) sed tunc pacta naturam pactorum excedunt, & stipulationis & acceptilationis uires assumunt. Nam & (sicut superius dictum est) contra sui naturam hæreditatem transferunt, ut inter milites, ut C. eo. l. licet. Item contra sui naturam dominium transferunt, ut societatis forte pactum, & secūdam quosdam uenditio colata in locum sacrum: aliās enim non pactis, sed traditionibus, & usucapionibus & longis præscriptionibus, dominia transferuntur. Transferuntur inquam traditionibus expressis & tacitis. Expressis ut si res manualiter tradatur iusta causa præcedente regulariter. Tacitis, ut per pacientiam, per exceptionem usufructus, et alijs modis, quos in summa Institutionum de rerum diuisione fas est inuenire. Fit autem traditio corporis expressim (sicut dictum est) aliās re una tradita ut instrumento tradito, ut tradatur res, aliās puta Codex uenditus, qui continetur in instrumento, debet intelligi. Sed & per consequentiam dominium contingit transferri, ut si quis se monachum fieri arrogariue passus sit. Nam his modis, sicut aditione, societate, bonorum possessione dominia trāsferuntur. Transferuntur inquam (sicut dictum est) non tamen per hominis factum, sed per legis imperium. Hoc enim modo transeunt hæreditaria legata commissa ad fiscum si deicommissa illicita. Quippe ipso iure horum dominia quæruntur, ut Institut. per quas perso. Adhæc indagare oportet quid sit, uel quomodo debeat intelligi quod dicitur, si pactum sit remotum à iure communi non debeat feruari. Profecto pactum est remotum à iure communi, ut per contrarium intelligatur quod est (ut ita dixerim) admotum publico iuri: puta si quis paciscatur in læsionem iuris publici, id est ne dolus futurus præstetur, ne tributa dentur, sic enim pacisci non licet. Ergo ius commune dicatur quod est collectiuum, quod priuatum est in singulis id est quod alicui iam competit, uel cōpetiturum est. Et de his (sicut dictum est) pacisci licet de iure publico, imò contra ius publicum non licet, pro iure publico pacisci fas est. Nam & si quis dixerit se uiolatū sepulchri non acturum postea poenitentia acta ante litem ab alio cōtestatam, si uolet aget, ut ff. de sepulchro uiolat. l. iij. Amplius pactum contra leges factū nullam uim habere dicatur, ut C. eo. l. pacta. Constat autē quod ædilitium edictum lex est, iurisq; prætorij portio quædam, ob id explorandum arbitror quid sit quod legitur licet re pacisci cōtra edictum Aedilium, ut ff. eod. l. pacisci: puta si is, qui emit pecus

morbosum, uiciosum seruum, fundum pestiferū, paciscatur ne de morbo quaeratur, ne pro uicioso experiatur. Idem dici potest de senatusconsultis. Ecce enim filiofamilias accipiente mutuam pecuniam pater urgetur contra senatusconsultum si renunciauerit Macedoniano. Item mulier quæ intercessit artabitur si dixerit non usuram Velle iani remedio. Quid ergo dicemus ad has antinomias quomodo resoluemus? Hæc iuris ænigmata qualiter enodabimus? quas leges inducemus, quos iuris articulos allegabimus, ut sufficienter respondeamus? perfectò ita respondendum & distinguendum puto. Pacta quidem prima siue principalia quæ fiunt contra iura prædicta, id est uenditio morbosorum pecorum celebrata per uenditorem etiam ignarum, numeratio numerorum contra Macedonianum Senatuscon. intercessio mulieris omnino nullam uim habet: uel per exceptionem, obstat enim exceptio. Quippe emptor morbofi pecoris præcium repetet si pecus redhibet. Mulier quoque iuris ignara si ex intercessione sine iudice solueret repetere posset, filiusfam. minime. Atqui pacta prima siue principalia (sicut iam dictū est) quia interdiciente lege facta sunt, inutilia sunt, & nullā uim habent per exceptionem. Excipiunt enim si conueniantur pater, mulier, morbo si animalis emptor: hoc ita, nisi iuri sibi cōpetenti renunciauerint, hæc enim pacta sequentia siue secunda id est de renunciando facta, cum non interdiciente iure sed permittente sint conferta ualent, & omnimodam uim habent. Quamuis enim senatusconsulta, & ædiliū edicta inhabeant pacta prima id est morbofi pecoris uenditionē, pecuniam filiofam. creditam, mulierem intercedentem admitti non tamen prohibēt emptorem, filiumfam. & mulierem renunciare suo iuri: imò licet cuique renunciare his quæ pro se sunt introducta. Excipitur ubi conuenierit ne pignus uendatur, ne precarium ante diem præfixū reuocetur, ne exceptio ulla in iudicio obijciatur, ut maritus in solidū excutiatur, ut dos ulteriori die soluatur, ut ab eo quod postulare prohibitus est postuletur, ut seruus cōmunis contra socium torqueatur, ut fundo fructuario: etiam consentiente fructuario, seruitus imponatur, ut pecunia non soluta die præfixo pignus efficiatur creditoris, ut ff. de pignoribus l. iij. & ff. de preca. l. cum precario, et ff. si quis caut. l. sed & ff. de pact. dotali l. de die, & ff. de postulan. l. quos prohibet, & C. de quæst. l. seruos, & ff. de usufruct. l. sed & siquid. forte utique dici potest, quòd ideo scriptum est ualere pactum contra ædilitium edictum, quia nō est principalis pars iuris id est una de septem partibus iuris scripti, sed est pars partis id est prætorij iuris. In summa diligenter attendendum est, quòd pactum quod fit de hæreditate obuenitura, aliàs ualeat, aliàs non ualeat. Valet, si duo pluresue paciscantur de successione tertij illo tertio consentiente & consensum postea non reuocante, ut C. eo. l. ult. Valet quoque inter socios si paciscantur hæreditatem, si qua obuenierit, se communicaturos ut ff. pro socio. l. iij. Item ualeat pactum de futura successione liberti præstanda emptori, eo scilicet in casu cum dominus seruum uenditum non tradidit sed manumisit, ut ff. de act. empt. l. si quis. Sed & is qui est institutus idemque impuberi substitutus, si uendit hæreditatem de qua fuit institutus, pacisci potest: imò cauere debet quòd hæreditatem sibi ex impuberis substitutione obuenientem præstabit, ut ff. de hære. uendi. l. ij. § ij. Prædicta omnia pacta ualent quia cessat malitia & sublata est spes acerbissima. Non ualeat pactum de futura successione, si duo pluresue paciscantur de successione tertij, illo incerto, uel conficio sed non resistente, uel consentiente, sed non in consensu perseverante. Idem forte fiet si prædictis concurrentibus alter alteri non uice mutua hæreditatem tertij spopondit. item pactum, quod fit à patre cū filia ut succedat cum fratre ex parte æqua, uel de dote conuenta nō habeat regressum ad bona paterna, non ualeat: & quia fit inter patrem et filiam contra bonos mores, quia admittit liberta-

liberta-

libertatem testandi, & quia meritis non pactis ad obsequia paterna adstringendi sunt filij. Sanè iudicio meo pactum quod fit de hæreditate obuentura ualeat, quippe nuncupatur de successione futura, sed quod fit de obuentura hæreditate non ualeat: Nam & talis transpositio aliàs non absimilem uarietatem inducit. Ecce enim si dicimus hic est Magister Petrus artis literariæ præceptorem designamus, si dicimus hic est Petrus Magister aliquando cerdonem, aliquando locoræ ipsorum purgatores significamus. Item in summa sciendum est, quod nemo simplici pacto se potest prægrauare, ut non liceat sibi suum locum ædificare uel dedicare, ut ff. eo. l. nemo. forte stipulatione hoc fieri potest. Item & illud sciendum est, quod agnatio, filiatio, paternitas, libertas, pacto repudiari nõ possunt, ut ff. eo. l. ius agnationis, & C. de patria potest. l. abdicatio. Item & illud dicendum est, quod si conuenerit ne dominus à colono qd perat, colonus tamen non ideo minus petere poterit à domino, ut ff. eo. l. si conuenerit. Sed & illud sciendum est, quod si pupillus in eo esset ut ab hæreditate delata abstineret, ideo tutor cum creditoribus decidit, tutor idemq; creditor eadem parte contentus esse debet in quam alios creditores prouocauit, ut ff. eo. l. cum in eo. Quippe qui negocia aliena susceperit id ipsum in se pati debet quod in alijs egit, ut ff. mand. l. si negocia. Adhæc & illud nosse expedit quod si creditor debenti sibi centum dixerit, si mihi quinquaginta usq; ad dies quinquaginta dederis residuum tibi accepto feram: licet creditor nolit accepto ferre quinquaginta, tñ solutis quinquaginta infra dies quinquaginta debitor pacti uel doli utetur exceptione, ut ff. eod. l. si intra. forte simili ratione si quis cui dederit ut secum transigat, nec is qui accepit transigere uelit iste qui dedit si conuenietur, licet non rei transactæ pacto doli tamen utetur exceptione.

DE TRANSACTIONIBVS.

TIT. IIII.

EXplicauimus de pactis in genere, nunc audiamus in specie id est de transactionibus. Vel aliter disseruimus de pactis gratuitis & æquis nunc loquamur de pactis non gratuitis & iniquis. Omnis enim transactio iniqua est. Et quidem iniqua est rei intuitu, æquissima est ratione finis & pacti. Videamus itaq; quid sit transactio, unde dicatur, qd sit æquitas transactionis, quis possit transigere, quis non, & de qua re, & de qua non, quæ sit inspectio mixta, quæ sit distinctio transactionum, quis sit effectus earum. Transactio est de re dubia & lite incerta decisio non gratuita id est aliquo dato uel promisso, ut C. eo. eo. l. transactio. & hoc quoq; fit aliàs uerè, aliàs per interpretationem. Ecce enim si duo instituti & inuicem sibi restituere rogati transegerunt, licet nihil sibi dent, ius tamè interpretatur eos dare quamuis nihil detur et alterum alteri uice mutua dare. Sequitur de re dubia & incerta lite id est per litem aliàs cœptam, aliàs futuram. Nam & ante litem contestatam rite transigitur, ut C. eo. l. causas & ff. de condi. indeb. l. eleganter. Quarta dicta est transactio quasi actionis transitio, ab actione enim transit qui transigit, & is qui agit propriè transigere dicitur: sed & is cū quo agitur transigere dicitur, sed abusiue, ut C. eo. l. ij. Transactionem seruari utile est. Si enim expedit seruari simplicem pactionem multo magis & transactionem. Sed & non dominus ut tutor curator rite transigit: Nempe nullus legitimus reprobaretur, ut C. eo. l. fratris, aut quia tot lites emergerent quod terminari non possent, aut quia si quis alius est litium finis legitimus, & transactio est non minus litium finis legitimus. Transigere potest dominus, compos mentis maior xxv. paterfam. liberam habens administrationem. Sed & non dominus rite transigit ut tutor, curator, procurator simplex minimè, ut ff. de procurato.

Omnes transactiones iniquæ

l. mādato: etiā si sit Cæsaris, pcurator, ut ff. eo. l. nulli & C. eo. l. præses. Transfigere licet de statu psonæ, & primitiue de seruitute, accidentaliter ut de emācipatione, de specie, de quātitate, de priuato crimine, de publico crimine, qđ pœnā sanguinis ingerit: præterquam de adulterio propter castitatis priuilegia, de publico crimine quod pœnam non adimit minimè, præterquam de falso instrumento, quod quidem crimen quandoq; publicum est, nec uitam adimit, ut falsi testamenti, quandoq; adimit ut falsæ moneræ. Item de alimentis futuris sine prætoris transfigere nō licet, ut C. eo. l. de alimentis: nisi longe meliorem alimentarius obsequioris uitæ suam reddiderit conditionem. Item de re iudicata transactio facta nō ualet, si tamen cesset esse iudicatum, & si negetur, ualebit, ut ff. eo. l. post. Idem si ignorari potest. Idem si sit appellatum uel appellari possit, ut ff. eod. l. & post. Idem si restitutionis causa pendeat ut C. eod. l. si causa. Sed nec de controuersijs quæ ex testamento pendent transigi potest, nisi inspectis cognitisque uerbis testamēti, ut ff. eo. l. de his. possunt em̄ uerba esse inspecta uel cognita, & tamen lis mouetur, & præstatio denegatur. Quid ergo si post rem pro certo iudicatam fuerit transactum, & quidem nihil agitur quoad hoc ut sine causa perimatur, sed siquid fuerit datum extenuabit iudicatum ut ff. eo. l. & post. Porro iudicio meo post transactionem, & post iudicationē, & post acceptilationem lis sopita cum pacto poterit restaurari, ut C. eo. l. si diuersa. Mixta inspectio seruatur meo iudicio, quia licet res talis sit, de qua transigi potest, & persona sit talis quæ transigere potest, non tamen ea persona de re filiorum emancipatorum ad eorū incommodum transigere potest, ut ff. eo. l. de re filiorum. Sed nec transactio matris non nutricis filijs præiudicabit, ut C. eo. l. transactione. sed nec procuratoris simplicis, sicut superius dictum est. Transactio aliās celebratur bona fide, aliās dolo: in fide bona nisi fiat quod conuenit, exceptio cum effectu obstabit, & replicatio locum non habebit. Si non seruetur à transigente quod conuenit, si prima actio uiuit, instaurabitur, & per replicationem adiuuabitur: si acceptilatum est de dolo agitur, nisi & de dolo transactum sit, sine dolo tamen: Sicut enim de re facta transactio dolo, non ualet, ita nec de dolo per dolū iudicio meo, ut ff. de condit. inde l. eleganter. Si dolo fuerit extorta transactio & sine acceptilatione, si excipitur, perpetuò de dolo replicabitur: licet non nisi infra biennium contra dolosum de dolo agatur, ualebit ergo transactio facta de quo debet, & à quo debet, & sicut debet, & cui debet. Item transactio alia est specialis, ut C. eo. l. age, alia generalis, ut C. eod. l. sub prætextu. Item transactio alia innititur solo consensu partium, alia innititur consensu & partium, & amicorum, & iudicum. Item transactio fit aliās generalibus uerbis & est generalis ut C. eo. l. sub prætextu, aliās fit generalibus uerbis & est specialis: siquis enim de specie certa uel quantitate egerit & transegerit, seq; nihil amplius petiturum scripserit, licet generalia uerba profuderit, non tamen eo minus de alijs poterit agere, subauditur enim eo nomine, ut C. eod. l. si de certa, & C. de solut. inquisitio, & ff. de pact. dota. l. ij. Item transactio alia simplex, alia duplex. Simplex est illa quando alter transigit, alter est is cui transigitur, alter accipit, alter tribuit. Duplex est quādo uterq; transigit, & uterq; est is cui transigitur, uterq; accipit, uterq; tribuit, ut C. eod. l. si super. Item transactio aliās recipit conditionem tacitam, ueluti siquis auunculo puta transegit, eo in corde concepto qui ab eo hæres instituet, licet enim non instituat transactio non irritatur, ut C. eo. l. si maior. Idem foret hoc in casu iudicio meo si conditionem expressisset, aliās secus, ut C. de condit. ob causam l. si repetendi et ff. de condit. ob cau. l. iij. Cōditionem tacitam recipit transactio, puta siquis ex falsis instrumentis transegit inest enim cōditio tacita si instrumenta sint uera, ut C. eo. l. si ex falsis. Idem puto si ex falsis instrumentis iuramento

à iudice

à iudice delato, secus existimo si metu iuramēti à me delati alicui transégi, puta si is cui detuli iuramentum admisit & iurare uoluit. Rescinditur autē transactio prædicta per transigentem, non per eum cui transigitur. Esset enim absurdum si is cui transigitur audiretur quod falsum instrumētum adduxerit. auditur etiā is qui transigit etiamsi iurauit, similis conditio tacita subintelligitur, ut C. de nō nume. pecu. l. ult. & ff. loca. l. quæro. Legitimæ transactionis effectus hic est, ut ei qui conuenitur exceptionem pariat, si pacto paret, sicq; conuenit, quod si nihil tale conuenit, exceptio ei, non tamen repetitio eorum quæ dedit, competit, ut C. eo. l. cum proponas hoc ita si transactum est forte etiā idem est si non transigitur. Sed & præscriptis uerbis is cui transigendū fuerat agere poterit (iudicio meo) si ei non transigatur. Porro si is cui transigitur pacto non pareat, distinguitur utrum re actio uiuat, aut extincta sit. de dolo agitur (sicut iam dictum est) si tamen nec biennium excessit, nec dolo transactum sit. Si uiuit ad eam reditur, sed si excipiatur, de dolo uel infactum replicatur, ut aduersarius ad obsequium placitorum urgeatur, ut Codicis eodem. l. siue. Hoc ita, si actio uiuit in tali uita, si enim spirat præscriptis uerbis agitur non de dolo, non pristina. Ecce enim si pro fundo quem petebas, prædium transactionis causa traditum fuerit euictum, non de dolo agitur, quia prior de rigore competit: non pristina, quia cum effectu obstat exceptio, nec competit replicatio. Cumq; nec de dolo, nec pristina agi possit, constatq; quia ob euictionem agi debeat, in subsidiū præscriptis uerbis agitur, pro prædio, inquam, non de quo transigitur. Sufficit si is qui transigit destituit, nec enim titulū præbet ei cui transigitur, sed is cui transigitur præbet ei cui transigit. Sed & quod dicitur conuenit prædium dari, oportet intelligere tradi. Nam cum uenditor non teneatur, ut rem accipientis faciat, multo minus is cui transigitur, ad id teneri debet. Sed nec obstat quod conuenit dari prædium liberum, est enim uerbum liberum principis non paciscentis, ut C. eo. l. cum proponas. Item si mater exhæredata transigit, nec accepit & decessit, querelam nisi fuerit præparata etiā ad filium non transmittit, in patre secus est hodie. Sed si fuerit contestata, ab hærede non instauratur, si fuerit remissa à matre: licet enim mater si uiueret querelam posset repetere, filius tamē non ualet id efficere, sed nec de dolo hoc in casu filijs datur, quia nec iure proprio, nec hæreditario. Item nec ad querelam rediri potest, uel quia pacto ipso iure specialiratione querela tollitur, quo ad hæredem, licet nō quo ad matrem. Vel si non tollitur propter odium tanquam sublata censetur. Cum ergo nec prior, nec de dolo competit, constatq; quia aliqua competere debet præscriptis uerbis actio datur, ubi stipulatio non intercessit, ut C. eo. l. cum mota. Forte etiā præscriptis uerbis actio nascitur, ut C. eod. l. si pro fundo iure speciali, siue casualiter, uel (quod melius puto) non nascitur sed datur. Ait enim Imperator in l. cū mota danda est, & in l. si pro fundo actione ciuili subdita. Nec enim ex transactionis pacto nasci potest actio, ut C. eo. l. siue & C. de pact. l. cum proponas. Ideo autē non nascitur ex transactione actio, quia licet transactio rigore inspecto uideatur facio ut des, ex tali tamen facio ut des, ut ita dixerim actio non oritur: uel quia in transactione nec adest nec abest, uel si adest & abest, incertum est quid absit uel qd adsit, uel (quod melius puto) magis propriè dici potest non facio ut des, quam facio ut des. Nec enim qui transigit facit id est desistit. Quod autem dicitur ex transactione actio non nascitur transigenti, sic intelligitur, quia uel primā uel de doli nouam actionem habet. Porro ei cui transigitur non tamen competit exceptio, sed conditio datur, si transactioni factæ non statur, sed si post dationem non transigitur, danti præscriptis uerbis (sicut superius dictum est) actio datur. nec moueat quia datio utpote ob causam facta actionem parit transigen-

ti, cessatio minimè. Est enim fortior datio quàm nuda pactio, id est transactio. Item nec obstat quod dicitur in transactione duos contractus notari posse do ut facias, facio ut des, & primum actionem parere, secundum minimè. Item nec illud moueat quod C. eo. l. cum te, transactio contractus appellatur, nec em̄ propriè contractus est: licet duos uideatur in se continere contractus, nec propriè quasi contractus est, imò nuda pactio, licet notabile & mirabile uideatur continere in se contractum geminum, quorum primus (ut iam dictum est) actionem parit, alter minimè. Inde est quod mirabuntur ut transactio dicatur nudum pactum. Quippe (sicut dictum est) transigere impropriè dicitur qui transigit nō is cui transigitur. Transactio inquam (ut dictum est) cum sit nudum pactum neq; contractus est, neq; quasi contractus: imò, ut certiore rationem sequamur, magis propriè distractus est, nec em̄ qui transigit dissimilis est ei qui soluit. In summa notandum est, quòd transactio tenet, etiam si non Aquiliana stipulatio, sed simplex pactio intercessit, ut ff. eo. l. ij. Sed & ubi Aquiliana interponitur lites in suo statu remanent, de quibus non est cognitum cogitatumq;e. Liberalitatem enim captiosam interpretatio prudentiam fregit, ut ff. eo. l. v. Item si quis ignorans ea quæ in testamento erant transegerit nō tam paciscitur quàm decipitur, ut ff. eo. l. iij. §. j. Itē transactio, quæ de alimentis certis, & profectò in futurum debitis interponitur, etiam præiore autore, impropriè transactio dicit, sed æquiuocè transactio id est finis siue refutatio nuncupatur. Similis est de fideicommissio uicissim relicto facta transactio, ut C. eo. l. de fideicommissio. Item & illud notandum est, quòd transactio facta de hominis conditione, & maxime pro libertate ualeat, ut C. eo. l. ult. Item & illud sciendum est, quòd si quis cōtra transactionem per principem iuratum uenerit ipso iure infamis erit, ut C. eo. l. si quis. Amplius sciendum est, quòd si transigenti non fiat, uel detur quod conuenit, ad primam actionem acceptolatam non reditur, sed excipitur de dolo, uel in factum replicabitur: sicq; aduersarius ad obsequium etiam nudo pacto promissorum urgebitur metu actionis pristinae, uerum (iudicio meo) aduersarius poterit duplicare, si uelit, & adhuc idem conuenit facere, maxime cum nihil agentis intersit, etiam ante litem contestatam. Sed nec amplius transigens petere poterit uel debet, etiam si sibi dari placita repræsentata necdum probentur, nec offerantur, ut C. eo. l. si maior. Amplius in summa sciendum est, quòd transactio non minorem autoritatem habet quàm res iudicata, ut C. eo. l. non minorem, hoc quantum ad exceptionem. Item minorem habet autoritatem quia nō parit actionem nisi secundum quosdam in l. commodati & in l. si pro fundo. Sed & maiorem id est multipliciorem autoritatem habet transactio quàm iudicatio. Quippe quando interponitur ex consensu partium & iudicantium, iudicatio nullius consensum exigit nisi iudicantium. Sed & propriè maiorem autoritatem habet. Ecce enim miles licet possit excipere post iudicationem ante solutionem, non tamen poterit (iudicio meo) post transactionem. Sed & secundum quosdam sub prætextu specierum postea repertarum instauratur iudicatio, & non transactio. Sed & per errorem calculi lata sententia quandoq; rescinditur, transactio minimè.

DE ERRORE CALCULI. TIT. V.

FIt saepe ut transactio fiat per errorem calculi & ideo de errore calculi loquamur. De errore calculi ita debet intelligi, id est de transactione quæ fit per errorem calculi, id est computationis posito eo per quod fit, pro eo quod fit ut apud Persium,

Hunc Macrinè diem numerata meliore lapillo.

Quod

Quod inquam lapillus per contrarium uocatur calculus quia nō impune calcatur. Sed & causæ examinatio calculus appellatur, ut C. de iudit. l. rem non nouam. Item sententiā definitiua calculus nuncupatur, id est quia per eam līs calcatur id est terminatur, ut C. de appell. l. si actor. Et quidem errore calculi reuelato falsitas exulabit, ueritas præualebit: nisi transactio intercesserit, uel iudicio contineatur expressim. Tunc enim sententiā adeo nulla est quod non est opus ut rescindatur, nec est opus appellatione, ut per appellationem infringatur. Sane si iudex errorem non expresserit, sed duntaxat in corde conceperit & sic pronunciauerit sententiā tenebit. Ecce enim si quis in corde suo putauerit quod xxv. & quinquaginta faciunt centum, ideoq; dixerit, Luti Titī condemno te in centum sententiā tenet, si uero expresserit & dixerit, quia depræhendo te ex hac specie debere xxv. ex alia quinquaginta, ideo cōdemno te in centum sententiā nulla est. Nam & si iudex dixerit censeo hunc potuisse testari licet hic impubes fuerit sententiā ualet. Quippe nomen impuberis expressum non est, si uero fuerit expressum, puta si iudex dixerit, Censeo hunc impuberem testari potuisse sententiā prorsus nulla est, ut ff. quando sent. l. j.

DE POSTVLANDO. TIT. VI.

MAbito tractatu de edendo incidenter de pactis et transactiōibus Imperator ad materiam suam inseruit. Cum ergo de edendo & in ius uocando diximus, de postulando adnectamus. Quippe postulatiōibus opus est, ut iudicia uentiletur, iurgia discutiantur. Videamus itaq; quid sit postulare, & qui non possint postulare, ut sic per consequentiā intelligamus, qui sint illi qui postulare ualeant. Postulare est desiderium suum uel amici, in iure apud eū qui iurisdictioni præest exponere. Hoc fit agendo siue intendendo, uel desiderio alterius contradicendo, uel excipiendo uel negando. A postulando remouentur quidam, aliās sententiā, aliās iure. Sententiā aliās ad tempus, aliās in perpetuum. Ad tempus prohibitus postea postulabit, perpetuo postulare prohibitus, non, ut C. eo. l. j. Et quidem indistinctè prohibitus apud neminem postulabit superstitè prohibente, si uero apud se prohibitus fuerit, apud alium & prohibētis successorem poterit postulare, ut ff. eo. l. puto. Iure prohibetur quis, aliās iure principum, aliās iure interpretum, aliās iure prætorio. Iure principum remouentur litium redemptores, & qui non sunt catholici, ut C. eo. l. si quis, & l. nemo. Iure interpretum remouentur qui sunt iudicaturi uel arbitraturi ut C. eo. l. quisquis & ff. eo. l. j. Sed & qui adsident non postulabunt ut ff. de assesso. l. nemo. Iure prætorio tripliciter. Quippe alij in totum repelluntur, alij pro se tantum permittuntur, alij pro se & pro certis alijs personis postulant. In totum repelluntur prorsus surdi & minores xvij. annis, nisi procedant in publicum causam absentiaē allegando, non causam causæ reddendo, ut C. de procurat. l. exigendi & ff. eo. l. seruū. Sed & in ætate prætextata, aut Paulo maiore, fertur Nerua filius publice de iure respondisse. Pro se tantum permittuntur cæci, & muliebria in corpore suo passi, & qui alia maximā turpitudinem contraxerunt. Et pro se & pro certis personis postulant mulieres, interdū etiam qui ex leniore causa efficiuntur infames. In summa notandum est, quod etiam liberti & maximè literis eruditi postulare possunt, ut C. eo. l. ij. Item & illud sciendum est, quod de exilio reuersus ritè postulat, nec adhibetur distinctio quo crimine silentium uel exilium sit irrogatum, ne cui scilicet pœna tempore determinata contra fidem sententiæ ulterius porrigatur, ut ff. eo. l. Imperator. Hoc ita intelligo, si crimen sit leuius nec importet infamiam, ut infra potest intelligi.

E ij

quía licet sit infamis pro se non postulabit, & pro certis personis. Item eos quos prætor apud se postulare prohibet, etiã si aduersarius eos postulare pasciatur, omni modo prohibet, ut ff. eo. l. quos. Item illud notandum est, quod ex causa phibitus pro alio postulare, potest ex ea quæ infamiã non irrogat, ideoq; ius postulandi pro omnibus non aufertur, in ea tamen prouincia pro alijs nõ re etè postulat in qua præses fuit qui sententiã dixit, in alia uero non prohibetur licet eiusdem nominis sit ut Misia & Germania.

DE ADVOCATIS DIUERSORVM IUDICIORVM.

TIT. VII.

AVdiuimus de postulationibus in genere, nunc audiamus per singulas species, id est de aduocatione & procuratione. Verum quía dignior est condicio aduocatorum, de aduocatis primo dicamus. Videamus itaq; qui dicantur aduocati, & quot nominibus nuncupentur, & quid debeant agere ut honorentur, & quid debeant omittere ne puniantur. Aduocati sunt omnes omnino qui causis agendis quoquo studio operantur, ut ff. de uarijs cognit. l. j. Aduocat quis interdum pro se, interdum pro alio, interdum de iure tantum, interdum de factõ tantum, interdum de utroq; interdum allegãdo causam causæ, interdum allegãdo causam absentia. Hi dicuntur non tantum aduocati, sed & rogati, & caufarum patroni, & milites, inermi militia id est literatoria militantes. Militant namq; patroni caufarum, qui gloriosæ uocis confisi munimine laborantium uitam, ne amittant quod habent, & ut acquirant quod nondũ habent, posterosq; defendunt, ne plectantur, ne infamentur, ne in seruitutem detrudantur, ut C. eo. l. aduocati. Et temperare debent ab iniuria, nullam cum cliente suo cõferant partionem, ex industria nõ protrahant iurgium: honori suo non putent esse detractum si ius non habeant sedendi, cum necessitatem elegerint standi. Item de parte litis pacisci non debent, sed neq; defalario immoderato, id est quod excedit centum aureos in causis singulis: Hoc enim salarium & non amplius, aduocato de iure promittatur pro facundia aduocati, pro magnitudine iudicij pro consuetudine fori, ut ff. de uar. cognit. l. j. & C. de postul. l. siqui. Item gaudeant aduocati quia quidquid quæsierunt ex sua professiõe ultra peculium castrense habebunt, & post patris obitum præcipuum uindicabunt, & de eo testari poterunt etiam uiuente patre communi tamen iure, ut C. eo. l. fori. Caueant tamen aduocati in matricula scripti ne contra repub. à qua aluntur aduocationem exerceant. Excipitur nisi fiant tutores curatoresue, tunc enim etiam si aduocauerint pro repub. contra decessorem minoris uel in minorem, postea tamen uersa uice contra repub. etiã in eadem causa pro minore poterunt aduocare, ut ff. de postul. l. puto & l. ult. Item caueant aduocati ne præuaricentur. Nempe probato crimine, & extra ordinem punientur, & iteratõ quæritur de causa etiã post sententiã. forte & post solutionem adinstar corruptorum testium & falsorum instrumentorum ab iudice delatorum & iuramentorum. In summa notandum est, quod uelamento absentia patroni causæ ex ordine finita causa non instauratur, ut C. de postul. l. uelamento. Item sicut iam dictũ est, in eodem negotio nemo debet esse aduocatus, iudex, adfessorue ex ordine, ut C. de postulan. l. quisquis.

DE ADVOCATIS DIUERSORVM IUDICVM.

TIT. VIII.

SVpra de aduocatis diuersorum iudiciorum diximus, nunc audiamus de aduocatis diuersorum iudicum. Inter hũc titulum & superiorem distinguitur, quia

quã in superiori agitur de aduocatis in scriptis in matricula, sub hoc titulo agitur de his qui non sunt scripti in matricula, uel aliter, Suprà de aduocatorum officio, hic de eorum priuilegio. Aduocatorum officium laudabile, & uitæ hominum necessarium, maximè principalibus præmijs oportet remunerari, ut C. eodem l. laudabile. Item eo priuilegio gaudent aduocati ut eis nulla inspectio, nulla ingeratur peræquatio, nulla operis instructio, nulla discussio, nullum imponatur ratiocinium, nullum deniq; eis aliud mandetur, præter arbitrium in eodem duntaxat loco, ubi aduocationis exercent officium, ut Cod. de aduocatis diuersorum iudiciorum l. vj.

DE ADVOCATIS FISCO. TIT. IX.

Suprà de aduocatis generaliter, nunc de aduocatis fisci uideamus. habet fiscus aduocatum perpetuum, habet ad tempus id est accidentaliter & assumptiue, non substancialiter. Aduocati fisci perpetuo absentes singulari iure contra fiscum sententia lata non tenent, ut C. eo. l. ult. & C. si aduers. fisc. l. ij. & ff. de iur. fis. l. fiscus. Caueat tamen fisci aduocatus ne fiscalia cõmoda occultet, neue priuatos calumniose inquietet. Item caueat ne in causa fisci quamuis salarium nondum percepit, contra fiscum patronum uel præstet, ut C. eo. l. j. forte per contrarium intellectum non percepto salario aduocabit contra priuatum, uel ne, id quod iniquum est, statuatur maximè subauditur. In summa notandũ est, quod etiam aduersus fiscum, is qui non est aduocatus fisci, exhibebit si uolet patrocinium, dum eam, scilicet causam quam cum fisci aduocatus uel accidentaliter fuerat, tractauit, suscipere declinet: excepto (quod superius diximus) id est nisi tutor curator uel ei, contra quem aduocauit, postea fuerit constitutus.

DE ERRORE ADVOCATORVM, ET LIBELLOS SEV PRECES CONCIPIENTIVM. TIT. X.

Errant sæpe aduocati, etiam scriptores libellorum sententiarum & precum scriptores, id est conuenientium libellorum. Et certe si aduocati errauerunt in facto, narrando, confitendo, iudicando his præsentibus quorum causæ aguntur, perinde dominis præiudiciũ irrogabitur ac si ab ipsis dominis litium proferatur: licet & in præiudicio distinguatur, & in erroris quoq; correctione distinguitur. Ecce enim proprium errorem litigator usq; ad sententiam corrigere poterit, ut C. de iur. ignoran. l. error. Error aduocati nõ nisi infra triduum corrigitur nec aliud iudicio meo dissimulari uel dici potest, ut C. eo. l. ult. Nam & alias pactum quod quis fecit de successione danda sibi, prorsus est nullum. Si tamen alijs paciscentibus de sua consenserit successione, & in cõsensu usq; ad mortem perseverauerit, pactũ ualebit. Errores scribentium preces, sententias uel nõ præiudicant. Quippe si probabitur aliud fuisse sententiatum quàm inueniatur scriptum, scripto non irrogabitur præiudiciũ. In summa notandum est, obstare non debere quod C. eo. l. ij. legitur, probari posse condemnationem non intercessisse, subaudiri enim debet, sicut scriptura perhibet, ac si apertè diceretur sed intercessit aliter, ergo non est absurdum, sed condemnatus probare debet, quia non simpliciter negat, sed & aliquid adfirmat.

VT QVAE DESVNT ADVOCATIS PARTIVM, IVDIX SVPPLEAT. TIT. XI.

B ij

EXposuimus quid iuris sit, si aduocati malè dicūt, idest in facto errant, nunc audiamus quid iuris sit, si minus allegant, inquit, quidam iudex supplebit de facto tantum, alij de iure tantum. Ergo de utroq; nempe etiam eremoditio contracto iudex pro absente debet allegare & eius partes implere, ut C. de appellat. l. ult. & de tempore appellat. l. ij. Idem existimo iudicem facere debere, quando mortuus accusatur; Nam & absentis litigatoris uel mortui absentia, dei repletur presentia. Cū em̄ iudex iudicat quid aliud credi debet quam deum iudicare? in Euāgelijis coram positis presentem. Item si litigatores minus dixerint iudex supplere debet ut C. eo. Supplere inquam debet antequam sententiam dicat, ut postmodum legibus & æquitati conuenientem sententiā promat. Porro post Sententiam aliquādo supplet ut de fructibus. Sanè in quæstionibus criminum iudex inquirere debet generaliter, quis homicidium fecerit, nō specialiter id est an Titius perpetraverit. primum enim est inquirentis, alterum suggerentis, ut ff. de quæstio. l. j. In summa notandū est, quod non obstat quod ff. de ædilit. edict. l. j. ædilit legitur, id quod ante iudicium factum est ad iudicis officium non ualde pertinere, licet enim non ualde pertinet tamen utcunq; id est ut supplere possit.

DE CAUSIS, EX QUIBVS INFAMIA IRROGATVR.   TIT. XII.

Apostulando de quo dictum est remouentur infames quandoq; ideoq; de causis ex quibus infamia irrogatur audiamus. Infamis est qui fama caret. Ea propter quid sit fama, quidq; infamia, & ex quibus causis irrogetur exponamus. Fama est illæfæ dignitatis status moribus & legibus comprobatus, & in nullo diminutus. Idem est existimatio, & opinio. Consignificant enim hæc tria uocabula ut ensis, mucro, gladius, illæfæ dignitatis, id est humanæ naturæ. Quippe dignior est homo omni creatura cum etiam ei seruiat, sed & angelica natura; Nam & angelus hominis seruitio deputatus est, sicut in diuinis legitur. Sed & ex eo existimatur homo dignior, quod omnis creaturæ proprietates in se admittit. Cum inanimitatis commune habet, scilicet cum herbis & arboribus ut uiuat, cum brutis ut sentiat, cum angelis ut discernat & mente cōtempletur cælestia, unde Ouidius j. transformationum.

Pronaq; cum spectent animalia cætera terram
Os homini sublimè dedit, cœlumq; uidere
Iussit & erectos ad cœlum tollere uultus.

Et apud Virgiliū, Cœlestis uigor illis est. Huius, inquam, status meritò qui fama est, si fuerit in homine integer poterit quilibet de iure iudicare postulare. Corruptitur autem fama aliàs prorsus, ut cum libertas amittitur, aliàs non minuitur, ut cum circa statum quis plectitur, ut ff. de extraord. cognit. Sciendum hic quod infamia est consumptio, uel absumptio, uel priuatio famæ, aliàs est diminutio uel detrimentum famæ. Irrogatur infamia aliàs per sententiam, aliàs ipso iure, siue ipso facto. Per sententiam aliàs per quasi sententiam, aliàs per ueram sententiam, per quasi sententiam, puta si cui primum fustibus cæso, p. preconem εὐνοφόνῃ ἡρώαθ dicatur, opus est utroq; & uocibus & ictibus, ut C. eo. l. fustibus. per ueram sententiam, aliàs ex genere pœnæ, aliàs non inspecto genere pœnæ, per sententiam ex genere pœnæ infamis redditur, ab ordine motus, relegatus, fustibus cæsus. Ex criminibus tamen quæ nō important infamiam, pœna aucta minutaue remittit infamiam, ut C. eo. l. iij. & iij. & ff. de decur. l. ad tempus. Non enim in omni crimine sententia infamat, ut ff. de publ. iud. l. infamem.

mem. Ex importātibz infamiam aucta mitigat, mitigata non remittit. In pecuniaria autem poena secus est. Nam ea si fuerit aucta auget infamiam, ut ff. eo. Quid ergo si sit diminuta quid esse debeat? non legitur. per sententiam iudicis, inquam, non arbitri. nam inspecto genere poenae scilicet corporalis irrogat infamiam: puta si quis cōdemnatus est de furto, iniuria, uel bono, rapto, similibus. Idem in cōtractibus quibusdam. In criminibus tamen quibusdam distinguitur, quod si aucta sit poena remittitur infamia, si mitigata augetur ut ff. de decur. l. ad tempus, & ff. ad municipa. l. ordine. Sed in criminibus ex pacto, & praeter sententiam infamatur quis, puta si quis numerauit numum pro mala cōscientia ex transactione, uel se numeraturum pepigit notandus erit, secus si iussu praetoris pretium dederit, uel aliis precibus suis, uel suorum ueniam meruit: multo minus notatus erit, qui iureiurando sibi delato & praestito innocentiam approbauerit, ut ff. eo. l. furti § pactus & C. eo. l. nō damnatos. Ad haec per confessionē, infamia in criminibus irrogatur, ut ff. eo. l. quoniam. In contractibus tamen ex pactione confessione nequaquam, sed duntaxat sententia. Quippe non tam turpis est in cōtractibus pactio uel confessio, ut in criminibus, ut ff. eo. l. in actionibus. Condemnatus autem siue de delictis, siue de negotio, ita demū infamatur, si & suo nomine condemnatur: Nam si per procuratorem litigasti, & procurator condemnatus est, procurator non notabitur, quia nō suo noie condemnatus est, sed nec tu notaberis quia nullo modo condemnatus fueris, si ab initio causam per procuratorem agitaueris, ut ff. eo. l. furti. § si quis alieno. praeterea sciendum est, quod non satis est, quod quis fuerit condemnatus actione ex cōtractu, uel quasi, ut tutelae: nisi fuerit condemnatus directa, non contraria. Item contrarius siquidem non de perfidia agitur, sed de calculo. Excipitur mandati contraria, fortassis nec ipsa, nisi in casu. Nam si pro te fideiussi & solui, mandati si te cōdemnauero, famosum facio, ut ff. eo. l. furti. Illud autem sciendum est, quod nō omnis actio directa ex contractu, uel quasi, infamiam irrogat, ut empti, uenditi, locati, conducti, & condictio quaelibet. Restat ut uideamus quando ipso facto quis reddatur infamis cum ipsum factum, scilicet per se & solum non expectata pactione confessione infamat. Quippe saepe lex non sententia notat, ut ff. de ritu nupt. l. palam. Ecce enim mulier deprehensa in adulterio fit infamis, etiam non condemnata, pactione, confessione. Secus forsitan in uiro. Nam & aliis mulier si infra annum nubat fit infamis, non uir. Sponsalia autem nec foeminae contrahere intra annum prohibentur ut ff. eo. l. de nuptijs & l. illud. Sanè mulier si infra annum peperit, cum uirum elugendum non haberet, uel si à Caesare impetrauerit poterit nubere, sed & notandū est, quod si mulier uidua filiam, & uir filium infam. iussu eorum, quorum in potestate fuerint nuptias cōtraxerint, non ipsi, sed eorum parentes infamabuntur. Adhaec uir qui eodē tempore duas uxores habuit ipso facto infamatur: licet posterior sit uxor tantum de facto, nō enim effectus sed adfectus hoc casu punitur, ut ff. de adult. Sed & ignominiose dimissus, & qui in scenam prodijt. Ludicri certaminis causa, & si nō lusert etiam sine mercede. Sed & qui descendit in arenam pugnaturus, licet nō pugauerit, non ob uirtutem, sed mercedem, sed & qui exegerit usuram usurarum. Et qui uenit cōtra transactionem iuratam. Mulier quoque quae adsumpta tutela contra sacramentum secundo nupsit. Et si mas in mulierem, uel mulier in uirum flagitiose nupsit. Item ipso iure siue ipso facto mulier infamatur quae mortuo uel repudiato marito infra annum nupsit, cum uir irrationabiliter eam abiiciens succubuerit poenis ut authen. de nupt. Item idem fiet si mulier iniuste diuertens infra quinquennium nupsit, ut C. de repu. l. consensu. forte idem in uiro. Idem erit si milites fundos alienos cōduxerint, ut C. locat. l. ult. Idem fiet si senatores

uel præfecti summi uiri matrimonium contraxerint cum muliere scæthica, ut C. de natura. li. l. j. Idem fiet si quis uel si qua mancipia quaestuaría ob cauponam exercendam habuit, multo fortius filias suas si quis prostituerit, ut ff. eo. l. furti. In summa notandum est, quòd condemnatus furti actione fit infamis, non furtiua conditione: hoc si furtum fecerit uel fecisse iudicatus erit. Sententia enim ueritati præiudicat, imò & mutilat, nec obstat quod dicitur C. eo. l. si furti, cum apud quem res furtiua comperta est non infamari, intelligo enim quod ibi fuerit conuentio facta per rei uindicationem, uel per actionem furti concepti, non per actionem furti. Nec enim præses prouinciæ efficere potest ut damnatū furti non sequatur infamia. forte excipitur pater si condemnetur. Item ut quis infametur, opus est ut condemnetur nomine suo, non procuratorio, tutorio, curatorio. item per iudicem non per arbitrum. Item propter furtum à se perpetratum, uel ex sententia sua datum, secus si ob opem præstitam condemnetur, secus si noxaliter iudicetur. Quid ergo dicemus? si iudex dixerit, quia deprahendo te propter furtum ad curiam tractum furripuisse equum, ideo condemno te ut restituas illum, uel eius præcium: forte condemnatus non erit infamis, tum quia nihil ultra rem restituit, tum quia licet pro furto condemnetur, non tamen furti actione, sed rei uindicatione, uel furti conditione condemnatus creditur: secus in expilatione, & in iniuria, ibi enim sufficit cõdemnatio ad infamiam, licet nulla poena sit subdita uel iniuncta. Item in summa notandum est quia si iudex cui dixerit εσυννοφίλῳ τῆσ' αἰσ, uel calumniatus es infamia irrogatur: secus si dixerit nõ iniuste uel temere accusasti, ut ff. ad turp. l. Item iudicio meo l. Aquil. ob dolum condemnatus fit infamis. Quid ergo dicemus? si quis conuentus furti, dixerit actori, nihil equidem mihi conscius sum, sed quia ad curiam erubesco trahi, numero tibi centum numos: hic erit infamis utiq;. Quod enim dici potest præsumitur contra eum. Idem si dixerit, quia rem tuam subripui tibi, & quia in te peccaui numero tibi centum. Sed & condemnatus actione ex contractu ut pro socio, ita demum subit infamiam iudicio meo, si hic ob dolum condemnatus fuerit, non ob culpam. Nam & tutor remotus ob dolum non ob culpam, fit infamis. Quid ergo dicemus? si minor spectaculum populo præbuit, equidem non infamatur, quia licet ex animo stultè agat, se tamen non alium lædit. Item in summa notandum est, quòd sicut actio uenditi, locati, nullaq; conditio etiam furtiua infamat, ita nullum interdictum nec unde uí. Item notandum est, quòd infamia reperitur etiam facti, ut C. eo. l. ea & ff. quod met. cau. l. nec & ff. de obsequijs. Sed & illud sciendum est, quòd in C. decimo de infamibus titulus inuenitur. Item notandum est, quòd dicitur ignominiosè dimissum infamari, ita debere intelligi, si is qui dimisit ignomiæ causam adiecerit, uel id fecerit quod pro adiectione habeatur, puta militem exautorauerit, id est insignia militaria detraxerit, hicq; miles nusquam ubi Imperator sit, morari debeat, ut ff. eo. l. ij. Item illud notandum, quòd licet seruus seruaue, prostitutus prostitutaue, post libertatem nõ tenetur, in seruitute tamen prostitutus prostitutaue post libertatem non infamatur, ut ff. eo. l. iij. & l. penult. Item illud notandum est, quòd condemnatus furti si appellauerit, & fatales omnes effluere permisit retro infamis est. Porro si iniusta appellatio sit pronunciata hodie retro notatur, ut ff. eo. l. furti. Item illud notandū est, quòd ubi pater notaretur, si filiafa. mortuo marito infra annum nupserit, non notatur ex eo solo quia ratum habeat. Prætor enim ad initium nuptiarum se retulit, ut ff. eo. l. quid ergo §. j. Item illud notandum est, quòd si cui præses dixerit callido commento uideris accusationis instigator fuisse, pudor potius oneratur quam infamia irrogatur. Nõ enim qui exhortatur mandatoris officio fungitur, ut ff. eodem lege ob hæc.

EXposuimus supra de aduocatis qui gerentes morē amicis exponūt eorum desiderium, non ut eos uel pro eis sententia dicatur. Nūc audiamus de procuratoribus qui dominorum gerendo personas experiuntur, cōueniuntur, condemnantur, absoluuntur, & inde occasione sumpta de procuratoribus etiā, non iudiciorum sed aliorum negotiorum audiamus. Videamus itaq; quid distingua- tur inter hunc titulum, & de mandatis, quare procuratores admissi sint, quis dicatur procurator, et qualiter instituat, quis instituat procuratorē, quis institui de- beat, de qua re, qualiter officium procuratoris explicetur, qualiter dissoluatur, quis sit effectus procuratoris. Profectō sub hoc titulo agitur de procuratoribus causarum principaliter & plenē, de procuratoribus aliorum negotiorum inci- denter & semiplenē, et in duabus duntaxat legibus l. si procuratorem & l. si pre- cium titulo de mandatis plenissimē agitur & principaliter, de procuratoribus iu- dicialium & aliorum negotiorum. Quia negocijs suis hominis superesse uel no- lunt uel non possunt receptum est ut per alios possint agere, gerere, conueniri, ut ff. eo. l. j. Procurator is est qui administrat scilicet iam, uel ministranda susce- pit negocia aliena, uel negocium alienum, mandato generali uel speciali domi- ni, rei, uel litis. Quippe licet tutor pro domino habeatur, tamen quia non est do- minus rei, litis suae ante litem contesta. procurator non obligatur. Sanē pupil- lus nō tamen infans tutore autore procuratorem ordinat, ut ff. de adimit. tuto. l. ita, procurator quoq; post litem a se, uel contra se contestatam. Atqui procura- tor constitutus ad non iudicium etiā ante negocij inchoationem procurator ritē cōstituitur, ut ff. manda. l. si procuratorem. Procurator cōstituitur eo quod pos- sit mandare mandatum, etiā in mandatario supponente. Quippe inuitus procu- rationem suscipere nemo cogitur, ut C. eo. l. inuitus. Sanē ff. eo. l. filiusfam. dici- tur, quod inuitus procurator dari non solet, ita intelligo contra proprietatē uer- bi, id est non potest non debet. Constituere potest procuratorem regulariter ho- mo liber, paterfam. maior sua autoritate, mentis compos, dominus rei causae sanē ad non iudicium, ut in peculiaribus etiā seruus procuratorem cōstituit, sed ad iudicium puta ubi in seruitutem petitur, ut ff. eodem. l. seruum. Item & filiusfam. quando q̄tam agens quā excipiens procuratorem instituit ma- ximē si pater sit absens, uel pro absente habetur, uel si pater procuratorem nō habet, uel si habet, & procurator nolit experiri. Item minor cum autoritate sui defensoris ritē procuratorem instituit, uerum tamen si minor procuratorem de- derit ad administrandum quamuis non legitimē, si tamen procurator male ges- serit mandati minori tenebitur ut ff. de mino. l. cum mandato. Item exigitur ut sit mentis compos & non prodigus, is qui procuratorem constituit. Item ut sit dominus rei uel litis, saltem ut tutor, curator, procuratorū primus post litem contest. Institui potest procurator ad causam etiā filiusfam. maior ut alleget causam causae, etiā prodigus, non furiosus, non accusatus pendente actione, non mulier: nisi forte pro parente, pro filio, non curialis licet ueteranus, non mi- les: nisi sit procurator in rem suam uel nisi fiat syndicus sui numeri, uel nisi pro li- bertate, uel nisi pro eo qui ad patibulum ducitur, hocq; uerū est de milite etiā si aduersarius eum admittit ut ff. eo. l. si. Sanē miles admissus a sciēte milite po- stea non reprobatur, ut C. eo. l. ita. Idem in falso procuratore, nisi post litem cō- testatam. forte etiā si post sententiā fuerit probatus falsus, ut C. eo. l. licet, tūc enim controuersiae sunt nullae, iudicium nullum, nisi dominus habuerit ratum. Sed & si minor causam agi mandauerit uel egerit si pro se sententiā reportaue- rit ei proderit, sed si contra se non oberit, ut C. eod. l. nō eo minus. Res agenda

procuratori mandatur, si fuerit honesta, iuri cognita, priuata, ciuilis, id est pecuniaria, uel quasi honesta, ideo quia mandatum rei turpis nullum est. Iuri cognita, ideo si quis mandet ut sibi credatur, uel ut in genere credatur nihil agitur, ut institui. mandati. Publica ideo, quia popularis actio dari non potest nisi de uia publica agens priuato damno ex prohibitione adficiatur, ut ff. eo. l. licet. Ideo dixerim ciuilem, & pecuniariam causam, quia criminalis causa non rite mandatur, nisi iniuriarum ab illustribus, ut ff. de iniurijs, alias ad crimem agitandum frustra procurator uenit. Sane ciuilem causam ex ordine quis pro se procurator agitat. Interdum tamen pro se tantum ut illustris, ut C. eod. authen. hoc ius. Interdum interdictum de liberis exhibendis pater non nisi pro se mouebit, nisi uel specialiter cui mandauerit, uel pater ualitudine impediatur, ut ff. eod. l. Pomponius. Item si tutor pupillum suum conuenit, procuratore a se dato, & curatore pupillo constituto, litigare debet, ut C. de in lit. dan. tut. l. ult. Per se tamen quis expedit quandoque negocium: ecce enim seruus per se tantum ex possessione seruitutis in libertatem proclamat, ut ff. eod. l. seruum. Item aetatis ueniam a principe impetratam apud iudicem suum non nisi per se allegabit. Item ubi emphiteuta alienat ius suum, proprietarius non nisi per se nouum emphiteutam in possessionem inducit, ut C. de iur. emphi. Sed & forte iudex post depositum officium in prouincia quam rexerat conuentus, per se & non per procuratorem respondere debebit, ut C. ut infra quinquaginta dies, Explicandum est mandatum nisi fuerit renunciatum & tempestiue, alioquin qui suscepit tenebitur nisi subsit causa quare non sit renunciatum uel in tempestiue, ut Iulii. mandati. Explicare debet procurator quod est sibi mandatum sicut fuerit iniunctum. Ergo si cui mandatum fuerit, ut emat fundum, non debet emere equum. Si cui fuerit mandatum, ut emat fundum Cornelianum, non rite emit Seianum. Item si cui fuerit mandatum ut emat quinquaginta, non debet centum emere. Et interdum tamen iure quis mandatum excedit, & infra subsistit. Excedit si ut causam ageret mandatum suscepit, appellet, debet enim appellare & appellationis causam reddere, ut ff. si tut. appell. Infra subsistit etiam iure, puta si quis mandatum suscepit ut fundum Cornelianum emat centum, & quidem tacite mandatum ei intelligitur, ut possit precio minori emere, ut Institut. mandati. Interdum quoque procurator quiddam facere cogitur, quod a mandato uidetur utcumque aliud. Ecce enim is cui mandatum est, ut petat legatum, de tabulis exhibendis intendere potest interdictum, ut ff. eod. l. ad legatum. Sane omnia licet non sint in mandato, non tamen sunt contra mandatum, imo sunt quasi iuxta mandatum, ut ff. iudica. sol. l. iam tamen. Vbi autem procurator ad causam agendam uel suscipiendam datus rite procedit, distinguendum debet, sit ne procurator rei, uel actoris. Et quidem procurator rei si constet cessare mandatum admitti debet ad defendendum, ut C. eo. l. exigendi. Cauere tamen debet de iudicat. soluendo, nisi dominus iam cauerit pro eo, sed & cauere debet de defendendo. Nam nec locupletissimus suis satisfatione defensor idoneus est. Sed nec qui defendit locuples habet, quo ad hoc ut a satisfatione excusetur, ubi quis agit ueluti procurator actoris, aut constat quia habet mandatum, aut dubitatur de mandato. Si constat de mandato, non est opus ut caueatur de rato, sed de defendendo. poena enim procuratoris non defendentis, id est non defensionem cauentis, haec est ut actio denegetur, ut ff. eod. l. seruum, & C. eod. l. actionem: hoc ita si procurator sit simplex, hoc est si procurator sit in rem suam ex necessitate in fraudem creditorum, sane procurator factus in rem ex necessitate sine fraude non cogitur defendere, ut ff. eod. l. seruum. Quid ergo dicemus quod C. eod. l. inuitus dicitur, actoris procuratorem non esse cogendum suscipere defensionem, quia sufficiat implere fidem: profecto praecise non cogitur, quia

quia nec hoc ei mandatum est, ergo abire poterit etiam impune. Sufficit enim ei quia paratus est, id quod ei mandatum est agere, ut ff. de iureiur. l. iusiurandum. Porro si nolit agere cauet tamen cogitur defendere, uel quod melius est, etiam si iam egit & cauet sufficit si paciatur stipulationem committi. Quod ergo ff. eo. l. sed & hæc legitur, procuratorẽ qui cauet defendere cogendum nisi ex iusta causa recusauerit, etiam ad agendum? sic intelligatur sicut ibidem in sequenti paragrapho habetur hoc est tunc, licet contra proprietatem uerbi etiam is defendit, qui non defendit sed cedit desistit in possessionem reipub. mittit. ubi constat cessare mandatum repellitur is qui cauet ut tanquam procurator experiatur, etiam si plenissime paratus sit satisfacere. Excipitur nisi sit sanguine affinitate coniunctus: is enim etsi constat cessare mandatum, dum tamen non sit euidentis experiari contra mandatum, admittitur, ut ff. eod. l. Pomponius; dum tamen caueat de rato, & de defendendo, ut ff. de negot. gest. l. si autem. Vbi dubitatur de mandato, repellitur procurator, nisi uel probet mandatum, uel caueat dominum habiturum ratum. distinguunt quidã, si negatur mandatum, procurator cogitur ad illud probandũ. Si dubitatur dicunt sufficit si de rato caueatur. Ego indistincte dico, quia siue dubitetur, siue negetur, in arbitrio est rei qui conuenitur, uelit nec cogere procuratorem ad cauendum, uel ad probandũ, huius rei argumentum nec probat constitutio C. eod. l. exigendi, ibi enim legitur, quia si filius pro patre agit mandatum præstare non cogitur, ac si aperte diceret alius probare compelleretur. Hæc autem exceptio procuratoria ante litem contestatam? opponenda quo ad hoc ut procurator probare debeat, uel cauere. Porro etiã postea rite opponitur, si is qui conuenitur uelit probare eum qui se conuenit falsum procuratorem esse, ut C. eo. l. licet. Dissoluitur procuratio mandata morte etiam solius mandantis re integra. Verum si procurator ignorans mandantẽ decessisse mandatum compleuerit, rite contraria mandati agit, ut Insti. mandati. Dissoluitur quoq; renunciatione mandatarij tempestiua. Mandantis quoq; reuocatione sed re integra, post litis cõtestationem ex ordine minimẽ. Excipitur nisi procurator magis uelit purgare conuictum, quam exequi mandatum, uel nisi sit factus procurator in rem suam, uel nisi retentione aliqua procurator uti uelit: aliã nõ est ferendus procurator qui sibi adserit procuratorem. nam hoc ipso suspectus est qui operas suas ingerit inuito, ut ff. eod. l. quæ omnia. Ira demum à procuratore iudicium transferri permittitur si omnia iudicia transferantur: Ceterũ aliã procurator hanc inconstantiam recusabit, ut ff. eod. l. in causã. Effectus procurationis hic est, si quis ex mandato contraxerit utilis actio domino comparatur directẽ pro re iudicata quæ procuratori decernitur. Excipitur nisi quis procurator sit in rem suam, ut ff. eod. l. si procurator. Sed & procurator cõdemnatus nõ debet conueniri nisi in rem suam datus fuerit, aut cum sciret cautum non esse, se liti obtulerit, ut ff. eod. l. si procurator. Aliã si procurator in causa obtinuerit uel succubuerit solus dominus cum effectu experitur. In summa notandum est, qd procurator ad unam rem tantum constitui potest, & coram, & per nuncium, & per epistolam, & absens: dummodo sit certus, & non furiosus, ut ff. eod. l. j. & ij. non minus ad agendum quàm ad administrandum, ut C. eod. l. nõ eo minus. Item procurator dari potest & ad litem futuram, & in diem, & sub conditione, & in perpetuum, ut ff. eod. l. iij. Item in rem suam procuratore notandum est, licet actori dominum præsentem potius conuenire, quàm eum qui in suam rem procurator factus est. Item actoris procurator non in rem suam datus propter impensas, quas uerisimiliter fecit, potest desiderare ut sibi ex iudicati actione satisfiat, si dominus litis non sit soluendo, ut ff. eod. l. actoris. Item si quis dedit diuersis temporibus procuratores duos, dando posteriorem uideatur prohibuisse

priorem. Sed & pluribus procuratoribus datis etiam in solidum & simul, occupantis erit conditio melior, ut posterior non sit procurator in eo quod petijt prior, ut ff. eod. l. si quis & l. pluribus. Item & illud sciendū est, quod ubicunq; quis absens ciuilit̄er uel criminaliter condemnari potest, ibi quemlibet allegaturum causam absentiae audiri æquum est, ut ff. eodem. l. seruum. Ergo mulier, miles uiginti quinque annis minor, licet iusto iure possint à procuratiōe repelli, iustiore tamē iure debent admitti, ut C. eod. l. exigendi. Nam & furi res restituenda est ab eo deposita, si dominus ad eam petendam non ueniat, ut ff. deposit. l. bona. Sed & adulter deprehensus si pecuniam dedit non iure iusto, id est ciuili quod inspicitur reposcit. Item illud notandum est, quod causae ingratitudinis, ut filij, liberti, donatarij, etiam per procuratorem potest agitari: Sed & causa suspecti tutoris, ut ff. eod. l. sed & hæc. Item ad res duas petendas, procurator datus unam tantum petere poterit, ut ff. eod. l. ultima, non tamen si decem petantur, defensores in quinque audiuntur, ut ff. eod. l. non tamen. Sed nec is cui fundus relictus sit, si dederit decem, dando quinque cespitem terrae uel modicum consequitur. Idem in luendo pignore. Sed nec is cui fundus Cornelianus relictus est, eius usufructum petere poterit, nec enim usufructus est pars rei, licet sit pars domini. Itē illud notandum est, quod si quis non prohibetur dare procuratorem, uel dari procurator, & dari poterit, & dare, ut ff. eod. l. mutus, idem in testibus puto. Item procurator qui ædificat nomine alieno si prohibitus interdicto utatur ne ei uis fiat: licet interdictum sit quasi actio, is tamen, quasi defensor, non cauet de rato, ut ff. eod. l. non cogendum, item datus ut confestim agat, etiā postea agere non poterit. Sed & licet exceptio falsi procuratoris post contestationem non possit opponi, de procuratoris tamen ætate siue furore poterit disputari. Item, sicut is qui ad causam defendendam procuratorem dedit, causae suae adesse non prohibetur, ita regulariter is cuius nomine defensor existit: maxime si ante litem contestatam in praesentia fuerit, & postulet suo nomine litem suscipere, audiendus est, ut ff. eod. l. is, & l. Paulus. Item nec ciuitatis actor negotium publicum per procuratorem agitat, ut ff. eod. l. nec. Item procurator idemq; uenditor, de euictiōe non tenetur: nisi ex pacto, sicut nec creditor, ut ff. eod. l. procurator. Item quandoq; omnis procurator & actoris & rei, omnem cautionem exponit, id est de rato defendendo, de iudicato soluendo, ut in iudicijs mixtis, in liberalibus & realibus, & in restituendis minoribus, in crimine suspecti, ut ff. eod. l. Pomponius § ij. In fine & illud notandum est, quod ubi causa per procuratorem agitur, uel excipitur, usq; ad consummationem poterit agitari: nisi forte quosdam nonnumquam iustiores ob causas, uehementiores maximi iudicis uocabit autoritas, ut Codicis eodem lege ultima.

NE LICEAT POTENTIORIBVS PATROCINIVM LITIGANTIBVS
PRAESTARE, VEL ACTIONES IN SE TRANSFERRE. TIT. IIII.

OMnia mala exempla ex bonis inijtis oriuntur, uicia etiam uirtutes imitantur. Inde occasione licitae procuratiōis, de illicita tractat. Ergo si potentiores contra tenuiores aduocauerint, ueluti procuratores agentium creditorum litigauerint, infamabuntur, creditores autem causae iactura adficientur. Aperta enim creditorum uidetur esse uoracitas, qui tales calumniarum redimunt exactores, noua malitia nouus modus liberationis. Qui sint isti potentiores in singulis regionibus, singuli iudices animaduertere poterunt, de his legitur Codicis quod met. cau. l. ultima.

DE HIS QUI POTENTIORVM NOMINE TITVLOS
prædijs affigunt, uel eorū nomina in litem
prætendunt. Tit. xv.

Possessores conuenti si possessionibus de quibus cōueniuntur, potentiorum nomine titulos affixerunt, uel eorum nomina in litem prætendunt, plumbo uerberati metallis deduntur, & causæ amissione plectentur. potentiores autem si assensum p̄buerunt, et hos ueluti famæ suæ pdigos notari oportebit, ut C. eo.

VT NEMO PRIVATVS TITVLOS PRAEDIIS SVIS VEL
alijs imponat, uel uela regalia suspendat. Tit. xvj.

Nemo titulos id est profas, aut rythmos, aut carmina, possessiōibus alienis debet imprimere, sed nec uela regalia suspendere. Hoc enim ad principū possessiones pertinet. Siquis prædicta fecerit deportabitur, quod est notabile, libertate priuabitur si fuerit nobilis, plebeius decapitabitur, deponendi autem uel frangendi titulos, & scindendi uela, licentia cuilibet etiam seruo tribuitur sine criminis metu. Ergo si iudex contra talem admiserit accusationem, tricenis libris auri multabitur, ut C. eod. l. ij.

VT NEMINI LICEAT SINE IVDICIS AVTORITATE SIGNA
rebus imponere alienis. Tit. xvij.

Nemini in lite pendente nedum uela, sed nec etiam insignia minora, rebus quas alius detinet imprimere debet, etiam si suas, uel sibi obligatas eas esse aliquis adfirmet. Inde est, ut rebus aut fructibus apud se constitutis, signa illicitè imposita propria autoritate detrahere poterit, & postea causa agitari debeat. In summa notandum est, quòd titulus iste loquitur lite pendente, superiore ante litem, & in lite, & post litem contestatam. Quippe nec tituli nec uela à privato ullo tempore debent imprimi. Sanè signa minora, licet non lite pendente, tamen ante litem motam, & post sententiam imprimi poterunt.

NE FISCVS, VEL RESPVB. PROCVRATORES ALICVI
patrocinij causa illicitè præstet. Tit. xvij.

Prohibentur tenuiores patrocinium præstare, & potentior alius, multo fortius prohibetur fiscus qui est potentissimus, etiam ob id quod ei debetur, etiam si pars dimidia actionis ei donetur, ut C. eod. l. j. & ij. Amplius & respub. alia, ut Tolosa, Narbona, similiter prohibetur. Tunc enim intelligo fiscum patrocinari.

DE NEGOCIORVM GESTORVM ACTIONE.
TITVLVS XIX.

Explicauimus de negocijs gestis ex mandato, nunc audiamus de negocijs gestis sponte etiam sine mandato. Ergo etiam illa negocia gesta, & hæc negocia gesta, stant in nomine generali, non ex prærogatiua, sed ex uocabulorū inopia. Videamus itaq; qualiter hic oporteat intelligi negocia gesta, & cuius, & qualiter distinguantur negocia, quot modis gerantur negocia, quot actiones oriuntur ex negocijs gestis, quibus, in quos, & quæ causæ per cōtrarium nego-

F

gociorum gestorum actionem inducant quæ repetitionem, et quæ faciant eam cessare, & in quantum competant, & quales sint actiones. In primis tamen illud sciendum est, quod edictum de negocijs gestis ob maximam utilitatem introductum est, puta ne absentium pignora distrahantur, uel pœnæ cõmittendæ actionem paciuntur, & ne absentium bona possideantur, præscribantur, & distrahantur, ut ff. eod. l. j. Negocia gesta intelligo si quis absentis nomine subijt iudicia. Item negocia gesta intelligo, etiamsi unum sit gestũ. Idem in bonis rapt. Idem & in quare fremuerunt gentes, & in secundo uersiculo cuius, id est uiuentis & mortui, uiuentis & furiosi, etiam impuberis, etiam eius qui portatur in uentre. Mortui ut negocia hæreditatis quæ gerit personam mortui. Nam & ea quæ accesserunt post mortem, ut partus, foetus, fructus, & quæ sita per seruos etiam si his uerbis non contineantur, ex æquitate tamẽ pro adiectis debent accipi, ut ff. eod. l. iij. Geruntur negocia quæ non sunt iudicia nec intercessiones, etiam p mulieres, & ex hoc edicto experientur et conuenientur. ut agat quis ex hoc edicto, exigitur ut eius sit negocium, uel ipso gestu, uel per ratihabitionem. Ipso gestu intelligitur negocium tuum, quod præter scientiam tuam ratihabitione tuã est, cum non possis habere non ratum, puta si insula tua fulciatur, uel persona languens ad te pertinens medicetur, ut ff. eod. l. si pupilli. Ratihabitione negocium fit tuum, quod re ipsa est alienum, puta si quis nomine tuo creditorem uel debitorem exegerit alienum, tuq; habueris ratum, ut ff. eod. l. si pupilli § si Titij. Ex negocio ita gesto duntaxat regulariter actionibus agitur. Sanẽ licet nec sic nec sic geratur, agitur casualiter. Ecce enim si quis rem meam uendidit nomine suo, si eam uindicare non ualeo extra ordinem faciens uenditionem ratã utpote non meo nomine celebratam, in subsidium utili negot. gesto. contra primum uenditorem ad pretium ago, ut ff. eod. l. ult. & ff. si cert. pet. l. si seruum tribus modis negotiũ geritur sponte, necessitate, & necessitatis suspitione. In primo membro edictum de nego. gest. propriè & originaliter ponitur, in alijs non, sed illis accommodatur. Spõte gerit quis absentis negociũ, uel unicum, uel pauca. Sufficit enim si uel in paucis, amici labore consulatur. Ex spontanea gestione nascuntur actiones duæ, directa, & contraria. Necessitate gerit curator. Ex necessaria gestione duæ nascuntur directa utilis, & contraria utilis. Necessitatis suspitione gerit qui putat se curatorem esse, cum non sit. Ex hac quoq; gestione nascuntur actiones duæ, directa utilis, uel cõtraria, utilis directa negot. gesto competit domino negociorũ gestorum. Cõtraria competit spontaneo gestori. Directa utilis competit adulto cuius cura administrata est. Contraria utilis competit curatorĩ quondam. Directa utilis competit ei cuius negocia gesta sunt per eum, qui putauit se esse curatorem. Contraria utilis competit ei qui uelut curator administrat cum non esset. Ex his quæ dicta sunt patet, quod sex actiones oriuntur ex negocijs gestis. Item patet, & quibus, & in quos competant ex his quæ dicta sunt. In directam actionem negotiorum gestorum uenit dolus, etiam si pacto sit remissus, culpa etiam leuis: nisi quis accesserit ad negotia amici deserti, tunc enim solus dolus uenit, ut ff. eod. l. iij. Veniunt gesta non gerenda, nisi diligentissimus propter minus diligentem non accessit, uel nisi coniuncta persona cum facile satisfacere posset non egit. Veniunt etiam usuræ, nisi conuertit gestor domini pecuniam in suos usus, uel si fuerit in mora restituendi. Venit in cõtrariam impendium si factum est in solidum, cum pro parte fieri potuerit. Cæterum agitur fam. hercis. uel com. diui. nisi fuerint dictata. Tũc enim in subsidium decurritur ad actionem negot. gesto. uenit & usura in contrariam in tribus casibus, si gestor pecuniam acceperit sub usuris, si suam pecuniam expendit cũ solutus esset fõnerare, si dominus fuerit in mora restituendi. eadem dicantur in dire

cta utili

ita utili, & contraria utili. Sanè in directam utilem ueniunt negocia gesta & gerenda, & dolus, & lata culpa & leuis. Hoc ultimum ita tamen si agitur cōtra curatorem, nempe curatoris successor licet de sua leui culpa arguatur, tamen de leui culpa sui decessoris non conuenitur, nisi in tribus casibus, ut C. de testamento tute. l. j. In contrariam utilem ueniunt prædicta, uenit etiam si procurator pro adulto obligatus est, ut C. eod. l. tutori. præter præfatas actiones sex, directa, contraria, directa utilis, contraria utilis, directa, utilis, & sexta quæ alio modo utilis est. Ecce enim si quis rem meam uendidit suo nomine, cum non possit uindicare, sicut superius dictum est. Item si gessi negocia Titij, cum putarem gerere negocia Sej licet enim non Titium aliquem tamen uolui habere obligatum, ut ff. eod. l. si pupilli. Idem interdum etsi neminem obligare uolui, puta si liber homo bona fide possessus, sui possessoris negocium ex mandato non tamen serui egerit. Idem etiam è cōtra, ut ff. eod. l. si liber & l. si pupilli. Idem erit si quis soluerit eius nomine quem putauit hæredem cum alius hæres esset. Tunc enim cōtra hæredem creditum, sed ueritate præualente cōtra hæredem uerum, cuius re ipsa gestum est negocium actio nego. gesto. competit, ut ff. eod. l. quæ utiliter. Item si creditum est utile negociorum gestorum iudicium intenditur propter impendium, ubi deficit fam. herciscundæ iudicium. Duæ sunt causæ, quæ suadent repetitionem una communis, altera specialis. Communis est, ut sufficiat negocium utiliter fuisse cœptum tam uiui quàm mortui, licet contrarius exitus securus sit, ut ff. eod. l. successori. Specialis causa est, ut negociū sit etiam utiliter consummatum, hocq; fit aliàs propter odium, aliàs propter fauorem. Propter odiū puta si quis deprædandi causa adcesserit ad negocia mea: is repetit nō quatenus sibi abest, sed quatenus mihi adest. Propter fauorem, puta si quis gesserit negocia publica, uel furiosi, hi non conueniuntur nisi tempore litis contestatæ locupletiores inueniantur, ut ff. eod. l. litis, & C. eod. l. ij. Quid ergo dicemus si publicus seruus languidus, ei pernecessarius, & uxor furiosi languida curati fuerunt, sed obierūt? profectō dico quod sunt censendi locupletiores, eo ipso quia non sunt pauperiores facti. Sed & illa reddi potest ratio, quia ex necessitate ex bono & æquo maritus curare uxorem, dominus seruum languentem curare debet. Hæ sunt causæ quæ dissuadent repetitionem. In primis materna pietas. Ecce enim si mater filium aluerit, erudiri fecerit, uel ut tutorem haberet, non curauit nō petijt, ut C. eod. l. j. nisi fuerit protestata ut aut ipsum aut tutores eius cōueniret, & nisi in Codicem rationū retulerit, ut ff. eod. l. Nefennius. Item si auus gratis paratus sit, mater non, repetit, ut C. eod. l. ij. Item paterna adfectio inhihet repetitionem, si quis priuignas suas aluerit, uel erudiri fecerit, ut C. eod. l. si paterna. Item ratio obsequij inhihet repetitionem, si libertus patroni filiam maximè pupillam aluerit, ut C. eod. l. officio. Item dominica prohibitio inhihet repetitionem, etiam si postea utiliter fuerit negocium gestum, ut C. eod. l. ultima. Illud constat quod hæ actiones bonæ fidei sunt & perpetuæ, ut C. eod. l. aduersus, & personales ut C. eod. l. negocijs, & Prætoris, licet uideatur lex quædam dicere quod ciuiles sint, ut ff. commo. l. in commodato, & ex quasi contractu oriuntur, ut instit. de ob. ex quasi contract. In summa notandū est, quod negot. gesto. actio, & contraria, & directa reperitur, & utilis, ut C. eod. l. ult. Item & illud sciendum est, quod seruus ex ante gestis negocijs etiam actione negoci. gesto. non conuenitur, nisi pecuniam pro capite promiserit, uel nisi fuerit connexa administratio, quo casu agitur non ut præstetur, sed ut secernat, ut ff. eod. l. atqui. Sed & illud sciendum est, si filiusfam. proprio motu pro patre soluerit nullam actionē habebit, nec contra hæredem patre mortuo, ut C. eod. l. filius. Porro si iubēte uel quasi iubente patre obligatus soluerit agit, ut ff. fam. herciscun-

l. si filia § ij. & l. hæredes. In summa quoq; notandum est, quòd licet pupillus nō nisi locupletior factus conueniatur, tamen si uel natura debeat, contra eum cōpensatur, ut ff. eod. l. iij. Item si cui, qui proposuerat Titij gerere negocia, mandatum fuerit ut gerat, & negociorum gestorum actione experietur & conuenitur, ut ff. eod. l. ult. Sed & fideiussor mihi datus ab aliquo pro eo cuius negocia gero, contra dominum nego. gesto. ago, ut ff. eod. l. iij. Item si procuratori tuo pecuniam dederò te obligatum habeo, non procuratorem, licet cum eo contraxerim, ut ff. eod. l. vj. Item si peculiararia negocia gesserò, licet nihil sit in peculio quoniam plus patri debetur uel domino, notabiliter tamen agitur negot. gest. actione, si pater & dominus ex gestione locupletiores facti sunt, ut ff. eod. l. si pupilli § eodem loco. Item illud notandum est, quia gestione negotiorum, causa non usuraria, & temporanea, non transitura, fit uluraria, perpetua, transitura, ut ff. eod. l. si pupilli § ult. & l. sin autem. Item si gestor perceperit uberiores fructum uel extorsit indebitum restituit, ut ff. eod. l. si autem & l. si quis. Secus in hæreditatis possessione & uenditione. Sed illud sciendum est, quòd si negocium à te male gestum probaui negligentia remittitur non dolus, ut ff. eo. l. Pomponius. Item in negocijs gestis initium cōditionis eius cuius negocium geritur expectatur, puta si pupillus, seruus uel, postea factus est pubes, liberus: nisi ab initio quasi unum negocium gesturus accessero, deinde alio animo ad aliud accessero, tunc enim aliàs erit unum negocium, aliàs aliud & aliud, sicq; secundum has uarietates uariè actio & condemnatio formabitur, ut ff. eod. l. Pomponius & l. sed &. Item & illud notabiliter notandum est, quòd si cum gereres negocia mea rem meam bona fide emeris, sicq; usucapere cœperis, posteaq; antequam usuceperis rem meam esse cognoueris, subirecere debes aliquem qui à te petat, ut & mihi res, & tibi stipulatio euictionis causa committatur, & est salubris ista subiectio, non dolosa, ut ff. eod. l. atqui. Nam & aliàs si quis emerit à nō domino postea facto domino, ab eodem rem sibi euinci pati potest iure præmisso, ut ff. de euict. Item & illud sciendum est quia si uiuo aliquo negocia eius administrare cœpero, eo mortuo intermittere non debeo, noua tamen inchoare necesse non habeo, uetera explicare ac conseruare necessarium est. Item si mandato tuo negocia mea Titius gesserit, te liberare poterit præstando, non actionem cedendo, quia imprudenter eum elegeras, ut ff. eod. l. nam. Ergo hoc in casu quia culpa adest, pro iusta præstatione delegatio est. Item illud notandum est, quòd uno defendente causam communis aquæ sententia non homini sed prædio datur, ut ff. eod. l. qui aliena. Item & illud notandum est, quòd inter serui mandatum & rogatum distinguitur multum. Ecce em̄ si serui mei rogatu negocia mea gesseris negociorum gestorum inter nos actio datur: Si mandato meo & de peculio & de in rem uerso agitur, ut ff. eod. l. si serui. Item & illud sciendum est, quod si quis adductus amicitia paterna pupillis tutores petierit, uel suspectos tutores postulauerit nullam aduersus eos actionem habebit, ut ff. eod. l. is qui. Item inter actionem negociorum gestorum directam & utilem quo ad effectum hodie distinguitur, quia uerborum formulæ exulauerunt, ut ff. eod. l. actio. Item in summa notandum est, quòd si quis cui dederit pecuniam ut negocium moueat per calumniam, is inquam nō repetit nec ab eo cui dedit, sed ab eo repetitur contra quem dedit, ut ff. de calum. l. ult. & l. generaliter. Item illud sciendum est, quòd in has actiones fortuitus casus non uenit, nisi promissus fuerit, uel nisi initio gestione contigerit. Item si pater testamento posthumo tutorem dedit, isq; statim gesserit, non nato posthumo tamen negociorum gestorum agetur, eo nato nomine etiam temporis prioris agetur, si tutelæ actio intenderetur. Nam & è contrariatione temporis prioris, si tutor quondam perseverauerit in administratione cō-

nexa

nexa actione tutelæ conuenietur, ut ff. eod. l. cum pater, & C. arbit. tut. l. tutor. Item si diuortio facto uxoris negocia maritus gesserit, & dotis actione & negotio. in solidum conuenietur, si potuit solidum & nunc potest, si non potuerit, sed nunc potest, si tamen præterierit tempus quod cessasse uideatur: Quid enim si repente amissa est res? negotio gestorum non tenetur, non enim euestigio in officio deliquit, si non protinus res suas diftraxit: Si uero nec potuit, nec potest, non nisi in quantum facere potest maritus urgebitur, ut ff. eod. l. diuortio.

DE HIS, QUAE VI METVSVE CAUSA GESTA
SVNT. TIT. XX.

Differuimus supra de negotio gesto. nobis ab alijs, quæ aliquando rata habere cogimur, nunc audiamus de negocijs gestis à nobis ipsis, quæ aliquando infringere permittitur. Et quia hoc fit per restitutiones, hæcque fiunt etiam actionibus propositis, & iudicium officijs, constat quod digniores sunt quàm secundæ, de primis primò loquamur: & quia actiones de ui metusue causa, & actiones de dolo, & utilis in rem iudicio minori indulta in uenditione lapsa, & in factum iudici ex alienatione iudicij mutandi causa celebrata, tribuitur restitutio, de actione quod metus causa dicamus primò. Videamus itaque qualiter hodie dicatur, et quid sit metus, unde dicatur, qualem metum oporteat intelligi, qualiter distinguitur, quæ actiones oriuntur ex metu, quibus, & in quos, & in quantum competant, & quando actio quod metus causa cessat, & competit, quas specialitates actio quod metus causa omittat, & qualis sit actio quod metus causa. Olim enim ita dicebatur quod ui quod metu gestum erit ratum non habebat ait Prætor. Hodie in Pandectis tantum de metu æditur, id est Rubrica imprimitur. Quippe quod metu sit, ui fit: ui inquam non ablatiua, non expulsiua, non turbatiua, sed ui cõpulsiva. Ergo & mariti uoluntas coacta uoluntas est, ut ff. eo. l. si mulier. Est autem uis maioris rei impetus cui resisti non potest, uel qui repelli non potest, et aduersus quam non proficit custodia. Metus instantis uel futuri periculi causa mentis trepidatio, ut ff. eod. l. j. Dicitur est autem metus quia mentem tenet, metum oportet intelligi iustum, id est qui cadat in hominem robustum, non uanum, non in seruum: Sed exigitur ut metus sit maioris mali, ut ff. eo. l. iij & v. Item oportet metum esse præsentem: nec enim metus inferendi suspicio sufficit, ut ff. eod. l. metum. Item exigitur ut metus importet damnum, nec enim creditor dicto edicto tenetur, si à debitore per metum extorserit quod sibi debetur, licet alias plectatur, ut ff. eod. l. sed &. Item oportet metum ab alio esse illatum: Si enim liberta ingrata timens de statu, patrono dederit ea cogitatione ne in seruitutem redigatur, cessat hoc edictum, quia hunc sibi metum ipsa infert, ut ff. eo. l. si mulier. Ergo exigitur ut metus sit illatus ab alio, maxime à priuato per uim atrocem, & ea quæ aduersus bonos mores fiat. Sed & si magistratus non iure licito honoris quæ sustinet, sed cõtra fas & per uim extorserit quid per metum, hoc edicto tenebitur, ut ff. eod. l. ij. Metus tribus modis distinguitur, siquidem inuenitur metus proditus per cõstitutiones, puta si quis per impressionem, id est per officij quod gerit occasionem, sibi subiectum quid dare cõpulerit: Quo in casu iure singulari cum reo clementer non agitur, ut ff. eod. l. penult. imò & præter rem in quadruplum cõdemnatur, ut ff. de cõtrahen. empt. proditus est metus etiam ex edicto, ut mortis, & metus corporis cruciatus, ut C. de transact. l. interpositas. Proditus est metus per interpretationem edicti, ut metus stupri, & status interuertendi. Stupri, inquam, sibi inferendi, metus enim hic maior debet esse uiro bono, quàm metus mortis inferendi filijs & maxime filiabus: Quippe pro adfectu pa-

rentes magis in liberis terrentur, & per eorū corpora magis quàm in seipsis periclitantur, ut ff. eod. l. isti, & in Institut. de noxali. ita tamen si præsens fuerit puella tori matura facie decora, & stramina sint sibi parata. Metus seruitutis inducit edictum, puta si cui de statu quæstione mota, alius manu sua instrumentū habens, minatur se illud exuturum, quo petitus in seruitutem poterat probare se liberum nisi aliquid fuerit datum, hoc ita si in præsentia ignis concurrat præsentia motæ quæstionis. Ex metu oriuntur duæ actiones, in rem, et quod metus causa personalis. In rem utilis competit, quia per traditionem intercedente uoluntate uel coacta, dominium transit, sed æquitate prætoria in bonis eius quod metum passus est & est, & permansit, id est & esse, & permansisse fingitur, ut ff. eo. l. metum § penult. Simile permansisse legitur de causa mortis tradita donatiōe, ut C. ad l. falcidiam l. penult. Et præter in rem utilem competit personalis, per alteram tamen exactiōe facta finitur altera, ut ff. eod. l. metum. Porro actiōe quod metus causa intentata, actiō de dolo cum ea cōpetens nō consummitur, sed exceptione in factum eliditur, ut ff. eod. l. si cum § penult. Actiō quod metus causa metum passo competit, & eius hæredi contra metum inferentem, & contra eius hæredem, contra primum hæredem ita demum, si quid peruenit ad eum: Nec enim sufficit ad decessorem peruenisse. Cæterum omnis malefici hæres ex decessoris maleficio tenetur. Sanè sufficit peruenisse ad hæredem primū, quæcūq; sit ratio, ut hæredis hæres perpetuò teneretur, ut ff. eod. l. uideamus. Sed et competit contra rei per metum extortæ, etiam bona fide possessorem ad instar uindicationis. Quippe metus habet in se ignorantiam, id est actiō ista tenet etiam ignorantem, ut ff. eod. l. si cum § iij. datur in quadruplū infra annum utilem quod metus causa nō ab initio, sed ex postfacto, id est si nō pareatur arbitrio, quia satis clementer agitur cum eo, & post annum datur in simplum. Ergo post annum cessat ista actiō, si alia competit etiam in simplum. Item cessat post interitum contra metus inscium, uel si scierit non tamen deliquit: Maxime ante arbitrium, fortassis postea etiam bona fide possessor de interitu tenebitur. Sed & cessat si per in rem utilem exactiō facta est, sicut dictum est. Sed & cessat si uis intercesserit nō compulsua. Competit si intercedente domino quis etiam per uim corporalem compulerit quem se liberare, uel alium, uel seruum suum manumittere. Item si dare uel cauere, multo fortius si compulerit utruñq; facere. Item si in possessionē inducere, uel possessionem ingressis eam deserere: Hæc enim duo, id est paciēcia & desertio pro traditione habentur, ut ff. eodē. l. metum. Porro si coactus quis cauerit iudicio meo, etiamsi iurauerit, etiamsi de damno certat, etiamsi iuris ignorantia laborat, etiamsi se teneri putat, non repetitur quia soluit sponte, & ex ea exceptione quæ hodie introducta uidetur, proximaq; turpitudinis causa sublata extimatur, tum quia donasse creditur, ut ff. de condict. ob turp. cau. l. si ob turpem, & Cod. eodem l. ij. Has specialitates sitie anomalitates admittit actiō quod metus causa. Cum inferente metum clementer agitur duobus modis: Quippe si paret arbitrio abibit impune. Sed & licet fur & raptor semper teneantur de interitu. nisi moram purgauerint, is tamē qui metum intulit, post sententiā non tenebitur, si res interiit: nisi eam dominus fuerat distracturus, nec apud eum sic res fuerat peritura, ut ff. eod. l. si cum § antepenult. Sanè de interitu contingente ante sententiā, etiam si sine uicio suo, quia ab initio liberauit uicio, non obtulerit, uel aliquid pro obligatione fecerit, perpetuò tenebitur, ut C. eod. l. j. Item si plures metum incusserint, uel unus præstiterit, cæteri liberantur, si minus: in residuum tenebuntur: Hocq; fit etiam post contestationem ante arbitrium, postea uē, etiam notabiliter: licet actiō ista sit pœnalis, hoc ideo quia arbitraria & pœnalis, non ab initio, sed ex post facto.

facto. Item in actione in factum quæ datur cōtra publicanum, ut ff. de publica. l. hoc edicto. Item habet speciale, quia tanquā in rem actio intenditur contra bonæ fidei possessorem. Notabiliter ut etiam actio de tigno iniuncto. Item licet actio ista infra annum competat, etsi aliās competat, quæcūq; sit ratio. Hæc actio prætoriana est, arbitraria, ex maleficio, personalis, mixta id est rei persecutoria & pœnalis, & annua quoad pœnam. Nam hoc casu iniuria non anno cōtinuo, sed utili aboletur, perpetua est, quo ad rem, ut ff. eod. l. si cum. Nec obstat quod C. eod. l. iij. legitur si modo qui emit non præscripsit, hoc em̄ si modo iudicio meo ad in rem utilem hoc edicto proditam incommodius refertur, quā ad actionē personalem quod metus causa. In summa notandum est, quod ex hoc edicto ita fit restitutio, ut etiam uinolentus quod dedit consequatur. Idem iudicio meo etiam si quis aliās distracturus distraxerit etiam iusto precio, compulsus tamen restituitur, eo sufficiente quia compulsus est. Quod enim improbè factum est in priorem statum reuoluendum est, ut C. eod. l. vj. Ita tamen si per talem metum, qualem distinximus supra, quid extortum est. Quippe Prætoris dignitas sola non inducit hoc edictum. Magis enim faciunt homines si maioræ suorum possessionibus non careant, ut ff. de minor. l. si emptor. Sed nec corporis teutonica factio uel uerborum inanum contestatio, ut C. eod. l. ad inuidiam l. metū. Porro metus potentissimi, hoc edictum inducit, ut ff. eod. l. ult. § ij. In summa notandum est, quod timor infamiæ de facto non inducit edictum, licet coacta ædificij depositio tribuat huius actionis auxilium, ut ff. eod. l. nec, & l. metum. Item illud sciendum est, quia licet adulter deprehensus si pecuniam dedit ne occidatur, neue prodatur, initio inspecto iure ciuili non repetat, quia tamen & mortem timuit, & potuit non iure occidi, per prætorem æquissime repetit qui finem respicit, ut ff. eod. l. isti. Item si fideiussor uim mihi intulit ut liberaretur, & reus actione tenebitur, quia liberationem cōsecutus est, & fideiussor dupliciter tenebitur, ut se in obligationem reponat, & aduersus reum actionem restituat. Sed & si per metum debitoris debitori acceptum est, hoc edicto agitur, & in sua persona reditur & integratur obligatio, ut & debitor fideiussores eosdem, uel alios nō minus idoneos adhibeat, ut & pignora restituat. Sanè si quis alius sine malicia fideiussoris ut accepto feratur fideiussori uim faciat, ut rei quoq; obligationem restituat fideiussor non tenebitur, ut ff. eod. l. metum l. illud & l. si quis. Item hoc edicto sicut unde ui interdicto, fructus etiam quos ego percipere potui peto. Item is qui quid cui tradere compulit, si etiā ui longè cōpellatur postea retradere hoc edicto non iuuatur, tum quia quod passus est fecit, tum quia damnum nō subijit ut ff. eod. l. sed &. Item illud notandum est, quod nō tantum res principalis, sed & quodcūq; restitui oportet, quadruplari debet, ut ff. eod. l. si cum. Item illud notandum est, quod eum, qui metum intulit iudex iubere debet restituere, etiā si ad alium res peruenerit: eum autem ad quem peruenerit etiam si alius metum fecit. Nam in alterius premium uerti alienum metum non oportet, ut ff. eod. l. si cum. Item si debitis simplici iussione apparitoris debitor satisfecit, quamuis non ciuilitè sit exactio facta, nō tamen est reuocanda, ut ff. eod. l. ultima § ult. Ergo quandoq; id quod fieri non debuit, si factum est, tolerandum est. Item si dos metu cauta sit, cum res talis singulariter coactionem abhorret, sicq; nec nascitur obligatio, frustra intēditur hæc actio. Item in summa illud notabiliter notandum est, quod si quis coactus possessionem fundi non sui tradidit, non quanti fundus est, sed quanti possessio eius est: infra annum quadruplū per ultimum calculum, uel simplum cum fructibus consequitur. Aestimatur enim id quod restitui potest, id est quod abest, abest aut possessio sola cū suis fructibus, ut ff. eod. l. si mulier. hoc argumentū puto locū habere ubi agit à nō dño furti iudicio.

Quia metus de quo diximus dolū in se habet, de dolo dicamus. Videamus quare titulus imprimitur de dolo malo, & non simpliciter de dolo, & quare edictum de dolo sit proditum, & quid sit dolus malus, quando admittatur, qualiter distinguatur, cui comperat actio de dolo, in quantum, & in quibus, ei cum superiori actione cōueniat, & in quibus differat, quādo comperat, & quando cesset, & qualis sit actio de dolo. De dolo malo inscribitur, quia est & bonus dolus, puta si quis machinetur in latronem, uel in hostem. Quippe dolus an uirtus sit quis in hoste requirat. Inde est ut quis dicatur bonæ indolis quasi bonum habens intus dolum id est ingenium. Siquidem ingenium potest dici bonum & malum sicut & uenenum dicitur bonum & malum, ut ff. de uerb. signif. l. qui uenenum. Salomon equidem in causa meretricum dolum finxit bonum. Proditum est hoc edictum ne stellionibus uarijs & dolosis maleficia sint lucrosa, neque alijs damnosa deceptio sit, ut ff. eod. l. j. Dolus malus est fraus, calliditas, machinatio ad fallendum, circumueniendum, decipiendum adhibita. Tribus modis dolus perpetratur dicto, cōsilio, facto. perpetratur in corpore in pecunia, in fama. Distinguitur duobus modis, siquidem aliās ex proposito uenit, aliās ex euentu procedit. Hic dolus ultimus improprie dolus, proprie fraus dicitur, quæ pecuniario in damno, proprie accipitur, ut ff. siquid in frau. patro. l. j. Verum de uerbo. obligat. l. si seruus legitur, quod res ipsa in se dolū habet. Ex proposito dolus admittitur, aliās extra contractum, aliās in cōtractu. Extra contractū dolus aliās cadit in maleficiū nominatū, aliās in maleficiū innominatum. Vbi cadit in illud quod est nominatū, actiōe agit ex illo maleficio, ut furti, ui bonorū raptorū. Vbi maleficiū noīe carens perpetratur, si damno quod adficiat, actiōe de dolo agitur. Vbi dolus ex proposito uenit in contractum, aliās dat causam contractui, aliās incidit in cōtractum, ubi dat causam contractui, contractus talis bonæ fidei actionem nō parit; uerum si res tradatur dominium transit, sed re fitoria actione de dolo reuocatur, ut C. de rescinden. uendit. l. dolus. Vbi in contractum incidit dolus iudicis officio rescinditur etiam si sit modicus. Vbi nō ex proposito uenditor decipitur, modica iniquitas toleratur, quia licet naturaliter cōtrahentibus, id est iure gentium permittente se circumuenire, sed nō ex animi propositione. Si iniquitas fuerit immodica id est ultra dimidiam, rescinditur & electio circumuenienti ut emptori tribuitur. Hæc actio decepto datur, & eius hæredi, cōtra dolosum, nō contra hæredem: nisi quid ad eum peruenerit, quo in casu conuenietur actione de dolo, forte etiam pro summa modica, & perpetuo quia nō infamatur, ut ff. eod. l. itaq;. Datur ut id restituatur quod dolose extortum est per arbitriū, alioquin actore in litem iurante, cum iudicis taxatione per ultimum calculum exigitur interesse, ut ff. eo. l. arbitrio. Cōuenit hæc actio cum superiore, quia hæc Prætoriana & arbitraria est sicut illa, & si unus dolosus præstiterit, cæteri si plures fuerint dolosi liberantur. Differunt, quia hæc personam distinguit, quod metus causa minimè, item nec est nec fit pœnalis superior fit pœnalis. Item hæc est biennalis etiam si sit contestata, superior est perpetua. Item per superiorem agitur de summa modica, per hanc nō nisi forte cōtra dolo si hæredem. Sanè actione in factum pro summa modica agitur cōtra dolosum, non cōtra parentem, & hoc uidetur dicere C. eod. l. si superstitite. Sanè si læsa es immodicè &c. uel subaudiatur maximè. Competit hæc actio, sicut dictum est, si quis adficiatur damno, nec competit alia actio. Sicut enim in criminationibus in factum intenditur stellionatus accusatio, ita in actionibus se habet de dolo actio ut ff. de crim. stell. Ita dico quod comperat ista si cessat alia, nisi illa alia sit genera

generalior, ut creditum certi, uel nisi illa alia sit alia inanis propter inopiam debitoris. hæc enim habentur pro nulla, ut ff. eod. l. nam. Quæ enim exceptio iuris durior est, quàm exceptio facti?

Semper tutus eris si nil portaueris æris,

Cantabit uacuus coram latrone uiator.

Sed & quod dixi ita competit ista, si non competit alia, intelligo: nisi quæ sit per æque famosa, ut quod metus causa lege præallegata. Nam & si alia pœnalis cõpetit, hæc nõ competit, uel interdictum, uel præiudicium, uel si alia uia suppetat agendi etiam contra alium, uel restitutio, uel exceptio ut pacti, & doli exceptio, uel si desijt suppetere tempore ex decepti desidia, ut ff. eod. l. j. ij. iij. iij. v. § ultima. Cessat actio ista ratione personæ, summæ, causæ. Personæ ne à liberis humilioribus intendatur contra parentes, patronos honoratos. Ratiõ summæ cessat, ne detur pro summa infra duos aureos. Sanè hæredibus prædictorũ, & cõtra hæredes qui non sunt filij prædictorum, de dolo actio dabitur pro summa modica, ut ff. eod. l. si quis & l. id est l. nõ & l. hæredibus. Ratione causæ cessat, puta ne detur post biennium contra dolosum, id est ne detur, nisi dolus probetur ex indicijs perspicuis, uel probationibus luce clarioribus, & testibus omni exceptione maioribus, ut C. eod. l. dolum. Illud constat quòd hæc actio prætorica est, & ex maleficio, & arbitraria, & personalis, & biennalis: nisi forte dolum passus reipub. causa abfuerit, fortassis enim hoc in casu infra annũ utilem actionem de dolo poterit intendere, si redierit, ut ff. eod. In summa notandum est, quod actio de dolo competit, nõ solum si ab initio dolus intercesserit, sed si ex postfacto. Ecce enim fideiussor uelut extraneus à creditore pignora emit, illa reddito sibi precio restituere debebit, ne fidei ruptæ gratia, id est ne per fidem quam tunc primo ruperit, de dolo possit actio exerceri, ut C. eod. l. Nam & depositarij hæres, si rem apud decessorem depositam ignorans uendidit, nondum depositi tenetur, uerum postea si eam recupauerit reddere debebit, nec causari debebit, quòd semel ignarus uendidit, ut ff. depositi lege prima. § ultimo. ij. iij. & iij. His enim modis, id est in toto contractu, id est usq; ad consummationem negotij bonam fidem præstare debet, ut ff. manda. l. si mandato. Sed & ubi à transigente acceptolatum est, cum primam utpote extinctam non possit mouere, de dolo actionem ex nouo & præsentis dolo nascentem poterit intentare. Sed & mirabilissimo quodam modo ex contractu quodam, id est ex facio ut des, de dolo competit. Quid ergo dicemus quòd C. eod. l. iij. legitur: quòd si tradidi ancillam meam manumittendam cui ut tradat mihi suam, ago de dolo: forte de dolo, id est præscript. uerb. de dolo. Vel forte de dolo proprio, propter insignem dolum ab articulo facio ut des, hoc in casu huic articulo do ut des accommodatur, idem fit in equo animale, uel ideo datur de dolo quia prædicta traditio pro traditiõ nõ habetur, sed pro facto, nec enim traditur ancilla ut habeatur, retineatur, sed manumittatur. Item in summa notandum est, quòd si dolo procurator actoris sit passus aduersarium absolui, reus absolutus non tenebitur de dolo, si paratus sit respondere sub hac exceptione, si collusum est, alioquin de dolo acto erit danda, scilicet si cum procuratore agi non possit, quia nõ esset soluendo, ut ff. eod. l. & eleganter § ult. Sed & illud dignum est notari, quòd legitur municipes nihil dolo facere posse, & ideo de dolo proprio nõ cõueniri, ut ff. eod. l. sed si ex. Itẽ si quis litem proprietatis mouere cõpẽt possessionis rei uenalis, & postquam oportunitatem emptoris, cui uenundari potuit, peremit, destitit, placuit possessori pro uarietate causarum & personarum et summarum actionem de dolo uel in factum debere dari, ut ff. eod. l. rem. In hoc paragrapho quinq; uerba sine nomine posita inueniuntur in simul. Item in hæredis persona quòd ad actionẽ istam

pertinet, causæ cognitio nō est necessaria, ut ff. eod. l. neq̄. Item illud in summa notandum est notabiliter, quòd actio de dolo quandoq̄ re ipsa non est arbitraria, puta si seruus dolo malo traditus sit defunctus. Tūc enim dolosus protinus in id quod interest actoris damnabitur, ut ff. eod. l. arbitrio.

DE IN INTEGRVM RESTITVTIONIBVS MINORVM
XXV. ANNIS.   TIT. XXII.

Explicauimus de restitutiōibus, quæ sūt duabus propositis actiōibus, id est actiōe quod metus causa, & de dolo, per quas restituntur maiores: nunc audiamus qualiter officio iudicum restituntur minores. Videamus itaq̄ quid sit restitutiō, quibus minoribus tribuatur, in quibus, pro quibus, & quibus detur, & denegetur. Restitutiō est amissæ causæ reintegratio. Indulgetur restitutiō minoribus destitutiis. Soli enim destituti sunt restituendi. Soli ægroti sunt medicandi. Nec enim qui non ceciderunt merentur ut releuentur. Nō tamen omnes minores lapsi restituntur. Quid enim si sobriè negocia sua gesserunt? Quid si iure cōmuni usi fuerunt? Equidem non euentus damni, sed inconsulta facilitas indulget restitutiōnē. Restituitur minor in cōtractibus, in quali cōtractibus, puta si ab eo soluatur, uel si ei sine iudice tamen in sententijs, & pro libertate præstanda datur, in eremodicijs, in omiſſis appellationibus, & allegationibus, in relictis amissis uel omiſſis, in arrogatione, in optione, in usucapionibus, in delicto ex animo nō proueniente, in bonorum separationibus, in negociatione, in confessione, in nouatione, in licitatione, in adiectione in diem, in compromisso quoque. Sed & si filiusfam. minor cōsenserit patri cōtra se paciscenti restituitur. Sed & si minor locupletis hæres extiterit, & serui hæreditarij fugerint, & res casui subiecta: ut omnes fructus arborum, restituitur. Hoc enim euenire prospexisset si maior esset. Nam & fructuarius si sumptus fecit, quasi quinquennio fruiturus non repetit quia hoc euenire posse prospicere debuit, ut ff. eod. l. deniq̄ & l. uerum & ff. loca. l. viij. Restituitur minor pro lucro, pro damno: & si onus suscepit quod suscipere non debuit, ut ff. eod. l. minoribus & l. non omnia. Restituitur autem minor habens xx. annos, etiamsi habeat quinq̄ liberos pro quinq̄ annis computandos, hoc tantum proditum est in maribus & in forciendis honoribus ut ff. eod. l. ij. Duæ sunt causæ in genere, quæ suadent restitutiōnem, lubricum consilij siue facilitas ingenij, & dolositas aduersarij, plures sunt in speciebus, ut metus, dolus, alienatio causa iudicij, minor ætas, damni enormitas, absentia iusta, capitis diminutiō quandoq̄. Si enim minor patitur se uenundari, non restituitur, & quia ex animo delinquit, & quia seruo restitutiō non competit, ut ff. eo. l. si ex causa. Multæ causæ restitutiōnem dissuadent, si minor usus est iure communi, si communi auxilio tutus est, id est si cōtractus pro certo nō teneat, ut ff. eod. l. in causæ. Malicia quoq̄ supplet ætatem, dissuadet restitutiōnem, persona parentis & patroni, libertas præstita etiam dolo seruo proprio, sententia pro libertate competente lata, crimen admissum, corporale iusiurandum, uenia ætatis impetrata, & rati habitio post maiorem ætatem. In summa norandum est, q̄ minor lapsus restituitur de his tantum quæ gessit in minore ætate. Restituitur autem etiam post ætatem infra totum quadriennium. Excipitur minor factus maior principis beneficio, is restituitur de his tantum, quæ gessit ante ueniam imperatā, & de his usq̄ ad xxx. annos, nō postea. Porro de his quæ gessit post ueniam restituitur usq̄ ad quadriennium & ultra donec cōpleuerit xxv. annos, ut C. de tempor. restitu. l. ea quæ. Restituitur autē minor si labitur, de momen-

to in momentū, ut ff. eod. l. iij. Hoc quoq; disquiritur siue quæritur, an sit lapsus adhuc minor, siue post sit lapsus, & ut restituatur postulet: Quippe usq; ad quadriennij ultimum punctum restituatur. Sanè ultimum diem agens xx. anni libertatem præstat quasi maior, licet non propriè sit maior, nec minor, ut ff. de manumif. l. j. Sed & illud sciendum est, quòd restituatur minor cõsequenter ubi cunq; regulariter restituatur maior. Item ex edicto prætoris cum minor omnium tutor est, nulla proficiscitur actio, ut ff. eod. l. j. et l. quod si. Sanè interdū utile iudicium in rem minori lapsò restituatur, puta etiam contra secundum tertium sic emptorem. Ita tamen indistinctè si sciuerit cum minore gestum ne rem suam minor perdat, uel re sua careat, si non scierit secundus emptor non tenebitur, nisi ubi prior emptor sit nõ soluendo, ut ff. eod. l. in causæ. & l. planè. Porrò si iudex lapsò minore iussit fundum restitui, is qui postea contra emptorem precium petentem pœnitentia acta nolit hac restitutione uti, excipere poterit, ut ff. eod. l. si iudex. Item in summa notandum est, quòd minor lapsus restitutionem petens se lapsum esse probare debet, ut ff. eod. l. minor & l. de ætate. Excipitur nisi pro minore præsumptio faciat, uel fœneratoris odium, ut C. si aduer. C. l. j. Excipitur quoq; nisi minoris aduersarius probationis onus suscipiat, uel nisi excipiat, ut C. eod. l. iij. Item in summa notandum est, quòd si minor procuratorio nomine maioris negocium gesserit, nõ restituatur ne cõtra procuratoris propositum maiori sibi imputaturo subueniatur. Sed & si ex euentu damnum minor passus est, quia mandator soluendo non est, nõ restituatur. Sanè si maioris negocia minor sponte gesserit petere restitutionem debet, si petere recusauerit, negociorum gestorum actione conuentus cum effectu ita demum se liberabit, si dominum nego. gesto. ad petendam restitutionem ut sibi damnum propter minorem contingens refarciatur, in rem suam procuratorem fecerit, ut ff. eod. l. cum mandato, & l. quod si. Item illud notandum est, quòd si seruus filiumfam. minorem cum scripserit, dominus id quod ad se peruenit reddere debet, si nõ sufficiat ei peculium præstabitur, si ex neutro satisfiat, seruus uerberabitur, aut noxæ dabitur, & hoc est nota dignum. Nam si seruus extra cõtractum deliquit debet præstari si in contractu seruus noxæ debet dari. Similis tamen casus legitur ff. si mentor fal. mo. l. si duobus, & ff. de condict. furt. l. seruus.

DE FILIOFAM. MINORE.

TIT. XXIII.

AVdiuimus de restitutionibus minorum in genere, nunc audiamus per singulas species. Et quia in his uaria inspectio habetur & personarum & rerum, sed de inspectione personarum primo loquamur, sicq; de filiofam. minore, qui non est restituendus, crede ne etiam pater maior restituatur, ut ff. eod. l. deniq;. Porrò restituatur, sed distinguitur filiusfam. minor intercesserit, uel principaliter contraxerit. Si intercessit, aut pro extraneo, aut pro patre. Si extraneus sit soluendo, nõ restituatur, si non sit, restituatur; si pro patre, eiq; non extitit hæres, uel in modicum, restituatur, si ex asse, uel ex maiore parte, non restituatur, ut C. eod. l. j. Si principaliter contraxit, aut per mutuum, aut per contractum alium: si per contractum alium pater non iuuatur, si suo nomine de peculio cõuenitur: Si uero pater pro filio restitutionem petat, licet filius restitui nolit, restituatur, ut ff. eod. l. patri. Porrò filiusfam. cõuentus restituatur, ut ff. eod. l. iij. Si filiusfam. minor mutuam pecuniam acceperit, aut fenatu inhiibente, aut permittente, aut patre iubente: in primo casu, quia neuter tenetur, & neuter restituatur, in secundo pater non iuuatur, filius restituatur, in tertio mirabili modo (quæcunq; sit ratio) nec filius iuuatur, ut ff. eod. l. iij. In summa notandum est, quòd si minor mi

nori pecuniam crediderit non tenetur qui dilapidauit. Sanè si minor filiofam. maiori credidit, magis ætatis ratio quàm Macedoniani habetur, ut ff. eod. l. uerum § ult. & l. si minor. Sed & si apud minorem mulier cum effectu intercesserit nec prior debitor sit soluendo, mulier cum effectu tenebitur, sicq; magis ætatis quàm Velleiani ratio habebitur, ut ff. eod. l. si apud. Item illud norandum est, qd si filiusfam. in peculio contraxerit eo mortuo pater quasi hæres filij restituitur, ut ff. eod. l. iij.

DE FIDEIVSSORIBVS MINORVM.

TITVLVS XXIII.

Minore restituto non sequitur ut fideiussor maior ab eo datus uideatur restitutus, imò distinguitur sit lapsus consilij lubrico, quo casu fideiussor iuuatur: an aduersarij dolo, quo casu restituitur, ita tamen si restitutionem petierit. Sanè restitutio indulta minori contra emptorem, non præbet ei iuuamen cõtra fideiussorem, uel per contumaciam absentem. Equidem fideiussori nõ parcitur ubi labitur minor facilitate ingenij, & multo minus parcendum est mandatori, ut ff. eod. l. in causã. Quid ergo dicemus quod ff. de procuratoribus l. minor dicitur, etiã fideiussori subueniri: dicatur ibi minorem dolo inductum, ut subiret iudiciũ, uel fideiussorem probabiliter credidisse minorem fuisse minorem, uel aliud esse in iudicijs, quàm in cõtractibus. In summa norandum est, quòd omnia restitutione damna sui tutoris minor sequi poterit. Sed et electa una uia per alteram restituendus ambulabit, ut C. si tutor interue, l. ult.

SI TUTOR VEL CURATOR INTERVENERIT, TIT. XXV.

Restituitur minor in negotio, quod tutor uel curator solus contraxit. Idem fiet, si minor non tamen pupillus non habens defensorem contraxerit. porro si minor defensorem habens sine defensore contraxerit, quod non tenetur, nec restituitur. Quippe talis hominis contractus est nullus, & non est absimilis contractui eius cui à prætore bonis interdictum est, ut C. de restitut. l. iij.

SI IN COMMVNI EADEMQVE CAUSA RESTITVTIO IN INTEGRVM POSTVLETVR, TIT. XXVI.

Si tres fratres fuerunt, quorum duo fuerunt minores, & tertius fuit maior, & uendiderunt, uel uendenti maiori minores consenserunt, à minoribus impetrata restitutio, maiori non proderit. Restitutionis etiã beneficium utpote singulare, etiã ratione fraternitatis, ad maiorem non porrigitur: præterquam in transactione, ut infra si aduers. transact. Quippe in eo casu nec aliter fieri posset, cum enim minor, cui transactum est, restituitur ad pecuniam quam dederat, cõsequens est ut maior repetat actionem, quam remiserat: aliàs tamen alterius factum tam pupilli quàm maioris, prodesset alteri etiã maiori. Ecce enim maior si seruitutem habeat cum pupillo, nec maior damnificabitur, licet neuter utatur ut ff. quemad. seruit. amit. l. si communem. Sed aliàs ex duobus quorum fundo debetur seruitus, si unus expertus uicerit, proderit & socio, ut ff. si seruit uendi l. loci. Sed & si quis de communi causa rescriptum accepit, etiã fratri cõsuluit, ut C. de rescript. l. j. Si ex duobus tutoribus condemnatur alter, alter appellans si uicerit & alteri uictoriam communicauit ut infra si unus ex plu. appel. hoc ita si eorq;

si eorum fuerit una causa, puta tutores fuerunt, & eadem quia simul ambo gesserant, si fuerit una, non eadem, id est alter gesserit, alter non, alterius appellatio alteri non proderit, ut ff. de appellat. l. si qui. Interdum quoque alterius facto utpote iureiurando, etiam aduersario melior affertur conditio. Ecce enim si me uendidisse uel pignorasse iurauero, non tantum experiri sed & conueniri potero, ut ff. de iureiur. l. si duo. dilationis quoque a reo impetranda suffragium auctori præbet emolumentum, ut C. de temp. appellat. recip. penult.

SI ADVERSVS REM IUDICATAM RESTITVTIO
POSTVLETVR. TIT. XXVII.

ET minores condemnati existentibus eis tutoribus & curatoribus restituntur. Idem fiet si tutor, & curator, et procurator minor nomine condemnentur. Porro si solus minor conueniatur, quia nulla sententia est, non restituitur. Sanè si maior obtulerit se defensionis minoris & condemnentur, nec minor restituitur, ut ff. eod. l. cum. forte si defensor damnatus negotiorum gestor minor conuenierit, minor restitutionem impetrabit. In summa notandum est, quod contra sententiam pro patre dictam in causa emancipationis non rite factæ, minor restituitur, ac si aperte diceretur non tamen contra patrem, uel dicatur etiam contra patrem & sit in causa status speciale. Nam nec hoc casu pater negans præbat, & ad iuris subtilitatem decurrit. Item in summa notandum est, quod si maliciose per maiorem fuerit structum, ut conuentus minor factus maior condemnentur, iste maior tanquam adhuc esset minor restituetur, ut ff. eod. l. iij.

SI ADVERSVS VENDITIONEM. TIT. XXVIII.

SI minor non habens defensorem uendidit immobilia, restituitur: restituitur quoque si uendidit eo auctore. Item restituitur, si uendidit etiam prædia cum decreto si tutor caret delicto, ut ff. eodem. Lege tutor. Restituitur autem maxime si tutor non sit soluendo, maxime si minoris granditer interest, maxime si emptor non possedit sex annis uel amplius. Tunc enim restituitur sed uix, & ita si restituat expensas emptori, ut ff. eod. l. Aemilius. Restituitur autem minor qui uendidit si nullo modo iurauit, sed & si uerbotenus tantum iurauit. Porro si corporaliter iurauit non restituitur, id est si iurauit se contra uenditionem non uenturum, etiam sine decreto factam iudicio meo. Si metuit iurandū meo iudicio de dimidia queri potest. Non auditur, inquam, minor in prædicto casu qui corporaliter iurauit, quia pure & licite iurauit: Quippe interdum quis iure permitte uenit contra suum iurandum per conditionem tacitam, puta si quis iura tō transegit propter metum instrumenti, quod credidit uerum cum esset falsum ut C. de transact. l. si ex falsis. Sed & si unus iurauit se daturum, quod non accipit, etiam si non præstat, non deierat, quia tacita conditio inest, ut C. de non numer. pecu. l. ult. Sed & propter rei iurata turpitudinem quis iure uenit contra sacramentum suum, puta si quis iurauit se perseueraturum in conditione scænica. Sed & aliàs causa concessa quis deserit religionem suam, ut C. de nupt. authen. quod eis & ff. qui fatif. cog. l. ult. Sed etiam contra iurandum alterius interdū iure uenit alter, puta si quis ex iureiurando a iudice delato uincitur, ut ff. de iureiurando l. j. admonendi. Sed & contra sacramentum legatarij iure uenit hæres, ut C. si cert. pet. l. ult. non econtra: quia in casu primo certatur de lucro, in secundo de uitando damno, aliàs stare debet religioni. In summa notandū est, quia ubi minor cum tutore uel tutor cum minore distrahit res casui subiectas, minor resti-

G

tui non debebit, & est hoc notatu dignum nisi tutoris euidentis gratia uel fordes intercessit, ut ff. eod. l. ait,

DE ADVERSVS VENDITIONEM PIGNORIS. TIT. XXIX.

Vbi creditor uendidit minoris prædium, distinguitur pignus cœperit à minore, uel à minoris decessore: si cœperit à minore, ut uendi possit, exigitur ut cum decreto suo fuerit obligatum, licet nō uenditum: multo magis uenditio tenet, etiam ipsa, & præcedens obligatio, cum decretum præcesserit. Hoc in casu minor restituitur, etiam si modicè intersit eius. Vbi pignus cœpit à decessore, etiam sine decreto à creditore pignus ritè uenundatur: porrò hoc in casu minor non restituitur, nisi propter grande, enorme, & intolerabile damnum, uel nisi emptor cum creditore eo denicq; uenditore, participatus fuerit fraudis cōsiliū, ut ff. eod. l. j. & C. de prædijs mino. l. j. & ij. In summa notandum est, quòd etiā aliàs, nisi quis missus in possessionem bonorum minoris indefensi postulat ut distrahatur, distinguitur contractus cœperit à minore, uel ab eius decessore, si à minore cœpit differtur uenditio post pubertatem, si à decessore minimè ut ff. ex quibus cau. in posses. ea. l. iij.

SI ADVERSVS DONATIONEM. TIT. XXX.

Si minor non habens defensorem donauerit mobilia restituitur, idem fiet si immobilia tutore autore & prætore. Hæc ita si immoderatè donauerit sponsa sua, ut C. eod. l. j. Idem fiet si patri donanti filius consensit, maximè ubi donatarius, contra quam uenitur per restitutionem, non habeat regressum contra donantem patrem, puta cum non intercessit pactum. forte idem est si ex pacto pater donator teneatur donatario, licet enim per medium, non tamen per principalem filius restituitur contra patrem. In summa notandum est, quòd hodie in eò iure non ualeat regulariter uenditio quarumcunq; rerum minoris sine decreto, nisi earum rerum quæ seruando seruari non possunt, in quibus restitutio locum uindicabit, ut C. de administra. tu. l. lex quæ.

SI ADVERSVS LIBERTATEM. TIT. XXXI.

Adversus libertatem à minore non infante maximè cum tutore præstitam, minor non restituitur, etiam si indebitè uel nō merenti sit præstita, sed et si dolo fuerit extorta, ut C. eod. l. j. & ij. Ita tamen si non fuerit à minore xx. annis præstita, uel à minore uindicata, causa etiam falsa probata, ita tamen si proprio minoris seruo à minore sit præstita. Sed nec contra sententiam pro libertate iam competente laram, minor restituitur, licet possit appellare, ut C. eod. l. ult. Contra sententiam pro libertate præstanda dictam restituitur. per multum enim refert, iudex pronunciauerit liberum uel liberandum, ut ff. eod. l. j. In summa notandum est, quòd Imperator solus contra libertatem ritè præstitam restituit, ut ff. eodem l. si ex causa. Item in summa sciendum est, quòd si uicio manumissi, uel curatoris, in libertate danda minor labitur, per eos minoris damnum debet refarciri, ut C. eod. l. j. ij. Item illud in summa notandum est, quòd si minor rogetur manumittere seruum suum, qui sit pluris quàm in testamento ei legatū sit, & legatum acceperit, non cogitur manumittere, si legatum reddere paratus sit, ut ff. eodem l. si minor.

SI AD

SI ADVERSVS TRANSACTIONEM VEL DIVISIONEM
IN INTEGRVM RESTITVI MINOR
VELIT. TIT. XXXII.

Vbi minor cui transactum est, cuius roganti diuisio facta est, rogat ut restituatur, etiam maior iuuatur, hocque facit necessitas siue contiguitas negocij, causaque connexa. Ita autem iuuatur minor, quia si supersit actio redibit ad eam per replicationem, si fuerit acceptolata per Imperatorem resuscitatur, & transfertur tribuitur tanquam Mariae & Marthae Lazarus, ut C. eod. l. j. & ij. Idem fit in fraudatore creditorum. Sic & muliere intercedente, subducta uel minoris persona in ueterem debitorem restitutoria datur. In summa notandum est, non ob stare quod legitur ff. eod. l. cum minor, quia licet tutelae curae iudicium directum restituatur minori, non tamen contrarium restituatur tutori uel curatori. Quippe ista iudicia non sunt adeo connexa, nec multum se contingunt, & alterum sine altero sapissimè intenditur, & potest intendi.

SI ADVERSVS SOLUTIONEM A TUTORE VEL A SE
FACTAM &c., TIT. XXXIII.

Soluit quandoque minor debitor suo creditori maiori, quandoque debitor maior soluit id quod debet creditori minori: Vbi soluit minor debitor, aliàs cum tutore, aliàs sine tutore. Si cum tutore soluit creditori maiori se liberat, si sine tutore soluit, & maxime si sit pupillus, cum nihil accipientis faciat, se non liberat. Sanè consumpta pecunia liberatur, restituendus tamen quandoque condicit, ut ff. de condict. indebi. l. interdum. Vbi soluitur minori, aliàs soluitur ipsi soli, aliàs soluitur ei cum tutore, aliàs cum iudice. Soluens ei soli non liberatur, ergo rursus exigitur, sed si pecunia sit salua, excipitur. Soluens minor curatori ipso iure liberatur, ergo iteratò præter restitutionem non exigitur. Sed & interueniente restitutione denuo soluere compellitur nõ salua pecunia. Excipitur nisi id quod annuatim, uel ex Trebelliano minori debetur, si soli procuratori soluatur, tunc enim etiam sine iudice & sine restitutionis metu, plenissima liberatio contingit, ut C. de administra. tuto. l. sancimus, & C. ad Trebell. l. penult. Soluens etiam cum iudice plenissimè liberatur, pecuniaque etiam perdita, postea non exigitur. licet enim minor restituatur contra uenditionem cum decreto factam, nõ tamen quacumque sit ratio, restituatur contra solutionem iudice interueniente celebratam. In summa notandum est, quòd si minor cum curatore soluerit, etiam per errorem iuris, id quod ciuilitè per l. falc. non debebat, restitutus repetet, ut C. eodem l. ult. Nam & sicut dictum est, per restitutionem quandoque id repetet, quod utroque iure debebat. Sed & illud sciendum est, quòd soluens pupillo adiecto, ipso iure se liberat. Licet enim is soluere pupillo potest & debet, nihil tamen pupillo adiecto debet, ut ff. de solut. l. quod. Quid ergo si quis uelit soluere minori curatore non habenti, nunquid solo iudice autore se liberabit? minime, inspecto rigore. Quid tamen si prætor decernat pecuniam solui sine curatore? equidem minor non debet restituui. Verum licet legatur, minori non petenti, præterquam ad litem curatorem non dari, permittitur tamen debitori soluere, uolenti compelle re minorem ut petat curatorem. licet enim hoc in casu curator ad litem non postuletur petitur tamen ut lis uitetur, ut ff. eod. l. ait § ij. & § iij. et est utrumque nota dignum quod est proximè dictum. Item in summa notandum est, quòd licet, ubi minor adito præside ex aspectu corporis falso probata ætate admisit debitorem soluentem, nõ restituatur, postea contra eundem tamen curator qui sciens

eum minorem esse, & perseverans in officio, patitur eum accipere pecunias debitas, poterit hoc nomine conveniri, ut ff. eod. l. minor.

SI ADVERSUS DOTE M & C. TIT. XXXIII.

Contra dotem quoque minori succurrit, puta si minori quoque dote data æque probo viro uel digniori nubere potuit. Sed & mulieris hæredi intra tempora constituta restitutio indulgetur, fortassis enim si ex rigore pacti dotem totam lucrifacere poterit, auocabitur per restitutionem id quod immoderate percipit.

SI ADVERSUS DELICTVM SVVM & C.

TITVLVS XXXV.

Exposuimus qualiter minor restituatur contra contractum & quasi, nunc autem qualiter contra delictum. Distinguitur minor admittat delictum extra animum, an ex animo. Delictum quod ex animo non uenit, propter inopiam nominum in nominibus generalibus perseverat, uocaturque simpliciter peccatum, admissum, commissum, delictum. In talibus restituitur minor, & in contractu, puta si rem commodatam culpa perdidit: & extra contractum, puta si animal brutum alienum occidit, cum putaret se occidere suum. licet aliqui perperam (me iudice) dicant in contrarium. Vbi minor ex animo delinquit, siue in contractu, siue extra, tale delictum nomen speciale assumit, & uocatur crimen, uocatur etiam noxa, ut C. eod. l. j. In criminibus, id est in delictis ex animo prouenientibus minor non iuuatur, si ciuilitate conueniatur, siue actione ex contractu, ut commodati: puta si rem commodatam dolo perdidit, siue actione ex maleficio ut furti. Hæc ita nisi pro fure potuit transigere, et non decidit si pro danno per dolum dato potius inficiari, quam confiteri maluit. In prædictis ita restituitur minor, ut, quasi transegerit, iuuatur, quasi confessus sit, tantum in simpliciter conueniatur. Sed et si criminaliter accusetur, non iuuatur, nisi ut aliquando mitior poena irrogetur, ut ff. eodem l. si ex causa. Auxilium enim restitutionis in poenis criminum paratum non est, nisi interdum miseratione ætatis, præterquam in adulterijs, stupris, lenocinijs. frustra enim leges inuocat, qui contra eas committit, ut ff. eod. l. auxilium. In summa notandum est, quod si mulier, minor, uel uir culpa, id est dolo fecerit diuortium, non restituitur sicut nec si perpetraverit adulterium, ut ff. eod. l. si ex causa. Illud tamen in summa notandum est, quod si minor ex animo sui corporis ludibrium facit, non infamatur: tum quia, licet ludat, non delinquit, tum quia, licet dicatur quod delinquit, crimen non admittit, tum quia si concedatur quod crimen admittit, quia ex animo id agit, se tamen non alium lædit. Item illud notandum est, quod licet minor crimen suo nomine perpetratum ratum habuit, non ideo minus, meo iudicio, restitui debebit, nec enim uere crimen admittit qui crimen, ratum habet. Quippe longè aliud est delinquere quam ratum habere.

SI ADVERSUS VSVCAPIONEM. TIT. XXXVI.

Adversus usucapionem quoque minor restituatur, non pupillus, cuius res non usucapitur, sicut nec fisci. Sanè res mobilis ecclesiastica, resque mobilis publica, sicut minoris, non pupilli usucapitur, ergo minor, ecclesia, ciuitas, contra usucapionem restituuntur. Porro in præscriptionibus usque ad xxx. an. minor res non restituuntur, quia hodie non læduntur, postea restituuntur si læduntur: quod ita dicendum est, si à decessoribus xxx. uel xl. an. præscriptiones coeperint, nempe

nempe aliàs in personis minorum impleri non possent. Porro contra ecclesiam, & cōtra ciuitatem infra decem annos omnis præscriptio currit, ergo decem dierum, semestris, annua, ut aūthen. quas actiones. Idem est de Nestorianis. Restituuntur tamen ecclesia & ciuitas tanquam adolescentulæ, fiscus sicut pupillus. forte non patitur & ideo non restituitur.

SI ADVERSVS FISCVM &c.   TIT. XXXVII.

ADuersus fiscum quoq; minor restituitur, si cum eius procuratore contrahens labitur. Sanè restitutio prædicta tribus personis interuenientibus celebratur, scilicet præside, procuratore, eiusq; aduocato, ut C. eodem licet non si fcus, ecclesia tamen, & ciuitas, & minor, cōtra minorem restituantur, maxime quando minor id quod accepit non perdidit. forte uice uersa contra ecclesiam, contra rempub. si non perdidit quod acceperunt, minores restitutionem impetrabunt.

SI ADVERSVS CREDITOREM &c.
TITVLVS XXXVIII.

ADuersus creditorem quoq; specialiter hic acceptum, id est fœneratorem minor restituitur, hoc ita, si accepit & cauit, se redditurum pecuniam, nec redhibeat eam, hoc ita si perdidit. Ergo nec restitutionem factam interposita appellacione fœnerator refricabit, nisi probauerit minorem locupletiozem, nec tribuendam aliàs poterit impedire, ut C. eod. l. ij.

SI SE ABSTINUIT HAEREDITATE.
TITVLVS XXXIX.

Minor scriptus hæres, legitimusue, si fuerit suus, si nondum se immiscuit, restitutione non indiget. fides enim ueritatis, uerborum adminicula non desiderat. Si se immiscuit aliquando restitui debet. Sed & si emancipatus uel extraneus adierit, cum adijisse non debuit, ut omittat restituitur. Sed & si minor omiserit hæreditatem, uel repudauerit, cum neutrum fecisse debuisset, audiendus erit. Sane ea quæ legatis expensa sunt à minore abstento, postea ei qui primus adijt restituenda non sunt, quemadmodum per contrarium cum minor restituitur, non ab aditione, sed aditione quæ antea gesta distracta sunt per procuratorem bonis datum, substitutumue, rata esse debebunt, ut ff. eodem l. minor, & l. quod si.

SI UT OMISSAM HAEREDITATEM, VEL BONORVM
POSSESSIONEM, VEL QUID ALIUD ACQVIRAT.
TITVLVS XXX.

EXpositis causis utcunq; in quibus restitutio minoribus est necessaria, audiamus in quibus causis non est necessaria. Et quidem quãdoq; necessaria est, & tribuitur, sicut hucusq; in superioribus expositum est, quandoq; necessaria est, & nõ tribuitur, quandoq; necessaria non est, & ideo nõ tribuitur. Necessaria est & non tribuitur, puta contra libertatem, contra crimen, contra solutionem minori eiusq; curatori, uel curatori soli cum iudice factam. fit sæpe ut restitutio denegetur, quia minor ipso iure illæsus conseruatur. Ecce enim in præscriptioni-

bus infra xxx annos consistentibus. melius est enim intacta iura seruare quam post vulnera remedium quaerere, post plagas inflictas, oleum & oua & stupam imponere. Item si tutor qui inuentarium non fecit, sinistram sententiam reporta- uit, minori non oberit. Idem est in minoris procuratore. Sed & minor non laedi- tur, ergo non restituitur, si necem testatoris interfecti non ulciscitur, ut C. eo. l. j. In summa notandum est, quia quod in praescriptionibus praetor faciebat restitu- endo, hoc hodie facit Imperator in moris laesionem asserri non paciendo. Ergo in illis praescriptionibus in quibus olim minores laedebantur, & non restituebantur, hodie minores nec ipso iure illaesi conseruantur. Ecce enim si matri tuae quae ingenua communi opinione uixit, quaestio mora non fuit, & quinquennium a die mortis eius excessit, tu eius filius & rempub. & pupillos nora poteris praes- criptione repellere, ut C. ne de stat. defunct. l. si mater. Quid ergo dicemus quod C. si quis ignor. rem. mino. l. ult. legitur, longi temporis praescriptionem currere duntaxat post perfectam aetatem? profecto dicemus quo ad effectum, uel a com- positoribus additum. Item quid dicemus quod authen. si minor de tempori. in integrum restitui ait, minorem non esse restituendum? profecto dicemus esse spe- ciale, uel Iustinianum de letheo fonte potasse. Item in summa notandum est, quod in moris sola solutionis retardatio in bonae fidei iudicijs relictis usuras aduehit. forte & in eisdem periculum rei minori debita ad maiorem debentem specta- bit. licet enim retardatio non sit proprie mora, in minoribus tamen habetur pro mora. Quippe mora dupliciter admittitur. Is qui moratur de interitu tenetur, & iure singulari, & communi. Singulari, & ex fauore ut in minore, & ex odio ut in fure. Iure communi, ut per competentem interpellationem etiam post libelli conuentionem, etiam per contestationem, etiam per id quod habetur pro in- terpellatione, ut per diem insertum, alias ab homine, alias a lege, ut in praestan- da pensione, reddenda dote. dies enim tacite interpellat pro homine. Item mora triplici gaudet effectu, nempe, sicut dictum est, etiam periculum trahit, & usuras gignit, & stipulationem committit. Item in summa notandum est, quod etiam maioribus praestatur usurae, etiam mora non interueniente, ut ff. de usur. l. j. & ff. manda. l. si mandato. Forte & sola perceptio fructuum sine omni interpellatio- ne, uel eo quod habetur pro interpellatione emptorem compellit, ut precium cum usuris debeat praestare, et C. de act. empt. ut uendi. l. v.

QVI, ET ADVERSUS QVOS IN INTEGRVM RESTITVI
NON POSSVNT. TIT. XLI.

EXposuimus supra qualiter restitutio cessat propter res, nunc audiamus qua- liter propter personas etiam petentes, & contra quas petitur. Ecce si qui mi- nores in actibus priuatis & publicis se industrios exhibuerunt, contra eos pri- ma facie praesumitur ut non restituantur, uerum si aduersarij dolo uel proprij co- silij lubrico, & maxime si dolo labuntur, restituantur. Enimuero contra paren- tes & patronos nunquam restitutio datur. Nunquam, inquam, datur iurae aeta- tis, id est per officium iudicis, licet per consequentiam & contra parentes aliquan- do tribuatur, puta aduersus sententias pro parentibus contra filios latas. Et (si- cut dictum est) contra donationes rerum filij a parentibus celebratas. Porro actio- ne proposita ut actione in factum, quae surrogatur in locum actionis de dolo re- stitutio contra patrem filio indulgetur, ut C. de dolo l. ult.

SI MINOR SE MAIOREM DIXERIT. XLII.

AVdiuimus qualiter restitutio cesset propter minores petentes, & propter maiores contra quos petitur, nunc audiamus qualiter cesset propter minorum dicta uel facta. Cessat restitutio si minor gestiens uendere possessionem suam, & redigere pecuniam, maiori emere uolenti sed propter ætatem uerenti, se maiore esse suasisit. Sed & si intercedente facto, puta ex aspectu corporis per maliciam quæ supplet ætatem se maiorem esse probauerit, non restituitur. Econtra restitutio datur, si maior oblati tabulis quæ falsò perhibeant minorem excessisse imperfectam ætatem cum minore contraxerit. Restituitur autem minor si nullo modo iurauit. Restituitur quoque si maiorem se esse uerbotenus iurauit. Ita tamen si postea per instrumenta non per testimonia se minorem esse probauerit. Idem dicitur à quibusdam C. de testi. l. j. Idem quoque est C. de non nume. pecu. l. generaliter, aliàs uox uiua potentior est quàm mortua, ubi instrumentis uel testium depositionibus contenditur aliàs regulariter, ut C. de fi. instrumen. l. in exercendis. Sanè si minor corporaliter iurauit se esse maiorem nõ inductus aduersarij dolo, postea non auditur, quia nec inest conditio tacita nec turpitudine est in causa, ut C. eod. l. ult. Ergo & inter peritiõres permultum inter est inter iurandum uerbo tenus præstitum quod laici peierare uocant, & inter corporale sacramentum.

SI SEPIVS IN INTEGRVM RESTITVTIO POSTV-
LETVR. TIT. XLIII.

Restitutio quoque sæpius petita denegat restitutionem. Quippe cõtra res bis iudicatas solus Imperator etiã uix restituit, ut ff. eod. l. minor autem. Sanè si minor aduersus sententiam contra se dictam restitutus, denuò fuerit uictus iteratò restitutionem non petit, nisi per nouas rationes habuerit. Porro si nouas habuerit etiã postea ortas, nec primæ causæ capitulis ad nexas, restitui debet. Excipitur forte ubi pater hæreditatem adiit, quam à filio prius habitam filius ipse per restitutionem amisit, ut C. de bonis quæ libe. l. ult. Eritque hoc speciale propter paternam reuerentiã, uel forte ibi nõ prætendebantur rationes nouæ. Sanè in causa appellationis rationes nouæ non prætendunt, nisi quæ prius adnexæ & coniunctæ reperiuntur, ut C. de temp. appell. l. per hanc.

DE HIS QUI VENIAM AETATIS IMPETRAVE-
RVNT. TIT. XLIII.

Contingit aliquando ut ætatis uenia impetretur à minoribus, quæ & ipsa denegat restitutionem, & ideo de his inseramus. Videamus itaque quando uenia ætatis impetretur, et qualiter impetretur, & qualiter impetrata allegetur, tibi opituletur, & in quibus præbet opitulationem. A maribus impetratur si cõpleuerunt xx. annũ. A fœminis si compleuerunt xviij. maturior enim est sexus fœminarum, quàm uirorum, & plus & citius crescit hæba mala quàm bona. Suppletur ætas per principem solũ impetrato rescripto. Ita tamen si apud principem probeatur de honestate morum, de honestate uitæ mentisque solertia. Ut ætatis uenia profit, apud iudicem suum debet allegari, & ea quæ prædicta sunt debent probari. Inferet quis, ergo prædicta probata, apud principem proban-

G iij

da sunt, & apud iudicem; Respondeo esto, uel dicemus etiam apud iudicē probabit, id est apud principem probatum, apud suum iudicem exhibebit similis locutio legitur C. quo. bono. l. j. proderit minori uenia impetrata ut quiuis cū minore liberè contrahat omnia negocia. Excipitur quia nec talis minor sine decreto poterit alienare, uel hypothecare, ut C. eod. l. ij.

SI MAIOR FACTVS RATVM HABVERIT.
TITVLVS XLV.

Rati quoque habitio à minore facto maiore inhihet restitutionē, hoc ita si minor à se negocium gestum ætate minore factus maior ratum habuerit. Idē erit si minoris tutor solus negocium gesserit. idē erit si utrumque. idē erit si minoris rem creditor uendidit. idē erit si prorsus extraneus nō nomine minoris, sed suo rem minoris uendidit. Nam quod dicitur, quod negocium ab alio gestum ita demum posse facere ratum, si suo nomine sit celebratum, ita exaudiatur, ut rei uenditæ dominus uel actione negotiorum gestorū regulariter ad precium petendum experiatur. Porro uenditionem etiam non nomine domini celebratam dominus poterit habere ratam, ut sibi eatenus præiudicet, ut amplius non petat eam. Interponitur autem rati habitio per silentium. De hoc legitur in Codicis quinto. Interponitur dicto, puta si quondam minor factus maior dixerit ratum habeo. Item facto interponitur rati habitio, puta si quondam minor factus maior precium petierit, subscripserit, emptori p̄ euictione cauerit. Quid ergo dicemus quod ff. eod. l. iij. expressissimè legitur, minorem qui se immiscuit hæreditati posse restitui, etiam si maior factus debitores hæreditarios exegerit? respondemus (sicut dixit os aureum) fecit hoc non tam prius factū comprobando, quàm exequendo. uel dicemus quia in ætate minori exigere cœperat sed nondum exegerat, uel dicemus in hæreditate esse speciale, propter eius excellentiam, & autoritatem centumuiralis iudicij, ut in hoc casu initium intueamur non exitum.

VBI ET APVD QVEM COGNITIO IN INTEGRVM
RESTITVTIONIS SIT AGENDA.
TITVLVS XLVI.

IN foro rei id est eius contra quem restitutio petitur, restitutio postulari debet ut C. eod. l. ij. Indulgebit autem restitutionem iudex ordinarius, iudex quoque à iudice habente titulum & administrationem datus. item à principe delegatus arbiter non restituit. Datus à iudice non habente administrationem similiter nō restituit. Item iudex ex communi consensu electus, & à iudicibus datus non restituit. Hi autem iudices qui restitunt, & contra suas sententias, & contra sententias aliorum iudicum restitunt, sed non contra sententias superiorum, ergo nec principum, ut ff. eod. l. in causa. In summa notandum est, quod nec prætor, nec iudex alius à principe restituit, præterquā in ciuilibus, solus enim princeps in criminibus & pœnis restituit. Ergo quod ff. de postulan. l. j. eum qui legitur, famoso iudicio cōdemnatum, & postea absolutum, infamia eximi; intelligatur quem princeps absoluerit, nempe solus Imperator infamiam abolet, siquidem pœna demi potest culpa perennis erit.

DE RE

DE REPUTATIONIBVS, QVAE FIUNT IN IUDICIO IN INTEGRVM RESTITVTIONIS. TIT. XLVII.

QVia in restitutionibus minorum locus est reputationibus, id est compensationibus, de reputationibus loquamur. Et quidem si minor aditam hereditatem per restitutionem omiserit, quidquid ex hereditate ad eum peruenit, nec per imbecillitatem aetatis perijt, etsi fecerit ut non perueniret, refundere debet: nisi pro legatis ut pro seruis emendis et manumittendis expedit, ut ff. eo. l. in integrũ. Sed & ubi minor non pupillus delegatur in ueterem debitorem actio restituitur. Sane pupillus delegatus liberat, non se obligat. idem est in muliere delegata, quod est in minore non pupillo. Item si minor emit & restitutus petit pretium, reddere debet fundum. Item si uendidit et restitutus repetit fundum, reddere debet pretium, ut sicut non uult morari in damno, sic nec, moretur in lucro, ut. C. eo. Restitutio enim ita facienda est ut unusquisq; in integrũ recipiat ius suum, ut. ff. eo. l. quod si. In praedicto autem casu minor pretiũ reddet, etiamsi perdidit. Excipitur nisi minori perdituro puta sedenti in perditionis ludo solutum sit, et postea perdidit, is enim solus uera propositione potuit dici perditurus, qui postea perdidit. Idem est si pecuniam consumpturo etiam minori crediderit. Parcius tamẽ, id est minus promptẽ in uenditiõẽ dicitur, quã in pecunia credita, siquidem soluere necesse est credere minimẽ, uerum, licet minus promptẽ dicatur in pecunia soluta, quã in credita dicitur, tamen etiam obtinet. Nam et quod iure fit utiq; fit, fortassis in eo est differentia quia si pecunia credatur ad magidem ludenti etiamsi non perdidit, non repetitur: si uero fuerit soluta similiter sedenti si sit perditã non repetitur, non perditã condicitur. Quid ergo dicemus quod uulgo dicitur minorem non teneri, nisi locupletior inueniatur? Respondeo, hoc in casu intelligo, ubi maior qui uendidit ipse solus etiam ab initio a minore pretium exposcit. Si uero a minore causa incipit, fundumq; a se uenditum restitutus minor sibi restitui petit, pretium acceptum etiam perditum: excepto casu quem posui, reddere debet. Nam etiam si quis ignorans uendidit rem furtiuam emptori conscio, uenditor tamẽ nihil ex uendito cõsequitur, nisi ultrò quod conuenerit emptori praestet nihil consecuturo, si causã primordium daret, ut ff. de contrahen. empt l. si in emptione § iij. Ergo in utroq; praedicto casu emptor consequitur si conuenitur, non si conuenit

ETIAM PER PROCVRATOREM CAUSAM IN INTEGRVM
restitutionis agi posse. Tit. xlvij.

PER se, et per procuratorẽ olim minor factus maior, restitutionẽ potest peteret. Licet aetatem impetratã per se, et non per procuratorẽ mandatam apud suum iudicem debet allegare, forte et minor manens minor, quia non agit sed supplicat, restitutionem flagitat, ut Co. de restitut. l. si intra. per procuratorem autem duntaxat ad hoc specialiter datum restitutio petitur. Et si de mandato dubitabitur de rato cauebitur, ut ff. eo l. illud.

IN INTEGRVM RESTITVTIONE POSTVLATA, NE
QVID NOVI FIAT XLIX.

Postulata restitutiõẽ et pendente nihil debet innouari, ut C. eo. idẽ in appellatiõẽ nisi puocet a facto, idest ab iniqua executiõẽ, tũc em̃ res mobilis possessori aufertur, et apud sequestrũ collocata permanebit, donec sacer cognitor

iudicauerit, ut *Co. quo. appell. nō recipi. ab executiōe.* Quid ergo dicemus, nunquid testificata ante appellationem, postea poterunt recitari? ego utiq; nec enim aliquid innouatur sed ueteribus remedium datur. Nam et (sicut dictū est) minor qui se paternæ hæreditati immiscuit, non ideo minus restituitur, quia factus maior debitores hæreditarios exegit. Sed etsi sponsus alienum anulū sponsæ donauit, & post nuptias pro eo suum dedit, factam donationem spōsaliciam uidetur cōfirmare, non nouam inchoare, ut *ff. de donat. inter uirum & uxo. l. si donata.*

DE RESTITVTIONE MILITVM, ET EORVM, QVI
REIPVB. CAUSA ABSVNT.   TIT. L.

EXplicauimus de restitutionibus minorum, nunc audiamus de restitutionibus maiorum. Et quia restituuntur maiores, & præsentēs, & absentes, & omnes absentes sunt priuilegiati, et hi sunt milites, & plures alij qui reipub. causa absunt, de his uideamus. Sed & quoniam de restitutionibus maiorum multæ diuersæq; sunt sententiæ, quid super his sentiamus paucis exponamus. Illud tamen ante omnia per quàm necessarium est, quia maiores in his duntaxat restituuntur, quæ aduersus eos gesta sunt, siue processerint, neq; ipsi gesserint, puta restituuntur, siquid eorum usucaptum, præscriptum uel fuerit, uel si quodcūq; ius eis competens tempore perierit. minores autem & in gestis à se, & contra se restituuntur. Item maiores à minoribus in eo differunt, quòd minores solo iudicis officio nituntur, maiores utroq; iudicio: officio scilicet & iure, hoc est actione recissoría proposita, cuius actionis ius quale sit, & an statim reuerso competat ad restitutionem impetrandam, uel contra eum, cum fuerit indulta restitutio, infra plenius exponemus. Videndum ergo nobis est quādo restitutio petenda sit, ex quo tempore, et quanto tempore claudatur, & quem effectum restitutio pariat. Et quidem tūc maior debet restitutionē implorare cum lapsus fuerit. Siquis ergo de militia reuersus re sua nondum usucapta patitur postea tempus effluere, ut usucapio impleatur non meretur auxiliū. Sed etsi cum usucapio ante reditum fuerit impleta, reuersus postea tanto tempore taceat quantum aduersus se absentem cucurrerat, restitutionem non audietur implorans. quidam tamen asserunt omni reuerso hodie quadriennium dari. Sed & tempus recisus si recisori tempore fuerit lapsus, indulgendum esse sentio, quod qualiter se habeat inferius explanabo. Secundum prædicta itaq; in duobus casibus restitutio denegatur, hoc est si usucapione finita in absentia reuersus ultra tempus quo lapsus est taceat, uel si usucapionem nōdum in absentia completam reuersus postea compleri permittat. Nec enim negligentibus succurritur, sed necessitate rerum impeditis, ut *ff. qui. ex cau. maio. l. ab hostibus.* Sed et Valeriani hæres eo demum in casu ad restitutionem aspirauit, ubi Valerianus post exactos in militia dies, quibus bonorum possessio defertur, obierat, ut *C. de rest. militū l.* Quod ergo eo titulo *l. iij.* dicitur, amouendam esse præscriptionem temporis medij, sic exaudiatur, ut idem tempus medium intelligatur, & ultimum, medium quod ad utranq; præsentiam intelligitur, ultimum quod ad usucapionem in absentia completam: puta res militis se præsentē domi biennio possessa est, eo militante quoque tertio anno, sicq; finita sit usucapio, reuersus postea tertium annum quod est tempus medium inter primam & secundam præsentiam: Et quod est in usucapione ultimum ritè postulat amoueri. Nam alioquin si annum ante absentiam ponas, sicq; faci asmedium, ponasq; militem post reditum permisisse excurrere tertium annum, dixerim eum nō restituendum. Cum enim reuersus suo iure &

directo

directo potuerit uindicare, cur postea destitutus sua negligentia restitutionem permittatur impetrare? Ergo eo demum in casu restitutionem implorabit ubi prorsus in absentia ceciderit, sed & si modico tempore post absentiam. Ex consequentia enim prioris absentiae propere adhuc estimatur abesse. modicum autem tempus intelligo, quo sarcinulas composuit aduocatum quaerit, hospitium conducit, itaque si his opus non haberet, ei forte illico petendae restitutionis tempus cederet. Quod ergo dicitur C. qui. non obijci lon. t. praescript. l. penult. deducto eo quo siquid gestum fuerit succurri solet, residuum computari rationis est: non sic accipio subducto tempore medio, id est eo quod processit in absentia extrema tempora, id est prioris praesentiae & secundae computantur ad usucapionem ante se continuatam. Nec enim miles cum est reuersus, fuerat adhuc lapsus: si ergo postea destituatur, cum suo uicio labitur, non adiuuabitur, ut supra clarissime ostensum est, sed ita intelligo deducendum fore quod in absentia gestum fuerit, siquid gestum fuerat, hoc autem tunc demum uerum est siquis in absentia lapsus est. Itaque tunc duntaxat saluo modico restitutio competit. Sed quod sequitur rationis est residuum computari, non intelligo ad usucapionem, sed ad denegandam usucapionem, usucapionis iam impletae restitutionem. uel dixerim tempus residuum, id est quod procedit post reditum computari, usucapio si fuerit sufficiens, id est triennij, nec in hoc casu restitutionem habebit. Nam & quod ante absentiam processerit, si sufficit ad usucapionem non rescindendam eam peperit. Si uero & ante absentiam tempus processerit etiam in absentia, uel eo tempore quod modicum dicitur, usucapionem impleuit (ut supra dictum est) tunc demum restitutio locum habebit. Explicitus est articulus ille quando restitutionem quis petere debeat, nunc audiamus ex quo tempore hoc est quando tempus cedere incipiat, & constat petendae restitutionis tempus, aduersus minorem incipere currere, ex quo xxvj. anni prima dies illuxerit, aduersus maiores post reditum, ut ex C. de resti. l. ult. datur intelligi. Minoribus autem quadriennium integrum in omni casu, si proprii lapsus nomine implorent auxilium, eo saluo, quod si minor de dote non numerata non quaeritur, restituitur eatenus, ut transcendat xij. annos a tempore nuptiarum hoc est xij, uel xiiij. annorum. haec enim sunt tempora quibus uehementer citius contrahuntur nuptiae, ut in authen. in coll. vij. de tempore non solutae dotis. Duo ergo specialia sunt in hoc casu, & quia minor aduersus temporalem praescriptionem ipso iure non conseruatur illaesus, sed restituitur, & quia maior factus, si fuerit masculus per primum tantum annum de quadriennio restitutionem implorat: Si uero fuerit foemina, nec usque ad maiorem praecedit aetatem, siquidem (ut dictum est) restituitur eatenus, ut transcendat xij. annum ab aetate nubili, hoc ita, si nomine proprii lapsus minor se restitui postulet. Sed etsi minor minori successerit, post xxv. aetatis suae annum in integrum restitutionis beneficio utetur tempore illibato id est quadriennio, alias integro continuo, & hoc ex sua persona. Nam si ex persona decessoris computes, nedum quadriennium, sed etiam plures & infinitos annos, qui succederet, haberet. Pone enim quod alicui anniculo minor aliquis xxiiij. annos puta habens succedat, totum tempus quod defuncto minori restabat, id est, xxiiij. anni ad aetatem minorem complendam, & postea ex defuncti anniculi persona unum quadriennium haberet, ex sua quoque succedentis aliud, quo nihil absurdius. Si uero minor majori successerit, quantum ad eas pertinet causas, quas ex maioris persona fuerit consecutus, tantum temporis habebit, quantum defuncto reliquum fuerit, ut C. de temp. resti. l. eo. Nec enim obloquitur quod in ff. titulo de mino. l. interdum dicitur, hoc ipso minorem deceptum uideri, qui cum posset restitui intra tempus statutum ex persona defuncti, hoc non fecit: hoc enim tunc obtinet cum minor

minori successerit: uero maior minori successerit solidū tempus quadriennium
 numerandum ex tempore hæreditatis aditæ, uel bonorum possessiōis acceptæ
 tribuitur, ut C. de temporibus restituti. l. ea. Si autem maior maiori succedat eti-
 am tantum temporis, quantū defuncto superat habeat. Expediūmus quando
 restitutio petenda sit, & ex quo tempore computetur, diximus quanto quoque
 tempore restitutio minorum claudatur, nunc audiamus quanto tempore maio-
 rum restitutio terminetur: & quidem maior quadriennium habet si æqualiter la-
 batur, si uero recisore tempore labitur, recisus ei tempus indulgetur: & in hoc
 maior à minore secernitur, eo quod minori quadriennium semper tribuitur in
 integrum restitutionis. Nec ad rem pertinet, quod C. de temp. restituti. l. ult. non
 ab similibus maiorum & minorum restitutio dicitur, hoc enim sic intelligitur quod
 quemadmodum in restitutionibus minorū tota minor ætas excipitur, ita & in
 maiorum, tempus quo abfuerit per restitutionem omne eximitur. Sed & quod
 dicitur solida tempora subputari, non obstat: hoc enim tunc uerum est cum ma-
 ior nō ex sua persona, sed ex minoris persona, cui successerit (ut supra dictū est)
 restitutionē implorat. Sed nō obloquitur quod & in ff., & qd' in C. de milite legit,
 annum ex quo redijt computandum, quasi ei annus integer tribuatur. Nec em̄
 semper integer tribuendus est, sed tunc demum, cum anno integro lapsus est.
 Namq; si quis reipub. causa abfuerit, si omnes quidē absentia annus colligant
 dabitur annus, ergo per contrarium si annus non colligant, annus totus non
 dabitur. Quare enim maiori tempus daretur amplius, quàm quo lapsus est, cū
 satis abunde q; sufficiat causam amissam integrari. Quippe nihil aliud est restituo,
 quàm causæ amissæ integratio, ut C. qui. cau. rest. non est neces. l. ij. Sed et di-
 cimus tantum restitutionem faciendam, ut supra de rest. milit. Accedit etiā his
 argumentum, quare ad interponendam & finiendam restitutionis litem quadri-
 ennium præstatur. Si enim quadriennij dies ultima ad contestandam restitutio-
 nis causam fuerit expectata, quomodo poterit terminari restitutionis causa, cū
 opus sit indagine & cognitione prætoris. Sed & si ex abundantia peteretur dila-
 tio, locus esset semper integro quadriennio, ut C. de tempor. rest. l. penult. Ad-
 hæc ex multis quoq; similibus probari potest, non plus temporis dandum fore
 quàm quantum quis lapsus fuerit. Ecce enim ubi mulier per Velleianum sub-
 ducitur, uetus actio in debitorē qualis, & quota fuerat, restituitur, ut ff. ad Vel-
 leianum l. debitorix. Sed etsi debitor in fraudem creditoris obligationem aliena-
 uerit, ea obligatio qualis fuerat, cū sua scilicet die, cū sua quoq; causa restaurat,
 ut ff. quæ in frau. credi. ait Prætor, & ff. ad Tribel. l. si hæres. Sed & ubi mor-
 tuus est filius etiam aduersus patrem intenditur de peculio actio, nō annua sed
 semestris & redhibitoria, ut ff. quan. de pecu. l. cū post. His omnibus fortius ar-
 gumentum accedit, etiam (ut æltimo) in hoc articulo satis expressum. Quod si
 minor intercessit pro eo qui temporalī actione tenebatur, decem puta dierum
 ipsorum duntaxat decem dierum restitutio datur, ut ff. de mino. l. ult. Sequitur
 uidere de quarto articulo, hoc est quem effectum habeat restitutio. Et certe resti-
 tutione impetrata rescissoriaq; proposita, quod gestum fuerit rescinditur, præ-
 scriptio quoq; tēporis medijs amouetur, ut C. qui. non ob long. temp. præscript.
 l. penult. & de restit. milit. l. quod tempore, sicut & supra expositum est. Datur
 rescissoria non reuerso statim, ut quidam falso asserunt, hoc est non restituendo
 sed restituto, ut ff. quib. mo. long. temp. præscript. l. penult. & C. de rest. l. ult.
 At uero non tantum absenti reuerso contra præsentem, sed etiam absenti cōtra
 absentem rescissoria tribuitur, ne uel obsit uel proffit quod euenit, ut ff. ex quibus
 cau. l. j. Dicit autem qui rescissoriam proponit usucaptum non fore, quod
 usucaptum fuerat, sicut etiam alijs qui publicianam intendit permittente præto-

re. in his duobus casibus diceret mendacium si diceret se usucapisse quod non usucepit ut institut. de act. Nam et aliàs ex legum permissione puta Corneliae, quod non est esse fingitur, puta captum ab hostibus, ibiq; mortuum in ea hora decessisse qua captus est reuersusq; iure postliminij, semper in ciuitate mansisse. hæc autem ad utilitatem hominum sunt constituta quorum gracia omnia iura sunt prodita. Interdum quoq; plus ualet quod est in opinione, quam quod est in ueritate, ut ff. de acquir. hære. l. is qui putat.

DE VXORIBVS MILITVM, ET EORVM, QVI REIPVB. CAU
SA ABSVNT. TIT. LI.

VXoribus quoq; militum, quæ maritorum gracia cū maritis diutius in milicia peregrinatae sunt, in præscriptionibus rerum et actionum subuenitur. Medicis similiter & ratione consimili succurritur. Licet enim medentes & militum uxores principaliter reipub. causa non absint, per cōsequentiam tamen ab sunt. Ergo & medicorum uxoribus ex secunda cōsequentia similiter restitutio dabitur. Prædicti ergo & prædictæ reuersi reuersaq; non refundentes pretia, si tamen callida non adhibuerint commenta restitutionem impetrabunt, ut Codicis eodem lege secunda.

DE TEMPORIBVS IN INTEGRVM RESTITVTIONIS
tam minorū, aliarumq; personarū, quæ restitui possunt,
quam hæredum eorum. Tit. liij.

In superioribus de temporibus in integrum restitutionum sufficienter, licet incidenter differuimus, nūc referamus in medium uarias sententias peritiorū nostri temporis de restitutionibus. Et quidem, inquit, quidam quod si usucapio fuerit cōsummata etiam longè post reditum, habet restitutio locum, ego minimè. Nam cum miles redierat nōdum ceciderat. Sed & prætor postea reclama. Ergo quod in authen. dicitur, tot annos adijciendos quot annis ex decennio quis absuit, intelligatur in præscriptionibus longis, etiam contra rigorem ex æquitate statutum, uel ibi dicatur absens ratione domiciliij. Aiunt & quidā reuerso statim competere rescissoriam, quasi Prætor mortuus nō uiuus adeundus ab initio, etiam in simul omnes lapsos & casuros restituunt, ego minimè: imò opus est, ut prætor uiuus adeatur & rescissoriam largiatur. Nam & si bonorum possessio petitur non aliàs nisi adito prætore impetratur. Sed ff. de except. l. viij. legitur, quod minor lubrico cōsilij lapsus non ante habebit auxiliū quam fuerit restitutus. Sed & restitutus dicitur non restituendis, nec ipso iure restitutis rescissoria datur, ut C. ex quib. cau. l. ult. Item dicunt quidam quadriennium integrum semper etiam maioribus dari. Ego minimè, nec enim maior lapsus ritè queritur, si talis qualis fuerat ante lapsum constituitur, ut ff. de minor. l. si iudex. Prædictarum sententiarum designatiua sunt carmina hæc.

Casibus in geminis homo maior restituetur
Illius absentis si res usucapietur,
Postq; domum cum conducit, disponit ut hæc si
Post sint ut præscriptio perficiatur, & omne
Tempus, & id solum quo labitur effluat illi
Scindere prætor opem negat usucapta uolenti.

H

Cedunt post annos denos bisq; quinq; peractos

Illi qui minor est bis duo continui,

Anni non querulo de dotibus aut numeratis,

Maiori cedunt tempora post reditum.

Quid dicemus quod legitur rescissoriã finiri utili anno, hodie secundum sententiam quam reprobauimus planum est uerbum. Secundum nostram intelligatur, quod rescissoriã impetratio finiatur quadriennio. Aũt etenim principes Constantinus & Iustinianus restitutionis causam infra quadrienniũ esse inchoandam, & finiendam, ut C. eod. l. ea. & l. ult. Atqui iudicio meo ubi rescissoria fuerit impetrata tanto tempore durabit, quanto tempore antea fuerat duratura, ut ff. de minor. l. ult. & ff. ex quib. cau. in inte. rest. l. si is. Ita tamen dixerim restitutionis causam infra quadriennium finiendam, si à reo petita dilatio ultra quadriennium non porrigatur, ut Co. eod. l. penult. Si per iudicem stabit litem suam forte faciet.

QVIBVS EX CAVSIS MAIORES IN INTEGRVM
restituuntur. Tit. liij.

EXposuimus qualiter illi maiores restituantur qui reipub. causa absunt, nũc exponamus ex quibus causis ceteri maiores restituantur, infra quod restitui debeant, tam absentes quam presentes. Videamus itaq; ex quibus causis maiores restituantur, & in quibus, & qui maiores restituantur. Sicut dictum est reipub. causa absentes, ut milites, medici ad puincias regendas missi restituuntur. Milites inquam, & qui Romæ militant, ut ff. eod. l. milites. Succurritur autem non hæredibus, & seruis institutis, sed liberis, etiam filijsfam. in castrensibus, ut ff. eod. l. rectè. Succurritur absentibus metu, & his qui sine dedecore in publico apparere non possunt, his quoq; qui tanquam serui possidentur, uel apud hostes nascuntur. his quoq; qui in uinculis prædonum uel potentiorum detinentur. Sed his qui à stratoribus, & à magistratibus municipalibus custodiuntur, legatis quoq; municipiorum succurritur sed non transfugis, ut ff. eo. l. item l. succurritur l. in eadem. Et sicut in prædictis, absentibus restitutio datur contra presentes, ita & presentes iuuantur cõtra absentes, ne uel profit uel obsit quod euenit, neue officium publicum damno uel compendio sit, ut ff. eod. l. j. & l. uidelicet. Interdum tamen & absens iuuatur etiam in lucro, quod potuit captare sine alterius damno, ut ff. eod. l. Iulianus l. sciendum l. etsi. Sed & restitutus absens contra maiorem presentem, etiam maior presentem contra maiorem absentem, etiam alijs præfatis casibus, si admisit personalem actionem, ut ff. eod. l. item. Subuenitur autem absentibus contra presentes, & presentibus cõtra absentes in usucapionibus, & præscriptionibus rerum propriarum, & manumissionibus, actionibus temporalibus, & in sententijs. Distinguitur tamen, absens condemnatus abfuerit ex necessitate, uel ex uoluntate post contestationem. Si ex necessitate subdistinguitur, legitime defensus appellabit, nõ legitime defensus remoditio restitutionem impetrabit. Ex uoluntate probabili absens defensus, nec appellabit, non defensus appellabit. Ex uoluntate improbabili de uero absens condemnatus, omni carebit remedio (sicut dictum est) absentes contra presentes, & ecõuerso: restituuntur. Item quod est nota dignum, etiam absens cõtra absentem in damno restituitur, ut ff. eod. l. ult. In prædictis tribus casibus infra quadriennium restitutio datur. Sed & presentem contra presentem iuuatur officio iudicis, non in sententijs, sed in contractibus tantum bonæ fidei, sicut superius

perius diximus, cū de dolo loqueremur. In hac subuentione quadriennii suam potentiam non exercet. In summa notandum est, quod captiuitate interrumpitur possessio, possessus enim possidere non potest, nec restituitur, causa enim facti non continetur postliminio, sicq; nec utilem actionem ei tribui oportet: cum sit iniquissimum auferre dominium, quod usus non abstulit, nec enim intelligitur amissum quod alteri non est oblatum. Item in summa sciendum est, quod is qui de statu suo litigat ante litem in seruitute esse uideretur, ut iuuetur, non post ceptam, ut ff. eod. l. is autem. Sed & illud sciendū est, quod non milites qui Romæ reipublicæ operā dant reipub. causa nō absunt, ut ff. eod. l. & qui. Reipub. causa illi soli intelliguntur abesse, qui non sui commodi causa sed coacti absunt. Ergo post comeatum acceptum si nōdum abijt miles reipub. causa abesse nō uideretur. Ergo qui in prouincia sua assident ultra tempus constitutionibus comprehensum, uel citra principis permissum, non iuantur, & quia crimina indulgentiis non subleuamus, ut ff. eod. l. miles l. rei l. hi l. si cui, & C. in xij. t. vij. circa finem. Item notandum est, quod si absens reuersus dum aduocatum quærit, hospicium conducit, præsens contra eum actionem suam amittit, præsens restituitur. Item si absens qualibet tergiversatione efficiat, etiam ne cum ipsa agi possit. Idem similitudine rerū distinguitur. Sed & si per iudicem steterit restitutio indulgetur, ut ff. eod. l. ait l. sed & l. quod & l. sed si. Item cōtra legatum restitutio datur, non ei, quia potuit relinquere procuratorem, sed si reliquerit, & procurator obierit, legato succurritur: multo magis ei in hoc casu succurri debet, quia studiorum causa abfuerit, ut ff. eod. l. sed si § ij. & l. necnon. Sed & illud sciendū est, quod si is qui abfuit usucepit, & post rem usucamptam alienauerit, restitutio in eum ad pretium facienda est, ut ff. eodem l. cum miles. item is qui reipub. causa abest in eo damno non restituitur, quod etiam si non abfuisset passurus esset, ut ff. eod. l. is qui. Item legato succurritur etiam si non reliquerit procuratorem. Idem si talem reliquerit per quem defendi nō potuit. idem si talem per quē defendi potuit, sed non est defensus, quia procurator obijt, uel ad appellationē saltem restituitur, ut ff. eod. l. sed si § ult. Quod ergo ff. eod. is qui legitur, eum qui procuratorem reliquit per quem defendi potuit, non esse restituendum, intelligatur, si defensus fuerat. uel dicetur non restituetur ad eremoditij restitucionem, sed ad appellationem. Item illud notandum est, quod detentus à magistratu, præsens contra præsentem, si de pœna conueniatur, quia in iudicio non steterit, adiuuatur, nisi detentus quia actionem struxerit: à priuato detentus quia actionem habet contra detentatorem, efficaciter de pœna conuenitur, nisi detentor fuerit is qui est stipulatus, eiusuē socius: Sanè si detentor soluendo non fuerit, detentus excipere poterit, ut C. eod. l. ij. & ff. de eo per quem fact. l. ult. & ff. si quis caut. l. ij. & iij.

DE ALIENATIONE IUDICII MUTANDI CAUSA
FACTA. TIT. LIIII.

PER edictum de alienatione iudicij mutandi causa proditum, restitutio quoq; tribuitur per actionem in factum ex hoc edicto indultam, & ideo de hac restitucione differamus. Videamus itaq; qualiter intelligantur singula huius tituli, cui detur actio restitutoria ex hoc edicto, in quem, & quando competat, & quando cesset, & in quantum, & quare sit introducta cum uideatur superflua, & qualis sit actio ista. Illud tamen ante omnia sciendum est, quod hoc edictum proditum est ne qua causa, id est cōditionalis cōtrouersia deterior efficiatur opposito duriore aduersario. ALIENANDI uerbum ita intelligatur, ut quis alie-

H ij

net etiam dominium & possessionem, uel alterum tantum: hoc itaq; ex audio, siue is qui dominus fuerit alienat, siue non dominus tradendo id gestiat. Itaq; dominus inter uiuos alienat, nam instituendo uel legando non agitur ex hoc edicto, ut ff. eod. l. ex hoc. Sequitur. CAUSA MUTANDI IUDICII, scilicet futuri, non cepti. Tunc enim contractus uicio litigosi subiaceret ei in cuius perniciem alienatum est. Actio ista tribuitur contra alienatorem, & notabiliter contra haereditatem non datur, nec post annum, ut ff. eod. l. non solum. Datur actio ista his concurrentibus, si praefato modo alienatio sit facta dolo malo, & durior ad uersarius opponatur. Et ut durior sit oppositus, ut ff. eod. l. j. Durior autem aestimatur propter personam, & causam, propter personam si potentior opponatur potentioribus enim pares esse non possumus. propter locum si alterius praefatae habitator, propter causam si homo penitus manumittatur, uel locus opere factio alienatur: fauent enim praetores manumissioni, & emptorem excusant patientiam tantum praestantem, ut ff. eod. l. j. ij. iij. Excusatur alienator ab actione, si cautionem offerendo paratus sit perinde iudicium pati ac si possideret, ut ff. eod. l. iij. Item excusatur si constat rem petitoris non fuisse, uel sine culpa alienatoris perisse, ut ff. eo. l. iij. Item excusatur alienator, si ante contestationem receperit, item si uenditori suo redhibuerit, ubi propter hoc ipsum redhibuerit non redhibiturus alias. Nam & si tibi obligatus soluo id quod a me petere uelles huic edicto locus non erit, ut ff. eod. l. ex hoc l. quia l. nam. Ad interesse competit haec actio ratione puta impensarum, id est quanti nostra interfuerit nos non habuisse alium aduersarium, uel si aliam incommoditatem passi sumus, ut ff. eod. l. iij. Item si res fuerit usucapta ab eo in quem sit alienata, alienator hoc edicto tenebitur, ut ff. eo. l. item. Ergo possessore excusso si nihil nostra interfit, non dabitur haec actio, ergo demum possessore excusso decurrendum est ad hanc actionem. Ex praedictis colligere licet, ei in cuius fraudem alienatum est tres actiones competere. Directa uindicatio contra possessorem & utilis uindicatio, & haec in factum praetoria, restitutoria in quasi alienatore. Ergo in potestate petitoris est quem uelit eligere, ut Cod. eod. Sed et si praetoris interfit, etiam utrunq; poterit conuenire. Opponi posset actionem esse superfluum, quia ordinaria actio, id est uindicatio competit contra possessorem: sed certe non est ita. Nam & restitutio datur minori contra possessorem, licet etiam habeat actionem contra tutorem. Item nec illud obstat, ut haec actio minus detur contra alienatorem, quia utilis in rem competit contra eundem. forte haec ambae actiones sunt extraordinariae, quia altera agitur ad interesse ad rei aestimationem. Illud constat quia haec actio uocatur in factum, & praetoria, & restitutoria, & personalis, & rei persecutoria, quamuis (ut dictum est) nec post annum nec in haereditatem detur. Et est poenalis quia ex delicto nascitur, non tamen proprie poenalis dicitur, sicut nec reus amatorum, quia nec certas poenas consequuntur. Nam cum actio ista ad interesse competat sicut ex empto actio improprie poenalis appellatur. Inuenitur autem actio ista directa, puta ubi quis nomine suo alienauit, etiam utilis puta ubi tutor pupilli nomine alienauit, ut ff. eod. l. ij. In summa notandum est, quod potest quis desinere possidere sine dolo, & causa mutandi iudicij & ideo non tenetur hoc edicto. Huius enim rei factum praetor non improbat, qui maluit cauere quam litigare. Item potest aliquis sine dolo malo desinere possidere etiam alienandi iudicij mutandi causa, & non tenebitur hoc edicto, ut ff. eod. l. item. Sed & si quis ob ualitudinem, uel ob negociorum multitudinem, rem alienauit causa mutandi iudicij, non tenebitur hoc edicto, cum in hoc edicto doli mali fiat mentio, ut ff. eod. l. non solum. Item & illud notandum est, quod si quis rem alienauit iudicij communi diuidendo mutandi causa, mirabiliter cautum legitur, iudicium

cium diuisorium per hoc edictum & emptori & uenditori denegari, ut ff. eod. l. ult. Amplius si iura prædiorum alienantur id est seruitutes, hoc edictum insurgit, ut ff. eod. l. non solum. Quid ergo dicemus, si iura personalia constituat, ut usufructum, usum, uel si aliàs iura infixæ rei, in fraudem, & causam mutandi iudicij constituit, ut emphiteusis superficiem? hoc edicto quasi alienauerit obstrictus erit.

DE RECEPTIS ARBITRIIS.

TIT. LV.

Explicitis iudiciorum preparatorijs, dicendū esset de iudicijs, sed quia arbitria tranctantur uelut iudicia, de receptis neutraliter, id est de arbitrijs inferamus, uel de receptis masculinè, id est de arbitris receptis à litigatoribus, uel de litigatori receptis arbitris, uicissim enim se se in fide sua recipiunt. Partes ut sententiæ stent arbitri, ut fideliter examinent, ut pronuncient. Recepisse autem dicitur arbiter qui partes assumit iudicis non cōsiliatoris, ut ff. eod. l. idem Pomponius. Videamus itaq; quot modis dicatur arbitrium, qualiter hic accipiatur, & qualiter iudici comparetur, quis possit arbiter esse, quis non, qualiter constituitur arbitrium, & de qua re, qualiter dissoluatur, qualiter ad effectum perducatur, qualem sententiam arbiter dicere debeat, & ubi, & quando, quæ sit potestas arbitri, ex principio & fine. Iudicium uocatur arbitrium, ut Co. arbitr. tute. Arbitrium quoq; iudicis dicitur sententiā prima in actionibus arbitrarijs. Arbitrium quoq; dicitur quod corrigitur. Item arbitriū dicitur trinus actus trium personarum sub arbitrio litigantium, & sic hic accipitur. uocatur etiā compromissum ad instar iudiciorum, redigitur quoq; ad faciendas lites, & ad interrumpendas actiones pertinet. Sententiā tñ arbitri nec infamat, nec generat appellacionem, quia nec iudicati actio inde oritur, ut C. eo. l. j. si inferatur à cōtrarijs. Ergo ubi actio oritur appellatio tenet: respondeo, non sequitur, id enim non contingit propter arbitri sententiā, sed propter subsequentiā, ut si partes subscripserint, uel per decem dies siluerint. Arbiter constituitur homo liber, paterfamil. etiam in ciuili causa patris, ingenuus siue libertinus, ut ff. eod. l. sed & l. quin etiam l. Pedius, non mulier, inter libertos non seruus, non fatuus, non iudex ordinarius inter sibi subiectos. Quid ergo si in seruum & liberum fuerit cōpromissum? nec utriusq; nec liberi sententiā ualebit, licet aliàs legatur id quod erit inutile nō uiciare id est quod utile. Sanè si dictum fuerit ut alterutrius sententiā ualeat, liber cogitur pronunciare. Sed et seruus quondam in quem compromissum est, si liber factus pronunciauerit, nihil agitur ut ff. eod. l. vij. & viij. Minor quoque xx annorum nec iudicare cogitur nec arbitrari, ut ff. eod. l. lege Iulia. Litigare poterit sub arbitro is, qui litigat sub iudice: nisi præpediatur ætate, ut pupillus, casu ut furiosus, iure ut prodigus, seruus. Constituitur arbitrium pœna utrinq; compromissa, item rebus depositis, ut dentur uictori, per pactum uallatur compromissum, siue de his fuerit controuersia, siue de alijs. Item de nudo pacto, puta si compromittentes inuicem sibi debeant, cōstituitur arbitrium. Sanè si unus tantum pœnam promissit compromissum non ualet, idem fiet si compromissio fiet sub conditione, idem fiet quoq; si alteri pœna sit acceptolata. In his enim casibus arbiter pronunciare non cogitur, ut ff. eod. l. litigatores & l. Pomponius. Ita intelligo compromissione pœnarum constitui compromissum, si litigator à litigatore sibi dari uel fieri stipuletur: secus si alius uel arbiter sibi dari uel litigatori stipuletur. Licet per mores cōtrarium obtinuerit. Constituitur arbitriū, si agitur de pecunia, de specie, de crimine ciuilliter. Causam restitutionis arbiter discutere nō potest, nec liberalem, nec de crimine criminalem: nisi forte hæc duæ

ultimæ inciderint, tunc enim fortassis arbiter has, sicut Pedaneus examinare poterit, non terminare. Compromissum aliàs ab initio nullum est, aliàs cum teneat, si solvatur nullum est, siue pendeat, an ex eo pœna exigí possit, siue postea deficiat pœna. Idem si pœna promissa non fuerit, pœna, inquam, etiam incerta ut puta quanti ea res sit. Nam & si simpliciter sententiæ dari quis promiserit incerti aduersus eum agitur, ut ff. eod. l. diem l. non autem. Item ab initio nullum est compromissum, si alieno nomine mulier compromiserit. Idem fiet si de causa criminali, de libertate, de libertinitate, de fideicommissaria libertate, de populari actione compromittatur. Idem fiet si seruus cum seruo, uel cum libero compromiserit. Nam nec aduersus liberum executio datur, ne ex una tantum parte teneat compromissum, quod esset absurdum, ut ff. eod. l. quid tamen § penult. & l. non distinguemus. Soluitur compromissum morte arbitri etiam ciuili, morte utriusq; litigatoris, uel alterutrius etiam ciuili, uel deportatione, bonorũ cessione, ut ff. eod. l. item. si hæredis mentio in compromisso facta nõ sit, ut ff. eod. l. diem. soluitur acceptilatione, soluitur die. Sanè si sine die confectum est cõpromissum partibus consentientibus arbiter debet diem statuere. Cæterum omni tempore cogetur sententiam dicere, ut ff. eod. l. sed si. soluitur quoq; pacto, si sacerdotio obueniente, licet ab eo incipiat quod est notabile, soluit re mortua de qua est compromissum, ut ff. eod. l. non die, iudicio quoq;. Sanè si non præside uocante, sed compromittentis instantia id actum fuerit, ne compromissum claudatur, pœna committitur. Profectò committitur, si arbiter à litigatore pronunciare prohibeatur, ut ff. eod. l. diem, si litigator se absentat ne sententiã dicatur, ut C. eod. l. ij. si sententiã non pareatur. Sanè semel commissa pœna amplius non committitur, nisi id actum sit, ut in singulas causas committatur, ut ff. eod. l. j. si duo. Ita demum committitur, si sine dolo stipulantis contra stipulatorem quid fiat, sub hac enim conditione committitur stipulatio nequis doli sui præmium ferat, ut ff. eod. l. ita. A sententiã dicenda excusatur arbiter, si sprete eius auctoritate ad iudicem, uel ad alium arbitrum litigatores ierint etiam si mox, id est postea sed longè postea redierint. Sanè si non multo post arbitrium reuertuntur cogitur sententiam dicere, ut ff. eod. l. licet autem & l. item si. breui enim reuersi, non uidentur recessisse, neq; paucorum dierum mora officit. Item excusatur arbiter, si à litigatoribus infamatus sit, uel eis capitalis inimicus factus sit, uel si perfectio uergens, uel occupatio negotiorum priorum, uel munus aliud publicum ei imminet, uel si qua alia incommoditas post arbitriũ ei acciderit. Sanè si arbiter inimicus factus, testatò conuentus ne dicat sententiã, pronunciauerit, excipiendo appellandi quædam species inducitur, & sic arbitri sententiã retractatur, ut ff. eod. l. nõ distinguemus. Sed & nomine iudicij publici, priuatiue, quod habet arbiter, excusatur; utiq; si dies proferri non potest. Excusabitur tamẽ hoc in casu non aliter, quàm si consentiat denuo in se compromitti. Quod si poterit proferre, prætor debeat eum cogere diem proferre consentientibus partibus, ut ff. eod. l. licet, & l. et si. ubi arbiter nec excusatur semper sententiam dicere cogitur. Licet enim arbitrium, sicut mandatum, suscipere sit liberum, susceptum tamen est terminandum, maximè post negocij secreta reuelata: Sed nec litigatores decipi debent qui eum quasi uirum bonum elegerunt. Cogendus est arbiter non tamen ut sit arbiter inter suos per iudicem superiorem, non per inferiorem uel comparem, ut ff. eod. l. iij. & iij. & v. Cogendus est, inquam, excusatione cessante repulsaue si fuerit unus: si plures fuerint nemo unus cogendus erit, sed aut omnes, aut nullus: si tamen ita sit compromissum, ut quod Titio placuerit, Seius pronunciet, nihil agitur. Nam nec testamentum ualeat, si defunctus dixerit: Ius esto de rebus meis, sicut mihi placuerit. Sed si ita compromissum sit. Arbitratu

bstratu Titij aut Sejij fieri, is cogetur in quem litigatores consenserint, si tamen
 & ille consenserit, nec enim dicitur quod ille cogatur consentire. Vbi in plures
 compromittitur, aliàs si duo consenserint bene est, si nō, tertium bonum uirum
 eligere debent. Nam in impari numero, quo deus gaudet, etiam idcirco prom-
 ptius compromissum admittitur. Non quod omnes facile cōsentire possint, sed
 quia si dissentiant inuenitur pars maior, cuius arbitrio stabitur. Sanè si in duos
 sic fuerit compromissum, si dissentiant, ut tertium adsumant, si dictum quē ter-
 tium puta Semproniu, quia in adsumendo dissentire non possunt, procedit com-
 promissum, si dictum est tertium, nihil est quia dissentire possunt, ut ff. eodem l.
 item si. Porro si in tres fuerit compromissum, si omēs sententiati fuerint, senten-
 tia ualebit. item si duo tertio præsente uel non. item si unus præsentibus tamen
 duobus & consentientibus. Sanè si duo pronunciauerint tertio absente etiā con-
 sentiente, nihil agitur: potuerat enim forte duos præsentes absentis præsentiā
 in æquam sententiam trahere, præsentes si pronunciauerint, absente tertio etiam
 cōtradiciente forte sententiā ualeat, ut ff. eo. l. si in tres et l. si quis. Atqui si ex tribus
 arbitris unus in xv. secundus in decē, tertius in quinç; pnunciet, quinç; p̄standa
 sunt, quia in minori summa omnes consenserunt, in decem duo tantum. Arbi-
 ter autem non cogitur sententiam dicere, si iurauerit sibi de causa nō liquere, ut
 ff. eod. l. idem Pomponius. Sed nec forte cogitur sententiam dicere, si simplici-
 ter promissum sit, ut stetur eius sententiæ, sed si dixerit eius sententiæ stari debe-
 bit, ut ff. eod. l. non autem. Qualem sententiam dicat arbiter ad Prætorem non
 pertinet æquam uel iniquam, scriptam tamen, nec legibus contrariam: ita tamē
 ut dicat, quod sibi uideatur. Nam si actum sit ut certam sententiā dicat, à qua ra-
 tio maior trahitur, etiam eam sententiam dicere debet, quæ cōtrouersiam finiat
 hancq; iudex postea mutare non poterit, etiam si errauerit sed præparatoriā mu-
 tare poterit, ut ff. eod. l. qualem & l. quia. Quid ergo si arbiter pronunciauerit,
 ut soluatur quod debetur, uel ut diuisioni stetur, uel ad iudicem de hoc eatur, in
 in se denuo compromittatur, alius arbiter adiungatur sibi, non dicit sententiam
 licet dicat pro sententiā. Nam sententiā dici debet de re compromissa, de hoc
 autem compromissum non est, ut ff. eod. l. non distinguemus. Nam etsi de plu-
 ribus controuersijs arbiter sumptus est, & de una tantum sententiam dixe-
 rit, mutare poterit, siue simul de omnibus dicat actum fuerit, de alijs uero non-
 dum sententiam dixerit. Improprè dixerim mutari sententiam, potius enim di-
 ci potest nihil egisse, & sic sententiam nō dixisse, quàm errasse, uel male pronun-
 cialse. Sanè si ut separatim pronunciet actum fuerit, quantum ad illam contro-
 uersiam pertinet, arbiter esse desijt. Sed & si arbiter pronunciet nihil Titium Se-
 iō debere, etiam si Seium non uetuerit petere, sententiā ualeat. Porro si pœnam
 peti uetuerit sententiā non ualeat, quia de re non de pœna compromissum est.
 Sed si plenè uel plenum fuerit compromissum, & de una re fuerit tantum dispu-
 tatum, de cæteris actiones supererunt, ut ff. eod. l. quid tamen. Ad officium arb-
 tri pertinet, ut de eo pronunciet quod cautū est, non ergo quid libet statuere po-
 terit, nec qualem qualem pronunciare sententiam. Arbiter enim nihil extra cō-
 promissum dicere potest, ergo nec diem proferre, si dictum fuerit, poterit, non
 tamen contradicentibus litigatoribus, ut ff. eod. l. arbiter. Sententiā ab arbitro
 dictæ honestè & ritè parendum est, ita tamen, si ore suo sententiam dicat quali-
 ter finiat, cæterum officio in sententiā functus non est, ut ff. eod. l. Labeo. In sen-
 tentia stat qui quantum in se est, id agit, ut sententiæ pareat: ergo si arbiter me ti-
 bi certa die pecuniam dare iusserit, tu accipere noluiisti, pœna non committitur:
 si tamen tibi postea accipere parato non dederō in pœnam cōmitto, nec enim
 accipere noluiisti. Sed nec hic est modus liberandi, licet id factitent idiotæ & la-

ci, ut ff. eod. l. Celsus l. sed si postea. Quippe in prædicta sententia duo sunt arbitri præcepta, sed unum est statuta die dari, aliud dari pecuniam: & quamuis in primum non incidat is, qui præfixa die paratus fuit dare, in secundum committit, si postea recufauerit tribuere, ut ff. eod. l. Celsus. Si dictum est ubi debeat cõpromissum discuti non est locus quæstioni. Quid ergo si non appareat, de quo loco actum sit: eo loco arbiter causam audiet ubi compromissum est: hoc ita, nisi si arbiter partes adesse iusserit quandoq; in eo loco, qui circa urbem est, puta in secessibus & litigatores facile eo loco uenire possunt, & honestè hoc est non in popina, non in lupanari, ut ff. eod. l. cum dies. Dicere sententiam debet arbiter diebus communibus non feriatis, nisi prætor forte coegerit, ut ff. eod. l. si feriat, & infra triennium, & ita, quod non cõtrahatur eremoditium. Non enim arbiter nisi utroq; præsentem iudicare potest, nisi specialiter expressum sit, ut uel utroq; uel uno absente, sententia promatur, nempe coram furioso, demente, minore, prodigo sententia dicta, non censetur dicta: nisi eorum defensores fuerint præsentem. siquidem nõ sufficit quem præsentem esse corpore si absit mente, ut ff. eod. l. diem. Ex principio eam potestatem accipit arbitrium, ut contestatio facta apud arbitrum, uel apud iudicem præscriptione interrumpat, forte & actionem usurariam faciat etiã in hæredes transire. Sed siquid à partibus professum attestatumue fuerit uti licebit eo in alio arbitrio, iudicio, ut C. eod. l. penult. secus in testificatis, ut C. de testi. l. ult. Ex fine, id est ex sententia eam hodie arbitrium potestatem accipit, ut exceptio rei iudicatæ detur reo absoluto, & actori uicenti tribuatur ex causa iudicati in factum actio. Sed & per sententiam cum non sit omnimoda nouatio præstatur obtemperanti pœnæ petitio. Competit autem iudicati actio, si partes per decem dies siluerint, idem si subscripserint, uel *ἡμολογῶ*, uel *ὁρκῶ*, uel utrunq;. Idem si latino sermone, quod his simile est, ex his quæ dicta sunt colligitur quod etiam arbitri sententia scribi debet. Item si uiua uoce tantũ firmauerint, nihil agitur. Quid ergo si abiter iurauerit: etiam si bene iudicauerit hodie sententia non ualebit. Item si solæ partes, uel arbiter & partes iurauerint, multo fortius si male iudicauerint: imò etiam punientur à deo si dolo, si ignorantia, nihil ei uel eis præter sacramentum sit. Quid ergo etiam iuratum & pœnis uallatũ compromissum fuerit: profectò, ut puto, id quod est uetitum, nõ uitiabit id quod est compromissum: ergo si sententiæ non pareatur ad pœnam agitur. In summa notandum est, quòd extra compromissum nihil arbiter facere potest, ut ff. eod. l. nõ distinguemus § ult. ob hoc dicunt quidam quod arbiter nec de fructibus nec de litis expensis, specialiter nisi ex cõpromisso quicquã dicere poterit, ego tamẽ puto quod poterit, maxime si actor prædicta petierit. Idem etiam non petierit. Quod ergo dicitur arbitrũ nihil posse dicere nisi ex compromisso, ita ex audio: nisi illud aliud sit exiguum, hocq; dici debet non extra, sed circa, uel iuxta. Nam qui mandatum accepit ut tantum legatum petat, non ideo minus interdicitum de tabulis intendit, nec ideo minus appellabit, uel quid simile aget, ut ff. iudica sol l. iam. Adcedit & his argumentum expressum, q; arbiter ritè solutiõis diẽ statuit, ritè partes in secessibus adesse iubet, ritè cõtumaciã litigatoris punit, pecuniã eũ aduersario dare iubendo. Sane hoc in numero nõ habet, quæcunq; sit ratio, si testiũ noia ex arbitri sententia nõ sint exhibita, ut ff. eo. nõ ex. Sed & quemadmodũ uacua possessio tradatur, arbitri officio continetur, ut ff. eod. non distinguemus. Item in summa notandũ est, quòd committitur non tantum si ab eo petatur à quo arbiter peti uetuit, sed si à fideiussore, ut ff. eod. l. aduersus. Item sententia data licet transacto quadrimestri tempore pœna sit commissa, uictus ex stipulatu conueniri non poterit, nisi agentis interfuerit, si ante acceptum iudicium dederit, ut ff. eod. l. utiq;. Si dicitur

cius

imus dederit & ille acceperit nullum est dubium. Si, quod puto, dominus dedit, id est dare uoluerit, est mirabilissimum, tum quia pœnalis stipulatio purgari non solet, tum quia in pœnali interesse non inspicitur. Ergo in arbitrijs specialem intelligitur. Item si litigator ex iusta causa abfuerit pœnam effaciter non committit, si tamen in eundem arbitrum uolentem, compromittere paratus fuit, ut ff. eod. l. si cum dies. Item notandum est, quod licet arbiter potestatem acceperit diem proferendi, non tamen immutari poterunt conditiones primi compromissi. Porro si fideiussores adhibiti primo, noluerint fideiubere in secundo alij adhibendi sunt, ut ff. eo. l. Labeo. Item si arbiter se cœlauerit inuestigabitur & mulcabitur, ut ff. eod. l. non distinguemus. Item si pupillus sine tutore compromiserit dato fideiussore, licet pupillus condemnatus non tenebitur, fideiussor tamen tenebitur, ut ff. eod. l. si pupillus. Item si de re sua quis arbitretur, quia nemo se prohibere sibiue imperare poterit, sententia non tenet, ut ff. eod. l. penult. Item in compromissis arbitrium personæ insertum, personam non egreditur, ut ff. eod. l. in compromissis. Item licet arbiter duntaxat alterum ab altero petere uenerit, etiam hæredes committere pœnam potuerunt, ut ff. eod. l. quamuis. Item si ab altera tantum parte hæredis mentio facta sit, uno ex litigatoribus mortuo, perinde ac si neutrius hæredis habita fuisset mentio, compromissum soluitur, ut ff. eod. l. sed interpellatur.

DE SATISDANDO.   TIT. LVI.

Quia in arbitrijs de quibus dictum est, & in iudicijs de quibus dicendum est, satisfationes præstantur de satisfando loquamur. Satisfare est fideiussorem dare, ut ff. de uerb. ob. l. penult. & ff. qui satisfda. cog. l. j. prædicto tamē uocabulo omisso pro uarietate & qualitate personæ, etiã quælibet alia cautio præstat nuda, iuratoria, pignoratitia: hanc ultimam quia utilitas pignorum irrepfit, ferrea Iouis ætas induxit. Realiter & personaliter suo nomine quis experitur & conuenit, hoc in casu quemadmodum sit satisfandū, exposuimus supra. Itē realiter & personaliter experit & conuenit quis nomine alieno, hoc in casu qualiter satisfdetur supra de pcuratoribus cauetur. In summa notandū est, quod in hoc titulo nihil dicitur, nisi ubi quis alieno nomine experitur uel conuenitur.

DE IURIS FORMVLIS, ET IMPETRATIONE ACTIONVM
SVBLATIS.   TIT. LVII.

Quia etiam in actionibus etiã arbitraria præiudicia instituuntur, hæcque cum formulis & impetrationibus intendebantur. de his non corrobatis sed sublatis dicamus. Olim actio nō nisi solenniter, uerbisque formatis intendebatur, hodie laxatis frænis, dimissis habenis; præterquam forte in acceptilationibus, ab aula phalangica uerba recesserunt, in longinquam regionem perreuerunt. Item olim actiones non intendebantur nisi à iudicibus impetrarentur, uerū hodie omnem actionem sine impetratione intendimus, excepta rescissoria iudicio meo, sicut superius distinximus. In summa notandum est, quod hodie etiã uulgari & rusticano sermone ritè actio proponitur, si ea, quæ sit apta & competens proposito negotio, instituatur, ut C. eod. l. ultima.

DE IUREIURANDO PROPTER CALVMNIAM DANDO.   TIT. LVIII.

In principio causarum, imò post datum causis primordium, præstat iurandum propter calumniam, & ideo de eo dicamus. Videamus itaque quid sit

Calumnia, quando præstetur sacramentum de calumnia, qualiter, in quibus, & à quibus. Calumnia est ex certa sententia petitio falsa, uel repulsa. hoc ultimum fit tribus modis, negando, excipiendo, & quasi. Post litem contestatam præstatur hoc iusiurandum, & statim, & antequam aduocati iurent, ut C. de iur. dot. l. rem. Iurabit actor animo calumniandi se non mouisse litem, sed existimando bonam causam habere. Iurabit reus quod putans se bona instantia uti ad reluctandum uenit. utriusque iuramento nouo iure adijcitur, nullam in tota lite probationem exigi ab aduersario calumniosè. Sed iurabunt se nihil iudici uel alij promississe, uel dedisse neque daturos postmodum fore. Iuratur de calumnia in causis pecuniarijs, non criminalibus. Sed nec in pecuniarijs iurabitur translatis ad iudicem secundum, uel per appellationem, uel per primi iudicis mortem, sufficit enim semel fuisse iuratum apud iudicem primum. Sanè si causa infra triennium non finita restauretur, postea iurari debet iterum, quia alia est causa. Iurabitur autem si ciuilliter agitur de quocumque, cum quocumque, per quemcumque. Ergo & pater, & patronus, & episcopus, & uix quilibet religiosus de calumnia iurabit: licet priores propter pietatem, potiores propter religionem, non sit uerissimile calumniari. Iurabunt autem partes principales, id est actores & rei si fuerint maiores & competes. Sanè si pupilli & adulti causæ agantur, per tutores & curatores iurabunt. Idem facient & alij qui sunt quasi tutores & curatores, ut Xenodochi, & parentes in filiorumfam. causis: hoc ita si miseri & filij fuerint minores, maiores, & eorum defensores iurare nihil impedit. Sed neque conqueri poterint prædicti quod compellantur deierare, neque enim iurant ita fore, sed ita se extimare. Estque hoc iusiurandum non de scientia, sed de credulitate, ut C. eod. l. principales personæ. Sed si procurator agit uel defendit, principalis persona ubicumque fuerit iurabit, etiamsi procuratori in rem suam actio concessa fuerit. forte is cui causæ exercitium delegatum est, si utiliter experitur, quod id suo nomine agit, iurabit. Quid ergo si causa ciuitatis uel uici uel monasterij agatur? nunquid Oeconomi uel Archipresbyteri, uel decani sacramentum sufficit? minime, imò uel uniuersitas, uel pars maior uel idoneior iurabit. In summa notandum est, quod si actor præsens absensue iurare noluerit, per sententiam iudicis actionem amittit, reus tanquam confessus notabiliter condemnabitur, propter legis iudicisque contemptum, licet nunquam abfuerit. Item notandum est, quod hoc licet etiamsi non exigatur, præstari debet, sed neque ex pacto remitti ualet, ut Cod. eod. l. ij. Sed & licet olim in causa damni infecti alius iuraret alium per calumniam non postulaturum, hodie tamen non debet admitti. Sed & iudicio meo ore proprio manibusque proprijs iurari de calumnia debet. Sed et sciendum est, quod si forte is qui testes producit interrogetur, an testes sint de furto condemnati, uel aliàs notati, respondere debet: ne si non responderit, deieret, quia fortassis scienter aduersarium ad inquirendas probationes compellit. Quid ergo dicemus si absens dominus iuret nunquid cautio de rato perit? forte utique non perit, quia licet iuratur, non tamen sequitur quod ratum habeat. Item quid dicemus quod ff. de dam. infect. l. qui bona legitur, quod si quis stipulaturus iurauerit de calumnia, nec stipulatus fuerit, si tamen postea stipulari uelit iterato iurabit, tali ratione ita reddita, quia potest fieri ut uel tunc uel modo calumnietur? profecto dicemus, aut ibi speciale fore, aut hodie correctum esse.

CODICIS

CODICIS D. IVSTINI

ANI SACRATISSIMI PRINCIPIS EX REPETITA PRÆ-
LECTIONE. LIBER TERTIVS.

DE IVDICIIS. TIT. I.

VM A PRINCIPIO SECVNDI LIBRI IN
singulorum titulorum initijs diximus tra-
ctaturus &c. Ecce tractauimus hoc est
ad portum uenimus ad quem extra ut ue-
niremus anhelauimus. Confirmatis itaq;
præparatorijs atq; præludijs iudiciorum,
ianuis insistamus, ualuas & fores pulse-
mus, & ad iudiciorũ festiua solennia acce-
damus. Videamus itaq; quot modis iudi-
cium dicatur hic, qualiter accipiatur, per
quales iudices litigatoresũe instituatur, de
qua re, qualiter institutum dissoluatur, non
dissolutum qualiter explicetur, quando ter-
minetur, qualiter de iudicijs in Codice tra-
ctetur, quæ sit potestas iudicij ex contesta-

tionem, & ex pronuntiatione. Iudicium dicitur mentis discretio, puta cū dicitur
impuberes non posse testari quia iudicio carent, ut Institut. quibus non est per-
miss. fa. t. item iudicium uocatur sententia. item iudicium appellatur actio, ut C.
fam. ercif. l. bona. item iudicium nuncupatur ferri candentis, & aquæ calidæ, de
his omnibus nihil ad rhombum. Item iudicium dicitur trinus actus trium per-
sonarum sub iudice confligentium. Iudicem competentem oportet esse xx an-
maiolem, liberum non mulierem, non infamem, quidam moribus impediun-
tur ne iudices sint, ut ff. eod. l. cum prætor. Sanè antea seruus, ut Barbarius Phi-
lippus, Prætor creatus, si decreuerit, eius iudicium stabit. Quales debeant esse
litigatores in titulo sexto infra annuente domino exponemus. De crimine nec-
non de pecunia, duntaxat iudicium instituatur, non de generibus & speciebus,
non de F. Aeolico digamma, non de demonstratiuo causæ genere, non de nu-
meris, non de semitonijs, non de astris, non de uiribus hærbarum, non de ma-
gnitudine solis, non de ecclipsi lunæ, non de rotunditate firmamenti, nõ de ani-
ma mundi, nõ de cacodæmonibus & calodæmonibus: hæ enim quæstiones ad
iudices nostros non pertinent. Dissoluitur iudicium, si alter ex litigatoribus, al-
terum arrogauerit, uel hæredem fecerit, ut ff. eod. l. si à me l. Iulianus. item iudi-
cium soluitur uerante eo, qui iudicare iusserat, uel iubentis iudice, uel si ipse qui
iudicare iussus est, tantus iudex extiterit, quantus is erat qui iudicare iussit, ut
ff. eod. Sed etsi iudex uel litigator fuerit factus seruus, iudicium soluitur, ut ff.
eod. l. non idcirco. Sed ex causa iudex mutandus est, puta si longius degat, uel
infirmitate uel necessaria profectioe excusetur, ut ff. eod. l. si longius. Explica-
tur iudicium per iudicem sedentem, audientem, interrogantẽ, interloquentem,
indulgere dilationes desinentem, per actorem actionem intendentem, & eam

End iudicium

f. Aeolico digamma

fundantem, uel quasi, per reum confidentem, negantem, excipientem, uel quasi, hæc sunt officia iudiciorum & iudicum. Infra triennium ciuile causa terminanda est, poteritq; terminari hoc est utroq; præsentem quacumq; parte triennij. Sanè altero absente contracto eremodicio, non nisi circa finem triennij, & si de causa liqueat, poterit terminari: hoc est ut semestre tempus tantum eis supersit. Os aureum tamen in contrarium uidetur glossare, ut C. eod. l. properandum, Sed & authen. qui semel actionem proponit Cod. quo. & quan. iudex, uidetur obuiare. licet tamen iudex ante finem triennij nõ possit definire altero absente, præsentem tamen à iudicio suo interloquendo causa cognita poterit absolvere, & absentem præsentem in expensas condemnare. Vbi autem iudex præsentem præsentem, uel absentem præsentem condemnabit, etiam in expensas condemnare debet reum uictum actori, & actorem uictum reo uictori: & hoc in casu etiam usq; ad decimam quantitatis in libello comprehensæ, nec enim absurdum est si durius puniatur actor quam reus ut C. de episcop. & cler. authen. generaliter. Quid ergo si iudex de fructibus & expensis in sententia omiserit? eodẽ die supplere poterit, si non suppleuit, litem in hoc suam facit. Sanè in isto casu uictus uictori non præstabit expensas, puta si sententia sit data pro absente per contumaciam, ut C. eod. l. properandum § sin autem. Item si quis citatus uenire diu contempserit ante litem contestatam expensas in initio ab aduersario factas illi dare debet, multo fortius post litem contestatam, & maxime si cum instantia perantur expensæ, ut C. eod. l. sancimus. Citari autem debet absens tribus edictis per interualla xxx dierum, hodie autem uno peremptorio. Quãdoq; tamẽ hoc peremptorium dabitur postea, & erit quartum, quandoq; post secundum, quandoq; erit solum, ut ff. eod. l. nõnunquam. Item post peremptorium quãdoq; dabitur etiam aliud citatorium. Sed & sub antecessore omnis numerus edictorum finitur, unum tamen edictum successor dabit, ut ff. eod. l. edictum. Si tamen is qui peremptorium impetrauerit die cognitionis absuerit, is uero aduersus quẽ impetratum est absuerit, circumducendum est edictum, neq; causa cognoscetur, nec pro præsentem pronuntiabitur. Porro licet instantia edicti perierit, & lis salua erit, ex integro litigari poterit, ut ff. eod. l. & post. absens tamen condemnatus, nec em̄ quia absens est condemnatus est, non appellabit, ut C. eod. & quo. & quan. iudex l. j. Ita tamen, nisi reuersus se contumacem non fuisse probauerit. Vt autem causa sanctissime terminetur, & pro iudicijs in sacrijs se fore litigatores & iudices putent, in medio terribiles scripturæ euangeliorum poni debent, & ut per iudices cõfidentius definiatur causa, & cõtumacis absentia, quæ habetur pro præsentia dei repleatur præsentia: licet enim deus ubiq; præsens sit euangelij tamen suis in conspectu positus præsentior æstimatur. De iudicijs tractatur hoc ordine. Ecce enim in prima lege agitur de iudicio cepto, in secunda de sententia terminata, in tertia de inspectione mixta. Quarta pertinet ad terminationem terminati iudicij. Quinta, sexta, septima, de iudicijs & litigatoribus loquuntur. Octaua, quæ aphorismus est, edocet qualiter iudicandum sit. ait enim secundum æquitatem iudicandum esse, non secundum uerborum auctoritatem, sed secundum eorum benignam interpretationem, uel quod melius est dici potest quia æquitati, id est exceptioni regulæ stabitur. quippe potentissimum est quod ad speciem dirigitur, & non secundum ius strictum, id est regulam iudicatur quæ uiciatur: sed & summum ius summa iniuria est. forte & loco tertio dici potest, quod & per mores, & per similitudinem citra iuris scripti rationes: si tamen non aduersentur scripto iuri, poterit iudicari. licet enim ea, iura scripta non dicant, ueruntamen quod legibus omissum est religione iudicanti non omittitur, ut ff. de testib. l. quæsitum. hanc legem, summula nostra inserta uolumus

uolumini quæ incipit placuit, uberius explicat. Ex contestatione eam potestatem accipit iudicium, ut nouatio necessaria fiat, & adijciat, & non detrahat. Quippe actio fit perpetua regulariter, & transit, etiam si sit usuraria. Ex promissione quoque fit nouatio necessaria. Sententia tamen actio non tollitur, sed elidit. Sanè hæc noua sunt, usuræ quadrimestri tempore dormiunt. Actio in factum ex causa iudicati noua oritur non uentilanda, sed executioni mandanda, prædictis duobus modis nouatio fit, necessaria aliàs per stipulationem fit uoluntaria & emptoria. In summa notandum est, quod si reus conuentus fuerit confessus, cautela competenti ab eo præstita quadrimestre tempus accipit, ut ff. eod. l. si debitori, & C. de usur. rei iudicat l. ij. In iudicium omnia ueniunt nisi dictum sit ne ueniant, ut ff. eod. l. solemus. uenit, inquam utrunque, ueniunt inquam si possunt, id est ea quæ contigerunt, contingentia post iudicium coeptum non ueniunt, ut ff. eod. hoc, inquam, si alia postea contingentia sint annexa, ut fructus & usuræ, l. ædiles. Quid ergo dicemus quod ff. de ædilit. edicto agitur l. ædiles? Contingentia postea ualde ad officium iudicis pertinere, inferunt, ergo in iudicium uenire? Respondeo in iudicium ueniunt, id est in causam, & non ueniunt in iudicium, id est actionem. Ergo iudicij nomen æquiuocè acceptum resoluit contrarium. Sed quid dicemus si ego alienigena apud iudicem te alienigenam conueni, nunquid de domo quam trans mare possideo respondebo? si dicatur ita, uideatur absurdum: si negetur, reo fit iniuria, tutius tamen est ut ego respondere compellar, ut de senten. authen. & consequenter. Nam qui non cogitur iudicium pati: in loco quodam, si tamen ibi agat, ibidem cogitur respondere, nec distinguit lex: ibi ergo de rebus omnibus debet intelligi, ut ff. eod. l. qui non. ubi quis iudicium non cogitur accipere, nec iurare iudicio fisci cogendus est, ut ff. eod. l. sed &. Item in summa notandum est, quod in pecuniarijs causis non criminalibus, & pater filium, & filius patrem iudicem habere poterit, ut ff. eod. l. in priuatis. Item si actor per dolum extorsit sententiam iudex superior rei debet amittere querelam, item si litem per falsum procuratorem contestatam dominus habuit ratam, et retro uidetur res rectè in iudicium deducta fuisse, ut ff. eod. l. licet. Item in iudicijs bonæ fidei pro eo quod nondum peti potest, ut caueat ex causa debitor artatur, ut ff. eod. l. in omnibus. Item in summa notandum est, quod iudicium in futurum concipi non potest, ut ff. eod. l. non quemadmodum. Aliquando tamen et pro conditionali debito sententia datur, puta ubi chirographum est delatum, & interim testibus id probare possim, tunc condemnationis exactio competit, cum debiti conditio extiterit. Quod si defecerit, cõdemnatio nullas uires habebit, ut ff. ad. l. aquil. l. in lege. Item sciendum est, quod cum prætor unum ex pluribus iudicare uetat cæteris id committit, ut ff. eod. l. cum prætor. item ad iudicem alienigenam uocatus debet uenire priuilegia sua allegaturus. Sed & uocatus factus postea priuilegiatus, ius mutandi forum non habebit quasi præuentus, ut ff. eod. l. si quis. Item in summa notandum est, quod non uidetur frustrandæ dilationis causa latitare, qui præsens iudicium non cogitur suscipere, ut legatus, filiusfam. regulariter si à patre conueniatur, ut ff. eod. l. non uidetur l. his. Item in summa notandum est, quod si in iudicijs mixtis ambo in simul ad iudicium prouocant, sorte res discerni debet, quis agat, quisue respondeat, ut ff. eodem l. sed cum.

**DE SPORTVLIS, ET SVMPTEBVS IN DIVERSIS IVDICIIS
faciendis, & de executoribus. Tit. ij.**

Differuimus de iudicijs, nunc differamus de eorum pædagogis, id est de executoribus litium, audiamus quoque de sportulis, & de sumptibus alijs quæ fiunt in iudicijs. Executores causarum dicuntur, qui causas instructas iudicibus offerunt, litigatores obseruanter custodiunt. Hi & apparitores uocantur quia lites apparant, ut C. de iudic. l. apertissimi, & catholiciani quia uniuersaliter omnibus deseruiunt. Hi si non fecerint quod debuerunt ab officio remouebuntur, per illustres iudices, id est tribus aureis multabuntur. Sed & talibus maiores pœnæ & corporales maculæ, si male fuerint uersati circa lites, imponuntur. Quid ergo facient pedanei, & delegati iudices? equidem executorum excessus ad ordinarios, quorum interest, referent. primi serinij quoque qui iussa temerari permiserint in quinque libras auri damnabuntur, ut C. eo. l. j. & ij. de sportulis & sumptibus licet in rubrica ponatur, nihil tamen sub hoc titulo sancitur. Sportulæ fortassis erant uasa in quibus reponebantur pecuniæ publicæ, sicque per continentia significantur contenta. Hoc solum legitur de sportulis quod cliens olim nomine sportularum executoribus præstabat, nunc duos aureos, nunc unum semissem, hodie ultra quatuor siliquas non præstatur. Item legitur quod is qui plus petijt, aliquando in triplum nomine sportularum condemnabatur. Item legitur quod sportulis præstitis reus xx dierum gaudeat inducijs, fiunt etiam alij sumptus in litibus, puta qui præstantur aduocatis, scriptoribus, & pro exhibendis testibus. Quantum nomine sportularum præstandum sit, quia non inuenitur cautum, iudex pro suo arbitrio, proque fori consuetudine æstimabit.

DE PEDANEIS IUDICIBVS.

TIT. III.

Diximus de ordinarijs qui sint, audiamus de pedaneis, unde pedanei dicantur, quid possint. Pedanei sunt qui negotia humiliora disceptant, ut C. eo. l. ult. à pede nomen acceperunt, quasi pedestria negotia tractent. Olim fiebat distinctio causarum, siquidem aliæ dicebantur paruæ, has necessariò ordinarij delegabant, aliæ maiores, has quandoque iudicabant, aliæ maximæ, ut de statu personæ, has: sicut nec hodie, ita nec olim poterant delegare. Porro hodie duotantum sunt genera causarum, maximè scilicet quæ (sicut dictum est) nec hodie etiã poterunt demandari, et in præsidium cognitione poterunt retineri, ut C. eo. l. ij.

QVI PRO SVA IURISDICTIONE IUDICES DARE,
dariue possunt, Tit. iij.

Audiuimus supra de iudicibus ordinarijs, nunc audiamus qui iudices possint iudices dare, etiam qui dari dareue possunt ordinarijs sibi subiectos, et in iurisdictionem suam: alioquin perinde, & multo fortius nihil ualebit, quod à delegatis iudicabitur, ac si ipsi qui delegauerunt, aliæue iurisdictionis iudices, resedissent. Ergo nec talium delegatorum sententiæ ualebunt, nec per appellationes ad eos remeabunt. Excipitur nisi delegati à principe alijs delegauerint. Sed & hoc ipsum uidetur mirum. Nam si ad omnia sunt delegati, frustra excipitur, si ad certum locum certamque causam, uidetur falsum. In summa notandum est, quod iudex delegatus oblato libello danti, uel eo longius constituto alij iudici, ante litem contestatam ex causa poterit recusari. Illico tamē, id est intra tri duum alius debet subrogari, etiam si iudicem Imperator dederit, ut C. de iudic. l. penult. & ult. Sed & illud sciendum est, quod iudex delegatus, et iudex appellationis per se causam totam audire debet, & iudex primus & ordinarius præter principium & medium & finem, per alios quoque cætera poterit audire, ut Co. de iudi

de iudic. authen. ad hæc. Item in summa notandum, quòd executor litium licet raro poterit à iudice dari, ut ff. de iudic. l. ult. Sed obseruandum est ne is iudex detur, qui ab altera parte petitur, sed iudex datus interpretis eius qui danti succedit quandoq; durat, ut ff. de iudic. l. obseruandum & l. uenditor. Item in summa notandum est, quòd ubi furiosus iudex datur, nò prorsus nihil agit, quia quod hodie non potest, cras fortassis poterit, ut ff. de iudic. l. cum furiosus.

NE QVIS IN SVA CAUSA IVDICET, VEL
sibi ius dicat. Tit. v.

EXpediuimus de iudiciis, nunc audiamus de litigatoribus. Et quidem cū nemo possit sibi imperare, neq; sibi, neq; contra se in causa sua poterit iudicare, neq; super possessione, neq; super proprietate, neq; in alia quæstione, neq; interloquendo, neq; definiendo, neq; iudicando, neq; arbitrando. forte siquid iudici inuito accidit, ueluti si furtum uel iniuriam passus est, litem apud se contestando ius suum perpetuabit, ut ff. de off. præst. l. senatusconsulto. In summa notandum est, quòd C. de fideicon. l. ultima legitur, in causa sua quasi iudicem sibi quem esse posse.

QVI LEGITIMAM PERSONAM STANDI IN IVDI-
cijs habent, uel non. Tit. vj.

Nunc uideamus qui non possint litigare, ut sic per consequentiam intelligamus, qui possint. Seruus regulariter nò litigat. Excipitur, nisi de crimine, uel de libertate experiatur, aut conueniatur. Sed & de momentaria possessione experitur, sed non conuenitur. Item minor regulariter per se non litigat. excipitur, nisi ueniam ætatis impetrauerit, nisi sui tori uiolati iniuriam prosequatur, nisi etiam pupillus pro libero homine exhibendo cõtendat, ut ff. de libe. hom. exhib. & ff. de adult. l. si maritus. Quid ergo si aliàs contra minorem sine defensore litigantē sententia fuerit lata, pfectò ipso iure erit nulla, sed pro eo ualebit.

VT NEMO INVITVS AGERE VEL ACCV-
sare cogatur. Tit. vij.

Innuitus agere uel accusare nemo cogitur ante litem contestatam ex necessitate absoluta. ergo post litem compellitur, ergo ex necessitate causatiua cogitur, ut hæres interfecti, & is qui officium publicum priuatumue gerit, ut tutor, curator, actor, procurator, negociorum gestor.

DE ORDINE IVDICIORVM. TIT. VIII.

EXpediuimus supra qualiter & quando iudicia terminantur, nunc audiamus quemadmodum ordinantur, id est loquamur de ordine iudiciorum hoc est plurium quæstionum in iudicio uertentium. Vel aliter diximus de psonis, nunc audiamus de rebus, id est quæstionibus. Et quidem interdum una mouetur quæstio, interdum mouentur plures. Si una tantum mouetur, cessat ordo. si plures mouentur, interdum ab eodem, quandoq; à diuersis. Si ab eodem in arbitrio est intendentis quam primo uelit intendere, siue ciuilem siue criminalem. Hæc ita nisi prima pendeat ex altera. Ecce enim si uelim conuenire possessorem hæreditatis eius cui credidi, cum etiam dicam me eiusdem fore hæredem, & possessor

I ij

inficietur, non ritè de mutuo ago, imò primo hæreditatem petere debeo. Nam nisi me hæredem esse probauero confunditur condictio, si non condicere poterò, ut C. de act. hæred. l. ij. Sed in priuatis criminibus licet primo posset agi uel ciuilitè uel criminalitè, postea nõ agerè modo alio. Atqui de publico crimine siue prius egit ciuilitè, siue prius criminalitè, & alio modo postea, præterquã de iniuria, poterò experiri. Vbi plures mouent quæstiones à diuersis, aut se contingunt, aut non, si se non contingunt qui prior appellat prior agat. Hæc ita si ambæ fuerint criminales & pares. Idem si prima fuerit maior, semper enim maior quæstio trahit ad se minorem, ut ff. de iudic. l. per minorem. Idem si prima fuerit ciuilis, & posterior principalis de crimine publico. Sanè frangitur prædicta regula, si inter duas criminales posterior fuerit maior. Idem si prima fuerit ciuilis, altera de crimine publico. Idem si primæ incidit alia: hoc autem fit quatuor modis, siquidem quandoq; incidit ciuilis ciuili, quandoq; ciuilis criminali, quandoq; criminali ciuili, quandoq; criminalis criminali. Et certe in omnibus incidens quæstio ideo terminanda est, si terminari potest, id est nisi eius notio præpediatur, propter litigatorum impuberem ætatē, uel propter arbitrium, uel pedaneū iudicem. Porro hi licet non possint determinare, & possunt, & debent examinare. Ecce enim si mihi hæreditatem petenti obijciatur seruitutis quæstio, hæc incidens ideo determinabitur, si iam pubui, & si iudex erat ordinarius, si non, iudicium tantum examinabitur. In prædicto ciuilis ciuili incidit. Ciuilis incidit criminali, puta tibi lege fauía agenti obijcio, quòd seruus quem uendidi meus seruus erat, debet hæc incidens terminari. quippe si apparuerit meum fuisse seruum cessabit fauía, si tamē forte competet. Criminalis ciuili incidit, si tibi à me prædium uindicanti per instrumentum, obijcio quæstionem falsi. Criminalis incidit criminali si marito uxorem, accusanti obijcitur quæstio lenocinij. Idem puto si tibi accusanti me de homicidio, obijcio quia mihi extitisti socius in illo crimine perpetrando. In summa notandum est, quòd quandoq; incidenti quæstioni & alia incidit, deq; ea primo iudicari debet, ut puta petenti tibi hæreditatem, obijcio quòd seruus es, tuq; replicas quia libertatē accepisti in testamento, ego duplico quia falsum est testamentum: profectò primum debet queri de quæstione falsi, ut ff. de petit. hære. l. v. Item in summa notandū est, quòd etiam aliter quàm per falsi quæstionem obiectam libertatis quæstioni præiudicatur. Ecce enim & si defunctus testator seruus fuisse dicatur, in possessionem ramen scriptus hæres mittitur. Sed si homini in possessionem libertatis cõstitutò, etiã in seruitutem petito aliquid fuerit ablatum, illico est ei restituendum: si ante litem sine cautione, si post litem cum cautione, ut C. de ord. cognit. l. ult.

DE LITIS CONTESTATIONE.

TIT. IX.

Dicturi sumus quando habeatur litis contestatio & quãdo intelligatur contestata, & quando non, & quæ præcedant litis contestationem, et quæ postea fiant etiam in iudicio, & post iudiciū. Litis contestatio est negocij hinc inde narratio apud iudicem, ergo multum differt à simplici postulatione, & ab actionis editione. quippe postulatio fit etiam aduersario absente, editio fit etiam eo non respondente. Litis contestatio non fit, nisi aduersario præsentè & competenter respondente, id est uel negando uel excipiendo, id est iudiciū subeundo, non litem declinando. Declinatur aut litem propter locum, propter tempus, propter personam iudicis litigatoris, propter causam. Hæc sunt quæ litis contestationem etiam præcedunt & sequuntur. Ante libellum de lite contestanda infra duos menses cautio, libelli oblatio, litis cõtestatio, iurisiurãdi de calumnia præstatio,

statio, aduocatorū iuratio, partium assertio, instrumentorū exhibitio, testium, p-
ductio, dilatio, causæ examinatio. In summa notandum est, quòd post libellum
conventionalem oblatum ab autore, uel à iudice, reus factus tam criminaliter quàm
ciuilitè xx dierum si uolet gaudebit inducijs, infra quas deliberet cedat an con-
tendat, uel iudici dato iudicem associari supplicet, uel datum etiã à principe re-
cuset: nisi sit is quẽ ipse iam recusato alio petierit, licet raro is qui petitur detur.
Item cauebit actor quod litem ciuilem aut per se, aut per procuratorem usq; ad
finem perducet, & cauebit q; nomine iudicialium expensarum præstabit deci-
mam partem quantitatis comprehensæ in libello conventionis. hæc ita si deci-
ma exuperat factas à reo expensas, ut C. de episcop. authen. generaliter.

DE PLUS PETITIONIBVS.   TIT. X.

PLus petitur quatuor modis, tempore, loco, causa, re, id est specie, uel quan-
titate. Olim plus petens à causa cadebat, nec facile si maior erat iuuabatur,
sed minor restituebatur. Porrò hodie si quis plus petat tempore duplicantur in-
ducia, ut Inst. de except. si alio modo, in triplum nomine sportularum reo abso-
luto petitor cõdemnabitur, ut Insti. de act. Ergo si nullæ sportulæ præstitæ sunt
ita plus petitio impunita erit. Quid ergo si quis plus petierit, & cautionem dolo
se extorserit: distinguitur, si post libellum oblatum ante litem contestatam pœ-
nituerit, nō damnificabitur, & quia simplex conatus damno nō adficit, & quia
hic non plus iudicio petit, sed petere uult, ut ff. rem rat. hab. l. amplius. Hoc ita
exaudio, nisi post libelli oblationem etiã ante contestationem sportulas reus
præstiterit: quippe etiã ante litem sportulas præstari legitur, ut in authent. of-
feratur ei, hocq; in casu satis est, si sportulæ præstentur in simpli, post litem con-
testatam de quantitate falsò adiecta, petitor conuictus totius debiti summa mul-
tabitur. Tali iure conuictus humani generis inimicus in Christi certamine suc-
cubuit. Siquidem cum persisteret improbus prædo, inquit, Leo papa, avarusq;
exactor, & cum in Christum in quo iuris nihil habebat manus iniiceret, per in-
iusticiã plus petendi, totius debiti summa uacuabatur, & genus humanū quod
iure possidebat, amittebat. Hæc tamen ita, nisi intercesserit transactio, secūdaue
confessio, id est cautio & sine calumniã: nec enim illam distinctionem admitto,
ut si de re fuerit transactum per calumniã non ualeat, ueruntamen nec iudi-
cio meo de calumniã, imò de re transactio, uel secunda cautio fuit interposita.
Quid ergo dicemus si post litem contestatam calumniosus petitor & cautionis
exactor, non arguitur sed fatetur: forte sicut diximus ante litem contestatam, in
sportulas solas multabitur, ut alij dicunt, & ut diximus post litem contestatam
sportulas triplabit. Quid ergo si post litem contesta. neq; arguitur, neq; fatetur,
sed reus absoluitur, licet lege ista hæc non dicantur, tamen petitor tanquam ui-
ctus habendus est, & debiti summa uacuatur.

DE DILATIONIBVS.   TIT. XI.

Iudicio cœpto dilationes sæpe petuntur, & ideo de dilationibus audiamus, ui-
deamus itaq; cui detur dilatio, quando, quare, quanta, quoties. Dilatio dat
actori, & reo, accusatori, & accusato. Datur si bene, id est non per calumniã po-
stuletur, ut C. eod. l. j. Datur propoter testes, & propter instrumenta, non pro-
pter absentiam amicorum, uel aduocatorum ex eadem prouincia. Datur dilatio
trium mensium ex finitimis prouincijs, si uero ex continentibus prouincijs da-
tur sex mensium, in transmarinas partes nouem mensium datur. Ex causa tamẽ

prædictæ dilationes minuuntur ut C. eo. l. iij. fortassis ex causa augeri possunt, quamuis C. eod. l. ult. aduersari uideatur. Sed & quandoq; omnis dilatio denegatur. Ecce enim calumniosè petenti, & per rescriptum ad iudicem alienum uocanti, & in causa adulterij dilatio denegatur, ut ff. de adult. l. in crimine. Sanè ubi quis uocat per rescriptum ad iudicem extraordinarium non auditur, nisi certam quantitatem se reo daturū promiserit, & quod causam exequatur, nisi forte uicerit, ut C. eod. l. si quando authen. quod fieri non debet. In ciuilibus causis ex ordine non nisi semel, nec reo, nec actori dilatio datur. Ex causa tamen, id est, siquid inopinatum emerferit sæpius datur, ut ff. eod. l. oratione. Accusatori duæ dilationes dantur, accusato uero tres tribuuntur, ut ff. eod. l. ult. forte & in criminibus causa cognita multiplicior dilatio dabitur. Quid ergo dicemus quod in authen. de testi. quarta testium productio conceditur? Si inferatur, ergo quarta dilatio datur? Respondeo, non sequitur. Nam etiam in eadem dilatio, id est in eadē causæ pollicitatione sæpius produci possunt. In summa notandum, quod quandoq; ad superandam maliciam in causa appellationis unius mensis datio tribuitur, ut authen. de appell. Item notandum est, quod si Imperator rescripsit ad appellationem amplius dilatio non dabitur. Idem si Imperator cognoscit de appellatione missa ante ad rescriptum, nec aliter tam Imperator, quam iudex alius, primus, secundus uè, ordinarius, delegatus uè dilationem causa cognita tribuere poterit, ut C. eod. l. cum à nobis.

DE FERIIS,   TIT. XII.

Diximus de dilationibus quæ dantur ab homine, id est à iudice, nunc audiamus de dilationibus, quæ indulgentur ipso iure. uideamus ergo de ferijs. Videamus itaq; quare dicantur feriæ, qualiter distinguantur, & quid in his agi debeat. feriæ dictæ sunt quasi foeræ, quia regulariter à foro præstant uacationem, uel forte dictæ sunt feriæ quasi festiuæ. feriarum aliæ dicuntur solennes, id est quæ indicantur ob religionem, ut sanctorum natalitia, aliæ dicuntur repentinæ, id est quæ indicuntur ob reuerentiam, ut natalis domini, Imperatoris, commemoratio hostilis & barbaricæ subiugationis. A solo tamen principe non ab alio iudice hæ feriæ indicuntur, ut C. eod. l. iij. Aliæ dicuntur temporales feriæ, ut messium & uindemiarum. In prædictis omnibus ferijs, & rite appellatur & usucapitur, & causarum probationes inuestigantur. Sanè inter iurisdictionē contentiosam & uoluntariam multum distinguuntur. Quippe uoluntarij & legitimi actus, etiam diebus Pascalis poterunt expediri, ut adoptio, emancipatio, manumissio. Sanè officia artium liberalium & seruilium in diebus dominicis, & in natalibus Apostolorum, in die natalis Domini, & in die circumcisionis, & in Epiphania, & Pascalis diebus conuiescere debebunt. Porro contentiosa iurisdicatio in prædictis diebus regulariter cessare debet, ergo causæ criminales cessabunt. Excipitur propter quotidianam & communem utilitatem, auaricia pistorum, audacia Isaurorum, & aliorum insignium latronum, & hominum manifesta uiolentiam admittentiū quæ etiā dieb. solennibus & pascalis compefcitur, ut C. eod. l. prouinciarum. Sed & agricolæ diebus prædictis quandoq; frumenta sulcis, & uites scrobibus permittuntur commendare. Sanè aliæ causæ criminales in dominicis diebus, aut in pascalis, sed nec etiam in quadragesimalibus examinari debebunt. Porro causæ ciuiles in quadragesima uentilari possunt, præterquam in dominicis diebus, & in solennitatibus apostolorum, et sanctæ matris domini si inciderit, & præterquam in heptomada Palmarum, & in ea quæ post Pasca subsequitur. Sanè liberalia iudicia omni tempore finiuntur. Sed

Sed & morbosarum carniū uenditores omni tempore puniuntur, ut ff. eod. l. solet. Aliās nec dum causa criminalis, sed nec etiam ciuilibus diebus solennibus uel in ferijs repentinis regulariter contestanda est. Excipitur nisi actio tempore sit peritura, sed etiā priuatis diebus ea quæ de plano fuerint discutuntur, puta ut tutores dentur, ætates probentur, alimenta constituentur, ut ff. eod. l. ij. Quid ergo dicemus si in ferijs temporalibus, id est cum messes secantur, uua colliguntur, prætor sententiam dixit: profecto si consentientibus partibus ualeat, si alterutro absente: forte etiam citato solenniter, nō ualebit, multo minus si uenire coegerit & sententiam dixerit, ut ff. eod. l. j. Enimvero si in diebus solennibus etiā consentientibus partibus sententia diceretur, nulla erit. Cum enim prohibitus postulare etiam aduersario consentiente, nō possit postulare propter reuerentiam prætoris, multo minus ualebit sententia diebus dominicis propter reuerentiam creatoris, neq; factum prætoris iuri publico aut diuino derogare potest, u ff. de postulan. l. quos & ff. eod. l. j.

DE IURISDICTIONE OMNIUM IUDICVM, ET DE
foro competenti. Tit. xij.

HAbito tractatu iudiciorum tempore & ordine, de loco loquamur eorum, id est de foro cōpetenti, & inde sumpta occasione adnectamus de omnium iudicū iurisdictione. Videamus itaq; quē locū uocemus forū, & quare, & qualiter distinguatur forum, & quid sit iurisdictione, & qualiter distinguatur. Locus ille in quo res uenduntur publicè uulgariter uocatur forum. Estq; dictum forum quia multa feruntur eò, atq; prætorium appellatur forum, forus fori sic forte dictus quia de foris nauium, ibidem sedilia iudicantium conficiuntur. Nunc forū reperimus aliās commune & plenum, ut Romam. Roma quippe communis patria nostra est, ut ff. ad municipa. l. Roma. Cæterum iudicij forus est non cōmunis non plenus. Distinguiamus autem forum cæterorum iudicium, aliās propter domicilium rei, aliās propter negocium delictum, aliās positione, non ratione domicilij, ratione aliās temporalis, aliās perpetui. Dicitur autem domicilium ubi quis larem, & rerum & fortunarum suarum summam constituit, unde rursus non sit discessurus si nihil auocet, unde cum profectus est peregrinari uidetur, quod si redijt peregrinari iam destitit, ut C. de inco. l. ciues. Sed & domicilia duo quis habere potest, ut ff. ad municipa. l. v. Sed & duos iudices quis habere potest, alterum iure domicilij siue personæ suæ, alterum rerum à se alibi possessarum contemplatione: tres quoq; iterum ratione domicilij, facti proprii, patrimonij. Et quidem certe domicilij ratione actor rei non reus actoris forum sequitur. Hoc ita ex audio si certantes contendunt de foro hoc est si actor hoc solum allegat quia actor est, reum ad suum forum non trahet. Sed & hoc solum reus iustissime allegabit nec nisi ibi ubi habet domicilium, sicut distinctum est, conueniatur, ut C. eod. l. ij. Sanè aliquid ex transactis interuenire poterit, quod regulam prædictam iuuabit, & reum etiam reus ad actoris forum compellet, puta si apud actorem cōtraxit deliquit. Quippe generaliter qua in prouincia quis contraxit uel deliquit, illic iuri subiaceat. Simile est quod legitur ff. de pos. l. bona: si solum deponentem & depositarium intuemur, etiam furi res debet restitui, si extrinsecus personam domini, uel alterius qui habeatur pro domino assumimus minimè furi debet restitui. Ita tamen peccator uel contractor ubi admisit subiacet iuri, si actor uelit etiā si reus nolit, ita etiam in terra aliena ubi quis deliquit uel contraxit, poterit conueniri si ibi inueniatur, ut ff. de iudic. l. hæres. Ergo si reperiatur in loco tertio, id est in quo nec habet domicilium, nec contra-

I iij

xit, nec perpetravit delictum, ibi inuitus nō poterit conueniri. Sed nec ad suum forum eum actor trahere poterit, sed nec ad alienum. Excipitur (quod infra de certo loco dicitur) quia dicemus quod authen. prædicta uidetur superuacua, cū idem antiquis legibus caueatur, profectō etiā generalius & expressius authen. loquitur. Itē quid dicemus, utrū ne p̄dicta authen. etiā in criminationibus suā potentiam exercebit: inquit quidam, utiq; . Jurisdictio est potestas alicui à publico indulta cū licentia reddendī iuris, et facultate statuendæ æquitatis. Hæc est aliās plena, aliās non plena. non plena aliās est ordinaria, aliās non ordinaria, ut in præsidibus & proconsulibus prouinciarum. Hæc aliās per delegationem, aliās per præscriptionem, aliās ex consensu partium ab alio iudice præterquam à principē. Siquidem iudicare iubentem magistratum esse oportet, etiam in aliqua ordinaria potestate constitutum, ut ff. eod. l. more, & l. quia, & l. eum qui. Per rescriptū principis quoq; (sicut supra diximus) iurisdictio demandatur. Consensu proprio duo pluresue erunt iudices. Aliās sibi incongruum consensu mutuo faciunt sibi congruum, ut C. eod. l. j. Hæc ita, si consenserint litigatores & sponte, & non ex errore adierint. Nam si per errorem uel per coactionem exterius iudicem adierit nihil agitur, ut ff. eod. l. si per, & de iudic. l. ij. Sed & si per errorem non iudex pro iudice adeatur nihil agitur, etiam per milites. Quippe priuatorum consensus nulla ratione eum iudicem facere potest, qui aliās nulli iurisdictioni præest, ut C. eod. l. ij. hac in lege priuatorum uocabulo significantur etiam milites. In summa notandum est, quod omnis iurisdictio coercionem habet, uel modicam, id est adnexum habet imperium saltem mixtum licet non merum, ut ff. eod. l. ij. Item sicut procurator ita iurisdictio re integra mandantis morte dissoluitur, ut ff. eod. l. cui. Vbi iudicium est regulariter ibi quoq; finiendum est etiam per hæredes hinc inde, etiam si ab initio trans mare domicilium habuerint uel postea transfulerint, ut ff. de iudic. l. v. & l. si is. Illud prætereundum non æstimo, quod non uidetur in iudicem consensisse qui apud eundem actionem edi tantum sibi desiderat, ut ff. de iudicijs l. non uidetur. Nam & aliās libertus eo solo, quod contra patronum libellum præsidī dat in ius non uocat, ut in edictum uocationis incidat licet uocare uideatur, ut ff. de in ius uocand. l. libertus.

QUANDO IMPERATOR INTER PUPILLOS ET VIDVAS,
uel aliās miserabiles personas cognoscit, &
ne exhibeantur. Tit. xiiij.

Dictum supra per rescriptum quandoq; trahi inuitum ad iudicem exterum, dictum quoq; est reum inuitum apud suum iudicem esse conueniendum, nunc audiamus qualiter prædictis generalibus per miserabiles personas, id est per pupillos ac uiduas derogetur. Et certe miserabilis per rescriptū ad iudicem uocatus alienum si uolet non ibit, imò in prouincia in qua degit iurgandi fortunam experietur, & respondebit. ergo uocatus si uolet ibit. Idem puto si miserabilis persona ab alia miserabili uocatur. Item apud præsidem suum pupillus & uidua ne conueniantur impetrare poterunt. Ex his intelligere licet, quod his personis specialiter est permissum uitare suum iudicem ordinarium, cæteris est inhibitum. Nec obstat quod legitur neminem post litem contestatam ordinariæ sedis examē declinare posse, ac si ante id posset agere, exercere. poterit ante litem contestatā declinare, si alia est ordinaria, alia sibi extraordinaria. Sed nec sedem etiam sibi extraordinariam poterit quis declinare. Nam nec iudicem datum reuolare poterit. Prioribus argumentū adfert quia mulieri compulsæ nubere suo præsidī

præfidi, eiusq; gratia permissum est vitare iurisdictionem sui ordinarij, ut C. si quacunq; prædit. potest. In summa notandum est, quia quod dicitur ff. de libera. cau. l. si pariter iudicem posse recusari tanquam inimicum, de alijs ordinarijs intelligo etiam ante litem contestatã, uel iudice delegato, qui causam liberalem examinat quidem, licet eam non terminet.

VBI DE CRIMINIBVS AGI OPORTET.

TITVLVS XV.

DE criminibus ritè agitur in locis pluribus. Ecce enim ubi commissa sunt, ubi contestata sunt sine fori præscriptione, ubi degit criminosus, ubi latitat: sed & ubi habet domicilium, alibi minime, nisi uelit consentire.

VBI DE POSSESSIONE AGI OPORTET.

TITVLVS XVI.

Iudicium possessorium siue sit de possessione ablata, ut per unde ui, siue ut p. luti possidetis, siue de neutro, ut per quorum bonorum, ibi debet agi ubi uisio-
lentia facta dicitur, hæc (sicut dictũ est) si criminosus illic inueniatur. Sed & ubi possessio erit ibi poterit conueniri.

VBI FIDEICOMMISSVM PETI OPORTET.

TITVLVS XVII.

Relicta ibi sunt petenda ubi tota hæreditas est, uel ubi est prædictum, ubi est uel maior pars hæreditatis, ibi quoq; ubi hæres domum colit, degit, latitat. hæc ita si fideicommissa in quantitate consistunt. Si uero species fuerint relictae, quæ relinquentis fuerunt, uel eorum à quibus relinquuntur, etiam ibidem rectè petentur ubi positæ inueniuntur.

VBI CONVENIATUR, QUI CERTO LOCO DARE

PROMISIT. TIT. XVIII.

Siquis certo loco se soluturum uel daturum quid promiserit, actione stricti iuris, id est actione simplici ex stipulatu ante moram, post moram ex stipulatu facta arbitraria, ubicunq; inuentus poterit conueniri etiam ante iudicem suum. Et habebitur ratio in tali conuentione non tantum utilitatis stipulatoris, sed & promissoris licet in mora constituti. Nam & aliàs & furi subuenitur, puta si nouauit, si obtulit. Porro bonæ fidei actio nõ fit arbitraria adiecto loco, pone quæ cui Salmonem promississe Tolosæ, prima die quadragesimæ, & in mora fuisse, pfecto hic postea Narbonæ repertus poterit conueniri, uerũ si uoluerit dare quã si Salmonem nunc Tolosæ posset emere, id est sexaginta, poterit se liberare, licet centum oporteret eum dare, si nec Salmonem apud Narbonam uellet comparare. Quippe fieri potuit, ut apud Tolosam prima die quadragesimæ, quadraginta solidis potuerit haberi, modo cum Narbonæ conuenitur in media puta quadragesima, Tolosæ non nisi sexaginta solidis possit haberi. At uero Narbonæ ubi nunc conuenitur xvj. solidis ualeat comparare, eodem modo imò & promptius stipulatoris examinetur utilitas. In summa illud animaduertendum est, an utriusq; id est rei morantis & actoris, cum sit mora similis, uel de facto possit haberi.

VBI IN REM ACTIO EXERCERI DEBEAT. TIT. XIX.

Directa in rem actio ibi debet intendi, ubi possessor actioni obnoxius domicilium habet uel degit, uel latitat. Sed & illud est notissimum, quod etiā ubi res istæ sunt, si actor uelit, reus etiam nolens poterit conueniri, ut C. eod. l. ult. In summa notandum est, quod etiam commodatarij & depositarij, licet uerè & propriè non sint possessores, tamen facultatem habent restituendi, indistinctè & efficaciter rei uindicatione pulsantur. Sanè colonus qui fundum alienum nomine alieno possidet, id est habet, conueniri poterit prima facie, sed dabitur ei spatium ut domino possit denunciare, & si non uenerit lis contra colonū mota ad interruptionem inducendam contra dominum tanquam contestata censebitur, & præsens etiam petitor efficietur possessor, nec reuersus dominus etiam infra annum possessionem recuperabit, sed de proprietate si uolet litigabit, ut C. eod. l. ij. Aliàs ante litem nullo modo contra aliquem contestatam absentis possessio ab iudice petenti concessa, à domino infra annum reuerso poterit recuperari, ut C. de præscript. xxx. anno. l. penult. Si uero possessor post litem contra se contestatam abfuerit, uocatusq; solenniter redire uel mittere contempserit, sicq; forte definitiuam sententiā acceperit, reuertens postea nec de possessione nec de proprietate audietur: nisi appellasset, si appellare potuisset, ut Cod. de iudic. l. properandum. In summa notandum est, quia quod dicitur, eum qui possidet rem immobilem nomine alieno posse domino nunciare, ut nō cogatur statim respondere, intelligi debet iudicio meo de eo qui non habet ius in re, ut de colono inquilino, & de eo cui domus commodata est. Ergo emphiteuta, similiter si uasalli rei uindicatione cōuenti nec denunciabūt nec superiora allegabūt.

VBI DE HAEREDITATE AGATUR, VEL VBI
haeredes scripti in possessionem mitti postulare debeant. Tit. xx.

Scriptus hæres ut in possessionē mittatur ibi poterit postulare, ubi is qui conuenitur domicilium habet, uel degit, uel latitat, ubi quoq; res hæreditariæ sitæ sunt. Hocq; sit siue possessio petatur per officium, siue per actionem, cōdictio nem indebiti, puta ut per actionem in factum in locum interdicti redditā. Item quod dictum est obtinet si iudicium petitorum instituitur, id est si hæreditas petitur, si petitio hæreditatis proponitur, ut C. eod. l.

VBI DE RATIOCINIIS, TAM PVBLCIS QVAM
priuatis, agi oportet. Tit. xxj.

Alt Imperator eum qui gessit ratiocinia tam publica quam priuata, ibi rationem oportere reddere, ubi hac gesserit, respondeo iure communi, hoc ita si ibi inueniatur: uel forte iure singularissimo alibi inuentus, ad forū loci in quo gessit inuitus trahitur, in quo etiā instructio sufficiens, & uerissima testimonia, & notissima possint documenta præstari, ut Cod. eod. l. ult. hoc ultimum mihi non multum placet.

VBI CAVSAS STATUS AGI OPORTEAT. TIT. XXII.

Auidimus ubi agatur de hominis statu. Et certe si quis ex possessione seruitutis iustæ uel putatiuæ in libertatem proclamat, ibi debet audiri ubi is
domici

domicilium habet, qui eius dominus creditur esse. Idem erit si dolo malo in possessione libertatis fuerit, id est si fugerit nec enim in loco suo quo se contulit, sed à quo recessit debet audiri, ut C. eod. l. j. Sanè ubi de libertate quis in seruitutem petitur, ibi ubi domicilium habet is qui petitur etià si petitor fuerit senator experietur. Idem si dolo malo in seruitutem detruserit, in possessione libertatis sine dolo malo constitutum, ut C. eod. l. iij. In summa notandum est, quòd causa status, id est libertatis, seruitutis, apud procuratorem principis agitari non potest. Porrò libertini quæstio apud eum inter fiscum & priuatū rectissimè ventilatur, ut C. eod. l. v. Item in summa notandum est, quòd licet ingenuus manumissus non nisi à principe post quinquenium merebatur audiri, hodie tamen perpetuò etià sine rescripto, etià in iudicis alterius auditorio, ad ingenuitatem poterit proclamare, ut C. eod. l. ultima.

VBI QVIS DE CVRIALI, VEL COHORTALI,
aliaue conditione conveniatur. Tit. xxij.

EXposuimus ubi agatur de hominis eoditione naturali, nunc audiamus ubi de accidentali, id est de cohortali uel decuriali. Et quidem persona talis si aufugerit ubicunq; reperta etiam si militare coeperit emendicati honoris præscriptione summota per quemcunq; retrahi poterit, ut C. eod. l. j. & ff. de decur. l. j.

VBI SENATORES VEL CLARISSIMI CIVILITER
uel criminaliter conveniantur. Tit. xxiiij.

Senatores & viri clarissimi siue civiliter siue criminaliter pulsant, uel pulsant, sibi & pulsabunt & pulsabuntur, ubi ceteri de quibus dictum est, iure communi. Sed & si in provincia peccauerunt ibidem sine fori præscriptione respondebunt, etiam inuiti, si illic inueniantur, etiam illustres. hodie enim omnem huiusmodi honorem reatus excludit, ut C. eod. l. j. Illud prætereundum non puto, quia si uiro patricio, uel expatricio post honorem depositum crimen inferatur, per se equidem quondam patricius respondere debet, apud iudices dumtaxat amplissimos. Sed nec hi in prædictos pronuciare debebunt, sed soli principi eos condemnare licebit, ut C. eod. l. ult.

IN QVIBVS CAVSIS MILITANTES FORI PRÆ
scriptione uti non possunt. Tit. xxv.

Omnes etiam principis domestici agentes in rebus pro debitis publicis sub præsidibus provinciarum rectissimè exiguntur. Excipiuntur armata militia præditi, & qui ad res suas componendas comiteatum acceperunt unius anni, ut C. eod. l. unica.

VBI CAUSA FISCALIS, VEL DIVINAE DOMVS,
hominumq; eius agantur. Tit. xxvi.

Causæ fiscales id est imperij & diuinæ domus, id est Imperatoris apud procuratorem Cæsaris & fisci agi debent, non tamen liberales, non causæ restitutionis, non causæ necis inultæ, nec accusationis deserta, ut C. eod. l. j. ij. iij. v. In summa illud notandum puto, quia miserabiliter legitur actorem rerum privatarum principis, si provincialem suū contumelijs affecerit, publice uiuam

concremandum, ut C. eod. l. uniuersi. In præfatis criminibus tantæ poenæ tam horribili tam horrendæ consilium non dedissem, si eo tempore fuisset. Item illud prætereundum non puto, quod C. eod. l. ult. dicitur principis seruum & criminaliter & ciuilitè posse & pulsari & experiri.

QUANDO LICEAT VNICVIQVE SINE IUDICE
uindicare se, uel publicam deuotionem. Tit. xxvij.

Auidiuimus de ultione faciendâ iudicis autoritate, nunc audiamus qualiter liceat se uindicare etiâ publicè deuotione spontanea. Et quidem nocturnum populatorem etiâ cuiq; impune licet occidere, maximè si resistat, id est se deprehendi non permittat. Idem in latronibus qui ferro obsident itinera, id est tanquam lupi inhabitant nemora. Idem in desertoribus militiæ, melius enim est occurrere in tempore, quàm post exitum uindicare nullusq; parcat militi de fertori cui obuiare liceat ut latroni.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO. TIT. XXVIII.

Via iudicia de quibus dictum est, instituuntur actionibus, harumq; aliæ sunt reales quibus dicimus quid nostrum. Aliæ sunt personales quibus dicimus quid nobis deberi, constatq; quia actiones reales digniores sunt quàm personales. Audiuius supra de actionibus in rem & quia actio in rem aliâ proponitur de uniuersitate, ut petitio hæreditatis, aliâ de rebus singulis, ut rei uindictio, constatq; quod petitio hæreditatis dignior est, primo dicamus de ea. Et quia petitio hæreditatis aliâs intenditur simpliciter, ut ab intestato, aliâs sub nomine de inofficioso testamento. Videamus itaq; quod testamentum dicatur inofficiosum, & quare, & cui competat querela inofficiosi testamenti. Sed quia hæc &c. quæ in principijs titulorum prænotare solemus. In summa notandum est, quod in summa institutionum explicauimus, ad præsens omittamus, uerum illud sciendum est, quod testamentum inofficiosum dicitur, & ex initio & postfacto, ut C. eod. l. iij. Dicitur autè officiosum aliâs officium inter deum & homines uocatur religio, inter patronos & libertos uocatur obsequium, generaliter quod homo debet homini constat in nomine generali & uocatur officium. Item nec illud omittendum est, quod nec filia decurionis si nupserit non curiali nec hodie nisi quar tam habebit, ut authen. de decur. Sed & nihil ualebit patris testamentum in quo sine usufructu filio reliquerit preciosissimam & amplissimam proprietatem nudam. Nam & iussus restituere post tempus filius hæreditatem in tantum suam falcidiam & tantam & talem hæres habebit qualem leges uolent, ut C. eod. l. penult. Sed nec illud prætereundum est, qd si filius exhæredatus legata sibi relicta acceperit, & modo non agit ad subuersionem, sed ad suppletionem agnouit eius defuncti iudicium, & ideo non subuertit, sed suppleri sibi postulat, hocq; facit si pater id dixit. idem si nihil de hoc dixerit. idem si uetuerit. Distinguitur autem iudicio meo, pater filio suo nihil uel modicum quocunq; titulo reliquerit, filijs alijs institutis hæredibus uel extraneis, si nihil reliquerit quocunq; titulo instituto, præteritus si uult subuertit. Nec enim filius debet patri reuerentiam cui pater omnem fecit iniuriam. Si filio pater reliquerit quocunq; titulo uel modicum si pater iste tantum filios alios instituit, filius non prorsus præteritus nõ subuertit, sed & hodie tantum ad supplementum agit. Si uero pater extraneos tantum instituit, filius cui nihil uel modicum uel trans falcidiam non tamen iure hæredita

tio in

*Quos occidere
impune licet*

nocturnum

pro inueniatur relictum, si uolet subuertet. Quod ergo authen. dicit patrē oportere filium uel instituere uel exhæredare, ubi extraneus pater instituit, intelligitur, uel ubi testatus pater moriatur. Interdū tamen filius cui modicum quocūq; titulo inter filios relictum est, modicum iure hæreditario inter uiuos filios ultra falcidiam sibi suppleri postulat: puta alter filius institutus hæres in tertiam tantæ quantitatis, quanta relicta fuerat ei si dare distulerit, condemnari debet, ut C. eod. l. si quis. Sed extraneus hæres si filio nolit supplere, uel res euictas restaurare, poterit amittere, ut C. eo. Illud notissimum est, eum qui inofficiosum dicit nec arguit, amittere quod ab eo accepit uel accipere debuit. Item inter uiuos tū donata & in dotem concessa non ideo reuocantur, ut ff. eod. l. etiamsi. Ita debet intelligi si suo nomine ex officij necessitate inofficiosum nō arguit, siquidem post litem contestatam impune pœnitere potuerit. Aliās si filius familiās maior exhæredatus uel præteritus uoluntatem patris comprobauit, scripto hæredi patrocinando non, sicut dictum est, legatum modicum accipiēdo, subuerrere testamentum per hanc querelam non potuit. Quid dicemus si per iuris errorem filius modicum acceperit, uel aliās patris uoluntatem agnouerit: forte quia de damno contendit, non damnificabitur. Item quid dicemus si pater miles filium militem iniuste exhæredauit: profecto licet iniquum uideatur non cassabitur. Item quid dicemus si pater cū filio suo, uel emancipato paciscatur, nec eius testamentum subuertat: forte uersa uice dicitur ne debeat obesse, ut C. eod. si quando. cū l. si quis, legitur patrem doli mali submoueri exceptione, si pepigerit ne filij iudicium inquietet si contra euenierit. Item sciendum est filiam quæ excessit xxv annum licet seruo per stuprum succubuerit, uel cum libero uel quocūq; matrimonio fecerit etiam sine consensu, exhæredari non posse. Ex his intelligere licet quia durius est uel turpius est matrimonium cum seruo cōtrahere, quam ei per stuprum succumbere. Nempe matrimonium cum uoto perpetuitatis contrahitur, stuprum minimè. Sed tamē est iure Longobardorum & moribus, quod nati ex liberis & seruo per matrimonium fiunt serui, per stuprum liberi. Sed & illud sciendum est, quod pater transmittat querelam etiam præparatam ad suam posteritatem, mater minimè. Nam & econtrario mater non testata regia censura censetur, pater minimè, ut C. eod. l. iij. Sed & illud sciendum est, quod exhæredatus à patre filius à filio parens iudicio meo etiā hodie post quinquennium queri non poterit. Nam neq; emancipatus filius post annum adire poterit, ut C. de iur. deli. l. cum antiqui. In summa notandum est, querelam patrem filij nomine instituere non posse inuito filio, quia filio fit iniuria, ut ff. eod. l. viij. Sed & contra patri inofficiosi testamenti querela competit, etiam si filius ea sola bona reliquit quæ in castris quæsiit, ut ff. eod. l. & c. Item illud notandum est, quod licet filius testatoris qui cum Titio eiusdem pecuniæ reus fuerat liberatione Titio legata, per acceptilationem Titij liberatus sit, à querela nō submouetur. Hic enim licet filius quartam habeat, non tamen necesse habet patri gratificari, sed socio, ut ff. eod. l. nihil. In summa illud prætereundum non puto, quod si pater filium emancipatum præterijt, & ex eo nepotem in potestate retentum instituerit, filius contra filium contra tabulas impetrabit, & exhæredatus querelam intendet, & in simul pater cum filio hæreditatem obtinebit, ut ff. eod. l. si proponas. Hoc autem qualiter esse possit, utpote cum filius gradu prior solus solidam hæreditatem obtinere deberet, alijs indagandum relinquo. Cætera quæ desunt in summa Institutionum liceat inuenire.

K

HAbito tractatu inofficiosorum testamentorum, de inofficiosis donationibus adnectamus. Et quia hæc subuertuntur per querelam donationis inofficiosa, uideamus quare dicatur inofficiosa, & quæ sit inofficiosa, & quare querela ista sit prodita, & quibus competat, & in quos, & quatenus reuocetur, & ex quibus causis competat, & ex quibus cesset, & quæ actio intendatur cum querela ista proponitur, & in quibus superiori conueniat, & in quibus ab illa differat. Donatio eò dicitur inofficiosa quod contra officium pietatis sit celebrata. Est autem inofficiosa illa donatio, per quam filius parentis ex industria excluditur à debito honorum subsidio. Prodita est querela, ut obuiet malignantibus donando, sicut superior obuiat malignantibus testando. Competit querela descendentibus contra donationes ascendentium, & econtra quoq; collateralibus minimè: Ergo C. eo. l. ult. cum omnibus legibus de inoffic. testa. iungatur, cum querela inofficiosa donationis ad similitudinem inofficiosi testamenti sit introducta. Reuocat id duntaxat ex ordine quod immoderatè processit, id est ultra falcidiam ex tempore maligni consilij æstimandam, idem in Caluissiana. Porro per superiorem querelam, & per Paulianam reuocantur omnia. Competit querela ista ex ordine ex consilio & eventu, ut C. eod. l. penult. Sanè unico in casu, id est ubi quis non habens liberos: ergo cessauit malignum propositum, immoderatè donauit, liberis natis postea dabitur querela. forte & uiuente patre. forte & pater ipse qui donauit ueniens contra factum suum reuocabit: Sicq; hoc in casu tria sunt specialia, ut C. eod. l. si totas. Forte et illud quartum speciale est, ut libertis donata in totum liceat reuocare, ut C. de reuocat. do. l. j. Quia autem mera ratione parens liberis carens non donauit inofficiose, id quod datum est, non per querelam hanc reuocabitur, sed per utilem actionem in rem, aut per conditionem ex lege prædicta competente, uel forte iure singularissimo, licet non sit inofficiose donatum, tamen ultra officiose donatum utiliter per hanc querelam poterit reuocari. Cessat querela ista post quinquennium, si à maiori fuerit ei renunciatum, si agnita fuit à filio, & confirmata patris donatio, si alia uia suppetit, ut restitutio, per quã possit extorqueri falcidia. Cum querela ista proponitur, utilis in rem actio intenditur ut C. de contrahen. empt. l. iij. uel ex l. conditio. Nempe dicitur conditio, ut C. eod. l. si totas, ad patrimonium tuum reuertitur, uel ut quidam dicunt donationis titulo habendo pro non titulo utilis intenditur hæreditatis petitio. Conuenit hæc querela cum superiori, quia neutra est actio, utraq; sopitur quinquennio, renunciatione quoque. Sed & neutra querela proponitur, ubi alia datur uia, sed utrumq; licet dissimili modo malignantium uoluntas oppugnat. In prædictis conueniunt, in multis differunt. Ecce enim prior querela competit tantum testamento condito, hæc etiam ab intestato. prima reuocat totum, hæc quod est ultra modum, prima tempus mortis inspicit, hæc tempus antèrius intuetur. prima collateralibus datur quandoq; hæc nunquam. prima cum intenditur nõ nisi petitio hæreditatis proponitur. Porro, sicut diximus, cum hæc proponitur utilis & specialis uindicatio intentatur. In summa notandum est, quod non tantum ubi pater donauit inofficiose non filio competit hæc querela, sed etiam si donauerit filio emancipato. Valet enim hoc in casu ab initio donatio, nec indiget alieno adminiculo. Quid ergo

ergo si pater donauerit filio in potestate constituto & profectò ab initio nulla est donatio. Excipitur nisi nubenti filia det dotem, uel nisi diurnam fructuum donationem contulit in filium, de cuius rebus pater fructuarius per legem percipere poterat fructus. Cum ergo prædicta donatio à patre in filiosam collata ab initio sit nulla, nisi à patre moriente confirmetur expressim. Quo casu sic relictum uel silentio obtinet uim relictum, relinquitur ut in defuncti bonis inueniatur tempore mortis, sicq; deducatur in fam. eriscun. iudicium, ut æqualiter diuidatur, puta si pater donauit filio uelut filio uel in peculium concedendo. Hæ duæ donationes quia non sunt propriè donationes silentio non confirmantur. Atqui si pater donauit filio in sua potestate constituto, uelut extraneo, aut cogitando de ultimo arbitrio, & hoc cum sit in bonis tempore mortis, in iudiciũ fam. eriscũ. uenit, non ut æqualiter diuidatur, sed ut præcipiatur, aliàs in totum, puta si alter filius habet bonorum subsidium, ut C. fam. erisc. l. filia, aliàs non in totum ut C. eod. l. pater. Ergo lex pater & lex filia in eodem casu loquuntur, licet dissimiliter. Porro constitutio de collationibus in tertio casu loquitur. ergo de collationibus datur dimidium, de donationibus inofficiosis modicũ. Sub titulo fam. erisc. tribuitur nihilum. Ita demum tamen filius hodie præcipit ab alio donata si abstinet ab hæreditate, alioquin iudicio meo compellitur cõferre. Sed & ubi abstinet, puta si ei inofficiose donatum est. Cæterum filiorum portionem compellitur supplere, ut authen. & si parens. Si quid amplius uidebitur de eo quod donatur filio tanquam extraneo, de donationis constitutione, de rati habitione trahendo retro, uel annuente dño diffusus in C. vj. tractatum inuenietur.

DE INOFFICIOSIS DOTIBVS.

TIT. XXX.

Promptum est leges legibus concordare, ergo sicut ad instar inofficiosi testamenti querela inofficiosa donationis inducitur, ita ad instar querelæ inofficiosa donationis prodita est querela inofficiosa dotis. Inde est ut si mater omnia bona, uel penè omnia in filiorum fraudem dederit in dotem, pro se uel pro alia uel pro muliere alia, & maxime ubi non pro se per querelam dotis inofficiosa, aduersus dotem reuocatio competit, & debitum bonorum subsidium filijs conquerentibus tribuitur, ut C. eod. Hoc ita si mater quæ donauit maior fuit. Nam si minor fuisset, quia restitutio subpeteret, querela cessaret, simile instar legitur in tutela agnatorum, patronorum, parentum.

DE PETITIONE HAEREDITATIS.

TIT. XXXI.

Voniam, sicut dictum est, cū querela testamenti inofficiosi intenditur, petitio hæreditatis proponitur, de petitione hæreditatis tractemus. Videamus itaq; quid sit hæreditas, cui competat hæreditatis petitio directa, utilis, in quantum, uel in quid ex natura actionis, & ex officio iudicis, & quæ habeat cū rei uindicatione cõmunia, & quæ singularia, & qualis sit hæreditas. Hæreditas est successio in iura uniuersa defuncti non tota, qui enim pro parte hæres est succedit in uniuersa, sed non in totum. Nam ius personale ut usufructus non transit, sed nec possessio nisi fuerit occupata transmittitur. Cõpetit hæreditatis petitio soli ergo soli hero, id est domino. Nam & ubiq; si inofficiose exhæredatus uel præteritus contra scriptum obtinuerit, ex postfacto dominus etiam retro fuisse uidebitur. Etia scriptus hæres qui interim, etiam prima facie dominus putabatur, quia ex sententiã etiam per errorem lata ius sit

non dominus existimatur. Directa petit, hære. cōpetit uero hæredi ex testamento, uel ab intestato, iure ueteri, uel lege xij. tabu. uel iure nouo, id est senatusconsultis, etiam Orficiano Senatusconsulto, & constitutione diuī Pij in bonis arrogatoris. Sed & hæredi filijfam. militis directa actio datur, utilis datur pro hærede ut bonorum possessori fideicommissario hæredi. Interdum datur pro hærede utilis non contra eum qui petitioni se obtulit, contra malæ fidei emptorem, & bonæ fidei quandoq;. Datur inquam directa in possidentem sine titulo, id est pro hærede uel possessore. Nam & bonæ fidei possessor directo conuenitur, id est qui se putat hæredem esse cum non sit. Pro possessore possidet qui scit se non hæredem esse, uel bonorum possessorem, uel aliàs mala fide possidet sine titulo, uel si causam possidendi habeat nullā allegat: nisi quia possidet, hi omnes directo conueniuntur. Sine titulo possidens licet fide inutiliter conuenietur. Nec enim est prædo qui pretium numerauit quoad actionem directam, sed prædo est quoad fructuum causam. Illud sciendū est qui pro possessore potest intelligi & per cōpositionem. Sed & pro possessore titulus qui est de facto titulus omnibus titulis iuris adhæret, ut ff. eod. l. nec ullam. Dicitur autē titulus nullus, ubi uel de facto processit, uel ubi iure deficit, uel ratione personæ, ut si quis sciens emit a furioso, uel ratione rei ut si post controuersiam motam emit regulariter, uel ratione causæ, ut si quis accipit ab ea dotem quæ non poterat nubere propter aetatem. In his omnibus casibus directam competere dicunt quidam, ego utilem in rem. Porro licet contra bonæ fidei possessorem sine titulo derur petitio hæreditatis, tamen cōtra emptorem nō datur nec utilis: nisi uenditor distraxerit modicum, uel ubi non comparet, uel ubi emerit hæreditatem à fisco tanquam uacantem, ut ff. eod. l. nec ullam. Vel nisi emptor obtulerit se petitori. Sed & contra fideicommissarium hæredem habendo titulo pro non titulo, mirabiliter & notabiliter inofficiosè repulsus petitionem hæreditatis intendit utilem, ut C. de inofficioso te. l. j. Datur petitio hæreditatis in possidentem hæreditatem totam, in possidentem pretium, in possidentem quasi pro pretio: sed & debitorem hæreditariū se hæredem putantem, uel pro possessore possidentem, secus si ob aliud nolit restituere, ut ff. eod. l. nec ullam l. ult. & l. si debitor, sed etiam in eum qui deiecit defunctum, etiam in deiectum quasi possidentem iura datur hæc actio. Sanè et cui donauit libertus, patronus hæreditatem nō petet, patroni enim isto debitor est non hæreditariū, ut ff. eo. l. quod si. Sed et ab eo qui possidet rem unam tantum tota hæreditas petitur, nam et ius huius actionis non metimur ex iure possessoris sed petitoris. Sed & si quis cum conuenitur rem tantum unam possidet, postea plures possidens condemnabitur, ut ff. eod. l. iij. & l. licet. Ex his colligitur quod est notatu dignū hoc est ut hæreditatem habens eam petat. Nam qui hæres est hæreditate iam habita dici debet, aut hæreditate habenda quod esse non potest. Idem in uindicante dominium, federem unam tantum possidens, ut hæreditatem totam restituat ei qui ex assè hæres est, tenetur, licet non possit restituere. Idem in fure tenetur enim ut det, licet non possit dare. Ex æquitate tamen, quæ præualet, officio iudicis possessor unius rei se liberat si restituit id quod habet, ut ff. eo. l. licet. In hanc actionem ueniunt ea quæ tempore mortis fuerunt in bonis defuncti, & in quasi bonis, ut commodati, locati & quæ per aditionem ex hæreditarijs rebus accesserunt, fructibus enim augetur hæreditas &c. Sanè quæ extrinsecus obueniunt possessori cedunt. Quippe deiectus pœnam ex eo commissam nō restituit, ut ff. eo. l. item & l. at ubi. Item ueniunt comparata pecunia hæreditaria, si tamen interfuit hæreditatis emi. propria pecunia comparata similiter ueniunt refundendo tamen pretio. Veniunt etiam uendita per malæ fidei possessorem, quippe in arbitrio est uenditoris uelit ne petere pretium cum

usuris

usuris, uel rem cum fructibus, contra in rei uindicatione. Porro bonæ fidei possessor hæreditatis uenditorem non conuenit, nisi sit locupletior. Item ueniunt damna data ante litem contestatam contra malæ fidei possessorem. ueniunt etiam impendia differenter & uariè ex natura actionis & officio iudicis. uenit fructus fructuum. Hæc habet communia petitio hæreditatis cum rei uindicatione utraq; punit dolum etiam ante litem contestatam, in utraq; ueniunt præstationes personales, utraq; datur contra eum qui possidet, uel dolo desijt possidere, in eum qui se petitori obtulit. Multa habent specialia. Petitio hæreditatis nõ datur, nisi hæredi & pro hærede. Rei uindictio ex quacunq; causa domino, petitio hæreditatis directa non datur nisi contra possessorem sine titulo, rei uindictio etiam cõtra gaudentem titulo. In petitione hæreditatis bonæ fidei possessor ex sola denunciatione fit malæ fidei possessor, in rei uindicatione nõ nisi lite contestata. In petitione hæreditatis ueniunt fructus fructuum, in rei uindicatione minime. Hæc actio augetur fructibus, rei uindictio minime. malæ fidei possessor hæreditatis sumptus necessarios, etiam utiles per officium iudicis seruat, uoluptuarios interdum tollit, rei possessor necessarios sumptus seruat, utiles abradit uoluptuarios perdit, ut ff. eo. l. planè, & C. de rei uindicta. l. domum. Item hic tenetur bonæ fidei possessor de consumptis si sit locupletior. Rei uindicta. nõ nisi duobus casibus. Item petitione hæreditatis petitur uniuersitas iuris, rei uindicatione minime, nisi sit corporalis, ut grex. Petitio hæreditatis mixta est rei uindictio simplex. Petitio hæreditatis est bonæ fidei, rei uindictio arbitraria. Item petitio hæreditatis competit etiam contra eum qui uendidit, rei uindictio nõ nisi casualiter. Item rerum hæreditariarum post simplicem litis motionem regulariter prohibita est alienatio, in rei uindicatione minime. Item petitio hæreditatis datur possessori corporis & iuris, rei uindictio non nisi corporis. item petitione hæreditatis possessor cogitur dicere titulum suæ possessionis, rei uindictio minime. Item ubi rem uendidit bonæ fidei possessor, nec est factus locupletior, ab emptore non poterit uindicare, uel habito regressu contra bonæ fidei possessorem, ne si hoc fiat bonæ fidei possessor teneatur in amplius quàm sit locupletior, ut ff. eod. l. sed si. item si. Sed & per petitionem hæreditatis missus in bona respondere uolentis fructus lucratur, per rei uindicta. minime, ut ff. ex qui. cau. l. Fulcinius § ult. illud cõstat quod hæc actio ciuilis est centumuiralis, mixta, & perpetua. forte ex quasi contractu. Illud prætereundum non puto quod cogitur possessor dicere titulum suæ possessionis in ciuile esse, præter eum qui cogitur dicere utrum pro hærede an pro possessore possideat. Non dico ut compellatur dicere alterum uel utrunq;, nam si diceret non diceret titulum sed non titulum. Item uelut furiosus contra se loqueretur. Quid ergo? philosophica est locutio, hoc est compellitur dicere aliquem titulum, & probare quo probato, aut constabit utrum pro hærede an pro possessore possideat, uel non sic tenebitur aut tenebitur. Cogitur autem non per actionem sed per officium non absolute sed causatiue. Cogitur autem per quemcunq; petitorum, dummodo fuerit cognatus defuncti, in rei uindicatione minime: nisi fuerit proximus cognatus, uel nisi aliàs uindictantis mentio fundata est, uel quasi, etiam ab initio, ut Codicis de probatione lege siue. Ergo in rei uindicatione sufficit interrogatio una id est an possideatur, & responsio una id est si respõdeatur de possessoris substantia. In petitione hæreditatis duplex interrogatio exigitur, id est an possideatur, & qualiter, & duplex responsio, id est an possidet & qualiter possidet. Sed hic dicet quis? cogetur dicere titulum qui nõ habet titulum? respondeo esto, cogitur, inquam, quia si non dixerit petitionem hæreditatis subibit. Nam & fur qui nõ potest dare, & debitor qui nõ potest soluere, & quidẽ soluere cogitur: alioquin

in carcerem detrudetur: Siquis autem aphorismum prædictum aliter exponit desipit & insanit. In summa notandum est, quòd etiam ab eo qui absentis nomine possidet hæreditatem, petitur hæreditas: ita tamen si absens ratum non habet. Siquis dolo hæreditatem possidere desijt etiam alius post iudicium paratus fuerit, contra dolum petitio hæreditatis euanescit: nisi petentis intersit, certè si rem paratus sit restituere, indubitatum erit euanescere. Porro is qui dolo desijt ante conuentus, possessorem non liberat, ut ff. eod. l. nec ullam § penult. Item & illud sciendum est, quòd licet alia hæreditaria actio competat, non minus tamen pro hærede competit, secus si propria actio competit, ut ff. eod. l. si à domino. Sanè seruitutes in hanc actionem non ueniunt, quia restitui non possunt, ut ff. eod. l. & non. Sed & illud notandum est, quòd in hanc actionem cum suo incremento non uenit legis Aquiliæ actio, forte etiam si præcesserit inficiatio, ut ff. eod. l. item § cum prædiximus. Item à filio si hæreditas petitur, & maxime si cum paterfam. fuisset primo, postea arrogatus sit, ut ff. eod. l. si à domino. Illud notandum est, quòd etiam quæstus inhonestos restituere posterior cogitur, ne honesta interpretatio non honesto quæstu lucrum possessori faciat, ut ff. eod. l. si possessor.

DE REI VINDICATIONE. TIT. XXXII.

IN summa quam Mantuæ composui de rei uindicatione, singula capitula usitata quæ in principijs titulorum dici solent, sufficientissime explicauit. uerum ne titulum talem & tam utilem in summis Codicis sub silentio prorsus præterirem, quædam capitula utilia sub certis paragraphis adijcienda putauit. Ecce enim pater filium uindicat adiecta causa quiritum, ut ff. eod. l. j. mater minimè. Sanè unico in casu etiam matri datur ad petendum filium utilis in rem actio, ut ff. de fideicom. libert. l. penult. Item illud sciendū est, quòd arbor translata si coaluit cum alia sit facta, iudicio meo nec utiliter uindiciari poterit. Item si is qui obtulit se uindicationi si damnatus fuerit nihilominus possessor conuenietur, ut ff. eod. l. si is. Item si bonæ fidei possessor ex necessitate uendidit, ut pretium tantum restituat, cõuenietur. Sed si seruus petitus uel animal aliud demortuum sit, sine dolo malo & culpa possessoris etiam pretium erit præstandū, si tamen petitor fuerat distracturus si accepisset, non enim post litem contestatam utiq; & factū possessor præstare debet. Sed & mortuo homine necessaria est sententia propter fructum & partum, & stipulationem de euictione, ut ff. eod. l. item & l. utiq;. sed & post acceptum iudicium hominem usucaptum possessor uictus debet eum tradere, eoq; nomine de dolo cauere, ut ff. eod. l. si post. hac in lege tria notari possunt, quia post litem contestatam usucapio consummatur uictoria interueniente, res in idem reuertitur, & post usucapionem priori domino adhuc uindictio datur. Item illud notandū est, quòd licet malæ fidei possessor simpliciter uictus restituit hominem, non tamen restituet ea quæ ex re malæ fidei possessori adquisiuit. Licet enim seruus malæ fidei possessori simplici sua opera non quærit, ex re tamen sua uel ex æquitate acquirit, ut ff. eod. l. præterea. Sed & iudex per errorem cui proprietatem fundi adiudicauerit, eodem errore & de fructibus condemnabit, ac si aperte diceret si semel peccauit & adhuc cogitur peccare, ut ff. eod. l. et ex diuerso. Item illud sciendum est, quòd si in rem iudicium cum defuncto fuerit contestatum, quamuis eius hæres si non possideat ab rei institutione absoluat, tamen de eo quòd de functus commisit hæres damnabitur. Sed & post rei uindicationem contra defunctum contestatam culpa propria & dolus proprius hæredis puniuntur, ut ff. eod. l. si in rem. Sed & si fundi possessor ante litem contestatam dolo fundum possidere desierit, hæredes quidem eius in rem actio-

actione non convenientur, sed in factum tenebuntur, ut restituant quatenus locupletati sunt, ut ff. eod. l. cum autem. Sed si bonæ fidei possessor post conventionem simplicem restituerit hominem de solo dolo cauebit, post contestationē malæ fidei possessor etiam de culpa, ut ff. eod. l. si homo. Sanè is qui dolo possidere desijt præstans æstimationem actiones sibi cedi frustra petit, & tamē actor non cauebit possessionem eius rei traditum iri, per se non fieri, ut ff. eod. l. is qui dolo. Item licet religiosa uindicare non possunt, nec marmora, etiam si remota fuerunt, per in factum tamen actionem petitori subuenitur, ut is qui lapides remouit restituere compellatur, ut ff. eod. l. quæ religiosis. Item illud notandum est, quod in rem actionem nullus pati compellitur, quia licet dicere cuiq; se non possidere, conuictus tamen de mendacio, possessionis priuabitur commodo, & hoc dicit Furius Anthinus, ut ff. eo. l. ult. Item illud sciendū est, quod licet grex uindicaretur peculium tamen uindicare non poterit, quæcunq; sit ratio, ut ff. eod. l. uindicatio. Sed & illud notandū est, quod dicitur res alienas possidentem non debere restituere, nisi suam intentionem implenti, debet intelligi, uel quasi implenti, ut C. eod. l. ult. Hoc autem fit tribus modis aliàs propter personam ut si lius uindicat, aliàs propter causam, ut si quis probet se retro possedisse, aliàs propter titulum centumuiralis actionis. Quippe in hac actione non petitor, sed possessor suæ possessionis titulum dicere cogitur & probare. In summa notandum est, quod mirabili modo exceptio doli datur etiam de dolo. Quid enim si quis sciens à matre cõparauerit rem filij, & filius iste postea uelit uindicare doli sum mouebitur exceptione, ut C. eod. l. cum à matre.

DE VSVFRVCTV, VSV ET HABITATIONE,
& ministerio seruorum. Tit. xxxij.

VSusfructus dominiij pars est causalis. Nam dominiū habet duas res quodammodo, proprietatem & usufructum quoad causam. Non est pars prædicamentalis, quia non est dominiū, nec enim fructuarius rei dominus est uel dominiū habet, ut ff. de uerb. signifi. rectè. fructuarius tamen in quibusdam casibus pro domino habetur, id est in percipiendis fructibus, ut ff. eod. l. si Titio. Aucupiorum quoq; & uenationis redditus ad fructuarium pertinet, ut ff. eo. l. item si. Sed si paterfam. ligna siluæ uendere non solebat, fructuarius uendere poterit. ad modum enim referendum est nō ad qualitatem utendi. Regulariter omnis fructus ad fructuarium spectat. Nam & alluuiō, non tamen insulæ natae ut ff. eod. l. item si. Nam ubi latet incrementum fructuario obuenit, ubi apparet ei non accedit. Quid ergo si ex causa damni infecti in possessione uicinarum ædium fructuarius missus factus sit dominus? profectō tale dominiū usufructu finito non restituet proprietario, ut ff. eod. l. usufructu. Item illud sciendum est, qd licet nomine fructuum à fure perceptorum fructuario detur furti actio, proprietario tamen datur furtiua conditio, ut ff. eod. l. arboribus. Item illud sciendum est, quod fructuarius ex eo quia omittit non tenetur Aquilia, secus in contractibus & ubi medicus neglexerit bene sectum, quia culpa præcessit factum, ut ff. eod. l. si cuius. Sed & metallorum uenas fructuarius inquirere poterit quādoq; ea tamen quæ inædificauit postea tollere non poterit, ut ff. eod. l. sed & si quid. Sed conductor domus poterit ff. loca. & conduct. l. sed addes § si inquilinus. Hac ita tam uariè quia conductor non cogitur reficere, sed fructuarius cogitur uel modicam impensam facere. Sed & illud notabile est, quod neq; consentiente fructuario proprietarius seruitutem imponere potest, nisi eam per quam deterior conditio fructuarij non fiat, ut ff. eod. l. nisi. Item si quis legauerit fructus an

K iij

nuos fundi Cornelianii, perinde est ac si eius usumfructum legauerit. ergo fundum sibi traditum legatarius petere poterit, ut ff. eod. l. si quis. secus si legauerit sextam partem oleris & porrine, quæ in agro farrario habet, tunc enim nō ius, sed pars corporum legata uidebitur, ut ff. eod. l. defuncta. Item si usumfructum uendidi, licet emptor non utatur, ego tamen usumfructum retineo, secus si donauero, ut ff. eod. l. quod si. Prædiorum quoq; inutilium ususfructus constituit, ut ff. eod. l. statua. Item si alij ususfructus, alij eiusdē rei usus legetur, id solum habebit fructuarius quod usufructuario superfuerit: ergo si nihil supererit nihil habebit, sicq; in hoc casu usurarius plus potest quàm fructuarius. Nam & aliàs usuarius extimatur etiam fructuarius. Ecce enim si cui legatur nudus usufructus in longinqua forte regione positus, quasi usufructu sibi legato, is poterit ligna cædere & uendere, quatenus tamen fuisset percepturus, si sylua propè posita fuisset: alioquin prædictus usuarius ex prædicto legato nihil esset pcepturus, ut ff. eod. l. si alij. Item si infantis usufructus tantūmodo legatus sit, etiam si usus fructus interim nullus sit, tunc uires sortietur cum infans ætatem infantilem ex cesserit, ut ff. eod. l. si infantis. Item placuit usumfructum apud mancipes centū annis perseverare, ne proprietates semper sit inutilis, ut ff. eod. l. an usufructus. Sed & si prædium fuerit euictum quod fructuario à domino relictū erat, ut non obfuit quod euenit sic nec profuit, usumfructum mansisse integrum ex postfacto apparuit, ut ff. eod. l. dominus. Item illud notandum est, quod si fructuarius uelit domum relinquere non cogitur reficere, etiam post acceptum contra eum iudicium. Sanè si proprietatem reddiderit deteriore, nō est absolueudus: licet usumfructum relinquere sit paratus, ut ff. eod. l. cum fructuarius, & l. sed & cū. idem in noxalibus. Ergo fructuarius potest relinquere usumfructum inuito proprietario, sed is qui tenet ex contractu uicarij, minimè. Ex ordine inuito altero alter relinquit usufructū, ut emptor, cōductor, emphiteuta, superficiarius, feudatarius. Itē si usufructus ciuitati legetur & ea destruat, quasi mortua usumfructum amittit. Item usufructus alternis annis legatus non potest nō utendo amitti, ut ff. qui. mo. usufructus amittitur l. si usufructus. Item illud sciendum est, quod licet nudus usus quodam modo in iudicium communi diuidendo ueniat, tamen quia nudus usus nulla pars est, eius pars legari non potest. Nam frui nō uti p parte possumus, ut ff. de usufruct. usuaria autem rei speciem nullo modo dominus debet commutare. nam sic faciendo etiam meliorem, uidetur facere deteriore, ut ff. de usu & habita. l. ult. In summa notandum est, quod Iustinianus uidetur dicere C. eod. l. corruptionem, personalem actionem de usufructu nō utendo superiori decennio tolli, & hoc dixit os aureum quod etiā post usum fructus quasi traditionem non obtingat liberatio, quia in talibus uacua possessionis nulla est traditio. Sed certe ego puto, quod si usufructus nōdum sit quasi traditus, ut res alia debita perpetuo petitur per quasi traditionem: utpote soluto eo quod debetur personalis actio tollitur, ergo semel iure ipso sublata amplius tempore non sopitur. Sed Imperator dicit negatiue personalem actionem nō finiri nō utendo, ergo durat perpetuo. Illud tamen ubicunq; mouet quod C. de seruituti. l. ult. legitur, actionem pro seruitutibus decennio finiri, ergo dicatur aliud esse in seruitutibus rerum quàm personarū, uel ibi dicit amitti seruitutem, & nihil de actiōe dicit. Item illud in summa notandum est, quod quandoq; usus fructus post mortem fructuarij & filij apud patrem durabit, quasi cum datur filio detur & patri, ut C. eod. l. ult. Sed & qd' notabile est, morte proprietarij ut filij pater usumfructum amittit in rebus filij. Ex die etiam & in diem usufructus & nudus usus, & ius tertium quod appellatur habitatio, constitui potest. Si minorum, mancipiorum relinquitur usufructus, illa nec poterit manumittere

nee

nec alienare, ut Co. eod. l. usufructu. Cætera quæ desunt in summa Institutionum poterunt inueniri.

DE SERUITVTIBVS ET DE AQVA.
TITVLVS. XXXIII.

VT pomum liceat in alieno decerpere, & spaciari et cœnare, seruitus nō constituitur. Sanè in seruitutibus etiam modus imponitur, puta ut quis utatur biga non quadriga, & per certa tempora, non ideo erit seruitus temporalis sed perpetua, ut ff. eo. l. iij. & l. vj. Item itinere legato etiam ut reficiatur uidetur concessum. Quid ergo si cui uia simpliciter legatur per certum fundum? facultas erit hæredi constituendi qua parte eatur, ut ff. de seruitut. Si nolit hæres cōstitueret, ibit legatarius qua parte uolet, ciuili tamen modo, si alterutrius constitutio captiosa dicatur arbitri officium inuocabitur, ut ff. eod. l. certo. Item si tam angustus loci designatio facta fuit, ut uia esse non possit, actus uel iter nō uia debet intelligi, ut ff. eod. l. si tam. Verum licet uia ex ordine octo pedes debeat habere in porrectum, & sedecim in anfractum, constitui tamen potest & angustior & latior, ut eam latitudinem habeat, qua uehiculum ire potest: alioquin iter erit, nō uia, ut ff. de seruitut. rusti. præd. l. uia & l. uia, ubi nec hominum nec prædiorū interest seruitus tamen constitui potest. Et tamen fundo quem quis uendit seruitutem imponere potest, & si tunc non sit utilis, quædam enim habere possumus inutilia, ut ff. eo. l. quoties & l. ei. Item seruitutum non fit propriè traditio, uerum usus earum per traditionem accipitur, ideoq; interdicta possessoria utiliter etiam pro his redduntur, ut ff. eo. l. penult. Nō potest prohiberi uicinus quominus balneum habeat iuxta parietem cōmunem, nisi assiduum humorem immittendo noceat uicino. Item si scriptum sit ne luminibus officiat: etiam de futuris futurorum ædificiorū luminibus debet intelligi. Nam & si quis dixerit paries uti nunc est, ita sit, aperte significatur parietem in perpetuum esse debere, non tamen dicitur ut idem paries æternus sit, quod nec fieri quidem posset, sed hoc significatur ut eiusmodi paries in perpetuum esset qui onus sustineret, maxime cum surrogatus paries intelligatur esse idem: sicut idem publici iuris artificio, fictione, & interpretatione. Item si domus uenditor in uendendo dixerit ut domus uendita domui rectè seruiat, nec in tradendo mentionem faciat, uendita domus libera traditur. Sed & incerti conditione agitur ut seruitus imponatur, & hoc est quod dicimus C. de condict. ob cau. l. ea ut ff. de seruitut. rustic. præd. l. fistulam l. si domus l. eum. Seruitute cōcessa etiam ea quibus seruitus indigeat debent intelligi concessa, ut ff. de seruitut. rustic. præd. l. iij. & ff. com. præd. l. refectionis. Qui iumento uehitur iumentum non agit, sed iumentum agere nō est ire. Est autem iter quod quis equos uel pedes ire potest, actus est ubi & iumenta trahere & uehiculum liceat ducere, ut ff. de seruitut. rusti. præd. l. qui. & l. item. Si ex pluribus socijs excepto uel unico omnes seruitutem cesserunt nihil agitur ut seruitus obtineatur: nisi & nouissimus cesserit, ijdem tamen qui cesserunt amplius uetare non poterunt, ut ff. eod. l. per fundum. A similibus is qui testatore prohibente de facto alienauit efficaciter uindicare non poterit. Seruitus itineris quæ sita uineto sublato remanebit, hoc ideo quia ad solum pertinet nō ad superficiem, ut ff. eod. l. certo. Sanè seruitutes urbicæ in superficie consistunt, ut ff. de seruitut. urba. præd. l. seruitutes. In rusticis prædijs medium prædium quod nō seruit seruitutem impedit nō adimit, ut ff. eod. l. qui. secus in urbanis. Siquis cui in domo sua locum constituerit, qui ei seruiret, & ita ut in eo nihil positum haberet, etiam si labra & teneras cucumellas posuerit, agi secum poterit ei non esse

ius ita habere. Hoc intelligo ut intendatur confessoria, nam & qui dicit dominus ius non habere negatiuè uel expressim, per consequentiã dicit affirmatiuè uel tacite sibi seruitutem competere, nec enim ei cui seruitus debetur negatoria competit, sed confessoria. Hæ tamen actiones contra naturam aliarum penè omnium actionum, competunt duntaxat possessoribus iuris, ut ff. de serui. uen. l. & si & l. si quando. Seruitus aquæ ducendæ constituta ut ducatur tantum æstate, uel tantum hyeme, uel tantum alternis annis, uel mensibus, duntaxat duplicato tempore constituto amittitur: atqui alternis diebus, uel horis, uel tantum de die aut nocte, uel econtra constituta, statuto tempore amittitur, idem in itinere custoditur. Is qui per partem itineris it, totum iter uidetur usurpare, nam & si aqua in partem agri influxerit, etiã si non ad ultima loca peruenerit, ab omnibus partibus usurpatur. Item in summa illud sciendum est, quod ratione cõsortij maior uiam habens cū pupillo non damnificatur, licet uterq; non utatur. Item nocturnam aquam habens si interdum tantum duxerit, per constitutum tempus nocturnam seruitutem qua usus non est, amisit, idem si tantum alia aqua usus fuerit. Sanè si quis deberet certo genere uehiculi uti, alio genere usus fuerit, uel plus oneris quàm licuit uexit: quia hic non aliud, sed plus egit, seruitutem non amisit. Item illud sciendum est, quia si partem fundi uendendo mihi cauerim uti per eam partem in reliquum fundum meum aquam ducerem, si riuum statuto tempore non fecero nihil iuris amitto. Secus si legatarius uia sibi legata post aditam hæreditatem tempore constituto non utitur, tunc enim etiã si nesciuerit etiã si iter aquæ non fecerit, uiam non utendo amittit. Hæc ita tam uariè, quia ex pacto seruitus non fit mea, nisi interueniente quasi traditione, sed ubi relinquitur ab aditione. Viam publicam fluminis impetu uel ruina amissam uicinus proximus restituit, uendendo uel donando, ut ff. quemad. seruit. amit. l. si sit, & l. stillicidij & l. si in partem, & l. si in communem & l. is cui & l. si locus, & l. si quis, et l. si partem. Cætera quæ desunt de seruitutibus in Instituit. summa Mantuana poterunt inueniri.

DE LEGE AQVILIA.

TIT. XXXV.

Lex Aquilia, quæ plebiscitum est, omnibus legibus de damno iniuria dato loquentibus derogauit. huius legis actione etiã de occiso tenentur omnes qui percusserunt, ubi non apparet quis occiderit. Licet enim non omnes occiderint tenebuntur: ne dicatur de occiso aut teneri nullum, & sic maleficium remaneat impunitum: aut potius alterum, quod esset absurdum. Nam & si plures trabem surripuerint, quam singuli ferre non possint, furti omnes tenebuntur, quauis subtili ratione dici posset neminem eorum teneri, quia neminem uerum sic trabem sustulisse. quippe aut dicemus nullum teneri, quod est absurdum: aut potius unum quàm alium, quod est iniquuum: aut omnes, quod pro utilitate communi contra rationem disputandi est receptum. Sed & si ita uulneratus est seruus, ut eo ictu certum esset eum moriturum, deinde ab alio sit exanimatus, uterq; de occiso tenebitur. Nam uerum est tunc hominem esse occisum cum uulneratus est, quod mortuo eo demum apparuit, ut ff. eod. l. item, & l. ita uulneratus, non tantum domino datur Aquilia, sed etiã contra dominum pro homine uulnerato uel occiso usufructuario & ei qui pignori accepit, ut ff. eod. item l. sed & si l. dominus. Si seruum mortiferè uulneratum dominus liberum & hæredem esse iusserit, deinde factus liber & hæres decesserit, hæres interfecti liberi Aquilia non agit. Quia in eum casum res peruenit, à quo incipere non potest, id est si hæres occisi testatoris pretium cõsequatur, ut ff. eo. l. huic & l. quia. Sed & præ

& prædicto seruo occiso qui substitutus est, eiusue hæres legitimus Aquilia nõ ager, non ratione prædicta, sed alia: quia non damnum sed lucrum propter serui occisionem habet, ut ff. eod. l. inde. Sanè si dominus seruum prædictum mortiferè uulneratum ex parte tantum hæredem fecerit, cohæres mortuo eo Aquilia ager, nempe omnia concurrunt quæ eam inducunt. Siquidem actio nata nõ fuit quæ defuncto competeret, & datum est damnum: nec ratione absurditatis præpeditur cohæres, licet occisi hæres, ut ff. eod. l. nam. Cum quidam pila lude rent, fortiter quis pila percussa in tonsoris manus eandem deiecerit, & sic serui quem tonsor habebat gula præciditur, in culpa quidem esse potest lusor siue de iector, tonsor quoq; si ibi tondebat, ubi frequens transitus erat, is quoq; qui tondebat, quia tonsori in loco periculoso sellam habenti se comiserit, interfectus de se debet queri, ut ff. eod. l. item. Debet inquam iudicio meo ut agatur contra tonsorem culpa compensanda, forte etiam agi poterit contra deiectorè. Nam etsi tabernarius in semita noctu supra lapidem lucernam posuerat, & quidam præteriens eam sustulerat, tabernarius eum consecutus lucernam reposcebat, & fugientem retinebat retentus tabernarium percusserat, sicq; post tabernarius ei, oculum effoderat, respõsum est, si data opera effoderit tenebitur, nec enim debet hunc furem occidere uel exoculari eum quia deprehendit: si nõ data opera, nõ tenebitur, culpa enim penes eum tantum residet qui prior flagello percusserat, sicut supra est penes eum qui in loco prohibito se tonsori commiserat. Sed & si cum multi ludunt pila, quidam ex his seruum, cum pilam percipere conaretur, impulerit, seruus ceciderit, & crus fregerit, Aquilia non ageretur, quia de natura ludi est alterum impellere alterum: sicq; forte impulsio etiam ex industria non inducet Aquiliam, ut ff. eod. l. si. plagis § ij & § ult. In summa sciendum est, quod si pcurator, aut tutor, aut curator confitebitur absentem uulnerasse, utilis actio confessoria non nomine proprio, sed appellatio in eos dabitur, id est actio legis Aquiliae, quæ nascitur ex confessione, si dicatur in eos, id est confitentes uideatur absurdum, si dicatur in eos quorum nomine fit confessio est iniquum. Ergo quod melius est, quod est absurdum, dicamus quod non est iniquum, ut ff. eod. l. proinde. Sed & illud notandum est, quod seruus nullius præter dicitur deterior, sed quia uerè damnum uindicatur Aquilia non agitur, sed iniuriarum, Illud notabiliter notandum est, quod si seruus communis, id est, meus et tuus, seruum meum occiderit, Aquilia te conueniam: si tua uoluntate id fecerit. Si uero non uoluntate tua fecit: cessare noxalem actionem, ne sit in potestate serui, ut tibi soli seruiat. Verum huius damni per actionem diuisoriam, ratio in simplum duntaxat habebitur, ut ff. eod. l. si seruus § ij, et ff. fam. ercis. l. damno. Item illud notandum est, quod si liber homo iussu alterius damnum iniuria dederit, solus iubens tenebitur, si ius imperandi habuerit, si non habuerit uterq; tenebitur, & qui paruulit quia parere non debuit, & qui mandauit, ergo quod ff. eod. l. liber dicitur, si non habuerit ius imperandi cum eo agendum est qui fecit, subaudiatur etiam cum eo qui iussit. Nam & qui occasionem damni præstat damnum dedisse uideatur, maliciose tamen porrigitur cum contra æquitatem sapius producitur. Nunquid enim faber qui sagittam fabricauit tenebitur? minimè. licet regulariter per instantiam disputandi, & per sophisticam garrulitatem, uideatur præstitisse occasionem, ergo legis Aquiliae actio ob ea demum facta competit, per quæ non extrinsecus alia causa oblata quidam damnificatur, ut ff. locat. l. qui domum. Item in summa illud notandum est, quod si quis ædes uicini interciderit ne ignis exortus ad se perueniret, etiamsi ignis ad se non peruenerit, Aquilia non tenebitur, hoc ita si omnes, aut penè omnes, concorditer dicebant ignem ad se peruenturum, ut ff. eod. l. si quis: alioquin tenebitur, ut ff. eo. quod ui aut clam l. si alius.

Cætera quæ defunt de lege Aquilia in summa Institut. diligens lector aduerte-
re poterit.

FAMILIAE ERCISCUNDAE.

TIT. XXXVI.

Extractatis actionibus uindictorijs, ac iudicijs petitorijs, expedit ut loquamur de diuisorijs: quippe nihil conferret quandoque cui esse dominum nisi possideat seorsum, sed & sæpe negligitur quod communiter possidetur. Et quia uniuersitas quandoque diuiditur, quandoque diuiditur singulare corpus: constatque quod diuisio prima quæ fit per actionem familiæ eriscundæ dignior est, quam secunda quæ fit per communem diuidendo. Audiamus primo de actione familiæ eriscundæ. Videamus itaque quot modis dicatur, & qualiter hic accipitur, cui competit familiæ eriscundæ directa, utilis, in quem, in quantum ex natura actionis, & officio iudicis, qualis sit actio ista, an bonæ fidei, temporalis an perpetua, ciuilibus an prætorias, in rem, an personalis. familiæ eriscundæ nomen pro seruitute ponitur, pro cognatione quoque, ut cum dicitur, hi sunt de familia Priami, pro potestate quoque ut cum dicitur qui nascuntur patris familiam sequuntur, hæc aliàs porro dicitur substantia uel hæreditas. Eriscundæ id est diuidendæ in familiæ eriscundæ, id est substantiæ uel hæreditatis diuidendæ. Hæc actio directa competit hæredi contra cohæredem, hoc est, ubi uere sunt hæredes iure ciuili. Sanè uere hæredi utilis datur contra cohæredem, ut contra bonorum possessorem. Sed & inter duos bonorum possessores, duosque fideicommissarios hæredes utilis competit. Item bonorum possessori contra fideicommissarium utilis competit: & e contra. Sed & filio instituto abstento uel exhæredato ad dotem petendam utilis competit, ut ff. eod. l. si maritus. competit actio, si alter alterum confiteatur cohæredem: si neget, minime. Sed iudicium centumuirale primo intentabitur, & si is qui intendit non possidet, se hæredem esse probare debet: si possidet, non tantum per petitem, sed uel per utrumque, uel aliàs per iudicem inquiri debet: an is qui agit cohæres sit, aliter enim adiudicationes fieri non possunt, ut ff. eod. l. j. ueruntamen qui fam. eriscundæ agit, aduersarium sibi cohæredem esse non confitetur, licet confiteri uideatur, ut ff. eo. l. qui familiæ. In hanc actionem ut diuidantur ueniunt ea quæ in bonis defuncti tempore mortis fuerunt, si tamen diuidi possint: si non, non, ut sepulchrum. Seruitutes rusticæ: excepto aquæ ductu, qui & mensura & temporibus diuiditur, nec assignantur à iudice licet à parente. Sed nec nomina ueniunt diuidenda, quia sunt diuisa, sed ueniunt assignanda. quod ergo dicitur stipulationibus interpositis diuisioni standum, intelligatur quasi diuisioni, ut ff. eod. l. ij. Ueniunt quoque ea, quæ fuerant in quasi bonis defuncti, ut ea quæ post hæreditatem, & post litem contestatam accesserunt. ueniunt etiam res apud hostes constitutæ & earum natarum & mortuarum accessiones. prædictæ tamen res cum sua causa adiudicabuntur, ut ff. eo. l. ueniunt l. item l. partum l. & post l. propter l. sed & si. Item uenit id quod seruo hæreditario ab extraneo datum est. Statu liber quoque & res sub conditione legata, quia interim hæreditatis sunt, ueniunt: licet conditione ueniente ex necessitate alienentur. hæ enim alienationes quia necessariae sunt, non sunt prohibita: duntaxat uoluntaria. Nam & usucapio quæ postea completur alienationem inducit, & rem de hoc iudicio subducit, ut ff. eo. l. & post l. alienationes l. sed et si. Alluio quoque uenit, fructus quoque, & damnum datum dolo uel culpa cohæredum, ut ff. eod. l. et puto. Item quod uni ex cohæredibus statu liberis de peculio dedit, in hoc iudicium uenit quasi post legatum, ut ff. eod. l. si filia. Venit inquam damnū

damnum datum, si deteriorauerit, si perdiderit, si homine incerto legato, & defuncto legatario aliquis ex hæredibus legatarij non consentiendo impenderit legatum, is qui impedit, hoc iudicio cæteris, quanti inter sit eorum, damnabitur. idem erit & econtratio. Idem fiet, si quis cum ante alios hæreditatem adisset, seruitutes nõ utendo amiserit, ut ff. eo. l. heredes § si incerto, itē quia hoc iudiciũ constat ex rebus et ex personalibus præstationibus, quæ sunt personales actiones, ut ff. eod. l. itē labeo: non tantum percepta, sed etiam impendia ueniunt. Item si quis quid fecerit in bonis, non testatore uiuente sed mortuo, & sic fuerit uelut hæres. Sed & si seruus hæreditarius, rem unius hæredis surripuerit, hoc iudicio in simplum agitur. Idem si cohæres damnum dederit, forte & si inficiatus fuerit, ut ff. eod. l. & puto, & l. damno. Venit inquam impendium & eius usura in hoc iudicium, si negotium non potuit pro parte expediri: si poterit, negotiorum gestorum agitur, ut seruus secundum uoluntatem testatoris exportandus uendatur, ut monumentum extruatur, ut alij soluantur, ut ff. eod. l. his consequenter. Veniunt quædam percipiendæ, ut filijs donata, & prælegata, dotes uxorū & nuriū, & alijs debita patre iubente, ut ff. eod. l. si filia, uel quasi iubente, ut ff. eod. Idem si filius in muneribus publicis, in quibus pater ei consentit, relegatus est, ut ff. eod. l. si filia § idem. Similiter filius præcipiet, si pater filiũ *αυτοθεσια* suscepturũ professus est, quod notabile est, ut ff. eo. l. eadem § Neratius. Veniunt & quædam comburenda, ut uenena mala, magica uolumina. ueniunt instrumenta hæreditaria apud digniorem hæredem deponenda, non diuidenda. Sed si de depositione eorum, inter se cohæredes cõtendunt: uel in ædem sacram, uel apud amicum depositio fieri debet. Nam ad licitationem rem deducere, ait philosophissimus Vlpianus non placet, neq; mihi, neq; Pomponio, ut ff. eod. l. v. & vj. Item in hoc iudicio collationis & cautionis, de debito conditionali sibi uel se habenda est ratio, ut ff. eod. fundus. Ex his quæ dicta sunt liquet quòd si cohæres unus, quandoq; plus perceperit quàm alius, quandoq; minus, quandoq; tantundem, quandoq; nihil: eatenus deliquit, quatenus sua portio efficit, Quæstiones necati testatoris, uel necatæ uxoris, uel prolis, in hoc iudicium non ueniunt, ut ff. eod. l. his consequenter § j. sicut nec liberti, nec sepulchra ueniunt. Item si ego dico meum propriũ esse id, quod tu dicis esse commune, hoc iudicium non competit. Sed nec dolus quem seruus unius hæredis admisit, in hoc iudicium non uenit: nisi culpa hæredis in hoc intercesserit, qui non idoneum seruum rei communi applicuerat, ut ff. eod. l. siquid. Item contra hæreditatis debitorem nõ hoc iudicio, sed centumuirali agi potest. Nam quædam ueniunt in hæreditatis petitionem, quæ in fam. erciscundæ actionem non deducuntur, ut ff. eod. l. fundus. Illud constat, quòd hæc actio propter sui excellentiam, non nisi semel intendi potest: nisi causa cognita, ut ff. eo. l. si filia § ultimo. Illud quoq; constat, quòd hæc actio bonæ fidei est, ut C. eod. l. non est. uocatur quoq; titulus in eadem lege, quia sicut aliàs principium libri dicitur minium, ita dicitur etiam actio titulus, quia causæ dat primordium. Sed & aliàs titulus, appellatur de facto titulus, quia om̄ibus ueris & iustis titulis adhæret: sed pro possessore, ut ff. de petit. hæred. l. nec ullam, illud quoq; constat, quòd hæc actio civilis est, & mixta, id est realis & personalis. Illud in summa sciendum est, quòd cum peculium filij familiæ militis per constitutiones hæreditas efficiatur, etiam in eo hoc iudicium locum habet. In hoc iudicio, & in duobus consequentibus, in quibus tribus ordinarius iudex uocatur arbiter, sicut aliàs arbiter iudex uocatur, unusquisq; & actor & reus est, ut ff. eo. l. ij. Item si hæres unus habens conditionalem cohæredem, uel apud hostes cõstitutum, uel in uentre inclusum, expertus uicerit: postea is suo arbitrio, uictoriæ emolumentum communicabit

L

uel actionem iudicati pro parte cōmunicabit. Nec enim his personis silentium imputari potest, cum ad hæreditatem post uictoriam cohæredis peruenerint, ut ff. eod. l. vii. Item si pater inter filios bona diuiserit & onera æris alieni pro modo possessionum distribuit: non est simplex donatio, sed quasi supremi iudicii diuisio. Ex hoc loco sumitur, quod pater quandoq; donat filio, cogitando de ultimo arbitrio, ut ff. eod. l. si filia § si pater. Item illud notabiliter notandum est, quod si filius cum patrem defenderet, condemnatus soluerit, uel uiuo, uel post mortem, hoc iudicio agitur, ut ff. eod. l. hæredes & l. antepenult. hoc intelligo, maximè si fuerit emancipatus, & iubente patre defendit. ubi adiudicatio fit, uel per cōsensum diuisio, de euictione interponenda est cautio: si pater diuiserit, minimè. Item illud notandum est, quod si pecunia quæ domi relicta nō est, per præceptionem legata est, de communi ferenda est: sicq; iubebit iudex hæreditariam rem uenire, & pecuniam redactam cohæredi numerari, cum sit prælegata. Nam & si res creditori pignori data per præceptionem fuerit legata, officio iudicis continetur, ut ex communi luatur pecunia, ut ff. eod. l. hæredes § ultimo & l. officio, & l. rem. Item & illud notabile est, quod ei, qui nō est cohæres, hæc actio utiliter datur, & fideicommissario contra institutum, ut ff. eod. l. si ex alle. Item illud sciendum est, quod unus ex pluribus hæredibus potest etiam cæteris præsentibus, & inuitis arbitrium poscere, ut ff. eod. l. arbitriū. Item illud notandum est, quod quæ pater filio emancipato in scholis studentī subministrauerit, in partem successionis non imputabuntur, ut ff. eod. l. quæ pater filio. Idem intelligo de suo, puta si succedere uoluerit. In summa notandum, quod famosa lege C. eod. l. filius dicitur, quod extrinsecus ei datur, in quartam imputari. Sed forte ideo hoc dicitur, quia contra rigorem in fundo retineat quartam, & sic sentiat grande cōmodum, ne per inimicitias habeat bonorū subsidiū. Non absurdè patitur incōmodum, hoc est, ut id, quod extrinsecus conditionis implendæ causa sibi tribuitur, in quartā debeat imputare. uel quod melius existimo, ita legendum puto, ut sibi primò filius deducat quartam in fundo, & præterea id, quod extrinsecus sibi relictum est, in eodem fundo accipiat, et omne reliquum, siquid fuerit supra quartam, habens filius reddere compellatur. Sed & illud notandū est, quod imperfecta uoluntas parentis qualis qualis, inter quales quales filios: non econtra, nihil ualebit, cum fuerit scripta, nisi fuerit etiam subscripta. Estq; hoc uerum, etiam si parens testamentum perfectum facere cœpit, sed non perferat, ut C. eod. l. ult. Porro testamentum à parente scriptum, per consequentiam literarum, etiam sine subscriptione, habet effectum, ut C. de testamen. authen. quod sine subscriptione.

COMMUNI DIVIDENDO.

TIT. XXXVII.

AVdiuimus de familiæ eriscundæ iudicio, nunc agamus de communi diuidendo. Videamus itaq; quæ diuersitas sit inter hanc actionem, & superiorē pro socio, & cui competat hæc actio directa, utilis in quem, quid in ea ueniat, & qualis sit actio ista. Potuit hæc actio genitiuè nuncupari, sicut superior. sed & superior ablatiue, sicut ista potuit nuncupari. Sed secus factum est ut uideatur cacophonía. Distat hæc actio à superiori, quia in illam directam ueniunt etiã iura, in hanc tantum corpora. Item superior datur contra hæredem, hæc etiã cōtra ab hærede ementē. Item per superiorē diuiditur tantum uniuersitas, per hæc tantum singularia corpora. Differt ab actione pro socio, quia illa cōpetit tantū socijs, tractatu enim habito: hæc etiam non socijs. Item pro socio est tantum personalis,

personalis, hoc est mixta. Item pro socio regulariter competit demum dissoluta societate, hæc competit etiam cōstante communione. Hæc actio competit his qui habent corpus aliquod commune iure dominij. Item aliàs redditur utilis, ut inter fructuarios, usufructuarios, superficiarios, emphiteutas, feudatarios, & creditores. Sed & utiliter datur creditori in debitoris socium: & econtrà. Ratione quoque causæ utilis datur: puta si missus in possessionem ex causa damni infecti, & nondum ex secūdo decreto: uel pro parte dominus factus domum refecerim. Nempe quando domum refeci, nondum res fuerat communis, & ideo cessat directum, & cōpetit utile, ut ff. eod. similis casus legitur ff. de noxali l. ix. In hanc actionem in primis uenit diuisio, habenda est etiam partis ratio, ut ff. eod. l. per hæc, nisi pepigerit, ne omnino fiat diuisio, quod minimè ualet, ut ff. eo. l. in hoc diuidi res debet per regiones, si commodè diuidi potest: & si alterius portio pluri fuerit, alteri in pecuniam certam condemnabitur. Si non poterit commodè diuidi, ut equus, uni adiudicabitur totus, isq; alteri pecuniã dabit. Si neuter pecuniã habet, exterus emptor debeat admitti: maximè si alter profiteatur se nō posse uincere, uilius licitantem: si prædictis locus esse nō poterit, iubebit iudex, ut alternis annis uel mensibus utantur, & quod se non impediant, cauebunt. Hæc diuisio non est propriè diuisio, sed quasi: & si castrum fuerit sic diuisum, quæ adhuc iure dominij commune remanet, iudicio meo poterit iteratò diuidi. huic sententiæ adminiculum affert lex ff. eod. Veniunt in hanc actionem, sicut & in superiorem, etiam personales præstationes: ut percepta, damna, impendia. Ex his colligere licet, quod iudicium, quandoq; competit tantum ad diuisionem, quandoq; tantum ad personalem præstationem, quandoq; ad utrunq;. Cōpetit autem his solis, qui suo nomine possident, & iuste. ergo non prædonibus, non colonis, non aliàs precario possidentibus, possessio enim precaria licet sit iusta quidem, ad huius iudicij uigorem non pergit, id est, in talibus uel contra tales non competit. Hoc quoq; iudicium competit, nō tantum, ut quis faciat, uel nō faciat: sed etiam ut patiat, puta ut patiat me immittere tignum in parietem communem, ut ff. eod. l. si ædes. Illud constat, quod hæc actio, sicut superior, oritur ex quasi contractu, & ciuili est, & bonæ fidei, & perpetua, quia persona lis cum sit, & mixta. In summa notandum est, quod in hoc iudicium uenit id, quod ad alium ex re communi peruenit: etiam siquid eo nomine alicui socio rum absit. Sed & si alterius culpa ex socijs per alium in communibus datum sit damnum. Idem si communis seruus cum apud alterum esset in opere crus fregerit, ut ff. eod. l. iij. & l. si is, l. cōmunis. Quid ergo dicemus, nunquid iudex qui uillam totam communem diruerit, delinquenti, uel ei qui non deliquit, tenebitur: minimè. Illud est sciendum, quod si unus ex socijs, non communi nomine in communibus quid fecit, ut lucretur solus, ad ipsum damnum respiciet: lucrū diuidetur, aliàs accessio & decessio in hoc iudicium uenit, ut ff. eod. l. si quis putans. In agro uectigali locum habet hoc iudiciū, sed ne præstatio uectigalis confundatur, regionibus non diuiditur, ut ff. eod. communi diuidundo § j. Item illud notandum est, quod si debitor partem communis prædij dedit pignori, & à domino alterius partis prouocatus creditor, per adiudicationem prædium totum habuit: quia diuidi commodè non potuerit, partem sibi obligatam debitori soluere uolenti, non compellitur reddere: nisi debitor alteram quoq; partem quæ beneficio obligatæ partis accessit, uelit comparare. ergo in hoc casu debitor cogitur emere, creditor quoq; tantundem, ut ff. eod. communi diuidundo § ult. Licet etiam nudus usus partes non habeat, in hoc tamen iudicio alteri adiudicabitur, & alter qui accipit pecuniam, plus faciet quàm aliàs usufructarius facere solet (uidetur enim frui) sed hoc fit propter necessitatem, quæ non habet legem,

L ij

ut ff. eod. l. item, nam & aliàs propter necessitatē unius numi locatio inuenitur. Is qui cohæredes habet, si fundum pignori datum à testatore, emerit à credito- re, à cohæredibus ob id communi diuidendo iudicio non conuenitur, ut ff. eod. l. qui & C. de dolo. l. ij. Item ut fundus hæreditarius fundo hæreditario seruiat: uel econtra, iudex disponere non potest, quamuis omnia in iudicium uenire le- gatur, ut ff. eod. l. ut fundus. De communi uestibulo utrolibet inuito hæc actio non datur: ne totius domus pretium alteruter præbeat, si aliàs aditum non ha- beat. Sed si per eundem locū uia nobis debeat, & in ea impensa facta sit: alter nostrum de impensa, non communi diuidendo, uel pro socio, sed negociorum gestorum agit, ut ff. eo. l. arbor. Item illud sciendum est, quòd si communis ser- uus ex re alterius dominorum quid quæsierit, nihilominus cōmune id erit: uer- is, ex cuius re quæsitū fuerit communi diuidendo iudicio id præcipere debet, ut ff. eod. l. communis. In summa illud notandum est, quòd ubi quis impende- rit in rem communem: distinguitur, impendat sciens an ignorans. ut si sciens im- penderit, siue scierit, quòd res sibi communis sit, sed nescit cum quo communis sit: actio directa communi diuidendo competit, ubi errat aliàs in persona, aliàs in re; ubi errans in persona impendit, utile iudicium intendit, eo enim animo ge- rit ut aliquem sibi obliget: licet in persona labitur, ut ff. eod. l. si quis putans & l. si quis cum: ubi errat in re tantum per exceptionē impensam seruat, hoc est, si se cum agatur uel rei uindicatione, uel actione. Cæterum si alienauerit, non erit, unde retinere impensam possit, sed nec hoc iudicio experietur, quia neminem si- bi obligare uoluit, ut ff. eod. l. in hoc.

COMMVNIA VTRIVSQVE IVDICII, TAM FAMI-
liæ exerciscundæ, quam communi diuidendo.
Titulus xxxviij.

EXposuimus in superioribus prædictarum actionum diuisoriarum singula- ria, & propria: nunc audiamus communia, utrunq; mixtum, utrunq; perpe- tuum, utrunq; diuisorium. Ex utroq; dominium transfertur, ex utroq; conditio usucapiendi præstatur, ex utroq; euictio debetur, ut C. eod. l. si fratres. Item il- lud commune habeat, quia neq; fam. exerciscundæ, neq; communi diuidendo a- gitur pro impendio, quod est factum in solidum: nisi pro eo quod pro parte ex- pediri non potuit, ut ff. com. diuidun. l. si quis § ij. Item illud commune habent, quia de seruo, qui in fuga est, iudex potest iubere eos liceri, inter quos iudex est: & tunc eum adiudicare ei, penes quem licitatio remansit: nec erit periculū, ne ex senatusconsulto pœna legis Fauia committatur, ut ff. com. diui. l. arbor. Item illud notandum est, quòd diuisioni factæ stabitur, & cum scriptura, & si- ne scriptura: ita tamen, si inter maiores celebrata sit: ita tamen, si pure: ita tamē si sine dolo, sine fraude: ita tamen, si non perperam, id est inæqualiter. Quid em̄ si seruus, uel de facto erat maritus, si ancilla uel de facto uxor erat, separabitur: profectò, in unum dominium redigentur, ut C. eod. l. possessionū. Item in sum- ma illud notandum est, quia prædiorum diuisio emptioni aliàs comparatur. Porro in eo absimilis est, quia licet actionem generet nuda emptio, non tamen hoc facit nuda diuisio.

FINIUM REGVNDORVM.

TIT. XXXIX.

Pertractato utroq; iudicio diuisorio, audiamus de distinctorio. uideamus ita- que quæ differentia sit inter hoc iudicium, et superius, cui competat directū finium

Finium regundorum iudicium, cui aliàs civile, utile, in quem, ad quid, & quale sit, ita differunt: per iudicium petitorium agitur ut id quod meum est, mihi tribuatur, per diuisorium assignatur, per distinctorium intemeratum cōseruatur. Competit hæc actio directa eis, qui habent prædia rustica confinia, quamuis interueniāt ædificia, ut ff. eod. l. ij. in urbanis prædijs non competit: hæc enim nō dicuntur confinia, sed uicīna, & ea communibus parietibus distinguuntur, uel plæruncq; distēriantur. Sanè licet in ædificijs huic actioni locus non sit, modis tamen agrorum in urbe constitutis hoc iudicium locum habet. si tamen uia publica uel flumen publicum interuenierit, hoc iudicium cessat, sed si riuus interuenierit priuatus, competit, ut ff. eod. l. iij. § ult. & l. v. & vj. Vtilis actio finium regundorum datur, aliàs propter personas, aliàs propter res. Vtilis competit inter non dominos, ut inter duos fructuarios, & duos creditores, sed & inter dominum proprietatis uicini fundi, & fructuarium, ut ff. eod. l. iij. § finium. Ratione rerum, non directum, sed utile datur hoc iudicium in aquis, puta si contenditur de confinio portuum, salinarum, piscationum. Ex his quæ dicta sunt, & in quibus, & in quos, hoc iudicium tam utile, quam directum detur, patet. In hoc iudicium in primis uenit finium distinctio. Et quidem si iudex possit fines dirimere, dirimet: si non possit adiudicando, & condemnando in pecuniam, controuersiam terminabit. Varietas enim successorum sæpe fines permutat, ut ff. eod. l. in finalibus. Sed & quandoq; ex bono & æquo, iudex de eo quod sibi constat nostrum esse, alteri tribuet: & e contra, propter euidentio rem finium quæstionē ut Institut. de officio iudicis. Est enim bono melius, iusto iustius. Venit & inter esse fructus quoq; sicut in uindicatione, uenit: si non pareatur iudici in arbore succidenda. Venit terminorum defectio uel exaratio. Mensoris quoq; conducti ab altero solo, habeatur ratio. Hæc actio perpetua est, civilis, mixta est, & forte arbitraria. In summa sciendum est quia hæc actio controuersie proprietatis cohæret, & contigua est, ut C. eod. l. si quis: imò si quis per instantiam forte dicat, non cohæres: sed eam ipsam occupasti, quia usq; adhuc mea est, & ideo finium regundorum actione te conuenio: uindicare uidetur: sed certè expressa nocent. Item illud sciendum est, quòd adiudicatio fit nō personæ, sed fundo, ut ff. eod. l. iij. Sed & inter plures fundos quàm duos hoc iudicium accipi potest: inter duos tamen socios, plures uē, minimè: quia omnes pro uno habentur, ut ff. eod. l. iij. § non solum & l. si communem. Item illud sciendum est, quòd hoc iudicium cum duobus superioribus illud quoq; commune habet, quòd uel utiliter intenditur pro personalibus præstationibus post diuisionem, uel fundi alienationem, ut ff. eo. l. iudicium. Item quinq; pedum præscriptione cessante, quia de modico terræ cespite sæpe contentio oritur, finalis iurgij uel locorū per hoc iudicium sopietur, ut C. eod. l. v. legitur. Quid dicemus quòd Co. eod. l. si quis. & ff. eod. l. si irruptione legitur, ad officium de finibus cognoscentis pertinere, ut mentores mittat, & per eos dirimat ipsam finium quæstionem? profectò in eo tantum casu intelligendum puto hoc: nisi per instrumenta, uel aliàs appareat quantum quisq; habere debeat.

DE CONSORTIBVS EIVSDEM LITIS.
TITVLVS XL.

IN iudicijs tribus superioribus sæpe accidit, ut plures experiantur, & conueniantur: qui appellantur consortes eiusdem litis, ideo de his audiamus. Olim hi prætextu absentium repellabantur, si experirentur: nec defendebantur si conuenirentur, hodie pro parte sua & conuenientur & experientur, sed post litem

L iij

ab omnibus, uel contra omnes contestatam, unus solus & agere poterit, & respondere: etiamsi constet mandatum cessare, oblata tamen cautione, & de rato, & de iudicato soluendo, ut Cod. eod. l. j. & ij. Nec uideatur absurdum, quod post litem contestatam consors compellitur ad cauendum: licet enim antea, & per alios sit lis contestata, ipse tantummodo, quantum ad se pertinet, qui uult agere uel defendere, uidetur litem quasi contestari. Illud constat, quod post iudicium acceptum diuisorium dictatum, alter inuito altero partem suam alienare non potest, ut Cod. com. diui. l. j.

DE NOXALIBVS ACTIONIBVS.

TIT. XLI.

DIximus supra de actione legis Aquiliae, quae competit propter maleficium, quod perpetratur per hominem liberum: nunc audiamus de noxalibus actionibus, quae competunt propter delictum, quod admittitur per seruum. Si noxali actione non noxaliter, sed in solidum dominus conuentus fuerit, non minus tamen & noxali, & noxaliter poterit conueniri. Vnde poena una exacta, tollitur altera: nisi forte aliquid amplius sit in ea. Sed & iudicio uno pendente, licebit uariare, & ad aliud conuolare, ut ff. eod. l. iij. Si seruus plurium deliquerit omnibus dominis ignorantibus, quibus in solidum poterit conueniri, hoc est, ut uel seruum noxae dedat, uel delicti aestimationem praebet. Ergo hoc in solidum non est illud, ad quod sciens dominus conuenitur. Sanè ante noxale iudicium acceptum, poterit alter ignorans suam cedendo partem consequi securitatem, uerum is, qui praestitit litis aestimationem: quam potius praestare, quam seruum dedere expedit, contra socium habebit regressum, sciens, nesciens, non iubens, ut ff. eod. l. si plurium l. si seruus l. si ex. Porro inter actionem noxalem, quae intenditur noxaliter, ea est differentia, quod prima post alienationem, uel manumissionem non competit: nisi in nouum possessorem, uel in manumissum, sed alia competit, etiam adhuc in ueterem dominum, ut ff. eod. l. ij. si plurium. Conuentus à multis ex noxa eiusdem serui, uel ab uno, ex pluribus tamen noxijs: non habet necesse litis aestimationem offerre, uel seruum omnibus dedere, ei itaque deditur qui occupauerit, id est, qui prior ad sententiam peruenerit: uictorque postea caeteris tenebitur, ut ff. eod. l. si quis. Noxali actione conuenitur is solus, qui dominus est, uere uel putatiue: uel is, qui dicit se dominum, ut ff. eo. l. non solum. Ergo non fructuarius, ut ff. eod. l. si ex duobus § ult. non depositarius, non commodatarius, non creditor, licet enim iuste teneant, non tamen domini opinione tenent. fructuario tamen, & creditori, suorum iurium denegabitur persecutio, si non defenderint, ut ff. eod. l. si seruus l. si noxale l. electio. Sed & absentibus, quius habent, siue sint domini, siue non, cum reuersi fuerint, defendendi potestas dabitur, ut ff. eod. l. in noxalibus. Etiam post sententiam, seruique dominium translatum, sicque etiam actori succurratur per in integrum restitutionem, ut ei actio noxalis utilis restauretur, ut ff. eod. l. electio § ult. Quod dicitur emptore serui conuento, uenditorem conscium conueniri non posse: sic intelligo, id est, prorsus, sed tamen reliquum, ut ff. eod. l. noxalis. Dominus serui nomine, in quo usufructus alienus est, etiam usumfructum actoris faciet, noxaliter condemnatus: nisi fructuarius ad litis aestimationem conferre uoluerit, ut ff. eod. l. si ex duobus § ult. Si in re communi mea & tua, nobis damnum dederit Titij seruus: Titius non cogitur singulis dedere, imò utriusque simul pecuniam offeret, aut simul utriusque dedit. Quid ergo si alterutri nostrum in solidum seruus noxae deditus fuerit, eo forte non obiecto, quod res aliena fuit: is cui deditus erit, communi diuidendo

dundo tenebitur, ad seruum communicandum: quia ob rem communem, aliquid peruenerit ad socium, ut ff. eod. l. si in re. Si seruum noxium dereliquero, liberor: quia seruus iste, remanet sine domino. Si seruus meus rem tuam subtraxerit & uēdiderit, tuq; numos quos ex pretio habebat, ei excusseris: locus erit furti actioni ulro citroq;. Nam & tu aduersus me furti ages noxali serui nomine, & ego aduersus te numorum nomine, quia mei facti sunt, licet ex sui malicia: & sic (quod est notabile) ex aliena locupletabor iniuria, & ex serui lucrabor malicia, ut ff. eod. l. quemadmodum. Illud prætereundum non puto, quod si seruus communis alteri dominorum damnum iniuria dederit, lex Aquilia non competit, talisq; redditur ratio, quia si extraneo damnum dedisset, cum altero in solidum agi posset etiam Aquilia, ut ff. eod. l. antepenult. ff. ad leg. Aquil. l. si seruus § ij. Et alia ratio redditur, scilicet, ne sit in potestate serui, ut tibi soli seruiat, ut ff. de seruo corrupt. Tertia ratio redditur, quia si ad libertatem proclamauerit is, de quo iudicium noxale cōtestatum est: sustinebitur, & suspendetur, quoad de statu eius iudicetur, ut ff. eod. l. penult. Cætera quæ de noxalibus desunt, in summa Institutionum poteris reperire.

AD EXHIBENDVM.   TIT. XLII.

EXpositis actionibus in rem mixtis, & simplicibus, dicendum esset de actionibus personalibus: Sed quia actiones de quibus dictum est, etiam ad actiones de quibus est dicendum, præparatoria est actio ad exhibendum, de ea in medio inseramus. uideamus itaq; unde dictum sit exhibere, quando actio ad exhibendum competat, quando cesset, cui detur, in quem, quid in ea ueniat, qualis sit hæc actio. Exhibere dictum est, quasi extra habere, sicut redhibere, quasi retro habere. Est autem exhibere, in publico potestatem rei mobilis facere, ut ei qui agit, experiundi sit copia, ut ff. eod. l. ij. Competit hæc actio ei, cuius interest, & peculiariter, & ex causa probabili. Ergo si non interest, non agitur. Sed & si interesse uideatur, non tamen uerè peculiariter interest, cessat: puta si quis in libertatem uindictetur, uel si agatur, ut liber homo in uinculis detentus exhibeatur, ut ff. eod. l. de eo. & l. si liber. Sufficit enim interdictum de libero homine exhibendo. hæc ratio semiplena, qualis qualis redditur: ut siquid cui in testamento relinquatur, excepto hærede, ad exhibendum actione non experiatur, ut ff. eod. l. iij. § v. probabili causa cessante, hæc actio cessat: puta si quis dicat interesse sua, alterius rationes & summas sibi exhiberi, ut eis exhibitis doctior & beator efficiatur. Nec enim oportet ius ciuile calumniari, neq; uerba eius captare: sed qua mente quid dicatur, animaduertere conuenit, ut ff. eod. l. penult. Competit hæc actio maximè ei, qui uult uindicare, uel quia de facto non potest, puta ubi res non comparet, uel si res comparet, de iure tamen uindictari non potest, ut gemma auro inclusa, uestimento manica inserta, uehiculo rota, scypho ansa. Sanè de tigno iniuncto domui, nec directò, nec utiliter ad exhibendum agitur, contra bonæ fidei possessorem: sed aduersus eum qui sciens alienum iniunxerit etiam utiliter agitur, ut ff. eodem gemma, & ff. de rei uindicta l. in rem. Competit hæc quoq; actio: Seruiana, & quasi, acturo. Competit & personaliter acturo, uel pignoratitiam intentaturo, & usumfructum petituro, competit interdicturo, competit optaturo. Competit etiam noxaliter acturo, nec enim qui ad exhibendum agit, semper se dominum dicit, cum multæ sint homini iustæ causæ ad exhibendum agendi, ut ff. eo. l. iij. Ex causa honesta ideo dixerim, quia si ad exhibendum actione conuentus exhibere non ualeo, frustra intendo: alioquin dolosus, fur, raptor ageret, quod esset absurdum, ut ff. eod. l. iij. & l. si uir. Sed et

ei, cuius generaliter interest exhiberi, datur hæc actio: puta si seruus mihi sit legatus, quem optasset Titius, ut ff. eod. l. iij. § sciendū. In summa datur hæc actio si res non exhibeatur, item datur si in uetere forma, & in meliore statu exhibeatur: quippe forma rei est, ut apud Boëtium, & ut ff. eod. l. Iulianus § iij. Repellitur hæc actio, si euidentissima exceptio possessori competit. Sanè si sit obscurior & maioris inquisitionis, in directum iudicium differetur, & res exhibebitur, ut ff. eod. l. iij. § Pomponius. Cessat quoq; hæc actio, si res exhibeatur: si tamen in eadem forma, etiamsi deterior sit exhibita. Sanè deteriorationis nomine in factum agitur, ut l. Aquilia, ut ff. eod. l. penult. & l. si quis C. eod. l. exhibitionis. Datur hæc actio in eum, qui possidet ciuilitè, & naturalitè, & in eum qui tantū naturalitè tenet, ut in depositarium, commodatarium, creditorem, fructuarium, & in horrearium, & in missum in possessionem, & in emptorem qui ruta cæsa non exhibet, datur in eum quoq; qui ciuilitè possidet, & facultatem restituendi habet. Item datur in eum, qui restituere potest: licet etiã ciuilitè possideat, ut in depositarium, non tamen in seruum, ut ff. eod. l. Celsus. Datur in quã & in municipes, & in cætera collegia. Datur & in filiumfam, ut ff. eod. l. tigni et l. de eo. Datur quoq; in eum, qui dolo malo fecit quominus possideat, ut ff. eo. l. Celsus. puta si rem ad alium transtulerit, si occiderit, si effuderit, si frumentum alienum comederit, si glandem alienam immisso pecore depauerit, ut ff. eodem l. Iulianus § j. Datur quoq; in eum, qui non patitur me exportare fimum, quem in area sua congeffi, ita tamen ut tollam totum: quod est notabile. uidetur enim quod posset partem relinquere. Sed & pro naue in alterius agrum delata ad exhibendum agitur, ita tamen, ut & de præterito, & de futuro damno domino agri caueatur, ut ff. eod. l. Celsus. In hanc actionem uenit omnis rei causa, ergo partus, foetus etiã postea cõceptus. In nullo enim res debet esse læsa cuius postulatur exhibitio: licet non principalitè agatur de restituendo, sed de exhibendo. ergo si res usucapta exhibetur, possessor non liberatur: nisi intentionem perditam die repetita suscipere paratus sit. Utilitas quoq; amissa ob hoc quod res non sit exhibita, uel tardius exhibita, æstimabitur. Si hæreditas sit amissa, uel utilitas alta, & erit hæc utilitas interdum maioris quàm res ipsa, ut ff. eod. l. ul. antepenult. penult. & l. si optione & l. sed &. Illud constat quòd hæc actio ciuilis est, perpetua, iusurandum in litem admittit, arbitraria est, paranomia est, id est, anomala, & hospitio carès. hæc est nanq; in personam. Quòd ergo dicit ff. eod. l. iij. § iij. personalis est, improprietè dicitur, & propter personales præstationes. In summa sciendum est, quòd is qui hac actione agit, signa rei dictæ dicere debet, ut ff. eod. l. iij. Item sciendum est, eiusdem rei nomine plures, propter causas plures, ad exhibendum agere posse: puta si rei proprietates sit primi, secundi & tertij in ea usufructus, quarti sit pignus, ut ff. eo. l. iij. § Pomponius. Siquis tempore accepti iudicij possidens, postea sine dolo malo possidere deserit, absoluentus est. Nam & primo non possidens, à contrarijs postea possidens, condemnatus est. Quamuis sit (inquit Põponius) quod imputetur possessori in primo casu, cur statim non restituit, sed passus est litem secum contestari, ut ff. eo. l. tigni. Istud quamuis collectiue intelligatur ut malæ fidei possessor. forte idem erit si petitor fuerit distracturus, maxime si apparebit hominem eo casu mortuū esse, qui non incidisset, si tempore litis contestatæ exhibitus fuisset, ut ff. eod. l. de eo § si post. Item sciendum est, eius, qui ad exhibendum egit, utroq; tempore interfuisse oportere rem ei restitui: hoc est, & cum lis contestatur, & cum sententia datur: nisi ostante tempore medio, ut ff. eod. l. tigni § ult. Item ex delictis seruorum ad uindicandos conscios ut serui exhibeantur ad quæstionem, ad exhibendum agitur, ut ff. eod. l. ult. Item illud sciendū est, quia possessori cauenti,

tamen

tamen ad exhibendum dilationem ex causa petenti, dies dabitur, ut ff. eodem l. de eo. Item illud sciendum est, quod quondam petitoris hæres, non quasi hæres, sed suo nomine hac actione uti potest. Ex hoc apparere potest, quod hæc actio propriè personalis non est, ut ff. eod. l. de eo § hæres. In summa illud prætereundum non putò, quod ubi possessor absoluitur: distinguitur, utrum ne fiat hoc, quia nō possidebat, uel quia actor causam petendi nō habebat, si ideo quia non possidebat postea tamen possidens, poterit condemnari. Vbi ideo quis absoluitur, quia non probat petitor: subdistinguitur, petitor egerit informiter, uel adiecta causa postea quæ sit uetusta scilicet, ex noua poterit agere, ut ff. de exceptione rei iudica. l. si quis l. si mater. Sanè si egerit adiecta causa, postea agens nō ex eadem, sed ex alia ueteri nouaue causa poterit obtinere, ut ff. eod. l. de eo.

DE RELIGIOSIS, ET SVMP TIBVS FVNERV M,
& aleæ lusu, & aleatoribus. Tit. xliij.

AVdiuimus suprâ de rebus corporalibus, quæ & uindicantur & diuiduntur, quia in bonis sunt. Nūc audiamus de illis corporalibus, quæ quidem nec uindicantur, nec diuiduntur, nec in dominio sunt, sed alio iure defenduntur, ut interdicto de mortuo inferendo, & actione in factum, & sic de religiosis audiamus. Sepulchra tamen abusiue & uulgariter nostra dicimus, & quia in monumentis faciendis, & in cadaueribus funerandis, uarij sumptus fiunt, de sumptibus funerum audiamus, & quia extrema luctus sæpe gaudium occupat: sicut econtra, de lusu aleæ, & de aleatoribus subiiciamus. Videamus itaq; quid iuris sit de aleatoribus, & eorum susceptoribus, de his tamē in C. nihil habetur, licet in rubrica ponatur, ut suprâ de sportulis. Videamus quoq; quæ distinctio locorum religiosorum, & quàm uariè pro his agatur, & cui cōpetat actio, quæ uocatur funeraria, & in quem, & in quantum, & qualis sit. Ludere in alea non est permissum pro pecuniâ, præterquam in familiâ, & uescendi causa, & præterquam si quis certet hasta, uel pilo iaciendo, currendo, saliendo, luctando, quod uirtutis causa fiat, ut ff. eod. l. ij. non recalcitrando, sicut fit in prouincia. Sed & in prædictis sponsionem, quam Longobardi gaudias uocant, facere licet, ex cæteris non licet, ut ff. eod. l. iij. Sed paterfam. maior, mentis compos, non prodigus, in pecuniâ ludendo uictus fuerit: licet conueniri non possit, etiam si stipulatio intercesserit, puto tamen quia si soluerit; pignusue dederit, remedio carebit. Licet enim ludere in pecuniâ sit prohibitum, non est perpetuo prohibitum. Porro si filij maliâs, uel serui uicerint, uel uicti fuerint, patri & domino, & in patrem & in dominum competit de peculio repetitio: & hoc est uerum, maximè ubi filiusfam. seruusue uictus fuerit, per alterum filiumfam. seruumue. Sed & aduersus dominum quondam modo patronum, & aduersus parentem etiã post emancipationem, repetitio dabitur: hoc intelligo, ubi peculia retinuerunt. Susceptores aleantium quia durius delinquunt, durius puniuntur. Ecce enim uerberati, & damnum passi, ubicunq; & per quemcunq; conqueri nō possunt. Sed nec de furto eis facto, etiam per non lusorem: Ita tamen si domi perpetratur, & eo tempore quo luditur, ergo de furto facto alibi poterunt conqueri. Sanè licet susceptores, nisi de raptò queri non possunt, collusores tamen poterunt (ait Vlpianus) uerum mox subiicit, quamuis & hi indigni uideantur, ut ff. eodem lege prima. Istud quamuis forte tale est, id est, correctiuum, quale ff. ad prohibendum exemplum legis tigni, uel forte dici potest quod sit dubitatum, & more solito dictum pro furto inquam sibi facto (sicut distinctum est) susceptor nedum poenalter, sed nec realiter agere poterit, ut ff. eod. l. j. Illud tamen notabile est quia nō

iudicat, sicut nec condicit. Est locus purus, est & non purus. Purus est qui prophanus est & tribus nominibus uacat, id est, qui neque sacer, neque sanctus est, neque religiosus. Sacer locus est ecclesia. Sanctus est murus ciuitatis. Religiosus est, qui corpus hominis liberi, serui, etiam Iudaei, uel Saraceni, perpetuae sepulturae traditum continet: hic locus proprie uocatur sepulchrum, ante sepulturam dicitur monumentum. Sane cenotaphium locus est uanae & ficticiae sepulturae, aliquando tamen monumentum pro sepulchro ponitur, ut ff. eod. l. iij. Locus autem religiosus dicitur, si quis intulerit mortuum in locum suum, uel in locum alienum domini uoluntate: ita tamen si totum mortuum, uel caput solum ut ff. eod. l. iij. Ita tamen si cum perpetuitate. Sane perpetuae sepulturae traditum transferre non licet sine permisso principis, ubi causa iusta, & necessaria non subest, ut C. eod. l. ult. Si causa necessaria subsit, praesidialis autoritas sufficit, ut C. eod. l. j. Non perpetuae sepulturae traditum, priuato priuata licet autoritate transferre. Eius quoque consensus exigitur: ut locus religiosus efficiatur, cui fundus personaliter uel realiter seruit. Idem si fuerit obligatus: excipitur, nisi proprietarius inferatur quandoque, ut ff. eod. l. ij. & iij. & l. sunt personae. Quid ergo si quis intulerit mortuum in locum alienum domino nolente: & quidem dominus sine decreto pontificis, uel principis eiicere mortuum non poterit: alioquin iniuriarum actio erit. Actione in factum directa agere poterit, ut qui intulit mortuum, tollat, uel loci pretium domini arbitrio praebet: utilis in factum dabitur in eum qui intulerit in arcam lapideam alienam. Utiles quoque (ut puto) dabitur in eum, qui dolo malo intulerit in locum publicum, ut ff. eod. l. vij. & viij. § iij. Quarta in factum actio, in eum redditur, qui locum religiosum uendidit pro puro. Quinta in eum actio in factum competit ei, qui prohibitus est inferre in eum locum, quo ei ius inferendi esset, sed procurator eius. Nam cum prohibitus est procurator, intellectu aliquo dominus prohibitus uidetur, ut ff. eod. l. ossa. Liberum autem est ei, qui prohibetur, aut statim interdictio uti de mortuo inferendo (in eius locum hodie subrogatur sexta in factum actio) aut mortuum inferre alio, & postea actione in factum agere, per quam consequitur prohibitus loci empti pretium, conducti mercedem. Sui quoque quem quis (nisi coactus) religiosum facturus non esset, ut ff. eod. l. liberum. Est forte in factum actio septima, quae (sicut institoria) appellatur funeraria, uel dici potest quod funeraria sit proprium nomen actionis. Actio funeraria competit funeranti, & eius haeredi, in eum ad quem funus pertinet. Ergo contra haereditem, dominum, parentem, patronum quandoque, maritum quoque: maxime si morte uxoris dotem lucrifecerit, ut ff. eodem l. ossa § ult. l. funeris l. in eum, l. ideoque l. Celsus. l. sicque, si filiusfamilias. Ita tamen maritus primus conuenietur, licet dotem lucrifecerit, propter diuortium quod mulieris culpa contigerit, si mulier post diuortium alij non nupserit, ut ff. eod. l. si mulier. Competit haec actio directa, ubi quis aliam actionem non habet de funeris impensa, puta ubi mandauit extraneus, mandati aut familiae excusanda. Utiles funeraria dabitur funeranti, pupillo mandante sine tutore. Item si quis credens, cum non esset, testatorem funerauerit, quia repetere non uoluit, non tamen noluit, id est, licet de repetendo non cogitauit, utili funeraria repetet, ut ff. eod. l. at si quis. § Labeo § qui mandatu. Competit actio funeraria, ita demum si impensum fuerit sicut debuit, et quantum debuit. Nam si minus quam decreuerit impensum fuerit, non repetitur, ut ff. eod. l. et si. § iudex & § si quis. Haec actio praetoria est, perpetuo haeredi datur, & in haereditem, & excellit omne debitum, & est personalis, & oritur ex quasi contractu, ut ff. eod. l. j. In summa illud sciendum est, quod sepulchrorum quaedam dicuntur familiaria, quaedam haereditaria. In his tamen liberti nec sepeliri poterunt, nec sepelire: nisi haeredes fuerint, quam-

quam-

quamvis (quod notabile est) patroni inscripserint monumentum se fecisse sibi, & libertis suis suis, ut ff. eod. l. uel quæ. Illud quoque notabile est, quod locus naturaliter dicitur ad mortuum pertinere, in quem infertur. nam cum forte olim nullum locum possederit, uix hunc quasi possidet, qui tantus est, quantus ipse ut ff. eo. l. iij. Illud quoque sciendum est, quod si fundus, in quo sepulchrum est, hac lege uenierit, ne in eum inferatur: pactum simplex non sufficit, sed stipulatione opus est: sicut nec sufficit, ut certus hominum numerus in uno loco humetur, ut ff. eo. l. quod si & ff. communia præ. l. iij. Sed & si extraneus, qui dotem dedit, cum marito pepigerit, ne maritus in funus uxoris conferat, pactum non ualebit: nisi alius à dotante funerauerit, ut ff. eodē. l. ideoque. Item ubi quis ad sepulchrum uiam non habet, uicinus iusto pretio uendere ei cogitur. Item sepulchra alterius conuersationis usum, quam cadauerum funeraliorum, accipere non debent, ut ff. eodem. l. at si quis. Item illud notandum est, quod maritus funeraria non conuenietur: nisi forte in subsidium, ne in sepulti iaceant: nisi uxori ex causa legibus concessa in matrimonio dotem soluerit, ut ff. eodem. l. & sic. In summa quoque illud notandum est, quod si quis fuerit hæres, deinde ei quasi indigno hæreditas auferatur, iura tamen sepulchrorum habebit, ut ff. eodem l. si quis fuerit.

CODICIS D. IVSTINI

ANI SACRATISSIMI PRINCIPIS EX REPETITA PRAE-
LECTIONE. LIBER QVARTVS.

DE REBVS CREDITIS, ET IUREIVRANDO.
TITVLVS PRIMVS.

RIBVS LIBRIS CONSVMMATIS, ET actionibus in rem pertractatis, ad personales transitum faciamus: & quia personalium actionum, aliae oriuntur ex contractu, aliae ex quasi contractu, aliae ex maleficio aliae ex quasi maleficio: & digniores sunt quae ex contractibus nascuntur, de his primo audiamus. No- tum itaque librum dominus Iustinianus orditur, de actionibus ex contractibus tractatur: uerum de rebus creditis inscribit, & partis nomine, id est, rei creditae designat totum contractum. Quippe contractus duae sunt partes, credere & debere. Quae potest quare non inscripsit de rebus debitis: respondeo, subauditur, & ex altero alterum intelligitur, uel (quod melius puto) ideo sic inscripsit, quia in

hoc quarto libro agitur de actionibus, quae dantur creditoribus, non de exceptionibus, quae competunt debitoribus. Item quae solet quare sic inscribatur, cum in hoc titulo nihil de rebus creditis dicatur: respondeo in sequentibus titulis licet non generaliter, tamen tractabitur de rebus creditis, scilicet ubi de contractibus, ubi de obligationibus, de commodato, mandato, caeterisque disputabitur. Verum quia in causis quae instituuntur per actiones reales (de quibus dictum est) & in causis quae instituuntur per personales, de quibus dicendum, saepe defertur iusiurandum, de iureiurando protinus audiamus. Videamus itaque qualiter introductum sit iusiurandum, quare dicatur iusiurandum, de quo iuramento hic agatur, qualiter iuretur, & quando debeat iurari, quis possit deferre, quis non, & cui, & de qua re, & quae sit distinctio iuramentorum, & quis sit effectus eorum. Introductum est iusiurandum ob hominum diffidentiam: si enim homo homini crederet, iurare necesse non esset. potuit appellari factum iuratum, uel satis competenter iusiuratum, placuit tamen ut dicatur factum ius, quia de factio iure iuratur, adnectitur iurandum, quia id debet esse iuratum, quod antea fuerat iurandum. Ergo competentius dici posset iusiuratum, quam iusiurandum. Est autem iusiurandum, affirmatio uera falsaue adhibita religione. Ergo iurare nihil aliud est, quam adfirmare uel negare deo inspectore: ueruntamen & ubi iuratur per creaturas peieratur. Agitur hic, non de iuramento in litem, uel calumniae, uel expensarum, sed de eo quod pertinet ad decisionem litium, hoc ita est, nisi ubi iuratur ab aliquo sibi deberi, uel se non debere, uel rem suam esse, uel petentis non esse. Iurandum est per deum, si ita sit delatum, sed & iurandum est per dominum, ubi dictum est qualiter iuretur. Sane ubi iusiurandum defertur, ut alio modo iuretur, aut per salutem suam, uel caput suum, uel per quid simile licite

licitè iuratur, ut ff. eod. l. qui per salutem. Porro per superstitionē, ut per Iouem iurandum non est, ergo iurandum est regulariter sicut delatum est, nisi impro- *Qualit' iuratur*
 bato more delatum est. Iurare debet mox ut delatum est, uel referri, si lucus sit *quod iuratur*
 relationi, uel recusari, nisi uel soluatur, uel à causa discedatur, uel nisi sacramen-
 tum remittatur, tantum enim ualet remissum, quantum præstitum. Deferre po-
 test iusiurandum dominus rerum suarum administrationem habens, non domi-
 nus quoq; qui habetur pro domino, ut tutor, curator, œconomus municipum,
 actor, seruus quoq; & filiusfam. in peculiaribus, si liberam habeant administra-
 tionem, in dominicis minimè. Sanè seruus delato uel relato iureiurādo tenetur
 si iurauerit, econtrario autem sacramentum filij uel serui prodest domino uel pa-
 tri, si eius rem esse, uel sibi dari oportere, uel eum dare non oportere, uel quid si-
 mile iurauerint, ut ff. eod. l. seruus & l. quanto magis & l. sed & si seruus. Procu-
 rator quoq; interdum ritè defert iusiurandum, puta si nominatim id mandatum
 fuerit, Si generale & liberum mandatum habuerit, si procurator in rem suam fa-
 ctus fuerit, aliàs minimè, pupillus, & prodigus, similesq; non rectè referunt,
 nec pupillo, nec prodigo, nec legato, qui ius habet reuocandi domū, iusiuran-
 dum rectè defertur. Sed nec procuratori rectè defertur, licet quandoq; rectè de-
 ferat. sufficit enim ei ad plenam defensionem, si paratus sit suscipere iudicium,
 ut ff. eo. l. iusiurandum. prædicti tamen omnes si fuerint compotes mentis, pro-
 derunt sibi ex delatione uel relatione iurantes. De facto iurator non de iure, li-
 cet ff. eod. rursum ultimum uideatur dicere, etiam de iure iurari, fortassis tamen
 quis poterit ita deferre, si iuraueris legitime paratus sum ad dandum. Iuratur in
 causis, quæ aguntur per actiones quascunq; iuratur de quocunq; quærat, de
 proprietate, de possessione, de utroq; de rebus, de pecunijs, deq; operis debitis,
 de crimine, de conditione personæ, iuratur inquam de prædictis omnibus, ut li-
 tes terminentur causæ finiantur, iurgia sopiantur, siquidem in usum uenit maxi-
 mum remedium dirimendarum litium iusiurandum, ut ff. eo. l. j. præstito enim
 sacramento, ab omni controuersia disceditur, ut ff. eodē. l. antepenult. Aposto-
 lus quoq; ait, quod iuramentum omnis controuersiæ finis est. Iuratur uerboten-
 us, iuratur etiam solenniter, id est tactis euangelijs. Quantum ad substantiam
 iurandi pertinet, non differt qualiter iuretur. Sanè in eo est differentia, quia con-
 tra iuramentum uerbotenus præstitum, minor quandoq; restituitur: si iurauerit
 corporaliter, minimè. Iuratur de causa, et ut finiatur causa: aliàs extra iudicium,
 aliàs in iudicio. Iusiurandum extra iudicium à parte parti delatum, conuentio-
 nale dicitur, & uoluntarium: & hoc necessitatem non habet, id est, ut uel præste-
 tur, uel referatur. Iusiurandum iudicio non præstitum uel remissum, delatum re-
 latumq; adferet emolumentum. Hoc iuramentum nō refertur, nec retractatur,
 nisi lege aliqua excipiatur, id est iure uel pactione, ut C. eo. l. j. & ult. In iudicio
 defertur iuramentum, quandoq; à parte parti, hoc necessarium appellatur, uel
 forte iudiciale à iudice, hoc iudice approbante delatum relatum refertur. Exci-
 pitur in amotione, in furto, similibusq; deferentes enim non esse amotum, si eis
 referatur, iurare non debent, nec potest esse amotū ut ff. eo. l. Marcellus § ult. &
 l. non magis. & ff. de iniur. l. lex. hoc iusiurandum, licet referatur, non retracta-
 tur. Est tertium iusiurandum, quod in iudicio defertur à iudice actori, uel reo ob
 probationum inopiam. Ergo uel modicum pro eo oportet esse uel facere, cui à
 iudice defertur sacramentum ut C. eod. l. iij. Hoc sacramentum iudiciale, ad iu-
 dicem à quibusdam nuncupatur: à quibusdam necessarium, quia nō est referen-
 dum. hoc iusiurandum non refertur, sed retractatur, ut ff. eod. l. admonendi. Ex
 hoc sacramento ultimo actionem oriri me legisse non memini. Ex duobus prio-
 ribus, & actio nascitur & exceptio, ut ff. eo duobus § ult. Si fuerit iuratum, in fa

M

ctum actio tribuitur, ut C. eo. l. actori, & ff. eo. Sed & datur inquam actio quanti doq; alij, ut propter necessitatem. Ecce enim si quis iurauerit se uendidisse, & ad uersarius eius, id est, emptor poterit agere, ut ff. eod. datur alij: excipitur, nisi ille alius iuris interpositione, aliàs interpretatione, sit quasi idem ipse qui iurauit, ut hæres, legatarius, pater, dominus, filius. Item in popularibus bona fide exactum iuramentum, etiam contra alios præbet exceptionem, ut ff. eod. idem fit propter contiguitatem, ecce enim fideiussoris iuramentum debitori proderit, et econtra, ut ff. eod. l. in duobus. Item delatum sacramentum ab uno reo credendi, etiam alteri nocebit, & præstitum ab uno reo debendi, etiam alteri proderit, ut ff. eod. l. in duobus, item si actore deferente, defensor rei absentis uel præsentis uel fideiussoris iurauerit, ei cuius nomine iuratur, prospicitur, & econtra, ut ff. eod. l. ult. Proderit autem exceptio ista, etiam si alia actione quis utatur: dum modo eadem quæstio in iudicium deducatur, ergo si quis iurauerit se non rapuisse, non iurabit, si furti conueniatur. Nec enim omnis qui furatur, rapit: licet & raptor omnis furetur, ut ff. eo. l. in duobus. Sed & cum duo compatroni essent, libertus altero deferente iurasset, se eius libertum non esse, multum præsumitur ut alterius patroni tantum libertus credatur, ut ff. eod. l. si duo. In summa notandum est, quod si per deum iuratur, & peieratur, regulariter non uindicitur: si per principem, ultio sumitur, ut ff. eod. l. si duo. Item sacramentum delatum, & nondum præstitum, reuocari potest. Sanè reuocatum postea deferri non debet, ut C. eod. l. penult. Iurandum est autem ante sententiam, non postea, ut C. eodem l. ult. Iurandum autem est ut delatum est regulariter, ut ff. eod. l. iij. Si delatum est sacramentum à parte parti in iudicio, aut suscipitur, aut non: susceptum aut aut præstatur, aut refertur. Relatum non refertur, ergo reus cui defertur, debet uel soluere, uel iurare, uel referre. Actor debet uel iurare, uel desistere. Sed per Iustinianum permittitur recusare, quod est quartum membrum. In summa quoque sciendum est, quod iurisiurandi delator non appellabit: licet relator possit appellare, ut C. eod. l. ult. Debet autem referri iurandum, quale est delatum nisi ratio personæ uel causæ uarietatem inducat, & ideo si de qualitate iuramenti fuerit inter partes dubitatum, per iudicem iuramentum formabitur, ut ff. eodem l. iurandum. Persona uarietatem inducit, ut si libertus patrono deferat, quod iuret se uim non fecisse atrocem. Causa uarietatem inducit, ut inter usucaptorem, & quondam dominum. In summa item notandum est, quod iurandum comparatur nouationi, delegationi, solutioni, acceptilationi, transactione tamen uincit. Nam post iuramentum cum iuratur quem non fecisse furtum, nec furti agitur, nec condicitur, licet post transactionem condicatur, ut ff. eod. l. si duo, & ff. de condict. furt. l. si pro furto. Item iurandum tantam habet auctoritatem, quantum ad except. quantum res iudicata, sed & minorem habet. Ecce enim si iurauit, quem meum esse libertum, non ideo succedo: contra si per sententiam uicero, ut ff. eo l. si iurauero. Maiorem habet auctoritatem, quàm res iudicata: quia contra iurandum minor non restituitur, licet contra iudicium. item iurandum, quod præstat procurator actoris iurando, puta actionem oportere dari, actionem actori parit, ut ff. eo nam. secus si procurator stipuletur domino: tunc enim, nisi in paucis casibus, nihil agit. Contra iurandum etiam proprium, quandoq; quis licite uenit: aliàs propter tacitam conditionem, aliàs propter rei iuratae turpitudinem, aliàs propter ætatem. Ecce enim si minor sine defensore detulit, et de iuramento excipiat contra minorem quando minor id replicabit ut ff. eo. l. nam. Sed et si ego iurauit deferente te, non iurasse te dari tibi oportere: contra te excipientem rectissime replicabo, ut ff. eo. l. quod si. Nec enim qui iurat probat, ut ff. eo. l. eum, item notabiliter notandum est, quod si quis post iurandum

ex famoso

iudicio cōdemnetur, infamabitur: sed quia in hoc casu potentius erit iudicium, quàm sacramentū. Illud quoq; notabilius notandum est, quòd si is qui temporali actione mihi obligatus erat, detulerit iusurandum, ut iurem eū dare oportere, non liberabitur tempore: quia tanquam lite contestata religione à me præstita, aduersus eum perpetuatur actio, ut ff. eod. nam § iij. & iiij.

SI CERTVM PETATVR. TIT. II.

Interposito tractatu iurisiurandi, certa ratione de rebus creditis tractare incipit Iustinianus, hoc est, de personalibus actionibus. Et quia inter personales actiones digniores sunt conditiones, de his primo dicamus: sed quia cōdictio, quæ à re nomen adsumpsit, dignior est, quàm ea quæ ob causam competit, de ea conditione dicamus, quæ non causam distinguit. Et quia cum dicitur res incerta, & certa, dignior est cōdictio qua res certa petitur: audiamus quid iuris sit si certum petatur. Et certum petitur per certi conditionem, certiq; cōdictio competit, ubi alia cōdictio competit. Et quia certū petitur in mutua pecunia, de mutuo, quod frequentissime contrahitur, audiamus. Videamus itaq; quando contrahatur mutuuum, in quibus rebus, & quot modis, qualiter distinguatur, quando deficiat, qualiter reconcilietur, cui competat directa & utilis certi cōdictio de mutuo, in quæ, in quantum, & qualis sit hæc certi cōdictio. In primis tamen dicendum est, quid sit certum, & qualiter certum petatur, & hoc uerbum in hoc titulo debeat intelligi. Certum est quod ex ipsa pronuntiatione apparet, quid, quale, quantumq; sit. Item certum dicitur quod digito uel nomine proprio uel his quæ funguntur uice nominis demonstratur, ut ff. eod. l. certum. stricto modo dicitur in hoc titulo certum, id est certa quantitas. Sed & uerbum petitur, significat hic petitionem non realem: licet petitio propriè dicatur in rem, ut ff. de acti. l. actio: sed personalem, nō quidem omnem, sed eam quæ sit per cōditionem, id est per illam actionem quæ expressam formam personalium actionum continet, hoc est, per quam præcisè intenditur oportere dari uel fieri. Mutuum contrahitur cum quantitas datur, ut accipientis efficiatur, eo actō ut est reddatur, nō eadem sed alia tanta æque bona sub eodem genere, ueruntamē si quantitas mutuata, & in arca conseruata fuerit restituta, debitor liberatur. Quippe potuit istud contingere, uel quia debitor expendere noluit, erogare necesse nō habuit, atqui hoc ex natura mutui non contingit. Dicitur mutuuum nomine composito ex corrupto & integro, quia quod fuerit meum sit tuum, idem si fuerit eius cui numero. Ergo mutuū nō cōtrahitur: nisi pecunia proficiatur, nisi quantitas data intelligatur, sicq; pecuniæ nomen etiā latissimè, id est pro omni re: & strictissimè pro pecunia ponitur, ut ff. eod. l. ij. Tribus modis contrahitur mutuuum, stipulatione, re, chirographo. Re & uere, ut per numerationem, & interpretationem, ut si lanx detur uendenda quatenus uenditor redactam pecuniam habeat in mutui causam. Hocq; fit quandoq; ut mox cum fuerit redacta pecunia sit mutua, quandoq; agitur, ut redacta pecunia ad dominum lancis perferatur, & per eum illa pecunia mutuatur. Per numerationem celebratum mutuuum quandoq; non statim ualet, sed pendet: hocq; duobus modis fit, puta si agatur, ut quantitas accipientis efficiatur, si qua apposita conditio contigerit, aliàs ex postfacto quandoq; confirmatur, puta si pecuniam in specie legatam hæres crederit, anteaquam tale legatum amittatur uel repudietur, ut ff. eod. l. proinde. Mutuum contrahitur, puta si quantitatem meam quam numerauī in continenti, stipulatus sum mihi reddi, nec sit nouatio: quia hoc non agitur, imò agitur, ut non ex numeratione, sed ex stipulatione actio nascatur. idem si stipulatio nu

M ij

merationem præcedit, ut ff. de noua. l. cum enim. Sanè si numerator etiã in continenti stipuletur extraneo, utilis contractus numerationis non uiciaretur persequentem inutilem stipulationem, uideatur tamẽ ob stare debere, quod aliàs dicitur. Quod uoluit non potuit, quod potuit non uoluit. Item stipulatione contrahitur mutuum: nisi quantitas alia pro alia, aliàs ex causa uetustiore debita nouatione facta promittatur. Chirographo contrahitur mutuum, si spe futura numerationis scribatur acceptum, quod non fuerit numeratum. Ex prædictis colligitur quod mutuum, aliud est ciuile & naturale, aliud ciuile tantum: puta per chirographum, hoc fit naturale transacto biennio, siquidem tantum facit biennium si non sit in testando paritum, quantum facit natura, id est numeratio. Deficit mutuum, propter personam, si pupillus numerat: propter rem quoq; , puta si quis numerat quod non est suum nomine suo uel nomine alieno non accedente cõsensu. propter utrunq; deficit, puta si pupillus alienam mutuat pecuniam. Nam cum suam non possit facere alienam, multo minus tuam faciat alienam. Seruus tamen & filius, concessa sibi administratione libera, peculiarem pecuniam rectè faciunt mutuam, ut ff. eodem l. ij. Deficiens mutuum tribus modis reconciliatur, consumptione, utili stipulatione, usucapione. Nam si pecuniam à non domino sibi creditam biennio detinuit acceptor, titulo pro suo usucepit, & est hoc nota dignum, ut ff. de iur. dot. l. proculus. Reconciliatur inquam mutuum per consumptionem bonæ malæ fidei, ubi quis quantitatem alienam numerauit. Similiter consumptorem non distinguimus. ergo & furi numeranti pecuniam consumptam & alienam stipulanti condictio dabitur, dominus tamen pecuniæ, eam nondum cõsumptam & in stipulatum deductam, à possessore uindicabit. Sed & is qui numerauit cum stipulatus sit condicere poterit: Si tamen ambo simul uenerint dominus præferri debet. item si alteruter acceptor pecuniæ soluerit, lite tamen ab altero nondum contestata, contra alterum agentem ex æquitate exceptione se tuebitur. Quid ergo dicemus, si quis numerauit nomine suo pecuniam non suam, & ea ab accipiente sit usucapta cõsumptaue? profectò de rigore, pecuniæ quondam dominus omni destituitur actione: siquidem fieri potest, quod numerator nec ex negotio nec ex delicto, domino pecuniæ inuenitur obligatus: sed nec eõtra emptorem habet actionem. Pecuniæ quondam dominus utilem habebit condictionem contra pecuniæ acceptorem, ad instar eius, qui pecuniam suam uel Titij nomine numerauit. Quippe Titij nomine probato, numeranti utilis condictio datur, ut C. eod. l. iij. hoc mihi non sedet, imò ex æquitate in subsidium, numerationem pecuniæ meæ non nomine meo factam ratam habens, nego. gesto. experiar contra numerantem, ut mihi cedat actionem, ut ff. eod. l. si eum. Item quid dicemus, si ego numerauit pecuniam tuam non tuo nomine, neq; meo: si alterius nomine, illiq; stipulatus fuero? profectò nec mihi numeranti, nec tibi domino, actio quæritur, nec tertio: licet uolui, quia non potui. Prædicta igitur pecunia, aut erit in stipulatum deducta, aut consumpta. Si consumpta erit, dominus uindicabit, nec numerator, nec dominus equidem condicet (ut dictum est) licet ff. eod. l. si me legatur, æquum & bonum est pecuniam meam quæ peruenit ad te mihi reddi à te. ergo nec acceptor pecuniæ lucratur: utiq; condictio ei dabitur cuius nomine sit numeratum, si numerationis negotium habuit ratum. Directa certi condictio ei datur, qui quantitatem suam credit nomine suo: ei quoq; qui alienam credidit nomine suo, si utiliter sibi stipulatus est, si pecunia consumpta est, ei quoq; datur directa, cuius nomine numerauit pecuniam meam, suamue. Datur inquam si uelit, reprobare enim potest, ut C. eod. l. iij. In susceptorem pecuniæ suo nomine & eius heredem, directa certi condictio de mutuo datur, utilis datur in eum & eius heredem, sed secundario,

darid, cuius nomine susceptio facta est, ut C. eod. l. eum. In hac actione tamen non minus, nec amplius uenit, quam profectum est, ergo nec usura ueniet nisi post litem contestatam. Illud constat, quod hæc actio ciuilis est, & perpetua, & psonalissima, et iuris strictissimi; nisi fiat arbitraria adiectione loci. In summa notandum est, quod si subiectus præsidii mutuauerit, unà cū præside exulabit: forte & repetitionem non habebit, ut C. eod. l. quisquis. Illud quoq; sciendum est, quod si ultra libram auri in ciuitate contrahatur, illud chirographum non nisi quinque testibus ualebit, ut Cod. eodem l. authen. sed nouo. Sed hodie mirabile tamen est, quod non sufficiunt testes duo aut tres: cum etiã quæ græcè *ἰσὶδὺντες* appellantur sine ullo teste cōfecta, legantur & robur & monumentum habere: utpote in proprium præiudicium enixa, ut Cod. qui pot. in pigno l. scripturas. In summa quoq; notandum est, quod creditor debitum non amittit quando nō idoneum pignus accepit, ut ff. eod. l. creditor. Item illud sciendum est, quod qui pecuniam creditam accepturus, sponderit se redditurum creditori futuro, in potestate habet, ne se ei obstringat non accipiendo, ut ff. eodē. l. qui. Item illud sciendum est, quia si deposui apud te decem, & postea in continenti, uel longè postea, pure permisi tibi uti decem, quasi mutua etiã antequam moneas condicere potero à te: hoc enim in casu animo solo ciuilitè possidere cœpisti, quia primò corporaliter detinebas. Sanè si dixi, si uoles utere pecunia, non fiet mutua, antequam sit mota, in primo casu potuit non uelle & non mouere, ut ff. eod. em. lege certi § ult. & l. quod si. In summa quoq; illud notandum est, quod sunt quatuor singularia in pecunia credita. Ecce em̄ ex alterius pacto alteri quæritur directa cōdictio, ut C. per quas perso. nobis ob. l. ij. Item Vlpianus tribus in casibus interpretatur pecuniam fuisse meam, & à me numeratam, & ideo directam conditionem mihi competere, licet de uero nec pecunia fuerit mea, nec à me numerata. Ecce enim si debitorem meum iussero tibi pecuniam numerare, indirectò obligaberis mihi, quia numi mei fuisse intelliguntur, licet tamen nunquam fuerint. idem forte erit si non debitorem iussero numerare. Idem quoque fiet, si cum ex causa alia mihi pecuniam deberes, conuenerit mihi tecum, ut ea pecunia mihi præsens & oblata apud te remaneat in causam crediti, ut ff. eod. l. singularia. forte idem erit in omni quantitate, licet nō legatur nisi de pecunia.

DE SVFFRAGIO.

TIT. III.

SVffragium appellatur patrociniū quod ab aduocatis litigantibus exhibetur. Sed & suffragium translatiuè dicitur salarium quod aduocato litiganti tribuitur, huius suffragij nomine, si fuerit stipulatio facta, præscriptis uerbis agitur, uel condicet. ex lege. Quid ergo si quid suffragij nomine fuerit traditum: si fuerit mobile, uel se mouens transit dominium in accipientē: si uero fuit immobile quod traditum est, ut dominium transferatur, non sufficit traditio sola: nisi intercesserit scriptura gemina, id est priuata & publica speciali censura, ut Cod. eodem l. unica. In summa notandum est, quod C. eo legitur, post patrociniū præstitum suffragium, id est salarium esse præstandum. Porro C. de iudic. l. properandum dicitur, honoraria aduocatis esse danda, ne protrahantur causarum merita, ac si aperte diceretur, prius sunt præstanda salaria quàm patrocinia.

DE PROHIBITA SEQUESTRATIONE PECVNIAE.

TITVLVS IIII.

M iij

SI pecunia, uel quantitas alia in genere petitur, non est necesse sequestrare: licet id possit fieri ex pacto, & uoluntate. Sed & si quantitas petitur tanquam species, uel quæcunq; species, sequestratio cessat necessariò. Excipitur forte, nisi in quæstionem deducatur, uter possessor censeatur: tunc enim apud sequestrum & necessariò, & utiliter possessio collocabitur.

DE CONDICTIONE INDEBITI.

TIT. V.

EXposita certi conditione, quæ ideo ponitur in tractatu primo, quia in sua generalitate inuenitur præcipua: ad alias conditiones, quæ dantur ob causam, transeamus. Superior enim conditio distinguitur secundum causam: uerè quia in C. dicitur ob causam, alias præteritam, alias futuram: constatq; quia præfita causa certior est, & prior, quàm futura, de conditione indebiti, quæ respicit in præteritum audiamus. Quæri potest, quare post conditionem certi, illico adnectitur de conditione indebiti? Respondeo, quia is qui accipit indebitum perinde obligatur, ac si acciperet mutuum. Item quæri solet: quare inter actiones ex contractu, & nõ potius ex distractu oriri uideatur? Respondeo quod ex quasi cõtractu nascitur, quia extra id quod agitur, tacita obligatio oritur. uideamus itaq; quot modis dicatur quid indebitum, cui detur directa conditio indebiti, cui utilis, in quem, in quantum, & quæ causæ eam inducant, & quæ cessare faciant, & qualis actio sit conditio ista. Indebitum dicitur, quod utroq; iure naturali & ciuili; & hoc à soluente repetitur. Excipitur: nisi ex ea causa quæ crefcit per inficiationem soluat, tunc enim solutum, si uel à quopiam debeatur, non repetitur. Indebitum quoq; dicitur, quod est indebitum iure naturali tantum, licet iure ciuili sit debitũ, puta chirographo spe futuræ numerationis cautum, & hoc repetitur, si sit infra biennium non postea solutum. Sed & quod antea fuerat utroq; iure debitum repetitur: post pactum domino petente ciuilitè tantum debitum repetitur, ab ignorante ius factum sit solutum, ut Co. de pact. l. creditori. Item indebitum dicitur, quod est debitum tantum iure naturali, ergo indebitum iure ciuili solutum non repetitur. Excipitur, nisi ætate quis iuuetur, uel nisi hæres, & præsertim filius, integra legata nõ deducta falcidia per errorem facti soluerit, uel nisi mulier ex intercessione soluerit, uel nisi quod promissum ultra licitum, ut in usuris, ultra duplum fuerit impensum, ut ff. eodem l. si non. Ex prædictis colligere licet, quod uice uersa debitum tribus modis dicitur, alias utroq; iure, hoc regulariter nõ repetitur, alias naturaliter tm, hoc alias ciuilitè tantum, hoc repetitur. Directa conditio indebiti ei datur, qui soluit in debitum (sicut est distinctum) & maximè cum erat suum, & nomine suo. Datur & eius successor. Datur & ei cuius nomine solutum est, utilis datur soluenti nomine alieno, illo non habente ratum. Item datur legitimo hæredi: nisi possessor hæreditatis quid indebitum nomine hæreditatis soluerit. Nec enim nouum est repeti per alium, ut per legitimum hæredem, eundemq; uictorem id quod alius non hæres, id est possessor hæreditatis indebitè soluerit, ut ff. eodẽ l. nec nouũ. Datur utraq; prædicta conditio in suscipientem nomine proprio, in suscipientem nomine alieno, illo non habente ratum, ut ff. eod. l. si procurator, & in eum cuius nomine susceptio facta est, datur etiam in hæredes prædictorum. Repetitur quoq; corpus quod indebitum solutum est, si extat, quandoq; etiam cū multis alijs: puta cum fructibus, cum incremento alluuiõnis. Sed & si ususfructus nudæ proprietatis solutæ accesserit, in hanc conditionem uenit, ut ff. eodem l. indebiti. Sed & si numos alienos quis soluerit, conditio, ut possessor eorũ reddatur, competit. Sed etsi falso quis existimans alicuius rei se possessionem debe

re, rem

re, rem illam tradidit, possessionem condicet, etiam post præscriptionem, ut ff. eod. indebiti. Si corpus nõ extat, eius æstimatio uelut soluta, repetitur. item ius obligationis indebitè amissum, puta si quis sine causa obligatus est, hac conditione repetitur: licet etiam aliæ conditiones competant, ut incerti, sine causa, ob causam, ut C. eod. l. ij. & iij. & C. de condic. ob cau. l. si cum. Quandoq; repetitur non idem, sed tantundem. Quando prorsus aliud, ut pecunia, si fabrilis opera indebita fuerit præstita. Duæ sunt causæ quæ hanc conditionem inducunt, facti error, & iuris ignorantia: puta si soluatur ex ea exceptione, quæ propter rigorem iuris naturalis introducta est. idem si soluatur ex ea exceptione, quæ propter fauorem, ut Velleiani, prodita est: secus si propter odium, puta creditoris Macedoniani, exceptio datur, ut ff. eod. l. qui exceptionem. idem si soluatur propter uigorẽ rei iudicatæ, personæ quoque priuilegium repetitionem inducit, ut ff. eod. l. interdum. Plures sunt causæ, quæ repetitionem dissuadent. Ecce enim non repetitur à sciente se non debere, nisi iuuetur pacto uel ætate. Item non repetitur solutum ex ea causa, quæ inficiando crescit: licet non debeatur à solvente, dummodo debeatur ab aliquo. Item si quis putans se debere dotem soluerit, non condicet, licet non debuerit. Relinquitur enim pietatis causa, ex qua solutum repeti non poterit, ut ff. eod. l. cum is. Item si quis putans se hæredem cum non sit, hæreditario nomine de proprio soluit, non condicet, ut ff. eod. l. repetitio, à creditore enim qui suum cœpit repeti non potest, ut ff. de pet. hæreditat. Retinebit ergo de hæreditate tantum, quantum soluit, uel recuperata, si pactatur solutionem factam à se indebitè, quasi à se non proficere, utili negotiorum gestorum poterit agere, ut ff. de negoc. gesto. l. ult. Et loco tertio, si hæreditas uel hæres non sit soluendo, putanti se hæredem dabitur condicatio: aliàs quamuis is qui accipit sibi debitum, tamen si is, qui dat, nomine suo non debitum dat, repetitio competit, ut ff. eod. l. si. Illud constat, quòd hæc actio ciuilis est origine, licet sit naturalis beneficij collatione, ut ff. eod. l. indebiti, & stricti iuris, & personalis, & perpetua. In summa notandum est, quòd siquid indebitum per errorem soluitur, aut ipsum, aut tantundem repetitur, & aliquando prorsus aliud, sicut dictum est. Item si nomine mariti, qui nihil poterat, quis dotem mulieri soluerit, non repetit: sed nec ipse maritus repetit, ut ff. eod. l. quod l. nam & nihil poterat intelligatur uel uulgariter dictum. Quippe nõ loqui dicitur, qui male loquitur, & nihil agere, qui nõ plenè agit, id quod agere debet. Item debitum sub die certa, uel sub conditione certa, uel sub conditione incerta, ut mortis, pro certo tamen extitura, ante diem uel conditionem solutum, non repetitur: quia natura, uel conditio refragatur, ut ff. eod. l. indebiti & l. nam si. idem si soluatur plus q̄ in peculio sit, ut ff. eodem l. si is. Sanè si quia lex ab initio pœnalem statuit actionem, solutum ex causa etiam falsa repetitur, ut ff. eod. l. eleganter, & l. ult. Item in summa notandũ est, quòd si certum debens, soluerit fundum ducentorum, quasi ducenta debens, totum fundum repetet, & tota centum debebit, nec em̄ sit confusio partis rei cum pecunia: & nemo inuitus ad communionem compellitur, sicut regulariter nec in communiõne inuitus detinetur. ager autẽ solutus detinebitur, donec centum soluantur, ut ff. eodem l. si non § si centum. Item male absolutus, sponte soluens, non repetet, ut ff. eod. l. iudex. Item si quis emerit rem suam, & nesciens non sciens pretium soluerit, etiam ab ignorante repetit, ut ff. eod. l. seruus. Item pœnæ non repetuntur cum depensæ sunt, ut ff. eod. l. pœnæ. Item si is, qui hæreditatem uendidit, id quod mortuus sibi debuerat non retinuit, repetere poterit: licet propter confusionem repetere non uoluerit, præsumitur enim sibi soluisse, & ideo si postea emptori sine deditiõne præstitit uel ut suum quid dependit, recuperabit, ut ff. eodem l. si is qui, et ff. de legat. j. l. quod.

Item in summa sciendum est, quòd si debitum uero procuratori soluitur, repetitio abest, & liberatio adest. Si indebitum soluitur à mandate repetitur: nisi ubi ratum non habet, tunc enim procurator restituet. Porro creditoris falso procuratori soluenti, aduersus falsum procuratorem, quandoq; (sicut infra distinguitur) indebiti conditio, & non liberatio competit, ut C. eod. l. creditoris, non liberatur inquam qui soluit, si non probabiliter errauerit. si uero probabiliter errauerit, soluens ipso iure liberatur, nisi mente bona falsus procurator accepit: si non, per exceptionem. Hoc in casu, si simplex fuerit procurator, eiq; dictum ut ad creditorem perferat, & non pertulit, furtum soluenti fecit, & soluentis pecunia remanet, liberetur aut non, etiam furtiua conditio sibi competit. Sane furti actio aliàs soluenti competit, puta si intersit sua, cum cessante probabili ætate, errore liberatus non est. Nam (sicut dictum est) aliàs dabitur ei cuius nomine solutum est, licet non ei, sed soluenti furtum factum est: licet pecuniæ solutæ mera ratione creditor, nec possessionem nec dominium habuerit, & est notabile hoc. Illud quoq; notabile est, quòd liberatio contingit soluenti, licet soluentis pecunia remaneat. Idem tamen contingit in pecunia consignata, & deposita. Quid est ergo quod ff. eo. l. si procurator. dicitur? cum falso procuratore in prædicto casu posse & furti agi & condici? Respondeo furtiua condictione subaudiatur, uel ob causam, possessionis intuitu. Nam si pecuniam falsus procurator prædictus fecisset suam, eius furtum non fecisset, quidquid dicant quidam. Item si non est facta sua, quomodo ab eo condicitur? intelligatur (sicut dictum est) si soluitur dicenti se procuratorem, cum non sit lege dicta: ut de pecunia quidquid uelit, faciat, dummodo soluentem liberet, pecunia equidem falsi procuratoris sit, & furtum non faciat. licet enim mala conscientia mordeatur, debitoris tamen soluentis uoluntate furtus excusatur, & in hoc casu conditio ob causam datur. Si uero soluitur ei qui dicit se procuratorem factum in suam rem, & soluens id crediderit: siue id ipsum falsus procurator crediderit, siue non conditio indebiti competit, & furti iudicium cessat.

DE CONDICTIONE OB CAUSAM DATORVM.
TITVLVS SEXTVS.

Ostendimus qualiter condicatur ob causam præteritam, nunc audiamus ob futuram: aliàs honestam, & dignior honesta quam inhonesta, audiamus de condictione datorum ob causam, scilicet honestam. Videamus itaq; cui detur hæc conditio directa, cui utilis, in quem, in quid, in quibus contractibus locum uindictæ, quæ causæ eam inducant, quæ cessare faciant, & qualis sit actio ista. Recta conditio ob causam etiam utilis, eis datur, & in eos, & in tantum, & in quos, & in quid, & in quantum, superior conditio datur. Conditio ob causam in contractibus innominatis locum uindictæ, in contractibus nominatis nequaquam. Nempe donatio, quæ aliquando locum habet, hodie nominatus contractus est. Tres sunt causæ huius condictionis, defectus causæ expressim dictæ, & mora, & pœnitudo. Verum pœnitudo in donationis negotio locum non habet. Causa ob quam datur tribus modis deficit, aliàs si nec de facto secuta fuerit: puta si detur ut tantummodo Capuam eatur, & non itur, aliàs si de iure causa non sequitur, licet de facto processerit, puta si detur ut matrimonium contrahatur, & cum cognata contrahitur. Si pecunia tribuitur, ut manumissio celebretur, & libera persona manumittitur. Sed causa deficit (quod notabile est) siquid detur ut conditioni pareatur, puta ut hæreditas percipiatur, & is qui iussus est dare, etiam post dationem uoluit repudiare hæreditatem, uel legatum, ut ff. eod. dem

dem l. j. Mora quoq; hanc conditionem inducit, sed & pœnitudo, etiam cessante mora, non tamen in donatione: ita tamen si negotium sit contractum gratia dantis tantum, ita tamen si accepisse non intersit accipientis damno deducto, ut ff. eod. l. si pecuniam. Duæ sunt causæ quæ hanc conditionem faciunt cessare, scilicet causa secuta, & de facto & de iure, & de causa habita profecuta, id est si steterit per accipientem. Illud patet, quod hæc actio talis est, qualis est superior conditio. In summa notandum est, quod refert utrum detur aliquid, ut manumissio celebretur, uel matrimonium contrahatur: aut detur militi, ut alieno nomine regulariter experiatur. Quippe licet duo prima de facto processerint, tamen quia de iure non procedunt, & iuris effectum exigunt, hanc inducunt, ut Codicis eodem lege prima, ita tamen si uterq; id est acceptor et dator, uel solus dator ius sanguinis ignorauerint: contra est in duobus cōtrarijs casibus. Porro si militi detur, ut procuret ante litem contestatam repulsus, restituit: admissus, non. hæc ita tam uariè, quia militem procurare licet, etsi non sit honestum, non tamen est turpe: & magis propriè dici potest nō admissum, quàm prohibitum. Sanè matrimonium cum cognata contrahere, uel monacha, & turpe est & uetitum. Item illud sciendū est, quod si parendæ cōditionis causa tibi dederō, mox mihi relictum repudiauerō, condico. Nam & si filius fratri cōtulerit, quasi agnitus honorū possessionem, nec agnouerit: uel quia non uoluit, uel quia nō potuit, repetit, ut ff. eodem lege. si filius. Sed & sine scelere eius, qui dedit, falsum uel inofficiosum testamentum iudicetur, quod datum est, ut conditioni pareatur, in prædicto casu ueluti causa non secuta, repetitur, ut ff. eod. l. ij. Item illud sciendum est, quod is qui accipit ab ignaro non conscio, ut hominem liberum liberet: etiam si de facto manumiserit, tam ignarus, quàm conscius restituit, ut ff. eod. l. iij. § si liber. Amplius in summa notabiliter notandum est, quod licet nihil dederis, puta si seruum manumiseris, quem distracturus fueras, sed ob manumissionem non distaxeris, de qua manumissione te rogaueram, & placuerat ut aliquid tibi darem, & nihil dedi, conditio dabitur tibi, non promissæ rei, sed pretij serui manumissi tanquam dati: licet non dati, quod potuit à te, quia manumisti, precipi, ut ff. eod. l. iij. § ij. Item illud sciendum est, quod si inter eas personas, quarū altera nondum iustam ætatem habeat, nuptiæ de facto factæ sint, quod dotis nomine datum sit, interim nō repetitur, donec in eodem habitu matrimonium perseverauerit, & spes matrimonij subest. Sanè repetitur si diuortium de facto intercesserit: nec enim de iure fieri diuortium potuit, quia matrimonium de iure non constitit, ut ff. eod. l. si inter. Item illud nota dignum est, quia conditio ob causam cōpetit, etiam lege dicta negatiuè, ut C. eo. l. ea. Sanè præscript. uer. non agitur, licet ibi affirmatiuè lex dicat, & alterutra actione, prout maluerit qui dedit, experiatur. Conditio inquam qui donauit lege dicta, ne res alienetur, si contra legem à donatario alienetur, fit autē istud ubi lex fuerit dicta, non absolutè, uel non tradendi tempore. Si cōtra legem, dominium in accipientem non transit, donator tamen non uindicat: quia tradendo dominium amisit, sed nec is qui contra legem de facto alienauit. ergo si dominus esse non desijt, obstante exceptione cum effectu, uindicabit. Item dicitur ubi inuito socio post diuisionem constitutam alienantur.

DE CONDICTIONE OB TURPEM CAUSAM.

TITVLVS VII.

Differuimus de conditione ob causam honestam, nunc loquamur de conditione ob turpem causam. Videamus itaq; qualiter hæc conditio cum

superiori conueniat, & qualiter ab illa differat, & quando cesset, & quando comperat, & cui, & in quem, & in quantum, & qualis sit conditio ista. Conuenit hæc cum superiori, quia utraq; ob causam datur. Vtraq; in futurum contemplatur, differt hæc à superiori, quia illa datur ob causam honestam. Illa si causa non sit secuta, hæc etiam si fuerit secuta turpitudine. Tribus modis distinguitur: aliàs em contingit utrunq;, puta si tibi dederò pretium, ut maleficiùm facias, & tunc quia in pari causa possessor est potior conditio cessat, aliàs contingit dantem tantum, ut si quis dederit meretrici, petitio non competit, ut ff. eod. l. iij. & C. eo l. mercalem, facilius est enim retinere quam petere. Licet enim meretrix sit, tamen noua ratione, id est nouiter excogitata, uel secunda facie non prima inspecta, non turpiter facit, quia accipit, cum meretrix sit. Porro si accipientem solum turpitudine contingit, conditio competit. Hoc fiet negatiue, ut si dederò ne hominem occidas, & adfirmatiue ut depositum reddas: hoc ita si antequam redderes tibi dedi, aliàs reddere non uolenti: secus si post redditionem dedissem, tunc enim mihi imputarem, & non repeterem, eis datur hæc conditio, & in eosdem, & in tantundem, quibus, & in quos, & in quid, & in quantum, superiores dantur, & tales quales sunt superiores conditiones. In summa notandum est, quod licet maleficiùm non admittere non sit turpe, tamen hoc ipsum uendere est turpe. Sed & illud notandum est, quod si iudici dederò ut pro me in bona causa iudicet, non repeto. Nam si iudex turpiter agit, & ego: licet enim iudicem non corrumpam, corrumpere tamen uideor, & ideo litem amitto, & ueterem & nouam, scilicet ut nec datum repetam, ut ff. eod. l. ij. Sed & illud sciendum est, quod si tibi non furi, ut fugitiuum meum indices, dederò, non repeto. neuter enim turpiter agit & nemo cogitur indicare. Si uero dederò, ut depositum, & commodatum, uel similem contractum redderes, repeterè ualeo. Nam & l. naturali teneris ad reddendum. Nec enim obstat ut repeterè non ualeam, cum sponte soluerim, nec enim dicendus sum sponte dedisse, cum aliter rem meam non possum recuperare. Sed & nihil solui, quia nil debui. Sed & si aliàs aliquid de meo dedi, ut id mihi restituatur, quod iudicio bonæ fidei est mihi debitum: non tamen condicione, sed bonæ fidei iudicio ago. Si uero aliquid dederò, ut mihi præstetur aliquid, mihi cõpetit stricti iuris actio ex stipulatu, & ex testamento duntaxat conditio, quæcunq; sit uarietatis ratio, ut ff. eod. l. ult. Item in summa illud notandum est, quod legitur ff. eod. l. ij. mulieri turpiter datum non esse restituendum, ea ratione subdita: quia possidentis melior fit conditio, ita debet intelligi, ne superioribus obuiet, ut sit datum non meretrici: tunc enim solus dans turpiter agit, sed meretrici ductrici, quæ apud montem Pessulanum dextraria nuncupatur. Item & illud sciendum est, quod si deprehensus in adulterio aliquid dederit, ne prodatur, ne ad curiam ducatur, ne occidatur: licet inspecta origine ciuili iuris quod originem intuetur, non condicet, ex æquitate tamen, quæ præualet, & præius prætorium, quod finem inspicit actio quod metus causa competit, ut ff. quod met. cau. l. neq;.

DE CONDICTIONE FVRTIVA. TIT. VIII.

Condicione ob turpem causam pertractata, competenter subiicitur de condicione furtiua, quæ actionem sumit à fure: licet non oriatur ex furto, tamen quia non est ex maleficio. Videamus itaq; unde nascatur, cui, in quem, in quantum, directa, & utilis conditio furtiua detur, & qualis sit actio: non enim nascitur ex contractu, uel quasi, quod noxaliter datur, ut ff. eodem l. iij. & quia in peculium datur, ut ff. eod. l. penult. non nascitur ex maleficio, uel quasi, quia non pro

non persequitur pœnam. Et quia datur in hæredem, etiam si nihil ad eum peruenit, ut ff. eod. l. penult. et l. in cōdictione, quia liber factus hac cōdictione non tenetur, ut ff. eo. l. si seruus, quia res subrepta, et eius extimatio ab uno fure præfita socios liberat, ut C. eod. l. j. Socij tamen socio nullo tenentur iudicio, quia malefactorum & nulla & fœda est communiō. Directa cōdictio furtiua soli domino datur, cuius res subrepta est. ergo licet patri nomine subtracti filij detur furti actio, non tamen cōdictio, nec enim pater dominus est filij. Matri neutra datur actio, non domino ut creditor, utilis datur cōdictio furtiua, id est incerti cōdictio, ut ff. eod. l. & ideo, & in alijs duobus casibus, id est, ubi quis sine causa obligatus, uel liberatus est, incerti cōdictio competit, ut ff. de. cōdict. si cau. l. ij. De hac cōdictione nusquam titulus legitur, sed de Triticaria, licet in Codice nihil habeatur, in ff. tamen titulus inuenitur, ideo dixerim hanc cōditionem competere ei, cui res subrepta sit, sed legatarius ab eo uindicat, nō condicit, ut ff. eod. l. sed nec. Sanè hæres eius cui res subrepta est, cum sit alter ipse, meo iudicio condicit. Quid ergo dicemus si commodatario res subripitur? dicunt quidam, quod solus dominus condicit: forte melius est, ut prædicti nondum condicant per cōditionem incerti. Datur autem illi cōdictio furtiua, quod dominus est utroq; tempore, & quo furtum perpetratur, & quo apud iudicem intenditur. ergo datur ita si dominium non amisit: hoc tamen ita, si per seruum factum est, puta si procurauerit, tunc enim cōditionem habere desinit: si uero alieno facto deserit esse dominus, puta si fuerit ad diuisionem prouocatus, cōditionem retinebit, ut ff. eod. l. & ideo. Datur in furem, & in furis hæredem, in patrem, si filius familiæ subtraxerit, in dominum quoq; & noxaliter & peculio tenus. Quod ergo ff. eod. l. v. legitur, nullū alium teneri nisi furem, & eius hæredem, subauditur in solidum. Non datur in ferentem opem, furtiua cōdictio: licet detur furti actio, ut ff. eod. l. vj. In hac cōdictione uenit res subtracta, si extat, si interijt quocunq; modo ante obligationem, uenit extimatio, uenit & inter esse, ut hæreditas deperdita, ut ff. eod. l. iij. Veniunt & fructus, ut ff. eod. l. in re. ueniunt & ea, quæ facta sunt, siue specificata ex re subrepta, ut ex argento pocula, & ex uuis musta, sub tali enim ratione hæc in materijs retro intelliguntur fuisse, & resolui posse. Ergo & in poculis æstimatio fiet, ut ff. eod. l. ex argento. Illud constat, quod hæc actio ciuilis est, stricti iuris, personalis, perpetua, non famosa anomala. In summa sciendū est, quod raptor, qui improbillimus fur est, hac cōdictione tenetur, fur autem manifestus cum à domino possessor apprehendatur, ita demū tenetur si fregerit effuderit, occiderit, ut ff. eod. l. siue. Illud sciendum est, quod si res furtiua fuerit sub cōditione legata, pendente cōdictione poterit condici. Sanè si post contestationem cōdictio contingit, absolutio fiet, ut ff. eod. l. si seruus.

DE CONDICTIONE EX LEGE, ET SINE CAUSA,
uel iniusta causa. Tit. ix.

Post cōditionem furtiuam, non immeritò adnectitur de cōdictione ex lege, & sine causa, uel ex iniusta causa, sunt enim irregulares. Sed ideo in fine ponuntur sine causa, ex iniusta causa, quia ut prædictæ cōditiones competunt, sic hæc competunt: sed non conuertitur. Competit cōdictio ex lege præsertim nec cautum est, eadem lege, sed nō dicitur quam, ut in suffragio & in donatione. Cui, in quem, in quantū detur hæc actio, & qualis sit ex superioribus colligatur. Cōdictio sine causa, & ex iniusta causa, in tribus casibus cōpetunt: puta ubi iniuste quis fructus meos percepit, & consumpsit. Sed & competunt

ubi causa ab initio nulla, semper remansit nulla: puta si quis spe futuræ numerationis se obligauerit. Sed & competunt, ubi ab initio causa iusta, intercedente solutione puta, facta est iniusta: tunc enim & frumenta & pignora poterunt condici, uel possessionis intuitu: sed & si non fuerint cōdicta, tenebunt inania, ut C. eo. Etiam his competunt, quorum res ad alios sine causa peruenerunt, & eorum hæredibus. In hos conditiones illæ ueniunt, quæ cum essent aliorum, sine causa ad alios perueniunt. ueniunt & naturales accessiones. ueniunt & usuræ, sed post litem contestatam. Illud constat, quod hæ conditiones tales sunt, qualis est conditio furtiua. In summa sciendum est, quod si fullo, uel commodatarius conuenti, amissorum uestimenrorum domino extimationem præstiterint, uestimentis postea apud dominum inuentis, poterunt extimationem condicere: uel forte si maluerint uestimenta, per quasi publicianam poterunt uindicare, ut ff. eod. l. si fullo. multo fortius si uestimenta habuerint, poterunt retinere. Quod autem dixi conuentum posse condicere, sic debet accipi, si nō fuerit condemnatus, uel si fuerit conuentus non iudicio, sed simplici uerbo: ut uos inquam conuenio ô Iudæi. Item in summa sciendum est, quod pecunia dotis nomine data, propter matrimonium de facto non de iure contractum, sine causa condicitur. nec enim turpis est causa, sed nulla, ut ff. eod. l. ult. ita tamen (ut puto) fit quod errauit uel actor soluit.

DE OBLIGATIONIBVS ET ACTIONIBVS.
TITVLVS X.

EXpositis omnibus conditionibus, & cæteris personalibus actionibus, subiiciamus de obligationibus, uerum quia tractatus de actionibus, & de obligationibus, pertinet etiam ad actiones, de quibus dictum est: & actiones, de quibus dicendum, de actionibus in medio inseramus. Quid sit actio ex Institutionum summa Mantuana, et quam multipliciter distinguatur, plenissime licet colligere. Item illud autem sciendū, quia sub hoc titulo generaliter agitur de actionibus, tam directis quam utilibus, & præsertim de utilibus. Ecce enim prima lege cauetur, quod si pecunia data fuerit, ut actio quæcūq; mandetur, etiā si mandata fuerit, & mandator postea decesserit sine hærede. hæres enim ut mandaret posset urgeri, antequam is litem contestatus sit, in subsidium is cui actio mandata est, poterit intentare. Ait enim Imperator, quæ si ita sunt utilis actio tibi competit, hæc autem ita intelligo, ubi numus, uel quid aliud datum est, cōtractu inito innominato: si uero data pecunia certa, contractus emptionis ergo nominatus celebratus est, ab initio utilis actio emptori suo nomine cōpetit. Idem si nomen in dotem datum, ut C. eod. l. ij. Idem si in solutum sit datum, ut Co. eo. & C. quant. fis. uel priuatus. l. ult. Ergo nominatus cōtractus potentior est, quam innominatus, nam & aliàs constitutionis missæ ad Aufidium Victorinum beneficium inducit contractus nominatus, non innominatus. horum autem utilium nominum sit dominus is ipso iure sine traditione uel quasi. idem in hærede, & legatario ab adita hæreditate. Amplius emptori nominis, & in solutum acceptori, ratione accessionis & sequale pignorum adnexorum, utilis hypothecaria datur, ut C. eod. l. si in, & l. si à creditore. Et in his utilibus nominibus nec traditio nec quasi interuenit. Generaliter de omnibus actionibus cauetur, negantes debitores non oportere armis terreri, sed petitore non efficaciter probante, uel quasi probante, res absolui. Conuictos autem confessione condemnari & iuris remedijs ad solutionem urgeri conuenit, ut C. eod. l. negantes. Generaliter quoque dicitur nomine liberorum hominum ob æs alienum obligatorum, nec retentionem,

nem, nec actionem regulariter cōpetere, ut C. eod. l. ob æs. Imò nouo iure creditor conscius tres pœnas patitur: amittit enim debitum, ac tantundē de suo præbet, homini libero retento uel parentibus, & corporaliter punitur, ut C. eod. l. authen. imò. In summa sciendum est, quòd ob debitū conductionis locator conueniendus non est: & econtra, ut C. eod. l. nimia, & l. ob causam. Sed nec conueniri debet ad quem peruenit pecunia mea, non per me, utpote non cōtrahentem secum, sed per contrahentem mecum, ut C. eo. l. bonam. Sed & illud sciendum est hodie prius excutiendos, uel pro excussis habendos, omnes debitores & principales, & ascendentes, quàm perueniatur ad pignorum extraneos possessores, ut C. eod. aũt hodie. In summa notandum est, quòd obligatione perfecta, non licet alteri inuito altero regulariter resillire, obligatio enim quæ ab initio fuit uoluntaria, postea fit necessaria. Excipitur præterquam in uino nondū degustato, & præterquam in negotio gratia tantū accipientis cōtracto, & præterquam in mandato. hæc enim re integra & reuocare, & reprobare licet.

VT ACTIONES ET AB HAEREDIBVS ET CONTRA HAEREDES INCIPÍANT. Tit. xj.

PRisco iure reprobato, cautum est moderno actiones ab hæredibus, & in hæredes incipere: ita tamen si nascuntur ex contractu, uel quasi, aliquando tamen nec hodie dantur in hæredes ut Institut. de perpetuis & tempor. act. quæ ex maleficio, uel quasi nascuntur: licet regulariter hæredibus tribuuntur. In hæredes non dantur, nisi quid ad eos peruenerit, uel ubi lis contestata, uel quasi, contra decessores fuerit, ut ff. de obligat. l. constitutionibus. Aliquando tamen hæredibus non dantur, nisi prius lite contestata, puta iniuriarum: etsi agitur de homine libero occiso, etsi quæ similes inueniantur, ut Institut. de perpetuis & tempora. actio.

NE VXOR PRO MARITÒ, VEL MARITVS PRO VXORÈ, uel mater pro filio conueniatur. Tit. xij.

SVprà in titulo tertio legitur, colonum ex contractu locationis conueniri nō posse, hinc sumpta occasione crederet forte quis propter nimiam conuentionem, & adfectionem, matrem pro filio conueniri posse, & uxorem pro marito, & maritum pro uxore, ideo audiamus in contrarium proditum. Et quidem mater pro filio uiuente conueniri non potest, etiamsi pro eo intercesserit: nisi filius matris creditor fuerit, sed nec pro eo mortuo: nisi ei successerit. Vxor quoq; pro uiro uiuente, etiamsi pro eo non suo creditore intercesserit, non conuenitur: nisi in dotalibus bonis mariti primipilarij non sufficientibus. Sed nec pro uiro mortuo uxor conuenietur, nisi pro eo intercesserit. Maritus quoq; pro uxore superstite non conuenitur, nisi pro ea intercesserit, sed nec pro ea defuncta: nisi ei hæres extiterit. Quippe certissimum est ex alterius negotio, uel delicto neminem obligari iure ciuili. licet aliquando iure ciuili. licet prætorio principaliter. licet aliquando secundariò directò: nisi in pecunia numerata. licet aliquando utiliter hæc ita, quandiu uiuit is, qui contraxit, nempe eo defuncto, eius hæres etiam utiliter, & directò experietur & conuenietur.

N

NE FILIVS PRO PATRE, VEL PATER PRO FILIO
 • emancipato, uel libertus pro patrono con-
 ueniat. Titulus xiiij.

Necq; filius familiâs, uel emancipatus, pro patre superstite conuenitur: nisi pro eo intercesserit, neq; pro eo defuncto: nisi quandoq; pro eo intercesserit, uel nisi ei successerit, ut C. de primipil. l. ult. Sed nec pater p filio emancipato conuenitur: nisi pro eo intercesserit, uel nisi ei successerit. Sed nec pro filiofam. delinquente pater conuenitur, sed nec contrahente: nisi de peculio, sed nec sic in matrimonio contra se celebrato. Pro quasi cōtrahente quoq; filiofam. ad minus pater conuenitur uel de peculio. Sanè pro filio ad munus uocato pater insolidum conuenitur, si expressim consensit, si præsens nō contradixit: alioquin tantum de peculio tenebitur, uel pro eo nisi expressim fideiusserit, uel nisi ei defuncto successerit, ut Cod. eod. l. patris. Patronus quoq; pro liberto, uel libertus pro patrono, secundum superiores distinctiones non conuenitur, ut C. eod. l. ult. In summa notandū est, quod iure nouo si quis alium pro alio uiolenter exegerit, extortum uim passo in quadruplum restituit, & actionem suā amitit, ut Cod. eodē. Item illud sciendum est, si proconsulis uxor cū eo proficiscens in prouincia deliquerit, speciali censura proconsul pro ea satisfacere debet, ut ff. de off. procons. l. iij.

AN SERVVS PRO SVO FACTO POST MANVMIS-
 sionem teneatur. Tit. xiiij.

Diximus suprâ alterum pro alterius contractu non obligari, eundem ipsum ut seruum factum quondam liberum, ex suo facto quandoq; non posse cōueniri. Et quidem distinguitur seruus amiserit negocium, uel perpetraverit delictum. Si seruus contraxerit, uel quasi, liber factus non conuenitur: nisi in administratione connexa perseuerauerit, uel nisi pecuniam pro libertate promiserit, uel nisi cum gesserit negocia defuncti, ex eius testamento dicto inofficioso, contra rigorem in libertatem rapiatur, ut ff. de nego. gest. & Cod. eod. l. iij. & Co. de pet. hære. l. ult. Vbi deliquit subdistinguitur, deliquerit in extraneum, uel in dominum. Si in extraneum directo liber factus conuenitur: nisi dominus noxaliter primò fuerit exactus. Si deliquit in dominum dominamūe, nec liber factus iniquietabitur. Excipi forte potest, nisi statuliber spe libertatis imminentem hæreditatem expilauerit, tunc enim actione in factum in duplum urgetur, ut ff. si quis test. liber iussus l. j. In summa notandum est, quod seruum in dominum delinquentem dominus poterit conuenire, non actione superiori, sed uerberatione, & criminum delatione, ut C. eodem. l. ult. Hæc est secunda iudiciorum, est & tertia simplicium uerborum, est & quarta locorum, est quinta pactorum conuentorum.

QUANDO FISCVS VEL PRIVATVS DEBITORIS SUI DEBITORES
 conuenire possit. Tit. xv.

Diximus in superioribus quod regulariter ex alterius cōtractu, quis nec cōuenitur, nec experitur. Ecce enim si debitor fisci uel priuati condemnatur, nec cōdemnati bona corporalia sufficiunt, missus fiscus, priuatusue, in quasi possessionem nominum sui debitoris, utiliter exiget: uel nomen illud, prout iudici cōmodius uidebitur, distrahet, ut ff. de re iudicata l. diuus. multo fortius si in

si in illa corpora condemnatus fuerit: ita tamen uera sunt quæ dicta sunt, si debitor principalis idonei non appareant, ut C. eod. l. non. & ira demum, si is qui conuenitur non inficietur se esse debitorem debitoris condemnati, ut Cod. eod. l. ij. & ij. Idem fiet si malignè inficietur, ut ff. de re. iudica. l. vj. à diuo Pio Latitantis quoque debitoris debitor similiter excutitur. In summa notandum est, quòd in solutum nomine dato creditor actione utitur, si sibi mādetur: alioquin suo nomine utiliter experitur, ergo aliud est nomē dare in solutum, quàm mandare, siquidem primum est, ut in solutum detur, secundum est ut mandetur, tertium est ut utiliter intendatur. Qualiter autē dare quo ad uerba sit aliud, quàm mandare subtiliores explorent. Item in summa sciendum est, quòd si sit mandatum, utriusque datur directā, & mandatum potest reuocari: nisi ut excipiatur, Cod. de noua l. ij.

DE ACTIONIBVS HAEREDITARIIS.   TIT. XVI.

EXposuimus suprā quòd alter ex alterius contractu regulariter nec experitur, nec conuenitur: nunc audiamus iure hæreditario in contrarium proditum. Ergo distinguitur utrum is ex cuius negotio directò agere uolo uiuat, an obierit: nam si obiit, & ei successi, directò & experior, & conuenior pro parte hæreditaria. Excipitur, nisi pignus ab uno ex hæredibus possideatur, ut C. eod. l. j. & ij. Idem si res commodata, uel deposita possideatur. idem fit si res indiuidua sit, ut si seruitus petatur, ut ff. si seruit. uindi. l. loci. hæreditariae autem actiones propriè dicuntur, quæ à defuncto, uel ab hæreditate, non ab hærede, cœperunt. Abusuè tamē hæreditarius debitor dicitur, quisquis ideo debitor est, quia hæres, ut Cod. eod. l. sub prætextu. In summa notandum est, quòd si creditor solus successerit debitori, prorsus confunditur actio: si cum alijs ab illis pro parte poterit exigere, nisi prohibitus sit petere, ut C. eod. l. ij. & vj. & C. de hæred. instituen. l. si compensandi. Item in summa notandum est, quòd hi qui succedunt in ius, id est hæredes, cōueniuntur actionibus hæreditarijs, non qui succedunt in rem, ut donatarij, legatarij, ut Cod. eo. l. ult. Item in summa notandum est, pupilli ætatem non differre exactionem aduersus se competentem, propter deuolutam ad se hæreditatem, ut Cod. eod. l. v. Item sciendum est, quòd hi qui succedunt in ius unius, id est hæredis conueniuntur actionibus hæreditarijs, nō qui succedunt in rem, ut donatarij, legatarij, ut C. eod. l. ult. Excipitur, nisi legatarij uenerint & rerum creditoribus obligatorum præcipua perceperint, ut Co. de iur. deliberand. l. ult. Superiora uera sunt si personalis conuentio sit, quippe omnes possessores: ergo & legatarij, hypothecaria conueniuntur.

EX DELICTIS DEFVNCTORVM IN QVANTVM
hæredes conueniantur.   Tit. xvij.

Distinguitur defunctus deliquerit in negotio, uel extra, ut rapiendo. Si in negotio, hæres etiā si nil ad eum peruenerit, in solidum urgebitur: non tamen semper in tantum, in quantū defunctus, si uiueret, urgeretur: puta in tutela in quodam casu, ut C. de hæred. tutor. l. j. & Instit. de act. Si extra contractū, uel quasi, defunctus deliquit, hæres non tenebitur: nisi ad eum peruenerit, uel eius decessorem lite contest, uel quasi, ut Co. eod. Quid ergo dicemus quod ff. ut bono. rapt. l. ij. § ult. legitur, prætorem nō esse pollicitum ut bono. rapt. actio nem, quia putauit sufficere conditionem? sic ex audio, licet prætor nō polliceatur, tamen datur, uel nec datur, si per conditionem exigatur.

N ij

EXposuimus supra, quod alter ex alterius contractu, ciuilitate & regularitate non conuenitur, sed nec iure prætorio: nisi dominus paterne, nunc audiamus qualiter hoc fiat. Etiam aliàs ex alterius negotio aliud conuenitur iure prætorio, & quia hoc fit per constitutionem pecuniæ, de constituta pecunia audiamus. Videamus itaque quid sit constituere, qualiter constitutio fiat, quis constituat, per quem, cui, quid constituatur, quis sit effectus constitutionis, & quæ differentia fuerit inter actionem nouam de constituta pecunia, & ueterem recepticiam, & qualis sit hæc actio. Constituere est debitorē se facere, hoc fit nudo pacto ualido, non stipulatione inutili: tunc enim nec ex stipulatu stipulator agit, licet uoluit, quia non potuit: nec de constituta pecunia, licet potuit, quia non uoluit, ut ff. eod. l. ij. Constituit pro debente is qui non debet, non impubes sine tutore, foemina non intercedens, paterfam. filiusfam. Constituitur quoque pro se quis, ut ff. eod. pro debente tantum constitutio fit: ita tamen si pecunia iuribus sit debita, id est uel naturaliter tantum, uel utroque modo, iure quippe sitis prætorium, ut exceptio non numeratæ pecuniæ, suppetit, constitutio non procedit. Constituitur debitum & purum, & conditionale, utrumque constituitur, & pure & sub conditione, ut C. eod. l. ij. Sanè conditionalis debiti pure constituti exactio deperit, si conditio deficit, & est hoc notabile, inest enim conditio tacita, ut ff. eod. l. id quod. Indebita non constituuntur. Constituitur creditori, & eius procuratori, tutori, curatori, ac pro filio pater, pro seruo dominus. Hic effectus est constitutionis ut quæ aliàs peti non poterant, facta constitutione, peti ualeant, ut ff. eod. l. ij. Competit autem exactio per hanc actionem, etiam si secus sit in stipulatione: demum post decem dies, quæcumque sit ratio, ut ff. eod. l. promissor. Olim tres differentiæ erant inter actionem de constituta, & actionem de recepticia pecunia, cum actio non nisi pro quantitibus competeat, recepticia etiam pro speciebus intendebatur. Item pecuniæ constitutæ actio, quandoque erat temporalis, recepticia semper erat perpetua. Amplius in recepticiam ueniebāt etiā indebita, per actionem de constituta pecunia nec olim exigebantur nisi debita. Verum actione recepticia exulare iussa, hodie tantum de pecunia constituta semper pecuniam, exigunt duntaxat, etiam debita etiam in speciebus consistentia. Ex prædictis colligere licet quia hæc actio est personalis, & tricennalis, & hæredi datur & in hæredem, ut C. eod. l. ij. & iij. Est & prætorica. In summa notandum est, quod personale remedium datur constitutoribus, sicut fideiussoribus, ut C. eod. l. ult. Sed sciendum est illud, quod constituuntur non tantum quantitates, sed etiā species, instrumenta quoque, ut C. eo facta quoque restituuntur, quia repente constituit, se fideiussurum, se pignus daturum, irrepit enim utilitas pignorum, alium quoque pro se fideiussurum constituit, liceat uideatur promitti factum alienum, ut ff. eod. l. si uero. Item illud sciendum est, quod dicitur procuratori posse constitui, ita debet intelligi, ut si constituatur ita, quod procuratori dabitur, & mandanti alij, nil agit: & est utilis, et per quam necessaria ista distinctio. Porro si ita constituatur, quod soluetur tutori, curatori, municipum actori, siue pupillis, siue adultis, siue municipibus, non distinguitur, & de constituta agitur à pupillis, ab adultis, à municipibus, ut ff. eod. l. eum. In summa notandum est quoque, quod ita demum hac quis actione tenetur, si personaliter de se pollicetur: alioquin impersonaliter de se loquendo non obligatur, ut C. eodem authent. si quando.

Via in causis quæ instituuntur per actiones, de quibus dictū, & per actiones de quibus dicendum, opus est ut audiamus de probationibus. Videamus itaq; quid sit probatio, unde dicatur, quis probare debet, quis non, cui probetur, & qualiter id, quod probatur, multipliciter distinguatur. Probatio est rei dubiæ per argumenta ostensio. dicta est probatio à probè aduerbio. probè enim agit is, qui probat. Is probare debet qui dicit, non qui negat factum. Negantis enim factum per rerum naturam, id est p̄ causarum consuetudinem, nulla est probatio, non dico quod nō possit probare, sed dico quod non compellitur probare. Ex quo enim causæ fuerunt, institutū est, ut probationis onus, actoris, non rei sit munus, aliquando tamen reo probare uolenti mos geritur, ut ff. eod. l. circa, aliquando quoq; ex necessitate ab actore in reum probationis primò transfertur molestia, sicut in sequentibus declarabitur. Negans ius ut emancipationem non ritè factam, probare debet, ut ff. eod. l. iij. Quod autem superius dixi incumbere probationem dicenti, non neganti, ita intelligo, si par sit utriusq; conditio, id est si ex altera parte creditum, nō præsumatur. Hinc locutio illa similis est. Actor rei forum sequitur, non reus actoris: nisi pro actore sit contractus uel delictum. Sub compendio regula prædicta intelligitur, nisi ex altera parte præsumatur, inquit, os aureum hanc regulā ex audio, nullo adhuc credito. ergo cōmodè scriptū est. ei incumbit probatio qui dicit, non ei qui negat: quasi scriptum fuisset, actori incumbit probatio, nō reo. Nam reus sæpe probare compellitur, nō actor: puta si reus excipit, ut de pacto, uel quasi excipit, ut de soluto, uel siquid aliàs pro actore faciat. Transfertur em̄ probatio ab actore in reum, aliàs propter delictum, aliàs propter præsumptionis admīniculum, aliàs propter personæ priuilegium. propter delictum ita, si actor dicit se indebitum soluisse, & reus negat se suscepisse: conuictus, quia suscepit, probare debet, quòd debitum accepit. Ratione præsumptionis transfertur probatio, si tutor qui nō administrauit, uel eius hæres probauerit, collegam qui administrauit, tempore depositi officij soluendo fuisse: eo enim probato, periculum pertinet non ad tutorem, qui non administrauit, sed ad curatorem. Cū is qui administrauit modo non sit soluendo, retro non soluendo fuisse præsumitur: & ideo is qui non administrauit, contrarium monstrare compellitur, ut Co. eod. l. iij. Ratione personæ transfertur probatio, si persona actoris priuilegiata dicit se soluisse indebitum, tunc enim is qui accepit ostendere debet se accepisse debitum: hoc ita, si totum qui soluit dicat fuisse indebitum, sin autem pro parte hoc dicit, etiam minor ad indebiti probationem artatur, ut ff. eod. l. cum de. Aliàs etiam in prædictis casibus actori incumbit probatio, non reo, tribus regulis interuenientibus, ubi est emolumentum ibi debet esse onus. actore non probante, uel quasi, reus obtinet. Res alienas possidens non nisi intentionem suam implenti restituere cogitur, ut C. de re uin. l. ult. Probandum est iudici, non aduersario: licet in Dialectica disputatione aduersario probetur, & aduersarius quasi iudex sit. Probatur id quod legitime in quæstionem uenit, & quod probari debet. ideo dixit legitime, quia si quæretur non de pecuniâ, non de crimine, iudicium non agitur. Ideo dixit id quod probari debet, quòd de re iurata & iudicata, regulariter amplius quærendum non est. ergo duntaxat quæstio legitima, quæ est quadrupertita, iudicio discutitur, id est quæstio facti, nominis, iuris, fori, argumentis probatur. Horum quædam sufficiunt, quædam proficiunt. Sufficiunt in numero legitimo non reprobati testes, instrumenta publi-

ca ritè facta. Instrumenta priuata in proprium præiudiciũ emissa, ut apochæ, antapochæ. Proficiunt priuatæ attestations, & annotationes, quibus quis dicit sibi deberi, uel aliquid esse, uel non esse, hoc enim non sufficit, licet à moriente dicatur, sed proficit. Excipitur nisi testator iurauerit, se minus reliquisse, quàm dixerit: tunc enim præiudicabitur hoc omnibus, præsertim filijs, non creditoribus: id enim quod testator dixit, uel iurauit, hæres dixisse creditur uel iurasse, quod est alter ipse, ut authen. de iureiurando à moriente præsti, ita authent. intelligo hæredes non debere inquirere, si opus sit laboriosa inquisitione, siquid subtractatum sit, ne decessores se ipsos inueniantur de periurio arguere. Cæterum cessante agone, & laboriosa inquisitione, siquid subtractum apud cohæredem inueniatur, ab alio rectissimè partialiter postulat. Porro etiam post patris iuramentum, filij inquirere poterunt amplius esse apud extraneum, quàm à patre fuit iuratum. Præsumptiones quoque nõ sufficiunt, sed proficiunt, ut testes unus cum suspicio iusta adest. Quandoque scripto, interdum etiã ex sola præsumptione: nisi ante contrarium probetur, quàm sententiã detur, ut si chirographum inueniatur cancellatum. Si expresse scriptis se debere quis cauerit. Si post tres scriptas denunciations cum uxore aliena quis colloquium habere inuentus fuerit ut C. de non numerata pecunia, authen. generaliter. Aliàs uerè probatur, aliàs quasi probatur: sicut aliàs excipitur, aliàs quasi excipitur: & sicut aliàs quis est uerè prædo, ut C. unde uil. si quis in tantam, aliàs quis licet propriè nõ sit prædo, censetur & punitur ut prædo, ut Co. unde uil. non ab re, & l. cum quærebarur. In summa notandum est, etiam per quæstiones rem dubiam aliquando probari. Item filius si neget se in patris potestate constitutum, probare debet se fuisse emancipatum, ut ff. eod. l. si filius. Item per pactum de non petendo factum, si debitoris hæres conuentus excipit, non ipse, sed petitor probabit: quod nõ de debitoris conuenerit hærede, ait Celsus, hoc ideo: quia plærunque tam hæredibus nostris, quàm nobismetipsis cauemus, ut ff. eod. l. si pactum. Ut puto melius dici potuit, quia creditor contra hæredem debitoris, qui excipit, replicationem obijcit: sed qui excipit & dicit se non respondisse, nõ probat, sed is qui agit ut ff. eod. l. quoties. Hoc ideo quia qui excipit, simpliciter factum negat. Item illud sciendum est, quod sicut legatarius probare debet, defunctũ scisse alienam se rem legare, uel quid simile, ut duplicaret uoluisse: ita hæres nõ legatarius probare debet defunctum uoluntatem mutasse, ut ff. eod. uerius l. eum. Item illud sciendum, quod propter iustam præsumptionem iudex absoluit, ut ff. l. procul. Sententiã ergo datur per probationem ut per instrumenta, per testes aliàs per præsumptiones, aliàs per consentientem famam, propter præsumptionẽ iustã, aliàs ex eo solo, quia iudici liqueat, puta ut lenonem repellat, suspectum tutore remoueat. In summa quoque notandum est, quod probatio uincet præsumptionem, ut ff. quod met. cau. l. non est. Præsumptio quoque per aliam præsumptionem uincetur, ut supra quod met. cau. l. nõ est. Siquis ei, qui usque ad certum modum capere poterat, reliquit: deinde ita dicit, multa alia quæ mihi pertulit, eidẽ do lego. hoc in casu, is, pro quo ubicunque præsumitur, succumbit: nisi probauerit prædicta ex ratione sua ad testatorem peruenisse, uideatur enim eò quod ille plus capere non poterat, in fraudem legis hoc in testamento adiecissee, ut supra eo l. qui testamentum. Est autem præsumptio aliàs legitima, ut C. ad Mace. l. ult. & Co. de pig. act. l. ult. hæc infringi non potest, ut ff. quod. met. causa l. ult. & de pignorat. act. l. ult. In summa notandum est, quod hæc non sufficiunt, priuata & propria scriptura creditoris, honorum culmina, uelut ad fratrem missa epistola, Arbitrarius petitus pro ancilla, nuda adseueratio, uel ementita confessio, uiolenta detrusio, instrumentorum subtractio, neque liberorum coniuuentia con-

iunctis

unctis necessitudine præiudicat, ut Cod. eod. l. cum te l. neq; & l. non & l. uis l. siue l. ad probationem. In summa notandum est quoq; illud, quod & in accusationibus opus est probationibus luce clarioribus, siue instrumentis indubitatis, siue testibus uiginti annis non minoribus, ut Cod. eod. l. ult.

DE TESTIBVS. TITVLVS XX.

Explicauimus de probationibus in genere, nunc audiamus de ipsis per species: & quia probationis duæ sunt species, testimonia, & instrumenta: & dignior est testium uox uiua, quam instrumentorum uox mortua, de testibus primò loquamur. Videamus itaq; sit ne priuatum, uel publicum testificandi officium: Et qui excusentur, ne testificentur, qui reijciantur, qui admittantur, qui cogantur, quando debeant iurare, & qualiter, & quoties produci possint. Et quidem constat quod testificandi officium publicum est. Coguntur enim testes ut testificentur, & recognoscant signa sua, ut ff. de tabu. exhi. l. penult. & Cod. eod. l. parentes & l. libertorū, nam & nominatim ad honores tutelæ suæ extra ordinem pignoribus captis cōpelluntur. Sanè furem indicare nemo cogitur: quippe pretium inuentionis ritè quis accipit, ut ff. de præscriptis uerbis l. solent, & ff. de furt. l. falsus, nec enim seruum fugitiuum celat qui non indicat. Excusantur à testimonio quidam propter morbos, quidam propter adfinitatem, uel cognationem, focer contra generum, uel econtra excusatur, id est, non cogitur, sed admittitur, ut ff. l. lege. & l. inuiti. Sunt multi alij qui reijciuntur, aliàs ipso iure, aliàs per officium. Ipso iure impuberes, & in accusationibus xx. an. minores, & in iudicio publico damnati, & priuatis quibusdam: & qui in uinculis publicis habentur, & qui, ut cum bestijs ut depugnaret, se locauerit: & qui palam corpore quæstum fecerit, & qui ob testimonia pecuniam acceperit: parentes quoq; & foeminae contra filios etiam emancipatos non audiuntur: nec econtra, nec mulieris in testamentis, nec aliqui in re sua uel principaliter uel secundariò: exceptis legatarijs, nec hi qui in alia causa etiam ciuili, quondam testimonium dixerunt in eum, in quem modicè gestiunt. Sed nec hi, qui de domo propria producentis producuntur, ritè testificantur, sed neq; patroni causarum illis quibus patrocinati sunt, testimonium dicunt: forte nec contra eos, ut ff. eod. l. ij. & l. testis l. nullus l. quæstum l. ex eo l. ob carmen l. produci l. testes l. mandatis. Officio iudicis repellitur effrenata testium multitudo, ut ff. eod. l. j. Repellitur amicus & ualde inimicus, ut ff. eod. l. iij. aliquando tum inimicus summæ opinionis admittitur, ut ff. de quæst. l. j. Item officio iudicis repelluntur & hi, qui unū & eundem sermonem præmeditatū dixerunt, qui falsa uel uaria testimonia dixerunt, uel utriq; parti prodiderunt: quapropter à iudicibus puniuntur, ut ff. eod. l. qui falsa. Cæteri coguntur. Episcopi tamē iurati testimonium dicant: nec admittuntur, nec coguntur Hæretici uel Iudæi contra catholicum: nisi in casu unico, nec apostatae qui sunt plus quam causa magna, ut C. eod. authen. sed & si quis. Iurare debet prorsus ita esse, id est se uidiisse, & audiuisse, & sub præsentia sua solum fuisse, ut C. eod. l. testium. Iurare quoq; debent ea parte præsentem, uel contumaciter absente, contra quam producuntur. Item illud sciendum est, quod seruus non ideo minus iurare debet, si seruus dicatur, qui libertus creditur, instrumento libertatis exhibito, & causa criminis erat cœpta, prius finiatur quam iuret. Si uero ex lite pecuniaria, uel aliter est odiosus testis dicitur, illico testificetur, ut Cod. eod. authen. si testis. In omni iudicio: nisi amplior numerus exigatur, sufficiunt duo. Produci possunt testes ad omne iudicium ab eodem, et in eundem, in

N iij

quantum forte licet: & non nisi duplex, & uix duplex dilatio datur. Quippe in una & eadem continuata cognitione, testes & iidem & alij saepe possunt produci. Plus quam quatuor quis producere non potest. Quatuor potest producere ubi nulla data est dilatio, siue negata: uel ubi data est, uel una, uel alia: sed tamen non semper quis potest producere quater, quia licet quater, non tamen sequitur quod semper quater. Nam si negata est dilatio omnis, uel post primam secundam, uel post secundam tertiam: siue antea nec semel quis produxerit, siue semel, siue plus quam semel, amplius producere testes non potest: nisi appelletur, uel nisi iudici iudex subrogetur. Ergo quandoque tantum semel, quandoque etiam plus quam semel: uel bis, ter, quater, sed non plus quam quater. In summa notandum est, quod nec serui, nisi quandoque in testamentis, nec infamis, testificantur: nisi forte in criminibus maximis, nec iudices durante causa, in qua sunt iudices: sed nec mediatores nisi utraque parte uolente. Sed nec testis unicus ut secundum eum iudicetur audiatur, sed per eum quandoque multum praesumitur, & est argumentum, ut ff. de iureiuran. l. si duo. Primum testes inuerti ultra dies xv. non sunt detinendi. ut C. eo. l. si quando. Quid dicemus, si testibus productis uelit ne petere testes uiuentes iterato produci, nec eorum testationes, ueluti nunc in iudicio factas admittere: hoc ultimum in testibus defuncti necesse habet facere: testes tum etiam mortuos, & eorum dicta, poterit arguere: nec enim expetit uindictam, sed laborat ad repulsam, ut C. eod. l. ult. hi debent testificari quorum fides non uacillat, ut ff. eod. l. j. Qui non excusantur, nec iure reijci possunt, utique coguntur. Est enim hoc edictum prohibitorium, sicut de procuratoribus, ut ff. de procurat. l. mutus. In causa criminis, testium praesentia non testimonijs utendum est, ut ff. eodem l. iij. & C. de fide instrum. l. iudices & authen. apud. Item in summa notandum est, in causa criminis magistratus si sunt praesentes, testimonium dicere compelluntur. Item si plures ab utraque parte producuntur, his credendum est, qui testimonia non proximiora dixerunt, non enim ad multitudinem respici oportet, sed ad paucitatem etiam testium, quibus ueritas adsit, ut ff. eo. ob carmen. Executores quoque ut rogati repelluntur, ut ff. eod. l. ult. Item illud sciendum est, quod licet non generaliter in contractibus, uel quasi, testes ad contractum oporteat acciri, ubi tamen soluitur debitum in scriptis contractum, opus est, ut testes sint rogati. Idem est, si post solutionem uere celebratam, uel quasi, creditor dicit factam fuisse, testes rogati intersint confessioni creditoris dicentis sibi pecuniam solutam esse. Idem si debitor profiteatur pecuniam a se debitam esse, quippe tunc testes quinque quandoque rogati exiguntur, ut authen. In summa amplius notandum est, quod examinatio testium, non per leges, sed per Danielem introducta est, a Salomone legatorum repetitio, cum Susanna ait, Hic filius meus uiuit, tuus autem mortuus est, & haec alia dicit, imo tuus mortuus est, meus autem uiuit, & postea sententiam tulit, per dominum quoque in terra scribentem, forma scribendi sententias introducta est, & per eundem inductum est, ut iudex non nisi per allegata iudicet, nisi alias nouerit ueritatem. Amplius sciendum est, quod nusquam legi, quod si quis aliquid uiderit ante pubertatem, possit de eo testificari post pubertatem. Et nusquam legi, quod testes debeant iurare, quod dicent contra eos, qui produxerint se. Et nusquam legi in legibus quod alter testis alterum audire non debeat. Et nusquam legi, quod seruus olim de eo quod uidit, quod cum seruus esset, possit liber factus testimonium reddere, nisi in testamentis. Et nusquam legi, quod unus testis admitti debeat, uel ad praesumptionem. Et nusquam legi, quod consobrinus pro consobriano possit, uel non possit, uel uolens uel nolens testificari, uerum legi ne ei inuito, testimonium denunciatur contra consobrinum. Si inferatur ergo, si uoluerit pro eo testificabitur: respondeo, non sequi-

sequitur. Et nusquam legi quod coniunx pro coniunge possit, uel non possit testificari. Et nusquam legi de testibus reprobatis quod possint, uel non possit, testificari in alio iudicio. Et nusquam legi quod tempus & locum semper & cotidie dicant. Et nusquam legi, quod testis productus pro aliquo capitulo, non possit etiam à producente, in eadem causa produci super alio capitulo. Et nusquam legi, quod is contra quem testis productus est, non possit postulare, ut eū sibi liceat, etiam in eadem causa, pro se producere. Et nusquam legi, quod is qui produxit duos pluresque testes, possit iudici dicere quod ad alios produceret aut non. Et nusquam legi, quod quis tempore negocij, uel delicti probet, nunc improbet, debeat admitti. Et nusquam legi, quod super uno quoque capitulo, quaternaria productio possit fieri.

DE FIDE INSTRUMENTORVM, ET AMISSIONE EORVM,
& apochis, & antapochis faciendis, & de his, quæ sine
scriptura fieri possunt. Tit. xxxj.

Explicito tractatu probationis, quæ inducitur per uocem uiuam, subiiciamus de ea probationis specie, quæ fit per uocem mortuam, id est per scripturam. Videamus itaque qualiter conueniat, & differat, quid intelligatur hoc nomine instrumenti, unde dicatur instrumentum, quot sint genera instrumentorum, & qualiter instrumentis fides imponatur, & per quos. Regulariter idem possunt uox uiua & mortua, ut C. eo in exercendis. Potentior est uox uiua in testamentis: sed si testes plures ab eodem producti, uana dixerint, his creditur, qui uerisimiliora protulerint: e contra in chartis contrarijs ab eadem parte prolatis, ut C. eo. l. scripturæ, hoc tamen intelligo ad producentis commodum. Potentior est uox mortua quam uiua in multis. Ecce enim in emphiteusi, in donationibus ultra quingentos solidos, & C. si minor se maio. dix. l. iij. et C. de testi. l. testium, & C. de non nume. pecu. l. generaliter, & C. de suffragijs, & in testamento cæci. Et tabellionis instrumentum sufficit, licet eius non sufficiat testimonium, nam & testator rumpit testamentum, si rumpit limum: non ita, si tantum dicit testamentum se nolle ualere. Et censuales professiones & acta testibus esse potiora senatus censuit, ut ff. de probat. l. census. Instrumentum hic appellatur quod scriptis continentur, aliàs quidquid instruit, ut ff. eod. l. j. Dicitur est autem instrumentum ideo, quia per id instruimur. Instrumentorum quædam sunt publica, quædam priuata. Publicum tribus modis dicitur, aliàs forma, & non utilitate, aliàs utilitate & non forma. lectoris diligentia sibi quærat exempla. Item publica dicuntur instrumenta, non tantum ea, quæ per tabellionem conficiuntur, sed & ea, quæ acta siue gesta uocantur. Item instrumentorum quædam sunt priuata omnino, & nullo modo publica, omnino & nullo modo priuata, quædam priuata & publica sunt. Instrumentis fides imponitur, ut faciant fidem, & per testes, & per literarum comparisonem. Hij autem comparabunt literas cum literis, qui comparare nouerunt, & iurabunt, quod sine malicia comparabunt. Fit autem comparatio ex quinque generibus instrumentorum. Ex his instrumentis quibus aduersarius tantum utitur, ritè pro te comparatio fit. Item ex charta quæ profertur ex archiuo publico, & habet testimonium publicum. item ex forensibus instrumentis, item ex publico. Aliàs item ex chirographis trium testium subscriptiones habentibus: si tamen de his dubitetur, omnibus iurantibus testibus, uel ex duobus, chirographa probabuntur, ut in authen. de his qui ingred. ad appell. § si uero etiam ex publicis: si forte testes non iurauerint, per collationem aliarum tamen literarum fit comparatio. Quid ergo dicemus, quod testes quando iurant,

an de sola subscriptione aut totali confessione iurant? ut iurent de totalitate, non uidetur quod possit procedere: uix enim contingit ut testes totaliter instrumenta conscribant, sed & scribunt cum anfractibus. Sed & cum testes sola subscriptione iurant, non uidetur quod recte comparatio fiat. Si tamen contractus in ciuitate fiat soli comparationi non credetur, ut C. eo. l. etsi. Probatur instrumentum falsum per eum contra quem producit, si apparet in prima figura: nec is, qui producit, necesse habet probare quod sit uerum. Porro si non est in prima figura cum sit iudici suspectum, a producente probandum est, quod sit uerum, ut C. eod. l. penult. & C. de fal. l. ult. In summa notandum est, quod iudex non debet alligare animum suum ad unicam probationis speciem, ut ff. de testi. l. iij. Exceptis ergo casibus, qui excepti sunt, non obest, siue instrumenta non fuerint confecta, siue facta fuerint perdita: dummodo fides aliis esse possit comperta, siunt enim scripturae non ut per eas ueritas subsistat, sed ut per eas ueritas probetur, ff. eod. l. in re, & ff. de pigno. l. contrahitur, & C. eo. l. j. & l. statum, & l. instrumentis, & l. cum instrumentis, & l. emancipatione, & l. non. Item in summa notandum est, quod licet is qui produxit instrumentum, probauerit aduersario illud esse uerum, tamen de calumnia iuranti, & dicenti quod probabit esse falsum, exhibendum est, caeterum si hoc non fecerit reputabitur falsum, licet probatum sit uerum: hoc ita nisi possit iurare quod non possit exhibere, tunc charta probata opitulabitur, licet modo falsa dicatur, nisi forte is qui falsam dicit, testetur, & quod aliud in instrumento continebatur quam iudici suasisit, aut quia alio modo negocium intercesserit. Ex his quae dicta sunt colligetur, quod licet quis produxerit instrumentum quod probauerit uerum, aduersarius eius audiat, si uelit probare falsum. Et est hoc notabile. In summa notandum est, quod apochae quae sunt de recepto, & antipochae quae sunt de soluto, ad fidem sufficiunt, licet sint priuatae scripturae. Tribuit autem apocham creditor debitori, locator conductor, & uice uersa retribuenda est, si petatur antipocha, si tamen non petitur, uel petita non tribuitur, non oberit, ut C. eo. l. plures. Item in summa notandum est, quod si quis ex instrumento conuenitur, non conueniendus est ex indice, id est exemplo quod sumitur, sed ex authentico exemplari, a quo sumitur, ut ff. eod. l. ij.

PLVS VALERE QVOD AGITVR QVAM QVOD
simulatè concipitur. Tit. xxij.

Regulariter plus ualeat quod agitur, quam id quod simulatè scribitur, ergo ueritate reuelata disceditur a scriptura simulata. Fit autem simulatio tribus modis, de persona in personam, de causa in causam, & de utroque. Simul de persona in personam in hunc modum, puta si quis emerit, & alium emisse scribi fecerit, de causa in causam si quis uendidit, & se donasse per scripturam iactauerit de utroque simul si Titius uendidit, & scriptura perhibet quod Seius donauerit. Interdum tamen plus ualeat quod scribitur, id est quam quod agitur, ut ff. de usufruct. legat. l. si alius. Quandoque neutrum ualeat, puta maritus uxori donauit, & scriptura uenditum dicit, non ualeat donatio: licet id agatur, quia de iure non agitur, ne simulata uenditio &c. Item aliquando falsitas ueritatem uincit, puta si iudicatum iuratum sit. Sed & si testator dixerit, Titio do lego: quia negocia mea curauit, licet Titius non curauit, non ideo tamen minus legatum petere poterit. Simulatio quoque transit in ueritatem, puta si quis spe futurae numerationis se accepisse cauerit, cum non acceperit, & iugi biennio tacuerit.

DE COM.

Expositis personalibus actionibus, uel certis conditionibus, quibus præci-
 se oportere dari intenditur uel fieri: transeamus ad incertas, quæ ad interese
 competunt, & quia hæ ex contractibus nascuntur, & eorū quidam rebus con-
 trahuntur, quidam ex consensu cōtrahuntur, de his qui rebus cōtrahuntur, pri-
 mō audiamus. Et quia contractus, qui re contrahuntur, interponuntur interdū
 gratia dantis tantum, ut depositum: interdum gratia accipientis tantū, ut com-
 modatum: interdum gratia utriusq̃, ut pignus, de cōmodato primō loquamur.
 Videamus itaq̃ unde commodatum dicamus, qualiter contrahatur, à quo com-
 modetur, cui quid commodetur, quæ actiones ex commodato oriuntur, ex qui-
 bus, & in quos, & in quantum dentur, & quales sint. Dicitur est autem cōmo-
 datum quasi commodo utentis datum, id est ad usum cōcessum: commodo in-
 quam illi ad quod commodatarius sibi commodari petijt: licet aliquando occa-
 sione commodati commodatarius damnificetur, ensem puta sibi cōmodatum
 in prelío assumpsit & hominem forte occidit. ergo & pecuniam & animam per-
 didit. Re contrahitur commodatum ut mutuuum, depositum. Commodatur au-
 tem à domino quoq̃, ut ab homine si possidet. Amplius & furi, & prædoni cō-
 modantibus debet commodatum restitui: licet enim nemo quod suum nō est,
 possit pignerare, potest tamen commodare & uendere. Commodatur seruo, &
 homini libero, siue patrifamiliās, siue filiofamiliās, ut puberi, & impuberi. Im-
 pubes tamen licet obliget, non obligatur ex contractu suo: nisi ex dolo suo,
 uel nisi dolo locupletior inueniatur, ut ff. eod. l. iij. Commodatur res mobilis, se-
 mouens, commodantur etiam imobilia, pecuniæ quoq̃ ad pompam commo-
 dantur, quantitates quoq̃ cæteræ sed rarissimè, ut ff. eod. l. iij. & iij. Incorpora-
 lia commodari me legisse non memini. Ex contractu commodati, tres oriuntur
 actiones, directa, utilis, contraria. Directa competit commodatori, & eius hæ-
 redi: commodanti inquam rem suam alienamūe. Datur in commodatarium,
 & eius heredem, utilis datur ubi non uerè commodatum est, sed per interpreta-
 tionem: puta ubi pupillus commodat, ubi quasi commodatum restituitur.
 Sed & meo iudicio amicus qui ex amici stabulo propria autoritate equum acce-
 pit, & est usus eo, utili commodati cōuenitur. In hac uenit primo ut res commo-
 data restituatur, & nō deterior, nec enim res proprie dicitur res reddita, quæ de-
 terior sit reddita, ut ff. eod. l. iij. uenit & partus & foetus rei commodatæ. uenit
 & dolus, etiam si in contrarium conuenerit. uenit & culpa leuissima dum in eo
 contrarium non conuenerit: Hoc inquam intelligo non regulariter. Contrahi-
 tur commodatum interdum gratia accipientis tantum per pou. contrahitur gra-
 tia dantis tantum, puta si ita conuenit: puta si uxori commodatur, ut cultior du-
 catur dolus tantum præstatur, ut ff. eod. l. si ut. Interdum gratia utriusq̃ commo-
 datur, puta ubi amicus communis ad cœnam inuitatur, & dolus & culpa de iu-
 re communi præstatur, ut ff. eod. l. in rebus. Porro nec casus fortuitus, nec natu-
 ralis præstatur, nisi uicio commodatarij contigerit, uel nisi id conuenerit. Con-
 traria competit & commodatario, & eius heredem, in commodantem & eius hæ-
 redem, puta siquid utiliter impensum est in re commodata, per contrariam repo-
 scitur. Si intempestiue commodatum reuocatum est, contraria agitur, si per id
 quod commodatum est, damno commodatarius adficiatur, contrario iudicio
 experitur: adiuari quippe nos non decipi beneficio oportet, ut ff. eod. l. in com-
 modato, ergo si seruus fur à te mihi commodatus furtum mihi fecerit, contra te
 scientem ad interese experior, ignarus noxæ dedendo uel delinquendo libera-
 beris, ueniunt & usuræ pecuniariæ in rem cōmodatam erogatæ. Cōtraria com-

modati actio sicut et cætera, quæ dicuntur contrariæ, sine principali potest moueri, ut ff. eod. l. in commodato. § ij. Illud constat quia hæ actiones personales sunt, & perpetuæ, et bonæ fidei, ut ff. eo. l. in com. § iij. Traduntur hæredibus, & in hæredes, sed duntaxat pro parte hæreditaria: excipitur, nisi forte unus hæres totius rei restituendæ facultatem habeat, nec id faciat, ut ff. eod. l. iij. uel nisi ex facto hæredis agatur, tunc em̄ in solidum ipse condemnatur, ut ff. eo. in commodato §. iij. In summa notandum est, quod pater et dominus non nomine culpæ propriæ, sed nomine duntaxat doli proprii in re commodata seruo filio, conueniuntur, ut ff. eod. l. iij. Illud quoq; sciendum, nemo commodando possessionem amittit, sed nec proprietatem, ut ff. eod. l. rei: nisi forte oblatam litis extinctionem susceperit, tunc enim rem offerentis facit, ut ff. eod. l. si ut § ij. Item in summa sciendum est, utilis actio commodati ratione personæ decernitur. Ecce enim si libero homini bona fide mihi seruienti commodauero utili commodati ago, ut ff. eod. l. si is. Item illud sciendum, quod legi eum, qui carucham, uel lecticam commodauit, de singulis partibus non rectè acturū, ut ff. eod. l. in commodato § penult. non rectè intelligo, id est non directè: cur enim unam partem reposcere, aliam derelinquere quis non poterit? In summa quoq; notandum est qd si rem cōmodatam perdidit, & pro ea pretium non condemnatus solui. & res postea in potestatem cōmodantis peruenerit, uel rem uel pretium arbitrio meo mihi præstare cogitur contrario iudicio, ut ff. eod. l. in commodato. Ergo si res ad me peruenerit, uel rem illā potero retinere. Porro per iudicis sententiam extinctionem dependi, aliàs quoniam quæ repetere non ualeo, nō meum sed commodantis erit arbitrium. Illud quoq; sciendum est, quod si rem mihi commodatam commodator furrupuerit, & cum nescirem ab eo mihi esse subreptam: condemnatus eius pretium solui, hocq; propter rei iudicatæ autoritatem non repeto, sed contrarium commodati iudicium intendo, ut ff. eodem l. rem.

DE PIGNORATICA ACTIONE.   TIT. XXIII.

Quoniam ex contractu pignoris qui re contrahitur, actio pignoratitia nascitur, de ea audiamus. Nempe etiam consensu solo pignus contrahitur, ut hypothecaria oriatur: hac significatione in viij. de pignoribus agitur. uideamus itaq; quando actiones istæ competant, scilicet directa pignoratitia actio uel contraria, quibus, in quos, in quantum, & quales sint. Directa pignoratitia cōpetit regulariter, soluto debito, inquam, uerè & naturaliter, uel creditori, uel eius uoluntate alij: cōtra eius quoq; uoluntatem. Nam si ego mei creditoris creditori soluero pignori intendo. Idem si alius pro me soluerit, simplici pacto & iuramento præstito à me debitori, quia nihil debeo, pignoratitia mihi quæritur actio. Per iuris interpretationē quoq; quasi celebrata solutione, pignoratitia competit actio, uel utilis, si debitori sit acceptolatum. Fructus quoq; perceptos, & quos percipere potuit, & damnum à creditore in pignore datum, pignoratitiam inducit. Per iuris figmentum: nisi aliud conuenierit, ut C. eodē. l. j. & ij. Sed & qui paratus est soluere, pignoratitiam potest intendere, ergo nō tantum post solutionem sed ante. pignoratitia competit: puta si pecunia spe numerationis cauta, non fuerit numerata. Huius rei argumentum perhibet, quod legi debitorem ante solutionem pignoratitia posse agere, si creditor ex industria debitori ædificantium instrumentum non exhibuit, & ideo minorem locum ædificauit debitor, ut ff. eod. l. ult. § j. Ergo regulariter post solutionem, uel post id quod habetur pro solutione, pignoratitia datur. Sed & antequam est solutum (sicut est dictum) interdum post solutionem, cessat, puta si chirographaria debeat

beat^{ur} pecunia, uel si à debitore creditor pignus emerit, ut ff. eod. l. aliena. Directa pignoratitia pignoranti rem propriam, alienam quoq; domini uoluntate, si ue præcedente, siue sequente, siue debitor soluerit, siue alius pro debitore soluerit, uel uolente uel nolente. Ius quoq; ipsum pro debitore solutionem celebrat, ueluti si creditor pignoratam ancillam prostituit, ut ff. eod. l. eleganter § ultimo uel utilis pignoratitia datur ei, qui pignorauit rem alienam sine domini consensu. Dantur prædictæ actiones, id est pignoratitia directa, utilis, debitoribus & eorum hæredibus, tutori quoq; & curatori, et procuratori: si tamē ei fuerit mandatum, directa pignoratitia competit, si nō, pupillo, & adulto, ut ff. eo. l. si rem & l. solutum § ult. uenit in has actiones ut res restituatur, non facta deterior. ueniunt & fructus percepti, & qui percipi potuerunt: aliās restituendi, aliās in debitum computandi. ueniunt & foetus & partus. ueniunt & lucra pœnarum à nō debitoribus extorta, ut ff. eod. l. si pignore. ueniunt & damna in pignore data, per creditorem, uel per alium, creditoris dolo uel culpa lata, leuiue, ut ff. eod. l. si cum uenderet & l. ea. Item si uendito pignore creditor aliquid ultra debitum habuit, ad usuras quoq; tenebitur: puta si id foenerauit, si in suos usus cōuertit, si tardius superfluum restituit, ut ff. eod. l. quamuis. Contraria pignoratitia creditori datur, & eius hæredi, in debitorem & debitoris hæredem, tribus in casibus: si in pignore utiliter impenderit, sicut enim debitor delicatus nō placet, ita onerosus creditor displicet, ut ff. eod. si seruos. Idem fiet, si à debitore deceptus rem alienam pignori datam, nec ad modicum æris alieni pignori creditor accepit, ut ff. eo. l. tutor l. si quis. Sed & contraria competit, si debitor id quod obligauit, aurum esse adfirmauit, creditore imperito cum esset æs, de stellionatu quoque poterit accusari, quia sciuit, ut ff. eod. l. si rem l. tutor l. si quis. Sed & mirabili & notabili modo, cōtraria pignoratitia creditori datur, quia reddidit pignus debitori, qui fefellit creditorem, non restituenda pecunia cominus, sicut promissit, ut ff. eod. l. iij. Illud constat quod priuatae actiones ciuiles sunt, bonæ fidei, personales, perpetuæ. In summa notandum, quod licet conuenerit, ut creditori liceat pignus uendere, non tamen cogit uendere. porro idonea cautela sibi à debitore præstita, compellitur debitori uendere & dare, ut ff. eod. l. quamuis. Item si creditor, cui plura mancipia pignorata sunt, quædam ex illis uendidit, ut euictionem eorum præstaret, & creditum suum haberet, non uendita loci pignoris retinere poterit, donec de indemnitate ei caveatur, ut ff. eo. l. si necessarias. Item illud sciendum est, quod omne debitum oportet esse exolutum, aut eo nomine satisfactum ut pignoratitia nascatur, id est intendi possit, ut ff. eo. Item illud sciendum est, quod si quis pignoratitia non recte egit, id est si nondum obtulit, tamen si postea in iudicio offerat, recte agit: ac si aperte diceretur, non aliter, nisi in hoc casu quia nō recte deliquit agendo, ut ff. eod. l. si rem. §. ult. Sed & illud sciendum est, quod si creditor, idemq; pignoris uenditor, cum emptore pepigerit, ut debitori liceat pignus recuperare: profectò poterit debitor utiliter uindicare, aut in factum actione aduersus emptorem agere, ut ff. eod. l. si cum. creditor cū pignus reddit de dolo proprio debet debitori repromittere, ut ff. eo. l. creditor. Item illud sciendum est, quod principale debitore cōuento uel fideiussore, liberatio non contingit, nec pignoratitia competit: nisi uel nouatio facta fuerit, ut ff. eod. l. solutum. Item illud sciendum est, quod reproba pecunia soluta, nec liberationē, nec pignoratitiam inducit, ergo iteratò oportet solui, sed numi sunt reprobi reddendi, ut ff. eo. l. eleganter. In summa notandū quoq; est, qd si pignus perierit, etiam sine creditoris uicio, debitori deperit: nisi conuenerit etiam generaliter, ut omne periculum creditor præstet: uerum nec omni periculo suscepto, de naturali interitu tenebitur, licet si specialiter promississet, teneretur. Nam &

○

quædam specialiter obligantur, nec tamen in generali obligatione. Sed & si sine uicio creditoris pignus deterius factum sit, creditori non imputabitur, ut ff. eodem. l. ultimo. Quid tamen diceremus, si creditor amisso pignore debitum repetit, & accipiat: nisi eius uicio amissum fuerit, debitor qui excipit, & uicium intercessisse dicit, probare debet secundum quosdam: & sic secundum hoc creditori sufficit interim si probat quod amisit, licet non probet quod sine uicio suo perdidit: alijs placet contrarium, id est quod debeat utrunque probare, id est, & sese amisisse, & sine uicio amisisse, ut ff. locati l. si quis § Imperator.

DE EXERCITORIA, ET INSTITORIA ACTIONE.

TITVLVS XXV.

Avdiumus de prætorijs similiter accessoriè de pignoratitia actione ciuili, sed nunc de exercitoria audiamus. Et quia harum quædam dantur in solidum, ut exercitoria, institoria, quædam non, de institoria actione primò loquamur. Et quidem sciendum est, quod contrahenti cum institore gemina actio datur, directa contra institorem, si sit homo liber: utilis contra præponentem, quæ nomine appellatio non proprio institoria uocatur. Idem erit si quis cum magistro nauis contraxerit. Versa uice & exercitori, & præponenti, gemina datur actio, directa contra institorem, & nauis conductorem, utilis contra contrahentes cum his, ut ff. eod. l. j. § est autem & ff. de Institor. l. j. Ergo actiones istæ semper sunt utiles: hæc tamen utiles interdum sunt directe utiles, interdum sunt utiles. Ecce enim si cum uillico alicuius fuerit contractum, ad exemplum institoria, id est institoria utili agitur contra dominum, ut ff. instito. act. l. si cū. In summa notandum est, quod & in procuratorem generalem utilis institoria datur, ff. eo. l. sed & l. & l. & ideo l. in eum. Item illud sciendum est, quod licet præpositus pro institore suo fideiusserit, non minus institoria tenebitur, ut ff. eod. l. in eum. In summa quoque sciendum est, quod si fullo peregrè proficiscens, rogauit quem ut discipulos suos instrueret, & post eius profectionem, unus ex discipulis uestimenta acceperit, & fugit, à fullone rogatus, fulloni tenebitur si quasi institor relictus fuerit, sed si quasi procurator & custos, non tenetur: nisi adfirmauerit discipulis rectè creditur ff. de insti. l. iij. § iij. Cætera quæ desunt in summa Institutionum poterunt inueniri. De tributoria actione duplici ratione nihil dico, & quia de ea nihil in Codice cauetur, & quia de ea in summa Institutionum satis habetur.

QVOD CVM EO QUI IN ALIENA POTESTATE EST, NE
 gocium gestum esse dicatur, & de peculio, seu quod iussu,
 & de in rem uerso. Tit. xxvj.

Actio quod iussu quoque prætoria est & accessoria, in solidum datur, & ideo de ea statim aliquid dicamus: hæc inquam actio in patrem dominumque dirigitur iussu paterno, id est permissu domini, eodè directo ad contractus cum filio seruoque siue iubeatur generaliter, siue specialiter, coram, testato, per nunciū, per epistolam. Non tantum autem si iussio facta est, hac actione agitur, sed ex mandato similiter, ex subscriptione quoque, & ratihabitione dominorum & parentum, hæc actio oritur, ut ff. eod. l. j. De in rem uerso actio toties datur, quoties aliàs mandati, aliàs negotiorum gestorū agitur. Illud tamē sciendum est quod in rem dicitur esse uersum, & quod bono domini non accessit: puta si quid ei ad luxuriam, turpesue sumptus fuerit ministratum, nam frumentum à ser-

uo com-

no comparatum, & in horreo repositum: licet arsit, actionem de in rem uerso inducit, ut ff. eod. l. iij. Datur & alia actio, quæ uocatur in factum, puta in filium emancipatum ob negocium secum contractum, cum esset filiusfam. hic inquam emancipatus, ex hæredatus, abstentus, ex modico institutus, duntaxat in quantum facere potest cõuenitur: nisi cum contraheret se patremfamilias esse mentitus est, iste tamen filius si sit locupletior, soluendo, & idoneus, non conuenitur in solidum. Et ubi præfata actiones competunt, id est Exercitoria, Institoria, Tributoria, quod iussu, de in rem uerso, in factum, & de peculio agitur si legitime contrahitur. Nam & si seruus intercesserit & de se emendo mandauerit non agitur. In hac actione si semel deduxerit dominus, & iterum uelit deducere, distinguitur, an eandem positionem peculij reliquerit, uel non: si reliquit iterum deducet, si non, minime: sed et ita deducet, si aliunde consequi non possit, ut ff. eod. l. si noxali. In summa sciendum est, quod in actione de peculio: licet in actione pro socio, & similibus, non est locus cautionibus pro incremento futuro, ut ff. eod. l. quories, & est hoc notabile. Cætera quæ non scribuntur hic de actione quod iussu, de actione de in rem uerso, de actione in factum, de peculio, in summa Institutionum scripta reperies

PER QVAS PERSONAS NOBIS ADQVIRATVR.

TITVLVS XXVII.

Ostendimus supra quemadmodum per personas alias oneramus, nunc audiamus quemadmodum lucratur. Adquiritur nobis per alios quoque, ut per filios nostros, seruos proprios, dominis, et per seruos alienos, et liberos homines bona fide possessos: & per seruos fructuarios etiam usufructuario acquiritur, & quod facti est ut possessio, & quod iuris est ut dominium, & directa actio. Porro per liberos homines alios, ut per tutores, curatores, actores, procuratores nihil nobis acquiritur. Quod iuris est uel iure directo: præterquam in pecunia credita. Sanè ea quæ facti sunt, & per curatores nobis obueniunt. Ecce enim si quis nomine nostro eum qui nobis furtum fecit, apprehenderit, actionem furti manifesti nobis parat: non tamen acquirit, idem in cõsimilibus reperitur. Sed & si quis nomine nostro quid apprehenderit, solam possessionem acquirit nobis, sed per eam mediam, ius ipsum nobis dominium, uel usufructuarii præbet beneficium, ut ff. de acquir. re. do. l. traditio. quippe libera persona directam actionem regulariter nobis non quærit, sed ministerium suum tantummodo nobis impendit, ut ff. de constitu. pecu. l. & licet & ff. de usur. l. qui scit & ff. quod ui. l. iij. In summa illud notandum est, quod ubi quis contrahit, puta si stipulatur, alias stipulatur sibi, alias alij. Vbi stipulatur sibi, alias sibi tantum quærit directam actionem, puta si paterfam. stipuletur, non miles. Item ubi quis stipulatur, quandoque quærit tantum alij, ut si seruus filiusque stipuletur domino patriue: alias ubi quis stipulatur alij, nihil agit, nec sibi quærit: quia non uult nec alij, quia non potest. Excipitur in pecunia credita, hoc enim in casu quæritur alij actio directa. Excipitur quoque tutor, curator, actor, procurator, œconomus, duumuir. hi enim alijs utiles actiones quærit, sed differenti modo. quippe procurator ita demum actiones quærit, si sibi stipuletur, non si alij. præterquam in pecunia credita, id est deposita, tutor, curator, & similes, etiam si stipulentur alijs, quorum negocia gerunt, illis utiles actiones quærit, ut ff. de constitu. pecu. l. eum. Item in summa notandum est, quod per alterius factum utilis actio alij quæritur, interdum alias per alterius pactum. Per alterius factum, puta si creditor accipere noluit, & debitor publice & sollemniter deposuit. per alterius pactum, puta si quis rem

O ij

meam suamue, & maximè meam, deposuit, & ut mihi restitatur legem dixit, ut ff. depositi l. publica. Quid ergo dicemus, quia extraneo dotante, mulieri actio quaritur: extraneo pro alio solvente debitori pignoratitia quaritur: respōdeo, hoc facit non persona, sed iuris rigor, potestas, & conditio. Nam & (sicut dictū est) per procuratorem sola possessio quaritur, sed per eum mediante iuris potestate, & autoritate, dominium acquiritur. Cætera quæ desunt in summa Institutionum, & de stipulatione seruorum, lector studiosus inquirat.

AD SENATVMCONSULTVM MACEDONIANVM.
TITVLVS XXVIII.

EXposuimus supra qualiter parentes ex contractibus filiorum conueniantur, nunc audiamus quemadmodum non teneantur: & quia hoc fit per Senatusconsultum Macedonianum, de eo loquamur. Videamus itaque unde accepit tale nomen, quare sit proditum, quis eo puniatur, quis eo iuuetur, quando locum uindictæ, in quibus casibus cesset, qualis sit exceptio Macedoniani, & quando possit opponi, & de quibus detur hæc exceptio. A Macedone consule, uel famosissimo fœneratore nomen accepit. Parentum gratia proditum est, ne per filios mutuantes exoluere nō ualentes, occidantur. Punitur Macedoniano omnis qui pecuniam credit filiosam, ergo priuatus, ergo ciuitas, ut ff. eod. l. nihil, si tamen crediderit sine consensu patris, inquam, in cuius potestate est. Nam si pater eius in sui patris sit potestate, non patris, sed aui cōsensus exigitur, ut ff. eod. l. filium. His occurrentibus Macedonianum oritur, si pecunia fuerit numerata in causa mutui filiosam, domi degenti sine cōsensu patris, ergo si quantitas alia, uel species fuerit data, Macedonianū cessat: nisi colore quæsito in fraudem Macedonianum fuerit palliatum, ut ff. eod. l. ult. Item oportet quoque pecuniam numerari, nam si per iuris artificium eatur in mutuum, cessat Macedonianum, ut ff. eod. l. vii. Sed & oportet numerari filiosam, uel cuiuslibet descendenti, uel alij fraude excogitata, ut Macedonianum insurgat. Sine consensu tamen parentis in cuius sit potestate, & filio degenti domi, nam filio degenti alibi, ut in scholis, uel in legatione, iure licito numeratur. Cessat Macedonianum in his casibus si filius familiās creditori nescienti adfirmavit se esse patremfam, ut Co. eod. l. j. Idem si creditor nesciuit, nec scire potuit esse filiumfam, cessat quoque si adcessit uoluntas patris expressa, cessat si permittente patre, cessat si in rem patris uertit: etiam si ab initio alia mente accepit. Cessat si pater familiās factus soluere cœpit, nam ad soluendum in reliquum tenetur. Cessat si pignus dederit: sed non tenetur nisi quatenus pignus ualet, cessat si in creditum ierit, cessat si numerauerit sine errore uel malicia creditoris, cessat si fideiusserit, cessat si scholaris uel legatus fuerit, & probabilem modum in accipienda mutua pecunia non excesserit, cessat si miles fuerit, cessat si pater raturum habuerit. In cæteris casibus regulariter senatusconsultum Macedonianum, contra improbos fœneratores apprehendit arma & scutum, & præbet exceptionem, sed non tribuit actionem, ut Co. eod. l. ij. & iij. & iij. & v. & vj. & ff. eod. l. item. & l. sed &. Illud constat quod hæc exceptio odio creditoris est inducta, & ideo solutum ex ea non repetitur, ut ff. de condict. inde. l. si non, ergo licet faueatur filio, non tamen hoc fit propter eum, sed propter fœneratorem odiosum. Opponi potest hæc exceptio etiā post condemnationem ante solutionem, sicut etiam ea, quæ datur mulieri. In summa sciendum est, quod etiam ubi pecunia traditur sine usuris, Macedoniani exceptio comperit filijsfamiliās parentibus, & eorum hæredibus, mandatoribus & fideiussoribus: nisi fideiusserint animo donandi, datur quoque his qui se principales

reos

reos fecerint pro filijs, in fraudem senatusconsulti, ut ff. eodē. l. item. etiam pro filijs dignitate summa decoratis; nisi sint milites, ut ff. eod. l. j. & ij. Quid ergo dicemus, si pendeat an in potestate sit filius, puta quia patrem apud hostes habebat: si pater non redierit, Macedonianum cessabit, si redierit, insurgit, ut ff. eod. l. j. Quid ergo dicemus, si filius familiās miles non in causas castrenses, sed ut luderet, accepit: profecto iudicio meo tenebitur, quia per leges præsumptionem irrefragabiliter præsumitur, quod in causas castrenses acceperit, nec ueritas debet exquiri, ut ff. eo. l. ult. Item quid dicemus, si pater ratam habuerit mutationem in filium familiās factam: si nō collata eo tempore, quo filius de eius potestate exemptus est (ut puto) hæc ratitudo non sufficit: nec minus exceptio Macedoniani competit filio. Item in summa sciendum est, quod licet ex pecunia sumpta mutua, filia familiās emit ornamenta, non ad rem, sed ad luxuriam pertinentia, senatusconsulti de cætero non denegabitur exceptio, ut ff. eodem l. sed si § ij. Item in summa notandum est, quod principes & interpretes Macedonianum interpretantur, corrigunt, producunt. Interpretantur, cum dicunt prohibitum esse mutuum naturale, non ciuile. Corrigunt quia permittunt aliquando filij familiās mutuo pecuniam dari, licet senatus inhiuerit præcisè. Verbum pecuniæ, pertinet ad omnem quantitatem, & speciem, quæ distrahenda fraude excogitata tribuetur, uerbum quoque filij producunt ad ulteriores, ut ff. eodem l. penult.

AD SENATVSCONSVLTVM VELLEIANVM,
TITVLVS XXIX.

Diximus de Macedoniano, nunc audiamus de Velleiano, uideamus itaque quare sic nuncupetur, quare proditum sit, quis eo puniatur, quis eo iuuetur, quando locum uindicet, in quibus casibus cesset, in quibus petatur, & in quibus detur exceptio Velleia. & qualis sit, & quando possit opponi inspecto iure ueteri, & quomodo hodie locum non habeat. A Velleio Consule Velleianum nomen accepit. Latum est Velleianum gratia mulierum. Velleiano puniatur, qui accepit mulierem intercedentem, uel quasi. Velleiano iuuatur mulier in tercedens, uel quasi, pro suo non creditore, nesciens se tutam: mulieris quoque hæres, & qui pro ea intercedit. Locum uendicat Velleianum, quando mulier intercessit, uel quasi, siue in se obligationem transferendo: puta se delegare paciendo, siue participando, ut fideiubendo, mandando, constituendo. Idem sit, si obligauerit pro non suo creditore sua, uel obligari permiserit. Idem sit si se principaliter ream fecerit in fraudem senatusconsulti, ut ff. eod. l. iij. Cessat Velleianum si mulier secura fuerit, si creditorem decepit, puta si se matrem esse adfirmauit, cum creditor ueritatem scisse non potuit: si pro dote, si in pubertate intercessit, si ius hypothecarum marito remisit, si secundo post biennium cauit, si intercessionem suam uendidit, si soluit pro alio, & in solutum quid dedit, si ut solueret quid uendidit: nisi fraude intercessionis pro creditore fundum uendiderit, ut ff. eod. l. ult. Cessat quoque si donauerit, nec enim mulier facile donat. In cæteris casibus regulariter tenetur, sed iure ueteri exceptio Velleiani seruetur. Datur exceptio ista mulieribus, & hæredibus, & his qui pro ea intercedente intercesserunt. Illud constat, quod hæc exceptio fauore introducta est, & ex ea sine iudice solutum repetitur. Opponi potest hæc exceptio, etiam post donationē ante solutionem, ut ff. ad Macedo. l. quia. Olim mulier intercedens etiam sine scriptura, merito iure tenebatur, sed non interuenientibus supra exceptis casibus, exceptione adiuuabitur per Codicem iure medio, ut C. eo. l. antiqua: nisi instrumenta à trī

bus subsignatoribus intercesserint, nec mero iure tenetur. ergo exceptione iuuatur. Porro hodie iure nouo nec in isto casu, nec in aliquo alio tenebitur: nisi manifestè probetur pecuniam, pro qua mulier intercesserit, in utilitatem mulieris fuisse conuersam, ut Cod. eod. authent. si qua. Mulierem autem intercedentem hodie aut ipso iure iuari intelligo, in casibus illis, in quibus olim tenebatur: nec per exceptionem, ut superius paragraphatis casibus, nec hodie ipso iure adiuuabitur. Nam & in illis tēporalibus exceptionibus minor hodie ipso iure duntaxat illæsus conseruatur, in quibus olim restituebatur. Huius rei argumentum præbet consequentia constitutionum. nempe post cōstitutionem antepenultimam duæ constitutiones ponuntur, quarum altera sancitur, mulierem neq; per exceptionem iuari, si pro dote, altera si pro qualitate intercesserit. Dictū est, quod in rebus uiri uxori obligatis simplex consensus sufficit, in donatione propter nuptias, non nisi geminatus cōsensus mulieri officit, ut C. eo. authent. siue à me. In fundis dotalibus nec militibus interpositus consensus oberit. Ex his quæ dicta sunt patet, quod principes, & interpretes ipsius iuris remediū præbentes, Velleianum corrigunt: interpretantur quoq; ut cum non intercedentem, quasi intercedentem, adiuuant, producunt quoq; puta cum mulieri, se in fraudem principaliter ream facienti, subueniunt. In summa notandum est, quod mulieri succurritur, si cuius non sui creditoris defensor, uel defensor extiterit filij, ut C. eod. l. ij. Intercedenti quoq; mulieri condictio competit, puta si debitorem suum delegauit, quasi soluerit. Quippe solutionem celebrat, qui reum delegat: reum inquam, nō ream non debitricem: aliàs si conuenerit cum debitore, ut daret expromissorem, & dederit mulierem fideiubentem, uideretur dedisse neminem, ut ff. eod. l. quamuis § iij. & vj. Muliere delegata pro debitore etiam prius acceptilatione liberato, in debitorem restitutoria datur. Idem fit si mulieri post intercessionem accepto tulit creditor, ut ff. eod. l. quamuis § v. & vij. Sed & si mulieri intercedenti. ergo sine effectu obligatae creditor successit & restitutoria utitur plane si mulier ueteri debitori successit & restitutoria & actione directa conuenitur ut ff. eod. l. quamuis. § si mulieri. ubi cum muliere in fraudem principaliter contrahitur, actio datur, quæ obligationem instituti non restituit, ut ff. eod. l. quamuis. § sed si. Vbi mulier uerè intercedit expedit creditori, ubi principaliter cōtrahitur esse diligentem, ut ff. eod. l. uir uxori. succurritur mulieri ignoranti se securam, si creditor sciuit mulierem esse, & eam intercedere, ut ff. eod. l. uir uxori. scienti mulieri non succurritur, sciat, uel nesciat creditor. Item in summa sciendum est, quod etiam in fideiussorē restitutoria datur. Integra enim causa pristina creditori restituenda est, & totam obligationem senatus improbat, ut ff. eo. l. si mulier. Item in summa sciendum est, quod si sub cōditione, uel in diem mulier pro alio intercesserit: creditori uolenti cum priore debitore experiri, & cōditione pendente, restitutoria dabitur. quod enim expedit cōditionem expectare, ut ff. eod. l. aliquando. Si pro uno reo intercesserit mulier: aduersus utrumq; restituitur actio creditori, ut ff. eod. l. si pro uno. Item si mulier id quod soluit ex intercessione, nolit repetere, mandati poterit agere, ut ff. eo. l. si mulier. Nam & si mulier pro eo, pro quo intercessit, iudicium parata sit accipere: ut nō in ueterem debitorem actio detur, si cauerit se exceptione non usuram, auditur, ut ff. eo. l. ult. § penult. In summa quoq; notandum est, quod ex equitate etiam per interpretationem mulieri succurritur. ecce em̄ si intercedendi animo seruum alienum suū esse responderit, quasi intercesserit, iuuatur. Idem fit si per errorem in iure interrogata se heredem esse, cum non esset responderit, ut ff. eod. l. si mulier. Sed & notabiliter, si mulier delegetur, promisit pecuniam, quasi intercessit, licet non intercesserit: imò intercessione iuuabitur, ut ff. eod. l. debitorix.

DE NON

Pertractatis duabus exceptionibus, quarum altera introducta est odio, id est Macedoniani exceptio, altera introducta est fauore, id est exceptio Velleiana: de exceptione non numerata pecuniae subiiciamus, sicque de pecunia, siue de de re alia non numerata dicamus. Videamus itaque qualiter pecuniae non numerata exceptio distinguatur, cui, & in quem uelut actio detur, quando competit, quando cesset, quae specialia admittat, infra quae tempora detur, & qualiter cautio distinguatur. Exceptio pecuniae non numerata primo debitori datur, & eius haeredi, & ei, qui in bonorum debitoris possessionem missus est, ut C. eod. l. penult. Datur inquam proprie exceptio non numerata pecuniae, ubi de pecunia numerata conuenit, & debitor futurus spe futurae numerationis se obligauit. Sane si de re aliena conuenit, sed non per chirographum, puta per stipulationem, in factum excipitur ut Cod. eod. l. cum ultra. Item exceptio non numerata pecuniae, id est non redditae pecuniae competit creditori, & eius haeredi, & creditori & in huius creditoris bonorum possessionem missio. Competit inquam exceptio, quia replicatio debitori & eius haeredi datur. Competit exceptio non numerata pecuniae infra biennium, & postea, si iuri in testando sit paritum. Competit & his cessantibus minori, ut Co. eod. l. penult. § j. Cessat ergo post biennium nisi iuri in testando sit paritum, uel nisi minor sit qui excipit. Exceptio non numerata pecuniae, id est non solutae pecuniae creditori infra mensem competit: excipitur, nisi exactor publicus tributa se recepisse scripserit, uel depositor rem de positam restitutam, uel dotem sibi esse solutam uir confessus fuerit, forte secus si uiua uoce potestatus fuerit. in praefato casu tributorum uidetur quod fisco de rogetur. In tribus praedictis casibus, nec exceptio, id est replicatio mensuri potest opponi. Exceptio non numerata pecuniae, quae datur debitori, duo habet specialia: ecce enim licet excipiat si probat, probationis onus transfert in creditorem, ut Cod. eod. l. j. Sed & illud est speciale, quia licet in proprium praedictum debitoris inueniatur emissum chirographum, non adducit condemnationem, si a debitore negatur numeratum. debitor tamen non probat qui adfirmat & solutum esse adseuerat: sicut enim creditor probare debet numerationem, ita & debitor probare debet etiam intercessisse solutionem, ut C. de probat. l. j. Infra biennium exceptio haec haereditario debitori regulariter datur. Sane casualiter interdum datur annus. ecce enim si matrimonium intra biennium soluatur, dotis exceptio non dabitur, nisi infra annum, ut Co. de dot. caut. authen. quod locum. Sane si post biennium intra decennium soluitur matrimoniū, intra tres menses excipitur. Sed si decennium transcurrerit, exceptio marito denegatur: nisi aetate iuuetur, & est hoc nota dignum, quia ipso iure minor illaesus conseruatur. Ergo debitori aliās datur biennium, aliās tempus annum, aliās productius: puta (sicut est dictum) si iuri est in testando paritum. Creditori datur mensis unus, quandoque nullus puta in praedictis tribus casibus: ita tamen te excipere posse puto, si intercessit scriptura unica, non gemina id est priuata & publica, ut Cod. eod. l. antepenult. § ij. Cauet quoque se accepisse, quod non accepit tribus modis. Ecce enim scribit quis quandoque expressim spe futurae numerationis, quandoque se debere simpliciter scribit. in his duob. casib. excipitur (sicut est dictum) nec debitor infra biennium arctatur ad soluendum: nisi creditor probet fuisse numeratum. Interdum scribit quis se debere ex causa ueteri. hoc in casu, quia specialiter promissor eam edixerit, soluere necesse habet: nisi scripturis contrariis probet alio modo prorsus negocium intercessisse, quam scriptura perhibet, ut Co. eod. l. generaliter. scriptura inquam publica priuataue: estque hoc uerū, siue causa

○ iij

uetus scriptis inserta antecesserit, siue nō: sufficit enim quod scriptura perhibet, Excipitur mutui causa etiam uetusta, quia in mutuo crebro interuenit deceptio ergo lege praedicta duo sunt specialia. ecce enim confessioni scriptura utpote solennis praedudicat. Sanē praedicta confessio irritatur per contraria argumenta scriptis inserta. forte illud est tertium speciale, quod licet hic, qui causam specialem inseruit, de non numerata pecunia excipit, ut quidam dicunt, probare cogitur: uerum mihi uidetur quod hoc idem contingit quia non simpliciter negat, sed & factum adseuerat. In summa notandum est, quod ei qui scripsit se accepisse cum non acceperit non tantum exceptio, sed & actio id est incerti conditio, & sine causa competit, ut C. eod. l. si quasi, meo quoque iudicio ratione consortij actio iugi sopitur biennio: ne si statuatur contrarium, sit ualde absurdum. In summa illud quoque notandum est, quod etiam si quis iurauerit se redditurum, id quod non accepit, non peferat etiam si non reddat, ut C. eo. l. ult. inest enim conditio tacita si acceperit, & non reddit: nec reddit qui non accepit. siquidem reddere est retro dare. Ergo spe futurae numerationis cautio facta, inefficax est: nisi uel numeratio praecesserit, uel insit, uel secuta fuerit, ergo infra biennium efficaciter debitor conueniri non poterit, & si soluerit repetit: sanē si postea soluerit, quia tenetur ad dandum, non admittitur ad repetendum: nisi infra biennium iuri in testando sit paritum, datur enim post excessum biennium, id est biennium civile obligationem probat naturaliter, & debitum quod antea fuerat tantum civile, efficit naturale. uincit ergo ueritatem biennium, & ueritati praedudicat: sicut transactio iurata, nec enim admitto eorum sententiam qui inquirunt post biennium audire debitorem, si uelit, & ualet probare non intercessisse numerationem. forte illud quoque in summa notandum est, quod is qui spe futurae numerationis se accepisse cauit, si fidei cautionis agnoscens infra biennium debiti cauti, licet non numerati, partem soluerit, reliquum soluere cogitur, ut C. eo. l. cum fidei. Contra qui propria scripturam abnegat, uel numerationem inficiatur, communiter in duplum condemnatur, ut C. eo. authen. contra. conuentus inquam uel ex illa authen. conditione uel actione pristina ex negotij instauratione. Item in summa notandum est, quod chirographo conuentus, uel negat, uel fatetur: negas aut in negatione perseverat, aut non. Adseuerans aut absoluitur, aut condemnatur. Absolutus nihil dabit: conuictus & expensas iure communi, & duplum: etiam si retro praestiterit simpliciter praestabit. Qui fatetur, aut antequam neget, fatetur, aut postea: si antequam neget fatetur, id est ita fatetur quod non inficiatur, simpliciter dabit. Si primo negauit, & postea fatetur, ita quod non arguatur. Aut illato sibi sacramento sponte confitetur, aut mox fuit illatum, aut post multas actoris probationes & defatigationes: si mox, solum simpliciter praestabit, si non mox, etiam expensas dabit. Si postquam negauit confitetur ultro, aut post negationem illato sibi sacramento uel longe postea. In his duobus casibus authentica nihil statuit suppleatur ex ingenio. Item illud sciendum est, quod & mandatori, & fideiussori, haec exceptio competit, ut C. eo. l. tam. Illud quoque sciendum est, quod in casibus illis, in quibus non licet exceptionem non numeratae pecuniae, uel ab initio, uel post taxatum tempus opponere, non liceat nec iusurandum deferre, ut Co. eod. l. in contractibus.

DE COMPENSATIONIBVS.

TIT. XXXI.

A Vdiuimus de tribus exceptionibus quibus actiones excluduntur: nunc dicamus de compensationibus, quibus ipso iure perimuntur. Videamus itaque quid sit compensatio, unde dicatur, quis compenset, cui compensetur, & quod debitum compensetur, & qualiter compensatio fiat, & quando, & quarum rerum compensationes fiant, & cui actioni compensatio obijciatur. Compensatio est debiti & crediti inter se contributio. Dicitur est compensatio quasi communis pensatio, ac si aperte lex diceret,

diceret, nō nisi in pōderibus, id est in quantitibus locum habeat. Is cōpensat, qui idem ipse & debitor & creditor est. & interest nostra potius retinere q̄ solum repetere, ut ff. eod. l. ideo. Ergo ei compensatur cui debetur, & qui debet, etiā si ob aliam causam debeat. Excipitur nisi fiscus petat: tūc em̄ ita demū cōpensatur, si eadē statio quid ei debeat qui petit, ut C. eo. l. j. Cōpensatur debitū, quod utroq̄ iure debitū est: sed & cū natura tm̄ debetur, si tamē tale sit, quod solum repetitur. ergo à muliere per intercessionem debitū non cōpensatur, quia solum repetitur. Sed nec debitū incōmodato tuo cōpensabitur, etiā si ille velit, ut ff. eod. l. ideo. Excipitur, nisi tu existimeris esse ille alius per iuris interpretationem, ut socius, pater, & filius, seruus, & dominus, sed & fideiussor conuentus cōpensabit, de eo, quod ei pro quo intercesserit, debetur: sed non conuertitur. Hodie fit ipso iure compensatio: ita tamen si obijciatur, & obiecta nō reprobetur. ita tamen si causa sit liquida, ab initio, non post multa certamina, fit compensatio, siue debeat ex causa negocij, siue ex causa maleficij regulariter, ut C. eo. l. si uelut. & ff. eo. l. si ambo. Cessat cōpensatio propter personā. Ecce em̄ octo sunt casus in quibus cessat. nulli reipub. cōpensatio opponitur, ut C. eod. l. iij. præter hos quoq̄ casus fisco petenti pretiū nō cōpensatur, ut C. eo. l. si ex. Sed nec post duos menses fisco opponitur cōpensatio, ut ff. de iure fisc. l. auferatur. Cessat propter rem, ut si debeat species quæ extat, & deterior facta non est. Cessat propter causam, ut si debitū petitum est liquidū. Currit compensatio quatenus quantitates cōcurrunt, ut C. eod. l. iij. In quantitibus tantū locum habet compensatio, non in speciebus: ut si sint absumptæ, & deteriores factæ. tunc enim quia uentum est ad extimationem, cōpensatio locū uindicat. Omni actioni compensatio obijcitur, præterquam actioni ui honorum raptorū: etiā si pecunia sit ablata: etiā si ad pecuniā uentum sit: & præterquā directæ actioni depositi. tunc enim si pecunia debeat, etiā ex causa simili cōpensatio non obijcitur: imō ei qui primò petijt, primò suum depositum reddi debet. Incurrit hic & alia inspectio, an debeat, uel ex maleficio uel ex depositu uel ex negotio alio. Nam & hodie cautum est, nequis extrinsecus depositario depositi restitutionem interdicit, extrinsecus id est forte non dominus uel extrinsecus, id est præter rei dominum nullus, ut C. depositi l. authen. sed iam & ff. depo. l. bona. In summa notandum p̄st, quod non tantum quantitas compensatur, sed dolo cum dolo, & negligentia cum negligentia, & pecunia cum pecunia, ut ff. eod. l. si ambo. In summa notandum est, quod si specialiter determinata est compensatio alicui actioni, nequaquam obijcienda est alij, ut ff. eo. l. quod Labeo. Item in summa notandum est, quia si compensationem iudex non admiserit, non tamen reprobauerit, salua manet petitio. Item post litem contestata, rectè compensatur. Item si filius conuenitur, compensabit etiā ea, quæ patri debentur: si tamen caueat patrem ratum habiturum, & est hoc nota dignum. In conuerso casu cautio non exigitur, ut ff. eod. l. si cum. In prætorijs compensatio locum habet, ut ff. eod. l. si ambo. Habet autem locum compensatio siue debeat pecunia cum usura, siue sine usura, ut ff. eod. l. cum alter. Illud quoq̄ in summa sciendum est, q̄ in rem suam procurator datus, post litem contestata, non antea, si conuenitur, poterit compensare ut ff. eod. l. in rem.

DE VSVRIS. XXXII.

EXposuimus qualiter actio perimatur, et minuatur: nūc audiamus, quemadmodū augeat: et quia hoc fit p̄ usuras, de usuris tractemus. Videamus itaq̄ unde dicatur, quarum rerum detur usura, in quibus iudicijs præstentur usuræ, & ex quibus causis ueniant usuræ: & quemadmodū aliās solutæ nō repetuntur, aliās seruantur, & petuntur, & quantæ usuræ debeant præstari. Usura nomē ac

cepit ab usu. quippe sæculari & humana ratione æquum est, ut is det mihi usuram, qui suscepit pecuniam meam utendam. Pecuniarum usura præstatur non specierum. nam nec auri per fidei commissum relicti usura præstatur, ut ff. eo. l. iij. Sanè legitur & fructuū & specierū usurās dependi, ut ff. eod. l. neq; l. cū quidam § ult. In iudicijs omnibus arbitrarijs, strictis & bo. fidei, usuræ ueniunt. Ex multis causis usuræ generantur in bonæ fidei iudicijs. ecce em̄ ex pacto simplici: multo fortius ex stipulatione, ex mora quoq; siue committatur per hominem interpellatum, siue per legē. nam & lex ultro creditorem interpellat, puta si dies solutionis fuerit præfixa, ut in emphiteuse, & in dotæ præstanda, id est restituenda. Sine mora quoq; ueniunt usuræ, ut si emptor fructus perceperit, uel percipere potuit. Sed & sine mora usuræ ueniunt, si socius communem pecuniam inuadens in suos usus conuertit, ut ff. eod. l. j. Idem de mandatis legitur. Sed & præter moram ex sola retardatione minori debentur usuræ. In iudicijs equidem bonæ fidei, & in actione stricti iuris unica, scilicet ea, qua petuntur relicta, usuræ licitæ pacto tantum debitæ, nec petuntur nec pignoris retentione seruantur sed solutæ retinentur. hocq; fit iure bono. Si conuenerit etiã expressim de usuris certis & legitimis præstandis, & ab initio conuenerit, & pignus pro his obligatum fuerit, usuræ pignoris retentione seruantur. Ergo oportet conuenisse, & expressè conuenisse, & ab initio conuenisse, ut C. eod. l. iij. Hoc fit iure meliore, iure optimo. Pro mutua pecunia usuræ petuntur, si fuerint reductæ in stipulationem certam, legitimam, ut C. eod. l. j. ergo & hæc tria oportet interuenire. Iure optimo & quidem regulariter pro mutua pecunia nõ petitur usura, simplici pacto promissa. Excipitur, nisi ciuitas credidit, nisi fructus aridi & liquidi credantur. in his enim ultimis duobus casibus duo sunt specialia. Ecce enim ex pacto nudo petuntur usuræ, sed & centesimæ usuræ præstantur ex pacto illustribus, sed nõ ultra tertiam partem centesimæ. Item ex lege besses negociatoribus præstantur. alijs multis hominibus in traiectionis pecunijs, & in fructibus aridis centesimæ præstantur, ut C. eod. l. eos. Idem fit per legem in pecunijs tutelaribus, in iudicatis, pecunijs à gestoribus negociorū in proprios usus cõuersis, ut ff. de nego. gesto. l. qui sine. In summa notandum est, quod & per legem semisses præstantur usuræ, ut ab his qui testatoris necem nõ uindicauerunt, ut Co. de quib. ut indig. l. j. Item illud sciendum est, q; bonæ fidei iudicio sententia decisa, cum nihil de usuris fuerit dictū, postea usura non petitur per officium quæ uenit ex mora, nam si sublatum est iudicium, expirauit officium. secus foret si actio specialis & propria competeret pro usura, ut C. eo. l. in bonæ & C. deposit. l. iij. Item in summa sciendū est, q; si personalis actio, ut pro mutuo certi condictione tempore sit sublata, nec de fructibus, nec de usuris retro præstandis, amplius poterit agi. sublata enim principali actione temporis ratione, nõ ideo minus petitur usura. sed nec actione personali tempore sublata, perit hypothecaria. Sed & siquid fuerit relictu permillumue per annos singulos, nomine sequentium annorū non perit actio: licet nomine primi anni sublata sit petitio, ut C. de præscript. xxx. anno. Item in summa notandū est, q; licet Imperator in posterū iusserit usuras præstari, quia longo tempore præstitæ fuissent. tamen in odium usurarum scriptū est, ut si minores fuerint usuræ acceptæ, cum maiores potuerint peti, amplius maiores peti non possint, ut C. eod. l. si mater. et ff. eo. l. qui semisses. Amplius de usuris in futurum præstandis aliàs petitis, iudicis iussu caueri non debet. licet aliàs etiã in futurum caueatur, ut C. eod. l. j. & de iudicijs l. in omnibus. Item illud sciendum est, quod in causa deuotionis, etiã in rempub. factæ usuræ regulariter nõ exiguntur, ut ff. eod. l. liberalitatis. Item usuræ quæ in præteritum debeuerant esse depensæ, si non fuerint petitæ, quasi donatæ amplius non petuntur.

Item

Item pupillo non habenti tutorem non fit mora, ut debeat usura. usura enim non propter lucrum petentium, sed propter moram non soluentium infliguntur. Item fiscus ex suis contractibus usuras non dat sed accipit. sed si priuato creditori successerit, cui debebantur usurae minores, amodo debentur fisco maiores ut ff. eod. l. cum quidam. Amplius post traditam possessionem defuncto venditori, cui successor incertus fuit, nomine medij quoque temporis usurae praestantur, ut ff. eod. l. euictis. hoc ita si pretium depositum non fuerit, licet (ut dictum est supra) non arguatur ille de mora, qui uero obtulit pupillo: enim uero non est in mora, qui iuste ad iudicium prouocauit, ut ff. eod. l. si quis. l. paratum. Sicut dictum est, etiam ex nudo pacto pro mutuo ciuitatibus debentur usurae promissae, ut ff. eod. l. etiam. & quidem lite contestata usurae currere incipiunt, & currere non desinunt, ut ff. eod. l. lite. Illud constat, quod supra modum usurarum licitum, poenam pro usuris nemo stipulari potest, ut ff. eod. l. poenam. Item in summa notandum est, quod si quidem testibus semper credi debeat, an non nulla iuris autoritate definitum est, ita quando quis sit in mora nulla iuris constitutione plenissime definitur, ut ff. eo. l. mora. Illud sciendum est, quod licet etiam si quis fuerit paratus soluere per ignorantiam, uenditio pignoris impeditur, non tamen cursus usurarum impeditur: nisi totum debitum fuerit & oblatum, & consignatum, & depositum, & ita depositum quod manserit depositum, id est postea non sit a debitore repetitum, & acceptum. postea enim numi steriles non erunt, ut ff. eod. l. vij. Competit enim directa depositi deponenti, & in rem in possessionem depositi utilis: utraque competit ei, cuius nomine depositio facta est. hoc in casu licet pecunia maneat deponentis, notabiliter liberatur. profecto liberatur, quantum ad periculum, quantum ad cursum usurarum inhibendum, quantum ad ius uendendi pignoris. Proinde ergo licet liberatum esse, & debere, contraria uideantur, tamen hic cum possit creditor accipere, & non recepit, debitor liberatus est (sicut distinctum est) etiam si adhuc debeat. hoc quoque ex eo arguitur quod fructus ex praedio obligato a creditore postea percepti, in sortis debitum, sicque etiam adhuc cum debito compensantur, ut Cod. eod. l. ex praedijs. Item in summa sciendum, quod si quis mutuum pecuniam dederit agricolae, uel fructus aridos pro solido unam siliquam usurarum non percipiet, & pro graui modio non nisi partem viij. ut Cod. eo. authent. ad haec. Item in summa sciendum est, quod usurarum usurae, nec retineri, nec seruari, nec peti debent, ut Codicis eod. l. ult.

DE NAUTICO FOENORE. TIT. XXXIII.

Pecunia Nautica, quasi traiecticia dicitur ea, quae creditoris periculo nauigio sumpto datur traiecienda, usque ad locum destinatum. Quasi Nautica est ea, quae creditur per terras longas profecturo & quam accipit uenator, piscator similiter sumpto periculo, ut ff. eod. l. periculi. Pecunia nautica, & quasi nautica, duo sortitur singularia, ecce enim & simplici pacto petuntur usurae, sed & centesima ex eo quidem tempore, ex quo nauem nauigare conuenit, & eius medij duntaxat temporis nomine, quo creditor susceperit periculum usque ad portum dictum. Sane excusso periculo, id est priusquam nauis ad portum destinatum appulerit, usura non nisi iure communi peti poterit, hoc est, si stipulatio intercesserit, & de legitima usura conuenerit, ut Cod. eod. l. j. ij. & iij. In summa illud distinguendum est, puta si nauis cum mercibus appulerit, uel antea perierit: si appulerit, etiam usura centesima in simplici pacto promissa recte petitur si ante

perijt, & discrimine maris non uitio debitoris, in nihilum debitor tenebitur. Si uicio debitoris perierit, in sortem equidem tenebitur, quasi ea tacite insit conditio, ut committatur stipulatio, si nauis appulerit.

DEPOSITI VEL CONTRA.

TIT. XXXIII.

DXpositis contractibus re celebratis accipientis gratia, uel utriusque de deposito audiamus, quod regulariter tantum gratia deponentis celebratur. uideamus itaque quid sit depositum, unde sit dictum, cui comperit actio depositi, directa, utilis, & in quem, & in quantum: cui contraria, & in quem, & in quantum, & quales sint actiones. Depositum est quod alicui custodiendum committitur. Quippe huius contractus principalis causa est custodia, in alijs exigitur custodia non principaliter, sed secundario, & ex consequentia. Depositum dictum est quasi deorsum apud aliquem positum. prepositio enim de auget depositum, ut ff. eo. l. j. § j. Directa depositi datur libero homini deponenti, & eius heredi, civili, praetorio, & ex Senatusconsulto Trebelliano, ut ff. eod. l. j. § haec actio. Item directa datur ei cuius filius seruusue deposuerit, proprietarius, communis, hereditarius, fructuarius. Quod ergo dicitur si seruus deposuerit, in seruo manumisso uel alienato, quia initium contractus spectandum est, dominum experiri utiliter, intelligo efficaciter, ut ff. eo. l. j. § ij. & § non solum. Utilis depositi datur ei cuius res ab alio, ut reddatur domino, deposita est, ut C. ad exhiben. l. penult. Item utilis depositi ei datur, cui ipse qui rem deposuit, dixit, ut ff. eod. l. publica § j. Item utilis de caetero datur ei, cuius nomine pecunia debita deposita est, ut de usur. l. acceptam. In utraque actione uenit in primis, ut res deposita restituatur, non facta deterior dolo depositarij. uenit etiam accessio siue sequela, ut pullus, capistrum stramina, sella. Nam et haec licet principaliter non sint deposita, tamen utili actione depositi reperuntur, ut ff. eod. l. j. § iij. & § si cista. Venit dolus & lata culpa, ut stulta misericordia. ecce enim si depositarius hominem ad malam mansionem extensum, misericordia ductus soluerit, egregie tenebitur, ut ff. eod. l. si hominem. Culpa leuis non uenit, nisi id conuenerit, ut ff. eod. l. j. § v. nisi quis deposito obtulit se, ut ff. eod. l. j. § saepe. uel pretium depositionis acceperit, ut ff. ut bo. rapto. l. ij. uel nisi depositarij tantum gratia depositum sit, ut ff. si cert. petatur. l. iij. In simplum agitur regulariter, in duplum in quatuor casibus tantum, ex dolo, uel inficiatione depositarij, id est siquid depositum sit causa tumultus, incendij, naufragij, ruinae. Hoc inquam fit contra depositarium, & contra heredem depositarij ex dolo ipsius heredis. Sanè ex dolo defuncti depositarij eius heredes non nisi in simplum conueniuntur, ut ff. eod. l. j. § ij. & § praetor ait. ueniunt quoque usurae in actione depositi directa, et utili, tribus modis. Si depositoris pecuniam apud se depositam foenerauit, si in usus suos conuertit, si in mora restituendi sit, fortuiti casus regulariter hoc iudicio non praestantur. Contra depositum datur depositario, & eius successori, in depositorem, & eius heredem. In hac uenit siquid in re deposita utiliter impensum est, & cum usuris, tribus modis. Si ab alio depositarius foenebrem pecuniam accepit, si de suo impendit cum foenerare solitus esset, si depositor in mora restituendi fuit. Venit quoque in contrarium depositi iudicium damnum datum, pura per seruum depositum, furtumue perpetratum nam si depositor sciuit seruum esse furem ad interesse tenebitur: si ignorauit noxae relinquere seruum ei sufficit. Illud constat, quod actiones civiles sunt bonae fidei, per-

personales, & perpetuæ, & iusiurandum in litem admittunt, ut ff. eo. l. j. In summa notandum est, quod depositum tria habet specialia. ecce enim compensationem non admittit, sed & nulla alia actio ex contractu, nisi ista, pœnalis est. Sed & si quis impenderit in re deposita centum, puta & alia centum habet in depositi causa, illa centum non poterit retinere: licet centum depositi contraria possit petere, sicq; in deposito regula rumpitur, quæ est: cui damus actionem, ei debere competere retentionem, dicere debemus. Item in summa distinguendum putô, quod si pecunia ad numerum fuerit deposita, nisi in contrarium sit expressim dictum, tacite uidetur permissum, ut depositarius sine uicio furti utatur ea pecunia. ergo per contrarium si signata & inclusa fuit deposita, tacite uidetur uetitum: nisi expressim sit concessum, ut depositarius eam non attingat pecuniã, ut C. eo. l. ij. & iij. Item in summa sciendum est, quod si te interrogauero, ut rem meam perferas ad Titium, ut is eam custodiat, tecum mandati, cum Titio depositi debeo experiri. porrò si rem tibi dedi, ut si Titius non custodire uellet, tu custodires, mandati tantum te conuenio: quia plenius fuit mandatum habens & custodia legem. Sanè si tibi mandauero ut rem ab aliquo receptam meo nomine custodias, mandati tantum ago: quia hic est primus contractus, ut ff. eo. l. j. §. si te. §. quod si §. idem. Item illud sciendum est, quod depositi agitur, etiam si tantum tempore sententiæ depositarius sit in dolo. Sed & si modo dolo malo caret cum damnatur, rectissime iudicatur: puta si rem depositam contracta uit, & uendidit, & postea redemit: licet illa res sine dolo malo depositarij postea perierit, ut ff. eo. l. j. Item illud sciendum est, quod si pecuniam seruus alienus apud me deposuit, ita ut eam domino pro eius libertate darem & dominum de hoc certiorauero: quia dolo careo, non teneor. si dedero quasi meam, quia non redarguor aliud quasi de suo dare. Item si depositor decesserit pluribus hæredibus relictis, rei diuiduæ depositæ quisquis hæres partem poterit petere: si uero res fuerint indiuiduæ, is hæres qui primò uenerit paratus idoneè satis dare, omnes res debere tradi poterit postulare. Item illud notandum est, quod si quis tabulas apud se depositas pluribus præsentibus legit, depositi datur, ut ff. eo. l. j. §. eleganter §. si pecunia §. si quis. §. prædo. Item illud sciendum est quia si hæres rem apud decessorem depositam hoc ignorans: ergo dolo carens eam uendidit, sed & si id quod ad se peruenit, uel peruenisse debuit, modo certioratus nõ restituit, aut si possit rem redimere non redemit: quia culpa, id est, dolo malo nõ caret, tenetur, ut ff. eo. l. j. §. ult. l. quid ergo l. planè l. sed &. Item illud sciendum est, quod is, apud quem seruus deposuit, seruo restituit, non tenetur: si tamen non putauerit, nec putare potuerit dominum nolle seruo restitui. nec enim conuenit bonæ fidei abnegare id, quod quis accepit, reddere ei à quo accepit, & causam habuit, ut ff. eo. l. quod seruus. Item illud sciendum, quod & si pater res à sponso donatas sponsæ emancipatæ suscepit, utilis depositi competit, ut ff. eo. l. die. Illud item sciendum est, quod si depositarius, non: nisi pecunia data, depositum reddiderit, non tantum condictione ob turpem causam, sed & actione depositi conueniri poterit, ut ff. eo. Item & illud sciendum est, quod licet im-mobilìa commodantur, non tamen deponuntur.

MANDATI VEL CONTRA. TIT. XXXV.

EXpositis contractibus, qui re contrahuntur, de illis qui consensu contrahuntur adnectamus. Et quia mandatum debet esse gratuitum, sicut est commodatum (de quo supra post conditiones tractauimus) de mandato protinus audiamus. Videamus itaq; quæ actiones ex mandato oriuntur, quibus

P

competant, & in quos, & in quantum, & quales sint. Re oriuntur actiones mandati directa, utilis, contraria. Directa mandati competit mandanti, & eius hæredi. Utilis competit ei, cuius procurator mandauit, tutor, curator, actor, œconomus. Competunt hæ actiones in mandatarij hæredem; ita tamen competunt, si mandantis interfit, ut ff. eo. l. si procuratorem. §. mandati. In has actiones uenit ut mandatori; quod mandatarius suscepit impleatur; uel interesse præstetur, puta ut ematur, & postea id quod emptum est, tradatur, etiam si de tradenda in mandato nihil dicatur, ut ff. eo. l. si procuratorem §. dolo & l. idemq. nancq. ex consequentia mandati, nisi procurator appellauerit, tenetur; nisi procurator egestate laboret, uel nisi dominum submonuerit ut appellet, uel nisi dominus præsensit, ut ff. eo. l. si procuratorem §. si ignorantes. ueniunt & usuræ, quæ frequentantur in regione eisdem modis, quibus ueniunt & in deposito. Contraria mandati datur mandatario, & eius hæredi contra mandantem, & eius hæredem, ut ff. eo. l. si uero. Contraria ergo fideiussori dabitur, etiam si sine iudice soluerit, ut ff. eo. l. idemq. §. fideiussori; ita tamen si non sit quod fideiussori possit imputari, puta si exceptionem non omisit honestam, perpetuam, peremptoriam, ut ff. eo. l. idemq. §. generaliter. Tempore tamen liberatus fideiussor, si soluerit reum obligatum habebit. Et in hanc sicut in directam usuræ ueniunt, & usurarum acceptarum usuræ etiam sine mora, ut ff. eo. l. idemq. §. iij. & l. si uero §. si mihi. Illud constat quod actiones istæ sunt bonæ fidei, personales, perpetuæ. Itē illud sciendum est in summa quod ex mandato apud eum qui mandatum suscepit, nihil remanere debet. Sed & illud sciendum est, quod licet actio mandati detur fideiussori rogato, uel fideiubenti, tamen negotiorum gestorum illi fideiussori, qui pro absente fideiussit, ut ff. eo. l. ex mandato. Sicut dictum est contraria mandati datur fideiussori, si sine suo iudicio condemnatus est, si soluerit. Solutum intelligo, si debitor fideiussoris delegatus sit ab eo creditore, licet delegatus soluendo non fuerit, quia creditor admittens debitorem delegatum, bonum nomen facit. Sed & si is qui fideiussori donare principaliter uult, creditorem eius habeat debitorem suum, eumq. liberauit: mox fideiussor agit, quasi soluerit, ut ff. eo. l. inter §. iij. iij. post condemnationem, uel ante solutionem, fideiussor non agit: nisi id conuenerit, uel nisi postea bona sua debitor dilapidare cœperit, uel nisi postea aliâs iusta mutuandi causa irrepserit, uel si debitor longo tempore abfuturus sit, ut C. eo. l. si pro ea. Impendia quoq. mandatarius repetit etiam ea, quæ mandator facturum non fuerit, etiam si negotium bono mandantis non cesserit, ut ff. eo. l. si quis. §. penult. & l. qui mutuum §. ult. non tamen omnia impendia, quæ absunt mandatario, repetuntur: ueluti si propter languorem suum, & suorum, quædam erogauit, ut ff. eo. l. inter §. non omnia. Item in summa sciendum est, quod reo conuento & debente pecuniam sub usuris, cum ipse recusare uellet, etiam sub usuris creditam esse pecuniam, fideiussor non conuentus soluerit, usuras eas repetere non poterit: contra erit si fideiussor primò conuentus, usuras eas soluerit, non enim oportet esse noxiæ fideiussori si pepercit suo pudori, ut ff. eo. l. Quintus. Item in summa sciendum est, quod si fideiussor multiplicauerit summam probabiliter in qua fideiussit, eam totam repetere non poterit, ut ff. eo. si mandato, & l. si fideiussor. Quid dicemus si quis acceptis pecunijs & nomine inserto uenditionis actionem cesserit? aiunt Imperatores, Anastasius, & Iustinianus, donationē nominis tenere, uenditionem etiam ueram minimè, ut C. eo. l. ult. Cur autem uenditio nominis sine fraude celebrata, prorsus & in totum non ualebit, sicut & donatio nominis? profectò ualebit, uerum ideo dicunt Imperatores

emptionem

emptionem nominis non ualere, quia de facili contra emptorem praesumitur, cui pretium abest, contra donationem minime, quia pretium non probat. Si uenit nomen lex conijcit esse redemptum, quod quia abest, quia si non donat, non reprobat: hoc ubi uel leuis est praesumpta calumnia litis. Caetera quae de sunt de mandatis in summa Institutionum tit. eo. & supra de procuratoribus poterunt inueniri.

SI SERVVS EXTERO SE EMI MANDAVERIT.

TIT. XXXVI.

Differuimus generaliter de mandatis, nunc specialiter exponamus, quid iuris sit si seruus mandauerit extero, ut exterus se emat a domino. Et quidem distinguuntur tale mandatum tribus modis. Quippe quandoque seruus mandat se emi, quandoque se tantum manumitti: horum neutrum ualet. nam nec emptor contraria mandati dominum conuenire poterit, ut seruum suum recipiat. siquidem uerius & utilius uideretur, Praetorem de huiusmodi contractibus seruorum non cogitasse, ut uel de peculio agatur, quibus contractibus serui mala ratione se dominis auferrent, ut ff. mandat. l. seruus. & l. cum seruus. Si seruus utrumque mandauerit, id est, & se emi & manumitti, ratione affectionis dominus mandati aget, ut manumittatur, & pretium per actionem uenditi consequitur. Licet enim actiones haec contrariae sint: siquidem per actionem uenditi id agitur, ut emptor seruum habeat, per actionem mandati ut seruo careat, tamen libertatis fauore haec contrarietas toleratur, non ut utraque actione agatur, ut ff. mandat. l. cum seruus. Haec ita si uenditor nondum accepit pretium. idem erit si accepit peculiare pretium: ergo suum, ut C. eo. l. unica. Quid ergo fiet? in rem ageatur iudicio meo fide non habita, ut res retradatur. Porro per actionem mandati non postulatur retraditio, sed duntaxat ut manumittatur, & duntaxat affectionis ratione sicut dictum est.

PRO SOCIO.

TIT.

XXXVII.

Quoniam socius quasi procurator est pro parte, post tractatum mandati dicamus de societate. Videamus itaque quae actiones nascantur ex societate, & quando, & quibus, & in quos, & in quantum competant, & quales sint. Duae nascuntur actiones, utiles pro socio, utriusque directa, nunquam contraria competit actio pro socio regulariter, durante societate, ut C. eo. l. tam diu: praeterquam in uestigalibus, ut ff. eo. l. actione §. penult. Ergo alias constante societate etiam ut communicetur agi non poterit. Quid ergo si etiam socius impenderit? certe societate distracta, tantum communi diuidendo aget. at quod impenderit societate durante pro socio aget, non tamen durante societate, sed cum societas fuerit dissoluta, ut ff. eo. l. actione. §. si post. Socio quondam, & eius haeredi, datur haec actio: in socium quondam, & eius haeredem. Veniunt damna & compendia aequaliter: nisi in contrarium est dictum non tantum leonine, ut ff. eo. l. omne l. si socij & l. pro socio. Illud constat quod actio pro socio civilis est, bonae fidei, personalis, perpetua. In summa sciendum est, quod si socius socio artem pollicetur, etiam debet culpam praestare. Pretium enim opere artis est uelamentum. Conuersim propositio ista est intelligenda, ut pretium praedicetur, uelamentum subiiciatur, uelat artem qui dicit se habere artem nec habet. Inde est ut perinde teneatur, cum promiserit, & mentitus sit, ac si haberet artem, uel aliter

P ij

artis uelamentum, id est ars uelata, ut pingendi, fabricandi, est pretium operæ id est, est opera pretiosa. uelare enim dicitur qui perite sculperet, pingere nouit, & est ad instar dictum, sicut enim uilis pellis optimo super imposito pallio, ne appareat, uelatur: ita turpis paries appositâ pictura pulchrior esse uideatur. Item in hanc actionem sicut in superiores ueniunt usuræ, ut ff. eo. l. si unus. Item illud sciendum est si cum tres essent socij, cum uno ex socijs socius egerit, & partem suam integram exegerit: deinde alius socius, cum eodem agat, & partem suam consequi non ualeat, ut sibi communicet socius qui uigilauit, alter socius impetrabit. Idem est in pratorio pignore, & in tributoria actione: cōtra in actione de peculio, & in actione depositi, ut C. depositi, l. ult. Contrà quoq;, si Titius cum quo mihi societas erat, decessit: ego cum putarem Titij hæreditatem ad Seium pertinere, communiter cum eo res uendiderim: & partem pecuniæ ex uenditione redactæ ego, partem Seius habuerit, contra extraneum tantum agi poterit: sicq; societas propter fraternitatis ius priuilegio uallabitur, & si extraneus soluendo non fuerit, contra hæredem ueniri poterit, ut ff. eo. l. si Titius l. uerum. In summa quoq; illud notandum est, quod si quis communis negotij causa profectus, in latrones incidit, & uulneratus est, uel suam pecuniam perdidit damnum commune esse debet. Idem fiet si serui eius uulnerati fuerunt, ut ff. eo. l. cum duobus, & l. secundum. Idem forte erit si propter serui capturam & redemptionem postea aliquid expenderit, & econtrà est in mandatis. In his enim magis casibus imputatur quàm mandatori, ut ff. manda. l. inter causas. Cætera quæ desunt in summa Institutionum lector studiosus aduertat.

DE CONTRAHENDA EMPTIONE ET VENDITIONE.

TIT. XXXVIII.

AVdiuimus de societate, qua interueniente dominiū pro parte transfertur nunc audiamus de contrahenda uenditione, qua interueniente dominiū in totum alienatur. olim non erat emptio, sed uetustissima tantum permutatio. Sed quia sæpe contingebat, ut id quod ego cuperem, tu haberes: & ego non haberem id, quod tu accipere uelles, ideo percussa est moneta publica, quæ difficultatibus permutationum æqualitate quantitatibus subueniret. in numo enim non tam substantia, quàm quantitas inspicitur, ut ff. eo. l. j. Regulariter tamen inuitus quis nec distrahit, nec emit: imò inani honestatis colore sublato etiam non consanguineis, res quæ maiorum fuerunt uendere poterit, ut C. eo. l. inuitum & l. dudum. Ex hoc contractu res tradita, non repetitur: nec uindicando, quia dominiū transit: nec condicendo, etiamsi pretium non sit solutum, quia tantum in contractibus innominatis conditio uendicat locum, ut C. eo. l. si non Excipitur, nisi id conuenerit, uel nisi dolus causam contractui dederit. In summa sciendum est, quod si ita distrahitur illa aut illa res utram elegerit uenditor, hæc erit empta, ut ff. eo. l. si ita. idem in stipulationibus: uerum licet electio sit uenditoris, si dubitatiuè emptionis pactum principale celebrauerit, in pactis accessorijs obscuris & ambiguis, quæ in uenditione dicta fuerunt, contra eum qui dicit, legem obscuram interpretamur, ut ff. de pact. l. ueteribus, & ff. eo. l. labeo. Sed & si uenditor Stichum seruum uenditioni accessurum dixerit, cum plures Stichus habet, is Stichus debetur, quem uenditor intellexerit, ut ff. eo. l. si in emptione. Verum uideretur dicendum, uel debere nullum propter dissensum, uel eum deberi, quem emptor intellexerit, cum uenditor ambigüè locutus fuerit. In summa quoq; notandum est, quod bibliotheca mihi uendita sub conditione, puta

one, puta si decuriones Campani mihi locum uendiderint, in quo eam ponerē, & per me stet, quo minus id à Campanis impetrē, præscriptis uerbis agi potest, ego etiam ex uendito possum conueniri, uenditione non implera habita tamen pro implera, ut ff. eo. l. si mihi. Item & illud sciendum est, quod si quis ancillam sub pacto iniectiois manuum, si prostituatur, uēdiderit: prostituta ab emptore etiam millesimo, per eum qui primò uendidit, adduci poterit, ut ff. eo. l. si quis. Item in summa sciendum est, quod licet hæres legatario fundi seruitutem debeat, uenditor tamen non debet emptori. excipitur, nisi specialiter promiserit, uel nisi ante seruitus fundo empto debita fuerit, uel nisi forte per fundum retentum uenditor solebat ire ad fundum debitum, ut ff. eodem l. in uendendo. Illud sciendum est quoq; si quis fundi ea lege uendidit partem dimidiam, ut emptor alteram partem conductam haberet, si id non fiat, ex uendito emptor poterit conueniri. Nam ipsum pretium fundi uidetur, & forte quod eo minus uenit fundus, ut ff. eodem l. fundi. Si manu fata excipiuntur, non ea, quæ perpetuò fata sunt, sed ea quæ annuatim seruntur, excepta intelliguntur, ut ff. eo. l. cum manu. In summa quoq; notandum est notabiliter, quod si quis promisit de fundo suo mille modios frumenti annuos, pro prædijs Gai Senj, & postea frumenti debitor fundum uendidit, his uerbis additis: quo iure, & qua conditione fundus iste quem uendo hodie est, ita uenit, itaq; habebitur, emptor tamen ad præstationem frumenti non compellitur, ut ff. eod. l. ult. Cætera quæ desunt in summa Instit. tit. eodem plenissime poterunt inueniri.

DE HAEREDITATE VEL ACTIONE VENDITA.
TIT. XXXIX.

HABITO tractatu emptionis & uenditionis, de rebus quæ uenduntur audiamus, & quæ hæreditas privilegio gaudeat: & actio est iuris instrumentum de hæreditate uel actione uendita loquamur. uideamus itaq; quatenus uenditor hæreditatis, & nominis emptor teneatur, & econtrà quatenus emptor uenditori & quidem ubi quis uendit hæreditatem esse debet hæreditas. nec enim alea emittur, ut ff. eo. l. cum hæreditatem. ergo si nullius hæreditas uenit, uel uiuentis hominis, nihil agitur, ut ff. eo. l. j. Licet etiam ubi nulla est hæreditas de qua actum uideatur, tamen ex empto agitur, ut ff. eo. l. quod si & l. & si. nam & aliàs & si emptio non tenet tamen ex empto agitur, ut ff. de act. empt. & uen. l. si sterilis. hoc tamen ita uerum est, nisi uenditio ita contrahatur: si qua sit hæreditas est tibi empti, tunc quasi sola spes hæreditatis uenit, & ideo ex empto non agitur si nulla hæreditas inuenitur. Hoc ita intelligi oportet, nisi uenditor sciens hæreditatem ad se non pertinere, uenditionem celebret: tunc enim propter dolum tenebitur, ut ff. eo. l. nam l. hoc. Tenebitur uenditor emptori, ut ei restituatur id, quod ex hæreditate ad se uenit, uel peruenisse potuit, id quoq; uenit quod ad uenditoris hæredem peruenit. præstandæ sunt quoq; emptori hæreditariæ actiones, etiam illæ obligationes, quas ipse hæres constituit, ut ff. eo. l. ij. Tradere quoq; debet res hæreditarias, ut ff. eo. l. qui filijfam. Ex his quæ dicta sunt patet exigi ut hæreditas sit, & ad uenditorem pertineat. Venditor satis dare non cogitur, ut certa quantitas sit in hæreditate, nec de euictione rerum singularium: nisi id conuenierit, ut ff. eo. l. ij. Indebitum quoq; quod extorsit uenditor, emptori præstare non cogitur: econtrà emptor uenditori non tenetur, si uenditor soluit indebitum: sed nec si hæres condemnatus fuerit, quia res hæreditarias uen-

didit, ut ff. eo. l. ij. §. solet. Sanè funeris impensam ab emptore uenditor confequitur, sicut si debitum aliud exoluisset, idem erit, si uenditor uectigalia uel tributa præstiterit, idem erit si uenditor nondum soluerit, sed propter hæreditatem obligatus fuerit, ut ff. eo. l. ij. §. si quis §. quod si §. ult. Venditor nominis præstare debet debitorem esse: & quidem sine exceptione, non tamen tenetur præstare, ut debitor locuples sit, uel ut certa quantitas debeatur: nam & uenditor hæreditatis non tenetur ad hoc, ut ff. eo. l. si nomen. In summa notandum est, quod notabile est, quia si quis hæreditatem uendidit, excepto fundo uno: deinde eius fundi nomine uenditor aliquid adquisiuerit, id emptori præstabit: nisi contrarium actum fuerit, ut ff. eodem l. ult. Item illud sciendum est, quod etiam nomina conditionalia uendi possunt, ut ff. eo. l. nomina. Item illud sciendum est, quod emptor uenditori satisfacere non cogitur, de restituendo id, quod propter hæreditatem præstiterit: nisi id conuenerit, ut C. eo. l. ij. Item illud sciendum est, quod emptor hæreditatis creditoribus hæreditarijs respondere nõ cogitur, etiã si de eo uenditor cū emptore pepigerit, ut C. eo. l. ij. hoc ergo pactũ licet uenditori contra emptorem actionem parit, nõ tamen emptor cum creditoribus nec creditores cum emptore agent. Sanè duobus in casibus compellitur emptor respondere creditoribus, si se actionibus obtulit, si à fisco emerit, ut C. eodem l. j. Illud quoq; sciendum est, quod licet emptor hæreditatis non conueniatur actionibus hæreditarijs, experitur tamen directis actionibus mandatis: si non fuerint ei mandata, utiles poterit intendere, & personales, & reales, ut C. eodem l. emptor l. ult. Dicet quis, ergo emptor si habet emolumentum, non sentit incommodum: respondeo, sentit equidem per anfractum, id est, non per creditorem agentem, sed per uenditionem ex uendito actionem, uel negotiorum gestorum intendentem, ut ff. eodem l. ij. Emptor quoq; nominis, sicut emptor hæreditatis, & directò & utiliter experitur, principaliter actionibus personalibus, & per consequentiam si nomen pignori fuerit annexum, ut C. de act. l. ij. & C. eodem l. postquam, & l. ex nominis. In summa quoq; sciendum est, quod si creditor debitori suo extiterit hæres, equidem confusione debitor esse desinit: uerum si hæreditatem uendiderit, creditum suum retinere poterit, & si per errorem omnia hæreditaria emptori dederit, repetere poterit: forte actione prima, licet confusa quasi resuscitata, uel conditione indebiti, ut ff. de condict. indebiti. l. si is, uel actione in factum.

QVAE RES VENDI NON POSSVNT, ET QUI VENDERE
uel mercari uentantur. TIT. XL.

Vendi non debent à priuatis uestimenta purpurea muricis, uel à barbaris comparata, sed nec ab alijs barbaris eas quisquam emere debet: nisi comes comertiorum, ut C. eodem l. j. Item frumenta publica, quæ deuotissimo exercitui mittuntur, à priuatis distrahi non debent: sed si quis contra fecerit, si fuerit plebeius decapitabitur, si nobilis deportabitur.

QVAE RES EXPORTARI NON DEBEANT.

TIT. XLI.

Ad barba-

AD barbaros & Romani nominis rebelles, Romanus liquamina deferre non debet. fructus nec aridos: sed nec ferrum factum infectumque. proditores reddantur instruere. Ergo si quis contra fecerit poena superioris tituli imminabit, ut C. eo. l. j. & ij.

DE EVNVCHIS. TIT. XLII.

EVnuchos minime licet facere in Romano solo Romanos uel barbaros. Ergo si qui Romanae gentis homines in barbaro solo eunuchi facti fuerunt: & si serui fuerint nullo titulo in dominium cuiusquam transferri poterunt. sane barbari eunuchi facti extra loca Romano imperio subiecta, sine delicto & uendi poterunt & comparari. Siquis in Romano solo etiam seruum eunuchum fecerit, decapitur, & seruus, & locus, ubi hoc commissum fuerit, domino dissimulante, confiscabitur, ut C. eo. l. j. & ij.

DE PATRIBVS, QVI FILIOS SVOS DISTRAXERVNT. TIT. XLIII.

ETiam patribus filios quocumque titulo in quempiam transferre non licet: imò si quis etiam in causa pignoris conscius filium alienum acceperit, relegabitur. Sane propter nimiam egestatem famis, id est, necessitatem, forte pater, & mater, filium suum, prolem suam, & uendere, & permutare: multo fortius & pignorarere poterunt. iudicio quoque meo proles serua fiet, dicunt alij nequaquam, sed seruiet. porro si filius, qui alienatus est, uel pro eo alius eius pretium, uel mancipium aequae bonum praestiterit, filium uenditum ingenuitati restituit, ut C. eo. l. j. & ij. Aliàs nedum filij, sed nec etiam alicuius hominis liberi uenditio tenet, ratione rei. Excipitur nisi secundum legum distinctiones, quis paciat se uendi ad pretium participandum. liber quoque homo quondam ab hoste retentus. ergo libertati pristinae restituitur tanquam in causa pignoris. Sed & hodie usitatum est, ut liberi homines dentur obsides.

DE RESCINDENDA VENDITIONE. TIT. XLIIII.

Ostendimus supra qualiter emptio & uenditio contrahatur, nunc audiamus qualiter dissoluatur. dissoluitur aliàs ita, ut rescindatur: aliàs ut ab ea discedatur. primò tractemus de uenditione rescindenda, postea loquamur qualiter discedatur ab ea. Videamus itaque quid sit uenditionem rescindere, quot modis dicatur uenditio rescindi, quibus modis rescindatur, quae sint causae quae rescissionem inducant, & quae faciunt eam cessare. Venditionem rescindere nihil aliud est, quam altero inuito eam dissoluere. A uenditione disceditur, cum utroque uolente disceditur. Rescinditur uenditio, ubi quidem ipso iure tenet sed ex causis deseritur, infringitur, irritatur, ut sequentia declarabunt. Item dicitur uerum improprie ubi de facto processit uenditio, ut rescindatur: puta si dolo malo emptoris omnibus integris extorta inueniatur, ut C. eo. l. iij. Rescinditur uenditio duobus modis, actione proposita, & iudicis officio. Actione proposita, ut quod met. cau. & de dolo: ubi dolus dedit causam contractui, sicut supra in secundo libro distinximus. Sed & si pactum intercesserit, ut res uendita restituatur si displicuerit actioe in factum, uel praescriptis uerbis, uenditio rescinditur, ut C. eo. l. iij. per actionem

P iij

quoq; redhibitoriam uenditio rescinditur. Iudicis officio uenditio rescinditur, puta si uenditor ultra dimidiam iusti pretij deceptus fuerit. Iusti inquam, tempore uenditionis: deceptus inquam, non per emptoris doloſitatē, sed re ipſa. rescinditur autem iniquitas iſta electione emptori præbita, uelit ne iustum pretium ſupplere, & rem retinere: ueluti rem reſtituere, & pretium iniuſtum à ſe præſtitum recuperare, ut C. eo. l. ij. idem ſit & econtrario, id eſt, ſi emptor ultra dimidiam iuſti pretij numerauit, ut C. eo. l. ſolu. mat. l. ſi circumſcripta. Idem in locationibus ſtatuitur: forte & in permutationibus. in tranſactionibus, in pactis de non petendo, non puto. Datur autem hæc reſcindendi licentia contra contractantes, & eorum hæredes: & ita, ſi res uendita apud eos extet. ergo non dabitur contra ementes ab ementibus primi. Dabitur autem prædicta reſcindendi licentia iudicio meo, etiam illi emptori qui iurauerit ſe controuerſiam non moturum, nec contra uenditionem uenturum: quippe nec rem facit inuenditam, nec præciſe agit, ut res retradatur. Plures ſunt cauſæ, quæ ſuadent ut uenditio reſcindatur. Ecce enim (ſicut dictum eſt) iniquitas immodica, dolus malus, qui ex animi proſitione deſcendit, qui animæ paſſione, quæ mentem adficiſcit, qui qualitate non pretij quantitate æſtimatur, ut C. eodem. l. dolus: nota tria animum, animam, mentem. Metus quoq; reſciſſionem inducit, ætas, conuentio, diſſenſus. multæ ſunt cauſæ quæ reſciſſionem non inducunt. Ecce enim pœnitentia etiam in continenti, res ſcripta militaris prærogatiua, dupli oblatio, quia aliud ſit in ſolutum datum, quàm pretium: allegatio, quia ſimulatū pretium non ſit depenſum: allegatio, quia ſit uenditum ob ſamis, & urgencium munerum neceſſitatem: item allegatio, quia emptori ſit denunciatum, ne emat: item non reſcinditur uenditio, quia uenditor allegat uires & emolumenta rei uenditæ ſe ignorafſe, ut C. eodem l. de l. ad l. ratas l. non idcirco. l. pretij. l. uenditor. l. ſi maior. l. quiſquis. In ſumma notandum eſt, quod in uenditionibus per officiales, & publicos exactores celebratis, modica iniquitas non toleratur. Item in ſumma ſciendum eſt, quod uenditio furtiua à decurionibus facta, momentum non habeat, ut C. eo. l. antepenult. & penult. Item in ſumma illud ſciendum eſt, quod iudicio meo ei, qui uendidit ex certa ſciencia, dimidia iuſti pretij non dabitur reſcindendi licentia.

DE REſCINDENDA UENDITIONE.
 QUANDO LICEAT AB EMPTIONE DISCEDERE.

TIT. XLV.

Sicut dictum eſt, ab emptione diſceditur, quando utroq; uolente deſeritur: hoc ita, ſi omnia ſunt integra, id eſt, nec res uendita tradita eſt, nec pretium numeratum eſt, nec arra data eſt: idem erit ſi arra ſit data. nec enim arra de ſubſtantia negotij eſt, ſed uenditionis contractæ argumentum eſt, & acciſdens. Ergo cum ea & ſine ea uenditio ualebit: hoc tamen ita, ſi pro arra ſpecies data ſit, ſecus erit ſi pecunia arræ nomine acciſſit numerata. tunc enim perinde computabitur, ac ſi pars pretij eſſet ſoluta. ergo uelut non omnibus integris, ſolo conſenſu non reſoluitur uenditio: multo magis, ſi pretium ſit numeratum: multo fortius in tertio caſu, id eſt, ſi res uendita tradita eſt, & pretium numeratum eſt. In his tribus caſibus, ut uenditio diſſoluatur, opus eſt, ut retraditionis actus retro priori ſimilis interponatur, ut C. eodem l. j. & ij.

Si propter

SI PROPTER PVBLICAS PENSATIONES VENDITIO
fuerit celebrata. TIT. XLVI

Sape fit ut uenditio non rescindatur, puta si ista quatuor intercesserint, si res sit uendita sub hasta, si sincera fide, si iusto pretio: præsertim si res fuerit hominis maioris xxv. annis. his tribus cessantibus, uel aliquo istorum trium, ipso iure nulla est uenditio, reuocariq; poterit, & per dominum, & per creditorem, ut C. eo.

SINE CENSU VEL RELIQUIS FVNDVM COMPARI
non posse. TIT. XLVII.

Crederet forte quis sine censu scilicet toto, hoc est, ubi nihil adhuc dependens est, uel sine reliquis, hoc est, ubi aliqua tributa iam soluta sunt, fundum comparari posse. Audi in contrarium, id est, comparari non posse. Et certe uenditor amodo pro tributis conueniri non debet, sed emptor solus: etiam temporis præteriti nomine, nempe pro tributis res conuenitur non persona. nam & quandoque prædium non homini sententia datur, ut ff. de publica l. Imperatores, ut ff. de nego. gest. l. fideiussor. Hoc quod dictum est uerum est, ubi nullum pactum interpositum est, ut uenditor fisco respondeat. idem erit si pactum intercesserit: nam cum forma iuris publici sit, ut possidentes, ergo ementes conueniantur, & nequaquam non possidentes, id est, uendentes, nihil ualebit pactum, etiam stipulatione uallatum, ut C. eodem l. j. & ij. non ualebit inquam, ut fiscus necesse habeat conuenire non possessorem, id est uenditorem. Sed nec uenditor propter pactum à fisco de facto petente, iure ad solutionem artabitur. Sane proderit hoc pactum emptori contra uenditorem: quippe ex tali pacto incontinenti interposito, uel actione informata uel præ. uerb. nata, poterit emptor urgere uenditorem, ut sibi resoluat, uel restituat tributa, quæ fisco dependerit. uerum antequam emptor dependerit, uenditor ut dependat artari non poterit, ut C. eo. l. ij. e contra est in usuris. siquidem ex tali pacto emptor artabit uenditorem, etiam posteaquam soluit usuras, & arram, ut C. de pactis l. ex conuentione. In summa norandum est, quod hodie post factam diligentem examinationem, si emptor fuerit inuentus minus idoneus, uenditor tunc apud gesta confiteri cogitur, quod periculo suo transpositio sit fiscalium tributorum, ut C. eo. l. ult. Si improbe inferatur, ergo Italici debent: ergo Thessalonicenses? respondeo, falsum est. Talis itaq; locutio, omnes tributa debent: exceptis illis, qui legibus excepti sunt omnes tributa debent, huic locutioni similis est illa exceptis nobilissimis, & barbaris, cæteri solo consensu matrimonium contrahunt: non tamen concubinarij cum concubinis, nec senator cum liberta, nec aliquis cum quadam scenica, ergo quod dicitur cæteri rite contrahunt, ita intelligatur, cum mulieribus non imparibus. Sed legitur quod mulier præfertur creditoribus omnibus, nec tamen iudicio meo pignora, uel expressas hypothecas habentibus. quippe tale est, quale est, quod dicitur, præfertur omnibus, exceptis his qui excepti sunt. Idem præfertur mulier creditoribus omnibus, sed talibus qualis ipsa est hypothecis tacitis utentibus.

*Quia dicitur
ut mulier non præferat
creditoribus pignora
sive expressa sive
tacita.*

DE PERICVLO ET COMMODO REI VENDITAE.
TIT. XLVIII.

EXposuimus quando emptio teneat, deficiatue, qualiter contrahatur, uel dissoluatur: nunc audiamus de periculo, & commodo rei uenditae. Et certe post contractam uenditionem, id est, ante traditionem, & commodum, & periculum, ad emptorem pertinet: non ita est in locatione, etiam post traditionem. Porro ut plenius sciri ualeat, quando post contractum uenditionem res pereat emptori, in hunc modum distinguendum puto. Contrahitur uenditio, alias pure, alias sub conditione. item ubi pure uenditur, alias per scripturam, alias sine scriptura. Item sine scriptura, alias uenditur species, alias quantitas. item ubi quantitas, alias ut species. Repetitis ergo seorsum praefatarum diuisionum membrs, alias periculum pertinet ad emptorem, alias contingit uenditorem. Et quidem si species uenit, emptori peribit: Hoc ita si pure, hoc ita, si sine scriptura. idem erit si quantitas uenit tanquam species: ita tamen si uinum sit degustatum, uel degustatio sit omissa per pactum. Hoc enim promiscue uerum est, quia siue sit in quantitate uenditum, non aestimatur plene uenditum: nisi sit degustatum, ut ff. eo. l. necessario. & C. eo. l. cum inter l. cum conuenit. ff. eo. l. j. §. j. & l. si quis. Amplius & ubi uenditur in quantitate, ut ad emptorem spectet periculum, opus est ut sit mensuratum, uel per emptorem factum quo minus sit mensuratum. nec enim alias hoc in casu uenditum uinum, quo ad periculum emptoris, plene uideatur uenditum, ut ff. eo. l. j. §. ij. & l. si per emptorem. Ergo & si emptor fuerit in mora, uel alias peccauerit, quo minus res uendita sibi tradatur, subibit periculum, ut ff. eo. l. si per. Idem erit si res emptori tradita suo uicio euincatur, uel quia non adfuit, uel quia praesens iura competencia non allegabat, uel quia actori non denunciauerit, uel quia iudicis iniuria succubuit, ut C. eo. l. j. ff. de euct. l. sicut. l. si per. Quod tamen de euictione dixi, ita debet intelligi: nisi denunciandi necessitas pacto fuerit remissa, uel nisi emptor cognoscere non potuerit ubi uenditor fuerit, uel nisi alias per uenditorem sit factum ut ei non sit denunciatum, ut ff. eo. l. si per ff. de euct. l. si dictum l. si ideo. Pertinet inquam periculum (sicut distinctum est) quod culpa emptoris contingit: periculum inquam mortis, periculum deteriorationis, periculum euictionis: nisi euictio ex praecedenti tempore causam traxerit, ut C. eo. l. j. Idem si casu periculum contingit. idem si naturaliter res uendita, interitum uel detrimentum passa fuerit. Excipitur, nisi mihi uenditor etiam ignarus uini bonitatem duraturam adfirmauerit, cum non durauerit, uel non duraturam non prius dixerit, cum id scierit, ut ff. eo. l. si uina. exceptis itaque praedictis casibus ex conuerso latere, periculum pertinebit ad uenditorem, puta si species sub conditione uenit: ita tamen, si res perierit, non si deterior facta fuerit: hoc enim licet mirabile uideatur ad emptorem pertinebit, ut ff. eo. l. necessario. Item periculum post uenditionem contingens ad uenditorem pertinebit, ubi per scripturam consummata non legitur, ut C. eo. l. cum inter. Idem si quantitas uenit ut quantitas, & degustata nondum tamen mensurata est: non ramen dico signata, non enim signatio fit in dolijs, ut uinum pro tradito habeatur, sed nequid submitatur, ut ff. eo. l. j. Idem si fuerit uenditor in mora tradendi, mora enim trahit ad se periculum. idem si uenditor alias effecerit, ut pereat quod uendiderit. idem si pacto periculum suscepit. idem si omissa custodia, quam praestare debuit, uenditor amiserit. Sed & euictionis ad uenditorem spectabit periculum, si nullum emptori possit adscribi uicium. In summa sciendum est, quod uenditor

quòd uenditor debet custodiam, sed non infinitam custodiam, ergo tempore tranfacto, quo uinum tolli debuit, uenditor uinum poterit per corbes in terram effundere: nisi maluerit: ut laudetur, aliena uasa conducere, uel sua locare, ut ff. eo. l. §. penult. & ult. & ff. eo. l. si quis. §. ult. Tempus autem tollendi uinum est, quod statutum est, id est, à uendente. idem erit si non fuerit statutum, quippe ubi uenditor non est mercator, tempus uindemiarū expectatur: si fuerit mercator is dies spectandus est, quo ex cōmodo uenditoris tolli possint, ut ff. eo. l. hoc ita. postea uinū effundere poterit: si tamē emptori, ut tollat, denunciauerit, ut ff. eo. l. j. §. penult. Item in summa sciendū est, quòd lectorum cōparatorū in uia publica positorum per ædiles facta conscisio, ad uenditoris pertinet damnum: hoc ita oportet intelligi, si lectorum in genere facta uenditio fuerit, uel uenditoris culpa id contingat, ut ff. eo. lectos. Amplius illud notandum est, quòd si uina emerim exceptis acidis & mucidis, licet mihi expediat acida quoq; accipere, tamen ea nō potero petere, quamuis mei causa fuerit exceptum. Nam ea quæ in uitis emptor accipere non cogitur nec uenditor uendere compelli debet, ut ff. eodem l. si uina.

DE ACTIONIBVS EMPTI ET VENDITI.

TIT. XLIX.

Quia uendere & emere uendentibus & ementibus paruam uel nullam utilitatem adferret, nisi tam uenditor, quam emptor, actiones haberet, de actionibus empti & uenditi audiamus. Videamus itaq; quibus competant hæ actiones, tam directæ quam utiles, in quos, in quantum, & quales sint actiones. uenditi directæ uenditori competit, ei cuius nomine res uendita est. Utilis uenditi pupillo, furioso, prodigo, collegio competit: hoc ubi per eorum procuratores, tutores, curatores, œconomos, res uendita est. In has actiones uenit in primis pretium, quo res uenit: usura quoq; quam mora generauit, quam fructus quoq; perceptus generat. Idem erit si percipi potuit. Venit & sumptus in re uendita à uendente factus. uenit & sumptus rei uenditæ, curatæ, serui disciplinati, & serui funerati, & mortui sine culpa uenditoris. Venit & id quod expressim conuenit: puta ut fideiussor detur, puta si pluris rem emptor uendiderit id uenditori præstetur, puta ut emptor colonum perfrui paciatur, ut ff. eo. l. inter eum §. ex uendito §. si inter. §. si uenditor. ueniunt quoq; ruta cæsa, si ab emptore fuerint exportata: nisi specialiter conuenerit, ut ff. eo. l. si fundi. §. si ruta. fructus quoq; si iam lecti, & in fundo uendito iacentes, per emptorem exportati (quod est notabile) reperuntur actione uenditi, ut C. eo. l. ij. Nam & si seruus uenditus uenditori quid surripuit, & ad emptorem pertulit, actione ex uendito emptor conuenitur, ut ff. de contrahen. empt. sed ad. Sed & actio empti directæ competit emptori, & eius hæredi, in uenditorem, & eius heredem. utilis empti ei competit, cuius nomine res empta est, ut ff. eo. l. inter §. si procurator. In has actiones uenit in primis, ut res tradatur, & emptor in possessione potior constituatur. Venit & siquid aliud emptori præstari pacto conuenit. Venit etiã ut uenditor debitori debeat cauere iumenta uēdita sana fore, & esse & bibere, ut oportet, ut ff. eo. l. ex empto. Venit quoq; siquid postea seruo puta uendito accesserit, ut siquid ei uēditoris intuitu donatū relictū ue fuerit, ut ff. eo. l. si inter §. siquid. uenit & accessio naturalis, ut alluuo. uenit & dolus & culpa uenditoris.

uenit & omiffa custodia, ut ff. eo. l. inter. §. si Titius. §. in his. uenit & hoc, scilicet ut si uenditor sciens pecus à se uenditum esse morbosum, ad omne interesse teneatur, si ignorauit quanto minoris: in uase uendito uicioso, uel locato, non distinguitur sciens ab ignaro, ut ff. eo. l. tenetur §. j. Sanè ignarus uenditor nomine uicij quod sit in mente: nisi sit fugitiuus, uel erro, non tenetur: nisi furem non esse furem adfirmauerit, ut ff. eo. l. inter §. ij. aliàs pro fure seruo uendito, ignarus uenditor, nec quanto minoris tenebitur. Illud constat quòd hæ actiones ciuiles sunt, bonæ fidei, personales, & perpetuæ. In summa notandum est, quòd si uenditor sciens quem alienum uendidit, & dixerit, neire eo nomine quid præstet, iudicio empti tenebitur, ut ff. eo. l. tenetur. Sed & illud sciendum est, quòd ex empto agitur, ut quis paciatur seruitutem imponi prædio empto tradito, cū debuerit seruitus ante traditionem imponi, ut ff. eo. l. si tibi. Item illud sciendum est, quòd ex empto agitur (quòd est notabile) ut emptio resoluatur, puta propter pactum. Sed & propter dolum, ut ff. eo. l. ex empto §. iij. Illud sciendum est, quòd res uendita quasi pignus retinetur quo ad pretium soluatur, ac si apertè diceretur, prius debet pretium offerre, quàm res tradi. Sed & illud sciendum est, quòd fructus iam maturi agrū ementi cedunt, sed si locatus ager fuit, pensiones utiq; ei cedūt qui locauerat, ut ff. eo. l. inter §. offerri. §. si fructibus. Illud quoq; sciendū est, quòd si uenditor ignorans de tributo nihil dixerit, nō tenetur, ut ff. eo. l. si sterilis §. ij. non tenetur inquam ad aliquid quasi nomine uicij, uel non tenetur ad interesse, sed quanto minoris, ut C. eo. Sed & illud sciendum est, quòd licet emptio non teneat, tamen ex empto agitur, ut ff. eo. l. si sterilis §. ij. Nam & pignoratícia competit, ubi pignus non consistit, ut ff. de pigno. l. si rem. Item illud sciendum est, quòd si quis sciens rem alienam mihi ignoranti uendiderit, & prtusquam euincatur, utiliter ex empto eum potero conuenire, ut ff. eo. l. seruus. In summa quoq; notandum est, quòd si res uendita non traditur, ad interesse agitur. nec enim iudicio meo præcisè ad tradendum conueniri poterit uenditor, sed interesse præstando superabit: hocq; eo argumento arguitur, quod C. eo. l. iij. legitur, uenditorem ad interesse teneri, si per procaciam rem uenditam tradere nolit: ac si apertè diceretur, si uenditor interesse præstare malit, rem uenditam retinere, & non tradere poterit. Sed & C. de iure emphy. l. ult. legitur dominum emptorem emphyteuseos in possessionem inducere debere, si emphyteuta uenditor uelit emponemata tradere.

SI QVIS ALTERI VEL SIBI SVB ALTERIVS NOMINE VEL
aliena pecunia emerit. TIT. L.

SI quis liber & pubes sui iuris, & sibi & nomine suo emerit, actionem directam sibi quærit. Sed & si traditio rei uenditæ in eum collata fuerit, sed non usucapio: procedit, & est hoc uerum, etiam si nomen alterius, ut uxoris, uel forcius, instrumento inueniatur insertum. Idem fiat & si tabulas ille cuius nomen insertum est detineat. idem quoq; erit & si rem uenditam ille alius usurpauerit. fit autem res uendita ementis, uel per traditionem: uel accipientis etiam si pecuniam alienam numerauerit. In prædictis tamen casibus, quia contra ementem præsumitur propter scripturam, quæ perhibet alium emisse, is qui uenit, ueritatem cogitur adstruere, ut C. eo. l. j. ij. iij. iij. Vbi quis emit alij, distinguunt an de illo alio tantum in corde gerat, uel eius nomen expressim in emendo adijciatur, nempe ut procurator siquid emerit dicens uenditori, tanto pretio res hæc esto mihi uendita, & uenditor annumerauerit: profectò procurator directam actionem sibi, utilem domino quærit. Si possessionem ritè acceperit, illam domino, cuius

mino, cuius negotium ex mandato agit, querit, & possessionis mediatae dominium statim obuenerit mandatori. Porro si procurator dixerit, tanto pretio sit illa res empta: licet uenditor annuerit, nulla actio queritur, nec procuratori ementi licet potuit, quia non uoluit: nec mandati, licet uoluit, quia non potuit. Sanè in alterutrum ex his per uenditorem collata traditio, licet ex inutili contractu dominium transferetur, ut C. eod. l. nihil. Quid enim attinet dicere, dominium non esse translatum cum uenditor & amittere & transferre uoluit? Idem contingit etiam ubi ex contractu emptionis dolo malo inito res traditur, ut C. de rescinden. uen. l. dolus. idem dico, ubi res traditur ex contractu initiato per scripturam: licet scriptura non fuerit consummata. In summa notandum est, quod licet per procuratorem alij expressim ementem, nihil agitur, per nuncium tamen rectissime emptio contrahitur, ut Co. eod. l. ult. nec enim nuncius proprie procurator est: licet uideatur posse argui eum esse procuratorem, secundum procuratoris definitionem. In summa quoque notandum est, quod est dictum per nuncium emptionem contrahi, oportere intelligi: non ut nuncius contrahat, sed ut per nuncium is eam contrahat, qui misit nuncium. Est enim nuncius uelut pica & organum, & uox mittentis, qui potest capere capiat.

DE REBUS ALIENIS NON ALIENANDIS, ET
de prohibita rerum alienatione, uel hypotheca. Titulus Ij.

A Vdiuimus supra alterius factum, ut nomē alterius simulate adscriptum, alteri non prodesse: nunc audiamus alterius non obesse, & certè si quis rem alienam tradiderit, regulariter dominium non transfert. Excipitur, nisi id contingat, uel ex officio priuato, uel ex officio publico. Ex officio priuato, ut per procuratorem, actorem, œconomum, filium, seruum uel in peculiaribus quandoque. Ex officio publico, ut per tutorem, per executorem. Porro rei alienae alienatio de facto tantum procedens, multis modis confirmatur. ecce enim domini dicto facto quoque, ut si subscripserit: silentio quoque, successione quoque, ut si alienator successerit domino, uel dominus alienatori. Rerum quoque propriarum tribus modis alienatio prohibita est, per leges, per pactiones, per ultimas uoluntates, ut C. eod. l. ult. ecce enim per leges pupilli res proprias, nec mariti fundos dotales alienant, sed post iudicium diuisorium cōtestatum, si socius uelit emere, dominus partis suae dominium uendendo in alium transferre non poterit, ut C. de com. rerum alienant. l. penult. & de condict. ob cau. dat. l. ea lege. Qualiter per ultimam uoluntatem alienatio sit prohibita lippis & tonsoribus patet.

DE COMMVNIVM RERVM ALIENATIONE.
TITVLVS LII.

R Em cōmunem quis uendit quandoque tanquam cōmunem, quandoque tanquam propriam. Si tanquam communem mandato intercedente, mandati socio tenebitur, contra tamen negotiorum gestorum cōuenietur, si dominus uenditionē raram habuerit, hoc est, nisi partem suam ab emptore uindicare uoluerit. porro ubi quis uendit rem communem uelut propriam, quantum ad partem socij quam tradidit, nihil agit. ergo pars illa à domino poterit uindicari per petuō, nisi processit postea usucapio, uel praescriptio, uel nisi modus praecedente titulo. Ex positis alienatio irrita ab initio, postea confirmatur. In summa no

Q

randum est, quòd fiscus rem communem, etiã prorsus aliena in totum ualet alienare, ut Cod. eod. l. ij.

REM ALIENAM GERENTIBVS NON INTERDICI
rerum suarum alienatione. Tit. liij.

Res alienas gerentibus ex officio publico priuatoie, rerum propriarũ alienatio nõ est interdicitã: ubi aliãs uel lege, uel pacto, uel testamẽto sit uetita, uerum res alienata ab emptore, transibit cum sua causa, ut Cod. eo.

DE PACTIS INTER EMPTOREM ET VENDITOREM
compositis. Tit. liij.

Diximus in superioribus de ipsis principalibus pactis emptoris & uenditoris: nunc audiamus de accidentalibus pactis inter emptorem & uenditorem compositis. Et quidem pactorum, quæ cum emptoribus fiunt, quædam sunt de substantia negocij, quædam de natura, quædam prorsus extra siue accidentalia. de substantia negocij sunt, quæ de augendo siue diminuendo pretio fiunt. Hæc actionem pariunt, & ex interuallo pacta interposita, pacta de natura negocij, & cætera ita demum pariunt actionem si in continenti fiunt. De natura negocij pactum est quod pro euictione sit. Prorsus accidentale est, puta ut Codex uenditus ad exemplum detur. Item pactorum accidentalium quædam sunt digniora, & nomen habentia, ut lex commissoria, in diem: indigniora nomineq; carentia, ut cætera, puta ut res uendita retradito pretio quandoq; retradatur, ut Cod. eod. l. ij. ut usura præstetur ex pretij retardatione sola, ut C. eod. l. in initio, ut res uendita propter statutum pretium non solutum redeat, reuertatur, restituatur, ad emptorem pertineat. His quatuor uerbis pactio innominata concipitur, & parit tantũ actionẽ præscript. uerb. ergo non lex commissoria, qua interposita, utilis uindicatio datur, ut Cod. eod. l. commissoria. lex autem commissoria in pignoribus reprobata in uenditionibus admissa ita concipitur: si pretium non solueris die statuta, res sit inempta. Sanè in diem adiectio ita fit: esto res inempta, nisi quis intra certum diem meliorem attulerit conditionem. Alias diuisiones multas pactorum, supra in titulo de pactis diligens lector poterit inuenire. In summa quoq; notandum est, quod notabile est, pactũ factum ne in fundo uendito fiat monumentum, esse ualidum. fortassis enim uenditor aliãs uenditurus nõ fuerat ut C. eo. Nec uideatur absurdum si pactum per se sit ualidũ, licet paciscentis pecuniariter non intersit, sicq; ad interesse, utpote quod nullum est, agi possit. Nam nec ex stipulatione sponsalium actio nascitur, per quam sponsus sponsam ducere compellatur.

SI SERVVS EXPORTANDVS VENEAT. TIT. LV.

Ceneraliter supra posuimus de pactis, quæ fiunt in uenditionibus quarumcunq; rerum: nunc audiamus de pactis, quæ fiunt in uenditionibus hominum uenditorum: quia pactum sit de homine aliãs pro homine, ut ne prostituatur, aliãs contra hominem, puta ut exportetur, de his audiuius. & primum de eo pacto, quod sit ut homo uenditus exportetur. uenditur seruus pacto, lege dicta ut seruus exportetur. uerum quandoq; pacto comprehenditur, ut seruus exportetur, & nihil additur. Hoc in casu non ex pacto ad interesse agitur, & si homo non exportatus de facto fuerit manumissus (nec enim de iure manumittere potest)

potest) longas suas manus fiscus iniiciet. Quandoq; legi dicta de exportando uenditor adijcit, ut liceat sibi manumittere, quandoq; ut possit poenam petere, quandoq; utrumq;. Certè si pacto nõ sit paritum, & homo non sit manumissus, uenditor secundum tenorem pacti, uel alterum prædictorum faciat, uel utrũq;. Sanè celebrata manumissione per emptorem, de facto, uel de iure, si mancipiũ uenditum inueniatur rursus in locis prohibitis fiscus illud in suam seruitutem perpetuam uindicabit, ut C. eo. l. j. Superiora ita sunt uera, nisi uenditor legem remiserit: etiam ita sunt uera, si seruus uenditus conueniente emptore in locis p̄hibitis apparuerit, ut C. eod. l. iij. In summa quoq; ita notandum est, q̄ si quis prohibitus est in locis minoribus, prohibitus est & maioribus: sed non conuertitur, ut C. eod. l. ult. In summa quoq; ita notandum est, quòd lex de exportando homine à primo uenditore dicta, locum uindicat, etiamsi certè secundus emptor contra pactum faciat. Idem fiet non tantum si primus uenditor legem dixerit, ut seruus exportetur, & non exportatus in seruitutẽ reducatur. Sed & si eandem legem emptor primus, secũdus uel ulterius, eundem hominem uendendo repetierit. Nam etiamsi uoluntate secundi emptoris contra legem moratus sit, potior habendus est ille, qui acceptor fuerit legis, et posterior magis intelligitur causa emptoris admonendi, eandem legem repetisse. Siquidem nullo modo auferre potest legem sui uenditoris, cuius cõditio extitit. Quid ergo fiet, si prior uenditor legem dixerit, ut si prostituta esset ancilla, libera fieret, posterior adiecit, ut manus iniici liceret: et quidem lex fauorabilior prima fuerit, ultima non effectum fortietur, ut ff. eod. l. Titius.

SI MANCIPIVM ITA VENIERIT, NE PROSTITUATUR. Tit. lvi.

SEquitur ut audiamus de eo pacto quod pro homine uendito fit, puta ne prostituat: & quidem quandoq; uenditor simpliciter dicit, ne prostituat. Et quidẽ quandoq; adiecit si fuerit factum contra, ut sibi liceat iniicere manũ, quandoq; ut sit liber. Et certe si simpliciter dictũ sit, ne prostituat, prostitutum fit liberum. Multo fortius (sicut dictum est) ut prostitutum fiat liberum, si uero dictum est, ut liceat manum iniicere, uenditor qui non prostituit, nec prostituenti consenserit, in seruitutem suam mancipium prostitutum poterit reuocare, ut C. eo. In summa notandum est, quòd mancipium prostitutum lege dicta ne prostituat, ex constitutione diui Adriani fit liberum, ut C. eod. l. j. Item in summa notandum est, quòd ex consequentia quædam ne fiant in fraudem legi dicta, mancipiũ intelligitur prostitutum, si habeatur in caupona, ut uina fortia & dulcia uiatoribus præbeat, ut Cod. eod. l. ult. Distat inter hoc pactum, & superius, quia superius est contra hominem, hoc fit pro homine: superius fit adfirmatiuè, hoc negatiuè: superius remitti potest, hoc minime.

SI MANCIPIVM ITA FVERIT ALIENATVM, VT MANUMITTATUR, UEL CONTRA. Tit. lvij.

EXpediuius in superioribus de pactis duobus specialiter, & seorsum, quorum alterum fit pro homine, alterum contra hominem: nunc audiamus cõmuniter & promiscue de pactis pro homine, & contra hominem. Explicemus quid iuris sit, si mancipium fuerit alienatum, ut manumittatur: uel contra, id est ne manumittatur, & lege dicta de manumittendo duorũ principum, id est Marci & Commodi missa ad Aufidium Victorinum locum uendicat constitutio.

Q. ij

Videamus in quibus contractibus locum habeat, & quando libertas ex prædicta Constitutione competat. Profectò si uenditor cum uendit mancípium, legem dixerit, ut ab emptore ad libertatem perducatur, & emptore cessante manumittere, per Constitutionem prædictam tacitam repræsentantem factum personæ, quæ debuit manumittere, in libertatem rapitur. Idem si dictum sit, ut manumittatur, si dictum sit, ut liber sit tempore transacto. Idem contingit si uenditor dixerit, ut libertate donetur, uel ut liberetur, uel ut emptor curet liberare, ut *Co. eod. l. j. ij. iij. iiij.* Competit autem libertas per Constitutionis prædictæ beneficium, non tantum si uenditor legem dixerit, ut emptor manumittat, sed etiam si emptor legem dixerit, ut si uenditor seruum uenditum à se traditum ad libertatem perducatur, ut *C. eod. l. si is.* Competit autem prædictæ Constitutionis beneficium ita demum si is, qui legem dixit, uoluntatem nõ mutauerit, nec enim uoluntas hæredis exquiritur, ut *C. eod. l. j. & ff. eod. l. si uenditor.* Sanè uoluntatis mutatio non id efficit, ut ab emptore manumitti nõ possit, sed id efficit ne cõstitutio locum uendicat. Locum uendicat prædicta constitutio in contractibus nominatis duntaxat, hoc est, ut serui sint uenditi, donati, permutati. Et quidem tempore statuto certo libertas per Constitutionem cõpetit, eo præterito, si tempus certum non fuerit adiectum: post duos menses in libertate seruus erit, si ambo præsto sint & manumittendus, & is qui manumittere debuit: aliàs post quatuor menses, si habitent in diuersis prouincijs: hoc ita nisi manifestissimè apparuerit actum fuisse, ut moriente eo, qui debuit manumittere, libertas competat, ut *ff. qui sine manumiss. l. ult.* Si mancípium fuerit alienatum lege dicta ne manumittatur, nam cui licet legem immutare de manumittendo, quod interest hominis, multo fortius legem de non manumittendo, quæ seruatur in homine, ut *C. eod. l. si ea.* forte sicut seruus testamento manumitti uetitus fauore personæ, illa persona defuncta, manumitti poterit: sed hodie serui nunquã ita manumitti poterunt, si lege inter uiuos dicta alienator cauerit, ne manumittantur, ut *Cod. qui non poss. ad libert. peruenire l. ij.* In summa notandum est, quòd si pœna imposita fuit, & per stipulationem non exigitur, licet seruus qui lege dicta fuerat manumittendus nõ manumittatur, Constitutio uelut persona libertatem imponit, ut *Cod. eod. l. ult.* Item in summa sciendum est, mirabile fore duplici ratione, quòd is, qui legem dixerit de manumittendo, eam mutare possit: & quia cõmutat, in seruo nihil iuris habet, & quia libertati deroget. In seruis exportatis (sicut supra diximus) Adriani cõstitutio locum habet. Antonini & Seueri constitutio missa ad Urbium Maximum locum uendicat, quãdo is, qui seruum emit, numis ipsius serui lege dicta à seruo ut manumittatur, manumittere nõ uoluit, ut *ff. de manumiss. l. iij.*

DE AEDILICIIS ACTIONIBVS.

TIT. LVIII.

PErtractatæ sunt in superioribus à Rogerio bonæ memoriæ actiones empti & uenditi, quæ sunt quasi principales & dominæ: nunc ordiamur & dicamus de Aedilicijs actionibus, quæ sunt illarum quasi pedissequæ. Videamus itaq; quæ uel quot sint actiones Aediliciæ, in quibus rebus sunt p̄ditæ, quibus competant, & in quos dentur, ex quibus causis oriuntur, quales sint, & quanto tempore durent. Sunt autem tres Aediliciæ actiões. Redhibitoria, quãto minoris, & in factum actio. Illud ante oia sciendum est, redhibitionem quoq; cõtineri empti ciuili iudicio, ut *ff. de act. empt. l. ex empto.* Est autem redhibitio uenditionis resolutio. Est redhibere facere, ut rursus habeat uenditor quod habuerit: & quia reddendo id fit, idcirco redhibitio est appellata quasi reditio, ut *ff. eo. redhibere.* Cõpetunt autem hæ

hæ actiones emptoribus, permutatoribus quoq; , & his qui loco emptorum habentur, & eorum hæredibus, in uenditores, permutatores, & eorum successores, ut ff. eod. l. j. nisi respub. Romana distraxerit, ut C. eod. l. j. Sunt autem istæ actiones proditæ in duobus generibus rerum, fundis, & animalibus, tam brutis, quàm rationalibus: Vlpianus tamen dicit, Labeonem scribere Aedilitium edictum pertinere, non solū ad immobilia seseq; mouentia, sed ad mobilia quoque ut ff. eod. l. j. Oriuntur autem actiones istæ ex quatuor causis, morbo, uicio, pacto, & si uenditores non cauent prout ædiles iubent, ut ff. eod. l. si uenditor. Est autem morbus habitus corporis contra naturam, qui usum eius ad id faciat deteriore, cuius causa natura nobis eius corporis sanitatem dedit, leuis autem febricula, aut uetus quartana, quæ iam sperni potest, modicumq; uulnuscum, non inducent edictum, ut ff. eod. l. j. urgetur autem redhibitoria uenditor tam ignarus, quàm conscius. debuit enim hæc habere nota uenditor: nec interest emptoris cur fallatur, an ignorantia uenditoris, an calliditate, ut ff. eo. l. j. Hæc tamen ita uera sunt si emptor ignorauerit: nisi nosse potuit, puta animal effossis luminibus uentebat, ut ff. eod. l. quæritur. Si autem emptor sciuit, non redhibebit, remisisse enim eam uidetur tacite, neq; enim intelligitur esse cælatus qui sciuit: certiorari non debuit, quia nō ignorauit: sed nec uolenti dolus inferitur, ut ff. de act. empt. l. j. & C. de transact. cū donationis. Sed & si uenditor nominatim exceperit de aliquo morbo, nomine eius morbi nō cōuenietur: nisi p. functorie exceperit, ut ff. eo. l. quæritur. § si uenditor. Ex uicijs autem animi redhibetur homo duntaxat, si fuerit fugitiuus, uel erro: animal nō, redhibetur homo ex uicio: nisi dictum est uiciū abesse, & nō abest: uel nisi mixtū sit uiciū, ex empto tamen agi poterit, si sciens id uiciū animi reticuerit, ut ff. eod. l. j. & l. ob quæ. forte & ignorans tenetur, si uicia animi corporis morbum excedant, ut si nimis sint auari cupidiq; , ut ff. eo. ob quæ. fundus quoq; pestibulas hæbas habens siue pestíferas redhibebitur, ut C. eod. l. penult. & ff. eo. l. j. fit aut redhibitio ex ordine proposita redhibitoria actione, aliquando tamen redhiberi mancipium debet, licet quādo minoris agatur: puta si nullius pretij sit mancipiū, furiosum forte, uel lunaticū, ut ff. eo. l. bouem. Sed & interdum non morbosum pecus, uel mancipium, redhibetur propter morbosum, ut ff. eo. l. plarumq;. ex pacto quoq; redhibetur per actionem in factum, ut ff. de rescindenda l. si conuenit & C. eod. l. penult. & ff. eo. quod si. sed (sicut dictum est supra) si uenditor nō cauerit redhibitoria locū habet, ut ff. eod. l. si uenditor. uenit autem in actionem redhibitoriam restitutio pretij & usuræ. uenit etiam siquid accessionis nomine dederit, uoluntate tamen uenditoris, ut ff. eod. l. cum autem, & l. debet. Sed & si damnum emptor passus est per hominem, quem redhibet, ei restitui debet. Econtrario cum emptor redhibet mancipium, restituere debet ipsum non deterioratū suo facto, familiaritæ suæ, uel procuratoris. Sed & restituere debet emptor quidquid ad se peruenerit, uel culpa sua non peruenerit. legata quoque, & hæreditatem, etiam si ea seruus perceperit emptoris cōtemplatione: quia si uenditio remansisset nihil hæc res emptori profutura fuisset. nam & per cōtrarium, si cōtemplatione uenditoris seruus, qui est in causa redhibitionis institutus proponeretur, tamen diceretur restituere emptorem uenditori non debere, si nollet redhibere. Et generaliter dicendum est, quidquid extra emptoris rem, per eum seruum acquisitum est, id iustum uideri reddi oportere, ut ff. eod. l. cum autem, & l. & generaliter. Sed & si propter iniuriam seruo contemplatione emptoris factam, emptor aliquid affecutus est, uenditori non redhibet, ut ff. eo. l. bouem. Ex his quæ dicta sunt colligi potest, quod redhibitoria actio nomine morbosorum animalium uiciorumq; hominum competit, Sed & in fundis (sicut dictum

est) ut eo. l. si tamen. Quanto minoris uero actio competit, puta siquid uenditor de mancipio affirmauerit, non ut laudaret, sed ut præstaret, & tunc tantum redhibitorium iudicium intendi potest, ut ff. eod. l. si quis. & l. sciendum. Et notandum est quod quanto minoris actione sæpius agi potest: ita tamen ne lucrū emptor faciat, & bis eiusdē rei æstimationē consequatur, ut ff. eod. l. quod si. In factum actio competit ad pretium recuperandum, si mancipium puta sine iudice sit redhibendum, sed & si uenerit: & ubi placuerit ut intra tempus præfinitum redhibeatur. Nomine quoq; cautionum omissarum, sed & ornamentorum nomine præstitorum, redhibitorium iudicium, uel in factum intenditur, ut ff. eod. l. ædiles. Sopitur autem actio redhibitoria vj. mensibus: quanto minoris anno utili, ut ff. eod. l. sciendū est l. ædiles l. si tamen l. cum sex. In factum autem actio, quæ est de redhibenda re, ubi placuerit eatenus extenditur, quatenus cōuenit, etiam si pactum intercesserit, ut perpetuò redhibitio fieret: si autem de tempore nihil conuenerit, in factum actio infra sexaginta dies utiles accommodatur emptori ad redhibendum, ut ff. eod. l. quod si. nomine autem cautionum omissarum, & ut iumenta præstentur, uti optimè ornata uendendi causa fuerint, redhibitoria actio, uel in factum, emptoribus infra quadraginta dies utiles datur, ut ff. eo. l. si uero & l. ædiles. Sunt autem actiones istæ non ciuiles, non proprie prætorix, sed quasi prætorix: quia ædilitiæ. sicut enim ius prætorium iuris ciuilibus pars est, sic & ius ædilitium iuris honorarij portio est, ut Institut. de iur. natur. Est autē actio redhibitoria, ut existimo arbitraria, estq; prodita aliàs in simplum, ut ff. eod. l. redhibitoria. aliæ uero duæ actiones ædilitiæ, id est extimatoria, & quanto minoris, & in factum actiones, fortassis sunt bonæ fidei.

DE MONOPOLIIS, ET CONVENTV NEGOCIATORVM
 illicito, uel artificum, ergo laborum, nec nō balneatorū pro
 hibitis illicitis pactioibus. Tit. lix.

A Vdiuimus suprā de emptione, et de appendicijs earum: & quia omnia mea exempla orta sunt ex bonis initijs, audiamus de Monopolijs, *μονοπωλιον* græcè, latinè unus. *πωλιον* ciuitas inde *μονοπωλιον*, id est unica negociatio: & hinc Monopolus dicitur qui solus uult esse uenditor emptorūe * *μονοπωλιον* enim dicuntur ij, qui soli quippiam uendunt, ut ij qui ius Monopolij impetrauerunt. à quo fit *μονοπωλια* uel *μονοπωλιον* huiusmodi uenditio, & quia ideo illicitè cōueniunt negociatores, & artifices, & ergo labi, etiam de his dicamus. *εργον*, id est opus, inde dicuntur *εργολαβοι* qui in ergasterijs, id est in officinis laborant. Et quia balneatores quoq; illicitè conueniunt, & iurant, ne aliter balneent, quàm sicut ipsi statuunt. hoc quoq; prohibitum est, & de illicitis necnon prohibitis balneatorū pactioibus audiamus. Prohibet Imperator Zeno nequis Monopolium audeat exercere, uel in uestibus, uel in piscibus, uel in quibuscunq; speciebus. Prohibet, nequis artifex, balneator, ergo labus pro operis quas exhibere debent mercedes ab ipsis statutas audeat exigere: nempe officium alteri, id est publicæ personæ iniunctum, nemo priuatus debet arripere, quia iustum est sua cuiq; committere, & rebus uenalibus Iudeorum nullus exterus eorum religionis pretia debet imponere, ut C. de Iudæis l. nemo. sed nec ordini ciuitatis grani pretia licet statuere uel taxare, ut ff. ad l. Iuliam de anno. l. ult. sicut em̄ uendere & emere nemo cogitur regulariter, sic nec alio pretio nisi eo pretio, quo uelit uendere uel emere. Siquis autem Monopolium ausus fuerit exercere bonis proprijs spoliatus perpetuitate damnabitur exilij. primas cuiusq; professionis quinquaginta librarum auri poena multabitur. iudicium officium nisi uetuerit uel iudici int

mauerit

mauerit ubi scierint quinquaginta similiter librarum auri poena ferietur.

DE NVNDINIS ET MERCATORIBVS.   TIT. LX.

QVia occasione uendendi, emendicq; quandoq; impetrantur à principe nundinæ, dicamus de nundinis. si quis nundinas impetrauerit nõ utendo amittit eas decennio, ut ff. eo. l. j. cur non. ergo & decimas non exigendo: nundinas qui impetrauit, nullũ ibidem debet cõuenire, nec sub occasione debiti aliquam ibidem concurrentibus molestiam debet inferre. cõuentus ergo ibidem iterum cum steterit, nundinæ utetur exceptione.

DE VECTIGALIBVS ET COMMISSIS.   TIT. LXI.

QVia saepe res uenales, id est uectigal debentes etiam licitè transportantur: ideo de uectigalibus, scilicet rebus audiamus. uel de tributis, quæ res & prædia debent. Itaq; quia non personæ, sed & res & prædia conueniuntur, possessores præteriti temporis tributum compelluntur exoluere, ut ff. eod. l. uectigalia. Sed adnectamus de commissis scilicet rebus, quæ cõmittuntur in fiscum. Res uenales debent uectigal, excipitur, nisi præsidēs faciant sibi aduehi. Excipiuntur & illæ, quæ exercitibus sunt comparatæ, & illæ de quibus uectigal præstari nõ solet. Fiscus quoq; ab omnium uectigalium præstatione immunis est. ridiculum enim foret, ut cum fiscus hæc omnia accipiat: & hæc tribuere debeat, ut ff. eo. l. si publicanus & l. licitatio. In his exigendis si deliquerit publicanus, tenebitur actione in factum, quæ perpetua est, personalis, prætoria, arbitraria: & datur hæredi, & in hæredem, ut ff. eod. l. sed &. Datur autem & in duplum, in quo tamen res est, ut ff. eo. hoc. mitissimè tamè agitur cum publicano: quia si restituerit, quod extorserit, etiam iudicio cõcepto ante definitiuam sententiam absoluitur, ut ff. eod. l. j. Sed & in eo clementer secum agitur, quia si primò cõueniatur in duplum actione in factum, etiam pro eo quod amplius est uel bo. rapt. à fugitiuo nõ conuenietur, ut ff. eod. l. j. Sanè ab initio in arbitrio est agentis, uel ut ne agere in duplum pro eo, quod illi extortũ est: uel uel bo. rapt. siquid uel fuerit ablatum, ut ff. eod. l. licitatio. Committuntur res in fiscum, quæ illicitè transportantur ad barbaros: ut cotes, sales, arma. neq; enim cõuenit ualidiores armis reddere, quos telis cõuenit indigere, statimq; desinunt esse cõmittentium, ipsoq; iure fiunt fisci, ut ff. eod. l. cõmissa: & sic persecutio cõmissi fisco dabitur contra quemlibet possessorem, ergo etiam cõtra hæredem, ff. eod. l. cõmissa. Cõmittitur etiam nauis cum rebus, si dominus nauis scierit: alioquin domino nauis restituitur, ut ff. eod. l. cotem. Commissa tamen poena pupillo remittitur, si infra tricesimum diem uectigal fisco persoluerit, ut ff. eo. Imperatores. Si tamen homo commissus ante quæstionem motam fuerit manumissus, status eius cõuelli non poterit, ut ff. eod. l. j. Sed nec quæcunq; res commissæ, infra quinquennium à fisco non occupata, postea ab eo poterit uendicari: lite infra quinquennium à fisco non anticipata, ut C. eod. l. ij. militibus parcitur in omissis promissionibus ut C. eodem l. ij. Illud notandum est, quod ad uectigalia cõducenda debitores fisci, uel cuiuscunq; rei publicæ, non sunt admittendi: nisi parati sint ualde idoneos fideiussores dare. Et quia tempore statuto exactores inuiti retineri non debent: nisi si tanti locari non possint, cum maximos fructus ipsi perceperint, tunc enim suscipere denuo compellendi sunt, ut ff. eod. l. cotem. Item penes eum manere uectigalia oportet, qui superior in licitatione extiterit: & ita, ut locatio talis non minus quàm triennij fine concludatur, ut Codicis eodem lege penes.

Q. liij

NOua uectigalia nec decreto ciuitatum institui debent inconsultis principibus: & si quis ea instituerit centum aureos dabit, etsi exercuerit l. Iulia de ui publica coërcebitur, ut ff. eod. l. Iul. de ui pub. l. ult. & ff. ad leg. Iul. de ambi. & si eorum à se institutorum occasione, aliquid publicanus citra fas extorserit, inuitus cum pœna competenti restituet, ut C. eod. nō solent.

DE COMMERCIIIS ET MERCATORIBVS.

TITVLVS LXIII.

Negociatores, qui ad domum nostram pertinent, etiam à potentioribus hominibus debitas & solutas pensitationes efflagitent, ut si sic, à cæteris quæ debent fuerit exactum, tolerabilior fiat agnoscendæ deuotionis adfectus. Sed & aurum barbaris negociatores nostri subtili ingenio studeant auferre, & si ulterius aurum pro rebus quibuscumque ad barbaros fuerit translatum à mercatoribus nostris, non iam damnis sed supplicijs subiugentur. Etsi id iudex repertum non uindicabit; tegere ut conscius criminosa festinat. nec nobilissimi & honore luce conspicui, patrimonioque ditissimi, perniciosum urbibus debent mercimonium exercere, ut Cod. l. iij.

DE RERVM PERMVTATIONE, ET PRAESCRIPTIS UERBIS. Tit. lxiij.

Diximus supra de cōtractibus nominatis, nunc audiamus de innominatis: & quia inter nominatos contractus præcipuus est cōtractus permutacionis, de illo dicamus. uideamus itaque quid sit permutatio, qualiter cōtrahatur cōsensu uel re, in quibus cōuenit cum emptione, & in quibus differat, cui detur actio proficiscens ex permutacione. Item qualis sit hæc præscript. uerbis actio, in rem, an in personam, bonæ fidei, stricti iuris temporalis, an perpetua, ciuili, uel prætoria. Est autem permutatio rerum certarum uicaria præstatio, statque in generali nomine. quippe omnis contractus etiam nominatus incertus in larga appellatione potest dici permutatio, ex quo inuicem datur & accipitur. ergo & uenditio & locatio, sed ex inopia nominum: quia plura sunt negocia quam nomina, obtinuit, ut præfata permutatio, quæ erat olim ante monetam percussam uetustissima emptio diceretur: sicque licet hoc nomen permutatio, ita competenter declinetur, sicut & uenditio & locatio, tamen quia latè patet, nimisque est incertus secundum significationem uerborum: contractus iste qui dicitur permutatio, censetur innominatus, quod caret proprio suo nomine: uel quia actio ex eo proficiscens, nō contrahit nomen ex eo. Certè perficitur contractus iste non consensu, sed re. nempe à re demum tradita capit initium, tuncque primum nascitur præscript. uerb. actio, quæ ex hoc contractu oritur, ut C. eod. l. ij. Idem in diuisione, quæ nō nisi traditione, stipulatione uel sumit effectum, idem fuerat olim in donatione, sed per Iustinianum ad ius commune aliorum cōtractuum redacta est: hæc autem illico ut facta est promissio oritur. Pro traditione facienda ex l. conditio cōpetit cum emptore: quia in utraq; procedit usucapio, præstaturque euctio. Redditur hæc præscriptis uerbis actio permutatoribus, alteri cōtra alterum, hæredibus permutatorum, & contra hæredes. datur autem ut detur quod dari cōuenit, cum ex altera iam parte sit datum, uel ut id quod datum est, si euincatur

atur præstando interesse refarciatur. hæc ita; nisi qui dederit, cum sibi non detur, maluerit cōdicere: nec enim uendicare potest, cum dominium transferit, nisi forte utiliter in casu alimentorum ad instar, ut sicut si sit donatum, nec sit legitimum, utiliter uendicatur: & ita forte ubi fuerit permutatum. Hoc ubi uere, & proprie, & simplex contrahitur permutatio: hoc est nisi neuter permutator id quod permutauerit, uenale proposuerat, at uero si alter uenale proposuerat & possessor est, id quod permutauit nō condicatur, sed ad interesse tantum agitur. ergo nō ex omni permutatione condicatur: quia nec ex ista emptione similiter, ut quidam dicunt. Sed ego puto hunc contractum, nec permutationē esse, quia ex eo nō condicatur: nec emptionem esse, quia de pretio nō conuenit, sed mediū fore contractum inter emptionem & permutationem, ut C. eod. l. j. personalis est, & bonæ fidei, hæc præscriptis uerbis, et illa quæ redditur de æstimate omis: aliās præscriptis uerbis stricti iuris est, nisi forte & illa quæ datur pro precario, ut ff. de precar. l. duo. perpetua est, & prætoriam. Generaliter præscriptis uerbis actio nascitur ex pactis habitis in cōtinenti in quocunq; contractu, uetus quoq; actio informatur ex omnibus cōtractibus innominatis. Ecce enim ex facio ut facias, ex do ut des. Porro do ut des quadrifariam spargitur: nam si do rem certam, ut aliam rem certam accipiam, permutatio est, ut C. eod. l. quoniam. Item si do aliquid, ut detur mihi pecunia uelut species, contractus innominatus est: multo magis contractus innominatus erit, si do aliquid, ut aliquid accipiam in genere: ubi uero do aliquid, ut accipiam pecuniam, uel in quantitate, cōtractus celebratur nominatus, uocaturq; emptio & uenditio. Ex quarto autem articulo id est ex facio ut des, de dolo actio datur, non præscriptis uerbis: nisi causaliter, ut C. de transact. l. cum meta. Cæterum dico in hoc casu, potius dari, quam nasci: nam aliās aliter nascitur, id est proprio iure cōpetit, aliās à principali datur, ut ff. de pact. l. iuris gentium. Cōfugitur autem ad actionem præscriptis uerbis, ubi cæteræ actiones, in cōtractibus puta innominatis, et in pactis habitis in cōtractibus, deficiunt: sed & ad actionem in factum confugitur subsidiariō. Quoties enim deficit actio uel exceptio, utilis actio uel utilis exceptio, id est in factū datur, ut ff. de præscript. uerb. l. quotiens. Illud notandum est, quod omnis præscript. uerbis actio, in factum est: sed nō omnis in factum præscript. uerb. nempe præscript. uerb. actio species est, in factū genus. item præscriptis uerbis tantum ex negocijs oritur, in factum etiam ex maleficijs, & quasi ex maleficijs: puta si quis mihi adductum seruum alienum compeditū soluerit, panno rubro pecus fugauerit per lasciuiam, nam si dolo, furti, uel de dolo datur actio. Ex quasi maleficio in eiectione & effusis, & in perperam per imperitiam iudicatis, in factū actio datur, id est in defectū eius actionis tenor, in multis et uarijs iuris articulis proditus est, ut C. de eccle. l. sancimus.

DE LOCATO ET CONDVCTO.

TIT. LXV.

EXpediuius supra de emptione & uenditione: nunc audiamus de locatione, & conductione. Videamus itaq; quid sit locatio, & conductio, quomodo conueniant, quibus modis contrahatur locatio & conductio, qualiter distinguatur locatio & cōductio, in quos competant, in quid, quales sint, in rem an in personam, stricti iuris, an bonæ fidei, perpetuæ, uel temporales, ciuiles, uel prætoriam. Est autem locatio personæ reuue ad usum facta cōcessio, mercede certa constituta in pecunia numeranda; alioquin si de re alia danda faciendaq; conuenit, non erit locatio, sed innominata forma negocij, ex quo agetur actione incerta, id est præscriptis uerbis, ut ff. commodat. diui. l. si conuenierit ff. depo.

fiti l. j. si conuenerit. Ita conueniunt uenditio, emptio, locatio, & conductio, solo consensu contrahuntur: solo inquam consensu tacito contrahitur locatio, puta si conductor finita conductione in ea steterit, uidebitur reconduxisse tacite in sequentem annum: etiam si tempus amplius primæ conductioni fuerat præstitutum. Hoc inquam in rusticis prædijs, in urbanis duntaxat quatenus inhabitauerit, ut ff. eod. l. item, § penult. tunc in annum etiam in urbanis intelligetur contracta conductio. Item conueniunt: quia sicut in emptione oportet cōuenire de pretio etiam certo consistente in pecunia numerata, ita in locatione de mercede certa etiam in pecunia. Et sicut emptio confertur in arbitrium certæ & tertie personæ, ita locatio in arbitrium alterius, sed aliàs generaliter: puta sic quanti bonus uir fuerit arbitratus, sed specialiter, idest, quanti Titius æstimauerit. porro etiã generaliter in uno casu (ut puto) pignoris, hypothecæ uel. poterit enim ita fieri pignoris datio, ut pecunia non solura sua die, creditor rem possideat pretio iusto æstimandam: nō nunc, sed tunc, ut ff. de pigno. l. si fundus § ult. differunt in periculo, quia post emptionem cōtractam omne periculum spectat ad emptorē etiam ante traditionem nō in post traditione. Item uenditor tenetur, ut uel rem tradat, uel interesse præbeat: sed conductor aliquando excusatur ab utroq; puta si quis bona fide domum alienam locauit, ipsaq; fuerit euicta cōductori, sufficit ei à locatore præstari habitationem æque commodam. Idem si locator conductori domum abstulerit suis usibus necessariam, ut ff. eod. l. si quis. Item differt quia locatio non est titulus usucapiendi, sicut nec transferendi dominij: nisi causaliter, puta si ex locatione detur æstimatum prædiij instrumentum, tunc em transit dominium. idem si quis locatione contracta, redemerit opus faciendum in alieno solo de sua materia & sua opera. quippe in solidum redemptor tūc dominium transfert & lapidum & cæmentorum, ut ff. eod. l. cum fundus l. item si pretio. similes casus legis & in naue Saupheij. Et notandū quod operis redemptor & locator, potest dici etiam conductor. Contrahitur locatio purē, in diem, & sub conditione: etiam quoad locator uoluerit, et finitur hæc locatio morte, ut ff. eod. l. iij. in perpetuum, & ad tempus: unde si decesserit conductor transmittit ad hæredem: nisi usufructus fuerit alicui à domino locatore constitutus concessus uel. tunc enim morte cōductoris regreditur ad locatorē, ut C. de usufruct. l. si domina. Distinguitur ita locatio: locatur aliàs persona, ut fossoris, & exceptoris: alias res, ut ager, domus, equus. Et certe ubi locatur persona, siue personæ opera, locator debet recipere personæ mercedem, siue operam exhibuerit, siue per eum nō steterit sed per conductorem, scilicet per morbum, alium uel casum in eius persona contingentem, præsertim si eodem anno ab alijs, ut nō interfit sua, exceptor mercedem nō accepit, ut ff. eodē. l. sed addes § Iulij. & l. qui operas. Ergo per contrariū prædictis modis si per exceptorem, fossorem, perq; aduocatum steterit, nec perceptam mercedem potuerit retinere. Aduocatus tamen non conducitur, nec est merces, quæ aduocato datur, sed salariū, honorarium, suffragium, uocatur, petiturq; si fuerit cōuentum. Vbi stipulatio nō intercesserit, actio præscript. uerb. uel act. in factum, uel (ut melius puto) condict. ex l. de suffragio. Locati autē competit locatori, & eius hæredi, cōtra cōductorem & eius hæredem. Venit in eā primis ut promissa merces præstetur, eius uel pretium. Item tenetur conductor locatori, si damnum dederit in re locata, etsi ab alio sit coloni culpa illatum, uel per inimicitias conductoris uicio exortas, ut ff. eod. l. si merces § culpæ & ff. solut. matri. l. in his. Item si male fuerit cōductor in re locata uersatus, poterit expelli impune, uel si pensionibus nō paruerit, etiam si promiserit se præstaturum pœnam, tacite enim inest stipulationi ea condictio si pensiones præstiterit, ut ff. eo. l. quæro. In his duobus poterit quidem expelli, sed

sed non impune: imò mercedem habitam debet locator, si expulerit cōductorem, illi refundere, non exactam non debet petere, id est, si sit domus locata si bi necessaria, uel si refectionis sit indīga. Aliàs locator, eiusue hæres, nec debet, nec de iure potest conductorem expellere sua autoritate: & si tentauerit cōductor optime poterit resistere, ut C. unde uel l. nō ab re. Hoc inquam intelligo, ut locator possit expellere si conductor nolit missum intrare sua autoritate: & conductor uelit adhuc locatore inuito in conductione persistere colonario siue cōductio iure. nam si pro suo cœperit interuersa possessione possidere, non nisi iudicis debet expelli autoritate: hocq; ex eo probatur, quia tunc si colonus deijciatur, interdicto unde uel experitur contra dominum, ut ff. unde uel l. colonus & l. cum fundum. Sanè emptor, aliusue tantum succedens, non cogitur stare colonò inquilino, inquam simplici, sed colono uectigalis fundi: & illi superficario, qui non ad modicum tempus conduxerit, & illi superficario (forte colono) qui fuit in colonaria possessione per xl. annos, ut C. de fund. patri. l. fundi l. iubemus. locator cogitur stare, hi enim tres & in re ius habent. Item in actione locati uenit dolus, lata culpa, & leuis. censetur autē culpa imperitia, ut si quis tanquam artifex cum non esset qui operam faciendi necessitate locauerit, ut ff. eod. l. si merces: & sauciā culpa est, ut si tutor docendi occasione puero oculum effoderit, uel eruerit. Sed & ignorantia culpa est, puta si fullo alterius pallium alteri restituerit, ut ff. eod. l. item. uel si quis uiciosa uasa locauerit, etiam ignarus & uinum effluerit: sicut qui uendiderit tenebitur, ut ff. eo. sed addes. uenit et diligētia, & custodia, etiam non promissa: distinguitur tamen promiserit locator horreorum, rebus in horreis repositis, custodiam, uel non. Si promiserit uel generaliter, quo casu prestabit omne periculum: uel specialiter quo casu tenebitur etiam de leuissima culpa, ut aliquid adijciat promissio, ut Institut. de contrahen. empt. Si non promisit, uel tradidit clauēs: uel si non tradiderit, uel non tradens custodiae renunciauerit, tenebitur in nihilum: nisi ut custodes suos torquendos exhibeat, ut C. eod. ex Diu. Pij. Si non tradidit tenebitur, sed tamen iure communi, praesertim si horrea inhabitauit, uel proximè degebat. Item in actionem locati uenit, ut inquilinus archam cum tollit, locatori damni infecti caueat: uis maior non uenit, nec casus fortuitus: nisi conductor eum promisit, uel in ipsum suo uicio inciderit. Actio conducti competit conductori, & eius hæredi, in locatorem & eius hæredem. uenit in eam, ut res locata tradatur, uel interesse praestetur regulariter, & reficiatur ita, ut conductor possit ea uti. Instrumenta quoque promissa ueniunt. uenit quoq; ut liceat inquilino migrare, recedere, finita locatione cum rebus illatis inuectisq;, quæ inquam desinunt teneri soluta pensione damnoq; restituto. obligantur enim tacitè inuecta in fundum, cum definitione trina, ut sint domini inferentis, uel sint alterius eius uoluntate, & ut sint illata perpetuò mansura, quandiu fuerit ibi conductor, & ita, si locator sciuerit inuecta in urbanis, & si non sciuerit inuecta, ut C. eod. l. certi. sed talis locator siquid abstulerit conductori de conductione illi restituere debet, praeterea si sterilitas probetur, repensatur cum utilitate sequentium uel praecedentium annorū. Amplius si res locata legata sit conductori, tenetur hæres ut pensionem acceptoferat, alioquin uel exceptio doli competet. Item si prohibeatur colonus uti, uel ab eo qui locauit, uel ab alio, quæ nō lōga manu, uel iure prohibere potest, tenebitur locator ad interesse. Sed si prohibere non post mercedem solam uel debet, uel exactam debet refundere. habet autem distinctio locum in eo, qui locando contraxit bona fide, ut ff. eo. l. si fundus & l. & hæc. ergo si per uicinum ædificantem obscurantur lumina domus conductæ, secundum praedictam distinctionem uel ad interesse tenebitur locator, uel non. Adhæc si conductor aliquid

necessariò uel utiliter fecerit, & tollere & repetere potest & reputare, ut ff. eo. l. dominus & l. colonus: nisi sit quod possit imputari conductori, puta si quis conduxerit à fructuario etiam in quinquennium, & usufructus extinctus est, omnino carebit remedio conductor, qui debuit prospicere posse euenire, ut ff. eo. l. nos. hoc ita, si fructuarius locauit tanquam fructuarius, nam si ut dominus qui accipit tenebitur. Illud constat, quòd actiones istæ sunt bonæ fidei, personales, perpetuæ, & ciuiles.

DE IVRE EMPHITEUTICO.

TIT. LXVI.

Diximus supra de contractibus qui à iure gentium introducti sunt: nunc audiamus de contractibus ciuilibus, quos Romana prudentia reperit, & sic de contractu emphiteutico. Contrahitur em̄ (ut supra de non numerata pecunia agitur) de cōtrario cōtractu, quē similiter Romana prudentia promulgauit, quæ litem perficitur. Vel aliter diximus supra de emptione, locato: & quia contractus emphiteuticus ab alijs putabatur emptio, ab alijs dicebat locatio, quia utriusque contractus habet insignia, audiamus de emphiteutico cōtractu, quē Zeno formauit, & statuit eum medium contractum inter locationem et uenditionem, non inclinantem se prorsus ad alterutrum, sed suis proprietatibus insignitum. Videamus itaque quid sit Emphiteusis, qualiter contrahatur, in quibus cōueniat, & differat cum emptione, locatatione, in quibus rebus contrahatur, & quæ actiones competant, quibus, & in quos, & in quid, & quales sint, & quid iuris de periculo sit, de reiectione, de alienatione. Emphiteusis græcè, latinè melioratio, ab initio enim cœpit à sterilibus, sed eò uentum est, ut etiã fructuosissima ualeant emphiteuticari. Perficitur contractus iste consensu, scriptura interueniente. Conuenit cum emptione, quia res cum emphiteuticatur quasi extimatur, & quia emphiteutæ datur actio in rem utilis. Differt, quia cōstituitur pensio uel parua, & quia is, qui dat in emphiteusim dominus remanet, & possessor ciuilitèr. Conuenit cum locato in pensione, et quia periculum uel totius interitus pertinet ad dominum soli. Distat quia emphiteusis non aliàs cōtrahitur, nisi in rebus soli, & non nisi scriptura. Duæ actiones oriuntur personales, & in rem, si contingat possessionem apud alium inueniri. Competit actio personalis contra cōstituentem, & eius hæredem cui constitutio facta est, & eius hæredi (sicut dictum est) ex stipulatu, uel ex testamento, uel (sicut quidam dicunt) duntaxat cōdictio ex lege Zenonis. Utilis datur contra possessorem quemcunque, & cōtra dominum. In quid detur satis patet, ut res tradatur, & tradita si desijt possideri, liberè uindicetur. Personalis, & stricti iuris est, & perpetua, ciuilis, utilis, in rem arbitraria. De periculo siquid legitime conuenierit, id seruabitur: sin fiet totius rei interitus ad dominum pertinebit, omne aliud periculum quale quale, & quantumcunque, spectabit ad emphiteutam. ergo de reiectione ita, ubi nihil conuenierit reijci poterit & impune, & priuata autoritate: si pensio in priuata emphiteusi infra triennium pro ecclesiastica infra biennium non præstiterit. Idem si apochas tributorum solutorum domino non reddiderit, uel aliàs male uersatus fuerit: emponemata tunc nec repetere poterit, nec abradere. Si placuerit emphiteutæ emphiteusim suam alienare, dominum debet certiorare, ut si uelit dare tantam quantitatem, quantum re uera ab alio potest accipere, potius habeat: si uero nihil uelit offerre dominus, uel non tantum, quantum extraneus. licebit emphiteutæ cuiuscunque uoluerit plus offerenti dare ius suum post duos menses. Hocque in casu permittendo nouo emphiteuta in possessione, dominus si uolet quinquagesimam poterit habere; mittere autem debet in possessionem, & dare dominus nouo emphiteutæ posses-

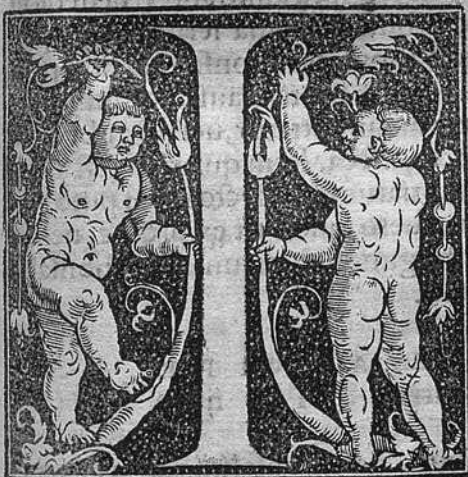
possessionem non per procuratorem, actorem, filiū, uel seruum: sed per seipsum uel literas suas, uel per depositionem apud iudicem. Quid ergo, si post dationem ueteris emphiteutæ dominus nullo modo uelit nouum emphiteutam admittere: tunc poterit uetus emphiteuta possessionem etiā quam non habet post alios duos menses nouo emphiteutæ cōcedere, & in hoc casu dominus per suā perfidiam nullam habebit quinquagesimam, ut C. eod. l. ultima. Illud desijt dubitari, quòd etiā donare potest emponemata, & (ut puto) etiā non explorato domino Institur, de locat, & Cod. de fundis patrimonialibus l. prima.

CODICIS D. IVSTINI

ANI SACRATISSIMI PRINCIPIS EX REPETITA PRÆ-
LECTIONE, LIBER QVINTVS.

DE SPONSALIBVS, ET ARRIS SPONSALI-
CIIS, ET PROXENETICIS.

TITVLVS PRIMVS.

IN LIBRO SUPERIORI DE SOCIETA
te, quæ cōtrahitur propter pecuniam quæ
rendam, nunc audiamus de societate con-
iugali, quæ celebratur propter prolem pro-
creandā. uel aliter audiuius suprà de con-
tractibus rerum, nunc disseramus de con-
tractibus personarum, quibus persona per
sonæ cōiungitur, mas fœminæ sociatur: &
quia hoc fit propter nuptias, de nuptijs di-
camus. Et quia sponsalia uelut præparato-
ria præueniunt nuptias dicamus de sponsa-
libus, & quia sponsalium gratia uel sponsa-
lioræ dantur arræ sponsalitiæ, de arris spon-
salitijs audiamus. Et quia hæc omnia expe-
diuntur per proxenetæ, siue proxeneticas

personas, etiā de proxenetis dicamus. Proxenetæ uel proxeneticæ dicuntur
personæ, quæ explorant conditiones matrimoniorum, & diligenter inquirunt
personas eorum, qui nubere uolunt & facultates, de his loquitur cōstitutio græ-
ca, uel de proxenetis neutraliter. proxenetica dicuntur, quæ proxenetis neu-
traliter dantur, & iure licito petuntur, ut ff. de proxenetis l. j. Interuenit autem
proxenera etiā in multis alijs, ut in faciendis nominibus, copulādis amicitijs,
& circa assessores quærendos ordinarijs iudicibus, quia mōstrat magis nomen,
quàm mandat, nō quasi mandator tenebitur: nisi dolo fecerit, ut ff. eod. l. ij. ho-
rumq; proxenetarum ministerium, præsertim in magnis ciuitatibus, nō est inu-
tile: nec eorum operula spernenda est, ut ff. eod. l. iij. uideamus quid sint sponsa-
lia, unde dicantur, qualiter contrahantur, in qua ætate, & qualiter retineantur,

R

dissoluuntur aliàs cum pœna, aliàs sine pœna. Sponsalia sunt mentio & repro-
missio futurarum nuptiarum, dicta sunt à spōdendo: moris enim erat ueteribus
stipulari, & spondere sibi futuras uxores, & inde spōsi & spōsæ appellatio nata
est. Contrahuntur consensu solo qui contracturi sunt, si fuerint patrefamiliàs:
si uero fuerint filijfamiliàs etiam patres consentire debent: sed nisi euidenter dis-
senserint, consensisse uidentur, filia uero familiàs cogitur patri cōsentire: nisi pa-
ter eligat ei turpem & ignominiosum sponsum, ut ff. eod. l. sed ea. Post septen-
nium, & (ut ita dixerim) primæua ætate sponsalia contrahi possunt. Retinentur
sponsalia consensu, dissoluuntur morte, & recte tunc restituuntur etiam si inter-
uenerit osculum, nisi mortuus causam ante præbuerit, quare speratæ nuptiæ nõ
complerentur, ut Co. eod. l. ij. distinctio enim osculi non, nisi in donatis, locum
habet, dissoluuntur misso tantum repudio, id est repudij libello: uerbis talibus,
conditioe tua non utar. Et certe si causa repudij iusta subest, impune libellus
mittitur: nisi is qui repudiat ante sponsalia causam illam cognouerit, tunc enim
arra data, si quæ fuerunt data: si steterit per dantem, amittentur: si steterit per ac-
cipientem mulierem, duplabuntur: nisi mulier fuerit minor, tunc enim in simpli
restituatur, ut C. eod. l. ult. nõ autem restituuntur in quadruplum, potestate legis:
licet olim id fieret, Specialis sanè conuentio, ut dependatur quadruplum, fieri
potest, ut Cod. eod. l. ult. Quæri solet, si pactum sponsalium, uel sponsaliorum
contrahendorum sit cōtractus: minime, etiam si stipulatio inde facta fuerit. nam
si matrimonium non sequeretur ad interesse ageretur, quod nusquam legitur.
Amplius etiam si pœna adiecta fuerit, nihil agitur: q̃a matrimonia uinculo pœ-
næ non debent adstringi, sed debent esse libera in contrahendo, retinendo, di-
strahendo, ideo statutum est, ut arræ dentur, uel pignora amittantur (sicut dictū
est) nisi matrimonia subsequantur. Nam nec arbitri sententia seruatur nisi pœ-
næ suæ timore, nec iudicatur absurdum quod stipulatio sponsalium non parit
actionis auxilium. nam nec stipulatio onerandæ libertatis causa committitur,
uel habet effectum. Sed nec stipulatio pœnæ si manumittatur, uel nõ: ubi dictū
est de manumittendo, uel non, ut Co. si mancip. l. si ea. Item quæri potest sit ne
idem consensus, uel alius, sponsaliorum & nuptiarum? profecto idem puto, ni-
hil enim adijcitur: nisi quia mulier uel ducitur à uero, quod est ex ordine, uel du-
cit. Sunt tamen quidam qui non in argute distinguunt, & dicunt: imò sponsaliū
consensus est de futuro, nuptiarum de præsentī.

SI RECTOR PROVINCIÆ, VEL AD EUM PER-
TINENTES, SPONSALICIAS DEDERINT ARRAS. Tit. ij.

EXposuimus in superioribus de sponsalibus, & de sponsalitijs arris in gene-
re: nunc audiamus in quadam specie, id est si rector prouinciæ, uel ad eum
pertinentes sponsalia dederint, id est spōsalitijs arras, sic enim uerbum istud ex-
ponitur, Cod. si nupt. ex re. pet. l. j. Ad eum autem pertinentes hic oportet intel-
ligi non quoscunq; subiectos, sed filios aliosue domesticos, hi, inquam, omnes
cum ea, quæ de prouincia est oriunda, uel aliàs ibi domicilium habet, nuptias
non possunt cōtrahere: licet sponsalia ualeant celebrare, ut ff. de nupt. l. si quis:
hoc est licet permittantur matrimonia initiare, non tamen poterunt consumma-
re. nam & aliàs mulier marito mortuo infra annum non nubit, licet eam spon-
sam fuisse non noceat, ut ff. de infam. l. solet. Quid ergo si prædictæ personæ, id
est rector prouinciæ, uel ad eum pertinentes, arras dederint? profectio distingui-
tur mulier spontanea uoluerit coactaue, cum modo mutauerit uoluntatem post
depositum officiū. Nam si primum sponte uoluerit, & nunc deposito præsidatu
nolunt

nolunt, arras acceptas debent restituere, sed tantummodo in simplum, ut ff. de rit. nupt. l. si quis. uerum rigor iuris suadet in duplum, quia per mulierem remanet uicium. Porro si ab initio coacte uoluerit, postq̄ depositionem officij noluerit, pignora sibi data retinere, arrasq̄ præstitas lucrifacere poterit. Sanè si mulieres, earumq̄ parentes uoluntatem non mutauerint, id est in eodem cōsensu perseverauerint: matrimoniumq̄ fuerat inutile, fit utile, quod fuerat irritum, efficitur ratum. enim uero qui in patria sua militant ex eadem uxores ducere non inhibentur, ut ff. de nupt. l. eos.

DE DONATIONIBVS ANTE NVPTIAS, VEL PRO
pter nuptias, & sponsalitijs. Tit. iij.

AVdiuimus de quibusdam præparatorijs nuptiarū in superioribus: & quia præparatoriæ sunt tam donationes sponsalitiæ, quam illæ quæ uocantur ante nuptias, antequam ad tractatum nuptiarum perueniamus de his omnibus audiamus. Videamus itaq̄ quæ sit donatio sponsalitiæ, & quando fiat, & quot modis sponsalitiæ dicatur, & qualiter reuocetur: eadem etiam de donatione propter nuptias explicemus. Et quidem donatio spōsalitiæ appellatur, quam sponsus confert in sponsam: uel contra. hoc fiet perraro. quippe genus mulierū auarissimum & tenacissimum, pronius est ad accipiendum, q̄ ad dandum. fit autem ista donatio antequam nuptiarum festiuitas celebretur. Inde est quod si spōsus sponsæ donauerit die nuptiarum, sic distinguendum est: ut si penes se donauerit, nulla sit donatio: si in domo sponsæ, ualeat, ut C. de sponsal. l. cum in. Idem fortasse erit si illa donauit illi. Inuenitur autem donatio ista spōsalitiæ facta aliàs prorsus simpliciter, ut nec nuptijs non secutis restituatur, ut C. eo. l. si ante: aliàs fit matrimonij tantū intuitu. Donatio quoq̄ propter nuptias æquiuocè & contra idioma sermonis largitas spōsalitiæ nuncupatur ut authen. eod. eod. decursum est. prima donatio sponsalitiæ non nisi iure communi repetitur, id est uel per ingratitudinem, uel si acceptor dictam nō adimpleuit legem, puta quod sponsus ei quæ modo est sua sponsa, antequam fieret sponsa, donare proposuit. Ea autem donatio sponsalitiæ, quæ matrimonij contemplatione celebratur, ita repetitur, si per accipientis uicium matrimonium non sit adimpletum. ergo si per dantem, eiusue partem steterit, repetitio cessabit, ut C. eo. l. cum ueterum. Quid ergo si ante nuptias alterutrum mori contingit: distinguitur, osculum interuenierit nec ne: si nō interuenierit, donatio restituitur. Si interuenierit, distinguit, quis cui donauerit, osculumq̄ acceperit, interueniente morte ipse sponsus, hæresue eius rei donatæ dimidiam partem reuocabit, ut C. eo. l. si à sponso. Hæc ita tam uariè, quia uiri dicuntur osculum accipere non dare, mulier dare non accipere. Sed & eo, quia mulieris cōditio, ubi præbet osculū cum incurrat ruborem grauatur, sed uir accipiendo osculum nihil creditur amittere, eiusq̄ conditio redditur melior, posteaq̄ ad propria remeat alacrior. Donatio propter nuptias ea dicitur, quæ à sponso uel marito eiusue patre sponsæ, uel uxori cōstituitur, & hæc antipherna nuncupatur. quippe est donatio pherna, id est dos, est antipherna, id est contra dotem donatio, sed propter nuptias parapherna iuxta dotē. fit autem donatio ista propter nuptias (ut iam dictum est) & ante nuptias, & postea augeatur, & similiter antea, posteaue. Sed & insinuat non tantum antea, sed & postea. Insinuatio tamen nullatenus desideratur, etiam si ab alio in uiri personam celebratur, hoc quantum ad mulierem. A uiro autem qui eam dederit insinuatio omiſsa illi est obfutura, etiam si pacta dotalium instrumentorū suæ parti concedant actionē. augmentum autem ita fieri oportet, ut siue ambo, siue alter ce-

R ij

iebrare augmentum uoluerit, non debet fieri aliqua circumscriptio. Eo notando quod si mulier rei mobilis domina res mobiles dederit in augmentum, in hac parte nullum habebit priuilegium, secus circa constitutionem primam. Nam post matrimonium augmentum si sit magnum creditum, etiam instrumenta creditores in suspensionem adducunt ut authent. in collat. viij. constitut. v. de æqualitate dotis. § dedimus. In summa illud sciendum est, quod & dotes, & donationes propter nuptias, æquis passibus in omnibus & per omnia ambulare debent (ut in constitutione) quippe dos data uel pro data habita, donationem propter nuptias meretur: si à muliere petatur. quid enim, si mulier dotem dare uoluerit, et uir accipere recusat: mulier inquam danti similis est, & donationis actio non est declinanda, ut in authent. collat. viij. constitut. v. ut exact. instant. dot. § illud. Sed & in actione debent esse pares, in pactione quoque, adeo ut si pactum de lucrando fuerit in dote factum, non in donatione, uel econtra, utrobique factum interpretemur. Sed & si pacta fuerint disparia maius pactum deducitur ad minus. Huius autem donationis nomine, non tantum personalis actio, sed et in rem utilis, mulieri decernitur, & præsertim post dissolutas nuptias.

DE NVPTIIS.   TIT. IIII.

PRæmissis preparatorijs nuptiarum ponit de nuptijs, uideamus itaque quid sint nuptiæ, & unde dicantur, qualiter contrahantur, & in qua ætate, & quæ nuptiæ sint permissæ, & quæ prohibitæ. Nuptiæ siue matrimonium sunt maris & foeminae coniunctio, indiuiduam uitæ consuetudinē continens. Et certe nuptiæ sunt coniunctio animorum, scilicet non ex necessitate etiam corporum, nec enim defloratio uirginitatis facit matrimonium, sed pactio coniugalitatis. Sed nec coitus matrimonium instituit, sed consensus solus. Quod qualiter intelligi debeat inferius exponemus, sed & uir & mulier non ideo minus coniuges erunt, quia nunquam corpore conuenerunt. Nam & uir forte in scholis Romæ agens, & à cæna non nuptiali, ad hospitium redeundo iuxta Tiberim perijt ab illa muliere etiã absente legendum iuris interpretes responderunt. Inque eo casu mulier forte uirgo, & dotem habet & de dote actionem, ut ff. eod. l. denique cum l. sequent. Sequitur. Indiuiduam uitæ consuetudinē continens &c. Indiuidua equidem quoad propositum animorum uotum mutuū, licet enim sæpe diuortio diuidantur, eo tamen proposito conueniunt, ut si perpetuò uiuerent, perpetuò simul essent. Nam & Imperator perpetuò Augustus appellatur, non quia perpetuò uiuat, uel augeat, sed quia si perpetuò deberet regnare, imperium Romanum auget. Quia quidquid de nuptijs dictum est, de facto contingere posse inter fratrem & sororem, idcirco huic definitioni adiiciendum: coniunctio, scilicet legitima, id est cum uoto coeundi probabili siue legitimo. Quippe hæc duo concurrere necesse est, licet postea uouentes castitatem nunquam coeant, id est coeundi uotum etiam ipsum sit legitimū: alioquin nullum erit matrimonium. Vel aliter nuptiæ siue matrimonium sunt coniunctio maris & foeminae, id est consortiū omnis uitæ, diuini, humanique iuris coniunctio, ideo conubium atque coniugium. hæc enim quatuor uocabula consignantia: nuptiæ, matrimonium, connubium, coniugium. Acceperunt autem nuptiæ nomen ab altera duntaxat sui parte, id est à nubendo. Nam nubere mulierum est, non uirorum. Inde est quod mulier dicitur nupta, non uir nuptus, uel ut Isidorus ait nuptiæ dictæ sunt ab obnubendo, id est, à uelando: uel quia mulieres uelatae incedunt, uel quia iure uelantur in ecclesijs cum à sacerdotibus ambo benedicuntur. Contrahuntur autem nuptiæ interueniente scilicet consensu eorum, qui coituri sunt, etiam si filijfamilias fuerint, uerum si et si inuiti

uxores

N. B

uxores duxerint, & tunc habita uoluntate uel coacta, maluisse uidebuntur, ut ff. eod. l. si à patre. Consensum quoq; eorum in quorum potestate sunt, oportet intercedere, saltim uel post contractum matrimonium. Quid ergo si parentes puta in furore agentes, sensum sicq; consensum adhibere nō possunt? certè tunc filiorum citra parentum cōsensum nuptiæ celebrantur. Sed & si citra fas & pium parentes filios suos uxores ducere non permittant, per præsidēs compellendī sunt, ut ff. eod. l. qui liberos. Sed & citra cōsensum parentis si filia nupserit post xxv. annum, stabit matrimonium, ut authent. cum de appell. cog. § si præter. Contrahuntur autem nuptiæ (sicut dictum est) cōsensu interueniente, traductio ne uxoris in uiri domum, & hoc ex ordine: uerum quandoq; citra ordinem uir ab uxore ducitur, ut C. solut. matr. si ignorans. Ergo quod dicitur matrimoniū contrahi solo consensu, certè istud solum, non dicitur ad remotionem ductionis quæ secundum leges ex necessitate exigitur ad consummationem matrimonij, sed ponitur ad remotionem dotis, donationis propter nuptias, pompæ atq; scripturæ, quæ omnia sunt nuptijs accidentia. Namq; cum his & sine his nuptiæ celebrantur. uerū sunt certi casus, in quibus circa nuptias scriptura necessaria est, ueluti inter pares honestate personas, uel si concubinam uxorem tibi facere uoueris, uel si tu maxima dignitate decoratus libertam aliquam de plebe in matrimonium tibi coniungere destinaris, ut C. eo. l. Imperialis & authent. ut liceat matr. § ult. Contrahunt aut nuptias mulieres duodennes, masculi puberes, idest post decimum quartum annum completum, ut C. eod. l. sancimus. in ea enim ætate uehementer contrahunt nuptias, ut authent. de tempo. nō solut. dot. constitut. x. in collat. viij. Quippe post eas ætates sexuum qualitate calesunt, & in centiua natura mouetur. Illud autem sciendum est, cum de nuptijs puellæ quaeritur, distingui. si patrem habeat, patris expectatur arbitrium, id est si sui iuris sit puella: in uidua maxime si intra xxv. annum sit constituta, hæc ita si patris uoluntas filia sententiæ non repugnat, ut C. eod. l. in cōiunctione. & l. uidua. Sed & si mulier sibi alium uirū exposcat, aliumq; pater ei dare laborat, is potior æstimator, quem sibi mulier cōsulens approbauerit. Quippe plærumq; est ut ipsius sententiæ aduersus propria commoda inueniatur laborare cōsiliū, ut C. eo. l. Si patris auxilio sit destituta, matris ac propinquorum, & præsertim ulteriores, & ipsius puellæ requiratur arbitrium, eiusq; stabitur arbitrio, si bene sibi consuluerit: sed si puella cultu uerecūdiæ propriam noluerit depromere uoluntatem, prædictarum personarum concordantes sententiæ præses cōfirmabit. Sed etsi discordauerint ei deliberare permissum est, cui melius adulta societur, ut C. eo. l. in conuentione. Illud quoq; sciendum est, quod uiri & fœminæ quantæcunq; ætates etiam sexagenarij rectè contrahunt nuptias, ut C. eod. l. sancimus. Expo- suimus quid sint nuptiæ, & unde dicantur, qualiter contrahantur, & in qua ætate: modo uideamus, quæ sint prohibita, & permissa. Vt autē sciamus quæ sint permissa, in primis exponamus, quæ sint prohibita: sic enim cæteras intelligemus fore permissas. Prohibentur autem nuptiæ ex multis causis, ecce enim in primis ratione sanguinis inter ascendentes in infinitum: ex latere quoq; est obseruatio similis, sed non tanta, hoc est, usq; ad gradum tantum septimum, hodie per ius canonum. Sed & iure fori, non tamen poli, filij duorum fratrum iungi possunt. Ratione quoq; ætatis prohibentur nuptiæ inter puberes: licet sponsalia quoq; ualeant affinitatis ratione. Est autem affinitas cognatio ficticia per matrimoniales personas contingens. Ratione quoq; honestatis, ut inter te & sponsam filij tui, & inter nouercam tuam, & filium. ait enim Iulianus rectè eos facturos, qui talibus nuptijs abstinent, ut Institut. eod. l. si uxor. prohibentur quoq; nuptiæ puta l. Iulia, hoc est, ne senator libertam ducat, uel scenicæ filiā, ipsamue

scenicam, etiam post expurgationem: hodie tamē senator, etiam si patronus fuerit, si dotalia instrumenta intercesserint, rectē matrimonium cum liberta copulat, ut authen. eo. in col. ij. Si forte patrona tam ignobilis sit, ut uel liberti sui honestæ sint ei nuptiæ, nec illum hodie habebit in uirum, ut ff. eo. l. si patrona. prohibiæ quoq; sunt nuptiæ, inter tutorem & filiam tuam, & inter curatorem siue curatoris filium & filiam tuam: præterquam in casibus, ut infra dicemus, ut ff. eod. l. nō est. prohibentur quoq; nuptiæ mandatis principum, ut inter præsides & suos domesticos, & sibi subiectos: licet ipsæ uoluerint, multo fortius si reclamauerint. Sanè si ante præsidatum sibi desponsatam præses in præsidatu duxerit, filioſe ducenti uxorem, etiam ante sibi desponsatam consenserit, in senatusconsultum nō incidit: sanè sibi subiectam desponsare potest, licet inde oriundam, uel ibi domiciliū habentem uxorem ducere nō ualeat, ut ff. qui in. prohibentur quoq; nuptiæ constitutionibus principum, ut inter te & illam, quam de sacro fonte susceperis: inter te quoq; & expositam quam leuaueris, locoq; filia eam habueris, & si ut filiam educaueris, ut C. eod. l. si quis. Sed & eam quam rapueris, & si raptæ cōsensum accommodauerit, uxorem ducere cōstitutionibus principum prohiberis. quippe hoc ipsum uelle raptorum ab insidijs inducitur, ut Cod. de raptu uirginum l. j. prohibentur quoq; nuptiæ inter te & cōmatrem tuam, inter te & monacham. Sed & quocunq; ecclesiastico honore gaudeas, nuptias non celebrabis: nisi fueris simpliciter clericus, uel lector, uel cantor, ut authent. eod. sed & si quis. prohibentur quoq; nuptiæ legibus, ut inter liberum & seruam, uel inter liberam & seruum, & inter utrosq; seruos. sanè iure poli admisum est tale matrimonium. Sed & si uxorem habeas, aliam de iure ducere nō ualebis, ut est de interdct. matrimo. & C. de adult. l. eum. Cæteræ nuptiæ intelliguntur permissæ, quæ nō sunt prohibiæ, prohibitarum autem aliæ incestæ uocantur, aliæ inutiles nuncupantur.

DE INCESTIS ET INUTILIBVS NUPTIIS.
TITVLVS V.

Videamus itaq; quæ nuptiæ dicantur incestæ, & quæ sint poenæ contrahentium illas, & quæ sint nuptiæ aliæ inutiles. Incestæ autē nuptiæ sunt, quæ contra castitatem atq; naturam fiunt: puta inter ascendentes in infinitum, & ex latere uenientes secundū distinctionem legum & canonum. Incestas autem nuptias contrahentium poenæ sunt hæ. tales nuptiæ, dicendæ nō sunt, nec dos data, dotis nomen habebit: sed nec de dote actioni locus erit, ut ff. de nupt. l. incestæ. Sed et si quid ab uno coniugum fuerit datum, nullatenus repetetur, sed confiscabitur: hoc ita si utrumq; ponamus consciū, uel datorem solum, ut C. eo. qui contra. Si uero utrumq; ponamus ignarū, uel datorem solum, locus est repetitioni, ut ff. de condict. si caus. l. auunculo. Præterea illa poena imminet, quæ sicut hij incestuosi, coniuges appellandi non sunt, sic & filij ex tali coitu nec naturales nominandi sunt, sed nec à tali parente alendi sunt, sed ipsum alere debent, ut authent. qui mo. naturales. effi. sui col. vij § ult. Adhæc in eo puniuntur tales personæ, tam mares quàm foeminae, quia nec filij ex tali coitu nati, nec alij quibuscunq; personis, quippiam dare uel relinquere poterunt hodie: licet liberis legitimis olim usq; ad gradum secundum, & ex latere fratribus duntaxat, & fororibus, relinquere permitebantur. Sed hodie incestas nuptias contrahentium poena est, omnium bonorum amissio: illaq; bona legitimis liberis, si quos habent sunt applicanda: nisi si quis ex his quos memorauimus in incestis nuptijs contrahendis consilium monstrabitur inesse. Quod si desint liberi, sunt confi-

confi-

confiscanda, si pater, mater, frater, sororue, alijue cognati fuerint in medio: secus in proscriptis, damnatisue, eorum enim bona etiam agnatis cognatisq; deferentur usq; ad gradum tertium: præterquã in maiestatis crimine, ut in authen. ut nul. dicimus tamen authenticam priorem, corrigi per illam posteriorem. Ad hæc & exilium imminet, & exautoratio, uerberatio quoq; si plebeius fuerit incestuosus, siue masculus fuerit, siue foemina. Ad hæc & ea poena incestuoso patri imminet, quia filij suæ potestatis efficiuntur, ut authen. eod. § j.

DE INTERDICTO MATRIMONIO INTER PUPILLAM & TUTOREM, seu curatorem, filiosq; eorum. Tit. vj.

CAetera prohibita nuptia inuitiles uocantur, quibus scilicet ius non assistit puta si instrumenta desint, ubi ius ea exigit: uel si alias matrimonia sint interdicta, ut inter pupillum, & tutorem: seu adultam, curatorem, liberosue eorum, de his agamus. Tutor neq; sibi neq; filio suo pupillam suã collocabit in coniugẽ. Idcirco curatores si de facto copulauerint etiam infamabuntur, & adulterij accusabuntur, ut ff. de adulterijs. Quippe tale matrimonium ea ratione inhiberetur, ne tutores pupillas, & curatores adultas comodo suo immoderate dotarent, sed & ea ratione, quia uelut confessi fraudem administrationis huiusmodi connubio tegere laborant, sed nec rusticitati hoc in casu uenia dabitur, ut C. eod. l. j. sane mater pupilli pupillæue adulti adultæue, tam tutoris quam curatoris filio dabitur in coniugem, ut C. eod. l. ij. Sed filiam suam tam tutor quam curator, pupillo suo siue adulto nuptijs copulabit, ut C. eod. l. curatorem. in talibus enim matrimonijs nihil suspiciosum occurrit, at uero tribus in casibus tutor, curator, pupillam quondã suam, adultamue, tam sibi quam filio collocabit in coniugem: puta si fuerit à patre eius desponsata, testamentoue designata, ut ff. de nupt. l. non est. Idem si post rationem redditam, annumq; xxv. exactum, talis mulier uxor fuerit ducta, ut C. eod. l. si patris. hæc ita se habent, quæ interdicto matrimonio inter tutorem, & pupillam, curatorem & adultam, liberosue exponuntur: si quis in ueritate tutor curatorue fuerit. Enimvero si quis procurator negocia puellæ administrauerit, eamq; sibi filioe suo copulauerit, tales nuptia stabunt, plus enim ualet quod in ueritate est quam quod in opinione. Nec liberi ex his progeniti, uel dotes datæ, promissæue aliquam calumniam sustinebunt occasione administrati officij.

SI QUACVNQVE PRÆDITVS POTESTATE, VEL AD EVM pertinentes, ad suppositarum iurisdictioni suæ nuptias tentauerit adspirare. Tit. vij.

ET quia similiter propter officium impediuntur nuptia, quas quis potestate præditus, aliusue ad eum pertinens, cum sibi subiectis contraxerit, de his audiamus. Et certe si quis potestate præditus nuptias contraxerit cum sibi subiectis, inuitis ipsis, uel parentibus eorum, siue uolentibus: & præsertim inuitis, poenis tribus subiacebunt: ecce enim licet nuptias prohibitas non peregerit ante, pro tali conamine: licet conatus effectum non habuerit, adfectu duntaxat inspecto, in decem libras auri multabitur: licet non tam male, quam nihil uideatur egisse. Nam si uxorem secundam similiter induxerit: licet id facere de iure non potuerit, & ideo nec id fecerit, infamatur (ut superius dictum est) nec enim quod contra leges fit fieri posse dicendum est. Sed & alias qui seruum suadendo ei furtum corrumpere uoluit, licet non corruerit

R. iij

serui corrupti tenebitur, ut C. eo. de furt. Sed & tales nuptias cum sibi subiectis praedictus potestate contrahens, eam poenam reportabit, quia cum honorem ambierit peractam dignitatem non iterabit, imo si iterare tentauit in ea puincia, quam sibi usurpauerit, habitare per iuge biennium non sinatur. Illa quoque poena quarto adficietur praesciens, quia & si adhuc ipse in potestate agat, circumuenta mulier cum tota sua domo eius iurisdictionem uitare ualeat.

SI NVPTIAE EX RESCRIPTO PETANTVR.   TIT. VIII.

ET quia nuptiae prohibitae quandoque ex rescripto petuntur, de his explicemus. petuntur enim nuptiae ex rescripto quandoque quae sunt nullae, quandoque quae sunt inhibitae: & quidem nuptiae, puta quae fiunt contra naturam, uel contra rationem diuini humanique iuris, nec ex rescripto petito impetratoque ualebunt ut C. eo. l. ult. Sane promissae nuptiae, etiam si rescriptum ex abundantia fuerit impetratum, non ideo minus ualebunt, ut C. eod. l. j. circa finem. Sed si mulier mortuo marito a principe impetrauit, ut nuptias celebraret nuptiae etiam illae secundae omnifariam ualebunt, ut ff. de infam. l. solet: de his uidendum.

DE SECVNDIS NVPTIIS.   TIT. IX.

EXponamus quae dicantur secundae nuptiae, & quae sint illa, propter quae puniantur secundo nubentes, & quae sint poenae secundo nubentium. Secundae nuptiae dicuntur quaecumque fiunt post primas etiam si fuerint tertiae, ut C. eo. dem l. si quis. uel quartae, uel ulteriores. uulgari tamen sermonae secundae nuncupantur, quae statim post primas sequuntur. nam et alias substitutio quoque si gradu fuerit secunda, dicitur institutio. Duo autem sunt quae puniuntur in mulieribus, secundo nubentibus, nimia festinatio, & liberorum prioris matrimonij non obseruata affectio: in uiris autem punitur duntaxat ultimum. Punitur autem mulier, quae mortuo marito nimium festinauerit, tripliciter: in persona propria, in bonis proprijs, & in alienis. In persona propria punitur, quia si infra annum spacium (quod est luctui praefixum) nupserit, perpetuo erit infamis: nisi infra annum peperit, cum uirum non elugendum habuerit: uel nisi a principe licentiam nubendi impetrauerit, abolitione uel infamiae, ut C. ad senatuscon. Tertul. l. si qua. In bonis proprijs punitur, quia licet non priuetur illis, ultra partem tamen tertiam in dotem dare, uel alias relinquere non potuit. Sed nec semper usque ad tertiam, puta si plurium fuerit onerata numero liberorum, uerum (ut puto) in aliam quantamcumque personam, quidquid de bonis suis ei libuerit, transferre ualebit. In bonis alienis ita punitur, ut ex uoluntatibus extraneorum ultimis non capiat, quod fiet inter uiuos. Sane cognatis suis usque ad gradum duntaxat tertium, ex testamento succedet. Quid ergo si maritus huic luxuriosissimae mulieri aliquid reliquerit: nec usum fructum habebit, relictaque a uiro priori, uindicabuntur a decem personis, postea a fisco: similiter forte relicta ab extraneis cohaeredibus, uel a relinquentis haeredibus, similiter forte relicta consanguineis ultra modum, id est ultra gradum tertium. Eisdem poenis subijcietur, quae infra tempus luctus peperit, si modo indubitatum fuerit, partum ex defuncto non existere, puta si mense undecimo peperit. Sed si non per matrimonium nupserit, sed per stuprum alicui succubuerit, et hoc euidentis fuerit, similiter punietur, ne magis luxuria honoretur, quam pudicitia: nec enim luxuriantibus leges fauent sed castae uiuentibus, ut authen. de nupt. in col. iij. Sed si factio diuortio infra annum alij nupserit, neque de prole dubitet, postea forte aedita, poenas pacietur easdem. Similiter

& ea

& ea infamatur, quæ suscepta filiorum tutela sacramento præstito contra sacramentum secundo nubit, & infra annum. liberorum autem non seruata adfectio, siue prioris tori contemptio, transeundo, scilicet ad secundum matrimonium, licet ipsum sit licitum, poenis multiplicibus adficietur. nam & matrimonium secundum, quod mulier mortuo marito contra leges contrahit infra annum, etiam de iure tenet, & omnino licitum ergo & permissum est. & uetitum permissum, id est licitum. quippe ex eo nati liberi legitimi sunt. uetitum quoad mulieris pertinet factum. licet ergo mulier delinquit, quæ secundo nubit, & præsertim si infra annum nupserit, illud tamē quod facit omnino de iure tenebit. poenæ autē secundo nubentium sunt hæc. Ecce enim mulier, quæ secundo nupserit, etiam post annum, siquid à priori coniuge quoquo titulo percepit, eius amittit dominum, & habebit usumfructum solum, inde est quod & donationem propter nuptias mortuo marito intercedente pacto lucrifacit omnino, id est & quantum ad proprietatem, & quantum ad usumfructum, illico ubi conuolat ad uota secunda, etiam post annum eius donationis emittit dominum, licet usufructu in diem uitæ sue sit potitura. Quippe in donatione propter nuptias, etiam si alius pro uiro dederit, deserit eam proprietatem, ut authent. in coll. iij. de nuptijs. Si tamen liberos habeat: ergo & dominium marito mortuo, conuolando postea illico amisit. Inde est, ut nec ipsa propter nuptias donationem inter liberos sicut uelit, distribuere possit, siquidem lucrum cedit liberis, si hæredes sint alterutrius uel utriusque, ut in authent. de nuptijs § quoniam. Nempe quod uiro mortuo uxor ex donatione lucratur: quod uir ei dote uxore præmortua, liberis cogitur referuare, quantum ad proprietatem usufructu patri concessio, ut in authent. neque uirum § nuptialibus collat. viij. constitut. si. Enimvero licet per authent. dominium quod post mortem uiri statim habuit, & post conuolutionem illico amisit: per Codicem tamen habebit, & post migrationem ad secundum torum retinebit, licet quicquid ei libuerat facere poterat: nec enim de his quæ à priore uiro percepit, quippiam in quantacunque personam transferre poterat: præterquam in liberum, liberis uero, quem, quosque, dignissimum, dignissimos uero, censuerat. ergo per Codicem, ut C. eod. l. foeminae, dominium habebit, & conuolando retinebit, licet non prorsus quicquid ei libuit facere poterit, per authent. habuit & amisit. Ipsum tamen dominium etiam postea redit, siquis ex his præmoriatur absque legitima sobole quantum acquiritur ex pacto non consistentium liberorum: pone enim quod mulier pepigerat, nullis liberis superstitibus se tertiam partem donationis lucraturam: si tres liberos habebat, & ex his unus decesserit, tertiam tertiam lucrifaciet, & residuum communicabitur quibuslibet defuncti hæredibus, ut in authent. eo. § quoniam. Quid ergo nonne cum deficiant huic filio descendentes, ascendenti ut matris successio esse debet: ita quidem, si in bonis alijs: secus in donatione propter nuptias: quia & torum primum, liberisque contempserat. Si ergo in prædictis casibus post conuolutionem mulier alienauerit propter nuptias donationem in suam sponsam, alienatio facta manebit: si nulli decesserint euacuabitur: si unus pro ea parte ualebit: si omnes decesserint prorsus infirmabitur. Hæc ita si duo concurrant, id est si liberos habeat & conuolet prædicta tenebuntur. nam si liberos non habeat prorsus erit innoxia. Si liberos habeat, & conuolet, prædicta tenebuntur. Si uero liberos habeat, & à secundis nuptijs abstinet, etiam proprietatis portionem pro numero liberorum percipiet: & eam alienabit si uolet, sed si non alienauerit, postea filij uindicabunt, ut C. eod. l. generaliter. Fieri ergo potest trina distinctio, pepigit mulier aut non, conuolet, aut non conuolet, ut infra de rei uxore actio. § illo. Si pepigit aut liberos habeat, uel non, si non, omnia prorsus lucrifaciet, etiam si conuolet. Et si liberos habeat, conuo-

let, aut non. Si conuolat solum usum possidebit, si non conuolat pro numero liberorum pro portione proprietatē habebit, & eam si uolet, alienabit: si ergo nō alienauerit ad liberos hæc trāsibit. Quid ergo si uir uxori, quæ cōuolauerit, uel uxor uiro similiter secūdo nubenti, simplicem usumfructū dederit, reliqueritue, nunquid ex secundis nuptiis interibit: nequaquam: nisi ea lege datus fuerit, relatusue, ut authen. eo § si uero. Ad hæc & eam pœnā reportabit, qui quætie secūdo nupsit, ut scilicet testamento liberis suis succedat, sicut institutus quilibet, & quoad dominiū, & quoad usumfructū, in successione tamen ab intestato distinguitur. Nam ab intestato bonorū filij & dominiū & usumfructū percipiet: paternorum uero mater binuba, & maternorū pater binubus, solū usumfructū habebit, ut authen. de nupt. § hinc nos. ergo quod in authen. defuncto sine liberis cauetur, secundarum nuptiarū uelamento distinctio habetur, sed certè nec in hac successione distinctio est quoad succedendi substantiā quanquā imò succedendi sit diuersitas: nempe cōuolauerit, uel nō, pater materue ab intestato succedit filio: uerū diuerso modo. Nam (sicut dictū est) priorū omnem causam possidebit, maternorū siue paternorum solū usumfructum habebit. huic generi sermonis similis est illa locutio, quæ circa donationes à parentibus in liberos collatas exprimitur, ut C. de donat. inter uirum & uxore l. donationes, uel forte dicemus authenticā de nuptiis prædictā corrigi per illā alterā, utpote aliam. Amplius parens secūdo nubens in hunc modū punietur, ut uiro secūdo mulier in dotē, uel ut uxor secūdo uiro in donationē propter nuptias, datē amplius non possit, q̄ in unum liberorū cōtulerit: uerū hoc mortis tempore inspici debere sciendum est, ut in authen. de nupt. § quia uero. Ergo si quid amplius marito secūdo datū relictumue fuerit, post mortem dantis siue relinquentis, retrahi oportebit. quippe dominiū uir uxori in propter nuptias donatione, & uxor uiro in dote uniuersa sua cōcedere potuit. Sed & in eo punietur mulier, quæ secūdo nupsit relictis liberis, ut debeat cauere de restituendā donatione propter nuptias, q̄ lucrifecerat quādo decederet pater. Sed filijs nec cauere nec reddere rationem administrationis cōpellenda est: licet uniuersa eius bona tacite sunt hypothecata. Quod si mulier uel nolit, uel nō possit cauere per fideiussorē, de rebus oibus à marito ad se deuolutis restituendis, uel de rerū mobiliū æstimatorū pretijs præstandis, prædictæ res apud liberos esse debent: ita tamē ut caueant de danda tertia parte centesimæ matri usurarū nōmine annuis quibusq̄ temporibus, præterea de rebus prædictis restituendis, si ante matrem eos obire cōtigerit. Sed si aurum fuerit in donatione, cautio duntaxat usurarū exigitur, nisi uiri patrimoniū habuerit aurū, ut authen. in coll. j. consti. ij. § aliud. Quid ergo fiet si neutra pars cauere uelit uel possit: res equidē penes matrem remanebunt, et eius oīa bona, quæ habet quæq̄ habiturā est, erūt obnoxia, ut C. eod. l. hæc edictali. Sed quid fiet, si mater & liberi cauere desiderant: profectō aut mater præferetur, aut qui quætie primò obtulerit, admittetur: si uero simul & eodē momento temporis, tam mater q̄ liberi cautionē obtulerit, aut inter eos rerum fiet diuisio, aut sorte dirimetur contentio. In summa sciendum est, inter res donatas propter nuptias & res dotales, & res cæteras, quas pater & mater lucrifecerit, qui quætie secūdo nupsit, hanc differentiam posse notari: quia in rebus donatis propter nuptias nulla uiro dispositio datur, sed legi cōmittitur. cætera aut lucra ita præsumitur liberis ex eo matrimonio natis seruari, si non expressim transposuerit in alios ex alio matrimonio progenitos, ut authen. de nupt. § deinceps. licet C. eo. l. si quis. § talem uero licentiā, cōtrariā inducat sententiā & liberos ex primo matrimonio natos, ad æquale participiū cæterorū à donatione propter nuptias lucrōrū, ex secūdo matrimo. obuientiu, cū liberis ex illo secūdo matrimonio natis, uocare uideatur.

SI SECUNDO NVPSERIT MVLIER, CVI MARI-
tus usumfructum reliquit. Tit. x.

Qualiter puniat mas secundò nubēs plurifariā expositū est suprà, nūc quē
admodum circa usumfructum puniatur secundò nubens à moriente con-
iuge sibi relictum uideamus, & quidem illico ubi conuolat habens liberos amit-
tit illum per Codicem, uerum per authen. nō amittit, nisi ea lege acceperit ut ex
secundis nuptijs interiret. hæc autē de usufructu dicuntur, qui in rebus proprijs
constituitur, secus est de usufructu qui in rebus nuptialibus lege conceditur, ut
authen. de nupt. § si uero. porrò proprietās plena relicta nuda quoq; conuolan-
tem deserit sine omni lege. est autē diuersitatis ratio (ut puto) quia usufruct. de fa-
cili deperit & speratur abire, & ideo leges nō curāt, sit usufructus quasi modico
tempore duraturus, sed sæpe ante mortē fructuarij capitis diminutione, rei mu-
tatione, alijsq; nō incognitis modis expiraturus, toto tempore fruētis binubi
penes eū perseueret, nam & aliter fructuarius damni infecti satisfacere cogitur, ha-
bens autē seruitutem realem, quia seruitus rei perpetrā causam habet, duntaxat
repromittit, ut ff. de dam. infect. hoc amplius § ult. & l. qui bona § primo.

DE DOTIS PROMISSIONE ET NVDA POLLICI-
atione. Tit. xj.

Exposuimus de nuptijs, & primis, & secundis: & quia nuptiarū gratia, & p-
pter matrimoniorum onera grauiā & importabilia, sapillimē dos tribuitur
dosq; incipit quandoq; à pactione, & pactio fit aliās per promissionē, aliās per
nudam pollicitationem, dicamus de dotis promissione, & nuda pollicitatione.
fit autē promissio per stipulationē sed pollicitatio nihil aliud est, q̄ solius offeren-
tis promissio, ut ff. de pollicitatio. l. iij. recipit autē pollicitatio p̄missionis nomen
æquiuocē & abusuē. uel certe si stipulatio intercesserit, etiā olim ex stipulatu a-
ctio competebat: si nuda pactio, p̄scriptis uerbis agebatur, pro dotibus inquā
petendis. Sanē pro dote repetenda rei uxoriæ actio cōpetebat, si nuda pactio in-
tendebatur. porrò hodie nō nisi ex stipulatu agitur, siue stipulatio intercesserit,
siue non: siue agatur pro dote petenda, refarciendaue, ut infrā plenius expone-
mus. ergo & ex nudo pacto hoc in casu oritur actio, estq; circa dotē hoc specia-
le. Sed & in arbitriū stipulatoris collata, specie uel quantitate non adiecta, dotis
constitutio ualeat: siue arbitratū fuerit, siue nō. Item in arbitriū promittentis col-
lata constitutio, fauorabiliter tenet contra ius cōmune. decurritur enim ad boni
uirī arbitriū, si & promittentis & pollicentis omnia sunt obligata tacitē, & hy-
potheca tacita in prioribus similiter hypotheca gaudentibus, præfertur. Item si
pater dotem sponderit simpliciter, id est non adiecto de quo patrimonio, de
suo cogitur dotare, multo fortius, si de suo expressim promiserit. Item si de suo
patrimonio & filia si tamen diues est. Sed si de patrimonio filia tantum dotem
promiserit, de proprio dotare compellitur: nisi minus idoneus sit, tunc enim de
bonis filia dotabit filiam. Idem æstimo circa donationem propter nuptias, pari-
bus enim passibus: nisi aliquid excipiatur, ambulare debent.

DE IURE DOTVM. TIT. XII.

Diximus superius de promissione dotium, nunc audiamus de iure earum in
transituē, id est de dotibus, quæ cōsistunt in iure, uel quæ sunt iura, uel de
iure quod uertitur in dotibus, ratione iuris, & modi, periculi, alienationis & si-

milium. sequens autem titulus illud ius dotium, quo tempore dotis expetitur, & repetuntur, explicabit. Videamus itaque quid sit dos, & quæ sit eius causa, à quibus constituatur, qualiter, quæ sit eius diuisio, & de dotis comodo, periculo euictione, alienatione prohibita concessa. Est autem dos, quæ græco uocabulo pherna uocatur, donatio quæ à muliere uel pro muliere datur, marito partitæ mariti, ea mente ut perpetuò sit apud maritum propter onera matrimonij expedienda, & est donatio ista quæ dos dicitur licita, & iure admissa: iure sit etiã cõstante matrimo. ut donatio ppter nuptias augeat utraq; eo tẽpore, ut supra de donat. propter nuptias, & nõ est inhibita ut simplex donatio. dotis autem causa perpetua est, ut ff. eo. l. j. & propter nuptias inhibetur ut donatio simplex. refertur autem dotis appellatio ad matrimonia, quæ etiã de iure cõsistunt. In castrato itaque nec dos est quia nec matrimoniũ: in spadone & dos est & matrimonium, ut ff. eo. l. si seruã. Siue ergo matrimoniũ nec de facto fuerit subsecutum, siue tale quale ius non approbat, quid nomine dotis est datum, matrimonium non erit, ut ff. de condict. ob cau. l. j. ff. eo. l. iij. sicq; in his casibus non est locus actioni de dote, sed conditioni æque priuilegiata. Constituitur autem & datur dos, aliàs ex necessitate, ut à patre, & à suis superioribus: aliàs ex uoluntate, ut à cæteris, etiã à matre: nisi in casu, puta si mater sit hæretica, filia catholica, ut supra de hæreticis. Quod uero dicitur patrem ex necessitate dotare debere, nõ eo pertinet ut matrimoniũ sine dote esse nõ possit, sed si filia aliàs nubere non ualet, pater dotare compellitur. paternum officium est dotare filiam, ut ff. de coll. & dot. promiss. l. ult. & ff. eod. Constituitur autem dos donatione, & promissione. promissione, ut per stipulationem, & per pollicitationem (ut superius expositum est) donatione multiformiter. Nempe dantur in dotem in corporalia, ut nomen, usus fructus: & corporalia, immobilia, mobilia, se mouentia, bona fide, & mala fide, æstimata, & inæstimata. distinguitur autem dos, siue diuiditur sic. dos alia perfecticia, alia aduenticia. Perfecticia autem quæ à patre datur etiã adoptiuo, pro filia quoq; emancipata, non enim ius potestatis, sed datio patris distinguit dotem: si tamen ut parens dederit, ut ff. eod. l. iij. idem si pater iusserit alium dari. Idem quoq; si alter patris negocium gerens habentis tamen ratum dederit. Dos quoq; perfecticia est, quam curator furiosi patris dederit, illa quoq; ad quam procurator cõstituitur. Sed etsi pater mutuatus creditorem delegauerit pro reo, qui pro se promiserit, fideiusserit: secus si alius fideiusserit, ut ff. eo. l. v. Ex his intelligere licet, quod omnis alia dos aduenticia est, siue eam mulier pro se dederit, aliussue à patre: uel pater, non ut pater. quippe si pater pecuniam ex donatione acceperit, lege dicta, ut dotaret ex ea filiam, ea dos non est perfecticia. tenetur enim conditione nisi det, ut ff. eod. l. v. § si quis. Acceptilatione quoq; dos cõstituitur, ut ff. eod. promittendo & pacto, ut ff. eod. l. si res. datur dos aliàs æstimata, aliàs inæstimata: & certe utriusq; traditæ dominus fit maritus, si dominus erat qui tradidit: alioquin usucapio bona fide accipienti procedit, indifferenter autem dominus fit rerum inæstimatarum, non de naturali ratione, sed de subtilitate iuris, ut C. eo. in rebus, & ff. eod. l. quamuis. Aestimatarum quasi uenditarum utroq; iure. nec enim cũ æstimatio fit, et summa declaratur, uenditio cõtrahitur: quia id agitur, si quasi contrahitur, ut ff. eod. l. cum post. § cum. nec simplex uenditio est, ut ff. eod. quoties. hoc autem ex eo arguitur, quia nec directa, sed utili ex empto agitur. Rerum æstimatarum periculum pertinet ad uirum, quasi ad emptorem, ut Codicis eodem lege in rebus. Idem in quantitatibus non æstimatis, hæ enim res eo animo dantur, ut eas maritus ad arbitrium distringat, & assumat, & sic quandoq; soluto matrimonio eiusdem generis & qualitatis alias restituit, uel ipse.

uel ipse, uel hæres eius ut ff. eo. l. res: pertinet autem post traditionem rerum æstimatorum periculum ad maritum: nisi mulier id egerit ut perirent. Sed & post æstimationem periculum ad mulierem, non ad uirum pertinet: nisi æstimatio ante nuptias facta est, & res ante nuptias naturaliter, uel uicio mulieris perierunt. Si enim ea æstimatio sub conditione facta est, foeminae perierunt. nempe secutis nuptijs rerum ante nuptias æstimatorum ad huc extancium æstimatio perficitur, & quasi uera fit uendicio, ut ff. eo. l. plerunq; §. iij. Quod autem de periculo perueniente ad uirum post æstimationem dictum est, ita debet intelligi: si in finibus æstimationis res steterit. Si uero post æstimationem conuenit ut ipsæ res æstimatæ, & deteriores factæ restituantur: quia pacto secundo ab æstimatione abutum est, & periculum & partium lucrum ad mulierem pertinebit, ut supra solut. ma. l. j. & l. in rebus. Euictionis autem periculum semper ad foeminam, etiam si res fuerit æstimata, quæ euicta est, ut ff. eo. l. quoties, & C. eo. l. j. nisi eam conscius aliena et citra pactum maritus acceperit, ut eo. l. auia. Vel nisi dolo culpaue uiri: res sit euicta. in rebus enim dotalibus uirum præstare oportet & dolum & culpam: quia sua causa dotem accepit, sed etiam diligenciam debet, quam in suis rebus exhibet, ut ff. eo. l. in rebus. Item si res æstimata sit euicta à muliere debetur euictio. Nam e contrario quidquid eo nomine fuerit consecutus dotis actione soluto matrimonio mulieri præstabitur: quare & si duplum forte ad uirum peruenerit, ad mulierem redigetur, ut ff. eodem l. quoties. Quid autem de tali periculo erit, puta is qui dotem promisit, facultatibus defectus est; an ad uirum pertinebit, uel ad mulierem? Certe imputabitur uiro, si eum conuenire distulit, si tamen ex necessitate promisit, non ex uoluntate. Nam circa donantem uiro parcitur, qui eum non præcipitauerit, nec urserit ad solutionem, ut ff. eo. l. si extraneus. sed quid dicemus si res fuerit data in dotem æstimata, uerum conuenit ut aut æstimatio præstetur aut res: si nihil de electione dictum est mariti erit electio, utrum malit res offerre, an pretium earum: multo fortius si dictum est ut eius sit electio. Si uero sit adiectum utrum mulier uelit, ipsa eliget utrum malit rem quæ extrat, an æstimationem, re enim non exstante, omni modo præstabit æstimationem, sed rem deteriolem factam reddere poterit, ut ff. eodem plerunq; §. ult. & l. sanè. Porro in æstimatione succurritur grauatae foeminae, & quia non conuenit lucrari cum damno alterius maxime foeminae, ut ff. eo. l. iure. In hunc autem modum succurritur, si circumuenta est quod suum dederit seruum, omnimodo restituenda est: si uero in æstimationis modo circumuenta est, erit in arbitrio uiri quasi emptoris ad instar ueri emptoris: utrum iustam æstimationem, an potius seruum præstet etiam deteriolem factum. Hoc ita, si seruus uiuit: sed si iam decesserit, satis est æstimationem factam qualem qualem præstari: nisi forte circa mulierem minorem, quæ emptorem iusti pretij habuerit, & si uir dolum non struxerit. Si uero dolum struxisset, nec emptor iustus accederet, foeminae quoq; maiori iustam æstimationem debet mortuo quoq; seruo, ut ff. eo. l. si res. fructus autem dotis ad maritum pertinere æquitas suggerit, cum ipse onera matrimonij subeat. hoc tamen ita, si fructus constante matrimonio percepti sunt. Sanè si ante matrimonium percepti fuerint, in dotem conuertuntur: nisi aliud conuenit. Usufructu quoq; in dotem dato, fructus qui percipiuntur uiri fiunt: nisi aliud actum sit, ut ff. eo. l. dotis. Licet autem generaliter uerum sit, fructus perceptos etiam constante matrimonio uiri esse debere: excipiuntur tamen quædam, ut alluuiò, usufructus dotalium ancillarum in æstimatorum, ut infra titulo primo, & ff. eo. l. plerunq;. foetus autem pecorum ad uirum pertinent, quia fructus sunt, maritus tamen, sicut fructuarius, submittere debet, ut ff. eodem l. plerunq;. Excipiuntur quoq;

S

seruis dotalibus obuenienciã extra rem uiri ex operis, ut cont. tit. prox. Excipiuntur lapicidinarum commoda, quæ post emerferunt. sanè si eo tempore, quo fundus in dotem datur, lapis cæditur mariti erit, ut ff. eo. soluto matrimonio l. diuortio §. si uir. item arbores non cæduæ, nec germinales uiri non sunt. Arbores nec in fructu cedunt, sicut nec thesaurus in fundo dotali inuentus. eius enim dimidium quasi in alieno solo inuenti mulieri dabitur. Sanè ultimi anni fructus pro rata diuiduntur, ut pro ea parte qua steterit matrimonium sint uiri, pro parte altera restituantur foeminae: deductis tamen impensis à uiro factis, nempe fructus sunt, qui supersunt impensa deducta, ut ff. solut. mat. l. fructus & de iur. rem in præsentî. planè quidquid in sementem erogatur si messis non prouenerit ex uindemia deducetur: quia totius anni unus est fructus, ut ff. solu. mat. l. fructus. §. ult. Restat ut uideamus de alienatione dotalium rerum. & quidem uir qui soluendo est, seruos dotalis, id est, inæstimatos (de æstimatis enim non est dubium) manumittere potest. forte etiam simili ratione & cætera poterit alienare: licet legibus non caueatur quia prædia dotalia, id est, inæstimata propter legem Iuliam: & si mulier consenserit, non alienantur. idem si sint æstimata, uerum etiam electione foeminae datæ, tunc enim prope inæstimata sunt facta, ut ff. de fundo dotali l. quod si. Sanè casualiter dotalis fundus alienatur: puta si sterilis sit, ut alius uberioris reditus ematur, ut ff. eo. l. ult. Quod ergo dicitur permutationem dotium fieri posse, ut pecunia in rem conuertatur, res in pecuniam ita intelligo, si res fuerit immobilis, inæstimata, æstimatae (ut dictum est) electione mulieri tradita, uel tributa.

DE REI UXORIAE ACTIONE IN EX STIPVLATV ACTIONEM TRANSFUSA, & DE NATURA DOTIBUS PRÆSTITA.

TIT. XIII.

Differuimus de dotibus constituendis, & de iure quod competit in his: nunc de eo iure, id est, de actione qua dotes repetuntur, & emptæ res armentur. Et quia hæc fiebant olim actione rei uxoriæ, quæ sublata est, & in eius locum subrogata est actio ex stipulatu, de ea audiamus, & de natura dotibus præstita. Exponamus itaq; quæ actio in locum actionis rei uxoriæ sit subrogata, cui detur, & in quem, quatenus, quibus priuilegijs gaudeat, qualiter maritus conueniatur, qualiterq; ea persona, quæ dotem promiserit exigatur. Actio rei uxoriæ dabatur olim pro dote restituenda, non petenda (ut reor) sed pro petenda dabatur actio ex stipulatu, uel præscriptis uerbis: hodie duntaxat ex stipulatu actio intenditur. Competit autem ex stipulatu, ubi utilis stipulatio intercessit, sed & ubi inutilis, & ubi nuda pactio intercessit. Sed & ubi cœpit à traditione ex stipulatu agitur, ut dos data restituatur, euicta resarciatur. Porro olim si à promissione cœperat, solenniter euictio petebatur, uel ex stipulatu, uel conditione certi: si à pollicitatione nuda præscriptis uerbis. Si uero à traditione, distinguebatur: æstimata fuerit, uel non, pro æstimata dolo malo tradita contra dantem idoneum, id est, alium à muliere, de dolo dabatur: nisi certa ratione persona exciperetur: pro æstimata data, & fide bona, in factum agebatur, ut supra tit. §. l. j. Priuilegio autem dotis etiam foeminae datur ex stipulatu actio, etiam ubi nulla intercesserit stipulatio. Nec hoc in isto solo casu contingit: imò & alias. ecce si promissio inueniatur scripta, & de interrogatione nihil est scriptum: præsumitur intercessisse stipulatio, & ex stipulatu agitur. idem in omnia cautione

cautione arrogationis, ut ff. de adopt. l. his uerbis. De damno quoque infecto talis legitur stipulatio, sed & ff. de fide instrument. l. iij. Datur autem actio ex stipulatu uiro, & eius patri: & pro euicta dote refarcienda, & pro ea petenda, contra dotis promissorem. Pro dote restituenda datur mulieri, suo heredi, & eius patri, contra uirum, & eius heredem, soluto matrimonio morte uiri, uel diuortio uiri culpa facto: sed & causaliter constante matrimonio, ut supra tit. proximo, l. v. & ff. solut. matri. Hoc est si uir euidentissime uergit ad inopiam alias quoque constante matrimonio causalissime ut deportato uiro, ut supra de re pud. l. j. Quatenus detur uideamus, & certe datur alias in id solum quod datum est, eiusue aestimationem, alias in amplius, alias in minus. In amplius datur illa uiro petendi dotem, puta ad usuras usque ad tertiam centesimae fructus terrae & quæstum ciuilium panum, ut supra tit. j. l. ult. Mulieri petenti sibi dotem restitui datur quoque in amplius, puta post annum percipere debet, & fructus, & usuras usque ad tertiam centesimae pecuniarum, rerum mobilium, & se mouentium. Sicut enim intra annum hodie hæ restitui debent, sed & immobiles statim. olim autem dos non restituebatur: nisi annua, bima, trima die: iure tamen licito. Et olim in quibusdam casibus dos recte restituebatur uxori constante matrimonio, puta ut redimat captum parentem, alias etiam cognatum inopem, ut ff. solut. matri. Veniunt autem usurae in prædictis: forte præter interpellationem, quæ usuras gignere solet: idem si quid poenæ nomine à uiro post dotem constante matrimonio fuerit exactum, suo tempore duplum, puta maritus restituet, ut ff. de iure dot. l. quotiēs. Item est in natura dotibus præstita ut edictum de alterutro cesset, id est, uxor dotem consequitur, & relictum sibi à uiro quodcumque: nisi maritus expressim cauerit se uelle eam fore alterutro contentam. In ea taceat ob mores retentionis uerbositas, obque res donatas retentio quiescat: Sed nec ob res amotas, id est, ob species retentio necessaria est. Sileat & ob liberos retentio matrimonio soluto diuortio. Propter impensas quoque in corpora dotalia factas, retentio fieri non debet. quippe necessariae impensae dotis quantitatem minuunt: utiles uoluntate mulieris factae actione mandati repetentur: cum uoluntate, negotiorum gestorum. uoluntariae tolluntur sine læssione prioris speciei. Sanè illud constat, quod si in dote fuerint & quantitates & species: & si impenderit in species necessario, utiliterue: uir compensationis iure de ipsis quantitatibus dotalibus gracia impensarum, quas fecerit in species dotalis poterit retinere. Quod ergo dicitur necessariae impensas etiam dotem minuere, non eò pertinet: ut si fundus datus sit in dotem desinat aliqua ex parte dotalis esse, sed nisi impensa reddatur, aut pars fundi, aut totus retineatur. Sed si impensum est in fundum dotalem per partes, quanti fundus est desinet esse dotalis: nisi mulier sponte marito, & intra annum impensas obtulerit. Si uero pecuniae, & fundi in dotem sunt, & necessariae impensae in fundum factae sunt, dotes pecuniarum minuuntur. Quid ergo si mulier impensas uiro soluerit utrum dos cesset an ex integro data uideatur? & certe si fundus desinit esse dotalis poterit alienari. Rursus quemadmodum poterit dotalis fieri data pecunia, an & fundus uel pecunia in dotem esse uidebitur? & magis est, ut fundus redeat in causam dotis, & interim alienatio fundi inhibeat, ut ff. de iure dot. l. si is. Quod autem dictum est mulieri soli dari dotis repetitionem: hoc intellige in dote aduenticia, quam ipsa pro se dabat materue pro ea, aliusue extraneus. hoc tamen quod de extraneo dicitur, ita debet intelligi: nisi extraneus stipulatus fuerit, uel saltim pactus dotem à se datam sibi soli restitui. porro dotem pro filia danti simplex pactio non proficit, etiam in continenti facta. Sicut sola stipulatio

patris, etiam duntaxat in continenti facta: & sicut donatio patris fortior est aliorum datione, quia sibi & filiae parit actionem: sicut econtrario pactio simplex matris fortior est simplici pactione patris. nempe si persona extranea dotandam personam in potestate habens sibi fuerit stipulata, pactante, soli foeminae quaeritur actio, ut in hoc titulo, & supra de iure dot. cum à focero, & infra de pactis con. l. quamuis ff. solut. matr. quoties, & ff. de pact. dota. l. si pater. duplici ratione pactum patris etiam in continenti non ualet, & quia pactum non habet potestatem nouandi, & quia filiae quoque datione patris illico actio quaesita est. atqui interpositum à matre etiam simplici pacto de dote sibi soli restituenda, uere condici potest: quia retro ei soli, id est, matri, alijue extraneo dotem danti actio quaesita est. In hoc titulo praesenti ea forte est uarietatis ratio, quia cum pater dotat ex necessitate, & sibi, & filiae quaerit: quae socia est & particeps obligationis profectitiae dotis. durius est hoc infringere uel mutare. Vbi mater dotat ex uoluntate, soli filiae quaeritur repetitio: nisi (ut dictum est) ipsa mater stipulatione sibi prospexerit, simpliciue pacto in continenti interposito. Sanè si pater ante nuptias dotem dat, tunc poterit non tantum in continenti, sed & postea intervallo quantocumque sine uoluntate filiae sibi soli dari, uel reddi stipulari: & simpliciter forte pacisci, ea ratione (ut puto) quia cum ante nuptias dos non sit, amplius in ea dote destinata potest pater, ut ff. solut. matr. l. quoties. Et hoc ante rei uxoriae actionem, tacita ista actio ex stipulatu, expressaque recipiebat: si quando enim post solutum matrimonium dos à patre eius petebatur: siquidem rei uxoriae fuerat actio, non poterat solus pater sine consensu filiae suae agere, sed actione expressa ex stipulatu poterat etiam sine filia agere. Sed hodie nec pater sine patris uoluntate repetet: nisi filia matrimonium reconciliauerit sine patre. tunc enim solus pater repetet, ut supra de nupt. l. si ut proponis. Sanè dotem ad se reuersam pactionis potestatisue iure, pater sine uoluntate filiae minuere non poterit: nisi ob fortuitam cladem, ut authen. de aequali. do. Gaudet autem actio ista priuilegijs multis in petitione: quae ego superius distinxì de dotis promissione, & pollicitatione. Secernitur autem illa qua uir dotem repetit: quia haec quae repetit praefertur etiam priori: ergo & similiter tacita hypotheca gaudentibus, illa qua uir petit, minimè. Item & hoc priuilegio gaudet (quòd titulo superiori exposuimus) etiam seorsum à uiro petente, quòd mulier in rebus dotalibus uindicandis post solutum matrimonium omnibus praefertur creditoribus: etiam si res fuerint aestimatae. Licet enim de subtilitate iuris transierit in dominium uiri, tamen de naturali ratione, quae robustior est, in dominio mulieris remansit. non enim quod legum subtilitate transitus earum in mariti dominium uidetur fieri, ideo rei ueritas confusa uel deleta est, ut supra de iure dot. l. in rebus. Nam & mulier etiam ultima, cui in rem actio competit, etiam in rebus aestimatis: praesertim ex pacto, in rebus suis si extant, praefertur primae mulieri, & eius filijs: maximè si alias, id est, ex rebus uiri ei satisfieri non potest. ut in authent. Conuenitur autem maritus in solidum, sed non condemnatur: nisi in quantum facere potest, id est, ne compellatur agere. absurdum enim foret mulieri indies uideri eum egentem quem maritum habuerat, & eum mendicantem, quem supra pectus tolerauerat. & ideo hoc uerum est, quia si maritus fuerit in solidum condemnatus per errorem iudicis, exceptione se post sententiam tuebitur, ut ff. solut. matrimo. l. ex diuerso. Sed nec, si maritus fuerit pactus ut condemnetur in solidum condemnabitur tamen in solidum. quandoque quippe cauere debet quòd dabit solidum: nisi cauere uelit, condemnabitur in solidum, & extorquebitur ab eo solidum usque ad quadrantem ultimum. sed & si dolo desit ut possit facere, in solidum con-

lidum con-

lidum condemnabitur, ut ff. solut. matri. si constante. ff. de re iudicat. l. si quis & hoc tit. §. cunct. parcitur autem non tantum marito sed & socero: si petatur ex promissione, tunc parcitur ei: sed & constante matrimonio, non eo soluto, ut ff. de re iudica. l. sicut §. sed. Marito ab uxore conuento ex quocumq; contractu, non tantum pro dote succurritur, ut ff. de re iudica. non tantum. in maleficio minime. parcitur autem ita marito non eius hæredi extraneo, sed filio communi ex illo matrimonio succurritur, ut infra qui po. in pigno. l. ult. Parcitur etiam procuratori uiri & defensori, sed duntaxat uiuente marito, ut ff. de re iudicat. l. licum. fideiussori autem mariti non parcitur, ut ff. de reg. iu. l. tamen.

DE PACTIS CONVENTIS TAM SVPER DOTE, QVAM
super donatione propter nuptias, & paraphernis.

TIT. CXXXIII.

Vidimus supra de dotibus, & donatione propter nuptias. Et quia cum hæc dantur pacta, quædam accidentalia interponuntur: audiamus de pacto super dotem & donationem propter nuptias, & per consequentiam quædam audiamus de paraphernis. Exponamus itaq; quo tempore ista pacta fieri debeant, & quæ sint utilia, & quæ inutilia, qualiter pactum minus in his interpositum, à maiori trahatur. Et certe ante nuptias pacisci coniugi utriq; licet: patri quoq; & matri, extraneos etiam dantibus dotem, constituentibus propter nuptias donationem. Porro post nuptias pacta rei danda inter omnes fieri oportet, qui dotem repetere possunt, & à quibus repeti potest, ut ff. eo. l. j. Ex pactis autem conuentis utilia ea sunt, quæ ad uoluntatem pertinent: puta ut mulier se alat de dote promissa, & donec nupta sit dos ab ea non petatur: aut ut certam summam uiro præster, & ab eo alatur. Alia sunt pacta ad ius pertinentia, ueluti quando petatur & quemadmodum reddatur: in quibus pactis uoluntas contrahentium seruat, sed non semper. Nam si conuenerit, ne omnino dos petatur, mulier tamen indotata non erit. Pacta utilia sunt hæc, ut mortua filia in matrimonio, dos apud uirum remaneat: sed ita seruabitur hoc pactum, si liberi non interueniant, ut ff. eo. l. si pater. Item si mulier pacta sit, ne nisi dimidiam partem repetat, ualebit: sed alterutro contenta erit si pœnam stipulata sit, ut ff. eodem l. si pater. Sed & fundo æstimato in dotem dato, si conuenerit mulier: ut siue pluris minorisue uendiderit, uiro id sit in dotem, pactum tenet: quo in casu si culpa uiri minoris res uenerit, & ipsum mulier consequetur. Item si non uenerit æstimatio non facta præstabitur cum pacti conditio defecerit. Nam quod non uenit, nec pluris, nec minoris uenit, ut ff. eodem l. item. Sed si conuenerit ut ceteriori die dos reddatur, conuentio tenet, ut ff. eodem idem. Nam & si conuenit, ut res ex pecunia dotali comparentur, & dotales fiant, ualet, ut ff. de iur. dot. l. res. Item si fundus in dotem datus sit, & conuenerit: inspicitur, conuertatur in dotem: ut si fructus sint in dotem, & maritus sit contentus ea pecunia, quæ ex usuris reddituum colligitur, ut ff. eod. l. si conuenerit. Item si mulier dotis causa certa summa promissa mancipia in dotem ea conditione dederit, ut eius periculo essent: & siquid ex eis natum esset ad eum pertineret, stari oportet pacto, ut ff. eodem l. si mulier. Item si inter uirum & uxorem conuenerit, ut ultimi anni fructus lucro mulieris cedant, conuentio ualet, ut ff. eodem l. penul. Item in fundo in dotem centum æstimato, pactoq; cum uiro facto ut diuortio

intercedente sub eodem pretio uir fundum uxori restitueret, postea uolente uxore uir fundum ducentis uendidit, diuortio post subsecuto. Potestas est uiro utrum uelit ducenta reddere, uel fundum: alioquin fundus omnino erat restitutus, ut ff. eodem l. ult. Item si pater conuenerit, ne ipse uiuus inuitus dotem exigat, ualet: sed ab hærede exactio fiet, ut ff. eodem l. ob res, & l. ult. Item si conuenerit etiam post nuptias, ut dotis fructus mulieris sumptibus seruiant, ualet conuencio: non enim est donatio, sed quasi quædam compensatio: cum uir uxorem, etiam si nihil ab ea percepit, exhibere debeat. Sed & si pater dotem datam pro filia, illa in matrimonio mortua, paratus fuerit dotem nepotibus restitui: illis inquam utilis actio dabitur, ut C. eodem l. fructus, & l. pactum. Item uir & uxor de lucro pacisci possunt, æqualitate conseruanda utriusq;, & in constitutione, & actione & pactione: adeo quod si pactum de lucro ex altero latere maius, ex altero minus factum fuerit, maius trahitur ad minus, ut C. eodem l. ex morte & authen. de æqual. do. ea tamen quæ minus nel nihil præstitit quàm promissit, minus quoq; percipiet, aut nihil, ut in authen. de non eligendo. Hoc tamen non ita exigitur: quia ubi mulier obtulit, & uir accipere recusauit, non ideo minus mulier lucrabitur. hoc enim casu non dans similis est danti, ut authen. ut exact. instan. dot. Sed & quod dicitur, dotes & donationes propter nuptias æquis passibus ambulare debere, sic intelligo: non quod alterum sine altero non fiat, uel esse non possit: sed quia si petatur, præstari debet. item lucrorum pactio non procedet. Sed & si uir uel alius, qui donationem propter nuptias dederit, eam non insinuauerit: licet insinuationis omissio mulieri non obsit, uiro tamen non insinuanti oberit: ut in pactis dotalibus concedentibus parti uiri, nullam tamen nisi super dotalibus habebit actionem, ut authen. constitu. ij. colla. vij. Nunc uideamus quæ pacta super dote & donatione sint inutilia. Et quidem inutilia sunt, aliàs propter matrimonij reuerenciam, ut si uir pacto se obstrinxerit ne teneatur in solidum: aliàs propter honestatem, ut si conueniunt: ne ob res amotas, donatas, ne uel ob impensas ageretur, non ualet, ut ff. eodem l. conuenire. altero enim pacto mulier ad furandum inuitatur, altero sus ciuile impugnatur. Sed & inutile pactum propter rei æquitatem, ut solum dolum uir in dotalibus præstet. Sed & inutile est pactum contra naturam dotis factum, puta ut dos reddatur die ulteriori siue longiori: hoc ideo, ne mulier secundo nubere uolens conditionem forte sibi optimam oblatam amittat, cum enim non habeat unde nubere ualeat. Item inutile est pactum contra legem Iuliam factum. Item dote data pactio stipulatione etiam in cõrinenti à parte interposita de dote sibi soli reddenda, non tenet, ut supra multipliciter probauit. Nam & si creditor paciscatur, ne sibi liceat pignus uendere, non ualet, ut ff. de pig. l. fideiussor & de precario non reuocando, ut ff. de preca. De rebus autem quas extra dotem mulier habet (quæ paraphernæ dicuntur) quod muliere prohibente uir his minime utetur, ut C. eodem l. hac. Ergo permittente his utetur. Quid tamen fiet, si mulier marito nomina, id est, fœneraticias cautiones dederit, ut loco paraphernarum apud maritum manent: & hoc maxime in dotali instrumento fuerit ascriptum? certe uir has actiones intendet, nulla rati cautione ab eo exigenda: secus in non dotalibus, & non paraphernalibus: Et usuras pecuniarum, quas exegerit, per se proq; uxore sicut uolet expendet. pecunias autem fortis mulieri sine dolo diligenter seruabit, uel in causas ad quas mulier uoluerit distribuet. Proq; his paraphernis bona uiri omnia, sicut & pro dotalibus, erunt tacite hypothecata: nisi hypothecæ fuerint constitutz expressè, ut C. eodem l. ult.

De dote

DE DOTE CAUTA NON NVMERATA,

TIT. XV.

Dictum est supra de dote praestita, & quia saepe inuenitur dos cauta non numerata: uideamus nunc de dote cauta, non numerata. dotem numeratio facit in quantitatibus, in speciebus: praestatio, non promissio, scripturae: quo ad hoc ut mulieri repetitio detur, nec enim repetit: nisi re ipsa dotem dederit, ut C. qui pot. in pig. l. ult. Scriptura inquam dotem non facit illico, quia uir donandi animo se auxisse dotem scripserit: nisi silencio, uel expressim eam donationem legitime confirmare maritus affirmauerit. Nec illa scriptura, qua uir mulierem dedisse sibi dotem scripserit: nisi temporis ratione, puta toto tempore mtrimonij. Vel si ultra decem annos durauerit matrimonium, non iuuabitur: nisi minoris fauore. Si uero infra biennium soluatur matrimonium, infra annum si ultra biennium, usq; ad decennium per tres menses non numeratae dotis querimonia poterit proponi. Hoc ergo in casu plura singularia sunt, nempe licet alias non numeratae pecuniae exceptio biennio artetur, hoc tamen casu producitur, & artatur. Producitur, quia si matrimonium durauerit ultra biennium, & usq; ad decennium toto tempore matrimonij excipi potest: & ultra per tres menses artatur, si intra biennium soluatur matrimonium. tunc enim & si in penultima die biennij soluatur matrimonium, non nisi infra annum non numeratae sibi dotis, ergo non numeratae pecuniae maritus, uel eius haeres, uxori uel eius haeredi exceptionem opponere potest. Est & in hoc casu tertium speciale, quia licet alias minor in temporalibus exceptionibus, ipso iure seruetur illa: sed si decennium transferit hoc casu restituitur, ut authen. de temp. non solut. dot.

DE DONATIONIBVS INTER VIRVM ET VXOREM, ET
à parentibus in liberos factis, & ratihabitione.

TIT. XVI.

Expoluimus supra de donationibus licitis iureq; permissis, quae sunt inter sponfos & inter coniuges, id est, de donationibus quae dotes uocantur. Nam & dos donatio quaedam est: nunc audiamus de donationibus simplicibus uetitis inter coniuges: & quia inter parentes & liberos donationes quoq; inhibitae sunt, etiam de his audiamus: & quia utraeq; utiles fiunt ratihabitione, dicamus quoq; de ratihabitione. Quare itaq; prohibitae sint donationes inter coniuges dicamus, & quo iure, & quae aliquando ab initio ualent, etiam id adnectamus, & sic per consequentiam intelligere poterimus caeteras ab initio inutiles fore, & quomodo illae, quae sunt inutiles confirmentur ratihabitione. & eadem dicamus de donatione inter parentes & liberos prohibita. Prohibitae sunt donationes inter coniuges moribus, ut ff. eod. l. j. tribus ex causis: & quia uenalia fierent matrimonia, & quia melior pauperior fieret, & ditior, & deterior: & quia operam potius darent quaestui inter se & deceptioni, quam honesto amori, uel liberorum procreationi. Et si moribus prohibitae sunt, ergo iure ciuili. Nam ius quod moribus continetur ciuile est, prohibentur ergo donare coniuges, & hi, qui in eorum potestate sunt, & hi qui eos in potestate habent. duo quoq; soceri etiam sibi non donabunt. Sanè nec mater filio donat in potestate patris posito, ut ff. eod. l. j. nec eunti in castra: tunc enim donare poterit, forte immobilia: licet nec nunc pater, nisi immobilia sed nec serui praefatorum donabunt. Sed & si serui mei usufructus ad alium pertinet, & de peculio qd ad me non pertinet, uxori meae donet non ualeat: secus est in libero bona fide seruiente, ut ff. eo. l. iij.

S iij

iij. Sanè focruī ac nurui, & econtrā, donari posse certum est, ut ff. eodem l. iij. Prohibita est donatio siue fuerit de facto inter coniuges: siue facto solo, ne melior sit conditio eorum qui deliquerunt, ut C. eodem l. iij. Concubinarius tamen focariæ rite donabit: nisi sit miles, nec enim milites meos à focarijs spoliari uolo ait Imperator, ut ff. de donat. l. donationes, & C. eodem l. ij. meretricibus quoq; bene donatur, ut ff. eodem. Est autem concessa donatio sepulturæ causa, sed pro loci religione. idem in his quæ cadaueribus adiacent: multo magis si uxori quid uir donet Deo offerendum, ut ff. eodem l. uir. sed & pro honore uiri pecuniam erogabit licita donatione: præsertim si non sit locupletior, ut ff. eod. l. v. §. penult. Sed si maritus pecuniam donauerit uxori ad comparationem unguentorum, & ipsa ex ea emerit, uel ea creditori suo soluta, de sua pecunia emerit, donatio ualeat. nec enim locupletior est quæ tantundem in rem mortuam impenderit, ut ff. eodem l. idemq; & quod si autem §. penult. Item si alter alteri seruum manumissionis causa donauit, donatio tenet, ut ff. eodem l. idemq;. Item si uir uxori: uel econtrā, donauerit ad refectionem ædificiorum exustorum tenet donatio, ut ff. eodem l. quod si uir. Item ualeat donatio in annuo, menstruote, ut ff. eodem l. ex. Item si alter alteri rem alienam donauit, & donatarius eam usuceperit ab eo: licet locupletior est, non reuocabitur. quia donator pauperior factus non est, ut ff. eodem l. sed & si. Item si ambo sibi donauerint coniuges & maritus seruauerit, uxor consumpserit: quasi quadam compensatione inter se excluduntur, ut ff. eod. l. quod autem expectetur. Item si uir passus est uxorem de suo accipere, uel ei dedit unde mulier se exhiberet, quasi compensationis iure datio tenet, ut ff. eod. l. stipulata, & C. eodem l. sicut. Item si maritus hæres institutus donationis causa repudauerit, hæreditatem uti ad mulierem substitutam perueniret, donatio tenet. Sed & si maritus ex Trebelliano totam hæreditatem restituit nullo deducto ualeat, quia potius pleniore officio tractus uideatur fidem exoluisse, quàm donasse, nec enim de suo proficiscitur quod de alieno potius plenius præstatur, ut ff. eodem l. si sponsus §. si mater §. si quis. Item mortis causa donatio in coniuges ualeat: sed & facta diuortij causa, ut ff. eodem si eum. Quid dicemus, si inter extraneos facta sit donatio rei alienæ, & aut usucapione coierint: uel contra, si inter uirum & uxorem facta sit donatio, & ante impletum prædictum tempus solutum sit matrimonium: nihilominus procedere temporis suffragio constat, quia altero modo sine uicio tradita est possessio, altero quoq; uicium quod inerat amotum est, ut ff. eodem l. sed si. Item si uxor ex pecunia sibi donata usuras perceperit, uel ex prædijs sibi donatis fructus: licet horum principalium donatio non ualeat, accessiones tamen præfatas mulier iure licito lucratur, ut ff. eodem l. quid ergo, & l. de fructibus. Cæteræ donationes inutiles sunt, siue per se, siue per interpositas personas celebrentur, ut ff. eodem l. iij. In summa ita demum donatio inutilis est, si donator de suo diminuendo donatarium fecerit locupletiozem. Cæterum si alterum deest, repetitio cessat, ut ff. eodem l. si sponsus circa finem. Eatenus autem donatio inter ipsos facta & inter eos, qui ad eos pertinet: aut quod per interpositas personas, utiq; est nulla regulariter: qd si aliarum extrinsecus rerum personarumue causa commixta sit: si separatio non potest fieri donationē ualere. Si separari potest cætera ualere, quod donatū est non ualere, ut ff. eo. l. si sponsus. Est autem sic inutilis donatio, quod siquidem est traditum dominium non transit, & res potest uendicari: si fuerit acceptolatum nullius est momēti, si fuerit promissum aut ipso iure denegabitur actio, aut obstabit exceptio, ut ff. eo. l. iij. §. sciendū. Res quæ tradita est poterit condici cōdictione sine cau-

sine cau-

Inne causa, ubi bonam fidem habuerit persona, quæ accepit, id est, credidit donationem tenere: condictione ex iniusta causa ubi sciuerit donationem non ualere. Repetitio autem fit (sicut & supra dictum est) ita demum si hæc duo concurrant, id est, si pauperior factus qui donauit: ditior, qui accepit, ut ff. eodem l. si sponsus. §. ult. & l. quia, hoc ideo quia non amare, neque tanquam inter infestos, ius prohibita donationis inter coniuges tractandum est, sed inter coniunctos maximo adfectu & solam inopiam timentes, ut ff. eo. l. si id §. iij. sed non uelut inter maleuolos repetitionis causa debet agi, ut ff. sed si §. quod legaturus. Porro licet præfata donatio sit nulla, si tamen uir uel uxor donationis causa seruitute non utatur, seruitus amittitur: uerum post diuortium condicatur. Sed & si ab uxore uir exceptione, quæ donationis causa submoueri noluit, facta à iudice absolute: sententia quidem ualebit, sed condicetur ei cui donatum erit, ut ff. eo. l. v. §. si donationis §. si uxor. Nunc uideamus quibus modis reuocetur donatio coniugalis, & quibus modis confirmetur. Reuocatur dicto expresso: & facto, ut uendendo, uerum si in obscuro fuerit an donator reuocauerit, pronior erit iudex ad confirmandam, quam ad infirmandam, ut ff. eodem l. cum hic. Est enim donatio fouenda, quæ pudicitia præmio cessit, ut C. eodem l. res. Infirmatur quoque donatio ista si ea persona quæ donationem accepit prius decesserit: hoc nisi uir uxori uel uxor uiro donauerit. Porro si mater mariti donauerit uxori, non tamen fiet firma donatio: si socer donator prius decesserit, sed maritum quasi & ipse donasset præmori oportet. Quid ergo si ambo simul naufragio perierint? donatio stabit, quia neuter prius decessit: nisi & id appareat quis prior spiritum emisit, ut ff. eodem cum hic. Licet enim uidetur dicendum mulierem prius expirasse, quia fragiliorem habet spiritum. Confirmatur donatio coniugalis ratihabitione duobus modis silentio, expressa confirmatione: nisi post decesserit nec ullo modo reuocauit is qui donauit: hoc tamen ita, si donatio fuit intra legitimum modum, uel si ultra fuerit insinuata. Sed tunc ratihabitio prorsus retro trahitur. Si uero fuerit ultra nec insinuata, specialiter tamen est confirmata, ualebit confirmatio, & ratihabitio non ex eo tempore quo facta est, sed ex tunc, ut C. eodem donationes. Omnia prædicta de donationibus inter parentes & liberos intelligi debent, hæ enim iuris impossibilitate prohibita sunt. Cum enim una & eadem persona iuris artificio æstimetur pater & filius, genitor & genitus: si alter alteri donat sibi ipsi donare uidetur. Valet tamen aliquando etiam ab initio donatio collata à patre in filium: puta si donauit ei eunti in castra mobilia & se mouentia, ut C. fami. erisc. si filius fami. Item si in filium diurnam donationem fructuum contulit, ut C. de bo. quæ. libe. ibi dotem pro filia, donationem propter nuptias pro filio præstitit, abscessit enim illico dos à bonis patris, ut C. de coll. dot. ult. Idem forte si pater donauit miliciam, confirmetur & hæc donatio, sicut & superior. Sed hæc tamen ita, si pater donauit filio: siue uelut extraneo, siue cogitando de ultimo iudicio, & aliàs. his equidem casibus ita firma donatio fit, quia res donata morte parentis efficitur filij. Sed quia tempore mortis adhuc erat in bonis, in fam. erisc. iudicium uenit: non ut eriscatur, sed præcipiatur, aliàs tota: ubi alter filius habet debitum bonorum subsidium, aliàs non tota: nisi caret debito. Hodie autem ita demum præcipiet si alia hæreditate abstinere uolet. Nèpe & ex testamēto fit omnium datorum non relictorum collatio: ubi testator nominatim inhiuerit. Illud in fine huius summæ sciendum est, quod donatio ab Imperatore in Imperatricem collata: & econtra, illico ualeat, nullaque extrinsecus opitulatione indiget, ut C. eo. l. penul. Illud quoque non est præmittendum quod oratio diuis

Seueri, quæ loquitur de confirmatione donationum, regulariter ad donationem rerum pertinet, non ad stipulationem: quæ utiq; non confirmatur, nisi morte in anno, ut ff. eo. l. Papinianus.

DE REPUDIIS, ET IUDICIO DE MORIBVS SVBLATO.
TIT. XVII.

AVdiuimus supra de nuptijs colligandis, & quia omne quod colligatur soluitur: audiamus qualiter dissoluatur, & sic de repudijs: & quia erat de moribus iudicium, audiamus de illo non roborato sublato. Exponamus quæ differenciã sit inter repudium & diuortium, unde dicatur, quibus uerbis fiat utrunq; quot testibus, qualiter, quando cum pœna, & quando non, & ex quibus causis hæc fiant, & quibus modis dirimatur matrimonium. Ea est differenciã, quia repudium locũ habet propriẽ inter sponsas: diuortium inter coniuges ut ff. de uerb. significat. l. inter, sed tamen alterum pro altero promiscuẽ ponitur. Dicitur diuortium à diuersitate mentium: uel quia in diuersas partes eunt, qui distrahunt matrimonium, ut ff. eodem l. ij. In sponsalibus dissoluendis hæc uerba sunt prodita: condicione tua non utar: in diuortio res tuas tibi habeto, uel ab eo vii. testes interuenire oportet, quales in testamentis: preter libertum eius, qui diuortium facit. Etiam eius libertum accipiemus, qui à patre, auo, proauo, cæterisq; sursum uersum manumissus sit, ut ff. eodem l. nullum, fit diuortium duntaxat repudiumq; missõ libello, & nullum est diuortium, nisi uerum uerbum animo perpetuam constituendi dissensionem fiat. Itaq; diuortium quod calore iracundiæ sit, non prius ratum habendum est, quàm si per seueranciã apparuerit iudicium animi fuisse. & ideo per calorem missõ repudio si in breui reuerfa est uxor diuertisse non uidetur. Imminet pœna repudianti sine causa arrarum amittendarum, uel duplandarum, & non amplius: nisi in quadruplum ex conuentione, ut C. de sponsali l. ult. coniugi diuertenti imminet pœna multiplex, puta dotis, & donationis propter nuptias amittendæ, ut non nubat infra quinque annos: & si aliàs nupserit ipso iure fit infamis, & adulterij possit accusari. Sanè qui quæuẽ licitè diuertit, poterit etiam longo antea nubere, sed non nisi post annum quo quis de prole dubitet, ut C. eodem consensu. Dirimitur matrimonium morte, captiuitate, seruitute, ut ff. eodem de portatione, uel ignis & aquæ interdictione non soluitur: si tamen casus in quem maritus incidit non mutet coniugis affectionem, ut C. eodem l. j. Et hoc casu constante matrimonio dotis repetitio datur, sed hodie coniunx coniugem absentem semper expectare debet: nisi pro uero eum audierit sub iureiurando mortuum. Sed & hodie quæ illicitè diuertit, non nubet, sed in monasterium detrudetur, ut authen. eo. in colla. viij. §. quod. Causæ aut iustæ quibus uir coniugẽ: & ediuerso, potest repudiare sunt inultæ. hæc scilicet si arguerit adulterũ, uel homicidã ueneficum, uel ueneficã maiestatis reum uel ream, falsarium uel falsariã, sepulchrorum dissolutorem, uel dissolutricem, sacrilegum uel sacrilegam, latronem, latronum susceptorem uel susceptricem, abactorem uel abactricem, plagiarium uel plagiariam: cum impudicis mulieribus se uidente coetum ineuntem, quod maximè castas exasperat, uel alio simili modo sibi insidiantem, si se uerbis quæ ab ingenuis mulieribus aliena sunt adficiẽtem probauerit. Hæc pœnæ uel causæ communes sunt uiris & mulieribus: hæc ultima causa per authen. & reprobata, ut authen. ut liceat matri & auia. Ex tribus causis uir repudiãuit uxorem, puta si nolens uiro heredem dare de industria abortiuit cum uiris ad lauacrum omne cõmune pergit: uiuente marito de alterius mariti uiri nuptijs

uiri nuptijs cogitauit, ut C. eo. l. ult. Illud quoq; notandum est, si matrimonium sine dote erit, uel propter nupt. donatione, & coniunx sine aliqua ex prædictis causis diuerterit: si culpabilis habuerit patrimonium quadragintarum librarum auri in quartam suæ substantiæ plectetur: si ultra possederit in centum libras auri multabitur ei dandas quem quamuis simili causa reiecerit, ut C. eo. l. ult. §. ij. hodie tamen per canones nihil horum omnium pactorum penè obtinet.

SOLVTO MATRIMONIO QUEMADMODVM DOS
repetatur. TIT. XVIII.

ET quia matrimonio soluto dos repetitur, quemadmodum dos repetitur soluto matrimonio uideamus. Et certè dotem aduenticiam mortuo marito uel matrimonio uiri culpa dissoluto, mulier etiam filiasam. sine patre repetit: multo magis emancipata. Sanè dotem profecticiam, nec pater siue filia, siue sua siue emancipata: nec filia sine patre reposcit: nisi filia matrimonium sine patris consensu reconciliauit, ut C. de nupt. sine consensu in quam filia expresso tacite, ut si euidenter non dissentiat: perperam tamen pater solus repetit, ut ff. eo. l. si cum. Porrò dos profecticia in matrimonio mortua filia, sua, uel emancipata, non factò à uiro retentionis pacto, ad patrem redit liberis non relictis, ut ff. eo. l. post, & C. eo. Quippe patrimonium est filia. ergo & eius filij succedere ei in illo debent, ut C. de rei uxor. act. rem in præsentì, & ff. de minor. l. iij. ff. de religio. Hocq; ita debere intelligi & manuteneri, ex eo arguitur: quia filij dotem conferunt: ergo & penes eos esse debet. nempe si conferunt habent, ut C. de coll. illam, sed & ex eo arguitur, quia ab initio ubi pater dotauit filia, absecessit dos à bonis patris, ut ff. de coll. dotis l. ult. Quod ergo dicitur fileat ob liberos retentio, non obloquitur. hoc enim tunc est cum matrimonium est solutum diuortio. Sed nec illud obstat: & pecuniæ damnum fenciat & amissæ filia. nec enim filiam æstimatur amisisse: cum filius filiaue ex ea supersit. nec enim sine liberis decedit, qui nepotem reliquit: & idcirco nobis filios ædimus, ut ex eorum prole nobis diuturnitatis memoriã in æuum relinquamus, ut ff. de uerb. significat. l. liberos. Illud notandum est, quòd licet ubi non idoneus est, in quantum facere potest conueniatur: tamè si factus postea soluendo sit, in solidum exigetur, ut C. eo. l. nec. Itaq; huic tractatui necessaria ex superioribus lector aduertet.

SI DOS CONSTANTE MATRIMONIO SOLVTA FVERIT.
TIT. XIX.

ET quia dos constante matrimonio quandoq; à marito soluitur uxor: uideamus quid iuris sit, si constante matrimonio soluta fuerit. Constante matrimonio à marito dos uxori soluitur: aliàs ex necessitate, aliàs ex uoluntate. Ex necessitate si uir uergit ad inopiam, ut ff. eodem l. si constante, & C. de iur. dot. l. v. marito deportato, ut C. de repudijs. Ex uoluntate: puta ut uxor prædia emat, urgens debitum soluat, patrem fratremue redimat, inopem exhibeat, ut ff. quamuis. His casibus licet soluere non cogatur si tamen soluerit, liberatur: aliàs uero si soluerit donasse uidetur. Et ideo cum fructibus quoque repetit maritus perceptis ex die refusæ dotis:

maritus inquam qui de retentione pepigerat, hoc tamen ita: nisi uel uxorem occiderat uel eam adulterari fecerat, ut ff. eo. si ab & l. cum mulieri.

NE FIDEIUSSORES VEL MANDATORES DOTIVM
dentur. TIT. XX.

Quoniam pro restituendis dotibus fideiussores dabantur: audi in contrarium ne fideiussores uel mandatores dentur. Et quidem nec ante matrimonium nec eo constante maritus fideiussorem uel mandatorem pro dote restituenda uel conseruanda dare debet, nec cogitur: ne causa perfidia generetur in conubio. cum enim mulier personam suam marito integritate committit: multo melius ei suam credere debet substantiam. nam & testibus per sententiam suam in sacramento eorum credere debent, ut C. de testi. l. siquando, & constituit ne dotem deteriore restituat. si tamen fideiussor fuerit datus, pignus tenebitur ad instar fideiussoris a testatore tutori dati, ut ff. eo. Sane soluto matrimonio fideiubere potest & debet de facto, postea si ad meliorem fortunam peruenerit omnia restituet, ut C. rem in presenti §. cum autem, & ff. eo. l. si rem §. quoties. Porro mulier, & eius pars caueri potest rite & utiliter uiro eius pro dote praestanda, ut ff. de iur. dot. l. inuitus.

RERVM AMOTARVM, TIT XXI.

Quoniam dotis repetitio minuitur, quia uxor amouet: de actione rerum amotarum audiamus. Videamus unde rerum amotarum actio nascatur, cui, in quem detur, in quantum, quando, quanto tempore duret, qualis sit haec actio. Ex delicto nascitur, ut ff. eo. l. si mulier §. ult. l. ex furto. facit enim furtum & uxor uiro: & e contra, licet furti actio non intendatur propter reuerentiam matrimonij, id est, carnalis copulae, ut ff. eo. l. j. & ij. & penult. sed tamen cessat actio furti, ubi alter alteri subripuerit constante matrimonio: sed si successerit furi, conditione furtiua, non rerum amotarum conueniri potest constante matrimonio: sic nec expilatae hereditatis, ut C. de fur. l. viij. Sane si matrimonio soluto correctauerit furti conuenitur, ut ff. eo. l. ij. porro uxor licet nec furti nec rerum amotarum actione possit conueniri constante matrimonio: si tamen res amotas possidet, uir eas uindicabit, & per conditionem ex iniusta causa contra eam experietur & actione ad exhibendum, & ff. eo. l. nam. & pro damno dato, proque corrupto seruo etiam constante matrimonio conuenitur a uiro: sed fauore nuptiarum parcitur, & in simplicum conuenitur, ut ff. serui corrupt. l. penult. multo magis ex contractu alter ab altero conueniri potest. patet haec actio ei cui amotio facta est, & eius haeredi contra amouentem: sed contra patrem peculiotenus, ut ff. eo. l. ij. & ff. de condict. furt. l. lul. contra haeredem, si peruenerit ad eum uel post litem contestata. ut in alijs poenalibus: alias petitione hereditatis conuenitur, ut ff. eo. l. si propter. Datur ei cui amotum est, & in eius fructus: & ratio damni habetur & incrementi, ut in conditione furtiua, ut ff. eo. l. penult. Sed si coniunx res amotas non reddat aestimatio fieri debet quanti in litem uir iurasset: non enim inuitus res suas uendere cogendus est, ut ff. eo. l. si cum & l. non enim: neque de euictione cauebit propter contumaciam amouentis, ut ff. eo. l. ideoque. Item qui rerum amotarum actionem instituit, deferre potest iusiurandum: sed ei non refertur. ergo is cui defertur cogitur iurare, non amouentis pater, haeres tenebitur, ut ff. eo. l. Marcellus

Marcellus & l. idem Labeo. patetq; rerum amotarum actio non tantum pro rebus proprijs sed & pro pignoratis, & bona fide possessis, ut ff. eod. l. si concubina & l. si rem. Datur rerum amotarum actio, non solū si amotio facta est diuortio, sed etiam si cum discederet, id quod amouit, calauit, ut ff. eod. l. si concubina, utilis quoq; amotarum actio datur si mulier cū de uiri uita desperasset, amouet & diuertit: uiro qui post conualuit, utilis datur, ut ff. eod. l. si mulier. Datur regulariter soluto matrimonio, ut ff. eod. l. j. In solidum datur contra amouentem, nec habetur eius ratio ut cōueniatur in quantum facere potest. pendet em̄ ex furto ut ff. eod. l. si mulier. § ult. Casualiter datur constante matrimonio propter causæ necessitatem ut Cod. de furto l. ult. in fine. perpetua est quia rei persecutoria est, & famosa: non quia eius poena certa sit aliqua, sed ideo dicitur poenalis, quia ex delicto oritur: & quia contra hæredem nō datur ex ordine, & per iusturandum in litem, quædam tamen lex uidetur dicere quòd quandoq; sit in quadruplum, ut ff. eod. l. ad fiscum.

NE PRO DOTE MULIERIS BONA AD
DICANTVR. TIT. XXII.

NVlli mulieri bona uiri mortui addicantur iure dominij. sanè si nullo hærede relicto decesserit uir, postulabit ut ei consulatur missione in possessionem, & uindicatione cum tacite omnia uiri bona ei sint obnoxia.

DE FVNDO DOTALI. TIT. XXIII.

Dictum est supra generaliter de dotibus, & quia fundus dotalis priuilegio munitur, de fundo dicamus dotali. Videamus quando dicatur dotalis, & quis, quo priuilegio gaudeat. Dotalis dicitur fundus nō ex promissione, sed dotini tradita possessione, ut ff. solut. mat. l. de diuisione. is proprie solus est dotalis qui inæstimatus traditus est. uiri de subtilitate iuris, uxoris manens de naturali iure. idem si æstimatus electione præbita foeminae. prope enim abitum est ab æstimatione per sequens electionis pactum, ut ff. eo. l. quod si. Eo priuilegio gaudet quia alienari non potest spontanea alienatione, etiam si mulier quadragies milies consensit: secus in donatione propter nuptias. Nam si mulier consenserit primum, & post biennium ei qui est soluendo alienare poterit, & obligare, sed nō dotalem fundum: nisi casualiter, puta ubi alium amat uberioris redditus, ut ff. de iur. dot. l. ult. Sanè ex necessitate alienatur, ut si maritus non prouocet, sed prouocetur, ad instar administratoris ecclesiae, ut C. eod. l. ult. Sed ex necessitate aliàs alienatur, puta ex causa damni infecti missus in possessionē, iussusq; possidere sit dominus. item ad hæredem cum uniuersitate transit, sed cū sua causa, ut non possit alienari, ut ff. eod. l. j.

DIVORTIO FACTO, APVD QNEM FILII
nutriantur. Tit. xxiiij.

Diuortio facto sæpe contenditur, an apud matrem patremue liberi morari debeant, & de hoc audiamus. Et certè quia ex ordine maiores trimo apud patrem, minores apud matrem morari debent. uerum interdum iudex æstimabit apud quem melius morari ac nutrirī debeant. post trimatum tamen patris expensis ali debent & apud patrem constituti.

T

Occasione sumpta apud quē morari nutritiue debeant liberi: audiamus de liberis alienis à parentibus, & e contra. Sed certè pater cogitur alere filiū, maxime illū qui sibi nō sufficit. Quippe naturalis stimulus artat parētes ad educationē filiorū, ut C. de iur. dot. rem in p̄senti. hoc ita si cōfiteatur, sed si neget, iudex summātim cognoscet, et alimēta decernet: alioquin pignoribus captis coerebitur, ut ff. eod. l. si quis. Et hoc suadet Senatusconf. Plancianum, pœna pignorum denunciata, & præiudicium edicto perpētuo propositum, & remediū alimentorū apud præsidem minori indultum, ut C. de patria potestate l. penult. e contra quoq; filius etiā emancipatus cogitur alere patrem in opem, ut Co. de patria potest l. filia, & ff. eodem lege si quis. Nam iniquissimum merito quis dixerit patrem egere cum filius sit in facultatibus, ut ff. eod. l. si quis. Simili ratione patronus liberturū, dominus Vasallum, Vasallus dominum, libertus patronum egentem, debet exhibere: nisi certa ratione id sibi ademit, indignusq; repe-riatur, ut ff. eod. l. si quis.

DE CONCVBINIS.

TIT. XXVI.

Expediūmus suprā de nuptijs & sic qui de uxoribus nascuntur filij legitimi & quia nobis nascuntur ex concubinīs, qui dicuntur spurij & bastardi, audiamus de concubinīs. Concubinam unicam etiam in domo licet ei habere, qui uxorem non habet: si tamen uxorem possit eam habere, concubinatus enim nomen per leges assumpsit, ut ff. eod. l. in concubinatu. fieri autem potest concubina cuiuscunq; ætatis, dum non sit minor duodecim annorum: non tamen concubina patris, erit filij: & e contra. prope enim nefaria est ista coniunctio, ut ff. eo. l. j. potest esse concubina liberta etiam aliena, ingenua quoq;: maxime quæ sit nata in obscuro loco. item quia minister in prouincia: licet ex causa cōstante officio uxorem habere non possit, concubinam habere potest, ut ff. eod. l. ult.

DE NATVRALIBVS LIBERIS, ET MATRIBVS

eorum, & ex quibus causis iusti efficiantur.

Tit. xxvij.

Quia de concubinīs nascuntur liberi naturales, qui & ipsi aliquando illegitimi sunt alieni. Videamus de naturalibus liberis, & eorum matribus, ex quibus causis iusti & legitimi efficiuntur. Exponamus itaq; ex quibus causis naturales liberi efficiuntur legitimi, & qualiter eos natos esse oportet qui sunt legitimi, & quatenus naturales manentes naturales, id est spurij, bastardi succedūt suis naturalibus patribus, & ex testamento, & ab intestato. Fiunt legitimi si à patribus curiæ dentur, ut ipsi patri succedant, & pater eis: non patris cognatio eis, nec ipsi patris cognationi. Si cum eorum matre cōtrahatur dotalibus instrumentis, id est nuptialibus confectis, si pater dixerit in testamento legitimos habere se uelle, eos legitimos sibi fore, & ipsi consentientes (aliter enim non procedit) principi supplicantes exhibeant testamentum, & sic principis et legis dono fiant hæredes & legitimi. Item si in testamento subscripto filios uel filium nominat, etiam si plures habuerit, nam id amplectentibus prodest ad ius filiorum legitimorum accipiendum. Sed si cum ancilla rem habuerit, & postea dotis inscriptio facta fuerit: ipsa dotis inscriptio, simul & libertatem, & ius suorum tribuit.

Et est

Et est notandum, quòd matrimonio cum concubina factò, non soli illi qui nati ante fuerant, sed qui post nascuntur legitimi fiunt. fiunt autem legitimi demum (sicut dictum est) si nascuntur ex concubina unica in domo, & si nascuntur ex coitu non reprobato legibus. Et quidem coitus alius probatus, alius permissus propter fragilitatem humanitatis, alius reprobatus, probatus cū uxore legitima. Reprobatus alius si fit ab uxore habente alium, ab eo qui uxorem non habet. Fit ab uxore habente alium tribus modis: puta si uxorem habens de facto secundam uxorem superinduxerit, & eam habuerit. Idem si superinduxerit concubinam. Idem si aliàs accesserit ad aliam uxorem qualem qualem siue alterius uxorem, siue alterius cōcubinam: siue aliam mulierem, uirginem, uiduam, consanguineam, uel monacham. Et ab uxore non habente alium fit coitus reprobatus duobus modis: puta si quis habuerit aliquam extra domū uulgò passim, uel si quis abutatur pluribus non uxoribus pluribus succubis quas habet in domo, porrò uxorem non habens, si tamen habere possit, licitè coit & si quis talem habuerit in domo, & cū talibus concubinis hæc agit, certe magis debet dici pellices uel succubæ quàm concubinæ. Igitur talis diuisio fieri potest, filiorum alij sunt naturales & legitimi, alij naturales tantum, alij legitimi tantum. Naturaliū tantum alij sunt serui, alij liberi. Liberorū alij succedunt, ut nati ex præfata concubina: alij non, ut nati aliàs reprobè. Eorum qui sunt naturales & legitimi, alij ab initio, alij ex post facto. Ab initio ut ex matrimonio primordialiter genito. Ex postfacto, ut ex matrimonio cum concubina postea confecto. Eorum qui sunt legitimi tantum, alij per adoptionem simplicem, alij per arrogationem. Ex testamento succedunt ita spurij, si pater nec legitimos reliquerit, nec parentes: etiam in testamento & inter uiuos eis poterit omnia largiri. Si uel legitimos solos uel legitimos parentes reliquerit, spurij duntaxat unciam percipere poterunt: & ad eam unciam illorum mater constituta uiriliter uocabitur, si fuerit in medio, licet hic non legatur si parens talis decessit testatus: sed ubi decessit testatus idem uidetur esse dicendum: si soli cōcubinæ reliquerit semiunciam, ut eam uiriliter cum natis diuidat, imò non procedit, quia nihil ei relinquere potest: nisi ubi est sola, id est sine filijs. Si uero parentes solos reliquerit, relinquet eis pater præfatorum bastardorum necessariò falcidiam si uolet: omne reliquum poterit relinqui naturalibus. Ab intestato si reliquerit uel legitimos, uel uxorem saltem multo magis si utrunq; uinculum, succedunt: & licet ipsa non succedat sibiq; nõ proffit, agnatis proderit. Si uero uxor est, nec legitimos reliquerit in duas uncias tantum ab intestato succedunt, cætera habebunt ordine seruato, cognati uel fiscus. ergo ab intestato ueniunt aliàs in modicum, aliàs in nihilum, aliàs in totum. Ex testamento alij in solidum, alij etiam penè in solidum, aliàs in modicum, aliàs in nihilum. De illis autem naturalibus prædicta debent intelligi, quos constat esse naturales filios. Quod ego dico constare non posse: nisi sint ex unica domo. Ergo si quis habet duas in domo, aut dicam constare non posse, aut si dicatur ita posse constare in duabus habitis in domo, sicut in una? dicam quia istud constare non confert, quia illi coitus toti & profusus cum illis duabus contra legem fiunt, & sic si qui ex his nati fuerint, non ritè poterit dici, hic pater eorum est, uel hi sunt filij naturales.

DE TESTAMENTARIA TUTELÁ.
TITVLVS XXVIII.

T ij

Tutela defuncti

Xposuimus supra de contractibus, & de quasi contractibus: & quia inter quasi contractus dignior est tutela, audiamus de tutelis. uel aliter diximus supra, quonia parentes necesse habent filijs providere in alimonijs. & quia nunc debent eis providere in tutoribus dandis, uideamus de tutelis. Et quia tutela alia testamentaria, alia legitima, alia datiuā, cōstatq̄ quod testamētaria dignior est, uideamus primū de testamentaria. Videamus quæ tutela dicatur testamentaria, & quis possit in testamento tutorem dare, quis non, cui, & cui non: sed primum dicamus quid sit tutela, unde dicatur. Est autem tutela in capite libero uis, & potestas ad tuendum eum, qui propter ætatem se defendere nequit iure civili data ac permessa. potestas scilicet duplex, ad differentiā curæ: nempe curator cogitur quidē curam suscipere, sed non adultus: præterquā ad litem. Sed tutor cogitur suscipere & pupillus cogitur admittere. In capite libero ad differentiā dominicæ potestatis, & quia hæc omnia pater habet, adijcitur ad tuendū scilicet duntaxat. Ea quæ subijciuntur iure civili data ac permessa, non de definitione sunt, sed tutelæ diuisionem inducunt. Siquidem permessa dicitur tutela legitima, & testamentaria, et datiuā. & quia testamentaria excellentior est de ea primitus dicamus. Testamentaria dicit, & quæ in testamēto datur & codicillo testamento confirmato, ut ff. eod. l. iij. aliās tutor testamentarius inutiliter datur. Item potest dare tutorem qui habet testamenti factionē, non mater: multo minus alius extraneus. Sed si mater dederit, etiam si non instituerit interdum confirmatur, id est si aperte inueniatur probatus. Sed ubi extraneus libertus patronum instituit, confirmatur quandoq̄, sed ita demum, si aperte sit probatus. Datur etiam in testamento seruus proprius & alienus tutor, eoq̄ solo post aditam hæreditatem tutelamq̄ admissam liber futurus est, ut Institut. Datur priuatus & magistratus: licet se uelit excusare. libertus, filiusfam. sed non fœmina ex ordine: nō minor, non miles, non incertus tutor. Item si duo Titij uel duo Apollonij tutores dati sunt in testamēto, nec apparet de quo senserit testator, neuter tutor erit, ut ff. eod. l. duo. non prorsus mutus, surdusue, hi autoritatē probare nō possunt ut ff. eod. l. ult. Dari potest duntaxat filio, inpuberi in potestate posito, in testamento, codicilloue confirmato, testamento. Quatuor ergo esse oportet, ut sit filius, in potestate, impubes, in testamento: aliās etiam si à patre legitimo datur, tenet datio, sed sequitur confirmatio: multo minus tenet matris datio etiam naturali filio, patrisue naturalis, uel cuiuscunq̄ extranei etiam instituentis, in his tamen casibus confirmatio fieri debet.

DE CONFIRMANDO TUTORE. TIT. XXIX.

Sequitur ut de cōfirmando tutore dicamus, inutiliter datus tutor etiam à patre legitimo indiget confirmatione, puta si dederit impuberi suo, uel impuberi emancipato, uel impuberi etiā suo, in suo testamento, codicillo testamento confirmato: multo magis si filio spurio, etiā in his quæ ei relinquunt, ut C. eo. l. ult. Sed & à matre datus: ergo inutiliter, aliter solet, aliter debet cōfirmari à prætore Romæ, & à præside in prouincijs: solet ubi non reliquit, debet ubi instituit. Illud notandum, q̄ pater uolens tegere iniuriam exhæredationis, etiam exhæredato filio impuberi dat tutorem, ut ff. eodem lege tertia, & Cod. de Institut. Ex his potest intelligi, quod duobus modis, etiam pater legitimus, inutiliter dat tutorem sine testamento, uel etiam in testamento: si non suo impuberi instituto, exhæredatoque filio, filia: posthumo, posthumæ, nepotibus: ubi non sunt recasuri in potestatem sui patris, ut ff. eodem lege tertia. Sed & si dederit

dederit filio uel filijs, filia & filia continentur: sed nō econtra, et posthumis, sed non econtra. Item si dixerit singulariter testator, do tutorem filio, pluribus uide tur dedisse, si plures habeat, masculis, & foeminis, & posthumis. planè si dixerit filio uel filijs, nepotes non continentur: si dixerit liberos continebuntur nepotes, ut Institut. qui testament. tut. da. poss. omnis alijs à patre inutiliter datur. opus est enim semper confirmatione, ergo si mater dederit filio suo legitimo, uel bastardo: pater etiam naturalis in his quæ ei relinquuntur, ut C. eod. l. ult.

DE LEGITIMA TUTELA. TIT. XXX.

ET quia legitima succedit testamentariae, audiamus de legitima. uideamus quæ differentia sit inter legitimam & testamentariam, unde dicatur legitima, in quibus differat, & qualiter finiatur. differt quia testamento tutor datur, hæc ipso iure competit. Item testamentarius fit tutor etiã extraneus, legitimus non est, nisi consanguineus. Dicitur legitima quæ competit consanguineis, quia lege xij. tab. introducta est. Illa uero quæ patronis defertur ad exemplum dicitur legitima, ut cum liberto succedat eius tutelam subeat. Sed & fiduciaria tutela est, quam pater emancipator filij legitimi accipit. Dicitur exemplaris ad exemplum patronorum, quo patre defuncto si liberi uirilís sexus eius existant, fiduciarij sunt tutores filiorum suorum, & fratrum, ut Institut. eo. Est & quarta quæ si legitima ut orphanotrophorum, & similiũ. Defertur iure sanguinis tutela per legem ueterem duntaxat agnatis masculis, non cognatis. sed masculis, non foeminis ex ordine. Sed hodie etiam pariter cognatis: non minoribus ann. xxv. foret enim foeda rerum nominũ confusio agere sub tutela, & tutelam administrare. legitima patronorum tutela datur ei, qui manumisit, uel inter uiuos, uel ex causa fideicom. uel si ea lege accepit ut manumittatur, sed eo cessante constitutio manumisit. Planè ex Rubriano senatusconsulto manumissus libertus, nō habebit eum patronum tutorem, qui rogatus fuit manumittere, ut ff. eodẽ. l. iij. Item notandum quod legitima patronorum, differt à legitima agnatorum: quia legitima patronorum pertinet ad solos liberos, non ad eos, qui sunt nati ex altero filio mortuo: in agnatis secus. Sed & patroni non satisfiunt: nisi perraro, sed agnati semper ut ff. eo. l. iij. & l. antepenult. finitur autem tutela multis modis: primo pubertate sublata corporũ inuerecunda inspectione: finitur arrogatione facta tamen tutoribus consentientibus: deportatione, reuocatione in seruitutem per ingratitudinem: captiuitate suspenditur. finitur quoq; morte pupillorum uel tutorum. Pupilli quoq; capitis diminutio omnes tutelas perimit: sed capitis diminutione tutoris licet maxima, tollatur omnis tutela: minima tamen non nisi legitima sola. finitur quoq; certa conditione, certoq; adueniente tempore: sed & delinit quis esse tutor curatorũ si fuerit mortuus, excusatus uel ut Institut. quib. modis tutela finitur.

*Differentia
Quibus modis finitur
tutela*

QVI PETANT TUTORES VEL CURATORES.
TITVLVS XXXI.

De datitia tutela

AVdiuimus de testamentaria tutela & de legitima, audiamus de datitia, & quia datitia tutela constituitur per praetores, per iudices, qui dant eos, & per eos qui dantur: constatq; quia prius fit petitio, quàm datio, uideamus qui petant tutores & curatores, & quæ sit differentia inter datiuos & superiores. Certè superiores non petuntur, datiuo petuntur. item testamentaria sub conditione

T iij

dantur datiu. Item superiores ipso iure sunt tutores, hi non. item serui à testatore dantur, à iudice minime. Petunt autem tutores & curatores quidam ex necessitate, ut mater, libertus: quidam ex uoluntate, ut ceteri. ecce enim mater si non petijt tutorem filio impuberi ab eius successione impuberis mortui repellitur: nisi fortuito casu ipsa mater excusetur, ut C. eod. cum à matribus. Item ignoscitur matribus, si eis non frustrantibus alius præuenit & petijt: uel si earum filij penitus egeni erant, ut ff. ad senatuscon. Tertyl. l. ij. § si mater. Si uero petierit lugubrem impuberis mater successionem habebit: nisi compulsa petierit, ut ff. ad Tertyl. l. ij. Cogitur ergo mater filio tutorem non habenti tutorem petere, non præcisè, sed causatiuè: Hoc si uelit succedere. petit autem tribus modis, & ex nouo, & ueteres reprobando, & utiliter datos confirmando, ut ff. eod. l. ij.

VBI PETANTVR Tutores VEL CVRATORES. ———— Tit. XXXII.

ET quia tribus modis petuntur tutores, audiamus ubi petantur. ibi unde pupilli originem habent per patrem, uel ubi eorum sunt facultates, tutores & contutores creandi sunt. Si in prouincia ubi morantur non possident, neque inde originem habent, in patria sua defensores legitimos sortiantur.

DE TUTORIBVS VEL CVRATORIBVS ILLUSTRIVM uel clarissimarum personarum. Tit. xxxiij.

ET quia illustribus, spectabilibus, clarissimisq; pupillis, & puberibus etiam interdum dantur tutores & curatores, audiamus de his. Et quidem illustris præfectus cum prætore adhibitis, decem quoq; uiris de numero centumuirali, eum, eosue nominabit, quem quosue idoneum uel idoneos comperit. Hoc tamen de illis pupillis debet intelligi, quibus neq; testamentarij defensores, neq; legitimi in ætate subpetunt. In prouincijs autem curiales nominare debent, sed ipsi creandi non sunt, ut C. eod. titulo.

QUI DARE Tutores VEL CVRATORES POSSVNT, & qui dari non possunt. Tit. xxxiiij.

AVdiuimus de petentibus tutores & curatores, nunc audiamus de dantibus eos qui dari possint. Dare potest tutorem & curatorem Romæ præfectus prætor, in prouincijs præses, si magnæ non sint facultates pupilli, adulti, id est ultra quingentos solidos, defensores, consules, creabunt eos ut Instit. de attilia. tuto. Dari possunt tutores hi soli, cum quibus testamenti factio est, & soli liberi à iudice etiam pure. Datur tutor pater, filius, & curator, maior filius, priuatus, honoratus, ut consul, prætor, licet se possint excusare. ueteranus hæres etiã non miles, non furiosus, non mente captus, non demens, non prodigus, non condemnatus de crimine, non mutus, non surdus, non minor, non mulier, nisi à Cæsare impetrauit, ut ff. de tut. non luminibus captus, non patrimonialis colonus, ut C. cod. l. ult. non minoris debitor, non episcopus, non monachus, non presbyter, non diaconus, non subdiaconus, non quiuis clericus datur, licet prædictorum quidam ad legitimam admittantur tutelam, ut C. de episc. generaliter.

QUANDO

QVANDO MVLIER TVTELAE OFFICIO FVN-
gatur. Tit. xxxv.

Olim foemina filiorum suorum etiam bastardorū tutelam causaliter ita sm-
petrabat, si iuraret se ad secundas nuptias non cōuolaturam, sed hodie ius
iurandum non exigitur. Si tutela sine sacramento habita, si conuolauerit expel-
litur à tutela, saluo omni alio iure filijs, admittitur autem ad tutelam si creditrix
sit filiorum debito in sua natura remanente, licet in alijs sit secus. Praefertur ma-
ter omnibus legitimis tutoribus datiuis, soliçq; testamentarij praecedunt. Ita ta-
men si tutrices timent, si in actis senatuscon. Velleiano, & omni alij auxilio renun-
ciauerint, ut C. eod. l. ult. nam & quia nuptias adfectauerit mariti eius bona ta-
cite primo minori sunt obnoxia, ut in quib. cau. pig. taci. contrah. si mater.

IN QVIBVS CAVSIS TVTOREM HABENTI TV-
tor uel curator dari possit. Tit. xxxvj.

Tvtozem habenti quandoq; tutor datur, puta in locum cōuenti, & suspecti,
& excusati, relegati, & ob augmentum facultatum. his tamē in casibus me-
lius curator dicitur, quàm tutor. licet enim tutor non detur puberi, curator ta-
men datur impuberi, & hæc cura pubertate, sicut tutela, finitur, ut ff. de tuto. da-
l. curatorem. ergo improprie hic dicitur curator, quia impuberi, improprie tu-
tor, quia datur tutorem habenti. tamen improprie curator, quia tutor dicitur,
proprie autem auctor uocatur siue administrator, ut ff. de curat. l. sed &.

DE ADMINISTRATIONE TVTORVM ET CVRATO-
rum, & de pecunia foeneranda, & depo-
nenda. Tit. xxxvij.

Supra diximus de omnium tutorum & curatorum creatione, reliquum est,
ut dicamus de eius administratione. Quid enim conferret creatio, nisi seque-
retur administratio? & adnectamus de pecunia pupillo non foeneranda, sed depo-
nenda. Videamus itaq; qualiter compellatur administrare, & ex quo tempo-
re, & quid sit tutelam administrare, et quæ debeat inter administrationē agere.
Compellitur autem tutor & curator pignoribus captis tutelam & curam agno-
scere etiam extra ordinem à præside, ut in Institut. de satisfat. tut. & curat. & ff.
eod. l. j. nisi competenter se excusauerit infra tempora præstituta, ex quo tutori
innouit, uel minus iusta ignorantis ratione nō didicit se uocatum esse, & ad
administrationem accedere debuit. Et tenebitur siquid perierit, quippe & de ge-
rendis si abstinet inter excusationem arguitur, ut ff. eod. l. ita. § ult. etsi uertatur
in dubio an scierit, pupillus probare debet, ut ff. eod. l. tutor, & Co. de periculo
tutorum l. si tutor. Inuentarium sanè debet ante facere, quàm administrat. & sa-
tisfare ille qui satisfacere debet, iurare debet tutor & curator, quòd omnia gerat,
quæ utilia putauerit, & inutilia non admittet, non ideo tamen à ratione excusa-
tur. Porro ea, quæ seruari non possunt, sed seruando pereunt, præter inuenta-
rium & satisfactionem & citra decretum, distrahuntur. Et tutelam curamue ad-
ministrare nihil aliud est, quàm bona pupilli & adulti attingere & gerere, ut ff.
eod. l. ij. uideamus itaq; ubi tutor & curator debeat agere, & quæ debeat omi-
tere. Agere debet hæc, pecuniam pupilli debet deponere, si prædia, quæ emat,
idonea non possit inuenire, quoad occasio emendi patuerit hoc ita, nisi pecu-
nia permodica sit, & nisi tutor & curator suspectus foret, tunc enim & si permo-

T iij

dica sit deponenda est pecunia, ergo prædia comparare debet. Sed uendere debet animalia superflua, uestimenta detrita, & ea quæ seruando seruari non possunt, ut poma, pira, cerasa, etiamsi testator remiserit, immunitatemque concesserit, uel etiã si dixit, ut tutor nihil uenderet, distraheret, tamen casui res subiectas uendet, neglecto testatoris imperio. nemo enim ius publicum remittere potest, nec formam antiquitus constitutam, ut ff. eod. l. ita. Debet dotem & donationem propter nuptias constituere pro modo facultatum pupillorum & pupillarum, adultorum & adularum: alimenta quoque constituere, impensamque, si forte de suo præstitit, repetere poterit, ut C. eod. l. iij. & ff. eod. l. cum plures. Alimenta inquam his qui circa pupillum sunt, ut ff. eod. l. tutor. secundum dignitatem debet soluere, mores quoque debet instituere. Estque præcipuum tutoris officium, ne pupillum relinquat indefensum, ut ff. eod. l. tutoris. ergo solutionem faciendam debet admittere, pro eo debet postulare iudicium subire: alioquin indefensum eum relinquit, ut ff. eo. l. generaliter. Suscipere autem debet tutor ipsorum iudicium, si pupillus uel abest uel infans sit, postea satis est, si pupillo suscipiente autoritatem præbeat, ut ff. eod. l. j. § ij. in adultis secus. Quid ergo si tutor in causa obtinuerit, perdidit uel ipsi etiam non dabitur actio intentanda: nisi forte se liti obtulit, sed dabitur pupillo postea adulto factio, id est post pubertatem, ut ff. eod. l. ij. Licet tamen solutionem tutor debeat agnoscere, tamen ubi debitum pupilli tutori soluitur, ipso iure debitor liberatur: non ipso iure tamen plenissime, restitutio enim sequi poterit. Si pupillo soli soluitur nullo iure liberatur si tamen pupillus iterato petens pecuniam saluam habeat, doli mali exceptione submouebitur: occasionem iuris uolens trahere ad iniquum suum cõpendium. Ut ergo plenissime liberetur, & non timeat restitutionem, sub iudice soluat. Aliquando tamen non rescinditur restitutione solutio soli curatoris facta etiam sine iudice: puta in solutionibus reddituum, pensionum, usurarum, biennales metas non excedentium, ut C. eod. l. sancimus l. constitutionem. Item exigere debet tutor à se ipso, & in bonis pupilli ponere, sibi quoque soluere potest: licet sibi uendere non ualeat rem pupilli præsertim, nisi unicus est tutor. Exigere quoque debet debitores pupilli, ne si efficiantur nõ soluendo, teneatur, ut ff. eod. l. si res. nisi periculum nimis sub ipso irrepserit, ut ff. eod. l. quoties. § sicut. certe libere debet agere ea quæ agenda sunt. Nam quæ bona fide egerit à pupillo non rescinduntur, ne hæc si admittantur, in pupilli perniciem uertantur, nemine ad eius negotium accedente, ut ff. eo. l. decreto. Porro nec transigere, nec nouare potest, cum damno pupilli, ut ff. eod. l. ult. Sed nec donare potest res pupilli, tum quia datur non clauditur donationis uerbo, tum quia dilapidat. tunc demum tutor loco domini habetur cum bene administrat, nõ cum expoliat, ut ff. pro emptore l. qui fundum. § si tutor, & ff. de administra. tutor. & C. eod. non omni. Interdum tamen dare potest, puta sponsalicia munera patribus & cognatis mittere, ut ff. eod. l. cum plures. interdum (ut supra dictum est) uendere, & aliquando obligare etiam immobilia pro lite scilicet quam nomine pupilli instituit, ut C. eo. l. ult. Sed nec manumittere tutor curator mancipia pupilli adulti potest: quia manumissio administratione patrimonij non continetur. Item fœnerare tutor curator pecuniam pupilli adulti non debet: quia nouissime, id est nouissimo iure cautum est pecuniam pupilli non esse fœnerandam. Quod si fecerit mutui fœnerauerit: fœnus utique perceptum pupillo præstabit. Sed & post depositum officium debet tutor monere pupillum puberem factum, ut sibi petat curatorem, ut ff. ita. § iij. negotiumque quod cœperit debet etiã postea cõsummare. Illud notandum est, quod si plures erant alicuius pupilli tutores, et aliquid de bonis fuerat

rat fu

erat furatum, speciali censura uno soluere duplum conuento, de rationibus reddendis cæteri liberantur. Non enim uidentur tam furtum facere, quam aliter perfidè agere, ut ff. eod. l. tres.

DE PERICULO TUTORVM ET CURATORVM.

TITVLVS XXXVIII.

SEquitur ut audiamus de periculo tutorum & curatorum. & quidem si tutores qui gerere debent, periculo suo cessauerant, si negocia pereant: tutor & curator inquam non soli illi qui gerere debent, sed & tutores omnes qui dantur noticiæ causa, ut ff. eodem. l. iij. & Cod. eod. l. j. blandiuntur enim sibi qui alunt hos non teneri, ut ff. eod. l. iij. Tenentur autem ita, ut gerentium facultates primum excutiantur, ipsi postea. Sed & in quatuor casibus alijs hi qui non gerunt tenentur, ut si dissimulauerint, fraudè adhibuerint, uel participauerint, uel cum suspectos facere deberent, nõ fecerint, ut C. eod. l. j. distinguitur an q gere re debent connexè uel diuisim gerant: si connexè unusquisq; in solidum potest conueniri, licet remediũ epistolæ possit impetrare. idem si propria autoritate diuiserunt. Sed diuisione facta à testatore, uel à iudice, nõ nisi seorsum poterunt conueniri, ut ff. eod. l. iij. & iij. si tamen culpa uel dolo non remouerunt suspectos, uel causam agendo iura pupilli prodiderunt ut C. arbitrium tutel. l. ij. arguuntur in his casibus in solidum. Tenentur autem de periculo rerum pereun- cium per ignem: uel aliàs si male fuerint repositæ, & non in horreis tutis recon- ditæ dolo, culpa lata, leui: secus si perierit per fortuitum casum, nõ obstante pacto, uel iudicio. Interdũ tamen non tenetur, nisi de dolo, & culpa lata, ut si com- parauerit prædia minus idonea, non electa conditione bona, ut ff. eod. l. tutor qui repertorium §. ij.

QUANDO FACTO TUTORIS VEL CURATORIS

minores agere uel conueniri possunt:

Titulus xxxix.

EX facto tutoris & curatoris conuenitur minor. ecce em̄ ex quasi cõtractu, ut si iudicatus sit tutor in causa pupilli, uel aduersarij eius, pupillus post pu- bertatem conuenitur, & experitur utili actione præiudicatura directè: nisi tutor nouauerit, uel falsò confessus fuit pupillum occidisse, ut ff. ad l. aquil. l. proinde. Ex contractu, ita si tutor pecuniam pupilli crediderit, & si sibi soli fuit stipu- latus reddi: post utilis pupillo, præsertim finita tutela, datur actio. Sed si tutori pecunia credita in rem pupilli sit uersa, pupillus adultus uel actione utili conueni- tur. Item si tutor curator, locauit, uendidit, pupillus adultus uel non tantum tuto- rem & curatorem actione tutelæ uel utili negotiorum gestorum nomine curæ poterit conuenire, sed & conductore & emptorem poterit exigere, ut Co. eod. Illud sanè certo certius est, quod iure communi in pecunia pupillo credita per- tutorem pupillo directæ condictio & directæ hypothecaria quæritur.

SI EX PLVRIBVS TUTORIBVS VEL CURATO-

ribus omnes, uel unus peragere rem mino- ris, uel conueniri possint. Tit. xl.

AB uno ex pluribus tutoribus & defendi & agi potest causa pupilli & adulti, ubi administratio non est diuisa: uel si diuisa autoritate propria. Si uero sit diuisa uel à testatore, uel à iudice: his tantum conuenit insinuari, uel ab ipsis litem inferri, qui in ea prouincia administrant.

NE TUTOR VEL CURATOR VECTIGAL
conducat. Tit. xli.

Qui tutor est non conducit uectigalia, sed nec si desijt esse tutor, nondum tamen rationem reddidit pupillo uel adulto. Secus est si ratione nõ reddita, ipse pupillus uel adultus mortuus est. Sanã mortui tutoris uel curatoris successore uiuo: nec si tutor curatorue successerint ei, qui cum fisco contraxit, falsi tenebuntur, ut ff. ad l. Cornel. defal. l. j. si tamen inquit Imperator prædictis modis peccaueris, & me ultro adiuueris & uectigal minori satisfeceris, falsi crimine excusaris. Sanẽ si primo fisco fueris obstrictus, & postea tutor curator eligaris, periculo te excusare poteris, ut C. eod.

DE TUTORE VEL PROCURATORE, QUI NON
satisfecit. Tit. xliij.

Tutores alij satisfacere debent, ut legitimi, & sine inquisitione dati. Testamentarij, ex inquisitione dati non debent satisfacere, id est non coguntur. Quid tamen si plures fuerint? & hi licet non debeant necessario satisfactionem exponere, illam tamen quæ uoluntaria est debent præstare. Nam commodius fit ut tutela geratur per unũ, quàm per plures. Sed si non conueniunt: & nisi à prætoribus decretum sit quis gerat, alter ab altero satis petere non potest. Sed si alter alteri satis obtulerit, is cui oblatum est, necesse habet uel satis accipere, uel satis offerre ad instar iudicialis iuramenti, ut Institut. eod. ergo pluribus testamentarijs datis ex inquisitione, licet necessaria satisfactio locum habet nõ uoluntaria fiet, & sicut in pluribus legitimis, & sine inquisitione gemina satisfactio locum habet uoluntaria locum habet. Interdum & qui ex inquisitione datus est, satisfacere cogitur siue sit tutor, siue sit curator: puta cũ à defensore ciuitatis, & à præfule datus est pupillo uel puberũ nõ habenti facultates ultra quingentos solidos.

DE SUSPECTIS TUTORIBVS VEL CURATORIBVS. Tit. xliij.

Videamus qui possint suspecti fieri, & quis possit suspectos facere, & apud quos, & unde descendat hoc crimen, quæ sit pœna, ex quibus causis competat, hæc accusatio, & quis dicatur suspectus tutor uel curator. Est autẽ suspectus is qui ex fide tutoris & curatoris officium gerit, licet sit diues: & licet satisfecerit & iurauerit, nec enim satisfactio uel iuratio propositum mutat: imò pauper, fidelis tamen non est remouendus. Item is qui nondum est cœperat gerere quasi suspectus est, nec enim uerè suspectus poterit remoueri, id est nõ admitti, sed infamabitur, ergo is solus proprie remouetur, qui in tutela uel cura gerenda accusatus est, perniciosè agendo, ut uendendo, intercipiendo, infamabitur: si dolo id egit, & causa remotionis expressim in decreto sit significata, ut ff. eod. l. hæ.

l. hæ. si culpa, remouebitur, quod si non infamabitur, patrono parcitur, ut aut non remoueatur, sed detur ei collega, aut remoueatur sed sine nota, idem in quouis iudicio necessitudinis uicō non tamen in patrono. Descendit autem hoc crimen, id est hæc criminatio ex l. xij. tab. Fit accusatio ista Romæ apud prætorē, in prouincijs apud præsides, & apud eos qui mandauerunt. Suspectus fit tutor & curator omnis generis testamentarij, legitimi, datiu, & qui fatisdederint, & iurauerint. Arguere suspectum tutorem & curatorem quicumq; potest, publica est enim hæc accusatio. Nam mater & auia admittitur, omnis quoq; mulier per pensam pietatem habens; etiam si aliàs mulier soleat repelli. Cō tutor quoq; con tutorem accusabit, etiam qui iam remotus est, sed adultus quoq; curatorem accusabit cum consilio necessariorum; impubes etiam. Sed & si libertus fuerit qui fraudulentè gessit, uel si se absentauerit, ut alimenta pupillo decernantur, etiã ad præfectum mittitur puniendus. Idem si quis redemerit tutelam & curam. Illud autem notandum casualiter, etiam sine accusatione iudex suspectum poterit repellere, si ei liqueat de eius malicia, hoc fauore pupillorum dicitur, ubi poterit sine scriptis accusare. Idem in crimine Lenocinij ut ff. ad l. lul. Item sciendū est, quod remoti ob dolum fiunt infames duntaxat, si qui ob negligentiam, desidiam, segniciem, culpam, inertiam, ignauiam, inopiã summoventur, nequaquam fiunt infames, ut C. eod. l. ult. & ff. eod. l. tutor. § ult.

DE IN LITEM DANDO TUTORÈ VEL CVRATORE. Tit. xliij.

SI causam habens cū pupillo tuo, ne actio pereat, permittebas ei inuito olim spectere Prætorium tutorem, cum quo litigabas, qui, inquam, peracto litigio desinebat esse tutor. Sed hodie inuito causaliter ad litem poses curatorem, non tutorem. quippe tutor datur personæ aliàs causæ ut hic: & ideo in titulo dicitur de in litem tutorem dando, subaudi secundum ueterum ritum. uel dic quia mox se corriget uel (quod melius est) curatorem. Cum hoc quidem litigabis, uel per te, uel per procuratorē ciuilitè, uel forte in hoc casu necessariè subijcies procuratorem, ut tutor curatorie cum procuratore confligat, & hoc uideatur dici C. eod. l. ult.

SI CONTRA MATRIS VOLUNTATEM TUTOR datus sit. Tit. xlv.

SI tutor datus sit contra ultimam matris uoluntatem: multo magis patris remouebitur, aliàs cū infamia aliàs sine infamia, uoluntas enim deficientis legitima, pro lege & iure seruanda est.

SI MATER INDEMNITATEM PROMISERIT. TITVLVS XLVI.

SI mater petierit tutorem filio uel etiam petierit & consenserit suo periculo, Velleiano se tuebitur: nisi specialiter in decreto sit cōprehensum illum mulieris periculo dari, ut C. eod. l. & C. ad Velleia, si mater.

VT CAUSAE POST PUBERTATEM ADSIT TUTOR. TITVLVS XLVII.

CAusæ inchoatæ tutor quondam etiã post tutelam debet adfistere, sed & si prouocauerit illã causam debet exercere: instrumenta quoq; pupillaria reddere debet. Sed & loco quarto pupillum adultum factum monere, ut sibi petat tutorem.

DE EO QVI PRO TVTORE NEGOCIVM GES-
sit. Tit. xlvij.

Qui uerè tutor fuit actione conuenitur directæ, utili negoc. gestor. Qui pro tutore uel procuratore gessit utili conuenietur & experietur. Sed si crediderit se tutorem esse, uel curatorem, cum non esset gesserit directæ agit. ubi enim sponte quis gerit locus est directæ, ut ff. de negocio. gestorum l. tertiã. Tutor autem uerè & curator etiã utili negociorum gestorum nonconuenitur à pupillo, uel adulto: nisi post tutelam finitam & curam, ut Codicis eodem. l. l. ij. Non nisi in furioso, ut ff. de ratio. distrahen. l. nisi. Alijs autem actionibus tutor curator etiã constante officio, conueniuntur: puta furti, damni, iniuriæ. Nam nec socius constante societate actione pro socio conuenitur: licet communi diuidendo. Sed nec uxor rerum amotarum: licet l. aquilia, & serui corrupti. Sed pro tutelæ actioni utili contra eum qui sciebat se tutorem & curatorẽ non esse, locus est statim, ut ff. de eo qui pro tut. l. j. § ij. Sed & uerè tutor, si pupillo se obligauit, habet actionem contra pupillum antequam illum liberet, ut ff. de contra. actio. tutel. l. ult.

VBI PVPILLI EDVCENTVR. TIT. XLIX.

Pvpillorum educatio matri, quæ uirum non superinduxit, committenda est facie prima: præsertim nemine petente eos sibi committi. Sanè si inter tutorem, & propinquos orta fuit controuersia: tunc præses deliberabit, & eum qui proximior fuerit, propter suspectam successionem, sinistramq; mortis insidiarũ suspicionem, & pudicitia impuberis uiolationem, ut ff. eod. l. penult. repellet, & ulteriorem admittet: etiã si pater alium forte dixerat, ut ff. eod. l. ij.

DE ALIMENTIS PVPILLO PRAESTANDIS. TIT. L.

Tvtor copiã facere apud præsidem debet, ut alimenta competentia pupillo constituantur, & de facultatibus ipsius pupilli (nec enim suo tutor cogitur alere) qui tamen si plus iusto uel æquo constituerit, modus seruabitur, ut ff. eo. l. ij. Sed & ubi moderata fuerunt alimenta statuta, patrimonio imminuto ipsa minuantur. nam et eo aucto augebuntur, ut ff. eod. l. ij. Quid ergo si tutor boni ratis intuitu, noluit secreta patrimoniũ pupilli publicari: utpote ne suspectũ æs alienum pandatur, quod taceri interdum melius est pupillo, quàm cum de modo bonorum quæritur proferri. Et si de suo pupillum aluit, erudiri fecerit: certe poterit (nisi plus iusto impèderit) repetere, nec pupillus adultus factus hos sumptus debet recusare, asseuerans se uento uixisse: cum membra fortiora possint etiã sine impendijs erudiri, cum didicerit dialecticam & philosophiam.

ARBITRIVM TVTELAE. TIT. LI.

Diximus de tutorum constitutione, uarietate, satisfatione: nunc uideamus quæ tutelæ nomine prodita est etiã contra tutorem, & hæredes eorum. Nam

Nam de cōtraria tutela in speciali titulo agetur inferius. Et notandum est, quòd citra morem solitū imprimitur hæc rubrica per genitiuum, nec per ablatiuum, sed per accusatiuum: & dicitur arbitriu[m] tutelæ, quale sit exponamus. Videamus itaq; cui detur directa actio tutelæ, in quem, quando, in quantum, & qualis sit actio tutelæ directa. Datur pupillò quondam factò adulto, & eius hæredi, contra tutorem & eius hæredem. Datur autem finito demum officio: nisi casualiter (ut dictum est) in superioribus. Veniunt autem ea quæ gesta sunt, sed & gerenda, id est omissa. Veniunt quoq; res restituendæ, in quibus gestio admissa est. Nec obliquitur quod dicitur: in tutelæ actione res non uenire, sed culpam solimmodo, id est quanti interfuit eum nõ fuisse abstentum, ut C. eod. l. cum. Ea enim constitutio loquitur causaliter, id est in eo casu ubi consulte abstentus est. habetur quoq; ratio damni & lucri, si initio uictori minori non captauerit lucrum. uenit dolus, diligentia, culpa lata, leuis: præterquam si uictori emit prædía minus idonea leui culpa, in eo enim casu non nisi lata culpa coërcetur. Vrgetur autem tutor olim nomine amissi negocij, omisiu[m], ex ordine actione tutelæ: sed et si perseverauerit tutor in administratione connexa, tutelæ actione eo nomine quoq; conuenitur, ut C. eod. l. tutor. Nam & aliter nomine eius temporis quo nõdum fuerat tutor gesserat, sed postea factus tutor ipse tutelæ actione tenebitur, ut Codicis de negotiorum gestorum l. cum. prætoría est hæc actio, perpétua, personalis, ut Co. eo. tutorem.

DE DIVIDENDÁ TUTELÁ, ET PRO QVA PARTE quisq; tutorum conueniatur. Tit. liij.

Quatuor modis distinguit. si diuisa est tutela à præside seorsum, unusquisq; cōuenietur pro parte. idem si à testatore. Sanè in tribus casibus unusquisq; in solidum poterit conueniri: pura si suspectum non remouerunt, uel tardè suspicionis rationem mouerunt, uel si suspicionis causam agendo sua sponte iura pupilli prodiderunt. At uero si plures connexè administrauerint, uel si diuiserunt administrationem propria autoritate, & quem uoles in solidum poteris conuenire & exigere. Conuentus tamen tria habebit remedia, siquidem remedium epistolæ, id est diuisionis, si tempore litis contestatæ tutor sit soluendo, ad instar fideiussorum, ut ff. de ratio. distrahren. l. non. Habet quoq; remedium, ut si paciatur se in solidum conueniri, postulet actiones sibi personales cedi contra collegas, & pignora in se transferri. Et habet remedium & antè condemnationem, & postea, ut cedatur sibi actio. Cum & præter cessionem (licet non fideius fori) competat ei utilis suo nomine: hoc tamen ita, si non ex communi gestu, nec ex proprio dolo cōdemnatus est. maleficiorum enim fœda communio est, ut ff. de rat. distrahren. Sed notandum est, quòd si ex ordine tutores conueniuntur: primum illi qui gesserunt, & hæredes eorum: secundo illi, qui non gesserunt, & hæredes eorum & fideiussores: tertio nominatores.

DE IN LITEM IVRANDO. TIT. LIIII.

Quia in tutelæ actione in litē iuratur, de iureiurando in litem subiicit. Quæri potest quare titulus iste hic ponitur, cum etiã in alijs pluribus locis Codicis peræq; poni potuerit, ut in multis alijs actionibus iuratur in litē: ad quod forte ita potest responderi, quia contra tutorem in litem iuratur, etiam ubi cul-

V

pa instrumenta non conficit confectaq; non exhibet. Videamus itaq; quid sit in litem iurare, à quo deferatur hoc iurandum, cui, qualiter, quando, in quibus actionibus: & si iudex possit taxare, uel id quod est iurandum minuere, & ob quam causam iuretur. Certe nihil aliud est in litem iurare, quam litis, id est rei p litem petita estimationem suo iureiurando declarare. Non enim res pluris fit per hoc, sed ex contumacia aestimabitur ultra eius pretium, ut ff. eod. l. j. § de fertur autem à iudice solo, ut ff. eo. l. uideamus. Soli domino litis datur sed non omni, quia non impuberi. & non datur ei qui pro domino, id est tutori, curatori: si tamen uelint in litem iurare admittuntur, sed non coguntur: secus in sacramento calumniae, in sacramento expensarum, & in eo iureiurando quod pro lite decidenda decernitur. Haec enim iuramenta subire compelluntur. Planè licet impubes non admittatur, adolescens admittitur, ut ff. eod. l. uideamus. Qualiter iuretur rem sibi fuisse tanti taxabit iudex. Sed hodie non fit taxatio post iurandum licet olim postea taxabatur. & quod erat durius, etiam quod erat iuratum imminuebat. Iuratur in actionibus in rem, in arbitrio, & actionibus stricti iuris non iuratur: nisi ubi iudex rem forte quae perit, sua solertia aestimare non potest, ut ff. eod. l. ij. Iuratur autem ob dolum non ob culpam: nisi contra tutorem, ut C. eod. l. alio iure. uel nisi forte ubi aliter res aestimari non potest.

DE HAEREDIBVS TUTORVM. TIT. LIIII.

Singulari iure haeredes tutorum non tenentur de leui culpa tutorum: nisi in tribus casibus post litem contestatam, uel nisi genere sit praestitum, uel nisi cum damno pupilli lucrum sit captum. Idem in haeredibus magistratuum, id est nominatorum. Sanè de sua propria culpa etiam leui, tutoris haeredes tenebuntur: siue noua pupilli negocia, siue uetera inchoata, cum sint haeredes masculi, ex necessitate consummauerint.

SI TUTOR NON GESSERIT. TIT. LV.

Etiam si tutor uerus non gesserit tenetur de non gestis: & in omissis culpa ratio aequaliter tenet. planè protutor, qui putat se tutorem & non est, non tenetur: nisi gesserit, & tunc utili tutelae actione & actione pro tutelae tenetur.

DE VSURIS PUPILLARIBVS. TIT. LVI.

Quia multipliciter usurae ueniunt in actione tutelae, de his audiamus. usurarum tria genera sunt, utputa aliae sunt maximae, siue grauissimae, id est centesimae. In actione tutelae, aliae dicuntur pupillares, aliae legitimae, id est ex more regionis currentes. Centesimae ueniunt in duobus casibus, ubi tutor uerit in suos usus, si iudex praeeperit ut deponeret, & neglexerit. In quatuor casibus pupillares, id est mediae usurae praestantur: si falso negauerit apud se esse pecuniam, si moram depositionis fecerit, & non interueniente iudicis praeepto: si negando imposuit pupillis necessitatem accipiendi mutuam pecuniam sub usuris ad onera sua expedienda: si à debitore pupilli tutor tales exegit. In caeteris minor praestantur usurae, id est quincunces quae dantis trientes, ut ff. de admistrato. l. tutor qui. § si post.

DE FIDEIUSSORIBVS TUTORVM SEV CVTATORVM. TITVLVS LVII.

TUTORIS

Tutoris fideiufforem, & eius hæredem: etiam tutore dimisso, iure ueteri primo poteris cõuenire in solidum: nisi fideiuffor sit acceptus in solũ id, quod à reo principali seruari nõ possit. Sed hodie non: sicut nec pignoris possessor est, nisi primum regulariter excusaueris debitorem.

DE CONTRARIO IUDICIO TUTELAE.

TITVLVS LVIII.

Avdimus supra de directo tutelæ iudicio & curæ, nunc audiamus de contrario. Contrario locus est etiam si directum pupillus non mouerit: puta sciens plus in rem suam tutorem erogasse, propterea directum non mouerit: tutela tutor contrario iudicio eum poterit conuenire, ut ff. eod. l. ult. finita tutela curaq; regulariter contrarium tutelæ, & contrarium utile negotiorum gestorum datur quondam tutori & curatori etiam remoto. datur quoq; etiam procuratori, pro tutore pupilli, furiosi, prodigi, uentris hæredibus, contra prædictos & prædictorum hæredes. Datur autem de eo quod pupillo, in rem eius impensum est in tutela, & ante, & postea, à tutoris hærede si quid solutum est hoc iudicio petitur, ut ff. eod. l. penult. Venit in hoc iudicium usura quousq; tutori quod impenderit restituatur, non opposita compensatione uel reprobata, tutore non acquiescente: in id tamen quod bene gessit & diligenter, etiam si aduersum habuerit euentum. Item ubi se obligauit tutor uel curator antequam soluat liberatur, ut ff. eod. l. ult. Item uenit in hoc iudiciũ id quod pater pupilli debuit, puta ubi tutor distulerat exigere propter utilitatem pupilli.

DE AVTORITATE PRAESTANDA. TIT. LIX.

Videamus quid sit auctoritatem præstare, qualem oportet eum esse qui auctoritatem debet præstare, in quibus causis necessaria sit, in quibus non. Auctoritatem præstare nihil aliud est, quam probare & consummare quod agitur. Oportet tutorem auctoritatem præbentem audire & loqui, non nutu sed sermone, ut ff. eod. l. j. & ij. Oportet etiam esse intelligentem, id est mente præsentem, & oculis mentis uidentem: licet corpore cæcum. Oportet & eum esse corpore præsentem, et in negotio. interposita enim tutoris auctoritas per epistolam, & non mox, nihil agit: licet rati habitio aliàs soleat retrahí. Necessaria est tutoris auctoritas ubi pupillus se debet obligare, & cõditionem suam grauare: puta si mutuam pecuniam uelit accipere, uel mutua obligatione se obligare. Sanè aliquando cum tutoris auctoritate pupillus conditionem suam grauare non ualet, in alienando immobilia, in manumittendo. porro meliorem conditionem suam reddere potest etiam sine tutore, præterquam quod hæreditatem etiam lucrosissimam sine tutore, adire non potest: ne occasione sumpta ab una lucrosa, sæpissime adiret damnosam. Sed nec iudicio stare pupillus sine tutore, pubes sine curatore ex ordine potest. De momentaria tamen possessione minor potest agere. Sui quoq; matrimonij uiolati iniuriam poterit persequi. Impetrata quoq; ætatis uenia & experiri poterit & conueniri, ut C. de appellat. l. si actor. Quid ergo si plures sint tutores? si cõnexè agunt, unius auctoritas sufficit: si diuisim, singuli in suis regionibus auctoritatem debent præstare. hoc tamen ita: nisi res quæ agitur ipsius tutelæ solutionem faciat, ut puta si pupillus se in arrogationem dare desiderat, ut C. eod. l. ult.

QUANDO Tutores VEL CURATORES ESSE
desinant. Tit. lx.

TVores desinant esse tutores pubertate, quæ non ex inhonesta corporis indagacione pensatur, sed ex annorum numero. In maribus quoque curatores desinant esse curatores adueniente iuuentute. desinunt quoque remotione de qua dicendum postea.

DE ACTORE A TUTURE SEV CURATORE

dando. Tit. lxj.

SI tutor curatorque abesse uolueris ex propria utilitate non tutorem, non curatorem ordinare debes, id enim fit per publicam absentiam, sed actorem tuo periculo constituere in proposito decreto.

DE EXCUSATIONIBVS TUTORVM ET CURA

torum. Tit. lxij.

EXpediuimus in superioribus qualiter tutores & curatores remoueantur quia suspecti & reprobī, nūc audiamus qualiter excusentur: quia minus idonei. Videamus itaque quid sit excusatio, quibus cōperat, infra quæ tēpora, ex quibus causis admittat excusatio. Excusatio est alicuius iustæ causæ allegatio, ob quā artari non debeat ad subeundam tutelā curamque. Competit autē his, qui nominantur ad tutelam curamque excusatio, non appellatio: nisi ubi forte allegata excusatio, sit reprobata per sententiā, ut C. eod. Porro à muneribus appellatio est ab initio. Excusat se quis & ubi nominatur, sed & si iam gerere cōperat: non tamen per libellos excusatio fit, ut ff. eod. l. excusare. fit autem excusatio, eiusque professio infra quinquaginta dies, & infra quatuor menses causa debet terminari computatis in his mensibus quinquaginta diebus, qui quinquaginta dies computantur, ex quo cognouerunt tutores curatores se datos. Et hoc ita, si habitant infra centesimū lapidem ab eo loco ubi sunt dati. similiter per singula uiginti miliaria dabuntur singuli dies, fitque adiectio triginta dierum: quod tamē ita intelligi debet, ut in ultra posito loco plures dies quā quinquaginta esse possint, pauciores minimē. Allegatur autē excusatio multis ex causis. ecce em̄ in primis propter liberos, si quis em̄ tres liberos Romæ habet ritē se excusat, in Italia quatuor, in puincijs quinque: à tutelis præsertim extraneorum non suorum aliorum filiorum, ut ff. l. amicissimos. Profunt autē & liberi secundū, id est nepotes ex filio nō ex filia ita tamen, ut omnes in loco unius, id est sui patris succedant. Proderunt autē & naturales qui sunt legitimi & in potestate constituti: in adoptionem dati, non tamen accepti, & præcipue simpliciter. Prædicti tamen omnes ita excusantur si uiuunt, mortui minimē: nisi si qui in acie belli ceciderint, hi quia per gloriā uiuere intelliguntur (etiam si fuerint foemina) excusationem præbent. Item tria onera tutelarum non adfectarum præbent excusationem. Adfectata dicitur tam uetus quàm noua tutela, si semestre tempus superit uel minus, ut ff. eo. non tamen. Res adfectata non solet esse onerosa. interdum tamen & una tutela, si sit negociosa excusat, ut ff. eod. siue non. Tres tutelæ censentur, si in tria fuerint diuisa patrimonialia. non enim diuersitas personarum ut fratrum plurium una bona habentium, tres tutelæ facit, sed diuersitas patrimoniorum. Itē ministratio fiscalis excusat: potestas quoque publica, sed & propter utilitatē publicā absentia publica. priuata em̄ ex causa abfuturus interim actore suo periculo cōstituere debet.

Reuer

Reuersus quoq; tutor de absentia publica anno uacabit, & ad nouam tutelam uocatur: sed & ad ueterem mox redire debet. Item si litem de omnibus bonis quis cum pupillo habet, uel de parte magna ab eius se tutela excusat. Paupertas quoq; qua quis uel sibi uix sufficit, probat excusationem. Valitudo quoq; aduersa. Sed & inimicitia habitae cum patre capitales, si tamen reconciliatio non interuenit excusant. Item si quis a patre pupillorum de statu controuersiam passus est, excusatur. Aetas quoq; septuaginta annorum excusat. Quia in ea aetate labor et tussis taedium, & uerbositas temporis acti. Professiones quoq; liberalium disciplinarum & praesertim scientiae iuris excusant. Sed & qui fuit tutor a cura eius se debet excusare: nisi sit libertus ipsius, maritus quoq; licet se immiscuerit si uolet excusabitur. Sed & tutor ingenuus, uel pro ingenuo habendus, id est natalibus restitutus, si tutor fueris datus libertino non habenti ius anulorum, excusaberis, ut C. eo. excusationis. Sed & si exiges tributa excusaberis. Silenciaris quoq; si fueris excusaberis: sed & si fueris patrimonialis colonus, non fiscalis. si fueris Illiensis, ab extraneorum tutelis excusaberis. urbicis quoq; pistoriibus excusatio datur, ut ff. eodem lege ultima. Caeteri ab his aliis pelluntur, aliis compelluntur.

SI TUTOR VEL CURATOR FALSIS ALLEGATIONIBUS EXCUSATUS SIT. Tit. lxxij.

SI falsis allegationibus quis excusationem meruerit, excusatio cessabit: sicut sententia falsis instrumentis obtenta, licet libertas ob falsam causam probatam non reuocetur. Si ueris allegationibus quis excusatus sit incompetenter: ut aduersa parte absente, eisque qui eam uolebant & debebant defendere, non erit excusatus. Idem si aliis tutor potius ambitione, quam iuris ratione excusauit se, uel si mentitus est: puta dixit, se nondum coepisse gerere, cum tamen iam coeperat: & ideo promptius meruit excusari, non debet ei opitulari ut C. eod.

SI TUTOR REIPVB. CAUSA ABERIT. TITVLVS LXIII.

SI Reipub. causa abfuturus es, ad id tempus te excusare debuisti, ne obstringaris nomine temporis medij, quod si praetermisisti eo primum excusso qui gessit, postea conuenieris.

DE EXCUSATIONE VETERANORVM. TITVLVS LXV.

QUI honestam causariam missionem meruerit, & qui ueteranus factus est, & integram famam retinet, & privilegia ista habebit. expressim uacationem munerum personalium, nec in metallum dabitur, nec in opus metalli, nec bestijs subijcietur. Sed & si compulsus: forte si alij conueterani tutelam accepit, uocatus ad aliam, praesertim filij non conueterani, rite se excusabit.

QUI NUMERO LIBERORVM SE EXCUSANT. TITVLVS LXVI.

NUMERO liberorum praefixorum legibus gaudens, sed & aliorum legitimum te tutorem esse falso si adseueraueris, non excusaberis, ut ff. eod. qui tres tutelae habens non defunctorias siue non adfectatas.

V. iij

QVI NUMERO TUTELARVM SE EXCVSANT.
TITVLVS LXVII.

A Quarta excufaberis. finito autem officio non etiam si non ratio tutelæ uel curæ fit adhuc reddita aliæ substitui possunt. Sanè imperfectæ uacationis species licet permixtæ ad excufationem nõ proficiunt. Igitur siquis habens duos filios, & duas tutelâs curasue excufationem non præbent.

QVI AETATE SE EXCVSANT.   TIT. LXVIII.

Sicut dictum est maior annis septuaginta uocatus ad tutelam uel curâ, si uolet se excufare solenniter poterit.

QVI MORBO SE EXCVSANT.   TIT. LXIX.

LVminibus captus uel cassus, mutus, uel surdus, furiosus, perpetua ualitudine tentus: nõ tantum à nondum suscepta tutela uel cura, sed etiam à suscepta poterit se excufare: forte & ipso iure.

DE CVRATORE FVRIOSI ET PRODIGI.
TITVLVS LXX.

AVdiuimus suprâ de tutoribus qui dantur impuberibus, & de curatoribus qui dantur puberibus usq; ad uicesimum quintum annum. & quia furiosi & prodigi, qui nõ sunt pupillis adsimiles curatores accipiunt: uideamus de curatore furiosi. Furiosis & prodigis legitimi siqui eis fuerint primò dabuntur. etiâ filius patri, & pater filio: his deficientibus, uel quia nullos habet, uel minus idoneos, extranei tribui solent. Ideo dixerim solent, quia pleriq; plerumq; furorem fingunt, ut munera ciuilia uitent ut ff. eod. Dabuntur autem extranei ubi non sunt neq; testamentarij, neq; legitimi: nisi dictum est interueniente præside, tribus primatibus quoq; in prouincijs, Romæ apud præfectum uocatus iurabit se omnia facturum, quæ putauerit utilia: & omnia omisurum, quæ crediderit inutilia. hodie tamen generaliter de omnibus tutoribus et curatoribus hoc iusiurandum præstari debet. Quatuor specialia in curatore furiosi & prodigi, quia maiori datur: & quia tutor ex lege sine omni satisfactione primò uenit, & quia ex inquisitione datus quandoq; satisfacit: & quia aduersus eum etiam constante officio agi potest. Item successio per tutorem furiosi, quæ fit ab eodem postea facto compote repudiatur uelut à pupillo. Etsi furiosus in furore decesserit successio- nem, licet aliud sit in pupillo, ad hæredem suum non transmittit.

DE PRAEDIIS, ET ALIIS REBVS MINORVM
sine decreto non alienandis uel obligandis.

Titulus lxxj.

Dictum est suprâ incidenter prædia minorũ alienari nõ posse sine decreto, nunc per specialem titulum adnectamus de prædijs minorum, & alijs rebus non alienandis uel obligandis sine decreto. Videamus itaq; qualiter singula uerba huius tituli debeant intelligi, & quomodo constitutione sit prohibita hæc alienatio uel obligatio, & quomodo per decretum sit admissa, & eo cessante sit nulla, & quale oporteat esse decretum. Ait diuus Seuerus Theopholo & Clemente

Clemente consulibus Interdictum ne tutores uel curatores prædia rustica uel suburbana uendant: nisi in concessis casibus, quod in sequentis tituli expositione notabimus sine decreto. Quod si forte alienum æs erit tantum, ut ex rebus cæteris non possit exolui, tunc Prætor uel alius iudex adeatur, qui æstimabit quæ debeant & possint alienari & obligari: manente tamen actione pupillo & adulto, si poterit probari obreptum fuisse prætori. Hæc autem actio erit personalis contra tutorem & curatorem, & in rem, ut ff. eod. l. j. & l. magnis. § penultimo. Neq; minor sine tutore & curatore: uel tutor curatorue sine minore, uel uterq; in simul si uendiderit minorum prædia rustica uel suburbana, uenditio talis sine decreto facta ualebit. Idem si creditor uendidit pignus quod à minore tantum habuit: porrò si à decessore pignus cœpit, uenditio ab eo facta mero iure ualebit, sed eorum restitutio locū habebit. Hodie nec urbana, sed nec res mobiles per Constantinum: exceptis illis, quæ si seruantur non seruantur. Prædia autem forte minorum accipe non solum ea, quorum nomine directa minoribus competit uindicatio, id est quæ iure dominij sunt minoris, sed & quæ minorum utiliter sunt, ut uectigalia, superficies, emphiteusis. Item minorum debent intelligi, & eorum qui uelut minores habentur, ut furiosi, prodigi, ut ff. eod. l. si prædia. Sed uero etiam fuerint sterilia, saxosa, uel pestifera minorum præfata prædia, sine decreto non alienantur uel obligata petuntur, ut ff. eo. l. si fundus. Alienationis uerbo & hic significatur quoquo titulo facta alienatio: sine iudicio permutatio in dotem, siue in solutum datio. Sine iudicio facta alienatio etiam cum decreto facta non tenet: nisi propter dotem & propter nuptias donationem. sed in his duobus casibus minor si fuerit lapsus interueniente tutore restituitur. licet secus sit in facta per iudicem solutione. Simili modo etiam obligatio uacuat. Est prohibita alienatio & obligatio oratione diui Seueri, et Senatusconsulti quod latum est Theophilo & Clemente consulibus cessante decreto omnino: uel eo non utiliter interposito, nec alienatio nec obligatio tenet ex ordine, eo interposito quandoq; tenet. Nec enim (ut diximus) in datione simplici, sed si decretum fuerit obreptione impetratum, id est non ut oportet datum nihil cõfert. Dicendum itaq; nobis qualiter debeat impetrari & indulgeri. Ecce iudex ordinarius debet adiri, & apud eum debet probari num sit forte aliud in bonis pupilli, nec in numerato, nec in alia quantitate, nec in alijs rebus mobilibus, unde æs alienum non modicum possit exolui: hæcq; cognitio dominium dare non potest, ut ff. eo. l. magis. Et notandum est, quod non nisi ob æs alienum decretum datur, etiam si tutor & curator utiliora prædia sese pecunia redacta posse emere allegent, ut ff. eod. magis, & C. eod. l. ob æs. Item ubi uenerint necessario alienanda prædia iudex debet inquirere, quæ sint minori minus utilia, & ea alienari debet permittere. Item ubi prætor concedit, concedere debet purè nõ sub alternatione. Item notandum, quod sicut senatus prohibet superiorum rerum alienationem & obligationem, ita prohibet ne det in emphiteusim, usumfructū alicui constituat, seruitutem imponat. hæc nomina uerbo clauduntur alienationis. Quid ergo si tutor curator prædia minoris furiosi prodigi, de facto alienauerit sine decreto, uel inutiliter interposito? minor reuocabit omnino, nisi alienanti minor successerit, uel nisi minor quondam factus maior longo tempore soluerit, uel expressim taciteue confirmauerit. Quæ omnia qualiter se habeant in sequentibus titulis uberius exponetur. Porrò ubi reuocat minor, furiosus, prodigus, prædium, restituere debet pretium, si sit locupletior, ut Codicis eo lege utere.

QUANDO DECRETO OPVS NON EST.

TITVLVS LXXII.

Diximus supra aliquando ualere uenditionem, & ex ea alienationem prædiorum minorum, & personarum similitum sine decreto: nunc illas causas ponamus, quando decreto opus non est. Et certe in decem casibus alienatio sine decreto facta ualet: puta ualebit, si Cæsar concessit, adinstar enim præsidis decreti principalis concessi accidit. Idem si testator in ultima uoluntate ut alienaretur cauerit. Item si pater minoris uendiderat, & nondum tradiderat, et sic obiit, etiã pupillo ei succedens debet tradere. dominium in hoc casu etiam transfertur sine decreto. Item e contrario si pater pupilli prædium emerat, & contenerat cum uenditore, ut si uenditor uellet ei retradere pretium restituat ei prædium, etiam minor ei succedens & debet & poterit restituere. prædium sine decreto. Item tutor & curator uendere possunt ea, quæ seruando pereunt: ut poma, pira, cera, fa, uestimenta detrita, & animalia superflua. Item prouocatus minor non prouocans alienabit. Item si ex pecunia alterius pupilli alteri pupillo res empta sit, ei cuius pecunia fuit etiam sine decreto res erit obligata. Item iudiciale uel prætorium in minore sine decreto capitur. Item si pupillus fuit condemnatus ut det & iubente iudice dederit alienabit, ut ff. eo. Item per exercitium litis minoris tutor uel curator rem immobilẽ poterit obligare, ut C. de administra. tuto. l. ult.

SI QVIS IGNORANS REM MINORIS ESSE, SINE
decreto comparauerit. Tit. lxxiij.

Prædij minoris inutiliter facta alienatio multis modis confirmatur. Quippe si minor ut dictum est alienanti successerit confirmatur. Idem si expressim maior factus confirmauerit: ut si dixerit ratam habeo factam uenditionem. Item si tacite, puta maior factus pretium nondum solutum petijt. Item silentio quoque propter minorem ætatem habito, minor quondam factus maior temporis præscriptione summouebitur aliàs decem, aliàs uiginti, aliàs quinque annorum. Decem inter absentes, uiginti inter præsentem ut ubi extraneus quicumque prædium suum tanquam minoris uendiderit, licet notabile & mirabile uideatur tribus rationibus, quia non uidetur titulus esse, sed hodie nisi putauerit suum. forte excipitur tutor & curator eiusque hæres speciali ratione, ut his uendentibus bona si de emptor non possit usucapere, uel præscribere etiam post minorem ætatem uiginti annis, sed tantum triginta. Et hæc præscriptio docetur sub titulo hoc, quia ubi lex inhihet alienationem, & usucapionem & præscriptionem debet inhihere. Et quia prædium filij à patre uenditum uelut patris non præscribitur, nisi triginta anni, & hæc præscriptio docetur sub hoc titulo.

SI MAIOR FACTVS VENDITIONEM FACTAM RATAM
habuerit. Tit. lxxiij.

Rati habitione confirmatur alienatio quinque annorum silentio, hoc ubi minor sine tutore & curatore uendit, uel tutor & curator sine minore, uel uterque in simul minoris prædium tanquam minoris uendit, locus est, inquam, quinque annorum præscriptioni. Hæc differentia est inter hunc titulum & superiorem, quia in superiori titulo exponitur, nisi minoris prædium ab extraneo uelut extranei sit uenditum: hoc autem in titulo dicitur ubi prædium minoris uenditum est tanquam minoris, siue à maiore solo, siue ab extraneo. secus si donauerit

uerit simpliciter, id est non donauerit propter nuptias. eo enim in casu non confirmatur tempore donatio; nisi iure communi, id est decem, uel uiginti annorum silentio. Hoc quidam nimis uerbis legis innitentes dicunt habere locum tantum in illis minoribus, qui tutelam uel curam habebant, uel ueniam aetatis impetrauerant. Sed ego puto de omnibus minoribus intelligendum, siue tutorem curatoremue habeant, uel non. forte etsi puberes fuerint, & pupilli, qui uel soli uendidissent tutoris curatorisue autoritate.

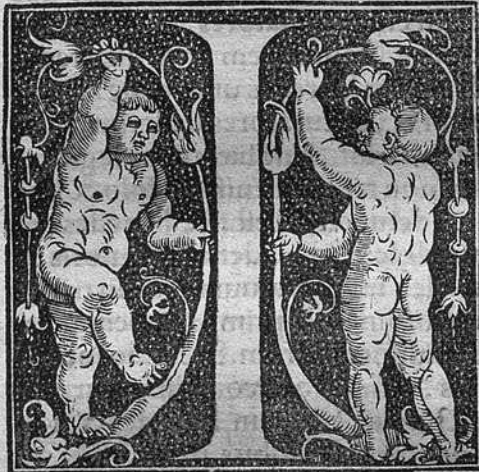
DE MAGISTRATIBVS CONVENIENDIS. TIT. LXXV.

Non tantum tutor & curator eorumque haeredes conueniuntur actione tutela, sed magistratus, scilicet minores, id est tutorum & curatorum nominatores. Sanè actio non datur in magistratus minores, id est in eos qui dant tutores & curatores: puta in praetorem, praefectum, proconsulem, praesides: sed nec in ordinem subsidiaria datur, nec in magistratum nominatores, uel pro eis datos fideiussores. Conueniuntur magistratus minores, id est nominatores, & eorum haeredes actione subsidiaria in factum uel utili tutela. Nam eadem actio quae redditur in tutores, eadem datur in magistratus, & eorum haeredes ut ff. eodē. l. ult. Conueniuntur autem, siue minus idoneos tutores, & curatores dederint, id est dandos nominauerint, siue inutiliter caueri curauerint. Sanè haeredes magistratum, sed nec haeredes tutorum & curatorum, non tenentur: nisi de dolo & lata culpa defuncti tutoris & curatoris magistratus defuncti, id est nec haeredes magistratum, nec tutorum curatorum tenentur de leui culpa defuncti tutoris & curatoris magistratus defuncti, id est nec haeredes magistratum: nisi in tribus superius positis casibus. Conueniuntur porro ordine tali: primo conueniuntur tutores qui gesserunt & haeredes eorum & fideiussores eorum. Secundo loco illi qui non gesserunt, & haeredes & fideiussores. ultimo loco conueniuntur magistratus, id est nominatores, & (sicut dictum est) eorum haeredes & fideiussores a tutoribus & curatoribus dati magistratibus pro indemnitate administrationis ut C. eod. l. j. Quia aliquando prius conueniuntur magistratus, quam tutores notandum est, ut de rationibus distrahendis l. j. Nunc in quarto loco conuenitur scriba, ut Codicis eodem lege ultima: & aestimator patrimonij, ut ff. eodem lege secunda.

CODICIS D. IVSTINI

ANI SACRATISSIMI PRINCIPIS EX REPETITA PRÆ-
LECTIONE, LIBER SEXTVS.

DE SERVIS FUGITIVIS, ET LIBERTIS, MANCI-
PIISQVE CIVITATVM ARTIFICIBVS, ET AD
diuersa opera deputatis, & ad rem priuatam,
& dominicam pertinentibus. Tit. j.

IN SUPERIORI LIBRO TITVLO DE
administratione tutorum & curatorum le-
gitur seruos minorũ fugere, aliàs propter
dissolutam disciplinam, aliàs propter sæui-
ciam immodicam tutorum & curatorum:
ideo nõ incompetenter de seruis fugitiuis
apponitur. Et quia serui dominici, id est fi-
scales & ad rem priuatam pertinentes, id
est serui Cæsaris fugiunt, etiam de his au-
diamus: deq; libertis priuatorum Reipub.
fugientibus similiter adnectamus, aliàs di-
ximus in superioribus de actione tutelæ,
quæ oritur ex quasi cõtractu. Et quia quæ-
dam petuntur actione ex testamento, quæ
similiter ex quasi contractu nascuntur in hoc sexto libro de reliquis notabimus.
Et quia relicta alia sunt uniuersalia, ut hæreditates: alia singularia, ut legata &
fideicommissa, cõstatq; quia uniuersalia relicta sunt digniora, quàm singularia,
prius de hæreditatibus audiamus. Et quia hæreditates deferuntur, aliàs ex testa-
mento, aliàs ab intestato: testamentariæ successiones digniores sunt, quàm legiti-
mæ, primò de testamentarijs et sic de testibus uideamus. Et quia iure cõmuni,
& iure singulari cõficiuntur testamenta ut militum, & de his primo loquamur.
Et quia ex testamento hodie, & ab intestato olim conferre debemus, de collatio-
nibus tractatus habentur. & quia conferunt nõ tantum liberi, qui succedunt iu-
re ciuili, sed & qui iure prætorio succedunt ut per bonorum possessionem, opus
est ut audiamus de bonorũ possessione. Et quia non tantum ingenuorum sed li-
bertorum successio deferretur, & ex testamento & ab intestato: & ipse sæpe se sub-
trahunt per fugam, ut eorum nobis debita successione priuemur, & obsequijs
quæ nobis debent in non faciendo, & operis quas debent in faciendo, etiam de
his inferamus. Et quia hoc totum furtum est primum de furtis agamus, & con-
sequenter de seruo corrupto. Et quia excellentissimum est quoddam furtum, li-
cet anomalum quod seruus facit, cum seipsum domino fugiendo subripit fugi-
tiuis, dicamus, furatur enim seipsum domino seruus fugitiuis quia sui furtum
facit, ut C. de his qui ad eccle. l. ult. & C. hoc tit. Dicamus itaq; quid sit seruus
fugitiuis, & erro, quæ pœna ei imponitur, & eius susceptori et iudicio non in-
quirenti, & ei, qui apud se & circa cubilia nõ patitur inquisitionem fieri. Seruus
fugiti-

fugitiuus est qui ea mente à domino recedit, ne amplius ad eum redeat: licet mutato consilio postea ad eum reuertatur. Erro qui pusillus fugitiuus est, ille qui temporibus cōsumptis in rebus nugatorijs tandem sed sero ad dominum redit: & fugitiuus econtrario dicitur magnus erro. Triplex pœna imponitur seruo fugitiuo. prima quia cum ipse est res furtiua à nemine possit usucapi, ante purgationem iudicij: sed nec ipsemet poterit lōgo tempore seipsum præscribere, id est sibi uel libertatem uel libertatis possessionem comparare, quia in fuga moratur non libertate, ut C. de præscript. quæ fi. pro liberta. l. j. Tertia erat pœna qua uel in metallum dabatur, uel pede amputato debilitabatur, si ad barbarum proficiscebatur. Sed hodie pro furto nec moritur nec membrum abscinditur: sed aliàs castigatur. Ei qui cælauit, licet nunc non cælat ea pœna iniungitur, quia ipsum domesticum fugitiuum debet restituere, & alium æque bonum dare: uel uiginti solidos, si seruus fugitiuus fuerit priuatæ personæ. Est autem recipere fugitiuum abscondendi causam præstare in suo, in alieno agro. Si uero alicuius Reipublicæ non Romanæ quis receperit seruum, & cælauerit, ipsum debet restituere, & alium æque bonum dare: uel uiginti solidos prout uoluerit, & præterea duodecim solidos. Si uero quis occultauerit seruum fiscalem duodecim libras argenti debet fisco dare, & ipsum reddere: & quia lex nō addit de uiginti, uel de alio æque bono, nec ego adijcio, sufficit duodecim librarū argenti multa. Item notandum est, q̄ receptor si hominem infra uiginti dies restituerit, senatus ei pœnam remittit, ut de fugitiuis l. j. hoc tamen intelligo si absit à furti uicio. Nam si furtum faceret, nec eo restituente senatus ei pœnā furti remittere possit: quia dicitur in C. de agrico. l. seruos, eum qui seruum fugitiuum occultauerit duodecim libras argenti debere fisco dare, & domino æque seruū bonum: speciale in tributarijs seruis sicut ibi innuitur intelligitur. Item quod dicitur in tit. C. de colonis Thracensibus, eum qui seruum alienū occultandum putauerit, domino duas libras auri debere exoluere: in colonis Thracensibus tantum accipiatur. Item quod legitur in C. de gyneciarijs, hoc est in textoribus nostris specialiter intelligitur, ut quinq; librarum auri damno subiugetur ubi occultauerit, & adhuc occultat: & in ternas, ubi desijt occultare mancipia magistratus. Vbi quis accipit literas à præside nisi inquisierit seruum priuatæ personæ, centum solidorum pœna irrogatur. Ei quoq; qui apud se quæri prohibet, si milis pœna imminet. Si uero nō inquisierit seruum libertum uel Reipub. duo uicaria mancipia dabit. Cessat autem propter maliciam serui, puta si mentitus se ingenuum sub mercede apud aliquem fuerit. Item propter maliciam domini, puta si dominus seruum propter lucrum apud aliquem inscium dimiserit: hoc enim casu dominus non solum percipiet lucrum pœnæ, sed etiam mancipium confiscabitur, indignus enim est dominus habere pœnam, quia cōsciū est. Sed nec fiscus pœnam petet à domino, quia solus receptor hanc pœnam dat. Item sciendum est, quod prædictæ pœnæ tutoribus imminent maliciosè recipientibus seruos in domibus minorum. Sed & notandum est, quod eadem pœna pro libertis ciuitatum receptis, sollicitatis irrogatur, quæ iniungitur pro seruis ipsarum ciuitatum. Item pro seruo fugitiuo ciuitatis, si non fuit à defensore requisitus & reuocatus idem defensor duo uicaria mancipia exigatur, ut Cod. eod. l. mancipia. Item notandum est, quod de libertis priuatorum nihil sub hoc titulo dicitur.

DE FVRTIS ET SERVO CORRVPITO.
TITVLVS SECVNDVS.

Dicitur

Dictum est supra de quodam furto, nunc generaliter audiamus de furtis: & quia propter furtum saepe corrumpitur seruus, de seruo corrupto dicamus. Videamus unde dicatur furtum, quid sit furtum, quis faciat furtum, quis paciatur furtum, cuius rei fiat, quot sint furtorum genera, quot species erant actionis furti, cui detur actio furti, in quem, in quantum, quibus ex causis decernatur, & ex quibus denegetur, & ab initio & ex post facto, & qualis sit actio furti. Furtum, id est à furuo, id est à nigro dictum est: quia plerumque fit nocte uel à fraude, uel à ferendo & ab auferendo. facit enim utrumque fur, & fert sibi, & au fert possessori: uel à græco sermone, quod φῦρασ appellat fures. imò & græci à ferendo φῦρασ dixerunt: abducunt enim qui furtum faciunt. Est autem furtum contrectatio rei fraudulosa, non adiicitur alienæ: quia rei propriæ dominus facit furtum, qui creditori rem pignoratam surripuit. furtum est contrectatio, id est corporis amotio, uel baiulatio rei corporeæ. Et quidem licet enim furtum fit quandoque gracia usus uel possessionis, nunquam tamen fit furtum nisi rei corporalis fraudulosa, id est animo lucri pecuniarij facta domino inuito. Inuitum oportet intelligi ubi fur putauerit dominum non inuitum. Nam si putauit non inuitum, excusatur à furto. putatio enim sola uera falsitate excusat ab actione furti, sed in comodato dato, putandi causa distinguitur, ut ff. eo. qui re. Sed & si putasti uolentem excusari: licet dominus nolit, dolo cares. Omnibus porro uerbis præfata definitionis causaliter derogatur. Ecce sine contrectatione furtum admittitur, intercedente eo quod est pro contrectatione: puta si quis asinum suum immiserit in equas alienas. item si falsus creditor summittit cui soluat furtum facit: licet enim non contrectauerit pecuniam, tamen propter præsentiam contrectasse uidetur, ut ff. eod. falsus. l. si seruus. Dictum est corporeæ, quia non nisi corpus poterit contrectari: et mobilis tantum res, sublata opinione fundi lociue fieri posse: nisi quod est primum immobile fieret mobile, ut creta exempta de fundo non quia fossa, sed quia ablata. Animo lucri pecuniarij derogatur. Ecce enim si quis perperam seruum alienum duxit ad præfectum uigilium, furti tenetur. & si quis ancilla aliena non meretrice abutitur. primum quod uoluntatem suam quæ fuit ei pro pecunia, patrauit. secundò quia libidinem expleuit. Item si quis pecuniam in sacco positam subtrahit, et sacci nomine furti tenetur. licet de sacco seorsum nullo modo cogitauerit. Item uolente domino furtum fit, puta persuasit quis seruo meo ut mihi furtum faceret, is mihi notificauit, egoque ut cum in furto deprehenderem, permisi. persuasor inquam furti tenetur, licet domino uolente sit factum, & serui corrupti, licet seruus deterior non sit factus. tamè quia consilium consultoris in perniciem probitatis serui introductum est, & alius seruus non adeo constans corruptus fuisset, contra communes regulas utraque intenditur actio. Facit furtum is qui intelligit se delinquere. Ergo & pubes pubertatis proximus. omne enim crimen in impuberem cadit, præter adulterium: & talibus impuberibus non seorsum parcitur. Sed si per culpam deliquerint puta damnatum dederint, restitutione iuuantur. Patitur autem furtum uiuens persona duntaxat, non lege ficta: hæreditati enim furtum regulariter fieri non potest, ut ff. si quis testa. l. j. fit furtum rei duntaxat corporalis. incorporalia enim palpari non possunt. mobilisque rei, ut cretæ exemptæ fit furtum, & seruus adscriptitiuus, qui est pars, solique membrum domino & solo se subtrahit. Genera furtorum duo sunt, id est duo sunt per quæ sufficienter diuiditur furtum in quibus duobus omne furtum consistit manifestum. Est autem furtum nec manifestum illud, quod non est manifestum. tantum enim ualet negare finitum, quantum adfirmare infinitum. Manifestus hic est qui in ipso furto deprehenditur, uel uidetur, non si lateat dominus cum uidet, sed si ad apprehendendum occurrat, puta circa scrinium.

Sed

Sed si in domo, egressus quoque ostium, puta in curia, uineto, oliueto, uiridario. Amplius fur manifestus est, si fuerit deprehensus antequam perueniat ad locum destinatum cum furto. Locus destinatus is est, quo ea nocte mansurus est: licet forte de eo loco fur nihil cogitauerit, nec is cui furtum fit, eum apprehendit, nec alius ei negocium gerens. nec hoc casu mihi per alium actio quaeritur, sed quaerita monstratur, ut ff. de usur. l. si quis, & ff. quod ui. Et in hoc casu etiam ex retro furtum manifestum existimatur. Inde est quod si ab initio quis instet & querat quale sit furtum, respondere nescio, sed declarabitur retro ut alias ex postfacto. Species manifesti furti olim erant quatuor. furti concepti actio, quaer datur ei cuius in domo inuenta erat res furtiua, licet forte fur non foret. Et actio furti oblati quaer datur ei, apud quem erat concepta competit contra eum, qui opem tulit. Et actio furti prohibiti, quaer datur in eum qui prohibebat furtum inquiri, & furti non exhibiti, quaer species actionis furti: quia iniquitatem continerant, exoleuerunt. Datur autem actio furti cuius interest ex honesta causa pecuniaria. Interesse datur ei qui damnum passus est, non qui lucrum facturus est, ideoque usufructuarii non datur, ut ff. eo. l. si is. Datur ei, cuius interest: nec soli, nec omni. non soli, quippe creditori habenti duos seruos pignoratos pro decem, quorum seruorum unusquisque ualebat decem: si fuerit surreptus unus, actio furti datur. licet enim iam nunc non intersit sua, quia tamen interesse potest, puta si moriatur ille seruus, qui remansit apud eum, tribuitur illi actio furti, ut ff. eod. Non datur omni ei cuius interest, non enim datur malae fidei possessori, ut furi. furti enim fur non agit, ut ff. eod. l. qui uas. Sed nec creditori datur, ubi res subripitur debitori quaer creditori obligata non est: licet creditoris intersit non fieri pauperiorem. Item nec ei datur, cui res debita est ex stipulatu, uel ex causa legati ante traditionem. Sed nec uxori rei dotalis surreptae nomine, ut ff. eo. Interdum nec is omnis cuius interest rem non interire, furti actionem habet, sed is solus cuius periculo res est, ut ff. eod. l. eum. nempe propter rem commodatam filio subtractam propter furti non agit, ut ff. eod. l. eum. Nec enim furti actio competit nisi ratione dominij uel possessionis, uel utriusque: & (ut breuius loquar) ei soli competit actio furti. cui datur rei uindicatio uel directa uel utilis, ut domino, bonae fidei possessori, sicut creditori. Nam hypothecaria in rem est. item colono datur: nouo domino ut haeredi, bonorum possessori, patri adoptiuo, & legatorio, ut ff. eod. l. si dominium. datur ergo furti actio ei, cuius interest ex honesta causa, sicut domino, & non domino ut bonae fidei possessori, & colono. Denegatur quandoque domino, puta si res surrepta est fulloni, qui sit soluendo. tamen debitori domino datur furti actio, alias ipsi soli domino, ut si creditor cum duo serui sibi essent obligati uno surrepto ne sibi deberetur exegit, alias soli creditori, puta ubi eius culpa res subtracta est. alias utriusque datur, puta ubi creditoris interest tantum ratione debiti, non culpa. In fullone contra, quia uel soli domino dabitur (ut dictum est) uel soli fulloni. Item creditor exactam pecuniam restituit, fullo minime sicut nec commodatarius pecuniam ut dixi, quia regulare est id. Secus tamen est in casibus ut in seruo ducto ad praefectum, & in ancilla non meretrice surrepta propter uenerem. Item filios nostros si quis surripit patribus non matribus furti actio datur uel competit, licet non condictio furtiua, & in hoc casu licet pecuniariter forte nihil intersit, puta propter operas, ut si filius erat nullarum operarum, puta impubes, adfectus tamen ratione, furti agetur. Datur autem actio furti in furem, & in non furem, puta quia ad furtum faciendum consilium praebuit, & opem, in haeredem furis non nisi lite iam contestata contra furem, uel ubi aliquid peruenit ad haeredem. duplatur & quadruplatur uerum rei pretium ubi furtum factum est ratione rei ubi furtum factum est non gratia rei, sed usus bonae fidei

possessionis utilitas sola duplatur, ut ff. eo. si uendidero. Argumentum his præber, quia lance rafa non lancis pretium, sed solius eius quod abrafum est pretiū duplatur. Quare cum lancem intercipere noluerit, uel etiā inuolucrum totum, uel equum quo ueheretur forte ultra metam, puniri debet in totum. ergo in his solis casibus id solum quod perceptum est, ut pannus modicus, abrasio pauca, usus equi, æstimatio ipsius equi duplicabitur uel quadruplabitur. Decernitur autem furti actio ex his causis propter dominiū, uel possessionem, uel utrunq; nec enim dabitur, cui personalis actio competit. Denegatur actio furti aliās ab initio, aliās ex postfacto. Ab initio aliās propter personam, aliās propter causam. propter personam aliās propter naturalem rationem, ut inter patrem & filium: præterquam in castrensibus. aliās propter iusgentium, ut inter dominum & seruum, aliās propter ciuilem rationem, ut inter cōiuges. In his enim casibus licet furtum fiat, furti tamen actio non datur. Propter rem utpote modicam inter libertum & patronum, ut ff. eod. l. libertus. Propter causam, ut in superioribus exemplis, puta ut si quis uoluit intercipere lucrum contrectauit totum sicq; furtum fecit. Aliquando furtum, & res fit furtiua, & competit actio furti, ut si extraneus surripuerit. aliquando fit furtum & res fit furtiua, sed cessat actio furti, ut si filius subtrahit: si uxor, uel econtra. aliquando fit furtum, & cōpetit actio furti, si res non sit furtiua, ut si debitor dominus subripuerit creditori. Cessat actio furti ex postfacto, ut si quid cui subtractū fuerit, postea quoquo modo ratum habuerit. Sed & denegatur propter electionem, puta res cōmodata à commodatario subtracta est, tu sciens si maluisti commodatarium actione commodati conuenire, quàm furem actione furti. Sed & si furem ad præfectū uigilum duxisti, electa criminationis uia, ciuilem actionem furti tibi peremisti, ut ff. eod. l. interdum. Ex maleficio est actio furti, & stricti iuris, personalis, pœnalis, perpetua. Ciuilis est actio furti nō manifesti, sed manifesti furti prætoria. Et notandum est, quod præter actionem furti pœnalem, rem petimus & rei uindicatione & condictione furtiua. Sequitur ut uideamus de actione serui corrupti cui de iur, in quem, in quantum, qualis sit serui corrupti actio. Inuenitur & directa & utilis. Directa datur domino cui seruus corruptus est. Nam cum corpore est corruptus tantum l. Aquiliæ actio datur domino, siue in totum, siue in partem, nō extraneum, sed & contra socium si seruum communem cælauerit. Datur & hæredi, siue manserit seruus in hæreditate, siue exierit de hæreditate. Utilis datur nō domino, ut fructuario, bonæ fidei possessori: licet uideat obloqui l. j. § j. Datur in corruptorem, & in persuasorem: puta in illum, qui persuasit seruo, ut contemneret dominum. persuadere est plus quàm compellere, qui persuasit mentem uolauit. Datur & noxaliter in dominum corrupentis serui. in hæredem nō datur quo ad pœnam, licet quo ad rem in duplum: sed in duplo continetur persecutio rei. rem intelligo non seruum ipsum defloratum, sed eius deteriorationem. res quoq; per seruum exportatæ ueniunt. Constat quod hæc actio prætoria est, ex maleficio, stricti iuris, pœnalis, sed mixta, & annua, & perpetua. In fine notandū est, quod & utili actione serui corrupti agitur pro filio corrupto, & datur hæc actio inter coniuges: etiam constante connubio, sed fauore nuptiarum in simplum, ut ff. eod. l. ultima.

DE OPERIS LIBERTORVM.

TIT. III.

Diximus supra de libertis ciuitatum fugitiuis, nunc audiamus de fugitiuis libertis priuatorum. & quia fugiunt ut subtrahant nobis operas quas debent, & obsequiū, & operarum causa dignior est, primū de operis audiamus.

Videa

Videamus itaq; quid sit opera, quæ sit operarum diuifio, & quomodo inter fe differant, quis poffit imponere, cui, quando, qualiter, quo iure petantur à patrono, & qualiter libertis remittantur. Opera eft diurnum officium. Operarum aliæ funt officiales fiue obfequiales, aliæ uocantur fabriles, nomine fabri & alterius artificij operæ intelliguntur, ut cerdonicæ, pictoriæ. Hæc eft differentia, officiales confiftunt, & in faciendo, & in non faciendo. Item fabriles in artificij funt, obfequiales nõ nifi perrarò et modicè, ut ff. de condict. inde. l. fi non, & l. interdum. Item fabriles fi non fuerint præftitæ, pecunia præftabitur: in officialibus contrà eft. Imponere potefit folus patronus fabriles operas, q; gratuitam libertatem præftitit. Obfequiales fine imppofitione debentur, id eft naturaliter, ergo fabriles non ritè imponit, qui ex neceffitate fideicommißi manumiffit, uel qui emit ut manumitteret. Ei poffunt imponi, qui gratis manumiffus eft & fponte, non ei qui emptus eft, ut manumittatur, nõ ei qui decreto, uel per fideicommißum manumiffus eft. Et non tantum puberi, fed & impuberi, nam impuberis operæ funt aliquæ, ut fi librariarius fit, uel nomenclator, uel hiftorio, uel alterius uoluptatis artifex, ut ff. eod. l. vj. Imponi autem debent poft manumiffionem, dominum enim eße oportet, liberti ut obligentur promittendo, uel iurando: & tales operæ, quæ iure licito probè imponuntur, nec enim audiendus eft patronus fi operas pofcit, quas ætas uel infirmitas recufat, uel quibus institutum, uitæ honeftum proppofitum minuitur. Sed & fuo uictu & uestitu libertus operas præftare debet, fi habet unde fe exhibeat: alioquin & alimenta ei dabit patronus, uel liberto dabitur fpacium, ut poffit primum quærere uictum, ut ff. eod. Imponuntur (ficut dictum eft) per ftipulationem patroni non eius ferui hoc in cafu. Item fingulari iure fi libertus iurauerit fe præftaturæ operas patrono, aliud aliq; adiecto foluens etiam filio, fe non liberat. Item lite de operis cum liberto conteftata per patronum, mortuo patrono translatio nõ datur hæredi extraneo, ut ff. eod. l. fi operarum. Petuntur autem imppofitæ operæ præfatis modis actione in factum. Sanè non imppofitas fi quis præftiterit, uel inutiliter imppofitas ingratus repetit: fi fcians fibi imponi nõ poffe, & paffus eft & præftitit nõ repetit. Præftare autem operas libertus debet etiam eius artificij, quod poft manumiffionem didicerit. Si ergo ceffet in operarum præftatione, de operis iudicium oritur: nifi operæ fint imppofitæ onerandæ libertatis caußæ. Oritur cõ operæ præterierint, præterire autem non poffunt antequam cedere incipiant, & incipiunt poftquam fuerint indictæ, ut ff. eod. l. fi quis. § iudicium. Competit autem ut fuprà dictum eft ad operarum præftationem, & notandum quia ficut alimenta futura uendere quis non potefit nifi fit uitæ fequioris, ita nec patronus operas futuras: nifi propter inopiam id fiat, ut C. eo. fed non præftitarum ex neceffitate præftatur æftimatio. Et notandum, quod patronus electis muneribus liberti & operis, à bonorum poffeffio, contra tabulas repellitur: licet non à fucceffione ab inteftrato, ut C. de bono, contra. tab. libert. l. ult. et ex hoc liberam teftamenti factionem habuiffe creditur, ut C. eod. l. fi quam. Item fcendum eft, q; licet patronus operas futuras uendere nõ poffit, ex ordine potefit locare, & maxime ipfis libertis poftulantibus. Sed liberti quoq; operas debent etiã fabriles, & obfequiales in non faciendo etiam hæredibus extraneis, non eas quæ funt in faciendo: maritis nõ debentur fabriles nifi fuerint instituti. Item libertus cogitur operas præftare etiã amicis patroni nec enim oportet patronum, ut operis liberti fui utatur, perpetuò ægrotare uel ludos facere, ut ff. eod. fi libertus. Reliquum eft ut uideamus, & quomodo libertus ab operarum exactioe libereretur, & certe fex modis, ut fi habuerit duos liberos in potefitate uno tempore uel diuerfis, & hoc lege faciente, fi remisit patronus, fi liberta puta ad dignitatem per

uenit, ut indignum sit eam præstare: si maior sit annis quinquaginta, uel liberta nupta est uoluntate patroni: uel si contra uoluntatem patroni iure tamen nupsit, puta si eam compulit iurare ne nuberet: uel nisi compulit iurare ut sibi nuberet, uel nisi eam compulerit, quæ aliàs nubere non poterat. quod tamen dicitur de nuptijs ita intelligitur si nullas nuptias contraxit, ut ff. eod. l. sicut. Nam & si libertus iurauerit se præstiturum operas, quas patronus fuerit arbitratus: si equum arbitratus fuerit patronus, ita demum tenetur libertus, liberatur quoque naturali ratione liberta à præstatione operarum, si eam patronus sibi fecerit uxorem. Amplius liberatur ab operis promissis, si eas promiserit libertatis causa. imò ab initio nec tenetur. sed & si quis aliquo tempore præstiterit operas sibi non impositas uelut impositas, non urgebitur in posterum, ut ff. eod. operis, & l. qui one randæ.

DE BONIS LIBERTORVM.

TIT. IIII.

Vidimus supra quid iuris in bonis liberti uiuentis patronus operarum nomine habeat, nunc audiamus de bonis libertorum, & quod ius in bonis libertorum mortuorum patronus habet, dicemus quoque de iure patronatus. Videamus itaque qualiter olim succedebat patronus, & qualiter hodie, & quis patronus, & cui liberto, & quando, quando non, & postea ius patronatus distinguemus, & certe olim licebat liberto habenti, uel non habenti liberos impune præterire patronum in testamento, & hæredem quemuis instituere. & ita demum succedebat si hæc duo concurrerent, id est si intestatus moriebatur libertus, & nullo legitimo filio hærede relicto. ergo si adoptiuum reliquerat, aperte iniquum erat patronum prorsus excludi. Qua de causa postea per prætorem hæc iniquitas emendata est. siue enim faciebat testamentum libertus non habens suos hæredes uidebatur in testamento bonorum non tamen castrensiū dimidiam patrono relinquere: & si nihil aut minus reliquerat. Secus si inter uiuos donauerat dabatur patrono contra tabulas liberti partis dimidiæ bonorum possessio: siue intestatus moriebatur relicto tantum adoptiuo filio, dabatur & eadem & castrensiū bonorum possessio. & sic excludebant patronum soli liberi naturales, & sui, & emancipati, & in adoptionem dati: non tamen exhæredati. et hoc erat ius medium, postea iure tertio cautum est, ut ex bonis eius qui reliquerat patrimonium sex milium sextertiorum, & habet pauciores liberos quam tres, id est uel unum solum, uel duos tantum, patronus liberto contestato & intestato uiriliter succedebat: si tres reliquerat pluresue, omnimodo repellabatur. Quarto loco iure nouissimo ita disponitur, hodie patronus succedit liberto ab intestato decedenti si ne liberis plus minus reliquerit aureis centum. Ei uero testato & liberos non habenti, minus centum aureis possidenti, nullatenus succedit plus habenti intestato. Vbi tamen uel liberos non habebat, uel liberi instituti hæreditatem non adierunt, uel liberos ex hæredauit: non in dimidiam, ut olim, sed in tertiam patronus succedit. forte etsi ascendentes & collaterales reliquerit. Non tamen omnis patronus succedit ab intestato: quia non ille qui manumisit accepto pretio à seruo, ut eum emeret à domino. sed nec ille qui libertum per calumniam in seruitutem petijt. uel si capitaliter accusauerit: uel si in causa tali non tamen se ulciscendo testimonium contra libertum dixit. hæc tamen ita, nisi patronus minor fuerit, uel nisi accusationis eum poenituerit, uel post cōtestationem uel post sententiam pro se datam: uel nisi libertum in seruitutem petierat non ut sibi causam eius conditionis conseruet, ut ff. eo. l. si quis libertum, uel nisi patronus sit institutus pro debita parte etiam sub conditione si filius suus morietur. uel nisi ubi fuerit pro parte

parte institutus, aliam partem acceperit: uel donationibus causa mortis, uel inter uiuos, ea lege ut imputetur in parte debita: nisi eius patroni filius seruum nō tamen postea euctum quoquo relicti titulo acceperit, ut ff. eo. l. iij. & l. si uero. Sed nec omni liberto patronus succedit, quia nō ei qui natalibus restitutus est, nec ei qui a principe non obrepticie testandi licentiam impetrauit, ut ff. eo. l. iij. Sanè ei, qui ius anulorum meruit, ritè succeditur: ita tamen patronus succedet, nisi ius succedendi iure amiserit, quod fit aliàs ab initio, aliàs ex postfacto. Ab initio, ut si pretio manumiserit, ut suprà expositum est. Ex postfacto aliàs suo, aliàs alieno. Alieno tunc ubi princeps natalibus restituit. Suo factò, aliàs malo, aliàs bono. bono ubi patronus ius patronatus remisit. malo, ut si in seruitutem eum petat, uel capitis accusauit, uel si eius uiræ insidias præparauit, uel si eum iurare quod turpe est compulit. Iure patronatus defertur successio liberti patrono (ut dictum est) non tamen ei qui iurauit se patronum esse, ut ff. eod. Iure quoque patronatus, si libertus extiterit ingratus ferendus non est: imò si inofficiosus fuerit, castigabitur: si contumeliam dixit uel conuicium, relegabitur: si manus intulerit in patronum libertus, uel delatorem subornauit in metallum dabitur, ut ff. eod. l. j.

SI IN FRAVDEM PATRONI A LIBERTIS
alienatio facta sit. Tit. v.

ET quia sæpe libertus alienat inter uiuos, ut patronus debito bonorum subsidio defraudetur, audiamus quatenus reuocetur, & qua actione. Reuocatur eatenus ut subsidium debitum bonorum patronus habeat, & non amplius. Reuocabit idem in querela donationis inofficiosa: secus in querela testamenti inofficiosi, & in alienatione facta in fraudem creditorum: & in alienatione à liberto menciante se minorem centenario in fraudem legis facta. in his tribus casibus reuocatur quicquid alienatū est, ut ff. si in fraudem. fit autem reuocatio per actionem Fauianam, & Caluisianam, ut ff. de iure patro. l. si libertus & l. ult. Secus in alienatione facta à filio emancipato. illam enim alienationem parens nō reuocabit per Fauianam uel Caluisianam: licet patronus partem reuocet, quia iniquum est iure liberis hominibus non esse liberam suarum rerum administrationem, ut ff. si quis à parent. l. non usq;. Porro filius reuocat per Caluisianam alienata à parente, ut ff. eod. l. ult.

DE OBSEQUIIS PATRONO PRAESTANDIS.
TITVLVS VI.

AVdiuimus suprà de iure quod competit patrono ad pecuniarij lucri præstationem, audiamus de iure quo libertus patrono obstrictus est, ob honoris & reuerentiæ exhibitionem: & sic de obsequijs patronis præstandis. & certe patroni persona liberto, ut patris filio, tam uiua quàm mortua, semper sancta & reuerenda uideri debet. Inde est, quòd famosam actionem libertus intendere non potest contra patronum. sed in pecuniaria causa ius dicenti de ea summa libertus poterit breuiter æquitatem suæ petitionis exponere. Sed nec de dolo contra patronū mentionem expressim debet habere ut ff. de in ius uocando. Sed nec quicumq; sine uerborum temperie debet actionem intendere. Sed nec uerborū contumeliam, uel conuicium, libertus in patroni iniuriā debet admittere: idq; in alienis personis admissum leuissimum æstimatur, in patronum à liberto admissum censetur durissimum. hæc ita sunt (ut expositū est) nisi aliquid

fit quod possit imputari patrono, quare à liberto suo ei nullo debetur reuerentia

DE LIBERTIS ET EORVM LIBERIS.   TIT. VII.

EXposuimus supra qualiter à libertis patroni honorantur, nunc qualiter liberti onerantur. Et quidem onerantur ex ingratitude licet non omni, in seruitutē detruduntur, & ideo uideamus quis possit reuocare in seruitutē, & quis reuocari, & quo iure fiat reuocatio. Reuocat patronus, & eius hæres, & extraneus, & ille solus patronus, qui nō ex necessitate fideicommissi manumisit, sed sponte: & dominus qui sine pretio manumisit & gratis: sed & dominus qui manumisit pretio accepto, siue à seruo, siue à serui amico. Qui manumisit ex fideicommissio, uel extraneus qui manumisit seruum ex mandato serui, pecunia seruili à seruo præstita, & postea illum manumisit, eum non reuocabit. Poterit reuocari libertinus, & eius filius. de eo tamē filio quidam intelligendum putant, qui à parente manumissus est: æstimantes absurdum postea natum utpote ingenuum in seruitutem eum detrudi uelut libertum. Sed & is licet ingenuus (ut puto) in seruitutem detrudetur, etiā à patroni hærede extraneo. Porro licet patroni extraneus hæres libertū reuocet, extraneus tñ hæres liberti nō reuocatur. frustra em̄ titularetur de libertis, et eorū liberis, si cū à parentibus sint manumissi, et ipsi sint libertini: sicq; secundum hunc sensum titulare sufficit de libertinis. Accedit his argumentum quod non tantum patronis, sed & maritis patronarum, & uxoribus patronorum, filijs patronorum: non hæredibus & extraneis hæredibus reuerentiā debetur. & si e contra uidetur dici posse, quod etiam nō libertus, id est filius liberti & ingenuus, si ingratus & insolens extiterit, in seruitutem ualeat detrudi. Item illud notandum est, quod liberti patronis & eorum hæredibus omnibus reuerentiā debent, & ab hæredibus patroni etiam extraneis reuocantur. Sanè libertorum hæredes, & si sint filij, patronis quidem debent, sed non eorum extraneis hæredibus. Item sciendum est, quod libertorū filij etiam ingenui, non alij libertorum hæredes etiā ingrati reuocantur, sed tantum à patronorum parentibus, non ab hæredibus patronorum. fit autem reuocatio extra ordinem ut C. eod. l. j. per accusationem extraordinariam, quia hæc accusatio & per procuratorem mouetur, ut ff. de obsequi. l. per procuratorem & ff. de procurato. uel forte hæc reuocatio fit ad instar inofficiosa donationis, & eorum quæ ob ingentes donationes reuocantur per actionem in rem utilem.

DE IURE AVREORVN ANVLORVM, ET DE NATALIBUS RESTITUENDIS.   Tit. viij.

AVdiuimus quemadmodum liberti onerentur, nunc dicamus quemadmodum exonerentur. & quia hoc fit per natalium restitutionē, & anulorum aureorum impetrationem, audiamus de his. Si ius aureorum anulorum impetrauit libertus non tamen patrono inuito ut ingenuus erit: licet nō per omnia, imaginem enim libertatis præstat, non ingenuitatis statum. Sanè hodie per authenticam omnis libertus fit ingenuus, & pro ingenuo in quibusdam casibus habet, ut in muneribus publicis suscipiendis, & in anulis aureis sine impetratione. Post impetrationē et ius patronatus p̄manet illæsum, ut opa p̄missa p̄stetur successio utraq; debeat, in seruitutē reuocetur, in causa diuortij testis nō admittatur. Natalibus restituitur quis per principem tantum, & duntaxat uolente patrono, uel eius filio, ut ff. eod. l. ij. restitutusq; natalibus libertus nec operas ulterius patrono debet, nec successionem, nec ullius honoris uel reuerentiæ exhibitionē

bitiōnem. prorsus enim desijt libertus esse, ut ff. eodem l. secunda. Hæc tamen ira ubi libertus per mendacium natalium impetrauerit restitutionem, ut ff. eod. lege prima.

QVI AD BONORVM POSSESSIONEM, ET IN-
FRA QVOD TEMPVS ADMITTANTVR.
TITVLVS IX.

EXpositum est supra qualiter succeditur libertis, nunc qualiter ingenuis. Et quia ingenuus succedit & iure ciuili & prætorio: & de prætorio pauca dicenda sunt, primū de iure prætorio loquamur. Et quia iure prætorio succeditur per bonorum possessionem, audiamus de bonorū possess. Videamus itaq; quomodo hic accipiatur hæc duo uerba: bona, & possessio, & quis possit petere bonorum possessionem, & cuius, qualiter distinguatur bonorū possessio, ex quib. causis introducatur, unde tempus incipiat cedere, & quantum tempus bonorū possessioni petendæ legibus sit præstitutum. Bona enim hic intelliguntur etiam quæ nō beant, sed incōmodum habent, etiam siue sint in corpore, siue sint in iure. possessionis nomen ponitur hic in designatione non facti sed iuris: ut nihil sit aliud, esse bonorum possessorem, quàm iure prætorio rerū hæreditariarum peritorem. Prætor enim neminem facit hæredem, quia non potest: sic nec senatus usumfructū constituit, sed facit pro hæredem, id est loco hæredis bonorum possessorem constituit. Est autē bonorū possessio ius petendi patrimonij, retinendi: uel rei quæ fuerit cuiuscunq; cum moritur, petere potest bonorum possessionem quis per se & per alium, ut per seruum procuratorem: licet nō hæreditatē. Sed & si quis petierit nomine Titij, et Titius postea inueniatur furiosus, petitio ualet: rati enim habitio ad prioris postulati confirmationem pertinet, ut ff. eod. l. ult. CVIUS? & patris & filij familiās, dūmodo ius testādi habuit uel in castrensi sibus. Non autē nisi pro tribunali peti debet. & inuito non quæritur, et per procuratorem quæritur, sed non repudiatur, per prætorem quoq; pupillo quæritur ut C. eo. l. bonorum. Et in bonorū possessione est ius accrescendi, & locus successorio edicto, quo quis sibi succedit. Item bonorū possessio quali quali uoluntate declarata acquiritur: sublata in hac quoq; petitione uerborum solennitate, ut C. eo. l. ult. Bonorum possessio, alia ordinaria, alia extraordinaria, ut ea quæ datur his qui ex legibus nouis ueniunt, ut in ff. eod. Item hæc bonorum possessio, alia directa, alia (ut ita dixerim) utilis. Item ordinaria bonorū possessio, alia datur secundum uoluntatem, alia contra uoluntatem: alia neq; secundū uoluntatem, neq; contra uoluntatem. Secundum uoluntatem datur bonorum possessio secundum tabulas. Contra uoluntatem datur bonorum possessio contra tabulas. At illæ, id est quæ sunt ab intestato, neq; sunt secundū uoluntatem, neq; contra uoluntatem. Introducta est bonorum possessio alia gratia cōfirmandi ueteris iuris, ut bonorum possessio secundū tabulas: alia gratia emendandi, ut unde liberi: alia gratia impugnandi, ut contra tabulas ex testamento. Secundum uoluntatem sunt duæ, secundum tabulas, & contra tabulas ab intestato: sublatis alijs quatuor, unde liberi, unde legitimi, unde cognati, unde uir, unde uxor. Cedit tempus, ex quo quis sciuit, & se uocatum, & hominem defunctum, ut ff. eodem. l. in. liberis & parentibus non artandis nimum. In honorem sanguinis annus utilis proditus est, cæteris spacium centum dierum utilium præfixum est ut Institutio. eodem.

QUANDO NON PETENTIVM PARTES PETENTIBUS ADCRESCANT. Tit. x.

ET quia saepe contingit ex pluribus qui petere poterant bonorum possessionem alios petere, alios minimè, & non petentiū partes parentibus adcrecere, audiamus quando non petentium partes petentibus adcrecant. Et quidem adcrecant ubi qui petere poterant, nō petunt: uel quia nolunt repudiando, uel quia aliās nō possunt, tempore puta mortuē exclusi, ut ff. de bono. possess. l. iij. sed secus est, ut C. de successō. edict. l. j. Nam & ubi quis non petijt, uel ab alio sibi petitam ratam non habuit, & sic obiit, ad hæredem bonorum possessionem non transit licet uideatur contra Institut. de Orphiciano senatuscon. Ita demum est actio, si in eodem sint gradu, & ex eodem capite uocentur. Nam si ex diuerso cessat adcretio, puta hærede scripto extraneo, à liberto patrono præterito nō petente: nō tamen nisi unius & certæ partis patrono competere bonorum possessionem, ut ff. de bonorum possess. l. sed cū. Sed ita demum petenti bonorum possessionem adcretio competit: si incertum sit petijt alter, uel nō. quia posteriori aliās dies non cedit, ut ff. de bono. possess. si plures.

DE BONORVM POSSESSIONE SECVNDVM TABV. TIT. XI.

Diximus de bonorum possessionibus in genere, nunc dicamus per singulas species, & quia digniores sunt quæ dantur secundum uoluntatem: uel quæ competunt ex testamento quàm quæ dantur contra uoluntatem, uel cōpetunt, primum de his agamus, quæ cōpetunt ex testamento. Et quia hæ sunt duæ secundum tabulas & cōtra tabu. & secundum tabulas dignior est, q̄ contra tabulas, uideamus primū de bonorum possessione secundū tabulas. Videamus quibus detur bonorum possessio secundum tabulas & quando, id est secundum quas tabulas. Bonorum possessio hæc datur hæredibus institutis utiliter, etiam posthumis, ut ff. eod. l. hi. Institutis duntaxat iure, ut Institut. eo. Nam si ius hæreditatem capi prohibet, & bonorū possessio cessat, ut ff. de bonorum possess. l. nō. Datur autem Institutis per scripturam, & purè et sub cōditione: hocq; etiam post conditionis defectum interdum prætor tuebitur, ut ff. eod. l. si sub. Datur quoq; domino seruo instituto. ambulat enim cum domino bonorū possessio, ut ff. eo. l. ij. § penult. Datur & secūdo institutis substitutis, & his qui substituti sunt substitutis: sed gradatim, id est prioribus deficientibus, ut ff. eod. l. ij. § defertur. Datur aut ex tabulis supremis, ligneis, lapideis, æneis, eboreis, chartis, membranis: literis duntaxat scriptis, nō notis quæ nō sunt literæ, ut ff. de bono. possess. l. si bonorum possessio datur. Datur, si is qui fecit tabulas testari potuit, utroq; tempore, & quo fecit & quo moritur. ergo impubes filius, uel filiusfam. qui credidit se patremfam. testatus fuit: & postea factus eius status decesserit, quāuis testari possit nō tamē eius bonorū possessio peti poterit, ut ff. eo. l. j. Excipitur nisi cum antea in tabulis fecit & factionem testamenti habuerit postea furore uel interdictione amisit ut ff. eod. l. j. Sed & ut hæc bonorum possessio competat, hæc oportet cōcurrere, id est ut tabulæ sint supremæ, id est post quas nullæ sint compositæ: & ut sint signatæ, & manserint signatæ, id est non fuerint resignatæ per testatorem aliumuē testatoris uoluntate. Nam si fuerint resignatæ sine testatoris uoluntate, ab aliquo uel à pluribus, non oberit, ut ff. eod. l. j. Signatæ septem testium signis. Quippe etiam si plures signauerint, septem tamen sufficiunt, si appareant ut ff. eod. l. cum. Porro ex æquitate etiam si tabulæ nunc

non

nō extēt, semel tamen extiterint post testatoris mortem satis est, etiamsi postea interciderint, ut ff. eod. l. j. Illud notandum est, quōd hęc bonorum possessio ex abundantia datur etiam suis qui iure centumuirali ueniunt, si fuerint instituti, substitutiue. Illud notandum est, quōd patris tabulas, licet nō pupillares, sufficit esse signatas, ut ff. eod. l. ut. Item notandum, quōd si de tabulis referatur quęstio, per septem oportet probari; reprobata eorū sententia qui ex hoc loco C. sumunt & dicunt, per duos probari posse. profectō hęc opinio est, et nō sententia. Nempe frustra fuisset statutum, foretq; ridiculum dicere testamentū vij. testes exigere, si nunquam esset opus inducere.

DE BONORVM POSSESSIONE CONTRA TABVLAS,
quam prętor liberis pollicetur. Tit. xij.

Vidimus de bonorum possessione secundum tabulas, nunc audiamus de bonorum possess. contra tabulas. Hęc ex testamento datur, licet & contra testamentum nititur, quia occasione testamenti oritur. Exponamus itaq; quibus datur, & quando datur, & quando cesset. datur liberis duntaxat, si sunt naturales & legitimi: sed & legitimis tantum, id est adoptiuis. Datur & ab hostibus ueteris, datur restitutis, datur nascituris, id est posthumis, & suis, & emancipatis: & his qui habentur pro emancipatis, id est qui aliās exierunt de potestate, ut ff. eod. l. j. Datur inquam pręteritis, non institutis etiam sub conditione: nisi post defectum conditionis, ut ff. eo. l. iij. § penult. Competit autem illis solis liberis, qui iure institui poterant, ut ff. eod. l. iij. Competit etiam exhęredatis nō ritē uel sub conditione: ij enim quasi pręteriti sunt, & liberi certo iudicio exhęredari debent, ut ff. eod. l. si post. § iij. & l. sub conditione. Cessat hęc bonorum possessio contra testamentum fęminarum, quia fęminę suos hęredes nō habent, ut ff. eod. l. illud. Cessat quoq; in eo qui institutus est: nisi causaliter, ut dictū est. Cessat & bonorum possessio contra tabulas ubi pręteriti filij seruus fuerit institutus, uel factus legatarius: dominus quoq; legatum elegerit, uel seruum institutum adire hęreditatem iusserit, ut ff. eod. l. iij. § ult. Item ei qui cōtra tabulas bonorum possessionem accipit, legatorum & fideicommissorum, causa mortis donatorum, & retentio & petitio denegatur, ut ff. eod. sub conditione. Quid ergo liberi hi rumpentes testamenta, nunquid dabunt à scriptis hęredibus legata relicta: dabunt utiq; iure ueteri, sed relicta solis parentibus, & liberis, tutoribus et curatoribus: sed his duntaxat dotis nomine, etiam si quid amplius sit in relicto, ut ff. de legat. contra tabulas. l. & si. Ita tamen si dos fuerat data, ut ff. de legat. cōtra tabu. bono. possess. l. uirilis. l. si quid. Sed ea sola legata pręstantur ab his qui accipiunt contra tabulas, quę utiliter relicta sunt, ut ff. de legat. cōtra tabu. l. iij. § ult. Illis autem liberis legata non pręstabitur, quibus bonorum possessionem prętor dedit ex causis pręscriptis. Nam si pręteritus accipit bonorum possessionem, legatum non habebit: & econtrā. Constituere ergo debet apud se pręteritus, & deliberare utrum persequatur, ut ff. de legat. contra tabu. l. v. § ij. Hoc autem solum legatum liberis & parentibus relicto pręstatur à pręteritis, quod ipsis parentibus & liberis principaliter, id est eorū personis relicto est: non si eorum seruis licet per illos seruos ad liberos parentesue debeat peruenire. hoc enim casu non de lucro, sed de onere contenditur, ut ff. de legat. contra tabu. l. iij. Illud notandum est, quōd si dolo etiam scripti hęredis legatarius petierit contra emancipatum pręteritum bonorum possessionem per contra tabulas sibi indultam, legatario utilis actio dabitur: quia prętoris propositum est sine iniuria cęterarum personarum bonorū possessionem testamenti dare, ut ff.

eod. l. si emancipatus. Illud quoque sciendum est, quod hodie ex causa exheredationis & præteritionis nullum est testamentum: nec ergo rumpendum, & hodie omnia legata utiliter tamen, etiam omnibus personis præstanda sunt.

DE BONORVM POSSESSIONE CONTRA TABVLAS
liberti, quæ patronis uel liberis eorum datur.

Titulus xij.

ET quia bonorum possessio contra tabulas datur patronis, & patronorum liberis, præteritis, uel non rectè exheredatis: qualiter manumiserit ex coactione, sponte, gratis, uel non: dummodo inter uiuos factum simplex non interpretetur, ubi is extraneus pecunia sibi à seruo data seruum emerit, & manumiserit, huic nihil libertus debet nisi simplex obsequium. Excipitur quoque ille patronus qui operas imposuit electis liberti muneribus & operis: licet non à successione ab intestato, à bonorum tamen possessione, id est contra tabulas patronum repellitur, & ex hoc liberam testamenti factionem creditur acquisisse, ut C. de oper. l. iij. C. eod. l. ij. Differt hæc contra tabulas, quæ datur patronis & eorum liberis, ab ea quæ datur liberis: quia ea quæ datur liberis, datur etiam ubi nullus est hæres, sed in patrono contra, ut ff. eod. l. illud.

VNDE LIBERI.

TITVLVS XIII.

Diximus supra de bonorum possessione ex testamento, nunc audiamus de bonorum possessione ab intestato. hæ sunt quatuor, unde liberi, unde legitimi, unde cognati, unde uir & uxor. Erant olim aliæ quatuor, unde decem personæ, unde patroni & patronæ, & eorum liberi & parentes, unde cognati manumissoris, et tanquam ex familia, porro exoleuerunt ut in Institut. de bonorum possessione. Et quia prima est causa liberorum, ita in successione prætoriam, sicut in legitima: audiamus primum de bonorum possessione unde liberi, per quam liberi uocantur. Videamus itaque quando detur unde liberi, & quibus detur, ubi paterfamilias decessit intestatus, uel si eius desit testamentum: puta scriptus non petijt secundum tabulas, præteritus contra tabulas, aut alia tempora petendæ bonorum possessionis non largiantur: uel si testamentaria repudiatur successio, repudiata enim bonorum possessione ex testamento consequens est, ut ab intestato petitio fiat, ut ff. eod. l. j. Idem si institutus testatoris uoluntatem non habet aut quia testator tabulas scidit, uel cancellauit, uel aliàs uoluntatem mutauit, ut ff. eod. l. j. Datur autem ita demum si certum sit tabulas non extare, uel ex his petitionem non fieri nec posse fieri. Datur liberis natis, posthumis quoque: dummodo portentur in eius uentre quæ uxor esse potest, suis, emancipatis: non tantum si steterint in emancipatione, sed etiam si pater postea adoptauit & remanicipauerit, ut ff. eodem. l. liberi. Datur quoque adoptiuis, si tamen manserint in adoptione, ut ff. eo. l. j. § ij. Et notandum est, quod turbato mortis ordine utilis bonorum possessio unde liberi, id est unde parentes dabitur bonorum possessio liberorum parentibus. Sed parentes ad bona liberorum ratio miserationis admittit, liberos naturæ simul & parentum commune uotum. omnia enim nostra ex uoto liberis nostris parans, ut ff. eodem de bonis lib. lege penultima, & ff. eodem l. scripto.

VNDE

VNDE LEGITIMI, ET VNDE COGNATI.
TITVLVS XV.

Sequitur ut dicamus unde legitimi, id est agnati. datur secunda ab intestato bonorum possessio agnatis proximis, ubi liberi non sunt, uel si sint repudauerint omnino, ut ff. eod. l. ij. quia nec quasi liberi succedere, nec quasi legitimi uolunt. quippe in sequenti bonorum possessione sibiipsis succedere possunt, ut ff. eod. l. ij. Estq; bonorum possessio competens masculis, foeminis, ingenuis, & libertis: ita tamen cōpetit hæc bonorum possessio, si certum sit patremfamilias fuisse illum, qui obiit. Nam quamdiu hæc certitudo fuerit, & bonorum possessio, cessabit petitio, ut ff. eod. l. ij. § iij. Datur autem hæc bonorum possessio illis solis, qui ab intestato possunt succedere, uel per legem, uel per Senatusconsultum, ut matres, filij. In summa sciendum est, quod quamdiu spes est, aliquem suū heredem defuncto posse existere, legitimus nec iure prætorio succederet: puta si defuncti uxor prægnans sit, uel filius apud hostes, ut ff. eod. l. penult.

VNDE COGNATI. TIT. XVI.

Vidimus de unde liberi & unde legitimi, uideamus de unde cognati. Hæc bonorū possessio nudam habet indulgentiam, datur cognatis, qui nō sunt agnati: sed & agnatis si sint capite minuti, nisi sint fratres qui & capite minuti pfeuerant agnati. Complectitur cognatos usq; ad sextum gradū & à septimo natum à sobrino sobrinaue. Datur nato, nascituro, ita tamē, si uiuo eo de cuius bonis agitur, fuit conceptus. Nam si post mortē, non uocabitur: quia uiuo eo nondum erat animalis, ut ff. eo. l. j. Datur autem proximo. Et proximus dicitur qui solus est cōtra idioma sermonis. Datur quoq; sectis de uentre. Datur quoq; spurij inter se: forte & patri concubinario, dabitur in bonis filij spurij: & econtra Admittuntur autem cognati gradatim, ut si fuerint in gradu primo, omnes simul admittantur etiam si fuerint multi.

DE SUCCESSORIO EDICTO. TIT. XVII.

Quia in bonorum possessionibus, de quibus dictū est, locus est successorio edicto: quo & alter alteri succedit, & quis sibiipsi, dicamus de successorio edicto. Hoc edictum ideo propositum fuit, ne bona uacua sine domino forent, & ne mora longa creditoribus fieret, uel ut abeant creditores quem conueniant uel hærede cessante creditoris missi in possessionem bona legitime distrahant. Et certe priore cessante sequens uenit: nisi prior exclusus tempore uel repudiatione, ipse sibi uelit succedere. Nam filius anno repudiatione exclusus ab unde liberi, habebit unde legitimi. Item exclusus ab unde legitimi, habebit tertio anno si uolet utili unde cognati. Item in bonorum possessione secundum tabulas dici potest, quod si is non petierit bonorum possessionem secundum tabulas, qui ab intestato potuit succedere, ipse sibi succedit, ut ff. eod. l. j. intra annum uenit filius & parens, non solum suo nomine, sed si eorum seruus institutus fuerit. Illud notandum est, quod simplex cognatus, id est qui sic cognatus est quod non est agnatus edicti successorij beneficium non habet, ut ff. eod. l. ult. hoc ideo forte quia post cognatos nullus succedit: nisi uir & uxor per bonorū possessionem unde uir & uxor, & fiscus postea.

Diximus de bonorum possessionibus ordinarijs ex testamento, deq̄ ordinarijs ab intestato: restat ut dicamus de quatuor unde uir & uxor, sed quia succedentibus siue iure ciuili, siue iure prætorio, & ex testamento & ab intestato, aliquando datur Carboniana bonor̄ possessio, agamus de Carboniano edicto. Videamus itaq̄ unde dicatur Carboniana, quis moueat cōtrouersiam cum bonor̄ possessio Carboniana decernitur, cui det̄, qualiter mouetur cū datur bonorum possessio ista, quando detur, quæ sit differentia inter hanc & aliàs. Dicta est Carboniana à Carbōne autore, qui introduxit eā. Mouet̄ cōtrouersia aliàs à patre, aliàs à fratre, aliàs ab extraneo impuberi duntaxat. mouetur quoq̄ quæstio status, & bonorum cū datur bonor̄ possessio. Mouetur quæstio interdū ut dicatur unum fuisse ex liberis, interdū alterius hominis filius, interdū quoq̄ seruus defuncti. Nam magis consulendū est his, quibus periculum maius intenditur: si enim aliter obseruaretur inuenta erit ratio, quemadmodum audacissimus quisq̄ maiore iniuria impuberem adficiat, quod & plura & grauiora de impubere menciatur. Item & si fiscus quæstionē mouet Carboniana decernitur. Sed & si testamento filium negauerit dummodo exhæredem nō fecerit, ut ff. eo. l. j. Interdum quoq̄ cū filius scriptus, puta posthumus est, negeturq̄ ex defuncto natus, sed si dicatur subiectus locū habet Carbonianū edictū, ut ff. eod. l. j. Datur impuberi cui quæstio mouetur gemina & status & bonor̄, differturq̄ post pubertatem. Si de statu tantum moueatur quæstio, ex Constitutionibus, nō ex edicto Carboniano in tempus pubertatis differtur, nisi forte illico eam terminari pupillo expediat, puta propter argumenta, quæ tūc pro pupillo sunt in promptu de facili peritura. Datur Carboniana ex testamento regulariter, ut contra tabulas, decernitur bonorum possessio casualiter quoq̄ ubi secundum tabulas, quin ab intestato competat nemo dubitat, ut ff. eod. l. iij. § j. Datur ergo causa cognita, & ita, si euidentis ratio faciat pro impubere. Sed & si ratio faciat uel modice pro puero. Denegabitur autem si euidentis ratio sit cōtra puerum: sicq̄ tunc cessabit Carbonianum edictū. sed & tunc cessabit cū filius exhæres scriptus est, hæresque: saluo casu de posthumo, quem superius posui. Notandum quia causæ sapius fit cum causa debet fieri, aut illico fieri, si expediat pupillo. quod utiq̄ faciendum est: ne quod fauore pupillorum sit proditum, ad eorum retorqueatur incōmodum. His autem opus est ut detur Carbonianum, ut sit impubes cui moueatur quæstio gemina. Est duplex bonorum possessio una ordinaria primū uel ex testamento unde liberi: quæ etiā exhæredato datur, ut si filius nō contra tabulas petit, sed ab intestato unde liberi: quia neget patris tabulas tales esse, ut secundū eas dari bonorum possessio possit, ut ff. eod. l. scriptus. Missus aut̄ in possessionem puer nec incōmoda sentiet: aletur interdū rebus alienis. hoc tamen ita, si natus sit ex matrimonio indubitato partu legitime custodito, ut C. eod. l. ult. Satius enim est pupillum alienis ali, quàm fame necari, ut ff. eo. l. sed & item & alias scilicet necessarias impensas, puta in studia puer diminuet, ut ff. eod. l. de bonis. Sed & illud cōmodum habebit puer missus in possessionē, quia post pubertatē possessionis munere fruetur: hoc ita si ante cauit, uel nunc uelit. Cæteræ si neq̄ cauit, neq̄ nūc cauere uelit, aufertur pupillo bonor̄ possessio, & dabitur aduersario satis offerenti, ut ff. eo. l. de bonis. § ult. Erit aut̄ puer in possessionē, aliàs solus, ut si cauit: aliàs, id est si non cauit cū alijs possidebit: hoc inquam ex ordine. Porro casualiter etiā si cauerit etiā cum alijs, puta cum fratribus possidebit, ut ff. eod. Sed quid si neuter satisfidet, curator constituetur qui
bona

bona administrabit : hocq; in casu in simul ambo possidebunt, ut ff. eod. l. sed & si. Item si satisfecit pupillus, hæc bonorum possessio ad res persequendas, & ad debita exigenda, non tamen ad possessionem adipiscendam proderit, ut ff. eo. l. penult. In summa illud notandum, quod licet fuerit hæc bonorum possessio decreta, nondum tamen fuit rerum possessio impuberi data : & interim impubes pubuerit, de eo quod à possessore petet, puero probatio incumbet, ut ff. eod. l. antepenult. Differt hæc bonorum possessio à cæteris, quia illæ ordinariæ sunt, hæc est extraordinaria. Item cæteræ sunt iuris, hæc est facti. Item, post tempus cedunt, ex quo petitor scierit defunctum : Carbonianum ex tempore ex quo controuersiam sibi fieri cognouit, ut ff. eo. l. iij. §. penult.

VNDE VIR ET VXOR. TIT. XIX.

Diximus de cæteris bonorum possessionibus, nunc audiamus de bonorum possessione unde uir & uxor, ut hæc bonorum possessio peti possit oportet ut matrimonium intercesserit uel de facto, uel de iure. Cæterum si iniustum fuerit, nec bonorum possessio peti nec aliquid capi poterit, ut ff. eod. l. sed & ut autem hæc bonorum possessio locum habeat oportet ut mortis tempore matrimonium constiterit, & uel nullum diuortium intercesserit, uel non iure. Tunc enim quantum ad successionem intelligitur durare matrimonium, ut ff. eo. licet mero iure inspecto non possumus negare esse diuortium, puta si liberta inuito patrono ab eo discesserit, ut ff. de repudijs. Datur autem bonorum possessio defuncti uiri uxori deficientibus ascendentibus, descendantibus, collateralibus : præterea fructus occupat, etiamsi in ciuitatibus quibuscumq; quibus ita sine successione obierit, ut C. de bonis uacantibus l. j. aliudq; collegium licitum fisco præfertur, ita tamen uxor uiro succedet, nisi mortuo marito infra annum nupserit, tunc enim uiro usq; ad gradum tertium cum suis consanguineis ex testamento uel ab intestato succedere poterit. Præterea marito mortuo locupletiori uxor superstes laborans inopia dote præstita cum liberis etiam succedet in quartam, si tres fuerint, uel pauciores : si plures uiriliter capient, liberis quoq; seruabit proprietatem, si fuerint, si non potietur etiam dominio, imputabiturq; legatum in talem portionem, ut authen. de exhiben. reis §. quoniam & ut liceat matri & auia §. quia uero lege : multo fortius succedet uxor uiro si non reliquerit uiro liberos, sed patrem matrem, sed nec hos, sed duntaxat consanguineos. In summa sciendum est, quod si in duobus imperialis liberalitatis socijs unus sine hærede decesserit, in id donatum non uxor, sed socius succedet, ut C. li. x. si liberalitatis Imperialis socius sine hærede decesserit.

DE REPUDIANDA BONORVM POSSESSIONE.

TIT. XX.

Vidimus de bonorum possessione admittenda, nunc loquamur de ea repudianda, & quidem possessionem is rite repudiat cui delata fuerit : licet non solus non omnis. Quippe filio delata in fraudem filij, pater non recte repudiat nec patri delata uiuente patre filius : nec pupillo delatam tutor ualet repudiare, licet acquirere. Porro ab eo tamen impubere, cui delata fuerit, recte repudiatur : uerum antequam sit admissa, sicut enim repudiata non potest aduocari, sic nec admissa ad instar hæreditatis potest repudiari : hoc ita, nisi iure ætatis quis admissam repudiet, repudiatam uero aduocet, eo saluo quoq; quod diximus supra,

Y

quia si quis primam bonorum possessionem sibi competentem repudiauerit, unde liberi, postea petere poterit, unde legitimi: & si unde legitimi, postea unde cognati.

DE COLLATIONIBVS. TIT. XXI.

EXposuimus supra qualiter succedatur iuræ prætorio, nunc uidendum est qualiter iure ciuili. Sed quia & illi qui succedunt iure prætorio, de quo dictum est, & illi qui succedunt iure ciuili, de quo dicendum, quandoq; conferunt de collationibus agamus, uel aliàs uidimus supra quemadmodum emancipati, quos ius ciuile non cognouit per prætorem uocantur cum suis, id est, uidimus qualiter honorentur, & quomodo successores efficiuntur, nunc uideamus qualiter conferendo grauentur: & inde occasione sumpta de omnibus collationibus dicamus. Aequum quippe fuit ut cum emancipati appetunt paterna ergo sibi, id est, iure ciuili non debita in medium conferant postea, ut ff. eo. l. j. §. j. Videamus itaq; quid sit collatio, unde dicatur, quis conferat, & quis non, cui, quæ olim conferebantur, & quæ hodie, quando, & qualiter fiat collatio, in qua successione, quo iure, & quæ sit pœna non conferendi. Collatio est ius quo res quondam hæreditaria, nunc non hæreditaria, fiet hæreditaria, id est, redigitur, incontinenti ut diuidatur. Dicta est collatio quasi in commune latio. Nam quod antea erat proprium adducitur in medium, id est, communi subijcitur. Conferunt emancipati suis, etiam non suis, nec emancipatis, sed his ultimis tantum profecticia, id est, quæ à patre eis obuenerant. Conferunt sui suis. Sanè emancipati non conferunt emancipatis, nec sui emancipatis. hoc iure ueteri sed hodie omnes liberi conferunt omnibus liberis, etiam adoptiui, ab hostibus reuersi: licet moriente parente, de cuius bonis agitur nihil habuerint, & ff. eodem l. j. §. j. Olim conferebantur ab emancipatis relicta, & omnia peculia: nisi castrensia, & quasi, dignitatis nomine pro filio à parente data: sed & adhuc pro unius filij dignitate debita à patre de communi detrahantur. Item quarta arrogato debita, si arrogatus uelit succedere cum fratribus, naturali patri erat conferenda. Item peculium castrense quod pater succedens filio habebat conferebatur, & quia mortuo filio desinit esse peculium, & quia non nunc acquiritur sed non admittitur, ut ff. eo. l. j. §. si is. Item sibi ex contractu debitum purè & sub conditione emancipatus ueteri iure debet conferre, sed & à se debitum sub conditione. Verum emancipato hoc casu filius debet cauere conferre pro ea parte, quam contulit existente conditione illum defendet. Item si forte propter inopiam cauere emancipatus non possit, non ab eo transferenda est possessio, sed sustinenda donec possit inuenire fideiussores: ut tamen de his quæ seruando non seruantur suo hæredi & distractio & actio detur, caueatq; suus emancipato se in medio collaturum, si postea ab emancipato fuerit cautum, ut ff. eo. l. ij. §. ult. Item emancipatus impuberi cui controuersiam facit, conferet: sed & ei cauere debet suus. quod si fuerit uictus, sibi collata, emancipato restituet, ut ff. eo. l. iij. §. ij. Illud notandum est, quod iure etiam ueteri emancipatus actionem furti licet conferebat, nō tamen actionem iniuriarum, ut ff. eo. l. ij. §. emancipatus. Hoc quoq; sciendum est, quod collationis stipulatio tunc committitur cum interpellatus cum aliquo spacio quo conferri potuit nō facit, quia boni uiri arbitratu collatio facienda est. Siue igitur in totum collatio facta est, siue in partem, tantum committitur stipulatio: & siue quis non cōferat, siue dolo fecit quo minus conferat, quanti ea res erit, in tantam pecuniam actione ex stipulatu, qui cauit condemnabitur ut ff. eo. l. si quis §. ult. Item illud sciendum est, quod si emancipatus dum liberat contu-

tit, &

It, & postea bonorum possessionem omiserit, si tantum cauit contra fratrem agentem ipso iure tutus erit, si dederit condicet, ut ff. eo. l. iij. Porro hodie non conferuntur: nisi ea quæ parentibus & filijs data filiorum morte parentum sint facta, id est, ea sola quæ quondam fuerunt paterna, ergo hæreditaria: modo sint filiorum, non hæreditaria, ergo relicta non conferuntur, nec peculia etiam profecticia conferuntur, sed quia sunt omnia aduenticia. Quando ergo sola ea quæ fuerunt parentum, id est, dotes & propter nuptias donationes abscesserunt à bonis dantium, etiam simplices donationes proprie conferuntur, id est, cum sint singulorum deducuntur in medium. Tunc tantum fit ab emancipato collatio, quoties is qui in potestate est interuentu emancipati affectus est aliquo in commodo. Cæterum si non est, collatio cessabit, puta si emancipatus patris iudicium iam meruit, nec quicquam amplius morte patris nascitur quã quod in eum uiuens pater contulit. Idem si de legatis paternis tantum accepit, quantum bonorum possessor contra tabulas occupat, tunc collatio cessabit, ut ff. eo. l. j. §. iij. Iubet prætor conferri ut rectè caueatur pignoribus, uel reis, uel subita diuisione: si enim conferenda diuidit, non expedit cauere: nisi aliquid sit in occulto, in quibus necessario facienda est cautio, sed & si emancipatus tantum suo hæredi remittit, quantum suus ex collatione debet habere, contulisse uideretur, item si nomen paterni debitoris delegauerit, uel quid de suo dederit, ut ff. eod. l. j. §. iubet. fit quoq; collatio compensatione, ut si filia cõiugata dotem constante matrimonio, ergo nondum reuersam sibi compenferet: & eatenus minus de hæreditate recipiat, ubi uir est soluendo. item actionis in bonorum cessione fit collatio, si uir sine uicio uxoris constante matrimonio fiat non soluendo, ut in authen. de æquali dot. §. illud quoq;. Fiebat olim collatio in successione ab intestato, & in successione ex testamento: ita demum si parens hoc dixit expressim uerum hodie etiam in successione ex testamento locum habet, siue testator iusserit ut fiat, siue non dixerit ne fiat. Tunc solum cessat ubi expressim dixit, ne fiat. Ex testamento cessat ita demum collatio, si pater hoc designauit expressim. hoc intelligo siue in ultima uoluntate, siue cum inter uiuos dixit. & ne unquam fieret, uel quid simile dixerit, & in ea uoluntate decesserit. fit autem in authentica collatio dotis, & aliorum datorum: & hoc ita, si illa data extant, uel cū sint consumpta sed dolo malo, perinde habentur ac si extarent. Dotis inquit & aliorum datorum. Ergo omnium. Nam cum authentica dicat indistinctè & aliorum: neque enim cum authentica distinguitur per aliam authenticam, stabitur huic authenticæ. Diciturq; omnia data à parente debere conferri. Nam cum dos, quæ ab initio exiuit de bonis, conferatur, cur non & donatio simplex, quæ demum post mortem exijt, debet conferri etiam datorum simplicium. itaq; in collatione tria iura possunt notari. Vetustissimum, quo donatio simplex non conferebatur, ubi testator id expressim dixit: uetustius, ut C. eo. l. penult. quo & in alio casu conferebatur, id est, si ex alia parte dos uel donatio foret. Nouissimū quo omnia data, ergo & simpliciter donata sunt (ut uerissime reor) conferenda. nec obloquitur hæc donata non reuocata nomen relictorum obtinere, quia non potest inferri sint relicta quæ utiq; non sunt conferenda. quippe distinguitur donatio simplex à parente in filium collata, silencio duntaxat si tradita, id est, non reuocata: quo casu licet uim relicti obtineat cõfertur, nec hoc relictum est, licet uim eius habet: an expressim fuerit in testamento confirmata. quo casu quia uerè relictum est, uel fideicommissum, non confertur. Data autem à parente siue donata filio conferuntur: sed ita demum, siue donata fuerint filio uelut extraneo, siue cogitando de ultimo arbitrio. Hæc enim licet in bonis parentis fuerunt ante testatoris mortem, & cum moritur post mortem fient filij, cui data sunt. Confir-

mantur hæ duæ donationes. Sanè ubi pater donat filio in potestate constituto uel ubi filio in potestate uel in peculium conferendo : illa inquam donatio quia non est proprie donatio, non confirmatur: ergo non confertur, sed æqualiter ut res paterna. Nec obstat quo minus conferatur donatio simplex collata in filium uelut in extraneum, siue conferendo in eum ultimum iudicium : quia post mortem filij efficitur. Nempe aliàs non confertur, nisi conferentis foret. Sanè filius cui simpliciter donatur (ut dictum est) olim siue uellet etiam in hæreditate parentis succedere, siue uellet abstinere, id omne quod à patre sibi donatum fuerat, poterat præcipere : imò melius dixerim retinere, si tamen alter filius debitum haberet bonorum subsidium, ut C. famil. erciscun. l. filia, tunc in iudicio fam. erciscun. hoc totum percipiebat. Si uero alter filius uel nihil haberet, uel non integrum bonorum subsidium, ei cui inofficiose donatum fuerat famil. ercisc. iudicio. detrahendum, ut etiam alter habeat legitimum debitum subsidium bonorum, ut C. de inofficio. donat. l. pater. Licet enim dictum est donata filio in potestate constituto, siue ut extraneo, siue cogitando de ultimo arbitrio, morte confirmantur, id est, filij efficiuntur : tamen & quia ante mortem, & cum parente mortuo in defuncti bonis inueniuntur, ergo hæreditaria sunt, id est, in iudicium familiae erciscun. deducuntur : sed præcipiuntur, aliàs in totum, ut alter filius habeat debitum bonorum subsidium : aliàs cum diminutione, ut alter filius illud non habeat. Nec obstat quod dicitur talem ratihabitionem retro trahi, ut non deducatur in familiae erciscundæ iudicium, non enim trahitur quoad dominium, quia id fieri non potest, sed duntaxat quoad causam fructuum. Nam & si pater miles uelit, & dicat, ut id quod donat filio, quem habet in potestate, statim fiat suum, nihil agitur quo ad præsentem statum, deduciturq; in familiae erciscundæ iudicium. Ita demum fit suum, si uel expressim confirmauit, uel non reuocauit : sicq; utpote suum proprium factum filius, cui donatum fuit, si uelit parenti qui sibi donauit succedere, poterit & debet etiam illud conferre in medium. Quamquam dico & dixi, quia si uoluerit ab hæreditate abstinere, quidquid sibi à patre donatum est poterit retinere. Sed nec obloquitur quod dicitur filio donatum uelut extraneo, etiam in iudicium fam. erciscun. posse deduci : & postea utpote mortis confirmatione filij illius effici debere, ab eo tamen, si uelit succedere, conferri. Nempe licet pater donat filio in potestate sua constituto uelut extraneo, id est, bene merito, non tamen donat filio emancipato : illico enim fieret suum nec ueniret in fam. erciscundæ iudicium diuidendum, uel præcipiendum. Verù ab emancipato hoc quoq; suis conferendum est, cum etiam suo id conferatur sicut est superius sæpissime dictum, porro quod donatum est extraneo prorsus, id est, non suo : siue succedat alicui cum eius filijs, siue cum alijs extraneis, profecto ille donatarius cohæredibus conferre non cogitur. fit collatio fam. ercisc. iudicio uel conditione ex lege, uel iudicis officio. Poena non conferentium filiorum donationes propter nuptias, dotes, donationes simplices, ea est, ut eis non cõferentibus actiones hæreditariæ debeant denegari ut C. eo. l. posthumo. l. si.

DE TESTAMENTO MILITIS. TIT. XXII.

DISSERVIMVS superius de successionibus prætoris, nunc audiamus ciuiles, & de illis disputemus. & quia iure ciuili succeditur ex testamento, & ab intestato successio quàm testamentaria dignior est, de illa primum audiamus. Et quia successio testamentaria disponitur in testamentis, de testamentis loquamur. Et quia testamentum fiunt duobus mo-

bus modis, singulari iure, militari, & communi iure paganorum: constatq; quia testamenta militum sunt digniora, de testamento militis dicamus. Videamus itaq; unde miles dicatur, quomodo testamentum militare conficiatur, quæ iura singularia sortiatur, quæ communia, quo modo deficiat ratione personæ, rei, causæ, temporis. Miles à malo dictus est, quia coercet homines à malo, uel à multitudine, uel à numero mille uel à milicia, id est, duricia, quam duriciam pro nobis sustinent. Testamentum militis sola & simplici militis uoluntate perficitur, ut ff. eodem l. j. §. miles. Sed distinguitur utrum sint in milicia, uel in expeditione, an in suis ædibus. Si sunt in sua domo uel alibi iure cōmuni poterunt testari. Sed & cum in castris agit militariter duobus modis testatur. Ecce in bona ualitudine positus uel communem numerum testium & inter eos patrem poterit adhibere. Nec ullorum magis intererit, quàm militum contrarium non admittit; alioquin non difficulter homines existerent post mortem militis, qui adfirmarent se audisse dicentem militem sermonibus blandis, RELINQVO HVIC BONA MEA, & per hoc iudicia uera subuerterentur. quod ne fiat, cum incolomis est in castris, necesse habet testari conuocatis ad hoc hominibus. ergo ad minus duobus, ut Insti. eodem. Porro in prelio constitutus lanceaq; forte transfusus, adeo ut uitæ sortem derelinquat, quomodolibet testatus in puluere uel in uagina mucronis, uel in margine, clypeo rutilante sanguine literis, notisue, & nullo teste conuocato ritè dicitur testatus. Hoc tamen ita, si infra uoluntatem illam non mutatam obijt. Et ita si constat quod scriptura qualis qualis fuerit defuncti militis, uel si in dubium deducatur iure communi, id est, per duos duasue testes militis fuisse probentur. Ei soli militi permittitur militariter testari, qui militat. Nam extra castra si agit in uillis, in balneis, in rusticorum domibus, in ædibus proprijs, non nisi iure communi testabitur, ut C. eo. l. penult. Iam non ei soli qui iam electus est, sed in numeros relatus est: nec de fide rupta sacramento militari damnatus est, testari permittitur singulari iure: secus si de delicto leuiori, id est, militari duntaxat fuerit condemnatus, ut ff. eodem l. ex militari delicto & l. antepenult. & C. eodem l. & militibus. Sortitur iura singularia multa. Ecce enim sine legitimo numero testari potest. Et (ut dictum est) inter testes pater erit testis filio si militauerit testanti & filius patri, ut in Insti. de testamen. Item ad tempus potest instituere & extraneo impuberi substituere, etiam postquam hæres fuerit, ut C. eodem in testamentis. Et quoq; pupillariter, id est, directò, non tamen uulgariter substituere. pro parte quoq; ab initio testari potest, sed communi iure in parte & in re una, as continetur: ne paganus decedat pro parte testatus, & pro parte intestatus, ut Insti. de hære. insti. Sanè aliquando in militis testamento facta institutio, quanquam militum testamenta uinculis iuris communis non subijciantur, etiam communi iure distinguitur. Nam si paterfam. miles filiam ex duabus uncijis, uxorem ex uncia scripserit hæredem: nec de residuis uncijis quicquam significauerit, in tres partes diuisisse eum hæreditatem apparet, ut duas habeat filia quæ sextantem accepit, tertiam uxor quæ ex uncia hæres est instituta, ut C. eodem l. quanquam. Item silentium militis iure testantis singulari scientis se habere liberos, pro exhæredatione habetur, ut matris, aui materni. Insti. de exhære. libero §. ult. & C. eodem l. sicut. Item priuilegiata testatio militis non defalcatur, non per querelam expugnatur, non per contra tabulas subuertitur. Item si miles iure communi coeperit testari, non tamen priuilegio renunciauit, poterit adhuc militariter testari. Item si miles ante militiam fecit testamentum, & miles factus, & in expeditione agens, resignauit illud, & quædam adiecit, uel detraxit: uel aliàs manifesta est militis uoluntas hoc ualere

uolentis, ualebit testamentum primum quasi ex noua militis uoluntate. Porro non miles id non posset, sed ab initio necesse haberet ordiri, siquid uellet mutare, uel addere; sed obscure dictum potest declarare, ut ff. de testamen. Deniq; militis capituli diminutione non mutatur testamentum: licet pagani, ut in Institut. eodem. Item muti & surdi milites, non literati, quandiu militant: etiam si nec à Cæsere impetrauerint, testari possunt. Verum non milites uix permittuntur testari nisi fuerint uel literati, uel à principe impetrauerint, ut Institut. eodem, ut ff. de testament. l. surdus & l. obsides. Item iure singulari à milite minore annis xx. directò inutiliter relicta libertas, fauore militis etiam olim intelligebatur fideicommissaria. ut C. eod. si Rufinus. Item si miles non per errorem dixerit, FORTVNATO LIBERTO MEO, DO, LEGO, id est, seruum suum sciens dixerit: sic & animum dandæ libertatis habuerit, illi equidem & directa libertas competit, & legatum dabitur: ex pagani testamento fiet numerum, ut C. eod. l. ex his. Item miles ita instituere potest, QVOAD VIVIT TITIVS SEI HABERES ESTO, ut ff. eodem l. miles. Iura communia hæc recipit miles: in hostium potestate positus nec iure militari testari potest, ut ff. eodem l. facere. Item miles bonorum possessionem ultra tempora ex edicto determinata, petere non potest: quia generalis est ista determinatio, ut ff. eodem in fraudem l. dotalem. Item testamentum militis ignominiose dimissi statim desinit ualere, ut ff. eodem testamenta. Item turpem personam miles instituere non potest, ut ff. eod. l. miles §. ij. Deficit testamentum militis ratione personæ militis testantis, ut si sit fide rupta damnatus: ratione hæredis instituti ut personæ turpis, ratione rei, ut fundi dotalis legati. Ratione causæ, ut si captatoriè institut. Nempe nec in testamento militis captatoriæ institutiones ualent, ut ff. de hæred. institut. l. captatorias, & C. eodem captatorias. Deficit ratione temporis, ut si militari testamento iure singulari facto reuersus miles, etiam infra annum honestè decessit, ut C. eodem ex testamento, & Institut. eodem. Item notandum est, quod filius factus miles (sicut & paterfam. factus) utroq; iure poterit in castrensibus testari. Item miles non potest tutorem dare nepotibus recasuris in potestatem sui patris. Item ad honorem militis etiam unius pœna fit metus multorum ut cæteri milites terreantur. Militem se passum uenundari cum participio pretij capite detruncari Menander statuit, ut ff. de pœnis l. quædam.

QVI TESTAMENTA FACERE POSSVNT, VEL NON
possunt. TIT. XXII.

DIximus supra de testamentis quæ fiunt iure singulari, nunc dicamus de testamentis conficiendis iure communi. Sed quia in testamentis condendis habetur delectus & instituendum, & institutorum, siue instituendorum: prius est instituere quàm institui, audiamus qui testamenta facere non possunt: & sic per consequentiam sciemus qui facere possunt. Quidam prohibentur testari ratione ætatis: etiam si sint patres familiâs, ut impuberes. Porro fauore testamentorum etiam pridie quàm impleant duodecimum annum foemina, quartumdecimum mares: multo magis die ultima & ea nondum impleta, testari ritè possunt, ut ff. eodem qua. Alij prohibentur propter infamiam quos leges iubent esse improbos, intestabilesq; ut lege Iulia repetundarum de crimine famosi condemnati. Sed & hi, quibus aqua & igni est interdictum. prohibentur testari deportati, captiui, obsides, prodigi, de statu pagani incerti, plus quàm hæretici, baptisma-

baptismatis iteratores, apostatae. Alij prohibentur propter conditionem ut serui, etiam si decesserint in ea uoluntate facti liberi: filij quoque familiâs de rebus non castrensibus uel quasi. Sanè de castrensibus possunt testari, & iure communi, & iure singulari: sed duntaxat quandiu sunt in expeditione, de rebus quasi castrensibus testantur, alij filij familiâs tamen iure communi, ut clerici, silenciarij, aduocati. Sanè infirmi corpore, sani mente, manci, eunuchi, spadones, possunt testari, ut C. eodem eunuchi, ff. eo. qui manus. Item muti & surdi non milites, siue literati sunt, siue à Cæsare aliâs impetrauerunt. furiosi quoque possunt interuallis dilucidis, ut C. eodem furiosum. Distinguuntur autem muti uicia & surdi sint discreti, an contracta. Si sunt contracta & per naturam nihil rectè agunt: si sint contracta per casum, si literas norunt. Si quis surdus est natura, sed loquitur, elogium conficiet. Si uero surdus sit tantum casu, de eo non est dubium quin possit testari. Porro si audit, sed non loquitur: siue id contingit natura, siue casu, si nouit scribere poterit testari, ut C. eodem l. antepenult. Cæci autem casu uel natura ita testantur præsentibus vij. testibus & tabulario, id est, quolibet scriptore etiam seruo, ut ff. eodem. l. seruus. tamen debent exponere uoluntatem & plenè & legitime, uel nolint uel non possint, cuiuslibet possunt credere uoluntatem suam scribendam: & in eodem loco collatis testibus, cartula à quocumque coram testatore & testibus legatur, ut ubi tenor cartulae omnibus innotuerit, testator profiteatur se elogium agnoscere suum, & postea etiam subscriptio & signator sequatur vij. testium, sequaturque octaua tabularum subscriptio. Ergo in testamento cæci multa sunt specialia. primum est, quia licet sit nuncupatiuum, non tamen ualeat sine scriptura. Est aliud speciale quia subscriptione opus est. Est & tertium, quia licet sit ubicumque per scripturam nihil ualebit, nisi testibus innotuerit.

DE TESTAMENTIS, ET QUEMADMODVM TESTAMENTA
ordinentur. TIT. XXIII.

SVprà audiuimus de testamentis quæ fiunt iure singulari, nunc de testamentis conficiendis iure communi. Vel aliâs, audiuimus suprà de testantibus, nunc de ipsis testamentis, & quemadmodum testamēta ordinantur. Videamus itaque quid sit testamentū, unde dicatur, quibus, & quot uerbis conficiatur, quæ sint genera testandi, quales testes, & quot exigantur hodie in testamēto, et quot erant olim, & qualiter testamentū omne cōficiatur, & qualiter in irritū deducatur. Testamentū est uoluntatis nostræ sententiā iusta, de eo quod quis post mortem suā de bonis suis fieri uelit, De eo, id est, uniuerso patrimonio: ut excludatur singulare relictū. Nempe & ubi quis quē instituit, ex parte, uel ex re certa: nec reliquum alicui assignauit, nec aliud disponere destinauit, totū capiet institutus. in parte enim cōtinetur & as. Dicitū est testamentū quandoque quinque uerbis, ut his. ESTO MIHI HAERES LVCIVS TITIVS, quandoque quatuor ex his, quandoque tribus, quandoque duobus, quandoque uno tantum, ut si dixerit testator, ESTO, ut ff. de hæred. instituen. ita tamen ualebit adeo compendiosè confectum testamentum, nisi constiterit testatorem plura disponere uoluisse, ut ff. eod. l. si is. fuerunt olim tria genera testamentorum unum pacificum, quod calatis comicijs dicebatur, secundum bellicum quod procinctum uocabatur: hæc duo prorsus etiam pridem abierunt. Accessit postea aliud genus, quod dicebatur per æs & libram: quia fiebat per imaginariam uenditionem, quinque testibus, & libripende, ciuibus Romanis præsentibus: eo quoque præsentem, qui emptor erat, factū hoc diu-

tius permansit, at uero & partim hoc in usu esse desijt. Porro, sicut olim erant tria genera, sic hodie ius testandi per scripturam tripertitum est quodammodo. Quippe exigitur septem testium præsencia, quod ius civile uetustissimum quod ammodo exigebat, in eo genere testandi quod fiebat per æs & libram. Subscriptiones adhibentur ex constitutionibus, signacula imprimuntur ex edicto Prætoris septem testes exiguntur in testamento conficiendo. Excipitur testamentum militis quod ualet duobus testibus conuocatis: quinimo nullo teste adhibito, multo fortius uel uno, ut superius expositum est. Excipitur quoque testamentum eius cui à principe citra regulas iuris testari permittitur, ut C. eodem l. si nō Excipitur quoque testamentum eius, qui apud principem testatus est, vñ imò plurius obtinet uicem testium, ut C. eodem l. omnium. Excipitur testamentum rustici, ubi septem testes haberi non possunt, sed sufficiunt quinque. Sed & tunc, etiam si omnes literati non sint, licet scientibus literas pro ignorantibus scribere hocque in casu oportet illis etiam scriptam uoluntatem innotuisse. Iuratiq; testes hoc post mortem testatoris deponere debent, ut C. eodem l. ult. Exiguntur autem hi soli, cum quibus est passiuæ significatione testamenti factio: non tamen hi omnes, quia non impuberes, non mutus, non surdus, non intestabilis, non hæres, non testatoris filius (quippe reprobatur domesticum testimonium) non mulier, non hermaphroditus, non furiosus: nisi sit dilucidis interuallis, non seruus. Sanè cum adhibitus quis est, si liber omnium opinione credebatur, testamentum non periclitatur, ut Institut. eod. ergo opus est ut testes sint ciues Romani, puberes, mares: non detenti inuiti, ad quod uenerint certiorati: rogati, non fortuiti, ut ff. eodem l. hæredes. Porro qui testamentum scripsit testis esse poterit, ut ff. eodem l. domicius. legatarius quoque & fideicommissarius, ut Insti. eodem Tutor quoque datus testamento, ut ff. eod. l. qui testamento. Conficitur testamentum duobus modis, per scripturam, & per nuncupationem: & certè si quis uelit nuncupatiuè testari, sufficit testatori coram septem testibus legitimam suam declarare uoluntatem si tamen instituat, nec cæcus sit. Nempe institutio caput & fundamentum est testamenti. ergo si sunt omitti nullum est testamentum. Si legitima processit institutio ratum erit testamentum fidei ratione: sed si instituit extraneum & præterijt filium, id est, nec nominatim instituit nec exhæredauit. Olim testamentum per bonorum possessionem contra tabulas subuertebatur, sed hodie ipso iure: quantum ad extranei institutionem, sed ceteris permanet firmum si tamen sit legitime uallatum: ita tamen excusatur institutor, si filius natus uel nasciturus uelit ab intestato hæreditatem auocare, ut ff. de iniusto test. l. filio. In testamento per scripturam similiter in prædicto modo facto exiguntur instituti, & septem testes qui fuerant acciti, nullo contrario actu interueniente subnotent testamentum, suo uel alieno anulo habente characterem præterea subscribere debet quis cuius testamentum signauerit, ut ff. eodem l. penult. Nec in hoc testamento, licet secus sit in nuncupatiuo, regulariter exigitur ut testibus innotescat defuncti iudiciū. Sanè & sine omni subscriptione testium rectè procedit, si parens literas doctus manu propria non singuauerit, sed literarum consequentia declarat omnia, ut authen. de testamentis imperfectis. Porro inter nō liberos subscriptionibus opus est, & testatoris & testiū, sed inter liberos licet in prædicto casu nō exigatur subscriptio ulla nominis, tamē hæredis à testatore uel ab alio testatoris uice necessariò faciēda est inscriptio, ut auth. constit. ij. in coll. viij. Quod aut dixi inter liberos in præfato casu nulla subscriptione opus fore, ita oportet intelligi: si parēs perfectum faciat testamentū. Nam imperfectū parētis inter quales quales liberos testamentū per scripturā conditum, ita demū ualebit

trahitur si aliquid fuerit uel à parente uel à liberis subscriptum, ut authen. de triente & semisse. Quod ergo dicitur aliàs uoluntatem defuncti parentis qualem qualem inter liberos ratam esse, de nuncupatiua oportet intelligi, deq; legitima prima. Nam si uoluntatem perfectam inter extraneos interpolatam alia uoluntate uelit infringere, quæ non sit perfecta, non poterit aliter: nisi in priore perfecta non fuerunt scripti, hæredes, qui ab intestato ueniunt, inq; tali parentis de structoria uoluntate quinq; iurati testes esse debent, ut C. eodem l. hac. Porro inter liberos perfectum testamentum non aliàs infringitur uoluntate alia, nisi pater septem testibus declaret nolle se tale testamentum ualere, & aliam præterea condant uoluntatem perfectam, ut authen. de testamentis imperfectis. Ergo testamentum inter liberos, non testamento imperfecto: nec si dixerit se nolle ualere primam, etiam inter acta rumpitur: nisi etiam dixerit coram septem testibus se nolle ualere priorem uoluntatem, & aliam condidit perfectam. aliàs autem qualem qualem parentis uoluntatem inquit esse ratam, siue ipse parens qualem qualem uoluntatem uoluit facere: siue destinauit facere perfectam, sed non ualuit consummare. Quod ergo dicitur ubi quis proposuit perfecte testari, nec perfecit, nihil agi, nec iure testamenti: licet uoluit, quia non potuit: nec iure codicilli, licet potuit, quia noluit. hoc obtinet inter liberos. Infirmatur ergo testamentum quandoq; contrario perfecto, sed & imperfecto, ut superius expositum est. Irritum quoq; dicitur si testator testamentum cancellauerit, uel saltem limum inciderit, ut C. eodem l. penult. Solo autem eo quod dixit se nolle prius ualere testamentum, non infirmatur ipsum primum testamentum: nisi præterea id dixerit, uel coram tribus testibus, uel inter acta, & tertio loco postea transiuit decennium ante testatoris obitum, ut C. eodem sancimus. Infirmatur quoq; pagani testamentum si testator capite minuatur postea, uel si adoptauerit aliquem per Imperatorem. Ab initio est infirmum uel nullum, si uel is qui testatus est institui non poterat, uel si neminem instituit, uel aliquem instituit: sed filium naturalem, uel posthumum præterierit, uel si alia solennia desint.

DE HAEREDIBVS INSTITVENDIS, ET QVAE PERSONÆ INSTITUI NON POSSUNT,

TIT. XXIII.

AVdiuimus supra de his qui instituunt, nunc dicamus de his qui instituuntur, uel aliter: audiuius supra de testamento, quod est quiddam totum integrum, nunc audiamus de eius partibus. & quia supra tractauimus de prima parte, id est, de instituentibus, adnectamus de hæredibus instituendis, & quæ personæ hæredes institui possunt. Videamus itaq; quid sit hæredem instituere unde dictum sit institutum, quibus uerbis fiat institutio, & quando institutio sit faciendâ. Qui non possunt institui, & qui possunt institui, & qualiter institutio sit faciendâ, & quantum capiat institutus, qualiter institutus conueniatur, & experiatur. Hæredem instituere nihil aliud est, quàm aliquem sibi hæredem statuere. Est autem dictum instituere, quasi intus, id est, in locum suum quem statuere. Hoc enim agit qui instituit, ut institutus loco suo post mortem suam dominus sit bonorum suorum: fitq; institutio duntaxat in testamento. quippe hæreditas aliàs, nec dari, nec adimi potest iure directo, ut C. de testament. & C. de pact. con. l. hæreditas. Fit autem institutio duntaxat etiã uerbis imperatiuis, ut ESTO MIHI. uerbis inflexis, ut si dicatur, TITIVS SIT, uel HAERES ERIT. uel directis ita, MANDO, VOLO, VT TITIVS HABEAT HAEREDITATEM MEAM, uel bonâ

ut C. de testament. l. quoniam, ut fiat hæres. sed & his uerbis Titius hæreditatis meæ esto dominus recte institutio fit, ut ff. eod. his uerbis fieri debet institutio ante omnia quia institutio initium, caput & fundamentum est testamenti: uerum etiam si fiat post exheredationem non oberit, ut ff. eo. l. j. Sunt qui à nullo institui possunt deportati qui dicuntur peregrini, ut C. eo. Hæretici, baptismatis iteratores, collegia illicita, incertæ personæ. Ex ordine institui possunt cæteri, alij cum delectu, alij sine delectu. Cum delectu, ut mulieres infra annum nubentes à cognatis usq; ad gradum tertium. Spurij nati ex concubina licita liberis sibi legitimis existentibus in unciam. Ex damnato incestoq; coitu geniti, licet ab alijs à patre tamen matreq; etiam nec ex modico possunt institui. Item de illis liberis, qui parentem captiuum redimere, furiosum exhibere, & curare neglexerint. Cæteri sine delectu, seruus alienus, hæreditarius, captiuus, captiui seruus, communis seruus: ita tamen, si cum eorum domino sit in passiuâ significatione factio testamenti, dominus dixerit, ESTO HAERES CVM FVERIS LIBER: adiectione habita pro nulla liber erit, sicut & institutus hæres à pagano. Sanè ad tempus sublato tempore in perpetuum hæres erit, sanè si purè hæres institutus fuerit, & libertatem sub conditione accepit, occasione libertatis etiam hæreditas in euentum conditionis differtur, ut ff. eo. l. seruus, & l. Trebaci. liber quoq; institui potest, paterfam, filiusfamiliâs, mutus, surdus, furiosus, prodigus. Est enim cum his factio testamenti passiuè, licet nò actiuè. Priuatus, miles, honoratus, laicus, clericus, monachus, ciuitas, Impator, Imperatrix, fiscus, ecclesia, locus alius uenerabilis: sed & incertæ personæ instituunt hæredes diuini numinis intuitu ut captiui, pauperes, ut C. de episcop. Aliâs institutus hæres certus esse debet designatus proprio nomine, uel aliâs indubitabili significatione, ut ff. eo. l. quoties §. si quis. Porro si scripsit aliū quā uoluit testator, nec scriptus erit hæres, quia uoluntate deficitur: nec alius quia non est scriptus, ut ff. eodem l. quoties. Sanè etiam quædam incerto potest institutio fieri. ita, TITIVS ET SEIUS VTER EORVM VIVET, HAERES ESTO, si uterq; uiuat ambos hæredes esse, altero mortuo eum qui supererit hæredem fore, quia tacita substitutio inesse uidetur institutioni, ut ff. eo. l. Titius & l. quia. Sanè si quis uelut frater instituatur, qui nò est frater, institutio cassatur. Fit institutio purè, & sub conditione, & non alieno arbitrio. Distinguitur tamen conferatur expressa uoluntas in extraneum quo casu nihil agitur, quia captatoria est: an in institutū, ut si dicat, ESTO HAERES SI VOLVERIS, quo casu ualet institutio, habetq; hæc constitutio conditionis effectum in necessario, in uoluntario hærede superuacua est: cum etiam si non fuerit addita, inuitus non efficitur hæres, ut ff. de condit. institu. l. uerba. Porro in contractibus contra est, quo casu uoluntas expressa collata in alterum non in alium, id est, tertium utilis est. Est autem captatoria institutio quæ confertur in uoluntatem expressam tertie personæ, & in futurum, ut ista, ESTO HAERES SI TITIVS VOLVERIT. & nil ualet, ut ff. eodem l. captatorias. Verum si uoluntas expressa uelata uè conferatur in pretium ualet, ut si dicatur, ESTO HAERES, SI TITIVS VOLVIT ASCENDIT, ut ff. eod. l. illæ. Item institutio continens impossibilem conditionem ualet, sed contractus nullus est, ut ff. de condit. institu. l. j. & l. condiciones, ut ff. de act. non solum. Capit autem institutus eatenus, si unus fuerit solus: omnia capiet simpliciter institutus ex asse, & ex parte, ex re quoq; certa: si plures fuerunt instituti ex æquis partibus æquas habebunt. Quid ergo si quis fuerit institutus ex semisse, uel ex alia parte, & postea testator dixerit, & tu: alius hæres quidquid erit relictu habebit. Item si ex reliquo, si quid sit reliquū, si nihil erit reliquum nihil habebit. item si totū sit reliquum, totū substitutus capit. Quid quoq; erit, si testator dixit, ESTO

HAERES

HAERES, TITIVS EX BESSE TV PANPHILVS EX QVATVOR VN-
 CIS, & tu, SEIVS HAERES ESTO. certè ultimus tantum habebit, quantum
 duo priores. Quid ergo erit si ultra allem institutiones processerint: puta sic,
 TITIVS ESTO HAERES EX SEMISSE, TV PANPHILVS EX QVATV-
 OR VNCCIIS, TV SEIVS EX ALIIS QVATVOR, ET TV MEIVS HAE-
 RES ESTO: certè habebit Meuius quicquid est usq; ad dipondium. Quid quo-
 que si expleto dipondio in primis personis, postea qui institutus sit simpliciter,
 idem est quod in asse simplici. Institutus autem haeres pro parte pro qua institu-
 tus, & conuenietur, & experietur ex ordine. nempe de seruitute, iureq; de ipso
 singuli in solidum experientur. Item liberi patroni de operis aequaliter agent,
 etiã dispariter instituti, ut ff. de operis l. ut iusiurandi ex rebus certis alio institu-
 to, siue simpliciter, siue ex parte: uelut legatarijs nec conueniet, nec experietur.

DE INSTITVTIONIBVS, VEL SVBSTITVTIONIBVS
 seu restitutionibus sub conditione factis.

TIT XXV.

AVdiuimus supra de haeredibus instituendis & generaliter, sic de institutio-
 nibus: nunc dicamus de institutionibus in specie, id est, si fiant sub condi-
 tione, deq; substitutionibus & restitutionibus factis similiter adnectamus. Vide
 amus itaq; quae sit uarietas institutionum liberorum, & dicamus quam uarie &
 differenter principes interpretantur. In his omnibus fit institutio pure, fit in di-
 em, uel aliã ad tempus. quo quidem casu diei & praetoris uicio sublato, & pure
 & perpetuo institutus erit haeres. Sanè ita institutus quis cum capere poterit rite
 instituitur. Sub conditione instituitur quis aliã impossibili, uel probrosa, iurite
 contraria: aliã sub possibili. Sub impossibili institutus consistente in faciendo
 quasi pure institutus quis haeres habebitur, ut ff. de haeredib. insti. l. seruus. Item
 aliã institutus quis sub quacuncq; impossibili conditione, ut si monumentum
 mirae pulchritudinis & magnitudinis triduo fecerit haereditatem tunc accipiet.
 Verum imperio testatoris non improbabitur, imò de rato cum poterit cauere
 debeat. Nam & ubi quid cui sub iusiurandi conditione relinquitur, licet ei iu-
 ratio remittatur, non tamen imposita datio, uel actio ei remittitur, ut ff. eo. quae
 sub. hoc ita, nisi alius in faciendo praueuerit. Nam & sicui haereditas relicta fue-
 rit ita, si Stichum manumisit: uel forte legatum ei fuerit in praedictum modum,
 & Stichus fuerit mortuus, uel manumisus uiuente testatore, nihil enim imputa-
 bitur, imò habebit & haereditatem & legatum: non enim uidetur defectus condi-
 tione, sed non potuit parere conditioni. Impleta est enim uoluntas defuncti si
 potest impleri, ut ff. eo. quae sub §. penult. Item nec haeres occisi, etiamsi non uin-
 dicauerit, ut C. quibus ut indignis l. sororem: sed nec mater praueuenta, quae
 non petijt tutorem: nisi frustratorie id egerit, ab haereditate impuberis filij mor-
 tui repellitur, uel excluditur, ut ff. ad Trebell. l. j. Amplius non tantum per ali-
 um praueuentem impleta conditio proderit ei, qui implere debuerit, sed &
 impleta in alium modum: puta mater instituit filium, si fuisset emancipatus: im-
 pleta censetur, si patris morte naturali uel ciuili a potestate fuerit liberatus,
 ut C. eodem l. si mater. Idem in conuerso casu, ut ff. ad Trebell. l. mulier ij.
 Item si quis ex contractu aliquo nominato seruum suum alicui tradidit, legemq;
 dixit ut acceptum manumittat, & si non fecerit poenam praebet: acceptore eti-
 am cessante manumittere per constitutionem impletur conditio, celebraturq; ma-
 numissio, sicq; poenae cessat exactio, ut C. si mancipium l. ea. Sub possibili condi-

tione institutus quicumq; parere debet. Cæterum hæres non fieret, etiã si fuerit filius in potestate constitutus. Quippe filiorum alij dicuntur sui, alij sunt extranei, id est, emancipati, alij nec sui, nec emancipati. Et conditionum ad utrumlibet se habentium, alia est potestatiua, alia casualis, alia mixta, ut C. de seruis necessaria. l. ult. & C. de caduc. toll. Et certe filius in potestate constitutus, non debet à patre institui sub conditione: nisi potestatiua, cui si paruerit hæreditatem habebit: si non, repellitur, deducta relicta legitima ab hæreditate paterna. Porro sub conditione casuali, uel mixta institutus à patre, filius qui est in eius potestate, & si non paruerit cum non potuerit, non ideo minus hæreditatem habebit: alius autem sic institutus prorsus extraneus, omnis filius emancipatus, nec suus nec emancipatus, ita demum hæreditatem habebit, si paruerit conditioni, uel per filium Anthylli in cuius persona fuerat impleta conditio steterit, ergo per contrarium si per cuius uicium malumue interitum, qui implere debuerat, steterit, hæreditate carebit, ut C. eo. l. j. prædicta omnia quæ de institutionibus, ut ita dixerim, primis exposuimus, intelligi debent & de secundis substitutionibus & de restitutionibus. Interpretantur principes institutionibus, substitutionibus restitutionibus, conditionem defecisse, quæ reuera extitit: puta si quis fuerit rogatus si dedisset, uel sine testamento, uel sine liberis, interpretantur inesse, quæ non erat. Ut si quis rogatus sit restituere cum decessisset, si liberos tamen habuit non artabitur: licet illa conditio expressim inserta non fuerit, tacite enim inest, nempe non est uerisimile patrem (si de nepote cogitasset) eum taliter substituisse uel rogasse, ut C. eodem generaliter. Nam & aliàs principes nostri interpretantur institutionem factam esse, quæ facta non fuerat, ut C. de inoff. test. l. si mater: & non esse factam, quæ re ipsa præcesserat, ut C. de hæred. insti. l. si pater. Item notandum, quod si quis fuit institutus, si decem Titio dederit, & per acceptorem steterit, uel si fuerit institutus si in municipio statuas posuit, & per municipes steterit, non minus hæres erit: paruisse enim uidetur, ut ff. eod. l. si ita, & ff. de condit. & demon. l. si Titius. Item notandum quod si quis fuerit institutus sub casuali, uel mixta: puta, si ille consul factus fuerit, uel si nauis uenerit, hæreditas obtinebitur: siue ante mortem, siue cum morietur testator, siue post mortem illam oportet quod impleta fuerit conditio, ut C. eo. sancimus, & ff. de demonstrat. l. iij. Si uero potestatiua fuerit conditio, post mortem illam oportet impleri, & ab eo, qui scierit eam sibi fuisse impositam, non enim uidetur obtemperasse uoluntati, qui facto obtemperauit, ut ff. de demonstra. l. iij. Item sciendum est, quod si conditio iam impleta fuerat eo tempore, quo testator eam institutioni legatoe inseruit, etiã ignorante testatore, perinde habebitur ac si per hæredem legatariumue impleta fuerit, ut ff. de demonstra. hæc conditio. Item sciendum est, quod principes nostri interpretantur impletam, quæ alio modo est impleta, ut C. eodem l. si pater: & non inesse conditionem, quæ fuerat apposta, ut C. eodem l. si ita.

DE IMPVBERVM ET ALIIS SVBSTITVTIONIBVS.

TIT. XXVI.

EXposuimus de substitutionibus parum & incidenter, nunc audiamus de illis uberius & principaliter: & sic dicamus de substitutionibus puberum, & alijs substitutionibus. Videamus itaq; quid sit substitutio, quot sint species substitutionis, quomodo committatur quæq; substitutio, & quando expiret, cui sit substitutio, & qualiter intelligatur quæq; substitutio. Substitutio est secunda institutio, Diciturq; secunda, non solum ea, quæ fit post primam, sed
tertia,

tertia, quartaue, ulterioris. Nam & secunda nuptia dicuntur, non tantum quae
 uere propriae sunt secundae, sed etiam tertiae & quartae, & omnes superiores, ut
 C. de secundis nuptiis. Vel substitutio est institutio facta sub conditione. Substi-
 tutionis duae sunt species, directa, & non directa. Non directa dicitur obliqua:
 eadem uocatur etiam fideicommissaria, sed fideicommissaria aliis expressa, aliis
 tacita. Expressa ut haec. *ROGO TE PANPHILE UT ILLI CVM DISCESSI
 RESTITVAS HAEREDITATEM, VEL POST TEMPVS ALIVD.* Tacita
 est ut illa, quae colligitur sub compendiosa a milite facta, ut C. eo. precibus, &
 C. ad Trebell. l. non iustam. Directa aliis uulgaris, aliis pupillaris. uulgaris
 alia est expressa, alia tacita. Expressa est quae fit uerbis negatiuis, ut haec. *SI
 ILLE MIHI HAERES NON FVERIT, ILLE ALIVS SIT HAERES.* di-
 citurque uulgaris, quia a quocumque patre, matre, extraneo fit, cuiusque impuberi
 filio, non filio, masculo, foeminae. Tacita est ut haec. *VOS INVICEM SVBSTITV-
 TIVO:* Tacita est & alia, ut haec. *SEMPRONIVS ESTO HAERES PLO-
 CII.* eo tamen casu, ubi testator Plocium antea instituerat, ut de haered. instituen-
 l. ult. ergo uulgaris tacita uerbis fit affirmatiuis. Est & tertia uulgaris tacita,
 ut *SI NON FVERIT NATVS POSTHVMS,* ut C. de institut. l. ult. Est
 & illa forte uulgaris. *QVICVNQVE MIHI NATVS, SIT HAERES FILIO
 MEO IMPVBERI,* ut C. eod. l. penult. Pupillaris, alia expressa, alia tacita, alia
 compendiosa, alia exemplaris. Pupillaris expressa, alia duplex, siue composita,
 alia simplex. Duplex est, quae continet primum casum, id est uulgarem, & secun-
 dum, id est pupillarem: ut, *SI IMPVBES NON FVERIS HAERES. uel, SI
 FVERIS ET INTRA PVBERTATEM DECESSERIS ILLE SIT HAERES,*
 & hoc quia est expressa etiam matrem excludit. Simplex est, quae fit tantum af-
 firmatiuis uerbis, ut haec. *SI FVERIS HAERES ET ANTE PVBERTATEM
 DECESSERIS ILLE SIT HAERES.* haec autem pupillaris quandoque continet
 tempus lege statutum, quandoque tempus productius, & retrahitur, id est retro
 trahitur ad pubertatem, ut haec. *SI NON FVERIS HAERES. uel, SI FVE-
 RIS ET INTRA XXV ANNVVM DECESSERIS ILLE SIT HAERES.*
 Quandoque continet tempus arctius, ut haec. *SI NON FVERIS, uel, SI FVERIS,
 ET INTRA DECIMVM ANNVVM DECESSERIS ILLE SIT HAERES.* Haec,
 inquam, non producitur, ut ff. eod. Tacita pupillaris est, quae intelligitur sub uul-
 gari. Expressa uel tacita etiam contra matrem interpretatur: nisi ipsa fuerit insti-
 tuta. tunc enim non interpretatur eam contra matrem, ut Co. de institut. l. ult.
 Item tacita pupillaris quandoque intelligitur sub expressa pupillari, ut Co. eod. l.
 cum quidam. Porro sub pupillari non memini me legisse tacitam uulgarem in-
 telligi. Compendiosa est, quae facta est pupillo. tempus enim habet insertum, ut
 haec. *SI NON FVERIS HAERES, uel, SI FVERIS ET DECESSERIS, IL-
 LE SIT HAERES.* Haec ut reor a pagano, sicut a milite fieri potest: licet quidam
 contra sentiant, sed in eo est differentia, quia in milite facta porrigitur ad tacitam
 fideicommissariam, ut C. eod. l. precibus. intelligitur enim legitimus haeres, id
 est mater rogata substituto dare haereditatem, & sine minutione quadrantis: &
 hoc quoque militis favore, ut C. eod. precibus. Sane si a pagano sit facta, puberta-
 te omnino sopitur: sicut expressa, & tacita. Tunc autem uulgaris fit pupillaris,
 cum pubes non institutus impuberi duntaxat instituto substitutus est, ut C. eo.
 l. iij. etiam si mater (ut puto) non instituta in medio, ut superius dictum est, fuerit.
 Nam quod uulgo dicitur tacitam pupillarem non esse admittendam, hoc tunc
 obtinet, si fuerit cum filio instituta. Sed tunc uulgaris porrigitur ad tacitam pu-
 pillarem, cum duo filij sunt inuicem impuberes instituti, & substituti: aliis in o-
 mnibus casu, utpote uulgaris tantum manet, fixa & stabilis perseverat, & non nisi

in milite porrigitur. Substituit autem pater pupillariter his omnibus concurrentibus, primi & secundi gradus filio, nato, nascituro, instituto, & etiam exheredato ut Instit. eod. & C. de lega. l. cum quidam. & ita tamen si sint in sua potestate: & ita demum, si sit impubes etiam in testamento. Nam cum institutio non fiat nisi in testamento, nec substitutio, quæ & ipsa institutio est. Extraneo uero, uel filio puberi, uel impuberi emancipato, nemo nisi miles potest substituere directo: nisi uulgariter, id est negatiuè: sed affirmatiuè minimè, id est si decesserit post pubertatem habeat illum hæredem. nullum enim habere testamento hæredem potest, nisi suo, id est à se facto testamento, uel si sit à patre filio suo impuberi factum, ut Instit. eod. Exemplaris est illa, quæ fit filio etiam maiori furioso, uel mente capto. Fit à patre in hunc modum. SI NON FVERIT HAERES FILIUS MEVS FVRIOSVS: uel, FVERIT, ET INFRA FVROREM, VT ITA DIXERIM, VEL IN FVRORE DECESSERIT, ILLE SIT HAERES. Exemplaris ista tria habet specialia, quia fit & à matre sed uerè pupillaris minimè: & fit etiam non impuberi, & quia filius ille furiosus fuerit mentis compos, uel frater ille tantum ei substituitur. talibus in medio non existentibus quilibet substitui potest, ut C. eod. l. humanitatis. Et notandum quia sub pupillari expressa affirmatiuis uerbis facta, alia pupillaris, id est tacita quædam pupillaris intelligitur ut C. eo. l. cum quidam. Nam cum quidam duobus filiis impuberibus institutionis hæredibus adiecerit si uterq; decesserit suntq; impubes, tertium sibi fore hæredem, placuit tunc demum habere locum substitutionem, cum uterq; intra pubertatem obierit. cogitasse enim patrem primo decedente fratrem in eius locum debere succedere, ut C. eod. l. penult. & ff. eod. l. si pater. Fideicommissaria committitur, id est effectum sortitur rogato decedente sine liberis: ergo econtra rio sopitur eo decedente relictis liberis. Vulgaris committitur hæreditate non adita. ergo expirat ea adita: nisi ubi quis errans uerè seruum instituit, cum ipsum liberum crediderit. Quippe in eo casu etiam hæreditate adita ab intestato, seruo contra rigorem ex æquitate substitutus uulgariter admittitur in quadrantem, ut in Instit. de uulg. subst. Item transit in pupillarem, quando (ut superius dictum est) expressa pupillaris, & tacita committuntur in impubere post aditam à se hæreditate obeunte intra pubertatē. ergo expirant eo decedente post pubertatem. nec porriguntur hæ duæ etiam à milite factæ ad fideicommissariam. Porro commensiosa substitutio à pagano facta effectū sortitur pubere decedente intra pubertatem, expirat eo decedente postea, enim uero in milites facta (ut supra dictum est) institutio, impubere post pubertatem decedente ad fideicommissariam porrigitur, priuilegio militum, ut C. eod. l. precibus. Exemplaris committitur furioso decedente intra furorem, quasi infra ætatem. ergo in contrarium eo facto compote expirabit. Et sciendum est, quòd ubi ex disparibus partibus aliqui, puta tres instituti inuicem substituti sunt: licet nulla partium mentio in substitutione facta fuerit, tamē hæ duæ partes in substitutione intelliguntur repetite, quæ in Institutione sunt positæ, ut in Instit. eod. & C. eod. l. j. nisi pater contrarium uoluerit, ut ff. eod. l. si plures.

DE NECESSARIIS, ET SERVIS HAEREDIBVS INSTI-
tuendis, uel substituendis, Tit. xxvij.

AVdiuimus supra de uarietate institutionum & substitutionum, nunc dicamus de diuersitate hæredum. uel aliter diximus de hæredibus instituendis liberis hominibus (ut ita dixerim) nunc de seruis necessarijs hæredibus instituendis, & substituendis. Hæredes alij sunt extranei siue uoluntarij, alij sui & necess

necessarij, alij tantum necessarij. Hæres extraneus siue uoluntarius dicitur, qui defunctum sanguine non attingit: diciturq; uoluntarius, quasi si uelit hæres fiet alioquin minimè. inde est quod appositâ uoluntas conditionem hæredi extraneo de superuacuo, sed adiectâ seruo proprio conditionem facit, ut ff. de condi. institut. Item extraneus hæres dicitur filius emancipatus, & is qui nec suus est, nec emancipatus. Filius quoq; alienus, qui inquam si antea adierit iubente domino liber factus fuerit, adeundo sibi hæreditatem quærere poterit: nondum liber si domino iubente adijt, potest etiã domino iubente nolle adire, domino quærît, tam in cuius dominio tũc fuit cum instituitur, quã alij si in alterius potestate transeat ante conditionem. Sui & necessarij dicuntur filij, qui sunt in potestate testatoris. Necessarij dicuntur, qui etiã nolentes, id est ignorantibus sunt hæredes: non tamen nolentes, quippe filijs suis etiã ignorantibus, ergo & infantibus, qui semper ignorare intelliguntur, ipso iure infigitur hæreditas, ut in Instit. de hæredita. quæ ab intest. deferunt. Sui dicuntur quia domestici sunt, & quodammodo uiuentibus patribus domini intelliguntur, ut ff. de posthu. l. in suis. Et non tantum qui est in potestate, sed etiã qui mero iure desijt esse in potestate: puta in hostium seruitute constitutus cum pater moritur. Quippe siue obiit, siue redijt in potestate fingitur fuisse per fictionem postliminij, & legis Corneliæ. Nepos quoq; est suus hæres natus ex filio, de sui patris potestate patre suo morte, uel emancipatione, alia uero ratione subducto de medio, ut in Instit. de hæredum qualitate & differentia. Inq; suis hæredibus aditio non est necessaria, imò locum nõ habet, nec habere potest, sed immixtio, ut ff. de legitimis hæred. in suis. § sed & per prætorem. Licentiã habent abstinendi, tam puberes, quã impuberes: sed differenter puberes, antequam se immisceant, impuberes postea etiã sine restitutione, sed serui excipiuntur: hi enim etiã impuberes coguntur adire, pro hoc, quòd in commodo separationis, habent commodum eorum, scilicet quæ post aditionem quærunt si fuerint maiores, etiã si nondum bona attigerunt, ut Instit. de hæred. quali. & differ. & ff. de superat. l. j. §. ult. Necessarius hæres tantum appellatur seruus proprius à domino institutus hæres, etiã si in alio gradu acceperit hæreditatem, in alio libertatem, ut Co. eod. cum quidam. Sed & non tantum si institutus fuerit adiecto nomine libertatis, consequetur utrunq;: sed etiã si sine libertate fuerit institutus, estq; hoc uerum, etiã si minister creditorum fuerit à domino seruus institutus duntaxat meus, non tamen quæstioni restitutionis subiectus, non pignori specialiter obligatus: is em postmodum pecunia soluta liber fiet, ut ff. qui & à quib. pigno. Sanè si dominus seruo suo pignorado libertatẽ in testamento reliquerit directò per fideicommissum etiã hæredem rogasse conuincitur, ut ff. de fideicomis. libert. l. generaliter. & est hoc uerum, etiã si primo hæredem institutum sine libertate, eũ postea testator legauit, legatum siue antea, postea hæredem instituit: licet hoc mirabilissimum uideatur, ut C. eod. l. cum quidam. Ita tamen seruus à domino institutus fit liber, & hæres necessarius, si manserit in eadem causa, id est si non fuerit antea inter uiuos manumissus. tunc enim liber cum fiat, & non ex testamento hæreditatem adibit, si uolet, & sibi hæreditatem quærît suo arbitrio. Hocq; ita demum uerum est, si purè institutus fuerit. porro sub conditione potestatiua institutus, si paruerit, utrunq; consequetur: si parere contempserit, uel id fecerit ut parere non possit, utroq; carebit. Si sub casuali fuerit institutus & cõditio euenierit, utrunq; habebit: si defecerit libertatem quidem habebit, hæreditate priuabitur: pertinebitq; illa hæreditas ad legitimos, si fuerint soluendo: si non, in defectum seruo necessario hæredi dabitur, ut C. eo. l. ult. Illud notandum est, quòd seruus proprius non potest institui ita, ESTO HAERES CVM LIBER FVB-

RIS, ut ff. de condit. inst. l. seruus. Seruus autem proprius institutus necessarius hæres dicitur, quia siue uelit, siue nolit, hæres fit. Quod dicitur, quod potest uel le adire, hoc enim tunc obtinet cum à non domino, id est aliij, est institutus: non cum à domino, id est sibi, hoc ergo in casu mutus etiam adibit, & inuitus hæreditati obligabitur. Nam & aliàs liber homo institutus hæres, rogatusq; restituere si hæreditatem dixit suspectam, eam cogitur adire & restituere, nō deducto qua drante ex Trebelliani autoritate, ut Instit. de fideicōmis. hæredita. Item si quis hæreditatis partem admiserit, si solus hæres testamētarius, uel legitimus, aliam quoq; partem admittere cogitur. Item ei qui admisit partem suam, alterius repudiantis portio adcrefcit etiā inuito, ut C. de impub. & ali. substi. l. testamento & C. de iur. delib. l. quidā. Nam nec totius rei dominus partē potest habere pro derelicto, ut ff. pro derelict. l. an pars. Sed & si dñs partem negotiorū procuratori iniunctorū uelit reuocare, nō poterit facere: aut em oīa, aut nulla negotia reuocabit. Nempe pcurator iure hanc inconstantia recusabit, ut de pcurat. l. in causā.

DE LIBERIS PRAETERITIS, VEL EXHAEREDATIS. Tit. xxviij.

EXposuimus supra de hæredibus instituendis, & substituendis: & quia liberos proprios contingit quandoq; præteriri, uel etiā iniquè exhæredari, dicamus de liberis præteritis uel exhæredatis. Videamus itaq; quid sit filium præterire, quid exhæredare, quid olim iuris fuerat, qd hodie obtineat. Præterire filiū hodie est, nec instituere nec exhæredare. Exhæredare est à sua hæreditate suum filiū iudicio suo ultimo repellere. Verū hoc nō nisi in testamēto potest fieri: et certe si iusta causa subsit, quare pater exhæredare debuit, id est una de xiiij. exhæredatio stabit. Idem si filius parentē exhæredauit, et una de septē causis intercesserit. Hoc tñ ita, si à testatore nominatim causa fuerit inserta in testamento, & ab hærede scripto probata. Porro si exhæredatio fuerit iniusta, per querelam euacuabitur: præsertim iure ueteri, uel hodie ipso iure, cum hodie nō sit (ut extimo) querela nisi inter fratres forte. Nam si exhæredatio est iusta, ei stabitur: si est friuola, cassabitur. Olim in omnibus cassabatur inofficiosa uoluntas quasi furiosæ personæ: nisi in libertatibus etiā quæ sui fauore & olim præstabantur, sed xx. aurei dabantur, hodie ex causa exhæredationis & præteritionis, testamentū est irritum, quantū ad institutionem. In cæteris firmū perseverat, forte nec aurei præstandi sunt. Hoc tamen ita, si filius cuius fauore proditū est, uelit irritum facere, ut ff. de iniust. t. l. filio. Item pater olim necesse habebat filium masculū nō præterire, id est quoquo titulo necesse habuerat ei quartā relinquere: primo totam, postea per Iustinianū uel de ea modicū: sed permittitur ei ad supplementum. Porro iure tertio, id est nouissimo per authen. uel modicum sufficit habere, sed tamen institutionis iure: non dico de quarta, sed de triente, uel semisse pro liberorum numero. Ita aut puto institutionem tenere, si de suo, id est de eo quod habet in bonis cū moritur pater filiū instituerit. Ergo de dote filia instituta uel iusta esse contenta, patrē poterit intestatū facere. dos enim in bonis patris non est tempore mortis. Quid enim aliud est instituere, quam in bonis suis possidendis uel regendis quem statuere? Item olim pater si filiam nec instituebat, nec exhæredabat filia pactebatur testamentū stare & fratri instituto accrescebat in semissem, & erat hoc ludibriū & cōpellebatur de hoc semisse dare legata: & erat hoc ludibriū. Item si uolebat instituere uel exhæredare, & inter cæteros poterat hoc facere: hoc erat absurdū. Item si exhæredabat, legata illi filia relinquere necesse habebat: & hoc erat ludibriū. Sic enim filia præterita utpote legata debens, mi-

nus inueniebatur habere quæ exhæredata, quæ etiã legato onerabatur, nec legata dare cogebatur: imò quartam habere debuerat. hocq; ludibriũ erat. Sanè hodie pater cogitur instituere uel exhæredare nominatim, id est nomine proprio: uel ea uoce, uel oratione, quæ uice nominis proprii fungitur, filiũ suum, uel filiam, emancipatũ, emancipatã, in adoptionem à se extraneo datã: alioquin nisi prædicta curantur, pater, mater, intestatus uterq; decedet, & statim, et ab initio. Quid ergo si posthumum nõ instituerit pater nominatim, uel exhæredauerit: licet eo nondũ nato, tamen testamentũ tenet: eo tamen nato factioũe, cũ agnatione rumpitur testamentũ. Item nepotẽ instituere debet uel exhæredare ne uiuo auo, patre suo mortuo per legẽ Velleam in locũ eius succedens, quasi agnationẽ rumpat testamentũ. ergo iam natos præcisè cogitur instituere uel exhæredare, si uelit testatus decedere: filios nascituros uel nepotes non absolutè, sed causatiue, id est nec postmodũ: licet non statim intestatus efficiatur. ergo nati statim faciũt intestatum parentẽ, posthumi si nascant: nepotes ita demũ, si in locũ sui patris succedant per quasi agnationẽ. Item per quasi agnationem rumpitur testamentum, si post testamentum à se factum, filium sibi fecerit per arrogationem, uel per prætorem, quicumq; puta auus nepotem instituerit.

DE POSTHVMIS HAEREDIBVS INSTITVENDIS, VEL EX-
hæredandis, uel præteritis. Tit. xxix.

Diximus de filiis natis, nũc dicamus de posthumis hæredibus instituendis, uel exhæredandis. Et certè (sicut dictũ est) parens debet posthumũ nominatim instituere, uel exhæredare: hoc inquã debet facere, ut satisfiat iuri & utriusq; temporis debet fieri mentio, id est si se uiuo siue se mortuo nascetur. uel neutrius mentionẽ habere debet: alioquin intestatus moritur, licet in C. eod. l. ult. contrã uideatur. Verè posthumus nec odio parentis à matre iustè potest exhæredari: uel econtrã. Porrò olim etiã inter cæteros exhæredabatur, sed propter eam iniuriã legato honorabatur filia nata, quod erat ludibriũ: etiã sine datione exhæredabatur, ut C. de liberis præteritis l. ult. Rumpit autẽ posthumus testamentum si sit natus, non abortiuus, sed perfectè & si nõ integrè, cũ spiritu tamen, nõ declinans ad monstrũ, uel prodigium. Hoc uerum est, etiã si mox ut natus fuerit obierit, ut C. eod. l. penult. Porrò in hoc casu licet testamentũ sit ruptũ nimia iuris subtilitate & scrupulositate, tamen ex æquitate scriptus hæres per bonorũ possessionem secundũ tabulas utiliter poterit hæreditatem petere, etiã legatarij legata exigere, ut ff. de iniust. test. l. posthumus. Nam etiã in irrito testamento quandoq; fit idem, ut in Inst. quib. mo. testa. infirma. Nam etiã filio nato præterito: ergo testamento nullo, relicta petuntur, si ille filius præteritus à scriptis hæredibus, nihil auocare uoluerit, ut ff. de iniust. test. l. filius. Item filius de uentre sectus rumpit testamentum. cæterũ foret iniquissimum etiã ineptissimum dicere, Cæsarem (qui fuit honor mundi) patris sui testamentum nõ rupisse: si forte pater eius suo testamento nullam mentionem habuisset.

DE IVRE DELIBERANDI, ET ADEVNDA, VEL
adquirenda hæreditate. Tit. xxx.

AVdiuimus in superioribus de hæredibus instituendis & substituendis, & quia hæredes instituti, de quibus dictũ est, legitimi quoq; de quibus dicens est, secum deliberant an debeant hæreditatem admittere uel omittere, dicamus de iure deliberandi. Et quia deliberatione habita quandoq; aditur & ad-

Z iij

quiritur hæreditas, dicamus de adeunda & adquirenda hæreditate. Videamus itaq; quid sit deliberare, cui datur ius deliberandi, quid interim deliberanti liceat agere, quid sit hæreditatem adire, & quorum sit adire, repudiare, immiscere, abstinere: & qualiter hæreditas deferat, cui ab eo, uel ab alio, p eo quærat, & quanto tempore olim & hodie deliberari debeat, & qualiter hodie spreta deliberatione remedium sufficit Iustiniani. Est autem deliberare in mente sua reuolueri, & cum amicis explorare, quid potius expediat admittere, uel ommittere. Datur deliberatio homini libero hæredi instituto. Nempe seruo instituto, non ipsi seruo (quoniam habetur pro nullo) sed eius domino deliberandi prætor cõcedit arbitrium, etiam non minus quàm intra centum dies utiles, ut ff. eod. l. j. & ij. & non tantum semel, sed sæpius: ex magna tamẽ causa, id est si prætori suadeatur terminum primum præstitum sufficere non posse, ut ff. eod. l. iij. & iiij. Et notandum est, quòd hæredi deliberato instrumentorum inspiciendorum copia debet fieri, ut proinde instruere se possit, expediat nec ne, agnoscere hæreditatem, ut ff. eod. l. v. Ex ordine interim hæres nõ diminuet alienabilitate, ergo nec actiones mouebit. Est enim absurdum ei cui alienatio interdicitur, permitti actiones exercere, ut ff. eod. l. ait. Diminuet tamen uescendi causa, ut ff. eod. l. si filius. alienabit quoq; quandoq;, puta ut testatorem funeret, urbana ædificia sarciat, rustica colat: & ne pignora commissa uendantur, ut ff. eod. l. ait. Circa temporalem tamen præscriptionem creditoribus nullum interim præiudicium generabitur, ut C. eod. l. ult. Adire nihil aliud est, quàm uelle hæreditatem habere. Est enim non iuris, sed facti, adire: ut possidere, uendere, soluere, tradere: ergo etiam ante uoluntatis declarationem adeundo, id est solo animo quis fit hæres, ut C. eod. uerum ne aditionis emergat quæstio opus est iudicio, puta ut distrahat, locum permutet: etiam pro parte hæreditaria creditoribus soluat. Hæc em̄ iudicia sunt quibus conuincitur hæres siue suus hæres, siue extraneus sit, siue filius emancipatus. Nam cum hodie etiam nõ petita bonorum possessione emancipatus fiat hæres, sola uoluntate ab alio hærede ipse filius emancipatus, non distinguitur in aditione, id est in hæreditatis acquisitione. Est autem adire extraneorum, & repudiare eorundem, immiscere, & abstinere suorum hæredum. Quippe ipso iure sunt hæredes etiam ignorantes, & uolentes non tamen repudiantes: ipsoq; iure eis infigitur hæreditas, ut in Instit. de hære. quale. & disse. & Insti. de hære. q. ab intest. Quippe in suis hæredibus aditio est necessaria, ut ff. de legit. hære. l. in suis. Defertur hæreditas aut ab intestato, aut ex testamento. & quidem defertur homini libero aliàs patrifam. aliàs filiofam. Patrifam. delatam ipse adeundo hæreditatem sibi illã quærit, si fuerit maior: si minor, opus est tutore, uel eo non constituto in medio, aut male gerente, ei sufficet prætoris autoritas: sicut & tutoris multo fortius. Si uero fuerit filiofam. delata, nec filius sine patre, nec pater sine filio poterit adire regulariter. Quid enim si filiofamiliàs delatam filius ipse recuset, pater uult admittere: uel econtrã, pater recusat, filius uult admittere, alter sine alterius consensu eo in casu hæreditatem poterit adire, nullumq; commodum incommodumq; non adeunti filio patriuẽ obuenit, ut C. de bonis quæ libe. Porro ubi infanti, id est minori septem annis fuerit hæreditas delata, quid debeat, & possit fieri: si patrem habeat, tutoresq; uel non, multipliciter cauetur & distinguitur, ut C. eodem l. si infanti. Seruo hæreditas relicta non acquiritur: nisi dominus seruo ut adeat iusserit, & nisi seruus iubenti domino obtemperauit. Et notandum est, quòd licet olim tripliciter adquirebatur hæreditas, & ipso iubente, & uoluntate intercedente, & facti solemnitate, id est petita bonorum possessione: tamen non nisi duobus modis quæritur, id est, uel ipso iure

iure, uel sola uoluntate. A cæteris etiã emancipatis testatore mortuo, & hæreditate nondum adita, quandoq; creditores legatarij fideicommissario instante, quandoq; non, similiter hæredi, qui non repudiat, licet adire: nõ perpetuò, si sit extraneus, ut quidam dicunt, sed tantum intra utilem annum, ut ff. de acquir. hæred. l. Pantonius & C. eod. l. cum. Excipitur nisi mater, uel filius emancipatus, intra quinquennium querelam moueat: uel nisi forte extraneus hæres ætate uel errore, uicietur, uel nisi forte quis sibi successerit, uel si nondum aliàs hæreditatem admiserit. Suus autem hæres perpetuò poterit sese immiscendo hæreditatem acquirere: licet enim patre uiuente dominus intelligatur, ideoq; non possit usucapere, tamen post mortem parentis demum, uerè & propriè paternam acquirat hæreditatem, ut Cod. de furt. l. de his. Sanè extraneus hæres in deliberatione moriens ius deliberandi quod habuit, si moritur infra annum, ad suum transmittit hæredem: si postea, nihilum, quia nõ hæreditatem, utpote quia nondum adiit: nec ius deliberandi, quia annus effluerit. Suus autem hæres perpetuò, id est usq; ad xxx. annorum curricula nedum ius deliberandi, sed etiam ipsam hæreditatem (utpote ipso iure sibi infixam) ad suum transmittit hæredem. hoc ita, nisi etiam suus hæres apertè repudiauerit, sicq; abstinerit. Repudiatur autem hæreditas, & re, & uerbis, & quocunq; uoluntatis declaratæ iudicio, ut ff. eodem l. recusari. Porrò si bona patris superstitis repudiat, non minus post mortem patris bona poterit uindicare, ut ff. de acquir. hæred. l. qui superstitis. Vbi autem creditores legatarij, fideicommissarij instant, iudex aditus tempus statuet moderatum, & (ut dictum est) non minus centum dierum. Porrò ab Imperiali culmine annus poterit impetrari, ab alio iudice spacium nouem mensium. Sed ubi creditores instant (ut puto) scriptus hæres poterit nõ adire, non repudiare, non deliberationem petere. Quid ergo fiet? iudicio meo suus hæres perpetuò poterit petere, extraneus non, nisi intra annum adierit: nisi forte ituetur, ut diximus supra. Ergo si infra hoc tempus hæreditatem admiserit, omnifariam tenebitur: similiter si non repudiauit, eo enim ipso, quia non repudiauit, admisisse uidetur. Eo solo casu excusabitur, nec urgebitur, si repudiauit. Spreta deliberatione & omisso domini instituentis consilio, non imperio, ita disponitur. Hæres aut certus est de adeundo. quo casu illico adeat, & ex propria uoluntate omnibus tenebitur creditoribus: aut certus est de non adeundo, ergo recusat, sicq; nullis tenetur creditoribus. aut dubitat, quo casu superuacua deliberationis omissis anfractibus faciat inuentarium, siue reparatorium, in quo scribitur omne patrimonium, posteaq; non urgebitur: nisi in quantum in hæreditate repererit. Sed non facto inuentario si quis adierit quætur in solidum: nisi fuerit minor, uel miles: caueat tamen hæres ne quid de hæreditate amoueat, quod non inscripserit. Conuentus enim, uel per seruorum hæreditariorum tormentum confessus, uel cum fuerit ei delatum sacramentum, conditione ex l. ultima C. conuentus condemnabitur in duplum. Exordium autem capere debet inuentarium intra triginta dies, & inter alios lx. debet impleri. uerum ego non puto multum referre quo tempore, dummodo intra dies lx. consummetur. Debet autem inuentarium fieri in præsentia eorum quorum interest, id est legatariorum, fideicommissariorum, libertate datorum, creditorum: sed & alij adsumendi sunt testes, non alienigenæ, sed indigenæ, & qui testatorem nouerint. Et in initio inuentarij uenerabile siue saluificum crucis signum debet adponi. hoc ita, si tres fuerint præsentés, id est in eadem prouincia: si uero fuerint in alia prouincia ad conficiendum inuentarium, annum indulgetur spacium. Quid ergo si quis fecerit inuentariũ, & ad

deliberationis non conuolauit auxiliū, & contra creditores iuuabitur, & contra legatarios legis falcidiae beneficio utetur. Si uero tm̄ deliberauerit, utroq; carebit auxilio. Si uero etiā deliberauerit, & repertoriū fecerit: licet creditoribus teneatur in solidum, contra legatarios tamen & fideicommissarios legis falcidiae habebit beneficium, ut C. eod. l. ult.

DE REPUDIANDA VEL ABSTINENDA HAEREDITATE. Tit. xxxj.

Diximus quomodo hæreditas adquiratur, nūc audiamus de repudianda, & abstinenda hereditate. Is solus poterit repudiare, qui potest acquirere, certusq; debet esse cuius uelit hæreditatem quærere uel repudiare: licet de suo statu dubitet, ut ff. eo. l. j. l. in repudianda l. sed & si de. Scriptus hæres, legitimus uel ita demū repudiatione hæreditatem amittit, si in ea causa sit hæreditas ut adiri possit. Nam si institutus sub conditione repudiauerit, nihil agit, etiam qui putat se necessariū: licet sit uoluntarius, repudiare nō potest, quia plus est hic in opinione, quàm in ueritate, ut ff. eod. l. is qui. Sed nec is repudiare potest, qui putat testamentum uel non ualere uel falsum esse. Quid ergo si institutus idemq; legitimus nō admittit, sed quasi legitimus repudiauit? subdistinguit si sciuit, utranq; repudiauit: si ignorat ad neutrum ei repudiatio nocebit, neq; ad testamentaria, quia hanc non repudiauit: neq; ad legitimam, quia nondū ei delata fuerit, ut ff. eod. l. nec. Et notandū est, quod sicut hæreditas admissa repudiari nō potest, nisi si ratione ætatis: sic nec repudiata potest auocari, nisi uel propter ætatē. uel nisi sit suus hæres: quippe is repudiata potest auocare etiā intra triennū, post xxviij annum computandum. Si omnia adhuc sint integra, id est, si non adhuc hæreditas admissa est, neq; ab hærede, neq; à substituto, legitimo uel, neq; à fisco, neque per creditores adhuc bona sunt uendita.

DE EDICTO DIUI HADRIANI TOLLENDO, ET QVEM admodum scriptus hæres in possessionem mittatur. Titulus xxxij.

Testamento confecto sicut iure proditū est, nihil restat: nisi ut scriptus, alius uel quis hæres factus in possessionem mittatur. Et quia edictū diui Hadriani de ea re minus iustē loquebatur, de eo inscribitur non corroborando, sed tollendo atq; cassando. Edictū diui Hadriani cauebatur hæreditatis omnis uicesimam partem hæredi auferendam, & fisco dandam, quod quia summē iniquum erat, funditus est sublatum. Mitti debet hæres institutus etiam sub cōditione in possessionem, quoniam substitutus legitimus uel ita, si nulla de testamento moueatur quæstio. Sed & si mouetur qualis qualis quæstio, etiam si testator dicatur seruus fuisse, præsertim si ea quæstio ipsi, cum iuraretur, nō mota fuerat. Sed hoc ita intelligendum censeo si uicia inuisibilia imponantur testamento. Item (meo iudicio) excipitur, si constet testatorem fuisse impuberem, uel sine delatione probari potest, filium impuberem ab intestato petentem ideo exhæredasse parentem, quia pater dixit eā nouercam adulterasse. Porro si uicij's uisibilibus asseuerant esse subiectum, alia ratio reformat negocium, nempe ex testamento abolito, uiciato, nec depositionibus testium legitimorum uallato: & quia non est in prima figura cessat missio, ergo oportet esse in prima figura, nisi illa prima sit legitimo numero uallata. Item si possessor aliud testamentū exhibet interim cessabit missio. Item si possessor dicat, se possedisse uel ex nouo ab hærede, & ei qui

qui potiora iura ostendit, dabitur possessio, uel relinquetur: nisi tantum temporis effluerit, quod petentis intentionem cōquiescere faciat, etiam in iudicio petitorio. Hocq; uerum puto ut hæredi (sicut expositum est) illico detur possessio, etiam si testes testamenti non iurauerint: dummodo testamentū appareat in prima figura, etiam sine omni uicij peractione confectū, & legitimo testiū numero uallatū. secus si petitoriū instituat iudiciū, tūc em̄ opus est (ut in superioribus probauimus) ut septem testes qui interfuerunt ueritatē arguant iurando. Postulatur aut̄ possessio duobus modis iudicio, & sine iudicio. Iudicio aliās principali ter, siue expressim, per ut interdīctum quorū bonorum: aliās per cōsequentiam ut cum hæreditatis petitio, rei uindictio proponitur. Nam si in his actionibus fuerit obtentum cum proprietate in simul possessionis impetrabitur compendium. Sine iudicio, cum hæres qui petit, solo iudicis officio nititur, ipsiusq; implorat auxilium.

QVEMADMODVM TESTAMENTA APERIANTVR,
describantur, & inspiciantur. Tit. xxxiiij.

Testamenta aperiri, inspicere, & describere postulantibus his, quorum interest, etiam de calumniā iurantibus cautū est legibus. Neq; enim testamentū duntaxat unius hominis est, sed hominū, quibus quid illic adscriptū est. Quin imō publicum est instrumentū, expeditq; prædicta fieri, propter controuersias, quæ ex testamento proficiscuntur de quibus nec transigi nec ueritas potest exquiri, ut ff. eod. l. j. postulabit aut̄ legata fideiussor libertate donatus, hæres quoq; sed etiā ipsum corpus testamenti hæres poterit uindicare, et pro eo ad exhibendum agere: prætorisq; erit officium ut cogat signatores uenire, signa quoq; sua recognoscere. Publicè enim expedit suprema hominum iudicia exitum habere, sed omnibus testibus absentibus causa aliqua aperire tabulas urgeat: interuenientibus alijs bonis uiris prætor faciet tabulas aperiri, & post cognitionem & descriptionem, sine die tamen & consule, uidebit ab eisdem tabulas rursus obsignari, ut ff. eod. l. sed si quis, & C. eod. l. ij. Cum ergo nō p̄sentibus illis testibus, qui in testamento cōfectione fuerunt, testamenta aperiuntur, relinquitur, ut tabularum apertio descriptioq; nō sit insinuatio. quippe ea fieri nō potest nisi p̄sentibus testamento testibus. Titulus itaq; iste nō edocet qualiter testamenta insinuantur, sed qualiter aliās aperiuntur: proq; priuata utilitate inspiciantur, legantur, describantur: puta, ut sciatur, quid, quantū, cui, à quo, & quando præstandum fuerit relicū. Itē si mulier uentris nomine sit in possessione, aperiendæ sunt secundæ tabulæ, ut sciatur cui uentris & bonorū demandata sit curatio, ut ff. eo. l. si mulier.

SI QVIS ALIQVEM TESTARI PROHIBVERIT, VEL
coegerit. Tit. xxxiiij.

Contingit aliquādo ut hæres scriptus nuncupatusue omni careat beneficio puta si nolentem testari coegerit: uel si aliās uolentem testari, testari prohibuit, & ideo quid iuris sit exponamus, p̄fecto omni priuabitur hæreditario cōpendio, qui testatorē cōpulit prohibuitue testari, puta pro foribus manens uel obstructis foribus, testes nō permisit ingredi. Idem si quis testatorē uolentem testamentū mutare, prohibuit ne ualeat immutare, ergo qui dolo malo testatoris in se iudiciū prouocauerit, uel aliās alterius uoluntate eū facere testamentū, immutareue, effecerit, nullū ex testamento capitur cōpendium. in hoc casu oēs ei hæreditariæ denegabuntur actiones. Sanè defuncti iudiciū in se prouocasse blando, honesto, maritaliq; sermone nō est criminofum, ut C. eod. l. ult.

DE HIS, QVIBVS VT INDIGNIS AVFERVNTVR
hæreditates, & Senatusconsulto Silaniano.

Titulus xxxv.

Sicut dictum est hæreditate priuatur indignus ea qui testatorem uiuentem offenderit: sed & qui testatorem interfectum nõ uindicauerit, & ideo inde sumpta occasione, generaliter dicamus de his, quibus ut ab indignis hæreditates auferuntur. Et quia Silanianum Senatusconsultum de ea re agit, etiam ad Senatusconsultum Silanianum iura pertinentia audiamus. Testatoris necem is qui hæres futurus est, prius debet ulcisci, quam eius adeat hæreditatem. quare si prius adierit, quam ultus fuerit hæreditas auferitur ab eo, & applicabitur fisco. ex regula quæ est, ut quæ indignis auferuntur fisco applicantur: fiscus tamen relicta præstabit, ut ff. de inoffi. testa. l. papinianus. § meminisse. Minori tamen parçitur, etiam si non uindicauerit, non ideo tamen hæreditatem amittit, ut C. eod. l. minoribus. Item ita demum maior qui non uindicauerit hæreditatem amittit, si uindicare potuerit. Nam si interfector, cædisiue actor non compareat, non priuabitur hæres: sed nec hæres hæreditate priuabitur, si ab alijs in ulciscendo fuerit præuentus, morem gerens amico uel humanitatis officio, ut C. eo. l. sororẽ. Nam nec mater ab alijs præuenta, quæ tutorem non petijt hæreditatem amittit: nisi forte cum frustraretur ideo non petierit, ut ff. ad Tertul. l. siue. Sed et marito etiam non hæredi, qui necem uxoris non uindicauerit, dos utpote indigno auferetur, ut ff. eod. l. ei. multo fortius si eam strangulauerit, uel occidi fecerit, ut ff. solut. mati. l. si uir. Item libertus relicta sibi in testamento patroni amittet, si ipsum etiã mortuum illicitæ mercis negociatorem detulerit, quamuis & premium meruit. & est notabile, ut ff. eod. l. j. Sed qui ex illius uxoris, quam contra mandata duxerit, testamento perceperit, & ex substitutione impuberis hæreditatem adierit. Idem si uiuentis cognati hæreditatem donauerit, ut ff. eo. l. ij. Item si quis legatum acceperit, & postea testamentum falsum dixerit, legatum amittere debet. Sed etiam si is, cui rogatus sim restituere, falsum dixerit non ei amodo, sed fisco restituere debeo, ut ff. eod. l. post. Excipitur, nisi is qui accusauerit falsum hæres extiterit legatario, uel hæredi scripto, ut ff. eod. l. post. & l. qui Titij. Item excipitur filius, qui testamentum patris iure factum negauerit: quoniam de iure disputauit, non iudicium impugnavit, aut accusauit, ut ff. eo. l. penult. Sed etiam qui causa mortis donationem acceperit, testamentũ falsum dixerit, non amittet, ut ff. eod. l. tutorem. Sed nec filius, qui iubenti patri obtemperans tacitam fidem interposuerit: quia parendi necessitatem habuit, relictum non amittit, ut ff. eod. l. in fraudem. Sed & relictum amittit qui accusatori astiterit, uel fideiussor pro eo fuerit. Sed & (quod notabile est) iudex si falsum pronunciauerit legatum amittit, ut ff. eo. l. post. Porro si uiuo testatore is decesserit contra prædictam regulam, non fisco uindicabitur, sed apud eum, à quo relictum fuerit remanebit, ut ff. eod. l. post. Sed & si quis rogatus ei dare, qui capere potere quo petit, esse desijt: & ideo hæres legatum retinebit, quia nulla fraus eius interuenerit, ut ff. eod. l. in fraudem. Item si legatarius cælauerit testi, non ex quo poterat legatum petere, equidem istud legatum legatario auferetur, & fisco nõ dabitur sed apud hæredem remanebit, ut C. de legat. l. penult. In summa illud norandum est, quod indigno hærede pronunciato ex prædictis causis actiones confusæ non sunt restituendæ, ut ff. eod. l. indigno. Silaniano Senatusconsulto cauetur, ut necati testatoris familia si opem nõ tulerit cum ferre potuerit, etiam summo supplicio adficiatur, & libertate priuetur donata. Hæc inquam ita, si interfecti

terfecti testatoris fuerit propria, uel pro parte: etiam si fuerit sub conditione legata, uel pignori, uel usufructui obnoxia. Sed & feruus mariti pro nece uxoris occisæ: & e contra, soceriq; seruus, si opem non tulerit, supplicio subditur propter promiscuum usum. Sanè si filius fuerit occisus matris proprius: uel e contra, supplicio non adficitur à patre secus si habeat in potestate filium aut non, ut ff. ad Silantia. l. j. Habet autem locum hoc senatusconsultum, si quoquo modo per uim dominus fuerit occisus: cæterum si ueneno, nequaquam. Quid enim familia moliri potest aduersus eos, qui ueneno interimunt: planè si uenenum per uim sit infusum, etiam hoc senatusconsultum habebit locum. aliàs tamen ueneni maleficium non relinquitur impunitum, ut ff. eod. l. j. ergo si seruus opem ferendo dominum liberauerit tutus erit. Sed & si non liberauerit, si tamen corpus suum obiecerit, uel saltim exclamauerit, ut ad auxilium ueniretur: quia fecerit quod potuit, ut ff. eod. l. j. § excusantur. fertur autem auxiliũ armis, manu, corporis obiectu, clamore, ut ff. eod. l. cum dominus. Quid ergo si omnes domini aggressuram paciuntur, ut occidantur, & uni tantum seruus opem tulerit non excusabitur, si omnes iuuare potuit. Sed & si non potuerit, & cuidam uel quibusdam opem tulerit, uenia dignus erit, nec ei imputabitur cur huic potius quam illi opem tulerit, cum utriq; esse auxilio non potuerit. nam etiam si alium elegerit eadem facta fuissent, ut ff. eod. l. si quis. § iij. Excusatur quoq; seruus qui non exaudiuit crebras uoces domini cum occideretur. Item excusatur qui in uinculis habebatur sine dolo malo suo, ut erumpere non ualeret. Item seruus excusatur qui furore uexatur, item qui languore, uel senio premitur, ut opem ferre non possit, ut ff. eod. l. si quis. Item seruus impubes excusatur quia ætas eius ignorat quid uiderit: is tamen puer qui non multum à pubertate aberat, & ad pedes cum occideretur cubuerat, nec postea necem eius prodiderat, sed silentio maliciosè tradiderat non excusat, ut ff. eo. l. excipiunt. Sanè aliàs serui impuberes nec etiã torquentur, sed terreri solent, & habena uel ferula cedi. Nam (ut quidã philosophus ait) uix solis uerbis corrigitur seruus, ut ff. eo. l. j. impuberi. Quid ergo si seruus ex stipulatione debitus eadem domini arguit: sicq; libertatem meruit, equidem stipulator nihil habebit. Nam si seruus id non egisset, & supplicio adfectus fuisset, & stipulator quoq; nihil reportasset, ut ff. eod. l. si quis. § si ex stipulatu. In summa illud notandum est, quoniam si interfectus dixerit à quopiam sibi mortem fuisse illatam, non erit ei credendum, ut ff. eodem lege si quis & l. Caius. Item illud notandum est, quod si iudicis nequitia cædis autores absoluti fuerunt, nec seruus obierit, nec hæredibus, qui non defunctoriè debitum officium impleuerunt, quamuis non prouocassent, hæreditatem auferri non oportere uisum est, ut ff. eod. l. propter. Illud notandum est, quod si unus ex pluribus dominis non compareat, quærendum est de eo quid factum sit per seruos, quos cõmunes habuerunt. nec enim in caput domini præsentis torquentur. licet forte per eorum questionem paciuntur interfectum à socijs fuisse necatum, imò de salute aut uisione domini non apparentis quæstio agatur, ut ff. eod. l. etsi. Sed & illud, quod in cognitione aperti aduersus senatusconsultum testamenti eius, qui à familia sua occisus esse dicatur, quinquennij tempus præstitutum est Tauro & Lepido consulibus. Eos tamen qui parricidij pœna teneri possunt, etiam eodem senatusconsulto semper accusare permittitur, ut ff. eo. l. in cognitione. Item illud sciendum est, quod hæres qui causam interfectionis persequitur res hæreditatis urgentes ordinare saluis probationum indicijs non prohibetur, ut ff. eod. l. hæres. Sed & illud notandum est, quod libertates relicte sui fauore competunt ex eius testamento, cuius utpote interfecti differtur hæreditatis aditio: quia nondum facta

sit ultio. ergo etiam quod ex his erit ingenuum etiam sibi quæret & ad posteritatem remittet, ut ff. & C. l. penult.

DE CODICILLIS.

TIT. XXXVI.

HAbito tractatu malorum (ut ita dixerim) uoluntatum ultimarum, quæ testamenta dicuntur, & Codices: nunc adnectamus de minoribus ultimis uoluntatibus, quæ codicilli nuncupantur. Videamus itaque quis possit codicillos conficere, in quibus codicilli conueniant cum codice, id est cum testamento, & in quibus differant. Codicillos is solus & omnis potest conficere, qui & testamentum ualeat componere: ualeat inquam de iure. Quid enim si conficeret cum facultatem non haberet, equidem non poterit testari: poterit tamen (ut ita dixerim) codicillari, ut ff. eod. l. diu. l. conficiuntur. Cõuenit codicillis cum testamento, quia sicut testamentum conficitur per scripturam & per nuncupationem, sic & codicillus fit etiam per scripturam, & sine scriptura. codicillus tamen non scriptus abusuè dicitur codicillus. Item sicut furiosus non potest facere testamentum: nisi in dilucidis interuallis, sic nec codicillum, ut ff. eod. l. ij. Item sicut ubi quis testamentum condere proposuit, nec consummauit, non ualeat tanquam testamentum, nec tanquam codicillus, quia non uoluit: sic etiam ubi quis codicillum facere proposuit, nec consummauit tanquam testamentum nõ ualebit, sed nec tanquam codicillus, ut ff. eod. l. j. Differt codicillus à testamento, quia in testamento duntaxat fit institutio & exhæredatio, id est hæreditas datur uel adimitur, enim uero in codicillo nemo poterit institui uel exhæredari, nemini potest hæreditas dari uel adimi. Sed nec hæredi pure instituto potest cohæres adijci, uel substitui in codicillo, sed nec conditio potest apponi, ut ff. eod. l. diu. Hoc ideo dictum est, ne testamentorum et codicillorum cõfundantur nomina. Nam alioquin fuissent frustra excogitata uaria nomina, ut C. eo. l. si idem. sed etiam ea ratione, quia nemo fit hæres, nisi uel ab intestato uel ex testamento, ut C. de pact. super dotem l. hæreditas. Sanè hæreditas licet non possit nec dari nec adimi, nisi in testamento: ergo non in codicillo. hoc tamen debet intelligi iure directo, quippe in codicillo hæreditas data: ergo inutiliter, quantum ad hoc ut is cui relicta est, hæres fiat, peti poterit ex fideicommissõ, id est salua falcidia hæredi legitimo. Ergo iste cui relicta est hæreditas in codicillo, non est uerè & proprie hæres, sed fideicommissarius duplici ratione: & quia tantum dodrantem percipit legitimus hæres quadrantem. Et quia non nanciscitur hæreditatem siue hæreditatis dodrantem iure obliquo, id est, ex fideicommissõ, ut ff. eod. l. ij. § ult. & l. diu. § j. & Instit. eod. Nam etiam si quis ei, quem in testamento pure instituit, codicillo conditionem adscripsit: licet hæreditas codicillis, neq; dari, neque adimi possit, tamen in defectum conditionis de ademptione hæreditatis defunctus cogitasse intelligitur, ut ff. de condit. institut. l. quidam. Ergo sicut hæreditas darur in codicillo, non directo sed iure obliquo, id est ex fideicommissõ, sic adimitur. Quod autem superius diximus nihil agi, ubi quis testamentum facere proposuit, & non consummauit: nisi ut uel iure codicilli ualeat adiecerit, debet intelligi: alioquin nisi illud sit adiectum ualebit nihilum, nisi inter filios quale quale sit declaratum elogium. Tunc enim ualebit parentis iudiciũ quale quale, siue proposuit facere quale quale, siue destinauerit testamentum perfectum. In summa notandum est, quod ubi quis hæreditatem petens ex testamento uictus fuerit, postea ex fideicommissõ, siue aliàs ab intestato petere non poterit. Idem etiam econtra: hoc inquam præcisè uerũ est, ubi defunctus testamentum

facere

facere uoluit, sed nec adimpleuit, nec ut iure codicilli ualeat adiecit. Sed & si adiecerit idem erit, sed inter cæteros inter ascendentes usq; ad quartum gradum, et inter collaterales usq; ad tertium, quis poterit uariare: & agens ex testamento si fuerit uictus, postea poterit etiam ab intestato petere, & obtinere, ut Co. eod. l. ult. Item illud sciendum est, quod sufficiunt quinque testes in codicillo. Item illud notandum est, quod literæ quibus hæreditas promittitur, uel animi affectus exprimitur, uim codicillorum non obtinent, ut ff. eod. l. literæ. Item illud sciendum est, quod licet in cõfirmatione codicillorum paterfamilias adiecerit, ut nõ aliàs ualere quàm si manu signati & subscripti forent, tamen ualebunt ab eo facti postea codicilli: licet neq; ab eo postea signati, neq; manu eius fuerint scripti. Nam ea quæ postea geruntur, prioribus derogant, ut ff. eod. l. diui. Sed & nemo potest in testamento suo cauere, ne leges in testamento suo locum habeant, ut ff. de legat. l. nemo, & si quis. Nam etiam si quis iurauerit se in uxorem aliquam accepturum, & postea duxerit aliam ultimum matrimonium stabit: licet iure diuino non possit negari, primum fuisse matrimonium. Item si quis negatiuè iurauerit, quod non uxorem ducet, testamentum non condet, se monachum non faciet: si tamen fecerit, facta stabunt.

DE LEGATIS.   TIT. XXXVII.

Explicito tractatu uniuersalium relictorum sequitur ut enodemus articulos singulorum relictorum, sed quia olim digniora fuerant legata quàm fideicommissa de his inferemus. Videamus itaq; quid sit legatum, quot fuerint olim genera legandi, quibus uerbis legetur hodie, quæ convenientia sit & differentia inter legata & fideicommissa, quis leget, à quo legetur, cui, quæ res legetur, qualiter legetur, quibus actionibus legatum petatur, & qualiter. Legatum est donatio quædam defuncto relicta, ut ff. de legat. l. legatum, uel aliter: legatum est donatio hæreditatis, quam testator de eo quod uniuersum hæredis foret, ali quid alicui collatum uelit, ut ff. de legat. j. l. legatum. Olim erant quatuor genera legandi, per uindicationem, per præceptionem, per damnationem, & sinendi modo. Erantq; istis quatuor generibus legatorum certa uerba præscripta, & solennia adsignata: puta talia, HAERES MEVS ILLAM REM VINDICATO. DARE DAMNAS ESTO. PRAECIPITO ILLAM REM, ILLIUS ESTO. Porro sublatis solennibus hodie sufficit legare uerbis quibuslibet ut Instit. eod. §. iij. Ergo rectè legabitur si dicetur, DO LEGO, id est dandum lego, uel dari iubeo. IMPERO. MANDO. PRAECIPIO. EXIGO. POSCO. PETO. FLAGITO. ROGO. VOLO. DEPRECOR. EXORO. GLISCO. Sed & hoc modo, CVP^o UT DES. OPTO UT DES. Sed & si dixerit testator, credo te daturum, ualebit relictum, ut ff. de legat. j. l. etiam hoc. Exæquata sunt hodie penè per omnia legata & fideicommissa, ut ff. eod. l. j. & C. communia de legat. Sanè olim erat pinguior natura legatorum, quia petebantur actionibus: quàm fideicommissorum, quia consistebant tantum in rubore. Item latior erat natura fideicommissorum, quia relinquebantur etiam ab intestato: legata olim non nisi in testamento. Verum hodie ita strictum cauetur, ut alterum penè nomen uideatur esse superfluum: quoniam omne legatum est fideicommissum, & omne fideicommissum est legatum. atqui nec hodie recto sermone hæreditas, liberras uè dicitur legataria, sed fideicommissaria. Item nunquam legatarius hæredem compellere potest ut hereditatem adeat, legatumq; sibi præbeat: sed fideicommissarius cui hæreditas restituenda est ex Trebelliano, hæreditatis uè portio, ritè cõpellit hære-

dem ut adeat, sibiq; fideicommissariam hæreditatem restituat, ut Instit. de fideicōmissi. hæred. § sed etiam. Is potest legare qui testandi ius habet, ut ff. eod. l. ij. Ergo nō filiusfam. seruusue, etiam patre domino iubeute. Sanè si legauerint, & in ea uoluntate perseuerante sui iuris facti obierint, legatum ab initio inualidū, etiam postea fit ualidū, ut ff. de legat. iij. l. j. aliàs primò ualuit, sed postea certis rationibus deficit sicut ex sequentibus apparebit. Legatū ab hærede præstatur, etiā à legatario (licet nō olim) & à fideicommissario, & à donatario causa mortis, et à quocūq; qui capit aliquid eiusdē generis, uel simile, à defuncti iudicio, id est aliquid pecuniarum consequitur ex testamento. Ergo qui solū libertatem ex testamento accepit, legatum dare compelli non poterit. quippe sicut libertas per pecuniā non æstimatur, & qui libertatem solam lucratur de iure legatū dependere nō arctatur, ut ff. de legat. j. l. planè. § ult. Sed & ab hærede cohæredi legatur, quia legatur, prælegatur, poteritq; legatū peti etiam ab eo qui ab hæreditate se abstinerit, ut ff. de legat. j. l. qui filiabus. Sed & ab eo qui nondum natus est rectè legatur, quia prælegatur: poteritq; puta posthumus natus cōueniri cū factus fuerit hæres, ut ff. de iur. codicil. l. ab intestato. legari potest nato, & nascituro: hocq; casu natus totum non uindicabit, nō nato posthumo econtrario. Si posthumū nati fuerint plures tantum singuli accipiant, quantū & qui iam natus fuerat, ut ff. de legat. j. l. si duobus, & l. qui filiabus. Legari potest uniuersitati, ut ciuitati, id est oppido, uico, & collegio licito: & priuatae personæ, ut mulieri, rustico, militi quoq; dum tamen eius domino legari possit, ut ff. de legat. j. l. si mihi. Hoc quoq; legatū seruo delegatum dominus poterit repudiare, ut ff. de legat. j. l. vii. Legatur quoq; filiisfam. legatur quādoq; uni, quādoq; pluribus. quo casu si ambo perueniant ad legatum, scinditur inter eos legatum: nisi à primo legato per posterius euidenter testator recesserit, aut nisi testator in solidum uoluit unumquenq; obtinere legatum: ei tamē dabitur electio rei, uel pretij, qui præuenerit: hocq; casu legatū totum uel admittitur, uel repudiatur, uel à legatarijs, uel ab hæredibus legatariorum. Hoc quoq; uerum est siue fuerint cōiuncti per rem, & per copulā: siue fuerint disiuncti, id est cōiuncti tm̄ per rem, nō per copulā, ut ff. de legat. l. si quis. & lege in quibus l. legatarius, & l. duobus, & l. si duobus. l. si pluribus. l. planè. l. si res, & ff. de legat. ij. l. si Titio. & l. iij. & vii. & ff. de legat. iij. l. si res. Amplius ei legari poterit qui testamenti factionē habet, uel in passiuā, licet non in actiua significatione, ut pupillo, obsidi, captiuo: nō tamen seruo pprio. Sanè & pauperibus et omnino incertis personis legari potest, ut Instit. eo. Legari potest res corporea, ut seruitus personalis, realis, actio: legari quoq; potest liberatio. Item ut cui liceat in alieno cedere uel agere quid simile hocq; legatū non tantū transit ad hæredem nisi hæredis nomine fuerit adiectum ut ff. de lega. j. apud Iulianū. Legari potest res corporea, mobilis seu se mouens: mobilis ut pecunia, quantitas, uel equus, codex, domus, ager, mancipium rusticum & domesticum, fundi instrumentum: sed et dos legatur, & pœnus, peculium quoq; uestiariū, alimentū, uindemia, ornamentū muliebre, suppellex, debitū quoq; à creditore debitori, sed nō à debitore creditori. Rectè legatū purè id qd̄ debet in diē, uel sub cōditione. utile est em̄ legatū propter representationē nec fit inutile, imò pseuerat utile, qa ab initio fuit utile, licet dies uenerit, aut cōditio extiterit testatore uiuente. Sanè si purè à se debitū debitor creditori legauit inutile est legatū, si nihil plus est in legato, q̄ in debito. Ergo si plus est in legato ualebit puta prima actio erat p̄toria, hæc erit ciuiliis. prima p̄ exceptionē poterat elidi, hæc minime, ut Inst. eo. § ex cōtrario. & ff. de leg. j. l. sin aut. & l. si creditor. Sed & res pignorata creditori à debitore potest legari, et tūc etiā debitū nō ideo minus petet

petet: nisi testator etiam aliud iusserit, ut C. eod. l. creditor. Legatur res propria etiam pignori tradita, & semper tale ualet legatum. Sed & in solutione distinguitur. Nam si testator sciuit obligatam, tunc tantum compellitur luere hæres: si nesciuit, legatarius luet: multo fortius, si testator dixerit ut lueretur, ergo in uno casu hæres luit, in duobus legatarius debet luere. Legatur quoque res aliena utiliter: sed ita demum, si non errauit, id est si putauerit esse suam cum sit aliena, legatum non ualebit: nisi in persona proxima. Quid ergo si de hoc referatur quaestio: probare debet legatarius, & quia dicit, & quia de lucro captando contendit, testatorem scisse: & non hæres probare debet, & quia damnum uitare fatigit, testatorem ignorasse. Sanè si hæres dicat ademptum, quia eo tempore tacite confitetur relictum, probare debet ademptum, ut ff. de legat. l. Lucius & de legat. j. l. si res & l. planè. Illud præterea est notissimum, quod si quis rem quasi alienam legauerit: ualet legatum. nam plus ualet, quod est in ueritate, quàm quod est in opinione. Quod si rem suam legatam testator postea alienauit, uel obligauerit, non ideo tamen legatum irritum fit: imò hæres etiam redimere & luere debebit, nisi animo adimendi factum fuisse probauerit. Ergo si partem tantum postea alienauerit præcisè & indistinctè debebitur pars non tantum aliena, sed etiam alienata ita debebitur, si non adimendi animo sit alienata. Nam cum initio res aliena possit legari, multo fortius res propria legata, licet postea alienata, obligata uel non desinit deberi, ut Instit. eod. § si rem. secus est in rebus donatis inter coniuges ut C. de donat. inter uir. & uxo. l. si maritus. Item seruorum optio aliarum uel rerum rectè legatur. hocque casu optimum legatarius eligere poterit, sed non nisi semel eligere poterit, ut ff. de legat. l. v. Quid ergo si homo mihi relictus est, quem Titius optauerit, & Titius infra annum non elegerit: ego optabo, sed tamen in hoc casu contra naturam optionis meliorem eligere non debeo. Quid ergo si pluribus legata fuerit optio, & in optando dissenserint: forte dirimatur contentio, & ille super quem fors ceciderit rem sibi si uelit & retineat, & socio, uel socijs æstimationem partium eum eosue contingentium, præbeat, sicut taxatur & distinguitur, ut Co. com. de legat. l. ult. Item ei, qui apud hostes est, rectè legatur. seruus quoque proprius manens in fuga uel alias in saltibus degens & hæres hunc requirere & sumptum in hanc rem facere debet, ut ff. de legat. j. l. cum seruus. Item (sicut dictum est) seruus alienus etiam potest legari, fundus uel, si tamen fundus chasmate perierit, uel seruus à domino manumissus, ante moram mortuus erit, nihil ex hoc legato debebitur ut ff. de legat. j. l. si alienum & l. cum res. § ult. Item quid erit si eadem res alicui sæpius legetur in eodem testamento: certè amplius quàm semel peti non poterit, sufficitque uel rem consequi, uel corporis æstimationem, secus si quantitas fuerit relicta, tunc sæpius petitur. hoc ita, nisi sit legata tanquam species, puta certum corpus numerorum in arca constitutorum, tunc enim fundo legato, tale legatum est comparandum. Porro si ex duorum testamentis species eadem fuerit mihi legata, ex altera consequor speciem, ex altera æstimationem, ita tamen quod si prius rem postulabo, hoc est, ubi ex duorum testamentis agitur ut Instit. eo. § si grex & ff. de legat. j. l. planè & l. sed & si. Item legari possunt etiam ea, quæ nondum sunt in rerum natura, ut fructus, partus nasciturus etiam nondum conceptus, ut ff. de legat. j. l. v. Mirabile tamè est & notabile, quod, sicut si rem prorsus alienam testator legasset hæres compelleretur redimere, sic uideatur quod ubi legauerit communem partem alienam debet comparare. Legatum relinqui potest & purè, & in diem certum, & in diem incertum, & sub conditione. Sub conditione etiam alieno arbitrio. hoc tamen ita, nisi conferatur in hæredis arbitrium expressim, hoc enim non ualet quia non est captatorium, sed tacitè ualeret. Porro

in uoluntatem legatarij etiam expressam conferri potest, ut ff. de legat. j. l. si fe-
 natus. Sed & forte nō potest cōferri in arbitriū expressum tertix personæ: licet
 uideatur contrarium insinuare responsum primum. Si legatur in diem incertū,
 uel sub conditione: dies cedit nō post mortem, non post aditionem, sed demum
 post diē incertæ uel cōditionis euentum. Sanè legatorum relictorum purè, uel
 in diem certum, dies cedit statim post mortem: quantum ad transmissionē: præ-
 t̄rquam in quibusdam casibus, sicut C. de caducis. Item aliàs legatur in diui-
 duum, ut Socrates, & hic & hic: aliàs species specialissima, ut homo, equus
 aliàs species subalterna, uel genus subalternum, uel corpus: aliàs genus genera-
 lissimum, ut substantia, ens, res, unum, & aliquid. Et certè si indiuiduum lega-
 tum periret citra hæredis moram uel uiciū, hæres liberatur propter eius interi-
 tum. Porrò si quid fuit legatum per speciem specialissimam, subalternam uē, uel
 per genus geralissimum: quia hæc nec pereunt, nec perire possunt, ob interitū
 etiam omnium suorum animalium hæredi liberatio non contingit. ergo hæres
 habeat, uel non habeat hominem, equum uē à se legatum, uinumq̄, etiam ualet
 legatum, & est præstandum. Sanè si domus eius legetur ab eo simpliciter, qui
 domum non haberet: magis est derisorium, quàm utile legatum, ut ff. de legat.
 j. l. si domus. Porrò licet pecunia legata non sit in bonis legantis, hæres tamen
 pecuniam undecunq̄ quæsitū præstare debet, ut ff. de legat. ij. l. si pecunia. Sed
 nec qui pecuniam debet uolens præstare speciem, se liberabit inuito legatario.
 idem & ecōtrā. Excipitur, nisi ab aliquo legatus sit pater, idemq̄ seruus, filius,
 frater uē. tunc enim æquissimum est ei concedere, ex hac causa æstimationem
 officio iudicis præstare, ut ff. de legat. j. si domus. § ij. & iij. Porrò illud notan-
 dum est, quòd licet legata demum cedunt post mortem: cedunt quoad trans-
 missionem, tamen directa uia, transeunt ad legatariū dominia, sed non post ad-
 itionem, ut ff. de furt. l. actio. Hoc tamen ita intelligo cum factioe trina, si lega-
 ta fuerint certa, & purè relicta, & si legatarius admiserit ea. Illud tamen diligen-
 tius attendendum est, quòd ualet legatum hominis, puta si legetur homo indi-
 uidualiter: ut hic, hic, ille. Idem si legetur homo per speciem specialissimam, ut si
 dixerit testator, do lego hominem. idem si dixerit do lego unum ex hominibus
 meis. idem quoq̄ etiam aliàs, ut si testator dixerit, do lego unū ex fundis meis.
 Sed si dixerit do lego fundum, uel quid simile, in generalioribus uel generalissi-
 mis consistens, ut animal, corpus, substantiam, rem, inutile est legatum, & deri-
 sorium, habeat, uel non habeat, legans talia. Nam si legatum tale ualeret, dici
 possit quod hæres præstando etiam uilissimum corpus, siue animal: ut picam,
 mustelam, se liberaret. Quid ergo, si quis per speciem specialissimam legauerit,
 ut hominem, equum uē cuius erit electio hæredis an legatarij? sed erit legatarij
 et certe legatarij esse debet electio, ut legit Instit. et ff. de legat. j. l. duos. Quid
 ergo dicemus? in potestate esse hæredis dare quem uelit, nō tamen uilissimum,
 sed si moram fecerit optio transfertur ad legatarium, ut ff. de legat. j. l. apud, &
 l. cum rem. & l. huiusmodi. § ij. uel forte distinguendum est ita, si apparet, quòd
 de certo homine testator senserit: nec tamen appareat, de quo certo cogitauerit,
 electio hæredis erit. Si uero nihil horum apparuerit electio erit legatarij. Item il-
 lud aduertendū est, quòd si cui legatus fuerit fundus Cornelianus: licet usufruc-
 tus dicatur pars domini, eius tamen fundi usumfructum seorsum legatarius
 petere non poterit, ut ff. de legat. ij. l. Lucio. Nam aliàs si cui legatū fuerit, eius
 partem poterit admittere, & aliā repudiare, licet illius unius legatarij hæredes
 hoc possunt agere, ut ff. de legat. j. l. legatarius. Sed & hoc forte debet intelligi,
 ubi plures sunt hæredes. Si enim unus tantum legatario extitisset hæres, sicut
 legatarius totum legatum admittere debet uel repudiare, sic etiam hæres eius

unicus

unicus. Legatum relictum interdum peti potest actionibus tribus, interdum duabus, interdum una tantum. Tribus tantum: puta si res legata legantis fuerit, poterit personali actione, id est ex testamento peti, ab hærede poterit vindicari, à quocumq; possidente poterit etiam per hypothecariam intentari, quippe omnia bona hæredis si fuerint legantis tacite sunt hypothecata pro legatis præstandis. Si res aliena fuerit legata, duæ tantum actiones competunt, personalis ex testamento, & hypothecaria. Si liberatio fuerit legata una tantum competit actio, id est personalis ex testamento, per quam hæres compellitur legatario accepto facere, ut C. cõmunia de legat. l. j. & ij. Sed etiam præter actionem in hoc casu legatario doli mali data est exceptio. Deficit legatum ab initio & ex postfacto. Ab initio, aliàs ratione legantis, ut si furiosus legauerit, uel is qui prius debuerat, quàm habuerat: aliàs ratione legatarij, ut si legetur seruo hæredis unus proprio: aliàs ratione personæ, ut si legetur ab exhæredato uel eius substituto, ut C. eod. l. antepenult. aliàs deficit ratione rei, ut si legetur quod nec est, nec esse potest, ut chimera: uel id quod esse desijt, ut homo mortuus: uel id quod est in uotis dei hominum censura, ut res sacra: uel id quod nõ est in patrimonio, sed in usu populi, ut forum, theatrum, campus Martius. Excipitur nisi iussu principis hoc fieret, nempe aliàs furiosi est talia legare, ut ff. eod. de legat. j. l. apud. Item turpe legatum ab initio nullum est, ut ff. de legat. j. l. turpia. Item ab initio nullum est legatum rei propriæ legatæ purè, secus si legetur sub conditione, sicut dicitur in uindicatione. Aliquando tamen alicui utiliter legatur res propria, puta quia is qui legat, in ea ius habet, ut in emphiteura, fundi uectigalis conductor, superficiarius, ut ff. de legat. j. l. si tibi. Superficiarius enim superficiem rectissime legat. Sed & si nullum ius in rem tuam habeam, sed illam tantum debitam, ut exceptionem, rectissime tibi lego. Sed etiam si ego creditor tibi legauro pignus tuum ualebit legatum. In his enim casibus legare intelligor non rei dominium, utpote quod non habeo sed oneris laxitatem, debiti remissionem, ut ff. de legat. j. l. si dominus. § ult. Ex postfacto deficit legatũ, aliàs ipsa re, aliàs propter factum testatoris, aliàs propter factum legatarij. Re ipsa deficit legatũ, ut si hæreditas non adeatur. Nam testamento facto, & hæreditate non adita ab hærede instituto uel ab intestato omiſsa causa testamenti illa legata à legitimo non præstabuntur: nisi ab eo fuerunt repetita, ut C. si omiſſ. caus. testamen. l. j. & C. ad Trebel. l. nõ iustam. Item deficit re ipsa si de debito nihil sit residuum. Deficit propter factum testatoris si testator mutauerit legatum, ademerit. deficit propter factum legatarij, si legatarius testamentum cælauerit, rem legatam subtraxerit, ut C. eod. l. antepenult. & l. non est dubium. Sed & non ineptè dici potest ex postfacto deficere legatum propter hæredis factum, puta si hæreditatem non adierit, puta si hæres hominem à se legatum occiderit in facinore, ut in adulterio uxoris suæ deprehensum, ut ff. de uerb. obligat. l. quid: licet hæreditas legatario ad tempus relinqui potest, tamen postea remeabit ad hæredem, ut C. eodem lege ultima. Item illud notandum est, quod ille qui ab hostibus redemptus est, legari sibi poterit, proficietq; tale legatum ad liberationem uinculi pignoris quod in eo habuerit redemit, ut ff. de legat. j. l. senatus. Item illud deficit, quia si Titio est legatum & duo eiusdem nominis amici testatoris legatum petant, ut ff. de legat. ij. l. contra. & l. si quis. Item illud notandũ est, quod si sub conditione uel ex die certa nobis legatum sit, ante conditionem uel diem: licet de eo pacisci ualeamus, illud tamen repudiare non possumus, ut ff. de legat. ij. l. si ita. Item illud notandum est, quod nõ prius de conditione cuiusquam quæri oportet quàm ad eũ hæreditas, legatumq; pertineat, ut ff. de legat. ij. l. nõ oportet. Item & illud notandum est, quod si cui res aliqua legata fuerit, eamq; etiam

pro parte legatarius suam esse uoluerit, totam tamen acquirit, ut ff. de legat. ij. l. si cui. Item & illud notandum est, quod si hæres rem legatam ignorans consumpserit, licet de rigore non teneatur, uel ex testamento, uel ad exhibendum actione: attamen per in factum actionem legatario consuli debet, ut ff. de legat. ij. l. si hæres. Item illud quod non uarijs actionibus legatario permissum est uti: sed ut latior ei sit facultas agendi, & ex una quæ fuerat electa, legatum petere, ut ff. de legat. ij. l. cum filius. Item & illud notandum est, quod ex imperfecto testamento nec Imperator legatum uindicabit. decet enim tantæ maiestati seruare eas leges, quibus ipse solutus esse uidetur, ut ff. de legat. ij. l. ex imperfecto. Item & illud notandum est, quod si cui annuum fuerat relictum etiam sine adiectione summæ, id legatarius percipiet, quod testator præstare solitus fuerat: si minus ex dignitate personæ statui oportebit, ut ff. de legat. ij. l. si cui. Item & illud notandum est, quod si testator alij fundum Cornelianum legauerit, alij ususfructum: licet eius propositi fuerit, ut alius ususfructum haberet, & alius nudam proprietatem, tamen (quæ sicuti debuit non legauit) ususfructus inter eos communicabitur: & sic plus ualebit hic scriptura, quàm id quod actum est, ut ff. de usufruct. legat. l. si alij. Item & illud notandum est, quod si testator dixerit, Scorpium seruum meum Sempronio seruire uolo, non uidetur proprietas serui relicta, sed ususfructus, ut ff. de usufruct. legat. Item & illud notandum est (ut ait Papinianus) quod si maximè testamenti factio cum seruis alienis ex persona dominorum est, ea tamen quæ seruis relinquuntur ita ualent, si liberis illis factis relicta possent ualere: & ideo ad fundum domini uia seruo frustra legatur, ut ff. de seruit. legat. l. & si.

DE VERBORVM SIGNIFICATIONE.

TIT. XXXVIII.

Quia in legatis relinquendis de quibus dictum est, & fideicommissis de quibus dicendum, sæpe uerba ambigua ponuntur, adnectamus de significationibus uerborum significantium, & rerum significantarum. Verba enim significationem actiuam & passiuam. Sed & res significant. quippe archa diluuij ecclesiasticam significauit, serpens æneus in deserto à Mose erectus, Christum significauit. quandoquæ à uerborum significatione non aliter recedi oportet, quàm cum manifestum est aliud sensisse testatorem, ut ff. de legat. ij. l. non enim aliter. Ergo qui duos mulos habebat, & legauit ita, duos mulos do lego debebuntur etiam mulæ. Nam & mulæ muli sunt, sed mulæ non sunt muli. Semper enim fere masculinus sexus continet foemininum, & non econtrà. Illud enim pessimum & absurdum foret, ut ff. eod. l. ij. l. si ita. et ff. de legat. ij. l. qui duos. Quid ergo si quis legauerit seruos lecticarios, & idem sit lecticarius & cocus accedit legato. Si alij legant uernæ, alij cursores si ijdem fuerint cursores & uernæ cursoribus cedent. semper enim species generi derogat. si autem in specie, aut genere utriusque sint, plerumque communicabuntur, ut ff. de legat. ij. l. seruis. Quid ergo si testator legauerit his uerbis. QVAE IN DOMO MEA MOBILIA SVNT DO LEGO. certe numi ibi repositi ut mutui darentur legati non erunt. at hi, qui praesidij causa repositi sunt, ut quibusdam bellis ciuilibus factitasset, legato continebuntur, ut ff. de legat. ij. l. si chorus. Si testator legauit fundum instructum uelut instructus est: dolia, uina, iumenta, & fundi instrumenta continebuntur: nisi ignorante testatore legatarius aliqua gratia ampliandi legati intulerit, ut ff. de legat. ij. l. cum ita. Excipiuntur ea, quæ in fundum translata sunt, ut ibi sint in tuto. uel

ut ibi

ut ibi non sint perpetuò, ut uina uenalia. Nam etiam si fundus fuerit legatus cū his quæ in eo erunt: quæ ad tempus ibi sunt non uidentur legata, & ideo pecuniæ quæ fœnerandæ causa ibi fuerunt non sunt legate, ut ff. de legat. iij. l. si fundus. secus (sicut dictum est) si fuerint ibi causa præsidij repositæ. Si testator legauerit cautionem, nec adiecerit qualem, sufficit interponere nudam promissionem, nõ iuratoriam, non pignoratitiã, non fideiussorem: nisi specialiter etiam de his adiecisset, ut C. eod. l. iij. Si non testator simpliciter legauerit cautionem, sed idoneam cautionem, uel pignoribus cauendum est, quorum utilitas irrepsit, uel fideiussoribus, ut ff. mandati l. si mandato. Si testator familiæ legatum reliquerit, primo loco ueniunt descendentes & consanguinei, secundo uocabuntur nurus & gener quondam matrimonio tamen dissoluto morte filia uel filij: uel tertio loco uocabuntur liberti. quanquam nurus, gener, liberti, nõ propriè sunt de familia, ut C. eo. l. ult. In summa illud sciendum est, quod quandoq; contra sermonis significationem: aut, disiunctiua coniunctio accipitur subdisiunctiue, uel copulatiue. Ecce em̄ si testator dixerit, HIC AUT ILLE SIT TUTOR. HIC VEL ILLE LEGATVM ACCIPIAT. ambo tutores erunt, ambo legatum capient. Porro si in reb. disunxerit, & dixerit, HANC REM VEL ILLAM IL- LI DO LEGO: non res utraq; sed altera hæredis arbitrio duntaxat præstabitur, ut ff. de uerb. significat. Sed quæ sit uarietatis ratio forte non est multum in manifesto. Item in summa illud norandum est, quod si quis legatum reliquerit ciuitati, ut ex eius redditibus quotannis in ea ciuitate celebretur spectaculum, quod illi celebrare non erat licitum, iudex tamen iubebit alium ludum fieri, quem facere erat permissum: ut memoria defuncti alio & licito genere celebretur, ut ff. de usufruct. l. legatum.

SI OMISSA SIT CAUSA TESTAMENTI.

TITVLVS XXXIX.

Quoniam sæpe omittitur causa testamenti quando legata præstari debeant, & quando non, omiſſa causa testamenti uideamus. Et certe testamentum in quo relinquitur, ualeat aut deficiat ratione fidei non pietatis, aut ratione pietatis non fidei, aut utroq; modo. Si testamentum ualeat, & is qui institutus est in eo, adierit: ex eo legata præstabit, Sed & si non ex institutione, sed & ex substitutione adierit, legata præstabit. Sed & qui omiſſa causa testamēti adierit ab intestato, institutus pure uel etiam sub conditione, cum potuerit, noluerit conditioni parere, legata præstabit: siue ab intestato iure ciuili adierit, siue per bonorum possessionem iure prætorio, siue hæreditatem dolo malo reliquerit, siue ut nec possidere inciperet, maliciosè effecerit, ut ff. eod. l. j. Et si ab intestato nanciscitur aliquis nõ hæreditatem totam partemue, ex qua institutus est, sed uel minimam portiunculam, uel etiam unam aliquam rem, tenetur hoc edicto, ut ff. eod. l. & si. Sed & si institutus, pecunia accepta hæreditatem substituto omiserit pro legatis conueniri poterit: substitutus quoq; si fraudem cum instituto participauerit, utiliter ex testamento poterit conueniri: sed & exacto altero alter nõ debet exigi, ut C. eod. l. j. & ff. eod. l. licet. Sanè si institutus gratia substituto hæreditatem dimiserit solus substitutus utpote possessor conueniri debet, ut ff. eod. l. si quis. Prædicta obtinent ubi omni ratione testamentum tenet. Sed & ubi testamentum deficit, tamen ratione pietatis relicta præstantur, ut authen. ex cau. exhæredationis. Sed & si nece testatoris interfecti nõ uindicata fiscus adierit, uel propter administratum fideicommissum tacitum legata præstabit. porro

si testamentum defecerit uel ratione omni uel saltim ratione fidei, legata nō præstabantur: nec ab instituto, utpote inutiliter: nec à legitimo hærede, nisi ab eo fuerint repetita, expressim tacite uel, ut C. eod. l. ij. & C. ad Trebell. l. non iustam. Excipitur, nisi hæres ex uoluntate defuncti ratione fidei relicta dependet, uel p rriennium ut C. de fideiuss. l. j. uel nisi legatarius, qui tamen prius iurauerit de calumniã, ad fidem hæredis cucurrerit. tunc hæres aut se nihil tale audisse à testatore iurabit, aut legata uel fideicommissa dabit, ut C. de fideicommiss. l. ult. Quidam dicunt tale iusiurandum in fideicommissis, & non in legatis locum habere. Item excipitur, si testator quando testamentum non cōsummauerit, ut uel iurè codicilli ualeat, adiecerit. In summa illud sciendū est, quanquã de institutis hæreditatem omittentibus in legatorū perniciem loquatur prætor, ramen & ad legatarios, & ad fideicōmissarios res ista serpit. Inde est, q̄ si legatarius à quo fideicōmissum relictu est (sicut sepe fit) id egerit ut omittatur hæreditas, doloq̄ id fecerit conueniri poterit. Illud sanè est notissimū q̄ si hæres hæreditatem uendiderit, quia hæres esse non desijt, utiq̄ possidere uidetur: nec dolo fecerit quominus possideat, & ideo directã actione ex testamento urgebitur, ut ff. eo. l. si quis.

DE INDICTA VIDVITATE, ET DE LEGE IVLIA
Miscella tollenda. Tit. xl.

Relinquebatur olim à coniuge cōiugi, ut uiduus, uiduãne maneat, & per legem Miscellam tale legatum nō capiebatur: nisi de non conuolando ad secundum matrimoniū iuraretur: ea propter, quia sæpe committebatur periuriū, legis Miscellæ cassetur imperiū: ne p leges, quæ periuria puniunt, uia periurijs aperiat. Ergo relictu à coniuge uel ante coniugem hodie cuiuscunq̄, ut uiduus uiduãne maneat, post annū peti poterit, nō religione nō cautione præstita de nō uolando, sed cautione præbita si fuerit conuolatu de restituendo. Sed infra annum poterit peti, si spes nuptiarū defecerit, ut si legatarius monachus, uel sacerdos factus fuerit: alioquin infra annū minimè, ut C. eo. authen. cui. Illud in summa notandum est, quod illud legatum per legem Miscellam non confirmabatur, & per sanctionē Iustiniani reprobabatur quod relinquebatur per si, uel per quando, uel per cum: ut si uiduus fuerit, uel cū uidua fuerit, uel quando ad cœlibatum peruenerit, hodie ualebit omnino, ut C. eo. l. j. & ult. Caueri aut debet pro re immobili si persona sit idonea eadē cautione: alioquin fideiussor dandus est si præstari potest, contractis nuptijs res data etiam uindicari potest. Quod sic admittitur, & sic est, ac si ei relictu non esset.

DE HIS, QUAE POENAE NOMINE IN TESTAMENTO uel codicillis scribuntur uel relinquuntur. Tit. xlj.

SI quid poenæ nomine relictis adijcitur etiam ualet, & obtemperari debet, in dando, in transferendo, in adimendo. Quippe admittitur quandoq̄ simpliciter, quandoq̄ & amittitur & transfertur, ut habeatur relictu si fuerit possibile & honestum. porrò siquidem interdictum iniungitur cui: Nempe si interdicta conditio iniungitur ei, à quo relinquitur, relictu est ualidum: ergo semper proficit talis conditio cui adponitur: at interdicta conditio contractum uiciat & reddit inutilem, ut ff. de obligat. l. non solum. Sed forte licet actio ex tali contractu non nascatur, conditio tamen subsecuta dominium transfert.

DE FIDEI

DE FIDEICOMMISSIS. QUINTI. XLII.

Avdiamus de legatis, imò seorsum inseramus aliqua de fideicommissis. Et fideicommissa (ut & feuda) nomen et substantiam acceperunt seorsum à legatis. Hæc erant olim specialia in fideicommissis. fideicommissa olim etiam ab intestato debebantur, legata minimè. Item fideicommissa olim non petebantur actione, legata utiq;. Item fideicommissa olim petebantur ex inutili voluntate, legata minimè. Item fideicommissum nutu relinquebatur, legatum minimè. Item fideicommissarius olim quidem poterat compellere hæredem, ut adiret hæreditatem, legatarius minimè. Amplius sciendum est, fideicommissum aliud esse expressum, aliud tacitum. Expressum, puta, rogo, uolo, ut des. Sed & si uerbum uolo defuerit subaudi debet, & ualebit, ut C. eod. l. uerbū. Sed & si testator dixerit: si existimaueris, si putaueris, si arbitratus fueris, si dignum duxeris, expressum est & ualidum fideicommissum: licet enim uoluntas expressa possit conferri in legatarium, in hæredem minimè, ut ff. de legat. j. l. si hæres, & ff. de legat. iij. fideicommissa. Tacitum fideicommissum est, puta si testator dixerit, sciant hæredes mei me donasse. licet enim non sit donatum tamē tacitum interpretatur fideicommissum, ut ff. de donat. l. ex hac, & ff. de legat. iij. l. Lucius. Simile fideicommissum reperitur C. eod. l. quamuis, & C. ad Trebell. l. non. Item fideicommissum tacitum est, puta si institutis hæredibus filio & filia pater adiecerit, mando tibi filia non testari: præsumitur enim rogasse filiam ut hæreditatem relinqueret fratri, ut ff. ad Trebell. l. qui filium. Sed & tacitum fideicommissum est, si donationis prædiorum epistolam uerbis fideicommissi non subnixam in ædem sacram mater posuit, & literas tales ad Titium misit. Instrumentum uoluntatis meæ post mortem meam filio meo tradi uolo, ut ff. de legat. ij. l. cum pater. § donationis. Item tacitum fideicommissum est si maritus uxore & matre hæredibus institutis, ita cauit: à te uxor charissima peto ne quid post mortem tuam fratribus tuis relinquant: habes enim filios sororum tuarum, quibus relinquant, & scis unum fratrem tuū filium nostrum occidisse, dum ei furtum faceret: sed & alia mihi mala fecit. certè si adhuc fratrem legitima hæreditas sororis peruenerit, sororū aliarum, filij fideicommissum tacitum ab auo petere poterunt, ut ff. de legat. ij. l. Lucius. § penult. Item hæc uerba tacitum fideicommissum imminuunt, te fili rogo, ut prædia quæ ad te peruenerint diligenter colas, & curam eorum agas, ut possint ad filios tuos peruenire: & sic non satis exprimitur fideicommissum, sed magis cōsiliū, quam necessitas relinquendi continetur, tamen illa prædia post mortem patris ex uerbis fideicommissi taciti nepotibus sunt restituenda, ut ff. de legat. iij. l. fideicommissa. § hæc uerba. Amplius sciendum est omnia, quæ dicta sunt de legatis posse repeti & in fideicommissis, de personis legantium & legatariorum, & eorum à quibus legatur, & de distinctionibus rerum corporalium, mobilium, se mouentium, & mobilium præsentium, futurarum, alienarum, propriarum, obligatarum, & duplicatione, & adoptione, & de scientia, & de ignorantia. In summa illud notandū est usu derelicto à iudice monitus, si non præstiterit illum infra annum, priuandus est: sed ineptæ uoluntates defunctorum seruandæ nō sunt, puta circa sepulturam uelut superflua ab hærede nō distrahantur, uelut reliquæ in mare iactentur, ut C. de indig. l. v. & C. eod. l. ult. ff. de condit. institut. & ff. de legat. j. l. seruo. Dabitur aut compendium hoc quod aufertur ei, qui iussus est relictum præstare, in primis substituto si defuerit coniunctus, postea minoris emolumenti fideicommissario, postea speciali fideicommissario, uel legatario, postea fisco: sed si fiscus noluerit postea cuiuscunq; extraneo, tñ idoneo & cauere parato de restituendo.

do solido, ut C. eo. authent. amplius. Istud tamen ultimum quod dicitur de extraneo uideretur fatuissimum. In summa illud notandum est, quod si fideicommissum fuerit relictum cuiuscumque, cum ipse habere non possit propter corporis sui uicium, uel etiam propter relictæ qualitatē, alius habere tamen poterit, quanti solet comparari, tantam æstimationem accipiet. Item illud notandum est quia si hæres à testatore rogetur, ut aliquem hæredem instituat: licet inutiliter rogetur, quantum ad hoc ut compellatur instituere, perinde tamen habendum est, atque si rogatus sit hæreditatem restituere. Item illud notandum est, quod si testator uetuit hæredē quid alienare, nec causam expresserit propter quam id fieri uelit, nec inuenire personam cuius respectu hoc à testatore dispositum est, uerum erit nullius momenti esse eam scripturā, & nudum esse præceptum. Quia talem legem testatores in testamento dicere non possunt, sicut etiā aliās cauere (prout dictum est) ne leges habeant locum in suo testamento, uel ne liceat sibi primam uoluntatem infringere ut ff. de legat. j. l. filiusfamiliās. § siquid. § ut quis. § diui. Item illud notandum est, quod ubi fidei hæredis aliquid donatum nominatim committitur, ita demum fidei commissum ualebit, si ille hæres extiterit: nisi ab alio repeteretur, ut ff. de legat. ij. l. Celsus. Item illud notandum est, quod interdum alterius nomē scribitur in testamento, alteri tamen fideicommissi competit exactio: puta fideicommissum est, ut detur Arnaldo, pro Ignatio non tamen Arnaldus, sed Ignatius petit, ut ff. de legat. iij. l. fideicommissa. § interdum. Item notandum est, quod si quis pluribus hæredibus institutis, unius fidei commiserit, ut cum moreretur cui uellet restituere, utile esse fideicommissum. Nec enim in arbitrio eius, qui rogatus est positum est, an omnino uelit restituere, sed cui potius restituat. plurimum enim interest, utrum in potestate eius, quem testator eius obligari cogitat faciat, si uelit dare, an imposta necessitate dandi, solius distribuendæ liberum concedat arbitrium, ut ff. de reb. dub. l. utrum. § ij. Item illud notandum est, quod potentior est mens, quam uox. Nam & uocis ministerio utimur. Ceterum nemo æstimandus est dixisse, quod non agitauerit mente. quippe in ambiguo sermone utrumque dicimus, sed duntaxat quod uolumus. itaque qui aliud dicit, quam uult. neque id dicit quod uox significat, quia non uult: neque id quod uult, quia id non loquitur, ut ff. de suppell. l. Labeo, & ff. de reb. dub. l. in ambiguo. Item illud notandum est, quod si is qui sola xxx. reliquerat: Titio legauerat xxx. Seio xx. Meuiō x. Titius xv. Seius x. Meuius v. consequitur, ut ff. de legat. j. l. si quis. Item illud notandum est, quod si quis habens tres lances, maiorem, minorem, minimam legando dixerit, do lego minorem, non minima, sed media debebitur vj. ut ff. de aur. & argent. legat. l. qui lancem. Res enim quæ minor est, non utique minima est, sed omnis minima, minor est.

COMMVNIA DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS, & de in rem missione tollenda. Tit. xliij.

EXposuimus legatorum & fideicommissorum specialia, nunc breuiter tractemus communia de legatis, & de in rem missione tollenda loquamur. Hæc sunt communia eadem & legata & fideicommissum ab eodem relinquuntur, eisdem uerbis etiam non solennibus, utraque relinquuntur in testamento, & ab intestato, eisdem actionibus petuntur, eadem distinctio etiam personarum, & rerum habeatur. Nihil ualet legatum, nec fideicommissum, nisi aliquid lucri adferat ei, à quo relinquitur, ut C. eod. l. j. Porro hodie nulla sunt communia, nulla specialia, quia (ut ita dixerim) in unum corpus conuenerunt. Omne enim legatum

gatum fideicommissum est, & omne fideicommissum legatum, ut Cod. eod. l. 1. In rem missio relictorum cum scrupulosis ambagibus perpetuo abolita est, ut Cod. eod. l. 1. Quippe is cui relictum est qui sibi pure, & in specie: si fuerit legantis, suo iure ab adita hereditate poterit vindicare: si fuerit alienum personarum poterit petere. In summa illud notandum est, quod res quae subiacent restitutioni prohibentur obligari, uel alienari: nisi in subsidiū propter dotem, uel donationem propter nuptias.

DE FALSA CAUSA ADIECTA LEGATO VEL
fideicommisso. Tit. xliiij.

Ostendimus quae sint relictorum substantialia, nunc audiamus quae sint accidentalialia: & quia accidentalium quaedam ex uoluntate defuncti descendunt, quaedam extrinsecus ueniunt (ut relictorum fructus & usurae) prius loquamur de his accidentalibus, quae à testatore relictis inferuntur, id est de falsa causa adiecta legato uel fideicommisso, de falsa demonstratione, demum de conditione. Sed quia demonstratio confertur in futurum, de falsa causa primum dicamus. Falsa demonstratio non uiciat legatū, puta si testator dixerit: STICHVM SERVVM MEVM TVTOREM DO LEGO, & erat pistor. PAMPHILVM VERNAM DO LEGO, & erat emptitiū, non minus uterq; debetur. Item legato falsa causa adiecta non nocet: puta si testator dixerit, TITIO DECEM DO LEGO: uel STICHVM SERVVM MEVM, QVIA NEGOTIA MEA CVRAVIT, QVIA FILIVM MEVM A MORTE LIBERAVIT. Idem si dixerit: DECEM, QVAE TITIO DEBEO, EI DO LEGO: licet enim nihil praedictorum intercesserit, nihilominus debetur, ut ff. de condit. & demon. in cō. tionibus & C. eod. l. ij. Quod autem dictum est, cum distinctione gemina uerum est: si testator inferuerit certam speciem, certam uel quantitatem, sed & si neutro designato testator dotem legauerit, nihil erit legatum: nisi quod probatur in dotem fuisse datum, ut C. eod. l. iij. Illa quoq; distinctio loco secundo adnectenda est, nisi haec res probauerit testatorem ideo sic legasse, nec aliās legaturū fuisse: nisi quia putauerit ita forte puta solum debitum esse, ut C. eod. l. j. & ff. eod. l. quibus. Ea autem est physica quare falsa causa non obsit legato, quia legati causa, id est, legandi ratio non cohæret legato, ut ff. de condit. l. cum tale. § ult. Ideo autem legati causa dicitur legandi ratio, quia per rationales coniunctiones: quia, quoniam, quidem, allegatur: atqui si conditionaliter enunciatur, alia ratio relictum restituit ut Institut. de legatis. Licet autem ubi testator falsam causam falsam uel demonstrationem (sicut dictum est) in hunc modum inferuit, etiam non minus relictū ualet: puta si dixerit, DECEM QVAE TITIO DEBEO EI DO LEGO. non tamen ualet si dixerit, DECEM QVAE TITIVS MIHI DEBET TIBI SEIO DO LEGO. In his enim ultimis casibus duobus nihil ualet relictum, si nihil est debitum, ut ff. de legat. j. l. si sic. Quae sit autem uarietatis ratio, ad praesens exponere non laboro. In his quoq; quae inter uiuos dantur ob causam praeteritam, falsa causa repetitionem non inducit. ita tamen si is qui dedit donare uoluit, ut ff. de condit. indeb. lege damus, & l. in summa. Sanè si quis ideo dederit, quia creditur causa praecessisse, ut transactio, iudicatio, nihil tamen horum praecessit, repetitio competit, ut ff. de condit. indeb. l. eleganter. In summa illud notandum est, quod aliās nomen causae pro controuersia ponitur, ut Cod. de iureiuran. lege prima, aliās pro condit. ut Codicis de iure dot.

l. si mulier & ff. de donat. l. ij. Interdum tamen ob falsam causam præteritam quid datum à muliere, puta in dotem, quæ credebat se obligatam, non repetatur. sublata em̄ falsa opinione speciali censura relinquitur pietatis causa ex qua solum repeti non potest, ut *ff. de condict. indeb. l. cum is*. In summa illud sciendum est, quòd in hoc titulo; nomen causæ, & pro causa ponitur, & pro demonstratione.

DE HIS, QUAE SVB MODO LEGATA SEV
FIDEICOMMISSA RELINQVNTVR.
TITVLVS XLV.

Modus conuenit cum conditione, quia confertur in futurum, ueluti conditio. Item deficiente modo, sicut deficit relictum deficiente conditione, nõ obtinetur relictum. Differt modus à conditione quia forte antequam pareatur modo, relictum capitur: sed si modo non sit paritum, restituitur. Sed relictum sub conditione, nisi post conditionis euentum, nec etiam peti potest. Item differt quia conditio concipitur: per si, modus: per ut. Ergo si quis ita legauerit Titia ubi filio aut illi nupserit, porro si Titia uicio morboue contigerit ut non nupserit, nihil Titia capiet.

DE CONDITIONIBVS INSERTIS TAM IN LEGA-
tis, quam fideicommissis, & libertatibus.
Titulus xlvj.

Regula iuris est, relictum sub conditione peti posse, ea deficiente deficere, ut *C. eod. l. ij. & iij.* euenisse conditio intelligitur, puta, si per eum qui iussus erat dare non steterit, sed per eum qui debeat accipere: sed emancipationis conditio morte patris intelligitur extitisse, ut *ff. ad Trebell. l. mulier*. Distinguitur autem conditio, quippe aliàs consistit in faciendo, aliàs in non faciendo. In facto existentes conditiones tripertitam recipiunt diuisionem, ut detur, fiat, ut quid obtingat: uel econtrà, ne detur, ne fiat, ne quid obtingat. Ex his dandi faciendiq; conditiones, in personas collocantur, aut ipsorum, quibus quid relinquitur, aut aliorum, tertia species uiuentium ponetur, ut *ff. eo. l. in facto*. In conditionibus autem conceptis in non faciendo locum habet Mutiana cautio. Ei autem Mutiana cautio cauere debet ad quem deficiente conditione legatum, uel hæreditas pertinere potest, ut *ff. eod. l. Mutianæ & l. is cui*, ita tamen Mutiana cautio locum non habet, si per aliam conditionem actio legati differri poterit, ut *ff. eod. l. auia*. Item conditionalis respicit in præsens, aliàs in præteritum. hæ etiam propriè nõ sunt conditiones, aliàs in futurum. Item quæ iam facta sunt, quandoq; conditionis loco ponuntur. Quo casu si testator dixerit ea quæ fieri possunt, expectatur donec fiant: at si scierit statim debentur. Item in futurum conditio confertur aliàs quod est necessarium, aliàs quod ad utrumlibet se habet. Dies quoq; incertus conditionem in testamento facit, ut *ff. eod. l. dies*. Item sub conditione relinquitur, aliàs potestatiua, aliàs casuali, aliàs mixta. Vbi sub potestatiua relinquitur, oportet ei esse paritum ab eo, ut *ff. eod. l. ij.* Secus in alijs: quippe si legatum sit, *SI NAVIS EX ASIA VENERIT*, & ignorante testatore nauis uenerit conditio censetur impleta, ut *ff. eo. l. hæc*. prædicta autem obtinēt ita, si conditio

conditio fuerit possibilis & honesta, nempe impossibiles conditiones & turpes legatarijs iniunctæ & pro nullis habentur, & sunt remittendæ, ut ff. eod. l. iij, & l. non. Quarum conditionum numero plerunq; est iusiurandi conditio. Quippe siquid cui fuerit relictum si iurauerit se monumentum facturum, compellitur id facere solummodo iureiurando remisso, ut ff. eo. l. hæc scriptura. Item conditionum, quæ conferuntur in futurum triplex est natura, quædam enim referuntur ad id tempus quo testator uiuit: nisi dixerit, *TITIAE DO LEGO SI MIHI NUPSERIT*. Quædã post mortem producuntur: ut si dixerit, *SEIO DO LEGO*, si ad obsequias mei funeris uenerit. Quædam ad alterum pertinent: ut si dixerit, *SIFILIO MEO NUPSERIT*. Prima & ultima infinitum tempus habent. quan docunq; enim nupserit implebitur conditio, mediã ad certum tempus adscripta est, ut ff. eo. l. conditionum. In summa illud notandum est, quod libertatis fauore siquis iussus est pecuniam dare, & liber esse: cumq; eam ad hæredem ferret per incursum hostium amiserit, non minus post libertatem tantam pecuniam dare debebit, ut C. eod. l. ult. Item iussus hæredi dare etiam donando hæredi, hæredis conditionem implet, sed & nulli dando, si nullus successerit, ut ff. eo. l. cum ita. Item illud notandum est, quod conditiones extrinsecus non ex testamento uenientes, id est, quæ tacite inesse uidentur, non faciunt legata conditionalia, ut ff. eo. l. conditiones. Illud quoq; notabile est: si testator dixerit, ille ex illa muliere natus, si filium meum se esse probauerit, *HAERES ESTO*, nulla est institutio, nullumq; testamentum, ut ff. eo. l. Lucius. Item illud sciendum est, quod si sic relictum sit, *SI TITII ARBITRATV NUPSERIT*: si tamen aliã competentem nupserit capiet, ut ff. eo. l. cum tale §. iij. Item si Titia relictum est, *SI TITIO NON NUPSERIT*, quæ alibi nuptias non facile inuenire possit, lex adscripta rescinditur, legem enim reipub. utilem causa scilicet procreandæ sobolis latam adiuuandam interpretatione, ut ff. eo. l. hoc modo. Item si adscriptum sit actum in eius municipij foro erit faciendum, in loco in quo is testator habuerit domicilium, ut ff. eo. l. qui. Item illud notandum est, quod siquis ita legauerit, *DVM VXOR MEA CVM FILIO FVERIT*, hæres meus ei tantum dato, non tamen est exigendum ut secum sit per omne momentum, ut ff. eo. l. siquis. Item siquis uxori legauerit in tempus liberorum non de natis, sed de nascituris illud debet intelligi, ut ff. eo. l. solemus l. cum uir. Item illud notandum est, quod siquis duobus hæredibus quinquaginta dare iussus est, & fundum sibi habere: uerius est ut conditionem scindere non possit, ne etiam legatum scindatur. Igitur quamuis alteri triginta dederit, nullam partem fundi uindicabit, nisi alteri quoq; aduenti hæreditatem reliqua triginta numerauerit, ut ff. eod. l. qui duobus. porro si duobus fundus fuerit legatus si centum dederint, & alter ex his suam partem, id est, quinquaginta dederit, fundi partem dimidiam assequi poterit, ut ff. eod. l. siquis legata. Item illud notandum est, siquis ita legauerit, *TITIVM ET PANPHILVM*, *SEIO DO LEGO*, si mei erunt cum moriar, & unum ex his alienauerit, alter tamen poterit uindicari. Nam hunc sermonem licet pluralis sit pro eo oportet accipi, atq; si separatim dixisset, *TITIVM SI MEVS ERIT CVM MORIAR*, Pampulum si meus erit cum moriar, ut ff. eo. l. falsa. Item illud notandum est, quod siquis eum, cui reliquerit, rogauerit: ut si sine liberis institutus diem obiisset, isq; nepotem, quem ex filio siue filia susceperat, hæredem instituerit, deficit fideicommissi petitio: nisi alia defuncti uoluntas euidenter probetur, ut C. eod. l. j. Sed econtra sine liberis dicitur decessisse qui liberos reliquit, puta si eos cum esset deportatus generauerit, intelliguntur quasi ex familia nati, ut ff. ad Trebell. l. ex facto.

DE VSVRIS VEL FRVCTIBVS LEGATORVM SEV FIDEI-
commifforum. TIT. XLVII.

Diximus de legatorum & fideicomifforum accidentibus ex uoluntate de functi descententibus, nunc dicamus de extrinsecus uenientibus, ut de usuris relictorum, & fructibus. Relictorum usura, & fructus, post litem contestatam ueniunt. Sed & aliàs post moram forte. Sed & præter moram ex sola retardatione in personis minorum. Sed & post uictoriam fructus à uicto percepti etiam tempore quadrimestri: si tamen uictus ante iudicium in mora fuerit, sunt præstandi: alioquin minimè, quanquam mora non præcedenti non facile ad iudicem possit perueniri, ut ff. eo. de usur. l. in fideicomiffi. In usuris puto contradicet aliquis, ergo post mortem legatarij ancillarum præstabitur partus, equarum foetus. Equicio autem legato etiam post moram, gregis incremento foetus accedunt: quæcunq; sit uarietatis ratio, ut ff. de usur. l. equis.

DE SENATVSCONSVLTO TREBELLIANO.
TIT. XLVIII.

Differuimus de augmentis relictorum, nunc audiamus de diminutionibus ipsorum: & quia relicta uniuersalia, quæ sunt digniora, minuuntur per Trebell. singularia defalcantur per legem falcidiam, primò de Trebelliano loquamur & de incertis personis. Videamus itaq; quare Trebellianum sit proditum, quid loquamur de hæreditate restituenda, quis de restituendo rogetur, qualiter rogatio fiat, quæ & quot sint remedia Trebelliani, ut si post restitutionem conueniantur exceptione utantur, & ut experiantur, ut ff. eo. l. j. §. ij. Rogari potest hæres legitimus de restituenda hæreditate, parte uè ab intestato: successor quoq; ex testamento etiam filijfam. qui potuit testari, bonorum quoq; possessori fideicommissarius quoq; etiam adulto suo: & econtra, tutor quoq; pupillo: & econtra, sed pupillus tutore autore tutori non restituet: filius quoq; patri, & econtra, ut ff. eo. l. cogi. Rogatur quoq; & priuata persona, & honorata, & corpus, & collegium, fiscus quoq; ciuitas rogari potest, ergo & ciuitas Placentia, unde mihi origo est, nomenq; accepi. Rogatur autem aliàs de restituenda hæreditate, aliàs sua, aliàs de eius parte, ut ff. eo. l. ita. §. Trebellianum. Sed ut Trebelliano sit locus, non sufficit hæredem rogari: nisi & quasi hæres rogetur, ut ff. eo. l. mulier §. ult. non de re certa uel de quantitate, sed tantum de uniuersitate, ut ff. eo. l. cogi. §. j. sit aut rogatio etiam purè & sub conditione, & ex die certo, & in diem certum, & per scripturam & sine scriptura. Nec refert siue dicatur, rogo restituas bona mea, res meas, facultates, uel pecuniam meam, familiam, substantiam, uel censum meum, patrimonium, ut ff. eo. l. nam. Quatuor sunt remedia Trebelliani senatuscon, hæredis compulsio, actio competens fideicommissario, exceptio Trebelliani, & beneficium quartæ, quod datur hæredi. Compellitur autem hæres per fideicommissarium adire rogatus hæreditatem sibi restituere: licet aliàs liberū sit adire hæredi instituto, præterquam seruo proprio. cogitur autem etiam pater hæres à filio per prætorem, à seruo dominus cui rogatus est etiam libertatem dependere, ut ff. eo. l. cogi. §. si pater. Sed & si prætor institutus fuerit rogatus restituere, licet non possit compelli adire per alium prætorem, compelletur per Imperatorem. Prætor enim licet quandoq; uix tamen officio duarum partium fungitur, triplici tamen fungi non potest, id est hæreditatem suspectam dicentis, & cogentis, & coacti, ut ff. eod. l. ille. filius quoq; familiàs præter patrem suum non dignitate præditum hæredem institutum, & de restituendo

Placentini patria.

stituendo rogatum, adire compellet. Nam quod ad ius publicum attinet, filius familiam non sequitur ius potestatis, ut ff. eo. l. nam. Adire autem hereditatem cogitur, non tantum is hæres qui suspectam dicit, sed & qui eam repudiavit. Sed & ex alfe institutus quis hæres qui solidum capere non poterat, adire cogitur & restituere, ut ff. eo. l. cogi §. hi qui. Datur autem actio ex Trebell. fideicommissario, utilis fideicommissaria hereditatis petitio, ut ff. de fideicom. heredita. petit. l. j. & ff. eod. l. j. §. ij. Trebell. exceptio post factam sibi restitutionem datur fideicommissario, id est, ut non conueniatur, nisi pro dodrante. Similiter datur exceptio hæredi, id est, ut non conueniatur: nisi pro retento quadrante. ergo si hæres totam hereditatem restituit, uel quia sponte, uel quia suspectam dixerit, fideicommissarius in solidum conuenietur, & nulla exceptione utetur, ut ff. eo. l. ita §. qui ex. Sanè ante restitutionem hæres in solidum conuenitur, nec exceptione utitur: imò si creditoribus de proprio soluit, post restitutionem contra fideicommissarium nego. gest. iudicio experitur, quia hæres esse non desijt de rigore conuenitur in solidum, sed exceptionis habetur remedium. Fit autem restitutio hereditatis etiam fideicommissariae absenti procuratori prætorem aduenti ut ff. eo. l. apud. Ira tamen si de rato caueat. Verum hoc casu, si hæres, qui suspectam dicit de mandato dubitat, non est compellendus ad dationem propter fragilitatem cautionis, ut ff. eo. l. qui ita. Facta in fideicommissarium restitutione res fiunt eius cui restituta hereditas est, ut hæredis etiam si nondum nactus fuerit possessionem, ut ff. eod. l. facta. restituitur enim hereditas traditionis facto, patientia quoque, sed & uiuæ uocis uerbo, sed & per epistolas, & per nuncium, sed & alius restituit, te uolente, iubente, ratum habente, ut ff. eo. l. restituta. Beneficium quartæ retinendæ datur hæredi restituenti, nisi uel sponte totam restituerit, uel hereditatem suspectam dixerit. hoc ultimo casu nullum commodum ex testamento consequitur, quod habiturus non esset, si hæres non fuisset, ut ff. eodem l. ita §. iij. Hæc autem quartæ etiam aliàs aucta est pro numero liberorum, & triens uel semis facta est, non per Trebellianum, sed per Iustinianum. aliàs nec in hanc quartam, imò tertiam uel dimidiam fructus imputantur: Licet testator id minus legitime & inepte mandauerit, ut C. eodem l. iubemus. Ergo si cui legatur fructus in quartam, de ea, quæ per Trebellianum, ac per falcidiam introducta est intelligatur, uel non inter liberos locum uendicet. In tribus casibus utiles actiones hereditariæ in fideicommissarium ipso iure transeunt: puta si hæres antequam restituat sine successore decesserit, si se cælauerit, si à fideicommissario in alium fideicommissarium translatio iussa est fieri, ut C. eodem l. penult. Cessat autem restitutio, aliàs propter liberos, aliàs quia hæres se monachauerit: ergo sibi dominum hæredem fecerit, ut authen. de sanc. episc. §. sed &. Quid ergo si quis fuerit rogatus non hereditatem restituere: sed quod ex hereditate perceperit cautionem exponet, quod quartam institutionis fideliter seruabit. Nec enim impune erit ei qui pure rogatus est restituere, ut ff. eodem l. j. §. vj. Item sciendum est, quod ea quæ ab hærede sint alienata, in quartam imputantur hæredi. Item in portione restituenda & perceptiones continentur, ut ff. eodem l. Marcel l. §. res & quidam. Item illud notandum est, quod legatus tempore legationis compellitur adire, licet non nisi reuersus domum restituat, ut ff. eodem l. si legatus. Amplius illud notandum est, quod cum ex Trebelliano restituatur hereditas, seruitutes, quas mutuo prædia hæredis & testatoris habent nihilominus ualent, ut ff. eodem l. si hæres. Ad hoc notandum est de euictione rerum quæ restituntur hæredi fideicommissario hæres cauere non debet cum restituit hereditatem: quinimò in contrarium cauere hæredi oportet, siquid ex his euictum esset, quæ ab ipso hærede uenissent, ut ff. eodem l. de euictione. Illud quoque

Sciendum est, quod is qui rogatus est restituere, quod ex hæreditate superfit, quartam institutionis quam cogitur fideicommissario feruare, in quatuor casibus poterit imminuere: causa dotis, donationis propter nuptias, pro redimendis captiuis, & si non habet unde expensas faciat. Item sciendum est, quod pater institutus hæres, rogatusque hæreditatem restituere filiis suis pro fideicommissio restituendo, satisfacere non compellitur nisi testator id dixerit, uel nisi parens ad secundas nuptias uenerit, ut C. eod. l. iubemus. Amplius notandum est, quod si pater filios suos hæredes instituerit, & singulos rogauerit, ut qui sine liberis decederet partem suam hæreditatis sorori fratriue restitueret, alter alteri aut matri si frater non superesset, & adiecerit: Vosque liberi charissimi hoc fideicommissio inuicem teneri uolo, donec binos liberos educaueritis. Licet alter sine filiis decederit, si tamen antea procreauerit, fideicommissi onere liberatus erit, ut ff. eo. l. hæredibus. Item notandum est, quod & incertis personis, ut pauperibus, captiuis, similibusque libertas, & hæreditas, & legatum possit relinqui, ut C. de episcopis, & in ff. de legat.

AD LEGEM FALCIDIAM, TIT. XLIX.

Ostendimus supra qualiter minuantur uniuersalia relicta, nunc aduertamus qualiter lege falcidia defalcantur singularia. Videamus itaque unde dicatur falcidia, & quor sint, cui prodita sit falcidia, in quantum, quando ratio falcidiæ sit ineunda. Dicitur autem falcidia à falce, id est, diminutione, quam singularibus relicti imponit, uel à Falcidio autore. Tres sunt falcidiæ. prima est ea, quæ defalcatur singularia relicta, de qua ad præsens agendum est, & proprie uocatur falcidia. Ea quoque quartæ retentio, quæ datur hæredi instituto hæreditatem restituere rogato, falcidia nuncupatur. Sed abusiue ponitur Trebellianum pro falcidia, & falcidia pro Trebelliano, ut C. fam. exciscun. l. si cogitatione. Porro quoque lege naturæ filiis debita, quæ appellatur debitum bonorum subsidium, licet improprie, dicitur falcidia, ut C. de iniust. testa. authen. unde & si parens. Prodita est falcidia hæredis causa. nam & ei tanquam suo iure renunciari potest ut ff. eodem l. potest. Ergo competit hæredi & horum possessori, & fisco qui peccatoribus succedit. Sanè legatarius & fideicommissarius, licet restituatur ei hæreditas ex Trebell, non utitur l. falcidiæ beneficio, ut ff. eo. l. lex. Licet uideatur actori aduersari & obloqui, ut ff. eo. l. pœnales. §. si Titio. Sed non incompetenter dici potest etiam testatorum gratia, ne intestati moriantur, falcidiam fuisse excogitatam, ut Insti. eo. §. j. Legis falcidiæ ponitur ratio deducto omni debito. ergo si nihil est residuum, uel plus debuit, quàm relinquitur, qui legauit: quia legata non tenent, nec falcidia initur. Sed quidem residuum in quartam defalcabitur penes hæredes remansuram, tres partes ferunt legatarij. Datur hæredi legis falcidiæ beneficium etiam retinendo, & repetendo. Nempe si hæreditatem tenet, regulariter de relictis singularibus falcidiam, id est, quartam retinet. Sed & si per errorem facti integra legata soluerit, ut defalcare possit, repetit. Si per errorem iuris integra legata soluerit, uel de soluendo cauerit, non repetit, ut C. eod. l. error. & l. ult. multo fortius, si hæres maior sciens etiam sponte integra dependit non repetit. Habet autem locum lex falcidia in legatis, in fideicommissariis, in donationibus causa mortis, in donationibus inter uirum & uxorem quando fideicommissi partibus funguntur, id est, quando mortis indiget confirmatione licet non insinuatione, ut C. eodem l. in donationibus. Sunt enim quædam donationes inter coniuges, quæ ab initio ualent & non admittunt diminutionem: licet exigant insinuationem. Cessat falcidia tribus modis, ratione personæ, rei,

causæ.

causæ. Ratione personæ, ut in testamento militis propter priuilegium testantis. Ratione quoque institutæ personæ cessat, puta: si rem legatam subtraxerit de hæreditate, uel negauit eam rem hæreditariam esse contendendo rem esse suam propriam, & de mendacio conuincitur, ut ff. eod. l. hæreditatum. Ratione rei cessat, puta: si filio exhæredato quid uice legitimæ fuerit legatum. hoc enim legatum non est censendum legatum: imò uelut debitum bonorum subsidium non est defalcandum, ut C. de inof. test. l. sancimus. Ridiculum enim foret falcidiam per falcidiam falcem amittere. Ratione causæ cessat multis modis. cessat, puta: si deducto debito nihil est reliquum, si relictum est impietatis officium, siquid relictum est ne alienetur, si hæres non fecit inuentarium, si testator expressim præceperit ut falcidia cesset. Hoc autem intelligo in non filio. Nam filius non ingratus, nedum in falcidia grauari non potest, sed nec etiam patris imperio fructus ei computantur. Cessat quoque falcidia propter causam, si hæres substantiæ mensuram subtiliter agnoscens quædam legata in solidum præstiterit, nempe nomine legatorum integritè præstitorum ex alijs legatis nondum præstitis, nihil retinebit, ut C. eodem l. si prædiorum. dos quoque licet obloquatur, ut ff. eodem l. si ex pluribus. Sed & adhuc quoque rei ratione cessat falcidia, ut in instrumentis prædiorum, ut C. eo l. si prædiorum. dote quoque legata mulieri, falcidiam non amittit: quoniam mulier rem suam non recipit, ut ff. cod. l. si usufructus. Item si hæres id egerit ut fideicommissum intercidat falcidia non competit, ut ff. eod. l. beneficio. In summa notandum est, quòd id quod natum hæreditati debetur, licet non petitur quia tamen solutum reperitur, in hæreditate computatur, ut ff. eo. l. j. §. id quod. Id quoque computatur quod hæreditati sub conditione debetur, aut cautionibus res explicatur, aut ita ratio habetur tanquam purè debeatur, ut ff. eodem l. in quantitate. §. ij. Item illud notandum est, quòd legata seruitus, quia diuidi non potest, non aliter in solidum restituetur, nisi partis æstimatio offeratur, ut ff. eodem l. lege. Item illud notandum est, quòd si is qui in bonis tantum unum seruum habeat, illum Titio legauerit, eiusque fidei commiserit, ut illum post triennium manumitteret, debet ex eo quod interim ex operis serui ad Titium peruenire potest, hæres falcidiam habere debet, ut ff. eodem l. cum quo. Amplius ubi ratio legis falcidiæ ponitur, corpora quæ sunt in bonis defuncti, secundum rei ueritatem æstimanda sunt, hoc est, secundum præsens pretium: ne quicquam eorum formali pretio æstimandum est. Quippe pretia rerum non ex adfectu singulorum, sed communiter æstimari debent, & secundum tempus præsens. Est autem præposterum nos antè dici locupletiores quàm adquisierimus, ut ff. eodem l. pretia. Item illud notandum est, quòd si legato petito legatarius in litem iurauerit, non id quod pœnæ causa acceperit, sed quanti re uera id fuerit quod petitum est, in legem falcidiam uenit, ut ff. eodem l. cum pater. Item legis falcidiæ beneficium etiam longe post mortem testatoris hæres implorare non prohibetur, ut ff. eodem l. legis. Amplius illud non inargutè dictum existimo non prætereundum, quòd si hæres institutus hæreditatem quæ non est soluendo uendiderit, ueruntamen nihil legatarius habebit, quia magis ex stultitia emptoris habere uidetur institutus et ex sua industria, quàm ex bonis defuncti. Nam econtrario, si male uendiderit res hæreditatis, non erit legatariorum detrimentum. Itaque ergo à contrarijs commodum debet esse hæredis, si bene rem administrauerit. Sed & si is qui soluendo non est legauerit, & hæres cum creditoribus deciderit ne solidum soluat, & ob eam decisionem factum sit, ut aliquid retineret, nihil tamen legatarijs debiturum. quia pecuniam eam non ex hæreditate, sed ex decisione habet, ut ff. eodem l. iij.

EXplicauimus de relictis, ut ita dixerim, stantibus, id est, ualentibus, nunc
 ponamus de relictis cadentibus, id est, deficientibus, & sic dicamus de ca-
 ducis non admittendis sed tollendis. Videamus itaque quæ sit descriptio caduci,
 quid sit, quod dicatur caducum, quot erant olim genera caducorum, quot ho-
 die. Alias remanent, id est, non cadunt, caducaue non fiunt. Caducum est defi-
 ciens relictum: siue sit generale, ut hæreditas: siue sit singulare, ut legatum, fidei
 commissum. Et quidem si hæreditas relicta fuerit amissa, caduca quacunq; ra-
 tione, id est, ab instituto non fuerit admissa, transibit ad substitutum coniunctum,
 loco tertio ad hæredem legitimum, loco quarto ad coniugem, loco ultimo ad
 fiscum, ut C. eodem. §. penult. Caducorum, id est, deficientium relictorum lega-
 torum & fideicommissariorum tria erant olim genera, quædam enim pro non
 scripto dicebantur, quædam in causam caduci uocabantur, personæ quæ iam
 ante testamentum obierant his materiam dabant, occasionemq; præstabant bel-
 lo ciuili. hæc cadencia relicta olim capiebatur à fisco & sic prorsus erant caduca.
 Sed hodie transibunt ad substitutum coniunctum uel, si quos habuerit: si non, re-
 manebunt penes eos, eum uel, à quo uel à quibus præstanda fuerunt. penes hæ-
 redem legatarios uel. penes hæredes pro parte uirili: nisi ab uno solo fuerit reli-
 ctum, uel nisi contrarium à testatore inueniatur expressum. Lucrum tamen ita ca-
 pient hi apud quos remanet, quia onus relicto adnexum non sentient: nisi in fu-
 nere faciendo uel in simili pietatis officio sit constitutum, ut C. eodem. §. iij. &
 ff. de fideicommissis. libertat. l. cum uero. §. si pro non scripto. In causam caduci
 dicebantur ea caduca, id est, deficientia relicta, quæ personis tempore testamen-
 ti confectiois uiuentibus relinquebantur, sed posteaquam testator decede-
 ret, moriebantur & fiebant caduca. Idem erat si conditio ante mortem testato-
 ris deficiebat, sub qua relinquebantur: & hæc olim fisco capiebat. Sed hodie
 in his idem erit, quod dictum est in pro non scripto. Excipitur quia hi apud quos
 remanebunt, sicut lucrum, ita etiam grauamen sentire debent: non solum si fue-
 rit in dando, sed & si fuerit in faciendo: si tamen id factum tale sit quod possit ex-
 plicari per alium, ut C. eo. §. ne autem. huius diuersitatis quæ sit ratio, quia Iusti-
 nianus omittit & ego prætereo. Sed & quare talia deficientia relicta tale nomen
 acceperint, id est, in causam caduci lector sollicitus inquirat. Expressim caduca
 ea uocabantur deficientia relicta, quæ relinquebantur personis quæ uiuebant,
 & eo tempore quo testatores testabantur & moriebantur: post mortem quoq;
 si tamen contingebat quod antè deficerent, quàm legatum caperent. Et hæc
 olim fisco capiebat, sed hodie ad hæredes legatariorum transibunt: si tamen pu-
 re relicta fuerint, uel in diem certum. talium enim relictorum, id est, pure uel in
 diem certum relictorum dies cedit à morte testatoris: quantum ad transmissio-
 nem, non quantum ad dominij acquisitionem. Ab adita enim hæreditate de-
 mum recta uia transeunt relicta. Porro olim per mediam iuris prudentiam dies
 etiam relictorum purorum non cedebat ante aditionem, id est, tabularum aper-
 turam, ut C. eodem. §. j. Sed hodie etiam post aperturam hæreditas sola uolun-
 tate aditur: & adita hæreditas transmittitur, non adita minime: præterquam in-
 ter parentes, & liberos, ut C. de his qui ante apertas tabulas. Interdum tamen
 legatorum præfatorum dies cedit non à morte, sed ab aditione: puta, si liber-
 tas fuerit relicta, si legatum fuerit seruo in testamento manumisso, si legatum
 fuerit seruo alij legato, si usufructus, qui personam exigat fuerit relictus, uel
 aliud

aliud personale, usus, habitatio, ut ff. quan. dies legat. ce. l. si habitatio: & in alijs tribus casibus, ut C. eo. l. iij. Sed & (sicut dictum est) dies hæreditatis relicte non cedit ab aditione. relictorum sub conditione, uel in diem incertum, dies non cedit quantum ad transmissionem: nec à testatoris morte, nec ab aditione, sed demum post diei incertæ uel conditionis euentum, excipitur forte inter parentes & liberos, ut C. de his qui ante apert. tabul. Ex prædictis colligere licet, quod tolluntur ita caduca ut non sint caduca. Sed & tolluntur quia non sicut defunctus uoluit, sed alio tramite incedunt. Quippe sicut dictum est uel à substituto coniunctioe transeunt. aliàs penes eos, à quibus relicta sunt, remanent. Distinguitur nisi plures sint cohæredes, & omnes sint coniuncti alij disiuncti. Item in pluribus legatarijs, si omnes fuerint uel tantum coniuncti, uel tantum disiuncti cohæredes, & unus defecerit, eius portio ad alium pertinebit capientem pro parte hæreditaria. Sed si alij hæredes fuerint coniuncti, & alij disiuncti, & unus ex coniunctis defecerit, eius portio tantum ad coniunctos pertinebit, si uero ex disiunctis aliquid defecerit, portio non tantum ad disiunctos, imò ad coniunctos spectabit. Hoc ita tam uariè, quia coniuncti in unum ueniunt corpus, & semper quod suum est occupant, disiuncti autem ex ipso testatoris sermone suum habent, alienum non appetunt, ut C. eodem. §. ij. & §. ne autem. ubi plures fuerint legatarij coniuncti, & unus defecerit, deficientis portio ad alios pertinebit: sed non nisi pro parte uirili, nisi aliud fuerit actum etiam non nisi uolentibus. Differunt ergo legatarij ab hæredibus (sicut expositum est) in duobus. Hæc ita tam uariè (ut ego puto) quia hæreditas sicut episcopatus legatum adfert. Porro ubi plures legatarij fuerint disiuncti in legato capiendo, & possunt & debent concurrere, nec alter rem solidam poterit petere, alter æstimationem: nisi testator id quoq; mandauerit. Quid ergo si unus ex his defecerit? eius portio ad alium sine onere pertinebit: nisi ad deficientis personam onus fuerit collatum. si uero in personam eius apud quem remanet legatum, onus fuerit adscriptum, hoc adimplere debet. Nempe ideo disiunctim reliquisse uidetur, ut unusquisq; suum onus non alienum agnoscat. Nam si contrarium uolebat, non erat difficile coniunctim ea disponere, ut C. eo. §. sin uero.

DE HIS QUI ANTE APERTAS TABULAS HAEREDITARIAS
 tes transmittunt.   TIT.   LI.

Filij à parentibus solis instituti, per scripturam uel sine scriptura, etiam iure ueteri, iure speciali, hæreditatem ad suos liberos transmittunt etiam ignorantes: sed iure speciali hæreditatem non aditam transmittunt, præscio quoq; iure. hoc intelligo in hominibus descendantibus ab intestato, succedentibus suis parentibus. hoc idem intelligo forte purè: licet Theodosius non dixerit parentibus liberis ex testamento uel ab intestato succedentibus. Præterea per Theodosium illud erat speciale, quia relictorum purè etiam in diem certum liberis à parentibus dies cedebat à morte, sed hodie hoc porrectum est per Iustinianum (sicut expositum est) ad omnia relicta purè & in diem certum. Porro hodie forte illud etiam per Theodosium est speciale, quia conditionalia legata à parentibus relicta, uel à liberis parentibus simili censura parentes & liberi ad suos transmittunt liberos, ut C. de his qui ante apertas tabulas.

b iij

Porro stipulatio etiam conditionalis generaliter omnis differenter à relictis conditionalibus ad hæredem transmittitur, ut ff. de regul. iur. l. quæ legata.

QUANDO DIES LEGATI VEL FIDEICOMMISSI CEDIT.
TIT. LII.

Accidenter dictum est quando dies legati cedat, nunc principaliter exponamus. Relicti purè & in diem certum, dies cedit à morte. Nam & si quis hominem generaliter legauerit, & antequam uendicet decesserit, ad hæredem suum legatum transmittit, ut ff. eodem l. nec: multo fortius si certum hominem, hocq; uerum est, nisi cui fuerit legatum ut capiat cum ad certam ætatem peruenierit. Nam si etiam antea decesserit, ad hæredem suum transmittit, ut C. eodem l. iij. Magis enim mora, quàm conditio uidetur incerta, ut ff. eo. l. quod. Nempe hæredis in adeundo dilatio moram legati petitioni facit, cessione diei non facit: sed & si nondum sit natus hæres, aut apud hostes sit, similiter legatario non nocebit, quod dies legati iam retro à morte testatoris cesserit, ut ff. eodem l. hæredis. Interdum tamen aditio hæredis, moram facit legatis, puta si seruo in testamento manumisso, uel seruo alij legato aliquid sit legatum. Nam cum liberras competat non prius, quàm adita hæreditate, æquissimum uisum est nec legati diem ante cedere: alioquin legatum inutile fieret, si dies eius cesserit antequam libertas competeret, ut ff. eodem l. hæredis l. nam. Sanè relictorum etiam purorum dies à morte non cedit (sicut dictum est) in quatuor casibus, sed in sexto casu: puta, siue non illud factum fuerit, siue non fuerit illud do lego. hoc enim ad hæredem non transit: nisi alteruter casus uiuo legatario extiterit. quoniam causa ex qua debeatur, præcedere semper debet: nec quia certum est alterutrum futurum, omnimodo debebitur. Nam & tale legatum cum morietur hæres dato, certum est debitum iri: & tamen ad hæredem legatarij non transit, si uiuo hærede legatarius decesserit. ut ff. eodem l. huiusmodi. In diem incertum, postuè conditionem relictorum dies cedit demum post diem incertum, postuè conditionem. Excipitur nisi aditio habeatur pro non aditione, ut si fuerit impossibilis, inhonesta. Idem si non per legatarium, sed per hæredem, uel per alium steterit in cuius persona implenda fuerat. talium enim conditionalium relictorum ueluti purorum dies à morte cedit, ut ff. eod. l. si post. In summa notandum est, quòd in codicillis legatorum perinde dies cedit, atq; in testamento relictorum, ut ff. eodem l. quod. Sed & illud sciendum est, quòd si pupillæ legatum fuerit quando nupserit: si ea nondum uiripotens nupserit, non antè ei legatum debebitur, quàm uiripotens esse cœperit. quia non potest uideri nupta, quæ uirum pati non potest, ut ff. eod. l. penult. Sed & illud notandum est, quòd dies relictorum etiam purorum licet à morte cedit, ab aditione uenit, id est, petitio personalis interdum realis, id est, uindicatoria competit ut ff. de uerbo. significat. l. cedere.

VT IN POSSESSIONEM LEGATORVM VEL FIDEICOMMISSORVM seruandorum causa mittatur, & quando satisfdari debeat. TIT. LIII.

Quoniam pro legatis est cauendū, audiamus quādo sit cauendū, quādo nō, qualiter caueri debeat, quoties, à quibus: quia si nō fuerit cautū mittū legatarij in

tarij in possessionem, audiamus in quarum rerum possessionem. Caueri debet legatarijs pro legatis, ubi Prætor id summarim cognouerit, ut C. eo. l. j. Habetq; stipulatio locum in relictis pure, in diem certum, ex die certa, in diem certum, sub conditione: siue species relinquatur, siue aliquid in genere, siue hæreditas, siue ius aliud quod relictum sit etiam ab intestato etiam de presenti legato, locum habet satisfactio. quoniam nonnullas moras habet iudicij expectatio, ut ff. eodem l. etiam. Cessat satisfactio, quoties evidens est nullo modo fideicomisso locum esse posse, ut ff. eo. l. hæc l. si quando l. si & l. etiam. Interdum tamen sufficit cauere cum hypotheca, puta in rebus publicis, etiam si filio seruoque fuerit legatum sub conditione, à patre dominoque instituto hærede, ut ff. eodem l. si quando. l. si filio. Ex ordine semel cauendum est, neq; enim oportet per singula momenta onerari eum, à quo satis petitur: nisi noua causa intercesserit, puta fideiussor sine successore decesserit, aut omnia sua inopinato fortunæ impetu amiserit, ut ff. ut in possess. legat. l. iij. & iij. Ab hærede cauendum, & ab hæredis hærede à bonæ quoq; fidei possessore, & à Trebelli. hærede, ut ff. eo. l. j. §. j. Sed & ab eo, qui prætermissa institutione ab intestato possidet, ut ff. eo. l. ei. Caueri debet legatario, & eius hæredi, procuratori quoq; absentis legatarij. Hæc tamen cautio illa tenebit, si is cuius nomine cauetur uiuit, ut ff. eodem l. j. Sanè fiscus satisfacere non solet, ut ff. eodem l. j. §. si. quia fiscus semper est idoneus & soluendo. Interdum tamen duobus satisfaciendum est, puta: si duo eiusdem nominis de legato contendant. nec enim fideiussores onerantur, cum futurum sit ut uni postmodum teneantur. Sed & si filio familiæ legatum erit, & filio cauebitur & patri non præcisè sed sub conditione, ut ff. eodem l. j. §. ult. Quid ergo si cui quid fuerit legatum, & rursus id perdidit, nunquid & sapius caueri, & sapius præstari debet: minime: nisi semel ne in infinitum hæres oneretur, ut ff. eo. l. j. §. ij. Tamen si caueatur, mittuntur legatarij in possessionem rerum hæreditariarum, & quasi: ut uectigalium fundorum: non rerum locatarum, depositarumque. Sed etiam in possessionem earum rerum, quæ dolo malo desierunt esse hæreditariæ. Habet autem locum missio etiam pro re minima, ut ff. ut in possess. legat. l. quam ius. Sed & si nullæ sunt res hæreditariæ corporeæ, etiam in actiones fit quasi missio, ut ff. ut in possess. legat. l. etiam. In propria quoq; bona hæredum fit missio, si per sex menses caue re cessauerit, ut ff. eo. l. is. §. Imperator. & C. eo. l. certa. In summa notandum est, quod cum uenter in possessione est, nullus legatorum causa in possessione esse potest. Item legatorum gratia in possessione constitutus, in causa uescendi diminet, ut ff. ut in possess. legat. l. cum uenter l. quæ. Ad hæc illud sciendum est, quod si ex duobus alter satisfacere paratus sit, alter non: in partem eius missio fiet impediensq; legatarij partialiter satisfactantem. quare suadendum erit hæredi, ut in assensu satisfactet, ne administratio eius impediatur, ut ff. eod. l. is §. si ex duobus. Amplius notandum est, quod cautio, quæ pro relictis præstatur, iudicio testatoris remitti potest: quia uoluntatis suæ ultimæ seruandæ causa prodita est, ut C. eodem l. ij. Porro cautio rei gratia prodita, ut de usufruct. & quasi usufruct. à testatore remitti non potest, ut C. de usufruct. l. j.

DE LEGITIMIS LIBERIS, ET EX FILIA NEPOTIBVS AB
intestato uenientibus.   TIT.   LIIII.

TRansfretauimus per profundum pelagus testamentariarum successionum nunc laxatis uelis, anchorisq; prostratis, flumē subeamus dulcium aquarū & applicemus & ueniamus ad portum legitimarum hæreditatum. Videamus

itaq; quæ successio legitima dicitur, qualiter distinguitur, quibus gradibus siue ordinibus disponitur. Legitima successio uocatur, quæ ab intestato defertur, puta si defunctus nullum fecerit testamentum: uel quia noluerit, uel non potuerit, uel morte præuentus, uel aliàs de facto: puta, quia testium copiam non habuerit uel de iure, ut si fuerit furiosus uel impubes. Idem si testamentum confectum ab initio sit nullum, idem si sit ruptum, idem si sit irritum, idem si utiliter testati hominis ex testamento hæreditas non aditur. Tribus gradibus siue ordinibus ista successio disponitur, gradu ascendentium, siue superiorum, & gradu uenientium ex transuerso siue ex latere siue per truncum. Sed quia prima est causa descendencium, primò ponamus de suis & legitimis hæredibus, & de nepotibus ex filia ab intestato uenientibus, cum filijs & cum nepotibus ex filio, sed de legitimis intelligi potest. Nempe & qualiter fratri succedat cautum legitur, C. eodem l. j. Ita ab intestato succedunt descendentes, si quis intestatus decedens, unum filium unamue filiam reliquerit, ille solus & illa sola succedet, & præferentur defuncti patris, defunctæue matris parentibus cognatis & agnatis. Idem si reliquerit filium filiamue, & ex filio filiaue præmortuis nepotes uel ultra. Sed & hi in stirpes ueniunt. Idem si reliquerit posthumos posthumasue. Si succedet autem genitori & genitrici ab intestato, & filij nati, & nascituri, & nepotes etiam ex filia, & ulteriores, & mares, & fœminæ, & sui suæ, emancipati emancipatæ & nec sui, nec emancipati, & permixtim, & seorsum similiter in adoptionem dati, naturali causa inspecta ab intestato succedunt patri, ut C. eodem authen. in successione. Amplius etiam adoptiui filij ab intestato succedentes adoptiuo parenti, forte & si ille adoptiuus suos naturales & legitimos filios reliquerit. Porro bastardi patribus ab intestato non succedunt: nisi ubi eorum pater & sine legitimis, & sine uxore decesserit: tunc enim ab intestato duas uncias habebunt. Sanè matribus spurij ab intestato succedunt, & cum legitimis filijs: nisi matres fuerint illustres, uel nisi ex suo præsertim conceperint, uel nisi aliàs ex incesto, uel nefario, uel damnato coitu pepererint. Item hæretici filij parentibus catholicis non succedunt, ut C. de hæretic. l. cognouimus. In summa illud notandum est, quod hoc hodie obtinet, quicquid olim obtinuerit. Nam & nepotes ex filia olim cum diminutione tertiæ partis ueniebant, hodie æqualiter ueniunt cum auunculis & patruis.

AD SENATVSCONSVLTVM TERTVLLIANVM.

TIT. LV.

PER Tertullianum matres succedunt liberis etiam impuberibus, & legitimis & spurij: nisi peccauerint, sicut introduximus & accepimus in non petendis tutoribus. Olim fratres & sorores præsertim manumissores matribus præferbantur, sed neq; matres succedebant nisi ingenuæ quæ tres liberos peperissent Erant etiam olim quædam alia in iure ueteri, quæ narrare non expedit. Exponamus itaq; quomodo mater succedat filio, & omnis ascendens siue superior, pater, auus, auia, proauus, proauia & ultra, paternus, paterna, maternus, materna. Et quidem si quis decesserit sine liberis relicto tantum patre, ille succedet: relicto utroq; uiriliter ueniet. Ideo dixi: sine liberis absolute, quia bastardi defuncti non relinquentis liberos legitimos uel uxores, etiam cum parentibus in duas uncias succedunt. Quid ergo si quis decedens sine liberis reliquerit patrē & auum paternū & superiores uirilis sexus: pater solus ueniet: multo fortius si reliquerit maternū, uel extraneum solus auus & sola auia ueniet. porrò si reliquerit
maternum

maternum autem, & auam, & paternum, uel paternam, uel maternum, uel maternam: uel proauum uel proauiam, uel paternum uel paternam: quia in eodem gradu sunt æqualiter uenient, id est, paternis quidem dabitur, licet dispar sit eorum numerus. Ergo si quis reliquerit tantum auum paternum, non auam maternam: & reliquerit & auum maternum, & auam maternam tantum, solus paternus auus accipit tantum, quantum duo materni au: & econtra. Hoc tamen ita obtinet si defunctus nullos fratres reliquerit, sorores, uel natos ex his. Idem si reliquerit fratres tantum coniunctos ex altero. Sanè si reliquerit fratres coniunctos ex utroq;: Licet enim horum filios non tales fratres, & ex talibus fratribus filios, omnes hi ab intestato ueniunt, & cum ascendentibus gradu proximis uiriliter succedent exclusa proximi differentia sexus & patriæ potestatis, ubi nulla secundarum nuptiarum sit mentio, ut eod. authen. defuncto. Sanè filij filiorum, fratrum etiam ex utraq; coniunctorum: multo minus posteriores cum ascendentibus non uenient. In talium enim fratrum filijs authentica fixit pedem, multo minus in fratrum qui tantum per patrem uel matrem coniuncti sunt, eorumque filij uel posteriores cum parentibus uel cum ascendentibus defuncti non uenient. Quid ergo quod dicitur in hac successione secundarum nuptiarum nulla sit mentio, cum supra de secundis nuptijs authentica ex testamento legatur quod binubus in materna, mater binuba in paterna succedit filio tantum in usufructu? Et quidem secundarum nuptiarum non erit distinctio in succedendi substantia: licet habeatur in modo succedendi differentia. uel possumus dicere authenticam priorem corrigi per posteriorem, ut sit sensus: ubi nulla secundarum sit mentio, id est, ubi parens ad secundas nuptias conuolauerit. In summa illud notandum est (quod mirabile uidetur) quia si quis uel si qua ad secundas nuptias conuolauerit, liberis prioris matrimonij quorum adfectionem non seruauit, in donationem propter nuptias non succedit. Sicut nec in alia bona filij, id est, nec in solidum, ubi non reliquerit filius defunctus fratrem ex utroq; coniunctum, uel ex eo natum: nec uiriliter ubi scilicet reliquerit tales, sed duntaxat in quantum acquiritur ex pacto non existentium liberorum: & residuum mirabili quodam modo communicabitur quibuslibet defuncti filij hæredibus agnatis cognatisque, ut C. de secund. nupt. authen. sed si quis ex his præmoritur. Sed & si mulier mortuo marito liberis relictis ex eo, infra annum nupserit, posteaque ut infamiam aboleret rerum suarum dimidiam liberis donauerit: si tamen ex illis quis decefferit, mater illa in nihilum ei succedet si tamen alij filij sint qui sunt fratres defuncti, ut C. ad Tertullianum l. si qua.

AD SENATVSCONSULTVM ORFICIANVM.

TIT. LVI.

ORficiano senatusconsulto ad successionem matrum uocantur filij, filia, nati, nata, posthumi, posthumæ: & cum legitimis, & sine legitimis: exceptis casibus quos superius excepimus. Succedunt autem matribus & auis filij & nepotes, siue fuerint excepti & nati, siue saltem concepti eo uiuo de cuius successione agitur, ut ff. de legit. hæred. l. ult. Sanè conceptus quis auo mortuo uenire eis non succedit, quia eis uiuentibus nondum animal fuerat, ut ff. unde cog. l. j. Quippe patrem sui patris nullo iure tetigit, & sic secundum strictam disputandi instantiam auum non habuerit, ut Instit. de success. ab intestat. Nam & alias similiter quis conceptus apud hostes ex ciuibus Romanis ibi mortuis, propter fictionem legis Corneliae non æstimatur postea præcreatus: sicque nec patrem habuisse, nec matrem. Sed ego puto quod etiam concepti mortuis naturali causa inspecta succedere debeat.

Amplius si quis reliquerit ancillæ suæ fideicommissariam libertatem, etiam hærede moram faciente in præstanda ea, interim si ex ea nascuntur filij, nascuntur ingenui, & matri manumissæ postea ipsi succedent, & mater eis, ut C. eod. l. ult. hæc olim obtinebant & hodie obtinent.

DE LEGITIMIS HAEREDIBVS.

TIT.

LVII.

EXposuimus qualiter succedant ab intestato & descendentes & ascendentes nunc dicamus de alijs legitimis hæredibus, id est, ex latere, ex transuerso, ab intestato succedentibus. Et certe si quis intestatus decesserit, nec reliquerit descendentem, sed tantum fratres ex utroq; coniunctos, illi succedent. Idem si reliquerit fratres ex utroq; coniunctos, & filios aliorum fratrum ex utraq; parte coniunctorum. hi enim omnes in simul ueniunt. Et sunt ista uera, siue nullos alios reliquerit fratres, id est, ex altero tantum, uel eorum filios, uel alios agnatos cognatos siue: siue & hos omnes reliquerit, semper enim etiam prædicti succedunt, & præferuntur (sicut expositum est) id est, fratres ex utroq; coniuncti & eorum filij tantum, ergo si non reliquerit fratres ex utroq; coniunctos, nec eorum filios uenient fratres ex altero tantum coniuncti si quos solos reliquerit. Idem si reliquerit tantum filios præmortuorum fratrum ex altero coniunctorum. idem si reliquerit etiam fratres ex altero tantum coniunctos. Et uerum est etiam si cum his reliquerit filios filiorum præmortuorum fratrum ex utroq; coniunctorum: licet uideatur mirabile & absurdum. Sicut enim filius fratris ex utroq; coniuncti licet tertio sit gradu constitutus, ita & econtrario filius fratris ex altero tantum coniuncti, præfertur nepoti fratris ex utroq; coniuncti. ergo in his regula uiciatur quæ est: Qui prior est in gradu, fortior est in successione. Nam & aliàs nepos qui est in tertio gradu, præfertur mortuæ personæ fratris qui est in secundo gradu. Vendicat autem locum hæc regula post fratres omnes, & fratris filios quales quales, ut C. eod. authen. post fratres. In his omnibus successione cessat differentia agnationis, ut C. eo. authen. cessante. sola namq; cognatio in talibus spectatur, ut C. eo. authen. post fratres. Quid ergo dicemus, si frater defunctus reliquerit filios præmortuorum fratrum etiam ex utroq; & dispares, puta unum solum ex uno, ex altero duos plures siue: ego puto quod in stirpes ueniet. Item quid dicemus si reliquerit fratrem unum ex patre tantum, & fratres ex matre tantum? ego puto quod pariter uenient. Item quid dicemus si descendens sine descendentes reliquerit fratres tantum, uel fratres ex patre tantum & fratres ex utroq; coniunctos: hi soli ultimi succedunt, ut C. com. de succes. authen. itaq; mortuo. In summa sciendum est, quod Institut. de successione cognatorum legitur, agnatos debere succedere usq; ad gradum decimum, & cognatos usq; ad gradum sextum & septimum à sobrino sobrinaue natum. Sed ego non aduerto quare non in infinitum. Quæri potest an pater spurius succedat ab intestato filio spurio sine legitimis filijs defuncto? dicunt quidam quod talis pater tali filio in duas uncias, sicut talis filius tali patri succedit: sed ego puto quod in solidum succedet, ubi spurius nec patrem nec matrem reliquerit: uel si tales reliquerit, nempe etiam fratres spurij inter se succedunt, ut ff. unde cognat. l. si spurius & Institut. de success. cognat. Amplius quæri potest an pater adoptiuus siue simpliciter sine arrogatione filio adoptiuo succedat ab intestato? forte utiq; præferatim si non reliquerit uel genitorem uel genitricem. Ad hæc notandum est, quod hæc omnia sancuntur tantum de successione ingenuorum, nempe qualiter patronus succedat liberto & aliàs legitur & Institut. de bonis libertorum.

Communia

COMMVNIA DE SVCCSSIONIBVS. TIT. LVIII.

HAec sunt successioⁿum omniū & legitimarum & testamentariarum communia. Sublata est differentia sexus, & patriæ potestatis, & emancipationis, & agnationis, & cognationis, & modi successioⁿis. Item exulauit scrupulositas bonorum possessionis petendæ. Item exterminata est fructuositas inutilis. Amplius seruo nec ex testamento nec ab intestato succeditur. Item uirico priuigⁿi nomine nulla successio debet: sed nec pædagog^o, sed nec adfinitatis nomine ulla successio permittitur. Excipitur quia cõiunx coniugⁱ ab intestato succedit, ubi omnis parentela deficit. Item uxor superstes sine dote constituta præmori^{en}ti uiro locupletⁱ in quartam succedit, si liberos reliquerit tres uel pauciores, si plures in uirilem ut C. unde uir & uxor. authen. præterea. In summa notandum est, q^{uod} ubi plures fuerint q^{ui} simul succedere possunt ex testamento uel ab intestato, & aliquis ex illis successioⁿem repudiau^{er}it, illius repudiantis portio cæteris adcre^scit.

DE BONIS MATERNIS ET MATERNI
GENERIS. TIT. LIX.

EXpediuimus de successioⁿibus patrumfam. nunc audiamus de bonis filio^rumfam. Et quia filijfam. multorū genus una habent bona scilicet materna & materni generis, nuptialia lucra propria opera quæ^{er}sita, inuenta, donata eis relicta^{re}. Et materna materniq^{ue} generis bona sunt excellentiora, de his primò dicamus. Nempe pro talibus patrum bona tacite procul dubio sunt hypothecata ut C. de bonis quæ libe. l. cū oportet. § ult. Bona materna sunt quæ à matre obueniunt. Materni generis sunt quæ ab auo materno, & à cæteris supra: hæc patri non adquiruntur quo ad dominium, sed quo ad usumfruct^u. sicut penè filiorum cætera, quod in sequentis tituli summa liberius explicabitur. hæc bona ad commodum filij interdū non alienare ualebit, ut & in titulo sequenti tractabitur. Ergo si pater suo nomine uendiderit, filius quandocunq^{ue} patriam potestatem euaserit, & uendicare & euincere poterit: nisi postea uenditionē factā ratam expressim habuerit, uel nisi patri successerit, uel nisi postea præscriptio aduersus eum eucurrerit, non datur uiginti annorū, sed duntaxat triennis præscriptio, qua possessor aliquando fit dominus, ut C. de bonis quæ liber.

DE BONIS, QUAE LIBERIS IN POTESTATE CONSTITVTIS,
ex matrimonio, uel aliter adquiruntur, & eorum administratione. Titulus lx.

IN bonis filiorumfam. erant olim antiquæ iurisdictionis retia, nodi difficiles, uincula inextricabilia, onera importabilia. hæc uolumus exulare & q^{ui} procul exterminare. Videamus itaq^{ue} qualiter, & quatenus olim p^{er} filiumfam. patribus acquirebatur, & qualiter hodie, & quid iuris & quatenus pater habeat in bonis filij filio uolente, uel nō, quidq^{ue} iuris filiusfam. habeat in bonis suis. Olim pater per filium adquirebat ad omnē causam, id est proprietatis, & ususfructus. Porro hodie aliàs ei quæritur ad omnem causam, uel ad usumfructum solum: aliàs ad neutrum siue ad nihilum. Ad omnem causam adquirit patri filiusfamiliàs, si quid ex re patris filiusfam. quærebat: olim semper plenissime patri quærebat præter-

quã in castrensibus, & quasi. Quid ergo si patre mortuo de eo quod est per unum filium quæsitum, unde processerit inter fratres referatur quæstio? profecto ex re patris successisse præsumitur: nisi aliunde uenisse monstrabitur. Vsum fructus solus acquiritur patri aliàs regulariter. Excipitur (sicut dictum est) res castrensis, res quasi castrensis: id quod relictum est filio à quocumque ea lege, ne pater habeat usum fructum, idem si ei fuerat datum lege consimili. Item excipitur hæreditas fratris sororisue, ad quam una cum patre admittitur frater defuncti, ut C. eod. authent. idem. Item excipitur hæreditas filiofamiliàs delata, quam patre recusante filius familiàs solus adierit. Item excipitur ususfructus serui filio relictæ, quem seruum utpote filiusfamiliàs iussus est manumittere, ut C. de bon. q. libe. l. ult. Ergo sex sunt casus in quibus per filiumfamiliàs acquiritur patri: est forte & octauus casus, puta ut dotis per filiumfam. alienatæ, præstitæ, pater usumfructum non habeat, sed auus habet, ut de bonis quæ libe. l. iij. In ceteris ususfructus acquiritur patri, puta in bonis materni generis, nuptialibus lucris opera filij uel prospera fortuna quæsitis, siue lege prædicta donatis relictisue. Bonis filij quorum usumfructum habet pater puellæ, pro suo potest uti. nam & si male rebus filij utatur, id est abutatur, filius non poterit uetare, nec patrem suum in ius trahere: imò si uetuit, in eum pater paratam potestatem exercebit. Si pater male gesserit siue ad ministrauerit, omnia bona sua ex tempore prauæ gestionis, præsertim pro maternis & nuptialibus lucris, erunt filio tacite obligata. hypothecam tamen ex coniunctione à patre filiusfamiliàs non audet sperare, ut C. de bonis quæ libe. l. cum oportet. Prædiorum filiorum quoque usumfructum habet, fructibus & pecuniarum usuris pater, sicut uolet, utetur: & distribuet in quos, siue in extraneos, siue alios filios etiam qualiter uolet: si tamen lex illis filijs quorū res sunt, earum rerum permiserit fructus & usuras, per diuturnam donationem hoc in casu ab initio ualidam in illum filium pater contulisse uidebitur, ut C. de bon. q. li. l. cum oportet. Res filijfam. pater suo nomine alienare non poterit. Ergo de facto alienatas filius postea reuocare ualebit: nisi postea filius cōsenserit, uel patri successerit, uel longissima præscriptione remoueri possit. Nomine filij pater alienabit res filij passim & sine delectu, scilicet res deterioratas & superuacuas, & quæ seruando depereunt, pecuniasque redactas in utilitates filiorū, erogare dehebit: sed earum usuras absument prout uoluerit. Sanè res aliàs filiorum mobiles & immobiles, etiam nomine filij pater alienare uel obligare non poterit: nisi filius debitor extiterit. Et quidem ob debitum filij, quod augetur usuris, res mobiles primum, & si illæ non suffecerint res immobiles etiam sine decreto alienabit, ut ff. de prædijs: licet exigatur tutor, & obligare poterit & alienare, nec est absurdum, si patria potestas plus possit, quæ est naturalis & primitiua, quam tutoria, quæ ad mutationem patriæ potestatis est introducta. Sed & si filiusfamiliàs relictæ debuerit, pater ut exoluat res filij etiam immobiles obligare poterit, & alienare. Ergo si filius non debuit pater res prædictas filij alienare poterit filio non permittente. Sanè si filius permiserit, dum tamen maior fuerit, & filius debitor non sit, pater alienare poterit. Ergo pater uoluntate maioris filij, & talis filius uoluntate patris, res proprias alienabit. Porrò de rebus patris filiusfamiliàs non poterit testari etiam iubente patre, licet causa mortis donare. Simpliciter tamen filiusfamiliàs non donat, nisi uel ex causa donauerit, uel nisi pater successerit, uel nisi filius senatoris fuerit. Sed nec de rebus proprijs, in quibus pater usumfructum habet, etiam patre iubente filiusfamiliàs testabitur. Amplius nec de rebus omnino suis proprijs, in quibus pater usumfructum non habet, filiusfamiliàs, quia filiusfamiliàs est, recte testabitur: puta de rebus sibi donatis, relictisue ea lege, ne pater habeat usumfructum. Sanè etiã iure ueteri filiusfamiliàs

de castren

de castrensibus poterit testari, & iure communi, & iure singulari, & de quasi castrensibus, sed tantum iure communi. In summa sciendū est, quod actiones sibi competentes siue cōtra patrem, ut C. de dot. promiss. l. ult. siue cōtra aliū filium fam. nō poterit exercere patre nō consentientem: nisi forte iniuriarum, quod ui, aut clam, commodati, depositi, & de uaticulo suo, ut ff. de iudic. l. si longius. Reperitur tamen casus in quo pater filiofam. suo agere uolenti cogitur consentire, ne in iudicio uideatur consistere sine patria potestate, puta si hæreditatem sibi delatam filiofam. recusante patre adierit, ut C. de bonis quæ libe. l. ult. §. j. Illud non prætereundum existimo, quod filius emancipatus patri non quærit, nec in eius bonis, quia pater est, se immiscere debet: nisi fuerit uel eius tutor legitimus, ut pupilli emancipati, uel curator filij sui adulti, furiosi, prodigi, uel mente capti. Pater tamē hodie cum emancipat, pro præmio emancipationis, dimidiam partem rerum filij non iure dominij, sed ut tantum utatur, si uolet, obtinebit: sed forte cauebit & ratiocinijs subijcietur, licet pro talibus rebus filij familiaris non arctetur. Sed in rebus huic filio emancipato à matre obuenientibus, si non uiua matre emancipatus fuerit, licet hoc ipsum uideatur mirabile, pater habebit uiriliter usumfructum, ut C. de bon. ma. l. iij. Olim tamen per emancipationem tertiam dominij rerum pater retinebat, si sibi placebat, ut Cod. de bonis quæ libe. l. cum oportet.

DE HAEREDITATIBVS DECVRIONVM, NAVICULARIORUM, COHORTALIUM, MILITUM & FABRICENSIVM. Tit. Ixj.

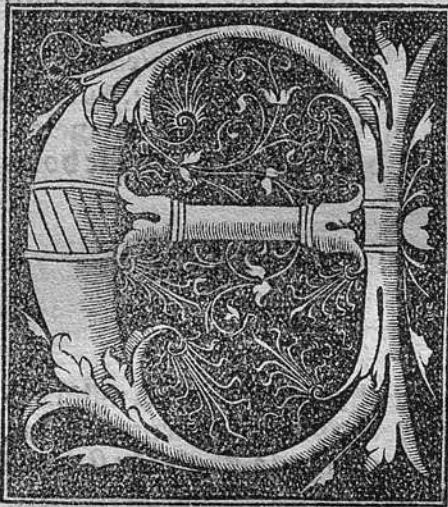
SI quis curialis, cohortalis, fabricensis uel in uexillatione uel in alia militia constitutus, cum is sine liberis decesserit, eius hæreditas ad ascendentem suum, si quem habuerit, ad agnatum, cognatum uel iure communi ambulabit: si nec cō sanguineum habebit iure communi similiter (sicut superius dictum est) transferretur ad coniugem. Si non reliquerit nec descendentem, nec ex latere uenientē, nec coniugem, eius hæreditatem non (sicut alias iure communi proditum est) fiscus capiet, sed iure singulari, curia, cohors, uexillati corpus consimile. Excipitur, nisi aliquid ab Imperatore duobus pluribus uel donatum fuerit. hoc enim casu si quis decesserit sine hærede legitimo, non ad coniugem, non ad fiscū, non ad curiam, cohortem uel, sed ad Imperialis liberalitatis transibit socium, ut C. de socio imperi. libera. In summa notandum est, quod si quis sine descendentibus, ascendentibus, & ex latere uenientibus, & sine coniuge decesserit, in ciuitate quacunq; & apud Persas, Numidas uel, hæreditatem eius non ciuitas illa capiet, sed fiscus Romanus, ut Cod. de bonis uacanti. l. prima.

c ij

CODICIS D. IVSTINI

ANI SACRATISSIMI PRINCIPIS EX REPETITA PRAE-
LECTIONE. LIBER SEPTIMVS.

DE VINDICTA ET APVD CONCILIVM MANV-
MISSIONE. TITVLVS PRIMVS.

EXPLICITIS sex libris, ptractatisq; lib. septi-
mū Iusti. orditur, qui à libertatibus incipit:
nec hoc ineptè, nec pperā, imò prudenter mi-
rabili quodā artificio (meo iudicio) actū esse
dignoscitur. Siquidem in hoc libro septimo
de libertate, id est, de hominis cōditione tra-
ctatur, quem ex septenario, id est triplici ani-
mæ proprietate, deq; elementis quatuor cō-
stat esse formatum, quemq; ex alijs septem
partibus corporaliter constat esse composi-
tum, pedibus, tibijs, coxis, inguine, ventre
in medio constituto, collo, capite, quod est
imago unde cognoscimur, quodq; septem
cellulas habet nonnulli non leues autores

posteris tradidere. Adhæc post tractatum de libertatibus non incompetenter
adnectitur de usucapionibus, quæ & ipsæ ex ordine nullatenus possunt proce-
dere, nisi hæ septem illis adstiterint circūstantiæ. Re traditio, uel quasi, fides bo-
na initio, titulus iustus, uel id quod habeatur pro titulo ut res non subiaceat uic-
cio, possessio pro suo, possessio nō interrupta, id est continuata, tempus lege præ-
fixum. Amplius de sententijs quoq; in hoc libro septimo tractatur, quas certū
est nullius esse momenti, nisi & ipsæ rebus septem, id est formis quibusdam præ-
cedentibus eas atq; consequentibus inueniantur esse uallatæ, quæ sunt hæ: ante
libelli oblationē cautionis exposito, litis cōtestatio, iurisurandi per calumniam
præstatio, causæ iudiciariæ cū crebris interrogationibus examinatio, sententię
in scriptis pronuntiatio, executio, nisi sententia restitutionis præpediatur auxi-
lio, communis uic remedij, id est appellationis suspendatur articulo. Cumq; di-
ctum sit in libro superiori, id est in sexto de relictis omnibus pecuniarijs, de ge-
neralibus, deq; specialibus, consequens est ut loquamur de relictis libertatibus.
Et quia libertatum relictarum aliæ sunt directæ, aliæ sunt fideicōmissariæ, con-
statq; quia directæ sunt digniores, de his primum audiamus. Verum à libertati-
bus relictis occasione sumpta de libertatibus illis, quæ inter uiuos dantur ali-
qua dicamus. Et quia inter uiuos libertas tribuitur uindicta, & sine uindicta,
estq; excellentior ea quæ datur uindicta, audiamus de uindicta libertate. Et quia
libertas uindicta datur, & quia dignior est ea quæ datur apud conciliū, audia-
mus de uindicta libertate, & apud cōciliū manumissione. Videamus itaq; quid
sit cōciliū, & unde dicatur, quæ libertas dicatur uindicta, quis possit uindicta
manumit

manumittere, quis non, & quis ualeat manumitti, & quis non, & apud quem iudicem. Est autem concilium locus ille in quo iurisdictio celebratur uoluntaria, ut adoptio, & emancipatio, manumissio. porro in iudicio contentiosa expeditur iurisdictio. Estque dictum concilium quia uoluntas duorum conciliatur, id est concordant & consonant. Dicitur autem libertas uindicta uel dari uindicta, quia datur apud iudicem, caput hominis qui manumittebatur uirga quadam leuiter percutiente. Quippe apud Boetium in commentarijs legitur uindictam fuisse uirgam praetoriam, qua praetor serui caput tangebatur, & dicebat: abi, aio te liberum more Quiritum. Vnde Persius

Vindicta postquam meus à praetore recessi.

Vel sicut in Pandectis legitur de origine iuris. libertas quae apud iudicem datur dicitur uindicta à quodam Vitelliorum seruo uindice, qui uindicauit ciuitatem Romanam in libertatem, uel uindicauit illam à factionis iniuria: ideoque à populo libertatem accepit, & inde postmodum obtentum est, ut omnis libertas illa dicatur uindicta, uel dari uindicta, quae datur à populo uel à magistratu, qui gerit uicem populi. Manumittere potest quis uindicta maior uiginti annis uel etiam non minor. Collegium quoque, cui permissum est, seruos suos potest manumittere, & dominus pro parte maior minorue. Minor autem non creditur, qui uicesimi anni diem ultimum agit, licet non impleuerit. hic equidem nec maior nec minor est, sed est non minor: poterit ergo etiam sine uindicta manumittere, ut ff. de manumiss. l. j. Non autem minor quia infans etiam cum tutore manumittet, ut ff. eod. l. pupillus. Is autem solus maior minorue poterit etiam uindicta libertatem dare, qui non praepediatur iure. praepeditur autem manumissio aliàs propter personam. Manumittere nec uindicta potest qui capitaliter condemnatus est, condemnariue potest. Manumitti non potest inter uiuos qui traditus aut in uoluntate relictus est, ea lege ne manumittatur: sed nec seruus à iudice ob aliquod delictum manumitti uetitus. Propter causam manumissio praepeditur modis pluribus. Quippe seruus non rite manumittitur quem quaestioni oportet subijci. Sed nec testatoris quondam seruum etiam sub conditione legatum, tu heres ualebis manumittere: sic tamen inutiliter libertas data confirmabitur postea, si legati seruitute aliàs refutatio, uel legatarij sequatur repudiatio, ut ff. de manumiss. l. iij. Item seruum specialiter pignori obligatum, sine consensu creditoris tu maior uindicta, etiam si miles soluendo fueris, manumittere non ualebis. Enim uero & haec inutilis manumissio confirmatur pecunia soluta postea, ut qui & à quibus pigno. Tacite quoque generaliter obligatur si fuerit praclusus, id est pignoris nomine à locatore occupatus. Similiter manumitti non potest etiam à domino qui soluendo est, sine consensu locatoris ut ff. ex quib. caus. pigno. tacite cotrah. Sanè aliàs generaliter obligatur debitor, qui soluens manumittit. Praepeditur quoque manumissio etiam inter uiuos, ob fraudem, consilio, & euentu, sicut & libertas directio relicta: secus in fideicommissaria. Manumissus tamen in creditorum fraudem, si diu steterit, id est non minus decennio in libertate, non reuocabitur in seruitutem, ut ff. qui & à quib. l. secum. Sed & aliàs in fraudem creditorum manumittere licet in casu, scilicet unico duntaxat instituendo & duntaxat unicum, per coactionem quoque perque acclamationem populi libertas extorta non ualet, ut ff. qui & à quib. l. si priuatus. Minor quoque uiginti annis non permittitur manumittere, nisi uindicta sed nec uindicta: nisi apud concilium probata causa honesta, quae etiam in futurum tempus cofertur, ut si manumittitur minor gratia procuratoris habendi, causaue matrimonij contrahendi. Et ex praeterito, ut cum manumittit seruum, qui eum adiuuit in praelio. Ex praesenti, ut cum manumittit patrem, filium, naturales: his inquam causis cum probantur con

tradici potest, sed probatae semel uerae falsae fuerint non retractantur. Manumittere autem nemo potest nec minor, etiam uindicta: nisi per se, nisi per filium, frum, emancipatumue: non uxor per maritum, non pupillus per tutorem, non adultus per procuratorem: quia in administratione matrimonij non continetur manumissio, ut ff. de manu. l. si seruus. Ergo minor manumittere poterit per procuratorem simplicem, quippe manumittendo sibi gerit negotium, procurator constitutus in rem suam, ergo nec simpliciter nec proprie procurator poterit recte manumittere, ut C. de dol. mal. l. iij. Ita demum tamen minor prohibetur manumittere uindicta, si seruum suum & nomine suo, manumittit. Nam si patris manumittentis nomine, imperioque patris seruum filius minor manumittit, recte manumittit nec tunc dicitur filius manumittere sed pater, isque est libertus patris non filij praebens duntaxat ministerium, ut ff. de manumiss. Quid ergo si minor haeres rogatus fuerit seruum liberare? is inquam poterit etiam sine uindicta manumittere. In hoc autem legitimo actu, in ea manumissione, quae inter uiuos celebratur, nec recolo me legisse conditionem apponi posse. Nam nec a iudice tutor datur sub conditione. Datur autem libertas ubilibet, & apud iudicem qualem qualem, habentem tamen legis auctoritatem. Ergo & filius apud patrem, & pater apud filium iudicem recte poterit manumittere: sed & apud seipsum quis constitutus praeses serui sui manumissionem potest expedire, ut ff. eo. l. j. In summa sciendum est, quod tres constitutiones ipso iure sine aliquo manumittentis facto manumittunt, Constitutio Marci & Commodi. C. Seueri & Antonini, diui Adriani. Sed & alijs multis modis ipso iure etiam inter uiuos quis in libertatem eripitur, puta ubi seruus ager restituitur, uel ubi domini catholici seruus non catholicus & catholicus & christianus efficitur, uel ubi seruus praesertim domino sciente clericus constituitur, ut Codicis de episc. l. ult. & supra si mancipium uenerit ne prostituatur, ut ff. de manumiss. l. & haeres qui & infra qui militare non possunt l. ultima.

DE TESTAMENTARIA MANUMISSIONE.
TITVLVS SECVNDVS.

Interfero tractatu certa ratione libertatis quae inter uiuos distribuitur, sequitur, ut audiamus de libertate directa, quae in ultima uoluntate relinquitur, id est uideamus de testamentaria manumissione. Nec enim manumittit, qui fideicommissariam libertatem relinquit, sed ut libertas praestetur preces porrigit, haec enim preces necessitatem iniungunt actionemque pariunt. Videamus itaque quae manumissio dicatur testamentaria, quis directo possit manumittere, quis directo manumitti, quae admodum directa libertas relinquitur, quam directa libertas competit, quae non, quae differentia sit inter directam libertatem, & fideicommissariam. Certum est directa libertatis datio dici testamentaria manumissio, uocaturque testamentaria manumissio non tamen ea, quae relinquitur in testamento, sed & in codicillo testamento non confirmato, & prorsus ab intestato, ut ff. eod. l. libertates. Diciturque directo manumittentis libertus. Directo potest manumittere potest dici manumittentis libertus. Directo potest manumittere omnis ille, qui libertatem inter uiuos potest tribuere: & e contra. Item qui prohibetur inter uiuos manumittere (sicut superius expositum est) prohibetur & in ultima uoluntate relinquere. Excipitur hodie minor annis uiginti, qui quidem ex quo praebuit cum possit testamentum condere, poterit utranque libertatem relinquere. Manumitti potest directo seruus duntaxat testatoris, non haeredis alteriusque, ut C. eod. Porro & ita inutiliter manumissus se poterit (ut existimo) exceptione defendere, ut Code

ut C. de libera. cau. l. si ab eo. Seruum autem testatoris esse oportet, etiã eo tem-
 pore quo testatur. Quid ergo si testator seruo suo, qui apud hostes est, directam
 libertatem reliquerit? is profectò rigore inspecto, neutro tempore testatoris est
 seruus, uerum si redierit rectissime directò manumissus censebitur, cū iure post-
 limij semper in ciuitate fuisse æstimetur. Relinquitur autem libertas expressim
 & tacite. Expressim aliàs directis uerbis, aliàs non directis, directis, puta, IS
 ESTO LIBER: non directis, ILLVM SERVVM MEVM ILLIVS LIBER-
 TVM ESSE VOLO. hoc equidem casu etiam seruus liber fit, & ille ut libertum
 habeat poterit flagitare, ut ff. eod. Item & uerbis talibus directam libertatem te-
 stator, sed miles duntaxat, relinquit, ILLVM SERVVM MEVM LIBERVVM
 ESSE IVSSI, ut ff. eod. Tacite relinquitur directã libertas, puta. si testator nō
 errans seruum non ascripta libertate tutorem reliquerit, hic inquam directam li-
 bertatem dare poterit ut minister. Sed si testator miles dixerit, FORTVNATO
 LIBERTO MEO DO LEGO. Fortunatus etiã legatum percipiet, & directã
 libertatem habebit, ut C. eo. Item relinquitur directã libertas & purè, & in diẽ,
 non ad diem. nec enim ad tempus conceditur libertas, sicut nec hereditas, subla-
 to temporis uicio, & hæres & liber permanebit. Perpetuo relinquitur sub condi-
 tione, non tñ ita, CVM MORIERIS ESTO LIBER. sed si difficilẽ testator ap-
 posuit conditionem non ualebit quippiam: quia non uidetur dandã libertatis
 animum testator habuisse, ut ff. de statuliber. l. cum hæres. Relinquitur sub mo-
 do, puta sic. ESTO LIBER, ita tamen ut RATIONEM REDDAS. hic inquam
 etiam antequam reddat fiet liber. uerũ rationes, reddere compelli debet, ut ff.
 eod. l. libertas. & l. Titia. Quid ergo? si ex rationibus non debitor sit repertus,
 quasi libertatem puram consequitur, ut C. cum testamento. Sed & si testator ta-
 lia uerba dixerit, ut rationibus non redditis denuo seruiat. uerba talia ad reuo-
 candum eum in seruitutem de libertate, quæ semel competijt, sunt inefficacia.
 Sed nec uerba talia conditionem faciunt, ut ff. eod. l. testamento. Et sciendum
 est, quòd si testator seruo suo libertatem directam sub conditione reliquerit, hu-
 ius inquam utpote statuliberi conditio, per hæredem alienantem uel per aliquẽ
 usucipientem, non poterit imputari, nec deterior reddi, sed nec seruus isse, licet
 fuerit in metallum datus, si tamen fuerit postea restitutus, ut ff. de manumissis
 testamen. Competit autem directã libertas relicta sub conditione, uel in diem,
 non illico post aditionem (hocq; uerum est) sed aliquando longè postea post cõ-
 ditionis uel diei euentum. Relicta purè & sub modo statim competit post aditio-
 nem; hocq; uerum est, si hæres qui adierit in integrum restitutus abstinuit. Com-
 petit quoq; si hæres omisso testamento adierit testatò. Idem si colluserit. idem si
 accepta pecunia institutus hæreditatem ad substitutum transmiserit, ut Cod. si
 omif. cau. l. j. Item libertates directæ purè relicte competunt hæreditate nō adi-
 ta, sed quasi adita: puta si bonorum addictio sit impetrata. Non competunt hæ-
 reditate non adita, nec quasi adita. Sed & aliquando non competūt etiam uerè
 hæreditate adita: puta si memoria defuncti fuerit post mortem condemnata, ut
 C. eod. l. ex testamento. ita tamen unus ex pluribus Titij liber esse iussus, liber
 fiet, si quis ille fuerit apparuerit, ut ff. eod. l. cum ex. Bonorum autem addictio
 quæ ult. l. C. multipliciter distinguitur, sub hoc titulo procedit hoc modo: puta
 quis reliquit libertatem, puta testamento condito, uel ab intestato, & eius hære-
 ditas suspecta credita aditur à nemine. Certè si quis cauerit idoneè, liber homo
 fuerit, seruus uel libertate donatus, poterit impetrare, ut addicantur sibi bona li-
 bertatum conseruandarum gratia. Seruus quoq; ille qui libertate donatus non
 est, poterit hoc postulare ut addicantur & ut per eum aliquid uenustum ueniat,
 & conserui sui per eum liberi fiant. ergo & ipsius liberti, & ipse à semetipso li-

bertatem accipiat, ut ff. de statu lib. l. iij. Notandum quoque est, quod ex æquitate libertatum gratia fauor constitutionis diui Marci bonorum additionem induxit. Ad illum quoque casum porrigitur, si quis inter uiuos in fraudem creditorum dederit ut minister. Nam & si testator qui soluendo non est, libertatem reliquerit uerbis talibus, ESTO LIBER CVM CREDITORIBVS SOLVTVM FVERIT, facta postea solutione liber erit. Nempe hoc casu nihil fit in fraudem creditorum, nec contra legem Elia sentiam, quæ libertates directas rescindit ex euentu & consilio: fideicommissarias ex euentu solo, ut ff. eod. l. si quis. Et sciendum est, quod is cui bona addicta sunt, bonorum possessori assimulatur, sed à creditoribus non directis actionibus hæreditarijs, sed stipulatione tantum intercedente poterit conueniri, ut ff. de fideicom. libert. l. iij. § penult. Porro etiam in eum actiones utiles transeunt plerumque consensu omnium, si ipsorum nomine fuerit cautum, ut ff. de fideicom. liber. l. iij. & l. iij. § creditoribus. Hæ sunt differentie inter directam libertatem, & fideicommissariam. Directa utiliter non datur, nisi seruo proprio: fideicommissaria etiam alieno. Et directæ relicta purè, mox competit ab hæreditate adita: fideicommissaria non nisi à rogato sit præstita. Item directæ non datur nisi testamento, uel codicillo testamento confirmato: fideicommissaria etiam ab intestato, & codicillo non confirmato. Item directæ ob fraudem non reuocatur, nisi consilio & euentu fraus probetur, fideicommissaria ex solo euentu. Item directæ non petitur, sed præter petitionem ipso iure competit ab aditione, ut ff. de fideicommiss. libert. l. sed si. Item directò manumissus, liber tus appellatur Orcinus: per fideicommissum manumissus, eius fit libertus qui manumiserit. At uero si quis seruo suo libertatem dederit uel reliquerit, & directò, & per fideicommissum: serui erit arbitrium, utrum uelit directò an ex fideicommissò ad libertatem peruenire, ut ff. eod. si quis seruo.

DE LEGE FUSIA CANINIA SVBLATA.

TITVLVS III.

Quia lex fusia Caninia directas libertates impediebat, de quibus dictum & fideicommissarias, de quibus tacendum, de lege fusia Caninia inter utrasque loquamur. Lege ista cautum fuerat neminem in testamento totam familiam posse liberare, sed hodie licet omnes seruos manumittere inter uiuos, & in ultima uoluntate.

DE FIDEICOMMISSARIIS LIBERTATIBVS.

TITVLVS QVARTVS.

Expediuimus de libertatibus directis, nunc dicamus de fideicommissarijs. Videamus itaque quæ libertas dicatur fideicommissaria, quis possit eam relinquere, à quo præstanda relinquitur, qualiter, in qua uoluntate, quando ualeat peti, quemadmodum rogatus, & per quæ senatusconsulta compellatur manumittere. Et certe libertas fideicommissaria appellatur, de qua præstanda hæres, legatarius, donatarius causa mortis, à testatore rogatur. Generaliter is potest fideicommissariam libertatem adscribere, qui fideicommissum pecuniarium potest relinquere. Relinqui potest propriè seruo principis uel municipij, uel cuius alterius, cogiturque rogatus redimere & manumittere: si dominus uelit iusto tamen pretio uendere. Interdum tamen dominus nolle uendere non poterit, si ex relinquentis libertatem iudicio modicum acceperit. Quid ergo si nihil acceperit? non tamen libertas intercidet: quia fortassis tempore procedente ad redimendum

dimendū, grata superueniet quæ non sperabitur hora. Distinguitur tamen quis rogatus sit manumittere seruum proprium, ad quod urgebatur si perceperit uel modicum: an rogatus sit manumittere seruum alienum, ad quod ita demū erit cogendus, si tanti possit redimere, quantum ex iudicio fuerit consecutus. Idem fiet si legatum sibi relictum ceperit postea, ut ff. eod. l. generaliter. Quid ergo si rogatus sit uendere, & seruus uelit manumitti? dominus præferri debet: ut tamen actio de pretio sibi detur contra illum, qui rogatus fuerit manumittere, ut ff. eod. alieno. § ult. Non tantū ipse qui rogatus est manumittere, ad libertatem potest perducere, sed & successor eius: siue emptione, siue aliquo modo in rem successerit. Sed & si fiscus ultimo loco successerit, libertatem præstabit. Item is qui rogatus est manumittere, etiam eo tempore quo prohibetur alienare, poterit manumittere. Is tamen cui libertas fideicommissaria relicta est, inuitus alieno puta iuueni tradendus non est, ut ab eo manumittatur. Interest enim nō nunquam à se potius manumitti, quàm à iuueni, ut ff. eod. is qui & l. inuitus. Item is, cui per fideicommissum libertas relinquitur, quodammodo liberi loco est, & statuliberi locum obtinet. quippe expectat manumissionem, sicut statuliber conditionem: nec in alium transferendus est, ut aut libertas eius impediatur, aut iura patronorum grauiora experiatur, ut ff. eod. l. non tamen. uerum non proprie statuliber est, nisi qui manumittitur: non inter uiuos, sed in testamento: non per fideicommissum, sed directo: non purè, sed in diem uel ex die: uel sub conditione, non difficillima neq; penè impossibili, ut ff. de statulibe. l. cum hæres & ff. de noxa. l. si hæres. Item libertas fideicommissaria rectè relinquitur hostium seruo hominiquè libero. nempe iste factus postea seruus, libertatem poterit flagitare: licet talem casum non congruat expectare. Seruo quoq; domini nondum in rebus humanis constituti, libertas utroq; modo ritè relinquitur. Illi quoq; seruo q; portatur in utero, libertas relinquitur: adeo ut si plures fuerint editi, libertatem assequantur, ut C. eod. l. cum inter. Item ex damnata in metallum concepto & nato, libertas fideicommissaria relinqui poterit. In metallum quoq; damnato libertas relinquitur: quippe indulgentia principis liberatus postea libertatem sperare, & ad eum poterit aspirare, ut ff. eod. l. generaliter. Relinquitur autem libertas fideicommissaria, & purè & sub conditione, tunc demum autem poterit peti, cum conditio extiterit, uel per eum qui iussus est dare, effectum sit quo minus extaret. Si Arescusa libertas relicta fuerit, si tres pepererit, & per hæredem steterit quo minus conciperet & pareret. idem si hæres egerit, ut abortiret, ut ff. de statuli. l. iij. § ult. purè quoq; relicta libertas fideicommissaria tacitam expectat conditionem (sicut etiam superius dictum est) id est manumissionem. Quid ergo si seruus alicui legatus, cui seruo per fideicommissum libertas adscripta est, pro non scripto sit habitus? certe is apud quē remanebit, manumittere debet: quia libertas fideicommissaria nullum impedimentum pati debet, ut ff. eod. nullum. § si non. Relinquitur quoq; libertas fideicommissaria, & expressim, & tacitè. Expressim multipliciter, puta testator dicit, ROGO UT MANUMITTAS. idem si dixerit. SI PROBAVERIS, ET NON REPROBAVERIS, SI DIGNVM PVTAVERIS, SI TE PROMERVIT, SI TIBI VIDEBITVR, SI TIBI PLACVERIT ILLI LIBERTATEM DARI VOLO. Hæc enim uerba si tibi uidebitur, si tibi placuerit, ita accipi debent, si tibi uideri poterit, si tibi displicere tanquã uiro bono nō debuit, ut ff. eo. Thais. § sorore, & ff. de statulibe. Tacitè relinquitur multis modis, ut si testator dixerit, ROGO NE STICHVS ALTERIVS SERVITVTEM EXPERIATVR, ut ff. eod. l. rogo. Idem si dixerit, ROGO NE EVM ALIENES. Idem si quis specialiter pignorado, ergo inutiliter, reliquerit libertatem directam. trahetur em ad fideicommissariam, ut ff. eod. l.

generaliter. Idem si testator nō adscripta libertate seruum alienum, putans alienum: ergo non errans, tutorem filijs suis ordinauerit, ut C. l. et si. Relinquitur in uoluntate ultima tali quæ non sit contraria iuri: hoc tamen si uoluntas ista durauerit, nempe libertas relicta adimitur uoluntate contraria postea confecta, puta si testator dixerit: libertatem, quam reliqui non do, non relinquo. Adimitur quoque lege, ut ff. de accept. Peti poterit libertas fideicommissi. in testamento relicta, si ex testamento fuerit hæreditas adita. Idem si ab hærede scripto omisso testamento ab intestato, idem si institutus per collodium à substituto pretium acceperit. Idem si à legitimo hærede fuerit repetita. Idem si hæreditas fuerit quasi adita bonorum additione impetrata ut C. eod. l. j. Ergo si hæreditas nec adita, nec quasi adita fuerit, libertatis petitio cessare debet. distinguitur tamen libertas fideicommissaria ancillæ relicta ab ea sit petita, uel non: si fuerit petita siue in casu manumissuri, siue in casu petituri, qui interim nascetur seruus nascetur, sed matri ut ab ea manumittatur, si uolet ipsa, tradetur. Quid ergo si mater noluit manumittere? non ab re est dicere ita natis ab hærede libertatem præstari, ut ff. eod. l. si mater. Porro si non data opera hæres tardius adeat, sed dum deliberat de adeunda hæreditate, ancilla pariat: non mater, sed hæres manumittet, ut eod. l. sed & si. Enimvero ff. eod. l. si quis rogatus legitur, cautū uidetur, huic sententiæ contrarium, nempe ibi legitur, statim ex quo libertas deberi cœperit ingenuum nasci, tali ratione reddita: quia libertas non sit res priuata, sed publica, ut ultro is qui eam debet offerre debeat, ut ff. eod. l. cum uero legitur, manumitti debere partum ex quo libertas peti potuerit, quamuis petita nō fuerit. Rogatus autem manumittere, compellitur manumittere. Sed & distinguitur rogetur manumittere suum hæreditarium, proprium uel: si hæreditarium, & uocatus adesse contempserit, perinde liber pronunciat ex Rubriano senatusconsulto, ac si manumissus fuisset directo. Secus si hæres uel furore uel ab hoste detentus, non uenerit, tamen liber erit. Senatusconsultū Dasumaianum patronatum conseruat intemeratum, ut ff. eod. l. neque l. cum. § si hi. Vbi quis manumittere rogatus seruum proprium, & uocatus uenire contempserit, seruus pronunciat liber, tanquam manumissus ex fideicommissio, ut ff. eod. l. si eum. Porro si ex iusta causa uocatus absuit qui fideicommissariam libertatem debet, & hoc pronunciatum fuerit: perinde libertas competet per Dasumaianum, atque si oportet ex fideicommissio manumissus esset, ut ff. eod. l. non tantum. Quid ergo si plures hæredes sint instituti, & inter eos is qui dari non potest, sed non ipse sit rogatus manumittere: hi inquam qui sunt ex causa iudicati, infanti dabunt pretium per senatuscon. Vitrastianum, ut ff. eod. l. cum quasi. § iij. Obrepiit senatusconsultum Articuleianum, quo cauetur ut præses prouinciæ cognoscat, etiam in hominem non constitutum in sua iurisdictione, etiam si gaudeat priuilegio, situe constitutus in quocunq; officio, ut ff. eod. l. neque. l. non tantum. Ergo in libertatibus fideicommissarijs senatusconsulta sua habeant domicilia, ut Rubrianum, Iuncianum, Dasumaianum, Vitrastianum, Articuleianum.

DE DEDITIA LIBERTATE TOLLENDÆ.

TIT. V.

Quia manumissionibus, de quibus explicauimus serui fiunt liberi, & liberorum olim fuerat conditio terna, deditia, ciuitasque Romana: quæ hodie est sola & unica. & sublatae sunt duæ primæ conditiones, deditia, latina, dicamus primum de conditione deditia non confirmanda, sed tollenda. Deditij erant qui uiuebant tanquam serui sed morte fiebant liberi, ut Institut. de bonis libert. bonorum conditio utpote pessima prorsus repellatur à repub.

DE LA-

DE LATINA LIBERTATE TOLLENDÀ, ET PER
certos modos in ciuitatem Romanam transfusa. Tit. vj.

Sequitur ut dicamus de latina libertate tollenda non penitus, sed per certos modos in ciuitatem Romanam transfusa. Latini hi erant qui uiuebant tanquam liberi, morientes fiebant serui. & nos latinos in regionem longinquam mittimus. Quis enim paciatur talem libertatem, ex qua in ipso tempore mortis in eandem personam simul & libertas & seruitus concurrant? Modi autem duo decim qui olim faciebant latinos, hodie efficiunt latinos ciues Romanos. Ecce tres sunt in uoluntate, totidem contra uoluntatem, sex ex quasi uoluntate. Ex uoluntate primus modus hic est, si quis per epistolam & inter uiuos cōfectam, seruum suum in libertatem perducere maluerit, liceat ei hoc facere: adhibitis quinque testibus post domini epistolares literas, siue in subscriptione positas, siue per totum testamentum suas literas supponentibus. Quo casu uelut ex codicillo libertas comperit seruo, ita tamen ut ipse uiuente patrono & libertatem & ciuitatem habeat Romanam. Item si quis inter amicos libertatem seruo suo dare maluerit, præfata solennitate seruata, seruus ille (ut olim) latinus ciuis efficiet Romanus. Item si in liberali iudicio dominus superauerit seruum, posteaq; ab eo uel ab alio pro eo acceperit pretium, non ut antea latinum, sed ciuem efficit Romanum. Expositis tribus modis ex uoluntate, exponamus tres alios modos contra uoluntatem. Primus hic est si quis seruum suum ægrotantem domo propulerit, nulloq; modo eum procurauerit. hic seruus licet olim latinus, hodie fiet ciuis Romanus. Similicq; modo si dominus ancillam suam alienauerit, legemq; dixerit ne prostituatur, ab acceptore prostituatur, uel ab alienatore: si fuerit ad eum reuersa, manus forsitan iniectione seruata, nō (ut quondam) fiet latina, imò ciuitate donabitur Romana. Et in his duobus casibus nemini debet patronatum, sicut & in iudicio liberali à domino superatus pro se liberando suum dependerit pretium, ut C. eod. § illud. Sequitur modus tertius contra uoluntatem, si quis siue testamento, siue inter uiuos seruum manumiserit: licet dixerit quod latinum esse uoluit, ciuis tamen Romanus fiet, non latinus. nec enim ineptis uoluntatibus & stulticij hominum conuenientiam commodamus. Ex quasi uoluntate non latinus (ut olim) sed ciuis erit Romanus. Qui domini funus, non tamen contra domini uoluntatem pileatus antecesserit. Idem si in ipso lectulo seruus stans cadauer uentilauerit. Item si sub conditione extraneus hæres libertatem seruo suo reliquerit, et adhuc pendente conditione extraneus hæres libertatem imposuit, fiet Romanus. & siquidem conditio defecerit, ipsius hæredis qui libertatem imposuit, maneat libertus. Si fuerit adimpleta conditio, ne eripiatu liberis forsitan & cognatis ius patronatus, orclnus libertus uideatur, & ad eum iura patronatus perueniunt cui leges concedunt. Item si quis homini conscio uel inscio ancillam suam in matrimonio collocauerit, & dotem pro ea adscripserit, illa ancilla non ut olim latina, sed ciuis efficietur Romana. Similicq; modo si dominus seruum suum nominauerit filium apud acta, & quasi in iudicij figura: hæc nominatio licet non proderit ei ad ius filij accipiendum, efficiet tamen eum non ut olim latinum, sed ciuem Romanum. Sequitur modus inter omnes duodecim, & sextus inter eos, qui sunt ex quasi uoluntate in hunc modum. siquidem dominus instrumenta, quibus seruus ostendebatur, uel dederit seruo, uel corrupit coram quinque testibus: seruus olim latinus libertus, hodie fit ciuis Romanus. Cæteri modi olim penè innumerabiles, qui faciebant latinos perpetuò dormiant. Ad hæc qui tradit ancillam suam in matrimonium, tanquam liberam credenti libe-

*non q; uoluntate
seruus est n. p. a.
In libertate
ut inquit aug.*

ram, aut sciens eã duci taceat ex studio, fit ingenua. Idem dicitur de seruo. Sed sine manumissione multi alij fiunt liberi: puta alienati ut manumittantur. Empti quoq; mandato ipsorum seruorum ab aliquibus ut manumittantur. Monetam falsantis, raptoris, desertoris, delatores. Nati ex ancilla propria quam dominus usq; ad mortem in matrimonio tenuit. Serui facti clerici, monachiue præsertim dominis conscjs, ut C. de epif. & cler. & infra pro quibus causis serui pro premio libert.

DE COMMVNI SERVO MANVMISSO.

TIT. VII.

HAbito tractatu de seruo (ut ita dixerim) proprio manumisso, subiiciamus de seruo communi manumisso. præterea olim seruum communem socius manumittere poterat, imò si ille manumittebat de facto eius portio iure quodã accrescendi, quod erat pessimum accrescebat sauiori socio. Quod quia fuerat iniquissimum, meruit emendari. Sancitum est etenim ut cõmunis seruus uel ab uno ex dominis manumissus, etiam reclamantibus cæteris, liber fiat: si tamen socio aut socijs manumissor partis pretium præstiterit, solennitèrue consignauerit. Gaudebit igitur hodie manumissor de sui iudicij stabilitate, ridebit dominus inhumanus de amissi serui parte. Ita tamen liber fiet ex ordine, si pretium alteri sit depensum, anteaquam libertas uel de facto sit imposita. Sed etsi primum sit imposita, suffecerit pretium præstari postea: imò & qui de facto libertatem imposuit, pretium dare compellendus est. Hocq; ex eo arguitur, quia si pater miles communem seruum manumiserit, pretioq; nondum præstato decefferit, eius hæres compellitur partem socij emere: multo fortius pro parte dominus cogitur comparare. socius quoq; libertatis favore cogitur uendere. Tria ergo specialia in hoc casu denotari possunt, coacta uenditio, emptio serui alieni quia cõmunis, legitima manumissio. Quid ergo si dominus serui pro parte serui partẽ ipsi seruo legauerit: legatum est mirabile: mirabiliter tamen se sibi dari, id est se manumitti à Constitutione intercedente pretij præstatione, ut Co. eod. l. ult. Quid ergo si cum unus id petiuerit, alter postea similiter id postulauerit: primus debet præferri. Sanè si ambo pluresue ad hoc genus pietatis exercendæ profiluerint: compellendi sunt sine pretio manumittere, & æqualiter ius patronatus habebunt. peculium quoq; si quod seruus habuerat inter socios æqualiter diuidetur: nisi is qui manumisit ipsi seruo liberto facto suam partem peculij cõcesserit. Iste tamen seruus si qua duorum negotia gesserit, primò debet ratiocinia reddere, postea poterit ad libertatem peruenire. Quantum autem pretium, pro uarietate ætatis & artificij seruorum communium, sit præstandum C. de ser. com. manumiss. Iustinianus euidenter insinuat.

DE SERVO PIGNORI DATO MANVMISSO.

TITVLVS VIII.

CRederet forte quis quod sicut manumissionem non impedit communitio, nec pignoratio: sed secus est, et ideo dicamus de seruo pignori dato manumisso. Distinguitur debitor serui pignorati dominus sit soluendo, uel non. Qui non est soluendo, non potest manumittere nec suum generalitèr. Ob legatum etiam debitor qui soluendo non est nõ poterit inter uiuos manumittere, nõ consentiente creditore. Sed nec in testamento seruo specialiter pignorato, debitor etiam qui est soluendo directam poterit libertatem relinquere: uerum tamen libertas directa inutilitèr ad fideicommissariam porrigitur, ut ff. de fideicom. libert. generali-

generaliter. Sed de seruis inuēctis illatisue: ergo generaliter taciteq; obligatis nec unum conductor domus postquam fuerint à locatore præclusi, pro pensione proūe damno in domo dato, etiāsi fuerit soluendo, poterit manumittere. Quippe ubi fuerint præclusi, id est à locatore occupati, perinde habentur acsi fuerint specialiter obligati. Porro (sicut dictum est) debitor qui est soluendo etiā non consentiente creditore, seruum aliās generaliter obligatum, poterit manumittere: sicut & maritus locuples mancipium dotale, ut C. eod. l. j. Sanè (sicut et superius dictum est) seruo specialiter pignurato libertas inutiliter inter uiuos data confirmatur pecunia soluta, ut ff. qui & à quib. l. pignori.

DE SERVIS REIPUBLICAE MANVMITTENDIS.
TITVLVS IX.

Diximus de seruis priuatæ personæ manumittendis, nūc de seruis Reipub. Seruus publicus recte poterit manumitti tribus intercedentibus, puta si ordo ciuitatis consenserit, si præses conuenientiam accōmodauerit, si seruus alius uicarius in manumissi locum ad Reipub. seruitium subrogatus fuerit. Nec libertas ita data cassabitur siue uicarius postea aufugerit, siue manumissus liberale officium quod est seruile postea exercuit, ut ff. eod. l. j. & ult. Nec enim quod ritè actum est superueniente delicto debet immutari.

DE HIS, QUI A NON DOMINO MANVMISSI
SVNT. . . . . TIT. X.

Auidiuimus de his qui manumittuntur à domino, nūc audiamus de his qui manumittuntur à nō domino. Sicut dictum est dominus potest manumittere, nisi præpediatur pignoris specialis ratione, aut nisi inhibeat sua personæ contemplatione (ut titulo proximo) uel nisi impediatur propter cōditionem serui quem uult manumittere, ut titulo alio. Non dominus non ritè manumittit, etiāsi fuerit curator furiosi, sed nec procurator. Nemo enim per alium manumittere potest, nisi per filium, aut nisi quis manumittendo factus procurator in rem suam sibi negocium agat, ut C. de dolo malo. l. iij. Ergo licet nō omnis dominus, solus tamen dominus ex ordine poterit manumittere: hocq; uerum est, siue ita sit dominus serui, ut eum nemini debeat: siue eum personaliter debeat, puta seruum suum quis uendit, seruum istum uenditum nondū traditum uenditor adhuc dominus constitutus manumittere potest. Idem si amicus amico pecunias ministrauerit, & ut ex illa seruum emeret mandatum iniunxerit, & acceperit: hic inquam in transuerso mandato si seruum sibi emerit, & acceperit hunc poterit manumittere: sed fide rupta, sicut etiam uenditor poterit cōueniri. Quid ergo si dominus manumiserit, & postea seruus uindicatus fuerit? libertas tamē non peribit, ut ff. qui & à quib. Quid ergo si non dominus de facto manumiserit seruum alienum apud amicos uel apud prætorem? certe abibit impune, sed si is apud principem manumiserit, & principis conscientiam fefellerit, quia nihil egit punietur egregiè. Quippe duo mancipia æque bona dabit domino, & tria fisco. Libertas tamen talis etiā inutiliter data seruo alieno confirmatur ali quando, puta si dominus expressim ratum habuerit: tacitè ut si pretium sibi dari à manumisso postulatuerit, ut C. eod. l. ult. Idem puto si dominus manumissor, uel manumissor domino: licet uideatur contrarium, ff. qui & à quib. l. seruo. Item seruus inutiliter à non domino etiā apud principem manumissus, se

poterit in libertate defendere: ac inferentē sibi quæstionem status legitima obiecta temporis præscriptione ualebit excludere. hocq; casu etiam pœnalis quinq; mancipiorum præstatio, & amissi serui propter tacentis odium cessabit restitutio ut C. eod. l. ultima.

QVI MANVMITTERE NON POSSVNT ET NE IN
fraudem creditorum manumittantur.

Titulus xj.

Diximus in superioribus dominū manumittere uolentem, impediri manumittere pignoris ratione, nunc audiamus generaliter qui non possunt manumittere, ne in fraudem creditorum manumittant: postea dicemus in sequenti titulo, qui non possunt manumitti. Prohibetur dominus manumittere ratione personæ suæ, rei, causæ. de his tribus sub hoc titulo tractabitur. prohibetur per sui cōditionem, id quod hic sequens titulus intimabit. prohibetur manumittere ratione personæ propriæ, si crimen maiestatis cōtraxerit, si seruus pœnæ aliās capitaliter condemnatus fuerit. Prohibebatur olim quoq; dominus minor uiginti an. seruo proprio libertatem etiam in testamento relinquere, sed hodie ex quo testari potest, etiam libertatem recte relinquit: hoc ita si testamentum facit, & in eo recte relinquit. Sed & si testamentum non condit, recte tamen in alia ultima uolūtate relinquere poterit: nec enim dicitur si minor testatur, sed & qui testari potest, poterit inquam relinquere, non ut credo dare. Ratione rei prohibetur dominus manumittere seruum specialiter obnoxiatum quæstioni, restitutioni subditum, seruum etiam sub conditione legatum: si tamen defecerit conditio, legatū siat repudiatio, confirmabitur manumissio. Propter causam præpeditur libertas data, quæ fuerit per acclamationem extorta. propter causam nulla est libertas in fraudem creditorū præstita, & reuocabitur. data etiam directò censetur & ex euentu & consilio, fideicommissaria ex euentu solo. Ita tamen inutiliter libertas data etiam debitoris fisci, qui non est soluendo, confirmabitur: si manumissus diu id est non minus decennio in libertate morabitur. In terdum quoq; libertas in fraudem creditorū data etiam ab initio ualeat lege Aelia Sentia permittente, puta si dominus qui non soluendo est, seruum suum duntaxat unum certum non specialiter pignoratū, aliās uē manumitti debitum instituerit: sicq; per consequentiam libertatem contulerit, ut in Institut. ex qui. causis. Et notandum est, quod dominus qui soluendo est etiam extra pignoris causam, puta quis habens in patrimonio duos duntaxat seruos, si sub alternatione debuit ambos, neutrum poterit manumittere, ut ff. qui & à quibus l. cum hæreditas.

QVI NON POSSVNT AD LIBERTATEM PERVENIRE. TIT. XII.

Sequitur ut dicamus de seruis qui non possunt ad libertatem peruenire. Liberrari non potest ullo tempore seruus in ppetua uincula damnatus, sed ad tempus in uinculis esse iustus transacto tempore poterit manumitti. Item à testatore alienari uetitus, à contrahente quoq; similiter uetitus manumitti non poterit: multo fortius si expressim lex dicta fuerit ne manumittatur: tunc enim de iure non manumittitur, etiam si factum manumissionis interponitur. pœna tamē promissa non tenet quare testator manumitti uetuerit, an propter fauorem filij, an propter dominum serui. Si propter odium serui, seruus perpetuò seruiet, si propter

pter commodum filij mortuo filio seruus recte poterit manumitti, ut C. eod. l. ult. quippe necessitate finita etiam dispensatio facta solet uacuari.

QVIBVS EX CAVSIS SERVI PRO PRAEMIO LIBERTATEM ACCIPIUNT. Tit. xij.

Diximus quomodo serui fiant liberi per manumissionem, nunc audiamus qualiter sine manumissione: imò etiam cessante domini uoluntate per iudicis sententiam, serui libertatis præmium accipiunt. Et serui qui detulerunt iurgium, raptores, monetæ falsatores, sententia præsidis libertate donandi sunt: ut tamen istorum seruorum domini pretium à fisco percipiant: ne inde iniuriarum nascatur occasio unde iura fluxerunt.

DE INGENVIS MANUMISSIS. TIT. XIII.

Diximus de seruis manumissis, & quia ingenui hæres de facto quãdoq; manumittitur loquamur de ingenuis manumissis. Ingenuus manumissus statum suum nec auget, nec minuit: quia libertas nõ prædicatur cum magis uel cū minus, licet à libertate detortum nomen comparetur grammaticè liber liberior liberrimus. Sed & eandem libertatem quam manumissor habet secundum grossam dialecticam quilibet manumissus dicitur obtinere, ut Institut. de libert. Nec enim rei ueritas gestorum errore uiciatur, neq; mera ingenuitas inutili manumissione: imò etiam infra quinquennium olim ingenuus manumissus poterat se in ingenuitatem repetere, postea minime, ubi per principem aut apud principem erat manumissus, ut C. de cau. stat. sed hodie perpetuò usq; in finem seculi poterit proclamare. Et notandum, quòd sicut manumissio imposita de facto homini ingenuo illi non obest, ita nec ei cõferre debet, ne uel profit uel obsit quod euenit, ergo donata aliatie data legata ei tanquam liberto in dõmo manumissoris dimittere debet, si sibi libertatem ingenuam cum peritioribus tractatu habito per iudicis sententiam obtinuerit, ut C. eod. l. prima.

COMMVNIA DE MANUMISSIONIBVS. TIT. XV.

Exposuimus in superioribus de manumissis singularia, nunc audiamus cõmunia, hoc est commune. Omnis legitima manumissio est libertatis datio. Item per quemcunq; modum manumissio processerit, eadem libertas obtingit. Item in ætate manumissi nulla est differentia. idem in manumissoris. Item pater quocunq; modo per filium filiam siue suam suam, emancipatum emancipatam potest manumittere. In eo quoq; conueniunt nulla manumissio etiam ullo modo ex ordine (sicut superius dictum est) imponitur à non domino, tutore, curatore, procuratore. In summa illud notandum est, quòd inuenitur quædam libertatis impositio siue de facto manumissio, puta illa quæ per fructuarium imponitur, quæ non tribuit libertatem, sed oneris laxitatem & aliquã exonerationem. Distinguitur tamen fructuarius gratia proprietarij seruitute libertatem imposuerit, si quidem hoc modo ut cedat usumfructum proprietario plenissimum ius habet amodo proprietarius in seruo. Si uero gratia serui, fructuarius illum seruum ab usufructu liberarit, & libertati per manumissionem de facto tantum procedentem donauerit, manebit quidem ipse etiam adhuc seruus postea: sed tamen donec seruus fructuarius uixerit, uel aliàs ususfructus constare poterit, non

d ij

debebit proprietario seruire, nec eius ministeria adimplere. Ergo manumissio ista, quam fructuarius imponit, & de facto tantum est manumissio, & anomala est & irregularis.

DE LIBERALI CAUSA.   TIT. XVI.

TRactauimus de libertatis datione, nunc dicamus de libertatis disputatione. Uel aliter docuimus quomodo libertas sit danda, nunc differamus quemadmodum per liberalem causam sit tuenda. Videamus itaque quæ causa sit liberalis, quæ non, quomodo liberalis causa instituat, quis sit actor, quis reus in hoc iudicio, qualiter exerceatur, quæ cõmunia cum alijs causis habeat, & quæ singularia. Liberalis causa dicitur, in qua de libertate confligitur: hinc de seruitute, in de de libertate nimirum iam competente non competitura siue danda. Quippe tunc non esse liberale iudiciũ, siquidem minori indulgetur restitutio: si iudicis sententia iubeatur, libertatẽ puta fideicommissariam dependere. At uero petens aliquẽ ex libertate in seruitutẽ, si succubuerit non poterit nisi prouocare. Multum em̄ distinguitur iudex pronunciet liberũ an liberandũ: si liberũ nec minori datur, nisi appellatio: quia aduersus libertatẽ nulla est restitutio, nisi per principem: si liberandum, etiã restitutio competit, ut C. si aduersus libertatem l. j. & ult. Instituitur liberalis causa actione in rem utili præiudiciali, daturq; nunc actio alteri contra alterũ: daturq; in rem, quia uel ex uno latere agitur de dominio. Et uocatur utilis duplici ratione, & quia non est de dominio ex alio latere, & quia proprie nemo est dominus sui. In hoc iudicio etiã is est actor qui ex seruitute in libertatẽ & in ingenuitatem petit. Si uero ex libertate quis in seruitutem petitur, is erit actor, qui seruum suũ dicit: ille reus erit, contra quem fiet proclamatio. Ita tamen possessor libertatis beneficio fungetur possessoris, id est non artabitur ad pbandum, si in possessione libertatis fuerit sine dolo malo. Quippe etiam liber homo potest esse in possessione libertatis dolo malo, si cũ possidetur ab aliquo bona fide tanquam seruus domini, ipse status sui præsertim ignarus, recesserit, & clani in libertate morari cõeperit. Potest etiam seruus sine dolo malo in libertate morari, utputa si libertatem ab eo acceperit, quem dominum esse putauerit, cũ non esset. Et generaliter dicendum est, quoties quis iustis rationibus ductus, uel non iustis, sine calliditate tamen, putauerit se liberum, & in libertate moratus est: dicendum est in ea causa esse, ut sine dolo malo in libertate fuerit, atq; ideo possessoris commodo fruetur. Probatio autem ad id tempus refertur, cum sine dolo malo in libertate fuerit, quo primum in ius aditum est. Is quoq; cui opera fabrilis debetur liberali iudicio experiri potest, ut ff. eod. l. igitur. Quid ergo si incertum est quis sit libertatis possessor, ut possit iudiciũ ordinem accipere? apud iudicem disceptabitur: utrum ex libertate in seruitutem, an contra agatur. hocq; per serui torsionem interdum manifestabitur, ut ff. eod. l. liberis. C. eod. l. eam. Quid ergo si mater & filius de libertate litigant? aut cõiungenda sunt utrorũq; iudicia, aut differenda est causa filij, donec de matre cõstiterit, ut ff. eo. l. si usum fructum. Ergo iudiciũ liberale differtur propter aliud liberale. Item sustinetur non liberale iudiciũ, ne libertati fiat præiudiciũ. Si in libertatem proclamans de furto aut damno arguatur ab aliquo, & ex euentu furti, damniq; iudiciũ aut utile fiet aut nullũ si cõtra libertatẽ fuerit pronunciatũ, ut ff. eo. l. ordinata. Item qd fiet, si is q petierit quẽ ex libertate in seruitutẽ lite cõtestata ab fuerit, electio petitori deferret: utrũ malit cognitionẽ circũduci et differri, an audita causa sententiam pferri. Sed si iudex cognouerit pronunciare debet seruum petentis non uideri.

Sed

Sed etsi ex seruitute in ingenuitatem quis se allegat, melius iudex fecerit, si causam distulerit: nisi euidentes probationes suggererint pro libertate pronunciarī, ut ff. eod. l. Diui. Hæc sunt cōmunia ut alter sit actor, alter reus. item ut is qui agit probet. Porro possessor ingenuitatis cum necessitas probandi de ingenuitate sua non incumbit, ultro si ipse probare desideret audiendus est, ut ff. eo. l. cui & ff. de probatio. l. circa. Item aliquando (sicut superius distinctum est) in hoc iudicio contracto eremoditio (sicut in alijs iudicijs) sententia datur. Item & appellatio porrigitur. hæc sunt cōmunia. Singularia sunt ista. libertus seruire uolens à patrono ingenuus, atq; à sibi consanguineo etiam inuitus in libertatem peti poterit, ut C. eod. l. principaliter, & ff. eod. l. j. & iij. ab extraneo quoq; furiosus & impubes, ut ff. eod. l. vj. Item ordinata causa liberali, etiam is qui uere seruus fuerat habetur loco liberi. imò & si seruus quē possidebam, pro libero se gerit, & iudicium liberale paratus sit pati, & deinde in libertate moratus sit, desinit à domino possideri. Enimvero si ex possessione seruitutis in libertatem proclamauerit, & liberale iudicium pati paratus sit, pro libero habebitur uere tamen seruus, quod ex postfacto apparebit, adhuc possidetur à domino. quippe hic quod ei fuerat traditū promissum uē, domino æstimabitur quæsiisse, ut ff. eod. l. si citi. Item si liber homo seruum apud acta proferat, ut C. eod. Item & si scripserit se seruum, uel in ludo forte si incertus fuit sponderit se perpetuò seruiturū, nempe commendatio priuata nec seruum quenquam, nec libertum alicuius facere potest. Item possessori ingenuitatis (sicut est dictū) si uelit se probare ingenuum mos ei gerendus est. Item libertas nulla temporis præscriptione perimitur. siquidem liber homo nunquam fit seruus tempore. Idem de duobus iudicijs unus si tulerit sententiā pro seruitute, alter pro libertate, stabitur sententię pro libertate pronunciatæ, ut ff. eod. l. duobus. In summa sciendum est, quòd si fuerint obscura iura in liberali causa, debet iudex pro libertate potius quam contra libertatem decernere. seruitus enim comparatur mortalitati, ut ff. de regul. iur. Item libertas res inæstimabilis est, & rebus omnibus fauorabilior, ut ff. de regul. iur. l. libertas.

DE ADSSERTIONE TOLLENDÆ.   TIT. XVII.

ET quia olim in liberali iudicio seruus indigebat adsertore, siue ageret, siue responderet, hoc quoq; cassatum est, loquamur de adsertione tollenda. Et certe seruus si ex libertate in seruitutem petitur, & per se & per procuratorē poterit litigare. secus in iudicijs alijs, ut ff. de procurat. l. seruum. Ergo adsertio sublata est quoad necessitatem, sed durat quoad uoluntatem, siquidem seruus etiā hodie in causa liberali instituit procuratorem, ergo adsertorem. Nam & alia sequestratio pecuniæ, quæ petitur in genere, prohibita est. ex pacto tamen tanta pecunia quanta petitur, potest sequestrari. Sententiæ quoq; pro libertate uel contra libertatem datæ prima, secunda, tertia retractatio sublata est. quia sufficit prouocatio. Super rebus seruorum ita disponitur, si ex possessione seruitutis aliquis proclamat in libertatem, res quas habet in tuto iudicis imperio sunt collocandæ: nisi constet eas esse dominicas, tunc enim domino sunt restituendæ. Si uero ex possessione libertatis petitur in seruitutem, fideiussorem dabit uel iurabit res sibi commissas si uictus fuerit se restitutum. Porro post huiusmodi cautionem, litisq; contestationem, si abfuerit etiam legitime citatus, in absentia ex uoluntate per unum annum durauerit, illico petentis dominio iudicis sententia adsignabitur. Ergo in hoc casu tria sunt specialia, ut de periurio plectatur, & ante finem triennij sententia feratur, & pro sequente cōtra absentem forte melio-

d iij

rem litis partem. Item & petenti hominem in seruitutem imponitur poena, quoniam si de iudicio uno ad aliud iudicium eum traxerit, etiam si dominus fuerit illius amittit dominium, ut C. eod. l. j. in fine,

QUIBUS AD LIBERTATEM PROCLAMARE NON licet, & de rebus eorum, qui ad libertatem proclamare non prohibentur. Tit. xviiij.

Explicauimus de proclamantibus in libertatem, de quibus proclamantibus in seruitutem, & quia sunt quaedam personae, quibus ad libertatem proclamare non licet, audiamus quibus non licet, & quibus licet, & audiamus de rebus eorum, qui ad libertatem proclamare non prohibentur. Descendentibus ex familia latronum siue ipsi sint serui facti, principe eos capi & pro seruis detineri permittente: siue sint serui facti principe eos capiente & donante, proclamatio ad libertatem denegatur. Item maiori annis uiginti, qui passus est se uenundari homini suam conditionem nescienti cum participio pretij, libertatis denegatur defensio. Similiter & ei, cui fideiussoria libertas debetur: quanquam enim hic liber non sit, quia tamen si uult esse potest, idem est. Effet enim absurdum melioris conditionis fore eum qui dubiae libertatis est, quam qui certae, ut ff. eod. l. Licinius, ut ff. de liberal. caus. l. ordinata. Item denegatur ad libertatem proclamatio si quis infra annos uiginti partem acceperit pretij, ut ff. de liberal. caus. l. liberis. Idem si passus fuit se in dotem dari, permutari, pignori cum aliquo participio emolumentum, idem si usumfructum liberi hominis, illo paciente & partem pretij accipiente, alicui uendidero: si modo seruus non erit sine domino, ut ff. de libera. cau. l. si usumfructum. Item illi denegatur libertatis defensio, qui quæstie ex mulieribus quæ se passæ sunt uenire, nati nataeue fuerint. Item si duo hominem liberum emerimus maiorem annis uiginti, unus sciens eius conditionem, alter ignorans: non propter eum qui scit ad libertatem proclamare ei permittitur, sed propter eum, qui ignorat seruus efficietur: non scientis emptoris, sed duntaxat ignorantis, ut ff. l. ultima. Econtrario ad libertatem ei proclamare permittitur, qui dum proclamaret uenundatus est, sed & minor annis uiginti etiam si consensit cum uenderetur proclamare permittitur. Item minor annis uiginti passus se uenundari, in dotem dari, permutari, suæ conditionis ignorantem homini participata etiam parte alicuius emolumentum, poterit proclamare. Item maior annis uiginti passus se uenundari etiam ignaro suæ conditionis homini etiam ad participium pretij, proclamare poterit: si partem pretij sui ipsius accipere postmodum recusauit. Item proclamare poterit passus se uenundari, si pretium reddiderit, nempe si reddiderit etiam alter uel emptor acceperit, uel forte (sicut quidam inquirunt) uerum illud est si non pretium reddidisset libertatis fauore: sic intelligi debet, si reddere paratus fuisset. Item ab hostibus reuersus etiam pretio redemptus rite poterit proclamare. Item filius sanguinolentus à parente propter famis necessitatem uenundatus, proclamare permittitur: si tamen is filius, uel pro eo alius, sui pretium uel aliud quod tantundem ualeat, mancipium obtulerit. Item noxae deditus si qua pecunia damnum à se datum postea resarcierit, prætoris auxilio manumitti debet: sicque specialissima censura & singularissima quodam iure ad libertatem proclamare poterit, ut Institut. de noxa. Super rebus autem eorum, qui ex possessione seruitutis in libertatem proclamauerint, ita disponitur, id quod apud se constitutum, eius esse qui dominum se dicit, is qui proclamat, profitebitur: quoniam de eo non est quæstio, protinus reddendum est domino.

omne

omne autem aliud quod petitur, si fuerit negatione dubium, per cautionem conseruabitur & petitio differetur, etiamsi fuerit pro seruitute iudicatum, sicq; pro domino, sequester omnia domino dabit: siue pro libertate iudicatum non fuerit, sicq; contra dominum, seruus liber pronunciatus omnia uindicabit apud sequestrem constituta. exceptis his, quæ ut seruo domini iure dominus quondam creditus fuerit largitus. Excipiuntur quoq; ea, quæ ex rerum sibi à domino donatarum aliasue concessarum quæstu ac fructibus congregata sunt. Item excipiuntur & ea, quæ aliàs furtiuis compendijs obscure fuerint percepta & habita, ut C. eod. l. ult. Econtrario si quis de libertate in seruitutem petitur, omnia quæ possidet retinere permittitur, si tamen fideiussorem dederit: uel iurauerit se restitutum, si uictus fuerit. Hæc omnia locū habent ante litem de libertate motam. Quid ergo, si post litem contestatam dominus dicatur aliquid seruo abstulisse? distinguitur in hunc modum. si de seruitute in libertatem proclamat, & hoc sequestrabitur, sicut & cætera sequestrantur. Sed & si pendentī iudicio de alijs undecunq; is qui uocat abstulerit, uniuersas ei qui seruus esse contenditur, reddi conuenit: si modo saluas res futuras per idoneum fideiussorē promiserit. Nam si tales non potuerit dare, uel forte (ut in superiori dictum est) noluerit iurare, tunc oblata, sicut & cætera sequestrabuntur, quousq; liberalis controuersia sopiatur, ita tamen, ut ex eisdem rebus si aliunde facultas esse non poterit, litis impendia ad alimenta iudicis arbitrio taxata homini in seruitutem petito præstentur. Enimvero si lite nondum de statu mota res aliquis diripuerit, & sententia in terlocutoria de restituendis rebus lata, raptor ne sententiæ huic satisficeret de statu controuersiam moueret, necessitatem habebit, etiam sine satisfactione easdem res reddere: & tunc causam liberalem secundum iuris ordinem poterit exercere, ut C. de ordi. cog. l. ultima.

DE ORDINE COGNITIONVM.   TIT. XIX.

EXposuimus in superioribus qualiter liberalis causa tractetur, quando principaliter mouetur. & quia sæpe incidit alij quæstioni, & ante motæ concurrat, tuncq; locus est ordinī, audiamus de ordine cognitionum scilicet liberalium, & duntaxat liberalium. Potrō Codicis tertio titulus generalius inscribitur de ordine iudiciorum, pleniorq; doctrina traditur de ordine causarū omnium tam liberalium quàm non liberalium. Incidit liberalis quæstio alij ciuili quæstioni antea motæ tribus modis. ut si petis à me hæreditatem quid sit, & ego te meū seruum dico, item si me accusas, & ego te seruum licet alienum adfero. Item si à me petis hæreditatem alicuius defuncti, & ego illum defunctum seruum fuisse adstruo. Istæ autem quæstiones dupliciter sibi cōcurrunt, aut in utraq; persona, aut in altera. In utraq; duobus modis, aut enim duæ sunt petitiones, aut una, duæ sunt, puta si quis aliquid à te petit, & tu petas eum seruum tuum esse. una est petitio: cum ipse à te petit, tu ab eo nihil, sed dicis eum seruum alienum fore. hoc casu non est liberale iudicium, sed tamen & hæc de statu quæstio præcedere debet. Cum autem duæ sunt petitiones aut sunt muturæ (sicut dictum est) aut ex uno latere tantum sit petitio gemina: hocq; sit bipetito, aut enim utraq; ciuilis, aut altera ciuilis, & altera criminalis. Et generaliter sciendum est (sicut in alijs incidentibus quæstionibus) de libertatis quæstione primum esse quærendum, si incidit, si obiecta fuerit, si occurrerit. Ergo si quis quem accusare uelit, & obijciatur ei quod sit seruus, primum de ipsius statu quæri debebit quem accusat, idem si uindicet, idem si personaliter debitū flagiter, idem si accusetur is, quem ingenuum esse dicis, cum ab aduersa parte seruus esse asseueretur. Quippe ne-

cessè est antè sciri si delictum fuerit probatum, utrum ut in liberam, an ut in seruilem personam oporteat uindicare, oporteat sententiam dari, ut C. eod. l. iij. Quod autem diximus de libertate prius esse quærendū, nisi agatur causa apud ordinariū iudicem, moueaturq; controuersia contra puberem. nempe interueniente persona pedanei iudicis, hominisq; impuberis præpeditur cognitio incidentis liberalis quæstionis: & tunc quæstio de hæreditate puta, & examinabitur, & expressa sententia terminabitur: sufficitq; ei qui libertate utitur ad uictoriam de hæreditate secundum eum pronunciatum esse. Quippe si pronunciatum fuerit esse hæredem, consequenter pronunciatum erit etiam liberum esse: sed nõ conuertitur, ut Cod. eod. l. ij. Sanè aliquando etiam ubi impuberi status uertitur quæstio, si expediat pupillo: puta si pupillus argumentū præsentialiter pro statu suo habuerit, iudex ordinarius causam liberalem illico terminare debet. Excipitur quòd de libertate primum quæri non debeat, si libertas ex testamento petatur, & testamentum falsum esse dicatur. tunc enim primum de testamento, quàm de libertate quæretur, quòd petitor sit seruus, testatorq; decesserit. similiter causa prius possessionis quàm libertatis tractabitur, ut C. de edict. diui Adria. Et ubi quis res abstulit homini, qui ad seruitutem uocatur, etiamsi sententia lata de rebus restituendis, raptor ut sententiam deludat quæstionem status moueat, nihilominus tamen ablatum ei restituere debet, ut eod. l. ultima.

DE COLLUSIONE DETEGENDA.   TIT. XX.

Quia in iudicio liberali sæpe fit collusio, & detegere collusionem laudabile est, de collusione detegenda loquamur, & non de ea, quæ fit per procuratorem, puta in iudicijs alijs præiudicialibus, sed de ea duntaxat quæ fit cum domino per seruum, per patronum cum liberto in liberali iudicio. Videamus itaq; quid sit colludere, quis possit collusionē detegere, & infra quòd tempus, & quòd præmium detur detegenti. Colludit dominus dominatū cum seruo, cum in liberali iudicio patitur se superari à seruo propter aliquod emolumentū, etiam non honestum: puta ut domina cum seruo suo pronunciatō libero sua pessima commertia habeat, & libertus licentius perpetret stuprum. patronus quoque & patrona colludit cum liberto. Datur autem licentia detegendi etiam extraneis, dum tamen pro alio postulare possint, ut ff. eod. l. iij. Collusionem detegere licet infra quinquennium continuum, & duntaxat infra quinquennium numerandum post sententiā de ingenuitate dictam: nisi forte collusoris ætas suaserit, collusionis siue retractationis iudiciū debet differri. Quinquennium autem istud non ad perficiendam retractationem, sed ad inchoandam proditum est: nisi ubi quis ex libertate se in ingenuitatem petit. tunc enim & infra quinquennium retractationis siue collusionis causa debet terminari, ut ff. eod. l. iij. Reuelato collusio senatusconsulto talis detector renumeratur præmio. Si seruus fuerat qui colludente domino pronunciatō est ingenuus, detegentis seruus erit: sed detegentis similiter seruus libertus fiet. Quid ergo si plures detegere gestiant? iudex comparatis omnium moribus & ætatibus, & considerato eo cuius intersit magis unum corū eliget: si tamen sit talis cui per edictum postulare licet, ut ff. eod. l. ultima.

NE DE STATV DEFVNCTORVM POST QVINQVEN-
NIVM QVAERATVR.   TIT. XXI.

Sufficien-

Sufficienter de causa status differuimus, & quia statum etiam personæ uiuentis & mortuæ tuetur temporis præscriptio, ponamus primum de ea præscriptione, quæ tuetur statum defuncti, postea dicemus de ea quæ tuetur statum uiui. Et quidē de statu defuncti nec priuati nomine, neq; fiscali, neq; principaliter, neq; incidenter, post quinquennium quærere licet, ut quæstio inchoetur: sed antea inchoata, etiam post quinquennium uentilabitur. Excipitur nisi pro ingenuitate alicuius adhuc superstitis fuerit sententia data. tunc enim post quinquennium nec inchoata ante quinquennium, post lustralem cursum tractabitur, ut ff. eod. l. j. sed & dum uiuit tantum. Quod diximus post quinquennium nō posse quæri regulariter, id est incipere quæri, sic debet intelligi ne in deteriorem conditionem retractetur status defuncti, puta ut cum in diem mortis uixerit tanquā ingenuus, post quinquennium à morte computandum probetur seruus uel libertus. tūc enim recte quinquennalis temporis præscriptio poterit obijci. Quid ergo si in meliorem conditionem ueluti pro seruo libertus dicatur, quare non admittatur: etiam post lustrum notio impertietur, & audientia dabitur. Sed & de emancipatione post quinquennium quæri poterit. Nec enim emancipatio primitiuum & naturalem uel substantialē statum immutat, sed inducit accidentalem. Intra quinquennium autem licet non principaliter, incidenter tamen, id est occasione quæstionis bonorum de statu defuncti quærere licet. excipitur si eius status retractetur, qui decesserit intra quinquennium: si modo per huiusmodi quæstionem præiudiciū futurum est alij homini mortuo ante quinquennium, sed nec de uiui statu quærendum est, si quæstio huius præiudiciū faciat ei qui ante quinquennium obierat, ut ff. eod. Sunt autem tria quæ causam dant huic præscriptioni, id est ut quis defunctus sit, & non in fuga: & ut quinquennium à morte præterierit ante mortalitatem, & ut liber in diem mortis uixerit, & si non uarietas interueniat. Quod si uarietas interueniat, posteriora tempora expectare conuenit, ut C. eod. l. si mater. Item specialitate duplici uallatur ista præscriptio, siquidem sola temporis ratio sine possessione hanc præscriptionem inducit. Sed cōtra hanc præscriptionem, nedum alius minor, sed nec etiam pupillus, nedum ipso iure, sed & per in integrum restitutionem etiam hodie, non adiuuatur, ut ff. eod. l. ij. & C. eod. l. si mater.

DE LONGI TEMPORIS PRAESCRIPTIONE, QVAE
pro libertate, non aduersus ad libertatem opponitur.

Titulus xxij.

Diximus de ea præscriptione quæ tuetur statum defuncti, nūc audiamus de ea quæ tuetur statum uiui. Differt hæc ab illa: illa est quinquennalis, hæc decennalis uel uicena. item illa sine possessione procedit, hæc minimè. Ergo si seruus bona fide seipsum possederit, id est bona fide in possessione libertatis moratus fuerit, & ex iusto initio, utputa si eum dominum sui esse crediderit, qui si manumiserit, post uiceniū inter præsentis longi temporis præscriptione libertatem & libertatis compendium sibi quesierit. Nec enim soli uiginti anni pro libertate præscriptionem generabunt, imò & decem: ne pro libertate statuatur durius quàm in cæteris præscriptionibus. Specialiter autem fides bona duntaxat sine titulo hanc præscriptionem inducit. Quid ergo si mala fide longo tempore, id est decennio, uel uiginti annis moratus fuerit in libertatis possessione, probationis molestiam euitabit. Enimuero etiam si mala fide tempore longissimo uel annorum xxx. amplioriue spacio in libertatis possessione fuerit, licet non suo iure, desidis tamen

domini iniuria in libertate se defendet. Illud sciendum est, quod licet pro libertate etiam duntaxat longi temporis sit prescriptio prodita, aduersus libertatem tamen competit nulla. Liber enim homo aut ab initio, aut ex post facto fit seruus, ut per hostium capturam, suamue auaritiam, nunquam autem tempore, ut C. eodem lege ultima.

DE PECVLIO EIVS, QVI LIBERTATEM MERUIT. TIT. XXIII.

Habito tractatu de hominis manumissi statu, de eius peculio loquamur, distinguuntur manumittatur quis inter uiuos, uel in uoluntate ultima. Manumissus inter uiuos tacite cōsequitur peculium: nisi specialiter fuerit ademptum. Manumissus in uoluntate ultima non habebit, quia tacite intelligitur ademptum: nisi specialiter fuerit legatum. hæc ita tam uariè, quia cum is qui manumittit inter uiuos largam amplamq; licentiam habeat auferendi peculium, nec aufert, tacite uidetur concedere: at uero testator qui libertatem relinquit post testamentum, codicillumue compositum, eo non uidetur tacite cōcedere: quia sæpissime contingit, ut postea nec uelle possit nec nolle.

DE SENATVSCONSVLTO CLAUDIANO TOLLENDO. TIT. XXIII.

Quia Senatusconsultum Claudianum loquebatur contra libertatem, dicemus de Senatusconsulto Claudiano tollendo. Erat olim miserabilis per uniuersitatem adquisitio, & miserabilior libertatis amissio ex Senatusconsulto Claudiano. mulier enim libertatem amittebat. Quod quia uisum est indignissimum est sublatum, nihil est enim uehementius furore amoris, quæ retinere est philosophiæ perfecta, & habet sua tela Cupido. & spicula figit amor. Item amor trahit superos. & omnia uincit amor, & nos cedamus amori.

DE NVDO IURE QVIRITIVM TOLLENDO. TITVLVS XXV.

Diximus de seruis manumittendis, deq; manumissis, quorū dominium olim fuerat aliàs plenum, aliàs nudum. quod cū sit abolitum ideo audiamus de nudo, scilicet dominio ex iure quiritu tollendo. Et ecce sicut olim fuerat in libertorum conditione distinctio trina, sic erat & in seruorum dominio (sicut dictum est) distinctio gemina. Sed hodie, quia in seruorum conditione nulla est differentia, & similiter in seruis dominium nullus habeat nudum, sed plenum. Excipitur, nisi quis in seruo suo concesserit alteri usumfructum: tunc enim dominus, ut quicumq; habet dominium, sed non ita nudum, sicut apud uetustissimos fuerat obtentum.

DE VSVCAPIONE PRO EMPTORE, VEL PRO TRANSACTIONE. Tit. xxvj.

Explicauimus in superioribus de iure agendi, quod proditum est ad impugnandum, nunc audiamus de eo iure quod peritur ad defendendum. Et quia reus iudicio se defendit, per exceptionem siue longi temporis atq; longissimi prescriptionem, perq; usucapionem quæ & ipsa qualem qualem de facto parit exceptio

ceptionem, ut C. de iur. dot. l. in rebus. Constatque quia usucapio dignior est, quam praescriptio, dicamus primum de usucapione. Vel aliter diximus de praescriptione gemina quae minuit statum, nunc audiamus de praescriptione quae minuit patrimonium, & quia titulo pro empto frequentius usucapitur, dicamus de usucapione pro emptore. Et quia emptioni est similis transactio; quippe sicut in emptione abest pretium, ita in transactione abest actio propter rem datam, promissamque, ideo adnectamus de usucapione per transactionem. Tractaturi itaque de usucapione exponamus quare usucapio sit introducta, et an ratione personae, rei, causae sit introducta; quare oporteat interuenire ut usucapio procedat, & quanto tempore usucapio terminetur. Bono publico est usucapio introducta, ne rerum dominia aliquando sint incerta, estque usucapio à iuris conditoribus admittenda, licet naturali aequitati sit contraria. Nam & seruitus iure gentium prodita non tollitur, quanquam iuri naturali aduersatur. Est autem usucapio adquisitio siue adiectio dominij per continuationem possessionis temporis lege definiti. Et ponitur in definitione nomen usucapionis, tam pro usucapione rerum mobilium, quam pro praescriptione immobilium. Nempe olim rerum immobilium praescriptio dicebatur usucapio sicut & mobiliū adquisitio. usucapere potest paterfamilias, pubes, mentis compos, filius quoque familiaris maxime miles, quod in castris ei obuenerit. pupillus quoque si tutore autore si tamen adfectum possidendi habuerit. Sane furiosus non potest incipere possidere uerè, usucapionem inceptam ante furorem poterit implere, ut ff. eod. l. nunquam & l. coeptam. Sed & tigna incepta antequam inserantur aedificio licet desinant possideri, nihilominus usucapio consummatur: si tamè decem dies, uel pauciores ad eius usucapionem superessent, ut ff. eod. l. rerum. usucapitur proprie res mobilis seu se mouens: immobilis praescribitur, ut C. in quibus causis. long. temp. praescript. l. ij. Ergo usucapionem recipiunt maxime res corporales, licet non per se sed cum aedificijs. Libertas quoque seruitutis quae est res incorporea quasi usucapitur, ut ff. eo. l. si aliena, & l. sequitur. § ult. Praepeditur autem usucapio ratione personae, causae. Ratione personae dupliciter, propter personam tradentis, & accipientis. Propter personam tradentis, si à pupillo emeris sine tutore quem impuberem minime fore ignorasti: sed si à pupillo emeris quem puberem esse putasti, procedit usucapio, ut hic plus operetur quia res est aliena, quam quia pupilli est credita, ut C. pro empto. l. ij. § si à pupillo. Item si ab eo emeris qui prodigus est, idque tu scias, usucapere non potes, propter iuris errorem, & propter malam fidem, & quia Praetor uetuit alienari, ergo usucapere. nempe usucapio est species alienationis. Propter personam accipientis praepeditur usucapio, si mala fide possessor fueris: quod accidit tribus modis, si credideris rem alienam esse, si putaueris per leges tibi non licere, si pretium numeraueris uenditori, quem sciuisti luxuriosum, prodigum, scortouue daturum, ut ff. eod. l. si fur, & ff. pro empto. l. si quis. Idem si à procuratore falso emeris, eumque ut tibi minori uenderet pretio corruperis. Sed & si seruus Titio mandauerit, ut fundum emeret, isque seruo manumisso in testamento fundum emptum tradiderit, manumissus illum non usucapit: siue peculium sibi concessum non esse scierit, siue scire potuerit, ut ff. pro empto. l. qui fundum. § seruus. & § procurator. Ratione rei praepeditur usucapio tribus modis, propter rei conditionem, propter uicium. Propter rei conditionem si res fuerit sacra, religiosa, usibus populi exposita, persona libera. Propter uicium ut si res fuerit impossessata, clandestina, furtiua: nisi post purgatum uicium, id est, nisi res redierit in potestatem domini. redierit inquam uel realiter, uel per interpretationem, ut si dominus à fure acceperit estimationem, ut ff. eo. l. si fur. Redierit, inquam, in potestatem scientis domini. nam si nesciat rediisse non est purgatum uicium. Quod dicitur si rem meam apud te

depositam uendideris, deinde ex pœnitentia redemeris, & eodem statu habeas, uideri in potestatem meam rediisse: etiamsi ignorante siue sciente me ea sunt gesta, debet intelligi de subtractatione redemptionis, non de reuersione, ut ff. de furt. l. si ad dominum. In potestatem inquam domini redire debet, etiamsi fuerit subtracta non domino ut creditori, hoc ita si possit redire. Nam si dominus non cõparet sufficit in potestatem creditoris reuerti, ut ff. pro soluto l. ultima. Quid ergo si pupilli res surrepta sit à tutore? sufficit si tutor sciat rediisse eam in domum pupilli, nam tutor in re pupilli domini loco habetur, cum tutelam administrat non cum pupillum spoliat, ut ff. pro empt. l. qui fundum. Quid ergo si seruus meus rem mihi surripuerit, sed non tradiderit, deinde eandem suo loco potuerit? poterit usucapi, utiq; si nesciui furtum factum fuisse, nam si sciui, exigitur ut sciam eam reuersam in potestatem meam. Item rem dominicam quam seruus surripuerit, peculiari nomine si tenere cœperit, in potestatem meam reuersam non uideri Pomponius ait: nisi eum in peculium habere concesserim. Quid ergo si rem serui tantum peculiarem extraneus surripuerit, deinde eam etiam me ignaro seruus recuperauit? uideri in potestatem meam rediisse commodius dicitur: nisi ubi sciero eam rem in peculio esse, noluerò, ut ff. eodem l. sequitur. § La beo. § item. Propter quasi uicium impeditur usucapio modis quatuor. Ecce si res fuerit donata præsidi contra legem Iuliam repetundarum à nemine usucapietur, nisi primum in potestatem domini redierit à quo fuerat profecta, ut ff. eodem l. ad legem Iuliam repetundarum l. penult. Idem si res fuerit alienari uetita, ut C. eodem l. tertia, uel à lege Iulia uel Iustiniana, ut restitutioni subiecta, ut C. commu. de legat. l. ultima. Item res accommodata, deposita uel usucapi non poterit, nam cum teneantur non poterunt se tueri triennio. Idem de hæredibus eorum intelligo: quoniam & ipsi similiter tenentur iure hæreditario. licet quidam in contrarium sentiunt occasione legis positæ sub titulo ff. pro hæred. l. pleriq;. Item ex quasi uicio præpeditur usucapio propter personæ priuilegium, ut si fuerit res pupilli uel fisci. Sanè fisco tantum debita & sic nondum sua facta, puta si ex rebus uacantibus nondum tamen fisco nunciatis ab emptore quadriennio præscribi poterit, ut ff. eodem l. quamuis. Sanè res ciuitatis cuiuscunq; non Romanæ, res ecclesiæ, minoris quoq;: si tamen pupillarem ætatem excesserit. Sed (ut puto) ciuitas tanquam pupilla restituitur, ergo & ecclesia, minor quoq;. nam cum restituitur ubi per culpam deliquerit, multo promptius debet restitui, si alter rem suam usuceperit. Item hæres furis partem ancillæ furtiue apud se conceptum usucapere potest, nempe tunc secundum legum censuram: licet forte secus sit per physicam, partus enim est pars matris & ius certum, porro apud dominum furem uel conceptus, ergo à matre furtiua quia tunc rei furtiue pars est, à nemine usucapi poterit: nisi primum in potestatem domini redierit. Sed ubi iuris artificio non æstimatur matris portio, ita demum usucapitur: si toto usucapionis tempore usucaptor matrem esse furtiuam nescierit, uel si scierit dominum certiorauerit, uel certiorare festinauerit, ut ff. pro suo l. penultima. Ratione causæ cessat usucapio, si bona fides absit, aut titulus iustus, uel id quod habetur pro titulo: multo fortius si utraq; deficiunt. Septem sunt necessaria ut usucapio procedat, bona fides olim uel ex parte accipientis, hodie exigitur utrumq;: nisi iuris dominus duo ignorauerit, ius suum, & alienationem factam. Sufficit autem tradentem habere bonam fidem, & usucapientem uel in initio. Si seruus bona fide emerit, etiam dominus ex persona serui usucapit, sed si tunc cum seruus emerit rem alienam esse sciuerit, usucapio non procedit, ut ff. pro empto. lege prima. Sufficit autem fides bo-

na uel

na uel in initio, si possessio cui ex suo contractu decessoris uel primo tradita sit. secus si eam rem quam pro emptore usucapiebas, scienti mihi alienam uenderis. tunc enim usucapionem non complebo, ut ff. eodem l. hæres. & ff. pro empto. l. secunda. §. si eam. Atqui continuatio in usucapione, & in præscriptione indifferenter & promiscue non impediatur hæredis scientia simplici. sed nec si per litis contestationem scientia obtigerit. tunc enim usucapio non interpellatur, ut ff. pro. empt. l. ij. §. ult. eo saluo quod superius in partu ancillæ furtiue distinguitur, ut C. de acquiri. posses. l. nemo. dicet quis rem alienam cognitam usucapione incerta quomodo poterit possessor usucapere, cum uideatur iustum possessorem à furto excusari? Et cū executor rem contra domini uoluntatem uendit, furtiuam fieri negabo: nam & debitor rei propriæ furtum facit, furtiuam minimè efficit, ut ff. eodem l. sequitur. §. si rem. Amplius & si furtiuam fieri concessero, non tamen ritè inferatur, ut usucapio non impleatur. nam & aliàs tigni usucapio antea inchoata post ædificationem etiam impletur. Sed & de statu defuncti quæstio, licet post quinquennium, completur. Item nec dotalis prædij constante matrimonio usucapio inchoatur, inchoata tamen ante etiam post contractum matrimonium consummatur. Quod ergo uulgo dicitur rem furtiuam non posse usucapi, sic debet intelligi, ut non possit usucapi inchoari, inchoata tamen antea etiam superueniente furto poterit ad calcem perducì. Rei quoque exigitur traditio ut procedat usucapio, uel quasi traditio, ut ff. pro. legato l. si non. Item loco tertio titulum uerum oportet subesse in usucapione. siquidem error falsæ causæ non parit usucapionem. excipitur nisi probalissime sit erratum puta, si procurator meus rem quam mihi tradidit se emisse dixerit, cum tamen non emerit. nam tunc utiliter eam titulo pro emptore usucapio uel titulo pro suo, ut ff. pro emptore l. quod. Quid ergo si putauerim ego hæres defunctum ex donatione possedisse, qui tamen emerat? non ideo minus usucapiam. error enim in causa una dummodo uerè subsit, in alia non obest, ut ff. eo. l. nunquam. §. ult. Loco quarto exigitur ut res non subiaceat uicio, uel quasi. loco quinto exigitur ut id quod usucapitur pro suo possideatur. nec enim is possidet qui alieno nomine possidet, id est, habet & tenet. Sed solus possidet cuius nomine etiam per alium possidetur, id est, tenetur, ut ff. de acquir. posses. l. quod meo. Loco sexto exigitur, ut possessio sit continua, id est, non interrupta, siue à se, siue ab actore possessio cœperit. Nam etiam si quis usucapere cœperit, possessione amissa postea sciens rem alienam esse iterum possessionem nactus fuerit, non usucapiet. quia initium secundæ possessionis uiciosum est, ut ff. eodem l. si is. Sed & possessio testatoris ita hæredi procedit si medio tempore à nullo res possessa est, ut ff. eo. l. posses. Loco septimo in usucapionibus exigitur triennium continuum, non tamen à momento ad momentum, ut ff. eo. l. in usucapionibus. Idem in manumissione quam minor ann. xx. celebrat inter uiuos, & in testamento. Secus in xxx. annorum præscriptionibus, & restitutionibus. tunc enim postremum totum tempus computamus, ut ff. de minor. l. ij. §. minorem. Tempus autem continuum intelligo, siue toto usucapionis tempore possederit, siue aliis à quo causam habet, nitens initio illius possessionem continet. nempe inter testatorem & hæredem, & inter testatorem & legatarium, inter uenditorem & emptorem, tempora continuantur. Porro tempus uenditoris prodest emptori, quod antequam uenderet possedit. Illud quoque tempus uenditoris prodest emptori, quo antequam uenderet, possedit. Nam si postea nactus est possessionem uenditor, hæc possessio emptori non proficiet, ut ff. eodem l. id tempus.

DE VSVCAPIONE PRO EMPTORE, VEL PRO
TRANSACTIONE. TIT. XXVI.

Differuimus de usucapione generaliter, nunc dicamus de usucapione pro emptore, uel transactione. Oportet purè emisse non sub conditione, ut statim possit usucapere, ut ff. eo. l. ij. §. si sub. Itē ut quis usucapiat pro emptore, expetit eū iure emisse, ut C. de long. temp. præ. l. vj. Item oportet eū re uera emisse nec enī sufficit opinari emptū, nisi fuerit emptū. Item oportet & traditum esse, quod est emptum titulo pro empto, non aliud pro alio. tunc enim illud non usucapietur titulo pro empto, ut ff. eo. l. ij. §. cum Stichum, sed forte titulo pro suo, ut ff. pro suo l. penult. §. ult. Pro emptore tamen aliquando usucapit, qui neq; per se, neq; alium emit (sicut dictum est) de eo qui à falso procuratore accepit, cum se emisse mentitus fuerit. Sed & qui uerè non emit interdum pro emptore usucapit, puta si litis æstimationem obtulerit, ut ff. eo. l. j. & l. litis. Tria autem specialia sunt in emptione. ecce enim in alijs causis siue articulis facta traditio per dominum transfert dominium, in emptione non ita: nisi uel pretium fuerit numeratum, alias uel satisfactum, fides uel sit habita. Post fidem tamen habitam excipitur res immobilis propter suffragium tradita, illa enim in aduocati dominium uon transit, nisi & præter donationem scriptura tam publica, quam priuata processerit, ut C. de suffragio. Excipitur quoq; si seruus usufructuarius, uel seruus alienus à te bona fide possessus, aliquid emerit, sibiq; habita fide acceperit, nondum tamen pretium soluerit, numeratio pretij postmodum declarabit, cuius etiam retro fuerit dominium, ut ff. de acquir. re. domi. l. si seruus. Item ut quis usucapiat pro emptore exigitur ut bonam fidem habeat, & cum emit, & cum rem quæ sibi traditur accipit: in alijs articulis secus, ut ff. pro solut. l. iij. & ff. eo. l. ij. §. j. In dominio tamen pro emptore quærendo, si rem alienam scienti mihi uendideris, tradis autē eo tempore quo dominus ratam habet traditionis tempus inspiciendū cōstat, remq; meam fieri, ut ff. de usucap. l. iusto. Illud quoq; tertium deprehenditur speciale in titulo pro emptore si usucapiebas, & sciētī mihi alienam esse uendideris, usu nō capio, id est possessionē non continuo licet aliàs cōtinuatio non impediatur ex hæredis, legatarij, donatarij sine lite sciencia. In summa sciendū est, quod si filiusfam. emerit illo tamen tempore accepit cum patremfam. se factum ignorauerit ueritate non præualente usucapere poterit, ut ff. de usucap. l. iusto. §. filius. Idem in eo qui à non domino emerit, quem non dominum credidit, ut ff. de iur. & fact. igno. Et si testamentum condit, licet paterfam. sit, eius testamentum præualente opinione non ualebit, ut ff. eo. l. de testibus. Titulo pro transacto usucapitur id quod à non domino putante se dominum, traditur. nec enim isto titulo usucapitur id super quo transigitur, sed id propter quod transigitur titulo pro transacto usucapitur, ut C. eo. l. cū ex causa.

DE VSVCAPIONE PRO DONATO. TIT. XXVII.

Pro donato usucapit ille cui donationis causa à non domino res tradita sit. nec enim sufficit opinari donatum, sed oportet esse donatum. Sed & siquid uerè sit donatum, licet simulatè uenditum, non pro emptore usucapietur, sed pro donato. Coniugibus quoq; sibi res alienas donantibus, donationemq; ualere credentibus usucapio procedit, si tamen is qui donat pauperior non fiat, ut ff. eodem l. iij.

DE VSVCAPIONE PRO DOTE. TIT. XXVIII.

Et quia

ET quia dos donatio est, de titulo pro dote dicamus. Titulo pro dote usucapitur quod à non domino in dotem, uel dotis nomine traditur, sed constante demum matrimonio locum uindicat pro dote usucapio. sed hoc ita, si teneat matrimonium contractum, si cesset matrimonium nulla dos est, nec pro dote titulus. nam & post biennium cum de non numerata pecunia non excipiat, nec de dolo ualebit exceptio, ne legis sententia circumueniatur. Porro siquid ante nuptias dotis nomine à non domino traditur, pro suo non pro dote usucapitur, ut ff. eo. l. j. Hoc ita si fuerit inæstimatum, sed & si res æstimata ante nuptias sit tradita, quia inest conditio tacita, nec pro emptore, nec pro dote, nec pro suo ante nuptias usucapietur, ut ff. eodem l. ij.

DE USUCAPIONE PRO HAEREDE. TIT. XXIX.

PRO hærede usucapit qui uerè hæres est, & rem illam duntaxat quam ex hæreditate esse credit. hoc ita, nisi fuerit res illa uel quasi uiciosa, ut defuncto commodata, aliàs uel ab eo ergo & ab eius hærede personaliter debita. pro hærede autem usucapit hæres duntaxat extraneus, sed suus usucapere non incipit: quia dominus patre uiuente creditur, nec titulo pro hærede, nec titulo pro suo. ne si id dicatur (sicut dictum est) lex circumueniatur. Sanè filius succedens patri, qui quouis titulo etiam pro hærede cœperat usucapere, usucapionem illam poterit consummare.

PRO DERELICTO TIT. XXX.

PRO derelicto habitum dum tamē non fuerit derelipientis usucapio, etiam si à quo derelictum sit ignoro, ut ff. eo. l. si id. Nec enim quod est à mari expulsus, uel in mare iactatum, debet dici derelictum: sed tantum causa salutis dimissum. hoc ita demum, si in totum fuerit derelictum, nec enim etiam totius rei dominus efficere potest, ut partem teneat, partem pro derelicto habeat. Sed & is cui hæreditas delata est, aut totam hæreditatem admittet, aut totam dimittet. Sed & dominus à procuratore negocia reuocare cupiens, aut omnia transferet, aut uniuersa relinquet. Item pupillus non à tutore contracta, aut omnia probabit, aut omnia reprobabit, ut ff. de administrat. tuto. l. cum quæritur.

PRO LEGATO. TIT. XXXI.

PRO legato is usucapit cui habenti transactionem testamenti defunctus legauerit, quod suum non fuerit. Procedit autem pro legato usucapio legante mortuo, etiam si is uiuit, cuius rem legatarius usucapit, ut ff. eo. l. ea. hocq; tunc maxime uerum est, cū legatum recte relictum est. sed & si non iure relinquatur legatum, & uel iure legatum proponatur ademptū, pro legato usucapi id posse obtinuit, ut ff. eo. l. ult. Hoc uerum est & si legatarius sua auctoritate sine uicio tamen ut paciente hærede possessionem apprehendit rei legatae, ut ff. eo. l. si non. Quid ergo siquid tanquam legatum ab hærede sit traditum? & illud usucapitur non pro legato, sed pro suo, ut ff. pro suo l. penult. §. ult. Nam & aliàs, si per errorem de alienis fundis quasi de communibus, iudicio communi diuidendo accepto, ex adiudicatione fundum possidere cœpero, longo titulo pro suo usucapio, id est præscribo, ut ff. de usucap. l. si per errorem.

PRO SVO. TIT. XXXII.

Sequitur ut de titulo pro suo, loco ultimo loquamur. Qui competit, et ubi alij competit, & ubi alij deficiunt. Ecce enim ancillæ furtiuae partum concessis

casibus (sicut superius expositū est) titulo duntaxat pro suo, aliās generali hoc sub fiduario & speciali usucapionum alio deficiente titulo. Item si alienam statuatā a non domino bona fide quis emerit, posteaq; contigerit ut eius partes quocunq; casu inueniantur excisæ, partes illas seorsum habitas & possessas titulo pro suo usucapiet, non pro emptore: neq; enim is qui pro statua emit, sed nec is qui totas ædes mercatus est, eius partes singulas possidet, ut ff. de usucap. l. eum.

COMMVNIA DE VSVCAPIONIBVS. TIT. XXXIII.

HAEC sunt usucapionum communia, ut quis usucapiat: exigitur ut pro suo possideat, opus est quoq; bona fide utrobicq; , uel in initio, titulo iusto, uel errore probalissimo, maxime in alterius facto. in alieni enim facti ignorantia tolerabilis est error, ut ff. pro suo l. ult. Item utrobicq; exigitur possessio continua, non interrupta: siue a se cœperit, siue ab alio usucapio uel præscriptio. Item exigitur utrobicq; ut compleatur legitima temporis dimensio. Item exigitur utrobicq; ne præpediatur usucapio ratione personæ tradentis, uel accipientis, uel eius cuius res fuerit, ut si fuerit pupilli uel fisci. Item præpeditur tam præscriptio quā usucapio, ratione rei, ratione causæ, & propter uicium & quasi uicium, sicut est expositum.

DE VSVCAPIONE TRANSFORMANDA, ET DE SVBLATA
differenciā rerum mancipi & nec mancipi. TIT. XXXIII.

Quia usucapio nouam formam accepit & transformata est, de usucapione transformanda loquamur, & quia olim res Italicæ erant mancipi, id est, usucapibiles. Prouinciales immobiles erant non mancipi, etiam sublata est talis differenciā, audiamus de usucapione transformanda, & de sublata differenciā mancipi & non mancipi. Et certe in usucapione erant olim tria uicia. Ecce enim res mobilis olim anno duntaxat Italica præscribebatur. Amplius res immobilis præscribebatur (sicut dictum est) Italica duntaxat biennio continuo. Sed hodie statutum est ut res mobilis usucapiatur nō anno, sed triennio: & immobilis tam prouincialis, quā Italica præscribatur non biennio, sed x. uel xx. annorum spacio ne scilicet domini maturius rerum suarum priuarentur dominio. Hoc tamen ita, si & alienator fuerit bonæ fidei possessor. siquidem malæ fidei possessore alienante cessat longi temporis præscriptio, & usucapio. Sed ita, si uerus dominus ignorat ius suum, & alienationem factam: ergo per contrarium si sciat, usucapio procedit, præscriptio currit: alioquin xxx. annorum expectabitur defensio. Ex his, quæ dicta sunt, euidenter apparet, quod usucapione transformata, quodq; rerum mancipi & non mancipi sublata est differenciā.

DE ADQVIRENDA ET RETINENDA POSSESSIONE. TIT. XXXV.

Post tractatum de usucapionibus, consequens est ut audiamus de præscriptionibus, sed quia possessoris causa, eiusq; noticiā pertinet ad usucapiones, de quibus dictum: & ad præscriptiones, de quibus dicendum: non incompetent in medio tractatus inseritur de acquirenda & retinenda possessione. Porro uersa uice in ff. titulus inscribitur de acquirenda & amitenda possessione, uerum in Codice conuenientius inscribitur de retinenda possessione: quia usucapiones, de quibus agitur possessionis retentio inducit, amissio secludit. Videamus itaq; unde possessio dicatur, per quos quærat, quibus modis, & quarum rerum, quibus rebus opus est ut quærat, & quibus modis, et ex quibus causis & qualiter quæsitā teneatur, & quemadmodum amittatur, & qualiter possessio distinguatur.

distinguatur, & quis sit possessionis effectus. Possessio appellata est quasi pedum
 positio, uel à sedibus quasi positio. ergo proprie & uerè, & secundum idioma ser
 monis duntaxat naturalis possessio appellatur possessio: uerum iuris artificio &
 figmento contra naturalem causam reiq; ueritatem meram, is dicitur possidere
 qui non possidet, hocq; fit duobus modis. Ecce fundos procul positos à nemine
 possessos, id est, à nemine naturaliter detentos dicitur quis possidere, ut saltus hy
 bernos, æstiuosq;. Item & alieno nomine alius possidet. ergo colonus possidet
 duntaxat naturaliter per naturalem positionem pedum & sedium: & possidet ci
 uiliter, id est, per legum artificio. Estq; hæc possessio artificialis uel ficticia, quæ
 uocatur ciuilis formosior & præstantior, quàm coloni naturalis detentio. nanq;
 possessio ficticia possessio fructuosa est & fœcunda, & parit filiã, id est, usucapi
 onem: sed coloni possessio uidelicet naturalis est, & natura sterilis est, & infru
 ctuosam germinat prolem. Quærit quis sibi possessionem & per se, & per alium
 per se si fuerit sobrius. Nam furiosus quæsitæ per furorem non amittit, nec etiam
 possessionem quærit, nisi in dilucidis interuallis fuerit: tunc enim cum possit con
 trahere, testamentum condere, poterit & possessionem quærere. Quærit aut pos
 sessionē compos mentis, præsertim si fuerit pubes: pupillus quoq; si apprehende
 rit tutore autore. Sed & sine tutore, si tamen adfectū habeat possidendi. Per aliū
 quis quærit possessionē tribus modis, conditione personæ, autoritate publica, &
 priuata. Conditione personæ ut per uerè filiū. Nam per eū quem quis etiã iusto
 errore ductus esse credit, possessionē non quærit, ut ff. de usu. l. iusto. Item cōditi
 one personæ, per hominē bona fide possesū, perq; seruum alienū. nam seruus ali
 enus mala fide possesus, nec domino quærit possessionem, quia nō possidetur
 ab eo, nec malæ fidei possessori: quia mala fide eum possidet. Per seruum propri
 um. item per seruum cōmunem. hoc ita, si seruus agit, ut unī ex dominis quærat
 uel si in contractu agit ubi unus ex dominis iusserit. Sed & præter iussionem, si
 traditor id egerit. Amplius etiam si alienetur cōmunis seruus, ex re iubentis non
 aliq; sed iubenti quærit. Item per seruū usufructuarium ex re & opera fructuarium
 quærit possessionem. Per usumfructuarium quoq; fugitiuum dominus quærit
 possessionem, si nec possideatur ab aliquo, nec se gerat pro libero, ut ff. eo. l. per
 eum. Sanè nec per seruum pignoratūm acquiritur possessio, nec per hæreditari
 um. Indignantur enim iura hæreditaria cum de pari contendunt per seruum sibi
 comparem sui possessionem adquiri. publica autoritate acquirit quis possessio
 nem per tutorem, curatoremq;, si tamen id agatur, ut ff. eo. l. j. priuata autoritate
 puta per negotiorum gestorem: sed postquam sciero, ratumq; habuero, ut ff. de
 nego. gest. l. si ego. Per procuratorē quoq;, si id agit uterq; qui tradit, et procura
 tor qui accipit uel alteruter, ut ff. eo. l. j. §. per procuratorem. & l. communis ser
 uus. Si uero procurator id non agit, licet mandati pro fide rupta conuenitur, sibi
 tamen quærit. Nam & raptor qui est pessimæ fidei possessor, uxor quoq; sciens
 donationem non ualere, rei sibi à marito donatæ possessionem acquirit. Nam
 cum possessio plurimum habeat facti, resq; facti non possit infirmari iure ciuili,
 quid adinet dicere nō possidere mulierem, cum maritus ubi possidere noluerit,
 protinus possessionem amiserit, sicq; uxor possessionem: licet non dominium
 quæsit, ut ff. eo. ij. §. si uir. Acquirat autem procurator uel quiuis alius sibi pos
 sessionem, si uelit sibi quærere: sed ita, si possidet demum id de iure ciuili. Nam
 si quis possessionem illius intrauerit qui ad nundinas ierit, cum ille non amiserit,
 nec iste quæsiuit. duo enim in solidum possidere non possunt. ergo econtrario si
 reuertens non admittatur, & qui intrare, uel se repelli posse suspicatur quis, tūc
 demum possessionem amittit, & qui intrauit possidere incipit: sed interdicto
 unde uī utili se obnoxium facit, ut ff. eo. l. clam. §. ult. Per procuratorem autem
 quæritur possessio dominio, tam ignare quàm conscio: dominium quoq; nou

per procuratorem, utpote non nisi possessionem regulariter quærere ualentem, ut C. per quas perso. l. j. sed per possessorem, ut ff. de acquir. rerum dominio l. traditio. per procuratorem quoq; acquiritur possessio, domino usucapiendi conditio, sed duntaxat conscio, ut C. eo. l. j. Sanè per filium, seruum uè peculiariter apprehendentes, patri & domino tam ignaro quàm conscio acquiritur, & possessio, & dominium, & usucapiendi conditio. Filij enim fam. & serui habere & tenere possunt, sed possidere non possunt, ut ff. eo. l. possessio. Acquiritur autem possessio uera etiam per municipes, uerum re probata sententiâ eorum duntaxat quæ sunt corporalia. Sanè incorporalia quasi possidentur, ut prædiorum iura, ut ff. eod. l. iij, & ff. commo. præd. l. ij. ut quæratur possessio, opus est duabus rebus, & adfectu quærentis, siue sibi quærat, siue alij: & actu regulariter aliquo corporaliter, ut apprehensione. ergo neq; per se corpore sine animo, neq; animo sine corpore. Excipitur nisi quis rei suæ quam uendidit, permutauitq; usumfructum sibi exceperit: uel nisi dominus non errans, id est, à non domino rem suam conduxerit, uel nisi colonus locatoris hæredi de pensionibus respondere cœperit. in his enim tribus modo casibus, licet corporalis actus non interueniat possessio quæretur, ut C. de donat. l. quisquis, & ff. de rei uindicat. l. quædam. Duobus modis interuentibus possessio acquiritur, traditione, & quasi traditione. Traditione, ut si rem quam mihi uendideris, tradis, uel ex causa simili. Quasi traditione, ut patientia: puta si rem commodatam apud me constitutam, tu dominus mihi uendideris, postq; me illam habere pateris. idem si te patiente rei tuæ possessionem occupauerim: multo fortius si te uidente, ut ff. eo. l. j. Item quasi traditione multis alijs modis, puta si iusseris me rem procuratori tradere, uel debitori tuo futuro numerare. Sed & iusseris me in arca tua reponere, uel super subsellium presertim tuum, rem deponere. Item quasi traditione acquiritur possessio duntaxat oculis, & adfectu. In his puta quæ præ magnitudine ponderis baulari non possunt. Idem si uenditor mihi mercatum fundum de turre sua meauè, & maxime mea mihi monstrauerit illum. nec enim tunc minus possidere cœpi, quasi pedem finibus intulisset, ut ff. eo. l. quod meo. Item & aliàs multipliciter quæritur possessio, ut si bestias uuarijs inclusero, pisces in piscina collegi Philomelas in caueis, columbas in ædificijs. Item re altera tradita rei alterius quasi ipsa tradetur possessio, quæ quæritur: ut puta si sibi instrumenta pignoraui, uel uendidi, & postea tradidi possessionem prædiorum hæredi per instrumentorum traditionem, ut C. de donat. l. j. Item si poma, quæ sunt in hypotheca, tibi uendidero, illorum possessionem adquireo: ita tamen si fuerint cæssa, nam si starent, id est, si fundo adhuc cohærent, uenditor arborum qui est dominus fundi illorum est possessor, & dominus, ut ff. de act. empt. l. Quintus. Sanè uina uendita signata non debent dici quasi tradita, nec enim fit in minimis signatio, ut intelligatur facta quasi traditio, ut ff. de. & como. Item quasi traditione possessionem quæro, si aceruum lignorum, uel lapidum, uel uinum ad speciem emero & cum uenditor tollere me iusserit, custodem posuero. in his enim casibus cum quodam genere etiã corporis possessio quæsita censetur, ut ff. l. quarundam. Item si fundum uenditum consentiente uenditore, uel ex una parte ingressus fuero, si tamen totum fundum usq; ad terminum possidere uoluero, & corpore & animo possideo, nec enim necesse est omnes glebas circumambulare ut ff. eo. l. iij. §. ij. hoc tamen, si fundus est unicus licet amplissimus: hoc tamen ita si quis ex causa iusta ingreditur. nam si quis per uim intrauerit, eam tantummodo partem quam intrauerit possidebit, ut ff. eo. l. quod meo. §. ult. possessio autem quæ quæritur à te qui quæris incipit, puta si inueneris quid uenando, aucupando, piscando: tunc si inueneris quod antea nullius fuerat, ut in littore gemmam,

nam uel alterius fuerat, ut thesaurum, id est, pecuniam cuius memoria non extat à uetustioribus dominis absconditam. Ab alio incipit possessio quæ tua sit translatione, & iuste & iniuste. Iuste pluribus modis, ut si tradit tibi dominus, ut bonæ fidei possessor, creditor, tutor, actor, procurator, Imperator, prætor, executor, fluuius uelut censitor. Iniuste transfertur in te possessio, si expulisti, si surripuisti, si per metum extorsisti. Sed & per eum qui in nostra potestate est, & per ferruum tradentem perinde intelligimus desinere possidere rem quæ nobis surrepta est, atq; cum res uel nobis surrepta est. Sed si is qui in nostra potestate est res nostras surripuerit, quam diu sunt apud ipsum, earum possessionem non amittimus. Nam rerum quæ sunt aliorum ex iusta tamen causa, id est, ex non manu-bio possessio nobis quæritur: multo magis propriarum etiam contrectando tamen ad alium transferendo nobis possessio non adimitur. Nam nec seruus fugiens: ergo sui furtum faciens sui possessione nos priuat, ut ff. eo. l. Pomponius l. rem l. quod seruus. Accessione quæritur possessio, ut fructuum, partuum, ex possessionibus, pecoribus, ex mulieribus prodeuntium. possessionis quærendæ plures sunt causæ. quippe nos plures eandem rem in solidum possidere non possumus. Amplius genera & species possessionis quærendæ tot sunt, quot & causæ quærendi dominij: ut ex empto, pro transacto, pro donato, pro hærede, pro dote, pro legato, pro derelicto, pro permutato, pro in solutum dato, pro noxæ dedito, pro suo: sicut in his quæ terra mariq; uel ex hostibus capimus, uel quæ ipsi in rerum natura esse fecimus. In summa tamen est unum genus possidendi, licet species possessionis sint multæ, id est, possessio ista ipsa una est & simplex, licet in indiuiduis suis fiat multiplex. nec enim possidet magis, minusue, fortius debiliusue, qui possidet tantum ciuilitè, quàm qui possidet naturalitè & ciuilitè: & econtra. Cessat autem possessio aliàs propter personam, aliàs propter causam. Propter personam, ut ecce filijfam. & serui non possident, sed habent & tenent. Propter causam, ita hæredes ex eo quod fiunt hæredes possessionem non quærunt, licet enim dominium fiat nostrum aditione, non tamen possessio: nisi naturalitè sit apprehensa. Item non ab hostibus reuersus postliminio neq; potest captiuus dici aliquid possidere cum ipse possideatur ab hoste, ut ff. de restit. maio. l. Ait prætor. et ff. eo. l. cum hæredes. Item cessat possessio propter causam si quis ex primo decreto missus sit in possessionem: quia aduersarius damni infecti non cauet, quia aliàs actione conuentus non respondet. Quippe aliud est possidere, aliud in possessione esse, ut ff. eo. l. si quis. Item qui clam possidet, non possidet, est enim oppositio in adiecto. In summa non procedit possessio in omnibus qui possident nomine alieno, ut in tutore, curatore, actore, procuratore, conductore, & precario possidente. Colonus quoq; nullo modo possidet, quia nec uiuo nec mortuo domino ullam possessionem habet, ut ff. de usucap. l. non solum. Sed nec creditor dicatur possidere. nec enim possidet uel possessor censerì debet qui pro suo non possidet, ut ff. qui satisda. cogun. Retinet autem possessionem quis, si illi incumbit: sed etiã animo solo. possessio enim solo animo retinetur. Retinet quoq; possessionem quis per alium incumbentem, ut per amicum, hospitem, colonum, inquilinum, commodarium, depositarium, fructuarium, per possessionem creditoris, ut C. de præscript. xxx. annorum l. cum notissimi. Amittit autem quis possessionem uoluntate propria, ut cum possessionem tradit homini, ut si in sacrum dedit: sed & contra uoluntatem ut si dericiatur. Qui autem possidet animo solo, uel animo suo, et corpore alieno possidet, amittit possessionem dum taxat cõsciùs, id est, si repellat, uel si repelli posse suspicat, ut ff. eo. l. si id. Qui autem possidet animo suo, & corpore alieno, amittit possessionem suam, etiã ignarus, ut ff. eo. l. in. §. qd si. Nec obstat quod dicit, C. eo. l. ex libris. qd per colonum possessio-

nem dominus amittat: quia licet possessionem amittat, illam tamen per conditionem ex lege illa recuperat: sed olim præiudicium domino generabatur, quia licet possessorium, non tamen competeat petitorium siue uindictorium, uel quod melius, non dicit Imperator quod dominus non amittat possessionem, si colonus tradiderit: sed dicit quod non amittit possessionem, si colonus prodiderit. Amplius etiam si in fundo quis manens, & possidere se nolle constituerit, omnem possessionem amittit: quomodo enim possidebit qui possidere nolit. ut ff. eo. l. iij. In amittendo differentia est. differentia enim inter dominium & possessionem hæc est, quod dominium nihilominus eius manet, qui dominus esse non uult: nisi aliquem interposuerit, ut si tradiderit, uel dereliquerit, aut recedit, ubi quis constituerit se non possidere, ut ff. eo. l. si quis. l. iij. Ergo uolentes possessionem amittimus, cum tradimus: nolentes per priuatum, per magistratum, per fluminis impetum: ignorantes si is qui nostro nomine possidet, tradit. Ergo furiosus, qui nec uelle potest desinere animo possidere, id est, suo facto non potest possessionem amittere: licet alterius facto non potest, id est alieno deficiente possit amittere, ut ff. eo. l. si is. Possessio distinguitur ita, alia ciuili tantum, alia ciuili & naturalis, ut ff. pro hærede l. ij. alia proprie & plenè, ut ea quæ proficit ad usucapionem: alia improprie & semiplene. Ecce enim si colonus non deserendæ possessionis causa exierit de fundo, possessionem quam habebat quodammodo animo retinet, sicque ciuilem quandam habet possessionem, ut ff. eo. l. si colonus. Vulgo autem tantum naturaliter possidet fructuarius, ut ff. eod. l. naturaliter, & seruus: licet iure ciuili non possideat, ut ff. de uerb. ob. l. stipulatio ista. Hæc quoque profecto naturalis possessio in iure nostro non recte dicitur absolute possessio, sed est oppositio in adiecto. possessio enim in iure nostro licet plurimum facti habeat, quia à facto incipit, id est, ab apprehensione: tamen iuris est, & plurimum mutuatur à iure, puta ut ciuili dicatur, & iusta: & ut possessio aliena ut coloni, & creditoris censetur, & mea, ut ff. eo. l. possessionem. Fieri enim potest, ut quis possideat & ciuilitè & naturaliter, & ciuilitè solummodo. Ut autem quis possideat tantum naturaliter, legibus subtiliter inspectis, & ad uiuum consideratis (ut reor) esse non potest. Ecce enim si quis anulum suum habet in digito, & ciuilitè possidet, id est animo, & naturaliter. Sed & ad uillam proficiscens si domi reliquerit, puta anulum in arca, numum in bursa, gladium in uagina, uinum in lagena, ciuilitè possidet naturaliter quoque. Quare enim naturalem possessionem transtulerit, cum nemo illam occupauerit, nullus modus amittendi interuenerit: Sed & qui sic detinet, uel domi habet, usucapionis ratione, & ciuilitè & naturaliter possidet. Nam & fur, & prædo, & inuasor, & naturaliter possidet & ciuilitè: licet quadam alia significatione, tunc enim inciuilitè dicantur possidere, ut ff. de acquir. posses. l. cum hæredes. Nam & colono interuersori datur interdictum unde uis, quod profecto ei non competeret: nisi uerè & proprie possideret, ut ff. unde uis. l. cum colonus, & l. cum fundum. Ciuilitè solummodo quis possidet, puta saltus quos nullus alius detinet. Seruum quoque fugitiuum, qui furatur domino seipsum. Sed & si dominus rem suam quam possidet in alium transtulerit, non eo minus & ciuilitè & naturaliter possidebit: puta si transtulerit in emphyteutam, in colonum rogantem precario, nisi is qui rogauerit expressim rogauerit possessionem ciuilem, ut ff. eo. l. Pomponius, & ff. de usucap. l. non solum. §. ult. Idem erit si transtulerit in emphyteutam, superficiarium, fructuarium, commodatariū, depositariū. his equidè casibus, qui prædicto modo res in alios transferunt cum domino possident: non naturalè, quia prædictis modis concessere ne penes reddentes remaneret nec apud eos. Sed nec sic accipiētes uel naturaliter possidebunt. quippe nullo modo possident. nec ergo naturaliter. Hi enim possident, quorum nomine possidetur si quidè longe aliud est possidere, uel alieno nomine in possessione esse: sicque sic habent non

bent non possident, ergo tenere uel habere dicuntur, non aliquomodo possidere ut ff. de acquir. posses. l. possessio. Quippe possessio nō nisi una est, licet diuersis modis habeatur, bonæ fidei, malæ fidei, iuste, iniuste, naturaliter, ciuilitè. Quid ergo dicemus, si debitor creditori rem suam dederit pignori, nunquid creditor possidebit, ut ex his legibus uidetur signari: ut ff. de acquir. rerum. domi. l. per seruum, & ff. eo. l. seruum & l. si de. Vel solus debitor nec ciuilitè possidet, nec naturaliter: quia nullo modo possidet, & cum pro alieno possideat, & non pro suo: sed solus debitor possidet ciuilitè, & naturaliter: ubi pignus habet ciuilitè & tamen ubi penes creditorem est, intelligitur debitor etiam in hoc casu possidere, ut ff. eodem l. qui pignoris, licet penes creditorem pignorus sit corpore. Sicubi ergo inueniatur, creditor possidet, ita intelligatur: id est, tenet & habet, cum pro alieno possideat, ut colonus, commodatarius: quos constat ex superioribus nullo modo possidere, sicq; nec creditor sit possessor, ut ff. qui falsisda. hocq; ideo est, quia ipse qualis qualis creditor possessionis, id est, crediti est uerè possessor, ut C. de præscrip. xxx. anno. l. cum notissimi. Nec obloquitur quod dicitur creditorem ad omnem causam possidere, præterquam usucapionis causam: siquidem creditor omnibus causis, id est, controuersijs contra se instituendis respondere compellitur: siue res uindicetur, siue exhibenda petatur. Præterea omnes alias causas, id est, onera & grauamina subire & agnoscere creditor habet necesse, ut angaria & perangaria tributa, uectigalia uiarū & pontium. Sanè usucapionē, & eius causam, nec contra se subit creditor, quia pignoris conventionem usucapio non extinguit: nec pro se, quia cum pro suo non detineat, non usucapit. Sed quod dicitur naturaliter uidetur possidere is, qui usum fructū habet, non obloquitur: id enim dicitur propter fructus omnes quos percipit tanquam dominus. Quippe usufructus in his pars dominij est, & dominio quadam societate coniungitur, ergo licet propter hoc uideatur possidere, nō tamen uerè & propriè possidet: quia pro suo non possidet, idem in colono, emphiteuta, similibusq; dicitur, ut C. de iur. emphi. l. ult. Sed nec obstat quod per colonum non propriè possidentem, possessionem amittimus. Quippe interdum quis possessionem non habet, & alij tradit, ut ff. eo. l. interdum. Et conditionem usucapionis bonæ fidei possessor sine titulo, licet ipse usucapere non ualeat, alij, id est, ascendenti accommodat. Sed nec obloquitur quod dicitur, debitorē præcario rogare à creditore possessionem, ac si creditor possideret: nempe ut uerbo aludamus, creditor non possidet, id est, pro suo pignori non insidet. Rogat ergo debitor ut sibi liceat possidere, id est, habere & tenere, sicq; coniugatis rogat possessionem, id est, habitationem & detentionem. Possessionis effectus triplex est, si fuit res tradentis, dominium tribuit: si non fuit, conditionem usucapiendi concedit. Amplius possessionis merito, is qui conuenitur, molestia probationis non subit.

DE PRÆSCRIPTIONE LONGI TEMPORIS DECEM VEL
uiginti annorum,   TIT.   XXXVI.

Restat ut de præscriptionibus agamus, sed quia præscriptio est & longi temporis, & longissimi: & dignior est ea, quæ est longi, quàm ea quæ est longissimi, dicamus prius de longi temporis præscriptiōe. Videamus itaq; quid est præscriptio generaliter, & quo iure sit prodita longi temporis præscriptio quæ res præscribatur, quæ non, quæ oporteat interuenire ut præscriptio currat, quanto tempore opus est, & ante interruptionem, & postea, qualis uenditio detur omni præscriptori. Præscriptio est exceptio ex tempore causam trahens. Est autem prodita longi temporis præscriptio utpote iusta fauore possessoris. Præscribitur res immobilis, non mobilis: excepto seruo rustico, qui cum sit gle-

hæ portio, cum gleba præscribitur. Præscribitur quoq; res incorporea, quæ nec mobilis est, nec nihil mobilis, ut seruitus, libertas, actio. His opus est, ut præscriptio longi tēporis procedat: ut bona fides ex parte accipientis adsit, uel in initio, sed & ex parte dantis. siquidem malæ fidei possessore alienante cessat longi temporis præscriptio, sicut expositū est. Sed & titulus exigitur ut habeatur pro titulo ut res non subiaceat uicio, uel quasi: & ut tempore statuto res sit possessa, nec naturalis sed ciuilis sit interruptio facta. Nempe ante interruptiōem inter absentes in eadem prouincia non habitantes, opus est continuo uicennio, inter præsentis decennio. porro post interruptionem ciuilem opus est nouorum annorū quadraginta: si tamen ex decem annis dominus fuit absens, super decenniū tot anni debent adijci, quot ex decennio absens fuerit. Item naturalis interruptio etiam illis prodest, qui non interruperunt, ciuilis minime, ut ff. de usucap. l. naturaliter. Vtilis uindictio præscriptori cōpetit, id est, ei qui præscripserit, si à possessione ceciderit etiam contra dominum. Sed (ut æstimo) si præscriptor intendere noluerit uetustior dominus directò uindictabit, ergo uterq; dominus est, ut & aliàs, puta in dote reperitur præscriptor ciuilitè, dominus uetustior naturaliter. Præscriptori datur utilis uindictio, ne uideatur absurdū ex eo dominio, quod est tantū naturale actiōem competere. Licet enim ex naturali duntaxat dominio non oriatur actio, orta tamen antea, id est, eo tempore quo dominium non fuerat naturale & ciuile, præscriptiōe interueniente, non est perempta. Nam cum actio cœperit nullusq; modus, ex modis illis, quibus actiones tolluntur interuenierit (nec enim tempus modus est tollendæ obligationis uel actiōnis) relinquitur, ut & derauerit si præscriptor illam temporis præscriptionem sine exceptiōe elidit. Nam & aliàs licet præscriptio nō incipiat à dotali prædio, inchoata tamē antea, id est, antequam prædium fuerit in dotem traditum: postea, id est, post contractum impletur matrimonium. Datur autem utilis uindictio præscriptori etiā contra dominum etiam illi qui bona fide præscripserit sine titulo, id est, xx. annorū spatio. Quid ergo si quis xxx. annis sed mala fide præscripserit: ei nulla uindictio nec utilis regulariter dabitur, distinguitur tamen quis iste sit, ad quē possessio peruenerit: si enim fuerit dominus, creditorū irreuocabiliter possidebit: si non, ab eo dominus per uindictiōem directam, per hypothecariam creditor reuocabit. Hoc ita, nisi iniustus ille secundus possessor, uel ille primus, qui mala fide præscripserat, & à possessione ceciderat, nouis xxx. annis ex eo tempore computandis, ex quo à possessiōe ceciderat se defendere ualeat. Regulariter ideo dixerim, quia in duobus casibus mala fide præscriptori utilis uindictio competit. Quid enim si ei res per periurium ablata fuerit: certe non tamen cōtra inuasorem poterit hic personaliter agere, sed à quocunq; poterit utiliter uindicare. Item si is qui xxx. annis mala fide præscripsit uocatus ad iudiciū uenire contempsit, agere nolens, contra eum in rem præscriptam mittetur: non ut eius possessor infra annum efficiatur, sed tantum in possessione constituatur, ut tædio præscriptor adfectus ueniat cauturus, responsurus, cognitionalia certamina suscepturus. Et hoc inquā in casu si infra annum præscriptor redierit, & ab eo qui missus est in possessionē, etiam à quocunq; possessore utiliter uindicare poterit, ut C. de præ. xxx. an. l. pe.

IN QVIBVS CAVSIS CESSAT LONGI TEMPORIS
præscriptio.   TIT.   XXXVII.

Cessat ab initio longi temporis præscriptio, non currit, aliàs propter personam, aliàs propter rem. Propter personam dantis & accipientis (ut superius expositum est) propter quoq; eius, cuius res fuit ut si fuerit fisci uel pupillaris. Amplius nec aliàs minoris res longo tempore præscribitur, imò illæ sus ipso iure serua-

re seruetur, ut C. eo. l. unus. Porrò & hodie contra minorem longissimè tēporis præscriptio currit, siue à se, siue à possessore cœperit: uerū contra hanc restituetur puta si à decessore incipiens, in minore ætate sit completa. Sed & aliquando infra decennium præscriptio (ut quinquennalis de defuncti statu) contra pupillum etiam currit, & non restituitur, ut C. de statu defuncti l. si mater. Et aliquando ita currit quod & restituitur, ut authen. de temp. restitut. si minor. & C. de dote cauta authen. quod locum habet. Nam & fiscus quadriennio submouetur (ut infra dicitur) sed & anno continuo hæretici successione repelluntur compendio, si hæreticus ille fuerit laicus, aut cessante ecclesia fuerit clericus, ut authen. cum de appellat. cognoscitur. propter rem cessat præscriptio, aliàs propter rei substantiam, ut si res fuerit sacra: aliàs propter rei qualitatem, ut si res fuerit uiciosa, puta impossessa quasi uiciosa: ut præsidii contra legem Iuliam uel data uel præscribere uolenti decessori commodata. Nam & rem immobilem, ut domini, commodari posse desijt dubitari, ut ff. commoda. l. j. Item cessat præscriptio propter causam, si quis non possideat, uel si possideat mala fide possidet: uel bona fide sed sine titulo possidet. non præscribit inuasoris hæres, sicut nec hæres furis usucapit. Cessat quoq; longi tēporis præscriptio, si res, de cuius possessione contenditur, ea actione, quæ tamen personalis est: ut commodati, depositi, potest repeti: non si mixta actione, ut petitione hæreditatis, uel actione in rem utili, ut hypothecaria, quæ longi temporis præscriptione non eliditur: sed contra malæ fidei possessorem, uel bonæ fidei titulo carentem, uel cōtra debitorem debitoris uel hæredem intenditur.

QVIBVS NON OBIICITVR LONGI TEMPORIS PRAESCRIPTIO. TIT. XXXVIII.

Diximus qualiter præscriptio longi temporis cessat, nunc audiamus quemadmodum quæ currit cum effectu non noceat. Et quidem res militis, uel legati reipublicæ causa absentis longo tempore præscribitur mero iure etiam in absentia, sed restitutionis auxilio tempus quod in absentia fluxerit: si tamen læsionem attulerit, subducitur, hoc est, si præscriptio in absentia completa fuerit, postuere reditum infra tempus modicum. Vxoribus quoq; militum præscriptioe exclusis, licet non principaliter causa reipublicæ absint, restitutio datur, ut C. de uxoribus militum. Medicis quoq; succurritur, licet non principaliter reipub. causa absint, sed propter milites quibus medendi curam impertiunt, ut C. eod. l. ij. Ab hostibus quoq; captis, si præscriptio longi temporis noceat, restitutio indulgetur. Reuersi enim & restituti res suas etiã eas quas receperint usucaptas, præscriptas uel, actioe utili in rem rescissoria uindicabunt & recuperabunt. Amplius etiam illi longi temporis præscriptiois restitutionis remediũ accipient, qui aliàs ex necessitate, casu uel fortuito, ut nihil eis ualeat imputari, detecti fuerint abfuisse, ut ff. eo. l. si possess. Restituuntur quoq; absentes, qui per filios relictos domi usuceperint, ne uel pro sit uel obsit quod euenit, ut ff. ex qui. cau. maio. resti. l. j.

SI ADVERSVS CREDITOREM PRAESCRIPTIO OPPONATVR. TIT. XXXIX.

Exposuimus de ea longi temporis præscriptione, qua directa rei uindicatio eliditur, nunc audiamus de ea, quæ in rem utilis creditori competens, id est hypothecaria submouetur. Et certe distinguitur hypothecaria creditor experitur contra debitorem, uel contra extraneũ possessorem. contra debitore si hypothecaria egerit, quadraginta annorũ duntaxat spacio repellit. Si extraneũ hypothecaria conuenit, distinguit, inter bonæ fidei possessore, & malæ fidei possessore

Item distinguitur, quantum ad hypothecariã submouendam bona fide quis possideat & titulo, an bona fide sine titulo. Si bona fide & titulo quis possidet, ipse se contra debitorem tuebitur diuturno silencio, id est, x. uel uel xx. annorum spacio. In cæteris autem casibus, id est, siue quis bona fide possideat sed sine titulo, siue mala fide cum titulo, uel sine titulo contra debitorem hypothecariã intendentem xxx. annorum duntaxat munitus erit præsidio, ut C. de præscript. xxx. annorum l. cum notissimi.

DE QUADRIENNI PRÆSCRIPTIONE. TIT. XL.

Diximus de præscriptione longi temporis, nunc dicamus de præscriptione temporis nõ longi, id est, quadrienni. In legibus triplicẽ inuenisse memini. Ecce quadriennio submouetur fiscus, si pergat petere aliqua bona uacaciã à possessore cũ titulo uel sine titulo detenta bona fide. Item quadriennio se tuetur fiscus si conueniatur à domino cuius rē fiscus tanquã suam alienauerit. Imperator quoq; & Imperatrix si similiter alienauerint, eiusdem præscriptionis muniuntur auxilio. Sufficit enim si uel infra quadriennium fiscus, Cæsar, Cæsaris uxor, domini cuius res fuerit suscipiant ictum, expectentq; regressum. Nempe emptor, uel qui aliã accipit in prædictis casibus & securus est & statim effectus est dominus. Porro olim non nisi quinquennio se tuebatur, & res minoris excipiebatur: sed hodie etiam res minoris sic alienata illico accipientis fit propria, ut C. eod. l. j. & ij. Est & tertiã quadrienni præscriptio, puta lapsus minor in ætate minori, restitutionem non tantum infra minorem ætatem, sed etiam infra quadriennium post maiorem ætatem impetrabit. Maior quoq; in his casibus, in quibus restituitur, id est, duntaxat in usucapionibus contra absentem reipublicæ causa currentibus restitutionis postulat remedium, infra continuum quadriennium numerandum, post reditum subducto tempore modico quo sarcinulas componit, conducit hospiciũ, quærit aduocatum, ut ff. de restitut. maior. l. ait prætor & C. de temp. rest. l. ult.

NE REI DOMINICÆ VEL TEMPLORVM VINDICATIO
temporis exceptione submoueat. TIT. XLI.

Exposuimus quando præscriptio longi tēporis uel nõ longi temporis currit nũc audiamus ubi nõ procedit. Res templi immobilis, nec dominica, id est, fisci, uel Cæsaris præscribitur, ut C. titulo ne rei dom. uel templorum. Actio templo cõpetens, uel Cæsari ad rem illam uindicandam, nulla temporis præscriptione eliditur, uel submouetur. Hoc uerbum quidam ita interpretantur nulla in quã temporis longi præscriptione, sed præscriptione tēporis longissimi poterit submoueri. Ego autem puto nec præscriptione temporis longissimi, id est, xxx. uel xl. annorum, etiam per legem Iustinianam in Codice positam, uel ecclesiam Romanam, uel quacuncq; ciuitatem, rem suam uindicantem posse repelli: imò nec tempore longo, nec longissimo olim submouebatur ecclesia, uel ciuitas alia sed duntaxat tēpore longæuo, id est, centum annorũ spacio, ut C. de sacrosanct. eccle. l. ult. Porro hodie nouissimo iure actiones, quas aliã decennalis, uicennalis, tricennalis præscriptio secludit, si loco religioso cõperunt, ergo & ciuitati: siue ab eo, siue ab alio cõperint, quadraginta annis claudunt. Sanẽ & hodie res ecclesiastica mobilis usucapitur, & ipsa ecclesia cuius res à fisco fuerit uendita, quadrienni præscriptione repellitur, ut C. de ecclesijs authen. quas actiões. Sed forte & hodie ecclesia tanquã minor, imò tanquã pupilla (sicut etiam res quacuncq; publica)

publica) excepta Romana quæ non labitur, contra prædictas præscriptiones iu uabitur. Nam & minor (dum tamen non sit pupillus) cuius res mobilis usucapitur, contra usucapionem restituitur, ut C. si aduers. usucap.

DE PRAESCRPTIONE TRIGINTA VEL QUADRA
ginta annorum. Tit. xliij.

PErtractatis præscriptionibus longi temporis, id est decem uel uiginti annorum, expedit ut differamus de præscriptione longi temporis, id est triginta & quadraginta annorum. Exponamus itaq; quare præscriptiones omnes proditæ sunt, quæ differentia inter longissimas præscriptiones, & longas, quanta sit multiplicitas & uarietas præscriptionum, & quæ oporteat interuenire ut longi temporis præscriptio procedat. In primis tamen illud sciendum est, quod etiam temporalis exceptio, ut fori, abusuue uocatur præscriptio, ut C. de testibus l. nullum, & C. de except. l. ult. differentia inter longam & longissimam præscriptionem ea est: longa, exigit tempus & bonam fidem: longissima, minimè. Item per longam præscriptionem præscriptor uel utiliter fit dominus, per longissimam, nequaquam: nisi forte bona fide præscriperit, ut authen. de nupt. § sed quod. Inuenitur præscriptio temporis breuissimi, breuis, longi, longissimi, longæui, breuissimi: ut ea quæ obijcitur appellare uolenti uiua uoce, dissoluta figura iudicij. sic enim illico potuit, non postea sine libello, ut de appellat. l. litigatoribus. Item iudex eo duntaxat die quo sententiã tulit, si quid defuit, appellare potuit, ut ff. de re iudicata l. Paulus. Item olim in causa propria appellare uolenti obstabat præscriptio bidui, in causa aliena tridui. Item tridui præscriptio competit ut legitur C. de erro. aduoca. l. ult. Sed & si quis iudicem datũ uelit excusare, intra triduum alium debet eligere, ut C. de iudicijs l. ult. Item fortassis quinque dierum illi obstitit præscriptio, qui hominẽ quẽ promiserat certa die iudicio sistere, post quinque dies uelit hominem exhibere, ut ff. de caut. l. etsi. Item inuenitur breuissimi temporis præscriptio, nouem scilicet dierum. ecce enim hæres ante nouem dies ab obitu defuncti numerandos, conueniri nõ debet: sicq; excipere poterit, ut C. de sepulchro uiola. authen. sed neq;. Breuis temporis præscriptio est, puta decem dierum, nam si uictus post decem dies appellet de iure non potest, & ideo uictor recte excipiet, ut C. de appellat. Item contra sententiã arbitri infra decem dies reclamare permittetis, ut C. de arbit. l. penult. Sed & constitutor pecuniæ si infra decem dies conueniatur, si uolet, excipiet, ut ff. de constitut. pecu. l. promissor. Testis quoq; ne detineatur inuitus ultra quindecim dies, ut Cod. de testi. l. si quando. Iudici quondam post honorem depositum in prouincia quam rexerat, præscriptio datur uiginti dierum, hoc ita si ciuiliis causa fuerit aduersus eum instituta, C. ut iudices per quinquaginta dies. Item transactis uiginti diebus ab oblatione libelli actori, si uelit ex illa oblatione litigare, uiginti dierum præscriptio competit: puta si quis post appellationem apostolos flagitet, non nisi intra triginta dies iudex dari præcipiet, ut C. de appellat. Sed & damnũ passus petens quanti retro plurimi fuerit, ex tertio capite legis Aquiliæ transactis triginta diebus poterit submoueri. Item si creditor scriperit sibi solutũ esse, creditorq; postea pergat petere, et debitor excipiat: quia creditor scripsit se recepisse, creditor repetens infra dies tantum triginta, & non postea de nõ soluto sibi, poterit replicare, ergo excipere, ut Cod. de nõ numer. pecu. l. in contractibus. Item pœna commissi pupillo remittitur, si intra tricesimum diem fisco soluerit, ut ff. de uectigali. l. Imperator. Præscriptio quoq; quinquaginta dierum prodita inuenit cõtra tutorẽ, curatoremue, se excusare uolentes, ut Institut. de excusat.

Sed & iudices cum ab honore abierint, in prouincia quam rexerint ultra quinquaginta dies inuiti detineri non debent. Sexaginta dierum præscriptio ei datur, qui Aeditio edicto conuenitur, ut iumenta ornata mancipiaue nomine ornamentorum non præstitorum suscipiat post dies sexaginta, ut ff. de Aedit. edict. l. Aediles. Sed & qui fideiussit de repræsentatione personæ sine scriptis, si post duos menses conuenietur excipere poterit, ut C. de fideiusso. l. sancimus. Item sexaginta dierum numerandorum actor repellitur præscriptione, qui infra sexaginta dies numerandos à cautionis die ante libelli oblationem exposita, litem noluerit contestari. Item iudex iudicaturus contra clericum de ciuili crimine, ne lis duos egrediatur menses, debet operam dare. Item nonaginta dierum præscriptione repellitur, quia replicatio datur creditori, si conuenit hæredem in solidum de rebus in prouincia quam inhabitat constitutus, nō infra dies nonaginta, sed post forte inuentarium. Si enim hæres ne conueniatur in solidum tentauerit excipere, quia fecit inuentarium, creditor replicabit, quod non fecit tempore lege taxato, ut Cod. de iur. deliberan. l. ultima. Item nonaginta dierum repellitur præscriptione, qui accepta dilatione testes non produxerit, uel instrumenta, quæ iudices senserint fuisse in illa quam habitabat prouincia, ut Cod. de dilat. l. j. Centum dierum præscriptio obijcitur ab agnato cognatoque petenti bonorum possessionem ab alio cognato, qui obtinet locum ulteriorem, ut Institut. bonorum possessione. Hoc ita, nisi consanguineus exclusus à bonorum possessione unde legitimi. Quatuor mensium præscriptione tutor, curatorque excluditur, qui excusationis causam infra quinquaginta dies coeptam: sicut restitutionis causam, infra quadriennium, infra quatuor menses non peregerit, ut ff. de excusat. l. quinquaginta. Item presbyteri ad legitimam tutelam nominati. Ad extraneorum tutelam nominati ita poterunt se excusare, si infra quatuor menses rescriptis manifestauerint, legitimam tutelam suscepisse propria uoluntate. Item à tempore sententiæ, si non transactis quatuor mensibus, uictus compellitur soluere: nisi iudex ex causa tempus prorogauerit solutionis celebrandæ. Sex mensium utilium præscriptione submouetur is, qui adulteram uelit accusare. Itē is qui mancipium uiciosum uelit reddere, ut ff. de Aedit. edict. l. sciendum. Item dilatio ne accepta in productione testium in finitimis prouincijs constitutorum, si litigator (nisi & adhuc dilatio daretur) sex mensibus transactis uelit etiam adhuc testes producere, dicti temporis repellitur exceptione, ut C. de dilat. l. j. Item pro his quæ relicta sunt sub conditione, si hæres noluerit legatario cauere, ut legatarius mittatur etiam in res hæredis proprias transactis sex mensibus, poterit postulare, ut C. ut in possess. legat. l. certa. Nouem mensium repellitur præscriptio ult. Item accepta dilatione in transmarinam regionem, si litigator non curauerit testes producere: nisi secunda ex causa daretur dilatio, nouem mensium repellitur exceptione, ut Cod. de dilat. l. j. Anni continui præscriptio filijs emancipationis iure ueteri obijcitur, pro amplectenda paterna successione petentibus possessionem unde liberi, ut Institut. de bonorum possessione. Extraneis quoque hæredibus, utputa in hæreditate adeunda, eadem obstabit exceptio, ut Codicis de iur. deliberan. l. cum antiqui. Sed iniuriarum actio prætorica, non anno utili, sed continuo, sopitur meo iudicio. Is quoque qui appellationem factam exequitur, anno continuo submouetur: sed ex causa etiam annus indulgetur, ut authen. ut cū de appellat. Item non facto inuentario non excipit post annum si conueniatur in solidum, sed à creditoribus anni postea transacti præscriptione repellitur, quæ postulat sibi bona addici ut C. de iur. deli. l. ult. Itē ex libertate in seruitutem petitus, si postea abfuerit, & p. annū nō uenerit seruituti obijcitur, ut C. de assert. tol.

Item

Item si absens de crimine impetitur & requisitus infra annum non uenerit, reuertens postea, & bona recuperare uolens anni praescriptione submouebitur. Item si seruus ignorante domino factus sit clericus: nisi dominus postea illum intra annum repetierit, submouebitur, ut authent. de epis. Item si quid cui relictum sit ne secundo nubat, infra annum non petit: nisi spes nuptiarum deficiat. Item susceptores & pene omnes officiales anno submouentur, si postea officium regulariter repetere ausi fuerint, ut C. de sacrosanct. ecclesiae l. ult. & C. de susceptoribus l. neminem. Item si mulier infra annum nupserit anni praescriptione repellitur, ne quid lucretur, ut C. de secund. nupt. l. prima. Item de absentia publica reuersus anno se tuebitur, si ad nouam tutelam uocetur, ut Institut. de tutel. Item haeritico defuncto nullo relicto cognato catholico, ecclesia ab eius successione anni praescriptione repellitur, ut authent. cum de appellat. Item si minor de dote non numerata non queritur non restituitur, eoq; mortuo, si haeres eius infra annum restitutionem non petierit: si tamen maior fuerit, annua submouebitur praescriptione. Item si maritus scripserit se dotem accepisse cum non acceperit, eo mortuo si intra biennium soluatur matrimonium: nisi infra annum post dissolutionem exceperit, soluere compellitur. Item naufragijs res amillas si repetierit, anno repelli poterit, ut Cod. de naufragijs l. ij. Item fortissimi milites si infra annum annonam repetierint, repelli poterunt ut C. de milita. anno. l. fortissimi. Item si quis sine comitatu de castris decesserit, & annum alibi peregerit, repelli poterit annua praescriptione, si ad priorem locum noluerit remeare, ut C. de aduocat. diuerso. iud. l. ult. & C. de comitatu. De dolo actionem si quis uelit intendere a doloso remoueri poterit biennij continui praescriptione iure singularissimo. Sane contra dolosi haeridem si quid peruenerit ad eundem in factu actione de dolo poterit agi perpetuo, ut ff. de dolo l. itaq;. Sed & submouebitur post biennium quisquis petierit propter tributum desertum a se praedium, ut C. de agro desert. l. qui agros. Sed & conductor praedij si continuo biennio non paruerit pensioni, potest sine metu poenae expelli: fortius si petierit possessionem praedij biennali praescriptione poterit submoueri, ut ff. locat. l. quaro. Sed & exceptio non numerata pecuniae, quasi quadam replicatione, biennij continui exceptione repellitur: nisi infra biennium contestata fuerit, ut C. de non numeran. pecu. Item mulier cum primo ex intercessione cauerit, & postea transacto biennio secundo cauerit, uolens se defendere, biennij remouebitur exceptione, ut C. ad Senatuscō. Velleia. l. si mulier. idem in donatione propter nuptias. Item submersis nauibus cognituri, post biennium non iudicabunt & punientur, ut C. de naufrag. l. penultima. item primicerius fabricae ne fabricam subeat biennio se tuebitur, ut C. de fabricensi l. ij. Item aduocatus fisci transacto biennio ei aduocare non cogitur: sed nec defensor ciuitatis: nisi solo biennio, ut C. de aduocat. l. sancimus, & authent. de episcop. Item trans mare legatione functus biennio se tuebitur, ne munera ciuilia subire compellatur, ut C. de legat. l. ij. Item si emphyteuta ecclesiasticus post biennium pensionem non soluerit, repelli poterit. Item si ex creditoribus quidam debitoris bonorum possessionem petierunt, etiam alij qui dormierunt eodem beneficio potiri poterunt: si tamen in eadem prouincia constituti beneficium sibi communicari infra biennium non postulauerunt, biennij praescriptione poterunt submoueri, ut C. de reb. autorita. iudi. poss. l. ult. Item si debitor pignus uenditum post biennium a iudiciali mandato numerandum uelit petere, biennij submouebitur exceptione, ut C. de iur. domi. impetra. l. ultima. Triennalis praescriptio post litem contestatam transacto triennio cuiuscunq;, id est actori & reo obstat: si ut sententia detur institerit. lis enim ciuilis triennio perit, ut Cod. de iudicij l. properandum. Criminalis expirat biennio. C. ut infra

cert. temp. Sed & emphyteuta si continuo triennio pensionem nō soluerit, cum possit expelli, deuolatam ad dominum possessionē si pergat petere, promptius ipse à domino poterit submoueri, ut C. de iure emphy. l. ij. Item si suus hæres paternam hæreditatem recusauerit, post trigessimū annū infra continuum triennium hæreditatem paternam repudiatam omnibus adhuc manentibus integris ualens aduocare, debet audiri: postea minime, ut C. de repudi. hæred. l. ult. Item sententiam contra se latam fiscum uolentem post triennium retractare, uictor poterit continui triennij præscriptione repellere, ut C. de senten. retractan. Quadriennij præscriptio obijcitur fisco petenti uacantia bona. Item obijcitur à fisco, si conueniatur ab aliquo, cuius bona alienauerit tanquā propria. Item minor restitutionem postulans post quadriennij cōtinuum, quod effluerit post annum xxy. & maior Reipublicæ causa absens, cuius res in absentia fuerit usu capta, præscriptaure, similiter post cōtinuum quadriennium numerandum post reditum non impetrabit remedium. Item si ex pluribus creditoribus defuncti illius bonorum possessionem alij petierint, etiam eadem commoditate poterunt potiri: uerum in alia prouincia constituti, si non postulauerint beneficium sibi communicari, quadriennij præscriptione poterunt submoueri. Præscriptio quinquennij post hæreditatem aditam numerandi obijcitur de inofficioso agentis, ut C. de inoff. testa. l. ult. Item fiscus rem uestigalem conuersam petens quinquennio submouetur, ut C. de uestiga. l. ij. Item defuncti statum post quinquennij retractare uolens non auditur. Item creditor hæreditarius contra proprios hæredis cultores, post quinquennium ab hæreditate numerandum separationem petens, repellitur, ut ff. de separationibus l. j. Item collusionem detegere uolens præscriptione quinquennij post sententiam de ingenuitate dictam ex ordine repellitur, ut ff. de collusio. l. ij. Item adulterij accusatio contra masculū quinquennio continuo sopitur, ut ff. de adulte. l. quinquennium. Hoc ita si adulterium sit duplex, non uiolentum, uel incestuosum. tunc enim sicut de criminibus alijs usq; ad uiginti annos accusatio institui posset. Sanè mulier adultera infra sex menses est accusanda, ut ff. ad Turpil. l. j. Item hæres minor defuncti, qui scripsit se accepisse dotem cum non acceperit, præscriptione quinquennalis temporis etiam in minori ætate currentis poterit submoueri: licet sit mirabile quod contra minorem præscriptio currat: uel quia saltem nō restituetur. Item si quis maior factus prædium à se uenditum, uel à defensore suo, nomine minoris uoluerit petere, caueat ne quinquennij repellatur præscriptione, ut C. si quis maior fact. l. ultima. Item si urbano magistratui quis quid donauerit post depositam administrationem illud repetere poterit: nisi postea ratum habuerit, uel quinquennium eo tacente præterierit, ut C. de contract. iudi. Item redemptus ab hostibus redemptori per quinquennium cogitur deseruire: nisi maluerit redemptionem restituere, ut C. de capti. l. ult. Item tabellarius, uel logographus, uel ad aliud officium transitum faciens, ne retrahatur, quinquennio se tuebitur, ut C. de tabula. l. j. Septem annorū præscriptio nascitur infanti, id est minori septem annis si hæreditas sit delata. tunc enim dispensatio tenebit, & pater infantis qui hæreditatem filio delatam etiam neglexerit petere: infante tamē infra annum decedente, illam hæreditatem quasi infanti iam quæsitam, iure patrio poterit capere & detinere. Ergo etsi à patre per quemcunq; uindicaretur, pater detinens poterit excipere, ut C. de iur. deliber. l. si infanti. Enumeratae sunt in superioribus præscriptiones temporis breuis, & breuissimi, nunc adnectamus de præscriptionibus temporis longi, longissimi, & longui. Illud tamen notandum esse primū puto, qd expositæ præscriptiones sola temporis ratione aliqua in possessione procedunt. Excipitur quadriennij ea præscriptio, qua uacantium bonorum possessor fiscum uindican-

dicantem

dicantem excludit. Longi temporis præscriptio quædam est decem annorum, qua (sicut dictum est) possessor bonæ fidei res immobiles, seruitutesque, naturalem, continuam, perpetuamque causam habentes præscribit. Item longi temporis præscriptio quædam poterit se defendere qui hæreditatem ex testamento illius mulieris, quæ pridie quam compleuerit duodecimum annum, uel ea die fecerit testamentum: multo fortius, si postquam compleuerit inueniatur possidere. Item si minor de dote non numerata non queritur profectò restituitur, sed præscriptione xij. annorum ab ætate nubili transactorum repellitur, ut authen. de temp. non solut. dot. Tredecim quoque annorum præscriptio illis decurionibus & silentiarijs datur, ut priuilegijs fulciantur, qui per continuos xij. annos inculparas excubias egerunt, ut C. de silentiarijs l. ij. Quatuordecim annorum præscriptio similiter ei competit, qui institutus est hæres in testamento masculi qui fecerit, licet nondum plenissime pubuerit, ut ff. de testam. l. qua ætate. Cui operum publicorum fuerit cura mandata, pecunia ad extractionem uallorum credita, xv. annorum præscriptione numerandorum à perfecto opere poterit se defendere, ut C. de operib. public. l. omnes. Ex decem & septem annis completis, si postuaueris, & quia si non idoneus postulator propter ætatem remouearis, excipere poteris, ut ff. de postulan. l. j. Idem si à minore uindicta manumittaris cum tante ætatis fueris ut eius procurator fieres. Decem & octo annorum præscriptio munit eum qui ueniam ætatis impetrauerit, ut tit. C. eod. l. ij. Item minor decem & octo annis beneficio iuuatur, ne parentis successionem amittat: licet illum captiuum redimere neglexerit, ut authen. de appellat. Viginti annorum se præscriptione tuentur, qui cum illis contraxerunt ex eorum persona scilicet qui ueniam gratis impetrauerunt. Item sine uindicta manumissus à maiore uiginti annis: licet minori xxv. ex illius persona uiginti annorum præscriptione munitur (sicut superius dictum est) si de eius seruitute contenditur. Item miles à militia dimissus qui uicena stipendia meruit ad munera uocatus, ne arctetur, uiginti annorum præscriptione se tuebitur, ut C. de his qui implet. stipendijs l. ult. Sed & de crimine criminaliter agere uolens, uiginti annorum præscriptione submouetur. Omnia enim pene crimina uiginti annis sopiuntur, ut C. de falsis l. querela. Excipiuntur quædam crimina quæ sunt annua, quinquennalia: & crimen maiestatis excipitur, quod nec morte moritur. Viginti annorum præscriptione ex persona secum cõtrahentis munitur, qui contraxerit cum aliquo in prima die sui xxvj. anni: licet enim forte uideri possit, quod & adhuc quasi minor deberet iuari, ritè tamen poterit submoueri. Nam & uiginti annos duntaxat habens, & sex liberorum numero gaudens, ad eosdem honores poterit aspirare, ad quos & maior ætate: sicque quasi xxv. annorum præscriptione se poterit tueri, ut ff. de minor. Item falsam, si post xxv. annum patre differente eã marito copulare, in suum corpus peccauit: uel si sine consensu patris libero homini matrimonij adfectione se copulauerit, xxv. annorum præsidio uallatur: nec ideo à parente exhæredatur, ut authen. ut cum de appellatione. Nouem & uiginti annorum præscriptione munitur is, contra quem per minorem quondam restitutio petitur. Tringinta annorum præscriptione regulariter omnis actio submouetur, ut C. eod. l. tertia. Excipitur hypothecaria, quæ est quadragenaria contra debitorem debitoris hæredem, & secundum creditorem, ut C. eod. l. cum notissimi. § ij. Excipitur & omnis actio in iudicium per contestationem deducta. Fit enim quadragenaria, in rem, personalis, directa, utilis, prætorïa, ciuïlis. Excipitur actio de dolo, & rescissoria. Excipitur & actio competens locis uenerabilibus, & ciuitatibus: præscribitur enim hodie duntaxat xl. annorum spacio, sed tamen olim (sicut dictum est) præscribatur decennio, uicennio. Sed et si quis Agonetica præ-

dia ad fertilitatem deduxerit, suoq; agone, plurimoq; sudore post quadraginta
 demum annos, etiam contra rempublicam poterit securus existeret, ut C. de fun
 dis patrimoniali. l. i. libemus. Maiores quinquaginta & quinque annis, item maio
 res annis septuaginta temporis tanti prescriptione & grandæue ætatis contem
 platione se tuentur. itaq; si nolunt non magistratum gerent, nec minorum regi
 men suscipient, nec testimonium dicent, ut Cod. qui ætate, & ff. de testi. l. inuiti.
 Centum annorum prescriptione & non minori, ecclesia Romana repellitur. Hoc
 ego non intelligo de omni Romana ecclesia, sed duntaxat de maiori Romana
 ecclesia, hanc alij dicunt esse ecclesiam Lateranensis sancti Ioannis Apostoli.
 Item non nisi centum annorum prescriptione ciuitas repellitur, quæ usumfru
 ctum sibi relictum, aliàsue inter uiuos concessum non petierit, ut ff. de usufruct.
 l. à municipibus. Triginta annorum prescriptione dominus à uindicatione re
 pellitur, & possessor tutus sit & munitur: ita tamen si tanto tempore possederit,
 id est pro suo possederit & habuerit & tenuerit: & quidam continue nulla scilicet
 intercedente interruptione. Excipitur, nisi si qua inueniatur actio, ut certi cõ
 dictio, quæ sine possessione procedit, & solo temporis nititur curriculo. In ista
 prescriptione distinguitur, possideatur bona, malaue fide, titulo, uel sine titulo.
 Item distinguitur, possideat res militis, priuatite, absentis, præsentisue, maris,
 mulierisue, maioris minorisue, Pupillaris duntaxat excipitur: si em præscriptio
 triginta annorum cœperit, & ea nondum impleta pupillus successerit, præscri
 ptio quidem interim cessabit, & ubi pubuerit denuo insurget, & uigilabit & ex
 citabitur, & priori quæstioni decessoris continuata complebitur, ut C. si quis ma
 ior fact. l. ult. Ergo per pupillarem ætatem contingens interruptio multum dif
 fert ab interruptionibus alijs. Nempe ubi aliàs contigerit interruptio, nihil am
 plius conferet prior possessor: uerum pupillari ætate interueniente præscriptio
 quidem interruptitur, sed pupillo postea facto pubere consummatitur. Ergo pu
 pillaris interruptio (ut alludam uocabulo) propriè uocatur interruptio: quia
 non sicut alia interruptio prorsus rumpit, sed interruptit, id est interim rumpit.
 Quæri potest quomodo res absentis uiginti annis præscribitur, numerandis ex
 quo abfuerit, cum illico possessionem & nondum absens amiserit? Aiunt qui
 dam, licet absens adhuc possidet, is tamen, qui pro suo corporaliter tenet, præ
 scripsit: ego in contrarium sentio. Nam cum absens non statim possessionem ami
 serit, nec præsens statim quæsit, nec præsens statim præscribere cœpit. Ergo ex
 inde dicamus tempus computari debere in triginta annorum prescriptione, ex
 quo absens dominus possessionem amiserit, id est ex quo suspicatus est se posse
 repellere, uel ueniens non est admissus, uel ingrediens est repulsus: uel si absens lon
 go tempore abfuerit, & præsens post longum tempus possessionem occupaue
 rit, ut ff. de usucap. l. furtum. Quæri solet si quid fuerit relictum sub conditione,
 uel promissum, utrum ne triginta annorum præscriptio illico sumat exordium?
 ego minimè sentio. Licet enim actio sit concepta, nondum tamen est nata & na
 tæ duntaxat actioni exceptio obstat. Idem in purè relicto seu promisso: quia in
 est tacita conditio, puta si partui promissum est, qui in uentre uehitur: tunc de
 mum incipiet actio, ergo & præscriptio cum partus nascetur, ut ff. de uerb. ob. l.
 interdum. Idem in promissionibus & relictis annuis, similibusue. Ab initio em
 cuiusq; temporis actio incipiet, licet ante concipiatur, ut C. eo. l. cum notissimi.
 Idem erit si conditio tacita intelligatur in cedendo, ut in dote cõstante matrimo
 nio, & in usufructu quandiu durauerit matrimonium. Nam cum uxor constan
 te matrimonio regulariter dotem non possit repetere, dominus usumfructum
 non ualeat reposcere, præscriptio non curret. Quis enim incusare eos poterit, si
 non repetierint, cum etiam si uellent minimè lege obuiante ualere, ut C. de an

hali except. l. j. in fi. ut C. de censito. l. qui grauatos. Quid de furto dicemus, q̄ ex singulis contractationibus admissis singulis diebus actio oritur, & sic sæpissi me recreata nunquam xxx. annorum spacio elidetur? imò quia unum est furtū: licet fiat assidue, quia ab initio una furti actio nascitur non ex assidua contractatione, utpote semel nata iteratis fabulis recreatur, sicq̄ ex initio præscriptio numeratur, & actio submouetur, ut ff. de furt. l. quamuis, & l. inficiando, & Cod. de annal. except. Item quæritur condictio certi cōpetens creditori tunc demum triginta annorū præscriptione elideretur, si debitor semper animū retinendi habuerit, si pecunia ab eo reposceretur? ego tunc equidem maximè: si tamen malignum iam restituendi animum habuerit, ab initio contra creditoris condictionem sola temporis ratio sine possessione (sicut superius dictum est) triginta annorum præscriptionem inducit. Amplius fortiter quæritur, si duo pluresue cohæredes triginta annis in communione manserint, utrum ne postea familiæ eriscundæ iudicium dictare possint? ego utiq̄. nam licet actio in initio nata fuerit, & competierit, etiam intendi poterit. Quid enim alter cohæres alteri imputare potest, cum ambo in simul utantur, fructusq̄ accipiant? Idem in actione cōmuni diuidendo, & actione pro socio. Nec enim assentior eorum fatuitati qui tres actiones præfatas, non ab initio, sed ex uoluntate mussitant oriri. nam si ab initio contractus actio nō nascitur, nec postea oritur, ut ff. de furt. l. serui. Fortius quæritur pignoratitia an ab initio pignoris dati tempore cōputando post xxx. annos ualeat intentari? quidam dicunt minimè, & allegant quia ius omne tanto tempore præscribitur & inferunt, ergo ius offerendi. Ego dupliciter respondeo ius offerendi non legitur, nisi in seruo creditore. Præterea quod dicitur ius omne triennio tollitur, non de iure excipiendi, offerendi, sed tantū de iure agendi debet intelligi: alioquin ius eundi ad sanctum Iacobum, si adhuc retro annis xxx. nō fuerit deambulatum. Nec obstat quod debitor potuit soluere. nam nec filio in potestate imputari potest, cur non studuerit ut emanciparetur: licet forte si curasset, si patrem rogasset, id impetrasset. Accedit in argumentum quod creditor forte perceperit fructum, & reputauit in debitum, sicq̄ perinde fiat interruptio per exceptionem creditoris, sicut fieret per solutionem debitoris. Adhæc fortissime quæritur de actione commodati, an possit post xxx. annos intendi? inquit sophistæ quidam & garrulitatis amatores nequaquam, & inducunt omnia quæ actiones elidunt, id est, commodati actio ab initio nata fuit, & cū competierit intendi potuit. ergo commodati actio non competit, quum intra triginta annos non intenderit cum intendere potuerit. ego minimè. Quemadmodum enim commodatarius præscripsit qui præscribere non uoluerit, qui commodanti possessionem non abstulit, qui possessionem interuertere non destinauit. Ergo ex eo primum tempore præscribere cœpisse dicatur, cum causam possessionis mutauerit, possessionē interuertent, pro suo possidere cœperit: sicq̄ personalem actionem commodati præscripsit, & actionem in rem nomine rei commodatæ competentem & rem ipsam commodatam. Ridiculum enim foret dicere actionē personalem præscriptam esse & rei uindicationem durare. Idem dicatur in quatuor præfatis actionibus pro socio, familiæ eriscundæ, cōmuni diuidendo, pignoratitia. Idem & in quinta actione scilicet locati dicatur. Nec obstat quod C. eod. l. male agitur expressim cauetur prædiorum dominos per colonos possidentis etiam quadraginta annis minimè repelli, inquietariūte non posse. Illud enim non intelligitur cum coloni dominorum possessionem nō interuertent, sed semper (sicut debuerūt) statutis temporibus dominis possessiones præstiterunt. Longa uo tempore, id est eo quod memoriam omnem excedit seruitus quæritur longaui temporis, id est eius cuius memoria nō extet præ

scriptione agentis domini actio, scilicet negatoria repellitur, ut ff. de aqua plu. ar. l. j. in fine. Curialium tributorum reuocatio nullo tempore sopitur, & aliarum publicarum functionum exactio nulla temporis prescriptione repellitur, nec enim prescriptio temporis iuri publico debet obsistere, ut C. eod. l. comperit, & C. de oper. public.

DE ANNALI EXCEPTIONE ITALICI CONTRACTVS
tollenda, & de diuersis temporibus, & exceptionibus,
& prescriptionibus, & interruptionibus.

Titulus xliij.

Quia annalis exceptio Italici contractus olim fuit, sed hodie non est, de ipsa tollenda dicamus. De diuersis exceptionibus & prescriptionibus ad presens omittamus, siquidem eas in superiori titulo compilauimus. Et quoniam prescriptiones sapissimè interrumpuntur, de interruptionibus inseramus. In Italicis rebus non mobilibus quondam annalis exceptio uiguit, hanc alij extendebant usque ad decennium, alij usque ad quinquennium standum esse putauerunt. Hæc exceptio in ambagibus consistebat, ideo merito de repub. abiit, fuit olim etiã alia anni, scilicet continui prescriptio, qua prescribatur res mobilis, tam Italica quàm puincialis, & hæc recessit. Interrumpitur prescriptio duobus modis naturaliter & ciuilitè. Naturaliter puta si possidenti res uè eripitur, res furtim subtrahitur. Idem si possessor rem possessam dereliquerit, idem si flumen inundauerit, idem si is cui debetur rem sibi suppositã sine uolentia tenuerit. idem si pupillaris ætas interuenerit, ut C. de triginta annorum prescript. l. cum notissimi. Ciuilitè prescriptio interrumpitur per litis contestationem, per cõuentionem factam per executorem, per secundam cautionem, per fœnoris partis uel solutionem, per querimoniam simplicem apud iudicem expositam. Item per querimoniam ibi publicè propositam, ubi domicilium habet possessor, nunc, etiam sine iudice uel cum trium testium subscriptione, ut Cod. eod. l. ij. & C. de prescript. triginta annorum l. cum notissimi C. si quis maior fact. l. ult. Illud tamen notandum est, quòd in quatuor duntaxat casibus prescriptio interrumpitur sine iudice, puta si is qui possidet absit, si sit infans, furiosus, & in dignitate positus. Item quasi cõtestatione interrumpitur prescriptio, puta si quis absentis nomine quolibet modo possidens rem immobilem in rem actione conuentus in iudicio absentem nominauerit, tunc enim ut ueniat scilicet sponsurus à iudice uocabitur. Si uero post indultum sibi tempus non uenerit nec procuratorem miserit, tanquam lite aduersus eum contestata: licet non sit, longi temporis prescriptio, si qua ei forte competere poterat, puta si absens ille dominus non fuerit, interrupta censebitur, ut C. ubi in rem act. l. ij. Item sine omni cõtestatione, uel eo quod habeatur pro contestatione, & sine omni querimonia, uel proposita apud iudicem, uel facta sine iudice. In quatuor expositis casibus, ubi domicilium possessor habet, uel per trium testium subscriptionem actiones fient perpetuæ precum principi porrectarum oblatione, & ad eas prescriptio. Hoc tamen ita si actiones illæ fuerint annuæ, & prætoria, ut C. quan. libel. princip. dat. l. j. Quatuordecim ergo sunt modi interruptendi (sicut superius exposuimus) sex naturales, & octo ciuiles.

DE ALLUVIONIBVS, ET PALVDIBVS, ET
pascuis ad alium statum translatis. Tit. xliij.

Diximus qualiter res alterius alteri applicentur per præscriptiones, nunc uideamus qualiter adijciantur per alluiones, uel aliter audiuius quemadmodum res quærantur ciuilitè, nunc quemadmodum naturaliter. Et quidem per alluionem quæ est accretio uel decessio latens. Flumina enim, quod est nostrum, faciunt alienum; & quod alienum est, nostrum. Item flumina quod suum est, nobis tribuunt; & quod nostrum est, suum faciunt. Quid ergo, nunquid si quid per alluionem accesserit, illud separatim censebitur, uel eius nomine seorsum publica functio exigetur? nec separatim censebuntur, uel functiones exigentur: ne uel alluionum uicia ignorare uel rem noxiam possessoribus uideamur inducere. Ergo non inspecta bonitate incrementi, sed secundum quantitatem totius integri possessor debet angariari, & tributa publica debeat flagitari. idem in paludibus & pascuis ad alium statum translatis, id est ad frugum fertilitatem deductis oportet intelligi, ut C. eod. l. ult.

DE SENTENTIIS PRAEFECTORVM PRAETORIO.
TITVLVS XLV.

LXposuimus qualiter res quærantur ciuilitè per præscriptiones, nunc quemadmodum alio modo ciuilitè, id est per iudicium sententias. Vel aliter diximus in primo libro de legibus quasi de sententijs Imperatorum, nunc dicamus de sententijs aliorum magistratuum. Vel aliter diximus de officio actoris intendentis, & rei non scribentis, nunc dicamus de officio iudicis: & quia præcipuum

iudicis officium consistit in pronuntiandis sententijs, loquamur de sententijs. & quia præfecti prætorio maiores sunt cæteris magistratibus, & iudicibus, de sententijs præfectorum prætorij confabulemur. Præfectorum prætorio sententia priuilegio gaudent, & terna specialitate letantur. Ecce enim ab eorū sententijs intra decem quidem dies supplicare permittitur, sed appellare non licet. Cre didit enim princeps eos qui ob singularem industriam explorata eorum fide ad huius officij magnitudinem adhibentur, non aliter iudicaturos esse pro sapientia ac luce dignitatis suæ, quàm ipse fuerat iudicatuus. Subnixi sunt etiam alio priuilegio præfecti prætorio, à sententijs enim eorū minores ætate non ab alijs magistratibus, sed ab ipsis præfectis prætorio restitui possunt. Item licet appellatione facta omnia debeant pendere, nihilq; solet innouari, porrecta tamen supplicatione ut sententia mandetur executioni, uictor poterit postulare: si tamen de restituendo uictus fideiussores uoluerit dare, authen. ut spons. larg.

QVOMODO ET QVANDO IVDIX SENTENTIAM
proferre debeat præsentibus partibus, uel una
parte absente. Tit. xlvj.

Nunc de sententijs generaliter tractaturi explicemus quot modis distinguitur, qualiter definiatur, qualiter sententia dari debeat, & quando, & quod remedium detur condemnato. Et certe cuiuscunq; orationis significatio sententia dicitur. Item quidquid cuiq; de quacunq; re placet, sententia uocatur, de generibus, de speciebus, uel de sponsione bonorum ut C. qui test. face. non poss. l. hoc. Item absolutè dicitur sententia deportatio, ut C. de sentent. pas. l. ult. excõ.

municatio quoque inde increbuit ut dicatur iste sub sententia est, id est excōmunicatus est. Item sententia uocatur quodcūque iudicantis praeceptum, nō natura, non iuri, non bono mori, cōtrarium. Secundum hanc significationem ultimam sententia distinguitur trifariā, est enim sententia alia definitiua, ut C. de sentent. l. ij. alia conuentionalis, ut amicabile compositio, uel ea per quam reus admonetur ut ad iudicem ueniat, ut C. de episcop. alia interlocutoria siue praeparatoria, ut ff. de arbit. l. qualem. Et sciendum est, quod in lege citata tribus modis reperitur inscriptum sententiae uerbum, pro magistri sententia, pro iudicis interlocutione, pro iudicis definitione. Definiri potest definitiua sententia. Definitiua sententia est quae controuersiae finem imponit. Sententiam iudex proferre potest praesentibus partibus, si de causa sibi liquebit, etiam prima die iudicij: sed & una parte absente, id est contracto eremoditio, poterit iudex non arbiter: nisi id conuenierit, definire: aliās pro praesente contra absentem, in ciuilibus tamen causis: aliās pro absente per contumaciam, etiam contra absentem, siquidem absentis contumacia dei repletur praesentia. Sanē in criminalibus causis absentis rei & lae pius citandi sunt, & fauoribus poenis seruandi non sunt, sed accusatores absentes etiam durissime possunt condemnari, ut ff. de poenis l. absentem. Contracto tamen eremoditio ita iudex debet pronunciare, si absentem citauerit tribus edictis sine peremptorio, aliquando tamen & post tria edicta, & post unum peremptorium, iudex debet citare, ut ff. de iudicij. nonnunquam etiam hoc edictum ultimum uocatur citatorium, ut C. de princip. agent. in rebus l. ij. Ita tamen contracto eremoditio iudex poterit pronunciare, si finis instet, imminet formido effluentis triennij, id est si semestri tantū tempus supererat, arctius uē, ut C. de iudicij l. properandum. hocque uerum est si de causa liqueat. Quid ergo iudex ante finem triennij facere poterit? profecto poterit à iudicio relaxare inter loquendo, in expensas condemnare. Ea quae dicta sunt post litem contestatam locum habent. Enim uero si lite nondum contestata quis uelit absentem conuenire, distinguitur: utrum personaliter, an in rem debeat agere. Si in rem, citabitur etiam solenniter absens (sicut expositum est) & habebunt singula edicta, praefertim ante litem contestatam, triginta dierum interualla. Citatus si nō uenerit procuratorem uē miserit res suo Marte tractabitur. Si uero in rem agitur actor in rem & in rei possessionem mittetur: non ut statim fiat possessor, sed tamen in possessione manebit. Quid ergo si absens redierit? siquidem infra annum rem suam recuperabit: si tamen de suscipiendo iudicio cauerit, si tamen expensas ante restituerit: sed post annum absens quondam possessor, si litigare uelit erit petitor, id est anno praeterito: si uelit ex decreto secundo incipit esse possessor, ut C. de praescrip. xxx. annorum l. penultima. Vbi personaliter quis uoluerit absentem conuenire, & hic solenniter citabitur: si post solennem cautionē absens reus non redierit, in rerum suarum possessionem pro mensura debiti praesens reus: siue infra annum redierit, siue postea intra triginta tantum annorum curricula, rerum suarum possessionem recuperabit: si tamen de suscipiendo iudicio cauerit. Is qui condemnatus est absens aliās iudicij restitutionem impetrat, aliās duntaxat appellat, aliās omni remedio caret. Distinguitur enim abfuerit ex necessitate, uel ex uoluntate. Item si ex necessitate distinguitur legitime sit defensio, an non. Legitime defensio tantum appellabit: nullo modo defensio, uel minus legitime, puta per uxorem eremoditij restitutionem postulabit, ut C. de procura. l. quia. Si ex uoluntate, distinguitur an ex causa probabili, uel nō. Item si ex causa probabili, distinguitur sit defensio, an non. Defensio nec restituitur, nec appellabit, sed defensores aggredietur, si malit. nō defensio, si uolet, appellabit. Si uero ex causa non probabili, id est per contumaciam condemnatus abfuerit,

reuer-

reuerfus non appellabit : nisi forte probare poffet fe per iuftam caufam , & non per contumaciam abfuiffe , ut ff. de minor. l. ait Prætor § ult. ff. de iudicijs.

DE SENTENTIIS EX BREVICULO RECITANDIS.
TITVLVS XLVII.

EXpofuimus ea quæ ſententijs præcedunt, nunc ea dicamus quæ ſententijs in ſunt. Ergo explicemus qualiter ſint recitandæ ex breuiculo, id eſt ſi ſecus fuerit obſeruatũ, nullæ ſunt, periclitantur, delabuntur in Charibdim, ſubeunt periculum. Et certe iudex non ſubitam ſed deliberatione habita poſt negocij diſcuſſionem ſententiam debet in corde ſuo formare, formatam ſcripturæ mandare, ſcriptam (ſi quid iudicij contineat) emendare, emendatam partibus cominus conſtitutis ore proprio legere, & recitare. Recitatã non licebit poſtea iudici corrigere, hæc omnia regulariter locum habent. Excipitur, quia epiſcopus ex non ſcripto poteſt decidere, ut authen. ut clericici apud proprios epiſcopos. Et breues lites, & maxime uilium cauſarum ſimiliter ex non ſcripto decidere poteſt, ut authent. de mandat. princip. & C. de priuileg. ſchola. & C. de dignit. l. ult. & C. de proximis ſacro ſacrin l. in ſacris. Item omnis illuſtris iudex etiam per ſuos officiales poteſt ſententiam recitare, ut C. eod. l. ij. Quanquam ſupplere iudex ſententiam ualet uel eodem die, non tamen audet corrigere. Excipitur Imperator, & præfectus prætorio: multo fortius ſenatus. Hi enim tres per reſtitutionẽ proprias ſententias poterunt reformare. Item ratione cauſæ iudices omnes ſuas ſententias poterunt immutare. Quando enim iudex multauerit, & paupertas condemnati minorem multam irrogare ſuaſerit, poterit iudex talem ſententiã corrigere, ut ff. de offic. præſid. Sed & ſi iudex abſentem ſolenniter citatũ condemnauerit, & abſens ille, adhuc perfeuerante figura iudicij, remeauerit, & ad Prætorium uenerit, ex diſpenſatione iuſtiſſima, & æquitate benigniſſima debet auſum, ut ff. de in inte. reſti. l. diuus.

Placentinus hic (ut ueteres penè oēs) legit periculo: ob id interpretatio leſioni reſpondet.

DE SENTENTIIS ET INTERLOCVTIONIBVS OMNIUM IUDICUM. Tit. xlvij.

Diximus de modis referendarum ſententiarum, nunc dicamus de omnibus qualitatibus earum legum. Exponamus quæ ſententiæ non ualeant, et ſic per conſequentiam poterimus intelligere, quæ debeant ualere. Deprehenditur ſententia inutilis ratione perſonæ, tam iudicantis quàm litigantis. Iudicantis, puta ſi iudex infamis fuerit: licet arbiter eſſe poſſit. Si alius pro alio per errorem aditus fuerit. Item ſi is tanquam iudex aditus eſt, qui nulli iuriſdictioni præeſt. Sententia quoq; ſerui nulla eſt: niſi cum ſententiam daret in libertatis poſſeſſione ſine dolo maneret: tũc enim etiam ſententia ab eo data, & libertas ab eodem præſtitã perfeuerabit, ff. de offic. præto. l. Barbarius. C. eod. l. ij. & ff. de libera. cau. l. competit. Ratione litigantiũ ſententiæ fiunt nullæ, ſi pupilli, adultiũ ſine defenſoribus ſuis iudicium ſubierint, condemnatiq; fuerint: ſed pro eis data ualebit, ut C. de procurat. l. non eo. Ratione rei nulla eſt ſententia, ſi Pedaneus iudicauerit de libertate, ſi arbiter de criminali quoq; ſi procurator Cæſaris de ingenuitate, ſi Epiſcopus de ciuili crimine. Ratione cauſæ nulla eſt ſententia de re iudicata lata. Idem ſi non eſt abſolutoria, uel condemnatoria: puta ſi partibus ſuaſerit, ut paciſcantur: uel ſi iuſiurandum præſtari mandauerit, nec quid eo reuſato uel præſtito, fieri debeat, addiderit ut C. eod. l. cum ſententiam, & l. cum

iudex. Ratione temporis sententia est nulla, si sententiam iudex dixerit diebus festiuis, uel tempore messium & uindemiarum. sed in hoc ultimo omnium consensu partium dicta sententia ualebit: in primo minimè, ut ff. de ferijs l. j. Ratione loci nulla est sententia, si fuerit dicta in alio loco, quam in eo quem iudex strauerit: uel in loco minus honesto, ut in popina & lupanari, ut C. eod. l. cum sententiam. Ratione ordinis nulla est sententia, puta si non procuratorem ciuilitur litigantem, sed dominum iudex condemnauerit, ut C. eod. l. j. Sed in criminalibus non procuratorem, sed mandantem condemnare debet, ut C. de iniur. l. ultima. Idem si iudex primum sententiauerit, postea causam examinauerit. Item inutilis est sententia, quæ non fuerat pronunciata secundum idoneas leges, uel secundum longæuas non tamen prauas consuetudines: nō enim exemplis, sed legibus iudicandum est: nisi princeps iudicasset. principis enim sententiæ leges sunt, ut C. de legi. Nempe aliàs nō tam spectandum est, quid Romæ fiat, quam quod fieri debeat. Sed nō est laudabile Hierosolymis fuisse, sed bene uixisse. Sed & cœlum nō animum mutant qui trans mare currunt. Item executor qui datus est, ut rem iudicatam exequatur, si iudicauerit: profectō talis ab eo dicta sententia prorsus est nulla, ut C. de execut. rei iudicat. l. si ut. Quid ergo dicemus, si iudex sententiauerit sub conditione? equidem non debuit pronunciare ita: si tamē sub conditione fuerit sententia dicta tolerabiliter, siquidem & à tali sententia appellare permittitur, ut ff. quando appell. sit l. j. § biduum. Hæc de definitiuis sententijs. Sanè interlocutio dicitur iudicis sententiola data inter causæ principium & finem: puta si iudex iusserit, ut is contra quem testes iuraturi sunt, in alia provincia illud peragat, procuratorem uē mittat, ut C. de instrument. l. iudices: uocaturq; hæc sententia, definitio semiplena. Porro definitiua sententia dicitur definitiua plenissima, quia plenissimum finem imponit, ut ff. de arbitris l. qualem & C. de iureiuran. l. penult. § j. & C. de fide instru. l. ultima.

DE SENTENTIA, QUAE SINE CERTA QUANTITATE PROFERTUR. Tit. xlix.

DIxi mus quia sententia debet esse absolutoria uel condemnatoria. Sed quoniam condemnationes fiunt interdum sine quantitate certa, de talibus sententijs disputemus. Et certe si quantitas certa petitur, si iudex putauerit quod condemnare debeat, in certam quantitatem condemnatio facienda est. Idem fieri debet, si interesse petatur quod est incertum. Debet enim iudex sua solertia quod est incertum adhibita condemnatione in pecuniam certam, facere certum, ut Instit. de act. & ff. de re iudicat. l. si quis: tali tamen condemnatione quæ teneat, ut pecuniam soluat. nec enim uoluit Prætor obligationem ex obligatione oriri, ut ff. de re iudicat. l. iij. Sed & absurdum est litem alteram cōsurgere ex litis primæ materia, ut C. de lit. expen. l. iij. Item cum æstimatio rei commodatæ, deperditæ, petitur, in certam quantitatem condemnatio datur. Item si in arbitrarijs actionibus iudicis arbitrio, id est interlocutioni reus non paruerit, in certam pecuniam per ultimum calculū condemnabitur. nempe sine quantitate certa condemnatio facta, nullius est roboris: nisi parte aliqua actorum certa quantitas sit comprehensa. Ergo si iudex sententiauerit, solve quod debes, uel quantum debes, uel quantum accepisti: sententia prorsus est nulla. Quippe nec iudicati parit actionem, ut C. eod. l. j. ij. & iij. Quod quidem alternatiue debebit pronunciari, puta ut condemnatus uel seruus noxæ dedat, uel taxatam litem quantitatem præbeat, ut Instit. de offi. iudic. Vel ut is qui disiunctim Stichum, aut Pamphi-

Pamphilū promiserat, alterū quem uelit ipse promissor cōdemnatus dependat.

DE SENTENTIIS, QVAE PRO EO, QVOD INTEREST, PROFERUNTUR. Tit. I.

Siquando interesse petitur, & petitor instat ut sententia pro interesse feratur, iudex debet dispicere, utrum ne agatur ex delicto, uel ex negotio. Item si ex negotio utrum cōtracto certo, incerto uel. Si ex incerto, damnū quantumcūq; fuerit aestimabitur, & de eo sententia certa in pecuniam quoq; certam pronuntiabitur: quia in hoc maxime casu, quatenus cuius interest, in facto, non in iure consistit, ut ff. de regu. iur. l. quatenus. Verum licet interesse dicatur eius qui damnum passurus est regulariter, nō eius qui lucrum facturus est: attamen interdum & lucri ratio habetur, in actione bonæ fidei, tutelæ, puta & locati, ut C. arbitrium tutelæ l. quicquid & ff. locat. l. sed addes l. si fundū l. si in. In actione quoq; arbitraria etiam lucri ratio habetur, ut ff. de act. l. iij. item in actione iuris strictissimi, ut in actione ex stipulatu habetur ratio aliquando lucri, ut ff. rem rat. haberi l. si commissā est. Vbi uero agitur ex contractu certo, id est continente certam speciem, quam Imperator uocat certam quantitatem, interesse ultra duplum non aestimabitur, nec sententia in amplius dabitur: excipitur, nisi is puta qui uendidit, uel locauit dolo laborauerit. hoc autem fit aliās ab initio, aliās contingit ex postfacto. Ab initio, si conscius quis uendidit animal morbosum, tignum uel uiciosum. Quippe si grex etiam mille capitum perierit, domus uel mille marcharum corrui, in tantum uenditor conscius condemnabitur: Sed si nescisset, actione quanto minoris duntaxat conueniretur. Porro qui uendidit seruum furem, si fuerit conscius, omnino tenebitur: ignarus, licet secus sit in fugitio, in nihilum urgetur: nisi asseuerauerit furem nō esse furem, sed fidum esse & bonæ fugi, ut ff. de act. empt. l. Iulianus. Interdum tamen etiam ignorans, nihilq; asseuerans urgetur, puta si quis uendidit uel locauit uas uiciosum: uterq; enim cōdemnabitur in id, quod effluerit, etiam si fuerit balsamum. Item de dolo cōtingente ex postfacto. Venditor condemnabitur ultra duplum si nolit tradere id, quod à se est uenditum: uerbi gratia, si singulare interesse, id est singulare rei pretium ultra duplum communis pretij conuictiue processisse deprehenditur, eo tempore quo iudicium agitur. Tria sunt em̄ rerū pretia: Conuentum, Cōmune, Singulare, ut ff. de act. empt. l. j. & ff. ad l. falcidiam l. pretia. Vbi agitur ex delicto, aliquando longe in amplius quam sit duplum, fit condemnatio. & sententia datur: siquidem per legem Aquiliam ratio retro plurimi in annum ex capite primo, in mensem ex tertio depreciationisq; habetur: & causarum coherentium, puta hæreditatis depreciatæ seruo instituto utpote occiso, ut ff. ad l. Aquiliam l. inde. Idem in condemnatione furti, ut ff. de furt. l. inficiando. Ex his colligitur, licet distingui potest, utrum ne per sententiam infligi debeat poena certa, legeq; taxata, uel non. Si poena certa debet infligi, puta si agitur actione uel bono raptorum, uel furti: poenam lege cōstitutam in duplum, in triplum, in quadruplum, iudici non licebit transgredi. Enimvero ubi poena inuenitur lege taxata, puta si agitur pro interesse contractu incerto sine taxatione, quantumq; fuerit damnum (sicut dictum est) aestimabitur, & sententia feretur. Si uero ex contractu certo, ultra duplum minime cōdemnatio procedet. Hoc inquam ubi agitur, quia non fit quod conuenit: puta res uendita non traditur, locata non præstatur. Enimvero si in tradendo delinquit, puta pecus traditur, sed morbosum: tignum tribuitur, sed uiciosum: uas uenditur, locatur uel etiam ab ignorante, sed

rimosum: etiam in infinitum (sicut expositum est) etiam usq; ad centuplum condemnatio formabitur. Sanè ex conventionè pœna promitti poterit, non admiffa quorundam sententiâ, etiam ultra duplum usq; ad quadruplum: forte etiam ultra si paciscentibus placuerit, ut C. de sp̄sal. l. ultima, & ff. de euiçt. l. si dictū. Nec obstat quod dicitur, in pœnali stipulatione non inspicitur quid intersit, sed quæ sit qualitas: non dicitur quanta, sed quæ. Ergo quantitas promiffa, quanta cunq; fuerit exigi poterit. Quippe hæc nomina: quis, & quæ, nō quantitatis uel qualitatís, sed substantiæ sunt designatiua.

SI A NON COMPETENTE IUDICE IUDICATVM
esse dicatur. Tit. l̄j.

SI à iudice non competente fuerit iudicatum, nullum est iudicium: hocq; fit quatuor modis. Ecce enim si quis tanquam iudex iudicet, qui tamen nulli iurisdictioni præerat, eius sententiâ non ualebit: nec tanquam arbitri, quia uelut arbiter aditus non est: nec tanquam iudicis, quia nec aliàs iudex fuerat. Item si alius iudex pro alio per errorem aditus est, sententiâ errantes minime tenebit. Item si extraneus iudex quem compulerit sine principis rescripto suo stare iudicio eius sententiâ non astringet, nec oberit, ut Cod. de ep̄scopa. audien. l. si qui. Item si iudex de alia re iudicauit, quàm de qua iudicare debuit: ut si de boue iudicare debuit, & iudicauit de codice, etiam nulla erit sententiâ. Hoc ita, si res sit alia, neq; contingat eam de qua principaliter iudex fuit aditus, & de qua debuit iudicare. Quid enim si aditus super proprietate, iudicauit de possessione, uel de alia incidente quæstione? profectò talis sententiâ omnino ualebit, & momentum habebit, ut Cod. eod. l. ultima.

DE POENA IUDICIS, QVI MALE IUDICAVIT,
uel eius, qui iudicem uel aduersarium corrumpere
curauit. Tit. l̄ij.

SI iudex male iudicauerit siquidem dolo, in ueram litis æstimationem condemnabitur. præterea danti pecuniam conditio dabitur. Hoc tamen ita, si quis dederit iudici pecuniam, ne male iudicet. hoc in casu, quia iudex turpiter fecit, quia accepit, datum condici poterit. Idem si dederit pecuniam, ut bene iudicet. Enimvero si quis iudici pecuniam dederit, ut non iudicet, uel ut male iudicet, is qui dedit non repetit: quia ipse (sicut et qui accipit) turpiter agit, & in pari causa potior est conditio possidentis. uerum licet is qui dedit non possit repetere: quia eadem laborat turpitudine, forte fiscus ex generali regula ab indigno poterit auocare. Item auarus & perfidus litigator, non in eo tantum punitur: quia id quod dedit non condicit, imò cū diffidentia iustæ causæ in corruptelâ pecuniæ, spem reposuerit, à causa cadit, litem amittit, contrariam sententiâ reportabit. Idem si quis aduersarium suum puta curatorem alicuius secum litigantem pecunia corruerit, ut se paciatur in iudicio superari, ut C. eod. l. j. fortassis ratio fiet, licet legibus non caueatur, si testes corruerit aduocatosiue. Illud sane sciendum est, quòd si iudex perperam iudicauerit per imperitiâ, in factum actione conuentus condemnabitur in quantum iudicanti æquum uidebitur, ut Institut. de obligat. ex qua male.

SENTEN-

SENTENTIAM RESCINDI NON POSSE.   TIT. LIII.

Iudicis alterius sententiã siue superstitis siue defuncti (excepto principe) alius iudex rescindere non poterit: nisi ei fuerit appellatio porrecta, uel nisi ab eo restitutio fuerit petita. Sed nec suam sententiã definitiuã quis poterit immutare, excepto principe, præfectoq; prætorio, cui equidem id licet per supplicationem & restitutionẽ. Quid ergo si ommissa fuerit peremptoria exceptio, nunquid retractabitur sententiã eo prætextu? minimè. Sanè aliquãdo & in certis casibus peremptoriæ exceptioni locus est post sententiã ante solutionem: sed & interdum post solutionem (ut ego plenissimè distinxì) in interpretatione cuiusdam iuris regulæ, ff. de regu. iur. l. res iudicata. Sed & (sicut in superioribus dictum est) condemnatum adhuc constante iudicio properantem ad iudicium æquitas adhuc suadet admittri.

DE FRUCTIBVS ET LITIVM EXPENSIS.

TITVLVS LIIII.

Cum iudex definiuit ultimum calculum, uictum uictori in expensas condemnare debet, hocq; debet facere terminato nondũ negotio, partibusq; comminus constitutis, & nõ postea: nisi forte uel eodem die, ut ff. de re iudica. l. Paulus. Ita tamen condemnabit in expensas, si immoderata non fuerint: sed & in decimam quantitatis libello comprehensẽ uictum uictori cõdemnabit, si uictor id postulauerit, & si decima expensas supauerit ut libro primo Codicis authen. generaliter. Aliquando tamèn & uictor uicto condemnatur in expensis. Quid enim si sententiã pro absente contumaciter fuerit lata? certe de condemnatione expensæ quam uictus fecerit excipietur, ut C. de iudicijs l. properandum. Item possessorem etiã bonæ fidei rei uindicatione conuentum & conuictum iudex cõdemnabit in restitutionem fructuum: licet eas sua industria perceperit, suosq; fecerit. Ergo iudicis officio à bonæ fidei possessore extantes fructus extorquebuntur: non actionis iure, naturales enim uindocabuntur. Sanè de fructibus cõsumptis bonæ fidei possessor non tenebitur: nisi pecuniæ à se solutæ usuram repetit, expensam uero, ut ff. de rei uindicat. l. emptor: multo minus ergo bonæ fidei possessor de fructibus percipiendis poterit conueniri. Malæ fidei possessor titulo carens, pro extantibus uindicatione: pro consumptis condictione, pro percipiendis, quos potuit percipere conuenietur, & uictus in omnium condictionem condemnabitur. Verũ id quod impendit etiã malæ fidei possessor pro fructibus quærendis, & cogendis ex ipsis fructibus ducere poterit. Sanè inuasor etiã in fructus alios, quos uetus possessor percipisset, si possedisset, condemnabitur, ut C. unde ui l. iij. Porrò malæ fidei possessor percipisset, si possedisset, condemnabitur, ut C. unde ui l. iij. Item et cum iudex iudicat. de usuris, uel tanquam iudicis officio, ex mora applicantur, & ueniunt, pronunciare debet. Quippe iudicio finito, ergo & sublato officio, tales usuræ peti non possunt, ut Cod. de usur. l. in bonæ fidei. Enim uero usuræ in stipulatum deductæ, quia earum nomine competit actio, etiã post iudiciũ datum poterunt flagitari ut C. de positi l. tertia,

Res iudicata tunc dicitur, cum nullius iuris remedio, id est nec appellationis, nec supplicationis potest attentari, ut ff. de condict. indebi. l. eleganter. Et hoc uerum est post decem dies, sed antea simpliciter appellatur sententia. Rei iudicatae autoritas maxima est, condemnatus soluere debet, & rei iudicatae stare, ut C. eod. l. j. Nempe res iudicata pro ueritate accipitur, & ueritati praedi- cat: neque quod iudicatum est, facile erit retractandum: imò quod iudicatum est, solui debet, & solutum regulariter repeti non potest, ut ff. de regul. iur. l. res & ff. de stat. homi. l. antepenult. & ff. ad Tertull. l. j. & ff. manda. l. fideiussor. Excipi- tur nisi iudex cum iudicauerit, expressim in calculo errauit. tunc enim adeo sen- tentia nulla est, quod nec prouocare necesse est, ut ff. quando appell. sit l. j. Item excipitur si commodatarius commodatori condemnatus est, quia uidebatur rem comodatam perdidisse. Certè si commodator rem comodatam post sententiam inuenerit, & habuerit, & tunc condemnationem peteret, doli mali submouebitur exceptione, ut C. eod. l. j. Item & aliàs multis in casibus condemnato succurritur post sententiam, uel ante solutionem, uel postea, ut & superius ego notauit, me distinxisse interpretationem cuiusdam regulæ, ff. de regu. iur. l. res iudicata.

DE EXECVTIONE REI IUDICATAE. TIT. LVI.

ET quia res iudicata emolumentum non affert, nisi mandetur executioni, de executione rei iudicatae dicamus. Regulariter & ex ordine condemnatus debet soluere quadrimestri intermisso tempore. gaudet enim reus condemnatus eo tempore si sibi fuerit indultum à iudice. Sed & si non fuerit datum à iudice, tacite tributum intelligitur à lege. Potest enim iudex, licet perraro, tempus arctare: sed raro prorogare. hocque potest pro causæ qualitate, condemnationis magnitudine, uel paruitate, proque contumacia, uel obsequio personæ, quæ condemnatur, cuiusue commodo condemnatio formatur. Hoc ordine res iudicata executioni mandatur, primo capiuntur mobilia, & se mouentia, & per executores uenduntur, ut uictori satisfiat: militum tamen stipendia capi non debent, neque coronæ militum, si alio modo per res immobiles sententia possit executioni mandari, ut C. eod. l. stipendia, & ff. de re iudicata. l. comodis. Si nulla inueniantur mobilia uel se mouentia, uel non sufficiunt: secundo loco capiuntur immobilia, si & hæc defecerint: loco tertio capiuntur incorporalia, ut nomina, & uenduntur. Vel quod debetur exigetur, uel per executorem, uel creditorem missum in minoris quasi possessionem. Hoc tamen ita, si pure debet, & non negetur, excipiuntur nisi mali- ciosissime negaretur, ut ff. de re iudica. l. à diuo. Illud notandum æstimo, quod si quis debitor est fisci ex causa primipili, nec habeat unde soluat: sed habeat debitorem in diem, poterit impetrare propter priuilegium fisci, ut suum debitorem in diem, etiam ante tempus ualeat exigere, ut C. de condit. ex l. j. Illud quoque notandum est, quod si nulla præcedente sententia pignora capta erunt, recuperari poterunt, ut ff. de re iudica.

DE VSVRIS REI IUDICATAE. TIT. LVI.

Infra tempus quadrimestre post sententiam datam usuræ non currunt, etiam si ante sententiam cucurrerit: uerum post quadrimestre tempus, quæ interim dormierant & nullæ fuerant, excitantur & ualidiores insurgunt. Centesimæ enim usuræ, id est sorti pares, postea currunt: sed duntaxat sortium, non usurarum. Nempe
usuræ

usuræ usuras nō generant, nec ante sententiam, posteat. Sanè unis (ut ita dixerim) usuris centesimis, non duobus: neq; nō dimidiæ centesimæ hodie locus est, ut C. eod. l. ij. Illa quoq; iniquitas exulauit, quod hodie non duorum tantū mensium datur condemnatis laxamentum: imò ex ordine (sicut dictum est) quatuor mensium: hocq; beneficio, licet non olim, hodie fruuntur fideiussores (sicut dictum est) & principales debitores. Si enim illico fideiussor exigeretur, per consequentiam etiam debitor grauaretur: quia per medium fideiussorem statim pecunias soluere compelleretur, & ad inuitam solutionem protinus cōdemnatus arctaretur, ut C. eod. l. ultima.

SI PLURES VNÀ SENTENTIA CONDEMNATI
sunt. Tit. lvij.

Vidimus de re iudicata, nunc de personis iudicatis. Et quidem si plures unā sententia cōdemnati fuerint, uiriliter exigentur: siue id sententia expressim fuerit, siue non: nondum tamen contrarium dictum fuerit. Et hoc est uerū si ante sententiā non poterunt conueniri, nisi uiriliter: siue etiam in solidum poterant inquietari. Ergo hoc in casu sententia uictori præiudicat, quantum ad conuentionem in solidum: licet emolumentum afferat, quia negociū sit expeditum, ut ff. mandat. l. mandatum.

QVIBVS RES IUDICATA NON NOCET.
TITVLVS LVIII.

Regulariter proditū est rem inter alios iudicatam, alijs, qui iudicio interfuerunt, neq; pdesse, neq; nocere. Inde est quod si unus ex fratribus tuis, alijs uel cohæredibus iudicio expertus obtinuerit, uel succubuerit, tibi ignaro uel cōscio, nec proderit, nec oberit: nisi quod gestum est mandaueris, uel ratum habueris: & ideo non prohiberis causam tuam agere, sine præiudicio rei iudicatæ: multo minus in causa criminis præpedieris, licet eiusdem criminis, eiusdem negocij factus fueris reus, ut C. eod. l. j. ij. iij. & iij. Aliquando tamen & alij non ignorantia sententia nocebit, puta si is, cui principaliter datur actio, uel defensus, aliū cui secundario datur, paciatur causam agere uel defendere: ut debitor, creditorem: Emphyteuta, proprietariū: fendararius, dominū, ut ff. de re. iudica. l. penult. pati aut dicitur is, qui cum sciat aliquid agi, non prohibet cum prohibere possit, ut ff. de noxa. l. iij. Interdum alij tam ignorantia, quam scientia sententia proderit. Quid enim si unus ex his quibus seruitus debeat, egerit, & obtinuerit: etiam socio uictoriæ commodum proderit, ut ff. si seruit. uindice l. loci. Item si ex duobus tutoribus condemnatis, qui gesserunt, alter appellans uicerit & etiam alteri uictoriā cōmunicabit, ut ff. si unus ex plurib. appella. Item si is qui de adulterio accusatus est, absolutus fuerit: & mulier, quæ secum adulterium commisisse dicebatur, per consequentiam absoluta censebitur: sed nō conuertitur. Quod si uir condemnatus fuerit mulier uelut condemnata debet haberi, ut ff. de adulte. l. denunciaffe. Item aliquādo sententia lata ei nō proderit pro quo fuerit lata, sed alij. Ecce enim si quis cui querela non competebat, de facto egerit: & quia cum nemo repulit, obtinuit: non sibi, sed legitimo hæredi proficit, ut ff. de inoff. testa. l. posthumus.

COMMUNATIONES, EPISTOLAS, PROGRAMMATA,
 subscriptiones auctoritatem rei iudicatæ non
 habere. Titulus lix.

CRederet forte quis comminationes præsentium puta iudiciũ, epistolas ab
 sentium, & programmata, & subscriptiones iudicum, auctoritatem rei iudi
 catæ habere. Et quidem siue comminando, siue subscribendo, siue programma
 te, id est scriptura procedente aliquid fieri iudex mandauerit, soluiue: uim rei iu
 dicatæ nequaquam obtinebit. Nec enim omnis uox iudicis sententia est. Sed et
 quod magno conflictu sententia decerni solet, id paucis literis temerè adscriptis
 definiri fas non est, ut C. eod. l. ultima.

SI EX FALSIS INSTRUMENTIS VEL TESTIMO
 nijs iudicatum sit. Tit. lx.

Diximus in superioribus rem iudicatam, regulariter alijs nec prodesse, nec
 nocere: & diximus interdum alijs nocere, & interdum alijs prodesse, & di
 ximus duntaxat alijs aliquando prodesse. Nunc audiamus quomodo sententia
 illi contra quem fuerit lata præiudicium non irrogabit. Profectò si ex falsis in
 strumentis fuerit iudicatum, nullum erit iudicium: & ideo exceptio dabitur, &
 soluti repetitio indulgebatur & in criminibus ex integro de causa audientia ac
 commodabitur, ut C. eod. l. ij. & l. ult. Hoc tamen ita, nisi ante sententiam falsi
 quæstio fuerit mota, ut C. eod. l. j. Sed & si tutor falsis allegationibus p iudicem
 excusationem reportauerit, ne ei iudicis religionem circumuenisse proffit, iniun
 cti muneris periculo minime liberabitur, ut C. si falsis allegat. l. ult. Item ex fal
 sis testimonijs, id est ex falsis attestacionibus sententia lata, erit nulla. Quid er
 go, si per falsos testes fuerit iudicatum: erit equidem iudicium, & si illi testes fal
 si fuerint, etiã pecunia corrupti. Nam & si fuerint duntaxat corrupti: multo ma
 gis si fuerit & falsi, & corrupti: & non falsi, sed corrupti, uel duntaxat falsi, ut ff.
 de re iudicat. l. diuus Adrianus.

DE CONFESSIS, TIT. LXI.

Explicauimus de condemnatis, nunc apponamus de cõfessis: qui habentur
 pro iudicatis quia quodammodo sua sententia damnantur, ut ff. eo. l. j. er
 go distinguitur. Confessio facta terreno iudici uel eiusdem uicario, id est sacer
 dori adducit absolutionem secundum illud psalmographi: dixi confitebor & tu
 remisisti. Confessio facta terreno iudici, adducit condemnationem. Nempe pro
 iudicato condemnatus habetur, & in confitentem nullæ sunt partes iudicis, ut
 ff. ad l. Aquil. l. proinde. Hoc tamen uerbum, scilicet in confitentem nullæ sunt
 partes iudicis, oportet intelligi cum distinctione gemina hoc est si facta confes
 sio non iuuaretur aliquo iuris adminiculo, ut si fuerit per metum extorta, uel si
 fuerit naturæ uel iuri contraria, uel nisi fuerit erratum in facto: nec enim confite
 tur qui errat in facto, sed secus si in iure, ut ff. eod. l. ita tamen confessio per erro
 rē facta nõ nocebit si ante sententia fuerit correctæ, ut C. de iur. et fact. ignoran.
 l. error. Siquidem ex causa licet poenitere responsi, ipsumq; corrigere, ut ff. de in
 terrogat. l. de ætate. Item præfatum uerbum & adhuc talem admittit distinc
 tionem in confitentem nullæ sunt partes iudicis, ut postea debeat inuestigare, uel
 examinare: uerum in duobus alijs confitentem sunt partes iudicis. Quid enim
 si is cui confessio facta est, rem, de qua confessio facta est, moderatè æstimet: iu
 dex

dex debet id aestimare, ut ff. ad l. Aquilia l. puta. Sed & post confessionem iudex debet sententiam dare, & condemnare, ut ff. eod. l. ult. Quod aut dictum est confessos in iure pro iudicatis haberi placet, multipliciter distinguitur. Quispe si in iure, oberit: si extra, regulariter minime. Regulariter ideo dixi, quia solennis confessio etiam extra ius facta, ut si quis in scriptis causa expressa confiteatur se quippiam debere, praedudicat, ut C. de non numerat. pecu. l. generaliter. Idem si mulier secundo cauerit, ut C. ad Velleia. l. si mulier. Idem si quis etiam non in iure confiteatur se hominem occidisse, qui occisus sit. Item quod dicitur confessos in iure pro iudicatis haberi, debet intelligi: nisi fuerint pupilli, aliasue minores sine defensoribus suis confitentes, ut ff. eod. l. certum. uel nisi fuerint fures, uel fatui, uel prodigi. Item confitentes habentur pro iudicatis. Si confessus fuerit se debere quid certum pro iudicatis erit, si incertum, non sibi praedudicat, ut ff. eod. l. certum. Item confessus ita sibi praedudicat, si confiteatur contra se, sed si pro se emolumentum sibi non comparat. Item confessus in iure, ita habetur pro iudicatis, si confiteatur libera uoluntate, et non per metum: praesertim in criminibus, quia non ualet ad poenam confessio sola reorum, ut ff. de quaestio. l. j. § diuus. & § si quis. Item confessus in iure ita habetur pro iudicatis, si non confiteatur quid iuri contrarium, uel naturae: ut si quis confiteatur liberum hominem fore suum seruum, non tenebitur, ut ff. de interrogat. l. confessionibus. Item si impubes, uel genitalibus carens confessus fuerit se adulterium commisisse non trucidabitur. Item si quis confessus fuerit se occidisse hominem uiuum, uel naturaliter defunctum: nec Aquilia conuenietur, nec Cornelia tenebitur. Ergo si quis errauerit in facto, siue suo, siue alieno: & praesertim si in alieno, non tenebitur. Quia in alieni facti ignorantia tolerabilis error est. Excipitur nisi quis confessus fuerit (sicut diximus) siue in iure, siue extra ius, seruum alienum se occidisse, quem tamen uel alius occiderit, et iniuria occiderit: hocque uerum aestimo, etiam si is qui confessus est, & uelit, & possit probare se non occidisse, sed alium. Item hoc aestimo, quantum ad hoc ut teneatur Aquilia, non Cornelia, quae cessante dolo non competit. Item confessus in iure habetur pro iudicatis, etiam si non interrogatus confessus fuerit, ut ff. de interrogat. act. l. si sine: multo magis si aduersario interrogatus responderit, uel a iudice, ut ff. de interrogat. l. si sine. Potest enim & debet iudex interrogare, & de iure, & de facto, ubicunque eum aequitas mouerit, sibi que uisum fuerit, ut ff. de interrogat. l. ubicunque. Ergo si quis interrogatus, uel non in iure, dixerit se heredem fore, alligabitur: nisi se probabiliter errasse iurauerit, ut ff. de interrogat. act. l. de aetate. Item tenebitur qui negabit, si postea conuictus fuerit, item tenebitur qui obscure siue perfunctorie responderit. Item tenebitur qui interrogatus tacuerit, quia taciturnitas imitatur confessionem: licet qui taceat, non utique fateatur, sed tamen uerum est eum non negare, ut ff. de regul. iur. l. qui tacet. Nec de aduersarii intentione utique confitetur, qui exceptionem obiecit, ut ff. de except. l. non utique. Aliquando tamen is qui tacet, confidentis loco non habetur. Nam si filius qui ab hereditate paterna abstinuit interrogatus tacuerit succurrendum est ei, quia huc qui abstinuit praetor heredis loco non habet, ut ff. de interrogat. l. si filius. Item filius cum patre agens, praesertim castrense peculium non habens, interrogatus non sibi praedudicat tacens, ut ff. de interrogat. act. l. si filius cum patre. In summa illud notandum est, quod quando interrogatus in iure an haeres sit, non est cogendus respondere: ut puta si hereditatis controuersiam ab alio patitur, ne aut negando se heredem, sibi praedudicet: aut dicendo se heredem, illigetur etiam ablata sibi hereditate, ut ff. de interrogat. l. & quia. Ex his intelligere licet, quod superius uerba posita confessos in iure pro iudicatis haberi singula notanda sunt, et sunt grauida, & plena mysterijs.

& subiacent insidijs (sicut em̄ exposuimus) multipliciter distinguuntur, & multiplices distinctiones, & uarias & penè innumerabiles, admittunt.

RES INTER ALIOS ACTA, VEL IUDICATA,
alijs ne noceat. Tit. lxij.

Sicut inter alios iudicata alijs non nocent, similiter & quomodolibet acta nō nocebunt. Ergo & inter alios permutata, iurata, transacta, diuisa, uendita, locata, donata, soluta alijs non oberunt. Inde est quod si frater tuus suam partem donauerit, uel cum nihil deberet, tanquam deberet solueret, tu tamē soluere nō compelleris: multo minus tibi præiudicauit, si rem tuam te non consentiente derit uel diuiderit, ut C. familiæ erciscundæ l. cohæredibus. Item si quis utens in strumento utpote eo probato falso uictus fuerit, alij uti uolenti sententia illa nō oberit, ut C. de fide. instrumen. l. ij. Item si debitor qui mihi pignus obligauerat à possessore uindicans, uel hæreditatem petens iudicio superabitur, mihi debitori ignaro, uel conscio, sed cōtradicenti, illa sententia nō nocebit, ut ff. de pigno. l. si superatus. Interdum tamen & quod inter alios agitur etiam præter iudicationē, alijs & nocebit & proderit: nocebit, ut si fiscus, Imperator, Imperatrix, meū tanquam suum alienauerit. Quippe mox, statim, confestim, cōtinuo, illico, eue stigio, protinus, dominium amitto. Item si quid fiscus mecum commune habuerit, ex suo priuilegio soliditatē uendere poterit, ut ff. de alienat. com. re. l. ij. præter iudicationem inter alios acta nihil proderunt. Ecce enim si frater de cōmuni causa rescriptum accepit, & fratri consuluit, ut C. de rescript. l. j. Item si reus dilationem impetrauerit, etiam actori proderit, ut C. de tempor. restitut. l. penult. Item si maior seruitutem cum pupillo habeat, licet neuter utatur: ratione tamen consortij, nec maior damnificatur, ut ff. quemad. seruit. amit. l. si communem.

DE RELATIONIBVS. TIT. LXIII.

Quoniam sententiæ que sunt pertractatæ sapissimè appellationibus suspenduntur, de appellationibus inseramus. uerum quia de relationibus pauca dicturi sumus, de relationibus primo uideamus. Et quidem relatio admittitur, & relatio reprobata. Quid enim si iudicaturus putauerit iudicem suum esse consulendum, uel Cæsarem, qualiter in causa sit procedendū, uel iudicandum? profecto talis relatio ualebit. uerum cōsultationis exemplū partibus erit edendum etiam in causis criminum. Quippe tunc demum relationibus plena ueritas est, cum uel allegationibus repelluntur, uel probantur assensu, ut C. eod. l. ij. Sanè illa relatio per quam iudex negocium sibi delegatum uult deserere, non definire, sed ad delegantem remittere, referre, demandare: licet talis relatio olim fuerat omitta, hodie tamen est cassata. Si quidem nouo iure causa perfectè examinata sententia terminetur, & nisi ab ea fuerit appellatum executioni legitime demandetur ut authen. ut iudic. non expect.

DE APPELLATIONIBVS, ET CONSULTATIONIBVS. Tit. lxiiij.

Nunc de appellationibus loquamur. Videamus itaq; quare appellatio sit introducta, quid sit appellare, quis appellet, quis non, à qua sententia sit appellandum, & à cuius iudicis sententia, ad quem iudicem sit appellandum, & qualiter debeat appellari, et infra quod tempus: &

pius: & si iudex appellationem suscipiendam non susceperit, uel apostolos non dederit, possit argui, & quæ sit pœna temerè appellantis, & iudicis recusantis, & executoris non pertinaciter resistentis. Est autem appellatio introducta ut iudicantium iniquitas corrigatur, & imperitia: licet nonnunquã bene latas sententias reformet in peius, ut ff. eod. l. j. Appellare est iudicis sententiam aduersus se latam, iniquã ostendere, & de ea iniuriã proponere: uerbis puta talibus, iniqua sunt iudicia tua proconsul. siquidem appellatio iniquitatis sententiæ querelam, supplicatio ueniam: in integrum restitutio, erroris proprii indulgentiæ petitionem, uel aduersarij circumuentionis allegationem cõtinet, ut ff. de minor. l. præfecti. Is appellat qui condemnatus est, sed non omnis, quia uere nõ contumax, nec solus. Quippe procuratore condemnato, etiam dominus appellabit, & emptore condemnato, uenditor, & econtra. Item debitore cõdemnato, & creditor præsens appellabit. Item & condemnato cohærede, alter cohæres, licet necesse non habeat, prouocabit, si uolet. Item debitore condemnato, etiã fideiussor prouocabit. Item hærede de inofficioso condemnato & legatarius appellabit. Item pupillo uel adulto condemnato, tutor & curator appellabit. Item pro eo etiam nolente qui condemnatus ad patibulum ducitur, quisquis alius appellans auditur, ut ff. eod. l. ab executeore l. à sententia & l. non tantũ. Aliàs alius pro alio, nec filius, nec etiam seruus condemnatus appellabit, ut ff. eod. l. creditor. Sed nec seruus criminaliter condemnatus appellabit, si tamẽ dominus uel alius prouocare uoluerit, sed in subsidium ipsi seruo, qui sententiam tristem passus est, triste appellationis auxilium non denegatur, ut ff. eod. l. serui. Porro filio condemnato puta cũ ex libertinitate proclamauerit, pater poterit appellare, ut ff. quando appell. l. ij. Item omes hi quorum interest, uel quibus mandatum est, uel qui aliorum negocia gerunt possunt appellare. Sed & mater filio condemnato ex pietate ad appellationem admittitur, licet ab initio causam defendere nõ possit, ut ff. de appellat. recipien. l. j. A sententia illa appellari debet, quæ contra æquitatem litigatoris fuerit lata, secus si expressim fuerit contra iuris rigorem iudicatum, tunc enim prouocare necesse non est, licet de superuacuo & solet, & possit appellari. Huius rei argumentum præbet titulus C. quan. prouo. non est necesse, & lex quæ legitur ff. de re iudica. l. præsens. Sed si expressim, non calculo iudex errauerit, cum iudicauit, ipso iure sententia nulla est, & potest appellatione rescindi, puta si iudex ita pronunciauerit, cum constet Titium Seio ex illa specie uiginti quinque, item ex illa specie quinquaginta debere, & ideo Titium Seio condemnno in centum. Talis sententia ipso iure prorsus nulla est, & citra prouocationem corrigitur. Si uero iudex ideo in centum condemnauit, quod xxv. & quinquaginta facere centum in corde suo putauerit, nec tamen hoc expresserit sententia iure tenebit, & appellare necesse est, ut ff. eod. l. si expressim, & ff. quæ senten. l. j. Appellatur autem à sententia si sit definitiua, & non ab interlocutoria: nisi iudex quæstionem in ciuili negocio habendam interlocutus sit, uel in criminali si contra leges hoc faciat, ut ff. de appell. recipien. l. secũda. Item appellatur à sententia, quæ neq; est definitiua, neq; est interlocutoria: sed nominatoria ad munera duntaxat publica, ut Decurionatum, scribatum. Enimuero uocatus ad munera priuata, ut tutelam, curam, non appellabit: sed se excusare ualebit. Excipitur nisi excusatio per sententiam fuerit reprobata, tunc enim appellatio etiam necessaria erit, & poterit admitti, & interponi, ut C. de excusat. l. iij. Appellaturq; à sententia ut ab iniqua interpretatione, ut ff. eo. l. ab executeore. Item à facto prouocatur, ut si iudex appellanti iniuriam fecerit, ut C. eod. l. si quis. Si aut enim is, qui prouocat nõ debet conuiciari ei à quo appellatur: ita econtra iudex appellanti iniuriam inferre non debet, ut ff. eod. l. illud, ut C. eod. l. ij. Nec

enim iudex debet aestimare sibi iniuriam fieri, si appelletur, si ante sententiam transigatur, ut C. de tempor. appellat. l. ult. uerum nostri temporis iudices indignantur, si transigatur, nec paciuntur transigi propter lucrum, quod auaritia rapacitate gestiunt extorquere. Item appellatur ab alio facto ut ab executore sententiae: puta si executor decesserit in exequendo. & in hunc casum casus incidit. Nunc cum aliis facta appellatione nil oporteat innouari, & omnia debeant in suo statu manere, hoc in casu aliquid innouabitur. Siquidem res mobilis possessori auferetur, & apud sequestrum collocabitur, immobilis minime, eius tamen fructus sequestrabuntur, ut Cod. quor. appellat. l. ab executione. Sed & de iure communi oportet fructus cum popularentur ab aduersario apud sequestrum deponi, ut eod. l. Imperatores. Item quid si ex pluribus facinoribus condemnatus propter quaedam appellauerit, propter quaedam non: siquidem grauiora sunt crimina, ob quae appellauit, & leuiora sunt ea propter quae non appellauit, omnia pendebunt, & differetur poena. Si uero grauiorem sententiam meruit, ex ea specie ex qua non est appellatum, omnimodo poena est imponenda, ut ff. nil nouari. A sententia tui iudicis ordinarij poteris appellare. Item a sententia non tui, quem uel uolens feceris tuum, cuius uolens examen subiisti per principis rescriptum. Item a sententia delegati etiam a principe, uel a summo Pontifice: nisi forte ita delegauerit, ut ab eis appellari non possit, ut C. eo. l. eos, & ff. qui. appella. non licet. Et hoc uerum est, etiam si delegatus pronunciauerit per principis rescriptum, siue consilium, ut C. eod. l. iij. & ff. eod. l. j. A sententia arbitri non est appellandum: hocque proditum est non propter autoritatem, sed propter utilitatem si tamen arbiter, qui manifeste inimicus apparuerit testato coeuentus, ne sententiam ferat, pronunciauerit: aduersus agentem ex tali sententia, quasi per quandam appellationis speciem, doli mali exceptio obijcietur, ut talis sententia retractetur, ut ff. de arbitris l. non distinguemus. Item a sententia principis non appellabitur. Similiter nec a sententia praefecti praetorio, item nec a senatu etiam Imperator appellabit, ut ff. a quib. appella. non licet. Ad iudicem superiorem appellandum est, non tamen ad omnem superiorem iudicem. A sententia delegati duntaxat ad delegantem appellandum est, ut ff. quis & a quo appell. l. iij. & ij. Quid ergo si quis alium pro alio per errorem appellauerit: siquidem parem uel maiorem iudicem, error ei non nocebit: si minorem, nocebit, ut ff. eod. l. j. Constante figura iudicij uiua uoce poterit appellari, postmodum praesertim transacto die iudicij, libelli appellatorij ita debent coeipi. Ego Titius a sententia tua Constanti ad Magalonensem Episcopum appello. Appellanti tamen nil oberit quod in libello, a qua parte sententiae, & contra quam, appellet, non assignauerit: sed neque etiam appellatio eius improbatur, qui uel unam causam appellandi probabilem habuerit, ut ff. eod. l. j. ij. & iij. Libelli tamen appellatorij iudici a quo appellatur, dari debent. Quid ergo si appellator iudici, a quo appellauerit, propter uiolentiam libellos non dederit: sufficit ei, si publice proposuerit, causamque appellationis poterit agitare, ut ff. eo. l. cum quidam, & C. de relat. Id enim profecto accipitur, in quo alius alium perhorrescit, quominus fiat, ut ff. de reg. iur. l. in omnibus. Debet tamen appellator, si non est recepta appellatio intra constituta appellatoria tempora, competentem iudicem uel principem adire: & e contra iudex, qui appellationem non recipit, causam propter quam non recepit in scriptis appellatorijs edere debet, ff. de appellat. recipien. l. si cuius & l. sciendum est. Intra decem dies appellari debet numerandos a tempore sententiae: imo scientiae. Quid enim si quis absens etiam non per contumaciam, fuit condemnatus: profecto decem dierum temporis scientia ei non cedit: nisi post sententiam, ut C. quo. & quan. & ff. quan. appellan. Quid enim si absens condemnatus est: ex quo sciuit

tempus

tempus est computandum, non ex quo fuit pronuntiātū. hoc ita ubi per procuratorem fuerit defensus. Nam si ille non prouocauerit, difficile est ut hic audiat, ut ff. quan. appell. l. j. § ult. Factam appellationem ex ordine debet iudex suscipere, & apostolos, et literas dimissorias appellatori debet tribuere. Ex ordine dixi, quia si iudex sententiauerit, ut testamentum aperiatur, frumentū militibus detur, scriptus hæres in possessionem mittatur, cloaca purgetur, nauigio foelix embola transmittatur, talis appellatio impune recipi non potest, ut ff. de appell. recipien. l. ult. Alias factam appellationem si iudex non susceperit, in xxx. pondo auri multabitur. Officialis quoque in totidem: nisi ei pertinaciter resisterit, atque actis contradixerit, & quid iure sit constitutū ostenderit, ut C. eod. l. quoniam. Item (sicut dictum est) apostolos appellatori dabit, et acta cum libellis refutatorij infra triginta dies, ut C. eod. l. iudicibus. Tria sunt genera libellorum, appellatorij, apostoli, refutatorij. Sunt autem refutatorij, quibus refutatur sententia, uel acti tatorum scriptura. Cum instantia autem petendi sunt apostoli, & petenti sæpius & instanter sunt tribuendi. Ergo si per iudicē a quo appellatur steterit, quominus dentur appellatori, nil oberit. Ita autem concipiuntur apostoli: Domine iudex appellasse puta Lucium Titium a sententia mea, contra se pro Seio pronuntiata, ut ff. de libel. dimissorijs. In causa autem appellationis licebit & allegationes ueteres repetere, et nouas rationes inducere. Nihil amplius æquitas exigit, quam ut causarum merita plenissime pandantur, & secundum iusticiam sententia feratur, ut ff. eod. l. ij. & C. eod. l. eos, & l. in offerendis. Ita tamen nouationes licebit inducere, si non fuerint prorsus nouæ, sed ex capitulis quæ antea agitata fuerint, uideantur oriri, ut C. de tempo. appell. l. per hanc. Nam cum causam appellandi insertam possit deserere, & aliam causam inferere: & similiter & alias rationes quibuscumque modis potuit appellator permitti, debet allegare. Si iudex non susceperit appellationem, & fuerit illustris intra annum poterit conueniri, & in xxx. auri pondo puniri. Spectabilis uel Clarissimus infra sex menses, delegatus infra quatuor debet argui, ut C. l. si quis. Temerè appellans per calumniam ita punitur lite perditā notatus abscedit, et præterea in quinquaginta libras argenti multabitur, ut C. quo. appellat. non recipiuntur l. ab executione. In summa illud notandum est, quod libellos appellatorios oblatos appellator humanitatis gratia plenitudine ductus, poterit recuperare, ut C. eo. l. si quis. Et hoc est uerum etiam si a principe fuerit appellatum, ut ff. eod. l. apud principem.

DE TEMPORIBVS, ET REPARATIONIBVS APPELLATIONUM, seu consultationum. Tit. lxx.

Distincta sunt tempora prodita ad faciendam appellationē, & prodita ad apostolorum dationem, ad iudicium perperam non suscipientium prouocationes arguitionem: nunc adnectamus de temporibus illis, quæ competunt ad prouocationum factarum & susceptarum examinationem, & terminationem. Et quia diebus fatalibus appellatio celebratur, exponamus quare dicantur fatales dies, quot olim fuerant fatales, & quot hodie sint. Fatales dicuntur quibus fatum, id est terminus imponitur causæ, ut C. eod. l. nemo, uel quibus fatum, id est mors causæ accidit, ut C. de iudicijs l. properandum. huiusmodi enim dicuntur fata causarum, ut C. de aduoca. l. aduocati. Primus dies fatalis erat sex mensium si iudicabatur in Aegypto, in Libia, in partibus Orientis: sin in alijs partibus urbis, erat trium mensium. Si a delegato iudicabatur, primus fatalis erat tantum duorum mensium. secundus fatalis erat unius mensis. tertius fatalis erat similiter unius mensis. quartus fatalis itentidem erat unius mensis: si omnes hi fatales exciderant reparatio

aliquando impetrabatur, sed duntaxat à principe: & hic quasi quintus fatalis reparatorius erat trium mensium. Et si omnes hi elapsi fuerant, dabantur etiã postea quinque dies quasi quintus fatalis dies: imò si quis instet omnium prædictorum dies ultimus fatalis ex ordine duntaxat unus, id est annus unicus est, infra quẽ appellator exequi debet appellationem. Porro ex causa & alius annus secundus fatalis indulgetur. Si prouocationem appellator executus fuerit, sententiã rata manebit: siue per se steterit, siue per iudicem: non tamen per principem, tunc em̃ appellatio absq; damno manebit intacta, donec princeps eã introduci iusserit. Quid ergo si unus tantũ mensis fuerit de biennio? tunc liceat uictori ad iudicem intrare, & implorare ut reus quæratur: quo siue inuento siue non, suas afferat allegationes, & uel confirmetur, uel rescindatur sententiã. Neutro uero occurrente post secundum fatalem permanet sententiã rata, ut authen. ei C. eod. tit. Ex his inferri potest quia hodie duo tantum sunt fatales.

QUANDO PROVOcare NON EST NECESSE.
TITVLVS LXVI.

EXposuimus (ut ita dixerim) quando prouocare sit necesse, nunc audiamus quando prouocare nõ sit necesse absenti à lata cõtra eũ sententiã, quæ transit in nomẽ rei iudicatæ, à qua non est necesse prouocare, ut C. eo. l. j. Item si iudex expressim contra iura iudicauerit, puta si dixerit pronuncio impubere potuisse testari. Idem si cũ sententiam diceret, expressim in calculo errauit: tunc em̃ sententiã rata manebit, nisi per appellationem rescissa fuerit, ut ff. de re iudicata l. inter pares. Item si iudex ultra modum legibus taxatũ multando pronunciauerit: cũ sententiã sit nulla, prouocare necesse non est, ut C. eo. l. certa. Idem si alio loco iudicauerit. idem si tempore uetito legibus, ut C. eod. l. iij. Item si à sententiã lata p iudices uenales, corruptos iue testes de superfluo prouocatur, ut C. eo. l. uenales. Item ueterani ad munera prouocati de superfluo appellat. Idem si fuerint inabiles, ut ualetudinarij, ut C. eod. l. antepenult. Item à sententiã lata contra minorem sine legitimo defensore: nisi ueniam ætatis impetrasset, prouocare non expedit, ut ff. de re iud. l. præses. Item si mortuum condemnauit pater in criminibus maximis, in quibus mortui accusantur & uincuntur & condemnantur. Item si quis absentem minus legitime citatum condemnauerit, prouocare non expedit. Idem si mortuum cõdemnauerit: præterquam in criminibus maximis, in quibus mortui accusantur, cõuincuntur, & condemnantur. Idem si iudex impossibilem sententiam tulerit, prouocare non expedit. Idem si mortuum condemnauerit, ut ff. quæ senten. l. j. ij. & iij. Item si is qui iudicauerit, nullam prorsus iudicandi potestatem nec inter aliquos habuit, inter eos, inter quos iudicauerit, prouocare necesse non est. Item si iudex impossibilem sententiam protulerit, prouocare non expedit. In summa ab ea sententiã quæ de mero iure nõ teneat, de iuris rigore sit nulla, prouocare non expedit, ut si non fuerit scripta.

QVORVM APPELLATIONES NON RECIPIVNTVR.
TITVLVS LXVII.

AVdiuimus quando appellatio sit necessaria, & admittenda, & quando nõ sit necessaria. Nunc uideamus quando scilicet nõ sit necessaria, & rejicienda. Vel aliter exposuimus qualiter iudex puniat, qui appellationẽ respuat, nunc uideamus qualiter debeat condemnari, qui appellationem nõ recipit. Et quidẽ appella

appellatio impune non recipitur, aliàs propter personam, aliàs propter causam. Propter personam, ut ecce uerè contumax non appellabit. Item officialis à proprii iudicis sententia non appellabit, lata in criminali causa contra litigatorem quem instruit: sed in ciuili poterit appellare, ut C. eod. Sanè à sententia contra se datam in quocunq; iudicio prouocabit. Ratione causæ hi non appellabunt, ut insignes latrones, seditionum concitatores, facinorum duces, ut ff. de appell. l. constitutiones. Item uenefici, malefici: si tamen fuerint conuicti, & uoce propria confessi, & condemnati. Nec enim sufficit ut appellare non possint, si fuerint confessi, & non condemnati: uel condemnati, & non confessi uoluntate spontanea, ut C. eod. l. ij. Item manifestæ uolentiæ reus non appellabit, ut C. ad l. Iuliam de uil. si quis, nec uirginum raptor, ut C. de raptu. uirgi. Sed nec moneat falsarius appellabit, ut C. de fal. mone. l. j. Sed nec à fisco conuictus, & eidem condemnatus: & præsertim de functionibus publicis audietur appellans, ut C. eod. l. iij. Item ab executore non appellatur: nisi ut supra excepimus. item ab interlocutione, id est ante sententiam non appellatur: nisi, sicut superius distinximus. Item (sicut superius dictum est) nõ appellatur, ne annonam militibus, ne cloaca purgetur, ne pignus distrahatur, uel ne quid simile fiat, ut Cod. eod. l. ante penultima, ut ff. eo. l. ultima.

SI PENDENTE APPELLATIONE MORS INTER-
uenerit. Tit. lxxvij.

A Vdiuimus supra quando non recipiatur appellatio, nunc quando porrecta & suscepta extinguitur ex postfacto. Pendente appellatione appellatoris morte interueniente, appellatio aliquando moritur. Quippe distinguitur sic causa ciuilis uel criminalis. Itè distinguitur an causa sit ciuilis uel criminalis, uel sit ciuilis & pecuniaria & quasi pecuniaria; an sit ciuilis tantum. Si fuerit ciuilis & pecuniaria, ut de seruo, de libero defuncto, à populo facta etiã appellatoris morte interueniente durabit: & ab hæredibus appellatoris mortui agitabitur, & uel reddere causam prouocationis, uel statutis acquiescere compelluntur, ut C. eo. l. j. Idem si ancilla decefferit, de qua fuit iudicatum & appellatum. tractabitur enim causa appellationis propter peculium, ut C. eod. l. quamuis. Item si causa sit etiam quasi pecuniaria, appellatio facta durabit: puta nominatus quis ad tutelam, cum se excusaret reprobatis suis excusationibus iudicis sententia repulsus est: à tali, inquam, sententia appellabit cum appellare potuerit, ut C. de excusat. l. quanquã. Item eius appellatio durabit, qui requisitus & annotatus appellauit, & postmodum pendente appellatione in fata concessit, ut C. eod. l. ij. Si uero causa fuerit ciuilis tantum, id est neq; pecuniaria, neq; quasi pecuniaria, ut honoris: puta ad Decurionatus uel alterius muneris publici officium deuocatus appellauerit, & appellatione in numero cognitionum pendente appellator obierit, etiam appellatio expirabit, ut C. eod. l. si pater. Vbi causa fuerit criminalis, distinguitur an bona sententia specialiter fuerint adempta, uel non. Si specialis ademptio processit, etiam appellari poterit: & post mortem appellatoris appellatio perseverabit. Enimvero si sola capitis poena per sententiam irrogata fuerit, licet talis sententia, uel tacite adimat bona: tamen mortuo appellatore, ergo & extincto crimine, etiam omnium bonorum quæstio regulariter erit extincta, ut Cod. eod. l. tertia.

DE HIS, QUI PROPTER METVM IVDICIS NON
appellauerunt. Tit. lxxix.

AVdiuimus supra quando appellatio uelut facta non examinabitur, nunc uideamus quando appellatio non facta, uelut facta tractabitur. Et certe si quis propter iudicis uolentiam non appellauerit, tamen (ut superius dictum est) tanquam appellasset debet audiri. Ita tamen (sicut & dictum est) adeundo principem etiam intra tempora appellationis contestatione publice posita causas appellationis euidenti affirmatione distinguat, ut ff. de appellat. l. cum quidam, & ff. de regu. iur. l. in omnibus, & C. de relat. l. j. & C. eo. l. ij. Si uero meticulous uanocq; iudicis timore ductus non appellauerit in sacro consistorio uel comitatu nostro, ubi nil timere debueris iudicatis uelis nolis convenientiam commodabis, patientiam exhibebis, ut Cod. eod. l. prima.

SI VNVS EX PLVRIBVS APPELLAVERIT.

TITVLVS LXX.

DOcuimus supra quomodo appellatio appellanti non proffit, tunc exponamus quomodo per appellantem etiam alij non appellanti appellatio facta proficiat. Et quidem si plurium fuerit causa, quia tutores fuerant: & eadem, quia omnes gesserant: si unus ex pluribus condemnatis appellauerit, & obtinuerit, etiam alij, id est socij non appellantibus emolumentum uictoriae comparabit. Si uero causa fuerit una, & non eadem: puta tutores duo fuerant, & alter gesserat, alter uero non gesserat, appellantis appellatio non appellanti non proderit, ergo si causa non fuerat nec una nec eadem, sed diuersa, alterius appellatio alteri sine dubio non proficiet, ut C. eod. l. j. & ij. & ff. de appellat. l. si qui.

SI DE MOMENTARIA POSSESSIONE FVERIT
appellatum. Tit. lxxj.

DIxius quomodo appellatio reiiciatur propter sententiae auctoritate, nunc uideamus quomodo propter sententiae auctoritatem. Super possessione lata sententia de iure minime appellatione suspenditur: & ideo licet appellatio de facto interponatur, tamen dicta sententia interlocutoria etiam executioni mandetur, atq; sortiatur effectum, ut C. eodem.

NE LICÉAT IN VNA EADEMQVE CAUSA TERTIO
prouocare, uel post duas sententias iudicū, quas de
finitio praefectorum roborauerit, eas retra-
ctare. Titulus lxxij.

Semel licet prouocare, secundo quoq; tertio minime. absurdum enim foret & perquam durum quartam expectare sententiam. Quid ergo si duas praecedentes sententias praefecti praetorio sententia confirmauit, nunquid ab hac praefecti praetorio sententia prouocare, supplicare licebit? profecto minime. Nam cum hoc in casu a tertia sententia minoris iudicis non liceat appellare: multo minus a sententia tanti magistratus, id est praefecti praetorio in eodem casu non licebit supplicare. Ergo quod legitur aliàs a sententia praefecti praetorio semel licere prouocare, debet intelligi: nisi primo, & principaliter cognouerit, uel super una duntaxat sententia praefecti praetorio disputauerit, quam sua sententia confirmaue-

firmauerit. Si non duas sententias præcedentes (sicut dictum est) sua sententia corroborauerit, nec semel supplicare licebit.

QVI BONIS CEDERE POSSVNT. TIT. LXXIII.

IN superioribus succurritur reo per iudicationem, & quia succurritur per bonorum cessionem, audiamus qui bonis cedere possunt. Videamus itaque quis bonis possit cedere, cui cessio fiat, quid sit cedere, ubi cessio fiat, quando possit fieri, quale remedium detur cedenti. Est autem cedere bona dimittere & deferere creditorum improbitati, & instantiæ. Ergo creditoribus fit cessio, non his qui uocant alios honores, ut C. eod. l. propter & de episcop. l. si quis curialis. Cedere potest paterfamilias, filius quoque familiæ: licet nil habeat, quia poterit habere. Nam & actio de peculio tenet licet nihil sit in peculio. Sed & Petrus dicitur omnia reliquisse, licet non reliquerit, nisi nauiculam & rete. Vbi libet cessio fieri potest in iure, & extra ius, inter præsentis, & absentes, per epistolam, per nuncium, in prouincijs, & in Italia, ut C. eod. l. iij. ut ff. eod. l. inter. Cedere quis potest ante condemnationem, confessionem uero, non postea. Creditores autem uenditionis remedio consulant indemnitati suæ, quatenus patitur substantia: excusso debitore usque ad ultimum quadrantem, etiam usque ad subligar, ut C. eod. l. j. Nec enim parcitur condemnato: nisi donatori, socio, sacro, marito, & eorum procuratoribus: non fideiussoribus, & extraneis hæredibus: ita tamen prædictis parcitur, ut non compellantur egere: si sine dolo malo deserint posse soluere, uel si uelint cautionem exponere. Duplex remedium datur cedenti, si enim postea conuenitur exceptio ei seruetur, quia nudus exulat, exutus ambulat, in nudis & puris intellectibus constitutus. Cantabit uacuis coram latrone uiator. nec enim bonis cedens ipso iure liberatur, ut C. eo. l. j. Item possessionem ante uenditionem pœnitendo poteris recuperare, si paratus te defendere fueris, ut ff. eod. l. is, & l. quem. Quid ergo si quid postea quaesierit is, qui cessit? distinguitur si quid modicum et minima causa sibi relictum sit concessum: puta diurnum, menstruum, annum, illud etiam non auferetur ab eo. Si uero aliquid pinguius ei accesserit, iterato postea poterit efficaciter conueniri, taleque quaesitum non qualitate, sed quantitate æstimandum est à creditoribus, ut ff. eod. l. qui bonis.

DE BONIS AVTORITATE IUDICIS POSSIDENDIS, seu uenundandis, & de separationibus bonorum. Tit. lxxiiij.

Subuenitur (sicut distinctum est) per iudicationem, subuenitur etiam per missionem in bonorum debitoris possessionem, & per eorum uenditionem, & per separationem: & ideo dicamus de bonis autoritate iudicis possidendis, & uenundandis, & de separationibus. Videamus itaque quæ sint causæ generales et speciales, ex quibus eatur in possessionem, quando bona debitoris sint à creditoribus possidenda, & uendenda: quo ordine creditores debeant dimitti, uel experiri, de pecunia ex uenditione redacta, & quibus detur bonorum separatio: & e contra, in quos, & quando. Tres sunt generales causæ, ex quibus itur in possessionem, nomine uentris, nomine legatorum, & rei seruandæ causa. Porro hæc ultima causa hodie specialis est facta. Quippe pro mensura & qualitate declarati debiti mittitur creditor in possessionem causa rei seruandæ, ut C. eod. l. cū. Item creditor missus non diminuit uescendi causa. hoc tamen fallit in filia, ut ff. ut in possess. legat. seruan. cau. l. quæ legatorum. Et nisi qui hæreditatem petet à pos-

fidente pro hærede uel pro possessore, in rerū hæreditariarū missus sit possessio-
 nem, tunc enim fructus facit suos, ut ff. eo. l. fulcinius. §. ult. Mittuntur autem in
 possessionem etiam creditores conditionales, ut ff. eo. l. in possessione, & l. si fi-
 lio. hi tamen ante conditionem non uendent, ut ff. ex quib. caus. l. si quis. Debent
 autem dicti missi in possessionem obseruare possessionem: non tenebuntur tamē
 nisi de dolo et lata culpa, ut ff. de bo. auto. iud. pos. l. prætor. Sed et unius credi-
 toris impetratio, et alijs creditoribus etiam ignorantibus proderit: ita tamen,
 si postulator fuerit, & creditor: alioquin postulatio nihil egisset, ut ff. de bonis
 auto. iud. poss. l. cū unus. Bona latitantis, id est turpiter se occultantis, & defen-
 re carentis, & possidebuntur, & illico distrahentur. Bona absentis, & præfer-
 tim causa Reipub. possidebuntur, sed non statim uenduntur. Pupilli quoque simi-
 liter, nisi negocium à decessore cœpisset: tūc enim etiam uenditio fiet, ut ff. quib.
 ex causis l. apud. Speciales causæ duæ sunt ex causa damni infecti: quo casu mis-
 sus, possessor nō fiet, sed in possessione cōstituitur: ut dominus rædio adfectus,
 cauturus accelleret. hoc inquam ex primo decreto: sed ex secundo possessor fit,
 ff. de dam. infect. l. si finita. Item si quis in rem conuenitur, & nolit respondere,
 petitor in eius rei possessionem mittetur, eritque possessor ex iusta causa speciali:
 non statim tamen efficietur possessor, sed si absens non uenerit, nec miserit: uel
 reuersus creditoris occursum euitet. Sed non nisi anno præterito, quasi ex secun-
 do decreto facta uenditione tempore legitimo tali ordine dimittendi sunt credi-
 tores. Primo dimittuntur pignoratitij, & præferuntur omnibus etiam fisco &
 mulieri. Excipitur, nisi quis etiam postea crediderit in pignoris refectionem. Sa-
 nè inter pignoratitios potior est iure, qui prior est tempore: nisi creditor, pigno-
 risque possessor hypothecaria conuentus ab alio creditore, negauerit rem eius ef-
 se à quo pignus uterque cōtraxerat. Eo enim casu cōuictus propter mendacium,
 etiāsi fuerat prior, fit posterior & inferior, ut C. qui pot. in pigno. authen. item.
 Sed si pecunia tua pignus antea alijs suppositum refeceris & pepigeris, ut tibi
 sit pignori: licet sis posterior, eris potior. Sed & si de pecunia quam credidisti de-
 bitor quid emerit, & tibi secum conuenerit, ut id quod emerit, tibi sit pignori:
 præponeris etiam illi creditori, qui eiusdem susceperat obligationem generali-
 ter, ut C. qui potiores l. licet. Post pignoratitios creditores ueniunt alijs priuile-
 giati: nec alijs præferuntur temporis ratione. Excipitur fiscus, qui omnibus ta-
 libus præfertur. Excipitur & is qui deposuit pecunias apud mensam mensula-
 riorum fidem publicam secutus: si tamen postea in creditum nō ierit, tunc enim
 priuilegium non allegabit, quia priuilegio renunciauit, ut ff. de priu. credi. l. si
 uentri. Priuilegio enim non examinantur ex tempore, quo ad hoc: ut prior tem-
 pore, prius debeat exigere. Si tamen præuenerit, & uigilando acceperit, retine-
 bit, quia uigilantibus iura sunt prodita. & hoc est, quod dicitur: melior est occu-
 pantis conditio, ut ff. de re iudica. l. inter eos & in tit. loca. l. in nauī Saupheij.
 Excipitur, nisi duæ dotes ab eadem substantia debeantur: tunc enim prior prius
 exigitur, nisi forte res dotis ultimæ appareant etiam æstimatæ. tunc enim etiam
 uindicari poterunt similiter, ut C. eod. l. qui potiores. authen. si quid. Sanè æsti-
 mantur ex causa priuilegia. Sicut enim dictū est, etiam is qui credidit in domum
 reficiendam, præfertur ei, qui antea eam expressim habuerat obligatam, siqui-
 dem sua pecunia effecit ut pignus saluum esset. Idem si conuenerit creditor, ut
 res sua pecunia comparata sibi pignori esset. Sed & siquid in funus defuncti cre-
 didit, & creditoribus defuncti, & libertatibus & falcidijs præponitur, ut ff. de
 priuileg. credito. l. ij. Missi autem creditores in bona debitoris non debent ea in-
 ter se diuidere: sed ex uindicatione redactas pecunias æqualiter pro rato debiti
 debent inter se distribuere, ut Cod. eo. l. in possessionem, & l. pro debito.

enda

enda est autem uenditio etiam tempore transacto legitimo. Hoc tempus alij dicunt esse duorum mensium, uel quatuor ad instar iudicialis pignoris, ut ff. de re iud. l. duo. Alij dicunt esse biennale spacium, ad instar conventionalis pignoris ut C. de iure domi. impetran. Alij dicunt tempus esse definitum græca lege. Alij dicunt definiendum esse à iudice. hoc ego sentio. Illud nos non preterit, quod post creditores pignoratícios, hypothecarios, priuilegiatos, ueniunt alij creditores, & chirographarij, & prorsus simplices, & pariter: etiam si alter altero sit prior tempore, etiam si forte alter ignorans bonorum possessionem non admiserit, nec uenditionem celebrauerit. In eadem enim prouincia constitutus, infra biennium: in alia degens, infra quadriennium beneficium sibi postulabit communicari rectissime: si tamen expensas pro rata post restituerit, ut C. eod. l. ult. Separatio datur regulariter duntaxat hæreditarijs creditoribus cõtra proprios hæredis creditores, proq; hoc commodo illo afficientur incommodo: quia hæreditarij creditores nihil consequentur ex bonis hæredis antea ab ea possessis, etiam si quid superfuerit. Sanè ex quæstis postea consequentur creditores conditionales ut uel possideant, ut ff. eod. l. penult. Sed & consequentur, si iustissimam allegauerint erroris causam, ut ff. eo. l. penult. Proprijs hæredis creditoribus regulariter contra hæreditarios creditores separatio non datur: proq; hoc incommodo uersa uice illud sentiunt commodum, quia consequentur ex bonis testatoris si quid fuerit residuum, ut ff. eod. l. j. § penult. Sed & necessario hæredi aliquando extra ordinem separatio datur: si enim seruus cum libertate hæres institutus necessarius hæreditatem adierit, poterit impetrare: ut si nondum bona paterni attigerit, separationis beneficium sibi tribuatur, & quod ab eo post aditionem quæsitum inuenietur, separetur. sed & quod ei à testatore debebitur, ut ff. eod. l. j. § ult. Item patrono datur separatio, si liberti libertaq; adeundo hæreditatem, testatoris creditoribus se alligauit. Datur autem ita patrono separatio, ut bona libertæ suæ sibi separatim tribuantur: nec de his bonis hæreditarijs creditoribus testatoris, cui libertus successerat, patronus respondere compellitur, ut ff. eod. l. penult. Datur separatio infra quinquennium ab adita hæreditate. Ita demum autem datur, si bona non inueniantur ita cõiuncta & commixta, ut separatim non ualeant. Sed & ita demum, si creditores non sint secuti fidem hæredum: & hoc fit in moris, uel usurarum acceptarum dulcedine, uel stipulatoria nouatione intercedente, uel fideiussores interuenientibus, præstitisue pignoribus, ut ff. eod. l. j. In summa illud notandum est, quod licet creditores hæredi iudicium dictauerint, non ideo minus separationem impetrabunt, ut ff. eod. lege ultima.

DE PRIVILEGIO FISCO.

TIT. LXXV.

QVoniam inter creditores fiscus priuilegio gaudet de priuilegio loquamur fisci, imò de priuilegijs. Ecce ex priuilegio omnia bona contrahentis cum fisco, uel delinquentis in fiscum, tacite fisco redduntur obnoxia, ut C. ex quib. causis pigno. tacite l. j. Item apud fiscum cohæredem utpote digniorem instrumenta communia deponi debent, ut C. de eden. l. procurator. Item rem sibi cõmunem cum alio etiam insolidum fiscus uendere potest: uerum restituet partis pretium ut C. de comuniũ rerum aliena. l. ij. Item si bona mariti debentis ex primipilo non sufficiunt, dotalia ex priuilegio capiuntur, ut C. ex quibus causis pigno. uel hypothe. tacit. l. ij. Item debitor ex primipilo non habens aliud unde soluat fisco, debitorem suum in diem, ut fisco ualeat exoluere, ante diem potest

h ij

exigere, ut de condict. ex l. Iul. Item debitoris filius ex primipilo patre mortuo, & si sibi non successerit, cōuenietur, ut C. de primipilo. Item donatio facta à primipilario in uxorem etiam facta fraudis consilio reuocatur, ut de donat. inter uir. & uxo. Item si fiscus uendiderit quid alienum tanquam suum, transfert dominium. Item licet fiscus uendiderit animal morbosum, redhibitoria non urgetur, ut ff. de redhibitor. l. j. Item ex priuilegio pecuniæ fiscalis subtractio, licet fiscus sit in alijs ciuitatibus, etiam crimen peculatus inducit, ut ff. de furt. l. ob pecuniam. Item fiscus ab omnium uectigalium præstationibus immunis est, ut ff. de publica l. locatio, § fiscus. Item si quis in aliqua ciuitate sine omni successore decesserit, non ciuitas, sed fiscus eius bona occupabit, ut C. de bon. uacant. l. prima. Item commissorum illicite transportatorum persecutio etiam hæredes afficit: quia uindictio ut est aduersus quemlibet possessorem, sic aduersus hæredem competit, ut ff. de publica. l. commissa. Item uectigalium conductores tempore exacto inuisti retinentur, si postea locari uectigalia non possunt, ut ff. de publica. l. cotem. Item qui in loco fisci thesaurum inuenerit & suppresserit, etiam suam partem amittit, & totum cum altero tanto fisco dependit, ut ff. de iure. fisci l. non intelligitur, § ultimo. Item in causis fiscalibus pactus cum delatoribus, pro confesso habetur: si modo pretium uel modicum dederit. Item si procurator Caesaris rem uendiderit, simplum tantum pro euictione præstabit, licet longe amplius promiserit. Item si quid à fisco emeris etiam si fidem tibi habuerit, uel alias pro pretio satisfeceris, non tamen nisi soluto pretio dominus efficeris. Item si fiscus successerit ei, cui nullæ debentur usuræ uel minores, exinde debentur usuræ maiores. Item sententia lata contra fiscum sine patrono suo ualebit in nihilum. Item qui accepit pecuniam sibi debitam ab aliquo, qui fisco debebat ampliorem, fisco directam uendicationem intendenti etiam ignarus in simplum restituit, conscius in duplum, sed sine usura: quia res non persona conuenitur. sed reuocata pecunia in fideiussorem liberatum (forte cum debitor non est soluendo) utilis actio dabitur. Item si ille qui mihi obligauerat quæ habebat, quæque habiturus esset, cum fisco postea contraxit, in bonis postea quæ sitis fiscus potior erit. Item pro fideicommissio tacito fisco datur directa uindictio. Item qui sciens aliquid in fraudem fisci acceperit & illud tantundem restituet. Item fiscus semper habet ius pignoris. Item qui fisco uult compensare, intra duos menses debitum sibi debet docere. Item si pretium debetur fisco, non fiet compensatio. Ita demum compensabitur fisco, si eadem statio debeat quid debeat quæ petit. Item si multi fisco fraudem fecerunt, pro non idoneis idonei cōueniuntur, ut ff. de iur. fisci l. si procurator l. fiscus l. deferri l. denique l. Titius l. si is l. præsidis l. Imperator l. aufertur. Non tamen fiscus prorsus aspernatur iura communia. Ecce enim ex testamento inuili succedere non satagit. Item rem quam uendidit non euincit ut C. ne fisc. rem quam uendi. euincat l. j. & ij. Item rem alij primo pignoratam fiscus non distrahit. Item litis uel calumniæ donationem non admittit, ut ff. de iure fisci l. res. Item solutum sibi indebitum fiscus restituit, ut ff. de publi. l. ult. §. ult.

DE PRIVILEGIO DOTIS.   TIT. LXXVI.

Multis priuilegijs dos gaudet, & ea quæ petitur, & ea quæ repetitur. Petitur inquam ab initio cum à marito ut sibi detur repetitur: postmodum ab uxore, ut sibi restituatur. Petitur autem & repetitur, hodie per actionem ex stipulatu, licet olim actione præscriptis uerbis, uel certi conditione, & rei uxoriæ actione repeteretur. Quibus autem priuilegijs gaudeat dos, quæ petitur ex titulo supra in quinto C. de dotis promissione plenissime licebit aduertere. Et quibus priuile.

privilegijs gaudeat in repetendo, titulo de rei uxoriae actione: uerum quia hic agitur de privilegio dotis non petendo sed repetendo uel modicum uideamus. Et certe quorundam secundum sententiam mulier cum dotem repetit, praeferrī debet creditoribus, non pignora habentibus, sed omnibus alijs expressas hypothecas habentibus, tacitasq;. Hanc ego non probo. Secundum aliorum sententiam praefertur omnibus creditoribus, siue pignora habentibus, siue hypothecas expressas tacitasue. Licet pro hac sententia uideatur facere, quod cum mulier praeferatur ei, qui credidit in domus restitutionem: & is qui sic credidit, praeferatur ei cui domus antea fuerat obligata: uidetur, quod per consequentiam mulier debeat praeferrī etiam pignoratitio creditorī: sed hanc sententiam ego prorsus reprobō. Nam cū priuatus qui specialiter pignus accepit, praeferatur fisco, non est absurdum si praeferatur etiam foeminae, ut ff. qui pot. in pig. l. si pignus. Tertiam sententiam admitto, quae est ut praeferatur mulier omnibus creditoribus, scilicet talibus, qualis est ipsa, id est utentibus hypothecis tacitis. Hoc arguitur ex eo quod secundum legum distinctionem praeferrī debet, ergo non indistincte, ut C. de iur. dot. l. ubi, et C. de donat. propter nupt. l. penult. Amplius & Inst. de act. legitur, in hypothecis praefendam esse. Hoc autem privilegium non datur patri, neq; extraneo haeredi: sed soli mulieri, & illius matrimonij soboli. Siue fiat repetitio, ubi potest fieri, constante matrimonio, siue dissoluto: siue fiat repetitio per actionem ex stipulatu, ubi matrimonium uere fuerat, siue per conditionem ob causam, uel sine causa si de iure matrimonium nō processerat. hoc enim in casu condicit tanquam matrimonium contractum esset: quia simili uallatur privilegio, ut ff. de privileg. l. ij. Aliquando tamen etiam mulier ultima & eius soboles praefertur primae mulieri, & eius soboli: puta si res adhuc extent aestimatae, quas mulier ultima dedit in dotem. Tunc enim ipsa mulier ultima, & sua proles ex illo matrimonio procreata, res illas hypothecarias poterit petere, & utiliter uindicare, ut C. qui potio. authent. si quid. Sanè donatio propter nuptias hac privilegia nō admittit: licet tacitā hypothecariam annexā habeat.

DE REVOCANDIS IIS, QVAE IN FRAVDEM CREDITORUM ALIENATA SUNT. Tit. lxxvij.

ET quia creditoribus missis in possessionem bonorū debitoris alienatorum in fraudē reuocatio datur, de eis reuocandis agamus. Videamus itaq; quae sint actiones reuocatoriae, quibus dentur, in quid, in quantum, & quales sint, & quanto tempore durent. Tres sunt actiones reuocatoriae, quae creditoribus competunt: Fauiana uel Fauiana, Pauliana. In factum. Fauiana tantū datur patronis sicut & Caluissiana, ubi liberti in fraudem patronorum aliquid alienauerint. Datur autem Fauiana creditori ad reuocanda corpora & iura. Pauliana duntaxat ad corpora. In factum proprie duntaxat ad iura, uerum Pauliana aliquando ponitur pro in factum, & in factum pro Pauliana. Dantur autē hae tres creditoribus & haeredibus eorum, & curatorī bonis dato, ut ff. eod. l. j. Dantur autem si creditores re ipsa fraudati fuerint & fraudis inscij. Dantur autē cōtra eos, qui à fraudatore, id est à debitore acceperant. Sanè contra fraudatorem regulariter fraudatoria non intenditur, & quia sextipedibus operitur, & nudus exulat, ostiatim mendicat: si tamē ita disperdiderit res ut alienatae inueniri nō ualeant, actione in factum conuenietur, & in carcerem detrudetur, & quicquid habuerit, ab eo auferetur usq; ad baculū & peram. Nec enim praetor in hoc casu emolumentum intuetur sed poenam, ut ff. eod. l. ultima. Tenebitur autem lucratius acceptor etiam ignarus, ut C. eod. l. ignoti: etiam si acceperit dotem, quia dos in frau-

b iij.

dem creditor: nō danda est, ut ff. eo. l. ait Prætor. sed et libertus pariter, si in fraudem patroni dotem constituit, ut ff. si quid in fraudē patroni. l. j. Acceptor item non gratuitus, ut emptor: nec inscius conuenietur, sed duntaxat conscius fraudis particeps, ut ff. eod. l. ait Prætor. Sed & recuperator debiti, non ante bona possessa, sed postea: quia non debuit percipere, timebit edictum, ut ff. eod. l. j. idem si debitorem fugientem spoliāuit, ut ff. eo. l. ait Prætor. § si debitorem. Reuocantur autem res in fraudem creditorum alienatæ, ut uenditæ & permutatæ. reuocantur autem res in fraudem ante diem traditæ. Nam prætor fraudem intel ligit etiam in tempore ut ff. eod. l. omnes. Reuocantur etiam pignora remissa, ommissaue, ut ff. eod. l. si pignus. Reuocantur etiam acceptilationes. reuocantur etiam libertates tam relictae quàm datæ, & ex consilio & euentu, ut ff. eodē. l. si quis. Sed & si quis data opera ad iudicium non uenerit, uel litem mori paciatur, uel à debitore non petit ut tempore liberetur: aut usumfructum, uel aliam seruitutem amittit, uel aliquid fecit, ut desinat habere quod habet: puta si rem suam, pignusue suum, pro derelicto habuerit, iusue suum uel obligationem suam alie nauerit. Sed si non lucretur, licet possit, non conuenietur, ut ff. eod. l. j. ij. iij. iiii. v. vj. Reuocatur autem quidquid alienatū est, sicut per querelam inofficiosi testamenti: non modicum, sicut per querelam donationis, dotisue inofficiosa: uel alienatum est in fraudem patronorum, uel creditorum, sicut per Caluisianam. Dantur autem hæ actiones post bonorum possessionem, & uenditionem ubi ap paret, ex bonis debitoris creditores non posse admitti. In summa illud notandū est, quod emptori conscio, cum ab eo sit reuocatio, non restituetur pre tium: nisi forte & idipsum adhuc extet in bonis debitoris, ut ff. eod.

l. ex his. Sunt autem actiones istæ prætoris, personales, ut ff.

eod. l. j. & vj. Et per eas fingitur ex æquitate, & dicitur

non esse traditum, quod est traditum: sicut per pu

blicianam non esse usucaptum, quod est usu

captum: & per rescissoriam econtra, ut

Institutionū de actionibus.

CODICIS

CODICIS D. IVSTINI

ANI SACRATISSIMI PRINCIPIS EX REPETITA PRAE-
LECTIONE. LIBER OCTAVVS.

DE INTERDICTIS. TITVLVS PRIMVS.

IN SVPERIORIBVS LIBRIS EXPLICA
uimus qualiter de iure civili agatur, nunc
doceamus quemadmodu iure priorio con-
tendatur. Vel aliter differuimus qualiter
de proprietate disputetur, nunc inseramus
qualiter de possessione certetur, & quia de
possessione, uel quasi possessione praecipue
per interdicta confligitur, de interdictis di-
camus. Praecipue ideo dixerim quia iure ci-
uili, puta condictione indebiti possessio ad
uocatur, & petitur, ut ff. de condicti. indeb.
l. xv. Sed & condict. ex l. ut Cod. loca. l. si
quis, & ff. de rei uindicat. l. ult. Videamus
itaq; unde dicantur interdicta, quae olim e-
rant interdicta, quae actio intendatur in lo-

cum interdictorum, quam multiplex sit interdictorum diuisio, & quae, & quot
sint interdicta. Interdicere est prohibere, sicq; interdicta prohibitoria proprie uo-
cantur interdicta. Sed quia etiam caetera interdicta dicuntur interdicta, prodita
est & alia allusio, siue Ethymologia, & dicuntur interdicta, quasi inter duos di-
cta, ut Instit. eod. Erant autem olim interdicta, formata & concepta & solennia
uerba, quibus praetor interdicebat aliquid non fieri, uel iubebat aliquid fieri: ue-
rum quia solennia recesserunt ad instar interdictorum, res agitur per actionem
in factum surrogatam in locum interdictorum omnium, ut C. de act. empt. l. ul-
tima, & C. quorum bonorum l. ij. & unde ui l. si de, & Instit. eod. §. ult. In causa
quae per interdicta tractatur de uno simili ad aliud simile procedendum est. Ec-
ce enim si arbores uicini tui succrescunt, & tuae domus fundamenta uician, ut
excidantur utiliter poteris agere: licet praetor nihil in hoc casu interdixerit. Ad
instar sicut agitur ubi arbor aliena agro uel domui tuae impendat, ne noceatur,
ut C. eod. l. j. Interdictorum diuisio multiplex est, ecce enim interdicta alia red-
duntur de rebus humanis. Item horum alia redduntur de rebus, quae sunt nul-
lius domini: ratione uel pecuniarij, siue priuati usus, ut de liberis hominibus
exhibendis. Alias de his quae sunt hominum, saltem ratione usuum, ut ne quid
fiat in locis publicis, uisq; fluminibus publicis, & si factum fuerit destruat. Alia
interdicta proponuntur de his quae sunt singulorum, ratione dominiorum,
alias domini, & usuum horum. Alia pertinent ad uniuersitatem, ut quoru bo-
norum. Alia ad singularitatem, ut quorum legatorum. Item interdictorum o-
mnium alia sunt prodita causa tuendi officij, id est quod homo debet ex huma-
nitate homini, ut de liberis hominibus exhibendis, & deducendis. Alia sunt

prodita gratia rei familiaris. Horum alia sunt adipiscendę possessionis, quorum legatorę, ut Saluanũ. Alia sunt retinendę possessionis, ut uti possidetis & utrubi. Alia sunt recuperandę possessionis, ut interdictum unde uí, & de precario. Item interdictorum alia sunt prohibitoria, ut uti possidetis. Alia exhibitoria, ut de liberis exhibendis. Alia restitutoria, ut unde uí. Item interdictorum alia sunt duplicia, ut sunt illa in quibus uterq; reus est, ut uti possidetis, & utrubi. Alia sunt simplicia, ut illa in quibus alter reus, alter actor est. Item interdictorum alia concipiuntur in præsens, ut uti possidetis. Alia in præteritum, ut unde uí. Interdictorum alia sunt annalia, ut unde uí, contra deiectorem, qui possessionem non occupauit. Alia sunt perpetua, ut de libero homine exhibendo. Item interdictorum quaedam rei persecutionem, & uelut proprietatis causam continent, ut interdicta de sacris & locis publicis, & de liberis hominibus exhibendis. Alia possessionis causam continent, ut priuata interdicta, possessoria, ademptoria, retentoria, recuperatoria, ut ff. eodẽ. l. ij. Nunc uideamus quę, & quot sint interdicta, tam publica, id est cuiq; de populo competentia, quam priuata. Et certe septem sunt interdicta publica. Interdictum de libero homine exhibendo, de hoc solo tractatur in Codice. Interdictum ne quid fiat in sacro. Interdictum ne quid fiat in loco religioso. Interdictum ne quid fiat in loco publico, ut in theatro, uel in campo Martio, uel in uia publica, & de ea reficienda. Interdictum ne quid fiat in flumine, uel in ripa fluminis, ut aliter aqua fluat quam in priore æstate fluxerit, id est aqua fiat altior, depressior, uel rapidior cum incommodo accolentium, non legitur incommodo uiolantium. Interdictum ut in flumine publico, lacu publico, fossa publica, stagno publico, etiã nauigare liceat. Forte octauum publicum interdictum est, ut liceat reficere cloacas publicas: liceat earum refectio ad causam magistratuum principaliter pertineat, ut ff. de cloacis l. prima. § ultimo. Viginti & octo sunt interdicta priuata, de quibus tractatur & habetur in Codice. Interdictum quorũ bonorum, quorum legatorũ, unde uí, uti possidetis, de tabulis exhibendis, de liberis deducendis, Saluanum interdictum, & interdictum de precario. Viginti & nouẽ sunt & alia priuata interdicta, de quibus quoq; agitur duntaxat in digesto nouo. Ecce interdictũ ne uis ei fiat, qui in possessionem missus est. Interdictum de loco publico fruendo, quod datur ei qui locum publicũ conduxit, solum ut ibi habeat superficiem ultra iustrũ, ut ff. de superficie. l. j. Interdictũ de itinere, actuq; priuato, qđ datur ei qui usus est eo hoc anno, uel per triginta dies retro non uí, non clam, non precario: licet postea uiciosẽ utatur, ut ff. de itinere l. j. & l. penultima. Nec enim corrumpi aut permutari potest, quia recte transactum est superueniente delicto, ut ff. de itinere l. secũda. Item & interdictum de aqua quotidiana, uel æstiuã, quod datur ei, qui per alterius fundum duxit aquam non fontanam, hoc anno, nõ uí, non clam, non precario. Item de riuis reficiendis interdictum datur, ut non quæratur an aquam ducere actori liceret. magis enim interest hominum riuos refici quam itinera. Quippe si nõ liceret reficere, usus aquę auferetur, & homines siti necarentur. at non refectio itinere difficultas tantũ eundi agendiq; fieret, quę temporibus æstiuis leuior fieret, ut ff. de riuis l. ultima. Interdictũ de fonte quod ei datur, qui aquam duxit hoc anno, nec uí, nec clam, nec precario, de alterius fonte, lacu, puteo, piscina, fossa, stagno: non de cisterna, ut ff. de fonte. Interdictum de cloaca quod datur ei, qui prohibetur purgare, reficere cloacam suam. Quippe & cœlum pestilens & ruinas hominum minantur immunditię cloacarum. Purgatio, & refectio ad curam publicam spectat principaliter. Item interdictũ quod uí datur ei, in cuius solo se prohibente quomodolibet alter opus fecerit. Item interdictum quod clam datur ei, in cuius solo se cæato opus factum

factum est, ab eo qui æstimare debuit sibi controuersiam futuram. Idem si aliter fecit, quam denunciavit; ne melioris conditionis sint stulti quam periti, ut ff. eodem l. iij. & v. Item interdictum de arboribus cedendis, quod datur ei in cuius agrum, domumue, arbor aliena impendat, uel uento sit inclinata: arbor nõ stirpitus succidatur, sed à quindecim pedibus supra à terra altius coërceatur, ubi uero domui impendat, prorsus succidi debet. Item interdictum de glande legenda quod datur ei cuius glans uel fructus alius in fundum alterius ceciderit, ut primo, secundo, tertio die, legere, exportare liceat. Item interdictum de migrando quod datur inquilino, ut ipse liberè, & cum rebus suis, de habitatione possit migrare: si tamen locatori satisfecerit, & de pensione, & de damno, si quid in domo conducta dederit. Sed & gratuito inquilino datur. Colono autem non datur, sed aliàs ei extra ordinem iudicis officio subuenitur, si uelit, non dico migrare, sed colonariam possessionem post constitutum tempus exactum uelit delinquere, ut ff. de migran. l. j. Item interdictum utrubì, quod datur his, qui de possessione mobilium rerum contendunt. Item interdictum de noui operis nunciatione, quod datur ei, qui prohibetur ædificare postquam satisdederit, & in eum ne ædificet, si non satisdet, ut ff. de noui oper. nunciat. l. ait Prætor. Interdictum fraudatorium, quo tutoris creditor pupillo tenetur, si eum cõsilium fraudis participasse constiterit, ut ff. de solut. l. pupilli. Sed & is fraudatorio interdicto tenetur, qui fraudem participando à creditore emerit, qui non sit soluendo, ut Cod. si uendito pignore l. ultima. Huius interdicti ultimi, scilicet fraudatorij specialis tractatus nusquam habetur, nusquam titulus inuenitur, nusquam Rubrica legitur. In summa illud sciendũ est, quod in interdictis non ex retro fructus ueniunt præterquam in unde ui, in quo ueniunt fructus, etiam quos uetus possessor percipere potuit, ut ff. eod. l. in interdicto & C. unde ui l. si de. Item interdicta communia noxaliter aliquando intenduntur, ut ff. eod. l. ultima. Item si quæstio proprietatis quoq; mouetur, cum causa possessionis per interdicta discutitur, possessionis causa prius est terminanda, ut eo cognto quis debeat possessor esse, ab eo qui de possessione uictus est, probationes exigantur, ut C. eod. l. in certi. Illud notandum est, quod dictum est, septem & octo fore interdicta publica: decem & nouem priuata, de directis interdictis debet intelligi. Sæpe enim sub directis interdictis plura utilia interdum duo, interdum tria disposita inueniuntur, ut ff. de noui oper. nunciat: & ff. ne quid fiat in loco publico, & ff. ne quid fiat in flumine pub. & ff. de aqua quott. & æsti.

QVORVM BONORVM.   TIT. II.

HAbito tractatu de interdictis generaliter, nunc audiamus per quasdam species: & quia interdictum quod de uniuersitate proponitur (ut quorum bonorum) & ipsum solum dignius est, quam ea quæ de singulis intenduntur, interdictum quorum bonorum expediamus. Videamus itaq; quia competit directum bonorum, cui detur utile, in quem, quid, quanto tempore, & quando, uel quomodo differat ab hæreditatis petitione. Directum quorum bonorum possessori competit, id est pro hæredi qui non est hæres proprie, sed locum hæredis obtinet, utile uero datur hæredi, id est uerè & proprie hæredi, iure ciuili, ex testamento, uel ab intestato. Dirigitur utrumq; duntaxat in possidentem sine titulo,

id est pro hærede uel possessore. Veniunt in hoc interdictum & petuntur interdicto tam directo, quam utili, sola principalia corpora, & fructus corpororum ex die interdicti editi, & omnia corpora, quæ defuncti cum moreretur, fuerunt: siue iure domini, & possessionis, à iure possessionis saltem. Hæc tamen ita, nisi corpora quæ petuntur usucapta, præscripta iure inueniuntur: puta ab eo uendita, qui possideat pro hærede, ergo bona fide reddet non usucapta corpora. ita intelligo posse peti, si constet defuncti cum moreretur fuisse, uel præsumatur probabiliter. Quid ergo si is qui possidet, & dum interdicto quorum bonorum conuenitur, obijcit se dominum fore, & se titulo iusto, & bona fide possidere, nunquid restituet, si uelit? ego utiq; nisi forte sine dilatione et mora id non posse ostenderet. Annum est hoc interdictum & nomen accepit à primis uerbis que sunt, quorum bonorum. Idem intelligatur in nominibus interdictorum similium. Conuenit hoc interdictum cum petitione hæreditatis: quia utrumq; ius contra easdem personas intenditur. Differt in tribus, ecce petitio hæreditatis directa, datur hæredi: utilis pro hæredi. Econtrario directum quorum bonorum, datur pro hæredi, id est bonorum possessori: utile non datur hæredi. Item petitione hæreditatis petuntur & corpora, & iura: sed hoc interdicto duntaxat corpora. Item petitione hæreditatis tam directa, quam utili petitur etiam uniuersitas: sed hoc interdicto non petuntur, nisi res singulæ, & non conueniuntur hæreditarij debitores: nisi sint corporum possessores, ut ff. eod. l. j. & ij.

QUORVM LEGATORVM.

TIT. III.

Quoniam interdicto quorum legatorum, sicut & quorum bonorum, hæreditas non petitur, non incompetenter adnectitur. Audiamus itaq; quibus detur quorum legatorum, & in quos, & quando, & in quantum, & qualiter differat à superiori. Eisdem datur, quibus & superius, sed & in alios, & duntaxat contra titulo possidentes, id est contra legatarios & fideicommissarios, causa mortis donatarios: & contra eos qui ex secundo decreto legatum, uel fideicommissum possident. Datur autem hoc interdictum hæredi, & pro hæredi: si satisfecerit, & ita, si satisfactum perseveret, ut ff. eod. l. j. Sed & datur ei, qui satisfacere paratus est, non tantum ut se ingerat, sed ut moram petenti satis non faciat, ut ff. eod. l. ultima. Porro emphyteuta etiam non interpellatus ultro debet offerre. Sed & datur interdictum hæredi, qui neq; satisfecit, neq; paratus sit: puta si legatarius, uel omnino cautionem respuit, uel si iuramento, pignore, uel nuda promissione, sibi cauere contentus fuerit, ut ff. eod. l. ultima. In hoc interdicto conueniunt, & iura, & usufructus, quem legatarius occupauerit autoritate propria, & habet, uel de dolo desijt habere. Cessat ergo hoc interdictum, si legatarius hæredum uoluntate occupauerit, habeatue: tamen ita, si hæres uoluntatem accommodauit, cum iam hæres fuerat, id est post aditam hæreditatem, uel bonorum possessionem agnitam, non si antea accommodasset: nisi forte post aditionem illam uoluntatem ratam habuisset. Accommodauerat inquam legatario, siue eis qui in rem uel in ius successerint legatario, ut ff. eodem. l. prima. § illud. Differunt ita, superius interdictum datur contra possidentes sine titulo: hoc minimè, sed contra possidentes titulo. Item superiore petuntur tantum corpora: hoc etiam iura. Item superius, pro uniuersitate proponitur: hoc pro singulis intentatur.

VNDE

EXposuimus de duobus interdictis adeptorijs, quibus possessio acquiritur: & quia sæpe possessio etiam obtenta amittitur, & amissa quandoq; per interdictum unde ui recuperatur, de interdicto loquamur. Ideo dixi quandoq; quia si quis uoluntate propria possessionem tradiderit, uel prorsus dereliquerit, interdictum unde ui non habebit. Sed & suspicatus se posse repelli alio ingresso, equidem possessionem amittit: sed non ex eo interdicat quod amiserit, etiamsi alter ipsam possessionem apprehenderit, sed tunc primum interdictum unde ui habebit, cum se dominum reuertentem, & quondam possidentem, ille qui occupauit non admiserit: licet longam possessionem dominus amiserit. Ille enim qui possessionem occupauit clam: ergo nec antea possidet, tunc primum intelligatur possidere ui, & sic interdicto subiacebit cum dominum reuertentem non admiserit. Nam & si colonus ignorante etiam domino possessionem tradiderit, possessionem dominus amittit, sed non ex eo interdicat: imò conditione ex lege ex libris Sabini petit. Videamus itaq; cui detur directum interdictum unde ui, & utile, cui non, in quem, in quantum, quanto tempore, & qualiter unde ui suppleatur. Interdictum unde ui datur domino deiecto possidenti quondam. Vnde ui datur non domino ut bonæ fidei possessori, sed inuasori: non tamen datur commodatario, colono: sed inquam quamdiu manserit colonus. nam si deserit colonus esse interuertendo etiam contra dominum deijcientem iuuabitur utili interdicto. Item utile datur etiam iuris possessori licet quoq; & quasi possessori, detur, ut fructuario, ut ff. eo. l. ij. multo fortius rei corporeæ, immobilis, uel utiliter dominis, ut emphyteutæ, superficiario, feudatario. Hoc tamen ita, si possidebant cum deijcerentur: possidebantur inquam pro suo naturaliter, & ciuilitate tantum, ut saltus: uel animo suo tantum, uel alieno, ut per colonos. Nam si isti deijciuntur, non experiuntur sed eorum domini, quia nec ipsi possident, sed eorum domini, ut ff. eo. l. j. §. qd' seruus. Hoc tamē ita nisi interuerterit sicut superius dictum est. Ideo dixi unde ui dari quondam possidenti, si deijcitur: quia secus est, si ex nouo possessionem adipisci nititur. tunc enim nota interdicta quorum bonorum, quorum legatorum competunt. Datur interdictum unde ui tam directum, quam utile (sicut dictum est) deiecto multis modis: siue deiectus sit manualiter, siue reuersus ab occupatore non sit admissus siue aliquo tristi in uia sibi nunciato nunciatus processerit possessionem occupauerit, uel ut alter occuparet effecerit, ut ff. eo. l. j. §. interdictum. Item is si expellitur, qui nomine tuo possidet: quia nec possidet, nec illi sed tibi (sicut dictum est) unde ui competit. Item si emptor quem mittis in possessionem, ingrediatur, à colono non admittitur: non emptor, quia nusquam possedit, sed tu quasi deiectus, unde ui agis, ut ff. eo. colonus. Datur inquam deiecto possessio rei immobilis, ut de possessione agri, areæ, domus. Porro deiectus de arbore, de fructibus, uel de nauis, uel uehiculo, uel de equo non interdicit, ut ff. eo. l. j. sed iniuriarum si uolet agere, ut ff. de iniurijs l. iniuriarum. §. si quis. Tam directum quam utile unde ui datur in eum, qui deiecit & ui hæredem, etiamsi quid ad eum peruenerit: sed tamen pro eo in factum actione conuenietur, ut ff. eo. l. j. §. ult. Ergo multo minus in extraneum deiectorem: præsertim bona fide & titulo possidentem. Dicitur autem deiectus quis multis modis, si manibus suis deiecit, si mandauit deijci, si iussit, si deiectionem factam suo nomine habuerit ratam. Siquis autem dolo malo effecerit, ut quis armis deijceretur, hoc edicto tenetur, ut ff. eodem l. ij. §. hoc interdictum. Si in medio itinere quis quem detinuerit interim possessionem occupari effecerit & ipse possederit, ui deiectus uidetur. Item datur hoc interdictum in eum, licet non in eius hæredem, qui possessorem sua manu uinxerit, & datur

eius hæredibus & prætorijs successoribus, ut ff. eo. l. j. §. penult. §. interdictum. Item datur in homines armatos, quorum metu quis perterritus de possessione fugerit, siue ille possessionem occupauerit, siue alij, siue nulli. Hæc inquam ita siue re armati ueniebant, aut si ueniebant, non ut deijcerent, ueniebant interdicto unde ui non tenebuntur: nisi possessionem occupauerint, ut ff. eodem l. j. §. idem labeo, & l. iij. §. qui armati. Nec enim ui dicuntur deiecti, qui deijci non expectauerunt, sed ad hoc profugerunt, ut habeant interdictum quod metus causa ut ff. quod met. cau. l. metum. Et tamen dicuntur armati deiecisse, licet nec ipsi fundum ingressi fuerunt. quia ipsi possessionis amittendæ occasio fuerunt, ut ff. de usucap. l. non solum. §. si dominus. Sanè si possessionem uel coactus tradidero, licet quod metus causa edicto, non tamen interdicto unde ui ago, ut ff. eod. l. si rerum. Item qui à me possidet, siue à me, siue ab alio deijciatur, hoc interdicto utitur, ut infra de interdict. Hoc tamen ita, si ex interuallo ego dominus eum qui me deiecerit, deieci. Nam si incontinenti, licet mera ratione deiecerim, non sum dicendus deiecisse: nec possessionem amisisse, licet amiserim, sed possessionem mihi semper retinuisse, ut ff. eo. l. qui possessionem. Nam & econtrariò non uidetur quis quid nactus, quod de iure detinere non ualet, restituere necesse habet. Vim ei repellere (sicut dictum est) incontinenti licet. Nam ex interuallo possidenti licet, sed cum moderatione inculpatæ tutelæ. Vt si sine armis possit expellere, arma non debeat adhibere, non debeat uulnerare. In continenti sic intelligo, flagrante maleficio, ut in stipulatione dicitur. Non assumpto alio negotio, id est, non reseruet nec differat post dies, sed instet: amicos, uicinos, consanguineos, roget, anxie desudet: ut congregato cœtu eum, qui se expulit expellat, & sic repulisse uidebitur, ut ff. eo. de adulterijs l. qstod ait. Permissum enim est unicuique iniuriam repellere, non uindicare. Reperitur quòd aliquando hoc interdictum non datur deiecto, ut liberto contra patronum: emancipato, contra parentem. Licet nullum interdictum sit famosum, sed datur actio in factum perpetuò uerbis temperatis intendenda, ut ff. eod. l. j. §. interdictum hoc. Sed si quis me ui deiecerit, meos autem non deiecerit: quia per eos possessionem retineo, hoc interdicto non ago, ut ff. eodem l. j. §. si quis. Venit in hoc interdictum principaliter, possessionis restitutio: secundariò ueniunt etiam cætera, quæ fuerant in possessione. Is enim qui ui deiectus est, quidquid damni senserit ob hoc, quod deiectus est, recuperare debet. Siquidem pristina causa restitui ei debet, quam habiturus erat, si ui deiectus non fuisset. Nam nec res uidetur restituta, quæ non est restituta cum sua causa. & tota restitutio iuris est interpretatio, ut ff. de uerb. signific. l. ult. Ergo omnia mobilia, & se mouentia, quæ in fundo fuerant, etiam post fundum redditum, uel utiliter peti poterunt per hoc interdictum: licet etiam alijs actionibus possit agere, ut ad exhibendum. Debeat ergo uiolentus omnia restituere, si extant: sed & si naturaliter interierint, ad eorum æstimationem urgebitur. quia ab initio fuerit in mora. quia mora ad se trahit periculum. quia ex ipso tempore delicti plusquam frustrator est, ut ff. eodem l. merito. Hoc tamen ita nisi uiolentus à domino remissionem accepit, uel nisi moram inuasor nouatione purgauerit. Item fructus ueniunt possessionum ablatarum, & fœtus iumentorum, & pecorum quæ in possessione fuerant. Et quidem omnes fructus extantes, consumpti: & quos, nò tantum inuasor: forte & quos sed uetustior possessor percepisset. Horum autem omnium, forte etiam non extantium litem à iudice æstimari debere, ut ff. eodem l. j. §. non solum. Quippe si de rerum amissarum numero, uel de earum pretio, uetus incidit iurgium iudice tamen taxante, in litem iureiurando quondam possidenti delato: & quod huiusmodi iureiurando fuerit declaratum, iudicem condemnare oportet, ut C. eodem l. si quando.

Item ex

Item ex die, quo quis deiectus est fructuum habetur ratio: & hoc est speciale in hoc interdicto. Sed & illud speciale est, quia pro fructibus etiam quos uetus possessor percepisset, inuasor arctatur, ut ff. eodem l. j. §. ex die. §. non solum. Anno utili sopitur hoc interdictum, cum intenditur contra deiectorem, qui non occupauit possessionem. Excipitur si quis absens per colonum, seruum uel relictum domi possidebat. Hoc enim casu si isti fuerunt deiecti, & malignati, id est iudicio momerario (quod eis permittitur) noluerunt experiri, absens dominus quando cunctis etiam post annum utilem etiam a deiectore suam possessionem poterit petere: uel interdicto utili unde ui, uel condict. ex l. ult. ut C. si per uim l. j. Contra deiectorem, uel occupatorem hoc interdicto anno: hodie actio in factum prodita in interdicti locum perpetuo competit. Ex interdicti natura unde ui interdictum non datur: nisi res immobilis dolo malo auferatur. Quid ergo si quis sine dolo malo, putans sibi licere, rem ab alio possessam, siue alienam, siue suam, tanquam suam, abstulerit: non unde ui, sed per si quis in tantam urgebit. Ergo quod interdicto deerat, Constitutio si quis in tantam supplet. Nec enim (ut reor) interueniente dolo constitutio competit, sed tunc demum, si ista duo concurrunt, id est, si rem possidenti abstulerit, & tanquam sua sit, alienate: uel immobilis, ante litem contestatam, postea uel: multo fortius si post sententiam. Ergo si quis rem alienam tanquam alienam, id est, tanquam non suam, sed uelut sibi obligatam, sibi uel personaliter debitam, abstulerit: si dolo, pro re immobili, unde ui interdicto tenebitur: pro mobili, ui bonorum raptorum conuenietur. Si sine dolo, a iure crediti cecidisse censebitur. Porro si debitor tuo rem tibi non obligatam, sub forma pignoris abstuleris, uel si eius uicaneum, id est, si alium pro alio pignoraueris, alijs iuris articulis subiacebis. Nam ab actione tibi competenti cades, & in quadruplum condemnaberis, ut in authent. ut non fiant pigno. in v. collat. Constitutionis autem, si quis in tantam, ea est poena, ut si res sit sua illam amittat per sententiam: si aliena, restituat eam. praeterea tantum, quantum res illa ualet, de proprio dependat. Constitutionis autem, si quis in tantam, conditione non directa, sed utili tenentur conductores, & omnes alieno nomine possidentes, & eorum haeredes ignorantes: si dominis reposcentibus possessionem suo tempore non statim restituerint sed distulerint, & usque ad definitiuam sententiam expectauerunt, ut C. eo. l. si quis in tantam. Ideo autem de condict. utili ex lege, si quis in tantam, conueniuntur isti: quia non sunt proprie inuasores, sed quasi. Et sicut suppletur interdictum per Constitutionem, si quis in tantam: ita si quis in tantam constitutio Iustinianae constitutionis, cum quaerebatur, suppletur auxilio. Ecce enim si quis uacantem possessionem occupauerit, id est, quae a nemine possidetur animo uel corpore, interdicto tenetur: nec praefatis constitutionibus, id est, si quis in tantam: &, non ab re est, conuenietur, quia possessio nulli conuenienter adimitur. Quid ergo fiet? directa conditione ex lege, cum quaerebatur: uel utili, ex lege si quis in tantam, conuentus, tanquam inuasor: licet proprie non sit inuasor, condemnabitur. Omnis autem reddere debet quod suum non est, hoc ad alios modis omnibus pertinet. Ergo uacantium possessionum occupator tanquam inuasor, poena praedicta percellitur: licet ante Iustinianum sine poena restitueretur, ut C. eod. l. inuasor, & si non nisi actione in rem conueniretur, ut C. eo. l. cum quaerebatur. Hac constitutione duobus in casibus quis tenetur, si rem alienam uacantem occupauerit, licet suam putauerit, excusabitur: multo fortius, si alienam crediderit. Si uero sua erat, licet alienam putauerit, excusabitur: multo fortius, si sua erat, suamque crediderit. Ergo si quis de possessione mea me expulit, & postea de possessione ceciderit, & postea alius occupauerit, ego interdicto unde ui experiar cum expulsore, & expulsor contra occupatorem utetur, cum quaerebatur, constitutione. In summa sciendum est,

quoddam ad interdictum unde uis pertinet, quia si quis fundi proprietatem coeperit uindicare, pendente iudicio poterit uariare, & per unde uis, siue per uti possidetis poterit flagitare, ut ff. de acquir. posses. l. naturaliter, & ff. eo. l. antepenult. Item illud notandum est, quod coloni colono deiecto, & inquilino: non colonus, non inquilinus interdicto unde uis experietur, sed dominus, ut ff. eo. l. ult.

VTI POSSIDETIS.   TIT.   V.

Diximus quomodo amissa possessio recuperatur, nunc dicamus quomodo obtenta retineatur, & uti possidetis interdicto defendatur. Videamus itaque cui detur interdictum uti possidetis directum, cui utile, quid petatur hoc interdicto, in quantum fiat condemnatio, in quibus differat a superiore, & quale sit hoc interdictum uti possidetis. Hoc interdictum datur domino corporis, possessor si uexetur, si libere possidere non permittitur. Utile datur non dominis ius in re habentibus, ut emphyteuta, fructuario. Sed & inter duos fructuarios, sed & si alter usumfructum, alter sibi possessionem defendat. sed & si alter usum, alter sibi usumfructum defendat. Seruitutum quoque realium quasi possessoribus hoc interdictum utile attribuitur, ut ff. eo. l. ult. & ff. de seruitut. l. ult. Datur autem uti possidetis tam directum, quam utile aduersus eum, qui prohibet me uti mea possessione. prohibet inquam me uti duobus modis, & expressim, & tacite simul dicendo: prohibeat me aedificare, fodere, arare, serere, plantare. Hoc tamen ita si possidere me permittat. Nam si ita prohibeat, uel possessionem auferat, unde uis festinat. Competit enim uti possidetis si quis prohibeatur suo uti taliter, qualiter uelit, ut ff. eo. si seruit. uindice. l. sicut. & ff. eo. l. si duo. §. iij. Datur autem hoc interdictum ubi inter duos contenditur, ubi rem immobilem possideant. Nam si constaret quis possessor foret, hoc interdictum non competeret, ut ff. eo. l. j. Petitur autem & agitur hoc interdicto alias, ut non fiat, alias, ut aliquid fiat. Ut non fiat, sicut expositum est, sed & ut fiat modis pluribus. Ecce enim si uicinus in pariete meo non iure tectoria habet, uti possidetis mihi efficax est, ut ea tollere compellatur, ut ff. eodem l. si duo. §. si uicinus. Sed aduersus creditorem in bona mea missum oblata defensione ut recedat, uti possidetis experiar, ut ff. ex quib. cau. l. hac. §. ult. Sed & uti possidetis experior, si in communem parietem immittere tignum prohibeor, ut ff. eo. communi diuis. l. si aedes. Quid ergo si duo possideant in solidum? nam & hoc contingit, ut ff. eo. l. si duo. Et quidem si duo ex iusta causa, & tu possides a me clam, ego experior interdicto. Item si possides a me uti inquietationis: quia ego possideo, non tu: si uis expulsionis, non est locus huic interdicto, sed unde uis: & tu possides, non ego. Si uero tu possides uiciose non a me, sed ab alio: distinguitur, si ab alio uere possidente me uincas, quia uiciose possessio contra extraneos proficit. Si uero uiciose possides nec a me nec ab alio possidente: sed ab alio duntaxat in possessione constituto, neuter nostrum uincet. Nam & tu possides in solidum, & ego, licet diuersa ratione: et ita debet intelligi iste difficilimus paraphragus, ut ff. si duo possideant in solidum. Ergo hoc interdicto duobus in casibus uincis, si a nemine possides uiciose: uel uiciose, non tamen ab altero, id est ab aduersario: sed ab alio, id est, possidente tertio. in duobus incertis si nullo modo possides, uel uiciose ab aduersario. Fit autem condemnatio in hoc interdicto, non quanti fundi proprietatem, sed quanti possessionem retinere interest. longe enim aliud est pretium rei, aliud possessionis, ut ff. eo. l. si duo. §. ult. Pronunciabit autem ita iudex, uti possidetis ita possidete. Hoc inquam faciet, si pro pluribus pronunciet, qui possident non uis, non cla, non precario litis contestatae tempore, ut Institu. de interdict. Si uero pro uno debuerit pronunciare,

pronunciare, transfuso plurali in singulare, sufficiet dicere: ut possides ita posside, uerum hodie honoris causa Lombardi cum loquuntur cum uno tantum homine dicentes, bene ueniatis, uel quid aliud simile, utuntur pluratiuo sermone, quia istae uoces honorabiles coeperunt à Caesare. In tribus differt hoc interdictum à superiori, superius possessionem amissam restituit, hoc tuetur ne amittatur. Item superius possessorem oppugnat, hoc fouet. Item superius uindicat uim preteritam, hoc repellit uim praesentem & futuram. Illud constat, quod hoc interdictum annuum est, ut ff. eo. l. j. §. j. & duplex, ut ff. eo. l. si duo. §. ij. & est prohibitorium & retentorium.

SI PER VIM VEL ALIO MODO ABSENTIS POSSESSIO
turbata sit. TIT. VI.

Dictum est quid iuris sit ubi possessio praesentis praesenti auferetur, nunc audiamus si per uim absentis possessio turbetur, alio uero modo ut per rescriptum. Et certe si quis rescriptum impetrauerit, ut aliqua possessio sibi detur, nec iudex illico debet dare, nec ipse sua auctoritate debet occupare. Fieri enim potest, ut aduersarius uelit allegare rescriptum per mandatum impetratum fore, sed causarum merita, partium assertionem panduntur. Nam & ubi Imperator non cognitionem, sed executionem mandauerit, de ueritate tamen precum inquiri debet, ut C. si contra ius l. & si. Semper enim & illa conditio inest, si preces ueritate nitantur, & quaedam semper tacite in sermone excipiuntur. Per uim absentis possessio turbatur, puta relictis domi procuratoribus, seruis uero possessio admittitur. Ecce enim procurator expulsus potest agere, & possessionem petere, etiam si constat cessare mandatum. Item etiam seruus hoc iudicio poterit experiri. Momentariae enim possessionis per quancumque personam, non tamen per impuberem actio exerceatur: ut experiat, non ut conueniatur. Item etiam post annum utilem istius possidentes nomine alieno, res immobiles deiectione poterunt experiri. Item domino reuerso post annum utilem pro possessione recuperata dabitur actio, uel utile interdictum unde ui, uel condict. ex l. ut C. eod. l. Item illud est quintum speciale, quoniam licet seruus procuratorum iudicio momentariae possessionis recuperauerit, non tamen de proprietate respondere compellitur, sed iustis legitimisque personis, id est, absentis domino seruabitur, ut C. eo. l. j.

DE TABVLIS EXHIBENDIS. TIT. VII.

Expediuimus de interdictis quibusdam prohibitorijs & quibusdam restitutorijs, nunc prosequamur membrum tertium diuisionis, id est, agamus de exhibitorijs. Et quia exhibitorijs quaedam de rebus pecuniarijs, ut de tabulis exhibendis, quaedam dantur pro liberis personis exhibendis, audiamus primum de tabulis exhibendis. Videamus itaque quales tabulae debeant intelligi, cui detur interdictum de tabulis exhibendis, in quem, in quantum, & quale sit. Tabulae hic intelliguntur testamentariae, codicillares, uel falsae, inutiles ab initio, postea uero, ruptae, etiam si dicantur ab eo factae qui teneretur seruus, filius fa. siue apud hostes constitutus. Excipitur nisi sint adulterinae. Item ubi hereditatis controversia ex his pendet. Item si ad publicam quaestionem pertinent, puta si is qui intendit dicatur sibi inutilibus tabulis (quod lege Cornelia regulariter uetitum est) aliquid exscripsisse, ex his duobus casibus in aede sacra, aut apud uirum idoneum tabulae interim sunt deponendae, ut ff. eo. l. ult. Item excipitur si agitur de tabulis hominis uiuentis adhuc. tunc non per interdictum, sed per actionem ad exhibendum postulabitur exhibitio tabularum, ut ff. eo. l. j. §. j. §. iij. Datur in eum qui tabulas habet, & in eum qui dolo malo fecit, quo minus possit exhibere. Sunt tabulae exhibendae & apud iudicem, ut eius auctoritate signatores, id est, testes extra ordinem compellantur sua signa recognoscere, ut ff. eo. l. iij. §. hoc. Non datur in pupillum, cum dolo tu

toris defierint esse, ut ff. eo. l. si sint. Sed nec datur in seruos, penes quos sunt tabulæ, sed in eorum dominos. Datur autem omnibus, quibus quid in tabulis adscriptum est, sed non à se, ergo legatarijs, fideicommissarijs, donatarijs, hæredibus institutis etiam sub cõditione. nam & eorum interest, quia & ipsi implorant ut possideant. Ex hoc interdicto in quantum interest fit condemnatio, ergo hæreditatis & legati conditionalis. Quid ergo? si legatum sub conditione legatarius extorsit, non tamen de restituendo cauebit, quia pœna contumaciæ præstat ab eo qui non exhibet. Idem quidem erit si legatarius puri legati æstimationem consecutus fuerit, postea ipsum legatum petierit: certe si hæres æstimationem præstiterit, & modo de legato conuenitur, exceptione se tuebitur. Si uero legatarius ab extraneo æstimationem accepit, etiã legata ab hærede poterit perere: licet enim bis exigat, quia tamen non ab eodẽ, non obstat, ut ff. eo. l. j. ij. §. penult. hoc interdictum etiã successoribus datur, & post annũ competit, ut ff. eo. l. ij. §. ult.

DE LIBERO HOMINE EXHIBENDO. TIT. VIII.

Interdictum de homine libero exhibendo cuiq; datur ex populo, siquidem mulieri, & pupillo: licet pupillus non experiatur de possessione momentaria, neq; possit iurare de calumnia. Sed & (ut puto) seruo non datur. Sed nec ei, quẽ uerissimile sit colludere, & calumniari. Ergo si plures uenerunt idoneior iudicis arbitrio præferetur. Nec possessore liberi hominis absoluto, alij permittendum experi. Excipitur, nisi prior actor de praua cautione poterit argui. Sed si reus condemnatus malit litis æstimationem sufferre, quã hominem exhibere, poterit actore alio quocunq; hoc interdicto denuo conueniri. Datur hoc interdictum etiam in absentem detinentem liberum hominem inuitum, ut exhibeatur, & libertate fruatur, nec enim multum à seruo distat liber, qui detinetur inuitus. Sed eius detentor fauicia accusabitur, ut ff. eo. l. j. & ij. Datur autem in eum qui detinet inuitum: sed & uolentem malis artibus uoluntate ei immissa. Sed & ita demũ tenetur, qui detinet, si dolo malo detinet. Cessat enim interdictum hoc pluribus modis. ecce enim non datur in patrem detinentem filium, præsertim in sua potestate constitutum: non datur in maritũ, detinentem uxorem suam filiam alienã. Sed nec datur in eum, qui bona fide possidet hominẽ liberum, uel noxæ sibi deditum: Sed nec in eum, qui detinet liberum hominẽ, quem redemit ab hostibus: nisi detineat sibi soluto pretio, uel nisi ipse offerat uel alius pro eo, uel nisi redemptor pretiũ remiserit, uel nisi suam remissionẽ induxerit. Aliàs per beneficiũ, ut si eum eamũe suo sociauerit matrimonio: aliàs per maleficiũ, ut si eum eamũe exposuerit, uel prostituerit, ut C. de capt. Itẽ hoc interdictum nõ redditur si de hominis statu dubitatur, sed actiõne in rẽ utili præiudiciali liberalis causa tractabit, quæ præiudiciũ non patitur, ut ff. eo. l. ij. §. si quis. Item creditori nõ datur, quia creditoris interest cum in possessionẽ mittendus sit debitorem exhiberi, ut ff. eo. l. ult. §. ult. fit condemnatio in litis æstimationẽ, ut ff. eo. l. ij. §. antepenult. Nec datur etiã tempus modicum ad exhibendũ liberum hominẽ, quia cõdemnatus priuatus carcerẽ exercet, & quoniam pœna præteriti facti præstanda est, ut ff. eo. l. ult. Illud cõstat quia hoc interdictũ est personale, & perpetuũ, & officij tuendi causa proditum.

DE LIBERIS EXHIBENDIS. TIT. IX.

Exposuimus duo membra diuisionis, id est, rei familiaris interdicta, & officij tuendi causa prodita, nunc prosequamur interdicta sui iuris tuendi gratia comparata, & sic audiamus de liberis exhibendis, & deducendis. Videamus itaq; quid sit exhibere, cui competat interdictum de liberis exhibendis, in quem in quan-

in quantum competat, quando cesset, quale sit. Exhibere est rei exhibendæ, uidentis, & tangendi copiam facere. Interdictum de liberis exhibendis datur patri filium in potestate habenti, quanquam postulat sibi exhiberi, ergo non datur patri qui emancipauit, sed nec matri, quia nec ei datur actio furti. Datur autem in eum, apud quem filius est, qui potest exhibere. Excipitur mater, quæ filium detinet nondum trimum. Quid ergo si trimo maiorem adhuc tamen impuberem reddere patri debet: nisi pater sit notæ nequitiae & nullius autoritatis, ut ff. eo. l. iij. §. etiam. Item excipitur maritus, ne matrimonium bene concordans & liberis forte subnixum turbetur. Item si pater excipit, puta si iudicatum sit etiã per iniuriam in patris potestate non fore, ualet remoueri, ut ff. eo. l. ij. Item omnis se tuebatur in hoc interdicto (ut reor) qui tuetur se in superiori. Datur (sicut dictum est) in eum qui detinet alterius filium. Cessat si filius se detinet, negans se esse in potestate patris, & succedit simplex prætoris notio, ut ff. eo. l. iij. Excipitur, nisi filius alicuius hæreditatem adierit. tunc enim hæreditatis occasione pro filio exhibendo pater utitur hoc interdicto. Sed & si inter duos qui se pares dicant, cõtrouersia nascatur, filiusq; sua sponte apud aliquem est, etiam in hoc casu hic interdicatur: licet filius magis apud se esse, quàm apud eum præsumitur, ut ff. eo. l. penult. & ult. Exhibitorium est hoc interdictum, priuatum, perpetuum, sui iuris tuendi causa comparatum, & datur ut filius exhibeatur.

DE LIBERIS DEDUCENDIS. TIT. X.

Subripit & subsequitur interdictum de liberis. parum enim conferret patri filium sibi exhiberi, nisi daretur eidem potestas deducendi: imò uehementius turbaretur, & singultibus premeretur, si postquam uidisset, deducere nõ liceret. Ea propter ait prætor quo minus patri liceat ducere, uim fieri ueto. Datur hoc interdictum eisdem, & in eosdẽ, quibus, & in quos superius. Sed illud pertinet ad liberorum exhibitionem, hoc ad deductionem: itaq; prius interdictum, quod est de liberis exhibendis, præparatorium est huius interdicti, quod est de liberis deducendis. Est autem hoc interdictum priuatum sui instituendi causa proditum, perpetuum, prohibitorium.

DE PRECARIO, ET SALVIANO INTERDICTO. TIT. XI.

Videamus de interdicto de precario, & exponamus quid sit precarium, quãliter differat à commodato de precario, cui detur interdictum de precario, in quem, in quantum, quale sit. Precarium est, quod precibus impetratum conceditur utendum: estq; possessio precaria tam diu iusta, licet non pergat ad communi diuidendo iudicij uigorem, quandiu uoluntate precario concedentis, eius uel hæredis intuitu sit. postea fit iniusta. Precarium proprè etiam sæpius constituitur in rebus immobilibus: aliquando tamen & in rebus mobilibus, ut ff. eo. l. in rebus & l. quamuis, & l. si duo. Commodatum proprè & sæpius in rebus mobilibus: aliquando tamẽ & res immobiles commodantur, ut domus, ut ff. com. l. j. Item cõmodatum tempestiuè reuocare non licet, precarium etiam præfixis finibus reuocare permittitur. Nullum enim ius est huius conuentionis, ut rem alienam domino inuito precario concessam detinere liceat, ut ff. eo. l. cū precarium. Datur autem hoc interdictum concedenti precarium, & hæredi suo: siue concesserit per se, siue per alium, quod est ex ordine. Interdum tamen alienum concedo, & interdicto de precario ago: puta si ego creditor debitori roganti pignus suum concessero. Quotidie enim rogantur creditores à debitoribus, ualet tamen precarium possessionis non proprietatis intuitu, ut ff. eodem l. certe. Item in re aliena consistit precarium, si Titius me rogauerit, ut re Lucij Titij amici mei utatur: egoq; Lucium Ticium rogauero, ut concederet:

& Lucius, dum mihi uult præstitum, Titio concesserit: Titius à me habet precario, & ego agam cum illo interdicto de precario: sed Lucius non aget cum illo, ut ff. eo. l. quæsitum. Datur autem hoc interdictum in eum, qui precario habet, & in hæredem eius. Licet enim precarium ad hæredem rogantis non transit, sicut precario rogatio ad hæredem concedentis transit: tamen interdictum de precario, sicut hæredi datur concedentis, similiter & ad interrogantis hæredem dirigitur, ut l. eo. l. quæsitum, & l. cum precario. Item datur in rogantes, & eorū hæredes, qui dolo fecerint ut non habeant. Item datur in te siue tu per te rogaueris pro te, siue alius pro te, ut ff. eo. l. si seruus. Item datur in eum, qui rogauerit precario corpus dari, iusue in alterius reprecario sibi cōcedi, ut ff. eo. l. ij. & iij. Nam & ea quæ in iure cōsistunt precario habere possumus, ut immissa protecta, ut ff. eo. l. & habet. §. iij. Datur autem demum hoc interdictum, si aliàs pro re restituenda, ut per fideiussorem non fuerit euictum, ut ff. eo. l. & habet. §. iij. Cui datur interdictum de precario, eidem datur & præscript. uerb. actio: estq; præscriptis uerbis in hoc casu bonæ fidei, ut ff. eo. ij. ut de æstimato, permutato: licet omnis alia præscript. uerb. sit stricti iuris. Ex hoc interdicto res debet restitui in causam pristinam, quod si non fiat intantum condemnatio fiet, quanti interfuit actoris ei rem restitui: Sed postea ex die interdicti & fructus ueniunt. Quippe ante litem contestatam in precarium, sicut in depositum, non uenit: nisi dolus & lata culpa. Planè post litem contestatam omnia ueniunt, dolus, & omnis culpa, omnis fructus, & causa. In summa illud notandum est, cum precario quis rogat, ut sibi in fundo morari liceat, superuacuum est adijci sibi, suisq; nam per ipsum suis quoq; permissum uti uidetur, ut ff. eo. l. ult. Item aliud norandum est, quod pupillus: præsertim tutorem habens, licet aliàs non naturaliter obligetur sine tutore contrahens, tamen siquid rogauerit precario (sed non nisi duntaxat precarium habeat) interdicto conuenietur de precario, ut ff. eo. l. ult. Est autem hoc interdictum restitutorium, & post annum competit, ut ff. eo. l. quæsitum. §. penult.

DE PRECARIO, ET SALVIANO INTERDICTO, TIT. XII.

Saluanum interdictum datur locatori, & eius hæredi. Directum contra colonum, & eius hæredem, non contra inquilinum. Utile Saluanum similiter datur locatori, & eius hæredi: sed & contra extraneum possessorem, ut ff. eod. l. j. Item locatori datur actio Seruiana, non alij creditori. Item locatori datur actio quasi Seruiana, id est, hypothecaria, sicut & omni creditori. Petuntur autem Saluiano interdicto pignora quæcunq; expressim obligata, & tacite, ut illata & inuecta in fundum locatore conscio duntaxat. porro si in fundo duorum cōmuni pignora sunt ab aliquo inuecta, possessor uincet: & erit eis descendendum nō ad Saluanum, sed ad Seruianum iudicium, ut ff. eo. l. ult. Est autem hoc interdictum annuum, & adipiscendæ possessionis, ut ff. de interdict. l. ij.

DE INTERDICTIS ILLIS QVINQVAE, DE QVIBVS
in libris pandectarum agitur.

Expediuimus de interdictis illis, de quibus tractatur in C, nūc inseramus de quinque interdictis, ergo de illis de quibus in ff. agitur, ut, NEQVID FIAT IN LOCO PVBLICO. NEQVID FIAT IN FLVMINE. NEQVID IN FLVMINE PVBLICO RIPAUE EIVS FIAT, QVO ALITER AQVA FLVAT, QVAM IN PRIORE AESTATE FLVXERIT. DE INTERDICTO QVOD VI. ET DE INTERDICTO QVOD CLAM. Nempe ista quinque interdicta utilissima sunt, & frequentantur & assidue, de cæteris interdictis non disputabimus, pluribus rationibus intercedentibus, & quia in superioribus de illis licet summa tenus diximus, & quia de illis cæteris satis dilucidè, & ad euidentiam in ff. tractatur, & quia non adeo uertuntur in usum.

Nequid

NE QUID FIAT IN LOCO PVBLICO.

ERgo dicamus primo de interdictione quod datur, ne quid fiat in loco publico, postea de alijs septem interdictionibus propositis differemus. Videamus itaque qualiter intelligatur hic locus publicus, cui datur hoc interdictum directum, cui utile, in quem, in quid, quando datur, quando non, & quale sit. Locus publicus hic appellatur, qui in usu est omnium licet priuatus sit iure dominij. Datur hoc interdictum directum illi, qui damno afficitur, propter opus quod alius fecit in publico, uel immiserit in publicum: ut si iam fecerit, per restitutorium destruat, si nondum fecerit, sed facere laborat, per prohibitorium desistat. Ergo si quis opus fecerit in uis publicis, uel facere tentauerit, hoc interdictio conuenietur: sed dumtaxat in uis rusticis, nempe uiae urbanae ad magistratus pertinent. Utile datur ei in cuius detrimentum uel umbratile alter in Moeniano habet, licet in aere. Item utile datur aduersus eum qui molem in mare proiecit ei, cui haec res noceat uel nocitura sit. Si autem nemo damnū sentit, tuendus est is, qui in littore aedificat, uel molem in mare iacit, ut ff. eo. l. j. §. cum quidam. §. aduersus. Datur autē hoc interdictum in eum, qui opus facit, reficit, refecerit, immittat, immiserit in publicum, unde damnum aliquis patitur. Damnum autem pati uidetur, qui commodum amittit quod ex publico consequbatur quale quale sit. Proinde si cui prospectus, sicui aditus fiat deterior, angustior, hoc interdictio opus est. Itē in heredem datur quia factum habet, licet non fecerit. Item utile interdictum datur in eum, qui cloacam in uia publica immiserit, ut uia fiat inuisa, uel odore, id est, foetore soli fiat pestilenciosa. Item si arborem in uiam iactauerit. Immisisse autem uidetur & qui ita in suo aedificauit, ut aqua collecta in uia restagnet. Item interdictum datur in eum, qui depascit uiam publicam, siue ex eo statu fiat deterior siue spes sit, ut fiat deterior. Datur autem hoc interdictum primum, ne quid damnosum fiat in loco publico: secundum, ut factum destruat: tertium ex praedictis suborietur, quo minus cuius uia publica, itinere publico, ire agere liceat, ut ff. eo. l. j. §. ult. Cessat hoc interdictum, si opus non fiat, puta si quis prohibeatur in mari piscari uel nauigare, in campo Martio ludere, in theatro concionari uel spectare. Item cessat ratione rei, puta si opus fiat in fundo hominis priuati: sed & si in fundo Caesaris patrimoniali, uel fiscali, res enim fiscalis quasi proprie & priuatae principis sunt, ut ff. eo. l. j. §. iij. Item cessat ratione causae pluribus modis. Ecce enim cessat, si ex opere damnum non irrogetur. Item damno dato cessat, puta principe permittente: puta si quis in publico aedificauerit, ita tamen si damnum non sit enorme, nam pro intollerabili damno tenebitur: nisi princeps etiam id expressim permiserit. Testari dumtaxat uidetur permisisse, ut testetur in re communi: nisi expresserit forte ut testetur quomodo uelit, ut C. de inoff. testament. l. si quando. Item cessat hoc interdictum ratione causae, si in loco publico aedificauerit, ut ea, quae ex meo ad te nullo iure defluebant, & tibi compendium afferebant: & fluere desinant, & amodo tibi compendium nō afferant. Multum enim interest quis quem lucro quod captabat uti prohibeat, an damnum inferat ut ff. de damno infect. l. Proculus. Item cessat, si opus in publico fecero quod ei noceat, quod tu illicitē & ante in publico struxeris, ut ff. eod. l. ij. §. idem. Quid ergo si quis nemine prohibente in publico aedificauerit: non diruitur aedificium, sed solariū imponitur, id est uectigal publicū praestabitur (sicut dictum est) quia pro solo penditur, ut ff. eo. l. j. §. si quis nemine. Est autē hoc interdictum personale: siue interdicator, ut uia publica reficiatur, uel ut exarata, uel reiecta restauretur, tunc enim uiae reiectae actio dabitur, ut ff. eodem. l. de uia pu. l. j. ij. & ff. eo. l.

j. §. interdict. Sed & perpetuum, licet aliàs popularis actio supra annum non extenditur, ut ff. de popularibus actionibus.

NE QUID IN FLVMINE PVBLICO, RIPAVE EIVS FIAT
QVO PEIVS NAVIGETVR.

Interdictum directum nequid fiat in flumine quo peius nauigetur, cuiq; ex populo datur, neue in ripa fluminis, uel in flumine quid fiat, neue quid in flumen mittatur quo statio deterior fiat, id est portus nauium, uel iter nauigij deterioretur. Et hoc uerum est, siue flumen habet cursum naturalem, siue factitium. Ita tamen competit hoc interdictum, si flumen sit nauigabile, & ita demum si iter nauigantium impediatur in aquis, ut ff. eo. l. j. §. aut. §. ait prætor, uti lædatur, & de flumine nauigabili, si tamen per illud, & aliud fiat nauigabile, ut ff. eo. l. j. §. non autem. Item si pedestre iter impediatur, per quod ad nauigium ambulatur, utile interdictum datur, ut ff. eo. l. j. §. si pedester. Item si in mari quid simile fiat uti lædatur, ut ff. eo. l. j. §. si in mari. Nec enim mare flumen est, & ideo utiliter intenditur, sed est receptaculum omnium fluminum. Est autem hoc interdictum & publicum, & perpetuum.

INTERDICTVM DIRECTVM EI DATVR, QVI DAMNO AFFICITVR per opus quod fecit in publico flumine, ripa uel in flumine: siue utendo effecerit ut aqua aliter fluat, quàm in priore æstate fluxerit ut noceat. Competit autem hoc interdictum, siue flumen sit nauigabile, siue nondum: modo sit publicum. Item ita demum competit, si per opus quod factum est, aqua fiat depressior, uel altior: ac per hoc rapidior incommodo accolencium. Quid ergo si nulli sunt illic accolæ, id est, terrarum cultores; sed duntaxat molendinorum possessores. Certe & hi si damnum subeunt, intendunt. Ait enim Ulpianus & si quod aliq; uicij ex facto eius qui conuenitur sentiunt, interdicto locus erit, ut ff. eo. §. iij. Datur autem hoc interdictum cuius ex populo, aduersus eum solum qui opere facto denegat, ut aqua aliter fluat quamuis modo opus non possideat. Nam si fecit dolo malo peræq; tenebitur, ut ff. eo. §. ult. Item hoc interdictum prohibitorium est, & restitutorium, & (ut puto) perpetuum & publicum. Prospexit enim prætor ne deriuationibus nimijs flumina exarescant, uel ne summittatur alueus, ut ff. eodem l. j.

QVOD VI AVT CLAM.

Exposuimus de interdictis, quæ redduntur proprie de eo, quod sit in loco publico, nunc loquamur de interdictis, quæ intenduntur pro opere quod sit in priuato solo, id est, de interdicto quod ui, deq; interdicto quod clam, & prius de interdicto quod ui. Videamus itaq; cui detur directum interdictum, quod nam utile, quis intelligatur prohibere opus fieri in hoc interdicto, & quis dicatur prohiberi, quando competat, quando cesset, in quem detur, in quantum, quale sit. Directum quod ui datur domino, in cuius solo post prohibitionem opus nouum factum est: utilis datur non domino, ut emphytheutæ, superficiario, seu datario, colono, eiq; cuius interfit. Datur & ei, qui non plenè dominus est, ut socio contra socium. Datur & filiofamiliæ: licet aliàs per alium suo nomine regulariter, nec utilis exerceatur actio: nisi iniuriarum, commodati, depositi. Item datur cui dominus consenserit, ut arbores ex fundo tuo cædat si alius eas ui aut clam ceciderit. Item datur ei qui postea dominus factus est, puta opere facto in prædio, cum prædium interim nullius esset. Prohibere quis intelligitur si uerbo prohibet, siue manu, siue lapilli tactu: si cum sciret le

sciret se prohibendum per vim molitus est ne possit prohiberi. Item si quem facientem prohibuero, licet mox destiterit, si rursus postea sine permisso meo coeperit facere, vim eum uideri fecisse, ut ff. eodem l. j. Item quis prohibet etiam per alium, ut per filium suum, per amicum, procuratorem, mercenarium, inquilinum. Nec hoc casu per alterum alteri actio quaeritur, sed quaesita monstratur, ut in furto manifesto, ut ff. eodem l. iij. & ff. de usur. l. qui scit. Nam ex naturali pacto actio ex empto non nascitur, attamen praeparatur, ut C. de act. empt. l. ex cohortali. Prohibitus intelligitur quocumque modo, prohibetur modis superius expositis, ita tamen, si prohibitio durauerit. nam si postea cum possessore soli conuenerit, ignorans causam praecedentem opus fecerit, in hoc interdictum incidit, ut ff. eodem l. viij. Competit hoc interdictum cum opus fit in solo alieno, post prohibitionem. & tunc demum: ut fodiendo, arando, inferendo, plantando, aedificando, demoliendo, ostium uel regulam de aedificio auferendo, arborem excidendo, inutilia immunda in puteum iactando uel effundendo. Ita tamen ex praedictis interdictum dabitur, si uiam solum deterius, non melius reddiderit, ut ff. eodem l. si alius. §. antepenult. Cessat hoc interdictum ratione rei & causae. Rei, si possessio sit in re mobili, ut ff. eo. l. ix. Ratione causae multis modis. ecce in primis locus non erit interdicto, puta si quis aedibus non adfixa, ut seras, claues, abstulerit. Si Rhedam uel alia onera per alienum fundum tulerit, siue uenatus, aucupatus, piscatus fuerit, si iumentum egerit, si aceruum grani, uel foeni, uel paleae, fimi succederit, disperferit si fructus de arbore abstulerit. licet hoc in casu simile fortius uideatur qui opus in solo, sicut & ille qui regulam auferit ex aedificio, ut ff. eodem l. nam. Item hoc interdictum cessat (sicut dictum est) si opus non affert damnum, sed compendium. Item colono non datur propter non frugiferam caesam arborem: nisi intersit propter amoenitatem, uel gestationem, ut ff. eodem l. competit. Item cessat interdictum, si ego, qui prohibui, remisi: uel meus procurator, tutor. Sanè praeses, procuratorue reipub. frustra permittit opus in publico fieri: quia ei data est procuratio, non remissio: nisi lex municipalis concesserit, uel princeps, isue cui princeps concesserit, ut ff. eo. l. iij. §. planè. Item interdictum cessat, puta si quis paratus sit se iudicio defendere, & satisfacere, & de damno infecto cauere, ut ff. eodem l. iij. Datur quoque ius semper aduersus possessorem. datur in mandantem, datur in opus suo nomine factum ratum habentem. Quid ergo si tibi mandauero opus nouum in solo alieno facere, & tu alij? & tu teneberis, & ille: ego quoque qui initium rei praestiti. Sanè uno ex his satisfaciende caeteri liberantur: sicque caeterorum dolus impunitus relinquitur, quod est notabile, ut ff. eodem l. si ego. Sed ego ideo teneor, quia causa malorum fui, ut C. de ui l. si quis, & quia princeps delicti, ut ff. de serui. corrup. l. in hoc. Datur autem hoc interdictum, ut opus factum destruat: & sic seruitutum, & caeterarum utilitatum amissarum habeatur ratio. Item in interdicto quod ui, sicut in interdicto unde ui, aut in litem iurabitur, aut si iurare actor non possit nec uelit, iudicis officio erit aestimandum, ut ff. eodem l. semper. §. in hoc interdicto. Datur autem hoc interdictum in eum, qui fecit, & non habet, ut sumptus tollat: in eum, qui habet & non fecit, ut tollendi pacienciam praestet, ut ff. eodem l. competit. Item in eum datur, qui dolo malo fecit culpaue lata quo minus restituere possit, ut ff. eo. l. semper. §. eum. Datur hoc interdictum etiam in haeredes de eo quod ad haeredes peruenerit. Est autem hoc interdictum restitutorium, & anno utili sopitur, computando ex eo tempore quo opus fuerit consummatum, uel imperfectum fuerit derelictum, ut ff. eodem l. semper. §. hoc interdictum.

Interdictum datur ei, cuius in solo opus factum sit se cæato. solo inquam alte-
rius (sicut expositum est) iure dominiij uel utiliter. Clam facit qui aduersario
non denunciatur, siue controuersiam futuram timeat, siue timere debeat: ne meli-
oris conditionis sint stulti, quam periti. Item competit si aliter fecerit quam de-
nunciauerit, uel si serò denunciauit, uel si perfunctoriè, aut obscure denunciaue-
rit. Sufficit autem denunciare procuratori domum, ut ff. eod. l. ait. Datur au-
tem hoc interdictum & eis, & in eos, quibus & in quos superius. Item interdi-
ctum quod clam, tale est & taliter, & in tantum datur: quale est, & in quantum
datur interdictum quod ui.

DE AEDIFICIIS PRIVATIS.   TIT.   XIII.

AVdiuimus de ædificijs perperam factis destruendis, nunc audiamus de
ædificijs tuendis atq; conseruandis. & primum de ædificijs priuatis, po-
stea de publicis. Et certe ædificia priuata aliquando extruere iubemur, aliquan-
do inhihemur, aliquando permittimur. Item destruere aliquando iubemur, inhi-
bemur aliquando, permittimur aliquando. iubemur domos facere, si fuerimus
curiales in patrijs, quarum curijs deseruimus, ut C. eo. l. singularum. Vetamur
in alieno ædificare. Sed si non noceamus ædificamus, uel si aliàs sine nocendi
propósito fontem prorsus uicini in nostro fodientes auertimus, uel ædificantes
uicino penitus lucem auferimus. sibi enim quisq; ut tamen aliij non noceat, stu-
diosè permittitur prospicere, ut ff. de dam. infect. l. fluminum. §. ult. & de aqua
pluui. l. j. & ff. de regu. iur. l. domum. Sed & tantum luminis relinquendum est
aliij ab ædificante, præsertim causam habenti, quod sufficere ualeat ad modera-
tionem usus diurni, ut ff. de seruitut. ur. præ. l. Gaius. Permittimur loca plenè &
prorsus nostra ualere mirabili habitu circundare: ita tamen, ut modum usitatum
altitudinis non excedamus, ut C. eo. l. j. Sed permittimur castrum facere, ita ta-
men ut ad æmulationem non fiat, nec materiam seditionis præbeat, ut C. eo. l.
per. & ff. de operi. pub. l. iij. Inhihemur reficere quod destruendū est, puta quod
in publico factum est, ut ff. ne quid in pub. l. ij. Et iubemur tecta propria reficere
& facta habere, ut ff. de off. procon. Permittuntur Iudæi sinagogas reficere, non
nouas fabricare. Permittimur & nos propria ædificia restaurare. Inde est quod
si commune ædificium reficio, sociusq; tibi nolit reddere sumptum, uel numum
erogatum pro portione socij cum usura centesima postulabo, ut C. eod. l. si ut.
Idem demoliri permittimur, iubemur, inhihemur. Permittimur demoliri ædifici-
um, quod nostrum est, etiam in urbe, si in statum meliorem uolumus reformare.
Iubemur demoliri quod contra publicam utilitatem, uel aliàs contra noui ope-
ris denunciationem extructum est. Iubemur nostra ædificia demoliri causa ne-
cessaria negotiandi, & pœna imponitur ementi & uendenti, ut C. eo. l. ij. ff. & ff.
de legat. j. l. cætera. In summa illud sciendum est, quod si quis uelit mœniana cõ-
struere, decem pedes intercapedinis semper debet intermittere. Sanè casuali-
ter si is mœniana, siue alterius generis ædificia iuxta publicas ædes uoluerit ex-
truere, quindecim pedum spacio interiecto debet ædificare: ut tali interuallo
& publicæ ædes à periculo uindictentur, & priuatus ædificator, uelut perperam
fabricato loco, destructionis quandoq; futuræ non timeat detrimentum, ut C.
eod. l. si cui. In alijs casibus ita ædificetur, sicut græca lege sancitur, ut ff. finium
regundorum.

De ope-

AD destructionem & restaurationem portuum, aquæductuum, uallorum, & murorum publicorum omnes certatim facta pecuniarum & operarum collectione concurrere debent: neq; aliquis ab huiusmodi consortio dignitatis, uel religionis uel priuilegijs se excusare debebit, ut C. eo. l. ad portus & authentica de ecclesiasti. titul. & de priuilegijs Augustæ domus l. obsit. Quippe hoc onus est rei, non personæ, ut ff. eod. l. de muneribus l. honor. Nam & aliàs pro tributis res conuenitur, non persona, ut ff. de publi. l. Imperatores. Et aliàs sententia datur rei, non homini, ut ff. de nego. In talibus ad captandam immunitatem rescriptum non ualebit, nec temporis præscriptio contra urbis ornatum & commodum ac decoram ciuitatis faciem, prodesse poterit, ut ff. eod. l. j. & v. Imò ne splendidissimæ urbes uel opida uetustate labantur, de redditibus publicorum fundorum tertia pars deputata reparationi publicorum mœnium, uallorum atq; turmarum, ut C. eod. l. nec splendidissimæ. Sed & singularum urbium habitatores pro facultatum suarum uiribus sunt æstimandi, & operibus publicis extruendis, & restaurandis debebunt adscribi, ut C. eod. l. omnes. In summa nemini iudicum liceat etiam in prouincijs noua opera in urbibus inchoare, prius quàm ea quæ incepta inuenerit à decessoribus suis uetustate diruta, aut desidia derelicta diligenti studio, et instantia cõpleuerit. Cum ex hoc plurimum laudis acquirat, si ea culta & perfecta uendiderit, quæ uetusta sunt, & instaurationem requirunt: quæq; ab alijs iniata & imperfecta resederant, ut C. eo. l. ult.

DE RATIOCINIIS OPERVM PVBLICORVM, ET
patribus ciuitatum. Tit. xv.

Magistratibus ordinarijs olim permissum fuerat pro discussionibus ratio-
cinationum & ciuiliũ reddituum, siliquam unam ex singulis erogandis solidis uindicare. uerum hodie patribus ciuitatum, & eorum necessitatibus hæc siliqua deputatur: si contra factum fuerit, ordinarius iudex quinquaginta librarum auri poena feriatur: officialis, qui non restitit bonis perpetuò exulabit, ut C. eod. l. præfides. Ciuitatum autem patres (ut reor) ciuitatum sunt defensores. siquidem & plebi & rusticitati parentis uicem exhibent: neq; tenuiores, id est suburbanos agricolas uel iniquis descriptionibus paciantur affligi, ut C. eo. l. defensoribus.

DE PIGNORIBVS ET HYPOTHECIS. TIT. XVI.

Pactasse me recolo de Saluiano interdicto, quod pro pignoribus intenditur, inde sumpta occasione de pignoribus loquamur. Sed quia pignorum alia sunt cõventionalia alia iudicialia: & cõventionalia sepius celebrant, à conuentionalibus ordiamur. Videamus itaq; quot modis pignus dicatur, & qualiter distinguatur, qualiter cõtrahatur, quæ actiones ex pignore nascentur, & quibus cõpetant, & in quos intendantur, & qualiter creditores experiantur, & cõueniantur, & quales sint actiones. Tribus modis dicitur pignus. Ecce pignus uocatur, mox ubi quid fuerit obligatũ: hoc magis propriè hypotheca appellatur. Item pignus dicitur quia cum sit obnoxiatũ, etiã si fuerit immobile, traditur. Itẽ pignus propriè uocatur, quod duntaxat mobile traditur. inde appellatur quia pugno. uel manu tradit, ut ff. de uerb. signifi. l. plebs. § pignus. Pignora quædã sunt cõventionalia, specialiter appellant prætoria. Quædã remanent in generali nomine, id est quæ capiuntur in causam iu-

dicati, & simpliciter uocantur iudicialia, de his inferius. Cōventionalia alia sunt expressa, alia tacita; de tacitis postea dicemus, de expressis illico audiamus. Expressum pignus conuentionale re perficit, ut pignoratitia oriatur directa, utilis, cōtraria, de his superius in quarto tractatur. Pignus solo cōsensu cōtrahitur, ut actio realis, id est quasi seruiana (quæ nominatur hypothecaria) nascatur. Inter pignus enim & hypothecam, quantum ad hypothecariam pariendam, nihil nisi in solo nomine differt. Competit enim hypothecaria etiam ante rei obligatæ, id est pignoris, hypothecæ traditioem, ut ff. eo. l. res. Sed hypothecaria æquiuocè dicitur pignoratitia, ut ff. de pig. act. l. rem. Obligatōi omnino reprobata etiam naturale pignus accedit. Tenetur creditor post pignoris obligatōem etiam de custodia, & de dolo, uel lata culpa, & leui poterit argui. Sanè si casu fortuito, culpaue amiserit, nō tenebitur. Nec ideo minus totū debitum repetit, nisi suo uicio in casum fortuitū incidisset, uel nisi cōuenisset, ut pignoris amissio debitorem liberaret, ut C. de pig. l. quamuis. Datur hypothecaria creditori, & suo hæredi, cōtra debitorem, & suum hæredem etiam pignus nō possidentem. Datur contra extraneū etiam titulo à debitore possidentem, datur et in eū, qui dolo malo desijt possidere. Nec em debitor uendēdo, donando, aliàsue alienādo creditoris ignorantis poterit conditionē reddere deterioem: imò res alienata cū obligatōnis onere transiit ad acceptorē, ut C. eo. l. debitorem. Ex tempore iure singulari: nisi hæres facto repertorio uendiderit, tūc enim emptor hypothecaria nō conueniet, ut C. de iure delib. l. ult. § si uero. Sed nec creditor si in alienatione pigno. tacuerit, ius suū amittit: cū ius suū ubiq; durare putauerit, ut ff. q. mo. pignus solui. l. sicut. Sanè in modo experiendū hodie differentia est, ecce em olim creditor poterat primò personaliter agere, postea realiter, id est per hypothecariam uel ecōtra. Sed hodie distinguit ita, si debitor possideat, alius eius nomine pignus detineat etiam iure uetusto: suo arbitrio creditor psonaliter, & realiter poterit experiri. Extraneo uero possidente inhibetur hypothecaria, nisi primū debitorum principales, & intercessores, & alia hypothecæ apud eos cōstitutæ excutiantur, et excussi, excussæq; nō sufficere inueniant, ut C. eo. authen. hoc ita si debitor ei nō satisfaciatur ex pretio rei uenditæ, quod ut fiat permittit ei uendere. Excipit, nisi debitor, si uolet, aggrediet emptorē: præsertim si cōuenerat cū debitore, ut ex pretio rei uenditæ sibi faceret solutionē: uel forte si nō cōuenerit, ut C. eod. authen. hoc si debitor ei nō satisfaciatur. Hæc in prouincia frequenteratur, uel (sicut quidā dicunt) hæc authen. sic exponat, ut primo debitor ois excutiat. Itē excipitur & iurisdictio temperanda est, ecce em si quædā tibi primò fuerant specialiter obligata, & postea generaliter oia: & postea ex illis alijs tibi generaliter obligatis, quis à debitore aliqd emerit, uel aliàs acceperit, nō debet possessio iniquitari de æquitate: licet ualeat de rigore hypothecaria intentari: si bona primo specialiter tibi obligata ad uniuersi debiti tui solutionē iudex cōperit posse sufficere, ut C. eo. l. ij. Illud sanè notandū est, qd si creditor pepigerit cū debitore ut nō reddita, sibi pecunia pignoris possessionē liceat occupare, etiam debitore resistente poterit occupare. Et licet uerè nō faciat, tñ nō uidet uim facere. Casus & interpretū interpretatione, id est lege Iulia nō poterit accusari, nec cadet à iure crediti, ut C. eo. l. iij. & C. de pigno. l. penult. Illud cōstat qd hypothecaria, est & arbitraria, & in rem, ut C. eo. l. iij. Annis xxx. actio hypothecaria sopitur, si cōtra debitore uel debitoris herede intendit. Annis xxx. eliditur, si cōtra extraneū titulo possidentē, sed mala fide dirigit. Cōtra possidentē titulo, bonaq; fide, uicēnio, decēnio sopit, ut C. si aduer. credito. l. j. Ergo per p̄scriptionē hypothecaria eliditur, nō per usucapionē, quia usucapio nō extinguit pignoris cōuentioem, ut C. eo. l. usucapio. Nec em usucapio prodita est, ut uel p̄scribat, uel munit, elidat: sed ut dominiū prorsus assumat. Siquidem usucapio nō est p̄scriptio nec proprie exceptio, sed domini adiectio, siue adquisitio, ut ff. de usuca. l. iij.

IN QUIBUS CAUSIS PIGNVS TACITE CONTRAHITUR. Titulus xvij.

Pignus tacite contrahitur tribus modis, odio, favore, ratione causæ. Propter odium, ecce matris bona omnia tacite erunt obnoxia, quæ liberorum tutela suscepta ad secunda contra sacramentum aspirauerit uota: antequam tutorem eis alium fecerit ordinari. Item mariti quoque eius qui eam accepit omnia bona tacite tenebuntur obnoxia, ut C. eod. l. si mater. Ex favore omnium bona omnium debentium tributa tacite sunt fisco obnoxia. Item eorum bona qui censiti sunt à præsidibus ad aliquam præstationem extraordinariam Cæsari dependendam tacite erunt obligata, ut C. eod. l. j. Item bona contrahentis cum fisco, ut Cod. eod. l. ij. Item bona quasi contrahentis, ut ex primipilo debentis. hoc in casu etiam uxoris primipilarij bona, non paraphernalia, sed dotalia tacite obligantur sed tantum in defectum, id est uiri ac nominatorum facultatibus exhaustis obligata uenduntur, ut C. eod. l. iij. forte & citra contractum bona delinquentium in fiscum tacite redduntur obnoxia. Item ratione fauoris mariti bona tacite sunt obligata pro dote reddenda, ut denuo nubat, & ciuitatem hominibus repleat. Item bona uiri pro dote præstanda ne indotata permaneat, ne perpetuo lugeat, ne à uiro reijciat: sed affectu à suis delegatur, ut C. de rei uxor. act. rem in præ. ratione causæ tacite obligantur fructus prædiorum datorum pignori & partus animalium: non tamen ea, quæ ex eorum pretio comparantur, ut C. eod. l. iij. Item inuecta, illata à domino ut ibi sint perpetuo, locatori tacite obligantur, pro damno, pro mercede illata in fundum locatore conscio: in domum etiam ignoro, ut C. locati l. certi. Item tutoris & curatoris omnia bona tacite pupillis & adultis redduntur obnoxia, ut C. de administra. tuto. l. pro socio. Item bona paterna filijs tacite obligantur pro administratione ipsorum filiorum, ut C. de bon. quæ libe. l. cum oportet. Item matris bona tacite obligantur, sicut paterna pro nuptialibus lucris filijs conseruandis, ut C. de secun. nupt. l. hac. & l. si quis. § ultimo. hic enim filij matris, sicut nec patris administrationem (quod est notabile) non debent perscrutari. Item pro paraphernis, & pro donatione propter nuptias mariti bona omnia tacite obligantur, ut C. de iur. dot. l. v. Item si quis crediderit in domum reficiendam, tacite & ad nauem armandam, hæc erunt obligata, ut ff. qui potio. l. interdum. Secus si crediderit, ut quid fabricetur ex nouo: licet uideatur idem, ut ff. eod. l. j. Item si quis crediderit pecuniam debitor mox comparauerit militiam, siue ex pecunia, siue ex alia re: quia tamen ex ea comparasse præsumitur dum tamen contrarium non probatur, illa militi à fœneratore tacite erit obligata per C. indistincte. Hodie per authen. ita demum fœnerator allegabit priuilegium, & præponetur si ad hoc mutauerit ut militi emeretur. alioquin licet sibi sit tacite obligata, non tamen in eo præfertur, licet mutauerit ut emeretur: sed si filij uel uxor defuncti sint in medio eis debebitur. Ergo si nec uxor, nec filij sint in medio, tunc alijs creditoribus hoc priuilegium datur, ut C. de pignor. authen. quod obtinet. Item si quis pro aliquo fideiusserit, cui fideiussoris res ab illo pro quo fideiusserit, pignori antea data fuerant: & nunc res hæredi pro debito, pro quo fideiussor fideiussit, tacite erunt obligata, ut ff. eod. l. quinta. Nam & alijs à simili, uel à contrarijs, si fideiussorem accepisti à colono tuo, cum quo tibi conuenerat, ut inuecta & illata tibi pignori essent, donec merces soluta aut satisfactum foret: etiam illata pignori esse desinunt, ut ff. qui. mo. pig. sol. l. penult. Item pro derelictis præstandis, omnia bona relinquentis tacite sunt obligata, ut C. commu. de legat. l. j.

k ij

SI ALIENA RES PIGNORI DATA SIT.
TITVLVS XVIII.

SI aliena res pignori de facto datur, regulariter de iure nihil agitur, uerum si tutor rem pupilli, procurator etiam alias rem domini obligauerit: & pecunia sumpta in utilitatem pupilli & domini uersa fuerit: licet hypothecaria non nascatur, creditori tamen exceptio datur, ut C. eod. l. j. & ff. de pigno. l. j. § j. Item si amicus debitoris eius pignora liberauerit citra emptionem, licet si sua pecunia non ei actio detur, exceptio tamen tribuitur, ut ff. quib. modis pigno. solui. l. j. Regulariter dixerim, quia etiam res aliena alias obligatur ex postfacto, alias ab initio. Ab initio alias pendet, alias statim ualet. Pendet, quia conditio expressa est. res enim aliena obligatur utiliter sub conditione, si in debitorem facta fuerit, ut ff. de pigno. l. si fundus. § . aliena. Propter conditionem tacitam obligatio quoque pendet. ergo tenet. Ecce enim si obligatur id, quod in utero portatur, quia in occulto moratur: ita obligabitur, si nascatur. Ab initio res aliena, & pure, & statim, & utiliter obligatur quatuor modis: domini uoluntate praecedente, domini subsequente uoluntate, ut ff. eod. l. si in rem. Domini quasi uoluntate, ut si domino uidente, & non reclamante rem suam pignoraueris, pignori erit. Nam etiam si debitor creditoris pignus creditore uidente & tacente alienauerit, pignus deperit: si tamen ius suum ubique durare nesciuerit, sed etiam si durare sciuerit, ut ff. qui. mo. pignus sol. l. sicut. § non uidetur. Sane ubi quis non obligatam etiam donauerit, & tradiderit: licet tacuero, cum tamen factum nullum in eum interposuero, mihi non praesudicauit. Excipitur nisi frater fratris rem communem plurimum fratrum scientibus illis donauerit. Tunc enim illorum fratrum portio uxoris efficitur, licet non auri, quia inhibita est, donatio est: hocque facit fauor geminus, fraternitatis, & conubij, ut ff. de donat. inter uirum & uxorem l. si seruus. Item retinente domino res eius utiliter obligatur. Nam cum Imperator executor creditori ualeat alienare, promptius poterit obligare. Sed tutori permissum est pro institutione pupillaris causae rem pupilli etiam immobilem obnoxiare, ut C. de administra. tuto. l. ult. Ex postfacto rei alienae pignus conualescit, si dominus obliganti successerit, domino uero is qui obligauerit, ut ff. de pigno. l. si Titio. Item si is qui obligauerit alias dominus factus fuerit: siquidem improbe resistit debitor quo minus utilis hypothecaria moueatur. Quia uel tacite de pignore conuenerit, ut ex suo mandato arguatur, ut ff. de pigno. l. res.

QVAE RES PIGNORI OBLIGARI POSSVNT, VEL
non, & qualiter pignus contrahatur.

Titulus xix.

Pignus contrahitur expressim, tacite. Expressim & specialiter, & generaliter, ut habeat illa quae ualeant obligari. nam militum praemia pro coronis pensitanda priuata pactione pignorari minime admittendum est, ut Cod. eo. l. spe. Obligantur omnia & praesentia & futura, id est et habita, et habenda, & quae sperantur haberi, ut statuliberi, ut ff. de pignor. l. grege. Sed nec obstat quod dicitur, creditorem probare debere rem cum obligatur in bonis debitoris fuisse. hoc enim obtinet, cum res specialiter obnoxiaabitur, ut ff. de pig. l. & quae. In generalem obligationem ueniunt uniuersa, et pecuniarum ab alijs creditoribus acceptarum corpora, & ex illis quaelibet comparata, ut ff. de pignor. l. penult. Excipiuntur ea, quae uerisimile est debitorem obligaturum non fuisse: ut sunt, liberi naturales, concubina, foemoralia, & his similia. Nec instrumenta quibus terra findi-

finditur, & aratur, ritè capiunt executores, ut Cod. eod. l. executores. Non obligantur incorporalia, ut actiones, seruitutes personales, & reales, rusticæ, urbicæ, ut ff. de pignor. l. si quis. Corporalia obligantur, sed non omnia, quia nō publica, non sacra, non sancta, non religiosa, non libera corpora: nisi casualiter, ut pro redimendis captiuis propter necessitatē famis, ut Cod. de eccle. l. sancimus. Sed & pater ritè uendit filium sanguinolentum, propter nimiam paupertatem: multo fortius etiam obligabit, alioquin eius obligatio non tenebit. Corporalia obligantur, & ea quæ plenè sunt in dominio, ut superficiaria, ita tamē ut potior sit causa dominij, ut ff. qui potio. l. etiam. Excipiuntur ea quæ sunt uetita alienari, ergo obligari uetita à cōtrahente, à testatore, à lege, ut ecclesiastica prædia: nisi in casibus exceptis authentica, constitutionibus, uel senatusconsultis, ut minorum prædia: nisi cum decreto uendantur, & aliàs ubi decretum non exigitur, ut C. quando decre. op. non est. In summa illud sciendum est, quod si quis ob emptiones agrorū obligauerit emptionalia instrumenta, ipsos agros obligasse uideatur, ut C. eod. l. ij. Item si donauerit, ut C. de donat. l. prima.

QVI POTIORES IN PIGNORE HABEANTVR.
TITVLVS XX.

ET quia creditores de quibus differuimus, alij sunt potiores, alij inferiores, qui sint potiores exponamus. Potior est creditor alio creditore tribus modis: ratione causæ, ratione temporis, & ratione personæ. Ratione causæ potior est creditor etiam posterior, qui credidit in domus refectionem. eius enim pecunia primi creditoris saluam fecit pignoris causam, ut ff. eod. l. interdum. Ratione temporis potior est creditor, qui prius de pignore conuenit: si tamen prius sua, quàm posterioris creditoris intersit, ut ff. eod. l. potior. Sed & maritus cui dotem primo promisi (habetur em̄ pro numeratione) potior erit: licet alius qui promissori pecuniam prius crediderit, pignus prius ab eodem acceperit, ut ff. eod. l. j. Quid ergo si sub condicione facta stipulatione hypothecam accepit, de inde prioris stipulationis conditio extiterit? perinde habetur, ac si illo tempore quo stipulatio interposita est, sine condicione facta fuisset, ut ff. eod. l. potior. Porro si colonus conuenerit, ut inducta pignori essent, & antequam induceret alij pignorauerit, ut posterior erit. quia hæc conuentione hypothecantur, ut ff. eod. l. potior. § ij. Ergo si priuatus prior pignus acceperit, fisco postea cum eodem debitore contrahenti præferri debet, ut ff. eod. l. si pignus. Quippe præualet iure qui præuenit tempore, ut Cod. eod. l. ij. Excipitur quia posterior interdum est prior, ratione rei, ratione delicti, ratione probationis semiplenæ. Ratione rei, ecce si quis cui crediderit, ut prædium emat emptumq; sibi obligetur, illi creditori præferetur: quia antea cum eodem debitore contraxerat, & ut omnia etiam obuentura bona sibi obligata forent, conuenerat, ut C. eod. l. licet, fecit enim iste ut pignus existeret. Ecce em̄ si quis à Titio mutuatus, pactus est cum illo, ut prædium pignori esset, hypothecæ uè: deinde mutuatus est pecuniam à Meuiō, & pactus est cum eo: ut si Titio desierit prædium teneri, ei teneatur: deinde loco tertio aliquis tertius mutuam pecuniam debitori dat, ut primo creditori, id est Titio soluatur, & paciscitur, ut idem prædium ei sit pignori, hypothecæ uè, & locum Titij, id est primi creditoris subeat. Certe iste Titius potior est quàm medius duplici ratione, & quia successit in locum primi (ergo factus est primus) & quia fecit ut primo creditori pignus teneri desineret, sicq; ut medio pignori esse possit, ut ff. eod. l. si prior. § quarto. Ratione delicti: ecce enim si possessor forte creditor cōuentus hypothecaria, negauerit eius rem esse, cuius actor

asseuerat: sed & de mendatio conuictus dixerit se in hypotheca anteriorem esse, tamen (licet sit uerum) actori debet possessionem restituere: sicq; qui fuerat prior, fit posterior ut Codicis eodem. Ratione semiplenæ probationis, in hunc modum prior fit posterior: & econtrà, ecce enim si idiochris siue testibus confectis, uel tantum cum duobus pignus primo acceperis, tibi præfertur quia postea acceperit & in publicis instrumentis: nisi forte probata atq; integre opinionis trium uel amplius uirorum subscriptiones eisdem idiochris, id est priuatis instrumentis contineantur. tunc enim prius acceperit, & prior erit potior, ut C. eod. l. scripturas. Ratione personæ præfertur fiscus etiam prioribus creditoribus tacitis hypothecis intercedentibus: præterquam mulieribus, imò mulier in dote repetenda fisco præfertur, qui tamen omnibus creditoribus præfertur, ut C. eod. l. ult. In hoc tamen articulo (sicut superius distinctum est cum loqueremur de dotis priuilegio) tres uertuntur sententiæ. Sanè illud notandum esse puto, quòd si tacitæ hypothecæ cœperant non à marito, sed à decessore mariti, in his mulier non præfertur. Sed & si mulier de mobilibus dotem auxerit, cum de immobilibus dotem augere potuerit, pro tali augmento mulier non utitur priuilegio, ut C. de donat. propter nupt. authen. sed iam. Item illi argumento respondendum censeo, quod est: mulier præfertur pignoraticio creditori: respondeo, non sequitur, & falsifico. ego te diligo, & tu diligis illum. item ego de beo tibi seruire, quia feudū à te habeo, et tu debes seruire illi à quo istud feudum detines: ergo compellor ego illi seruire, non procedit. Item uxor excludit mariti sui filios spurios, & spurij excludunt agnatos: ergo uxor excludit agnatos non sequitur.

DE HIS QUI IN PRIORVM CREDITORVM LOCUM succedunt. Tit. xxj.

EXplicauimus de illis creditoribus qui sunt potiores directo & principali- ter, nunc audiamus de illis qui sunt potiores per successionem. In locū prioris creditoris aliquando succedit alius creditor, aliquando non. Creditor secundus quoq; cui pignus fuit obligatum, offerendo priori creditori debitum: si tamen soluerit, uel solenniter deposuerit, ut C. qui potio. l. j. Cōpetit enim secundo creditori ius offerendi, sed priori nec expedit offerre, nec necessitatis molestia irrogatur, ut C. qui priores l. prior. Alius creditor, cui pignus non est obnoxium, uel quilibet nō creditor tribus modis succedit in prioris creditoris locū, illi creditori soluendo, debitori mutuando, & à debitore pignus emendo. Si creditori solueris, & pacisceris ut in eius locū succedas, succedis, & prior factus eris. Similiter si numeraueris pecuniam debitori eo adiecto, ut luat pignus soluendo creditori. Ita tamen, si etiam adieceris in locum prioris succedas: & præterea ita demum, si pecuniæ acceptor illam pecuniam illi creditori soluat. Tribus ergo opus est in mutuando, ut fiat successio: sed in soluendo sufficit de succedendo cū debitore facta simplex pactio, ut C. eo. l. j. & ij. Non exigitur ubi pecunia priori creditori soluitur, ut debitore certiorato de succedendo pactio cum creditore ineatur. Item ubi pecunia creditori mutua datur, ut soluatur & succedatur, non exigitur, ut creditor certioraretur, si emeris à debitore, uel à posteriore creditore. Duobus intercedentibus potior efficieris, ut succedas in locum creditoris anterioris, si eo pacto pretium uenditori solueris, ut tuo pretio creditor potior dimittatur, & dimissus inueniatur. Nec enim sufficit pepigisse ut pretium numeretur creditori, nisi fuerit numeratum, ut C. eodē. l. si potiores, & ff. qui pot. l. qui à debitore.

SI ANTIQVIOR CREDITOR PIGNVS VENDI-
DERIT. TITVLVS XXII.

VT hypotheca tollatur, maneatue, distinguitur uendat pignus creditor prior, posteriorue debitor. Si anterior creditor uendiderit, uel is qui ab eo pignus pignoraue accepit, ut Cod. si pignus pignori datum sit l. ij. & ceteris creditoribus hypothecaria permittitur. Excipitur nisi uendiderit posteriori creditori. tunc enim posterior creditor non tam adquirendi domini causa, quam obseruandi pignoris gratia emisse intelligitur; & tunc ceteris creditoribus ius offerendi relinquitur, ut ff. de distract. pigno. l. cu forte. Excipitur, si ex pacto quod fecerit creditor cum uenderet, ut debitori liceat pignus recuperare pretio soluto emptori, debitor pignus recuperauerit. Porro si debitor pignus in solum cui-cuncq; dederit, uel donauerit, uel priori creditori uendiderit, uel in solum dederit: creditoribus ius offerendi competit, & hypothecaria salua manebit, ut Codicis eodem lege prima.

SI COMMVNIS RES PIGNORATA SIT.
TITVLVS XXIII.

Rem sibi communem cum alio nullus in solidum obligare potest: nisi socius maior, compos, non prodigus, antea, posteaue concesserit. Sanè ex priuilegio fiscus rem communem in solidum alienare poterit, & obligare.

DE PRAETORIO PIGNORE, ET VT IN ACTIONI-
BUS etiam debitorum missio pratorij pigno-
ris procedat. Tit. xxiiij.

Pignus praetorium contrahitur, si praetor uel praeses, legatorum & rei seruan-
uandae causa quem in possessionem bonorum debitoris decreto miserit. Con-
uenit autem cum minoribus conuentionibus pignus (sicut dictum est) quia, si-
cut corporalia & incorporalia conuentionaliter obligantur, sic & causa debiti
a iudicibus possidenda traduntur. Item pignoris, sicut etiam conuentionalis,
ab Imperiali culmine domini impetratur: item pro utroq; pignore persequen-
do hypothecaria decernitur, ut C. eod. l. ij. Differt, quia pignus conuentionale,
sola conuentione contrahitur: praetorium, non nisi per missionem in possessio-
nem constituitur. Item conuentionalis pignoris domini non nisi per maiorem iu-
dicem habere possumus, sed praetorii per executores. Item conuentionalis cre-
ditor etiam de leui culpa tenetur: praetorii pignoris possessor, non nisi de lata ar-
guitur, nec fulcire compellitur, ut ff. de rebus, uendit. l. praetor, & ff. de dam. in-
fect. l. si finita. § si quis.

SI IN CAUSA IUDICATI PIGNVS CAPTVM
FIT. Titulus. xxv.

Diximus de tribus generibus pignorum, de conuentionali expresso, tacito,
praetorio: nunc audiamus de eo quod capitur pro iudicato exequendo.
Olim post duos menses pignus in causam iudicati captum distrahere licebat, ut
ff. de reg. iur. l. debitoribus: uerum hodie non licet nisi post quatuor menses. Ca-
pta ergo ab executore res debitoris pignori poterit distrahi, non iure domini
regulariter uictori adijci: si tamen emptor non extiterit uel extiterit, sed non di-

gnum pretium obtulerit, actor cuiuslibet alterius uice ex officio emere poterit, ut C. eod. l. ij. Sed & si calliditate condemnati emptor inueniri non poterit, tunc creditor autoritate principis dominium impetrabit, sicut inferius de iure domini impetrando plenius aduertere licebit. In summa illud notandum est, quod cum executor pignus tali diffrahit, creditor habens ex conventionione debet consentire, pro iudicato danti aliquem, qui uelit emere, & illi creditori conventiona li soluere, ut sibi uictori postea satisfacere, ut ff. de re iudi. l. à diuo. Item illud notandum est, quod huius pignoris nomine hypothecaria competat non memini legisse.

SI PIGNVS PIGNORI DATVM SIT. TIT. XXVI.

Pignus pignori dari posse iam dudum placuit, & tamdiu actio & retentio creditori secundo dabitur, quamdiu utraq; pecunia debetur. Ergo si utraq; persona non fuerit debita, quod contingit utraq; soluta, uel etiam altera creditori, res desinit obnoxia teneri.

DE PARTV PIGNORIS ET OMNI CAUSA.
TITVLVS XXVII.

Sicut agitur hypothecaria actione pro ancillis quæ fuerunt pignori, similiter & ea quæ ex his fuerunt nata tenebuntur obnoxia, hoc itaq; si apud debito rem cõceperint. Si uero apud alium concepissent et peperissent, obligata non forent, ut ff. de pignor. l. Paulus.

DE REMISSIONE PIGNORIS. TIT. XXVIII.

AVdiuimus qualiter constituatur pignus, nunc audiamus qualiter dissoluatur. Dissoluitur pignus duobus modis, creditore uolente & remittente. Pignus soluitur dico tribus modis, per suum factum, debitoris, per factum tertiæ personæ. Per suum factum creditore remittente pignus dissoluitur: puta si creditor pignus deterius reddiderit, ut ff. de pignora. act. l. ult. Item si prostituerit uel quid aliud improbatum fecerit uel facere coegerit, ut ff. de pigno. act. l. eleganter. Idem si nouauerit, uel actionem in alium perperam transfulerit, ut C. ne liceat petenti l. ult. C. man. l. ult. Per diuersas personas, per factum debitoris remittente etiam creditore pignus deperit: si debitor, qui sit soluendo, seruum generaliter obligatum manumiserit, ut C. de seruo pignori dato. Per factum tertiæ personæ etiã remittente creditore pignus intercidit, si Imperator, executor, creditor prius rem tibi pignoratã alienauerit, ut C. de quadriennij præscript. l. bene à Zenone. Remittente creditore pignus dissoluitur tribus modis, facto, silẽtio dicto: proprio facto tacito, & expresse. Tacite, ut si cõuenit de debito non petendo, quia tacite etiam de hypotheca conuenisse uidetur, ut ff. eod. l. soluitur. § primo & secundo. Expresse dicto, id est expresse pretio, puta si creditor pepigerit, ne res pignori sit, etiam si sit filius familiæ, seruus uel: ita tamen si liberam administrationem habuerint, & pretium pro actione acceperint, ut ff. eod. l. sicut. § ij. & vj. pacto inquam utili, inutili minimè. Vnde distinguitur inutile scilicet propter metum, uel dolum, an propter iuris, quod est posituum, administratum. Siquidem dolo metu uel extortum pactum, nec pignus perimit nec debitum, ut infra eod. l. debitum. Secus si deest iuris artificium, ecce enim si maritus uxori uendidit, ualeat remissio: quia inter coniuges donatio non ualeat, pignoris tamen

men facta est dissolutio, ut ff. eod. l. j. § ij. & in hoc casu hoc ualet & procedit, de quo non fuit cogitatum: & id non ualet quod maritus creditor ualere uoluerit. Nam & aliàs pactum interpositum non incontinenti ad agendum, licet non pariat actionem, parit tamen exceptionem, ut ff. de cōtrahen. empt. l. pacta. Facto proprio creditori pignus dissoluitur. ecce si defensor absentis pro iudicato soluendo pignora dederit, & postea dominus iudicium in se transtulerit pignus deperit, ut ff. eod. l. j. Item si creditori iureiurando, uel alio modo, sicut sibi placuerit satisfactum fuerit. nec enim prodest debitori uelle satisfacere, sed satisfecisse, ut ff. eod. l. soluitur. imputet enim sibi creditor qui admisit debitorem minus idoneum, & confecerit nomen bonum. Item remittitur facto ut redditione chirographi, nō pignoris ut ff. de pact. l. Labeo. Dissoluitur silentio, puta si creditor uendens pignus suum durare crediderit: multo fortius, si instrumentum scripserit, ut ff. eod. l. sicut. § non uidetur. Item dissoluitur si aliàs ei concesserit, ita tamen, si purè: secus si sub conditione, ita tamē, si res uendita sit. nec enim sufficit uendendam concessisse, nisi & uenditum procedat, ut ff. eo. l. sicut. § sexto. ita si de iure uenditio ualeat, ut ff. eod. l. si debitor: & ita si uenditio durat: nam si res specialiter obligata consensu creditoris uendita ad debitorem redierit, hypothecaria doli mali replicatione intendi poterit. inest enim doli mali replicatio translata ad præsens tempus ut ff. eo. l. sicut. § viij. & l. si uoluntate. Quid ergo si creditor concesserit debitori ut uenderet & donaret? creditori non oberit: nisi in dotem dederit. uidetur enim uendidisse propter onera matrimonij: econtrā si cōcesserit creditori debitor quod est amplius, id est ut donet uidebitur cōcessisse ut uendat quod est minus: nisi forte ideo concesserit donari, quod amicus fuerat creditoris, is cui donabatur, & ideo tunc creditor non repellatur, ut ff. eod. l. sicut. § si debitor. In summa illud notandum est, quod si debitori concesserit creditor ut uenderet, licet non ipse, sed eius hæres uendidit, creditor tamen repelli debet. hæc subtilitates à iudicibus non admitti debent, ut ff. eod. l. sicut. § antepenult. Item illud notandum puto, quod si creditor seruum sibi obligatum, etiam specialiter à debitore manumitti uiderit, etiam si ius suum durare putaauerit, si tamen non contradixerit, fauore libertatis ius pignoris amittit, ut C. eodē l. ij. Item illud notandum est, puta quod si creditor pignoris uenditi pretium ab emptore seruare non potuit, cum tamen id suo uicio non contigerit, debitorem etiam adhuc obligatum habebit: quia ex necessitate facta uenditio, nisi pecunia accepta non liberat debitorem, ut ff. de distract. pigno. l. quæsitum. Item notandum est, quod dominij impetratione pignus dissoluitur, ut inferius tractabitur. Item nouatione uoluntaria, puta delegatione, pignus intercidit (sicut sequens titulus explanabit) non tamen pignus deperit necessaria nouatione, ut iudicatione: habet enim hypothecaria suas conditiones, ut tamdiu uigeat, etiam post iudicationem, quandiu fuerit solutum, uel aliàs satisfactum, ut ff. de pig. l. grege. § & si.

ETIAM OB CHIROGRAPHARIAM PECVNIAM
pignus teneri. Tit. xxix.

Celebrata solutione uel eo interueniente quod habetur pro solutione, pignus restitui debere proditum est regulariter. Porrò inuenitur casualiter non debere restitui, nisi soluatur & aliud, & debitum puta chirographarium. ergo nō illud duntaxat propter quod pignus fuerat obligatum. nempe in hunc modum Rubrica inscribitur. Etiam ob chirographariam pecuniam pignus re-

neri, id est non tñ per illam, propter quam pignus fuerat obligatum, sed etiam propter aliam ut chirographariam, pignus poterit retineri. Simili æquitate puto, quòd poterit retineri ob tertij generis pecuniam, id est quæ nec pignoratitia, nec chirographaria est, sed aliàs simpliciter debita, sicut in fine sumat Constitutio ista. Alij dicunt chirographariam tantum pecuniam uerbis Rubricæ inhærentes posse retineri. Similiter inquit Iudaizantes quidã propter pecuniã tantũ numeratam, sed ego uno nomine rem omnem intelligo. Poterit, inquam, pignus retineri, quasi diceret non solum retinetur propter eam, pro qua est obligatum, sed etiam ob chirographariam, id est eam quæ debetur sine pignoris obligatione. Ecce enim obligatum cõsentiente creditore debitor pignus uendit, & emptori creditore delegauit, pignus equidem intercidit: uerum si creditor cum emptore sibi delegato pepigerit, ut res empta, quæ sibi primo pignori fuerat obligata, & adhuc teneatur, quandiu debitum, propter quod pignus illud fuit sibi obligatum, soluatur: & propter aliud debitum, & chirographarium, & nõ chirographarium, pignus tenebit (sicut expositum est) sed nõ uenundabit, nec persequetur. Sanè debitor pignus suum aliàs liberare uolens nõ cogitur offerre aliud, nisi debitum propter quod fuit obligatum: etiam si chirographaria uel non chirographaria pecunia debitoris fuerat. Sed nec emptor cõuentus hypothecaria ut restituat, necesse habet restituere aliã pecuniam, quã illam propter quam hypotheca sibi uendita obligata fuit: nisi fuerit delegata, sicut superius expressit casus. Sed nec secundus, nisi confirmet sibi pignus, cogitur offerre aliud debitum, quã illud solum propter quod fuerat obligatum, ut C. eod.

DE DISTRACTIONE PIGNORVM. TIT. XXX.

Non celebrata solutione, nec eo interueniente, quod habetur pro solutione, pignus expedit distrahere. Ergo uideamus quando possit distrahi, & quibus modis, & qualiter pignoris uenditio sit facienda. Pignus ritè distrahitur si debitum sit solutum, uel aliàs satisfactum: siue nil fuerit solutum, siue remanserit debitor uel modicum. tandiu enim pignus recte uenditur, & in solidum tenetur, quandiu uel modicum debetur, ut C. eod. l. quandiu, & l. ult. & C. debitorem uendit l. iij. §. iij. Vendi autem potest pignus, si conuenerit ut uendi possit, sed & si de uendendo, uel non uendendo cõuenierit. Amplius si cõuenierit ne uenditio celebraretur, trinis tamen denunciationibus missis uenditio fieri poterit, ut ff. de pig. l. iij. Venditur pignus aliàs iure, aliàs nõ iure duobus modis, uel ex pacto, uel ex lege. His modis si fuerit pignoris uenditor, emptor nõ poterit conueniri: nisi duo forte interuenerint, id est ut cum creditore sibi uendente emptor fraudem participauerit, & creditor soluendo non fuerit. tunc enim emptor uel utili in rem, uel fraudatorio interdicto poterit cõueniri, ut C. si uendito pig. l. ult. Ergo creditor, qui est soluendo, & iure uendit, id est ex facto, uel ex lege, pignoratitia conuenietur: si pretio nõ iusto uendit, si superfluum non restituit, si rem quasi titulo uenditionis etiam per interpositam personam addixerit. Licet enim possit alij uendere, non tamen potest sibi addicere, uel quasi uendere, ut C. eod. l. & qui. Sane si quid creditor comparauerit ex superfluo pretio pignoris uenditi, non tamen poterit per debitorem tutus à creditore personaliter uel realiter flagitari, ut Cod. eod. l. ultima. Vbi creditor non iure uendiderit nec ex pacto, nec ex lege, non creditor conuenietur, sed ab emptore per debitorem uindicabitur: nisi emptor tutus sit tempore. tunc enim in subsidium facta rata uenditione per negotiorum gesto. Idem est in quocunq; possessore rem alienam non iure uendente, ut C. eo. Porro malæ fidei possessor hæreditatis, etiã si

uendiderit indistinctè, pro pretio cõueniri poterit. Datur enim petitori arbitriũ, id est hæredi, ut ff. de petit. hæredita. l. item. Vbi ex pacto pignus uenditur, id erit obseruandum, quod ex legitimo modo conuenerit de summa, de tempore, de denunciatione mittenda, uel nõ, de modo uendendi. Si non cõuenierit de uerendo post biennium, à trina nunciatione, uel saltem unica iudicaria, numerandum, creditor pignus uendere poterit. Vel si uendendo, uel facta uenditione in superfluum retinendo peccauerit, pignoratitia poterit perurgeri. Sed & si conuenerit, nec creditor pignus uendat post bienniũ, tamen uendere poterit: ita tamen, si debitori uel denunciauerit ut soluat: alioquin creditor etiam si distraxerit furti obligabitur & distinctio facta cessabit, ut ff. de pigno. l. quarta.

DEBITOREM VENDITIONEM PIGNORVM IM-
pedire non posse. Tit. xxxj.

Debitoris denunciatio facta uel missa creditori, ne distrahat nullius momenti est. Sed nec impedit pignoris uenditionem faciendam, per creditorẽ hæredem, eiusue scriptura testamenti qua complexus est debitor, nulla à se prædia uenundari: licet pœnam addiderit, ut fisci fierent. nudum enim præceptum est, ut ff. de legat. j. l. filiusfamiliãs. Sed nec potest debitor huiusmodi ius creditoris deterius facere. Hoc inquã, si creditor creditori non successerit, obtinet. hoc quoque casu, is qui comparat, etiam si sciuerit interpositam à debitore creditori denunciationem fuisse, non malæ fidei possessor est, ut C. eod. l. j. & ij. Sanè si debitori iubenti pignoris uenditionem creditor successerit, creditor: nõ quia creditor, imò quia factus est debitor, uendere non debet.

SI VENDITO PIGNORE AGATUR. TIT. XXXII.

Si creditor non iure, id est ex pacto uel ex lege uendiderit, debitor emptorem non cõuenit, sed creditorem pignoratitia urgebit, in quantum sua intererit. Quod si de bonis creditoris condemnati solui pecunia non poterit, & emptor fraudem participauerit, tu debitor offerens cum usuris debitum, recuperabis cũ fructibus pignus uenditum, sicut dictum est. Ergo licet creditor non possit soluere, emptorem tu debitor non cõuenies, nec iuuamen senties: nisi argueris emptorem fraudẽ participasse, ubi non iure creditor idemq; uenditor (sicut dictum est) in subsidium conuenitur, ut C. eod. l. j. ij. iij. Nec obuiat, quod aliàs legitur malæ fidei emptori pretium non debere restitui, hæc enim non obtinent, cum dolus emptoris causam dederit contractui, & uenditio de iure non tenuit. Quærit forte quis possit ne malæ fidei emptor, si malit, pretium supplere, quando pignus potest restituere? aiunt quidem utiq; ego minime & quia emerit à domino, & quia uterq; participauerit dolum.

DE LVITIONE PIGNORIS. TIT. XXXIII.

Et quia pignoris fit luitio, necesse est ut soluendi debiti celebretur solutio. Ergo si quis rem unam pignorauerit, etiam si maiorem partem debiti exoluerit, nec modicum de pignore liberauerit. Idem si res plures pignorauerit, quoniam nec de pluribus minimam expendit: nisi solidum soluerit. Sed nec si hæres debiti partem se contingente exoluerit, pignus uel pro modico liberat: imò pro residuo, etiam si fuerit modicum, uendi poterit pignus in solidũ. Itaq; hæres liberatus erit ipso iure, & adhuc tamen obnoxius erit hypothecariæ. Nam & aliàs,

ubi debitor tutus est triginta annorum præscriptione ne cõueniatur psonali actio-
ne: si tamen hypothecam possideat, à creditore conuenitur usq; ad annos qua-
draginta, ut restituat, ut C. eod. l. ij. In summa illud notandum est, quod pignus
uendi poterit & retineri, non tantum propter debitum principale chyrographa-
rium, sed propter usuram, & propter impendium in pignus factum: licet id non
fuerit dictum: Item illud notandum est, quod si res plures fuerint datæ pignori,
& de illis quasdam creditor uendiderit, creditumq; suum totū perceperit, & euic-
tionem promiserit, tamen alias uendere non potuerit: res nō uenditas, si uolet,
retinebit tandiū, donec cautum fuerit pro euictione præmissa indemnem eum fu-
turum. Nam & aliās uenditor, quod non est pignus, quasi pignus, uel loco pi-
gnoris, ad quod uendidit, & nondum tradidit, retinet: quandiu soluatur sibi præ-
tium, ut ff. de actione empti l. Iulianus. § offerri. Sed & si quis à debitore pignus
emens ea lege pretium ei numerauit, ut creditor anterior dimitratur, & si dimis-
sus fuerit, in eius locum succedat, licet enim sua res propria nemini possit esse pi-
gnori, erit, si conuenerit, quasi pignori: quia perinde æquum est huic consuli.

SI VNVS EX PLVRIBVS HAEREDIBVS CREDI-
toris uel debitoris partem suam debiti solue-
rit, uel acceperit. Tit. xxxv.

SI unus ex pluribus hæredibus debitoris suam partem debiti soluerit, uel cre-
ditoris acceperit, propter aliam tamen partem non eo minus pignus in soli-
dum distrahetur, licet em̄ actiones personales ipso iure, id est xij. tabu. lege sint
diuisæ, ut experiantur, uel cõueniantur hæredes: actione tamen hypothecaria,
quia eius natura indiuidua, quilibet hæres hypothecæ possessor: non pro nume-
ro substantiæ, non pro hæreditaria parte, conuenietur, sed in solidum: non præ-
cisè, sed disiuunctiue, id est ut in solidum debitum reddat, uel pignori, quod deti-
net, cedat, ut C. eod. l. j. & ij. & C. de hæredita. act. l. ij.

SI PIGNORIS CONVENTIONEM NUMERATIO PE-
cuniæ secuta non sit. Tit. xxxvj.

SAepe fit ut qui spe futuræ numerationis se chyrographo obliget, rem suam
pignoret. hoc inquam casu infra biennium, & postea, si iuri in testando fue-
rit paritum: alioquin minimè. Debitor duplex habebit auxilium, quippe de non
numerata pecunia excipiet, & siue conueniatur, siue experietur, probationem
in creditorem transferet. Sed & si non conueniatur, in certi, uel sine causa condi-
tione, chyrographum condicet: & rei uindicatione, uel pignoratitia actione, pi-
gnus hoc in casu etiam ante solutionem rectissime repetet, ut ff. de pignor. l. so-
lum. § ij. Nec enim ibi debet fieri solutio, ubi abest iusta debitiõ: nec remunera-
tio, ubi non præcessit numeratio. Non tenetur quis ut mutuum reddat, licet iu-
rauerit, si nihil accipiat, ut C. de non numerat. pecu. l. ultima.

DE IVRE DOMINII IMPETRANDO. TIT. XXXVII.

Ostendimus supra qualiter consulatur creditori per distractionem, nunc au-
diamus qualiter per dominij impetrationem. Impetratur ius dominij à Ce-
sare duntaxat paratis solennibus, id est debitore certiorato, emptore non inuen-
to uel non dignum offerente pretium. Impetratur autem ita transacto biennio
debitoi

debitori mittatur denunciatio, & à iudice certum tempus statuatur, intra quod debitum offerat, & pignus recipiat: eo quoque transacto, similiter & aliud certum tempus statuatur, intra quod similiter ueniat, offerat, & recipiat: hocque tempore transacto reus minimè inuentus fuerit, uel inuentus debitum non obtulerit, tunc creditor ab Imperiali culmine ius dominij poterit impetrare, porro dominio impetrato, & postea infra biennium debitor quondam in rem suam habebit regressum ita, si creditori quondam obtulerit debitum cum usutis & damnis eius uicio creditori illatis, iuramento tamen creditoris declarandis: elapso secundo biennio creditor quondam plenissime, & irreuocabiliter dominus erit, semiplenè & reuocabiliter, ergo si minus sit in pignore capto ex iudicato, ut ff. de iudicata l. à diuo. §. ij. Si autem in debito sit minus, in pignore amplius, debitori seruabitur. Sed ne debitor creditoribus omnino materiam seditionis præbeat, licentia dabitur ei, qui plus in pignore habebit, alijsuè partis pretium offerre, & rem totam integre iure dominij possidere. Hoc tamen ita, nisi creditor cum possit maluerit uendere, & superfluum uenditori seruare. Quid ergo si ex utraque parte æqua quantitas inueniatur? tunc sine omni formidine totam rem antea pignoratam retineat. Dissoluitur autem ius impetrati dominij etiam uolente creditore, & eo nolente. Volente ita, puta si post formam rescripti alio anno creditor usuras acceperit à beneficio dominij impetrati, ad instar legis commissoriae, in uenditionibus recessisse uidebitur, ut C. eo. l. ij. In summa illud notandum est, quòd si res quondam pignori iure dominij impetrato euicta fuerit, actione utile ex empto agi poterit, ut ff. de pig. act. l. eleganter.

DE PACTIS PIGNORVM, ET DE COMMISSORIA LEGE
in pignoribus rescindenda. TIT. XXXVIII

AVdiuimus supra de pignoribus, quia cum pignus datur & uenditur, sæpe interponuntur accidentalia pacta, de pactis pignorum adnectamus, & de lege commissoria in pignoribus rescindenda. Pactorum in pignoribus dandis, uendendisque celebratorum, alia sunt utilia, alia non utilia, alia superflua. Utile pactum est, ut creditori liceat post diem præfixum uendere pecunia non soluta. Idem si conuenerit, ut si ultra acceperit ex eo aliquid, & comparauerit sibi prædia. Idem si conuenerit, ut certæ personæ, personisue distrahatur. Item illud pactum in pignore dando factum ualet, puta ut creditor pignus possideat eo pretio, quo tunc extimabitur, quo solutio fuerat facienda, ut ff. de pigno. l. si fundus. §. ult. Et in hoc casu non est illud, quia uenditio est ualida, & ualet in arbitrii certæ personæ collata. In uendendo pignore pactum ualet, quod est notabile, puta si creditor in uendendo paciscatur ut debitori offerenti pretium restituatur, tunc enim utiliter poterit uindicare, uel in factum agere, ut ff. de pignorat. act. l. si conuenerit. Cæterum pacto non interposito, debitor offerre non posset: nisi ætatis, uel absentia privilegio uallaretur. In pignoribus inutile est pactum lege commissoria, quod est si non soluta pecunia die præfixa, res sit creditoris quasi sibi uendita. Item pacta alia, quæ sunt legi commissoriae affinia, sunt inutilia ex parte creditoris, & ex parte debitoris. Ex parte creditoris, puta ne creditor unquam uendat. Ex parte debitoris pluribus modis. ecce enim si pactum intercesserit, ne debitori liceat pignus uendere, pactum est inutile. Item pactum est nullum utpote legis commissoriae, ne pignus unquam liceat luere. Item meo iudicio nulla est uis huius conuentionis, ut liceat pignus suum recuperare. Inutile est pactum, ut eo pretio quo modo æstimatur cum pignus datur, creditor pignus habeat, si tempore statuto debitum non soluatur, ut ff. de distract. pignor.

Superflua sunt pacta, ut liceat creditori uendere, si minus acceperit ex uenditione possit exigere à debitore. Sanè illud pactum ualeat, ut amissio pignoris debitorem liberet, ut C. de pignorat. act. l. quæ.

DE EXCEPTIONIBVS ET PRAESCRIPTIONIBVS.

TIT. XXXIX.

Dictum est in superioribus de actionibus, quibus actores armantur, nunc dicamus de exceptionibus quibus rei uallantur. Vel aliter supra de actionibus, quibus rei impugnantur, nunc de exceptionibus, quibus actores repelluntur. Vel aliter supra de exceptionibus in quadam specie, id est, de temporalibus præscriptionibus: nunc generaliter audiamus de exceptionibus & præscriptionibus. Videamus quid sit exceptio, unde dicta sit exceptio, quare sit introducta, cui detur, in quem, ob quam causam apponatur, quæ causæ exceptionem inducant, quanto tempore durent, qualiter distinguantur, à quo, & quando sint probandæ exceptiones. Exceptio est conditio quæ eximit reum à damnatione, modo minuit damnationem, ut ff. eo. l. antepenult. Dicta est exceptio quasi actionis exclusio: replicatio ergo exceptionis resolutio, ut ff. eo. l. ij. Introducta est exceptio ob commoditatem maximam. Interest enim potius retinere, quam post solutionem repetere. Nam tritum est prouerbum: pone in medio angelum deus dabit remedium. Datur exceptio reo scilicet prima, quæ stat in generali nomine contra actorem: secunda, quæ assumit nomen speciale, uocaturq; replicatio, & datur actori contra reum: sed deinceps utræq; exceptiones multiplicantur & earum nomina, ut ff. eo. l. ij. Opponitur exceptio, aut quia factum est, quod oportuit fieri, ut exceptio rei uenditæ & traditæ & rei iudicatæ: aut quia factum est, quod non oportuit fieri, ut exceptio uolentia & doli mali: aut quia non est factum, quod fieri debuit, nam si emancipatus petit à debitore hæreditario, non dum impetrata bonorum possessione, repellitur exceptione bono. possess. non petitæ, ut ff. eo. l. exceptiones. Item exceptiones aliæ sunt proditæ propter fauorem, ut Vell: aliæ propter odium, ut Macedoniana: aliæ propter causam à naturali æquitate non abhorrentem, ut non numeratæ pecuniæ. Variæ sunt causæ, quæ inducunt exceptiones: uis, metus, dolus, res litigiosa, transactio factorum expressa & tacita, iuratio, iudicatio ex errore: ex ignorantia enim replicatur, ergo excipitur, ut ff. ad Velleia. l. sed &. Item tempus circa non numeratam pecuniam, sed & de sorte excipitur. Item fauor, odium, ætas, libertatis onerandæ causa, procuratio falsa, militaris, prærogatiua suas exceptiones inducunt, ut ff. eo. l. exceptiones. Omnes exceptiones penè sunt perpetuæ, licet actiones sint minime. Penè dixerim, propter exceptionem non numeratæ pecuniæ, quæ sopitur biennio, etiam propter doli exceptionem cum à maleficio trahit originem, ut ff. de peculso l. quæsitum. Sanè si à negotio excipitur perpetuo, ut C. eod. l. si pactum. Distinguitur exceptio multipliciter. Exceptio aliæ prima, quæ stat in generali nomine, & datur reo: alia secunda, & uocatur replicatio. Item exceptio aliæ in rem scripta est, id est, generaliter transit & competit: alia personæ cohæret, ut marito, ne excutatur in solidum. Hæc enim exceptio nec hæredi datur nec fideiussori: licet defensori, filioq; communi uiuente marito. Item exceptio aliæ temporalis & dilatoria, ut pacti conuenti, ne agatur infra quinquennium, & procuratoris falsi, & ea quæ militi obijcitur uolenti pro alio litigare: alia perpetua & peremptoria, ut pacti perpetui, rei iuratæ, rei iudicatæ. Vocantur autem temporales, quia ad tempus nocent. Dilatoriæ quia causam differunt. Vocantur perpetuæ, quia perpetuo obstant omnibus. Nam & hoc nomen perpetuum etiam
temporalis

temporis significat indeficienciam, & omnium est complexiuum, ut ff. de excepti. rei iudica. Sed & aliàs perpetuum dicitur, quod durauit. Sed & aliàs perpetuum dicitur actio, quoniam xxx. uel xl. annorum spacio limitatur. Peremptoria dicuntur exceptiones, quia causam perimant. Item exceptio, puta quæ oritur ex pacto, aliàs expresso, aliàs tacito. Item ex pacto tacito inducitur exceptio aliàs propter rei æquitatem, ut C. de pact. l. ij. aliàs propter rei odium, puta si liti sit renunciatum, ut C. de pact. l. postquam: aliàs ex facto præsumitur, ut C. de pact. si creditores. Regulariter qui excipit, probare debet, sicq; agit. nam agere uidetur, qui ad hoc ut probet exceptione utitur, nempe reus in exceptione actor est, id est, actoris officio fungitur, ut ff. eod. l. j. Idem si obijcitur quasi exceptio ei qui usucapionem compensat solutione, ut C. de probat. l. j. hæc inquam ita se habent, si adfirmatiue exceperit. Siquidem sic excipiens de intentione aduersarij confideri præsumitur, atq; si negatiue exceperit: puta quia non sit numeratū, non sit agenti mandatum, non sit bonorum possessio data, molestia probationis in agentem dirigatur. Et hoc est, quod dicitur non utiq; confiteri æstimatur, qui exceptione utitur, ut ff. eo. l. non utiq;. Quippe negantis factum nulla est probatio regulariter. Exceptiones dilatoria ante litem contestatam sunt opponendæ, non oppositæ, non sunt postea recolendæ: siue sint dilatoria ex causa, ut quinquennij & fori. Nam post litem contestatam frustra foro excipitur: iudicis etiam extranei examen non declinatur, ut C. de iurisdic. om. iud. l. nemo. Peremptoria exceptiones in causa in parte litis possunt opponi ante sententiam: sanè post sententiam non est locus remedio. Excipiuntur quidam casus (sicut & superius notauimus) quos aliàs plenissime distinximus. Insomma notandum est, quod omnis exceptio realis, quæ reo competit status integri fideiussori etiam inuito reo tribuitur, ut ff. eodem omnes. Item illud notandum est, quod pluribus exceptionibus uti possumus, ut ff. eo. l. nemo. Item illud notandū est, quod sicut in subsidium aliquando agitur in factum, sic aliquando excipitur, ut ff. de præscript. uerb. l. quoties. Nempe aduersus patronum, parentemue nec de dolo agitur, nec de dolo excipitur sed in factum temperatis uerbis, & agitur, & excipitur: ne patronorum, siue parentum tam uiuorum, quàm mortuorum opinio sugilletur, fama laessatur. semper enim eis à filijs & libertis reuerencia est exhibenda, ut ff. de except. do. l. apud. §. aduersus. §. nihil.

DE LITIGIOSIS. TIT. XL.

EXposuimus de exceptionibus in genere, nunc audiamus in quadam specie id est, de ea exceptione quæ oritur ex litigioso contractu, & sic dicamus de litigiosis rebus. Videamus itaq; quæ res dicatur litigiosa, & olim, & hodie, & quomodo relictum rei litigiosæ olim ualuerat, uel non, quomodo debeat hodie ualere. Est autem litigiosa res incorporea, ut actio in controuersiam deducta: res quoq; corporea mobilis, se mouens: immobilis, de cuius dominio, uel quasi, causa mouetur, uel mota est, inter petitem & possessorem, & quasi possessorem, iudiciaria conuentione, uel precibus principi oblati & iudici insinuatæ, ac per eum futuro reo cognitæ. Sanè simplex interdictio ne res uendatur rem uenditam non facit litigiosam, ut C. eo. l. j. Litigiosæ rei exceptio datur ei, qui litigiū mouet, si possessio ad eū quoquo modo sit deuoluta. Datur aut contra eum, qui emerit, uel aliàs acceperit, etiamsi ignorauerit, ut ff. eo. l. j. nempe irrita est talis alienatio, ut C. eo. l. ult. Olim qui egerat, sicq; rem litigiosam effecerat, si uendebat, nulla pœna imminēbat: imò & ad huc agere poterat, ignarus, consciusue

fuerat, ut C. eodem l. ij. Excipitur, nisi quis actionem in potentio rem transfert, uel nisi quis rebus inhians alienis comparat, ut C. manda. l. per diuersas. Siquis rem litigiosam olim a reo, siue a possessore accipiebat, dupliciter dator puniebatur: & rei alienatio erat irrita, & præterea in eo puniebatur, quia rei pretium conuentum, uel iure æstimatum fiscus capiebat: in acceptore autem distinguebatur & distinguitur, an sciuerit rem litigiosam esse, quam emerit, uel nesciuerit: nam si sciuerit, tantum pretium fisco quoque uenditor dabit: si non sciuerit, & nondum uenditori soluit, soluere non compellitur: imò tertiam partem tanti pretij sibi postulabit à uendente tribui, & rem petit cum tertia parte pretij. Nam cum ignarus sit acceptor, non debet damnificari, imò quia deceptus est debet lucrari. Reus qui semper est cōsciū, semper debet periclitari, & durius est cum ignaro uen didit: quia tunc tantum de suo dabit, quantum est pretium, & præterea tamen pretij tertiam partem emptori. Leuius cum uenditit conscio, quia nisi tantumdem de suo fisco præstabit. Hæc per Iustinianum, ut C. eo. l. ult. Vbi reus uendit, æstimo contrahendum ad eum casum, ubi actor rem litigiosam transtulit: licet eo casu (ut dictum est) nec danti nec accipienti pœna imminet, ut C. eodem l. ij. Ergo lex prima per posteriorem dicatur correctæ, uel suppleta, secundum illos. Sed certe lex ultima loquitur tantum de reo, qui quod possidet plus delinquit, & qui ab eo conscio accepit. Hæc dicuntur in contractibus, ubi aliquid litigiosum relinquebatur: olim hæres illud præstare non compellebatur, nec legatarius à possessore rem legatam poterat petere, sed ut æstimatio rei legatæ, siue nominis litigiosi legati, ab hærede sibi præstaretur poterat flagitare, ut C. eodem l. quicumque. Porro hodie nec æstimationem poterit petere, imò hæres experiatur, etiam si in lite uictor extiterit, rem ipsam, cuius esse dominus apparet legatario præstet, si succuberit nihil dabit: litis enim euentus legatario uidetur relictus. ergo etiam liti adesse potest ne colludatur, ut authen. eo. nunc si hæres. legatarius enim nil delinquit, sciat, uel nesciat. In contractibus non ita, sapienter enim uterque delinquit, & ideo emptor nec æstimationem petet: imò uel nihil, uel tantum tertiam partem pretij, nisi ignorauit, ut in authen. eo. Aliquando rei litigiosæ tempore litis contestatæ alienatio tenet, ut dotis nomine, uel donationis propter nuptias: sed et transactio rei litigiosæ facta inter cohæredes ualet, rei litigiosæ possessori succedentes, ut C. eodem l. ult. nec enim talis transactio debet intelligi alienatio, ut in authen. eodem.

DE CONTRAHENDA ET COMMITTENDA STIPVLATIONE.

TIT. XLI.

EXpediimus de exceptionibus quæ adiuuant, restat ut loquamur de soluti onibus, quæ prorsus liberant. Et quia soluitur duobus modis, naturaliter id est, per numerationem: & non naturaliter, ut per nouationem, dicamus de nouationibus. Et quia nouatio & delegatio fiunt per stipulationem, ponamus de contrahenda stipulatione. Et quia stipulatio quandoque in simul committitur, & contrahitur, quandoque non, audiamus de contrahenda stipulatione. Videamus itaque quid sit stipulatio, unde dicatur, inter quos contrahatur, distinguatur, committatur, purgetur, & quæ actiones ex stipulatione pficiantur. Stipulatio est uerborum conceptio, quibus quis quid se daturum uel facturum interroganti promittit. Stipulatio dicta est, à stipulo, id est, à firmo, & est stipulum à stipite deriuatum. Contrahitur inter quoslibet sese intelligentes, græcos, latinos, inter græcum & latinum. Hoc ita, si ualeant & uelint se obligare. nam si stipulatio loco facta, uel de-

monstrandi

monstrandi intellectus gracia, sterilis est. Contrahitur præcedente interrogatio-
 ne & responsione subsequente, & congruè, hoc est, ut respõdeatur idem uel non
 prorsus aliud. Nam si decem stipuler, tu promiseris xx. uel econtrà, stipulatio
 ualet, si tamen diuersitas placet. Si uero stipuler duas res, & tu promiseris unam
 ualet cum placeat diuersitas. hoc ita, si res fuerunt expressæ. Atqui si stipuler ar-
 ma, & tu promiseris clypeum, nihil agitur: multo fortius, si stipuler hominem,
 & promiseris prorsus aliud, ut codicem. Respondere autem oportet, nec sufficit
 annuere. Nam si annuerit, hoc in casu (licet aliàs) nec naturaliter obligatur. Suffi-
 cit autem respondere reciproçè, ut dabis? dabo: & non reciproçè, ut dabis, tribui-
 am. Amplius, & quidni? & cur non? Amplius etiam si quid ludicrum & super-
 fluum adijciatur, stipulatio non uiciatur: ut spondes? spondeo arma uirumq; ca-
 no. Item sub eodem genere oportet respondere, & ex continenti, uel ex interval-
 lo modico, non assumpto negotio alio, ut ff. eo. l. continuus. Ergo opus est ser-
 mone, auditu, & intellectu. ergo si interrogatio præcessit sine responsione: uel
 econtrà, multo magis si intercesserit neutrum, ex stipulatu non agitur. Excipi-
 tur, quia dos ex stipulatu petitur, etiam si promissio facta non arguitur. Item si in-
 strumentum perhibet responsionem, præsumitur præcessisse interrogationem,
 ut C. eo. l. j. idem in arrogatione. idem in patre qui non expressim contradixerit
 interrogationi filij. idem si damnum contigerat cum dedicatione damni infecti
 danda, uel ubi prætor deliberaret. illis enim casibus agitur utili ex stipulatu, li-
 cet stipulatio non intercesserit, ut ff. de adopt. nam aliter, & ff. de damno infect.
 l. si finita. Distinguitur stipulatio, alia in diem, alia pura, alia sub conditione.
 Pura aliàs re & uerbo, & non re. In diem, aliàs ex die, aliàs ad diem, uel in diem
 certum, aliàs non certum. Conditionalis stipulatio, alia incipit à præcedente pa-
 ctione, uel conditione, uel à præcedenti pacto: alia à nuda, alia ab induta ob-
 ligatione, quæ incipit à conditione: alia incipit ab ea, quæ respicit in præteritum
 alia ab ea quæ confertur in futurum. hæ non sunt propriè conditiones: alia ab ea
 quæ habet se ad utrumlibet: talisq; conditio aliàs est potestatiua, aliàs casualis,
 aliàs mixta, aliàs in dando, aliàs in faciendo. Puræ stipulationis, & cedit, & ue-
 nit etiam dies: habenda tamen ratione modici temporis. ergo mox ut contrahi-
 tur, committitur, & tamen purgatur, & post actionem editam usq; ad litem con-
 testatam. Similiter in diem stipulatio post diem committitur, etiam sine interpel-
 latione, ut C. eo. l. magnam: purgaturq; ex ordine stipulatio. Huius ergo stipu-
 lationis in certum diem dies cessit, sed non uenit. Stipulationis conditionalis à
 pacto præcedente dies committitur, cum promissor in mora fuerit, ut C. de
 pact. l. si pacto. Stipulatio quæ incipit à conditione, uel quæ confertur in diem
 incertum, tunc committitur, cum desierit posse fieri, dariq; ut ff. eo. l. ita stipula-
 tus. Harum uero stipulationum dies, nec cedit, nec uenit: sed neq; purgationem
 stipulationes recipiunt regulariter. Item promittitur nobis aliàs quid dandum.
 Hoc exigi potest in principio anni, ut C. quan. dies legat. l. j. Aliàs hoc in anno
 non exigitur nisi finito anno, ut ff. eo. l. qui hoc anno. Aliàs promittitur quid di-
 uinum, & hoc exigitur in principio singulorum dierum: aliàs ad certam diem,
 & hoc non nisi præterita die exigitur, ut Institut. eo. Aliàs hodie & hoc illico po-
 terit exigi, ut ff. eod. l. liber homo. Hæc dixisse sufficiat de distinctione, commissi-
 one, purgatione stipulationum: cætera plenius licebit colligere ex summa, quæ
 promulgauit de uerborum obligationibus: & in lege si pacto quo pœnam, & ex
 carminibus. Ex stipulatione duæ proficiscuntur actiones, conditio certi, si cer-
 ta sit stipulatio: & actio ex stipulatu, si fuero stipulatus incertum, ut insulam fa-
 bricari, fossam fodi, in Angliam iri, summas conscribi.

DE INVTILIBVS STIPVLATIONIBVS.

TIT. XLII.

Diximus de stipulationibus (ut ita dixerim) utilibus, nunc dicamus de inutilibus. Deprehenditur stipulatio inutilis multis modis, ratione personæ, ratione rei, dissensus, doli, conditionis impossibilis, absentix, incongruæ responsionis, turpitudinis, incertitudinis, & ratione causæ multipliciter. Ratione personæ, quatuor modis: puta stipulantis, ut futiosi: & promittentis, ut pupilli sine tutore. Licet enim pupillus possit stipulari sine tutore, ueruntamen filiusfam. impubes nec autore patre obligatur, ut ff. eo. l. ult. Item si promiseris alium facturum non obligaris: nisi ob iudicij uigorem sponderis dominum ratum habiturum. Sanè si sponderis, ut alter faciat te curaturū, obligaris. Item si stipuleris alij nihil agitur ex ordine, agis tamen si tu dominus fueris stipulatus à seruo, uel tu seruus, domino: uel pater filio, uel filius patri. In his enim casibus ex ordine pater agit, & dominus. Ex ordine ideo dixi, quia si stipulatus est auus dotem nepotibus restitui, utilis actio dabitur, ut ff. eodem l. quodcunq; & C. de pact. super dotem. Sed & si stipuletur procurator domino: dominus, non procurator agit: nisi casualiter, ut ff. de dam. infect. l. damni. §. ult. Sed & tutor, pupillo: curator, adulto: seruus publicus pupillo stipulātes, eis acquiritur: sed & in deposito, ut C. ad exhiben. & in donationibus, ut C. de donat. quæ sub mo. & in pignore, quod uenditur per creditorem. Vel alter alteri etiam simpliciter pacificens acquirit actionem utilem. Item si pecunia credita fuerit sua, siue cuius nomine credit, actionem directam etiam quærit. Item institutor, præponenti: actor reipublicæ: œconomus, ecclesiæ stipulando, uel aliās contrahendo: & si in iudicio obtinent, actiones acquirunt. Item si stipuleris prorsus extraneo, tibiq; adieceris, prima stipulatio inutilis per consequentem fit utilis: non ut agatur ex prima, sed ut metu sequentes pareatur primæ. Ratione rei stipulatio est inutilis, tribus modis propter rationem naturalem, gentilem, ciuilem. Propter rationem naturalem, ut si stipuler rem, quæ non non est, nec esse potest, ut Chimeram: uel rem, quæ fuit, sed esse desijt, ut hominem mortuum: nisi de cadauere agatur, uel nisi à fure. homo enim mortuus condicitur, ut ff. eodem l. inter §. propter. gentium ratione stipulatio inutilis est, si stipuler personam liberam, rem sacram, etiam sub conditione: cum fuerit priuata uel prophana. nec enim aduersam fortunam sperare congruit, sed nec fas est huiusmodi casus expectare, ut ff. eodem l. inter, & ff. de contrahen. empt. l. si in. propter ciuilem rationem, ut si stipuler sororem etiam adoptiuam mihi dari in coniugem: quanquam mea sit causa perpetua, ut ff. eodem l. si stipuler. Ratione dissensus, ut si ego stipulator de alia re sensi: tu promissor de alia. Ratione doli, ut si per dolum, metumue. nam & si dolus metui inest stipulatio ex tota erit nulla: non tamen ipso iure, sed per exceptionem. Sanè bonæ fidei contractus dolo initus actionem non generat, utpote ipso iure nullus, ut C. eo. l. ex eo, & l. dolo. Propter impossibilem conditionem stipulatio non ualet, si adfirmatiue iusserit: sed si negatiue, ut si in cœlum non ascenderis, uel non ascenderis, ualet. Si tamen instrumentum perhibet quem cui respondisse, credendum est & illum interrogasse: nisi euidentissime probetur toto illo die, de quo instrumentum perhibet eos nunquam in simul fuisse, ut C. de contrahen. & committen. stipulat. l. optimam. Ratione incongruæ responsionis, sicut superius dictum est. Ratione turpitudinis, ut si stipuler fur-

turb

tum fieri. Hoc casu quia tempore quid promissum est, nec actio nascitur, sed excipitur (sicut dictum est) seruetur. Ratione incertitudinis stipulatio nulla est, ut si stipuler animam, & corpus, uel fundum, ut ff. eodem l. triticum l. quid quid. Sanè si stipuler per speciem specialissimam, ut hominem: uel unum ex hominibus tuis, fundumue, quia utcumq; specificem, stipulatio tenet. Ratione causæ multis modis inutilis est. ecce in arbitrium promissoris collata nihil ualet. Item coniugalis copula uinculo pœnalis stipulationis obstricta non tenet, ut ff. eodem l. stipulatio l. si diuortio. l. Titia. Sed & stipulatio, quæ non est causa subnixa non ualet: puta quis tanquam libertus cum non esset operas promisit, etiamsi iurauerit non tenetur, ut ff. de fideiussor. l. siquis. Sed & si seruus hæreditatis usumfructum stipuletur, etiam sub conditione, nihil agit: & quia usufructus personam desiderat, & quia stipulatio ex præsentî uires accipere debet, ut ff. de stipulat. seruo usufructus.

DE DVOBVS REIS STIPVLANDI ET PROMITTENDI.

TIT. XLIII.

Quoniam in stipulationibus quandoq; sunt plures rei stipulandi & promittendi, loquamur de duobus reis. Nomine duorum etiam res plures debent intelligi. Videamus itaq; quare dicantur rei, & qualiter fiant plures rei, & quibus contractibus, & qualiter conueniantur, & experiantur. Reus dicitur stipulandi, idem & credendi: non à reatu, sed à re quam se accepturum sperat. Ergo reus promittendi, idem & debendi, à re dicitur quam se daturum sperat. Fiunt autem plures rei, si hoc agatur, & exprimat: & hoc ita, si responderint spondeo, siue spondemus, & ita si ex incontinenti, uel ex interuallo modico, ut ff. eodem l. iij. & l. duo, & l. si ex. & l. reos: ita tamen, si ab eisdem promittatur, uel eis, ut ff. eodem l. si id & Institut. eo. nec enim imparem suscipere debet obligationem, ut ff. eodem l. eandem. Sanè licet non dispariter, dissimiliter tamen potest obligari: puta ubi alius in diem, alius sub conditione promittit, ut ff. eod. l. ex duobus, & Institut. eo. Quippe proprium est quantitatis secundum eam aliquid dici æquale, uel inæquale. Secundum æqualitatem dici simile, uel dissimile. Non tantum stipulatione, sed & cæteris contractibus plures rei constituuntur: sed & quasi contractu, & in testamento, ut puta si pluribus hæredibus institutis testator dixit, yuanus & galar ysato decem dato, ut ff. eodem l. eandem: & conueniri & experiri possunt in solidum, nec habent remedium epistolæ: licet fideiussores habeant. Econtra fideiussori fideiussorem conuenire non licet percessionem: reus tamen, siue soluerit, siue acceperit alterum cum reo tacitæ mandati conuenit, ut ff. ad Velleia. Hodie tamen per authen. quasi remedium epistolæ habent. Nempe plures rei debendi aliàs non possunt in solidum conueniri nisi etiam dictum fuerit unumquemq; in solidum teneri, & postea alter inops sit absensue, ut in authen. hoc ita, C. eodem hic (ut puto) inducias non habebit. In summa illud notandum est, quod interpellatio facta ab uno ex pluribus reis stipulandi, alteri prodest: & econtra cum uno ex pluribus reis debendi facta, et contra alium actionem perpetuat, ut C. eodem l. ult. Item illud notandum est, quod si unus egerit postea promissor offerens nihil agit, ut ff. eodem l. ex. Nam & aliàs si stipulator petierit, post adiecto soluitur frustra,

l. iij.

ut ff. de solut. l. si quis. Item illud notandum, quòd unius rei factum alteri nocet. Illud notandum est, quòd si ex pluribus reis promittendi unus capite minuitur, alter tamen non liberatur. multum enim interest utrum res solvatur, an persona liberetur, ut ff. eo. l. penult. & l. ult.

DE FIDEIÛSSORIBVS ET MANDATORIBVS.

TIT. XLIIII.

Diximus de illis qui per stipulationes principaliter obligantur, nunc apponamus de fideiussoribus, qui principalibus obligationibus applicantur, per consequentiã & de mandatoribus. Videamus itaq; cui obligationi accedant pro quo, quatenus, qualiter, quãdo eueniantur & experiantur. Omnis generis obligatiõni fideiussor accedit, mādatorq; siue re, siue uerbis, siue literis siue cõsensu contrahatur. Item siue obligatio sit ciuilis & naturalis, siue ciuilis tantum, siue naturalis tantũ. nam & pro seruo potest fideiuberi, licet ipse non possit, nisi pro suo creditore fideiubere. Fideiubet ritè etiã filius pro patre, paterq; pro filio: & minus idoneus facultatibus tenetur, tenetur enim efficaciter, licet non possit sol uere. Sane mulier ex ordine frustra interuenit. multũ enim refert inter nõ idoneum fideiussorem, & nullum, ut ff. eo. l. iij. Sed si pater à filio: uel dominus stipuletur à seruo, fideiussor poterit aggregari: econtrã minimè, ut ff. si quis. Sed quæ sit uarietatis ratio inquirat, quẽ inueniendi labor exagitat. Improbata enim obligationi nec pœna adijcitur, nec fideiussor applicatur, ut ff. eo. l. cum lex. & l. si sub. Ecce enim pro dote reddenda fideiussor datus non tenetur. Item fur pro furto facto, faciendouẽ fideiussorem accipiens nihil agit, ut ff. eod. l. si à reo. Nam nec plagij faciendi causa stipulatio facta uel concepta tenet, ut ff. de uerb. oblig. l. si plagij. Fideiubere autem potest quis pro præsente, & absente, pro sciente & ignorante, pro paciente, pro seruo, pro libero, pro maiore, & minore, pro actione ex maleficio, pro cõtractu præsenti, & futuro, pro hæreditate iacente, & pro uniuersitate, ut ff. eo. l. mortuo. & l. si quis. Sanè in stipulatiõe adiectus fideiussorem non accipit. Fideiussor obligationem præcedit, & sequitur. Mandator tantum præcedit. Constitutor tantum consequitur. Hi autem non aliter obligantur, nisi personaliter se daturos, facturosq; promiserint, non alios. nempe alienum factum ex ordine inutiliter promittitur, ut ff. eo. l. sicut. Item si rei sunt obligati purè fideiussores & mandatores possunt accedere etiã in diem & sub conditione: non econtrã. leuius enim non durius obligari solet. ueruntamen pro tantum naturaliter obligato fideiussor datur, & ciuilitè & naturalitè tenetur, ut ff. eo. l. Marcellus. Item debitore deportato, uel capitalitè accusato fideiussor urgetur, ut ff. eo. l. capitis, & l. ubicunq;, & C. eodem l. v. Item etiã fideiussores priuilegiatorum, ut mariti, & cedentes bonis, conueniuntur in solidum: licet principales rei non urgantur eatenus, non tamen in hoc. f. casu in amplius. Aliàs autè etiã ab initio non plus esse potest in accessione, quàm in principali obligatione, ut Institut. eo. Est autè accessio aliàs naturalis, ut fructus: aliàs uiolenta, ut alluuiõ: aliàs artificialis, ut uicarius usus, pensio, uectura. Conuenitur fideiussor in solidum, puta qui est datus ad mutuuum exoluendũ: nisi fideiusserit in id dũtaxat, quod à reo seruare nõ potuerit. Sanè in usuris, uel multa quã expressim nõ spondit, non cõuenitur, ut C. qd' eũ eo qui in ali. potest, si mandator, ut ff. locati l.

locati l. quæro, & ff. eod. l. fideiussores. planè si mihi in mutuam pecuniam aliam fideiussorem dederis, etiam pro actione, quæ post consumptionem nascetur tenebitur. in omnem enim causam uidetur acceptus, ut ff. eodem l. si quis. l. si ita. Tenentur autem fideiussores semper in solidum: nisi aliud sit actum, habent tamen duo remedia, s. epistolæ diui Adriani: si tamen implerent in litis contestatione, si tamen non inficientur, si tamen cum fideiussores sint soluendo, ut ff. eod. l. si dubitetur l. si contendat. ergo non ipso iure diuiditur obligatio, sed ex epistola diui Adriani, ut ff. eo. l. inter. Item cessionis habent remedia, si malint exoluere, quàm diuidere: sed suo iure. Præter cessionem fideiussor contra fideiussorem non habet actionem, imò altero soluentè etiam alter liberabitur, neq; à creditore, neq; à fideiussore conuenitur, licet mirabile uideat, ut ff. eo. l. ut fideiussor. Cum alter ex fideiussoribus soluit, & cum solueret, uel post statim pignoratitiam, & personales actiões sibi cedi non postulauit, postea nõ impetrabit, ut ff. eo. l. cū is. Porro cū tutores tria remedia habent, diuisionis, cessionis, & suo nomine præter cessionem si soluerint, habent actionem utilẽ, ut ff. de rat. distrahen. Experitur fideiussor, mandatorq; contraria mandati, si soluerit cõdemnatus: fecus minime, nisi uel aliud conuenierit, uel debitor dilapidauit, uel dilapidare cœperit: uel nisi aliam iustam metuendæ causam præbuerit, ut C. mandati si pro ea. Ita tamen, nisi exceptionem peremptoriam etiam honestam emisierit. Sanè fideiussori non ascribitur, si famæ suæ pepercerit, si dilatoriam exceptiõem & procuratoriam omiserit: quia de apicibus iuris disputari, non congruit, ut ff. mandat. l. fideiussor. Item non repetet si non appellauerit, uel nisi paupertate excusatur, uel debitorem ut appellaret, monuerit. In summa illud notandum est, quòd pro fideiussore fideiussor fideiubere potest, ut ff. eo. l. græcè. Item fideiussor iniuria iudicis condemnatus non repetet, ut ff. eo. l. exceptione. Item ex persona rei & quidem inuito reo exceptio, & cætera rei commoda fideiussori, cæterisque accessoriis competunt, ut ff. eo. l. ex persona. Item illud notandum est, quòd actio diuisa per litis cõtestationem inter fideiussores, redintegrari postea non potest, ut C. eo. l. liberum. Item illud notandum est, quòd si quis fideiusserit pro repræsentatione personæ facienda certa die, pœnamq; promiserit: licet aliàs ex ordine pœnalis stipulatio non soleat purgationem accipere, hoc tamen in casu poterit se à pœna liberare, si uelit adhuc intra vj. menses hominem repræsentare, ut multipliciter & utiliter distinguitur, ut C. eo. l. sancimus. Item licet olim aliter fieret, hodie tamen præsentè principali reo, fideiussor non est conueniendus: nisi reus fuerit minus idoneus in totum, siue in partem, sed reo absente cõueniri quidem fideiussor poterit, si tamen uolet, tempus ei dabitur, intra quod deducat reum primo conueniendum: ipso in subsidium referuando, ut C. eo. authen. præsentè.

DE NOVATIONIBVS ET DELEGATIONIBVS.

TIT. XLV.

EXposuimus de obligationibus, nunc de solutionibus: sed quia, sicut obligationes, fiunt per stipulationes, sic etiam solutiones, per nouationes & delegationes, de his agamus. Videamus itaq; quid sit nouatio, unde dicatur, quæ obligatio nouetur, quis nouet, quãdo, qualiter distinguatur nouatio, & quid sit delegare, & quibus modis fiat delegatio. Nouatio est prioris debiti in aliam formam, figurãq; translatio. A nouo nouatio nomen accepit. nouatur obligatio naturalis tantum, ut ff. eo. l. j. Nouatur purè, in diem, sub conditione: pura & purè.

& conditionaliter: conditionalis, conditionaliter, & purè, ut ff. eodem l. quoties. Porro obligatio realis, uel censualis non nouatur: nisi prius in Aquilanam stipulationem deducatur. Nouare potest dominus, non prodigus, non furiosus, non pupillus sine tutoris autoritate. Sed & non dominus nouat, ut tutor, curator, generalis procurator, agnatus, furiosus, filiusfam. sed & serui pecuniaria debita, maximè si meliorem suam conditionem faciunt, ut ff. eodem l. ult. Sanè patris debitum patrè ignaro filius non nouat, ut ff. eodem l. filius. Sed & licet adiecto rectè soluatur, ipse nouare non potest, ut ff. eod. l. cui. Nouatur, si ut nouetur, agatur exprimat: alioquin priora stabunt, & posteriora non momentum accipiunt, ut C. eodem l. ult. Ergo nouatio cessabit, si dictum est, ut cesset. Item cessabit si neq; dictum est, ut cesset, neq; ut non cesset. Tunc procedet ubi dictum est ut fiat. Nouare poteris, si stipuleris ab alio, sed & ab eo qui tibi debet: sed tunc ita, si destruxeris, uel adieceris pignus, fideiussorem, conditionemue, ut Institut. qui mo. tol. obligat. Nouatio alia est necessaria, alia uoluntaria. Necessaria fit duobus modis, per contestationem, & definitionem. His modis prioris causæ nulla decedunt, sed multa accedunt. Voluntaria fit per stipulationem. quo casu prior obligatio perit, & sequens insurgit, ut ff. eo. l. alia. l. Paulus. Quid ergo si pecuniã mutuam etiã ante numerationem posteaue statim stipulatus sum tibi reddi, nunquid nouatio fiet? minimè: non em agitur, ut ex numeratione nascatur actio, & postea stipulatione nouetur: sed agit ut ex stipulatione actio oriatur, ut ff. eo. l. si ita l. cum. Delegare est alium uice sua reum dare creditori, uel cui iusserit creditor. delegat autem quis uoce, scripto, nutu, ut ff. eo. l. delegare. debitor debitorem rectè delegat, sed non debitorè: sed & debitorè exceptione tutum. Hic inquam delegatus si sciuit, nec contra eum cui delegatus est, nec contra eum à quo delegatus est, remedium habet. Sanè si sciuit, non habet remedium contra creditorem, ut puta suum petentem: sed habebit contra delegatorem, si iam soluit, actionem mandati: si nondum soluerit, ut liberetur, conditionem incerti, ut ff. eodem l. si quis. Fit delegatio duobus modis, per stipulationem, & per litis contestationem. Differt etiam delegatio à nominis uenditione, quia uenditio fit etiam ignorante debitore: delegatio non nisi eo sponte promittente, ut C. eo. l. j. Item post delegationem prior debitor conueniri non potest. Sed ubi nomen uendideris, & mandaueris, siue cesseris, uel aliàs faciendo eum procuratorem in rem suam, uel ei in solutum dederis, agere poteris: nisi lis contestata sit, aut debitor aliquid perceperit, uel nisi debitori denunciauerit, ut C. eodem l. iij. Ergo rerum corporalium traditio plus facit, quam incorporalium. Nam si corporalem rem tradideris ex ordine postea uindicare eam non poteris: sed si nomen tradidisti, quod mandando facis, etiam postea (sicut expositum est) agis. Sanè ne soluatur adiecto, non poterit inhibere quis simpliciter uetando, sed duntaxat litem contestando, ut ff. de solut. l. si quis. l. aliud.

DE SOLVTIONIBVS ET LIBERATIONIBVS.

TIT. XLVI.

AVdiuimus de solutionibus in quadam specie, nunc dicamus generaliter de solutionibus, scilicet rerum liberationibus & personarum. Res enim soluitur persona aut liberatur, ut ff. de duo. re. l. ult. Videamus itaque quibus liberatio contingat, & ipso iure, & per exceptionem: puta si quis soluerit manumisso per errorem à quo ac-

à quo acceperat ante manumissionem. Idem si debitor pecuniam obtulerit, & ipse domum referens illam fortuito casu amiserit, cum creditor accipere recusauerit, ut ff. eodem l. si debitor. l. qui ex. Item licet non actio naturalis tamen obligatio, & pacto, & in rem iurando ipso iure tollitur, ut ff. eodem l. Stichum. Nam & solutum etiam per iuris errorem repetitur, ut C. de pact. l. debitori: sed actio exceptione eliditur, ut ff. de pact. l. pactus ne peteret. Ipso iure dissoluitur obligatio multis modis, solutione uera, imaginaria, ut acceptilatione: solenni de positione, fructuum perceptione, conceptione, confusione, chirographi redditione ut non agatur, turpibus actionibus, pactione. His enim casibus pacto ipso iure tollitur actio, ut ff. de pact. l. si unus. Item interim speciei liberatio contingit item propter maleficium creditoris, debitor liberatur, ut ff. eo. l. Stichum. §. ult. & C. si quis in tantam, & authen. si quis alium. Voluntaria solutio procedit eo solvente qui debet: alius tamen pro alio solvens, etiam ignorantem, & inuitum liberat, ut ff. eo. l. soluere. idem si aliquis pro alio iudicium accipiat, ut ff. eo. l. solutionem. Soluendum est cui debetur, etiam reo criminis postulato: alioquin plerumque infantes perirent fame, ut ff. eo. l. reo: non tamen prodigo, siue soli pupillo solui debet: unde locupletior factus agere non debet. uidetur autem factus locupletior, si non factus pauperior sit: puta si tantum fuerit de suo erogaturus, ut ff. eo. l. in pupillo. Item alij solvens, quam cui debeat, se liberat: ut si solueris creditoris procuratori, uel alij cui mandauerit, uel futuro debitori, uel ei cui dare uolebat, uel prorsus alij cum id postea ratum habuerit, uel adiecto: etiam si stipulator uetuerit non litem contestando. Sed si iusseris me id quod tibi debeo ponere in arca tua, id est, in conspectu tuo, quasi longa manu accepisse uideris, ut ff. eo. l. pecuniam, l. cum iussu. & l. si quis. l. solutam. l. ratum. l. reo. Sed & tutor, & curator etiam non gerentibus, non tamen remotis, suspectis uel postulatis solui potest, ut ff. eo. l. quod si. Sanè adiectorum parentibus, & dominis, non adiectis, non uolentibus, solui non debet. Et hic est casus, quo etiam serui de iure solui uere possunt, ut ff. eo. l. Stichum. Sanè nec litis procuratori recte soluitur, nisi ad hoc mandatum habuerit, ut ff. eo. l. hoc iure. Sed nec soluenti pro alio res pignora recte restituitur: sed adiecto ita soluendum est, si manserit in eodem statu. ea enim conditio inest, ut ff. eod. l. cum quis. Item quod debetur solui debet, sed & aliud creditore uolente, ut ff. eo. l. si quis. aliquando non uolenti, ut ff. eo. In tribus casibus tamen etiam uolenti aliud pro alio soluitur, puta debitor argentum in arca, potest se liberare dando solidos quinquaginta: forte & econtra. Item patrem suum, fratrem uel suum a se legatum, poterit quis retinere, si soluerit alium feruum aequè bonum, ut ff. de de legat. ij. si domus. Item si pecuniam debes, & non possis habere, soluendo rem aliam te poteris liberare, ut C. eod. l. authen. hoc nisi. Vbi quis soluit distinguitur, debeat pluribus ex contractibus, uel ex uno fortem & usuram. Si ex pluribus contractibus debens solueris, nec legem dixeris: creditor quod sibi soluerit in grauiorem causam cogitur reputare, ut ff. eodem l. j. Vbi uero ex uno contractu quis debet. & fortem & usuram, soluerit pecuniam, distinguitur, debeat pluribus ex contractibus, an legem in soluendo dixerit, an simpliciter soluerit. Si ita dixerit, uel prorsus simpliciter, id est, non expressit, nec in fortem, nec in usuras: prius in usuras id quod soluitur, deinde in fortem accepto feretur. Si quæ fuerant quæ ex stipulatione poterant peti, siquæ item fuerant quæ pignoris retentione seruari poterant: hocque uerum est siue etiam tertij generis soluendæ debebantur usuræ, id est, naturales per pactum, siue non. Ergo post usuras stipulatorias, & pignoraticias, siquid fuerit residuum non cedet in usuras naturales etiã siquæ fuerant: sed duntaxat in fortem.

Vbi uero debitor pecuniam soluerit non prorsus simpliciter, sed adiecerit: in usuras soluo, pecunia soluta pro rata in omnes usuras cedit, & stipulatorias, & pignoraticias, & naturales, ut C. de usuris & in ff. eo. l. in his. & C. eo. l. j. In summa illud notandum est, quod satisfactio pro solutione est, & quod solutionis uerbum, ad omnem liberationem pertinet, & quod is qui alienum hominem in solutum dederit, usucapto homine liberatur, ut ff. eod. l. satisfactio. & l. solutionis. & l. is qui. Item illud notandum est, quod si tibi dedi pecuniam, ut eam creditori modo solueres, & tu eidem dederis tuo nomine: quia etiam eidem debes, neuter iure ex tali solutione liberatur: si tamen creditor numos consumpserit, etiam is qui soluit ex post facto liberatur: ne si aliter seruiretur creditor in lucro uersaretur, ut ff. eo. l. Cassius. Nam & aliàs si pecuniã tibi dedi, ut eam meo nomine crederes, tuq; tuo nomine credidisti: nec tibi, nec mihi, ex numeratione nascitur actio: sed pecunia consumpta tibi utilis dabitur condictio, ergo & liberatio, ut ff. si cert. petat. l. nam, & l. non. In summa illud notandum est, quod ubi quis ex pluribus causis debens indistincte soluit (sicut dictum est) in duriores causas, creditor accepto ferre debet: sed si pignus distrahit, pecunia ex distractione accepta, etiam in leuiorem causam, id est, in eam quæ tantummodo debetur reputabit, ut ff. eodem l. Paulus.

DE ACCEPTILATIONIBVS.   TIT.   XLVII.

EXposuimus de solutione naturali, & uera: nunc audiamus de imaginaria, quæ fit per acceptilationem. Videamus itaq; quid sit acceptilatio, qualiter fiat, quæ obligatio accepto feratur, quem effectum habeat acceptilatio. Acceptilatio est uerborum conceptio quibus utriq; id est, debitori & creditori per mutuam interrogationem & responsionem ab eodem nexu contingit liberatio, ut ff. eodem l. j. acceptilatio fit uerbis tantum. fit & ita, HABES NE ACCEPTVM QVOD TIBI DEBEO: HABEO ACCEPTVM QVAE FERRO, ut ff. eo. l. & uno. Accepto fertur obligatio duntaxat, quæ uerbis contracta est. nempe quod uerbis colligat contrarijs uerbis dissoluitur, ut ff. eo. l. an. Accepto ferre poteris etiam per procuratorem, sed non nisi per specialem, ut ff. eo. l. in j. Acceptilatio non potest fieri in diem, uel sub conditione: quia nec naturalis solutio. Sanè debitum in diem, & sub conditione, accepto fieri poterit. Et quidem puræ tacita conditio inerit. Quippe acceptilatio ita ualebit, si dies uenerit, si conditio extiterit: ut sic simul actio nascatur, & pereat, ut ff. eodem l. quod, & ff. de re iudica. l. acta. Ipso iure liberat, si utiliter interposita est. Inutilis acceptilatio per exceptionem adiuuat, si fuerit celebrata inter iuris ignaros, & iuris conscios nullo modo, nec ipso iure nec per exceptionem, ut ff. eodem l. si acceptolatum, & l. an. Nam & aliàs naturalis solutio per exceptionem liberat. Ecce enim si stipulatus sum ita, dabis mihi decem, aut Panphilo: si res in persona mea designata fuerit, mihi soluta, ipso iure liberatio competit: eadem Panphilo soluta, nec exceptionem inducit: uerum si res in persona Panphili designata, Panphilo fuerit soluta, solutio talis liberationem adfert: non ipso iure, sed per exceptionem, ut ff. de uerb. ob. l. ult. In summa illud sciendum est, quod pars debiti potest accepto ferri, sicut & solui, ut ff. eo. l. pars. Item illud sciendum est, quod si ab uno, uel uni ex pluribus reis stipulandi uel debendi, fuerit acceptilatum, liberatio contingit in solidum, ut ff. eo. l. & per. Item si fideiussori proiudicato fuerit acceptilatum, liberabitur etiam iudicatus, ut ff. eod. l. si ex pluribus. Item illud sciendum est, quod nec seruus iussu domini accepto ferre potest, ut ff. eodem l. penult.

De euictioni-

Cum loqueremur superius de solutionibus, diximus aliud pro alio perfol-
 cui: & quia quod in solutum datur, saepe euincitur, inde occasione sumpta
 de euictione inferamus. Videamus itaque quid sit euictio, quando committatur
 euictio, qua actione agatur de euictione, & quantum peratur ea actione. Euictio
 est rei uenditae, uel ex alia iusta causa transferendi dominij traditae, per iudi-
 cis sententiam abductio. Committitur euictio si res uendita euincatur tota, uel
 eius portio quota. Sed & fundo uendito, si ususfructus euincitur, quia dominij
 pars est, euictio committitur: secus si uacca uendita, uitulus euincatur, ut ff. eo.
 l. uacca. Naue autem uel domo uendita, pro ceruentis uel tabulis euictis, quia non
 sunt partes, non agitur, ut ff. eod. l. naue. Tunc autem euictionis committitur sti-
 pulatio, cum res empta restituta est petenti: uel emptor damnatus est in litis esti-
 mationem, uel possessor ab emptore conuentus absolutus est, id est quoties
 res ita amittitur, ut eam habere non liceat propter ipsam euictionem. Sed si neque
 corpus, neque pecunia emptori absit, non oportet committi stipulationem. Ergo
 si uictus litis aestimationem praestiterit, stipulatio committitur: neque enim emptori
 rem emptam habere licet ex pristina emptione, sed quia litis aestimationem praestiterit,
 stipulatio committitur, ut ff. eod. l. euicta & l. si seruus. Sed nec hereditate
 uendita uel uniuersitate, si singularia corpora euincuntur, euictionis stipulatio
 committitur. Nec enim uenerunt, nec partes quotae uenditae fuerunt: sed
 tali ratione uincibili allegata cessat euictio. Si de uniuersitate uendita fuerunt,
 uel non: si fuerunt, iniuria euicta sunt: & iniuria quae fit emptori non contingit
 uenditorem: si non fuerunt, non accesserunt. ergo emptor queri non debet, ut C.
 eod. l. j. & ff. eod. l. serui & l. si per. Committitur autem euictio si non sponte re-
 stituit, sed iudicio, ut ff. eod. l. non tamen. Ergo ante sententiam minime, uerum
 si sciens rem alienam mihi uendideris ignoranti, etiam priusquam euincatur uti-
 liter a me conueniri poteris, ut ff. de act. empti l. seruus. Sed ex pacto ante sen-
 tentiam agitur. Sed & si in limine contractus imminet euictio, non est facienda
 pretij praestatio: nisi emptori fideiussore praestito, ut ff. eod. l. Stichum. Sed & in-
 terdum nec fideiussore praebito, pretium dabo: puta si rem alienam uendideris
 calumniam uitans a domino redemerim, ut ff. eod. l. si rem. Sanè ante euictionem
 potest agi ut ex consuetudine regionis caueatur, ut ff. eod. l. si fundus: Sed non
 ut fideiussor detur, nisi nominatim hoc actum est, ut ff. eod. l. illud. Sed & pote-
 rit agi interdum, ut dupla promittatur, pro omnibus pretiosis rebus, ut ff. eod.
 l. ij. & l. emptor. Porro cum homo uenditur in stipulatione duplae speciali cen-
 sura partis adiectio necessaria est, ut ff. eo. l. si dictum. Sententia inquam iudicis
 oportet euinci, non arbitri: nisi ex uoluntate creditoris compromittatur. nec enim
 ex necessitate arbitrium sumitur, ut ff. eod. l. si dictum. Quo genere iudicij res e-
 uincatur non interest, directo, utili, Seruiano, communi diuidendo: uerum si hy-
 pothecaria res sit euicta, ut a debitore postea creditori euicenti pecunia sit solu-
 ta, debitor idemque uenditor, si de poena commissa conueniatur, doli exceptione
 utetur. Tunc enim res uidetur euicta, cum fere spes habendi sit abscissa, ut ff. eo-
 dem l. euictus. In tribus casibus emptor de euictione agit, si actori denunciaue-
 rit, siue absentis, siue praesentis, & pupillo dum tamen prope condemnationem non
 fiat, ut ff. eod. l. si rem. l. si ideo. l. si dictum. Idem si per uenditorem fiat quo mi-
 nus denunciatur. Idem si denunciauit propter pactum, uel quia non potuit.
 Cessat euictio per factum emptoris, ut si seruum manumisit, prostituit, ut ff. eo-
 dem l. si seruum: si locum uenditum dedicauit, sed & pro derelicto habuit, ut ff.
 eodem l. si per & l. ultima: si in iudicio non fuerit, sed absente uenditore non

appellauerit. Quod autem dictum est emptori imputari si non denunciauerit, oportet intelligi, si potuit, uel si sciuit ubi uenditor esset, uel sciri potuit, ut ff. eod. l. si fundo l. si dictum. Item cessat euictio, si iudex per imprudentiam facti uel iuris, uel propter auaritiam male iudicauerit. Item cessat euictio, si emptor usucapionem, uel aliam allegationem, defensionē uel allegauerit. Item cessat euictio si quis à sedente in alea emerit, ut ff. quar. rer. act. nō da. l. ultima. Ergo per contrarium si actori sit denunciatum, uel per eum steterit, nec emptor uicio laborauerit, actor pro euictione tenebitur. Ergo eum euincens, etiamsi ex alia causa postea dominium quaesierit, iuris ratio non patitur, quem enim tenet de euictione actio, multo magis hunc euincens repellit exceptio, ut ff. eod. l. uin dicantem. Exceptionis titulo & ex consimili, id est non gratuito competit euictio: siue dictum sit, siue non, ut competat: nisi sciens quis quid acceperit. Sed & tunc cessabit, cum, ut non competat, actum fuerat. Sanè meo iudicio ex donatione pro euictione agitur nisi dicatur. Sed nec ab emptore conscio (sicut dictū est) uniuersitate uendita, si singularia fuerint euicta, pro euictione agitur ex stipulatu, si stipulatio intercesserit: uel actione praescript. uerbis, uel simili. Si dupla fuerit promissa, tripla, quadrupla: praestabitur & impendium in rem. Si uero simplum petitur, in quo interesse continebitur, & impendium in rem euictam factum: ita tamen si non emptori potest imputari, quare ab euincens per doli exceptionem sibi non seruauit, puta si tempore sententiae ab appellatione sine uicio ceciderit. Ergo si impendia seruare potuit, ea à uenditore sibi restitui minime impetrabit, ut C. eod. l. si controuersia. In summa illud notandū est, quod licet uenditor dixit re euicta nil praestitum iri, attamen post euictionem pretium restituere debet, ut ff. de act. empt. & uendi. l. ex empto. Item notandum est, quod si aliquis liberum hominem tanquam seruum nescienti uendiderit, ipsum postea haeredem fecerit, haeres ipse factus de seipso respondere debet, ut ff. eod. l. viij. Amplius illud notandum est, quod haeres fideiussoris licet teneatur de euictione, contra regulam tamen potest euincere, ut Cod. eod. l. ultima.

CREDITOREM EVICTIONEM NON DEBERE.
TITVLVS XLIX.

Dictum est uendentem regulariter euictionem debere, nunc audiamus creditorem uenditorem casualiter euictionem non debere. Distinguitur tamen creditor uendat, si tanquam dominus uendit, pro euictione iure communi tenebitur: si tanquam creditor, minime: sed euictione secuta in debitorem utilis ex empto dabitur actio, cui profecit uenditio: sicut si à Caesare iure dominij addita, fuisset euicta, uel ab executore uendita, ut ff. de pignorat. act. l. eleganter, & C. de euict. l. si ob. Tenebitur tamen de euictione creditor, si promiserit de euictione rei, & si dolo malo distraxit, ut C. eod. l. ult. alioquin minime tenebitur, ut contrariam pignoratitiam quam habet contra debitorem emptori praestet, ut ff. de euict. l. in creditore. Sed si creditor cum pignus uenderet, pepigit, ut ut pecunia soluta pignus sibi liceret recuperare: etiam hanc actionem debet cedere debitori, sicut & superiorem post euictionem, ut ff. de distract. pigno. l. si creditor. In summa illud notandum est, quod licet creditor non teneatur de euictione, ipse tamen non potest euincere, nec haeres eius, sed nec fiscus: siue uendiderit, siue uendenti successerit, ut Cod. eod. l. j. & C. ne fiscus uel respub. l. j. & ij. Item notandum est illud, quod licet procurator Caesaris, qui uendit, promi-

promiserit pro euictione duplum, triplum, fiscus non conuenietur, nisi in sim-
plum, ut ff. de iure fisci l. si procurator.

DE PATRIA POTESTATE. TIT. L.

EXpediuimus de iure quod est in dominio nostro, nunc de iure patrię potestatis agamus, quod est extra dominium. Videamus itaq; quid sit patria potestas, quid filius debeat patri iure patrię potestatis: quidq; pater filio. Patria potestas est ius quoddam, quod nos parentes habemus in liberis nostris legibus, quale ius non habent alij homines, ut Inst. eod. Barbaros autem in potestate habemus. Sed nec matres filios suos habent in potestate. Potestas alia est, quę uocatur dominica. Est & tertia potestas alia ad instar patrię potestatis inducta: puta tutorum, & curatorum, & quasi, ut orphanotrophorum. Est & quarta potestas, ut magistratuũ. est & quinta potestas, ut Abbatis in monachos iure potestatis. Filius debet patri omnimodam reuerentiam, id est, ut uereatur, reue-reatur, in dicendo, faciendo: & e contra. item patrem inopem filius locuples exhibere debet. Item ex re patris si quid filiusfam. quęsierit, illud totaliter ad patrem pertinebit: sed si aliunde, duntaxat ususfructus iure: ut superius ego distinxim. C. de bonis quę. libe. iure patrię potestatis pater debet filium exhibere, erudire, donationem propter nuptias pro eo constituere, pro filia dotem dare. Item bona filiorum debet diligenter administrare, nec alienare: nisi ex causa concessa, ut C. de bon. quę. libe. l. cū non solū. Sed nec pater, materq; nisi propter famem, poterit filium suum alienare, uel obligare. Sed nec pater filium suum abdicare poterit, uel filiationem respuere, ut C. eod. l. abdicatio. Sed nec pater cū filio suo agere poterit ciuilitate, sed nec filius cū patre. Sanè criminaliter pater etiā filium poterit accusare præsidii prouincię illum oblaturus, dicturo sententiā, quam tu quoq; dici uolueris, ut C. eod. l. si filius. Porro mater etiā ciuilitate cū filio litigare, & de crimine in se commissio, si uolet, poterit illum accusare, ut C. eod. l. congruentius & C. qui accusare nō possunt l. propter. Item q; pater mater debet nominatim instituere, uel exhæredare: uel e contra. In summa illud notandum est, q; pater non solum filios ex se genitos habebit in potestate, sed et filiorum filios etiam ulteriores. Ergo etiam eis tanquam in prædictis providere debebit. Item illud notandum est, quod filium minorem trimo exhibere non compellitur pater, sed mater, ut C. eod. l. nec filium. Tamen hoc ita intelligo, si mater habeat lac, & ipsam in lacte proprio filium educare non dedecet.

DE ADOPTIONIBVS. TIT. LI.

QVoniam patria potestas, de qua tractauimus, contingit non tantum per Imperatorem, de qua superius in quinto docuimus, sed & per adoptiones de adoptionibus disseramus. Exponamus itaq; quid sit adoptio, unde dicatur, quot sint species adoptionis, quis adoptet: quis adoptetur, apud quę, & quem effectum habeat adoptio. Adoptio est extraneę personę in filium, uel in nepotem, uel deinceps constitutio. Est autem dicta adoptio ad instar arboris quasi adoptio uel adoptatio, Duę sunt species adoptionis, ut arrogatio, altera stat in nomine generali, uocaturq; adoptio. Ut in caduco, nam aliud dicitur pro non scripto in causam caduci, aliud expressim caducum. Duobus modis adoptamus: magistratus autoritate, ut filios familiars: & principis imperio, & rescripto, ut eos, easq; qui quęrit sui iuris sint, hos arrogamus, id est adoptamus. Ad-

optare potest qui filium habet, sed & qui habuerit, & non habet: sed & qui non habet, & non habuerit: sed & qui nunquam de iure habere potest, ut sacerdos, qui nec uxorem accipere: sed non is, qui generare non potest. Item foemina arrogare non potest, quia nec filios proprios in potestate habet. Sanè in solatium liberorum in acie amittorum permittitur foeminae arrogare, ut cum ab ea arrogati duntaxat eius filij efficiantur, sed in potestatem suam redigantur. Adoptari potest liber homo, mas, foemina, puer, puella: ita tamen, ut is qui adoptet, praecedat eum qui adoptatur plena pubertate, id est saltim decem & septem annis. Apud magistratum qui legis actionem non habet adoptiones filiorum fieri debent. Sed & filius familiàs magistratus etiã cæcus, seipsum etiã apud seipsum poterit in adoptionem dare, ut ff. si consul. l. magistratus l. etiã. Adoptantur per magistratum filij familiàs, si tamen non dissentiant, si tamen parentes eos in adoptionem dent. sufficit enim filios eis nō dissentire. Porro eorum, qui, quæue arrogantur, expressus cōsensus exigitur. quippe duplex intercedit rogatio quia & is qui adoptat rogatur, id est interrogatur, an uelit eum, quem adoptaturus sit iustum sibi filium esse: & is qui adoptatur interrogatur an id fieri paciatur, ut ff. eodem. l. secunda. Arrogatur autem pubes aut impubes. Arrogatio autem impuberis maximam exigat indaginem. Exquiritur enim causa an honesta sit, expediaturq; pupillo. Inquiritur arrogantis ætas, & liberorum numerus. Præterea arrogator satisfacere debet de tribus, id est q̄ bona pupilli saluabit, & quod pupilli parentibus eis restituet, si intra pubertatem decesserit: si uel iniuste eum exheredauerit, uel emancipauerit. Cauebit autem arrogator pupillo, si stipulari potest, uel eius seruo: si seruum non habet, nec stipulari ualet, cauebit tabulario, id est seruo publico: & hoc casu, si omissa fuerit cautio, utilis dabitur in arrogatorem ex stipulatu actio, ut ff. eod. l. non aliter, & l. his uerbis. Adoptionis effectus hic est, olim filij familiàs in adoptiui patris potestatem transibant, hodie minime. Sed & adhuc in potestate sui genitoris remanet adoptiuus, necessaria percepturus ab intestato: forte etiã cum suis naturalibus filijs eis successurus. Sanè pater adoptiuus alterius filij familiàs adoptatum instituere non cogitur. Excipitur, nisi pater naturalis dederit filium suum in adoptionem auo uel proauo. tunc enim patris potestas rumpitur, & alia subrogatur, ut Institut. eod. Arrogatus cum suis quoq; liberis in potestatem transit arrogatoris. Est arrogatio, quam mulier impetrat: sed & regularis est adoptio, cum dominus adoptauit seruum, quem antea non manumisit. Sic enim adoptatus consequitur tantum libertatem, & non fit filius, ut Institut. eod. § ultimo. Item illud sciendum est, quod adoptio inutiliter facta, puta, sicut olim per tres emancipationes in liberis primi gradus, aut per unam emancipationem in liberis cæteris, à principe confirmari solet, ut ff. eod. l. adoptio.

DE EMANCIPATIONE LIBERORVM.

TIT. LII.

Quoniam sicut adoptiones patrie potestati subijciunt, & emancipationes à patria potestate eximunt, de emancipationibus loquamur. Videamus itaq; quid sit emancipatio, quæ sint species emancipationis, & qualiter emancipatio fiat. Emancipatio est filij de parentis potestate, uel de filiatione exemptio, iudicis intercedente autoritate. Duæ sunt species emancipationis, spontanea, & coacta. Coacta emancipatio interponitur, puta si pater atrociter & excedendo modum filium uerberauerit, uel inedia affecerit, ut ff. si quis à parente l. diuus. Itẽ si prolem suam pater

pater compulerit meretricari, ut C. de episcop. l. si lenones. Sed & si quis arrogatus, & præsertim impubes probauerit sibi non expedire se arrogatum fuisse, ut emancipetur poterit impetrare, ut ff. de adoptionib. l. nunquam. In his enim tribus casibus parens cogitur uelle, uoluntasq; coacta uoluntas est, ut ff. quod met. cau. l. quod metus ff. de nupt. l. si patrem. In hunc modum procedit emancipatio, si parenti complacuerit filium præsentem emancipare, & filio placuit emancipationem suscipere, apud iudicem etiam si fuerint alienigenæ, ambo pater & filius, debentq; intrare, suarumq; uoluntatum consonantiam explanare. Quippe uoluntates amborum tantum debent concordare. Inde est quod emancipationes, cæteri q; actus legitimi, ut acceptilatio, adoptio, & curatoris datio, expediuntur in iudicio, id est conflictu contradictorio. Sed concilio, quod inde nomen accepit, quia uoluntates conciliant, id est cõcordant: his omnibus ritè peractis, & in actis receptis, de parentis potestate filius exemptus est: poteritq; emancipator in emancipationis præmiũ, si uolet, retinere rerum filij penè omniũ usumfructum, non dimidium dominium, ut olim tertiam: non tamen rerum castrensiũ, uel quasi: poteritq; ei peculium donare. Quippe filius emancipatus forte aliàs peculium non percipiet, nisi sibi esset donatũ, ut C. eo. l. ultima. Peculium manumisso seruo inter uiuos semper tacitè uidetur cõcessum, nisi expressim fuerit ademptum, ut C. eod. Poterit autem filiorum præsentium emancipatio expediri, non tantum apud præsides, sed etiam apud duos uiros secundũ legem municipij, ut C. eod. l. j. Cessabuntq; hodie rhapsimata iniuriosa, quibus olim filius turpiter tractabatur. iniurijs em̄ & alapis egregiè saturabatur, colaphis, & multis opprobrijs abundanter saturabatur. Cessabuntq; figuratiuæ & imaginariæ uenditiones, quorum nullus rationabilis est exitus: sed nec est opus rebus, quas nullus sequitur effectus. Si placuerit filios parentibus absentes emãcipare, principem debent adire, & eius rescripta impetrare: quo impetrato, si filij absentes apud quencunq; iudicem uoluntatem suam consonam exposuerunt, siue ante imperiales apices promulgatos, siue postea, erunt emancipati. Sanè infantes cum careant sensu, ergo etiam sine consensu hoc modo poterunt emancipari, ut C. eod. l. v. In summa illud notandum est, quod filij inuiti emãcipandi nõ sunt, nec enim beneficia tribuere in cuiusquam iniuriam moris est nostri, ut C. eod. l. nec. Item sciendũ emancipationẽ quocunq; loco celebrari posse, ut ff. de adopt. l. emancipari. Amplius, & præter emancipationem filius à patriã potestate liberatur, ut si fiat patricius, episcopus. Illud sanè notissimũ est, quod parentis morte: nisi forte in sui patris potestatem casurus sit, sui iuris efficitur filius: sed mirabili modo in patris potestatem redit, ut C. eod.

DE INGRATIS LIBERIS.

TIT. LIII.

Sicut bene merendo filij à patriã potestatis iugo relaxantur, sic male merendo (utpote existentes ingrati) in patriã potestatem reuocantur. Quippe contraria contrarijs conueniunt. Ergo si filij emancipati atrociter parentes pulsauerint, uel acerbitate conuicij uexauerint, emancipatione rescissa, legum censura, damno libertatis immeritè multabuntur, ut C. eo. Item emancipati ab auo uel proauo, redeunt in patriã potestatem. Sunt enim hæc tria notabilia, adoptio extranei, eius emãcipatio, & in patris potestatem reuersio auo emancipante uel mortuo, ut C. de adopt. l. penult.

m ij

EXposuimus de filijs ingratu restituentis patriæ potestati, nunc audiamus de eis restituentis similiter patriæ potestati, per ius postlimini: & inde occasione sumpta, loquamur de omnibus filijs, sed etiam de seruis postliminio reuersis, & redemptis ab hostibus. Videamus itaq; quid sit postliminiũ, unde dicat, quæ sint eius species, quæ res habent postliminiũ, quando pretium debeat restitui redemptori, & quando nõ. Postliminiũ est ius rei amissæ in prælio uel circa prælium, uel aliàs propter captiuitatem recipiendæ, & in statum pristinum reducendæ, ut ff. eod. l. postliminiũ. Duæ sunt species postliminiũ, id est ut reuertatur, uel aliquem seu aliqua recipiamus, ut ff. eod. l. cũ duæ. Item postliminiũ competit aliàs in bello, aliàs in pace. nempe in bello captus etiam postea reuersus postliminiũ habet. Sed & non bello captus, postea reuersus, ut ab his qui hostes nõ sunt, sed cũ quibus nec hospitium nec fœdus nobis est. Reuersus aut̃ intelligitur, si intra præsidia nostra peruenerit, uel ad amicos nostros, ut ff. eo. l. postliminiũ. Sed & is solus reuersus intelligitur, qui ea mente uenerit, ut ad hostes nõ redeat. nec enim satis est, domũ quem rediisse corpore, si alienus est mentis, ut ff. eod. l. nihil. Sunt aut̃ hostes, quibus Romanus populus, uel Imperator, uel ipsi nobis bellũ indixerunt: cæteri, latrunculi, uel prædones appellantur: et ideo absens captus, nõ sit eorũ seruus, ut ff. eo. l. hostes. Dictum est aut̃ postliminiũ à limine & post. nam eo limine quo amittitur, eodem limine recuperatur. Transfuga postliminiũ non habet, præsertim si liber fuerit. hostium enim numero habendus est, ut ff. eod. l. postliminiũ. Sed & qui aliàs se hostibus dedit, postliminiũ nõ habet, ut ff. eod. l. postliminiũ. Sed & qui potuit redire, & noluit, tanquã transfuga postliminio carebit, ut ff. de re militar. l. qui cum. hoc em̃ requirendum est, utrum quis cũ barbaris fuerit uoluntarius, coactus uel ut C. eo. dem l. si is qui, & l. si quos. Postliminiũ etiam habet non homines, ut agri ab hostibus capti: naues longæ, nõ piscatoriæ, ut scaphæ: equi quoq; ut ff. eod. l. ij. & l. si captiuus. Datur aut̃ postliminiũ hominibus cuiuscunq; sexus, & conditio nis, etiam si pugnare nõ possunt: quia etiã per cõsiliũ usui esse possunt. Datur aut̃ rem postliminiũ his, qui ab hostibus euaserint compedibus ruptis: his quoq; qui ducebatur nostris donati fuerunt liberati. Nec enim tales iudicare debemus captos sed receptos: & milites nostros eorũ decet defensores esse, & liberatores, & non dominos, ut C. eod. l. ab hostibus. Sed redempti postliminiũ habent, et qui reuersi ante fuerant liberi, statim libertatem recipiunt: uerũ in causa pignoris detineri solent, quandiu pretium redemptori reddiderint, uel per quinquennium ei seruerint, ut C. eod. l. ult. Hoc tamen ita, nisi pretium remissum fuerit. Remittitur aut̃ expressim, sed & tacite. Tacite pluribus modis. ecce per beneficium, puta si redemptor redemptam matrimonio sibi copulauerit, ut C. eod. l. ab hostibus l. si is. Sed & per maleficiũ, ut si redemptor redemptã prostituerit: sed quandiu uixerit heres exigi nõ poterit, ut ff. eo. l. si patre. sed & si mater filium redemerit pietatis ratione, gratis præsumitur redemisse, ut C. eo. l. liber. Reuersus ergo ab hostibus libertatem & ciuitatẽ recuperat, resq; suas nõ usucaptas per rescissoriã ut C. eod. l. ab hostibus: sed & parentum mortuorum. Iure enim postliminiũ semper in ciuitate fuisse uidetur, ut ff. eod. l. retro. nam & econtra ab hostibus captus si quis fuerit, & decesserit, per æquissimam tamen fictionem legis Corneliæ, liber decessisse creditur. Quippe ea hora qua captus est, expirasse præsumitur, ut ff. eo. l. in omnibus. Ergo filius relictus domi, parentis apud hostes mortui fictione legis Corneliæ sibi opitulata, successionem rectissime capiet. In

sum

summa illud notandum est, quod captiui à barbaris redeuntes inuiti detineri non debent; sed nec quod in usu uestium uel uectualium ei fuerit præstitum repetendum est, aliàs restituendum, ut C. eod. l. ult. Item illud notandum est, quod si uxor & maritus ab hostibus capti fuerint, atq; illic apud hostes uxor ex marito conceperit, & peperit: profecto puer natus si cum ambobus parentibus redierit, illis succedere debet. Aestimantur enim parentes, quia reuersi sunt, semper in ciuitate mansisse. ergo & hunc filium domi procreasse, ut C. eod. l. j. Ergo si redierit cum patre tantum, & matri inquam succedet: quia illa hora qua captus fuerat, decessisse creditur: sed patri non succedet, quia spurius est: sed si cum matre sola redierit, uel sine matre, patreq; tanquam nullus filius, id est nec patrem nec matrem habens, nulli succedet, secundum legum subtilitatem, legisq; Corneliæ fictionem. Nam (sicut dictum est) cum ambo parentes defuncti apud hostes, ea hora, qua capti sunt, fingantur decessisse: ergo filium intelliguntur postea generasse, uerum ex iuris æquitate. Iure quasi postliminij licet non redierit, quia nunquam captus fuerit: tamen quasi redierit, saltem libertatem habebit: licet neutrius parentis hæreditatem, quia neq; (sicut dictum est) secundum legis Corneliæ fictionem, habuerit, ut ff. eo. l. apud, & ff. de statulibe. l. si statuliber. Sed forte hodie secus erit, & patris habebit potestatem, quia sola naturalis causa inspicitur: sed ius authen. contra dicit non reducens authenticam ad hunc casum.

DE INFANTIBVS EXPOSITIS LIBERIS ET SERVIS,
& de ijs, qui sanguinolentos nutriendos
acceperunt. Tit. lv.

Sicut supra in redimendis captiuis pietatis exercetur officium, sic & pueris expositis suscipiendis, susceptisq; nutriendis pietas aperit sinum, charitas pandit gremium: ideo de his adnectamus. Nempe quando pueros expositos ad mortem de biuio uel triuio, de iue foribus ecclesiæ in ulnas leuamus, gremio fouemus charitatis, misericordis, ac humanitatis officium impendimus: ergo postmodum illos à nobis educatos, adultosq; factos loco seruorum non habebimus siue ab initio hoc consilium malignum sumpserimus, siue postea hanc distinctionem pessimam acceperimus, ut C. eod. l. ultima. Distinguitur autem infans expositus, seruilis, uel liberæ conditionis expositus & dominus sit: patre inuito uel ignorante, an conuiuentiam accommodante: si se inuito, uel ignorante expositus fuerit, pater filium poterit repetere, sed impendia debet restituere: excipitur, nisi à fure uendicauerit, ut C. eo. l. j. Quid ergo, si prolem familiamq; suam exposuerit, uel exponi fecerit, uel aliàs expositionem factam ratam habuerit: poenæ constitutæ subiacet, id est repetere filium seruumque non poterit. nec enim suum dicere debet, quem pereuntem contempserit, quem canibus & muribus exposuerit, ut C. eod. l. secunda. Ergo iure legis, filij sui iuris efficiuntur, & serui ingenui constituuntur, nullius patronatus præstabitur: sed legi duntaxat gratiam agentes, omnia quæ habebunt in suos posteros, hæredesue extraneos transmittere ualebunt, ut Cod. eod. l. ultima. In summa illud notandum est, quod si pater filiam exposuerit, & nunc adultam sumptibus & labore tuo factam matrimonio coniungi filio tuo desiderantis patrem fauere uoto conuenit: qui si remittatur, alimentorum solutioni in hoc casu parere debet, ut Cod. de nupt. l. patrem.

EXplicauimus in superioribus de iure scripto, nunc disputemus de iure non scripto: quod appellatur consuetudo. uideamus itaq; quid sit consuetudo, quantæ autoritatis sit, qualiter distinguatur, quando sit consuetudine iudicandum, qualem oporteat esse eam. Consuetudo est ius non scriptum moribus populi diuturnis inductum. Item consuetudo est altera natura, estq; dicta consuetudo magnæ autoritatis. Sed & consuetudo iuris conditrix est in tempus, et abrogatrix sicut sequentia explanabunt, ut ff. de legib. l. nam. l. si de. l. de quibus. Consuetudo aliâs communis, ut populi Romani: aliâs specialis ut cuiuscunq; populi, uicanei, ut C. eod. l. de ædificijs l. ad, & C. de emancipationibus l. j. & C. eod. l. j. Vbi lex deficit, uel ambigua est in quocunq; opido ad consuetudinem urbis Romanæ decurrendum est, ut Institut. eod. Roma enim communis nostra patria est, ut ff. de municp. l. Roma. Ergo secundum mores & consuetudines, & agendum & iudicandum, ut C. de testamen. l. testamenta. & C. de testamen. aperi l. ij. & ff. de iniust. test. si quis. Sed & prouinciales magis faciunt sibi mores. Sed & in legibus cū extra ordinem alicui beneficium largimur, morem ei gerere dicimur. Ita tamen secundum consuetudinem iudicare debet, si iuri scripto aduersa non fuerit, ut C. eo. l. iij. Nam & aliâs si lex municipalis permittit aliquid fieri, ut si cadauera in ciuitatibus permittat sepeliri: lex municipij, id est consuetudo est spernenda, & generalia iura scripta sunt sequenda, ut ff. de sepulch. uiolato l. prætor, & C. de usur. l. eos. § iij. Quod ergo dicitur ff. de legib. ibi consuetudinem abrogare legem, sic debet intelligi, id est cōsuetudinem non aliâm. Sicut enim ius aliud scriptum, aliud non scriptum: sic dici potest lex aliâ scripta, aliâ non scripta, ut consuetudo, ut ad l. Rho. Nam & lex aliâ posita, aliâ naturalis, ut Institut. de furt. § ij. & C. quorum bono. l. ult. Ergo lex scripta, tantum per legem scriptam cassabitur: & non scripta, id est consuetudo tantum per legem non scriptam, id est per contrariam consuetudinem abrogabitur: multo fortius & per legem scriptam. Hoc ego: quidam aliij inquirunt distinguendum, populus utatur cōtra legem scriptam cōsuetudine aliqua, sciens legem, an ignorans, ut sciens, legem abroget: si non sciens, minimè. Hoc ego non probo, ne delinquentium melior sit conditio. Item tali argumento hoc arguo: in principem per regiam legem populus Romanus omne ius transtulit. ergo ius condendi iura & abrogandi: sicq; ius tale sibi non reseruauerit. Oportet autem consuetudinem esse longæuam, hominumq; excedere memoriâ. Oportet ut eadem ratione fuerit introducta, mali enim mores diligenter cauendi sunt: ne quod errore inuentum est rationem uincat, aut legem. Item probatior erit atq; præstantior consuetudo, si aliquando fuit confirmata contradicito iudicio, ut ff. de le. cū de.

DE DONATIONIBVS. TIT. LVII.

XPEDIMVS IN SUPERIORIBVS de contractibus omnibus, qui penè omnes iure gentium introducti sunt: sed quia donatio olim non erat contractus, sed nudum pactum, per Iustinianum facta est contractus redacta in numerum cōtractuum, de donationibus subiiciamus tractatum. Exponamus itaq; unde dicta sit donatio, & quot sint species eius, quis possit eas donationes celebrare, de quibus hic agitur, qualiter donatio pficiatur, qualiter deficiat, qua actione, & quatenus donator conueniatur. Verum quando, & qualiter donatio

natio reuocetur, inferius in titulo tertio explicabitur. Est autem dicta donatio, quasi dono datio, ut ff. de donat. cau. mort. de hac tractabitur inferius. Et non causa mortis donatio, alia est sponsalitia, alia propter nuptias, alia dos, de his agitur in quinto. Alia fit ob causam, alia sub conditione, alia sub modo: de his agitur in titulo sequenti. Alia donatio est simplex, & mera: de hac ad praesens agendum. Haec inquam donatio propter aliam nullam causam celebratur, nisi ubi liberalitas & munificentia celebratur, statq; in nomine generali propter excellentiam, ut ff. eod. l. j. Nemo tamen in necessitatibus facile munificus uel liberalis extiterit. Donare potest paterfamilias maior, non prodigus, & mutus, & surdus: non furiosus, mente captus factus. Porro filiusfamilias nullius rei, ergo nec rei propriae: etiamsi fuerit Aristoteles, alienationem habet: multo minus rei sibi a patre in peculium concessae, etiamsi libera est administratio peculij, ut ff. eod. l. filius C. de castren. pecul. l. iij. Verum in tribus filiusfam. rite donat, puta si pater concesserit, si filius senatoris fuerit: uel alias ex causa donauerit, ut ff. eod. l. filius. Donari non potest proprie, nisi quod sit donantis. Item donari non potest nisi eius fiat cui donatur, ut ff. eod. l. ij. Item nolentibus: licet non uolenti liberalitas adquiri non potest, ut ff. eod. l. hoc. Donatio celebratur siue dicatur dono, siue donabo. Hoc ego, ita tamen si non dicatur demonstrandi intellectus gratia Titio uel Seio. Conficitur donatio, & per se, & per medium inter utrumq;. Conficitur gratia affectionis honestae, ut in praeciprōre: & inhonestae, ut in amicam, concubinam, focariam. Miles focariae donare non potest, ut C. de donat. inter. uir. & uxorem l. ij. donatur quoq; absentis, ut ff. eod. l. absentis. Perficitur & confirmatur donatio iure ueteri, si uel traditio fiebat, uel si stipulatio interueniebat. Porro hodie praeter traditionem & stipulationem donator, haeresq; suus poterit conueniri, ut tit. eod. ait, conditione, et ex lege noua Iustiniani, ut Institut. eod. Fit autem traditio, si res naturaliter traditur: per interpretationem, ut si instrumentum traditur. Res enim, de qua instrumentum perhibet tradita aestimatur, ut C. eod. l. j. Item uinorum uenditorum, sed non horreorum uenditorum traditio, facta creditur, si clauis illius horrei apud horreum traduntur: multo magis, si clauis doliorum. Vicinior enim est interula quam tunica. Item arbores donatae, & a donatario consignatae, traditae censentur. Item si quis donando usum fructum exceperit, rem tradidisse creditur, ut C. eo. l. quisquis. Item si alter alterius nomine pecuniam numerauerit, instrumenta conscripserit, usuras accepit, tradidisse praesumitur, ut ff. eod. l. penult. & l. ultima. Sanè nuda ratio, puta si quis apud se dixerit, uel scripserit, se donaturum, non facit eum obnoxium, ut ff. eo. l. nuda. Valet autem donatio hodie in quingentos solidos, etiam sine insinuatione: si ultra processit, opus est insinuatione, id est scriptura pro memoria faciendaduntaxat apud magistrum censuum: in prouincijs apud praesides, ciuitatum uel defensores, ergo in donatione quandoq; opus est scriptura gemina, id est priuata, & publica: puta si quis cum scriptura donare proposuit, & donatio quingentos solidos excedit, sufficit altera: nisi sine scriptis donare proposuit. Alias nulla exigitur scriptura, si donare uoluerit, & infra quingentos solidos donatio consistit. Sanè in uno etiam casu infra quingentos solidos scriptura exigitur, ut donatio consummetur: puta si pater in me emancipationem conferre uelit, priusquam dari possim, ut eod. l. si quis. Deficit donatio ab initio pluribus modis. ecce enim ratione personae inter parentes, & filios, inter coniuges, praeterquam in casibus quos excepimus in quinto C. superius. Ratione rei, ut si quis hereditatem uiuentis cognati donauerit. in l. enim agit qui aduersus bonos mores & ius gentium festinauit, ut ff. eod. l. quidam. Ratione causae, ut si ultra quingentos solidos donatio celebrata, regulariter non fuerit insinuata. Regulariter ideo dixerit

mus, quia secus est in multis casibus. Ecce enim donatio pietatis gratia facta, quantacumque fuerit quantitatis, etiam sine insinuatione ualet: ut collata in ecclesiam, redemptionem captiuorum, alimoniam pauperum, talium enim donatio modus est uniuersitas. Item donatio à magistro militari collata in fortissimos milites. Item donatio usuratum futuri temporis quantacumque excrefcere debet. Item remissio quoque per pactum facta de non petenda quantitate, quantacumque ualet sine insinuatione, item sine insinuatione tenet collata, promissaue in reparationem exustarum domorum, ergo & ecclesiarum forte, ut C. eo. l. penult. Item donatio sine insinuatione ualet, ut C. de donat. propter nupt. authen. eo decursum est, sicut dictum est. Conuenitur donator in quantum facere potest, ne ex sua liberalitate periclitetur: hocque uerum est, etiam si postea se constituerit soluturum, ut actione de constituta conueniri possit. Causam enim & originem constitutæ pecuniæ, non iudicij potestatem præualere placuit. Sed & donator condemnatus in actione iudicati non frustra desiderat in quantum facere potest conueniri, ut ff. eod. l. qui id. Porro si mihi donator eum delegauerit, cui donare uoluerit: licet contra me exceptione iuuaretur, ut in quantum facere posset excuteretur, contra illum tamen exceptione non utetur, & est notabile, ut ff. eo. l. qui id: multo minus si delegauiero creditori meo, utpote petenti suum, ut ff. eod. l. ut mihi. In summa illud notandum est, quod si quis donauerit in speciebus ultra quingentos solidos ualentibus earum fiet diuisio, si & possibile est fieri: si autem indiuiduæ fuerunt, amplioris summae domino æstimationem offerat, alteriusue partis detur optio: sin autem noluit eam admittere, liceat ei qui minoris summae dominus est, pretium offerre, & totum sibi uindicare. Quid ergo si quis annuam donationem acceperit in se faciendam aureorum puta quinq;, nunquid ea consideratione insinuabitur, quia per plurimos dominos uentura est, uel insinuatio omittetur, forte quia post dies paucos uita fungetur? distinguitur, sit ne donatio intra uitam donantis, & donatarij conclusa, quo casu, quia plures donationes intelliguntur, ergo non insinuabuntur. Sin autem amplectatur hæredem utrumque, hoc casu una intelligetur donatio, & ideo adnectenda erit insinuatio, ut C. eod. l. sancimus. Amplius in summa illud notandum est, quod futuræ actionis spes plenè donari potest, ut C. eod. l. spem. Item portionem etiam in rebus nec dum diuisis donare permittitur, ut C. eod. l. portionem. Item illud notandum est, quod mirabile est, si redditum certum ex possessionibus suis donauerit non tamè nomina possessionum edixerit, necesse habet de sua substantia fundos tradere, non meliores neque deteriores, sed inferre ualentes tantum redditum, quantum in donatione posuit. Sed (meo iudicio) fundos illos fruendos debet tradere, non accipientis facere. Amplius illud notandum est, quod mirabilissimum, quod licet fundos non habuerit, donatio tamen cæterorum reddituum ualebit: siquidem promissos redditus in xx. annos illico præstare debet, ut eod. l. si quis argentum. hæc tamen duo angustias important, & contra rigorem statuuntur. Item illud tertium, quo redditus annuatim promissos in initio singulorum annorum petere debet: uerum & donatori consulitur, quia se liberat. forte in ampliori præstatione etiam donatario, quia mox percipit: forte non tanto tempore uicturus percepturusue.

DE DONATIONIBVS, QVAE SVB MODO, VEL
sub conditione, uel ex certo tempore confi-
ciuntur. Tit. lviij.

Differuimus de donationibus simplicibus & meris, nunc inseramus de donationibus non puris, quæ fiunt sub modo, uel conditione ad tempus: uel excipi-

excipitur, ut incipient, uel post tempus redeant. Et sciendum est, quod cū quis donat legem dicere potest, ut quid fiat, uel non detur, uel non inhoneste: tamen postea minime inuito donatario, ut C. de donat. l. donatio, & C. eod. l. penult. Lege possibili dicta affirmatiua ut sibi donanti aliquid fiat: si ei sit paritū, in potestate dantis erit uelut ne præscriptis uerbis ad interesse agere, uel condictione, ut C. de præscript. uerb. l. antepenult. & ult. sed non uendicabit nisi de se alendo legem dixerit. Tunc enim tribus actionibus gaudebit: scilicet actione præscriptis uerbis, & condictione contra donatarium, & utiliter uindicabit à quocumq; possessore, ut C. eod. l. j. Hæc de modo. Quid ergo, si mater filia suæ in patris potestate constituta, sub hac conditione, si fuerit intra biennium emancipata, donauerit: patrisq; morte sui iuris effecta hoc tenuerit: amodo firmiter teneat: & si non teneat, exigat conditione adimpleta, ut C. eod. l. ultima. Hæc de conditione. Quid ergo si quis quid cui donauerit, ut post donatarij mortem, ali quodue tempus certum, incertumue ad se redeat: post tempus ad se redibūt, & donator condicere poterit, ut C. eod. l. ij. Sed & si dixerit, ut post tempus alij restitueretur, ex alterius pacto ille alius hoc in casu extra regulam condicet, ut C. eo. l. iij. hoc etiam aliàs cōtigit, sicut et ego superius distinxī, et in ff. de regu. iur. In sūma illud notandum est: quod si decem donauī Titio, ut inde sibi emeret Stichum, et antequam ematur Stichus, obierit: an condicere ualeam? facti magis quam iuris quæstio est. Nam si in hoc dedi ut Stichum emeret, aliter non daturus, condicam Sticho mortuo. Si uero aliàs quoq; donaturus Titio decē, quia interim emere Stichum proposuerit, dixerim in hoc ei donare, ut Stichū emeret causa magis donationis est, quam condictio. Et multum interest, causa donandi fuerit an condictio: si causa fuit, cessare repetitionem: si condictio, repetitioni locum fore, ut ff. eodem, l. ij. § ultimo. & l. iij.

DE REVOCANDIS DONATIONIBVS Tit. lix.

Dictum est quando donatio simplex constituatur, nunc inferamus qualiter dissoluatur. Videamus itaq; ex quibus causis donatio nō reuocetur & qua actioe à donante reuocet. Et certe autoritate rescripti de facili, simplex donatio nō reuocatur. Item licet si quis in fraudē donauerit, ipse non reuocabit. Item ex poenitentia non reuocatur: licet donatio causa mortis reuocetur eo modo. Item ppter absentiam liberorum, à patre celebrata nō reuocatur donatio, ut C. eo. l. si donationē. l. possessionē. l. uelles. Ex tribus casibus reuocat. ecce si legi honeste dictæ nō pareatur, ut C. eo. l. ult. Item ppter liberos susceptos, postea pater qui donauit reuocabit: sed duntaxat debitū bonorū subsidiū, ut C. de inofficio. do. l. si totas. Hoc inquam si donauit non liberto: si uero liberto donauerit non habens filios omnia bona, partem bonorum reuocabit, propter liberos susceptos postea, ut C. eod. l. si unquam. forte secus si qua singularia donauerit. Sed ex in gratitudine competit reuocatio, non tantum ex uehementiore, sed ex leuiore. Regulariter enim indecens, ut donatarius donatoris frugalitatem debeat irridere. Regulariter ideo dixerim, quia quod mater filijs donauerit, postquam transit ad secundas nuptias non nisi ex tribus causis ingratitude prætextu, & ex facto duntaxat reuocabit: puta si uitæ eius insidiatus est, si manus impias in eū intulerit, si totius substantiæ molitus est iacturā, ut C. eod. authen. quod mater. Sanè ex pacto, id est cōmuni reuocatione ex ingratitude reuocatio datur donatoribus nō eorū hæredibus: contra donatarios, nō eorū hæredes lite à defunctis uel contra defunctos nō cōtestata, sed à donantibus: nisi à donatarijs pro donatis alia fuerint accepta ante ingratitude, & ante cōtestatā litē illa fuerint reuocata, ut C. eo. l. his. Pro reuocatione (ut puto) intendit utilis uindicatio, uel ex lege cōdictio, ut C. de cōtrahen. empt. l. cū res, ut C. eo. l. his. In sūma illud

notandum est, quòd patronus à liberto reuocat, etiã si libertus non deliquerit in faciendo, ut C. eod. l. j. Sed in hunc casum casus incidit, quia non tantum libertis à patrono donatæ pecuniæ reuocantur, sed & si res de pecunijs patronorum fuerint comparatæ, ut C. eodem. l. j. Item notandum est, quòd aliquando (licet sub hoc titulo non inferatur) & alijs donantibus, & non donantibus datur reuocatio, puta si donatum fuerit in fraudem creditorum: non debitoribus donantibus, sed creditoribus reuocatio competit, ut in C. de reuocan. donat. in fraudem l. ingrati. Amplius cum pater donat inofficiose, ex ordine non pater, sed filius querelam inofficiosæ donationis intendit. Item is qui ultra modum donauit, præsertim in suis, repetet ut C. de donat. l. penult.

DE MORTIS CAUSA DONATIONIBVS.

TIT. LX.

Explicauimus de donationibus simplicibus, adnectamus de donationibus causa mortis. Videamus itaque quâdo mortis causa donatur, & quæ sint species causa mortis donationis, quàm uariè causa mortis donetur, quis possit donare, quando reuocetur, & qua actione, & qualiter conueniat cum simplici donatione, & qualiter differat. Profectò causa mortis donatio contrahitur, cum quis magis se habere uult, quàm eum cui donat, magisque eum cui donat, quàm hæredem suum. Ergo qui causa mortis donat qua parte se cogitat negocium gerit, hoc est, ut reddatur sibi si conualuerit ut ff. eod. l. j. & l. senatus. Duæ sunt species mortis causa donationis, donatio facta non imminente mortis periculo. Est & alia, quæ non fit imminente periculo, ut ab homine sano non in bona ualitudine posito, ut ff. eod. l. senatus. §. iij. Imminente periculo donatur, aliàs ut statim fiat accipientis: aliàs tunc demum, cum mors fuerit infecuta. Ergo duæ sunt donationes causa mortis. Tres quoque dici possunt, ut ff. eod. Donatur aliàs causa suæ mortis, aliàs alterius, aliàs in terra, aliàs in mari, aliàs in periculo belli: uel propter periculum hostium, latronum, potentium, falsorum fratrum. donare potest filius familiæ causa mortis patre permittente, ut ff. eo. l. tam is. Reuocatur regulariter donatio ita tripliciter, si donatarius prædecesserit, si donator conualuerit, si poenituerit. Porro ubi ita mortis causa donatur, ut nullo casu reuocetur, hæc tanquam non ab similibus donationi simplici, non reuocabitur, ut ff. eo. l. ubi, & l. senatus. §. iij. Reuocatur res donata si fuerit donantis propria. Reuocatur quoque res aliena, non à domino quondam, sed à donatore qui usufructuendi conditionem præstitit, ut ff. eod. l. qui alienam: impensis tamen donatario restituendis, ut ff. eod. l. mortis. Reuocatur quoque debitum acceptolatum, etiam à debitore tempore liberato, ut ff. eod. l. quod. Sed & si quis seruum causa mortis donatum manumiserit, ad eius tenebitur pretium, ut ff. eod. l. si is: multo fortius si uendiderit. Conditione, uel utili in rem actione reuocatur causa mortis donatio, ut ff. eod. l. qui mortis. Conuenit donatio causa mortis cum simplici donatione, quia utraq; donatio est. Item quia utraq; inter uiuos cõficitur, & traditur. Differunt, quia donatio causa mortis ex poenitentia reuocatur: donatio simplex, minime. item donatio causa mortis, quinque testes exigit: simplex est contenta duobus. Conuenit donatio causa mortis, cum legato: utraq; iuris articulis ultima uoluntas est. Item utraq; quinarium numerum exposcit. Item sicut in legatis, sic & in donationibus causa mortis substitutio locum uindicabit, ut ff. eodem l. j. Item sicut nec legatum, ita nec donatio causa mortis insinuationem exigit. Item utraq; in quartam computatur. item utraq; percipitur. Item utraq; defalcatur. In his differunt, legatur etiam non uolenti: sed non datur causa mortis nisi

tis nisi uolenti. Item donatio causa mortis sæpius à donante traditur. legati conditio semper ab hærede expectatur. Item donatio causa mortis in singulos annos, non est similis ei cui in annos singulos legatum est. Nam licet multa legata essent, stipulatio tamen una esset, ut ff. eodem l. senatus. Item licet filiusfam. non legat causa mortis, tamen donat. Item donatio causa mortis interdicto quorum legatorum non aduocatur, sed legatum utiq; ut ff. eod. l. j. Item donatio causa mortis tradita à donante, quandoq; repetitur: legatum à legante minime. Item sicut dictum qui legat de repetendo nihil destinat, sed qui causa mortis donat cogitat. Item is qui causa mortis accipit, licet eius testamentum falsum dixerit, nisi obtinuit: non tamen donationem causa mortis amittit, licet legatum. In summa illud notandum est, quòd regulariter causa mortis donatio non est perfecta, nisi morte insecuta, ut ff. non uidetur. Item illud notandum est, quod si hi qui sibi inuicem donauerint, in simul decesserint: quia alter alteri non superuixerit, uel non appareat, neutrius hæres repetit, ut ff. eodem l. si hi.

DE INFIRMANDIS POENIS COELIBATVS, ET
orbitatis, & de decimarijs sublati.

TIT. LXI.

Olim neq; cœlibi, neq; liberis orbatò causa mortis poterat donari, legatum-
ue relinqui, uel fœminæ uel marì. Porro hodie proposita huic nomini dam-
na non noceant, ueterum ceruicibus cessent imposita iuris imperia, ab omnibus
promiscuè remoueantur hæc iuga. Sed & cesset lex Papia, quæ decimam par-
tem imminuebat: interuenientibus liberis à coniuge coniugi relicta, locum habe-
at duntaxat lex falcidia, ut C. eodem l. j. & ij.

DE IVRE LIBERORVM.   TIT.   LXII.

Explicauimus in superioribus de iure patriæ potestatis, quod duntaxat pa-
tribus competeat in suis liberis: nunc audiamus de iure liberorum. Olim
mater filijs non succedebat nisi & primum ius succedendi impetret, ut C. eodem
l. j. Item mater ingenua olim filio non succedebat, nisi ter peperisset: nec libera
nisi quater, porro hodie etiam si non impetrauerit, & si non nisi unum peperit:
tamen ei tam libera, quàm ingenua succedere debeat, ut C. eod. l. j. & l. ult.
& Institut. ad senatusconsultum Tertyllianum.

CODICIS D. IVSTINI

ANI SACRATISSIMI PRINCIPIS EX REPETITA PRAE-
LECTIONE. LIBER NONVS.

QVI ACCVSARE NON POSSVNT. TITVLVS. I.

XPEDIVIMVS IN SVPERIORIBVS LI-
brís de pecuniarijs, nunc ordiamur nonum
librum de criminalibus: sed quia criminalia
iudicia instituuntur per accusantes, suntque
quidam quibus non datur accusandi licen-
cia, audiamus qui accusare non possunt, sic-
que per consequenciam intelligere poterim-
us qui valeant accusare. Videamus itaque
quid sit accusare, & si sit semper opus accusa-
ri in criminali iudicio, & qui non possunt ac-
cusare. Est autem accusare reum criminis
quem deferre facta inscriptione viva voce,
aliquando ad vindictam consequendam. Re-
gulariter autem in iudicio criminis necessari-
um est, ut accusator emergat, in publicum

prodeat: alioquin condemnatio non sequetur. Regulariter autem ideo dixerim,
quia suspectum tutorem, curatoremque, si sibi liqueat, Praetor poterit repellere,
etiam sine accusatore, ut ff. de suspect. l. j. Sed Claudius Gorgus etiam sine accu-
satore, de lenocinio damnatus est à diuo Severo, ut ff. de adulter. l. ij. Sequitur
ut dicamus qui non possunt accusare. Itaque prohibentur alij propter sexum, ut
mulieres: praeterquam in maximis criminibus, uel si suam, suorumque iniuriam
persequantur. ut parentum, liberorum, patronorum, & filiorum ipsorum: praeter-
quam in crimine suspecti. nempe eo casu mulier perpensa pietatis etiam ex
causa admittitur. Item lege Cornelia de testamentis, poterit mulier quem ac-
cusare. Alias propter aetatem, ut minor xx. annis: nisi eum consilio tutorum, cu-
ratorumque, parentum suorum mortem exequi desiderent: sed & de testamento
patris pupillae aui sui mortem exequi concessum est, ut ff. eo. l. ij. Nam & alias
de libero exhibendo pupillis experiri permissum est. Sed & matrimonij sui uio-
lati causam minor xxv. annis persequi potest, ut ff. de adulterijs l. si maritus. Mi-
nor quoque annorum numero, factus maior principis beneficio: puta impetrata
uenia, poterit accusare. Alias propter sacramentum prohibentur, ut hi qui sti-
pendia meruerunt: alias, propter magistratum publicum: alias, quia publico iu-
dicio damnati sunt. Sed & calumnia notatis, ius accusandi ademptum est: nisi
sint patres, ut ff. de public. iudic. l. generi. Item qui cum bestijs in arena pugnaue-
runt, & qui artem ludicram, uel lenocinium fecerunt, qui praevagationis ca-
lumniae causa iudicio publico quid fecissent. Item prohibentur accusare qui
duo iudicia aduersus duos reos subscripta habent, de uno & eodem crimine: si-
quidem nullus potest accusare duos de eodem crimine, nisi causa suae iniuriae, ut
ff. de act. l. hos: & nisi de crimine incesti, ut ff. de adulter. l. qui pupillam. Et nul-
lus potest in simul à pluribus accusari. Sanè tertiam accusationem deponere ua-
let, ut C. eodem l. cum rationibus. Item prohibentur accusare qui numos ob ac-
cusandum

cusandum, uel non accusandum, negotium cui per calumniam constituerunt. Item prohibentur accusare alij propter conditionem, ut liberti patronos: filij, parentes. Et econtrà nutriti in domibus aliquorum ab ineunte ætate, eos non accusabunt: nisi suam, suorumq; iniuriam persequantur: eo tamen adiecto, quia liberi libertiq; si dicant se à possessione uel à parentibus, patronisue expulsos, non crimen uolentiæ aduersus eos intendant, sed ciuilitè, uerbisq; temperatis utentes operam dent ut possessionem recuperent. Item prohibentur accusare qui falsum testimonium subornati dixerunt, & qui minus quàm quinquaginta aureos habent. Item is qui reus est factus, accusare non debet: nisi fuerit accusatus per sententiam. excipitur, nisi fisco uacancia bona deferat, ut ff. eodem l. penult. uel nisi de maiori crimine, de minori, pariuè minimè: nisi se contingat, ut C. eo. l. neganda. Sanè tertiam accusationem deponere potest (ut superius dictum est) Planè in choatas delationes ante damnationem implere accusatis, & post damnationem permissum est: sed nouam actionem condemnati inchoare non possunt. Hoc tamen ita, si ipsi condemnati, uel ciuitatem, uel libertatem amiserint. Ergo per contrarium admittuntur ad accusandum, ut ff. de publ. iudic. l. is qui. Illud notandũ, quod quis accusare debet per se, & non per procuratorem: ad causam enim criminis agitandam, frustra procurator interuenit. Excipitur illustris in casu duntaxat unico. Nam iniuriarum causam, tam ciuilem, quàm criminalem per procuratorem agitatur, ut C. eodem de iniurijs. Sed & seruus per procuratorem domini, æq; ac per dominum defendi posse constat, ut ff. de publ. iudic. l. seruus. Item post litem contestatam absentes per procuratores defendi posse allegatos causas absentia, non causas causæ æquum & ordinariũ est admitti, ut ff. de procurator. l. seruum quoq; §. publicè.

DE ACCUSATIONIBVS ET INSCRIPTIONIBVS. TIT. II.

AVdiuimus supra de personis accusantibus, & quia cum per accusantes proponuntur accusationes, fiunt cum inscriptionibus. Verum quia diximus supra de accusationibus actiue, id est, qui possunt accusare: nunc de accusationibus passiuè, id est, qui ualeant accusari. Sed uideamus quis debeat inscribere, & quæ debeant continere inscriptiones, & qualiter libellus accusationis concipi debeat. Et quidem accusari potest masculus, foemina, liber, seruus, pubes, impubes: præterquam de crimine læsæ maiestatis. nempe etiã pupillus deferre potest, damnum dare, rapere, furari, & per ingratiudinem retrudi, ut Inst. Sanè accusare non licet legatum Imperatoris, id est, præsidem prouinciæ, nec magistratum populi Romani. uerum iudicio sisti interim debet promitti, accusationq; in finè honoris differetur, & ita Tyberius Cæsar scripsit, ut ff. de adulte. l. si adulterium in fi. Nec eum, qui reipub. causa abfuerit, dum non detrectandi leges causa abest: sed nec ab alio delatum, alius deferre potest: nisi abolitio publica interuenierit uel accusator destiterit decesseritue ut ff. eo. l. libellorum & l. hi. Sed absolutũ ipse idem, aliusue accusabit: ne de amisso eiusdem hominis sæpe quærat, nisi his qui accusator extitit, suum dolorè persequatur, doceatq; ignorasse ab alio accusationem institutam. tunc enim ex causa ille alius debet admitti ut ff. eo. sicui. Sed nec seruus omnibus legibus fit reus: quippe non illis quibus pœna pecuniaria irrogatur, ut Iulia de ui priuata, Cornelia de iurijs. pecuniaria enim pœnæ in seruum non cadunt. Porro lege Pompeia de parricidijs poterit accusari, licet patrem ciuili ratione non habeat. cum enim natura. communis est: similiter & in seruum debeat animaduerti, ut ff. eo. l. hos. Item senatus censuit, nequis ob idem crimen pluribus legibus fieret reus, ut ff. eo. l. senatus. Inscr-

bere debet omnis accusator ex ordine. Excipitur officialis deferens notaria, sed & mulier, & maritus infra duos menses accusans iure mariti: sed & leuia crimina audire, & discutere, & de plano, & sine scripto proconsuli licet, ut ff. eo. l. leuia, & C. eo. l. si quis, & l. in causis. Nam & alia minusculæ causæ ciuiles sine scripto sententiuntur: sicq; non sit horribile si minusculæ causæ criminales sine scripto instruantur. Debet autem hæc omnia inscriptio continere, nomen accusatoris, accusati, criminis locum: mensium, Consuluum numerum: singularia tempora, ut heptomadam, idus, nonas, diem, horam, inuitus non comprehendet. Præterea accusator debet subscribere, se accusationem suam usq; ad finem perduciturum antea tamen fideiussorem dabit. alioquin carceri mancipabitur. uerum etiam dabit fideiussorem, & carceris sentiet squalorem, si graue scelus eum admisisse constiterit, ut ff. de custo. reo. l. diuus: Ad id autem inuenta est inscriptio, ne quis facile profiliat ad accusationem, cum sciat inultam sibi non fieri. Caueant itaq; singuli quod post crimen obiectum sint permansuri in crimine usq; ad sententiam. Libellus autem accusationis, inscriptionis uero sic concipi potest. Ego Petrus constantij reum defero Petrum de Aureliaco. l. Julia de adulterio, quod commisit cum Potentia in domo Pontij, in monte Pefulano mense Septembri, consulibus existentibus. N. de Narbona & Ambrosio. Præterea etiam accusator debet subscribere. Ego Petrus Constantij subscribo, & promitto accusationem, quam defero, usq; ad finem perduciturum. Quid ergo si libelli inscriptionis legitime ordinati non fuerunt: rei nomen abolebitur, & ex integro repetendi reum potestas fiet, ut ff. eo. l. libellorum.

DE EXHIBENDIS ET TRANSMITTENDIS REIS. TIT. III.

EXposuimus supra qui ualeant accusari, nunc audiamus de ipsis reis exhibendis: & quia exhibiti quandoq; transmittendi sunt de loco ad locum, à iudice ad iudicem, adnectamus & de transmittendis reis. Et quidẽ exhibendi sunt accusati in iudicio, si tamen iudex pronunciauerit. Ex longinquo tamen exhibendis ad disponendas res suas componendas, mœstosq; pœnates, deosculandosq; cognatos, spacium sufficiencium dierum nec minus xxx. tribui debet. Interim nundinari, id est, negotiari expilare uero splendide non debent, sed ius sibi competens explorare: ac tamdiu cum accusatore in pari fortuna retinebuntur, donec repererit cognitio celebrata discrimen. Exhibitus autem reus à iudice ad iudicem transmittendus est, puta quia transmittenti iudici nõ suberat, sed nec apud eum deliquerat. Hoc tamen ita intelligo, si maior miles fuerat, uel minor: magnum tamen crimen admiserat, ut C. eo. l. j. & C. de iurisdic. om. iudi. magisterio, ut C. de officio magistri militum. Si uero miles caligatus fuerit, uel nobilis: leue tamẽ crimẽ perpetrauerat, à præside prouinciæ, sed & à duce poterit coerceri ut C. ad l. Cornel. de lica. l. j. & ff. de accusat. l. ult. & ff. eo. l. militibus.

DE CVSTODIA REORVM. TIT. IIII.

FActa accusatione, inscriptione, exhibitione: sequitur ut adhibeatur custodia & sic de custodia reorum uideamus. Audiamus itaq; qualiter rei sint custodiendi, quæ pœna imminet custodibus reorum, & cõmentariensibus, si incarcerationi aufugerint. Accusati etiam carceri mancipandi sunt, nisi pro illis quis satisfecerit. tunc em̃ à carcere liberantur, nisi in crimine duriore. Quid ergo si idem qui satisfecerit non exhibuerit: pecuniariter plectetur, etiam si dolo non exhibuerit, & extra ordinem punietur. Sed si neq; in cautione, neq; decreto præsidis iusta quantitas cõprehensa est, nec consuetudo ostenditur, quæ certam formã habet: Præses de modo pecuniæ, quam inferri oporteat, statuet. Porro nec semper accu-
fati in

carcere recipienda est persona, sed quādoq; militi est tradenda, & fideiussoribus tradenda: quandoq; sibi ipsi pro contractus uarietate, ac personæ substantiæ, ut ff. eo. l. ij. Inquisitio tamen statim debet fieri, & id debet quā celerrimè procurari, nec se dis intimæ tenebras inclusus debet pati: sed usurpata luce uegetari, & ad publicū educi, ne pœnis carceralibus perimatur: quod innocētibus miserum, fontibus nō satis seuerum esse dignoscitur. Sed nec stratoribus alijsue ministris carceris liceat crudelitatem suam uendere: uel innocentes subtractos audientiā leto dare, aut longa tabe consumere: imò apud acta debet audiri, ut iudicibus immodicè seuiētibus fræni quādā temperies adhibita uideatur. Sed nec criminosi sexu dispares, eadē claustrorum uidebuntur habere tutamina. Sanè mulieres hodie non carcerantur, sed in monasterium intruduntur. Punietur etiā Commentariensis, si reus ob suam negligenciā euaserit, ut remoueatur ab officio: si dolo capite plectatur, uel in extremum militiæ gradum dabitur, interdum ueniā datur, ut ff. eo. l. nō est, & C. eo. l. ad Commentariensem. Illi autē qui sunt in carcere positi, si ruptis uinculis, & effracto carcere exierint, etiā amplius quā causa reposcit ex qua recepti sunt, coerceantur: licet innocentes inueniantur, eos uero, qui conspirationem eorum detexerunt releuandos, ut ff. eo. l. in eos. In summa sciendum est, quod non est unī tironi credenda custodia facile, sed duobus potest committi, ut ff. eo. l. non est.

DE PRIVATIS CARCERIBUS INHIBENDIS. TIT. V.

Diximus supra de publicis carceribus obseruandis, nunc audiamus de priuatis carceribus inhibendis: & quidem nemini licere debet priuatum carcerem habere, uel exercere: præterquam magistratui. Quid ergo si contra factum fuerit? & iudices qui semper in specula esse debent, si non uindicauerint: & officiorum primates, si non intimauerint tanquam Imperialis maiestatis uiolatores ultimo supplicio percelluntur. Nam & illud est certo certius, eos qui priuatum carcerē exercuerunt utpote crimen maiestatis committentes, ultimo subiugandos esse supplicio.

SI REVS VEL ACCVSATOR MORTVVS FVERIT. TIT. VI.

Diximus de accusatoribus, deq; accusatis exhibitis transmittendis, ut criminale iudicium instituatūr: sed quia cœpto iudicio sæpe moritur accusator & reus, sæpe alterutrum, quid iuris sit, si hoc contingat uideamus. Et certe si accusator solus decesserit, accusatio cœpta expirauit. uerum ab alio nō iniuria deferri poterit reus, qui fuerat accusator. Si uero uterq; decesserit, uel dolo accusati omnis criminatio extincta est. nihil enim accusatoris hæredes exequi crimina exigendi sunt, ut ff. de accusator. l. diui. Excipiuntur crimina maxima, repetundarum, fraudati census, perduellionis, maiestatis, apostatæ, hæreseos. Ergo etiā si quis sibi mortem conscierit ob conscienciam malam (sicut in præfatis criminibus) etiā bona successoribus sunt adimenda. nempe durius est seipsum occidere. Hæc dicuntur, nisi fuerit prouocatum. Quid ergo si fuerit iudicatum, & fuit appellatum, & decesserit uterq; uel alteruter? distinguitur, si sententiā fuerit talis, ut deportationis: quæ tacitè bonorum ademptionem continet, & criminis & de bonis quæstio erit. Si uero expressam continet ademptionem, puta si quis fuerit etiā relegatus, & in tertiā partē multatus, pendente appellatione morte interueniente de bonis quæstio remanet, ut C. eo. l. ult. & C. si pendent appellat. sicq; consequenter quia aliud est, non poterit crimen utcunq; examinari.

SI QVIS IMPERATORI MALEDIXERIT. TIT. VII.

Sequitur ut ueniamus ad crimina exponenda, sed quia inter cætera durius est Imperatorem offendere. Imperator autem offenditur, & dicto, & facto: de quo

dīcto pauca sumus dīctūri, quīd iuris sīt, si quīs Imperatorī maledixerit audīamus. Et quīdem si quīs dixerit Imperatorem perfidum, atrocem, rufum, uel simile quīd profuderit: si ex leuitate processerit contemnendum. lubricum em̄ linguæ ad pœnā facile non est trahendum. Si ex insania furoris, uel rabie uīni miseratione dignum. Si ab iniuria remittendum ad nostram scienciā, ut ex persona homīnum pensemus tale dīctum, debuerit punīri, impunitum uē relīnquī.

AD LEGEM IULIAM MAIESTATIS. TIT. VIII.

Offenditur de facto Imperator committente crimē maiestatis, sicq; audīamus cōstitutiones ad legem Iulīam lēsæ maiestatis interpretandam & exponendam pertinentes. nempe crimen istud excellit inter omnia crimina. Videamus itaq; quando quis committat crimen maiestatis, & qui admittuntur ad huiusmodi accusatiōē, quæ sint pœnæ huius criminis, & quatenus durēt. Crimē quippe maiestatis cōtrahit qui in necem principis cæterorum uē sibi assistentium conspirauerit. Porro & aliās multifariā utcunq; quis crimen maiestatis contrahit, ut si quis id egerit ut obsides interciderint: loca publica occupentur, magistratus, ciuitas prodatur: qui in ciuitate seditionē mouerit, arma uē cōtra repub. tulerit, ad hostes profugerit, exercitum deseruerit: qui statuas Imperatoris iam consecratas cōflauerit, rupe rit: qui de prouīnciā cum eis successum esset, nō discesserit, exercitum successorī nō tradiderit, priuatū carcerē exercuit magicus incantator extiterit, Nilī aggeres rupe rit, ut ff. eo. l. j. ij. iij. v. & C. de priuatīs carceribus & de mathemat. & C. de Nilī aggeri. Item cōmittit quis crimē maiestatis si ab hostibus Pop. Roma. nuncium, literas uē miserit, signum uē dederit, fecerit uē dolo malo, cōsilioq; suō, quo hostis Populi Romani inuenitur. Itē qui castra deserit, bellum in iussu principis inchoauerit, exercitus donationē cōparauerit, contractaq; quadam simonia in ciuilibus. Huius criminis rei uilissimī præceptores scholarium, redemptores argui possunt. Non autē cōtrahit crimē maiestatis, qui Cæsaris statuas uetustate cōsumptas reficit, attrectauerit: neq; per principē deierauerit, sibi uē malum dixerit. Admittuntur autē quales quales ad hāc accusatiōē. In hac probantur aliāsq; reprobant, puta milites, minores, infames, pauperes, & familiares, parentes cōtra liberos: & econtrā, serui cōtra dominos, liberti contra patronos, mulieres. Nam & coniurationē Lucij Catelinæ Fuluīa mulier detexit, & Marcum Tullīū opt. consulē indicio suo instruxit. Huius autē criminis, quod proprie maiestatis dicitur, hoc est, si quis de nece principis, suorumq; satellitum cogitauerit (Etiam si Imperator interfectus nō fuerit, ea pœna est ut gladio ultore prosternatur. Sanē si quis ex his pœnitundine ductus, ab exordio factiōē prodiderit, etiā si deierasse uideatur: quia ex causa concessa religionē deseruit, & uenia et præmio donabit. Si uero iam factiōē usus cōsilia maligna pandiderit, uenia tamē ei dabitur, ut C. eo. l. quisquis. Eo tamē crimine naturali interitu nō liberatur, hæreditas filijs aufertur: filiabus duntaxat de bonis matris, huius criminis inficiæ falcidia reseruanda. in cæteris autē præfatis, in quibuscunq; magistratus crimen cōmittitur reus morte crimine liberatur. Crimē autē quod uerē & proprie maiestatis dicitur, & post mortē instauratur, et inchoat. quippe talis criminis reus, & mortuus accusatur, accusatus cōuincitur, & conuictus cōdemnatur. Sed & diuus Seuerus et Antoninus cōstituerunt, ex quo quis talia crimina cōmiserit (utpote iam sua mente cōdemnatus) neq; poterit succedere, neq; relinquare, nec donare, nec emancipare, nec debitore soluentē admittere: eorum filij semp sunt egentes, & pauperes, ad nullos unquā perueniunt honores, eos semper paterna cōmitatur infamia: sit mors eis solatio, uita supplicio, & si quis pro eis interuenire tētauerit fit notabilis sine uenia.

AD LEGEM IULIAM DE ADULTERIIS ET DE STUPRO. TIT. IX.

Post tractatum criminis maiestatis, non incompetenter adnectitur tractatus de adulterijs coercendis, & stupris: omne enim peccatū quodcunq; fecerit homo

extra corpus est, qui autē fornicatur in corpus suū peccat. Item ex adulterio omnia penē crimina proficiuntur, uolencia, iniuria, homicidia, periuria, falsa testimonia. Sine colloquio em̄ adulterium nō cōmittitur. Sed nec de adulterio transigere licet quāuis de cæteris capitalibus transigere liceat. Videamus itaq; à quo fuerit delata lex ista Iulia, & quæ crimina puniat, & cui cōpetat huius legis delatio, & contra quos, & qualiter probentur ista crimina, & quæ præscriptiones horum criminum cōpetant reis, & quæ sit pœna, & quo tempore sopiātur crimina, quæ hac lege uindiciātur. Lata est hæc lex à diuo Augusto, ut ff. eo. l. j. Inde est quod miror quare dicatur Iulia, nusquā em̄ legitur Octauianum Augustū Cæsare dicitur Iulium, sed auunculus eius Caius Iulius Cæsar dictus est. qui autoritate sua nō populi cōueniēcia habuit imperium. lege autē puniuntur hæc crimina, adulterium, stupræ: quod laici uocant fornicationē, incestum, lenocinium, & ad hæc facienda subsidium præbitū. Audiamus quid sit horum singulū. Adulterium est illicitus coitus cum uxore aliena, qui perpetratur inquā à uiro uxorē habente, uel nō. Porro si uir cōiugatus, uel non, ad mulierē non cōiugatam accesserit, secundū ciuilia iura nō est adulterium. nec enim uir etiā cōiugatus (ut ita dixerim) corruptus, sed mulier duntaxat cōiugata corrupta, adulteri crimē inducit. quippe uxor etiā uirum suū l. Iulia de adulterijs accusare nō potest, si cōcubuerit cū uxore aliena, dissolutaie, ut C. eo. l. j. etiā si mulier fuerit pudica. Quid em̄ si maritus uiolauit thorē alienū, nunquid reus duorum adulteriorū fieri potest, & quia dimiserit suum torum, & transferit ad alienū? sed nō per uxorē suam, nec per quancunq; fœminā. quia publicum crimen est. Sed & uiro datur accusatio tm̄, non fœminæ. hoc tamen ita, si pudicē uixerit & mulieri boni moris colendi autor fuerit. cuius em̄ uita despicitur, restat ut eius delatio reprobetur. Est autē dictum adulterium transitus quasi ad alterū thorum. Stuprū est quilibet illicitus coitus, qui cōmittitur cum uidua, uirgine, & puero. Nam stuprū cōmittit etiam qui liberam mulierē consuetudinis causa, nō matrimonij retinet. ex cepta cōcubina licita. Estq; dictum stupræ (ut alludamus uocabulo) quasi societas turpis, uel sortium, id est, cōsortium turpe. Et notandū est, quod stupræ & adulterium pm̄iscuē appellantur, ut ff. eo. l. inter. lenocinium autē in his casibus incurrit si dephansam uxorem in adulterio uir retinuerit, adulterūq; dimiserit, si quæstū ex adulterio uxoris acceperit, si adulterū subiecerit: sanē si suspectam adulterā retinet, uel si aliās uxorē patiatur delinquere, non ob quæstum, sed negligēciam, uel culpam, uel quantamcunq; paciēciā, uel nimiam credulitatē, extra legem positus est. Sed extraneus (ut puto) qui pretium pro cōperto stupro acceperit, dici potest leno. cæterū si gratis remisit ad legem non pertinet, ut ff. eo. l. mariti, et l. ij. tunc em̄ puniendus est maritus, ut leno, cum ignoranciā suam excusare nō potest, uel adumbrare paciēciā prætextu incredulitatis, ut ff. eo. l. mariti. Incestum autē cōmittitur cum cōiugata, dissolutaie, & per illicitam matrimonij cōiunctionē. Sed excusatur interdum sexu, uel ætate, uel puniendū correctiōe, quæ bona fide interuenit. si error allegatur: & facilius, si nemo reum postulauerit, ut ff. eo. l. si adulteriū. Competit accusatio de adulterio marito, patri, uel fratri, auunculo, patruo. his cessantibus, admittuntur cæteri. quippe crimē publicum est, ergo populicū est. Verum ne temerē quibuscunq; uolentibus liceat fœdare connubia, proximis, necessarijsq; per sonis solūmodo placet deferri copiā accusandi: quos uerus dolor ad accusationem impellit. Inprimis tamen maritum genitalis tori uindicem oportet esse, cui quidem ex suspitione ream permittitur uxorem facere, uel si maluerit penes se detinere, ut C. quamuis. Præfertur tamen maritus cæteris omnibus, etiam patri qui iam accusationē instituerat, libellosq; obtulerat. Maritus enim & pater, si simul ad accusationem ueniant, maritus est præferendus. nā & propēsiore iure, & maiore dolore executurū maritū accusationē credendū est. hoc ita, nisi pater maritū infamē arguat, aut doceat colludere magis cum uxore, quā ex animo accusare, ut ff. eo. l. ij. iij.

liij. Post maritum & patrem admittuntur cæteri, etiã intra diẽ sexagesimum si pater & maritus negauerint se accusaturos. & exinde negotijs, cessationis tẽpore excedant tempora accusationibus præstituta, aliã non cessura, etiã si uellent accusare non possint, ut ff. eo. l. si maritus. Competit autẽ accusatio patri, & matri, duobus modis: iure mariti, & iure extranei, etiã contra uxorem, id est, ut præferatur cæteris, qui iã cœperant accusare: & præsertim infra quadraginta dies utiles. Quid ergo si marito accusanti adulterum uxoris suæ, adulter lenocinium obiecit? nõ est huiusmodi obiectio, sine compensatiõe admittenda. Sed nec maritus interim in eo casu pœnæ subijcietur. Sed & si maritus ream uxore fecerit lenocinij, allegatio maritum ab accusatione nõ repellit. lenociniũ enim mariti ipsum onerat, tamen mulierem accusat. Verum si maritus uxorem accusans detectus fuerit in adulterio deprehensam retinuisse, etiã sine accusatore de lenocinio hoc in casu poterit cõdemnari. Licet uideretur quod ob lenocinium debeat repelli. paria enim delicta scilicet compensatione aboleri. Nam cum uterq; contra legem fecerit, in simili delicto deteriori loco est, qui agentis partes sustinet, ut ff. eo. l. si uxor. Datur autẽ accusatio marito, & filiofamiliã, etiã inuito patre: etiã si duos alios reos, ex alio crimine habeat, poterit etiã tertium accusare iure mariti. quoniã ea æque non cadit in numerum aliorũ, ut ff. eo. l. j. Item datur hæc accusatio cõtra adulterum, contra non adulterum: contra eum quoq; qui præbuit opem, & cõsiliũ: puta, si domum præbuit, ut stuprum, adulterium tẽpore perpetretur. quia sine colloquio talia nõ fiunt. bonos em̄ mores corrumpunt colloquia praua. Datur quoq; hæc accusatio cõtra eum, qui duxerit pupillam adulteram uel suam in uxorem, à patre nõ desponsatam, uel destinatam uel in testamento denominatam, ante rationem redditam: sciuerit, uel non sciuerit. quia scisse debuit. quia naturaliter tale matrimonium senasconsult. indebitum est. Nec rusticitatis uel imperitiæ uel amētis se quis poterit excusare, ut C. de interdict. matrimo. ut ff. eo. qui pupillam. licet em̄ hic tutor, curator tẽpore nõ sit adulter, tamen uelut adulter punitur. sed & aliã qui non occidit, uelut homicida: & qui nõ rapit, uel bonorum raptorũ contuenit, ut ff. de furt. l. si quis ex domo. Sed & qui cõsanguineam suã, nomine contubernij, uel matrimonij, sciens retinuerit, pœnam adulterij subibit, ut ff. eo. l. miles. Itẽ & si mulier diuertit, quia impune libidinari uelit, marito datur accusatio, etiã iure mariti. quæ licet propriẽ nõ sit adultera, quia iam cõiugata non est, cum matrimoniũ sit intercedente diuortij libello iam dissolutũ: tamen uelut adultera accusabitur, & à quondam marito, & iure mariti, ut ff. eo. l. penult. Competit hæc accusatio, etiã si uxor fuerit plebeia. nec enim soli Atridæ uxores suas arctant. Competit autẽ accusatio mariti iure etiã si sponsa fuerit uiolata. quippe hæc accusatio ad matrimoniũ quale quale, & ad spẽ matrimonij pertinet. Sed si sponsa fuerit uiolata, facta postea sponsa, iure mariti crimẽ exercere potest, ut C. eo. l. propter. hoc tamẽ ita, si nõ minor xij. annis in domũ fuerit deducta, quæ stuprum est passa. Nam castitas uiolata per uim, ut si uxor, & C. eo. nõ est censenda uiolata. Excusatur quoq; mulier quæ uirum absentẽ mortuum probabiliter credidit, alijq; se coniunxerit. Idem si tu ficto cœlibatu cũ alius matremfa. in prouincia reliquisset ad nuptias sollicitaueris, ut ff. eo. l. miles, & C. eo. Maritus tamen uxorem suam de adulterio accusatã, repudiatã tẽpore, accusans eam postea: ex delicto, quod in priore matrimonio admiserat, audiri nõ debet. aboleuit em̄ prioris matrimonij delicta reducendo eam. Idem dicendum est, si stupri uelit eam accusare, quam postea duxit in uxorem. sero enim accusat mores, quos uxorem ducendo probauerit. Intendit autẽ accusatio ista hodie etiã constante matrimonio, olim minime. Hoc ordine facienda est accusatio, quia distinguẽt mulier post adulteriũ pmanerit in uirginitate, an trãserit ad secũdas nuptias. Si pmanerit in uirginitate, accusator quẽ uolet poterit accusare. Primum etiã si condemnauerit alterũ, alteri tamen illa cõdẽnatio nõ obert. forte

rit, forte em̄ si condemnatus fuerit iniuste: puta subornatis testibus, uel si iuste, potuit non condemnatus obtinuisse. Sanè si duos simul, id est marem & foemina de adulterio accusare uoluerit, admitti non debet, quod tamè si fecerit quasi neutrum detulerit, nihilq; egerit, poterit rursus incipere, ut ff. eo. l. si maritus. Sanè si duos uelit in simul accusare, sed alterum de adulterio, alterum de lenocinio: uel quia opem tulerit, potest admitti. Contractis autè nuptijs, distinguitur, denunciatum fuerit, ne nuberet. Nec distinguitur utrum ad iudicem, uel per se, per procuratorem, per actorem suum: & sic rata erit denunciatio. Si non fuerit denunciatum necesse habet accusator ab adultero incipere. Licet enim mulier, quæ in suspitionem adulterij incidit, nupsisse dicatur: non tamen ante accusari poterit, quam si adulter fuerit conuictus. alioquin ad hoc uel maximè uiri confugiēt, uolentes bene concordatum sequens matrimonium dirimere, ut dicant forte cum adultero mulierem contraxisse nuptias, ut ff. eo. l. miles. Et sanè si accusatus fuerit absolutus, etiam talis absolutio proderit alteri: licet condemnatio nō obsit. hoc ita, nisi accusante extraneo, factaq; absolutiōe, maritus arguerit se probabiliter ignorasse accusationem institutam, tunc enim maritus debebit admitti casualiter. Sed & generaliter, post factam absolutionem secundus accusator poterit admitti: si primum accusatorem arguerit extitisse præuaricatorem. Ergo, post denunciationem non minus accusator à quo uolet poterit inchoare: & quamuis ambo, id est, adulter, & adultera in simul postulari non possunt, à diuersis tamen in simul poterūt accusari, ut ff. eo. l. denunciaſse. Excipitur, nisi quis dicat seruum suum uxorem suam adulterasse, tunc enim ab uxore sua indistinctè poterit inchoare, ut ff. eo. l. si quis. habet autem accusatio ista locum inter liberas duntaxat foeminas, adulterium, stuprumue passas: & non pertinet ad seruas. licet enim seruus possit accusari de adulterio, deq; stupro: non tamen serua, nec qui accesserit ad seruam. Sanè & legis Aquiliae actio, & iniuriarū, serui corrupti quoq; non denegabitur domino seruae corruptae: sed & furti accusatione conuenitur, qui ancillam non meretricem libidinis causa surripuerit, ut ff. eo. l. inter, & ff. de furt. l. fullo. Sed & in matrona cessat lex Iulia, quæ uenalem formā exhibuit, sed meretricio more uestiuit. quasi uilitas uitæ non fecerit dignas legum obseruatione, ut C. eo. l. quæ. Datur autem occidendi ius quibusdam personis, quibus ius accusandi datur: marito duntaxat & patri cum distinctione multiplici: si accusare poterunt, si in ipsis actibus, uel rebus ueneris depræhenderint adulterū, si utrunq; pariter occiderint in continenti Excusabitur autè, si, cum adulterum occiderit pater, profugerit filia: sed interpositis horis apprehensa est à patre, occisq; qui persequabatur, incōtinenti uidebitur occidisse: sed & impunitas patri conceditur, quia licet interempto adultero, mulier superuixerit, post tā grauiā uulnera, quæ ei pater inflixerat: magis factō, quam uoluntate patris seruata est, ut ff. eo. l. quod ait. & l. nihil. Datur autem patri & marito ius deferendi: patri inquam illi soli, qui filiā in potestate habet, nec in ea re naturalis pater ab adoptiuo separatur: sed in accusatiōem uiduæ filiae, pater nō habet ius præcipuum, ut ff. eo. l. patri. Sed nec patri potestas est perimedi quæcunq; adulterum depræhensum: non forte magistratum, nō forte patronum nam cum liberto patroni famā non licet laceſſere: multo magis eius debebit parcere uitæ, ut ff. eo. si adulter. Aliās, qui poterunt adulterū occidere: multo magis cōtumelia eū poterit afficere, ut ff. eo. l. nec. Sed nō licet patri nisi in domo sua depræhensum occidere, nisi seruū, infamē, libertū: nō natalibus restitutū uel illū, qui ius impetrauerit anulorū: qm̄ l. Iulia p libertinis tales haberi placuerit ad tuenda matrimonia, & deteriore causam per istud beneficium patronorum haberi nō oportet. Sed nec marito licebit occidere adulterum depræhensum, nisi in domo sua p uetera iura: sed hodie maritus poterit occidere in domo sua, & uxoris, & adulteri, in popinis & suburbanis: & fortassis ubiq; ut auth. ut nulli liceat. Hæc ita

tam uariè, quia quãdoq; uel plerunq; pietas paterni nominis consilium pro li-
 beris capit. cæterum mariti calor & impetus facile sæuientis fuit refrænandus,
 ut ff. eo. l. nec. Quid ergo, si maritus etiam nobilem noctu depræhendens occi-
 derit: non utiq; pœnam legis de sicarijs excipiet, quia nox & iustus dolor factũ
 eius reuelat: cumq; difficillimum sit iustum dolorem temperare, & magis, quia
 plus fecerit, quàm quia uindicare se non debuerit, puniendus sit. sufficiet si humi-
 lis sit, in opus perpetuum eum tradi: si honestus sit in insulam relegari, ut ff. eo. l.
 si adulterium. Quid ergo, si adulterum depræhensum maritus non occiderit,
 quem aut nolit, aut non liceat occidere, aut non ualeat? retinere per horas diur-
 nas & nocturnas non amplius quàm xx. maritus paterq; debebit, protestandæ
 rei gracia: quod ad hoc pertinet ut testes inducat testimonio futuros accusatori
 reum depræhensum in adulterio, ut ff. eo. l. capite. Hoc genus testimonij ego nõ
 multum probo, nisi tamdiu retinuerit adulterum cum adultera sociatũ. Proban-
 tur autem crimina per liberos homines: sed & à probatione torquentur serui pro-
 prij, cõmunes, bona fide possessi, fructuarij, masculi, foeminae: serui inquam mu-
 lieris patris eius non naturalis, sed iusti duntaxat: si tamen tunc serui fuerint do-
 mi. Prohibet autem lex Iulia secundum Iustinianum duntaxat hos seruos aliena-
 ri, manumittiue intra diem sexagesimum ex dissolutione matrimonij numeran-
 dum: sed etiam post mortem quandoq; propter dotis quæstionem, ut C. eo. l. ult.
 Iubet autem quoq; lex Iulia eos interim publicari, ut ipsi facti extranei non habe-
 ant cui gratificent. iubet quoq; dominis caueri in duplũ, si seruus postuletur tor-
 quendus, protinus propter facinus in se cõperiendũ: in simplũ, si in alio: huiusq;
 cautionis extabit cõdictio, si defuncti sunt, factiq; deteriores secuta absolutione:
 illaq; extimatio per cõditionẽ ex lege petitur, ut C. eo. l. ij. & ff. de calumniã. l.
 ult. ff. eo. l. si postulauerit. & l. quod. Torquẽtur aut serui in causa domini, in cau-
 sa simplici, adulterij, incestusue admitti: sed non in causa simpliciter incestus, ut
 ff. eo. l. vij. Habent autem præscriptiones locũ quatuor mensium duntaxat con-
 tinuũ quinquennij, quod ex eo computatur ex quo adulterium commissum est,
 ad eum diem, quo quis postulatus, postulataue est: non ad eum diem, quo iudi-
 cium de adulterijs exercetur, ut ff. eod. l. mariti. Habet quoq; locum lx. dierum
 utilium, ubi agitur iure mariti: postea quatuor mensium, ubi agitur iure extranei
 ita tamen, ut quinquennium non excedant sed infra subsistere ualeant. Marito
 quoq; iure mariti accusanti illa præscriptio oberit, **SI NON LEGEM PRO-**
DISSE DICATUR, OB HOC QVOD AGGRESSVS ACCVSATIONEM A-
DVLTERII DESTITIT, ut ff. eod. l. ij. §. ij. lenocinij autem præscriptionem, &
 alias ciuiles quasdam, quibus aut dos repeti fingitur, aut aliqua ratione debitũ
 flagitatur, iussimus sequestrari, ut C. eo. Adulterij quæstiones, quæ obijci solent
 accusantibus adulterum, ante debent obijci quàm quis inter reos recipiatur. cæ-
 terum postea quàm receptus est, non potest præscriptionem opponere, ut ff. eo.
 l. si maritus. Sed & in causa adulterij, nulla est danda dilatio: nisi ut personæ ad-
 hibeantur, aut iudex qualitate negotij motus hoc causa cognita permiserit, ut ff.
 eo. l. in crimine. Quid ergo, si defuncto marito adulterij rea muliere postulata,
 propter impuberem filium petit dilationem, ætatem filij prætendit ad elidendã
 legitimam accusatiõem? non uidetur mihi cõfugere ea mulier ad iustam defen-
 sionem. nam non utiq; crimen adulterij, quod mulieri obijcitur, infanti præjudi-
 cat: cum possit etiam illa adultera esse, & impubes defunctum patrem habuisse,
 ut ff. eo. l. miles. Pœnæ legis Iuliae hæ sunt, adulter masculus gladio sternitur,
 ut C. eod. l. quamuis. adultera uerberata in monasterium mittitur, ut in authen.
 Pœna stupri, & lenocinij est, dimidiæ partis bonorum publicatio in honesto: in
 humili relegatio, ut Instit. regulariter hoc uerum est. Excipiuntur iij. supra ex-
 cellenciora,

cellentiora, puta si tutor pupillam quondam suam stuprauerit, deportauerit, si mulier cum seruo, praesertim proprio, concubuerit, decapitabitur: & ille uerbero ignibus mancipabitur. & si uir nupserit in foeminam, uel foemina in uirum, ex quilibet subdentur poenis. & si quis nondum uiripotentem, id est, immaturam corruerit: humilis in metallum damnabitur, honestior in insulam religabitur aut in exilium mittetur, ut ff. de poenis l. si quis. Sopiuntur (sicut dictum est) stuprum, adulterium, lenocinium continuo quinquennio, uerum (sicut dictum est) in nupta ex die diuortij sex menses utiles computantur, in uidua ex die comissi criminis. Quod autem dictum est de adulterio, ut sopiatur quinquennio, sic debet intelligi: si fuerit simplex, & pharisaeum: si uero fuerit per uim perpetratum, incesto admixtum, sine praefinitione huius temporis talem accusationem fieri posse dubium non est, ut ff. eodem l. mariti. & l. ix. Est & secunda differentia, quia de crimine incesti duo insimul & ab eodem possunt accusari. Estque tertia differentia: quia in crimine incesti simplicis, mixti, serui non debent in caput domini torqueri, ut ff. eodem l. ix. In summa notandum puto, quod lex dicit licere marito ex suspitione ream facere coniugem, sic intelligatur: si certa sit suspicio: licet uideatur in adiecto oppositio, id est, si talis sit suspicio, quae sit quasi manifesta probatio, ut C. eod. l. si quis. Et finge si saepe notauerit, uel ad lauacrum cum uiris ambulauerit. Vel ut in authen. legitur, per tres denunciationes scripto factas, cum aliquo colloquium habere inuenta fuerit. Verum mulier ob latronum societatem exulare iussa, licet ex ea re insurgat suspicio sinistra: tamen citra metum poenae lenocinij in matrimonio poterit retineri, quia non fuerat adulterij accusata, conuicta, condemnata, ut ff. eodem l. viij.

SI QVIS EAM, CUIVS TUTOR FVERIT, CORRUPERIT.
TIT. X.

Dictum est supra generaliter de stupro, nunc specialiter si quis eam cuius tutor fuerit corruerit. Et certe si tutor pupillam quondam suam uiolata castitate stuprauerit, etiam sine ui deportabitur, & eius substantia confiscabitur: quamuis eam poenam debuerit sustinere, quam leges raptori imponunt: sed imponitur media, neque tanquam de stupro simplici, neque de raptu uirginis. Idem in titulo proximo fit, haec enim duo supra ab alijs secernuntur, ueluti excellentiora. idem in curatore intelligitur. Nam & (sicut superius dictum est) si has sibi matrimonio coniunxerit, contra senatuscon. filijsue suis, ante rationem redditam: non a patre desponsatas, testamentouae denominatas, uelut adulteri coercebunt & infamabuntur.

DE MULIERIBVS, QVAE SE PROPRIIS SERUIS
iunxerunt. TIT. XL.

Sequitur de mulieribus, quae seruis proprijs se iunxerunt. quae quidem decapitanda sunt: ac nequissimi uerberones ignibus mancipandi: Sitque omnibus facultas uelut publicum crimen arguendi, sit officio copia nunciandi: sit seruo licentia accusandi, cui, probato crimine, libertas competet. Filij etiam tali coniugio suscepti, nihil quolibet titulo ultimae uoluntatis, uel superstitis facultatibus talis matris etiam non illustris erunt accepturi: sed successio talium matrum alium tramitem legitimum ambulabit.

AD LEGEM IULIAM DE VI PVBICA SVE PRIVATA.
TIT. XII.

Diximus supra de corruptione uirginum, uel non uirginum: quæ fit quandoque per uim, & dicturi sumus postmodum de uirginum & uiduarum, uel sanctimonialium corruptione in medio generaliter ponamus interpretandum. Videamus itaque quæ uis dicatur publica, quæ priuata, quis experiatur, quis teneatur hac lege, quæ sit pœna. Et certe uis publica, fit armis, quorum appellatione omnia significantur, quæ nocere possunt: si tamen iactari soleant. nec enim uenena, uel carmina magica. Vis priuata dicitur, quæ sine armis admittitur. Ex peritur autem hac lege quilibet, aliàs non iure uetitus. Est enim crimen uis etiam priuata quia publica: liceat uideatur mirabilissimum. Tenetur hac l. Iulia de ui, qui seruos, aut liberos coegerit: qui pubes cum telo in publico fuerit. qui conuocata seditione non tamen contra Imperatorem uillas expugnauerit, bona ex incendio rapuerit: qui puerum, uel foeminam stuprauerit per uim. qui cum gladio uel telo, ut rapiat, ambulauerit. nam si occiderit Cornelia teneretur. Qui prohibuerit dominum res suas ex incendio seruare. qui possessorem domo, agro, uel nauis sua deiecerit, expugnauerit, utque id fieret homines commodauerit. qui homines dolo malo incluserit, obsederit: quiue fecerit, quo minus mortuus sepeliatur: quiue cum imperium potestatemue haberet, ciuem Romanum aduersus prouocationem necauerit, uerberauerit, iusseritue quid fieri, aut quid in cololum iniecerit ut torqueatur. Quiue reu uinxerit, aliudue fecerit, aliasue impederit, quominus causæ infra certum tempus adsit: quiue dolo malo fecerit quominus iudicium exerceatur, iudiceturue: quiue pecuniam promittere quem sibi compulerit: quiue ædes alienas expilauerit, effregerit. In præfatis autem omnibus exemplis uim publicam dicitur admisisse, si arma adhibuerit: uim priuatam si sine armis prædicta fecerit. Tenetur hac lege, qui uim re ipsa & manualiter fecerit, ut si quis arma coegerit non uenationis causa, nec nauigationis gratia, uel itineris, ut ff. eodem l. j. sed & qui noua uectigalia instituerit, ut ff. de ui public. l. ult. Sed & si quis cum alijs conuenerit in litem alienam, ut quidquid ex ea lite perceptum fuerit, communicetur, lege Iulia de ui priuata, uel per interpretationem tenebitur, ut ff. de ui priuata l. ex. Item qui creditoris res etiam sibi obligatas non ex compacto occupauit, l. Iulia coercebitur. uis enim tunc fit cum id quod sibi deberi putat, non per iudicem reposeit. Illud notandum puto, quod qui tuendæ salutis causa telum gerit, non uidetur hominis occidendi causa portare, & ideo nec in legem Iuliam de ui publica priuataue: Sed nec in legem Corneliam de sicarijs potest incidere, ut ff. de ui public. l. penult. Pœnæ uis publicæ, in liberis est deportatio: nisi mulier rapiatur, uel homo iniuste occidatur, quæ etiam pœna capitis dicitur, ff. de ui pub. l. hi. Pœna uis priuatæ est tertiæ partis bonorum ademptio, ex l. Iulia, qua cautum est: ne taliter condemnatus sit Senator nec Decurio: aut illum honorem capiat, neue (utpote infamis) in ordine senatorum tanquam iudex sedeat, ut ff. de ui pub. l. j. In summa illud notandum quod seruus si proprio motu & domino incio uiolentiam commiserit, ultimo supplicio mancipabitur: si metu domini & exhortatione id fecerit, metallis deditur domino pronunciato infame.

DE RAPTVM VIRGINVM, SEV VIDVARVM, NECNON
sanctimonialium. TIT. XIII.

Supra generaliter audiuimus de ui, nunc specialiter de quadam: uel supra de coniugio iniusto in quibusdam casibus: nunc in quodam alio, id est, si nupsit raptori. Quod æquidem coniugium etiam si mulier accommodauerit consensum, non erit legitimum: quia nullo modo ac tēpore à Serenitate nostra licencia ei nubenda.

et nubendi datur, qui hostili more in nostra repub. etiam matrimonij uoto, mulierem eripere irruerit, ipsam uel uolentem rapuerit: quia hoc ipsum mulierum uelle ab infidijs nequissimi hominis qui rapuerit inducitur. Est autem rapere mulierem, per uim illam eripere & transportare animo stuprandi, uel etiam in uxorem sibi faciendi. forte etiam si fiat illud in ingenuam, libertam, seruam, uirginem, uiduam, laicam, uel sanctimoniam. Quod equidem peccatum non solum ad iniuriam hominum, sed contra ipsius omnipotentis dei reuerentiam committitur: sed nec sibi desponsatam rapere licet. praedictorum autem raptorum res, & qui eis fuerint adiuti, ad dominium raptarum mulierum liberarum transferuntur. Sanè qui rapuerit ingenuam, & substantiam amittet, mulieri captae contra uoluntatem applicandam: & de ea poterit facere quidquid uolet, & in dotem dare cuiuscumque nupserit legitimo matrimonio: praeterquam raptori. Eorum uero substantiam nullam diminutionem patientur, qui mulierem libertam rapuerint, uel suam: sed capite duntaxat detruncabuntur, sicut caeteri conscij. Et si ministri quoque reperti fuerint, uel qui raptores perpetrato iam facinore susceperint uel quamcumque opem intulerint: dummodo eos comitati non fuerint, nec raptui perpetrando interfuerint. praedictae poenae sunt in liberis. Serui citra sexus distinctionem ignibus mancipentur.

DE EMENDATIONE SERVORVM.   TIT. XIII.

Suprà de illicitis diximus, nunc audiamus de quadam illicita, id est de emendatione seruorum uirgis & loris liceat domino seruū afficere custodiae causa, dierum distinctione siue interpretatione depulsa in uincula conijcere uel detrudere: nec eo mortuo criminis metum dominus timeat. Nec uero immoderate suo iure utatur: imò licet olim poterat impune occidere sine causa tamen intercedente non debet dominus supra modum sauire in seruum proprium: non minus Corneliae futurus obnoxius, licet non teneatur Aquilia: quia seipsum damnificauit, quasi seruum alienum, liberum uel hominem peremerit.

DE EMENDATIONE PROPINQVORVM.
TITVLVS XV.

Quia emendatio propinquorum adhibetur, quorum quaedam illicita celebratur, de emendatione propinquorum adnectamus. Maioris autoritatis propinquo, et seniori permittitur propinqui iuuenis erratum corrigere, ut iuuenem, quem ad uitae decora domesticae laudis exempla non prouocant, saltem correctionis medicina compellat. Porro iure patrio senior corrigat iuniores, & priuata animaduersione compescat, & in foro, uel praetorio non dilaniet, uel per capillos accipiat. Quippe maiores nostri penè eum honorem senibus, quem magistratibus indulserunt: circa munera quoque municipalia subeunda. Item honor senectuti tributus est, quia semper in ciuitate nostra senectus uenerabilis fuit, ut ff. de iur. immunitat. l. semper.

AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS.
TITVLVS XVI.

Ad diuimus suprà de ui illicita, & quia ea intercedente saepissime perpetratur homicidium: audiamus Constitutiones ad legem Corneliam de sicarijs. Audiamus itaque unde dicantur sicarij, quis experiatur hac lege, quis teneatur.

tur ea, & quæ sit pœna huius criminis. Sicarij dicti sunt à sica. Est autem sica gladius utrinque incidens. at uero hoc nomine omnis gladius intelligitur. Datur hæc accusatio cuicumque homini facto libero. Interest enim omnis hominis nullum hominem de grege hominum eximi. Tenetur autem hac lege priuatus qui occiderit hominem, nisi id faciat iudicis imperio, uel alio iure permisso, ut furem latronem cum uxore comprehensum, quandoque nocturnum populatorem. melius est enim in tempore occurrere, quam post exitum occurrere. Tenetur quoque magistratus, qui contra legem quampiam mandauerit occidere, ut ff. eo. l. j. § primo. Præterea tenetur cuius dolo incendium factum erit, & præsertim si ibi homo perierit: quiue hominis necandi causa cum telo ambulauerit, furtiue faciendi causa. ex eo enim homicidium sæpissime sequitur: quiue etiam cum magistratus esset, operam dederit, quo quis falsum iudiciū profiteretur: licet alius hic occiderit, quia tamē opem præstiterit. l. hac Cornelia reus fieri poterit. Item is, cuius familia sciente eo adipiscendę, recuperandę possessionis causa, arma ad homicidium sumpserit. Item qui autor seditionis fuerit homine interfecto l. Iulia (sicut etiam superius dictū est) poterit coërceri. Item qui naufragium superferret ad necem hominum, & qui hominem libidinis uel promerch causa castrauerit, etiam uolentem: neque quis se sponte castrandum præstare debet. At si quis contra fecerit, & medico qui occiderit, ipsi quoque qui se castrandum præbuit, capitale erit. Hi quoque qui thlibias faciunt, in eadem causa sunt, qua hi, qui castrant. Item qui uenenum letale conficit, uendit, habuit. Hæc autem omnia ita debent intelligi, siue quis hoc fecerit, siue dolo suo, ut id faciant, curauerit. Quippe in l. Cornelia dolo pro facto accipitur, non culpa etiam lata. quare si quis de alto se præcipitauerit, & super aliū uenerit, eumque occiderit ad huius legis coërtionem non pertinet. Sanè Iudæo circumcidere filium suum permittitur. Cessat autem Cornelia, aliās propter personam occidentis, aut propter personam occisam: aliās propter causam. Propter occidentem, ut si iudex, furiosus, infans occiderit. Propter occisum, ut si fur, quandoque latro, adulter: interdū deprehensus nocturnus populator, mulieris raptor, si fuerit interemptus, & in flagrante crimine cōprehensus. Propter causam cessat quia uolūtas deest, ut C. eod. l. eum. Crimen enim non contrahitur, nisi uoluntas intercedat nocendi. & uoluntas & propositum distinguunt maleficcium. Ergo infans, uel furiosus, si hominem occiderit l. Cornelia non tenebitur: cum alterū innocentia consilij tueretur, alterum fati infœlicitas excusat. ipsum sufficit furore proprio puniri, ut ff. eod. l. Pomp. l. penultima. Diuus quoque Hadrianus inscripsit: quia in maleficijs uoluntas spectatur, non exitus. & Ulpianus subdit nihil interest, quis occidat, & causam mortis præbeat. hoc tamen intelligo, si dolo: sicut neque rei uindicatione, sed nec contra latam culpam minor restitutione priuabitur: licet contra dolum, id est in delicto quod perpetratur propter dolum. In criminibus enim ætatis suffragio non iuuantur prorsus minores: malorum quoque mores infirmitas animi non excusat, ut C. si aduersus delictum. Pœna hæc est eius, qui homicidium admiserit, in aliquo honore positi sponte, doloque, deportantur: si secundo gradu sunt, capite puniuntur, ut ff. eod. l. penultima. Si non uoluntate occiderint, etiam si milites fuerint, remissa pœna homicidij secundum disciplinam militarem sententiam perferant, ut C. eod. l. j. Quippe non omnis qui occidit homicida est. Sed si uulnerauerit, ut occidat: si gladium strinxerit, in capite percussit claua, uel cucuma, damnandum pro homicida. Nec enim iudex proprijs auribus debet audire talem hominem allegantem se uoluisse occidere, cum debuerit suspicari exitu etiam modico in tali corporis parte perpetrato facile posse perire.

DE HIS, QUI PARENTES VEL LIBEROS OC-
ciderunt. Titulus xvij.

Supra generaliter de homicidio, nunc audiamus si parentes liberos: uel liberi parentes occiderint, & sic ad l. Pompeiam de parricidijs. Videamus itaque cui competat actio ista, & quis possit accusari l. Pompeia, & quæ sit pœna, & quanto tempore homicidij debeat, si quis non tantum patrem, matrem, filium, filiamque, occiderit: sed & quemcunque agnatum, affinemque. uerum si quis peremerit non quempiam de ascendentibus, uel descendantibus: sed collateralem, affinemque, eam duntaxat pœnam excipiet, etiam per legem Pompeiam, quæ est l. Corne. de sicarijs. Porro solennis & specialis pœna parricidij, siue (ut ita dixerim) filicidij hæc instituta est ut parricida cuiuscunque ascendentis maris uel fœminæ: uel filicida cuiuslibet descendantis primum uirgis sanguineis uerbetur, deinde insutus culeo cum cane, gallo gallinaceo, uisera, & simia: in mare proximum, uel in amnem mittatur. alioquin bestijs obicietur: nisi per furorem filius patrem: uel filium pater mactauerit. Cõpetit autem accusatio ista cuiuscunque utpote pupillo. Competit in eum qui occidit ex proposito. Sed & in eum qui facta præparauerit parens filij: uel filius parentis, siue palam, siue clam: in eum quoque cuius dolo malo factum erit, id est qui adiutor extiterit, etsi non occiderit. Præterea qui emit uenenum, ut patri daret, quamuis non potuerit dare: frater autem ementis uenenum, qui cognouerat tantum, nec patri indicauerat, relegandus est, ut ff. eod. l. j. & ij. hocque uerum est, ut pater teneatur l. Pompeia: etiam si occiderit filium, qui nouercam adulterabat: nisi forte filius erat infamis, ipsumque pater deprehendisset in ipsa turpitudine. quippe pater latronis magis quam patris iure eum interfecerit: et patria potestas in pietate debet consistere, nõ in atrocitate, ut ff. eod. l. diuus. Nec uideatur absurdum, filium qui emit uenenum, ut patri daret, quamuis non dedit, parricidam esse ea ratione: quia hæc crimina homicidium & adulterium, non ex sola animi propositione (ut in diuinis) sed assumpto aliquo actu operantur in legibus nostris, ut ff. de uerb. significat l. fugitiuus. Nam & l. Cornelia reus est qui cum telo ambulauit, licet non occiderit. Sed creditor, qui sciens ad scelus perpetrandum subministravit, ut puta ad gladij, uel ueneni uenalis comparationem, ut ff. eo. l. si sciente. Sed & tanquam moneta falsarius coërcetur, qui tale quid non prohibet, cum potuerit. Perpetuum est hoc crimen, & semper eius accusatio permittitur, ut ff. eod. l. ultima. Idem legitur de crimine concussionis, ut ff. eod. l. j. Idem de crimine suppositi partus, ut ff. de fal. l. qui falsam.

DE MALEFICIS, ET MATHEMATICIS, ET CAE-
teris similibus. Tit. xvij.

ET quia homicidia quandoque perpetrantur per maleficia, ueneficia, atque magicam artem, de his omnibus uideamus. Plus est, id est atrocius & horribilius est, hominem extinguere ueneno, quam gladio: hosque omnes lex Cornelia persequitur, qui uenenis & susurris magicis, hominem occiderint, & qui mala uenena, malaque medicamina confecerint, et uendiderint, publice habuerunt, ut Insti. de public. iud. Videamus itaque quid sit ars magica, quibus nominibus generalibus, quibusue specialibus, qui docent, quique exercent, uocentur, quale sit hoc crimen, & qualiter uindictetur. Ars magica siue mathematica, est scientia à demonibus tradita, artem damnabilem docens, & mortem anime. Huius species sunt

quinq; Geomantia, id est diuinatio in terra. Hydromantia, in aqua. Aeromantia in aere. Pyromantia in igne. Necromantia in nigris cadaveribus mortuorū. Harum scientiarum merito assumunt specialia nomina, etiā qui docent, siquidem alij uocantur Geomantici, Necromantici, Aeromantici. alij aruspices, ab auræ inspectione. alij arioli, ab aris deorum. alij augures ab auium garritu, uolatuue. alij astrologi. alij genealogiaci. alij sortilegi. alij horoscopi. alij safatores, qui in salientibus uentis hominū aliquid diuinant. alij spalatores. alij steriminatores, qui immutatione sua & aliorum aliquid faciunt & omittunt. alij somniorum interpretes. Generalibus autem nominibus uocantur hi, malefici, mathematici, incantatores, magi. sic forte dicti quia magni: & quia inter alios homines maiores habentur & diuinatores. hi sunt, qui quasi Deo plenos se simulant futura se scire prædicant. Sed sileat omnibus perpetuo diuinandi curiositas: etenim omnis talis supplicio capitis ferietur, & gladio ultore prostratus. si nouerit elementa turbare, uitam insontium nō dubitet labefactare: si manibus accitis suos præsumperit inimicos suffocare. hos quoniam naturæ peregrini sunt feralis pestis absumat: ijç tales si conuicti fuerint, & proprium facinus detegentibus repugnauerint pernegando, sint eculeo dediti, unguibus sulcantibus latera, pœnas perferat proprio dignas facinore. Huiusmodi hominū, quamuis amicitia uetus, repellatur: concremando illo aruspice, qui ad domum accesserit alienam, licet ob alteram causam. Eorum quoq; scientia est punienda, & seuerissimis merito legibus uindicanda, qui nouerunt pudicos facere impudicos, si tamen id detecti fuerint fecisse. Eorum aut scientiam non reprobamus, qui licitis carminibus id agūt ne imbres noceant, neue uentis, grandinumq; lapidatione, diuina munera & labores hominum sternerentur. Cæterum quasi maiestatis est hoc crimen, ut C. eod. l. etsi, perpetuò æstimo teneri tales tanquam ipsius maiestatis uiolatores.

DE SEPVLCHRO VIOLATO.   TIT.   XIX.

AVdiuimus de uiuentibus uiolatis, nūc audiamus de mortuis. Et quia uiolantur cum eorū sepulchra, id est mortuorū domus (ut ita dixerim) diruuntur, de sepulchro uiolato audiamus. Videamus itaq; quid sit sepulchrum uiolare, & quibus modis id fiat & quæ eo nomine competit actio & accusatio. Videamus quæ actio competat, cui, & in quem, & in quantū, & qualis sit, & quæ pœna per accusationem infligatur uiolatoribus sepulchrorum. Sepulchrum uiolare nihil aliud est, quàm aliquid in eius de formationē facere. Quippe sepulchri conditionem deteriorem facere prohibitum est: sed corruptum reficere, lapsum restaurare licet: sepulchra inquam ciuium, non hostium. hostica enim sepulchra licet diruere, lapidesq; quos ui sustulimus in quemlibet usum impune conuerrere possumus, ut ff. eod. l. sepulchri. Violatur autem sepulchrum, si mortui perpetuæ sepulturæ traditi spoliantur, & cōteruntur & priuata autoritate transferuntur. Vel si quis contra testatoris uoluntatem cadauer intulerit unū aut alterum. Violantur quoq; sepulchra, si diruuntur, & diminuuntur. eo tamen nomine cessat Aquilia, quia non est damnum datum, cum non sit in bonis sepulchrorū: sed quod ui aut clam poterit agi, ut ff. eo. l. ij. & ff. quod ui aut clam l. semper. Competit actio in factū, in primis ei ad quem sepulchrū pertinet, in quantū æquum uidebitur iudici, & quatenus interfit multipliciter, aliās ex iniuria, quæ facta est uel ex temeritate eius qui fecit: aliās ex lucro eius, qui uiolauit: uel ex damno, quod contigit. nunquam tamen minoris iudex debet condemnare, eo agente quem res contingit, q̄ si extraneus ageret: in centum aureos, sed & in amplius poterit

poterit, ut ff. eo. l. iij. § j. § qui de. Quid ergo si nemo erit, ad quem sepulchrum pertineat: siue erit, sed agere nōlit: quicūq; agere uolet, ei centum aureorū actionem in factum ait Prætor dabo. Si plures agere uolent, ei potius cuius iustissima causa esse uidebitur, in eum cuius dolo malo sepulchrum uiolatum esse dicitur. Nam si sepulchrum, uel per impuberem doli non capacem, alium uē sensu carentem fuerit uiolatum, cessabit iudicium, ut ff. de aqua plu. arcen. l. quamquam, & ff. eod. l. iij. § j. Et quid erit, si ad plures sepulchrum pertineat, utrum omnibus damus actionem: an ei, qui occupauit: omnibus danda est: quia in id, quod unius cuiusq; interest, agitur, ut ff. eod. l. iij. § antepenult. Illud notandum est, quod etiam si is, cuius interest, dixerit se nolle agere, poterit pœnitentia acta hoc in casu: ante tamen, quàm lis ab alio contestetur, dicere se uelle agere: & audietur non tanquam idem ipse, sed uelut unus ex populo, ut ff. eod. l. iij. Secus si eo cessante extraneus iam egerit, & forte litis æstimationem sustulerit: postmodum enim nec is, cuius intererat, agere poterit: cum hæc actio non ad rem familiarē, sed magis ad ultrionē pertineat: & ex bono, & ex æquo duntaxat sit prodita: & in sola uindicta sit constituta. & uindictam semel exigere satis est, ut ff. eod. l. sepulchri & l. penult. Datur autem & hæc actio hæredi etiā absento, ex hæredatoq; nec tamen si pecuniam extorserit, hæreditarios creditores timebit, quia etiam si per hæreditatem contingit hæc actio, nihil tamen ex defuncti capitur uoluntate, neq; id capiatur, quod in rei persecutione consistit, sed in sola uindicta: quæ in bonum est prodita, ut ff. eod. l. antepenultima. Quid ergo, si quis non tantum diruit, sed & de materia diruta ædificauit, & uendidit: etiam fisco decem pondo auri dabit, ut C. eod. l. iij. Hæc inquam omnia dicantur, ubi quis diruit: si uero etiam inhabitauerit, in ducentos aureos dabitur actio, in liberum hominem habitantem. Sanè seruus tantum inhabitans criminaliter coërcetur, & noxalis actio in dominum non dabitur: sed si tantum seruus nō in sepulchro habitet, sed clam ibi domū habeat, etiam noxaliter dominus conuenietur, ut ff. eod. l. iij. § penultimo: Nam & aliàs si seruus diruerit sine domini scientia metallis deditur: quod si domini uoluntate, ergo mitius tunc delinquit, tantum relegatione plectetur: & si quid de uiolato sepulchro ad domini conscij domum fuerit transportatum, domus illa publicatur, ut C. eod. l. iij. publica est, & popularis hæc actio, ut ff. eod. l. iij. § ultimo. Et ideo non datur in hæredem: nisi quid peruenerit, postuē litem contestatam. Præter actionem in factum, cōpetit etiam actio directa pagina, probatoq; crimine iniunguntur hæ pœnæ: si corpora extra xerunt, uel ossa eruerunt, humiliiores quidem homines supremo supplicio afficiuntur: honestiores in insulam deportabuntur, propter aliàs uolationes, aut relegabuntur, aut in metallum dabuntur, ut C. eod. l. penult. ff. eo. l. ultima. Et est notandum, quod ei, qui in ciuitate sepelierit, & ibidem sepulchrum fabricauerit (ius enim municipiorum polluendum non est, nec uiuentes conuenit habitare cum mortuis) quadraginta aureorum pœna imponitur & corpore non translato locus publicabitur. hoc uerum est, etiam si lex municipalis, & cōsuetudo permittat in ciuitate sepeliri, quia generalia rescripta, & imperialia statuta oportet suam uim obtinere, & in omni loco praualescere, ut ff. eo. l. iij. § diuus. Notandum quoq; qd iudices puniendi sunt uiginti librarum multa, si nō uindictent talia. Ad hæc ea pœna imminet, quod si quis creditor debitorem suum mortuum prohibuerit sepeliri, & fideiussorem cautionem, uel pignus, antequam sepeliatur, extorserit, hæc omnia cassabuntur si morientem non patitur in pace mori. sed nec postea ante nouem dies debet exigere fideiussorem, pignus, cautionem uē extorquere. si quid enim tale factum fuerit, omnino inutile erit, ut authen. ut cum de appellat, cognof. meminimus.

EXposuimus supra qualiter infligitur parentibus liberorum homicidium, nunc qualiter factio plagio, & sic generaliter ad l. Fauiam de plagiariis. Videamus itaque in quibus rebus fiat plagium, cui detur executio l. Fauiae, in quem, quando cesset, quando comperat, qualis sit accusatio ista, quae sit poena l. Fauiae. Et quidem de hominibus duntaxat, uel hominum perpetratur plagium: & ob id competit Fauia. Cessat in seruis si quis putauerit suum, & suus erat, ipsumque exportatum uendidit. Cessat, etiam si putauerit suum probabiliter, & alienus erat. Locum uendicat cum fuerit alienus. Legis Fauiae crimine suppressi mancipij bonae fidei possessor non tenetur, id est qui ignorauit seruum alienum, & qui uoluntate domini putauerit se id agere. Nam in lege ita dicitur, SI SCIENS DOLO MALO HOC FECERIT. Interdum tamen domini quoque in legem Fauiam incidunt, puta cum fugam seruorum uendunt, id est seruos in fuga agentes. Excipitur, nisi inter socios res licitatione expediatur: & excipitur, si quis Titio mandauerit, ut seruum in fuga agentem apprehendendum, ut si apprehendisset, eum emptum haberet. Item lex Fauia non coercet eum, qui mandauit talem seruum persequendum, & distrahendum. Nec enim fugam uendidit. Sed nec eum, qui uendidit seruum apud hostes constitutum, aliasue absentem, aut etiam fugituum apud se domi degentem, ut ff. eod. l. ij. Habet quoque locum lex Fauia si liberum hominem sciens quis emerit, uendideritque, donauerit, in dotem dederit, quoquomodo sciens permutauerit, & tam dantem, quam accipientem lex Fauia tenet, ut ff. eod. l. j. & l. lege. Sed & qui fugituum susceperit, & celauerit l. Fauia tenetur, filiumue alienum. Quippe l. Fauia cauetur, ut liber, qui hominem ingenuum, libertinum inuitum celauerit, uinctum habuerit, emerit, uendiderit, sciens, dolo malo: quiue in ea re socius erit, l. Fauia tenetur. Et notandum, quod omnis plagiarius, fur est. quippe non aliis (licet quis hominem surripuerit) plagiarius erit, nisi suppresserit, ut ff. eod. l. non. Ex his, quae dicta sunt, apparet, quae haec actio, quandoque est priuata, ut seruis exportatis, uenditis, occultatis, suppressis: quandoque est publica, ut pro liberis hominibus. Et notandum, quod nomine seruorum, filiorumue praedicto modo surreptorum, etiam ciuilitate poterit agi, id est actione furti, serui, filijque corrupti, nec altera uia, alteram perimit, ut C. quando ciuilitas actio praedudicat crimi. Poena autem huius criminis ea est, seruus libertusque bestiis obicietur, ingenuus humilior, gladio consumetur, honestus, in metallum damnabitur, ut ff. eod. l. ult. & C. eod. l. ult. Illud sane non est omitendum, quod etiam si is decesserit, propter quem, uel per quem puta suadentem, quis in Fauiam commiserit, adhuc infamia & poena legis supererit, ut ff. eo. l. ij.

Sequitur ut dicamus de falsis, sed quia lex Viscellia specialiter punit quoddam falsum, audiamus ad legem Viscelliam. Lege Viscellia tenetur libertus, qui mentitus se ingenuum, honorem ad libertos pertinentem nactus fuerit: hicque talis & de operis ciuilitate, & l. Viscellia criminaliter, poterit conueniri, conuentusque criminaliter, si in curiam se immiscuit, damno cum infamia afficietur, & muneribus personalibus in patria patroni quae congruunt talibus hominibus per suis uiribus obstringetur. Hoc ita, nisi ius impetrauerit annulorum. tunc enim etiam sine periculo ingenuorum munia sustinebit, sed hodie per authen. etiam sine impetratio-
ne. quia omnis libertus sit ingenuus, etiam officia ingenuorum peragere poterit, iure
tamen

tamen patronatus in alijs saluo, id est ut & hodie possit in seruitutem reuocari à patrono, ut authen. collat. sexta ut liberti.

AD LEGEM CORNELIAM DE FALSIS. TIT. XXII.

EXposuimus suprà l. Viscelliam loquentem de quodam falso, nunc audiamus generaliter ad l. Corneliam de falsis. Videamus itaq; quid sit falsitas, quando committitur falsum, quibus modis cōmittitur falsum, quis teneatur l. Cornelia de falsis, cui detur actio ista, qualis sit: publica, uel priuata, quæ sit pœna, quo tempore sopiatur falsum: etsi possit agi ciuilitè & criminaliter. Falsitas nihil aliud est, q̄ ueritatis immutatio ut authen. de fide instru. § j. falsum tūc fit, cum quis alienū chirographū immutat, aut libellū, uel rationes intercidit, uel de scribit, ut ff. eo. l. qui testamentū. Cōmittitur falsum, dicto, & facto. dicto, ut si quis falsum dixerit testimoniū. facto, ut si quis fecerit falsum denariū. Sed et qui neq; fecit, neq; dixit: quasi falsarius aliquando punitur, puta si quis iubente etiā testatore aliquid sibi ascripserit: & relicto priuabitur, & pœna l. Corne. ei irrogabitur regulariter. Nam & de quasi falso pœna imponitur: licet non sit uerè falsum, ut ff. eo. l. j. § ult. Hac lege tenetur, qui falsum dixit in alterius perniciem, ut testimoniū falsamūe sententiā: per falsas constitutiones falsam excusationem allegauerit, & qui aliās mentitus est iudici. Item qui falsum dixerit, et qui sciens utitur eo: & qui aliquid aliud falsum factū fecerit, ut qui monetas & mensuras uenales, per res consimiles admixtas falsauerit: partū subiecerit. Tenetur quoq; qui curauit ut hoc fieret. Sed & tenetur qui nullum falsum fecit, dixit: ut qui instrumentū apud se depositū, deponentis aduersario prodidit: & qui codicillos, in quibus erat à se legatū, intercidit. Et qui testamentū mortui cælauerit, rapuerit, deleuerit, subiecerit, resignauerit: quiūte testamentū falsum rescripserit, signauerit, recitauerit, cuiusue dolo malo quid prædictorū factū erit, ut ff. eod. l. ij. Et qui uerum scripsit, quandoq; uelut falsarius punitur: ut qui sibi ascripserit siue in testamento. Item l. Cornelia tenetur qui numos aureos partim raserit, partim tinxerit, qui auro, argento, quid uicij addiderit, qui numos adulterinos, id est falsam monetā in totū formauerit, & qui nō prohibuit talia fieri, cū potuerit & qui numos stanneos, plumbeos, emere, uendere, dolo malo curauerit, ut ff. eod. l. quicumq; l. qui falsam. Sed qui aliqua materia siue consignatione falsum fecerit, uel ut uerū nō appareat, id est si non legibile fecerit, ut ff. eo. l. instrumentorum. Qui ad lites instruendas aduocatione subornandisue testibus, pecuniā acceperint, qui in solidū idem duobus uendiderint, licet qui duobus pignoraui nō falsi crimine, sed stellionatus teneatur. Qui nomine Prætoris falsas reddiderit literas, falsum edictum proposuerit, & ex hac causa pœnali quoq; actione in factum cōuenietur, ut ff. eo. l. qui duobus. Item l. Corne. tenetur, qui diuersa testimonia præbuit duobus, ut ff. eod. l. eos. Item qui se pro milite gessit, uel illicitis insignibus usus est, uel falso diplomate uias cōmeauit. Item qui falsum signū fecerit, sculpsit. Item qui ex alijs libris, nisi Iustiniani, legem allegauit. Item qui libros legum cū malicia signorum scripsit. Item si quis deleuerit nomina militum inscripta hospitij, quæ per mensores nostros eisdem militibus deputata sunt. Datur actio ista & ei soli, quem falsitas lædit, puta nomine instrumentorū, præterquam testamentorū. tunc em̄ & publicè datur, sed publicè datur eorū falsorū nomine, quæ publicā rem lædunt, ut metalloꝝ falsatorū, & numorū. ergo actio falsi & priuata & publica est. Sed & de partu supposito soli patres accusant, aut hi ad quos res pertinent, nō quilibet ex populo, nullaq; temporis præscriptione submouetur suppositi partus accusatio, ut ff. eod. l. qui falsam. Pœna

falsi & quasi falsi est deportatio, & omnium bonorū publicatio in liberis, seruis ultimo supplicio afficitur, ut ff. eo. l. j. § ult. Sopitur (excepto crimine suppositi partus) falsi querela xx. an. ut cætera ferè crimina, ut C. eod. l. querela. Et ciuili ter de falso agi per actionem in factū poterit siue in modum exceptionis, etiam criminaliter: & altera persecutio alteram perimit, si sit priuatum falsum: si sit publicum, minimè, etiamsi in priore iudicio nō fuerit obtentum, quod uidetur mirum, ut C. quan. ciui. actio. crimi. præiud.

DE HIS, QUI SIBI ADSCRIBVNT IN TESTAMENTO. Tit. xxiiij.

DIxi in titulo superiore uelut falsarios coërceri eos, qui testamēto ascribunt, ideo specialem tractatū ponamus de his, qui ascribunt sibi: multo fortius si dictauerint sed duntaxat rite dictantibus relinquuntur, ut C. de testamen. l. dictantibus. Similiter si legatū fecerint sibi ascribi, uidentur em̄ ipsius manu scripta, cuius uoluntate sunt scripta, ut ff. eo. l. diuus. Ascripserit inquam fideicommissum uel hæreditatem. Sed & si quid aliud, quod uertatur ad suū cōmodum: ut si institutus ascripserit filij exhæredationem, uel à se relictorū ademptionē, ut ff. eo. l. si quis. § ij. Nisi id solū ascripserit, quod & præter suā adscriptionem naturaliter fuerat percepturus: ut uxor, dotem: creditor, debitum, ut ff. eod. l. si quis. § ult. Item inutile est quod ascripserit his filijs, quos habet: pura fratri, qui secum in eadē est potestate. Item si ascripserit ei filio, qui est apud hostes: si redierit, locus erit l. Cornelia: si ibi obierit, cessabit l. Cornelia, ut ff. eo. l. impuberem. § ij. Horum omnium inutilium, ea redditur naturalis ratio: quia ad patrē, do minumq; emolumentū pertinet, ut ff. eod. l. de eo. Ergo si pater ascripserit filio militi, ratione militiæ relictū ualebit. Item si filio emancipato, arrogatoe, ut ff. eod. l. impuberē. Sanè si dominus, seruo: pater, filio legatū scripserit uerbis his. CVM FVERINT SUI IURIS. quia suo cōmodo nō uidetur prospexisse, ualebit, ut ff. eo. l. impuberē. Quid ergo, si bonæ fidei possessor, ei seruo, qui sibi bona fide seruit, legatū ascripserit? licet quo ad animi cognitionē nocens est, quia ei ascribit quem suū putat: tamen quia neq; legatū, neq; hæreditas, bonæ fidei possessori acquiritur, l. Corne. autoritas cessat, ut ff. eo. l. impuberē. § ij. Nam & qui inuito domino putat se contractare rem, si tamen uelit dominus, excusatur à furto: & qui putat se accipere à non domino, cū dominus traditor sit, acceptor fit dominus, ut ff. de iur. igno. regu. contra. Inutile est relictū, quod quis sibi ascripserit in testamento, etiā illo quod postea ruptum est, uel quod ab initio non iure factū est. hoc tamen tunc uerū est, cum perfectū testamentū erit. cæterum si non signatū fuerit, magis est, ut nec senatusconsulto, nec l. Cornelia locus sit, si cut nec interdictū de tabulis exhibendis locū habet, prius enim oportet esse ali quod testamentū, uel nō iure factū, ut Senatuscon. locus sit. Nam & falsum testamentum id demum recte dicitur, ut ff. eo. l. si quis. § j. Inutile relictū (sicut dictum est) efficitur utile in filijs & seruis etiā per generalem legē et testatoris subscriptionem. In extranei exigitur subscriptio etiā ad pœnam uitandam et ad capiendam, ut ff. eod. l. j. § inter. propter simplicitatem militarem, qui in testamento cōmilitonis aliquid sibi ascripserit, licet relictum non detur, pœna remittitur, ut C. eod. l. penult. In summa profitentibus à relictō uelle discedere, & deprecantibus ueniam, pœna remittitur, ut C. eod. l. Senatusconsulto. licet uideatur obloqui, quod rescriptum est, ne his uenia detur, qui se ignorasse edicti seueritatem prætendant, ut ff. eod. l. diuus. § primo.

DE FAL-

DE FALSA MONETA. TIT. XXIII.

Quia inter cætera falsa falsam monetam cudere criminofum est, fpecialiter de falsa moneta ponitur. Publica est accusatio falsæ monetæ, & competit etiam feruis, & infantibus. Tenetur de falsa moneta, qui percuffit: fed ante formam fignatam fuffragio pœnitentiæ iuftæ abfoluitur, ut ff. eodẽ. l. qui falsam. Tenetur & qui opem tribuit, tenetur & confcius, domini quoq; & dominæ etiam ignorantis domus publicatur, in qua moneta falsa fuerit formata: fi tamen proximè degat. Excipitur uidua ignara, excipitur pupillus confcius etiã: quia ætas ignorauit, quid uideat, ut C. eod. l. prima. Id tamen quod à pupillo fuerat inferendum, tutor inferre debet, ut C. eod. l. prima. Pœna ea est, ut omnibus facultatibus fifco adiectis adulter folidorum, id est numorum flammaram exuftionibus mancipetur: cum fit quali crimen maiestatis, & perpetuò duret.

DE MUTATIONE NOMINIS. TIT. XXV.

Falfi nominis uel pronominis affeueratio, pœna falſi coërcetur, & immutatio nominum punitur, fi fiat fraudolofè: fine fraude autem tibi poteris mutare nomina, fi fueris ingenuus, ut ff. eod. falſi. & C. eod.

AD LEGEM IULIAM DE AMBITU. TIT. XXVI.

Expoſuimus ſuprà leges alias multas Iulias, nunc audiamus ad legem Iuliam de ambitu. hæc lex in urbe ceſſat: quia ad principum curam, magiſtratuum creatio pertinet. in municipijs locum habet: puta fi quis ambicioſè honorem quaſerit, nouum uectigal inſtituerit, domum iudicis (præſertim de nocte) intrauerit eius corrupendi gratia. hi omnes infamantur, & centum aureos fi ſco dare iubentur, ut ff. eod. l. j. Nullus ergo repetere audeat honorem, quem ſemel geſſerit: quia ſemel geſta publicæ diſciplinæ ſufficiant. Proconſules tamen ſex faſcibus utuntur, id eſt ſepties proconſules eſſe poſſunt, ut ff. de offi. proconſulũ l. ultima. Item notandũ quod eſt notabile, quod fi quis contra formam à ſacro ſenatu ſtatutam aliquod reſcriptum eliciendum tentauerit: tertia parte patrimonij multatur, & damnatus crimine ambitus manet infamis, ut de ſenatu con.

AD LEGEM IULIAM REPETVNDARVM.
TITVLVS XXVII.

Diximus ſuprà qualiter puniantur iudices in quodam caſu, nunc uideamus qualiter in alio: & ſic uideamus ad legem Iuliam repetundarũ, id eſt competentem nomine repetundarũ, ſcilicet pecuniarũ. Tenetur autem hac lege iudex aliũſiue poſitus in quoquo officio, eiusq; comes, qui accepit pecuniam: ut faceret, quod omittere deberet: ut omitteret, quod debet facere. forte quid accepit ut in bona cauſa pro me iudicaret. Et qui accepit, ut omitteret, quod debebat admittere, ut ff. de condict. ob turp. cau. Aliquando quoq; is, qui pecuniã dedit, mirabili lege Iulia repetundarum tenetur: puta fi quis dedit, ut honorem ſortiatur, ut C. eod. l. ult. Præſumitur enim q; ſicut iudicem corrupit, ſic & ipſe conſtitutus iudex etiã corrupi poſſe facile putetur: et quod quicquid potuerit paſſim,

& contra fas & pium lucrabitur, & extorquebit. Prohibet lex Iulia accipere ultra centum solidos in anno: nisi xenia, quæ tamē intra dies proximos prodigantur, gratia esculenti & poculenti. Ea tamen quæ non dirigantur ad modum munerū. Excipit quoq; lex Iulia à quibus licet accipere: à sobrinis, propiore uē gradu cognatis suis, & uxore, ut ff. eo. l. j. Tenetur quoq; lege Iulia, qui accepit pecuniam ob iudicandum, uel nō: ob honorem decernendum, uel nō: ob militem legendum, uel non: ob mittendum, uel nō: iudicium dandum, uel non: ob accusandum, uel non: ob arbitrium dandum, uel mutandum, uel non: hominem in publica uincula coniiciendum, uel non. Hæc ita: quia corruptus iudex male uerum examinat, & quia iudices ab omni munere debent excutere manus suas: & cauere ne plus doni, muneris uē in anno accipiant, quàm quod sit aureorum centum, ut ff. eo. l. eadē. Huius excessus nomine, & actio datur, & accusatio. Actio inquam in factum, uel ex l. condictio. In quadruplum datur, quia in hæredem: etiam in eum forte, ad quem nihil pertinet, uenerit: sed tamen infra annum computandum à morte eius, qui arguebatur, ut ff. eo. l. ij. In quadruplo inest rei persecutio, præterquam ubi per impressionem fecit magistratus sibi fieri uenditionem, ut C. quod met. cau. l. penult. Huius quadrupli unum duplum habebit fiscus, alterum priuatus, ut C. de assessor l. ij. arrepta pagina probatoq; crimine hæc pœnæ imminēbunt. Res iudici contra legem Iuliam repetundarum data, usucapī nō poterit, nisi prius reddatur, uenditio, locatio, pluris, minoris facta uē rescinditur, ut ff. eo. l. quod contra. Item damnatus ea lege, iudicare, testificari, postulare, prohibetur ut ff. eod. l. eadem. Corporaliter autem l. Iul. repetundarū damnati, aliās exulabunt, aliās in insulam deportabuntur, ut ff. eod. l. lex.

DE CRIMINE PECVLATVS.   TIT.   XXVIII.

Sequitur ad legem Iuliam peculatus, & de residuis ut audiamus. Est autem Speculatus furtum pecuniæ Romanæ, non alterius ciuitatis, ut ff. de furtis l. ob pecuniam. Huius criminis nomine etiam in factum actio competit, uel ex l. condictio, qua etiam condemnatus amplius parte tertia, quàm debet punitur, id est in quadruplum, ut ff. eod. l. iij. § ij. Competit actio l. peculatus, qua tenetur qui quid sacrum, religiosum, Deo donatum immortalī, abstulerit, interceperit. Lege autem Iulia de residuis tenetur, qui pecuniam publicam delegatam in usum aliquem, retinuerit, neq; in eum consumpsit, isq; qui quod apud eū ex publica. locatione, emptione, alimentaria ratione, resedit, retinuerit, & non in publicos usus erogauit, ut ff. eod. l. ij. & l. ij. Item hac lege tenetur, qui tabulas publicas deleuit, & induxerit, ut ff. eod. l. v. & l. hac. Item, qui perforauerit muros ciuitatis, & inde aliquid abstulerit, peculatum admittit. Item peculatum admittit, qui pecuniam accipit ab eo, qui debet tantum fisco, & non sibi, tanquam sibi debitā, exigit. Item is qui prædam ab hostibus captam surripuerit, l. Iulia tenetur, & in quadruplum tenetur. Peculatus inquam iudicia sunt publica, & de residuis, ut ff. eod. l. iij. & ante quinquenniū non instituta, postmodum nō obijciantur, ut ff. eod. l. peculatus. Sicut repetundarum, similiter aduersus hæredem exercentur, cum in his quæstio principalis ablata pecuniæ moueatur. Corporaliter autem hi puniuntur, ut deportentur, ut C. eod. l. j. & ff. eod. l. iij.

DE CRIMINE SACRILEGII.   TIT.   XXIX.

Quia lex Iulia loquit de sacrilegis. Audiamus de crimine sacrilegij. Videamus itaq; qui sunt uerè sacrilegi, & qualiter puniantur, & qui dicuntur: & quasi

quasi. Sacrilegi sunt, qui sacra publica compilauerint: uel qui priuata sacra, uel ædículas incultoditas tentauerint. Amplius quia fures minus quam sacrilegi puniuntur. Est autem sacrilegium, quando sacrum, de sacro auferitur: at si non sacrum eripitur de sacro, certe non est sacrilegium, sed simplex furtum. Nam & locus, & facit, & distinguit: ut idem factum aliàs sit furtum, aliàs sacrilegium, ut ff. de pœnis l. aut. § locus: hocq; uerum est, quidquid clamitet grammatica rabies. Hi uerè sacrilegi qui auferunt, olim pro qualitate personæ, proq; conditione rei, temporis, ætatis: uel seuerius, uel mitius puniebantur: aliàs bestijs obijciebantur, uel igni exurebantur, aliàs suspendebantur. Sed hodie ad bestias damnantur soli hi, qui manufacta templa effregerunt, & dona dei noctu abstulerunt. Cæterum si quis interdum aliquid modicum de templo tulerit, pœna metalli coercendus est plebeius: honestior, deportandus, ut ff. eo. sacrilegi. Illud notandum est, quod de sacrilegis in C. nihil dicitur, sed tantum de quasi sacrilegis. Ecce prima lege cauetur, diuinam legem uiolantem: secunda lege dicitur, disputantem de principali iudicio, similiter facere: tertiã, ne quis sine sacrilegij crimine expetat honorem in sua prouincia: nisi cuidam ultro Imperator obtulerit. nec enim honores debent peti, sed deferri: nisi raro, ut ff. decurio. l. eos. Sanè prætores Romæ fieri non debent: nisi Romæ larem agant, ut Cod. de offi. præto. l. iij.

DE SEDITIOSIS, ET IIS, QUI PLEBEM Audent
CONTRA REMPVB. COLLIGERE.
TITVLVS XXX.

Seditiosi dicuntur seorsum euntes, uel dantes: hi inquam, si plebem defendere contra euidentissimam nostram iussionem tentauerint, contraq; publicam disciplinam, in solam alicuius inuidiam: mouerintq; tumultus, & multam grauissimam sustinebunt, & pœnis subdentur: quas seditionem & tumultus auctoribus, uetustissima decreta sanxerunt.

QUANDO CIVILIS ACTIO CRIMINALI PRAEIV-
dicet, & an utraq; ab eodem exerceri possit.
Titulus xxxj.

CRederet forte quis criminalibus persecutionibus, de quibus agitur, ciuiles actiones nunquã præiudicare: sed quia hoc aliquando fit, audiamus quando ciuilis actio criminali præiudicat: & audiamus an utraq; ab eodem exerceri debeat. Illud tamen ante omnia sciendum est, quod præiudicium duobus modis dicitur. Aliquid enim alicui ita dicitur præiudicare, ut ipsum tollat. item aliquid dicitur præiudicare, id est primum debet examinari & terminari: hocq; fit dupliciter, ex uoluntate, & necessitate. Ex necessitate, ubi quis cui mouet: puta petitionem hæreditatis, & reus obijcit status quæstionem: necessariò obiectæ quæstionis incidentis primum habenda est cognitio, quasi principalis: nisi præpediatur incidentis notio, uel propter litigatoris impuberis ætatem, uel propter personam iudicis, ut pedanei. Idem si libertas ex testamento petatur, quod ab aduersa parte falsum asseueratur. Ex uoluntate quasi, puta si cui cõpetunt duæ persecutiones, siue ambæ ciuiles, siue ambæ criminales. Siue una ciuilis, siue altera criminalis, is cui competunt, quam uolet primo poterit intendere, & si unam intenderit publici iudicij, alteram postea non minus intendet. excipitur iniuria, sed dominij probatio per eũ facta, qui hominem exportauit, pecusq; abegit, & Fauiam excludit, & abigeatus criminationem. Excipitur in duabus partibus ciuilibus eidem competentibus ut si quando competit petitio debiti credi

tori defuncti, eiusq; se dicit hæredem altero possidente hæreditatem, debitum primum uelit petere, non debet audiri: imò primum petitionem hæreditatis debet intendere, si succubuerit, debitum postea poterit petere, si obtinuerit, debiti petitio confusa erit extincta, ut C. de hæredita. act. l. ut. Sanè in priuatis criminibus una uia perimit aliam, ut C. si tutor uectigal cōducatur, & C. de stelliona. l. j. & ff. de crimini, expila. hæredita. l. diuus.

DE CRIMINE EXPILATAE HAEREDITATIS.
TITVLVS XXXII.

A Vdiuimus supra de publicis criminibus, et ordinarijs, nunc de priuatis et extraordinarijs. Et quia in locum actionis furti (de quo superius in sexto libro Codicis tractatus habetur) proditum est crimen expilatae hæreditatis, de eo audiamus. Videamus itaq; quando committatur hoc crimen, cui eius competat executio, in quem, et quæ sit pœna. Committitur hoc crimen cum aliquid auferatur de hæreditate facente, id est nondum adita, uel post aditionem, aut rei ablatae corporalem apprehensionem. Estq; introductum hoc crimen loco deficientis actionis furti, ut ff. eod. l. ult. Competit accusatio huius criminis ei, ad quem hæreditas expilata pertinet. Competit autem contra expilatorem. porro non datur contra uxores, cum enim hi non teneantur actione nomine furti, quod per petratum constante matrimonio: relinquitur ut non teneantur crimine expilatae hæreditatis, licet in ueritate expilauerint illam, ut ff. eod. l. uxor. Sanè aliàs ciuili ter uir & uxor, qui quæuè expilauerit rei uindicatione, uel ad exhibendum poterit conueniri, ut ff. eod. l. ij. Est autem extraordinarium, duplici ratione, quia rem persequitur, & quia corporalis, & ex ordine pœna infligitur, puta expilator, in opus publicum uel perpetuum uel temporaneum dabitur, honestior ordine ad tempus mouebitur, uel patria excedere iubebitur, ut ff. de effracto. l. j.

DE VI BONORVM RAPTORVM.   TIT. XXXIII.

Miro modo actionis uir bonorum raptorum, & titulus eius tractatur, hic inter crimina inferitur, cum nihil de rapinae actione hic dicatur. uerum hoc ideo, quia supra de hac actione agitur, ubi de lege Iulia de uir publica tractatur. Videamus itaq; quando competat hæc actio, & quando non, cui, in quem, in quantum, qualis sit, & quæ specialia admitrat. Cōpetit hæc actio, ubi quis mobilia, seseq; mouentia cui per uim abstulerit dolo duntaxat malo, ut C. eod. l. j. & ff. eod. l. ij. Ergo si non dolo quis quid cui abstulerit, non uir bonorum raptorum actione, sed alijs diualibus Constitutionibus coercetur. Ecce enim si occupauerit possessionem apud quem iam constitutam, Constitutio, si quis in tantam: si uacantem, constitutio, cum quærebatur, uenit in medium. Competit autem uir bonorum raptorum actio ei, cui res mobilis per uim ablata est domino: non domino, ut bonæ fidei possessori, commodatario. Quippe siue in bonis sit, siue nondum: tamen ex bonis sit, locum habebit hæc actio. hoc ita, si intersit agentis hic uel modicè. ergo & depositario dabitur, etiam cōtra libertum, uel primicerium: proq; re modica, licet in his casibus cesset actio furti, ubi non est facta rapina. & hoc ideo, quia non minima differentia est inter eum, qui clam fecit, & eum qui rapuit: cum iste calet suum delictum, hic publicet, & crimen etiam publicum admittat, ut ff. eod. l. ij. § antepenultimo. Item, quia fur simplex quandoq; tenetur pœnali tantum in duplum: raptor regulariter triplum, quia qui agere non potest actione furti manifesti, duntaxat nec manifesti, ut ff. eod. l. j. licet

licet ff. de furt. l. si uendidero dicatur quod raptor, fur manifestus existimandus est. hoc equiuocè dicitur, nō quia per alterius factū, id est deprehendentis deprehensionem faciat manifestā: sed quia ipse manifestat se, & delictum suum facit manifestū. Ergo nunquā cōuenietur actione furti manifesti, sed non manifesti semper: præterquā si quis in domo, in qua nemo erat, rapuerit. tunc em̄ inspecto proposito actione uī bonorū raptorū in quadruplū conuenietur fur: nec manifesti actio cessabit, ut ff. de furt. l. si quis. Item notandū est, quia cōtra rigorem nominē damni dati dolo malo hominibus coactis, uī bonorū raptorum iudiciū datur in quadruplū, ut ff. eo. l. ij. § j. Datur autē hæc actio in raptorē, & in eum, qui tulit opem. datur in quadruplū, sed in quadruplo inest rei persecutio. Casualiter duntaxat datur in duplū, ut si quis Iudæo rapuerit, uel pagano ut C. de paganis l. Christianis. datur autē in quadruplū, duntaxat infra annum utilē; post annum in simplum. ergo mixta est, scilicet rei persecutoria, & pœnæ annua, & perpetua ex maleficio, & stricti iuris, noxalisq; est. Aliquando hæc alia specialia admittit uī bonorū rapto. actio, opem ferens raptor, non accusatione furti, sed duntaxat uī bonorū conueniet. secus in furto simpli. Itē per actionē simplicis furti pœna perpetuò exigitur, per hanc nō nisi infra annū. Itē raptor etiā si deprehendatur, nō actione furti manifesti, sed nec manifesti tantum debet conueniri.

DE CRIMINE STELLIONATVS.

TIT. XXXIII.

Redit ad propositum, id est ad tractatū priuatorū criminū: cumq; dictum sit de expilatae hæreditatis crimine, de stellionatu dicamus. Videamus itaq; unde dicatur stellionatus, in quibus speciebus locū habet, cui eius criminis datur executio, in quē, quæ sit pœna. Stellionatus dicitur est à stellione. Stellio dicitur est animal reptile serpentis simile, stellatum id est uariū. Inde accusandus est crimine stellionatus qui reus est uarietatis & mendaciū. Admittitur stellionatus tm̄ in pignoribus in tribus casibus: si quis rem suā, tanquā nulli obligatam pluribus obnoxiam mihi obnoxiauerit: uel si cum nulli esset obligata nisi mihi participato fraudis consilio asseuerauit aliū obligatam ante fuisse: sicq; per hypothecariam mihi forte euicta est. Cōpetit ei soli hæc actio, id est creditori, qui deceptus debitore conscio. tunc etiam pignoratitia competit: nisi res primò aliū ad modicum æris fuerit obligata, ut ff. de pignorat. act. sed si debitor nescisset contraria pignoratitia duntaxat cōpeteret. Datur autē in debitorem qui est stellio, id est qui mentitur, sicut expositum est. Plebeius in metallum dabitur, in honore positus relegabitur uel ab ordine mouebitur, ut ff. eod. l. penult. Et notandum, quia huic locus est cum aliud speciale crimen obijci nō potest. Quod em̄ in pecuniarijs est de dolo actio, hoc in criminibus est stellionatus persecutio, ubicūq; igitur titulus criminis deficit, illic stellionatum obijciemus.

DE INIURIIS.

TIT. XXXV.

Diximus de actione uī bonorum raptorū, & quia in capiendo fiunt iniuriæ, de iniurijs audiamus. Videamus itaq; quot modis dicatur iniuriæ, quibus modis fiant, quis possit facere iniuriam, quis possit pati, per quos patiamur iniuriam, cui detur actio iniuriarum, in quem, in quantum, qualis sit hæc actio: & si utroq; modo possit agi, & ciuilitè, & criminalitè. Iniuriā dicitur generalitèr iniuitas, & iniustitia, & culpa, ut in l. Aquilia. Et contumeliā de qua agendum

est. Fit nobis iniuria, dicto: non scripto, ut conuitio; & non scripto, ut ab homine famoso: & facto multipliciter, puta si quis pulsetur, uel domus eius inuadat, & cuius bona, uelut debitoris, cum non sit, occupentur. Si comes in uia matronæ abducatur, si fideiussor idoneus reprobetur. Inferre potest iniuriam duntaxat, qui sensum habet. Quippe iniuria non nisi ab affectu descendit. Pati potest et qui sensu caret, ut infans, furiosus, & demens: et cadaueri fit iniuria. Quo casu iniuriarum actio, quasi hæreditati competit, & per hæreditatem transmittitur ad hæredem: licet enim hæ personæ non possunt ad animum reuocare, non tamen possunt dissimulare, id est non possunt reuocare. Patimur iniuriam per nos, ut per filiosfam, nostros etiam si uelint, ut ff. eod. l. si quis seruum. Fit iniuria per uxores nostras. nō autem paciuntur uxores per maritos defendi. Absurdum enim uisum est uiros ab uxoribus defendi, sed à uiris uxores defendi & decet & expedit. Patimur per seruos proprios, et communes: sed ita scilicet, si atrociter sint uerberati, leuiter uero: & illa leuis iniuria aperte respicit ad contumeliam nostram. uerum & aliàs iniuriam seruo factam, Prætor non relinquit inultam, ut ff. eo. l. item. Patimur iniuriam per seruos bona fide possessos, seruos fructuarios: sed ita demū, si nostra contemplatione eis iniuria facta sit. alioquin tantum proprietario & bona fide possessori: postmodum pronunciato libero dabitur iniuriarum actio, sed uerè seruus antè, liber factus postea tamen non aget, ut ff. eod. l. seruo. Et notandum est, quòd iniuriarum actio, aliàs atq; aliàs tribus personis competit: puta filiafamiliàs coniugata, uerberata, competit eius patri, marito: nec eadem æstimatio ex omnibus facienda est. Sape enim persona patris dignior est, quàm uiri: & econtrà, ut ff. eod. l. cum possit. Interdum duobus modis tantum. dantur enim filiosfam. & patri: sed si filius uelit soli patri competet, ut ff. eod. l. si quis. Per mercenarium nostrum non patimur ut experiamur: quia nec per filium emancipatum competit, ut dictum est. Iniuriarum actio iniuriam passio, contra eum qui intulit, & qui curauit, ut fieret, competit: in quantum iurauerit iniuriam passus iudice taxante hodie ante litem contestatam: postea minime. Olim erat alia uicissitudo, in magna ueterum paupertate nummaria certæ pœnæ fuerant constitutæ, ut Institut. eod. Hæc actio etiam ciuilibis est, duntaxat ex facto per l. Corneliam in tribus casibus: puta, si quis sit pulsatus, uerberatus: domus sua propria, conducta, gratis concessa, uel introita. aliàs generaliter Prætoria est, ex maleficio est utraq; & stricti iuris, anno continuo (ut puto) sopitur utraq; quidam dicunt anno utili, argumento l. ff. quod met. cau. si cum. Sed specialiter de iniuria per metum admissa cauetur. Item dicunt quidam ciuilem fore, perpetuam. Et ciuilibiter potest agi, & criminaliter: si tamen uno modo actum fuerit, altero non agetur. quippe quia non nisi ad uindictam competit, utraq; persecutione uindicta semel exigere sufficit. Sed & actio iniuriæ arrepta pagina instituatur: si tamen (ut dictum) non sit ante ciuilibiter actum, & extra ordinem pœna imponitur. Serui fustibus cæduntur, liberi plebei similiter: ceteri uel exilio temporalis, uel interdictione rei certæ coërcentur, ut ff. eod. l. ultima. Sanè & qui actionem iniuriarum per calumniam instituit, ut ff. eodem. l. antepenultima. Et notandum, quòd causam iniuriarum, tam criminalem, quàm ciuilem, illustris potest mouere: & per se, & per procuratorem potest: iure speciali dicturo, iudice sententiam contra dominum, & non contra procuratorem. hoc quoq; iure speciali: aliàs iure communi. illustris causam ciuilem per procuratorem mouere potest, & alius nemo causam criminis per procuratorem agat, ut ff. de pub. iudic.

DE FAMOSIS LIBELLIS. TIT. XXXVI.

Nomine famosi libelli intelligitur libellus confectus profaice, metricè, rythmicè. Sed & captiones uulgares significantur. Si quis ergo famosum libellum ubicunq; repertum etiã ignarus igni non consumpserit, sed legerit, eius compositor decapitabitur, multo magis si composuerit. Hoc tamen ita, si eo libello innocens infame. Nam peccata innocentium, & expedire, & oportere nota esse, ut ff. de iniurijs l. eum. Reor etiam quod hoc in casu iniuriarum actio publica est.

DE ABIGEIS. TIT. XXXVII.

Et quia abigei extra ordinem puniuntur, de abigeis dicamus. Abigei proprie dicuntur, qui pecora ex pascuis, uel qui ex armentis subtrahunt, & quodammodo depradantur, & abigendi studium quasi artem exercent, equos de gregibus, boues de armentis, abducentes. Ceterum si quis ouem errantem, uel equos in solitudine relictos abduxerit, non est abigeus, sed simplex fur. Omnis enim abigeus fur est. Oues pro numero abactarum aut furem faciunt aut abigeum. Oves x. faciunt gregem: sues quinque, quatuor equi, uel bos unus, facit abigeum. huius criminis nomine, id est abigeatus, & actio competet scilicet furti, & accusatio, sed si una fuerit actio, altera cessabit. Nec enim publicum iudicium hoc est, ut ff. eod. l. ij. Honestiore loco nati, aut relegabuntur, aut ordine remouebuntur, plebei praesertim, qui cum gladio abigunt (quod plerumque fit) uel in metallum dantur, uel non inique bestiis obijciuntur, ut ff. eod. l. j. Abigeorum receptatores, nisi fuerint cognati, uel affines (hi enim minus puniuntur) extra Italiam exulabunt decem annis, ut ff. eod. l. ult. § ult. & ff. de recept. l. ultima.

DE NILI AGGERIBVS NON RUMPENDIS. TIT. XXXVIII.

Quia non pluit in Aegypto, sed Nilus uicibus egreditur, & inundat agros, & ideo aggeres sunt. ideo Nili aggeres rumpere nefas est, & damnosissimum. Publica est huius criminis delatio, & quasi crimen maiestatis est hoc crimen. poena est, ut eodem loco ubi ruperit Nili aggeres, flammis absumatur: conscius, scelerisque particeps similiter punietur, ut C. eod.

DE IIS, QUI LATRONES, VEL ALIIS CRIMINIBUS REOS OCCULTAVERINT. Tit. xxxix.

Latronum occultatores, & alij criminibus implicitorum par poena, quae reos expectet: omnibus licentia pateat, & exhibendi reos, & accusandi. si per priuatos hoc non possit fieri, omnia ciuilia auxilia a praeside dirigantur: si haec non sufficiunt a tribunis nostris, qui in locis fuerint, Romana militia postuletur. cauere tamen debent milites ne damna prouincialibus inferant. Puniantur & latronum accusatores: nisi pertulerunt, quod detulerint, ad simile poscentur supplicium, ut C. eod. l. ultima.

DE REQUIRENDIS REIS. TIT. XL.

Diximus supra de praesentibus accusatis conuictis, nunc de absentibus, quos quis satagit condemnare, audiamus. absens prorsus, id est lite nondum secum contestata, accusari non potest. nec ergo conuicti condemnari debent. idem in ciuilibus. Sed nec post litem contestatam, qui abfuerit, condemnari debet: hoc si durior sententia promenda est. secus si leuior, ut ff. eo. l. j. & ff. de poenis l. absens. nisi forte sit apparitor, qui ante litem motam, quod est specialissimum: uel saltem post litem contestatam, quod est speciale, condemnari potest, ut C. de poenis l.

ne diu. Nempe licet in ciuilibus contrahatur eremodiciū, non tñ in criminibus præstatur accusato absente. Porrò actore absente cum nihil nisi sententiã restabat, poterit nō eo minus pronunciari, ut C. de adulterij l. quamuis. Quid ergo fiet, si quis uelit absenti accusare? debet requiri, bonaq; eius debent anno- tati: et si infra annū redierit, et se purgauerit, uel satis obrulerit, res oēs suas recu- perabit: uel rerū uenditæ pretia (si qua fuerint uenditæ) puta quæ seruari pote- rant. Sed nec si requisitus infra annū reuersus obierit, causa durabit: imò expi- rabit, & bona nō confiscabuntur, sed ad successores transmittantur, ut ff. eo. l. j. Cōputatur aut̃ annus, ex quo facta annotatio in mora erit, ut ff. eo. l. iij. Anno quoq; præterito fiscus poterit bona occupare: uiginti tamen annorū præscriptio- ne, à requisito, uel eius hæredibus poterit submoueri. Si non alia sit propria præ- scriptio, ut ff. eod. l. iij. Sanè si requisitus non infra annū, sed post uenerit, bona non recuperabit sed innocentiam suam poterit purgare.

DE QUÆSTIONIBVS. TIT. XLI.

Quia in causis criminalibus quæstiones, uel tormenta sepe adhibentur, dicimus de quæstionibus. Nihil aliud sunt quæstiones, q̃ inquisitiones uerita- tis per tormenta & corporis dolorem ad eruendam ueritatē. nuda em̃ interroga- tio, uel leuis territio, quæstio nō est, ut ff. de iniurijs l. item. § quæstionem. A tor- mentis tamen iñitium sumendū nō est: nec quanta uoluerit accusator tormenta inferenda sunt, ut ff. eod. l. de minore. § iij. Cū ergo uiderimus quæ sint quæstio- nes, uideamus in quibus causis locū habeant, quales homines torqueantur, & qualiter quæstio, & inquisitio debeat fieri, & quanta fides sit habenda quæstio- nibus. & certe in causis criminalibus & ciuilibus fiunt quæstiones. Torquentur aut̃ liberi homines, & nobiles, ut Decuriones: sed perraro. parcitur em̃ decurio- nibus, & eorū filijs & nepotibus: sed & ueteranis, & eorū filijs, ut C. eo. l. diuo, & l. decuriones. & C. de pœnis l. decurionū & l. honor. Subijciuntur liberi quæ- stionibus: præsertim ubi facta interuenisse dicuntur, ut ff. eo. l. unius. Torquen- tur alieni serui, ut C. eod. l. iij. serui hæreditarij, ubi de falso testamento agitur, ut C. eo. cū testamentū. Nam cū incertū sit scripti hæredes sint, uel legitimi, non possunt dici in caput domini torqueri, uel p̃ domino, serui proprij: nec cōmunes etiã uolente dño, cōtra dominū debent torqueri: uel quasi proprij serui, alieni, liberiue homines bona fide seruietes: necdum cū adhuc eis seruiunt, sed post- quam deserunt seruire, ut ff. eo. l. j. & l. etiã. Proprij serui in caput dñi torquen- di nō sunt: nisi in criminibus maximis, & simplicis adulterij: nō incesti, & pecu- latus. nec si socius dicatur occidisse sociū, similiter aduersus cōmunem dominū torqueri possunt, ut C. eo. l. hoc. In pecuniarijs causis, nec inopia probationum torqueri debent: nisi ex uehementissima causa, ut ff. eod. l. diuus: & nisi cū de fa- cto suo interrogantur, ut C. eo. l. interrogari. hoc tamen de suo duntaxat facto. Nam si dicuntur cū domino aurū & argentū exportasse: nec si quid ultro dixe- rit dominus oberit, ut ff. eod. l. j. § iij. Facienda est aut̃ inquisitio, nō specialiter, id est an Lucius homicidiū fecerit: sed generaliter, id est quis fecerit. alterū enim magis suggerentis, uidetur quā requirētis, ut ff. eod. l. j. § qui quæstionē. Fides quæstioni non semper habenda est, nec tamen unquā habenda est. est enim res fragilis & periculosa, & in ueritate fallax. Nam plarīq; patientia tormentorum ita tormenta contemnunt, ut exprimi ab eis ueritas nō possit. aliq; tanta sunt im- patientia, ut potius in quouis mentiri, q̃ tormenta pati uelint. Præterea inimico- rum quæstioni fides haberi nō debet: quia facillime mentiuntur. nec tamen sub prætextu inimicitia; semper detrahēda erit fides quæstioni: sed causa cognita, aliàs fides erit habenda, aliàs nō ut ff. eo. l. j. § quæstioni. § præterea. Item liberti
contra

contra patronum: nec frater in fratrem torqueri debet. ea scilicet ratione: quia in eum, in quem inuitus testimoniū dicere nō cogitur, in eū non torqueri debet, ut ff. eod. l. j. § vij. Illud notandū, q̄ seruus municipum in caput ciuū torqueri potest, idem in ceterorū corporū seruis. Hi em̄ serui ita sunt serui omnium, q̄ nullorum. Notandū quoq̄, q̄ milites nec fidiculis nec alijs plebeiorum pœnis subijci debent, ut C. eod. l. milites. Item notandū, q̄ super statu ingenuitatis per omnia uestigia decurrendum est, ne alienæ forte sordidæ stirpes splendidis & ingenuis natalibus audeant surrogari, ut C. eod. l. super. Et notandū, q̄ statuliber in delicto repertus, sperandæ libertatis prærogatiua, nō ut seruus ob ambiguum conditionis, sed ut liber aliās puniendus est, ut ff. eod. l. statuliber. Et notandum, q̄ seruo, si ultro aliquid confitetur de domino, fides accōmodari non debet. Neq̄ enim oportet salutem dominorum seruoꝝ arbitrio cōmitti: & quia seruus in caput eius domini, à quo distractus est, cuiq̄ aliquando seruerit, in memoriā prioris domini interrogari non potest, ut ff. eo. l. unius. Illud quoq̄ notandum, q̄ in causis liberalibus nō oportet per eorū tormenta, de quorū statu quarit̄, ueritatē requiri. licet eū de dominio seruoꝝ agitur rei uindicatione: deq̄ eorū possessione interdicto utrobī ipsos eosdem seruos oporteat torqueri, ut ff. eod. l. de minore, & C. de rei uindic. & C. eod. l. quoties.

DE ABOLITIONIBVS. TIT. XLII.

SVprà de accusationibus instituendis, nunc de eis perimendis exponamus. Sitaq̄ quæ sit abolitio, & quot sint species abolitionis, & qualiter abolitio petatur, & à quo iudice, & per quem litigatorem. Est aut̄ abolitio institutæ accusationis peremptio. Species abolitionis duæ sunt. una fit per legē, puta si crimina tempore sint sopita, uel accusatus morte subductus sit. alia indulgetur ab homine, per hominē, ut per Imperatorem. Indulgetur abolitio generalis, qua reductus exulibus datur, & crimina interim extinguuntur. Et fit abolitio uno modo cum indulgetur à principē, ut ob diē insignem. aut ob publicā gratulationē. aut ob rem prosperē gestam. altero modo poterit per accusatorē, à iudice tamē ordinario, nō à delegato peti. non enim mandatur hæc causæ cognitio, sed nec de plano discutitur, ut ff. eod. l. j. § abolitio. Tertio genere lege fit abolitio, mortuo accusatore, uel ex iusta causa impedito, quo minus accusare possit. Et sciendū, q̄ si accusator citra abolitionem destiterit, punietur regulariter. Excipitur mulier, & minor: nisi transactio licita de criminibus, de quibus transigere licet, interposita fuerit. nec amplius agi poterit, ut ff. eo. l. j. & l. qui destitit. Abolitionis aut̄ abolitio (ut ita dixerim) peti quoq̄ poterit, & supplicatione porrecta nutu principali infra triginta dies utiles impetrari poterit, ut ff. eo. l. aut priuatim. Accusatoribus fallacibus, & fallaciter accusantibus abolitio nō dabitur. Sin aut̄ mente syncera aliqui ueniunt ad accusandum, distinguitur: an reus adhuc aliquas iniurias sustinuerit, uel nō: si reus iniuriā passus est, sine eius cōsensu abolitio nō dabitur: si nondū passus est, etiā citra eius assensum impetrabitur, ut intra triginta dies petatur, ut C. eo. l. ult. Sed & si ingenuorū testium corpora fuerint ita lacessita, uexataq̄ uerberibus, qui conscij nō erant: tunc equidem duarū partiū cōsensu abolitionem petita iubemus denegari: & causam cœptā ad finē usq̄ perducī. In criminibus maximis, etiamsi tormenta testibus illata nō fuerunt, nō dabitur, ut C. eo. l. ult. Et nota, q̄ hi qui suā suorumq̄ iniuriā persequuntur, & qui cognatos suos in actionē deduxerūt, abolitionē petere nō prohibent: imò quanto difficilius ad accusationē admittuntur, tanto facilius abolitionē, & petere, & impetrare conceduntur.

Generalis abolitio (sicut dictū est) à principe datur, propter res prosperè gestas, propter quas & repentinas in cōmune indicit ferias: talisq; abolitione interueniente, si accusator intra diem statutum, id est tricesimum superfederit, repente reum postea persequi uolens non debet audiri, ut C. eod. l. prima.

VT INTRA CERTVM TEMPVS CRIMINALIS QVAESTIO terminetur. Tit. xliiij.

Intra biennium cōtinuum causa criminalis finiri debet, quod si non fuerit, & per accusatorem steterit: quia desinit, poenā subeat legibus constitutā. Si persona uilior sit cui damnū famæ non sit iniuria, exulet: nisi intercessit licita transactio, uel impetrata fuerit abolitio. Si per iudices steterit triginta librae auri poena ferientur, ut C. eod. l. ult. Illud notandum, q̄ quaedam causæ criminales infra duos annos finiendæ sunt, puta cōtra clericos, ut C. de epif. & cleri. authen. clerico.

AD SENATVSCONSULTVM TURPILLIANVM. TIT. XLV.

Cvm superius desistentium mentio habita est, hosq; punit Turpillianū: audiamus constitutiones habitas ad Senatusconsultū Turpillianū interpretandum. Videamus quid sit desistere, quis Turpilliano puniatur, & quæ sit eius poena. Desistere est eius affectū & animū accusandi deponere, ut ff. eod. l. ab accusatione. Item desistere est totū animum agendi deponere, nō accusationē differre, ut ff. eod. l. destitisse. Nec em̄ is destitisse uidetur, qui litem distulit: sed qui liti renunciauit in totū, ut ff. de mino. l. destitisse. Turpilliano punitur tergiversator, id est desistens ab accusatione. Is autē propriè dicitur accusator qui publici criminis reum quem defert. sed & ex sententia Senatusconsulti: licet nō ex uerbis, pro accusatore habetur, qui accusatorem submittit, mandat, instigat, subornat, instruit. submissus enim accusator similiter eodem senatusconsulto punitur: id est propter hoc solum plectitur, q̄ ministerium alieni timoris receperit, ut ff. eod. l. j. § penult. Is autē qui dicit aliquem in hoc Senatusconsulto incidisse, non punitur, ut ff. eo. l. j. § item. Is autē solus accusator hoc Senatusconsulto punitur, qui publici criminis reum quem defert. Si em̄ quis stellionatus, uel suspecti tutoris, uel expilatæ hereditatis crimen, uel aliud aliquod crimen priuatum obiecerit, & destiterit: poenā Senatusconsulti non subibit, quemadmodū nec furti uel iniuriarū: sed extra ordinē officio iudicis talis culpa coercebitur, ut ff. eo. l. si quis, & ff. eo. l. j. § suspecti. Punitur autē dilator publici iudicij desistens post litē contestatam. Nam is qui principi libellum dedit, crimenq; publicum minatus se obiecturum, destitit: in Turpillianum nō incidit, ut ff. eo. l. quæsitum. Itē nec ille tenetur Senatusconsulto, qui post litē contestatā permissu Imperatoris destitit, ut ff. eod. l. destitisse. Sed nec tutor, qui pupilli nomine cœptā accusationē pupillo mortuo deseruit, ut ff. eod. l. diuus. Sed & qui post inscriptionem ante litē contestatam anno uel etiā biennio uarijs occupationibus, uel etiā necessitatibus distractus, agere nō potuerit, in Turpillianum nō incidit, ut ff. eo. l. in Senatusconsulto. Aliās regulariter accusator publico iudicio desistens punitur p̄ Turpillianum, etiamsi eo tempore: puta post quinquennium, adulterum cœperit accusare, quo reus ritè poterat eū excludere, ut ff. eo. l. j. § si accusationē. Parcitur feminis minoribus: fortassis & his, qui licitè transfegerūt, et abolitionem impetrauerunt. Poena Turpilliani infamia est, ut C. eod. l. ij. & multa quinq; librarum auri, ut ff. de præuaricato. l. iij.

DE CALVMNIATORIBVS.   TIT. XLVI.

Accusatorum temeritas tribus modis detegitur, et tribus pœnis subijcitur: alij em̄ præuaricantur, de his in ff. tractatur, et titulus specialis habetur, ut in C. Alj tergiuersantur, de his dictū, alij calumniantur: Videamus itaq; quid sit calumniari, & qua pœnā calumniatores afficiantur. Calumniari est falsa crimina intendere. Calumniatoribus pœna lege prima irrogatur. Illud tñ notandum, quia pœna infamiae calumniatoribus nō irrogatur: nisi per expressam iudicis sententiā, & eo duntaxat tempore, quo de causa præsentē accusatore iudicatur: & nō postea. cum data sententiā iudex esse desijt. cū in continentibus hoc fieri debeat. Nec em̄ ex eo solo accusator detrimentum existimationis patitur: nisi & de calumnia specialiter condemnetur, q̄ reus absolutus est: cum & tunc accusator iustam poterit habere rationem ueniendi ad accusationem, ut C. eod. l. ij. Amplius, etiā si iudex pronunciauerit: probasti, uel temerē accusasse uideris, pœnā non subibit accusator infamiae: sed tunc cum expressim pronunciauit: calumniatus es, cōdemnauit: & quamuis de pœna nihil subiecerit, tamen legis potestas aduersus eum exercebitur. Nempe facti quæstio in arbitrio est iudicantis: pœnæ uero persecutio nō eius uoluntati mandatur, sed legum autoritas seruatur, ut ff. eo. l. j. Hoc reor ego intelligi debere duntaxat in priuatis, & extraordinarijs criminibus: in publicis regula obtinet, & calumniantes ad uindictā potest scit similitudo supplicij.

DE POENIS.   TIT. XLVII.

Avdiumus suprā de criminibus publicis & priuatis, nunc dicamus de pœnis. Videamus itaq; quid sit pœna, & q̄ uariè delinquit, differenterq; pœna iniungitur. Pœna est satisfactio delicti. Delinquit duobus modis, ex animo, & extra animum. Delictum quod fit ex animo, assumit nomen speciale, & uocatur crimen: & in hoc non parcitur minori, nisi quantum miseratio ætatis produxerit iudicem ad minorem pœnā, & cum potuerit decidere non decidit. Delictum quod extra animum, id est per culpā fit, in nomine generali stat, & uocatur delictum, admissum, cōmissum. Item delinquit tribus modis: proposito, ut à latrone: impetu, ut ab ebris: casu, ut cum in uenando telum in feram missum, hominē interficit, ut ff. eod. l. respiciendū: tribusq; modis perpetratur, dicto, consilio, facto. Aut enim facta puniuntur. Persona distinguitur, facientis, & patientis. locus facit, ut idem factum aliās sit furtum simplex, aliās sacrilegium. Tempus discernit furem nocturnū à diurno. Qualitate, factum uel atrocius, uel leuius est: ut furtū manifestū discernitur à manifesto. Quātitas discernit furem ab abigeo. Nam qui unam ouem surripuerit, ut fur tenebitur, qui gregem ut abigeus coercetur, sicut suprā expositum est. In iniungendis autē pœnis respiciendum est iudicanti ne aut durius, aut remissius constituat, q̄ causa deposcit. nec enim aut seueritatis aut clementiæ gloria affectāda est, sed perpenso iudicio, prout quæq; res exposulat, statuendum. Planè in leuioribus causis, proniores ad lenitatem iudices esse debent, & in grauioribus pœnis seueritatē legum cum aliquo temperamento benignitatis subsequi, quia satius est, impunitum nocentis facinus relinqui, q̄ innocentem condemnare, ut ff. eo. l. absentem. Et nota, q̄ in ordinarijs criminibus, præterquā in adulterijs, iudex certis rationibus motus minorem pœnam imponet, aliquando grauiorem pœnam infligit, ut C. eod. l. si uindicari & C. qui cau. infam. irrogatur l. ij. & ff. eo. l. aut. § ult. Irrogatur autem pœna, aliās pecuniaria (quæ uocatur multa) aliās pœna corporalis. Item aliās ordinaria, aliās extraordinaria. Item pœnarum corporalium, aliæ sunt capitales, aliæ

nō. Capitales sunt hæc. relegatio, in opus publicum datio, infamatio, uirgarum plumbatarum fustigatio, uerberatio, de ordine motio, alicuius actus prohibitio aliàs loci interdictio, multatio, ut de domo nō exeat, uinculorum perpetuorum perperessio: sed non in liberis hominibus. hoc enim uix in seruilem conditionem cadere potest, ut C. eod. l. incredibile. Ad honorem nō promotio, in eculeum leuatio, fidicularum tormentatio, incarcerationio. Verum hæc duæ pœnæ ultimæ sapius iniunguntur ad continendos, magis quàm ad puniendos: id est potius adhibentur pro explorandis facinoribus, quàm eis exploratis puniendis, ut ff. eo. l. aut. § solent. Pœnarum genera sunt viij. quibus præsidēs peccatores puniunt. Est pœna, quæ uitã adimit. est quæ seruitutem iniungit, est quæ ciuitatē aufert, est pœna, quæ exiliũ irrogat, est pœna, quæ corporis coërtionem continet, est pœna, quæ damnũ iniungit cũ infamia, est pœna, quæ dignitate priuat, est octa uia pœna, quæ continet alicuius actus prohibitionem. Secernuntur nobiles, ab ignobilibus: à uiris, foeminae: debiles, à robustis, siquidem foeminae etiã debiles, nō dantur in metallũ: sed duntaxat in opus metalli, id est in metallorum seruitutem, ut ff. eod. l. aut. § in ministeriũ. Item decuriones, & alij nobiles, & eorũ filij, non debent bestijs subijci: nec suspendi, nec igni exuri, nec in metallum dari: uel fustibus, uirgis uel plumbatis cædi: nisi in crimine maiestatis, ut Cod. de decur. l. quilibet, uel nisi fuerint transfugæ, uel prædatores, tunc enim uocibus popularium credi oportet: quando aut obnoxium crimine absolui, aut innocentem cõdemnari desiderant, ut C. eod. l. decurionum.

NE SINE IVSSV PRINCIPIS CERTIS IVDICIBUS liceat confiscare. Tit. xlvij.

NVlli iudicũ liceat, nisi maximis, id est illustribus proscriptionis tempestate totius substantiæ aliquem percellere, uel deportare nobis inconsultis, ut C. eo. & ff. de pœnis l. relegati. Sanè comeatum remeatum exuli dare nemo: nisi ex causa solus Imperator potest, ut ff. de pœnis l. relegati.

DE BONIS PROSCRIPTORVM SEV DAMNATORVM. Tit. xlix.

AVDIVIMVS supra de pœnis, quæ reis criminum deferantur, nunc audiamus de bonis eorum qui proscribuntur. Videamus itaque quid iuris sit iure ueteri, & nouo. In primis sciendũ, quod illico post sententiam, & ante supplicium: seruus fit pœnæ, qui iussus est, ut eat in metallum, uel in opus metalli, ut ff. de pœnis l. in metallum. Sed qui deportatur aliàs liber remanet etiã post deportationem ut ff. de bonis damnatorum l. sed si. Ergo deportatur quis, aliàs in metallum, aliàs in opus metalli, aliàs deportatur in insulã, ut nunquam excedat eam, aliàs operi nullo præfinito, impositoie. aliàs deportatur simpliciter, id est in insulam, puta ut ibi perpetuò exulet. Item deportatur quis etiã in metallum, & in opus metalli, aliàs ad tempus, aliàs in perpetuũ. In perpetuum damnatus, fit seruus, sicuti dictum est: ad tempus liber remanet. Item inter eos, qui in metallum dantur, & inter eos, qui in opus metalli, ea est differentia, quod qui in metallum damnantur, grauioribus uinculis, culpisiue premuntur, qui in opus metalli, leuioribus. Ea quoq; q̄ hi qui fugiunt ex opere metallorũ, in metallum damnantur, qui ex metallo grauius coërtentur, ut ff. de pœnis l. aut damnũ. § inter. § in ministeriũ. Item sciendum, q̄ Præsidibus concessum est relegare, non deportare, ut ff. de relegat. & q̄ omnia iura sua retinent relegati, ut ff. de re-

de relegat. l. relegati. tantum enim infulam eis egredi nō licet, & bona retinent, nisi si qua eis adempta fuerunt. Nam & eorum, qui dati sunt in perpetuum exilium, potest iudex sua sententia partem bonorum adimere. Est aut̄ auxiliū triplex, aut certorum locorum interdictione, aut omnium præter certum locum, aut infulæ uinculum, id est relegatio in infulam, ut ff. de relegat. l. exilium. Aequiuocè tamen relegatus dicitur, etiā qui incurrit mediā capitis diminutionem, id est ciuitatem amittit, ut Institut. de capit. diminit. § minor. Et notandum, quod pannicularia, id est uilia indumenta deportatis auferenda non sunt, ut ff. eod. l. diuus Hadrianus. Nec quidquid allegent, etiam de nece principis, post sententiam debent audiri, nedum seruus, sed nec etiam si liber fuerit, quis enim dubitet eludendæ pœnæ causa ad hoc eos decurrere? magisq; esse puniendos, qui tamdiu conticuerunt, quod pro salute principis habere se dicere iactant: nec em̄ debebant tam magnā rem, tamdiu reticere, ut ff. de pœnis l. si quis forte. Si fuerit liber, distinguitur, si filiusfam. uel paterfamiliās. Si fuerit filiusfam. eiusdem peculium, etiam quod non à patre, nec per patrem habuerit, puta castrense, penes patrem remanebit. Si fuerit paterfam. distinguitur, si fuerit curialis, uel nō. si non fuerit curialis, distinguitur, liberos habeat, uel non, si non, fiscus habebit omnia, si liberos habuerit, liberi: siue sui, siue emancipati, sui cum emancipatis conferentibus habebunt dimidiam: & eorum bonorum quæ damnati ante habuerunt, & eorum quæ postea quæsierunt. Licet enim in metallum, & in opus metalli (utpote serui facti) nihil quærere possunt: aliās tamen deportati (utpote remanentes liberi) etiam post deportationem quærunt, ut C. eod. l. ij. Si paterfam. fuerit curialis, distinguitur: liberos habeat, necne. si non habet, curia omnia sua bona capiet. Si liberos habet, distinguitur totum: filios habeat, uel filias: & si tantū filias reliquerit, ipsæ dimidium habebunt. Si filios habuerit, dimidia dabitur nomine curiæ, id est quia ipsi curiales sunt: alia dimidia uiriliter diuiditur, ut C. eod. l. ult. Ea autem est ratio naturalis, ut liberi aliquam partem bonorum patrum damnatorum capiant: ne alieno admissio liberi grauiorem pœnam luerent, quos nulla culpa contingeret. & Hadrianus ait ampliari imperium hominum adiectione potius malo, quàm pecuniarum copia, ut ff. eo. l. ult. § si plures. de bonis matrum deportatarum, nec filia aliquid habebunt, ut C. eo. de bonis. Hæc omnia de iure ueteri: sed hodie, nec fiscus, nec aliquis iudex bona damnatorum habebunt: imò ascendentes & descendentes usq; ad gradum tertium. Ergo si ascendentes & descendentes superfuerint nihil habebunt: sed tunc fiscus habebit. collaterales nihil percipient. uxores quoq; ea, quæ in dotem dederant, recuperabunt. Si uero sine dote sint: de substantia uiri accipiant partem legibus definitam. Sanè in crimine maiestatis bona auferuntur filijs. Sed humanitatis intuitu de bonis maternis falcidia filiabus conceditur: si tamen ipsæ filia ignaræ criminis maiestatis fuerint. Idem puto in illis qui mortem ob cōscientiam suam sibi consciuerunt. durius est enim se occidere, quàm Imperatorem.

DE BONIS EORVM, QUI MORTEM SIBI CON-
sciuerunt. Tit. I.

ET quia mortem sibi consciscentes, pro damnatis habentur: & (sicut dictum est) eorū bona, uelut in crimine maiestatis, confiscantur omnia, audiamus de bonis eorum mortem sibi consciscentium. Bona omnia confiscantur eorum, qui non ob corporis dolorem, uentris tortionem, dentium rabiem: sed ob metum futuræ sententiæ mortem sibi consciuerunt. hæc ita si iam postulatus reus, se peremit. Ita demum si criminis metu, de quo, uel propter quod, debuit truci-

dari. Idem in illis, qui in tali crimine deprehensi, morte damnationem praeuenerint, seque ipsos interfecerint postulati esse debent, aut in scelere deprehensi, ut si se interfecerint, eorum bona confiscantur. et merito qui sibi manus intulit, suaque uiscera scrutatus est, puniendus est etiam post mortem, ut eius mortui memoria damnetur, & eius substantia confiscetur. qui enim sibi non pepercit, multo minus alij parcat, ut ff. eod. l. ult. Porro si metu modici criminis, de quo fuerit accusatus, uitam suspensio finierit, bona heredibus non auferuntur, ut ff. eod. l. ult.

DE SENTENTIAM PASSIS ET RESTITVTIS.
TITVLVS LI.

ET quia sententiam passi restituuntur, de his audiamus. Nomine sententiae hic debemus intelligere illam ultimam sententiam, id est quae irrogat capitalem poenam, ut deportationem: in metallum puta, uel in opus metalli. Ab his autem sententijs, uel poenis, solus Imperator restituere potest, ut ff. de poenis l. diui fratres. In talibus autem restitutio facta, aliàs fit in integrum, quae potest uocari generalis sententia: aliàs fit indefinite, uel simpliciter: aliàs specialiter. Et certe si quis in integrum restitui meruerit generalissima omnia recuperabit, id est liberos, & honorem, & bonam famam, ut C. eod. l. ij. Si uero simpliciter restitutus fuerit quis, reditum tantum habebit, ciuitatem recuperabit duntaxat: nisi etiam impetrauerit, aliqua sua bona sibi restitui: uel partem honorum. Et quidem si recuperauerit omnia bona, & experietur & conuenietur. Sed & si partem aliquam: pro parte & aget, & contra eum agetur. Si uero uel nihil recuperauerit, uel aliqua tantum specialia bona: nec experietur, nec conuenietur. Haec ita, iure uetustissimo: sed hodie per Constantinum cassatis his omnibus, à principe restitutus (nisi in contrarium aliquid Imperator expresserit) omnia recuperabit: ut quemadmodum deportatio omnia adimit, sic & restitutio etiã simpliciter facta, omnia restituit, ut Cod. eodem lege ultima.

FINIS.

Jur. cons. Hart. uerus possessor 30 aff

MOGVNTIAE IN OFFICINA IYONIS SCHOEF-
FER. ANNO MILLESIMO QVINGEN-
tesimo tricesimo sexto, Mense Martio.

*Reithelshaus
in der Stadt zu L. 1711*

6359

